

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΥΠΡΟΥ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ**

**ΑΠΟ ΤΟΝ ΚΥΠΡΙΑΚΟ ΣΤΡΑΤΟ ΜΕΧΡΙ ΚΑΙ ΤΗ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ
ΤΗΣ ΕΘΝΙΚΗΣ ΦΡΟΥΡΑΣ (1959-1964)**

*Η διοικητική δομή, στελέχωση, συγκρότηση και οργάνωση του Κυπριακού
Στρατού και η δημιουργία ένοπλων ομάδων-οργανώσεων στις δύο
κοινότητες.*

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

ΑΓΓΕΛΟΣ Μ. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ

**Τόμος Α΄ - Κείμενο
Τόμος Β΄ - Παράρτημα**

ΛΕΥΚΩΣΙΑ 2013

**ΑΠΟ ΤΟΝ ΚΥΠΡΙΑΚΟ ΣΤΡΑΤΟ ΜΕΧΡΙ ΚΑΙ ΤΗ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ
ΤΗΣ ΕΘΝΙΚΗΣ ΦΡΟΥΡΑΣ (1959-1964)**

*Η διοικητική δομή, στελέχωση, συγκρότηση και οργάνωση του Κυπριακού
Στρατού και η δημιουργία ένοπλων ομάδων-οργανώσεων στις δύο
κοινότητες.*

ΑΓΓΕΛΟΣ Μ. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ

**Η Διατριβή αυτή
υποβλήθηκε προς απόκτηση
Διδακτορικού Τίτλου Σπουδών
στο Πανεπιστήμιο Κύπρου**

**Συστήνεται προς αποδοχή
από το Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας
Μάρτιος 2013**

Πνευματικά δικαιώματα του

Άγγελου Μ. Χρυσοστόμου

Μάρτιος 2013

ΣΕΛΙΔΑ ΕΓΚΡΙΣΗΣ

Διδακτορική Διατριβή

**ΑΠΟ ΤΟΝ ΚΥΠΡΙΑΚΟ ΣΤΡΑΤΟ ΜΕΧΡΙ ΚΑΙ ΤΗ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ
ΤΗΣ ΕΘΝΙΚΗΣ ΦΡΟΥΡΑΣ (1959-1964)**

*Η διοικητική δομή, στελέχωση, συγκρότηση και οργάνωση του Κυπριακού
Στρατού και η δημιουργία ένοπλων ομάδων-οργανώσεων στις δύο
κοινότητες.*

**Παρουσιάστηκε από
Άγγελο Μ. Χρυσοστόμου**

Εξεταστική Επιτροπή :

Ερευνητικός Σύμβουλος : Γιώργος Καζαμίας
Αναπληρωτής Καθηγητής Πανεπιστημίου Κύπρου

Πρόεδρος Επιτροπής : Γιώργος Γεωργής
Αναπληρωτής Καθηγητής Πανεπιστημίου Κύπρου

Μέλος Επιτροπής : Πέτρος Παπαπολυβίου
Αναπληρωτής Καθηγητής Πανεπιστημίου Κύπρου

Μέλος Επιτροπής : Ευάνθης Χατζηβασιλείου
Επίκουρος Καθηγητής Πανεπιστημίου Αθηνών

Μέλος Επιτροπής : Γρηγόριος Ψαλλίδας
Αναπληρωτής Καθηγητής Ιόνιου Πανεπιστημίου

Πανεπιστήμιο Κύπρου
Μάρτιος 2013

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Ως βασική πρόνοια των συμφωνιών Ζυρίχης - Λονδίνου η δημιουργία του Κυπριακού Στρατού αποτελεί το 129^ο θεμελιώδες άρθρο του Κυπριακού Συντάγματος. Ο Κυπριακός Στρατός θα αποτελέιτο από 2.000 άνδρες εκ των οποίων το 60 % θα ήταν Έλληνες και το 40 % Τούρκοι. Ένας ολιγάριθμος στρατός των 2.000 ανδρών δεν θα μπορούσε να υπηρετήσει κανέναν ουσιαστικό αμυντικό ρόλο στη διαφύλαξη της εδαφικής ακεραιότητας της Κυπριακής Δημοκρατίας. Άλλωστε την εδαφική ακεραιότητα, ανεξαρτησία, αλλά και ασφάλεια της Δημοκρατίας της Κύπρου, εγγυήθηκαν τρεις χώρες που ανήκαν στον ίδιο στρατιωτικό συνασπισμό του Ν.Α.Τ.Ο., Μ. Βρετανία, Ελλάδα και Τουρκία. Προκύπτει λοιπόν ότι η συνταγματική πρόνοια για τη δημιουργία του Κυπριακού Στρατού ικανοποιούσε περισσότερο το δομικό πλαίσιο και την αναλογική πληθυσμιακή συμμετοχή Ελλήνων και Τούρκων της Κύπρου μέσα στα πλαίσια της δημιουργίας του κράτους που γεννήθηκε το Φεβρουάριο του 1959 στη Ζυρίχη-Λονδίνο, παρά την ουσιαστική ανάγκη αμυντικής θωράκισης της Δημοκρατίας της Κύπρου.

Από το Μάρτιο του 1959 άρχισαν εντός του Μεταβατικού Υπουργικού Συμβουλίου οι πρώτες συζητήσεις προκειμένου να γίνουν όλες οι απαραίτητες διεργασίες για την έναρξη στρατολόγησης των ανδρών που θα τον στελέχωναν. Ωστόσο, οι διαφωνίες που προέκυψαν σε θέματα άσκησης της εκτελεστικής εξουσίας αλλά και μετά την ανακήρυξη της Κυπριακής Δημοκρατίας στις 16 Αυγούστου 1960, σε θέματα στρατιωτικού μισθολογίου, καθυστέρησαν την ψήφιση του συνταγματικού άρθρου σε νόμο κάτι που έγινε στις 20 Ιανουαρίου του 1961. Μέχρι τον Αύγουστο του ίδιου έτους ο Κυπριακός Στρατός στελεχώθηκε με 351 άνδρες αφού ο Σχεδιασμός Κατάταξης προέβλεπε εθελοντική στρατολόγηση 2.000 ανδρών εντός 23.5 μηνών. Ωστόσο, νέες διαφωνίες στο Υπουργικό Συμβούλιο για τη σύνθεση των μονάδων που κράτησαν δυο μήνες (Αύγουστος-Οκτώβριος 1961) έφεραν στις 20 Οκτωβρίου 1961, το αντιπροεδρικό veto στη σύστασή του παρόλο που η Συνθήκη Συμμαχίας προέβλεπε μεικτή σύνθεση των μονάδων του στρατού της Δημοκρατίας. Έκτοτε ο Κυπριακός Στρατός παρέμεινε υποστελεχωμένος και ουσιαστικά αδρανής εξακολουθώντας να υπάρχει στη δικαιοδοτική του οργάνωση μέχρι και τις συγκρούσεις του Δεκεμβρίου 1963. Μετά τις συγκρούσεις οι Τουρκοκύπριοι άνδρες που το στελέχωναν αποχώρησαν, αποσχίστηκαν και ενσωματώθηκαν στη στρατιωτική οργάνωση που επιχειρήθηκε εντός των τουρκοκυπριακών θυλάκων που δημιουργήθηκαν. Από την άλλη οι Ελληνοκύπριοι άνδρες στελέχωσαν αρχικά την εθελοντική Εθνική Φρουρά και στη συνέχεια τον Ιούνιο του 1964 την Εθνική Φρουρά που αποτελούσαν μια προσπάθεια ισχυροποίησης της αμυντικής δυνατότητας της Κυπριακής Δημοκρατίας απέναντι στις απειλές της Τουρκίας για εισβολή στο νησί.

Η εμπλοκή των ανδρών του Κυπριακού Στρατού σε ομάδες και στρατιωτικές οργανώσεις δεν άρχισε με τα γεγονότα του Δεκεμβρίου του 1963. Άλλωστε, μετά το τέλος του αγώνα καμιά κοινότητα δεν συμμορφώθηκε στην πλήρη παράδοση του οπλισμού της. Έτσι με την πάροδο του χρόνου και σε συνδυασμό με πολιτικές αντιπαραθέσεις που όξυναν τη διακοινοτική συνύπαρξη οι δυο κοινότητες οργανώθηκαν, εξοπλίσθηκαν και συγκρούστηκαν το Δεκέμβριο του 1963.

Η έρευνα εξετάζει και την προσπάθεια των Ελληνοκυπρίων για καλύτερη στρατιωτική οργάνωση μετά το 1963 η οποία είχε τη στήριξη της κυβέρνησης Γ. Παπανδρέου η οποία, για να θωρακίσει καλύτερα το νησί από τις απειλές της Τουρκίας, απέστειλε στο νησί μιά μεραρχία, κάτι που αδιαμφισβήτητα ισχυροποίησε την αμυντική δυνατότητα της Κυπριακής Δημοκρατίας. Η αποστολή της μεραρχίας, είχε ακόμη δύο σκοπούς. Αφενός τον έλεγχο των μονομερών ενεργειών του Μακαρίου που έφεραν την Αθήνα προ τετελεσμένων γεγονότων και ένα βήμα πριν τη σύγκρουσή της με τη σύμμαχη Τουρκία, αφετέρου την επιδίωξη λύσης του Κυπριακού μέσα στην ενωτική εφορεία της εποχής. Η παρουσία της μεραρχίας που υπαγόταν στον Έλληνα υπουργό Άμυνας Πέτρο Γαρουφαλιά, αλλά και η κάθοδος του στρατηγού Γεώργιου Γρίβα δημιούργησε οξεία αντιπαράθεση μεταξύ των δυο κυβερνήσεων, αφού η επιδίωξη ελέγχου των ελλαδικών και ελληνοκυπριακών δυνάμεων στο νησί από την ελληνική κυβέρνηση συνάντησε την αντίθεση του Μακαρίου και δημιούργησε το στρατιωτικό ζήτημα. Το τελευταίο ήταν άρρηκτα συνυφασμένο με τους στόχους που Αθήνα και Λευκωσία επιδίωξαν, μόνο που οι στόχοι αυτοί, για τα δυο κέντρα του Ελληνισμού και παρά τη φαινομενική συνεργασία τους υπήρξαν διαφορετικοί.

ABSTRACT

The creation of the Cypriot Army was one of the conditions of the Zurich - London agreement which established the fundamental 129th article of the Constitution of Cyprus. The Cypriot Army would be made up of 2000 men; 60% of whom would be Greek soldiers and 40% would be Turkish soldiers. Undoubtedly, an army of 2000 men would not be able to serve any other purpose other than the execution of ceremonies and honours, which could have been carried out by the police force itself.

In March 1959 the first discussions concerning the outset of the men recruitment started within the Transitional Ministry Council. However, the disagreements on the issues of executive authority and, following the declaration of the Republic of Cyprus on the 16th of August, the disagreements on the military wage scale, delayed the voting of the Constitutional article. The vote eventually happened on 20th January 1961 which turned the article into law. By August 1961, 351 men joined the Cypriot Army, since the Recruitment Planning anticipated the voluntary recruitment of 2.000 men within a span of 23.5 months. However, additional disagreements at the Ministry's Council regarding the composition of the units, which lasted for two months (August-October 1961), gave rise to the vice presidential veto, despite the fact that the Alliance Treaty foresaw a mixed ethnic composition of the Republic's Army. Since then the Cyprus Army remained understaffed and substantially inactive due to its bi-communal composition until the December 1963 conflicts. Following these conflicts, the Turkish Cypriot men who had joined the Cypriot Army, withdrew and joined the military organization which was formed within the Turkish Cypriot partition.

At the same time the Greek Cypriot men initially recruited the voluntary National Guard and consequently the Cypriot National Guard in June 1964, in an effort to strengthen the defence of the Cyprus Republic against the threats by Turkey of an invasion on the island. The involvement of the Cypriot Army into groups and military organizations did not start in December 1963. Besides after the end of E.O.K.A. (Ethniki Organosi Kyprion Agoniston) struggle, none of the communities conformed in surrendering all of their weaponry ; The political (juxtapositions/controversies) which took place as time went by deteriorated the bicomunal co-existence, resulting in their collision in December 1963.

The research investigates the effort of the Greek Cypriots for a better military enforcement after 1963 with the support of George Papandreou's government. In an attempt to shield the island against the ongoing Turkish threats, he send a military division on the island which undoubtedly reinforced the defence capabilities of the Cyprus Republic. The mission of the military division had two more purposes ; on the one hand to control Makarios' unilateral actions which would bring Athens to irreversible events and a step before its collision with

allied Turkey, and on the other hand to pursue a solution of the Cyprus Problem through the unifying spirit of the time. The presence of the military division which fell under the Greek Minister of Defence, Petros Garoufalias, as well as the arrival of General Georgios Grivas as the General in charge of all Greek and Greek-Cypriots forces, created acute juxtaposition between the two governments, since the pursuit of Hellenic control by the Greek government of all Greek-and Greek Cypriot forces on the island, was met by the opposition of Archbishop Makarios.

The attempt of control by the army created the military issue. The control of the army was interwoven with Athens' targets on the one side and with Nicosia's on the other in order to achieve the much anticipated solution, but despite the apparent co-operation, the solution differed greatly in the final targets that they sought.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Συντομογραφίες	10
Εισαγωγή.....	12

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1. ΚΥΠΡΙΑΚΟΣ ΣΤΡΑΤΟΣ-ΑΠΟ ΤΗ ΖΥΡΙΧΗ ΣΤΗΝ ΑΝΕΞΑΡΤΗΣΙΑ

1.1 Από τις συζητήσεις του 1958 στο Παρίσι μέχρι τη συμφωνία της Ζυρίχης το 1959	32
1.2 Η Συμφωνία στο Λονδίνο στις 19 Φεβρουαρίου 1959	47
1.3 Οι ενέργειες του κυβερνήτη για την άφιξη του Τριμερούς Στρατηγείου.....	54
1.4 Η άφιξη των ελληνικών και τουρκικών προκεχωρημένων κλιμακίων το 1960.....	67
1.5 Η Συνθήκη Συμμαχίας και οι πρόνοιες εκπαίδευσης του Κυπριακού Στρατού.....	76

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2. ΚΥΠΡΙΑΚΟΣ ΣΤΡΑΤΟΣ - ΟΡΓΑΝΩΤΙΚΕΣ ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΕΣ ΚΑΙ ΤΟ ΝΟΜΟΘΕΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

2.1 Ο διορισμός αρχηγού και υπαρχηγού στον Κυπριακό Στρατό	85
2.2 Η διοίκηση του Τριμερούς Στρατηγείου και οι εγκαταστάσεις του Κυπριακού Στρατού	94
2.3 Ο εξοπλισμός και ο εκπαιδευτικός οπλισμός του Κυπριακού Στρατού.....	100
2.4 Ο νόμος (8/61) για τη σύνθεση και κατάταξη του Κυπριακού Στρατού.....	107
2.5 Το αντιπροεδρικό veto και η στελέχωση του Κυπριακού Στρατού	125
2.6 Οι προσλήψεις των υποψήφιων αξιωματικών στη θέση του μόνιμου ανθυπολοχαγού	140

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3. ΚΑΤΑΤΑΞΕΙΣ - ΠΡΟΣΛΗΨΕΙΣ - ΣΧΟΛΕΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΟΜΑΔΑ

3.1 Η ακύρωση μετάβασης στην Ελλάδα Ελληνοκυπρίων, ως υποψήφιων αξιωματικών και ο ρόλος του Ε.Δ.Μ.Α	146
3.2 Η ενεργοποίηση του Κυπριακού Στρατού	159
3.3 Ελληνοκύπριοι και Τουρκοκύπριοι αξιωματικοί στον Κυπριακό Στρατό	172
3.4 Εκπαιδευτική Ομάδα Κυπριακού Στρατού	183
3.5 Γενικό Κέντρο Εκπαίδευσης και Σχολές Εκπαίδευσης Κυπριακού Στρατού	195

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4. ΕΝΟΠΛΕΣ ΟΡΓΑΝΩΣΕΙΣ-ΟΜΑΔΕΣ 1959-1963

4.1 Οι τουρκοκυπριακές ένοπλες προετοιμασίες και η Τ.Μ.Τ. 1959-1963	211
4.2 Η Εθνική Οργάνωσις Κύπρου (Ε.Ο.Κ.).....	240
4.3 Το «σχέδιο Ακρίτας», τα δεκατρία σημεία και τα σχέδια του Γ.Ε.ΕΘ.Α το Δεκέμβριο του 1963	273
4.4 Ένοπλες ελληνοκυπριακές ομάδες.....	291

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5. ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΘΕΛΟΝΤΙΚΗ ΕΘΝΟΦΡΟΥΡΑ ΣΤΗΝ ΕΘΝΙΚΗ ΦΡΟΥΡΑ

5.1 Πολιτικές εξελίξεις και στρατιωτικές πρωτοβουλίες των Ελληνοκυπρίων μετά το 1963	316
5.2 Η εθελοντική Εθνική Φρουρά.....	339
5.3 Η δημιουργία της Εθνικής Φρουράς και η άφιξη της ελληνικής μεραρχίας.....	368
5.4 Η Εθνική Φρουρά το καλοκαίρι του 1964 : νομοθετικό πλαίσιο, πρώτες κατατάξεις, διοικητική διάρθρωση και οι πρώτες μονάδες	378
5.5 Η συγχώνευσή του Κυπριακού Στρατού με την Εθνική Φρουρά	390
5.6 Η Α.Σ.Δ.Α.Κ., ο Κυπριακός Στρατός και το στρατιωτικό ζήτημα στην Κύπρο.....	397

Κεφάλαιο 6. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	403
-------------------------------	-----

Πηγές και Βιβλιογραφία.....	441
-----------------------------	-----

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ :

- A.A.K. : Αεροπορικό Απόσπασμα Κύπρου.
A.B.T.A. : Αρχείο Βουλής των Αντιπροσώπων.
A.Γ.Υ.Σ. : Αρχείο Γραμματείας Υπουργικού Συμβουλίου.
A.Δ.Κ. : Αεροπορική Διοίκηση Κύπρου.
A.I.M.K. : Αρχείο Ιεράς Μητρόπολης Κιτίου.
A.K.E.Λ. : Ανορθωτικό Κόμμα Εργαζόμενου Λαού.
A.K.K. : Αρχείο Κωνσταντίνου Καραμανλή.
A.Σ.Δ.Α.Κ. : Ανωτάτη Στρατιωτική Διοίκησης Αμύνης Κύπρου.
A.T.Δ. : Ανωτέρα Τακτική Διοίκηση.
A.T.Σ. : Αρχείο Τριμερούς Στρατηγείου.
A.T.X. : Αποθήκη Τμηματικών Χορηγήσεων.
A.ΤΗ.Κ. : Αρχή Τηλεπικοινωνιών Κύπρου.
A.Υ.Ε. : Αρχείο Υπουργείου Εσωτερικών.
A.Υ.ΕΞ.ΚΥ. : Αρχείο Υπουργείου Εξωτερικών Κύπρου.
B.E.A. : Βασιλική Ελληνική Αεροπορία.
B.Y.A. : Βρετανικό Υπουργείο Άμυνας.
Γ.Κ.Ε. : Γενικό Κέντρο Εκπαίδευσης.
Δ.Ι.Σ. : Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού.
Γ.Ε.Ε.Φ. : Γενικό Επιτελείο Εθνικής Φρουράς.
Ε.Α.Λ. : Ένωση Αγωνιστών Λευκωσίας.
Ε.Φ. : Εθνική Φρουρά.
ΕΛ.ΔΥ.Κ. : Ελληνική Δύναμη Κύπρου.
Ε.Μ.Ε.Κ. : Ειδικό Μικτό Επιτελείο Κύπρου.
Ε.Ο.Κ.Α. : Εθνική Οργάνωση Κυπρίων Αγωνιστών.
Ε.Ο.Κ.Σ. : Εκπαιδευτική Ομάδα Κυπριακού Στρατού.
Κ.Α.Κ. : Κρατικό Αρχείο Κύπρου.
Κ.Δ. : Κυπριακή Δημοκρατία.
Κ.Ε.Μ. : Κυπριακή Εταιρεία Μεταφορών.
Κ.Ε.Μ.Κ. : Κέντρο Εκπαίδευσης Μονάδων Καταδρομών.
Κ.Σ. : Κυπριακός Στρατός.
Λ.Β.Ο. : Λόχος Βαρέων Όπλων.
Λ.Γ.Μ. : Λόχος Γενικών Μεταφορών.
Λ.ΥΓ. : Λόχος Υγειονομικού.
Λ.Μ. : Λόχος Μηχανικού.

M.K. : Μοίρα Καταδρομών.
M.Π.Π. : Μοίρα Πεδινού Πυροβολικού.
ΜΑ/Τ.Π : Μοίρα Αντιαρματικού Πυροβολικού.
ΜΕΑ/Α.Π. : Μοίρα Ελαφριού Αντιαεροπορικού Πυροβολικού.
Π.Α.Ε.Α. : Πολιτικό Αρχείο Ευάγγελου Αβέρωφ.
ΠΒ. : Πυροβολικό.
ΠΖ. : Πεζικό.
Π.Σ.Α. : Παγκύπριος Σύνδεσμος Αγονιστών.
Σ.Α.Π.Ε.Λ. : Σύνδεσμος Αγονιστών Πόλεως Επαρχίας Λεμεσού.
Σ.ΔΙ.Κ. : Στρατιωτική Διοίκηση Κύπρου.
Σ.Υ.Π. : Σώμα Υλικού Πολέμου.
Τ.Ε. : Τάγμα Εθνοφρουράς.
Τ.Π. : Τάγμα Πεζικού.
Τ.Σ. : Τακτικό Συγκρότημα.
Τ.Σ.Κ : Τριμερές Στρατηγείο Κύπρου.
ΤΟΥΡ.ΔΥ.Κ. : Τουρκική Δύναμη Κύπρου.
ΥΠ.ΕΞ. : Υπουργείο Εξωτερικών.
Φ.Π. : Φύλλο Πορείας.
B.M.H. : British Military Hospital.
C.O. : Colonial Office.
CY.T.A. Cyprus Telecommunication Authority.
DEFE : Defence Records.
F.O. : Foreign Office.
J.I.G. : Joint Intelligence Group.
M.E.D. : Middle East Department.
M.E.L.F. : Middle East Land Forces.
N.A.T.O. : North Atlantic Treaty Organisation - Οργανισμός Βορειοατλαντικού Συμφώνου.
T.M.T. : TURK MUKAVEMET TESKILATI.
T.N.A. The National Archives.
TP.H. : Tripartite Headquarters.
UN.F.I.CYP. : United Nations Force In Cyprus (Ειρηνευτική Δύναμη Ηνωμένων Εθνών Κύπρου).
W.O. : War Office.

Εισαγωγή

Με το Σύμφωνο Συμμαχίας που υπογράφηκε στις 4 Ιουνίου 1878, μέσα στα πλαίσια του Συνεδρίου του Βερολίνου και με αντάλλαγμα την αντιμετώπιση της Ρωσικής προώθησης στην ευαίσθητη περιοχή των Βαλκανίων, η Οθωμανική Αυτοκρατορία παραχώρησε την Κύπρο, επί ενοικίω, στη Μ. Βρετανία. Έτσι, αγήματα του βρετανικού στόλου, αποβιβάστηκαν στις 12 Ιουλίου 1878 στη Λάρνακα, γεγονός που σηματοδότησε την αρχή της Αγγλοκρατίας. Την ίδια ημέρα υψώθηκε στη Λευκωσία η βρετανική σημαία, όπως έγινε τρεις μέρες αργότερα στη Λάρνακα, αλλά και στις 20 Ιουλίου στην Αμμόχωστο.¹ Το 1914 η Μ. Βρετανία μετά την είσοδο της Τουρκίας στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο προσήρτησε την Κύπρο, ενώ τον Ιούλιο του 1923 με τη Συνθήκη της Λωζάννης, νομιμοποίησε και οριστικοποίησε την παραμονή της. Δυο χρόνια αργότερα την 1^η Μαΐου 1925 η Κύπρος ανακηρύχτηκε Αποικία του Στέμματος.²

Βασική θεσμική καινοτομία της Αγγλοκρατίας ήταν αναμφισβήτητα το Νομοθετικό Συμβούλιο³ που συγκροτήθηκε το 1878 και οριστικοποιήθηκε το 1882. Με τον καινούργιο θεσμό, αιρετοί Έλληνες και Τούρκοι είχαν δικαίωμα εξέτασης του προϋπολογισμού και έγκρισης των νέων φόρων υπό την αίρεση ωστόσο της βασιλικής έγκρισης, ενώ ο ύπατος αρμοστής, μπορούσε να επιβάλει με βασιλικό διάταγμα νόμους που απέρριπτε η κοινοβουλευτική πλειοψηφία. Έτσι μόνο φαινομενικά υπήρχε ικανοποίηση των συνταγματικών ελευθεριών που οι Βρετανοί παραχώρησαν στους κατοίκους του νησιού.

Καθ' όλη τη διάρκεια της βρετανικής παρουσίας στο νησί, κυρίαρχο πολιτικό ζήτημα ήταν η επιδίωξη των Ελλήνων της Κύπρου για ένωση με την Ελλάδα. Η επιδίωξη της συντριπτικής πλειοψηφίας του πληθυσμού (75.2%)⁴ που εκδηλώθηκε με αποστολές υπομνημάτων και πρεσβειών, συλλαλητήρια και δημοψηφίσματα⁵ φάνηκε να υλοποιείται όταν η Βρετανία προσέφερε την Κύπρο στην Ελλάδα με στόχο τη σύμπλευση της Αθήνας

---

¹ George Hill, *A History of Cyprus, vol. IV, The Ottoman Province. The British Colony 1571-1948*, Cambridge University Press 1952, σσ. 294-298.

² George Georghallides, *A Political and Administrative History of Cyprus 1918-1926, with a Survey of the Foundations of British Rule*, Cyprus Research Centre, Λευκωσία 1979, σσ. 274-334.

³ Αρχικά ήταν οκταμελές σώμα με πρόεδρο τον κυβερνήτη και μέλη τέσσερις Βρετανούς δημόσιους υπαλλήλους και 4 Κυπρίους που διορίζονταν από τη Βασίλισσα, κατόπιν εισήγησης του κυβερνήτη. Το 1882 η σύνθεσή του αλλάζει. Γίνεται δεκαοκταμελές με 6 Βρετανούς δημόσιους υπαλλήλους και 12 αιρετούς Κυπρίους (9 Έλληνες+3 Τούρκοι). Μια νέα αλλαγή γίνεται το 1925 όταν συντίθεται από 24 μέλη, 9 Βρετανούς δημόσιους υπαλλήλους και 15 αιρετούς Κυπρίους (12 Έλληνες+3 Τούρκους). Δικαίωμα ψήφου είχαν οι μόνιμοι κάτοικοι Κύπρου άνω των 21 που πλήρωναν κτηματικό φόρο.

⁴ Κρατικό Αρχείο Κύπρου στο εξής Κ.Α.Κ., V7/1, Frederick W. Barry, *Census of Cyprus, 1881*, London, 1884, σελ. 14. Το υπόλοιπο ποσοστό ήταν 22.9 % Τούρκοι (Turkish) και 1.4% άλλοι (Others).

⁵ Θεόδωρος Παπαδόπουλλος, *Η διοργάνωση του Εθνικού Κινήματος 1901-1931*, Λευκωσία 2009.

στο πλευρό της Entente.⁶ Ωστόσο, η βρετανική προσφορά απορρίφθηκε από την κυβέρνηση Αλέξανδρου Ζαΐμη τον Οκτώβριο του 1915, γεγονός που απογοήτευσε τους Έλληνες της Κύπρου.⁷ Ακολούθησε ακόμη μια απογοήτευση. Συγκεκριμένα, ο υφυπουργός Αποικιών της Μ. Βρετανίας Amery S. Leopald όταν συνάντησε στις 26 Οκτωβρίου 1920, στο Λονδίνο, την «Κυπριακή Πρεσβεία» που αποτελείτο από τους Αρχιεπίσκοπο Κύπρου Κύριλλο Γ', Νεοπτόλεμο Πασχάλη και Θεοφάνη Θεοδότου, εκλεγμένα μέλη του Νομοθετικού Συμβουλίου, δεν άφησε καμιά ελπίδα για την ένωση.⁸ Στις 25 Μαρτίου 1921 στα πλαίσια των εορτασμών για τα εκατοντάχρονα της ελληνικής επανάστασης ξέσπασαν επεισόδια στη Λευκωσία και οι διαδηλωτές κυμάτισαν σε δοξολογία στην Παναγιά της Φανερωμένης ελληνικές σημαίες. Ήταν τότε που διενεργήθηκε στην Κύπρο το πρώτο, κατά τον Γ. Γεωργαλλίδη, δημοψήφισμα. Επρόκειτο για 500 διακηρύξεις υπέρ της ένωσης.⁹ Οι διακηρύξεις δέθηκαν σε τόμο και δόθηκαν στον ύπατο αρμοστή, Sir Malcolm Stevenson, ο οποίος στις 15 Αυγούστου 1921 απάντησε στον Αρχιεπίσκοπο Κύριλλο Γ' ότι ο υπουργός Αποικιών Winston Churchill δεν ενέκρινε το αίτημα.¹⁰ Ένα δεύτερο έγινε και πάλι την ημέρα της εθνικής επετείου, 9 χρόνια αργότερα, το 1930.¹¹ Η απάντηση και σε αυτό το ενωτικό αίτημα δόθηκε στις 23 Ιουλίου 1930. Ο υπουργός Αποικιών Lord Passfield, πληροφόρησε τον Αρχιεπίσκοπο Κύπρου Κύριλλο Γ', την άρνηση της βρετανικής κυβέρνησης να παραχωρήσει την Κύπρο στην Ελλάδα.¹²

Η οικονομική κρίση της επόμενης δεκαετίας και το φορολογικό νομοσχέδιο του κυβερνήτη Ronald Storrs (1926-1932) που επιβλήθηκε με βασιλικό διάταγμα προκάλεσε την εξέγερση του Οκτωβρίου του 1931. Η αντίδραση των Ελλήνων της Κύπρου εκδηλώθηκε με την παραίτηση του μητροπολίτη Κιτίου Νικόδημου Μυλωνά, και όλων των Ελλήνων βουλευτών του Νομοθετικού Συμβουλίου. Ακολούθησε ένα λαϊκό παραλήρημα με βίαιες συγκρούσεις των Ελλήνων-Κυπρίων με τους Βρετανούς, με αποκορύφωμα την πυρπόληση του Κυβερνείου στη Λευκωσία, στις 21 Οκτωβρίου 1931.

Η χωρίς σαφή πολιτική στόχευση που διέθετε ρίζες σε προηγούμενες πολιτικές απογοητεύσεις κατεστάλη εύκολα από το βρετανικό στρατό και επέτεινε ακόμη

⁶ Παύλος Τζεργιάς, *Ιστορία της Κυπριακής Δημοκρατίας, Με αναδρομή στη ζωή της μεγαλονήσου στο διάβα των χιλιετιών*, τόμος Α' Libro ΕΠΕ, Αθήνα 2001, σελ. 75 και Γιάννης Π. Πικρός, *Ο Βενιζέλος και το Κυπριακό*, εκδ. Φιλιππότη, Αθήνα 1980, σελ. 19.

⁷ Georghallides, *Administrative History of Cyprus 1918-1926*, σελ. 100.

⁸ Ο.π., σελ. 164.

⁹ Ο.π., σελ. 195.

¹⁰ *Ελευθερία*, 14/27 Αυγούστου 1921.

¹¹ Τις διακηρύξεις του δημοψηφίσματος του 1921 υπέγραψαν εκ μέρους των κατοίκων των χωριών του νησιού ο ιερέας, ο δάσκαλος, η χωρική και η σχολική επιτροπή. Στο δημοψήφισμα του 1930 υπέγραψαν οι ιερείς, η σχολική επιτροπή και η χωρική επιτροπή. Βλ. σχετικά Θεόδωρος Παπαδόπουλλος (επιμ.) *Ενωτικόν Δημοψήφισμα*, τόμος Α' (Ενωτικόν Δημοψήφισμα 1921) και τόμος Β' (Ενωτικόν Δημοψήφισμα 1930), Λευκωσία 2003.

¹² George Georghallides, *Cyprus and the Governorship of Sir Ronald Storrs: The Causes of the 1931 Crisis*, Cyprus Research Centre, Λευκωσία 1985, σσ. 357-359.

περισσότερο την πολιτική κατάσταση στο νησί.¹³ Ακόμη, η εξέγερση έφερε την κατάργηση του Νομοθετικού Συμβουλίου και την επιβολή ενός αυταρχικού καθεστώτος. Οι δημοτικές εκλογές καταργήθηκαν, ενώ η νομοθετική εξουσία όπως και η αρχηγία του στρατού, ανατέθηκαν στον κυβερνήτη. Ο τελευταίος, ως απόλυτος κυρίαρχος, νομοθετούσε με διατάγματα που επικύρωνε η κυβέρνηση του Λονδίνου.¹⁴ Έτσι οι ατομικές ελευθερίες ανεστάλησαν, η Εκκλησία φιμώθηκε, η διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας στην εκπαίδευση περιορίστηκε σε ελάχιστα μαθήματα, οι πολιτικές δραστηριότητες και κάθε αναφορά στην ένωση απαγορεύθηκαν, ενώ οι πρωταίτιοι των Οκτωβριανών εξορίστηκαν.

Η έκρηξη του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου δημιούργησε νέα δεδομένα. Πολλοί Έλληνες-Κύπριοι γύρω στις 20.000, στρατολογήθηκαν στο Κυπριακό Σύνταγμα του βρετανικού στρατού και το ζήτημα της ένωσης, άμεσα συναρτημένο με την περίοδο της αποαποικιοποίησης, επανήλθε δυναμικότερα. Ήταν τότε που τον Ιούλιο του 1947, οι Βρετανοί συγκάλεσαν τη Συμβουλευτική Συνέλευση (Διασκεπτική) η οποία ναυάγησε το Μάιο του 1948. Ήταν μια προσπάθεια του Λονδίνου να προσφέρει ένα καλύτερο σύστημα εσωτερικής διακυβέρνησης, με το Α.Κ.Ε.Λ., τις οργανώσεις της Αριστεράς και τους Τούρκους της Κύπρου να συμμετέχουν, ενώ από την άλλη η Εθναρχία πρωτοστατούντος του Αρχιεπισκόπου Λεόντιου, τήρησε αποχή με σύνθημα : «Ένωσις και μόνον η Ένωσις».¹⁵

Ακολούθησε, με πρωτοβουλία του Α.Κ.Ε.Λ.,¹⁶ αλλά οργανωτή την Εθναρχία, το ενωτικό δημοψήφισμα που έγινε στις 15 και 22 Ιανουαρίου 1950.¹⁷ Ωστόσο, οι 215.108 υπογραφές

---

¹³ Χάιντς Α., Ρίτσερ *Ιστορία της Κύπρου (1878-1949)*, τόμος Α΄, μετάφραση Κώστας Σαρρόπουλος, Εστία, Αθήνα 2007, σσ. 486-495 και Λειβαδάς Βίας, Παπαπολυβίου Πέτρος, Σπανός Γιάννης, *Η Εξέγερση του Οκτώβρη 1931 (Τα Οκτωβριανά)*, Λευκωσία 2004.

¹⁴ Francois Crouzet, *Η Κυπριακή Διένεξη 1946-1949*, τόμος Α΄, μετάφραση Αριστοτέλης Φρυδάς, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 2011, σελ. 44.

¹⁵ Για τη Διασκεπτική βλ. Ρολάνδος Κατσιαούνης, *Η Διασκεπτική, 1946-1948. Με ανασκόπηση της περιόδου 1878-1945*, Λευκωσία 2000 και Ανδρέας Φάντης, *Κυπριακό 1950-1960. Ο Ενταφιασμός (ενός «γλυκύτατου» ονείρου) της Ένωσης*, Λευκωσία 1995.

¹⁶ Φάντης, *Κυπριακό 1950-1960. Ο Ενταφιασμός (ενός «γλυκύτατου» ονείρου) της Ένωσης*, σσ. 453-461. Η πατρότητα του δημοψηφίσματος ανήκει στο Α.Κ.Ε.Λ. το οποίο στα τέλη Σεπτεμβρίου 1949 έκανε στην Εθναρχία την πρόταση διεξαγωγής του, με σκοπό τη διεθνοποίηση της διένεξης με τους Βρετανούς, βλ. σχετικά *Νέος Δημοκράτης*, 25 Σεπτεμβρίου 1949. Γενικά για το ζήτημα της πρωτοβουλίας του δημοψηφίσματος βλ. Crouzet, *Η Κυπριακή Διένεξη 1946-1949*, τόμος Α΄, σσ. 249-260 και Χάιντς Α., Ρίτσερ *Ιστορία της Κύπρου (1950-1959)*, τόμος Β΄, μετάφραση Χαράλαμπος Παπαχρήστου, Εστία, Αθήνα 2011, σσ. 23-35. Για την πρωτοβουλία διοργάνωσής του ο Σάββας Λοιζίδης καταγράφει ότι ο Δημήτριος Βεζανής πρότεινε στο μητροπολίτη Κιτίου Μακάριο, τη διοργάνωσή του ως έρεισμα πιθανής συζήτησης του κυπριακού ζητήματος στον Ο.Η.Ε. βλ. Σάββας Λοιζίδης, *Άτυχη Κύπρος, Πώς Έζησα τους Πόθους και τους Καημούς της 1910-1980*, εκδ. Μπεργαδή, Αθήνα 1980, σσ. 54-55.

¹⁷ Dimitris Michalopoulos, «The 1950 Plebiscite in Cyprus», *Hellenic Review of International Relations*, vol. 2 no. II (1981-1982), σσ. 573-579 πρβλ. και Δημήτρης Μιχαλόπουλος, *Πρεσβείες της Κύπρου (1950) το Οδοιπορικό της Ένωσης*, Αθήνα 1990.

για ένωση με την Ελλάδα είχαν μόνο ηθική βαρύτητα.¹⁸ Λίγους μήνες αργότερα, τον Ιούνιο του 1950, ο Αρχιεπίσκοπος Κύπρου Μακάριος Β΄ πέθανε και τον διαδέχθηκε τον Οκτώβριο του 1950 ο Μακάριος Γ΄, μέχρι τότε μητροπολίτης Κιτίου. Η άνοδος του σηματοδότησε μια νέα προσπάθεια τερματισμού της αποικιοκρατίας μέσω της διεθνοποίησης του Κυπριακού. Γι' αυτό ακριβώς, ξεχωριστές αντιπροσωπείες της Εθναρχίας και του Α.Κ.Ε.Λ., προσπάθησαν να προβάλουν το αίτημα για ένωση με ταξίδια σε Ευρώπη και Η.Π.Α. κάτι όμως που προσέκρουσε κυρίως στο δισταγμό των εξαρτημένων από τη Μ. Βρετανία μετεμφυλιακών ελληνικών κυβερνήσεων.

Στην έκτη Γενική Συνέλευση του Ο.Η.Ε. το Νοέμβριο του 1951 ο Λουκής Ακρίτας, βουλευτής κυπριακής καταγωγής, ζήτησε την εφαρμογή στην Κύπρο της αρχής της αυτοδιάθεσης, ενώ στις 25 Απριλίου 1952 στη Λευκωσία, στον καθεδρικό ναό του Αγίου Ιωάννη, η πρώτη Παγκύπρια Εθνική Συνέλευση με 600 αντιπροσώπους από όλη την Κύπρο έστειλε κυρίαρχο μήνυμα συνέχισης του αγώνα, αλλά και άσκησης πιέσεων προς την ελληνική κυβέρνηση για εγγραφή του Κυπριακού ζητήματος στον Ο.Η.Ε.¹⁹ Δύο χρόνια αργότερα, ο Κυπριακός Ελληνισμός δοκιμαζόταν από μια ακόμη απογοήτευση. Στις 28 Ιουλίου 1954, στη Βουλή των Κοινοτήτων ο υφυπουργός Αποικιών της Μ. Βρετανίας Henry Hopkinson δήλωνε ότι «ουδέποτε» ορισμένα εδάφη εντός της Κοινοπολιτείας θα κέρδιζαν την πλήρη ανεξαρτησία τους, γεγονός που επέδρασε καταλυτικά στις εξελίξεις.²⁰

Μόλις ένα μήνα αργότερα, στις 20 Αυγούστου 1954, η Αθήνα με πρωθυπουργό τον Αλέξανδρο Παπάγο αποφάσισε να καταθέσει την πρώτη ελληνική προσφυγή στον Ο.Η.Ε., με στόχο την αυτοδιάθεση της Κύπρου. Το αποτέλεσμα δεν ήταν το αναμενόμενο και ως μόνη διέξοδος, που θα οδηγούσε στην αυτοδιάθεση-ένωση, ήταν ο απελευθερωτικός αγώνας του 1955-1959, η πατρότητα του οποίου ανήκε στους κύκλους των Ελλήνων της Κύπρου της Αθήνας. Ήδη στην Αθήνα, στις 7 Μαρτίου 1953, ο απόστρατος συνταγματάρχης του ελληνικού στρατού, Γεώργιος Γρίβας μαζί με τον εξόριστο του 1931 Σάββα Λοϊζίδη, ελλαδίτες απόστρατους, καθηγητές Πανεπιστημίου και δικηγόρους, αποφάσισαν τη συγκρότηση γενικού σχεδίου ένοπλης δράσης για ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα, σχέδιο, το οποίο, με επιφυλάξεις ενέκρινε ο Αρχιεπίσκοπος τρεις μέρες

¹⁸ Για το ενωτικό ζήτημα βλ. σχετικά, Costas P. Kyrris, *History of Cyprus With an Introduction to the Geography of Cyprus*, Proodos, Nicosia 1985, σελ. 363, Πέτρος Παπαπολυβίου, «Η νικηφόρα πορεία προς την ήττα», *Πώς φθάσαμε στην ΕΟΚΑ*, εκδ. Αρχείο Λευκωσία 2000, σσ. 56-66 και Christopher Hitchens, *Cyprus*, Quartet Books, London 1984, σσ. 32-38, Γιώργος Γεωργής, «Ο Αντίκτυπος της ένωσης της Επτανήσου με την Ελλάδα στην Κύπρο», Ιωάννης Θεοχαρίδης (επιμ.) Πρακτικά του Τρίτου Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου, τόμ. Γ΄, Λευκωσία 2001, σσ. 383-395.

¹⁹ Crouzet, *Η Κυπριακή Διένεξη 1946-1949*, τόμος Α΄, σελ. 353.

²⁰ Robert Holland, *Britain and the Revolt in Cyprus, 1954-1959*, Clarendon Press, Oxford 1998, σελ. 38 και Nancy Crawshaw, *The Cyprus Revolt*, George Allen and Unwin, London 1978, σελ. 76.

αργότερα. Έτσι τα πράγματα είχαν πάρει το δρόμο τους και το Νοέμβριο του 1954 ο Γεώργιος Γρίβας²¹ αποβιβάστηκε σε ακτή της Πάφου. Λίγους μήνες αργότερα και ενώ οι συμπολιτευόμενες βουλευτικές ιαχές εντός της Βουλής των Ελλήνων υπερθεματίζαν υπέρ της ένωσης,²² σε όλο το νησί, 16 εκρήξεις βομβών της Εθνικής Οργάνωσης Κυπρίων Αγωνιστών, σηματοδοτούσαν μια νέα πορεία.²³ Ήταν η 1^η Απριλίου 1955.

Απέναντι στην Ε.Ο.Κ.Α. η Μ. Βρετανία δεν έμεινε απραγής. Απάντησε ένοπλα μέσω δεκάδων συγκρούσεων και διπλωματικά με προσπάθειες επίτευξης λύσης που θα της διασφάλιζαν εσαεί παρουσία στη μεγαλόνησο. Η Τριμελής Συνδιάσκεψη του Λονδίνου το 1955 (29 Αυγούστου-7 Σεπτεμβρίου) με τη συμμετοχή της Τουρκίας, της Μ. Βρετανίας και της Ελλάδας ήταν μια πρώτη διπλωματική απάντηση του Λονδίνου. Η Συνδιάσκεψη ενέπλεξε στη διαδικασία επίλυσης του Κυπριακού την κάθετα αντίθετη σε κάθε ενωτική προσπάθεια των Ελλήνων-Κυπρίων Άγκυρα και αποτέλεσε την απαρχή μιας άτυπης βρετανοτουρκικής συμμαχίας στο Κυπριακό.²⁴ Η Μ. Βρετανία παραχωρούσε καθεστώς αυτονομίας, αλλά δεν έδινε κατηγορηματική απάντηση στο πότε ο λαός της Κύπρου θα μπορούσε να αποφασίσει για την τύχη της πατρίδας του, κάτι που οδήγησε στην απόρριψη της προσφοράς από τον Έλληνα υπουργό Εξωτερικών Στέφανο Στεφανόπουλο, με τον Τούρκο υπουργό Εξωτερικών Fatih Zorlu να δηλώνει την 1^η Σεπτεμβρίου 1955 ότι κάθε μεταβολή του καθεστώτος της Κύπρου θα σήμαινε και την αναθεώρηση της συνθήκης της Λωζάννης.²⁵

Δεν ήταν η πρώτη φορά που το σύνολο στοιχείο αντιδρούσε, απέναντι στις εθνικές διεκδικήσεις των Ελλήνων της Κύπρου. Τον Οκτώβριο του 1919, οι Τούρκοι-Κύπριοι, ως αντίδραση στις ενωτικές επιδιώξεις των Ελλήνων-Κυπρίων όπως αυτές εκφράστηκαν μέσα από ενωτικό δημοψήφισμα χιλίων «αντιπροσώπων», ζήτησαν τη διατήρηση της

---

²¹ Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι η ένοπλη δράση ενός απόστρατου αξιωματικού που συμπορεύθηκε με τους Βρετανούς κατά τη διάρκεια των Δεκεμβριανών του 1944 στην Αθήνα, ενίσχυσε καθοριστικά τη διάχυτη εντύπωση σύγκρουσης Ελληνισμού και Ηνωμένου Βασιλείου εξαιτίας της Κύπρου, βλ. σχετικά Christopher M. Woodhouse, *The Apple of discord. A survey of Recent Greek Politics in their International setting*, London 1948, σελ. 243 πρβλ. Δημήτρης Μιχαλόπουλος, *Ελλάδα και Τουρκία 1950-1959 - Η Χαμένη Προσέγγιση*, εκδ. Ροές, Αθήνα 1989, σελ. 65.

²² Τριαντάφυλλος Γεροζήσης, (επιμ.), *Το Κυπριακό στη Βουλή των Ελλήνων*, τόμος Α' (1915-1956), Διεύθυνση Επιστημονικών Μελετών, Αθήνα 1997, σσ. 50-52.

²³ Ειδικά για τον αγώνα της Ε.Ο.Κ.Α. και τα πολιτικοστρατιωτικά γεγονότα της περιόδου 1955-1959 και χωρίς να παραβλέπω την υπόλοιπη σημαντική βιβλιογραφία της περιόδου, όπως για παράδειγμα τα διάφορα απομνημονεύματα των αγωνιστών, παραπέμπω κατά χρονολογία έκδοσης στα εξής επιστημονικά εγχειρίδια : Stephen G. Xydis, *Cyprus, Conflict and Conciliation 1954-1958*, Ohio State University Press, 1967, Stephen G. Xydis, *Cyprus Reluctant Republic*, Paris and the Hague 1973, Evanthis Hatzivassiliou, *Britain and the International Status of Cyprus, 1955-1959*, Minneapolis 1997, Holland, *Britain and the Revolt in Cyprus, 1954-1959*, και στην αδημοσίευτη διατριβή Andreas Karyos, *E.O.K.A. 1955-1959: A study of the Military Aspects of the Cyprus Revolt*, Institute of the Commonwealth Studies, School of Advanced Study, University of London 2011.

²⁴ Ευάνθης Χατζηβασιλείου, *Το Κυπριακό Ζήτημα 1878-1960 η Συνταγματική Πτυχή*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1998.

²⁵ Μιχαλόπουλος, *Ελλάδα και Τουρκία 1950-1959 - Η Χαμένη Προσέγγιση*, σελ. 76.

βρετανικής κυριαρχίας.²⁶ Λίγα χρόνια αργότερα, το Δεκέμβριο του 1922, λίγους μήνες μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή, εκφράστηκαν μέσω του Τούρκου βουλευτή του Νομοθετικού Συμβουλίου Bey Eyyub και οι πρώτες Τουρκικές φιλοδοξίες (aspirations) για ένωση με την Τουρκία,²⁷ την οποία έβλεπαν ως το ανάχωμα (bulwark) απέναντι στον πόθο των Ελλήνων-Κυπρίων για ένωση με την Ελλάδα.²⁸

Με την έναρξη του αγώνα της Ε.Ο.Κ.Α. δημιούργησαν ένοπλες οργανώσεις όπως τη Μαύρη Συμμορία (Kara Cete), την Κιτέμπ (KITEMB), την Ένωση Τουρκοκυπριακής Αντίστασης και το Μέτωπο της 9^{ης} Σεπτεμβρίου. Κύριοι εκφραστές των οργανώσεων ήταν οι Rauf Denktash και ο δρ Fazil Kutchuk οι οποίοι ανθίσταντο στην αλλαγή του status quo, αφού συνέδεαν την ενωτική διεκδίκηση των Ελλήνων-Κυπρίων ως την αφετηρία αρνητικών επιπτώσεων για τους Τουρκοκυπρίους.²⁹

Η αποτυχία της Συνδιάσκεψης, οδήγησε σε μια σειρά σχεδίων λύσης τα οποία διασφάλιζαν την παρουσία της Μ. Βρετανίας στη μεγαλόνησο, δεν δυσαρεστούσαν τη σύμμαχη Τουρκία, αλλά απορρίπτονταν από την Εθναρχία και την Αθήνα. Το σχέδιο Harding (1956) προσέφερε αυτονομία, αλλά προσέβλεπε στη διατήρηση της βρετανικής κυριαρχίας στη μεγαλόνησο, το σχέδιο Radcliffe (1956) υιοθετούσε τη διπλή αυτοδιάθεση Ελλήνων-Κυπρίων και Τούρκων-Κυπρίων και ουσιαστικά δρομολογούσε τη διχοτόμηση, όπως έκανε και το σχέδιο Foot (1958). Τέλος, το σχέδιο Macmillan (1958) με πρόνοια τριπλού συνεταιρισμού Μ. Βρετανίας, Ελλάδας και Τουρκίας και με υπερεξουσίες στον κυβερνήτη άρχισε να εφαρμόζεται παραγνωρίζοντας την αντίδραση της Ελλάδας και του Κυπριακού Ελληνισμού³⁰ με το διορισμό του Τούρκου πρόξενου στη Λευκωσία Burhan Ishin την 1^η Οκτωβρίου 1958 ως αντιπροσώπου της τουρκικής κυβέρνησης.

Αν οι απροκάλυπτες επιθέσεις των Τούρκων-Κυπρίων και της Τ.Μ.Τ. εναντίον των Ελλήνων-Κυπρίων, τον Ιούνιο του 1958, προκάλεσαν μεγάλο φόβο στην «ελληνική πλευρά»,³¹ ο διορισμός του Τούρκου πρόξενου, που έφερε ένα νέο κύμα βίας κατά των αποικιοκρατών με αποτέλεσμα το θάνατο 29 Ελλήνων-Κυπρίων και 16 Βρετανών,³² δημιούργησε τετελεσμένα. Είναι γι' αυτό ακριβώς που ο στόχος της Αθήνας και του

²⁶ Βασίλης Πρωτοπαπάς, *Εκλογική Ιστορία της Κύπρου, Πολιτευτές, Κόμματα και Εκλογές στην Αγγλοκρατία 1878-1960*, Θεμέλιο, Αθήνα 2012, σσ. 219-220.

²⁷ Altay Nevzat, *Nationalism Amongst the Turks of Cyprus : The First Wave*, Oulu 2005, σελ. 268. Ο Ρίχτερ στο βιβλίο του *Ιστορία της Κύπρου (1878-1949)*, τόμος Α', σελ. 259, αναφέρεται σε ίδρυση κόμματος από Τούρκους εθνικιστές με στόχο την ένωση της Κύπρου με την Τουρκία.

²⁸ Tozun Bahcheli, *Greek-Turkish Relations Since 1955*, Westview Press, Boulder & London, 1990, σελ. 26.

²⁹ Βλ. πιο αναλυτικά στο κεφάλαιο 4 υποκεφάλαιο 1.

³⁰ Για μια αποτίμηση και των τεσσάρων σχεδίων βλ. Νίκος Χριστοδουλίδης, *Τα Σχέδια Λύσης του Κυπριακού (1948-1978)*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 2009, σσ. 44-137.

³¹ Χατζηβασιλείου, *Το Κυπριακό Ζήτημα 1878-1960 η Συνταγματική Πτυχή*, σελ. 110.

³² Stella Soulioti, *Fettered Independence Cyprus 1878-1964, The Narrative*, volume one, University of Minnesota 2006, σελ. 66.

Αρχιεπισκόπου επικεντρώθηκε στην προσπάθεια ακύρωσης του σχεδίου Macmillan και οδήγησε στις συμφωνίες Ζυρίχης-Λονδίνου (11-19 Φεβρουαρίου 1959).

Οι συμφωνίες με τα εννιά επιμέρους έγγραφα, αποτέλεσαν ένα συμπεφωνημένο πλαίσιο αρχών πάνω στο οποίο οικοδομήθηκε ένα νέο κράτος, με τη Μ. Βρετανία να διασφαλίζει προνόμια στρατιωτικά αλλά και κυριαρχικά επί του εδάφους του.³³ Η ανακήρυξη της Κυπριακής Δημοκρατίας έγινε στις 16 Αυγούστου 1960. Την ίδια ημέρα, και 82 χρόνια μετά την άφιξη των Βρετανών στο λιμάνι της Λάρνακας, από ένα άλλο λιμάνι τούτη τη φορά, αυτό της Αμμοχώστου, ο τελευταίος κυβερνήτης της Κύπρου Sir Hugh Foot, επιβιβάστηκε στο πολεμικό πλοίο *Chichester* και άφησε πίσω του μια νέα πολιτεία, τη Δημοκρατία της Κύπρου.³⁴ Έτσι μια νέα περίοδος άρχισε για τη μεγαλόνησο, αφού κυρίαρχοι και υπεύθυνοι για τη διοίκηση ήταν οι Έλληνες-Κύπριοι (Ελληνοκύπριοι) και οι Τούρκοι-Κύπριοι (Τουρκοκύπριοι) κάτοικοί της.³⁵

Η ελληνοκυπριακή κοινότητα του 81.14% μαζί με την τουρκοκυπριακή του 18.86% και άλλες μικρότερες (αρμενική-μαρωνίτικη-λατινική), κλήθηκαν να συνυπάρξουν.³⁶ Με ένα Σύνταγμα εμποτισμένο με τη δυαδική αρχή και την κοινή πολιτική λειτουργία δυο αριθμητικά άνισων κοινοτήτων, το εγχείρημα δεν ήταν εύκολο και εξ' ορισμού η θεσμική λειτουργία του κυπριακού κράτους αποτελεί ερευνητικό πεδίο με ποικίλο ενδιαφέρον. Έχοντας ως ιστορική πραγματικότητα τις διακοινοτικές συγκρούσεις του 1963, αλλά και την εισβολή της Τουρκίας στο νησί τον Ιούλιο του 1974, τα ερωτήματα που τίθενται είναι πολλά, βασανιστικά και συνάμα προκλητικά. Τι είναι αυτό που δεν λειτούργησε καλά ; Το Σύνταγμα, οι προθέσεις των δύο κοινοτήτων, οι επιρροές των μητέρων πατρίδων, η ελλιπής παροχή διεθνών εγγυήσεων, κανένα από αυτά ή μήπως όλα μαζί ;

---

³³ T.N.A. (U.K.), WO 32/18475, Cyprus Treaty, Cyprus Future Proposals Report by the Cyprus Committee Part 1 Introduction PART II POLITICAL AND STRATEGIC ARMS Political Aim, 13 Φεβρουαρίου 1959 : [...] *Cyprus is the only available base from which we can rapidly support the Baghdad Pact. It remains an important base for the support of NATO in the Eastern Mediterranean. It provides a mean of maintain the British position and influences [...]* In addition to what we plan to do is support of the Baghdad Pact and NATO it may be necessary to use military forces to support United Kingdom [...], βλ. επίσης Γιάννος Κρανιδιώτης, *Το Κυπριακό Πρόβλημα Η Ανάμειξη του ΟΗΕ και Οι ξένες επεμβάσεις στην Κύπρο 1960-1974*, Θεμέλιο, Αθήνα 1984, σσ. 29-32, Ευάνθης Χατζηβασιλείου, *Στρατηγικές του Κυπριακού η δεκαετία του 1950*, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2005, σελ. 286, James Ker-Lindsay, *Britain and the Cyprus Crisis, 1963-1964*, Mannheim und Möhnesee 2004, σσ. 8-10, Christopher Woodhouse, *British Foreign Policy since the Second World War*, London 1961, σελ. 78 και Harold Macmillan, *Riding the Storm 1956-1959*, London, Macmillan 1971, σελ. 692.

³⁴ Hugh Foot, *A Start in Freedom*, Hodder and Stoughton 1964, σελ. 185.

³⁵ Το Σύνταγμα της Κυπριακής Δημοκρατίας Άρθρον 2, αναφέρεται σε ελληνική κοινότητα (κάτοικοι ελληνικής καταγωγής) και σε τουρκική κοινότητα (κάτοικοι τουρκικής καταγωγής), αλλά και σε Έλλην Πρόεδρο και Τούρκο Αντιπρόεδρο Άρθρον 1. Ο συγγραφέας υιοθετεί τον όρο Ελληνοκύπριοι και Τουρκοκύπριοι γιατί αυτός εντοπίζεται : α) σε επίσημα έγγραφα του Τριμερούς Στρατηγείου βλ. σχετικά στο Παράρτημα, β) σε επίσημα έγγραφα του Αρχηγείου του Κυπριακού Στρατού, γ) σε εφημερίδες της εποχής.

³⁶ Republic of Cyprus, *Census of Population and Agriculture 1960*, volume 1, Printing Office of the Republic of Cyprus, Nicosia 1962, σελ. 5.

Σε επίπεδο διδακτορικών ερευνών και ειδικά στην ελληνική γλώσσα, ελάχιστα έχουν γραφεί που να αφορούν πτυχές του Κυπριακού κατά την καθοριστική και «άγνωστη» μεταβατική περίοδο (Φεβρουάριος 1959-Αύγουστος 1960) κατά την οποία έγινε η μεταβίβαση της εξουσίας από τους Βρετανούς. Το ίδιο ισχύει και για τα τρία πρώτα χρόνια της Κυπριακής Δημοκρατίας, όταν η συνύπαρξη κατέρρευσε με την ένοπλη σύγκρουση των δυο κοινοτήτων, το Δεκέμβριο του 1963. Ειδικά στο ζήτημα της οργάνωσης και δημιουργίας του Κυπριακού Στρατού, απουσιάζει μια εξειδικευμένη εργασία και γι' αυτό ελάχιστα γνωρίζουμε για την πρώτη προσπάθεια δικοινοτικής συνύπαρξης εν όπλοις. Αυτό το ερευνητικό πεδίο εξετάζει η ανά χειράς διατριβή, με τη φιλοδοξία να επιβεβαιώσει ότι όπως και στην παγκόσμια ιστορία, έτσι και στην ιστορία της Κύπρου, τίποτε δεν συμβαίνει τυχαία και αναίτια.

Η πρόνοια για τη δημιουργία Κυπριακού Στρατού ήταν η δέκατη τέταρτη από τις εικοσιεπτά του εγγράφου της Βασικής Διάρθρωσης της Δημοκρατίας της Κύπρου, το οποίο περιελάμβανε τις βασικές πρόνοιες για τη δομή της νέας Δημοκρατίας. Στις 6 Απριλίου 1960 το Κυπριακό Σύνταγμα ενσωμάτωσε τις πρόνοιες της Βασικής Διάρθρωσης και σύμφωνα με το θεμελιώδες άρθρο υπ' αριθμό 129, η Κυπριακή Δημοκρατία θα συγκροτούσε στρατό 2.000 ανδρών με κοινοτική αναλογία 60 : 40 (1.200 Ελληνοκύπριοι και 800 Τουρκοκύπριοι), αφήνοντας ανοιχτό το ενδεχόμενο επιβολής υποχρεωτικής στρατιωτικής θητείας κατόπιν κοινής απόφασης προέδρου και αντιπροέδρου. Με αφετηρία την πρόνοια της Ζυρίχης για σύσταση Κυπριακού Στρατού, η έρευνα φτάνει μέχρι τις συγκρούσεις του 1963 και καταλήγει μέχρι τη συγχώνευσή του με την Εθνική Φρουρά το 1964, όταν η στρατολογία στην Κυπριακή Δημοκρατία από εθελοντική έγινε υποχρεωτική.

Μέσα από αυτή την τετραετία και σε αυτή την πτυχή της ιστορίας της Κυπριακής Δημοκρατίας η έρευνα δίνει απαντήσεις για το πότε και πώς άρχισε η συγκρότηση του Κυπριακού Στρατού, ποια προβλήματα υπήρξαν μέχρι τη συγκρότηση και την έναρξη των εκπαιδεύσεων των πρώτων στελεχών. Ακόμη δίνει απαντήσεις για το πως και γιατί ασκήθηκε το πρώτο αντιπροεδρικό veto από το δρ. Fazıl Kuthcuk στις 20 Οκτώβριο 1961, πράξη που αποτέλεσε και την ταφόπλακα στην πλήρη ενεργοποίηση του Κυπριακού Στρατού. Εκτός αυτού, η έρευνα αναφέρεται στις ενέργειες του Κυπριακού Στρατού και των Ελληνοκύπριων στελεχών του, αφού οι Τουρκοκύπριοι με την έναρξη των συγκρούσεων το Δεκέμβριο του 1963 τον εγκατέλειψαν, τους λόγους δημιουργίας της Εθνοφυλακής αρχικά και της Εθνικής Φρουράς το 1964, αλλά και τη συνταγματική υπόσταση του Κυπριακού Στρατού.

Επίσης, η έρευνα εστιάζει στη δημιουργία ένοπλων παράνομων ελληνοκυπριακών ομάδων χωρίς να παραλείπεται η αναφορά και σε αντίστοιχες τουρκοκυπριακές ομάδες και οργανώσεις. Αυτές οι ομάδες-οργανώσεις στελεχώνονταν και από άνδρες του Κυπριακού Στρατού και γι' αυτό ακριβώς οι συγκρούσεις του 1963 έφεραν αυτούς που συνεκπαιδευόνταν για την από κοινού υπεράσπιση και εξασφάλιση της ανεξαρτησίας και εδαφικής ακεραιότητας της Κύπρου, να συγκρούονται αναμεταξύ τους. Οι Τουρκοκύπριοι οπλίτες και αξιωματικοί, όπως έγινε και με όλους σχεδόν τους Τουρκοκυπρίους στις δημόσιες υπηρεσίες, αποσύρθηκαν από τον Κυπριακό Στρατό με την έναρξη των διακοινοτικών ταραχών και με τη βοήθεια Τούρκων αξιωματικών της ΤΟΥΡ.ΔΥ.Κ. στελέχωσαν και οργάνωσαν ένοπλες δυνάμεις στους υπό δημιουργία θύλακες. Από την άλλη, οι Ελληνοκύπριοι άνδρες του Κυπριακού Στρατού, στελέχωσαν και οργάνωσαν με τη βοήθεια ελλαδιτών αξιωματικών την εθελοντική Εθνική Φρουρά (Εθνοφρουρά), ενώ στη συνέχεια αποσπάστηκαν στην Εθνική Φρουρά η οποία συγκροτήθηκε τον Ιούνιο του 1964. Μετά τη δημιουργία της Εθνικής Φρουράς το μόνο που θύμιζε τον Κυπριακό Στρατό ήταν η Προεδρική Φρουρά, στελεχωμένη μόνο από Ελληνοκύπριους οπλίτες, όπως και το υποστελεχωμένο και θεσμικά αποδυναμωμένο αρχηγείο του.

Επιχειρώντας μια βιβλιογραφική επισκόπηση, ο πρώτος που αναφέρθηκε στη στελέχωση του Κυπριακού Στρατού από Ελληνοκυπρίους της Ε.Ο.Κ.Α. και Τουρκοκυπρίους της Τ.Μ.Τ., παρατηρώντας ότι οι ίδιοι άνδρες στελέχωσαν τους μυστικούς στρατούς των δύο κοινοτήτων, ήταν ο Βρετανός δημοσιογράφος του περιοδικού *Times of Cyprus*, Charles Foley.³⁷ Δύο χρόνια αργότερα ένας συνάδελφός του ο Robert Stephens,³⁸ επανέλαβε τις πληροφορίες του C. Foley για τον Κυπριακό Στρατό, και αναφέρθηκε επιγραμματικά, στο τουρκοκυπριακό veto καταγράφοντας τους λόγους άσκησης του από την τουρκοκυπριακή πλευρά : πειθαρχία, γλωσσική συνεννόηση, θρησκευτικές συνήθειες.

Σε επίπεδο επιστημονικής βιβλιογραφίας δεν υπάρχει κανένα εξειδικευμένο βιβλίο για τον Κυπριακό Στρατό. Κάποιες, όμως, γενικές αναφορές γίνονται στο βιβλίο του καθηγητή Πολιτικών Επιστημών Stanley Kyriakides.³⁹ Ο συγγραφέας παρουσιάζει την κρίση στο στρατό και το αντιπροεδρικό veto με τα επιχειρήματα των δύο κοινοτήτων και τα εντάσσει ανάμεσα στα κύρια προβλήματα δυσλειτουργίας του Συντάγματος : δήμοι, φορολογική νομοθεσία, στελέχωση της Δημόσιας Υπηρεσίας. Ακόμη, υπάρχει το βιβλίο του Τουρκοκύπριου Halil Ibrahim Salih, αναπληρωτή καθηγητή του Texas Wesleyan College,

³⁷ Charles Foley, *Legacy of strife, Cyprus from rebellion to civil war*, Penguin Books, London 1964.

³⁸ Robert Stephens, *Cyprus : A Place of Arms*, Frederick A. Praeger Publishers, London 1966.

³⁹ Stanley Kyriakides, *Cyprus Constitutionalism and Crisis Government*, University of Pennsylvania Press 1968.

με το συγγραφέα να παρατηρεί ότι για το Μακάριο ήταν «unacceptable»⁴⁰ (απαράδεκτη) δημιουργία ενός μη αμιγούς στρατού, ενώ σε ακόμη ένα βιβλίο του το 1978, παρατηρεί ότι οι Ελληνοκύπριοι χρησιμοποίησαν το αντιπροεδρικό ως πρόφαση, για να μην δημιουργηθεί ο στρατός.⁴¹ Η έκδοση του βιβλίου του Hugh Dominic Purcell⁴² δεν πρόσθεσε κάτι καινούργιο, ενώ ο καθηγητής Πολιτικών Επιστημών Πανταζής Τερλεξής,⁴³ στο βιβλίο του παρατηρεί ότι ο διορισμός στη Δημόσια Υπηρεσία και στον Κυπριακό Στρατό με βάση φυλετικά κριτήρια, προκάλεσε δυσαρέσκεια στην πλειοψηφία των Ελληνοκυπρίων. Το 1975 ο δόκτωρ Λεόντιος Ιεροδιακόνου⁴⁴ επανέλαβε τα όσα παρατήρησε ο S. Kyriakides, ενώ χωρίς διεισδυτικές αποτιμήσεις του τουρκοκυπριακού veto με απλή αναφορά στον αριθμό του Κυπριακού Στρατού ως πρόνοια των συμφωνιών Ζυρίχης - Λονδίνου, εκδόθηκαν τα βιβλία του Richard Patrick,⁴⁵ της δημοσιογράφου Nancy Crawshaw⁴⁶ και του τελευταίου διοικητικού γραμματέα της Αγγλοκρατίας, John Reddaway.⁴⁷ Ο Παύλος Τζερμιάς, το 2001 επισήμανε την ελληνοκυπριακή απροθυμία για τη δημιουργία Κυπριακού Στρατού, αλλά και την προσπάθεια να επιβολής εκ μέρους των Τουρκοκυπρίων ενός διαιρετικού δυϊσμού στο στρατό,⁴⁸ ενώ η ιστορικός, Diana Weston Markides,⁴⁹ προσέγγισε το ζήτημα του Κυπριακού Στρατού ως μία ακόμη συνταγματική διαφορά όπως το θέμα των δήμων. Αφού επισήμανε ότι η απροθυμία του Αρχιεπισκόπου στη σύσταση του Κυπριακού Στρατού ενισχύθηκε μετά το αντιπροεδρικό veto, καταλήγει στη διαπίστωση ότι μετά την επίσκεψη του Αρχιεπισκόπου το Νοέμβριο του 1962 στην Άγκυρα, το επικίνδυνο πείραμα του στρατού τέθηκε οριστικά στο ράφι. Ιδιαίτερη όμως αναφορά πρέπει να γίνει στο βιβλίο της πρώην υπουργού Δικαιοσύνης της Κυπριακής Δημοκρατίας Στέλλας Σουλιώτη που εκδόθηκε το 2006.⁵⁰ Ως μέλος του πρώτου Υπουργικού Συμβουλίου και με τεκμηριώσεις από το πλούσιο προσωπικό της αρχείο, η συγγραφέας δίνει στοιχεία για τον αριθμό των μελών του μετά το τουρκοκυπριακό veto και μέχρι τα γεγονότα του 1963. Επίσης, αναφέρεται και στις συζητήσεις εντός του Υπουργικού Συμβουλίου παραθέτοντας τα τουρκοκυπριακά και ελληνοκυπριακά

⁴⁰ Halil Ibrahim Salih, *An Analysis of Cypriot Political Discord*, Theo Gaus Sons, New York, 1968, σελ. 96.

⁴¹ Halil Ibrahim Salih, *The Impact of Diverse Nationalism on a State*, University of Alabama 1978, σελ. 21.

⁴² Hugh Dominic Purcell, *Cyprus*, Ernest Benn Ltd., London 1969.

⁴³ Πανταζής Τερλεξής, *Διπλωματία και Πολιτική του Κυπριακού : ανατομία ενός λάθους*, δεύτερη έκδ., Αθήνα 1971.

⁴⁴ Λεόντιος Ιεροδιακόνου, *Το Κυπριακό Πρόβλημα Πορεία προς τη Χρεωκοπία*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1975.

⁴⁵ Richard Patrick, *Political Geography and the Cyprus Conflict 1963-1971*, University of Waterloo, Canada 1976.

⁴⁶ Crawshaw, *The Cyprus Revolt*.

⁴⁷ John Reddaway, *Burdened with Cyprus, The British Connection*, Weidenfeld & Nicolson, London 1986.

⁴⁸ Τζερμιάς, *Ιστορία της Κυπριακής Δημοκρατίας, Με αναδρομή στη ζωή της μεγαλονήσου στο διάβα των χιλιετιών*, τόμος Α', σελ. 461.

⁴⁹ Diana Weston Markides, *Cyprus 1957-1963 From Colonial Conflict to Constitutional Crisis, The Key Role of the Municipal Issue*, University of Minnesota 2001.

⁵⁰ Soulioti, *Fettered Independence Cyprus 1878-1964, The Narrative*.

επιχειρήματα για την αμιγή και μεικτή σύνθεση των μονάδων αντίστοιχα, για να παρατηρήσει ότι ορθά εφαρμόστηκε η μεικτή σύνθεση του Κυπριακού Στρατού, αφού αυτό προέβλεπε η Συνθήκη Συμμαχίας. Αυτή η πολύ σημαντική επισήμανση έρχεται να ανοίξει μια νέα συζήτηση για το τουρκοκυπριακό veto και αποτέλεσε για το συγγραφέα πεδίο έρευνας και κριτικής αποτίμησης. Το πιο πρόσφατο βιβλίο, στηριζόμενο σε δευτερογενείς πηγές, με σύντομη αναφορά στο ζήτημα του στρατού και των διαφωνιών στο θέμα της σύνθεσής του, είναι του καθηγητή Heinz A. Richter.⁵¹

Από πλευράς απομνημονευμάτων, δεν μπορεί να περάσει απαρατήρητο το τετράτομο έργο του Γλαύκου Κληρίδη. Ο πρώην πρόεδρος της Κυπριακής Δημοκρατίας στον πρώτο τόμο της *Κατάθεσής του*⁵² προβαίνει στην εκτίμηση ότι η χρήση του τουρκοκυπριακού veto στο στρατό ικανοποίησε την ελληνοκυπριακή πλευρά που έβλεπε το ζήτημα ως αχρείαστη οικονομική δαπάνη, ενώ άλλα απομνημονεύματα, απόστρατων αξιωματικών του Κυπριακού Στρατού, αποτελούν πολύτιμη πηγή κυρίως λόγω των αναφορών στις βιωματικές εμπειρίες των συγγραφέων.⁵³ Το δικό του ξεχωριστό ενδιαφέρον παρουσιάζει το βιβλίο του Αχιλλέα Αιμιλιανίδη,⁵⁴ όπου παρουσιάζονται αποσπασματικά οι κοινοβουλευτικές διακοινοτικές αντιπαραθέσεις 1961-1963, σχετικά με τη σύσταση, αλλά και τα προς ψήφιση κονδύλια του ετήσιου κρατικού προϋπολογισμού για το στρατό. Ο συγγραφέας αποτιμά ότι οι αντιπαραθέσεις οφείλονταν στο Σύνταγμα της Κυπριακής Δημοκρατίας που δεν καθόριζε αν ο στρατός θα ήταν μεικτός ή αμιγής.

Κανένα όμως από τα πιο πάνω βιβλία δεν μας δίνει πληροφορίες για τις αρχικές συζητήσεις που έγιναν κατά τη μεταβατική περίοδο και για το αν υπήρξαν διακοινοτικές διαφωνίες ή και συμφωνίες για ζητήματα που αφορούσαν τον Κυπριακό Στρατό. Ούτε και όταν ανακηρύχθηκε η Κυπριακή Δημοκρατία υπάρχουν πληροφορίες για τα κριτήρια επιλογής, τις κατατάξεις, την προετοιμασία και την έναρξη των εκπαιδεύσεων, την ανάθεση καθηκόντων στους πρώτους άνδρες που στελέχωσαν τον Κυπριακό Στρατό, τη συνύπαρξη Ελλήνων και Τούρκων αξιωματικών, ή ακόμη και τη συνύπαρξη των εκπαιδευομένων. Σ' αυτά τα ζητήματα η παρούσα εργασία φιλοδοξεί να δώσει απαντήσεις.

Η ελλιπής βιβλιογραφία ήταν η πρώτη πρόκληση για την ενασχόληση με το θέμα και γι' αυτό αναζητήθηκαν περαιτέρω πρωτογενείς πηγές που να απαντούν σε πολλά ερωτήματα.

---

⁵¹ Heinz A. Richter, *A Concise History of Modern Cyprus 1878-2009*, Peleus Studien Zur Archäologie und Geschichte Griechenlands und Zyperns Band 50, Verlag Franz Philipp Rutzen Mainz und Ruppolding, 2010.

⁵² Γλαύκος Κληρίδης, *Η Κατάθεσή μου*, τόμος 1, Αλήθεια 1988.

⁵³ Βλ. ενδεικτικά Παντελάκης Πανταζής, *Το οδοιπορικό μιας μοιρασμένης πατρίδας*, εκδ. Negresco, 2007, Χρήστος Μιτσιδής, *Δια πύργους και σιδήρου*, εκδ. Negresco, Λάρνακα 2008, Ευάγγελος Παναγιώτου, *Πικρές Μνήμες, Οι Μαύρες Μέρες του 1974*, έκδ. γ', Πάφος 2009.

⁵⁴ Αχιλλέας Αιμιλιανίδης, *Κοινοβουλευτική Συνύπαρξη Ελληνοκυπρίων και Τουρκοκυπρίων (1960-1963)*, χ.χ.

Γιατί συμφωνήθηκε ο Κυπριακός Στρατός να αριθμεί 2.000 άνδρες με τη συγκεκριμένη αναλογία (Ε/Κ 60% - Τ/Κ 40%) ; Ποια ήταν τα κριτήρια επιλογής των ανδρών που κατετάγησαν, ποιοι ήταν και πού εκπαιδεύτηκαν οι πρώτοι άνδρες ; Υπήρξαν και ποιες ήταν οι προσπάθειες σύστασής του κατά τη μεταβατική περίοδο ; Γιατί τελικά ο Κυπριακός Στρατός δεν ολοκλήρωσε τη σύστασή του, πώς φθάσαμε στο αντιπροεδρικό veto, υπήρξε προσπάθεια για συνέχιση και ολοκλήρωση των φάσεων κατάταξης ; Συνδέεται τελικά το θέμα του Κυπριακού Στρατού με τα υπόλοιπα ζητήματα (δήμοι, φορολογική νομοθεσία, εκτελεστική εξουσία, διορισμοί στη δημόσια υπηρεσία) που δημιουργούσαν έντονες διακοινοτικές αντιπαραθέσεις ;

Η δεύτερη και μεγαλύτερη πρόκληση κατά τη διάρκεια της ερευνητικής διαδικασίας ήταν η διαπίστωση ότι ο Κυπριακός Στρατός ήταν μόνο (η ορατή) όψη των ένοπλων δυνάμεων που δρούσαν στην Κυπριακή Δημοκρατία κατά την περίοδο 1960-1963, αφού από τη μια Ελληνοκύπριοι άνδρες του Κυπριακού Στρατού είχαν ενεργό ρόλο στην «Οργάνωση Ακρίτας», από την άλλη Τουρκοκύπριοι άνδρες στην Τ.Μ.Τ. Άνδρες του Κυπριακού Στρατού και όχι μόνον, είχαν στελεχώσει τις ένοπλες ομάδες των δυο κοινοτήτων, οι οποίες βρέθηκαν αντιμέτωπες το Δεκέμβριο του 1963. Οι ένοπλες ομάδες ελληνοκυπριακές και τουρκοκυπριακές, έχοντας την αντίστοιχη στήριξη ανδρών της ΕΛ.ΔΥ.Κ. και ΤΟΥΡ.ΔΥ.Κ., εκπαιδεύονταν, εξοπλιζόνταν και προετοιμαζόνταν. Και εδώ τα ερωτήματα υπήρξαν πολλά. Ποιος ήταν ο ρόλος της ΕΛ.ΔΥ.Κ. και της ΤΟΥΡ.ΔΥ.Κ. και κατ' επέκταση της Αθήνας και της Άγκυρας, πού γίνονταν οι εκπαιδεύσεις, πώς εξοπλιζόνταν, πώς και γιατί οδηγήθηκαν σ' έναν «παραστρατιωτικό» ανταγωνισμό με δυσάρεστα επακόλουθα ; Όλα αυτά όπως και η ύπαρξη κατά την περίοδο 1961-1964 και άλλων ένοπλων ομάδων (Νίκου Σαμψών, αδελφών Δώρου και Λάκη Ηλία ή ομάδες Βάσου Λυσσαρίδη, ομάδες Παγκύπριου Συνδέσμου Αγωνιστών, ομάδες Κώστα Χριστοδουλίδη, ομάδες Ε.Α.Κ.), παρέμεναν ως ολιγοσέλιδες απλές αναφορές σε βιβλία με δημοσιογραφικές και πολύ γενικές πληροφορίες για το χρόνο, το λόγο, και το σκοπό δημιουργίας τους.

Οι πρώτες βιβλιογραφικές, αλλά δημοσιογραφικές πληροφορίες για την ύπαρξη μυστικών στρατών των δύο κοινοτήτων και για εισαγωγή οπλισμού εκατέρωθεν εντοπίζονται στα βιβλία που αναφέρθηκαν των Charles Foley και Robert Stephens. Τα βιβλία των Hugh Dominic Purcell, *Cyprus*, και S. Kyriakides, *Cyprus Constitutionalism and Crisis Government*, ζεσταίνουν ουσιαστικά το ίδιο φαγητό και δεν παραθέτουν οποιοδήποτε επιπρόσθετο στοιχείο. Εξαίρεση στην «αναπαραγωγή» το τεκμηριωμένο βιβλίο του R. Patrick, *Political Geography and the Cyprus Conflict 1963-1971*, όπου ο συγγραφέας που υπηρέτησε το 1968 στο Καναδικό απόσπασμα, αλλά και από το 1970 ως 1971 ως

ερευνητής πλέον στην Κύπρο, επιχειρεί μια επαλήθευση της προηγούμενης γνώσης μέσα από πολλές μαρτυρίες που παίρνει από Τουρκοκυπρίους (π.χ. Rauf R. Denktash), αλλά και από αρκετούς Ελληνοκυπρίους (π.χ. Γλαύκος Κληρίδης που του επιβεβαιώνει την αυθεντικότητα του Σχεδίου Ακρίτας). Ακόμη, ο συγγραφέας αναφέρεται στη δημιουργία της «Οργάνωσης» αρχές του 1961, θέση που δεν τεκμηριώνεται επαρκώς. Σε κάθε όμως περίπτωση, η ξεκάθαρη ομολογία του ότι αριθμός συνεντεύξεων του «*must remain confidential because of the inter-communal and international political situation*»,⁵⁵ ήταν μια ακόμη προσωπική πρόκληση, για αναμόχλευση, μετά από δεκαετίες πτυχών της «Οργάνωσης».

Σημαντικό θεωρείται το βιβλίο του Μιλτιάδη Χριστοδούλου,⁵⁶ στο οποίο ο συγγραφέας αποτιμά το ρόλο και τη σχέση του Γενικού Επιτελείου Εθνικής Άμυνας (Γ.Ε.ΕΘ.Α.), με την «Οργάνωση» ή «Οργάνωση Ακρίτας» και τα 13 σημεία του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου. Αρκετές πληροφορίες για την «Οργάνωση» υπάρχουν σε βιβλία του Σπύρου Παπαγεωργίου. Ο συγγραφέας ως δημοσιογράφος είχε βιωματικές εμπειρίες αφού υπηρέτησε στο Γραφείο Διαφώτισεως και Προπαγάνδας της «Οργάνωσης». Εξέδωσε ο ίδιος προκηρύξεις και διαταγές και τα όσα καταγράφει θεωρούνται ως η πρώτη προσπάθεια συγγραφής του ιστορικού της «Οργάνωσης». Στα βιβλία του γίνεται αναφορά στην ύπαρξη της «Οργάνωσης Ακρίτας» και άλλων ομάδων, στην εκπαίδευσή τους από αξιωματικούς της ΕΛ.ΔΥ.Κ., ενώ ενδιαφέρον παρουσιάζει μια πρώτη *αποτίμηση* του «σχεδίου Ακρίτας» που επιχειρείται στο βιβλίο, *Από την Ζυρίχην εις τον Αττίλαν*, τόμος πρώτος. Στο συγκεκριμένο βιβλίο ο Σπ. Παπαγεωργίου υποστηρίζει, χωρίς όμως επαρκή τεκμηρίωση, ότι οι ανήκοντες στον Ι.Δ.Ε.Α. (Ιερός Δεσμός Ελλήνων Αξιωματικών) ελλαδίτες αξιωματικοί προσπάθησαν να δώσουν το ίδιο όνομα στην «Οργάνωση», ενώ στο τελευταίο του βιβλίο, *Από την ΕΟΚΑ στην ΕΟΚΑ Β' Αναμνήσεις και αποτιμήσεις*, τόμος πρώτος, που αποτελεί μια ανακεφαλαίωση προηγούμενων εργασιών, ο συγγραφέας επιρρίπτει ευθύνες για την κατάσταση στην Κύπρο και στην ελλαδική ηγεσία η οποία γνώριζε για τις ελληνοκυπριακές ένοπλες προετοιμασίες και αδιαφόρησε κατά την ώρα των διακοινοτικών ταραχών.⁵⁷ Ευθύνες για την πρόκληση των διακοινοτικών συγκρούσεων του 1963, επιρρίπτουν οι Τουρκοκύπριοι Necati Munir Ertekun⁵⁸ και Rauf

⁵⁵ Patrick, *Political Geography and the Cyprus Conflict 1963-1971*, σελ. 250.

⁵⁶ Μιλτιάδης Χριστοδούλου, *Η πορεία μιας εποχής, Η Ελλάδα, η Κυπριακή ηγεσία και το Κυπριακό Πρόβλημα*, Ι. Φλώρος, Αθήνα 1987.

⁵⁷ Διονύσιος Καρδιανός (Σπύρος Παπαγεωργίου), *Ο Αττίλας Πλήττει την Κύπρον*, εκδ. Λαδιά, Αθήνα 1976, Σπύρος Παπαγεωργίου, *Από την Ζυρίχην εις τον Αττίλαν*, τόμος δεύτερος, εκδ. Λαδιά, Αθήνα 1980, σσ. 189-250 και Σπύρος Παπαγεωργίου, *Από την ΕΟΚΑ στην ΕΟΚΑ Β' Αναμνήσεις και αποτιμήσεις*, τόμος 1, εκδ. Επιφανίου, Λευκωσία 2009.

⁵⁸ Necati Munir Ertekun, *In search of a Negotiation Cyprus Settlement*, Nicosia 1981.

Denktash⁵⁹ στις ελληνοκυπριακές ένοπλες ομάδες, στο «σχέδιο Ακρίτας», στο ελληνοκυπριακό όραμα της Ένωσης και στην επιθετική στοχοθεσία της «Οργάνωσης». Ωστόσο, κανένας τους δεν αναφέρεται και στις τουρκοκυπριακές προετοιμασίες, ενώ στο ίδιο πλαίσιο έντονης κριτικής για τις επιλογές του Μακαρίου τον οποίο κατηγορεί για «άφρονη τακτική» και «απρονοησία» προβαίνει ο Πλουτής Σέρβας.⁶⁰

Ακόμη, γενικές πληροφορίες για την «Οργάνωση» αντλούνται από το βιβλίο του Νίκου Κρανιδιώτη, στο οποίο γίνεται υπό μορφή υποσημείωσης αναφορά στο στρατό του Π. Γιωρκάτζη,⁶¹ του Λεόντιου Ιεροδιακόνου που αναφέρεται στις προετοιμασίες των Ελληνοκυπρίων και Τουρκοκυπρίων,⁶² του Γλαύκου Κληρίδη ο οποίος δεν αναφέρει ούτε μια λέξη για δική του ανάμειξη αλλά και του Τουρκοκύπριου Salahi R. Sonyel.⁶³

Αποτιμήσεις για το ρόλο και το σκοπό της «Οργάνωσης», γίνονται από τον Παύλο Τζερμιά για τη «μυστική Οργάνωση του Γεωρκάτζη», που κατά το συγγραφέα προκάλεσε στην υπόθεση της Κύπρου «μεγάλη ζημιά»,⁶⁴ αλλά και του Μακάριου Δρουσιώτη. Ο τελευταίος κατονομάζει άνδρες που είχαν ανάμειξη στο επιτελείο, παρατηρεί τον αντικομμουνιστικό στόχο της «Οργάνωσης», αποδίδει σημαντικό ρόλο στο βοηθό επιτελάρχη Χριστόδουλο Χριστοδούλου που το Μάιο του 1963 «κράτησε ζωντανή» την «Οργάνωση» και στηλιτεύει την ηγεσία της που δεν είχε «καμία αίσθηση της πραγματικότητας».⁶⁵ Απαρατήρητο δεν περνά και το βιβλίο του στρατηγού Γεώργιου Καραγιάννη, *Οι Μάχες της Μανσούρας*, που χρησιμοποιεί την ορολογία υπαρχηγός για τους Γλαύκο Κληρίδη και Τάσσο Παπαδόπουλο.⁶⁶ Δύο ακόμη βιβλία του Γαβριήλ Μηνά⁶⁷ και του Κώστα Σοφοκλέους⁶⁸ αναφέρονται στην «Οργάνωση» του Πολύκαρπου Γιωρκάτζη την οποία χαρακτηρίζουν ως ερασιτεχνική, ενώ από την ύπαρξή της επισημαίνουν και επιδιωκόμενα πολιτικά οφέλη τόσο του Μακαρίου όσο και του υπουργού Εσωτερικών.

Τη δική της αποτίμηση καταθέτει και η Στέλλα Σουλιώτη η οποία γνώρισε και συνεργάστηκε με πρωταγωνιστές της εποχής. Γνωρίζει όπως γράφει, αλλά δεν

---

⁵⁹ Rauf R. Denktash, *The Cyprus Triangle*, revised edition, K. Rustem and Brother, London 1982.

⁶⁰ Πλουτής Σέρβας, *Κυπριακό - Ευθύνες*, τόμ. Β', ημίτομος Ι, Γραμμή, Αθήνα 1984, σσ. 318-331.

⁶¹ Νίκος Κρανιδιώτης, *Ανοχύρωτη Πολιτεία Κύπρος 1960-1974*, τόμος Α', Εστία, Αθήνα 1985, σελ. 34.

⁶² Ιεροδιακόνου, *Το Κυπριακό Πρόβλημα Πορεία προς τη Χρεωκοπία*, σελ. 383.

⁶³ Salahi R. Sonyel, *Cyprus, The Destruction of a Republic : British Documents 1960-1965*, Eothen Press, London 1997.

⁶⁴ Τζερμιάς, *Ιστορία της Κυπριακής Δημοκρατίας, Με αναδρομή στη ζωή της μεγαλονήσου στο διάβα των χιλιετιών*, τόμος Α', σελ. 499.

⁶⁵ Μακάριος Δρουσιώτης, *Η πρώτη διχοτόμηση Κύπρος 1963-1964*, εκδ. Αλφάδι, Λευκωσία 2005, σσ. 124-125.

⁶⁶ Γεώργιος Καραγιάννης, *Οι μάχες της Μανσούρας*, εκδ. Αλφάδι, Λευκωσία 2003, σελ. 16.

⁶⁷ Γαβριήλ Μηνάς, *Η Εθνική Αυτοματαίωση του Ελληνισμού στην Κύπρο, Ιστορική Επισκόπηση 1959-1974*, τόμος Α', εκδ. Αρμός, Αθήνα 2007.

⁶⁸ Κώστας Σοφοκλέους, *Πάλη για την Ελευθερία Ενδογενείς Αντιπαραθέσεις*, τόμος Β', εκδ. Αλφάδι, Λευκωσία 2009.

κατονομάζει το συγγραφέα του «σχεδίου Ακρίτας», ενώ επισημαίνει ότι ο στόχος της «Οργάνωσης» που δημιουργήθηκε το 1962 ήταν αμυντικός.⁶⁹ Αν και υπάρχουν και άλλα βιβλία ή και απομνημονεύματα που αναφέρονται στην «Οργάνωση», και δεν δίνουν καινούργια στοιχεία από ό,τι έχει ήδη γραφεί, ιδιαίτερη μνεία για τις λεπτομερειακές και ακριβείς πληροφορίες για την «Οργάνωση» και ειδικά στην Πάφο περιέχονται στην αυτοβιογραφία του συγγραφέα-φιλόλογου Γιώργου Χατζηκωστή, *Ταξίδι στη Μνήμη* που εκδόθηκε το 2009.⁷⁰

Από τη βιβλιογραφία που προαναφέρθηκε δεν υπάρχει με τεκμηριωμένη επιχειρηματολογία το βιβλίο που θα αναφέρεται στη δομή της «Οργάνωσης», στο ρόλο των πρωτεργατών, στο ρόλο και στο βαθμό εμπλοκής των αξιωματικών του Κυπριακού Στρατού και της ΕΛ.ΔΥ.Κ. σε αυτήν. Ακόμη δεν υπάρχει τίποτε καταγεγραμμένο για το πότε ακριβώς άρχισε η συγκρότηση της «Οργάνωσης», και το ρόλο του Αρχιεπισκόπου. Όχι μόνο αυτό, αλλά ελλιπή είναι τα στοιχεία για τη συγκρότηση των άλλων ένοπλων ελληνοκυπριακών ομάδων, το βαθμό διασύνδεσής τους με την «Οργάνωση», ως επίσης και την κατάληξη της «Οργάνωσης». Παρόλο που η έρευνα δεν έχει ως θέμα την «Οργάνωση», εκτιμώ ότι απαντά στα πιο πάνω ερωτήματα και την ίδια στιγμή φιλοδοξεί μισό αιώνα μετά τη δημιουργία της, να ανοίξει μια δημόσια συζήτηση που θα βοηθήσει την ιστορική έρευνα.

Έτσι λοιπόν, το Φλεβάρη του 2007, στα πλαίσια εκπόνησης διδακτορικής διατριβής μέσω μιας νηφάλιας, υπεύθυνης, αντικειμενικής και πάνω από όλα έντιμης μελέτης πηγών, ξεκίνησε μια προσπάθεια που σκοπό είχε να καταγράψει και να δώσει απαντήσεις στα ερωτήματα που αναφέρθησαν. Το εγχείρημα δεν ήταν εύκολο. Η πορεία της έρευνας είχε εξ ορισμού διπλή αποστολή τόσο στη συλλογή πληροφοριών και στοιχείων για τον Κυπριακό Στρατό, όσο και για την «Οργάνωση».

Με δεδομένη την υφιστάμενη βιβλιογραφία, τη μεροληπτικότητα και την απόδοση ευθυνών ορισμένων συγγραφέων χωρίς επαρκή τεκμηρίωση, η προσπάθεια επικεντρώθηκε στον εντοπισμό καινούργιων γραπτών πηγών και στη συλλογή νέων μαρτυριών. Έχοντας κατά νου ότι πολλοί μάρτυρες βρίσκονταν σε μεγάλη ηλικία και με το βιολογικό τέλος τους να πλησιάζει, πρώτα έγιναν δεκάδες συνεντεύξεις με πρωταγωνιστές των γεγονότων, όπως τους Τάσσο Παπαδόπουλο, Νίκο Κόση, Γλαύκο Κληρίδη, Χριστόδουλο Χριστοδούλου, Νίκος (Ψωμά) Ιωάννου, με πολλούς απόστρατους αξιωματικούς και με ανθρώπους που είχαν εμπλοκή σε πράγματα και καταστάσεις, με σκοπό την επαναξιολόγηση και την πιο νηφάλια αποτίμηση της περιόδου.

---

⁶⁹ Soulioti, *Fettered Independence Cyprus 1878-1964, The Narrative*, σελ. 259.

⁷⁰ Γιώργος Χατζηκωστής, *Ταξίδι στη Μνήμη*, Λευκωσία 2009.

Η καταγραφή των αφηγήσεων υπήρξε πολύ χρονοβόρα αλλά ουσιαστική, αφού κατανοήθηκε η περιρρέουσα κατάσταση της εξεταζόμενης περιόδου, κάτι που πολλές φορές δεν προκύπτει εύκολα από τις γραπτές πρωτογενείς και πολύ περισσότερο από τις δευτερογενείς πηγές. Δυστυχώς, αν και καταβλήθηκε μεγάλη προσπάθεια να βρεθούν και Τουρκοκύπριοι που στελέχωναν τον Κυπριακό Στρατό κάτι τέτοιο δεν κατορθώθηκε εκτός μιας περίπτωσης, του τότε υποψήφιου αξιωματικού Ertogan Rifat.

Στη συνέχεια αναζητήθηκαν γραπτές πρωτογενείς πηγές από το Κρατικό Αρχείο Κύπρου στη Λευκωσία, το οποίο διασώζει ένα πολύ σημαντικό κομμάτι του Αρχείου του Τριμερούς Στρατηγείου, ενώ από το Κρατικό Αρχείο αναζητήθηκε και το Αρχείο του Κυπριακού Στρατού, ωστόσο αυτό δεν ανευρέθηκε. Για την ύπαρξη πρόνοιας για το στρατό στις συμφωνίες Ζυρίχης-Λονδίνου πολύτιμο είναι το Πολιτικό Αρχείο Ευάγγελου Αβέρωφ υπουργού Εξωτερικών της Ελλάδας κατά την περίοδο που εξετάζεται, όπως επίσης και το Αρχείο του Ιδρύματος Κωνσταντίνος Καραμανλής στην Αθήνα. Για τις ενέργειες που έγιναν για τη σύσταση του Κυπριακού Στρατού στη διάρκεια της μεταβατικής περιόδου αναζητήθηκε αρχειακό υλικό από το National Archives στο Λονδίνο, το οποίο δίνει τη δυνατότητα αποτίμησης των διεργασιών, αλλά και των συζητήσεων μεταξύ Αρχιεπισκόπου Μακαρίου, δρα Fazil Kutchuk και κυβερνήτη Sir Hugh Foot. Πολύτιμα για την πορεία της έρευνας υπήρξαν τα Πρακτικά του Μεταβατικού Υπουργικού Συμβουλίου (1959-1960) και του Υπουργικού Συμβουλίου της Κυπριακής Δημοκρατίας (1960-1972) που μας δίνουν τη δυνατότητα να ερμηνεύσουμε στάσεις και συμπεριφορές σε συζητήσεις που γίνονταν πριν, κατά και μετά τη λήψη αποφάσεων, σχετικών με το θέμα που εξετάζει η έρευνα όπως για παράδειγμα το τουρκοκυπριακό veto, ενώ για το νομοθετικό πλαίσιο του Κυπριακού Στρατού στοιχεία αντλήθηκαν από τις συζητήσεις της κοινοβουλευτικής Επιτροπής Άμυνας (1960-1963) στο Αρχείο της Βουλής των Αντιπροσώπων. Αντλήθηκαν ακόμη σημαντικά στοιχεία από το Αρχείο της Διεύθυνσης Ιστορίας Εθνικής Φρουράς (Δ.Ι.Ε.Φ.) όπου διασώζεται το βιβλίο της Ημερήσιας Διαταγής του Κυπριακού Στρατού, που αποτέλεσε πυξίδα στην πορεία της έρευνας ή και ακόμα το Μητρώο Εγγραφών Κυπριακού Στρατού.

Από κάθε άποψη πολύτιμα υπήρξαν τα προσωπικά αρχεία απόστρατων αξιωματικών, αλλά και ανδρών που διαδραμάτισαν πρωταγωνιστικό ρόλο στην οργάνωση των ένοπλων ελληνοκυπριακών ομάδων, όπως τα αρχεία του δασκάλου Λουκή Χατζηλουκά, του Γενικού Γραμματέα από το 1960 έως το 1967 του Συνδέσμου Αγωνιστών Πόλεως και Επαρχίας Λεμεσού (Σ.Α.Π.Ε.Λ.) Αριστου Χρυσοστόμου, του θεολόγου Δημήτρη Σμυρλή, του τραπεζικού Ανδρέα Περόν, του αστυνομικού της Κυπριακής Υπηρεσίας Πληροφοριών (Κ.Υ.Π.) Νίκου (Ψωμά) Ιωάννου, του δικηγόρου Ισίδωρου Μακρίδη, του Πετράκη

Γρουτίδη, των αντιστράτηγων ε.α. Ιάκωβου Συμεωνίδη και Χαράλαμπου Λόττα, των ταξίαρχων ε.α. Ανδρέα Πασιαρδή, Ευτύχιου Σαλάτα, Χαράλαμπου Φακούρα, Ρηγίνου Σαμαρά, του αντισυνταγματάρχη ε.α. Γεώργιου Ολύμπιου των ταγματάρχων ε.α. Ανδρέα Σπύρου και Ηλία Χριστοφή, του τομεάρχη Καρπασίας (Οκτώβριος 1956- Φεβρουάριος 1959) Φώτη Παπαφώτη, του συμμετέχοντα στις μάχες της Ομορφίτας Ανδρέα Γιασουμή κ.α. Τέλος, πληροφορίες αναζητήθηκαν στον τύπο και σε περιοδικά της εποχής, αλλά και σε σύγχρονη βιβλιογραφία. Είναι σημαντικό να αναφερθεί ότι όλα τα κείμενα που αναδημοσιεύονται μπαίνουν πιστά όπως βρέθηκαν.

Για σκοπούς καλύτερης παρουσίασης σε μια προσπάθεια διευκόλυνσης του συγγραφέα, αλλά και του αναγνώστη, η μελέτη χωρίζεται σε τρεις ενότητες. Η πρώτη ενότητα (τα πρώτα τρία κεφάλαια) καλύπτει το χρονικό πλαίσιο από το Δεκέμβριο του 1958 όταν συζητιούνταν, μεταξύ των υπουργών Εξωτερικών Ελλάδας και Τουρκίας Ευ. Αβέρωφ και Fatih Zorlu, οι πρόνοιες που οδήγησαν στην Ζυρίχη και ανάμεσά τους το θέμα του Κυπριακού Στρατού μέχρι και τον Οκτώβριο του 1961 όταν ο αντιπρόεδρος δρ Fazil Kutchuk άσκησε το πρώτο veto στην ιστορία της Κυπριακής Δημοκρατίας στο θέμα της σύνθεσης του Κυπριακού Στρατού. Η πρώτη ενότητα επικεντρώνεται στη συμφωνία για τον Κυπριακό Στρατό, στις πρόνοιες της Συνθήκης Συμμαχίας, στις ενέργειες του κυβερνήτη Sir Hugh Foot για επίσπευση της κατάταξης και στην άφιξη των προκεχωρημένων κλιμακίων τον Ιανουάριο του 1960 για την οργάνωση του Τριμερούς Στρατηγείου. Ακόμη εξετάζονται οι πρώτες διαφωνίες Ελληνοκυπρίων και Τουρκοκυπρίων υπουργών σχετικά με το μισθολόγιο του Κυπριακού Στρατού, η ψήφιση του νόμου 8/61 για τη στελέχωση και κατάταξη στο στρατό, οι πρώτες κατατάξεις, ο ρόλος της Εκπαιδευτικής Ομάδας και ο τρόπος λειτουργίας του Γενικού Κέντρου Εκπαίδευσης.

Η δεύτερη ενότητα (τέταρτο κεφάλαιο) καλύπτει τις τουρκοκυπριακές και τις ελληνοκυπριακές ένοπλες προετοιμασίες από το 1959 έως το 1963 και εστιάζει στο ιστορικό της δημιουργίας και τις δυνατότητές τους. Χωρίς να είναι απολύτως ξεκάθαρο ποιοι άρχισαν να εξοπλίζονται πρώτοι, αφού με τον αφοπλισμό του 1959 πολύς οπλισμός δεν επιστράφηκε, ενώ άλλος εισαγόταν παράνομα από τις δυο κοινότητες, επιχειρείται μια εκτενής αναφορά και μια κριτική αποτίμηση του σκοπού της V.O.L.K.A.N., της T.M.T., της «Οργάνωσης», καθώς και άλλων μικρότερων ελληνοκυπριακών ομάδων. Ακόμη, μέσα από γραπτές πηγές αλλά και πολλές μαρτυρίες πρωταγωνιστών της εποχής γίνεται μια αποτίμηση και για το ρόλο της ΕΛ.ΔΥ.Κ και την ανάμειξή της στις εκπαιδεύσεις των ελληνοκυπριακών ομάδων, αλλά και των επιδιώξεών του Γ.Ε.ΕΘ.Α. λίγο πριν τις διακοινοτικές ταραχές.

Η τρίτη ενότητα (πέμπτο κεφάλαιο) καλύπτει τις ελληνοκυπριακές στρατιωτικές προσπάθειες που έγιναν αμέσως μετά τις διακοινοτικές συγκρούσεις το Δεκέμβριο του 1963 για την καλύτερη αμυντική οργάνωση του νησιού απέναντι στις τουρκικές απειλές για εισβολή με τη βοήθεια της ελληνικής κυβέρνησης, μέχρι το καλοκαίρι του 1964 όταν η Κυπριακή Δημοκρατία αποφάσισε τον Ιούνιο του 1964 τη σύσταση της Εθνικής Φρουράς με υποχρεωτική θητεία. Συγκεκριμένα, εξετάζεται η δημιουργία της εθελοντικής Εθνικής Φρουράς το Φεβρουάριο του 1964, η στελέχωσή της από τους Ελληνοκύπριους άνδρες του Κυπριακού Στρατού, η άφιξη της ελληνικής μεραρχίας, οι αποφάσεις που πάρθηκαν στην Αθήνα για την δημιουργία της Εθνικής Φρουράς, η άφιξη του στρατηγού Γεώργιου Γρίβα τον Ιούνιο του 1964, καθώς επίσης και η απόφαση συγχώνευσης του Κυπριακού Στρατού με την Εθνική Φρουρά.

Όπως θα διαπιστώσει ο αναγνώστης, μεγάλο μέρος των πληροφοριών που παρουσιάζονται, ειδικά στο τέταρτο κεφάλαιο, εκπηγάζουν μέσα από μαρτυρίες ανθρώπων που έζησαν τα γεγονότα και αυτό αποτελεί ένα μεθοδολογικό πρόβλημα, αφού ενέχει τον κίνδυνο της υποκειμενικής θεώρησης των γεγονότων, της ενσυνείδητης ή ακόμη και άθελης παραπληροφόρησης του αφηγητή προς το συγγραφέα. Εκτιμώ πως αυτό το «πρόβλημα» ξεπεράστηκε σε βαθμό ικανοποιητικό, με τη συνεχή διασταύρωση των πληροφοριών μέσω άλλων μαρτυριών, αλλά και όπου ήταν δυνατόν με τον παραλληλισμό των αφηγήσεων με τον τύπο της εποχής, αλλά και με διάφορα έγγραφα που ήλθαν στα χέρια μου διαρκούσης της έρευνας, όπως για παράδειγμα η διασταύρωση των μαρτυριών για το σκοπό της στρατιωτικής ένοπλης δράσης της «Οργάνωσης Ακρίτας» με τις προκηρύξεις που η τελευταία εξέδιδε.

Η έρευνα δεν τελειώνει ποτέ, ωστόσο, σύμφωνα και με τον καθηγητή Ιστορίας του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης Ιωάννη Μουρέλο ο ερευνητής *«πρέπει κάπου να κατεβάσει τη μπάρα»*.⁷¹ Οι πηγές είναι πάντοτε εκεί και εντοπίζονται όσο αναζητούνται νέα στοιχεία, ενώ η προσπάθεια επιστημονικής καταγραφής για τα αίτια που προκάλεσαν την κρίση οδήγησε και σε κάποια συμπεράσματα τα οποία μαζί με πολλά νέα ερωτήματα παρουσιάζονται μετά το πέμπτο κεφάλαιο.

Όπως σε κάθε εργασία, έτσι και στη συγκεκριμένη, αντιμετώπιστηκαν κάποιες δυσκολίες. Κάποιοι, άνθρωποι προσεγγίστηκαν και αρνήθηκαν να μιλήσουν. Σε αυτές τις περιπτώσεις, προσεγγίστηκαν άλλα άτομα που συνεργάστηκαν μαζί τους, όμως το ερώτημα τι θα απαντούσαν όσοι αρνήθηκαν είναι κάτι που βασανίζει τον ερευνητή. Ακόμα, υπήρξαν και περιπτώσεις που οι συνεντευξιαζόμενοι μιλούσαν μόνο για ό,τι

---

⁷¹ Συζήτηση του Ιωάννη Μουρέλου με υποψήφιους διδάκτορες του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας Πανεπιστημίου Κύπρου στις 28 Μαΐου 2009.

εκείνοι έκριναν σημαντικό, χωρίς να απαντούν στα ερωτήματά μου. Δυσκολίες υπήρξαν και στον εντοπισμό πρωτογενούς αρχειακού υλικού, όπως για παράδειγμα στην αναζήτηση του πρωτότυπου κειμένου της Συνθήκης Συμμαχίας που υπογράφηκε στην Κύπρο στις 16 Αυγούστου 1960.⁷²

Παρόλα αυτά, αρκετά προβλήματα ξεπεράστηκαν με την ποικιλότητα συμπαράσταση και βοήθεια πολλών ανθρώπων. Θερμά ευχαριστώ : τους αρχειονόμους του *Public Record Office*, το Γραφείο Τύπου και Πληροφοριών Κύπρου, το Πολιτιστικό Ίδρυμα Λάρνακας, τη Δημοτική Βιβλιοθήκη Λάρνακας και τη λειτουργό Μαρία Κλώνη Ευθυμίου και τη βιβλιοθήκη της Βουλής των Αντιπροσώπων στη Λευκωσία, το προσωπικό και ιδιαίτερα τους λειτουργούς του Κρατικού Αρχείου Κύπρου Κούλα Χατζουλλή, Έλενα Ιωάννου και Χρίστο Κυριακίδη, τη Γραμματεία του Υπουργικού Συμβουλίου και δύο ξεχωριστούς για την κατανόησή τους ανθρώπους, το γενικό γραμματέα Θεοφάνη Θεοφάνους και τη διευθύντρια κ. Αγνή Τσίγγου. Θερμά ακόμη ευχαριστώ, το Γενικό Επιτελείο Εθνικής Φρουράς, για την άδεια πρόσβασης που μου παρεχώρησε σε αρχειακό υλικό της περιόδου 1960-1964. Η βοήθεια των διευθυντών της Διεύθυνσης Ιστορίας Εθνικής Φρουράς στη Λεμεσό, αντισυνταγματάρχων Σοφοκλή Παναγιώτου και Ανδρέα Ευριπίδου, του τμηματάρχη του Αρχείου ταγματάρχη Σάββα Δημητρίου, αλλά και της Άντρης Τηλεμάχου, ήταν σημαντική και πολύτιμη. Ευχαριστίες οφείλω στο Ίδρυμα Κωνσταντίνος Καραμανλής στην Αθήνα και στον εκεί επιστημονικό συνεργάτη συνάδελφο Χρήστο Αναστασίου, στην Έλενα Ιωάννου απόφοιτο Τμήματος Τουρκικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Κύπρου που με βοήθησε στις μεταφράσεις τουρκικών πηγών, τον πρώην βοηθό αρχηγό Αστυνομίας Κύπρου Σέργιο Σαμουήλ για τις πολύωρες συζητήσεις που είχαμε, το Σύνδεσμο Δημοκρατικών Αντιστασιακών και τον τέως πρόεδρό του υποστράτηγο ε.α. Νίκο Βαρναβίδη, αλλά και τον σημερινό, αντιστράτηγο ε.α. Ιάκωβο Συμεωνίδη. Είμαι ακόμη ευγνώμων στον πρόεδρο του Συνδέσμου Εθελοντών Αγωνιστών Κύπρου 1963-1964, αντιστράτηγο ε.α. Χαράλαμπο Λόττα, στον πρόεδρο του Συνδέσμου Απόστρατων Αξιωματικών Κυπριακού Στρατού αντιστράτηγο ε.α. Στυλιανό Μουστούκη, αλλά και στους πολλούς απόστρατους αξιωματικούς που με δέχτηκαν στα σπίτια τους με πολλή προθυμία, ανοίγοντας μαζί μου ντουλάπια και φωτογραφοθήκες ξυπνώντας μνήμες και γνώση. Κάποιοι με ανέχονταν και πολλές ώρες δια τηλεφώνου, τους ευχαριστώ. Για την τεχνική υποστήριξη καθόλη τη διάρκεια της έρευνας, είμαι υπόχρεος απέναντι σε ένα μοναδικό άνθρωπο, το Στέλιο Κρανιδιώτη, ενώ ακόμη ένας φίλος, ο Αλέξης Δημητρίου, ήταν πάντα εκεί όταν χρειαζόμουν βιβλία.

---

⁷² Επιστολή Υπουργείου Εξωτερικών Κυπριακής Δημοκρατίας προς συγγραφέα, βλ. Παράρτημα.

Ιδιαίτερες όμως ευχαριστίες οφείλω και στον αναπληρωτή καθηγητή του Πανεπιστημίου Κύπρου, Πέτρο Παπαπολυβίου. Σχολαστικός και παρατηρητικός με συγκεκριμένες εύστοχες υποδείξεις με βοήθησε να προσεγγίσω ζητήματα αντικειμενικά και ουδέτερα, ενώ δεν παρέλειπε να με ενθαρρύνει καθόλη τη διάρκεια της προσπάθειάς μου. Ειδικές ευχαριστίες επίσης εκφράζω στον αναπληρωτή καθηγητή στο Τμήμα Ιστορίας Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών κ. Ευάνθη Χατζηβασιλείου. Η προθυμία του, η εμπειρία του, η βαθιά του γνώση και οι εύστοχες παρατηρήσεις του, με διέσωσαν από πολλά και βέβαια λάθη.

Ιδιαίτερα, όμως, ευχαριστώ τον επιστημονικό μου σύμβουλο, αναπληρωτή καθηγητή του Πανεπιστημίου Κύπρου στο Τμήμα Ιστορίας Αρχαιολογίας και Κοσμήτορα της Φιλοσοφικής Σχολής κ. Γιώργο Καζαμία. Δεν ήταν μόνο ο επιβλέπων την εργασία μου, ήταν και ο άνθρωπος που με καθοδήγησε σωστά. Είχε την καλοσύνη να βρίσκει πάντοτε ώρα και διάθεση μέσα στο εξοντωτικά βαρύ και φορτωμένο του πρόγραμμα. Είμαι βέβαιος ότι έζησε μαζί μου την όλη δοκιμασία. Απέναντί του αισθάνομαι απέραντη ευγνωμοσύνη για την υπομονή, την ενθάρρυνση, την υποστήριξη, τη συμβουλή, τη συμβολή, την εμπιστοσύνη, τη σχηματοποίηση του θέματος, αλλά πάνω από όλα για την εποικοδομητική κριτική που άσκησε καθ' όλη τη διάρκεια των χρόνων της έρευνάς μου. Η νηφάλια προσέγγισή του σε πολλά ζητήματα με απάλλαξε από βέβαια ολισθήματα. Θα του είμαι για πάντα ευγνώμων.

Για την καρτερική υπομονή, την ανοχή, αλλά και τη φροντίδα τόσο του κειμένου όσο και του συγγραφέα κατά τη διάρκεια του ερευνητικού αλλά και συγγραφικού σταδίου, βαθύτατα ευχαριστώ τη σύζυγό μου, Μαρία. Πιστός σύντροφος στη ζωή μου, αντιμετώπισε και αντιμετωπίζει μαζί μου όλες τις δυσκολίες. Όταν το μόνο που με απασχολούσε ήταν η ολοκλήρωση της έρευνας, συχνά ήμουν αδικαιολόγητα άδικος απέναντί της. Ελπίζω, ότι το αποτέλεσμα της ερευνητικής και συγγραφικής προσπάθειας, να είναι μια ανταμοιβή για την ίδια, αλλά και όλους όσοι με βοήθησαν.

Εξυπακούεται ότι τυχόν λάθη ή παραλείψεις της εργασίας βαραίνουν αποκλειστικά και μόνο το συγγραφέα.

Μάρτιος 2013

Άγγελος Μ. Χρυσοστόμου

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1 Κυπριακός Στρατός - από τη Ζυρίχη στην Ανεξαρτησία.

1.1 Από τις συζητήσεις του 1958 στο Παρίσι μέχρι τη συμφωνία της Ζυρίχης το 1959.

Στις 15 Αυγούστου 1958 η πέμπτη ελληνική προσφυγή στον Ο.Η.Ε. με σκοπό να συζητηθεί ξανά το Κυπριακό ζήτημα ήταν γεγονός, ενώ στις 22 Σεπτεμβρίου η εγγραφή της στην Ημερήσια Διάταξη της 13^{ης} Γενικής Συνέλευσης του Ο.Η.Ε. δημιουργούσε προοπτικές επίλυσής του.⁷³ Το αίτημα της αυτοδιάθεσης των προηγούμενων προσφυγών είχε εγκαταλειφθεί.⁷⁴ Η Αθήνα, σε συνεργασία με τον Αρχιεπίσκοπο Μακάριο που στις 21 Σεπτεμβρίου δήλωνε ετοιμότητα να παραιτηθεί της ένωσης,⁷⁵ επιδίωξε την επίτευξη λύσης ανεξαρτησίας με τον πρωθυπουργό της Ελλάδας Κωνσταντίνο Καραμανλή, να δηλώνει στις 29 Σεπτεμβρίου 1958 δημόσια : *«Η Κυβέρνησις πάντοτε διεκήρυξεν ότι δεν διεκδικεί την Κύπρο αλλά αγωνίζεται δια την ελευθερίαν των Κυπρίων. Εν τω πνεύματι τούτω, προέβαλε διεθνώς το αίτημα των Κυπρίων περί αυτοδιαθέσεως. Εν όψει του αμέσου κινδύνου να επιδεινωθή η εν Κύπρω κατάστασις και να κλονισθούν, κατά τρόπο ανεπανόρθωτον, αι σχέσεις της Ελλάδος προς τους συμμάχους της, η Ελληνική κυβέρνησις εν πλήρη ομοφωνία μετά του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου, θα υποστηρίξη την λύσιν της ανεξαρτησίας»*.⁷⁶

Το Κυπριακό έμπαινε σε μια νέα στροφή. Στόχος της ελλαδικής και της ελληνοκυπριακής πλευράς ήταν η ακύρωση του τριπλού συνεταιριστικού σχεδίου Macmillan που η Μ. Βρετανία ήθελε να εφαρμόσει ως λύση στο Κυπριακό πρόβλημα. Την 1^η Οκτωβρίου 1958 ο διορισμός του Τούρκου πρόξενου στη Λευκωσία Burhan Ishin ως αντιπροσώπου της τουρκικής κυβέρνησης ήταν γεγονός και σε συνδυασμό με τις αποκάλυπτες επιθέσεις των Τουρκοκυπρίων με αιχμή του δόρατος την Τ.Μ.Τ. τον Ιούνιο του 1958 εναντίον των Ελληνοκυπρίων, που προκάλεσαν *«μεγάλο φόβο στην ελληνική πλευρά»*,⁷⁷ έφεραν το Κυπριακό μπροστά σε νέα δεδομένα.⁷⁸

⁷³ Ευάγγελος Αβέρωφ-Τοσίτσας, *Ιστορία Χαμένων Ευκαιριών (Κυπριακό, 1950-1963)*, τόμος Β', έκδ. β', Εστία, Αθήνα 1982, σσ. 79-80.

⁷⁴ Για το ιστορικό πλαίσιο των προηγούμενων τεσσάρων προσφυγών στον Ο.Η.Ε. βλ. Αρχείο Κωνσταντίνου Καραμανλή στο εξής Α.Κ.Κ., Φ.25.Α, Κυπριακό Ζήτημα (Σύνοψις 1945-1957).

⁷⁵ Αναφέρομαι στη «συνέντευξη» που ο Αρχιεπίσκοπος Μακάριος παραχώρησε στην αντιπρόεδρο και βουλευτή του Εργατικού Κόμματος της Μ. Βρετανίας Barbara Castle, στις 15 και 21 Σεπτεμβρίου, βλ. σχετικά Francois Crouzet, *Η Κυπριακή Διένεξη 1946-1949*, τόμος Β', μετάφραση Αριστοτέλης Φρυδάς, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 2011, σσ. 1055-1058.

⁷⁶ Α.Κ.Κ., Φ.28.Α, δήλωση του πρωθυπουργού Κ. Καραμανλή 29 Σεπτεμβρίου 1958, βλ. επίσης Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, *Η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική 1945-1981*, τόμος δεύτερος, Εστία, Αθήνα 2007, σελ. 146.

⁷⁷ Χατζηβασιλείου, *Το Κυπριακό Ζήτημα 1878-1960 η Συνταγματική Πτυχή*, σελ. 110.

⁷⁸ T.N.A. (U.K.), CO 926/839-MED 86/498/09, London Agreement, ενημερωτικό σημείωμα John Mansfield Addis, επικεφαλής τμήματος Νοτίου Ευρώπης, προς John Profumo, υφυπουργός Υπουργείου Αποικιών-junior Colonial Office minister, βλ. επίσης *Cyprus, Report for the year 1958*, London HMSO, 1959, σελ. 5, Soulioti,

Στο πλευρό του Αρχιεπισκόπου, η ελληνική κυβέρνηση, κλήθηκε για μια ακόμη φορά να δώσει μια δύσκολη μάχη ενώπιον του Ο.Η.Ε. Στη συζήτηση που άρχισε στις 25 Νοεμβρίου 1958 στην Πολιτική Επιτροπή,⁷⁹ ενώπιον της οποίας συζητιούνταν τα μεγάλα πολιτικά θέματα, την προσφυγή χειρίστηκε προσωπικά ο υπουργός Εξωτερικών Ευάγγελος Αβέρωφ.⁸⁰ Στις 4 Δεκεμβρίου η Πολιτική Επιτροπή με 31 ψήφους υπέρ, 22 εναντίον και 28 αποχές⁸¹ υιοθέτησε σχέδιο απόφασης που είχε υποβληθεί από το Ιράν το οποίο νομιμοποιούσε το λόγο της Τουρκίας στην Κύπρο και άνοιγε το δρόμο προς τη διχοτόμηση. Η ελληνική πλευρά είχε ηττηθεί αφού το Ιρανικό Σχέδιο άφηνε το πρόβλημα αρρυθμιστο.⁸² Ωστόσο, όπως αναφέρει ο Ευ. Αβέρωφ το «φως στο σκοτάδι» ήλθε πριν τη συζήτηση της 5^{ης} Δεκεμβρίου 1958 ενώπιον της ολομέλειας της Γενικής Συνέλευσης του Ο.Η.Ε., όταν ο Τούρκος υπουργός Εξωτερικών Fatin Zorlu τον προσέγγισε προτείνοντάς του κοινή συνάντηση ώστε «να σχεδιαστεί κάτι» για το Κυπριακό.⁸³ Η ανέλπιστα αυτή κίνηση οδήγησε μετά από μεξικανική πρωτοβουλία,⁸⁴ υποστηριζόμενη από το Βρετανό αντιπρόσωπο στα Ηνωμένα Έθνη Pierson Dixon,⁸⁵ στο ομόφωνο συμβιβαστικό ψήφισμα 1287 (XIII) της 5^{ης} Δεκεμβρίου 1958 που ανέφερε : «*Η Γενική Συνέλευση επιβεβαιώνοντας την απόφαση 1013 (XI) της 26^{ης} Φεβρουαρίου 1957, εκφράζει την πεποίθηση ότι θα καταβληθούν απ' όλα τα ενδιαφερόμενα μέρη συνεχείς προσπάθειες για την επίτευξη μιας ειρηνικής δημοκρατικής και δίκαιης λύσης, σύμφωνα με τον Καταστατικό Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών*».⁸⁶ Το αίτημα της ανεξαρτησίας δεν βρήκε στα Ηνωμένα Έθνη μεγαλύτερη υποστήριξη από εκείνο της αυτοδιάθεσης.⁸⁷ Το ψήφισμα, δεν ανταποκρινόταν στις προσδοκίες της ελληνικής πλευράς για ανατροπή της τουρκικής επιδίωξης περί χωριστής μειονοτικής αυτοδιάθεσης του 18% και έγκριση ψηφίσματος που θα οδηγούσε

Fettered Independence Cyprus 1878-1964, The Narrative, σσ. 65-67 και Άγγελος Βλάχος, *Δέκα Χρόνια Κυπριακού*, Εστία, Αθήνα 1980, σελ. 233.

⁷⁹ Η Γενική Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών συνέρχεται κάθε Σεπτέμβριο και κατανέμει τα καθήκοντα και τις αρμοδιότητές της στις διάφορες Επιτροπές. Στην κάθε Επιτροπή συζητούνται όλα τα φερόμενα θέματα ενώπιον του Ο.Η.Ε. και σε αυτές λαμβάνονται ουσιαστικές αποφάσεις δεδομένου ότι η σύνθεσή τους είναι η ίδια με τη Γενική Συνέλευση η οποία συνήθως επικυρώνει τις εισηγήσεις κάθε Επιτροπής. Η σημαντικότερη Επιτροπή είναι η πρώτη, η λεγόμενη Πολιτική Επιτροπή.

⁸⁰ Francois Crouzet, *Η Κυπριακή Διένεξη 1946-1949*, τόμος Β', σελ. 1085.

⁸¹ Crawshaw, *The Cyprus Revolt*, σελ. 336, πρβλ. και Δημήτρης Μπίτσιος, *Κρίσιμες Ώρες*, Εστία, Αθήνα χ.χ., σελ. 104, και Xydis, *Cyprus, Conflict and Conciliation, 1954-1958*, σελ. 519.

⁸² Xydis, *Cyprus, Conflict and Conciliation 1954-1958*, σελ. 520.

⁸³ Αβέρωφ, *Ιστορία Χαμένων Ευκαιριών*, τόμος Β', σσ. 133-136.

⁸⁴ Xydis, *Cyprus, Conflict and Conciliation 1954-1958*, σελ. 524.

⁸⁵ Alan James, *Keeping the Peace in the Cyprus Crisis of 1963-1964*, Palgrave Macmillan 2002, σελ. 177, υποσημείωση 6, και Νίκος Κρανιδιώτης, *Δύσκολα Χρόνια Κύπρος 1950-1960*, εκδ. Εστία, Αθήνα 1981, σελ. 356.

⁸⁶ Crawshaw, *The Cyprus Revolt*, σελ. 378, πρβλ. Κρανιδιώτης, *Δύσκολα Χρόνια Κύπρος 1950-1960*, σελ. 356.

⁸⁷ Γιάννης Κ. Λάμπρου, *Ιστορία του Κυπριακού τα χρόνια μετά την Ανεξαρτησία 1960-2004*, εκδ. εν Τύποις Βούλα Κοκκίνου Λτδ, Λευκωσία 2004, σελ. 64, πρβλ. Βλάχος, *Δέκα Χρόνια Κυπριακού*, σσ. 235-241.

στην ανεξαρτησία.⁸⁸ Ωστόσο, ήταν ικανοποιητικό αφού η πρόθεση έναρξης ελληνοτουρκικών συζητήσεων δημιουργούσε νέα δεδομένα.

Σε αυτό ακριβώς το πλαίσιο, στις 6 Δεκεμβρίου στο κτήριο του Ο.Η.Ε.,⁸⁹ οι υπουργοί Εξωτερικών Ελλάδας και Τουρκίας συνέχισαν τις επαφές τους έχοντας μια «μακρά συνάντηση».⁹⁰ Ο Τούρκος υπουργός Εξωτερικών εξουσιοδοτημένος να συζητήσει το Κυπριακό σε ένα πλαίσιο χωρίς δεσμεύσεις, έριξε την ιδέα της δεσμευμένης ανεξαρτησίας με τον όρο ότι η ελληνική πλευρά θα αποδεχόταν την παρουσία βρετανικών βάσεων στο νησί αλλά και δύο μικρών παράκτιων στρατιωτικών βάσεων της Τουρκίας και της Ελλάδας αντίστοιχα.⁹¹ Η ιδέα περί βρετανικών βάσεων δεν ήταν άγνωστη στην ελληνική κυβέρνηση. Είχε συζητηθεί και απασχολήσει την ελληνική διπλωματία από το 1951.⁹² Για την Τουρκία η διχοτόμηση ήταν η «μόνη λογική λύση».⁹³ Ωστόσο, αν και το ήδη τεθέν σ' εφαρμογή σχέδιο Macmillan την 1^η Οκτωβρίου της ταίριαζε απόλυτα και παρά το πολύ ικανοποιητικό γι' αυτήν ψήφισμα 1287 του Ο.Η.Ε. παρουσιαζόταν έτοιμη να δεχτεί μια δεσμευμένη ανεξαρτησία. Σε τι οφειλόταν άραγε αυτή η «αιφνιδιαστική υπαναχώρηση»;⁹⁴ Το Κυπριακό πρόβλημα διαιωνιζόταν και η σχέση της Τουρκίας με τη σύμμαχο Ελλάδα η οποία αντιδρούσε στο συνεταιριστικό σχέδιο Macmillan επιδεινωνόταν. Στην Κύπρο ο «Black-October»⁹⁵ (μαύρος Οκτώβρης) του 1958, επακόλουθο των ελληνοκυπριακών αντιδράσεων από την υιοθέτηση του σχεδίου Macmillan, με 45 νεκρούς (29 Ελληνοκύπριοι και 16 Βρετανοί)⁹⁶ και 370 τραυματίες, προδίκασε ένα νέο γύρο συγκρούσεων, κάτι που η Τουρκία ήθελε να αποφύγει. Αφού το σχέδιο ήταν ένα εμπόδιο στην εξομάλυνση των ελληνοτουρκικών σχέσεων, η Άγκυρα αναδιπλωνόταν αναζητώντας τη φιλία της Αθήνας.⁹⁷ Πέρα όμως απ' αυτό, η Τουρκία είχε και άλλους λόγους που αιτιολογούσαν την αναδίπλωσή της. Τα ανοίγματα της Αθήνας προς την Αίγυπτο, τη Συρία, τη Γιουγκοσλαβία ακόμη και την Ιταλία, την απέκοπταν γεωγραφικά από τους υπόλοιπους νατοϊκούς εταίρους της.⁹⁸ Η διάλυση του Συμφώνου της Βαγδάτης⁹⁹ εξαιτίας της Ιρακινής επανάστασης της

⁸⁸ Σβολόπουλος, *Η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική 1945-1981*, τόμος Β', σελ. 146, πρβλ. Μπίτσιος, *Κρίσιμες Ώρες*, σσ. 101-104.

⁸⁹ Holland, *Britain and the Revolt in Cyprus, 1954-1959*, σελ. 293.

⁹⁰ Βλάχος, *Δέκα Χρόνια Κυπριακού*, σελ. 237.

⁹¹ Αβέρωφ, *Ιστορία Χαμένων Ευκαιριών*, τόμος Β', σελ. 141.

⁹² Α.Κ.Κ., Πολιτικό Αρχείο Ευάγγελου Αβέρωφ-Τοσίτσα, στο εξής Π.Α.Ε.Α., Φ.56, Απόρρητον Αποκλειστικός δια τον Υπουργόν Εξωτερικών Σημείωμα συνταχθέν υπό Άριστο. Ι. Φρυδά τμηματάρχη της Β' Πολιτικής Διευθύνσεως, Αθήνα, 9 Ιουνίου 1956.

⁹³ Αβέρωφ, *Ιστορία Χαμένων Ευκαιριών*, τόμος Β', σελ. 140.

⁹⁴ Σβολόπουλος, *Η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική 1945-1981*, σελ. 147, πρβλ. Holland, *Britain and the Revolt in Cyprus, 1954-1959*, σελ. 294.

⁹⁵ Holland, *Britain and the Revolt in Cyprus, 1954-1959*, σελ. 290.

⁹⁶ Soulioti, *Fettered Independence Cyprus 1878-1964, The Narrative*, σελ. 66.

⁹⁷ Χατζηβασιλείου, *Το Κυπριακό Ζήτημα 1878-1960 η Συνταγματική Πτυχή*, σελ. 115.

⁹⁸ Σβολόπουλος, *Η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική 1945-1981*, σελ. 147.

⁹⁹ Την ίδια στιγμή που το Κυπριακό βρισκόταν σε μια κρίσιμη καμπή και μέσα στα πλαίσια της μεσανατολικής κρίσης του 1958, η Τουρκία έχανε τη συμμαχία με το Ιράκ. Τα φιλοσοβιετικά στοιχεία

14^{ης} Ιουλίου 1958, σε συνδυασμό με την κακή της οικονομική κατάσταση και τον ψηλό πληθωρισμό, την έφερνε σ' ακόμη πιο μειονεκτική θέση με αποτέλεσμα η Άγκυρα να δεχθεί τη σύσταση των Η.Π.Α. για επίδειξη διαλλακτικότητας στο Κυπριακό.¹⁰⁰ Ακόμη, η σκλήρυνση της Σοβιετικής στάσης το Νοέμβριο του 1958 από τον πρόεδρο Nikita Khrushchev για το καθεστώς του Βερολίνου κορύφωσε το ψυχρό πόλεμο και η γειτνιάζουσα με τη Σοβιετική Ένωση Τουρκία, επανεκτιμούσε τη θέση της.¹⁰¹ Ως εκ τούτου, αν σε πρώτο επίπεδο η τουρκική «αιφνιδιαστική υπαναχώρηση» δημιουργούσε τις προϋποθέσεις για επίλυση του Κυπριακού, σ' ένα δεύτερο πολύ πιο σημαντικό, ενίσχυε την προσπάθεια των Η.Π.Α. να σταματήσουν από τη μια τη διεθνοποίηση του Κυπριακού που διατάρασσε τις σχέσεις των νατοϊκών τους συμμάχων και από την άλλη να ενισχύσουν την αντικομμουνιστική τους πολιτική.¹⁰²

Η μεταστροφή της τουρκικής πολιτικής στο Κυπριακό με την ενθάρρυνση της Μ. Βρετανίας¹⁰³ δημιούργησε «τα πρώτα προζύμια για την ανεξαρτησία».¹⁰⁴ Έτσι το Φεβρουάριο του 1959, μετά την πάροδο δύο μηνών από την ημέρα που ο Τούρκος υπουργός Εξωτερικών κάλεσε τον Έλληνα ομόλογό του να σχεδιάσουν κάτι για το Κυπριακό και με τη συγκατάθεση του Μακαρίου, συνομολογήθηκαν οι συμφωνίες Ζυρίχης-Λονδίνου.¹⁰⁵ Ποιες όμως υπήρξαν οι συζητήσεις που προηγήθηκαν σχετικά με το θέμα που η παρούσα έρευνα εξετάζει και γιατί τελικά συμφωνήθηκε η σύσταση στρατού 2.000 ανδρών, αλλά και η δημιουργία ενός Τριμερούς Στρατηγείου με συμμετέχουσες χώρες Ελλάδα, Τουρκία και Κύπρο ;

Μετά τις δύο άτυπες συναντήσεις της 4^{ης} και 6^{ης} Δεκεμβρίου ο δρόμος είχε ανοίξει για τη συνέχιση και εμπάθυνση των συνομιλιών. Ο Ευ. Αβέρωφ πήγε στην Αθήνα και ενημέρωσε τον Έλληνα πρωθυπουργό Κ. Καραμανλή για την προσέγγιση που του έγινε, με τον τελευταίο να τον παροτρύνει να συζητήσει το θέμα χωρίς να δεσμεύεται, αφού η τουρκική προσέγγιση προσέφερε την ευκαιρία απαλλαγής από την επικείμενη διχοτόμηση.¹⁰⁶ Έτσι,

---

ανέτρεψαν τη φιλοδυτική δυναστεία του Ιράκ στις 14 Ιουλίου 1958 και το «Σύμφωνο της Βαγδάτης» (αμυντική συμμαχία Τουρκίας, Ιράκ, Αγγλίας, Πακιστάν, Ιράν) κατέρρευσε.

¹⁰⁰ Claude Nicolet, *United States Policy Towards Cyprus, 1954-1974 : Removing the Greek Turkish Bone of Contention*, Bibliopolis, Manheim und Möhnesee 2001, σσ. 453-454, βλ. επίσης Τζερμιάς, *Ιστορία της Κυπριακής Δημοκρατίας*, τόμος Α', σελ. 281.

¹⁰¹ Στις 27 Νοεμβρίου του 1958 ο Σοβιετικός πρόεδρος έθετε εξάμηνο χρονοδιάγραμμα στις δυτικές δυνάμεις προκειμένου να αποχωρήσουν από το Βερολίνο και να το μετατρέψουν σε αποστρατικωποιημένη περιοχή, βλ. σχετικά Holland, *Britain and the Revolt in Cyprus, 1954-1959*, σελ. 293.

¹⁰² Βλάχος, *Δέκα Χρόνια Κυπριακού*, σελ. 238, βλ. επίσης Niyazi Kizilyurek, *Οι Τουρκοκύπριοι, Η Τουρκία και το Κυπριακό*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2009, σελ. 152.

¹⁰³ Crawshaw, *The Cyprus Revolt*, σελ. 340, Macmillan, *Riding the Storm 1956-1959*, σελ. 689.

¹⁰⁴ Αβέρωφ, *Ιστορία Χαμένων Ευκαιριών*, σελ. 141.

¹⁰⁵ Σβολόπουλος, *Η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική 1945-1981*, σελ. 147.

¹⁰⁶ Αβέρωφ, *Ιστορία Χαμένων Ευκαιριών*, τόμος Β', σελ. 153, πρβλ. Βλάχος, *Δέκα Χρόνια Κυπριακού*, σελ. 236.

μέσα στα πλαίσια της ετήσιας χειμερινής συνόδου του Συμβουλίου του Ν.Α.Τ.Ο.,¹⁰⁷ 16-18 Δεκεμβρίου 1958 στο Παρίσι, οι δύο υπουργοί Εξωτερικών συνέχισαν ό,τι άρχισαν στη Νέα Υόρκη,¹⁰⁸ με το Βρετανό υπουργό Εξωτερικών Selwyn Lloyd, παρόντα στη σύνοδο, να ενημερώνεται και να ενθαρρύνει τη συνέχιση των συνομιλιών.¹⁰⁹ Στο Παρίσι, ο Τούρκος υπουργός Εξωτερικών F. Zorlu έφερε μαζί του ένα «*πρόχειρο χαρτί εργασίας*»¹¹⁰ και οι συζητήσεις των δύο ανδρών κατέληξαν σε ένα προσχέδιο για την ανεξαρτησία της Κύπρου αποτελούμενο από 16 σημεία με την ονομασία «*Σκαρίφημα Παρισίων*»,¹¹¹ ή «*Paris Sketch*»,¹¹² κατά τον Stephen Xydis που αποτέλεσε τη βάση συζήτησης των δύο υπουργών. Στο «*Σκαρίφημα Παρισίων*», δεν υπήρχε σαφής αναφορά για σύσταση στρατού, γινόταν όμως έμμεση με την πρόνοια ύπαρξης αρχηγού και υπαρχηγού (σημείο 12). Συγκεκριμένα, χωρίς να υπάρχει ούτε αριθμητική ένδειξη, οι δύο υπουργοί συμφώνησαν ότι οι αρχηγοί και οι υπαρχηγοί Στρατού, Αστυνομίας και Χωροφυλακής θα ορίζονταν από τον πρόεδρο και τον αντιπρόεδρο της Κυπριακής Δημοκρατίας. Ακόμη συμφωνούσαν όπως όταν ο αρχηγός προερχόταν από τη μια κοινότητα, ο υπαρχηγός να προερχόταν από την άλλη και ότι ένας εκ των αρχηγών θα ήταν Τούρκος : «*Les chefs et les sous-chefs de forces armées, de la police et de la gendarmerie seront nommés d' un commun accord par le Pr. et le vice-Pr. L' un de ces chefs sera Turc. Le sous-chef sera toujours de l' autre communauté*»,¹¹³ ενώ το σημείο 13 ανέφερε ότι ο πρόεδρος και ο αντιπρόεδρος θα θεωρούνταν αντιστοίχως ως αρχηγός και υπαρχηγός των ενόπλων δυνάμεων και των δυνάμεων Ασφαλείας : «*Le Pr. et le vice-Pr. seront respectivement considérées commandant et sous-commandant des forces armées et de la sécurité*».¹¹⁴

Δεν γνωρίζουμε αν η πρόταση για στρατό και δυνάμεις ασφαλείας έγινε από την τουρκική ή την ελληνική πλευρά. Όμως μέσα στα πλαίσια της εγκαθίδρυσης μιας νέας πολιτείας λογική κατάληξη θα ήταν και η δημιουργία σωμάτων ασφαλείας για τη διατήρηση της

---

¹⁰⁷ North Atlantic Treaty Organisation, Νοτιοανατολικό Σύμφωνο Συμμαχίας, στρατιωτική συμμαχία που ιδρύθηκε το 1949. Μέλη του Ν.Α.Τ.Ο. ήταν : Η.Π.Α., Καναδάς, Βρετανία, Γαλλία, Ιταλία κ.ά. και από το 1952 Ελλάδα και Τουρκία.

¹⁰⁸ Xydis, *Cyprus, Conflict and Conciliation 1954-1958*, σελ. 525.

¹⁰⁹ T.N.A. (U.K.), CO 926/839-MED 86/498/09, London Agreement, Cyprus, Negotiations in London, February 11-19, 1959, Part I, Foreword.

¹¹⁰ Αβέρωφ, *Ιστορία Χαμένων Ενκαιριών*, τόμος Β', σελ. 155.

¹¹¹ Το Σκαρίφημα υπάρχει σε δίγλωσση χειρόγραφη μορφή -γαλλικά και ελληνικά- του υπουργού Εξωτερικών της Ελλάδας στο Α.Κ.Κ., Π.Α.Ε.Α., Φ.64, υποφάκελος 1, πρβλ. και δημοσιευμένο ως «*Προσχέδιον δια την ανεξαρτησίαν της Κύπρου*» στο Γεώργιος Πεσμαζόγλου, *Το χρονικόν της ζωής μου (1889-1979)*, Αθήνα 1979, σελ. 449.

¹¹² Xydis, *Cyprus Reluctant Republic*, σελ. 345.

¹¹³ Α.Κ.Κ., Π.Α.Ε.Α., Φ. 64, υποφάκελος 1, πρβλ. και Πεσμαζόγλου, *Το χρονικόν της ζωής μου (1889-1979)*, σσ. 449-453, «*Προσχέδιον δια την ανεξαρτησίαν της Κύπρου*» και Xydis, *Cyprus Reluctant Republic*, σελ. 348.

¹¹⁴ Α.Κ.Κ., Π.Α.Ε.Α., Φ.64, υποφάκελος 1, πρβλ. και Πεσμαζόγλου, *Το χρονικόν της ζωής μου (1889-1979)*, σελ. 449, «*Προσχέδιον δια την ανεξαρτησίαν της Κύπρου*».

έννομης τάξης. Άλλωστε την περίοδο που εξετάζουμε, όλες οι χώρες του κόσμου διατηρούσαν στρατό με μοναδικές εξαιρέσεις την Ισλανδία και την Κόστα Ρίκα.¹¹⁵

Μετά τη συζήτηση στο Παρίσι, οι συνομιλίες συνεχίστηκαν στην Τουρκία μέσω των συναντήσεων του πρέσβη της Ελλάδας στην Άγκυρα, Γεώργιου Πεσμαζόγλου με τον Τούρκο υπουργό Εξωτερικών F. Zorlu. Συνολικά έγιναν πέντε συναντήσεις με πλήρη μυστικότητα και η βάση συζήτησης ήταν το «Σκαρίφημα Παρισίων». Ο Έλληνας πρέσβης πηγαينوερχόταν μεταξύ Αθήνας και Άγκυρας κομίζοντας και παίρνοντας έγγραφα.¹¹⁶ Ο Έλληνας πρέσβης, αφού ενημερώθηκε στην Αθήνα στις 23 Δεκεμβρίου 1959 επί του προσχεδίου λύσης, πήρε μαζί του οδηγίες του Έλληνα πρωθυπουργού και αναχώρησε για την Άγκυρα.¹¹⁷ Σύμφωνα με αυτές - ημερομηνίας 26^{ης} Δεκεμβρίου 1958¹¹⁸ - η πρόθεση της ελληνικής πλευράς ήταν αντί τριών σωμάτων, (ενόπλων δυνάμεων, χωροφυλακής και αστυνομίας), να προταθεί η δημιουργία ενός σώματος με Έλληνα αρχηγό και Τούρκο υπαρχηγό. Αυτή η πρόταση, στις συνομιλίες που έγιναν στις 28 και 29 Δεκεμβρίου στην Άγκυρα μεταξύ Γ. Πεσμαζόγλου και F. Zorlu, απερρίφθηκε από την τουρκική πλευρά¹¹⁹ και έτσι ο Γ. Πεσμαζόγλου ενημέρωσε τον Ευ. Αβέρωφ :

Κύριε Υπουργέ,

[...] Συνεζητήσαμεν ακολούθως το θέμα των ενόπλων δυνάμεων - παράγραφος 9 των οδηγιών σας. Επ' αυτού όχι μόνον επέμεινε [ο Fatin Zorlu] επί τριών χωριστών σωμάτων, αλλ' είπεν ότι έπρεπε να μοι διατυπώση και ωρισμένα παρατηρήσεις του κ. Μεντερές, όστις επιμένει όπως η αριθμητική δύναμις των τριών σωμάτων μη υπερβαίνη τους 3.000 άνδρας συνολικώς, η δε αναλογία εν αυτοίς των Τούρκων προς τους Έλληνας να φθάνη τα 50% - 50%. Τω εξέφρασα την απορίαν μου δια την τοιαύτην απαίτησιν, εις ό απήντησεν ότι ατυχώς οι Τουρκοκύπριοι δεν δύνανται να δεχθούν μείωσιν της υφισταμένης σήμερον αναλογίας εις τας δυνάμεις της αστυνομίας και της χωροφυλακής. Τω είπον τότε ότι τούτο ουδόλως αποτελεί επιχείρημα, διότι οι Άγγλοι είναι σήμερον ελεύθεροι να εκλέγουν τα όργανά των.¹²⁰

Η επιστολή έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον αφού γίνεται η πρώτη αριθμητική αναφορά για τις δυνάμεις ασφαλείας και το στρατό. Στις δευτερογενείς γραπτές πηγές και στα αρχεία Ευ. Αβέρωφ και Κ. Καραμανλή που ο συγγραφέας μελέτησε, πουθενά δεν αναφέρεται ο κατά

¹¹⁵ Το Σύνταγμα της Ισλανδίας δεν είχε πρόνοια για στρατό ήταν όμως μέλος του Ν.Α.Τ.Ο. Το Σύνταγμα της Κόστα Ρίκα απαγόρευε την ύπαρξη στρατού εν καιρώ ειρήνης, βλ. www.spiritus-temporis.com/list-of-countries-without-an-army, 9/5/2010.

¹¹⁶ Άγγελος Βλάχος, *Μια φορά κι' ένα καιρό ένας Διπλωμάτης (50 Κυβερνήσεις)*, τόμος Δ', έκδ. γ', Εστία, Αθήνα 1999, σελ. 452.

¹¹⁷ Πεσμαζόγλου, *Το χρονικόν της ζωής μου (1889-1979)*, σελ. 348.

¹¹⁸ Α.Κ.Κ., Π.Α.Ε.Α., Φ.56, (Παρατηρήσεις του Έλληνα πρωθυπουργού επί του Προσχεδίου (26.12.1958), Περίληψη οδηγιών του Ευ. Αβέρωφ προς Γ. Ι. Πεσμαζόγλου : «9. Θα επροτείνουμεν όπως αντί σωμάτων Ενόπλων Δυνάμεων Χωροφυλακής, Αστυνομίας δημιουργηθή εν μόνο σώμα, με Αρχηγόν Έλληνα και Υπαρχηγόν Τούρκον. Η Κύπρος θα είναι εν μικρόν κράτος θα χρειάζεται νοικοκυρεμένην διοίκησιν», πρβλ. και Πεσμαζόγλου, *Το χρονικόν της ζωής μου (1889-1979)*, σελ. 460.

¹¹⁹ Xydís, *Cyprus Reluctant Republic*, σελ. 359.

¹²⁰ Α.Κ.Κ., Φ.28.Α, επιστολή Γ. Πεσμαζόγλου προς Ευάγγελο Αβέρωφ, 29 Δεκεμβρίου 1958, βλ. επίσης Πεσμαζόγλου, *Το χρονικόν της ζωής μου (1889-1979)*, σελ. 469.

σώμα προταθείς αριθμός και το πιο πιθανό ήταν η πρόνοια να αφορούσε στελέχωση 1.000 ανδρών ανά σώμα. Η Τουρκία παρέμενε ανυποχώρητη στο θέμα τριών ξεχωριστών σωμάτων και με την αναλογία του 50 : 50 προσπαθούσε να πετύχει ισομερή κοινοτική εκπροσώπηση. Μ' αυτή τη ρύθμιση θα ενίσχυε περισσότερο τη θεσμική της εκπροσώπηση στον κρατικό μηχανισμό, θα είχε την αρχηγία σ' ένα από τα τρία σώματα και θα πετύχαινε μεγάλη ποσοστιαία εκπροσώπηση των Τουρκοκυπρίων στις δυνάμεις ασφαλείας και στο στρατό.

Στις ίδιες συζητήσεις της 28^{ης} και 29^{ης} Δεκεμβρίου, ο Τούρκος υπουργός Εξωτερικών F. Zorlu, μετέφερε στον Έλληνα πρέσβη το αίτημα του Τούρκου πρωθυπουργού Adnan Menderes για μια τουρκική, μια ελληνική ή μια μεικτή βάση και σε κάθε περίπτωση υπό ένα κοινό Ελληνοτουρκικό Στρατηγείο. Αντίθετος με το αίτημα του Τούρκου πρωθυπουργού, αφού στο «Σκαρίφημα Παρισίων» δεν υπήρχε καμία πρόνοια για βάσεις, ο Έλληνας πρέσβης έτοιμος να φύγει, δέχτηκε από τον F. Zorlu μια πρόταση μυστικής ή δημόσιας συνάντησης των δύο πρωθυπουργών που δήλωνε αποφασιστικότητα εξεύρεσης λύσης.¹²¹ Ο Έλληνας πρέσβης, επιστρέφοντας στην Αθήνα για τις γιορτές της πρωτοχρονιάς, μετέφερε την πρόταση και τις αξιώσεις της τουρκικής πλευράς και πήρε από τον Ευ. Αβέρωφ την 1^η Ιανουαρίου 1959 καινούργιες οδηγίες :

Περί βάσεων Ελλάδος Τουρκίας και Ελληνοτουρκικού εν Κύπρω Στρατηγείου το οποίον πρώτην φοράν εμνημονεύθησαν, ειλικρινώς δεν δυνάμεθα να συζητήσωμεν. Αν τοιαύτη πρόκειται να είναι μια των βάσεων της συννενοήσεως, είναι προτιμότερον να ερευνησωμεν επειγόντως πως με μια προσωρινή λύσιν θα διαφυλάξωμεν κατά το δυνατόν τας βελτιωθείσας σχέσεις των δύο χωρών [...] Δεχόμεθα ότι αι ένοπλαι δυνάμεις πάσης φύσεως δεν πρέπει να είναι μεγάλαι. Ο περιορισμός όμως εις τους 3.000 άνδρας είναι υπερβολικός. Δια στρατόν, χωροφυλακήν, αστυνομίαν θα πρέπει να είναι μεταξύ 5.000 και 10.000. Η αναλογία όμως του 50:50 είναι εντελώς αδύνατον να γίνη δεκτή. Εις τον μικρόν στρατόν θα ισχύσει η αναλογία του πληθυσμού. Εις την χωροφυλακήν και την αστυνομίαν δύναται να γίνη δεκτή -με αρκετήν δυσκολίαν τοπικώς- η αναλογία 70:30. Προς διευκόλυνσιν της σημερινής πραγματικής καταστάσεως και δια να μην αρχίση το νέον πολίτευμα με απολύσεις μισθωτών, θα ηδύνατο να συμφωνηθεί, ότι αν οι σήμεραν υπηρετούντες μόνιμοι αστυνομικοί και χωροφύλακες, υπερβαίνουν το 30% των χρησιμοποιηθησομένων τούτων, θα διατηρηθούν μέχρι της φυσιολογικής εξόδου των από την υπηρεσίαν¹²² [...]

Η τουρκική επιμονή για αναλογία 50:50 είχε σκοπό να επιλύσει το πρόβλημα απασχόλησης των Τουρκοκύπριων αστυνομικών στην επικουρική Αστυνομία (Auxiliary Police)¹²³ που με

¹²¹ Xydis, *Cyprus Reluctant Republic*, σσ. 360-367.

¹²² Α.Κ.Κ., Π.Α.Ε.Α., Φ.56, Νεώτερες Οδηγίες Ευάγγελου Αβέρωφ προς Γ. Πεσμαζόγλου, 1^η Ιανουαρίου 1959.

¹²³ Η Επικουρική Αστυνομία ήταν βρετανικό Αστυνομικό Σώμα που συγκροτήθηκε στο τέλος του 1955, στο οποίο στρατολογήθηκαν κατά συντριπτική πλειοψηφία Τουρκοκύπριοι. Οι Τουρκοκύπριοι επικουρικοί είχαν ως κύριο καθήκον την καταδίωξη της Ε.Ο.Κ.Α. η οποία και θεώρησε τους επικουρικούς αστυνομικούς εχθρούς της. Η ενέργεια αυτή μετέφερε στο εσωτερικό της Κύπρου την ελληνοτουρκική διένεξη. Για τούτο

την προδιαγραφόμενη συμφωνία θα απολύονταν από την υπηρεσία τους. Το ποσοστό απασχόλησης Τουρκοκυπρίων στην επικουρική Αστυνομία μέχρι το Μάιο του 1957 ξεπερνούσε το 96% (1335 από τους 1380),¹²⁴ και το 1958 αριθμούσε 1594.¹²⁵ Με την επιδιωκόμενη αναλογία του 50:50, η Τουρκία διασφάλιζε 1.500 θέσεις εργασίας, αριθμός που κάλυπτε σχεδόν όλους τους επικουρικούς αστυνομικούς. Η ελληνική αντιπρόταση που έγινε για κοινοτική αναλογία, 80:20 στο στρατό και 70:30 στην Αστυνομία και τη Χωροφυλακή, καταδείκνυε ότι η ελληνική πλευρά προσέγγιζε το θέμα με κριτήριο την κοινοτική αναλογία του πληθυσμού σε αντίθεση με την τουρκική που αξίωνε διαμοιρασμό θέσεων αγνοώντας την κοινοτική πληθυσμιακή αναλογία. Οι θέσεις αυτές, που ήταν μια προσπάθεια υπερπήδησης των δυσκολιών και απαιτούσαν την τουρκική συναίνεση, κοινοποιήθηκαν σ' ένα νέο γύρο συνομιλιών που άρχισε στην Άγκυρα στις 3 και 4 Ιανουαρίου 1959. Στις 3 Ιανουαρίου 1959 η τουρκική πλευρά επέμενε στο θέμα των βάσεων προτάσσοντας τον κομμουνιστικό κίνδυνο. Στην πρόταση συνάντησης των δύο πρωθυπουργών ο Έλληνας πρέσβης, απαντούσε θετικά στον F. Zorlu με την προϋπόθεση ότι η Άγκυρα θα απέσυρε το αίτημα των ελληνικών και τουρκικών βάσεων. Τότε ο F. Zorlu κάλεσε τον Έλληνα πρέσβη να συναντήσει τον Τούρκο πρωθυπουργό A. Menderes, κάτι που έγινε στις 4 Ιανουαρίου 1959 στην Κωνσταντινούπολη. Στη συνάντηση ο Έλληνας πρέσβης μετέφερε ξανά την ελληνική θέση για απόσυρση του αιτήματος περί βάσεων και ο Τούρκος πρωθυπουργός παρέμεινε ανυποχώρητος, ζήτησε κάποιες στρατιωτικές διευκολύνσεις, ενώ στο ζήτημα των δυνάμεων ασφαλείας και του στρατού επισήμανε τη διαφωνία στο θέμα της αναλογικής κοινοτικής εκπροσώπησης, με τον Έλληνα πρέσβη να παρατηρεί ότι, εφόσον δεν υπήρχε συμφωνία στον αριθμό θα ήταν ανακόλουθο να συζητείται η κοινοτική αναλογική εκπροσώπηση.¹²⁶

Η Τουρκία επιζητούσε διακαώς τουρκική στρατιωτική παρουσία στο νησί και διασφάλιση των τουρκοκυπριακών προνομίων που ξεπερνούσαν την πληθυσμιακή κοινοτική αναλογία. Ικανοποιημένη από την απόφαση 1287 του Ο.Η.Ε. και με το σχέδιο Macmillan να εφαρμόζεται με «ευνοϊκά τετελεσμένα»¹²⁷ γι' αυτήν, ανέβαζε τον πήχυ των διεκδικήσεών της. Με τη σταθερή μαξιμαλιστική της τακτική επιδίωκε να διασφαλίσει το επιδιωκόμενο, ζητώντας το μέγιστο. Η επιμονή της Τουρκίας προσέκρουε στην ελληνική αντίδραση, αφού όπως αναφέρθηκε το «Σκαρίφημα Παρισίων» δεν περιελάμβανε θέμα βάσεων. Η Ελλάδα

βλ. Colonial Reports, *Cyprus, Report for the Year 1955*, H.M.S.O. 1956, σελ. 58, Βλάχος, *Μια φορά κι 'ένα καιρό ένας Διπλωμάτης (50 Κυβερνήσεις)*, τόμος Δ', σελ. 293.

¹²⁴ Xydis, *Cyprus Reluctant Republic*, σελ. 366, υποσημείωση αριθμός 5. Μέχρι τις 14 Μαΐου 1957 οι επικουρικοί ανέρχονταν σε 1335 Τουρκοκυπρίους και 45 Ελληνοκυπρίους.

¹²⁵ Colonial Reports, *Cyprus, Report for the Year 1958*, H.M.S.O. London 1961, σελ. 66.

¹²⁶ Xydis, *Cyprus Reluctant Republic*, σσ. 371-378.

¹²⁷ Χατζηβασιλείου, *Το Κυπριακό Ζήτημα 1878-1960 η Συνταγματική Πτυχή*, σελ. 144. βλ. επίσης Κρανιδιώτης, *Δύσκολα Χρόνια, Κύπρος 1950-1960*, σελ. 352.

γνώριζε ότι τυχόν κυρίαρχη τουρκική βάση στην Κύπρο θα άνοιγε το δρόμο για περαιτέρω τουρκικές επιδιώξεις, ενώ θα έφερνε την ελληνοκυπριακή πλειοψηφία σε πολύ μειονεκτική θέση.¹²⁸

Το διπλωματικό πάρε-δώσε συνεχιζόταν. Μετά και τη συνάντηση της 4^{ης} Ιανουαρίου 1959 ο Τούρκος πρωθυπουργός ζήτησε από τον Γ. Πεσμαζόγλου διευθέτηση συνάντησης με τον Έλληνα ομόλογό του. Η επιμονή της Τουρκίας καταδείκνυε την αποφασιστικότητά της να πετύχει λύση.¹²⁹ Η πιθανότητα επιτυχίας της όμως εκμηδενιζόταν από τις ετερόκλητες προσεγγίσεις που ακόμη υπήρχαν στο τραπέζι της διαπραγμάτευσης. Μια νέα συνάντηση πραγματοποιήθηκε στις 11 Ιανουαρίου 1959 μεταξύ Γ. Πεσμαζόγλου και F. Zorlu με σκοπό την εξεύρεση κοινής συνισταμένης στα εκκρεμούντα ζητήματα : συμφωνημένη αναλογική κοινοτική εκπροσώπηση, αριθμός στρατού και δυνάμεων ασφαλείας και άλλα ζητήματα που αυτή η έρευνα δεν εξετάζει.¹³⁰ Ο πρέσβης της Ελλάδας ξεκαθάρισε ότι το θέμα των βάσεων και το θέμα του 50:50 στις δυνάμεις ασφαλείας και στο στρατό ήταν απαράδεκτο. Εξηγούσε ότι για την ελληνική πλευρά η προταθείσα αναλογία θα σήμαινε τον απόλυτο έλεγχο μιας μικρής μειονότητας στη μεγαλύτερη, αφού με την αναλογία 50:50 για δυνάμεις ασφαλείας με 5.000 άνδρες (ελληνική πρόταση), θα σήμαινε αναλογία ενός Τουρκοκύπριου χωροφύλακα ή αστυνομικού για κάθε 200-250 κατοίκους.¹³¹ Κάτι τέτοιο θα έθετε πολλές περιοχές του νησιού κάτω από τον έλεγχο των τουρκοκυπριακών δυνάμεων ασφαλείας πράγμα απευκαταίο για την ελληνική πλευρά που προσπαθούσε να περιορίσει τις αυξημένες τουρκικές απαιτήσεις.¹³² Ο Τούρκος υπουργός Εξωτερικών αν και ζητούσε μόνο 3.000, αποδέχτηκε το ενδεχόμενο η κυβέρνησή του να συζητήσει αύξηση του αριθμού των δυνάμεων ασφαλείας ικανοποιώντας έτσι τον Έλληνα διπλωμάτη. Την ίδια όμως στιγμή, απέφυγε επιμελώς να θίξει το θέμα των βάσεων ή της ποσοτικής αναλογίας, θέματα που χρησιμοποίησε στο διπλωματικό πάρε-δώσε που ακολούθησε.

Παράλληλα, στις 12 Ιανουαρίου 1959, ο Τούρκος πρέσβης στην Αθήνα Nurredin Vergin κοινοποίησε τουρκική πρόταση για συνάντηση του Τούρκου πρωθυπουργού με τον Έλληνα ομόλογό του, ωστόσο ο Έλληνας πρωθυπουργός θεώρησε απαραίτητο να προηγηθεί ακόμα

---

¹²⁸ Μενέλαος Αλεξανδράκης, Βύρων Θεοδωρόπουλος, Ευστάθιος Λαγάκος, *Το Κυπριακό 1950-1974 Μια Ενδοσκοπήση*, έκδ. β', ελληνική ευρωεκδοτική, Αθήνα 1987, σελ. 83.

¹²⁹ Xydīs, *Cyprus Reluctant Republic*, σελ. 374.

¹³⁰ Αναφέρομαι στις συζητήσεις που γίνονταν για την αναλογία στη Δημόσια Υπηρεσία, στην κοινοβουλευτική εκπροσώπηση, στο δικαστικό, κ.α.

¹³¹ Αν υιοθετείτο η τουρκική εισήγηση του 50:50 πάνω στην ελληνική πρόταση των 5.000 ανδρών τούτο θα σήμαινε 2.500 Τ/Κ άνδρες στις δυνάμεις ασφαλείας, δηλαδή αναλογία ένας Τουρκοκύπριος αστυνομικός ή χωροφύλακας για κάθε 229 κατοίκους (2.500 άνδρες : 577,615 σύνολο πληθυσμού). Σύμφωνα με την απογραφή του 1960 ο πληθυσμός της Κύπρου ήταν 577,615 από τους οποίους 448,857 Έλληνες, 104,350 Τούρκοι και 24,408 άλλοι (Αρμένιοι, Λατίνοι, Μαρωνίτες), βλ. για τούτο Republic of Cyprus, *Census of Population and Agriculture 1960*, σελ. 5 και Κρίτωνας Γ. Τορναρίτης, *Η Κυπριακή Δημοκρατία και η Βουλή των Αντιπροσώπων της*, Λευκωσία 1978, σελ. 11.

¹³² Xydīs, *Cyprus Reluctant Republic*, σελ. 393.

μια υπουργική συνάντηση Αβέρωφ - Zorlu κάτι που έγινε αποδεκτό. Μετά από ένα μήνα συναντήσεων και διεργασιών είχαν επιτευχθεί αρκετές συγκλίσεις στη βασική δομή του νέου κράτους,¹³³ εμπόδιο όμως εξακολουθούσε να υπάρχει στο θέμα των βάσεων το οποίο η Αθήνα ήθελε οπωσδήποτε να αποφύγει με σκοπό η επικείμενη πρωθυπουργική συνάντηση να έχει αίσια κατάληξη.¹³⁴ Έτσι από τις 17 έως τις 21 Ιανουαρίου 1959, οι Ευ. Αβέρωφ και F. Zorlu συναντήθηκαν στο Παρίσι για περαιτέρω συζητήσεις.¹³⁵ Σύμφωνα με το Πρακτικό της 29^{ης} Ιανουαρίου 1959 που τηρήθηκε σε συνάντηση του Κ. Καραμανλή με τον Αρχιεπίσκοπο Μακάριο προς ενημέρωση του τελευταίου, στη συνάντηση του Παρισιού η τουρκική πλευρά επέμενε στην ύπαρξη τουρκικής βάσης στο νησί και στην έντονη αντίδραση της ελληνικής πλευράς η Τουρκία αντιπρότεινε Συνθήκη Συμμαχίας, μεταξύ Ελλάδας-Τουρκίας-Κύπρου, με εγκατάσταση Ελληνοτουρκοκυπριακού Στρατηγείου, ιδέα που δεν απορρίφθηκε και έγινε αποδεκτή και από τον Αρχιεπίσκοπο ο οποίος διαφωνούσε με το θέμα των βάσεων. Σύμφωνα με τα όσα αναφέρει ο Γ. Πεσμαζόγλου η ιδέα του Ελληνοτουρκοκυπριακού Στρατηγείου (και όχι Ελληνοτουρκικού που υπήρχε στις συζητήσεις 28-29 Δεκεμβρίου 1958) ήταν προσωπική γνώμη του F. Zorlu, αφού ο Ευ. Αβέρωφ είχε αρνηθεί το θέμα των βάσεων.¹³⁶

Η ελληνική πλευρά προσπαθώντας να αποφύγει το ζήτημα των ελληνικών και τουρκικών βάσεων αντιπρότεινε μια νατοϊκή, αλλά και πάλι η Τουρκία αντέδρασε. Για τις δυνάμεις ασφαλείας και το στρατό από τουρκικής πλευράς : *«διετυπώθη η άποψις ότι έπρεπε να υπάρχουν τρία κυπριακά Σώματα Ασφαλείας : Αστυνομία, Χωροφυλακή και μικρός Στρατός. Εκ των σωμάτων αυτών, τα δύο θα ευρίσκοντο υπό την αρχηγίαν Έλληνας, το δε έτερον υπό την αρχηγίαν Τούρκου, οι δε υπαρχηγοί των Σωμάτων θα ήσαν αντιστρόφως δύο Τούρκοι και εις Έλλην. Η σύνθεσις όμως των Σωμάτων θα ήτο 50 % Έλληνες και 50% Τούρκοι. Το τελευταίον τούτο απεκρούσθη κατηγορηματικώς από ελληνικής πλευράς και αντεπροτάθη σύνθεσις 70% Έλληνες και 30% Τούρκοι».*¹³⁷ Η κάθε πλευρά προσπαθούσε να κερδίσει το μέγιστο των επιδιώξεών της. Η τουρκική εμφανιζόταν ανυποχώρητη και εκτιμούσε ότι η Ελλάδα θα έκανε τις υποχωρήσεις που ήθελε. Η κοινή γνώμη στην Τουρκία είχε φανατιστεί με το σύνθημα *«Διχοτόμηση ή θάνατος»* και ένας *«μεγάλος βράχος που να χωρούσε μια*

¹³³ (70 Ε/Κ : 30Τ/Κ στη Δημόσια Υπηρεσία, Ανώτατο Δικαστήριο αποτελούμενο από έναν Έλληνα, έναν Τούρκο και έναν ουδέτερο δικαστή, Υπουργικό Συμβούλιο αποτελούμενο από 7 Ελληνοκυπρίους και 3 Τουρκοκυπρίους), στο Xydis, *Cyprus Reluctant Republic*, σελ. 373.

¹³⁴ Xydis, *Cyprus Reluctant Republic*, σσ. 393-394.

¹³⁵ Αβέρωφ, *Ιστορία Χαμένων Ενκαιριών*, τόμος Β', σελ. 167.

¹³⁶ Βλ. Συμπληρωματικά πληροφορίες δοθείσαι υπό Ευ. Αβέρωφ προς Γ.Ι. Πεσμαζόγλου, επί των εις Παρισίους Συνομιλιών του μετά του Ζορλού, (χ.η.) στο Πεσμαζόγλου, *Το χρονικό της ζωής μου (1889-1979)*, σελ. 477.

¹³⁷ Πρακτικό του ελληνικού Υπουργείου Εξωτερικών (29.1.1959) για την ενημέρωση και την συμφωνία του Μακαρίου επί των ελληνοτουρκικών διαπραγματεύσεων με θέμα τη λύση του Κυπριακού, στο Σπύρος Παπαγεωργίου (επιμ.), *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα του Κυπριακού (1959-1967)*, τόμος Α', Αθήνα 1983, σσ. 45-50 - στο εξής, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα*.

τουρκική σκοπιά και ένα κοντάρι με την τουρκική σημαία»¹³⁸ στην Κύπρο θα είχε μεγάλη σημασία. Από την άλλη η ελληνική πλευρά έχοντας και τη σύμφωνο γνώμη του Αρχιεπισκόπου παρέμενε σταθερή και αμετακίνητη και δεν αποδεχόταν τις βάσεις που θα προσέφεραν εδαφική κυριαρχία της Τουρκίας στο νησί.¹³⁹ Η επιδιωχθείσα σύγκλιση δεν επιτυγχανόταν.

Στις 22 Ιανουαρίου 1959 ο Ευ. Αβέρωφ διαβίβασε σημείωμα μέσω του πρέσβη Γ. Πεσμαζόγλου στον F. Zorlu, όταν ο τελευταίος στάθμευσε στην Αθήνα καθοδόν προς την Άγκυρα, το οποίο μεταξύ άλλων ανέφερε : «Διστάζει δε [ο Κ. Καραμανλής] να συμφωνήσει διά την συνάντησίν του με τον Πρωθυπουργόν της Τουρκίας, διότι φοβούμενος διαφωνίαν επί των σημείων αυτών, φοβείται ότι μετά μίαν αποτυγχάνουσαν συνάντησιν Πρωθυπουργών θα εξαφανισθή η χρήσιμος σημερινή ατμόσφαιρα, και ότι δεν αποκλείεται να έχωμεν και γενικώτερας δυσαρέστους εξελίξεις. Αν παρά ταύτα ο κ Μεντερές θεωρεί την συνάντησιν χρήσιμον, ο κ. Καραμανλής είναι εις την διάθεσίν του».¹⁴⁰ Αν και δεν προδιαγραφόταν κοινό έδαφος, η απόφαση της Μ. Βρετανίας να εφαρμόσει το σχέδιο Macmillan δεν επέτρεπε στην ελληνική πλευρά πολλούς ελιγμούς¹⁴¹ και ο Έλληνας πρωθυπουργός άφησε το ενδεχόμενο συνάντησης ανοικτό. Έτσι όταν ο F. Zorlu, πρότεινε στις 31 Ιανουαρίου 1959 συνάντηση των δυο πρωθυπουργών, η ελληνική πλευρά προετοιμάστηκε κατάλληλα.¹⁴²

Τελικά η συνάντηση διευθετήθηκε να γίνει στις 4 Φεβρουαρίου 1959 στο Dolder Grand Hotel της Ζυρίχης. Στο τραπέζι των διαπραγματεύσεων που άρχισαν την επόμενη ημέρα ήταν ακόμη ανοικτά τα θέματα του Στρατηγείου και της εγκατάστασης στρατευμάτων από την Ελλάδα και Τουρκία στην Κύπρο, ενώ αδιευκρίνιστο παρέμενε το θέμα της κοινοτικής αναλογίας, αλλά και του αριθμού ανδρών για το στρατό και τις δυνάμεις ασφαλείας.¹⁴³ Πρακτικά στη Ζυρίχη δεν τηρήθηκαν για να έχουμε σαφή γνώση των διαμειφθέντων.¹⁴⁴ Ως εκ τούτου, πολύτιμες είναι οι γραπτές μαρτυρίες συμμετασχόντων στη συνάντηση.

Από τη μια η Τουρκία εμφανίστηκε ανυποχώρητη απαιτώντας δημιουργία κυρίαρχης τουρκικής βάσης και από την άλλη η ελληνική πλευρά απέκρουε την παρουσία τουρκικών

¹³⁸ Αβέρωφ, *Ιστορία Χαμένων Ευκαιριών*, τόμος Β', σελ. 178.

¹³⁹ Πρακτικό του Ελληνικού Υπουργείου Εξωτερικών (29.1.1959) για την ενημέρωση και τη συμφωνία του Μακαρίου επί των ελληνοτουρκικών διαπραγματεύσεων με θέμα τη λύση του Κυπριακού, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα*, τόμος Α', σσ. 45-50 : «ο Αρχιεπίσκοπος προέβη εις την κατηγορηματικήν δήλωσιν ότι τουρκική βάση εν Κύπρω ήτο απαράδεκτος, και ότι ορθώς απεκρούσθη η τοιαύτη τουρκική πρότασις. Ηρώτησεν ακολούθως τι θα εσήμαινε το μεικτόν Ελληνοτουρκοκυπριακόν Αρχηγείον εις διευκρίνισιν δε του Υπουργείου Εξωτερικών, δεν διετύπωσεν αντίρρησιν τινά, ειπών ότι εφ' όσον θα συμμετέχη και ελληνικό κλιμάκιον, η εγκατάστασις του Αρχηγείου δεν θα παρουσίαζε μείζονας δυσχερείας».

¹⁴⁰ Πεσμαζόγλου, *Το χρονικόν της ζωής μου (1889-1979)*, σσ. 478-482 : «Σημείωμα Ευ. Αβέρωφ αναγνωσθέν υπό του Γ.Ι. Πεσμαζόγλου εις τον Ζορλού κατά την διεύλευσίν του εκ του αεροδρομίου Ελληνικού εις τας 22.1.1959. Παρατηρήσεις του Έλληνος Πρωθυπουργού επί των νέων τουρκικών αξιώσεων».

¹⁴¹ Xydís, *Cyprus Reluctant Republic*, σελ. 406.

¹⁴² Βλάχος, *Μια φορά κι' ένα καιρό ένας Διπλωμάτης (50 Κυβερνήσεις)*, σελ. 453.

¹⁴³ Μπίτσιος, *Κρίσιμες Ωρες*, σελ. 106, πρβλ. Πεσμαζόγλου, *Το χρονικόν της ζωής μου (1889-1979)*, σελ. 348.

¹⁴⁴ Μπίτσιος, *Κρίσιμες Ωρες*, σελ. 110.

στρατευμάτων στο νησί.¹⁴⁵ Η συμβιβαστική λύση επήλθε, όταν ο Ευ. Αβέρωφ αποδέχτηκε τη δημιουργία Ελληνοτουρκοκυπριακού Στρατηγείου. Η ιδέα του Ελληνοτουρκοκυπριακού Στρατηγείου που όπως αναφέρθηκε ήταν τουρκική, ικανοποίησε την Άγκυρα η οποία και απέσυρε την απαίτηση για κυρίαρχη βάση.¹⁴⁶ Αν και διαφάνηκε η επίτευξη μιας συμβιβαστικής λύσης, η Άγκυρα ζήτησε παρουσία 3.200 ανδρών τουρκικού στρατού στο Στρατηγείο, έναντι 5.000 ελληνικού και κάτι τέτοιο βρήκε αντίθετο το Κ. Καραμανλή. Ένας τόσο μεγάλος αριθμός δυνάμεων «είχε το ύφος και το χρώμα μιας συγκατοχής»¹⁴⁷ και η συνδιάσκεψη φάνηκε να ναυαγεί.

Τελικά, η συμφωνία επήλθε μετά από περαιτέρω εξασθένιση των τουρκικών απαιτήσεων. Τούτο έγινε κατορθωτό μετά την ικανοποίηση του αιτήματος της Τουρκίας για δημιουργία χωριστών δήμων, που «επιτήδεια εκμεταλλεύθηκε ο Ευάγγελος Αβέρωφ».¹⁴⁸ Σύμφωνα με τα όσα καταγράφει ο Ευ. Αβέρωφ η τουρκική υποχώρηση και η αποδοχή του αριθμού των 950 Ελλήνων και 650 Τούρκων ανδρών - ΕΛ.ΔΥ.Κ. και ΤΟΥΡ.ΔΥ.Κ. αντίστοιχα - είχε γίνει ακριβώς την τελευταία ημέρα. Συγκεκριμένα ο Κ. Καραμανλής απέναντι στην επιμονή της Τουρκίας για κυρίαρχη τουρκική βάση, είχε διαμηνύσει στον Τούρκο συνάδελφό του ότι θα αποδεχόταν μόνο για το Ελληνοτουρκοκυπριακό Στρατηγείο τρία αποσπάσματα που θα περιελάμβαναν το ένα 60 Έλληνες, το άλλο 40 Τούρκους και το άλλο Κύπριους στρατιώτες. Ο Α. Menderes αρνήθηκε και χαρακτήρισε την ελληνική πρόταση προσβλητική ειρωνεία. Τότε ακριβώς το απόγευμα της 11^{ης} Φεβρουαρίου έγινε η πρώτη συνάντηση των δυο πρωθυπουργών στην παρουσία των υπουργών τους. Ο Κ. Καραμανλής δήλωσε στον Α. Menderes ότι αν δεν υπήρχε συμφωνία για φρουρά Ελληνοτουρκοκυπριακού Συμμαχικού Στρατηγείου με αριθμό Κυπρίων και με μέγιστο αριθμό 1.500 άνδρες (900 του ελληνικού και 600 του τουρκικού στρατού) θα έφευγε για την Αθήνα. Ο Έλληνας πρωθυπουργός αρχικά πρότεινε πολύ λιγότερο αριθμό ανδρών για το συμμαχικό στρατηγείο (60 Έλληνες-40 Τούρκους) και παρουσιάστηκε με την πρότασή του διαλλακτικός, αναμένοντας ανάλογη στάση και από την τουρκική πλευρά. Τότε ακριβώς ο Α. Menderes, που μέχρι την τελευταία στιγμή έθεσε θέμα ξεχωριστής τουρκικής βάσης ενισχύοντας έτσι τη δική του διαπραγματευτική ισχύ, ζήτησε να αυξηθούν οι Έλληνες και Τούρκοι άνδρες του Στρατηγείου κατά 50, ώστε να περιλαμβάνονται και οι αξιωματικοί και ο Κ. Καραμανλής συμφώνησε.¹⁴⁹ Η επίδειξη αποφασιστικότητας εκ

¹⁴⁵ Βλάχος, *Μια φορά κι ' ένα Καιρό ένας Διπλωμάτης (50 Κυβερνήσεις)*, σελ. 460, πρβλ. και Πεσμαζόγλου, *Το χρονικό της ζωής μου (1889-1979)*, σελ. 349.

¹⁴⁶ Χατζηβασιλείου, *Το Κυπριακό Ζήτημα 1878-1960 η Συνταγματική Πτυχή*, σελ. 119.

¹⁴⁷ Βλάχος, *Μια φορά κι ' ένα Καιρό ένας Διπλωμάτης (50 Κυβερνήσεις)*, σελ. 458.

¹⁴⁸ Ο.π., σελ. 459.

¹⁴⁹ Αβέρωφ, *Ιστορία Χαμένων Ευκαιριών*, τόμος Β', σσ. 186-187.

μέρους του Έλληνα πρωθυπουργού δεν άφησε περιθώρια στην Τουρκία που δέχτηκε την ελληνική πρόταση και έτσι η απαίτηση της Τουρκίας για βάση εξουδετερώθηκε.

Ο συμβιβασμός οδήγησε στη Συνθήκη Συμμαχίας (μεταξύ Ελλάδας-Τουρκίας-Κύπρου) η οποία προνοούσε δημιουργία Ελληνοτουρκοκυπριακού Στρατηγείου, με την Ελλάδα και την Τουρκία να έχουν στρατιωτικά αποσπάσματα στο νησί (άρθρο 3). Η Συνθήκη Συμμαχίας ήταν ένα από τα τέσσερα έγγραφα, όλα στη γαλλική γλώσσα, που συμπεριλαμβάνονταν σε πρωτόκολλο, που μονογραφήθηκε από τους δύο πρωθυπουργούς στις 14:30ω της 11^{ης} Φεβρουαρίου 1959.¹⁵⁰ Με τη Συνθήκη Συμμαχίας η Τουρκία διασφάλισε τη στρατιωτική παρουσία της που επιζητούσε από την αρχή, ενώ η Ελλάδα περιόρισε τις διεκδικήσεις της γειτονικής χώρας στο βαθμό που μπορούσε. Το Τριμερές Στρατηγείο θα αποτελείτο από 950 Έλληνες και 650 Τούρκους στρατιώτες. Το Ελληνοτουρκοκυπριακό Στρατηγείο ή Τριμερές Στρατηγείο θα ήταν υπεύθυνο (άρθρο 5) για την εκπαίδευση του Κυπριακού Στρατού που αριθμούσε 2.000 άνδρες (60% Ε/Κ : 40% Τ/Κ). Η Συνθήκη Συμμαχίας έδωσε τις βασικές αρχές για συνομολόγηση νέας Συνθήκης, που θα μονογραφηθεί στην Αθήνα στις 27 Οκτωβρίου 1959. Το άλλο έγγραφο της Ζυρίχης αφορούσε τη Συνθήκη Εγγυήσεως. Βάση αυτής · Μ. Βρετανία, Ελλάδα και Τουρκία, με συμβαλλόμενη την Κύπρο, εγγυήθηκαν το Σύνταγμα και την εδαφική ακεραιότητα της νεοσύστατης Δημοκρατίας.¹⁵¹ Ακόμη, μονογραφήθηκε και η «Συμφωνία Κυρίων» μεταξύ Κ. Καραμανλή και Α. Menderes, η οποία δεν δημοσιεύτηκε και τηρήθηκε απόρρητη. Είναι το μόνο έγγραφο για το οποίο το σχετικό πρωτόκολλο που υπογράφηκε από τους δυο πρωθυπουργούς δεν τους δέσμευε να το γνωστοποιήσουν στα αντίστοιχα κοινοβούλια τους.¹⁵² Οι δύο πρωθυπουργοί συμφώνησαν να ενθαρρύνουν και να στηρίξουν την ένταξη της Κύπρου στο Ν.Α.Τ.Ο., να παροτρύνουν τον αντιπρόεδρο και τον πρόεδρο όπως απαγορεύσουν τη δράση του κομμουνιστικού κόμματος, ενώ υπήρχε πρόνοια όπως ο πρώτος αρχηγός του Τριμερούς Στρατηγείου επιλεγόταν με κλήρωση.¹⁵³ Τέλος συμφωνήθηκε και η Βασική Δομή του Συντάγματος της Κυπριακής Δημοκρατίας με 27 άρθρα. Τρία από αυτά (13, 14, 15) ρύθμιζαν το ζήτημα του Κυπριακού Στρατού και των δυνάμεων Ασφαλείας :

¹⁵⁰ Βλάχος, *Μια φορά κι ' ένα Καιρό ένας Διπλωμάτης (50 Κυβερνήσεις)*, σελ. 461.

¹⁵¹ T.N.A. (U.K.), T 220/1332, Independent Republic of Cyprus Act 1960, Miscellaneous No. 4 (1959), Conference on Cyprus, *Documents signed and initialled at Lancaster House on February 19, 1959*, Presented to Parliament by the Prime Minister by Command of Her Majesty February 1959, London, HMSO, English Translation of the Documents Agreed in the French texts and Initialled by the Greek and Turkish Prime Ministers at Zurich on February 11, 1959, στο εξής : Cmnd. 679, Conference on Cyprus, February 19, 1959.

¹⁵² Μιλτιάδης Χριστοδούλου, *Η πορεία μιας εποχής, Η Ελλάδα, η κυπριακή ηγεσία και το Κυπριακό Πρόβλημα*, Ι. Φλώρος, Αθήνα 1987, σελ. 273.

¹⁵³ T.N.A. (U.K.), CO 926/839-MED 86/498/09, London Agreement, Cyprus, Negotiations in London, February 11-19, 1959, Part III, Document A, Translation of Zurich Protocol, February 11, 1959 και Soulioti, *Fettered Independence Cyprus 1878-1964, The Narrative*, σελ. 74.

[...] 13) Les Chefs et les sous-chefs de forces Armées, des Forces de Gendarmerie et de la Police seront nommés d' un commun accord par le Président et le Vice-Président de la Republique. L' un de ces chefs sera Turc et là où le chef appartiendra à l' une des communautés, le sous-chef devra appartenir à l' autre. Le service militaire obligatoire ne pourra être institué qu' après accord du Président et du Vice Président de la Republique.

14) Chypre aura une armée de 2.000 hommes dont les 60% seront Grecs et 40 % Turcs. Les forces de sécurité (gendarmerie et Police) auront un contingent de 2.000 hommes qui pourra être diminué ou augmenté d' un commun accord du Président et du Vice Président. Les Forces de sécurité seront composées de 70 % de Grecs et de 30% de Turcs. Toutefois, pour une première période ce pourcentage pourrait être élevé à un maximum de 40% pour les Turcs (et par conséquent de ce réduire à 60% pour les Grecs) dans le but de ne pas licencier les Turcs qui servent aujourd' hui dans le corps de police, sauf la police auxiliaire.

15) Les forces stationnées dans les régions du territoire de la Republique habitées dans une proportion s' approchant de 100% par les membres d' une seule communauté, devront appartenir à cette communauté [...]¹⁵⁴

Γιατί όμως 2.000 στρατός ; Η τουρκική πρόταση για τις δυνάμεις ασφαλείας και το στρατό ήταν 3.000 άνδρες και η ελληνική αντιπρόταση τουλάχιστον 5.000. Η κατάληξη στις 4.000 (2.000 στρατός και 2.000 δυνάμεις ασφαλείας), δηλαδή 1.000 περισσότεροι από την τουρκική πρόταση και 1.000 λιγότεροι από την ελληνική πρόταση, προφανώς και υπήρξε η χρυσή τομή ενός συμβιβασμού με εκατέρωθεν υποχωρήσεις.¹⁵⁵ Άλλωστε σε συνάρτηση με τη Συνθήκη Εγγύησης η οποία διασφάλιζε την εδαφική ακεραιότητα της Κυπριακής Δημοκρατίας¹⁵⁶ η παρουσία ενός πολυάριθμου στρατού ήταν αχρείαστη. Η κατάληξη ικανοποιούσε κατά πολύ τις αρχικές επιδιώξεις της τουρκικής πλευράς. Το ποσοστό 70% Ε/Κ : 30% Τ/Κ στην αστυνομία/χωροφυλακή συναθροιζόμενο με το ποσοστό 60% Ε/Κ : 40% Τ/Κ του στρατού, αντιστοιχούσε σε εργοδότηση 1.400 ανδρών, μόλις 100 ανδρών λιγότερων από την αρχική τουρκική πρόταση το Δεκέμβριο του 1958, όταν επί συνόλου

---

¹⁵⁴ T.N.A. (U.K.), FO 93/1/617, Cyprus Conference at Lancaster House, London, 19 February, 1959. Για τη μετάφραση του γαλλικού αποσπάσματος δανείζομαι την απόδοση του Νίκου Κρανιδιώτη, *Δύσκολα Χρόνια Κύπρος 1950-1960*, σελ. 538 : [...] 13. Οι Αρχηγοί και Υπαρχηγοί των Ενόπλων Δυνάμεων, των Δυνάμεων Χωροφυλακής και της Αστυνομίας θα διορίζονται κατόπιν κοινής συμφωνίας υπό του Προέδρου και του Αντιπροέδρου της Δημοκρατίας. Ο εις εκ των Αρχηγών αυτών θα είναι Τούρκος και εκεί όπου ο Αρχηγός θα ανήκει εις την μίαν εκ των Κοινοτήτων, ο Υπαρχηγός δέον να ανήκει εις την ετέραν. 14. Η υποχρεωτική στρατιωτική θητεία δεν δύναται να καθιερωθή ειμή μόνον κατόπιν συμφωνίας του Προέδρου και του Αντιπροέδρου της Δημοκρατίας. Η Κύπρος θα έχη στρατόν 2,000 ανδρών, εξ ών τα 60% θα είναι Έλληνες και τα 40% Τούρκοι. Αι δυνάμεις Ασφαλείας (Χωροφυλακή και Αστυνομία) θα έχουν δύναμιν 2.000 ανδρών, ήτις θα δύναται να ελαττωθή ή να αυξηθή κατόπιν κοινής συμφωνίας του Προέδρου και του Αντιπροέδρου. Αι δυνάμεις ασφαλείας θα αποτελούνται κατά 70% εξ Ελλήνων και κατά 30% εκ Τούρκων. Εν τούτοις, δια μίαν αρχικήν περίοδον η αναλογία αυτή θα ηδύνατο να υψωθή εις εν maximum 40% δια τους Τούρκους (και, κατά συνέπειαν, να ελαττωθή εις 60% δια τους Έλληνες), ίνα μη απολυθούν οι Τούρκοι, οι υπηρετούντες σήμερον εις το Σώμα της Αστυνομίας, πλην της Επικουρικής Αστυνομίας. 15. Αι δυνάμεις αι σταθμεύουσαι εις περιοχάς του εδάφους της Δημοκρατίας κατοικουμένας κατά ποσοστόν προσεγγίζον το 100% από μέλη μιας Κοινότητος, δέον να ανήκουν εις την Κοινότητα ταύτην [...].

¹⁵⁵ Λάμπρου, *Ιστορία του Κυπριακού τα χρόνια μετά την Ανεξαρτησία 1960-2004*, σελ. 65.

¹⁵⁶ Cmnd. 679, Conference on Cyprus, February 19, 1959, Treaty of Guarantee between the Republic of Cyprus and Greece, the United Kingdom and Turkey, article 2.

3.000 ανδρών, η Τουρκία ζήτησε 50% εκπροσώπηση των Τουρκοκυπρίων.¹⁵⁷ Ο αριθμός των 1.400 ανδρών έδωσε τη δυνατότητα διασφάλισης εργασίας σχεδόν σε όλους τους επικουρικούς αστυνομικούς που μέχρι το 1958 ανέρχονταν στους 1594.¹⁵⁸ Παράλληλα, όμως, ικανοποίησε και την ελληνική πλευρά, η οποία αν και αποδέχτηκε τη δυσανάλογη με τον πληθυσμό του νησιού κοινοτική εκπροσώπηση, κατάφερε και εξουδετέρωσε την επιμονή της Τουρκίας για κυρίαρχες βάσεις.

---

¹⁵⁷ Ενδεικτικά αναφέρω ότι ο αριθμός 1.400 ήταν αρκετός για να απορροφήσει όλα τα στελέχη της Επικουρικής Αστυνομίας 600 θέσεις σε Αστυνομία/Χωροφυλακή (σύνολο δύναμης 2000 άνδρες = 70% E/K + 30% T/K) + 800 θέσεις στον Κυπριακό Στρατό (σύνολο δύναμης 2000 άνδρες = 60% E/K + 40% T/K).

¹⁵⁸ Colonial Reports, *Cyprus, Report for the Year 1958*, H.M.S.O. 1959, σελ. 66.

1.2 Η Συμφωνία στο Λονδίνο στις 19 Φεβρουαρίου 1959.

Μετά τη Ζυρίχη ο Έλληνας πρωθυπουργός, Κ. Καραμανλής επέστρεψε στην Αθήνα και ενημέρωσε τον Αρχιεπίσκοπο Μακάριο για την επιτευχθείσα συμφωνία. Αρχικά ο Αρχιεπίσκοπος δήλωσε ικανοποιημένος με όλα, αλλά την επόμενη ημέρα εξέφρασε επιφυλάξεις στην πρόνοια του αντιπροεδρικού veto, την αναλογία 70: 30 (τόσο ο ίδιος όσο και η ελληνική κυβέρνηση ήθελαν 80:20 σύμφωνα με την πληθυσμιακή αναλογία), αλλά και για τον συνολικό αριθμό των Τούρκων στρατιωτών που «τους ήθελε λιγότερους».¹⁵⁹ Παράλληλα, οι δύο υπουργοί Εξωτερικών Ευ. Αβέρωφ και F. Zorlu είχαν μεταβεί αμέσως στο Λονδίνο για να «συμπληρωθούν οι συμφωνίες με την κυρίαρχη ακόμη Μ. Βρετανία αφού αλλιώς δεν θα είχαν ισχύ».¹⁶⁰

Μετά από τριήμερες συζητήσεις που είχαν με τη βρετανική κυβέρνηση, (11, 12, 13, Φεβρουαρίου) συγκλήθηκε Πενταμερής Διάσκεψη στο Λονδίνο στις 17 Φεβρουαρίου 1959.¹⁶¹ Τα πρακτικά των τριήμερων επαφών καταδεικνύουν ότι Ελλάδα, Τουρκία και Μ. Βρετανία ως σύμμαχες χώρες, συμφώνησαν τόσο σε συνεργασία για την αντιμετώπιση της εξωτερικής απειλής όσο και σε κοινό σχεδιασμό για την άμυνα της Κύπρου.¹⁶² Η επιδίωξη των τριών χωρών ικανοποιήθηκε μέσα από μια ενδοσυμμαχική συνεννόηση που εξυπηρετούσε βρετανικά αλλά και ελληνοτουρκικά συμφέροντα, με τον Ευ. Αβέρωφ να δηλώνει ότι απέναντι στη ρωσική απειλή ήταν απαραίτητη, με τη στήριξη της Μ. Βρετανίας, η ελληνοτουρκική φιλία.¹⁶³

Στη Συνδιάσκεψη του Λονδίνου συμμετείχαν αντιπροσωπείες της Μ. Βρετανίας, της Ελλάδας, της Τουρκίας, των Ελληνοκυπρίων και των Τουρκοκυπρίων. Ο Αρχιεπίσκοπος Μακάριος έφτασε στο Λονδίνο στις 15 Φεβρουαρίου¹⁶⁴ και την επόμενη ημέρα συσκέφθηκε στο ξενοδοχείο Park-Lane μαζί με 35 Ελληνοκυπρίους που κάλεσε για να τους

¹⁵⁹ Βλάχος, *Μια φορά κι ' ένα Καιρό ένας Διπλωμάτης (50 Κυβερνήσεις)*, σσ. 462-464.

¹⁶⁰ Βλάχος, *Μια φορά κι ' ένα Καιρό ένας Διπλωμάτης (50 Κυβερνήσεις)*, σελ. 461, πρβλ. Αβέρωφ, *Ιστορία Χαμένων Ευκαιριών*, τόμος Β', σελ. 191.

¹⁶¹ T.N.A. (U.K.), CO 926/839-MED 86/498/09, London Agreement, Cyprus, Negotiations in London, February 11-19, 1959, Document No. 3, Record of Meeting Held at the Foreign Office at 4 p.m on Friday, February 13, 1959.

¹⁶² T.N.A. (U.K.), CO 926/839-MED 86/498/09, London Agreement, Cyprus, Negotiations in London, February 11-19, 1959, Document No. 2, Record of Meeting Held at the Foreign Office at 4 p.m. on Thursday, February 12, 1959.

¹⁶³ T.N.A. (U.K.), CO 926/839-MED 86/498/09, London Agreement, Cyprus, Negotiations in London, February 11-19, 1959, Part II, Document No. 1, Record of Meeting Held at 1 Carlton Gardens After Dinner on Wednesday, February 11 1959, δηλώσεις Ευάγγελου Αβέρωφ : [...] *the central point was that Greece and Turkey wanted Great Britain. Greece and Turkey were now, as traditionally, threatened by Russian menace. The only defence was Greek Turkish Friendship.* [...].

¹⁶⁴ Βλάχος, *Μια φορά κι ' ένα Καιρό ένας Διπλωμάτης (50 Κυβερνήσεις)*, σελ. 466.

συμβουλευτεί.¹⁶⁵ Στη σύσκεψη των Ελληνοκυπρίων τηρήθηκαν και «πρακτικά» σύμφωνα με τα οποία για το θέμα του στρατού μόνο ο δικηγόρος Αχιλλέας Αιμιλιανίδης, ρώτησε τον Αρχιεπίσκοπο αν η στρατιωτική θητεία ήταν υποχρεωτική και ο Μακάριος απάντησε : «Όχι. Μας δεσμεύει να μην έχουμε πέραν των 2000».¹⁶⁶ Σύμφωνα και πάλι με τα «πρακτικά», καμία άλλη αναφορά δεν έγινε ούτε για το στρατό ούτε και για την κοινοτική αναλογία, ενώ επιφυλάξεις ηγέρθησαν για το σκοπό της Συνθήκης Συμμαχίας, τις βρετανικές βάσεις και το ρόλο του Τριμερούς Στρατηγείου από τους Τάσσο Παπαδόπουλο, Ζήνωνα Ρωσσίδη και Γλαύκο Κληρίδη.

Στη συζήτηση, στις 18 Φεβρουαρίου 1959 στο Lancaster House, ο Μακάριος εξέφρασε «reservations»¹⁶⁷ (επιφυλάξεις) στο ζήτημα της κοινοτικής αναλογίας 70:30 στη δημόσια υπηρεσία, στο άρθρο 3 της Συνθήκης Εγγυήσεως, που έδινε το δικαίωμα επέμβασης στις τρεις εγγυήτριες δυνάμεις, στο θέμα του veto του Τουρκοκύπριου ηγέτη και στο ζήτημα της ξεχωριστής φορολογίας. Οι επιφυλάξεις του Αρχιεπισκόπου δεν αφορούσαν το είδος «της λύσης που προκρίθηκε, αλλά τη δυνατότητά του να θέσει εκ νέου ορισμένα ειδικά θέματα».¹⁶⁸ Δεν ήγειρε οτιδήποτε για τον αριθμό του στρατού (αναλογία 60:40) χωρίς να αποκλείεται να το είχε στο μυαλό του. Η διστακτικότητα του Αρχιεπισκόπου προκάλεσε την αντίδραση των άλλων αντιπροσωπειών, αλλά και του ίδιου του Βρετανού πρωθυπουργού, ο οποίος έθεσε στον Αρχιεπίσκοπο το ερώτημα : «αποδέχεσαι ή όχι το έγγραφο της Ζυρίχης;».¹⁶⁹ Αποτέλεσμα, το αρχικό «Όχι»¹⁷⁰ του Αρχιεπισκόπου, μετά από πολλή περισυλλογή έγινε «Ναι» το πρωί της επόμενης ημέρας.¹⁷¹ Έτσι η «τελική πράξη»¹⁷² του Λονδίνου υπογράφηκε στο Lancaster House στις 15:00ω της 19^{ης} Φεβρουαρίου 1959 και περιείχε τα πιο κάτω έγγραφα :¹⁷³

¹⁶⁵ Την Κυπριακή Αντιπροσωπεία αποτελούσαν οι δήμαρχοι έξι πόλεων και της Μόρφου, δικηγόροι, γυμνασιάρχες δημοσιογράφοι και εθνικοί σύμβουλοι. Όλα τα ονόματα στο Μηνάς, *Η Εθνική Αυτοματαίωση του Ελληνισμού στην Κύπρο, Ιστορική Επισκόπηση 1959-1974*, τόμος Α', σελ. 27.

¹⁶⁶ Ο.π., σελ. 65. Ανεπίσημα Πρακτικά της σύσκεψης των Αντιπροσώπων που εκλήθησαν στο Λονδίνο από τον Αρχιεπίσκοπο Μακάριο στις 16 Φεβρουαρίου 1959 προς συζήτηση της συμφωνίας της Ζυρίχης, προτού αυτή οριστικά υπογραφεί, κρατήθηκαν από το Γενικό Γραμματέα της Σ.Ε.Κ. Μιχάλη Πισσά.

¹⁶⁷ T.N.A. (U.K.), CO 926/839-MED 86/498/09, London Agreement, Cyprus, Negotiations in London, February 11-19, 1959, Document No. 10, Summary Record of the Second Plenary Session of the Cyprus Conference held at Lancaster House at 7 p.m. on Wednesday, February 18, 1959.

¹⁶⁸ Χατζηβασίλειου, *Το Κυπριακό Ζήτημα 1878-1960, η Συνταγματική Πτυχή*, σελ. 130.

¹⁶⁹ T.N.A. (U.K.), CO 926/839-MED 86/498/09, London Agreement, Cyprus, Negotiations in London, February 11-19, 1959, Document No. 10, Summary Record of the Second Plenary Session of the Cyprus Conference held at Lancaster House at 7 p.m. on Wednesday, February 18, 1959 : [...] *the secretary of State said that Archbishop Makarios' attitude had changed the whole basis of the situation. He wished to ask the Archbishop a very direct question : did he or did he not accept the final settlement ; [...]*.

¹⁷⁰ T.N.A. (U.K.), CO 926/839-MED 86/498/09, London Agreement, Cyprus, Negotiations in London, February 11-19, 1959, Document No. 10, Summary Record of the Second Plenary Session of the Cyprus Conference held at Lancaster House at 7 p.m. on Wednesday, February 18, 1959.

¹⁷¹ Ο.π.

¹⁷² Βλάχος, *Μια φορά κι' ένα καιρό ένας Διπλωμάτης (50 Κυβερνήσεις)*, σελ. 473.

¹⁷³ T.N.A. (U.K.), FO 93/1/617, Cyprus Conference at Lancaster House, London, 19 February, 1959.

- I. Μνημόνιο τελικής συμφωνίας (υπέγραψαν οι πρωθυπουργοί Ελλάδας, Τουρκίας, Μ. Βρετανίας).
- II. Τρία κείμενα της Ζυρίχης : βασικές διατάξεις του Συντάγματος, ένα σχέδιο Συνθήκης Εγγυήσεως και ένα σχέδιο Συνθήκης Συμμαχίας (στη γαλλική γλώσσα ως ήταν στη Ζυρίχη).¹⁷⁴
- III. Μια δήλωση της βρετανικής κυβέρνησης για τις βρετανικές βάσεις στην Κύπρο και μια δήλωση της Ελλάδας και της Τουρκίας ότι αποδέχονται τη βρετανική δήλωση.
- IV. Δύο δηλώσεις αποδοχής των κειμένων η μια του Αρχιεπισκόπου και η άλλη του δρα Fazil Kutchuk.
- V. Επιπρόσθετο άρθρο 2 (bis) για τη Συνθήκη Εγγυήσεως, βάσει του οποίου Ελλάδα, Κύπρος και Τουρκία αναλάμβαναν την υποχρέωση να σεβαστούν την ακεραιότητα των περιοχών υπό βρετανική κυριαρχία.
- VI. Συμφωνία για τα μέτρα μεταβίβασης της εξουσίας από τη Βρετανία στην Κυπριακή Δημοκρατία (*Agreed Measures to prepare for the New Arrangements in Cyprus*).

Το τελευταίο έγγραφο «*Συμπεφωνημένα Μέτρα δια την Προετοιμασίαν των εν Κύπρω νέων Διακανονισμών*», προνοούσε τη σύσταση τριών Επιτροπών επίβλεψης των συμφωνηθέντων. Ήταν η Μικτή Συνταγματική Επιτροπή (Joint Committee), για τη σύνταξη σχεδίου Συντάγματος της Κυπριακής Δημοκρατίας, η Μεταβατική Επιτροπή Κύπρου (Transitional Committee), για την οργάνωση του κυβερνητικού μηχανισμού και τη μεταβίβαση της εξουσίας και η Μικτή Επιτροπή Λονδίνου (Joint Committee in London), για την προετοιμασία των τελικών συνθηκών που θα εφάρμοζαν τις αποφάσεις της Συνδιάσκεψης του Λονδίνου.¹⁷⁵

Μετά την υπογραφή των συμφωνιών Ζυρίχης-Λονδίνου, ο Βρετανός πρωθυπουργός Harold Macmillan, έκανε λόγο για διευθέτηση η οποία διαφύλαττε τις ουσιαστικές βρετανικές αμυντικές ανάγκες.¹⁷⁶ Η Μ. Βρετανία διατηρούσε στο νησί βρετανικές στρατιωτικές βάσεις

---

¹⁷⁴ T.N.A. (U.K.), CO 926/839-MED 86/498/09, London Agreement, Cyprus, Negotiations in London, February 11-19, 1959, Document No. 11, Record of Meeting held at the Foreign Office at 11.15 a.m. on Thursday, February 19, 1959 : [...] *The Zurich Documents should be initialed in French since there was no time to prepare an approved translation* [...].

¹⁷⁵ T.N.A. (U.K.), CO 926/838-MED 86/498/09, London Agreement, Greco - Turkish discussions on Cyprus, τηλεγράφημα (αρ. 242) Foreign Office στην Αθήνα, 20 Φεβρουαρίου 1959, βλ. επίσης Κρίτωνας Τορναρίτης, «Η Γένεση της Κυπριακής Δημοκρατίας και οι Νομικές Επιπτώσεις της», στο Γιώργος Τενεκίδης και Γιάννος Κρανιδιώτης (επιμ.), *Κύπρος Ιστορία Προβλήματα και Αγώνες του Λαού της*, εκδ. Εστία, Αθήνα, σσ. 475-477.

¹⁷⁶ T.N.A. (U.K.), CO 926/838-MED 86/498/09, London Agreement, Greco - Turkish discussions on Cyprus, Summary Record of the third Plenary Session of the Cyprus Conference held at Lancaster House στις 19 Φεβρουαρίου 1959. Παραθέτω απόσπασμα από τις δηλώσεις του Βρετανού πρωθυπουργού Harold Macmillan : [...] *The settlement preserved the United Kingdom's essential Defence Facilities* [...].

ενώ απολάμβανε και πολλών άλλων στρατιωτικών προνομίων.¹⁷⁷ Με τη Συνθήκη Εγγύησης η Μ. Βρετανία κλήθηκε να συνεργαστεί με την Ελλάδα και την Τουρκία με στόχο τη διαφύλαξη της ανεξαρτησίας, της εδαφικής ακεραιότητας και της ασφάλειας της Δημοκρατίας,¹⁷⁸ ενώ μετά το πέρας της Συνδιάσκεψης του Λονδίνου στις 19 Φεβρουαρίου 1959, υπογράφηκε από τους υπουργούς Εξωτερικών της Μ. Βρετανίας, της Ελλάδας και της Τουρκίας ένα «*Συμπεφωνημένον Πρακτικόν*»,¹⁷⁹ (*AGREED MINUTE BY THE FOREIGN MINISTERS OF THE UNITED KINGDOM OF GREAT BRITAIN AND NORTHERN IRELAND, THE KINGDOM OF GREECE AND THE REPUBLIC OF TURKEY*),¹⁸⁰ το οποίο αφού ενσωματώθηκε στη συμφωνία ως Παράρτημα, στις 20 Φεβρουαρίου κοινοποιήθηκε σε Αθήνα, Άγκυρα και Washington.¹⁸¹

Το «*Συμπεφωνημένον Πρακτικόν*» δεν δημοσιεύτηκε και δεν έγινε γνωστό στους Ελληνοκύπριους εκπροσώπους.¹⁸² Ήταν μαζί με τη Συμφωνία Κυρίων, για την οποία ο Αρχιεπίσκοπος ενημερώθηκε,¹⁸³ τα δύο έγγραφα που δεν παρουσιάστηκαν στο βρετανικό κοινοβούλιο στις 23 Φεβρουαρίου 1959, όταν η βρετανική κυβέρνηση ενημέρωνε τους βουλευτές για την κατάληξη της Συνδιάσκεψης του Λονδίνου (Cmnd 679).¹⁸⁴ Το Πρακτικό μπορεί να χαρακτηριστεί ως μια στρατιωτική συμφωνία Βρετανίας, Ελλάδας, Τουρκίας αλλά και Η.Π.Α. οι οποίες διατηρούσαν βάσει του άρθρου 3 τα κεκτημένα στρατιωτικά δικαιώματα που απολάμβαναν επί Αγγλοκρατίας, με την Κυπριακή Δημοκρατία να είναι υποχρεωμένη να τους τα διασφαλίζει. Εκτός αυτού, το Πρακτικό δέσμευε Ελλάδα και Τουρκία να συνεργάζονται και να διαβουλεύονται με τη Μ. Βρετανία για την κοινή άμυνα της Κύπρου, (άρθρο 4) ενώ καθόριζε συνεργασία για επίλυση διαφορών επί στρατιωτικών

---

¹⁷⁷ Sonyel, *Cyprus, The Destruction of a Republic : British Documents 1960-1965*, σελ. 18 : «*It was, moreover essential to the policies of the United Kingdom Government that sovereignty should be retained over the sovereign Base Areas of Akrotiri and Dhekelia [...] the British Forces should enjoy undisturbed the use of the Base Areas, and of installations and sites within Cypriot territory*».

¹⁷⁸ Cmnd. 679, Conference on Cyprus, February 19, 1959.

¹⁷⁹ Χατζηβασιλείου, *Το Κυπριακό Ζήτημα 1878-1960, η Συνταγματική Πτυχή*, σελ. 125.

¹⁸⁰ T.N.A. (U.K.), FO 93/1/617, Cyprus Conference at Lancaster House, London, 19 February, 1959.

¹⁸¹ T.N.A. (U.K.), WO 32/18475, Cyprus Treaty, τηλεγράφημα (αρ. 244) Foreign Office στην Αθήνα, 20 Φεβρουαρίου 1959 : «*Agreed Minute by the Foreign ministers of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland, the Kingdom of Greece and the Republic of Turkey*».

¹⁸² T.N.A. (U.K.), CO 926/839-MED 86/498/09, London Agreement, Cyprus, Negotiations in London, February 11-19, 1959, Document No. 11, Record of Meeting held at the Foreign Office at 11.15 a.m. on Thursday, February 19, 1959 : [...] *After discussion, it was agreed that the three Foreign Ministers should sign an Agreed Minute covering a number of points raised at their meeting. This would be a confidential document, not to be published and not to be communicated to the Cypriots. The text of this Agreed Minute was approved, as attached at Annex A and as subsequently signed by the three Foreign Ministers after the end of the final Conference Session [...]*.

¹⁸³ T.N.A. (U.K.), CO 926/838-MED 86/498/09, London Agreement, Greco - Turkish discussions on Cyprus, επιστολή J.D.Higham Esq., C.M.G., Colonial Office, προς Sir Rogen Allen, Βρετανός πρέσβης στην Αθήνα, 20 Φεβρουαρίου 1959.

¹⁸⁴ Cmnd. 679, Conference on Cyprus, February 19, 1959, πρβλ. Xydis, *Cyprus Reluctant Republic*, σελ. 457.

ζητημάτων μεταξύ βρετανικών στρατιωτικών αρχών της Κύπρου και Τριμερούς Στρατηγείου (άρθρο 5).¹⁸⁵

Αν η στρατιωτική παρουσία τριών συμμαχικών δυνάμεων διασφάλιζε το νησί από το ενδεχόμενο εξωτερικής απειλής, εύλογα ανακύπτει και το ερώτημα της αποστολής που θα είχε ο υπό ίδρυση Κυπριακός Στρατός και ίσως γι' αυτό το λόγο πριν τη Συνδιάσκεψη του Λονδίνου το βρετανικό υπουργείο Άμυνας επέδειξε διστακτικότητα στη συγκρότησή του.¹⁸⁶ Αφού όμως η δημιουργία του συμφωνήθηκε, το βρετανικό υπουργείο Άμυνας, δώδεκα μέρες μετά την υπογραφή των συμφωνιών Ζυρίχης-Λονδίνου, στις 3 Μαρτίου 1959, με άκρως απόρρητο τηλεγράφημα, κοινοποίησε στο Αρχηγείο των Δυνάμεων Μέσης Ανατολής και τη βρετανική Επιτροπή Αμυντικού Συντονισμού (British Defence Co-ordination Committee)¹⁸⁷ τις πρωταρχικές του σκέψεις *«preliminary thoughts»* για τον Κυπριακό Στρατό και ζήτησε από την Επιτροπή τις δικές της απόψεις *«preliminary views»*.¹⁸⁸ Το ζήτημα οργάνωσης και σύνθεσης του Κυπριακού Στρατού μπορούσε να εγερθεί νωρίς κατά τη διάρκεια της μεταβατικής περιόδου και το βρετανικό Υπουργείο Άμυνας επιθυμούσε να έχει ενήμερο τον κυβερνήτη Sir Hugh Foot στην περίπτωση που ζητείτο η γνώμη του. Οι πρωταρχικές σκέψεις του βρετανικού Υπουργείου Άμυνας για τον Κυπριακό Στρατό αφορούσαν τρεις πτυχές : α) το ρόλο : με κύρια αποστολή τη διαφύλαξη της εσωτερικής ασφάλειας, β) τη σύνθεση : με ένα Αρχηγείο και Διαβιβάσεις 200 ατόμων, δύο τάγματα πεζικού 1.200 ατόμων, διοικητικό προσωπικό 200 ατόμων και μηχανοκίνητη μονάδα 200 ατόμων, γ) τον εξοπλισμό : με αναφορά στο ενδεχόμενο προτίμησης αμερικανικού εξοπλισμού λόγω της εξοικείωσης που είχαν με αυτόν οι ελληνοτουρκικές

---

¹⁸⁵ T.N.A. (U.K.), CO 926/839-MED 86/498/09, London Agreement, Cyprus, Negotiations in London, February 11-19, 1959, Annex A, Agreed Minute by the Foreign Ministers of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland, the Kingdom of Greece and the Republic of Turkey : [...] 3. *The United Kingdom Government pointed out that among the obligation which the Republic of Cyprus will take over from the United Kingdom will be the safeguarding of the enjoyment by the United States Government of certain facilities and installations in Cyprus. 4. The Republic of Cyprus, the Kingdom of Greece and the Republic of Turkey will consult and co-operate with the United Kingdom in the common Defence of Cyprus 5. Any question or difficulties that may arise over the application and operation of the military requirements of the United Kingdom will normally be a matter for discussion and settlement between the United Kingdom military authorities in Cyprus on the one hand and the tripartite headquarters of the Cypriot Greek and Turkish forces on the other [...].*

¹⁸⁶ T.N.A. (U.K.), FO 371/144696, Military Conference in Athens, J.D.Higham προς C. Gough C.M.G., γραμματέας βρετανικού Υπουργείου Άμυνας, 16 Απριλίου 1959 : [...] *When the question of the armed forces was under discussion before London Agreement the military view was that we should if possible avoid a Cyprus Army [...].*

¹⁸⁷ Το British Defence Co-ordination Committee (B.D.C.C.) μετά την κρίση του 1956 στο Σουέζ, μετεγκαταστάθηκε και έδρευε στην Επισκοπή, βλ. σχετικά Κρανιδιώτης, *Το Κυπριακό Πρόβλημα Η Ανάμιξι του ΟΗΕ και Οι ξένες επεμβάσεις στην Κύπρο 1960-1974*, σελ. 29 και T.N.A. (U.K.), DEFE 7/1488, Formation of Cyprus Army, έκθεση ύπατου αρμοστή Sir Arthur Clark στο Υπουργείο Αποικιών, 22 Φεβρουαρίου 1961.

¹⁸⁸ T.N.A. (U.K.), DEFE 7/1488, Formation of Cyprus Army, τηλεγράφημα (αρ. COSME 10) βρετανικού Υπουργείου Άμυνας στο Αρχηγείο Μέσης Ανατολής για τη βρετανική Επιτροπή Αμυντικού Συντονισμού Μέσης Ανατολής, 3 Μαρτίου 1959.

δυνάμεις, χωρίς ωστόσο να αποκλείεται η πώληση στο στρατό της Δημοκρατίας και βρετανικού με ανάλογα οικονομικά οφέλη για τη Βρετανία.¹⁸⁹

Η βρετανική Επιτροπή Αμυντικού Συντονισμού Μέσης Ανατολής (B.E.A.S.M.A), αφού μελέτησε τις εισηγήσεις του βρετανικού Υπουργείου Άμυνας σε δύο συναντήσεις που είχε με τον κυβερνήτη στις 15 Μαρτίου και στις 15 Μαΐου 1959,¹⁹⁰ απέστειλε στις 27 Μαΐου 1959 τις δικές της εισηγήσεις στο βρετανικό Υπουργείο Άμυνας.¹⁹¹ Στο θέμα του εξοπλισμού η Επιτροπή συμφωνούσε με την πρόταση του βρετανικού Υπουργείου Άμυνας για αμερικανικό εξοπλισμό με την επιφύλαξη για τα οχήματα αριστερής οδήγησης. Στο ζήτημα του ρόλου η επιτροπή, αφού επισήμανε το μικρό αριθμό του στρατού, πρότεινε ένα στρατό ικανό να υποστηρίζει τις δυνάμεις της Αστυνομίας και της Χωροφυλακής παρέχοντας ταυτόχρονα στήριξη σε περίπτωση εξωτερικής επίθεσης στις στρατιωτικές δυνάμεις που στάθμευαν στο νησί (βρετανικές και ελληνοτουρκικές).¹⁹² Ο πιθανός κίνδυνος κατά την Επιτροπή, προερχόταν από αέρος και γι' αυτό πρότεινε ένα στρατό με δυνατότητες αντιμετώπισης αλεξιπτωτιστών. Ήταν φανερό ότι η Επιτροπή προσέδιδε στον ολιγάριθμο Κυπριακό Στρατό έναν επικουρικό αμυντικό ρόλο, τον οποίο ωστόσο προσμετρούσε σε περίπτωση ανάγκης. Η ρωσική απειλή που απασχόλησε Βρετανία, Ελλάδα και Τουρκία στο Λονδίνο ήταν πάντα ορατή σε μια περιοχή που στρατιωτικά ελεγχόταν από τη Δύση, γεωγραφικά όμως ήταν πάντοτε στις βλέψεις της Μόσχας. Τέλος, η Επιτροπή κατέθεσε και την εισήγησή της για το θέμα του στρατιωτικού μισθολογίου, θέμα που απασχόλησε το Υπουργικό Συμβούλιο το 1960 και πρότεινε αντιστοιχία του με αυτό της Κυπριακής Αστυνομίας.

Η Μ. Βρετανία ήθελε να οργανώσει όλη τη διοικητική μηχανή της νεοσύστατης Κυπριακής Δημοκρατίας και να αποχωρήσει από την Κύπρο διασφαλίζοντας τη λειτουργικότητα του νέου κράτους, χωρίς να επιθυμεί οποιεσδήποτε αναταραχές. Άλλωστε μέχρι και τις 16 Αυγούστου 1960 η Κύπρος εξακολουθούσε να είναι αποικία του στέμματος και την

---

¹⁸⁹ Ο.π.

¹⁹⁰ T.N.A. (U.K.), FO 371/144696, Military Conference in Athens, τηλεγράφημα (αρ. 771) Sir Hugh Foot στον Alan Lennox-Boyd, υπουργός Αποικιών-Secretary of the State of Colonies, 16 Μαΐου 1959 : [...] *When I attended a meeting of the B.D.C.C. on the 15 May I again raised question about the creation of the Cyprus Army [...]*.

¹⁹¹ T.N.A. (U.K.), DEFE 7/1488, Formation of Cyprus Army, Note του Chief of the Defence Staff British Defence Co-Ordination Committee (Middle East) στο Foreign Office, Colonial Office και Ministry of Defence, 27 Μαΐου 1959.

¹⁹² T.N.A. (U.K.), CO 926/1009-MED 366/1/01, Formation of a Cyprus Army : [...] *An Agenda for a Meeting to be Held to Consider the Creation of the Cyprus Army. [...] Annex 2 DCC(59) - 9 dated 19th May [...]* ITEM.2. *ROLE OF THE ARMY* 7. *Agreement is required on the role of the Cyprus Army and it is suggested that this should be : (a) to support the Civil Power (b) to assist in defence of the Island against external attack [...] 9) Since the main threat is from the air, in War the likely tasks of the army in conjunction with other forces would be (a) anti-parachutist operations ; (b) support of the Civil Power.*

«όψιστη ευθύνη»¹⁹³ διοίκησης είχε ο κυβερνήτης Sir Hugh Foot υποστηριζόμενος από το Εκτελεστικό Συμβούλιο (Executive Council)¹⁹⁴ με πρόεδρο τον ίδιο και το Μεταβατικό Υπουργικό Συμβούλιο (Joint Council) «με οιονεί πρόεδρο τον Μακάριο και οιονεί αντιπρόεδρο τον Δρα Κιουτσούκ».¹⁹⁵ Τα θέματα που απασχόλησαν το Μεταβατικό Υπουργικό Συμβούλιο στο οποίο συμμετείχαν σύμφωνα με τη Ζυριχική πρόνοια και κατόπιν κοινής συμφωνίας Μακαρίου και δρα F. Kutchuk¹⁹⁶ επτά Ελληνοκύπριοι και τρεις Τουρκοκύπριοι,¹⁹⁷ ήταν η στελέχωση του κρατικού μηχανισμού, η μεταβίβαση εξουσιών, η επίλυση ασαφειών που υπήρχαν στις πρόνοιες της συμφωνίας Ζυρίχης-Λονδίνου,¹⁹⁸ αλλά και η οργάνωση του Κυπριακού Στρατού.

---

¹⁹³ Τζερμιάς, *Ιστορία της Κυπριακής Δημοκρατίας*, τόμος Α', σελ. 338, πρβλ. Χριστοδούλου, *Η πορεία μιας εποχής*, σελ. 306.

¹⁹⁴ Κρίτωνας Τορναρίτης, «Η Γένεση της Κυπριακής Δημοκρατίας και οι Νομικές Επιπτώσεις της», στο Γιώργος Τενεκίδης και Γιάννος Κρανιδιώτης (επιμ.), *Κύπρος Ιστορία Προβλήματα και Αγώνες του Λαού της*, εκδ. Εστία, Αθήνα, σελ. 483. Τα μέλη του Executive Council όπως καταγράφονται στα Πρακτικά συνεδριάσεων του Μεταβατικού Υπουργικού Συμβουλίου, 14 Απριλίου 1959, ήταν ο Governor (κυβερνήτης) ο Deputy Governor (βοηθός κυβερνήτη), ο Hon. Administrative Secretary (διοικητικός γραμματέας), ο Hon. Financial Secretary (οικονομικός γραμματέας) και ο Hon. Attorney General (γενικός εισαγγελέας), βλ. σχετικά Χατζηβασιλείου, *Το Κυπριακό Ζήτημα 1878-1960, η Συνταγματική Πτυχή*, σσ. 43-44.

¹⁹⁵ Τζερμιάς, *Ιστορία της Κυπριακής Δημοκρατίας*, τόμος Α', σελ. 338.

¹⁹⁶ Soulioti, *Fettered Independence Cyprus 1878-1964, The Narrative*, σελ. 103.

¹⁹⁷ Ήταν οι Αντώνης Γεωργιάδης στο Υπουργείο Συγκοινωνιών, Γλαύκος Κληρίδης στο Υπουργείο Δικαιοσύνης, Πασχάλης Πασχαλίδης στο Υπουργείο Εμπορίου και Βιομηχανίας, Πολύκαρπος Γιωρκάτζης στο Υπουργείο Εργασίας, Ρηγίνος Θεοχάρους στο Υπουργείο Οικονομικών, Τάσσος Παπαδόπουλος στο Υπουργείο Εσωτερικών και Έργων, Fazil Plumer στο Υπουργείο Γεωργίας και Φυσικών Πόρων, Niazl Manyera στο Υπουργείο Υγείας και Osman Orek στο Υπουργείο Άμυνας. Ο Μακάριος ανέλαβε καθόλη τη διάρκεια της μεταβατικής περιόδου και το Υπουργείο Εξωτερικών. Η πρώτη συνεδρία του Μεταβατικού Υπουργικού Συμβουλίου έγινε στις 7 Απριλίου 1959 και η τελευταία στις 9 Αυγούστου 1960, ενώ ο επίσημος διορισμός των Υπουργών έγινε από τον κυβερνήτη στις 5 Μαΐου 1959, βλ. σχετικά Αρχείο Γραμματείας Υπουργικού Συμβουλίου στο εξής Α.Γ.Υ.Σ., Πρακτικά Μεταβατικού Υπουργικού Συμβουλίου, 7 Απριλίου 1959 και 5 Μαΐου 1959.

¹⁹⁸ Αναφέρω χαρακτηριστικά την ασάφεια περί της δικαιοσύνης Μακαρίου και Kutchuk. Για το θέμα αυτό βλ. Χατζηβασιλείου, *Το Κυπριακό Ζήτημα 1878-1960, η Συνταγματική Πτυχή*, σσ. 132-139.

1.3 Οι ενέργειες του κυβερνήτη για την άφιξη του Τριμερούς Στρατηγείου.

Ο ρόλος του τελευταίου κυβερνήτη της Κύπρου Sir Hugh Foot κατά τη διάρκεια της μεταβατικής περιόδου υπήρξε «καταλυτικός».¹⁹⁹ Δεν αποχώρησε αδιαφορώντας, αλλά είχε κατά νου πώς να ανταποκριθεί καλύτερα στην αποστολή του και συνεργάστηκε με τους κοινοτικούς εκπροσώπους για την όσο το δυνατόν ομαλότερη μεταβίβαση της κυριαρχίας.²⁰⁰ Ο κυβερνήτης στο ζήτημα της άφιξης του Τριμερούς Στρατηγείου δεν δίσταζε να κάνει εισηγήσεις που πολλές φορές ήταν εκτός πλαισίου των συμφωνιών Ζυρίχης-Λονδίνου, χωρίς όμως ποτέ να υπερβαίνει τις υποδείξεις της κυβέρνησής του. Τα πρακτικά των συζητήσεων του κυβερνήτη με τους δύο κοινοτικούς εκπροσώπους, οι επαφές που είχε με τη βρετανική Επιτροπή Αμυντικού Συντονισμού Μέσης Ανατολής²⁰¹ και η αλληλογραφία του με το Λονδίνο μας βοηθούν να κατανοήσουμε τους λόγους για τους οποίους ο Sir Hugh Foot, θέλησε τη γρηγορότερη εγκατάσταση του Τριμερούς Στρατηγείου, έστω και αν αυτό αντίκειται στην πρόνοια 4 των «*Agreed Measures*»,²⁰² ενώ η εσωτερική αλληλογραφία των εμπλεκόμενων βρετανικών Υπουργείων, μας δια φωτίζει για τους λόγους που το Λονδίνο διαφώνησε με την επιθυμία του τελευταίου κυβερνήτη της Κύπρου.

Συγκεκριμένα, το άρθρο 3 της Συνθήκης Συμμαχίας (Treaty of Alliance), κείμενο (c), προνοούσε δημιουργία Τριμερούς Στρατηγείου επί του κυπριακού εδάφους από την Κυπριακή Δημοκρατία, την Ελλάδα και την Τουρκία.²⁰³ Ακόμη, σύμφωνα με την πρόνοια 4 των «*Agreed Measures to prepare for the New Arrangements in Cyprus*», τρεις μήνες μετά τη συμπλήρωση του έργου της Συνταγματικής Επιτροπής, περιορισμένος αριθμός αξιωματικών από την Ελλάδα και την Τουρκία (προκεχωρημένα κλιμάκια), θα έφθανε στην Κύπρο προκειμένου να εγκαθιδρύσει το Τριμερές Στρατηγείο, αρχίζοντας παράλληλα και την εκπαίδευση του υπό δημιουργία Κυπριακού Στρατού.²⁰⁴

---

¹⁹⁹ Markides, *Cyprus 1957-1963 From Colonial Conflict to Constitutional Crisis, The Key Role of the Municipal Issue*, σελ. 46 [...] *In Addition to providing the central fulcrum for the transfer of administration, the governor played a catalytic role, acting as unofficial mediator [...]*, βλ. επίσης και Ανδρέας Αζίνας, *50 Χρόνια Σιωπής. Η Ώρα της Αλήθειας*, τόμος Γ', εκδ. Αρλό, Λευκωσία 2008, σελ. 775 : «Ο Άγγλος κυβερνήτης Σερ Χιου Φουτ δεν ήταν άνθρωπος που έχανε τον καιρό του. Ήθελε το γρηγορότερο δυνατό να δημιουργηθούν οι νομικοί και πρακτικοί μηχανισμοί, στους οποίους να μεταβιβαστούν οι εξουσίες για μια ομαλή κρατική λειτουργική μηχανή».

²⁰⁰ Α.Γ.Υ.Σ., Πρακτικά Μεταβατικού Υπουργικού Συμβουλίου, 6 Απριλίου 1959.

²⁰¹ British Defence Co-Ordination Committee (Middle East Land Forces M.E.L.F.).

²⁰² T.N.A. (U.K.), FO 371/144696, Military Conference in Athens, τηλεγράφημα (αρ. 771) Sir Hugh Foot στον Alan Lennox-Boyd, 16 Μαΐου 1959.

²⁰³ Cmnd. 679, Conference on Cyprus, February 19, 1959, Treaty of Alliance between the Republic of Cyprus, Greece and Turkey, article 3.

²⁰⁴ T.N.A. (U.K.), T 220/1332, Independent Republic of Cyprus Act 1960, Cmnd. 679, Conference on Cyprus, February 19, 1959, *Agreed Measures to prepare for the New Arrangements in Cyprus*, παράγραφος 4 πρβλ. και *Σύνταγμα της Κυπριακής Δημοκρατίας*, Παράρτημα II (Άρθρον 181), Συνθήκη Συμμαχίας, Άρθρον IV.

Στις 15 Μαρτίου 1959, ο κυβερνήτης, στα πλαίσια των επαφών για στρατιωτικά θέματα που ανέκυπταν από τις συνθήκες του Λονδίνου (στρατωνισμούς μονάδων, οροθέτηση γραμμών των αγγλικών βάσεων), συνάντησε τη βρετανική Επιτροπή Αμυντικού Συντονισμού Μέσης Ανατολής και εξέφρασε την άποψη, την οποία η Επιτροπή υιοθέτησε, όπως το Τριμερές Στρατηγείο εγκατασταθεί νωρίτερα από ό,τι προνοούσαν οι συμφωνίες Ζυρίχης-Λονδίνου.²⁰⁵ Η άφιξη του Τριμερούς Στρατηγείου και των προκεχωρημένων κλιμακίων θα άνοιγε το δρόμο και για νωρίτερη κατάταξη η οποία έπρεπε να προηγηθεί της εκπαίδευσης. Έτσι, με τη σύμφωνη γνώμη της Επιτροπής, ο κυβερνήτης, στις 13 Απριλίου 1959 βολιδοσκόπησε τις προθέσεις του Μακαρίου με το πρακτικό της συνάντησής τους μεταξύ άλλων να αναφέρει : *«I referred to the provision in the London Agreement under which the Joint Headquarters including Greek and Turkish Officers should come to Cyprus three months after the completion of the work of the Constitutional Commission. I said that it had occurred to me that from the point of view of employment and for other reasons it might be a good plan to make a start with recruitment for the Cyprus Army at an earlier date»*.²⁰⁶ Πόσο μεγάλο ήταν το ανεργιακό πρόβλημα ώστε να επιδιώκεται από μόνον του με την ενωρίτερη κατάταξη ανδρών στον Κυπριακό Στρατό και ποιοι ήταν οι άλλοι λόγοι που ο κυβερνήτης ανέφερε στον Αρχιεπίσκοπο ; Ποιες άραγε θα ήταν οι αντιδράσεις των δυο κοινοτικών εκπροσώπων ;

Το ανεργιακό ήταν ένα πρόβλημα που απασχόλησε και το Μεταβατικό Υπουργικό Συμβούλιο που αναζητούσε τρόπους αντιμετώπισής του, αφού οι άνεργοι το 1959 ανέρχονταν στις 5.260 ποσοστό 1.7% επί του συνόλου του εργατικού δυναμικού.²⁰⁷ Οι προσπάθειες του κυβερνήτη για την επίλυση του προβλήματος ήταν συνεχείς και διέβλεπε στην εν μέρει επίλυσή του μέσω της ταχύτερης κατάταξης στον Κυπριακό Στρατό.²⁰⁸ Για τον κυβερνήτη υπήρχε ιδιαίτερη ανησυχία για τους 1.000 και πλέον Τουρκοκυπρίους που θα απολύονταν από την Επικουρική Αστυνομία επιδεινώνοντας το πρόβλημα.²⁰⁹ Αν όμως

---

²⁰⁵ T.N.A. (U.K.), CO 926/1009-MED 366/1/01, Formation of a Cyprus Army, British Defence Co-Ordination Committee Middle East Cyprus Army Note by the Colonel Secretary (J. Harington) 19 Μαΐου 1959.

²⁰⁶ T.N.A. (U.K.), CO 926/1009-MED 366/1/01, Formation of a Cyprus Army, Extract Record of a meeting between Sir Hugh Foot with Makarios, 13 Μαΐου 1959.

²⁰⁷ Α.Γ.Υ.Σ., Πρακτικά Μεταβατικού Υπουργικού Συμβουλίου, 14 Απριλίου 1959.

²⁰⁸ *Ο Φιλελεύθερος*, 29 Απριλίου 1959 : *«Κατά την διάρκεια δημοσιογραφικής διασκέψεως συγκροτηθείσης χθες εις την αίθουσαν του Υπουργικού Συμβουλίου μετά την καθιερωμένη συνεδρίαση της ολομέλειας της Μεταβατικής επιτροπής ο Μακαριότατος απεκάλυψε, ότι ο Κυβερνήτης τον διαβεβαίωσε, ότι καταβάλλει συντόνους προσπάθειες προς εξεύρεσιν χρημάτων εξ Αγγλίας δια την αντιμετώπισιν του εν Κύπρω ανεργιακού προβλήματος. Γίνεται αντιληπτόν ότι τα εν λόγω χρήματα θα προσφερθούν προς την Κυπριακήν Δημοκρατίαν υπό τόνον χορηγήματος»*.

²⁰⁹ T.N.A. (U.K.), FO 371/144696, Military Conference in Athens, τηλεγράφημα (αρ. 771) Sir Hugh Foot στον Alan Lennox-Boyd, 16 Μαΐου 1959 : [...] *urgent need to provide employment for Turks dismissed from the police* [...], πρβλ. και T.N.A. (U.K.), FO 371/144696, Military Conference in Athens, Secretary of State Formation of the Cyprus Army Governor's Proposals : [...] *The Governor is anxious to provide employment for some 2,000 Turks who are no longer required in the Mobile Reserve and Auxiliary Police and who will*

επιτυγχανόταν η γρηγορότερη σύσταση/στρατολόγηση στον Κυπριακό Στρατό, τότε θα απορροφούνταν 800 Τουρκοκύπριοι, αριθμός που αντιστοιχούσε σχεδόν στο ½ των 1.594 υπηρετούντων Τουρκοκύπριων επικουρικών αστυνομικών του 1958.²¹⁰ Γι' αυτό ακριβώς, στην όλη προσπάθειά του είχε την απόλυτη στήριξη τόσο της βρετανικής Επιτροπής Αμυντικού Συντονισμού Μέσης Ανατολής²¹¹ όσο και του δρα F. Kutchuk ο οποίος ανησυχούσε για τυχόν αντιδράσεις της τουρκοκυπριακής κοινότητας, απότοκο των επικείμενων απολύσεων από την Επικουρική Αστυνομία.²¹² Από την άλλη, αν και ο Αρχιεπίσκοπος Μακάριος στη συνάντησή της 13^{ης} Απριλίου 1959 έδειξε να μην συμμερίζεται τις απόψεις του κυβερνήτη και παρουσιάστηκε απρόθυμος, ωστόσο συμφώνησε όπως το θέμα επανεξεταστεί μετά την πάροδο ενός ή δύο μηνών.²¹³ Δεν απασχολούσε το Μακάριο το ζήτημα της ανεργίας ; Ασφαλώς ναι, αφού ο ίδιος συνέστησε ειδική επιτροπή για την αντιμετώπισή του.²¹⁴ Ωστόσο, όπως θα διαφανεί στη συνέχεια, σταθερή επιδίωξή του ήταν με τη συναίνεση της τουρκοκυπριακής πλευράς, να μειώσει τον προβλεπόμενο από τις συμφωνίες Ζυρίχης-Λονδίνου αριθμό ανδρών του Κυπριακού Στρατού, ή ακόμη και να πετύχει την απάλειψη της πρόνοιας περί σύστασής του. Αφού δεν μπόρεσε να διαπραγματευτεί στο Λονδίνο, είχε στο βαθμό που μπορούσε τη δυνατότητα να διαπραγματευτεί με τον κυβερνήτη καθ' όλη τη διάρκεια της μεταβατικής περιόδου. Άλλωστε, την ίδια περίοδο, αρχές Μαΐου 1959, οι πρωθυπουργοί της Ελλάδας και της Τουρκίας όπως θα αναφερθεί σε άλλο κεφάλαιο, συναντήθηκαν στην Άγκυρα με

---

surplus to the requirements of the Republican Police Gendarmerie. The Army might absorb up to 800 of these [...].

²¹⁰ Colonial Reports, Cyprus, Report for the Year 1958, H.M.S.O. 1959, σελ. 66.

²¹¹ T.N.A. (U.K.), FO 371/144696, Military Conference in Athens, επιστολή Sir Hugh Foot προς Alan Lennox Boyd, 16 Μαΐου 1959 : «*When I Attended a meeting of the B.D.C.C on the 15th May I again raised questions about the creation of the Cyprus Army. The B.D.C.C agreed with me that we should push ahead with this as soon as possible*».

²¹² T.N.A. (U.K.), FO 371/144696, Military Conference in Athens, επιστολή J.D.Higham, προς C. Gough, 16 Απριλίου 1959. Η επιστολή κοινοποιείται και στον επικεφαλής του τμήματος Νοτίου Ευρώπης του Foreign Office J.M.Addis : [...] *Needless to say the Turks said that they would welcome early action to recruit a Cyprus army in order to relieve unemployment amongst those who must soon be discharged from the Mobile Reserve and the Auxiliary Police [...]*, βλ. επίσης T.N.A. (U.K.), FO 371/144696, Military Conference in Athens : [...] *Secretary of State, Formation of The Cyprus Army Governor's Proposals [...]*, (Σημειώσεις για τη συζήτηση που θα είχε ο Sir Hugh Foot στη επίσκεψή του στο Λονδίνο με τον υπουργό Αποικιών την 1^η Ιουνίου 1959) : [...] *Dr Kutchuk has welcomed action which would relieve the unemployment of Turks, and has expressed grave concern at the political effect of large-scale dismissals of Turkish police before there is alternative employment [...]*.

²¹³ T.N.A. (U.K.), CO 926/1009-MED 366/1/01, Formation of a Cyprus Army, Extract Record of a meeting between Sir Hugh Foot with Archbishop, 13 Απριλίου 59.

²¹⁴ *Ο Φιλελεύθερος*, 19 Απριλίου 1959, *Ο Φιλελεύθερος*, 21 Απριλίου 1959 : «*Συγκροτείται την εσπέραν εν τη Αρχιεπισκοπή ειδική σύσκεψις δια το ανεργιακόν. Ο Μ. Αρχιεπίσκοπος αποκάλυψε στην χθεσινή συνάντησίν του με εκπροσώπους του ελληνικού κυπριακού τύπου ότι εκάλεσε δια σήμερον ώραν 6.30 μ.μ. σύσκεψιν εις την Ιεράν Αρχιεπισκοπήν προς μελέτη του φλέγοντος ανεργιακού προβλήματος*». *Ο Φιλελεύθερος*, 22 Απριλίου 1959 : «*Οκτώ χιλιάδαι άνεργοι εργάται εις ολόκληρον την Κύπρον. Θα ζητηθή από την Κυβέρνησιν η διάθεσις ποσού 500 χιλιάδων λιρών προς εκτέλεσιν παραγωγικών έργων δι' άμεσον αντιμετώπισιν του ανεργιακού*». Η αναφορά του *Φιλελεύθερου* για 8.000 άτομα φαίνεται υπερβολική, αφού την ίδια περίοδο σύμφωνα με τις συζητήσεις στο Υπουργικό Συμβούλιο στις 14 Απριλίου 1959, (βλ. και υποσημείωση 159), οι άνεργοι δεν ξεπερνούσαν τους 5.300.

σκοπό τη «βελτίωση»²¹⁵ στα κείμενα των συμφωνιών της Ζυρίχης και στο ζήτημα του Κυπριακού Στρατού οι Τούρκοι δέχθηκαν ενσωμάτωση πρόνοιας για αυξομείωση του αριθμού του, κατόπιν συναπόφασης προέδρου και αντιπροέδρου.²¹⁶

Χωρίς να αποθαρρύνεται από τη στάση του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου, έχοντας και τη στήριξη του δρα F. Kutchuk, ο κυβερνήτης σταθερός στις επιδιώξεις του τηλεγράφησε στις 16 Μαΐου 1959 στο Λονδίνο. Θα το επισκεπτόταν τον επόμενο μήνα για να εκθέσει την πρόοδο στο έργο της Μεταβατικής Επιτροπής και επιδίωκε να προετοιμάσει το έδαφος για τις εκεί συζητήσεις του.²¹⁷ Την προηγούμενη μέρα είχε εξασφαλίσει στήριξη από τη βρετανική Επιτροπή Αμυντικού Συντονισμού Μέσης Ανατολής στην πρότασή του για ενωρίτερη έναρξη της κατάταξης. Ο κυβερνήτης αν και γνώριζε ότι η πρότασή του θα τύγχανε πιθανής απόρριψης από το Υπουργείο Οικονομικών, λόγω επιβάρυνσης του βρετανικού προϋπολογισμού, επέμενε στην εισήγησή του όπως το Τριμερές Στρατηγείο αφιχθεί εντός δύο ή τριών μηνών έτσι ώστε να αρχίσει το γρηγορότερο η κατάταξη, πριν το τέλος του έτους.²¹⁸ Ο κυβερνήτης επιδίωκε μέσα στα πλαίσια της προετοιμασίας για την παράδοση της κυριαρχίας, όπως προχωρήσει στη σύσταση όσο το δυνατόν περισσότερων υπηρεσιών, ειδικότερα αυτών που θα δημιουργούνταν για πρώτη φορά.²¹⁹ Είναι ενδεικτικές οι δηλώσεις του στις 19 Μαΐου 1959, με τις οποίες τόνιζε την επιμονή του προς ολοκλήρωση όλων των απαιτούμενων διεργασιών μέχρι το τέλος του έτους.²²⁰ Εκτός αυτού, εκτιμούσε ότι ο Κυπριακός Στρατός θα ήταν ένα μέσο επίτευξης δικοινοτικής συμφιλίωσης, αφού ήταν μια Ζυριχική πρόνοια που θα αποδείκνυε ότι οι δύο κοινότητες μπορούσαν να συνυπάρξουν ειρηνικά, όχι μόνο σε πολιτικό, αλλά και σε στρατιωτικό επίπεδο.²²¹

²¹⁵ Χατζηβασιλείου, *Το Κυπριακό Ζήτημα, 1878-1960, η Συνταγματική Πτυχή*, σελ. 132.

²¹⁶ Κωνσταντίνος Σβολόπουλος (γεν. επιμ.), *Κωνσταντίνος Καραμανλής : Αρχείο Γεγονότα και Κείμενα*, Ίδρυμα Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής, εκδοτική Αθηνών 1994, τόμος Δ', σελ. 63. Η αυξομείωση με το δικαίωμα της αρνησικυρίας στη Συμφωνία του Λονδίνου αφορούσε μόνο την Αστυνομία και τη Χωροφυλακή, βλ. Cmnd. 679, Conference on Cyprus, February 19, 1959.

²¹⁷ *Ο Φιλελεύθερος*, 12 Ιουνίου 1959, «*Επέστρεψε χθες ο Σερ Χιου Φουτ. Υπέβαλε εις Λονδίνο έκθεσιν δια την κατάστασιν εις Κύπρον. Αι συνομιλίας μου λέγει υπήρξαν άκρως επωφελείς*».

²¹⁸ T.N.A. (U.K.), FO 371/144696, Military Conference in Athens, τηλεγράφημα (αρ. 771) Sir Hugh Foot στον Alan Lennox-Boyd, 16 Μαΐου 1959.

²¹⁹ Το Τριμερές Στρατηγείο, απότοκο των συμφωνιών, ήταν ένα σώμα που θα δημιουργείτο για πρώτη φορά, γι' αυτό και ο κυβερνήτης είχε κάθε λόγο να επιδιώκει τη συγκρότησή του, πρβλ. T.N.A. (U.K.), CO 926/1009-MED 366/1/01, Formation of a Cyprus Army, επιστολή Sir Hugh Foot στον Sir Roger Bower, στρατηγός και διοικητής των Δυνάμεων Μέσης Ανατολής-Commander-in-Chief Middle East Land Forces, 29 Ιουνίου 1959 : [...] *You know that I have several times supported the suggestion that we should endeavour to get the Joint Headquarters established as soon as possible* [...].

²²⁰ T.N.A. (U.K.), CO 926/839-MED 86/498/09, London Agreement, Statement by the Governor on the 19th May, 1959.

²²¹ T.N.A. (U.K.), FO 371/144696, Military Conference in Athens, επιστολή J.D.Higham προς C. Gough, 16 Απριλίου 1959. Η επιστολή κοινοποιείται και στον J.M.Addis : [...] *The Governor also probably considers that a Cyprus Army would be a stabilizing political influence and a means of bringing the two communities nearer together* [...].

Όταν ο κυβερνήτης επισκέφθηκε το Λονδίνο, τον Ιούνιο του 1959, συζήτησε το θέμα με τον υπουργό Αποικιών Alan Lennox-Boyd. Ο τελευταίος δεν συνηγόρησε με τον Sir Hugh Foot, αφού δεν επιθυμούσε να πιέσει για κανένα λόγο την ελληνοκυπριακή πλευρά, φοβούμενος πιθανές αντιδράσεις της και παρότρυνε τον κυβερνήτη να επανασυζητήσει το ζήτημα με τον Αρχιεπίσκοπο Μακάριο.²²² Στις 11 Ιουνίου 1959, ο κυβερνήτης επέστρεψε στην Κύπρο και συνάντησε τον αναπληρωτή υπουργό Άμυνας, Umit Suleiman,²²³ ο οποίος τον ενθάρρυνε για γρηγορότερη έλευση των προκεχωρημένων κλιμακίων, προτείνοντας ως ημερομηνία άφιξής τους την 1^η Σεπτεμβρίου 1959,²²⁴ κάτι που θα άνοιγε το δρόμο στρατολόγησης ανακουφίζοντας έτσι την τουρκοκυπριακή κοινότητα.²²⁵ Απόλυτη στήριξη στο τουρκοκυπριακό αίτημα έδωσε και ο Τούρκος υπουργός Εξωτερικών F. Zorlu, εκφράζοντας προς το Βρετανό πρέσβη στην Άγκυρα Sir Bernard Burrows, τη δυσφορία του για την καθυστέρηση στη στρατολόγηση, αλλά και τους αργούς ρυθμούς υλοποίησης των συμφωνιών Ζυρίχης-Λονδίνου.²²⁶ Η απόλυτη στήριξη της Τουρκίας εξυπηρετούσε αφενός την απορρόφηση των Τουρκοκύπριων επικουρικών αστυνομικών που η υπηρεσία θα τερματιζόταν τον Ιούλιο του 1959,²²⁷ αφετέρου επέτρεπε την όσο το δυνατό νωρίτερη άφιξη των Ελλήνων και Τούρκων αξιωματικών που θα συναποτελούσαν τα προκεχωρημένα κλιμάκια. Άλλωστε, η δεσμευτική πρόνοια για κάθοδο των προκεχωρημένων κλιμακίων τρεις μήνες μετά το πέρας του έργου της Συνταγματικής Επιτροπής που υπήρχε στην παράγραφο 4 των Συμπεφωνημένων Μέτρων, υιοθετήθηκε την τελευταία στιγμή και ήταν επιμονή και επιδίωξη του Τούρκου υπουργού Εξωτερικών F. Zorlu, ενώ σύμφωνα με το ίδιο το Mediterranean Department του βρετανικού

---

²²² T.N.A. (U.K.), FO 371/144696, Military Conference in Athens, επιστολή J.D.Higham προς J.M.Addis, 3 Ιουλίου 1959 : [...] *The Governor had particularly in mind the important part in nation building that a properly integrated army could play, and the fact that this may be one of the few unifying factors at the time when the tendency is for the communities to be constantly growing further apart [...]. My secretary of State felt there was considerable force in the Governor's contention but he made it clear that there could be no question of our forcing the pace in the face of Greek objections. He noted also that even if the Tripartite Headquarters were established in the comparatively near future, it was most unlikely that recruitment to the new army could begin until the end of the year. [...]. My secretary of State agreed that the next step must be for the Governor to mention it again to the Archbishop at an opportune moment [...].*

²²³ *Ο Φιλελεύθερος*, 12 Ιουνίου 1959, Ο Umit Suleiman αναπληρούσε κατά τη μεταβατική περίοδο το μεταβατικό υπουργό Άμυνας Osman Orek, επειδή ο τελευταίος συμμετείχε στην Μικτή Επιτροπή Λονδίνου με έδρα το Λονδίνο. Η συγκεκριμένη Επιτροπή θα ετοίμαζε τα κείμενα των συμβάσεων που αφορούσαν τις στρατιωτικές βάσεις (έκταση, διευκολύνσεις, οικονομικά ανταλλάγματα) της Μ. Βρετανίας στην Κύπρο.

²²⁴ T.N.A. (U.K.), FO 371/144696, Military Conference in Athens, επιστολή Sir Hugh Foot προς J.D.Higham, 29 Ιουνίου 1959.

²²⁵ *Ο Φιλελεύθερος*, 14 Ιουλίου 1959 : «*Τουρκοί κύκλοι ανέφεραν ότι γίνονταν παραστάσεις προς τον Χιου Φουτ διά των οποίων εγίνοντο εισηγήσεις όπως αρχίζει άνευ αργοπορίας η στρατολογία δια τον Στρατόν της Κυπριακής Δημοκρατίας*».

²²⁶ T.N.A. (U.K.), CO 926/1009-MED 366/1/01, Formation of a Cyprus Army, τηλεγράφημα (αρ. 145) Sir Bernard Burrows, βρετανός πρέσβης στην Άγκυρα, στο Foreign Office, 1^η Αυγούστου 1959.

²²⁷ *Ελευθερία*, 14 Ιουλίου 1959 : «*Τερματίζονται Οριστικώς αι Υπηρεσίαι των Επικουρικών*».

Υπουργείου Αποικιών, η συγκεκριμένη πρόνοια ήταν τουρκική «pretext»²²⁸ (πρόφαση), με στόχο την όσο το δυνατό γρηγορότερη άφιξη τουρκικών στρατευμάτων στην Κύπρο.

Στις 29 Ιουνίου 1959 ο κυβερνήτης συζήτησε και πέτυχε τη συναίνεση του Αρχιεπισκόπου στην πρόταση του U. Suleiman για άφιξη των προκεχωρημένων κλιμακίων με την ολοκλήρωση του έργου της Συνταγματικής Επιτροπής και όχι τρεις μήνες μετά. Η συναίνεση του Αρχιεπισκόπου χαιρετίστηκε από τον δρα F. Kutchuk. Ωστόσο, αν και ο Αρχιεπίσκοπος συναίνεσε στην άφιξη προκεχωρημένων κλιμακίων του Τριμερούς Στρατηγείου όχι μόνο εξακολουθούσε να διατηρεί τις επιφυλάξεις του για ταχύτερη κατάταξη, αλλά εξέφρασε την επιθυμία στον κυβερνήτη όπως το κόστος του Κυπριακού Στρατού περιοριστεί στο 1,5 εκατομμύριο λίρες ετησίως, ο δε οπλισμός του να είναι ελαφρύς ανταποκρινόμενος μόνο σε παρελάσεις.²²⁹

Ο κυβερνήτης ενθαρρυμένος και από τις διαβεβαιώσεις του U. Suleiman ότι την πρότασή του θα την στήριζαν και οι Ελληνοκύπριοι και οι Τουρκοκύπριοι προσωρινοί υπουργοί, την ίδια ημέρα (29 Ιουνίου 1959) έχοντας τη συναίνεση των Μακαρίου και δρα F. Kutchuk ενημέρωσε τον υπουργό Αποικιών Alan Lennox Boyd για την πρόταση του U. Suleiman, όπως η εγκατάσταση του Τριμερούς Στρατηγείου (Joint Headquarters) αρχίσει την 1^η Σεπτεμβρίου 1959.²³⁰ Παράλληλα, αφού το θέμα προϋπέθετε στρατωνισμό και εγκατάσταση μονάδων με την εγκαθίδρυση του Τριμερούς Στρατηγείου, άρα και εμπλοκή των βρετανικών δυνάμεων που έδρευαν στο νησί, ενημέρωνε γραπτώς τον καθ' ύλην αρμόδιο για στρατιωτικά ζητήματα στο νησί διοικητή των δυνάμεων Μέσης Ανατολής στρατηγό Sir Roger Bower.²³¹ Ο κυβερνήτης ήταν αποφασισμένος να προχωρήσει στη γρηγορότερη έλευση του Τριμερούς Στρατηγείου, ωστόσο το ερώτημα που παραμένει είναι αν η εγκατάστασή του μπορούσε να υλοποιηθεί χωρίς την υπογραφή της Συμφωνίας Συμμαχίας που θα αποτελούσε και τη νομική βάση εγκαθίδρυσής του.

---

²²⁸ T.N.A. (U.K.), FO 371/144696, Military Conference in Athens, επιστολή J.D.Higham προς C. Gough, 16 Απριλίου 1959 : [...] *Article 4 of Document VIII, to which the Governor refers, was an article put in at the last moment on the final day of the London Conference at M. Zorlu's insistence [...]*, βλ. επίσης στον ίδιο φάκελο σημειώσεις του Mediterranean Department προς Secretary of the States, 1^η Ιουνίου 1959 : [...] *the provision that the Greek and Turkish officers should help in training the Cypriot army was insisted on in the last stages of the London Conference by M. Zorlu and was probably a pretext to justify the presence of "Foreign" troops in Cyprus at as early a stage as possible rather than based on any desire to see the early establishment of a Cyprus army [...]* και T.N.A. (U.K.), CO 926/839-MED 86/498/09, London Agreement, Cyprus, Negotiations in London, February 11-19, 1959, Document No. 5, Record of Meeting held at the Foreign Office at 5 p.m. on Monday, 16 February 1959 : [...] *M. Zorlu said that some mention should be made, in any document on the timetable of the date for the entry of the Greek and Turkish troops, in accordance with the Treaty of Alliance; this date should be as early as possible [...]*.

²²⁹ T.N.A. (U.K.), CO 926/1009-MED 366/1/01, Formation of a Cyprus Army, Extract Record of a meeting between Sir Hugh Foot with Dr Kutchuk, 29 Ιουνίου 1959.

²³⁰ T.N.A. (U.K.), DEFE 7/1488, Formation of Cyprus Army, επιστολή Sir Hugh Foot προς Υπουργείο Αποικιών Μ. Βρετανίας, 29 Ιουνίου 1959.

²³¹ T.N.A. (U.K.), CO 926/1009-MED 366/1/01, Formation of a Cyprus Army, επιστολή Sir Hugh Foot προς Sir Roger Bower, 29 Ιουνίου 1959.

Λίγες μέρες αργότερα, στις 7 Ιουλίου, τηλεγράφησε προς τον υπουργό Αποικιών και εισηγήθηκε όπως επιδιωχθεί η άφιξη των προκεχωρημένων κλιμακίων του Τριμερούς Στρατηγείου την 1^η Σεπτεμβρίου 1959, αφήνοντας ανοικτή τη δυνατότητα αναβολής σε περίπτωση που η Συνταγματική Επιτροπή δεν ολοκλήρωνε το έργο της. Αφού αναφέρθηκε στην απαραίτητη προαπαιτούμενη εργασία για εγκατάσταση του Τριμερούς Στρατηγείου, (στρατωνισμοί, οργάνωση εκπαίδευσης), επανέλαβε την παλαιότερη επιχειρηματολογία του (γρήγορη μεταβίβαση της εξουσίας-επίλυση του ανεργιακού προβλήματος των Τουρκοκυπρίων).²³² Ο κυβερνήτης εξέφρασε την ελπίδα όπως η βρετανική κυβέρνηση επιδιώξει την επίτευξη συμφωνίας μεταξύ Τουρκίας και Ελλάδας ώστε οι δύο χώρες : α) να εγκαταστήσουν το Τριμερές Στρατηγείο - ως εκ τούτου και τα προκεχωρημένα κλιμάκια - την 1^η Σεπτεμβρίου ή αμέσως μετά την ολοκλήρωση του έργου της Συνταγματικής Επιτροπής, β) να αναλάβουν όλα τα απορρέοντα έξοδα των στρατιωτικών τους αποστολών γ) να αποφασίσουν πριν την εγκαθίδρυση του Τριμερούς Στρατηγείου το είδος του οπλισμού που θα χρησιμοποιηθεί στον Κυπριακό Στρατό. Κλείνοντας, ο κυβερνήτης εισηγήθηκε ότι ενόσω οι συζητήσεις για το Σύνταγμα προχωρούσαν, θα ήταν καλό όπως μια αντιπροσωπεία μεταβεί στην Ελλάδα και στην Τουρκία για επαφές αναφορικά με το θέμα της άφιξης των προκεχωρημένων κλιμακίων. Η προσπάθεια του κυβερνήτη αποσκοπούσε στην παρουσίαση, αλλά και την ανάγκη αντιμετώπισης των πρακτικών δυσκολιών που έπρεπε να αντιμετωπιστούν για την εγκατάσταση του Τριμερούς Στρατηγείου 5 μήνες μετά την επίτευξη των συμφωνιών του Λονδίνου, σε μια περίοδο που η επίτευξη συμφωνίας σε άλλα ζητήματα που έπρεπε να επιλυθούν παρουσίαζε δυστοκία. Αν και η τελευταία εισήγηση του κυβερνήτη υιοθετήθηκε από το Λονδίνο,²³³ με την Ελλάδα να είναι διατεθειμένη να στείλει κλιμάκια ένα μήνα μετά και την Τουρκία αμέσως μετά την ολοκλήρωση του έργου της

---

²³² T.N.A. (U.K.), DEFE 7/1488, Formation of Cyprus Army, τηλεγράφημα (αρ. 985) Sir Hugh Foot στον Alan Lennox-Boyd, 7 Ιουλίου 1959 : [...] *We here have for some time been anxious that, as a first step to establishing the Cyprus Army, we should get the Tripartite Headquarters set up earlier than is provided for under the Agreement [...] I suggest that we might aim at the 1st September for the establishment of the Tripartite Headquarters and postpone this date only if the Constitutional Commission is unable to complete its work by then. The B.D.C.C. support an early start. My reasons are briefly these : Our general purpose is to get established during the transitional period as many as possible of the services required by the Republic and especially those new services provided for in the Agreement. It is important to provide opportunities for good employment and disciplined service for the youth of Cyprus (especially for a good number of the 2,000 Turks who will soon be leaving the police). Even if we take a decision now to go ahead we shall have preparatory work to do before the Tripartite Headquarters can be set up. The Tripartite Headquarters will need time to reach conclusion about the role, organization, terms of service and training of the army, to get their recommendations approved by the Joint Council and to begin recruiting. I hope that H.M.G will agree to seek now the agreement of Greece and Turkey to (a) establish the Tripartite Headquarters on the 1st September or as soon thereafter as the Constitutional Commission completes its work;(b) meet the full cost of their military forces in Cyprus (c) decide in advance of the establishment of the Tripartite Headquarters what equipment the Cyprus Army is to use [...].*

²³³ T.N.A. (U.K.), CO 926/1009-MED 366/1/01, Formation of a Cyprus Army, τηλεγράφημα (αρ. 788) Foreign Office στον Sir Roger Allen, πρέσβης της Μ. Βρετανίας στην Αθήνα, 17 Ιουλίου 1959.

Συνταγματικής Επιτροπής,²³⁴ το ίδιο δεν συνέβη με τις άλλες κυβερνητικές προτάσεις, όπως θα παρουσιαστεί στο τέλος του υποκεφαλαίου.

Μετά την αποστολή του τηλεγραφήματος της 7^{ης} Ιουλίου, ο Μακάριος εξακολουθούσε να τηρεί αρνητική στάση στη σύσταση του στρατού. Σε συνάντησή του με τον κυβερνήτη στις 27 Ιουλίου 1959, δήλωνε πάλι το αχρείαστο της δημιουργίας του και ανέφερε ότι θα προσπαθούσε να πετύχει με τη συναίνεση των Τουρκοκυπρίων, τουλάχιστον τη μείωσή του.²³⁵ Ο στρατός σίγουρα θα επιβάρυνε τα οικονομικά της Δημοκρατίας και η έλλειψη οικονομικών πόρων ανησυχούσε ιδιαίτερα τον Αρχιεπίσκοπο. Ένας στρατός με χίλιους αντί δύο χιλιάδες άνδρες και με ελαφρύ οπλισμό - ει δυνατόν δωρεάν - θα ανταποκρινόταν καλύτερα στα οικονομικά δεδομένα της Κυπριακής Δημοκρατίας. Σε ακόμη μια συνάντηση του Αρχιεπισκόπου με τον κυβερνήτη, στις 24 Αυγούστου 1959, ο πρώτος παρουσιάστηκε αποφασισμένος να υλοποιήσει το στόχο του και προχώρησε ένα ακόμη βήμα λέγοντας ότι δεν θα ενέκρινε κονδύλι για τον εξοπλισμό του στρατού, θέση που εκλήφθηκε από τον κυβερνήτη ως αστείο. Αναφέρουν σχετικά τα Πρακτικά των συναντήσεων Μακαρίου-κυβερνήτη της 24^{ης} Αυγούστου 1959 :

As to the Cyprus Army the Archbishop said that he hoped to get Dr. Kutcuk to agree to reduce the size of the Army provided for in the Zurich Agreements by half, but he doubted if he would succeed in this since the Turks were so much concerned about unemployment in their community. I asked him whether this might be a matter which could be taken to the Greek and Turkish Governments. The Archbishop's first reaction to this was that he would not pursue his attempt to achieve a reduction in the size of the Cyprus Army without agreement of the Turkish Cypriot leaders. The Archbishop again expressed his dislike for the whole project of establishing a Cyprus Army which, in his opinion, would impose an impossible financial strain on the new Republic. He went so far to say (presumably in jest) that he would not approve any expenditure for arms for the Cyprus Army. If some other country was prepared to provide arms free he would accept them but he did not think that the arms should be charged on Cyprus funds.²³⁶

Οι ανησυχίες του Αρχιεπισκόπου ξεπερνούσαν την οικονομική πτυχή. Ξεκάθαρα ανέφερε στον κυβερνήτη ότι χωρίς πρόοδο στη Συνταγματική Επιτροπή δεν συμφωνούσε με την άφιξη των κλιμακίων. Ο Αρχιεπίσκοπος είχε σκληρύνει τη στάση του.²³⁷ Πέρα όμως απ' αυτό υπήρχαν και οι πληροφορίες για τη συνεχή στρατιωτική ενίσχυση των

²³⁴ T.N.A. (U.K.), FO 371/144696, Military Conference in Athens, τηλεγράφημα (αρ. 441) Sir Roger Allen, προς Foreign Office, 18 Ιουλίου 1959 και T.N.A. (U.K.), FO 371/144696, Military Conference in Athens, (αρ. 1080) Sir Bernard Burrows στον George Brown, αξιωματούχος βρετανικού Υπουργείου Εξωτερικών, 20 Ιουλίου 1959.

²³⁵ T.N.A. (U.K.), CO 926/1009-MED 366/1/01, Formation of a Cyprus Army, Extract Record of a meeting between the Governor with Archbishop, 27 Ιουλίου 1959.

²³⁶ T.N.A. (U.K.), CO 926/1009-MED 366/1/01, Formation of a Cyprus Army, Extract Record of a meeting between the Governor with Archbishop, 24 Αυγούστου 1959.

²³⁷ T.N.A. (U.K.), CO 926/1009-MED 366/1/01, Formation of a Cyprus Army, Extract Record of a meeting between the Governor with Archbishop, 24 Αυγούστου 1959.

Τουρκοκυπρίων οι οποίες μεγάλωναν τις ανησυχίες του Αρχιεπισκόπου και της ελληνοκυπριακής κοινότητας και καλλιεργούσαν ένα κλίμα καχυποψίας, ζήτημα το οποίο εξετάζει το τέταρτο κεφάλαιο.²³⁸

Μια στρατιωτική νόμιμη δύναμη με 800 Τουρκοκύπριους στρατιώτες, σε συνδυασμό με τις καθοδηγούμενες από την Άγκυρα παράνομες ένοπλες δραστηριότητες στο νησί, αποτελούσαν ισχυρά κίνητρα για το Μακάριο, ώστε να επιδιώκει τον περιορισμό ή έστω τον έλεγχο μέρους τουλάχιστον της νόμιμης στρατιωτικής τουρκοκυπριακής παρουσίας στο νησί. Όπως, φαίνεται, ο Μακάριος δεν επιθυμούσε τη δημιουργία στρατού. Στις 13 Απριλίου 1959 άφησε το ζήτημα της άφιξης των προκεχωρημένων κλιμακίων του Τριμερούς Στρατηγείου και της κατάταξης στον Κυπριακό Στρατό αρρυθμιστο και μετέθεσε την επανεξέτασή του. Δύο μήνες μετά, αφού είδε την επιμονή του κυβερνήτη και της τουρκοκυπριακής κοινότητας, χωρίς να ανταποκρίνεται άμεσα στο ζητούμενο της στρατολόγησης, αποδέχτηκε την πρόταση του κυβερνήτη και με τη συγκατάβασή του ικανοποίησε την τουρκοκυπριακή πλευρά.²³⁹ Ωστόσο, η υποχωρητικότητα του δεν ήταν τυχαία, αφού μ' αυτό τον τρόπο κέρδισε ή ευελπιστούσε να κερδίσει ένα διαπραγματευτικό μοχλό με σκοπό την επίτευξη προόδου στη Συνταγματική Επιτροπή. Επιδεικνύοντας διαλλακτικότητα στο θέμα του Κυπριακού Στρατού, ανέμενε κάτι ανάλογο από την τουρκοκυπριακή κοινότητα στα θέματα των δήμων²⁴⁰ και της εκτελεστικής εξουσίας που την ίδια περίοδο παρουσίαζαν στασιμότητα,²⁴¹ αν και η αδιάλλακτη στάση της τουρκοκυπριακής πλευράς τον ικανοποιούσε, αφού του επέτρεπε να δικαιολογεί το δικό του δισταγμό στη συγκρότηση του στρατού.

Την αδιαλλαξία της τουρκοκυπριακής πλευράς στη Συνταγματική Επιτροπή παρατηρούσε και το βρετανικό Υπουργείο Άμυνας. Σταθερή επιδίωξη και επιθυμία της Μ. Βρετανίας ήταν η αποχώρησή της στις 19 Φεβρουαρίου 1960, όπως άλλωστε προνοούσαν οι συμφωνίες, ωστόσο η επιθυμία της φάνηκε να παρεκκλίνει του χρονοδιαγράμματος, αφού οι αυξημένες απαιτήσεις των Τουρκοκυπρίων στο θέμα των δήμων καθυστερούσαν την ολοκλήρωση του έργου της Συνταγματικής Επιτροπής. Εφόσον οι Τουρκοκύπριοι ήθελαν

---

²³⁸ Μάνος Ηλιάδης, *Το Απόρρητο Ημερολόγιο της Κ.Υ.Π. για την Κύπρο*, εκδ. Σιδέρης, Αθήνα 2007, Άκρως Απόρρητα Πληροφοριακά Σημειώματα, σσ. 121-133 και Απαντητική επιστολή στο συγγραφέα του τέως προέδρου της Κυπριακής Δημοκρατίας Τάσου Παπαδόπουλου (2003-2008), 30 Ιουλίου 2008, στο εξής Τ. Παπαδόπουλος, 30 Ιουλίου 2008 : «Ο Αρχιεπίσκοπος ενημερωνόταν και ανησυχούσε καθόλη τη διάρκεια της Μεταβατικής Περιόδου, από τις συχνές και έγκυρες πληροφορίες για συνεχή αποστολή οπλισμού από την Τουρκία και μυστικό εξοπλισμό των Τουρκοκυπρίων».

²³⁹ T.N.A. (U.K.), FO 371/144696, Military Conference in Athens, επιστολή J.D.Higham προς J.M.Addis, 3 Ιουλίου 1959.

²⁴⁰ Για το θέμα των διεργασιών στο ζήτημα των δήμων κατά τη μεταβατική περίοδο 1959-1960 παραπέμπω στο Markides, *Cyprus 1957-1963 From Colonial Conflict to Constitutional Crisis*, σσ. 43-70.

²⁴¹ Για το θέμα της διαφωνίας στο ζήτημα της εκτελεστικής εξουσίας βλ. αναλυτικά Κληρίδης, *Η Κατάθεσή μου*, τόμος 1, σσ. 109-112 και Χατζηβασιλείου, *Το Κυπριακό Ζήτημα, 1878-1960, η Συνταγματική Πτυχή*, σσ. 133-136.

ενωρίτερη έναρξη της κατάταξης, το Λονδίνο είχε κάθε λόγο να μην υποστηρίξει την πρόταση του κυβερνήτη προκειμένου έμμεσα να πιεσθεί η τουρκοκυπριακή πλευρά σε συνταγματικές υποχωρήσεις στο θέμα των δήμων.²⁴² Έτσι λοιπόν, οι θέσεις Μ. Βρετανίας και Αρχιεπισκόπου συνέπιπταν, όχι όμως και οι θέσεις κυβερνήτη και Λονδίνου.

Οι εισηγήσεις του κυβερνήτη υπήρξαν αντικείμενο διαβουλεύσεων μεταξύ των βρετανικών Υπουργείων Αποικιών, Άμυνας και Εξωτερικών. Από την αλληλογραφία των τριών Υπουργείων διαφαίνεται ότι τις κυβερνητικές εισηγήσεις απέρριπτε ο αξιωματούχος του Υπουργείου Εξωτερικών E.J.W Barnes, ο οποίος στις 13 Ιουλίου 1959 ενημέρωσε τον επικεφαλής του Νοτίου Τμήματος Ευρώπης στο Foreign Office J.M.Addis, ότι δεν συνέτρεχε λόγος επίσπευσης των διαδικασιών γρηγορότερης εγκατάστασης του Τριμερούς Στρατηγείου.²⁴³ Ο τελευταίος υιοθετούσε τις απόψεις του E.J.W. Barnes και ενημέρωσε με επιστολή του το Υπουργείο Αποικιών για τις προθέσεις του κυβερνήτη, προσθέτοντας ότι η γρηγορότερη σύσταση του Τριμερούς Στρατηγείου θα συνεπαγόταν επιπρόσθετα έξοδα, κάτι που η Μ. Βρετανία δεν ήθελε να επωμισθεί.²⁴⁴ Με τη θέση του Foreign Office συμφώνησε και το Colonial Office. Στις 12 Αυγούστου 1959 ο P.W.Piper αξιωματούχος του Colonial Office (αντικαταστάτης του J.D.Higham), ενημερώνοντας το Mediterranean Department του Colonial Office εκτιμούσε ότι η όποια τροποποίηση στα συμφωνηθέντα ήταν λανθασμένη και δεν συνηγορούσε, όπως ο κυβερνήτης πρότεινε, στην προσέγγιση της ελληνικής και τουρκικής κυβέρνησης για επίσπευση της εγκατάστασης του Τριμερούς Στρατηγείου.²⁴⁵ Μόνο το Υπουργείο Άμυνας εξέφραζε στήριξη στην πρόταση του κυβερνήτη, συνδέοντάς την με το ζήτημα της εσωτερικής ασφάλειας, ειδικότερα όταν θα εγκαθιδρυόταν η ανεξαρτησία,²⁴⁶ ανησυχία όμως που αντισταθμιζόταν σύμφωνα με το Foreign Office με την παρουσία ισχυρών βρετανικών δυνάμεων στο νησί.²⁴⁷ Η υποστήριξη που παρείχε το Υπουργείο Άμυνας στην πρόταση

---

²⁴² T.N.A. (U.K.), DEFE 7/1488, Formation of Cyprus Army, επιστολή C. Gough προς J.D.Higham, 6 Αυγούστου 1959.

²⁴³ T.N.A. (U.K.), FO 371/144696, επιστολή E.J.W. Barnes, αξιωματούχος Foreign Office, προς J.D.Higham, 13 Ιουλίου 1959 : [...] *there is no great British interest in making haste over this but the Governor of Cyprus is pressing for it to be done mainly for local reasons set out in his telegram* [...].

²⁴⁴ T.N.A. (U.K.), DEFE 7/1488, Formation of Cyprus Army, επιστολή J.M.Addis προς J.D.Higham, 6 Αυγούστου 1959.

²⁴⁵ T.N.A. (U.K.), CO 926/1009-MED 366/1/01, Formation of a Cyprus Army, ενημερωτικό σημείωμα του R.W.Piper, αξιωματούχος Colonial Office, στον Mr Melville, αξιωματούχος Mediterranean Department, 12 Αυγούστου 1959.

²⁴⁶ T.N.A. (U.K.), DEFE 7/1488, Formation of Cyprus Army, επιστολή C. Gough προς J.D.Higham, 6 Αυγούστου 1959.

²⁴⁷ T.N.A. (U.K.), CO 926/1009-MED 366/1/01, Formation of a Cyprus Army, εσωτερικό σημείωμα J.D.Higham προς Mr. Melville, 9 Ιουνίου 1959.

του κυβερνήτη προσέκρουε και στην αντίθεση του υφυπουργού Αποικιών Julian Amery για τυχόν αλλαγή στις συμφωνίες.²⁴⁸

Μια εβδομάδα αργότερα, στις 31 Αυγούστου 1959, ο Βρετανός υπουργός Αποικιών Alan Lennox-Boyd, απάντησε στο τηλεγράφημα (αρ. 985) της 7^{ης} Ιουλίου 1959. Αν και συμεριζόταν τη σημασία που έδινε ο κυβερνήτης στη γρηγορότερη άφιξη των προκεχωρημένων κλιμακίων, ωστόσο απέρριψε την εισήγησή του, επειδή ανησυχούσε για τυχόν άλλες τροποποιητικές εισηγήσεις που πιθανόν να υποβάλλονταν από τις δύο κοινότητες. Κάτι τέτοιο, σύμφωνα πάντοτε με το τηλεγράφημα, θα δυσαρεστούσε την περισσότερο ικανοποιημένη από τις συμφωνίες τουρκική κυβέρνηση, αφού τροποποιητικές εισηγήσεις αναμένονταν από τη λιγότερο ευχαριστημένη από τις συμφωνίες ελληνοκυπριακή πλευρά. Όχι μόνο αυτό, αλλά ο Βρετανός υπουργός δεν επιθυμούσε την επιβάρυνση του βρετανικού προϋπολογισμού. Αν, σημείωνε, είτε η Ελλάδα είτε η Τουρκία αναλάμβαναν πρωτοβουλία για την άφιξη των προκεχωρημένων κλιμακίων, κάτι που θα απάλλασσε τη βρετανική κυβέρνηση από την αιτιολόγηση των επιδιωκόμενων τροποποιήσεων, τότε ήταν έτοιμος να τη στηρίξει. Σχετικά με την εγκαθίδρυση του Τριμερούς Στρατηγείου σημείωνε ότι εάν το έργο της Συνταγματικής Επιτροπής δεν ολοκληρωνόταν μέχρι το τέλος του Σεπτεμβρίου και ως εκ τούτου η εγκατάσταση θα γινόταν τέλος του χρόνου, δηλαδή όπως προνοούσαν τα Συμπεφωνημένα Μέτρα τρεις μήνες μετά την ολοκλήρωση του έργου της Συνταγματικής Επιτροπής, τότε θα ξανασκεφτόταν το ζήτημα. Τέλος, στο ζήτημα της εσωτερικής ασφάλειας και τις ανησυχίες που διατυπώθηκαν από το Υπουργείο Άμυνας, ο υπουργός Αποικιών εκτιμούσε ότι ο Κυπριακός Στρατός ήταν προτιμότερο να μην μπορεί να διαδραματίσει σημαντικό ρόλο ειδικά στο «*close link*»²⁴⁹ (βαθμό σύνδεσης) που θα είχε με το Τριμερές Στρατηγείο. Η θέληση της βρετανικής πολιτικής ήταν να τηρηθεί το συμφωνημένο χρονοδιάγραμμα του Λονδίνου και το Τριμερές Στρατηγείο να εγκαθιδρυθεί τρεις μήνες μετά την ολοκλήρωση της Συνταγματικής Επιτροπής, εκτός και αν Ελλάδα-Τουρκία, αναλάμβαναν δική τους πρωτοβουλία για γρηγορότερη άφιξη κλιμακίων. Αν γινόταν αποδεκτή η εισήγηση για γρηγορότερη εγκατάσταση του Τριμερούς Στρατηγείου - τόσο ο Μακάριος όσο και ο δρ F. Kutchuk συμφωνούσαν αρχικά γι' αυτό - τότε ενδεχομένως να δημιουργούνταν νέα δεδομένα, που θα επέτρεπαν στην κάθε κοινότητα να προβαίνει σε εισηγητικές τροποποιήσεις πάνω σε ζητήματα που ήδη συμφωνήθηκαν δημιουργώντας προβλήματα αμφισβήτησης του κύρους των συμφωνιών, αφού έστω και μια τροποποίηση θα έδινε την

²⁴⁸ T.N.A. (U.K.), DEFE 7/1488, Formation of Cyprus Army, επιστολή R.W.Piper προς C. Gough, 21 Αυγούστου 1959.

²⁴⁹ T.N.A. (U.K.), DEFE 7/1488, Formation of Cyprus Army, τηλεγράφημα (αρ. 1085) Alan Lennox-Boyd, στον Sir Hugh Foot, 31 Αυγούστου 1959.

ευκαιρία και για άλλες. Πιθανότατα να επιδιώκονταν και κάποιες αλλαγές από τις δύο κοινότητες προς ικανοποίηση δικών τους επιδιώξεων, θέτοντας υπό αμφισβήτηση το οικοδόμημα των συμφωνιών, με αποτέλεσμα να υπάρχει ακόμη περισσότερη καθυστέρηση στις ήδη άγονες συζητήσεις της Συνταγματικής Επιτροπής, κάτι που η Μ. Βρετανία απευχόταν. Το Λονδίνο δεν ήθελε ακόμα να επωμισθεί έξοδα που θα ανέκυπταν από τη γρηγορότερη σύσταση του Κυπριακού Στρατού. Στο επιχείρημα του Υπουργείου Άμυνας για το ρόλο που θα είχε να επιτελέσει ο Κυπριακός Στρατός σε θέματα εσωτερικής ασφάλειας, ο υπουργός Αποικιών εμφανίστηκε αντίθετος επιδιώκοντας ένα στρατό χωρίς πολλές δυνατότητες στα πρώτα στάδια λειτουργίας και ειδικά σε σχέση με το βαθμό σύνδεσης που θα είχε με το Τριμερές Στρατηγείο. Πολύ πιθανό να υπήρχε ανησυχία είτε για διαφωνίες αρμοδιοτήτων Τριμερούς Στρατηγείου και Κυπριακού Στρατού που θα ανέκυπταν, είτε ακόμη και για πιθανές συγκρούσεις σε μια περίοδο που η αποχώρηση των βρετανικών στρατευμάτων και η αδυναμία του νεοσύστατου και ολιγομελούς αρχικά Τριμερούς Στρατηγείου να διατηρήσει την εσωτερική ασφάλεια, άφηνε περιθώρια δράσης είτε σε ένοπλες ομάδες που δεν είχαν παραδώσει τα όπλα τους, είτε και σε άτομα που αντιτίθεντο στις συμφωνίες.²⁵⁰

Στις 31 Αυγούστου 1959, ο κυβερνήτης απάντησε στο Υπουργείο Αποικιών και εξέφρασε την άποψη ότι αν και η διαδικασία συγκρότησης του Κυπριακού Στρατού θα έδινε μια καλή αρχή για την εγκαθίδρυση της Κυπριακής Δημοκρατίας, εντούτοις θα ανέμενε το πέρας των εργασιών της Συνταγματικής Επιτροπής ώστε να επαναφέρει το ζήτημα. Ο κυβερνήτης δεν πέτυχε αυτό που ζητούσε και όπως ήταν φυσικό αποδέχτηκε τις υποδείξεις του Λονδίνου²⁵¹ και στις 29 Σεπτεμβρίου 1959 όταν ο Rauf Denktash εμφανίστηκε δυσαρεστημένος σε συζήτηση που είχε μαζί του για την αργοπορία σύστασης του στρατού ο Sir Hugh Foot, αφού εξήγησε ότι οι προσπάθειές του δεν έτυχαν ανάλογης ανταπόκρισης ξεκαθάρισε ότι η άφιξη των κλιμακίων θα γινόταν με την ολοκλήρωση του έργου της Συνταγματικής Επιτροπής, όπως είχε συμφωνηθεί.²⁵²

Οι εισηγήσεις του κυβερνήτη έτυχαν αντικείμενο συζητήσεων και διεργασιών απ' όλα τα τμήματα εξωτερικής πολιτικής της Μ. Βρετανίας. Τόσο το Foreign Office όσο και το Colonial Office δεν συμμερίστηκαν τις απόψεις του. Ακόμη και το Υπουργείο Άμυνας που αρχικά ήταν πρόθυμο να επισπεύσει τη διαδικασία γρηγορότερης εγκατάστασης του Τριμερούς Στρατηγείου στη συνέχεια συνταυτίστηκε με το Υπουργείο Αποικιών. Η

---

²⁵⁰ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Ανδρέα Αζίνα στις 22/11/2007 : «*Η πιο επικίνδυνη περίοδος για τους Βρετανούς ήταν η περίοδος αποχώρησής τους από την Κύπρο όταν η Ε.Ο.Κ.Α. ήταν ακόμη στις δόξες της*».

²⁵¹ T.N.A. (U.K.), DEFE 7/1488, Formation of Cyprus Army, τηλεγράφημα (αρ. 1181) Sir Hugh Foot στο Colonial Office, 1^η Σεπτεμβρίου 1959.

²⁵² T.N.A. (U.K.), CO 926/1009-MED 366/1/01, Formation of a Cyprus Army, Extract Record of a meeting between Sir Hugh Foot with Rauf Denktash, 28 Σεπτεμβρίου 1959.

προσπάθεια γρηγορότερης εγκατάστασης του Τριμερούς Στρατηγείου δεν βρήκε ανταπόκριση, η ιδέα όμως δεν είχε απορριφθεί ολοκληρωτικά. Ο κυβερνήτης ήθελε να προχωρήσει στην επίσπευση της διαδικασίας συγκρότησης του Κυπριακού Στρατού και σ' αυτή του την προσπάθεια η τουρκοκυπριακή κοινότητα, ανησυχώντας για το ανεργιακό πρόβλημα ειδικά των επικουρικών αστυνομικών, τον ενεθάρρυνε πλήρως. Από την άλλη, ο Μακάριος που τασσόταν ακόμη και εναντίον της ίδρυσης του Κυπριακού Στρατού, επιδίωξε τη μείωσή του κατά 50% και με την κλιμακωτή απορριπτική του στάση επιζητούσε τουρκοκυπριακές υποχωρήσεις, ειδικά σε μια περίοδο που οι συζητήσεις στη Συνταγματική Επιτροπή για την εκτελεστική εξουσία και η επιμονή της Τουρκίας για την «από κοινού» άσκηση από τον πρόεδρο και τον αντιπρόεδρο της εκτελεστικής εξουσίας, μετατρέπονταν σε «ακανθώδες ζήτημα».²⁵³ Η συγκρότηση του Κυπριακού Στρατού αποτελούσε για τον Αρχιεπίσκοπο ακόμη ένα μοχλό πίεσης απέναντι στα οφέλη που οι συμφωνίες έδωσαν στην Τουρκία και τους Τουρκοκυπρίους.

---

²⁵³ Χατζηβασίλειου, *Το Κυπριακό Ζήτημα 1878-1960, η Συνταγματική Πτυχή*, σσ. 132-136.

1.4 Η άφιξη των ελληνικών και τουρκικών προκεχωρημένων κλιμακίων το 1960.

Η προσπάθεια του κυβερνήτη για ενωρίτερη άφιξη των προκεχωρημένων κλιμακίων, όπως αναφέρθηκε στο προηγούμενο υποκεφάλαιο, δεν στέφθηκε με επιτυχία, ωστόσο οι ενέργειές του για διεκπεραίωση των διαδικασιών που αφορούσαν την εγκαθίδρυση του Τριμερούς Στρατηγείου και τους χώρους στρατωνισμού των ελληνικών και των τουρκικών δυνάμεων συνεχίστηκαν. Άλλωστε, ήταν ο ίδιος που είχε τονίσει στον υπουργό Αποικιών ότι υπήρχαν πρακτικά ζητήματα (εγκαταστάσεις - χώροι στρατωνισμού) που έπρεπε να επιλυθούν, προκειμένου να μπορέσει το Τριμερές Στρατηγείο να εγκατασταθεί και να αρχίσει, όπως οι συνθήκες προνοούσαν και η έναρξη εκπαίδευσης του Κυπριακού Στρατού.

Στις 7 Οκτωβρίου 1959, ο κυβερνήτης ενημέρωσε τον υπουργό Αποικιών για τις συζητήσεις που είχε με τους δυο κοινοτικούς εκπροσώπους σχετικά με το θέμα των χώρων εγκατάστασης και στρατωνισμού του Τριμερούς Στρατηγείου, των ελληνικών και τουρκικών αποσπασμάτων, αλλά και του Κυπριακού Στρατού. Οι χώροι εγκατάστασης ήταν πρώην βρετανικά στρατόπεδα από τα οποία οι βρετανικές δυνάμεις αποχώρησαν και ο κυβερνήτης ήθελε να μάθει ποια θα παραχωρούνταν για τις ανάγκες της Τριμερούς Συμμαχίας/Κυπριακού Στρατού και ποια ενδεχομένως θα εξακολουθούσαν να είναι χρήσιμα για τους Βρετανούς. Για το λόγο αυτό ο Sir Hugh Foot ζήτησε από το διοικητή επιχειρήσεων των βρετανικών δυνάμεων στην Κύπρο, στρατηγό Sir Kenneth Darling, τις εισηγήσεις του για συγκεκριμένα στρατόπεδα²⁵⁴ και αφού τις πήρε, τις κοινοποίησε για συζήτηση στους κοινοτικούς εκπροσώπους.²⁵⁵

Εν τω μεταξύ, στις 18 Οκτωβρίου 1959, μετά την αποκάλυψη της υπόθεσης του πλοιαρίου «Deniz»²⁵⁶ που μετέφερε παράνομο οπλισμό στην Κύπρο για τους Τουρκοκυπρίους, ο Μακάριος διέταξε αμέσως την αναστολή των εργασιών της Συνταγματικής Επιτροπής.²⁵⁷

Η διακοπή των συνομιλιών δυσχέραινε ακόμη περισσότερο τους σχεδιασμούς για παράδοση της κυριαρχίας στις 19 Φεβρουαρίου 1960.²⁵⁸ Εφόσον η 19^η Φεβρουαρίου 1960 ήταν η καθορισμένη μέρα εγκαθίδρυσης της Κυπριακής Δημοκρατίας και του Τριμερούς

²⁵⁴ T.N.A. (U.K.), CO 926/1009-MED 366/1/01, Formation of a Cyprus Army, τηλεγράφημα (αρ. 1337) Sir Hugh Foot στον Alan Lennox-Boyd, 7 Οκτωβρίου 1959.

²⁵⁵ T.N.A. (U.K.), CO 926/1009-MED 366/1/01, Formation of a Cyprus Army, Extract Record of a meeting between Sir Hugh Foot with Archbishop, and Extract Record of a meeting between Sir Hugh Foot with Fazil Kutchuk, 12 Οκτωβρίου 1959. Στα πρακτικά δεν αναφέρονται ονόματα στρατοπέδων.

²⁵⁶ Soulioti, *Fettered Independence Cyprus 1878-1964, The Narrative*, σελ. 120.

²⁵⁷ *Ο Φιλελεύθερος*, 22 Οκτωβρίου 1959, πρβλ. Κρανιδιώτης, *Δύσκολα Χρόνια Κύπρος 1950-1960*, σελ. 435, Χατζηβασιλείου, *Το Κυπριακό Ζήτημα 1878-1960 η Συνταγματική Πτυχή*, σελ. 136, Crawshaw, *The Cyprus Revolt*, σελ. 353.

²⁵⁸ Cmnd. 679, Conference on Cyprus, February 19, 1959, Agreed measures to prepare for the new arrangements in Cyprus, article 1.

Στρατηγείου και με δεδομένο ότι η άφιξη προκεχωρημένων κλιμακίων που θα προετοιμάζαν την εγκαθίδρυσή του μπορούσε να γίνει τρεις μήνες μετά το πέρας της Συνταγματικής Επιτροπής,²⁵⁹ τούτο σήμαινε, ότι στην καλύτερη περίπτωση, το έργο της Επιτροπής έπρεπε να τελειώσει τουλάχιστον στις 19 Νοεμβρίου 1959.²⁶⁰

Έτσι ο κυβερνήτης στις 26 Οκτωβρίου του 1959,²⁶¹ επισκέφθηκε το Λονδίνο και συνάντησε το Βρετανό πρωθυπουργό Harold Macmillan, προκειμένου να ξεπεραστούν τα προβλήματα που παρατηρούνταν, όχι μόνο στην ολοκλήρωση του έργου της Συνταγματικής Επιτροπής και στην εγκαθίδρυση του Τριμερούς Στρατηγείου, αλλά και στην έκταση των βρετανικών βάσεων.²⁶² Οι σημειώσεις του Υπουργείου Αποικιών με τίτλο : «*Note for Discussion with Sir Hugh Foot Cyprus Army and the Tripartite Headquarters*»²⁶³ καταδεικνύουν ότι οι βρετανικές αρχές ανέμεναν να ακούσουν τις θέσεις του κυβερνήτη όσον αφορά την πρόοδο της Συνταγματικής Επιτροπής που θα καθόριζε και την κάθοδο των προκεχωρημένων κλιμακίων, με την εφημερίδα *Ελευθερία* να σχολιάζει στις 28 Οκτωβρίου 1959 το περιεχόμενο των συνομιλιών του κυβερνήτη στο Λονδίνο :

Κατά την εν λόγω σύσκεψιν εξητάσθησαν επίσης αι διεθνείς συνέπειαι των προσφάτων Ελληνοτουρκικών διαφορών ως προς το Σύνταγμα και τα ενδεχόμενα εκ της οξύνσεως της καταστάσεως, ειδικώτερον δε η ανάγκη αναθεωρήσεως των αποφασισμένων και επιβραδύνσεως είτε αναστολής της αποχωρήσεως των Αγγλικών δυνάμεων εκ Κύπρου, ως και το πρακτέον εις περίπτωσιν μη συμπληρώσεως των ετοιμασιών δια την εγκαθίδρυσιν της Ανεξαρτήτου Κυπριακής Δημοκρατίας.²⁶⁴

Με το ενδεχόμενο να μην τηρηθούν τα χρονοδιαγράμματα, η Μ. Βρετανία θα ήταν υποχρεωμένη να παρατείνει την παραμονή της στο νησί, κάτι που δεν ήταν στις προθέσεις του Foreign Office που ήθελε η εγκαθίδρυση του Τριμερούς Στρατηγείου και η ανακήρυξη της ανεξαρτησίας να γίνουν όπως υπαγόρευαν οι πρόνοιες των συμφωνιών. Είναι γι' αυτό που ο κυβερνήτης, εμφανίστηκε με τις δηλώσεις του κατά την επιστροφή

²⁵⁹ Cmnd. 679, Conference on Cyprus, February 19, 1959, Agreed measures to prepare for the new arrangements in Cyprus, article 4 : «*the Greek and Turkish contingents will enter the territory of the Republic of Cyprus on the date when the sovereignty will be transferred to the Republic*».

²⁶⁰ T.N.A. (U.K.), CO 926/1009-MED 366/1/01, Formation of a Cyprus Army : [...] *Note for Discussion with Sir Hugh Foot Cyprus Army and the Tripartite Headquarters* [...], 15 Οκτωβρίου 1959. Οι σημειώσεις αφορούσαν εσωτερική ενημέρωση για τη στάση που θα ετηρείτο κατά την επίσκεψη του Sir Hugh Foot στο Colonial Office. Με αυτές ενημερώνονταν οι κύριοι Bents, Piner και Higham του Colonial Office : [...] *The Governor will doubtless wish to discuss this matter when he is in London. We should obtain from him some indication of when the Constitutional Commission will reach agreement unless it does so by the 19th November, 1959 it will not be possible unless the terms of the Agreement are changed to set up the Tripartite Headquarters before the handover of power* [...].

²⁶¹ *Ο Φιλελεύθερος*, 27 Οκτωβρίου 1959.

²⁶² Η κυριότερη δυσκολία της Συνταγματικής Επιτροπής αφορούσε το θέμα των αρμοδιοτήτων του προέδρου και του αντιπροέδρου, ως επίσης και το θέμα των χωριστών τουρκοκυπριακών δήμων. Για τούτο βλ. Κρανιδιώτης, *Δύσκολα Χρόνια Κύπρος 1950-1960*, σσ. 406-409 και Soulioti, *Fettered Independence Cyprus 1878-1964, The Narrative*, σσ. 105-107.

²⁶³ T.N.A. (U.K.), CO 926/1009-MED 366/1/01, Formation of a Cyprus Army.

²⁶⁴ *Ελευθερία*, 28 Οκτωβρίου 1959.

του στην Κύπρο, πρόθυμος να υπερβεί τα όποια προβλήματα. Αφού εξέφρασε την ετοιμότητά του να εγκαθιδρύσει μια ευημερούσα Κυπριακή Δημοκρατία, άφησε να διαφανεί ότι το Λονδίνο ήταν έτοιμο να προβεί ακόμη και σε κάποιες υποχωρήσεις στο θέμα της έκτασης των βρετανικών βάσεων, προκειμένου η μεταβίβαση της κυριαρχίας να γίνει στις 19 Φεβρουαρίου 1960.²⁶⁵

Εν τω μεταξύ, στις 27 Οκτωβρίου 1959, είχε μονογραφηθεί η Συμφωνία Συμμαχίας για την οποία γίνεται λόγος στο επόμενο υποκεφάλαιο που καθόριζε και τη νομική βάση εγκαθίδρυσης του Τριμερούς Στρατηγείου, ενώ η αναμενόμενη πρόοδος στο έργο της Συνταγματικής Επιτροπής που επηρέαζε το χρόνο εγκατάστασής του, όχι όμως και η οριστική συμφωνία, επήλθε λίγες μέρες αργότερα, στις 10 Νοεμβρίου 1959. Με τη διαμεσολάβηση του κυβερνήτη και χωρίς να λυθούν όλες οι επιμέρους διαφορές, υπογράφηκε από τον Αρχιεπίσκοπο Μακάριο και το δρ F. Kutchuk συμφωνία καθορισμού σε γενικές γραμμές του τρόπου άσκησης της εκτελεστικής εξουσίας με επακόλουθο η Συνταγματική Επιτροπή και οι υποεπιτροπές της να προχωρήσουν στο έργο τους.²⁶⁶ Λίγες μέρες αργότερα, στις 16 Νοεμβρίου 1959, ο κυβερνήτης συνάντησε και πρότεινε στο Μακάριο όπως Τουρκία και Ελλάδα προσκληθούν για αποστολή στρατιωτικής αντιπροσωπείας για την προετοιμασία των στρατοπέδων που απαιτούνταν για τις ανάγκες των ελληνοτουρκικών δυνάμεων και του Κυπριακού Στρατού. Ο Μακάριος, χωρίς να διαφωνεί, πρότεινε την άφιξή τους μετά το νέο έτος, ενώ ο δρ F. Kutchuk ήταν υπέρ της νωρίτερης άφιξής τους.²⁶⁷ Στις 13 Δεκεμβρίου θα διεξάγονταν εκλογές και προφανώς ο Αρχιεπίσκοπος ήθελε να επικεντρωθεί στο θέμα της προεκλογικής διαδικασίας, ενώ αντίθετα ο χωρίς ανθυποψήφιο δρ F. Kutchuk αισθανόταν μεγαλύτερη σιγουριά για την εκλογή του.²⁶⁸ Στη συνάντηση ο Μακάριος εξέφρασε την άποψη όπως το τουρκικό απόσπασμα εγκατασταθεί στο στρατόπεδο του Μάμμαρι και το ελληνικό στο Β.Μ.Η., ενώ για τον Κυπριακό Στρατό πρότεινε το στρατόπεδο του Καράολου στην Αμμόχωστο.²⁶⁹ Ο Αρχιεπίσκοπος διαφώνησε με εισήγηση των Τουρκοκύπριων ηγετών στον κυβερνήτη για εγκατάσταση του τουρκικού αποσπάσματος στο βρετανικό στρατόπεδο της Αγύρτας, στο δρόμο της Κερύνειας, λέγοντας ότι τόσο το

---

²⁶⁵ *Times of Cyprus*, 29 Οκτωβρίου 1959 : «*Sir Hugh Foot flew back to Nicosia after consultations here which are reported to have agreed to some reductions of previous British claims for bases when Cyprus becomes a republic next year*» στην ίδια εφημερίδα ο κυβερνήτης δήλωσε : «*We must establish a prosperous Cyprus. It is in our interests to do so*».

²⁶⁶ Αβέρωφ, *Ιστορία Χαμένων Ευκαιριών*, τόμος Β', σελ. 263, βλ. επίσης Xydis, *Cyprus Reluctant Republic*, σσ. 503-505.

²⁶⁷ T.N.A. (U.K.), CO 926/1009-MED 366/1/01, Formation of a Cyprus Army, τηλεγράφημα (αρ. 74) Sir Hugh Foot στον Iain Macleod, υπουργός Αποικιών, 8 Δεκεμβρίου 1959.

²⁶⁸ Λάμπρου, *Ιστορία του Κυπριακού*, σελ. 74.

²⁶⁹ T.N.A. (U.K.), CO 926/1009-MED 366/1/01, Formation of a Cyprus Army, Extract Record of a meeting between Sir Hugh Foot with Archbishop, 16 Νοεμβρίου 1959.

ελληνικό όσο και το τουρκικό απόσπασμα έπρεπε να παραμείνουν σχετικά κοντά στη Λευκωσία.²⁷⁰ Φαίνεται ότι ο Αρχιεπίσκοπος δεν ήθελε τα τουρκικά στρατεύματα να βρίσκονται ανάμεσα σε τουρκοκυπριακές περιοχές, κάτι που θα επέτρεπε πιθανή συνεργασία τους με τους Τουρκοκυπρίους για τους οποίους γνώριζε ότι εξοπλιζονταν ασταμάτητα. (είναι το δρόμο της Κερύνειας που η ΤΟΥΡ.ΔΥ.Κ. απέκοψε το Δεκέμβρη του 1963). Ακόμη, η θέση του Αρχιεπισκόπου για εγκατάσταση του Κυπριακού Στρατού στην Αμμόχωστο, δεν θα επέτρεπε ή τουλάχιστον θα περιοριζε και τις επαφές που θα ανέπτυσαν τα τουρκικά στρατεύματα με τους Τουρκοκύπριους άνδρες του Κυπριακού Στρατού, ενώ ταυτόχρονα θα απάλλασσε την Κυπριακή Δημοκρατία από μια επιπρόσθετη οικονομική επιβάρυνση, αφού στον Καράολο υπήρχε για τις ανάγκες του στρατού βρετανικό στρατόπεδο το οποίο και χρησιμοποιήθηκε για τις ανάγκες της Εθνικής Φρουράς το 1964.

Στις 8 Δεκεμβρίου 1959, ο κυβερνήτης, έχοντας διασφαλίσει τη συναίνεση των δυο κοινοτικών εκπροσώπων για την άφιξη των προκεχωρημένων κλιμακίων, τηλεγράφησε στο Βρετανό υπουργό Αποικιών Iain Macleod και εισηγήθηκε την αποστολή πρόσκλησης στην ελληνική και τουρκική κυβέρνηση για άφιξη στρατιωτικών αντιπροσώπων πριν τα Χριστούγεννα του 1959.²⁷¹ Η απάντηση δεν άργησε, αφού η εγκαθίδρυση του Τριμερούς Στρατηγείου ήταν η εγγύηση της ομαλής μεταβίβασης της κυριαρχίας. Στις 23 Δεκεμβρίου 1959, το Foreign Office, με τηλεγράφημά του στον κυβερνήτη, κοινοποιημένο σε Άγκυρα και Αθήνα, παρατήρησε ότι αφού το έργο της Συνταγματικής Επιτροπής δεν είχε ολοκληρωθεί και εφόσον η ανακήρυξη θα γινόταν στις 19 Φεβρουαρίου 1960, έπρεπε να αναληφθεί πρωτοβουλία για επίσπευση της καθόδου των προκεχωρημένων κλιμακίων έτσι ώστε σε συνεργασία με τις βρετανικές δυνάμεις, να αντιμετωπισθούν πιθανές δυσκολίες στην προετοιμασία εγκαθίδρυσης του Τριμερούς Στρατηγείου. Το τηλεγράφημα, καλούσε τους Βρετανούς πρέσβεις στην Αθήνα και Τουρκία, όπως προσεγγίσουν τις δύο κυβερνήσεις και εξακριβώσουν την προθυμία αποστολής στρατιωτικών αντιπροσώπων σε ημερομηνία που θα αποφάσιζαν, για να συζητήσουν με τον κυβερνήτη και τις βρετανικές στρατιωτικές δυνάμεις τις απαιτούμενες διευθετήσεις για την εγκατάσταση τόσο του Τριμερούς Στρατηγείου όσο και των ελληνικών και τουρκικών αποσπασμάτων.²⁷² Οι διεργασίες των πρέσβων υπήρξαν επιτυχείς και στις 4 Ιανουαρίου 1960, ο πρέσβης της Μ. Βρετανίας στην Άγκυρα Sir

²⁷⁰ T.N.A. (U.K.), CO 926/1009-MED 366/1/01, Formation of a Cyprus Army, Extract Record of a meeting between Sir Hugh Foot with Archbishop, 16 Νοεμβρίου 1959.

²⁷¹ T.N.A. (U.K.), CO 926/1009-MED 366/1/01, Formation of a Cyprus Army, τηλεγράφημα (αρ. 74) Sir Hugh Foot στον Iain Macleod, 8 Δεκεμβρίου 1959.

²⁷² T.N.A. (U.K.), CO 926/1009-MED 366/1/01, Formation of a Cyprus Army, τηλεγράφημα (αρ. 1428) Foreign Office σε Αθήνα, Άγκυρα και Κύπρο, 23 Δεκεμβρίου 1959.

Bernard Burrows, ενημέρωσε τον επικεφαλής του Τμήματος Νοτίου Ευρώπης (Southern Department) στο Foreign Office, J.M. Addis, ότι συμφωνήθηκε μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας η αποστολή τουρκικών και ελληνικών προκεχωρημένων κλιμακίων στην Κύπρο στις 12 Ιανουαρίου.²⁷³

Παρόλο που η πρωτοβουλία έλευσης των κλιμακίων ήταν εξ ολοκλήρου βρετανική, δεν υπήρξε οποιαδήποτε αντίδραση εκ μέρους της τουρκοκυπριακής ή της ελληνοκυπριακής κοινότητας. Από τη μια η τουρκοκυπριακή πλευρά ήθελε την ανακήρυξη της Δημοκρατίας και την έναρξη σύστασης του Κυπριακού Στρατού, από την άλλη ο Μακάριος, αν και θα μπορούσε να θέσει θέμα καθόδου των κλιμακίων μετά την ολοκλήρωση του έργου της Συνταγματικής Επιτροπής, αφού συμφώνησε στις βασικές πτυχές της εκτελεστικής εξουσίας στις 10 Νοεμβρίου 1959, επικεντρώθηκε στην επίλυση του μείζονος θέματος της έκτασης των βρετανικών βάσεων. Άλλωστε, ήταν οι διαφωνίες στο θέμα της έκτασης των βάσεων που οδήγησαν τόσο στην αναβολή της ανακήρυξης της Δημοκρατίας²⁷⁴ πρώτα στις 19 Φεβρουαρίου και μετά στις 19 Μαρτίου 1960²⁷⁵ όσο και στην καθυστέρηση της ολοκλήρωσης του έργου της Συνταγματικής Επιτροπής, που μετά από 123 συναντήσεις (99 της υποεπιτροπής και 24 της τακτικής επιτροπής)²⁷⁶ ολοκληρώθηκε στις 6 Απριλίου 1960.²⁷⁷ Ήταν τότε ακριβώς που οι αντιπρόσωποι Ελλάδας, Τουρκίας, ελληνοκυπριακής και τουρκοκυπριακής κοινότητας, συμφώνησαν στο προσχέδιο του Κυπριακού Συντάγματος.²⁷⁸ Σε κάθε περίπτωση, όταν υπογράφηκε το τελικό κείμενο της Συνθήκης Συμμαχίας στις 16 Αυγούστου 1960, αν και η πρόνοια των Συμπεφωνημένων Μέτρων της Ζυρίχης-Λονδίνου το 1959 προνοούσε την εγκαθίδρυση του Τριμερούς Στρατηγείου «τρεις μήνες μετά την ολοκλήρωση του έργου της Συνταγματικής», επήλθε μια λεκτική, πολύ σημαντική ωστόσο φραστική διόρθωση : «το Τριμερές Στρατηγείον θα εγκατασταθή ουχί βραδύτερον των τριών μηνών από της συμπλήρωσεως του έργου της Μικτής

---

²⁷³ T.N.A. (U.K.), CO 926/1569, Tripartite Headquarters and Formation of Cyprus Army 1960, τηλεγράφημα (αρ. 11) Sir B. Burrows στο Foreign Office, 4 Ιανουαρίου 1960 : [...] *I am informed by the Ministry of Foreign Affairs that the Turkish and Greek Governments have now reached agreement to suggest January 12 for the Turkish and Greek parties to arrive in Cyprus and that instructions have been sent to Turkish Embassy in London to inform you accordingly [...]*.

²⁷⁴ Για τις συζητήσεις στο θέμα της έκτασης των βάσεων παραπέμπω στο Τζεργιάς, *Ιστορία της Κυπριακής Δημοκρατίας*, σσ. 342-349, βλ. επίσης Κληρίδης, *Η Κατάθεσή μου*, τόμος 1, σσ. 105-108.

²⁷⁵ Colonial Reports, *Cyprus, Report for the Year 1959*, London, H.M.S.O. 1961, σσ. 8-11.

²⁷⁶ Χυδής, *Cyprus Reluctant Republic*, σελ. 507.

²⁷⁷ Χριστοδούλου, *Η πορεία μιας εποχής*, σελ. 304, βλ. επίσης Κρίτωνας Τορναρίτης, «Η Γένεση της Κυπριακής Δημοκρατίας και οι Νομικές Επιπτώσεις της», στο *Κύπρος Ιστορία Προβλήματα και Αγώνες του Λαού της*, σσ. 475-477.

²⁷⁸ Το προσχέδιο περιελάμβανε 198 άρθρα και δύο προσχεδιασμένους χώρους για επισύναψη της Συνθήκης Εγγύησης ως Παράρτημα Ι (άρθρο 181) και της Συνθήκης Συμμαχίας ως Παράρτημα ΙΙ (άρθρο 181). Για τούτο βλ. Κ.Α.Κ., V 55/12, *Draft Constitution of the Republic*, Signed at Nicosia in the Joint Constitutional Commission by Representatives of Greece, Turkey and the Greek and Turkish Cypriot Community, 6 April 1960.

Συνταγματικής Επιτροπής».²⁷⁹ Άλλο «τρεις μήνες μετά» και άλλο «όχι αργότερα από τρεις μήνες».

Αφού διασφαλίστηκε η συναίνεση του προέδρου και αντιπροέδρου, ο κυβερνήτης Sir Hugh Foot στις 5 Ιανουαρίου ενημέρωσε το Υπουργείο Αποικιών ότι αναμενόταν η υποδοχή των Ελλήνων και Τούρκων αξιωματικών.²⁸⁰ Στις 7 Ιανουαρίου 1960, ο J.M. Addis ενημέρωσε την βρετανική πρεσβεία στην Αθήνα ότι τα προκεχωρημένα κλιμάκια (advance parties) θα πήγαιναν στην Κύπρο με σκοπό την προετοιμασία εγκατάστασης του Τριμερούς Στρατηγείου καθώς και των εγκαταστάσεων της ΕΛ.ΔΥ.Κ. και ΤΟΥΡ.ΔΥ.Κ.,²⁸¹ ενώ η εφημερίδα *Ο Φιλελεύθερος* δημοσίευσε σχετικά :

Την 12^η τρέχοντος θα αφιχθή εις Κύπρον προκεχωρημένον κλιμάκιον του Τριμερούς Στρατηγείου του οποίου η εγκαθίδρυσις εν Κύπρω προβλέπεται υπό των Συμφωνιών της Ζυρίχης και του Λονδίνου. Του προκεχωρημένου τούτου κλιμακίου μετέχουν 15 Έλληνες και 10 Τούρκοι Αξιωματικοί και οπλίται. Κυρία αποστολή του κλιμακίου θα είναι η τεχνική προετοιμασία δια την εν Κύπρω εγκατάστασιν του Τριμερούς Στρατηγείου και των Ελληνικών και Τουρκικών αποσπασμάτων, τα οποία θα σταθμεύουν εν Κύπρω κατ' εφαρμογήν της μεταξύ της Κυπριακής Δημοκρατίας της Ελλάδος και Τουρκίας συναφθησομένης κατά την ημέραν της ανακηρύξεως της Δημοκρατίας Συνθήκης Συμμαχίας.²⁸²

Στις 13 Ιανουαρίου, η ίδια εφημερίδα επιβεβαίωσε την άφιξη των κλιμακίων. Πρώτα έφθασε στο αεροδρόμιο Λευκωσίας το «δεκαμελές κλιμάκιον του Τουρκικού στρατιωτικού αποσπάσματος».²⁸³ Επικεφαλής του κλιμακίου ήταν ο συνταγματάρχης Turgut Sunalp, πρώτος διοικητής της ΤΟΥΡ.ΔΥ.Κ., ο ταγματάρχης Ahmet Demirdogan, οι υπολοχαγοί Umut Dundar και Turhan Ozcelik, ο ανθυπολοχαγός Sedat Tufekcibasi, ο λοχαγός Suat Giray, οι λοχίες Sakir Akduman, Resat Ertek, Mail Sengonuller και ο ιδιώτης Nafiz Koksal.²⁸⁴ Το τουρκικό κλιμάκιο έτυχε υποδοχής από αρκετούς Τουρκοκυπρίους και κατέλυσε στο ξενοδοχείο New Star (Yilidiz) Hotel στη Λευκωσία.²⁸⁵ Αφότου εγκατέλειψαν οι Οθωμανοί το νησί μετά και την άφιξη των Βρετανών τον Ιούλιο του 1878, αυτή ήταν η πρώτη φορά που αξιωματικοί του Τουρκικού Στρατού έρχονταν με συγκεκριμένη αποστολή στην Κύπρο.

Στις 23:00ω της 12^{ης} Ιανουαρίου 1960, έφθασε στη Λευκωσία με αεροπλάνο της Ολυμπιακής Αεροπορίας το προκεχωρημένο κλιμάκιο του ελληνικού αποσπάσματος στο

²⁷⁹ *Σύνταγμα της Κυπριακής Δημοκρατίας*, Συμπληρωματικών Πρωτόκολλων Υπ' Αριθμόν 1, παράγραφος 4.

²⁸⁰ T.N.A. (U.K.), CO 926/1569, Tripartite Headquarters and Formation of Cyprus Army 1960, τηλεγράφημα (αρ. 22) Sir Hugh Foot στο Υπουργείο Αποικιών με κοινοποίηση σε : Foreign Office, Υπουργείο Άμυνας (Ministry of Defence), Υπουργείο Αεροπορίας (Air Ministry) και στο Γραφείο Πολέμου (War Office), 5 Ιανουαρίου 1960.

²⁸¹ T.N.A. (U.K.), CO 926/1569, Tripartite Headquarters and Formation of Cyprus Army 1960, επιστολή J.M.Addis, προς βρετανική πρεσβεία στην Αθήνα, 7 Ιανουαρίου 1960.

²⁸² *Ο Φιλελεύθερος*, 12 Ιανουαρίου 1960.

²⁸³ *Ο Φιλελεύθερος*, 13 Ιανουαρίου 1960.

²⁸⁴ T.N.A. (U.K.), CO 926/1569, Tripartite Headquarters and Formation of Cyprus Army 1960, τηλεγράφημα (αρ. 59) Sir B. Burrows στο Foreign Office, 11 Ιανουαρίου 1960.

²⁸⁵ *Times of Cyprus*, 13 Ιανουαρίου 1960.

οποίο «*επιφυλάχθη θερμοτάτη υποδοχή*». Το κλιμάκιο αποτελείτο από τους συνταγματάρχη Γεώργιο Κουμανάκο, τον αντισυνταγματάρχη Παναγιώτη Χριστόπουλο, τον ταγματάρχη Μιχαλάκη Κωνσταντίνου, τους λοχαγούς Αναστάσιο Μικροβίλη, Παναγιώτη Χρυσομάλλη, Κωνσταντίνο Δινικούρη, Αθανάσιο Παπακαλιά, Στέργιο Ριζάκη και Παναγιώτη Τσακίρη, τον επιλοχία Απόστολο Γκριτζέλη, τους λοχίες Ανδρέα Κούσλογλου, Νικόλαο Ζήκο, Νικόλαο Αρμένη και τους οπλίτες Μιχαήλ Κόπανο και Γεώργιο Ασλανίδη. Το ελληνικό κλιμάκιο υποδέχθηκαν ο γενικός πρόξενος της Ελλάδας Γεώργιος Χριστόπουλος, ο υπουργός Εσωτερικών Τάσσος Παπαδόπουλος και ο υπουργός Εργασίας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων Πολύκαρπος Γιωρκάτζης.²⁸⁶

Την επομένη το πρωί, τα δύο κλιμάκια επισκέφτηκαν πρώτα τον εκλελεγμένο πρόεδρο της Δημοκρατίας, ο οποίος θα αναχωρούσε για το Λονδίνο για συζητήσεις με τη βρετανική κυβέρνηση σχετικά με το εκκρεμές θέμα των βάσεων²⁸⁷ και ακολούθως στις «10,30 π.μ. τον εψηφισμένον Αντιπρόεδρον Δρα Κιουτσούκ».²⁸⁸ Το μεσημέρι της 13^{ης} Ιανουαρίου με τη συνοδεία των γενικών προξένων Ελλάδας και Τουρκίας Γ. Χριστόπουλου και Veedi Turrel, επισκέφτηκαν το Υπουργείο Άμυνας, που προσωρινά είχε εγκατασταθεί στον Αστυνομικό Σταθμό Πύλης Πάφου και εκεί τους παραχωρήθηκε χώρος έτσι ώστε να μπορέσουν να ολοκληρώσουν τις προετοιμασίες τους.

Στο Υπουργείο Άμυνας την Τρίτη 19 Ιανουαρίου, τα προκεχωρημένα κλιμάκια είχαν υπό την προεδρία του προσωρινού υπουργού Άμυνας U. Suleiman, του αναπληρωτή κυβερνήτη George Sinclair²⁸⁹ και του στρατηγού Sir Kenneth Darling την πρώτη τους σύσκεψη. Ο υπουργός Άμυνας, αφού εξέφρασε τη μεγάλη του χαρά, διαβεβαίωσε ότι θα έπραττε «*παν το δυνατόν*» για την επιτυχή αποστολή τους, ενώ στην προσφώνησή του ο αναπληρωτής κυβερνήτης ανέφερε :

Ενώ η Διάσκεψις του Λονδίνου συνεχίζεται αποβλέπουσα εις την συμπλήρωσιν των λεπτομερειών δια την εφαρμογήν των Συμφωνιών Ζυρίχης-Λονδίνου δεν θα επεθύμουν να είπω τι περί μελλοντικών σχεδίων ή της παρουσίας κατάστασης. Θα περιορισθώ μόνο να σας υποδεχθώ ενταύθα και να δηλώσω ότι πάσα βοήθεια ήτις δύναται να παρασχεθή υπό της Κυπριακής Κυβερνήσεως και υπό του Διευθυντού των Επιχειρήσεων και του προσωπικού θα ευρίσκεται εις την διάθεσίν σας.²⁹⁰

Αν και η πρόθεση όλων ήταν όπως τα κλιμάκια αρχίσουν αμέσως δουλειά για την ολοκλήρωση της προετοιμασίας εγκατάστασης του Τριμερούς Στρατηγείου καθώς και των στρατοπέδων που θα διέμεναν η ΕΛ.ΔΥ.Κ. και η ΤΟΥΡ.ΔΥ.Κ., αυτό δεν έγινε. Οι

²⁸⁶ Ο Φιλελεύθερος, 13 Ιανουαρίου 1960.

²⁸⁷ Ο Φιλελεύθερος, 14 Ιανουαρίου 1960 : «Ο πρόεδρος της Δημοκρατίας εδέχθη χθες τους αρχηγούς των αφιχθέντων κλιμακίων».

²⁸⁸ Ο Φιλελεύθερος, 14 Ιανουαρίου 1960.

²⁸⁹ Ο κυβερνήτης Sir Hugh Foot απουσίαζε στη διάσκεψη του Λονδίνου.

²⁹⁰ Ο Φιλελεύθερος, 19 Ιανουαρίου 1960.

εργασίες των προκεχωρημένων κλιμακίων, τρεις μήνες μετά την άφιξή τους δεν προχώρησαν καθόλου, αφού προέκυψε διαφωνία όσον αφορά το χώρο εγκατάστασης των δυο αποσπασμάτων (ΕΛ.ΔΥ.Κ. και ΤΟΥΡ.ΔΥ.Κ).²⁹¹ Από τη μια, ο Μακάριος παρέμεινε σταθερός στη θέση που διατύπωσε τον Οκτώβριο του 1959, όπως τα δύο αποσπάσματα στρατοπεδεύσουν σε γειτονικά στρατόπεδα προτείνοντας τα στρατόπεδα των κρατητηρίων Κοκκινοτριμιθιάς και Μάμμαρι, αφού δεν επιθυμούσε την εγκατάσταση του τουρκικού αποσπάσματος δίπλα από τον τουρκοκυπριακό τομέα της πρωτεύουσας.²⁹² Από την άλλη, ο επικεφαλής του τουρκικού κλιμακίου συνταγματάρχης Turgut Sunalp, επέμενε πείθοντας και τον αντιπρόεδρο της Δημοκρατίας, ότι η ΤΟΥΡ.ΔΥ.Κ. έπρεπε να εγκατασταθεί στο βρετανικό στρατόπεδο Wayne's Keep, κοντά στον τουρκοκυπριακό τομέα της Λευκωσίας, ενώ για το ελληνικό απόσπασμα η άποψή του ήταν ότι έπρεπε να εγκατασταθεί στο βρετανικό στρατιωτικό νοσοκομείο Β.Μ.Η.²⁹³ Ο συνταγματάρχης T. Sunalp σε συνάντησή του με τον κυβερνήτη στις 15 Απριλίου 1960, εξέφρασε την άποψη ότι μ' αυτό τον τρόπο θα αποφεύγονταν οι διαφωνίες και τα πιθανά περιστατικά μεταξύ Ελλήνων και Τούρκων στρατιωτών, αφού, όπως είπε, η πρόσβαση των Τούρκων στρατιωτών στον τουρκοκυπριακό τομέα θα γινόταν χωρίς να περνούν μέσα από τον ελληνικό τομέα. Ο Τούρκος συνταγματάρχης διαμαρτυρήθηκε για την επιδίωξη του Μακαρίου να εγκαταστήσει τα αποσπάσματα όπου ήθελε και εναλλακτικά πρότεινε την εγκατάσταση των τουρκικών αποσπασμάτων στην περιοχή της Αγύρτας στο δρόμο της Κερύνειας, κάτι όμως που κατά το στρατηγό Sir Kenneth Darling έβρισκε αντίθετη την ελληνοκυπριακή πλευρά.²⁹⁴

Στις 8 Αυγούστου 1960 με την υπερπήδηση των προβλημάτων σχετικά με την έκταση των βρετανικών βάσεων και τη μονογράφιση των συμφωνιών στις 6 Ιουλίου, οι διαφωνίες ξεπεράστηκαν. Ελλάδα και Τουρκία συμφώνησαν όπως η ΤΟΥΡ.ΔΥ.Κ. εγκατασταθεί στο στρατόπεδο του Wayne's Keep, στην περιοχή Γερόλακκου κοντά στον τουρκοκυπριακό τομέα, πέντε χιλιόμετρα δυτικά της Λευκωσίας, δίπλα της όμως στο βρετανικό στρατόπεδο Whittington Camp, θα εγκαθίστατο η ΕΛ.ΔΥ.Κ.²⁹⁵ Μέχρι την αποχώρηση

---

²⁹¹ T.N.A. (U.K.), CO 926/1569, Tripartite Headquarters and Formation of Cyprus Army 1960, επιστολή δρ Fazil Kutchuk προς Sir Hugh Foot, 26 Απριλίου 1960.

²⁹² T.N.A. (U.K.), CO 926/1569, Tripartite Headquarters and Formation of Cyprus Army 1960, Records of Meeting between Sir Hugh Foot with Turgut Sunalp, 15 Απριλίου 1960.

²⁹³ T.N.A. (U.K.), CO 926/1569, Tripartite Headquarters and Formation of Cyprus Army 1960, επιστολή Sir Hugh Foot προς J.D.M. Higham, 1 Μαΐου 1960.

²⁹⁴ T.N.A. (U.K.), CO 926/1569, Tripartite Headquarters and Formation of Cyprus Army 1960, σημείωμα στρατηγού Sir Kenneth Darling προς Sir Hugh Foot, 21 Απριλίου 1960 και Πρακτικά συνάντησης Sir Hugh Foot και Turgut Sunalp, 15 Απριλίου 1960.

²⁹⁵ T.N.A. (U.K.), CO 926/1569, Tripartite Headquarters and Formation of Cyprus Army 1960, επιστολή Sir Roger Allen προς Foreign Office, 8 Ιουλίου 1960. Βλ. επίσης Κ.Α.Κ. Αρχείο Υπουργείου Εξωτερικών Κύπρου στο εξής Α.Υ.ΕΕ.ΚΥ., FA1/1998, Αλληλογραφία Υπουργείου Εξωτερικών με Τριμερές

των βρετανικών στρατευμάτων από το Wayne's Keep, η συμφωνία προνοούσε προσωρινή εγκατάσταση της ΤΟΥΡ.ΔΥ.Κ για δύο μήνες στο παρακείμενο στρατόπεδο «Κυκκο Camp».²⁹⁶ Το Τριμερές Στρατηγείο συμφωνήθηκε όπως εγκατασταθεί στο στρατόπεδο του Wolseley Barracks το οποίο λειτουργούσε ως Στρατηγείο Χερσαίων Βρετανικών Δυνάμεων Κύπρου (General Officer Commanding Cyprus District),²⁹⁷ ενώ όπως επιβεβαιώνεται μέσα από την αλληλογραφία του κυβερνήτη με το Λονδίνο για την εγκατάσταση του χώρου ή των χώρων του Κυπριακού Στρατού δεν επήλθε καμιά συμφωνία, κάτι που έγινε μετά την ανεξαρτησία.²⁹⁸

Στις 6 Ιουλίου 1960 μονογραφήθηκε η Συνθήκη Εγκαθίδρυσης και επιτεύχθηκε και η τελική συμφωνία για την έκταση των βρετανικών βάσεων.²⁹⁹ Οι συμφωνίες παρουσιάστηκαν στη Βουλή των Λόρδων στις 14 Ιουλίου 1960 και αποφασίστηκε ότι η μεταβίβαση της εξουσίας θα γινόταν τα μεσάνυκτα της 15^{ης} προς 16^η Αυγούστου 1960,³⁰⁰ ημέρα κατά την οποία σύμφωνα με τις πρόνοιες των συμφωνιών αποβιβάστηκαν τα ελληνικά και τα τουρκικά αποσπάσματα της ΕΛ.ΔΥ.Κ. και της ΤΟΥΡ.ΔΥ.Κ.³⁰¹ Η ΕΛ.ΔΥ.Κ. εγκαταστάθηκε όπως συμφωνήθηκε στο στρατόπεδο Whittington Camp και η ΤΟΥΡ.ΔΥ.Κ. προσωρινά μέχρι την 1^η Οκτωβρίου 1960 στο Kykko Camp όταν και «μετεφέρθη» στο Wayne's Keep «παραπλεύρως του στρατοπέδου της ΕΛ.ΔΥ.Κ.».³⁰²

Στρατηγείον, Ετησία Έκθεσις Τριμερούς Στρατηγείου Υπ' Αριθμόν 1, υποστράτηγου Μενέλαου Παντελίδη προς Επιτροπήν Αναπληρωτών Υπουργών Εξωτερικών, 11 Δεκεμβρίου 1961.

²⁹⁶ T.N.A. (U.K.), CO 926/1569, Tripartite Headquarters and Formation of Cyprus Army 1960, τηλεγράφημα (αρ. 570) Sir Hugh Foot στον Iain Macleod, 8 Αυγούστου 1960 : [...] we agreed that we must go ahead with plans on the assumption that the Turkish contingent will go to the Kykko Camp and the Greek contingent to Whittington Camp [...], T.N.A. (U.K.), CO 926/1569, Tripartite Headquarters and Formation of Cyprus Army 1960, τηλεγράφημα (αρ. 1215) Sir B. Burrows στο Foreign Office, 10 Αυγούστου 1960.

²⁹⁷ *Times of Cyprus*, 6 Ιουλίου 1960.

²⁹⁸ T.N.A. (U.K.), CO 926/1569, Tripartite Headquarters and Formation of Cyprus Army 1960, τηλεγράφημα (αρ. 498) Sir Hugh Foot στον Iain Macleod, 15 Ιουλίου 1960.

²⁹⁹ Τζερμιάς, *Ιστορία της Κυπριακής Δημοκρατίας*, τόμος Α', σελ. 345.

³⁰⁰ Colonial Reports, *Cyprus Report of the Year 1959*, H.M.S.O, London 1961, σελ. 11.

³⁰¹ *Ο Φιλελεύθερος*, 17 Αυγούστου 1960.

³⁰² Μάνος Ηλιάδης, *Το Απόρρητο Ημερολόγιο της Κ.Υ.Π. για την Κύπρο*, εκδ. Σιδέρης, Αθήνα 2007, Πληροφοριακόν Σημείωμα Περιοχής Κύπρου, προς Υπουργείον Εσωτερικών και πρόεδρον Κυβερνήσεως 7 Οκτωβρίου 1960, σελ. 316.

1.5 Η Συνθήκη Συμμαχίας και οι πρόνοιες εκπαίδευσης του Κυπριακού Στρατού.

Η «*TRAITE D' ALLIANCE ENTRE LA REPUBLIQUE DE CHYPRE LA GRECE ET LA TURQUIE*»³⁰³ (Συνθήκη Συμμαχίας της Δημοκρατίας της Κύπρου με την Ελλάδα και την Τουρκία), που συμφωνήθηκε στη Ζυρίχη στις 11 Φεβρουαρίου και μονογραφήθηκε στο Lancaster House του Λονδίνου στις 19 Φεβρουαρίου 1959, αφορούσε μόνο τις βασικές συμμαχικές αρχές όπως : τη δημιουργία Τριμερούς Στρατηγείου, την αποστολή στρατιωτικών αποσπασμάτων στην Κύπρο και την εκπαίδευση του Κυπριακού Στρατού από Έλληνες και Τούρκους αξιωματικούς. Ως εκ τούτου, προκειμένου να ρυθμιστούν απορρέοντα και εξειδικευμένα θέματα που αφορούσαν την οργάνωση του Τριμερούς Στρατηγείου, την κοινή άμυνα των συμμαχικών χωρών, τους χώρους στρατωνισμού και εγκατάστασης των δυνάμεων της ΕΛ.ΔΥ.Κ., της ΤΟΥΡ.ΔΥ.Κ., αλλά ακόμη και ειδικές πρόνοιες για την εκπαίδευση του Κυπριακού Στρατού, η Συνθήκη Συμμαχίας, έπρεπε να «συμπληρωθεί» μεταξύ των τριών συμμαχικών χωρών, όπως άλλωστε καθόριζε και το άρθρο 21 της Βασικής Διάρθρωσης της Κυπριακής Δημοκρατίας.³⁰⁴

Έτσι στις 7 με 12 Μαΐου 1959, όταν αρχικά οι υπουργοί Εξωτερικών και στη συνέχεια οι πρωθυπουργοί της Ελλάδας και της Τουρκίας συναντήθηκαν στην Άγκυρα και στην Κωνσταντινούπολη, πέραν του συνόλου των ελληνοτουρκικών σχέσεων και της λειτουργίας του Ν.Α.Τ.Ο.,³⁰⁵ αφού συζήτησαν τις δυσχέρειες στην «εφαρμογή των συμφωνιών Ζυρίχης-Λονδίνου»,³⁰⁶ ασχολήθηκαν με τη Βασική Διάρθρωση της Πολιτείας, τη Συνθήκη Εγγυήσεως, τη Συνθήκη Μεταβιβάσεως της κυριαρχίας, την πορεία των συνομιλιών της Συνταγματικής Επιτροπής, αλλά και τη Συνθήκη Συμμαχίας.³⁰⁷

Μέσα στο πλαίσιο των συζητήσεων που αφορούσαν τον Κυπριακό Στρατό, η ελληνική αντιπροσωπεία πέτυχε την προσθήκη συνταγματικής πρόνοιας που επέτρεπε την αυξομείωση του αριθμού του, κατόπιν κοινής απόφασης προέδρου και αντιπροέδρου, αλλά και πρόνοιας άσκησης του προεδρικού και αντιπροεδρικού veto στο διορισμό και στην προαγωγή αξιωματικών μόνο στα ανώτατα κλιμάκια της στρατιωτικής ιεραρχίας.³⁰⁸ Οι

³⁰³ T.N.A. (U.K.), FO 93/1/617, Cyprus Conference at Lancaster House, London, 19 February, 1959.

³⁰⁴ Cmnd. 679, Conference on Cyprus, February 19, 1959, Basic Structure of the Republic of Cyprus, article 21.

³⁰⁵ *Ελευθερία*, (Ελλάδας) 9 Μαΐου 1959, για μια συνοπτική εξιστόρηση της επίσκεψης βλ. Πεσμαζόγλου, *Το χρονικό της ζωής μου (1889-1979)*, σσ. 357-359, Μιχαλόπουλος, *Ελλάδα και Τουρκία 1950-1959 - Η Χαμένη Προσέγγιση*, σσ. 167-178 και Δημήτρης Μπίτσιος, *Πέρα από τα σύνορα 1974-77*, Εστία, Αθήνα 1982, σσ. 110-117.

³⁰⁶ *Ο Φιλελεύθερος*, 9 Μαΐου 1959.

³⁰⁷ Α.Κ.Κ., Φ29.Α, Σημείωμα Δημήτρη Μπίτσιου 8 Μαΐου 1959, πρβλ. και Κωνσταντίνος Καραμανλής, *Αρχείο Γεγονότα και Κείμενα*, Ίδρυμα Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής, τόμος 4, σελ. 60 και *Ο Φιλελεύθερος*, 8 Μαΐου 1959.

³⁰⁸ Κωνσταντίνος Καραμανλής, *Αρχείο Γεγονότα και Κείμενα*, Ίδρυμα Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής, τόμος 4, σελ. 63, πρβλ. και Χατζηβασιλείου, *Το Κυπριακό Ζήτημα 1878-1960, η Συνταγματική Πτυχή*, σελ. 132, για

συνταγματικές προσθήκες που επιχειρήθηκαν, έδιναν το δικαίωμα στην ελληνοκυπριακή πλευρά να επιδιώξει μείωση του προβλεπόμενου αριθμού των 2.000 ανδρών για τον Κυπριακό Στρατό και δεν πρέπει να ήταν άσχετες με την προσπάθεια περιορισμού της τουρκικής/τουρκοκυπριακής νόμιμης στρατιωτικής παρουσίας στο νησί, όπως επιδιώχθηκε και στις ελληνοτουρκικές συζητήσεις στο Παρίσι από τις 17 έως τις 21 Ιανουαρίου 1959.³⁰⁹ Όσον αφορά τη Συνθήκη Συμμαχίας, στις 8 Μαΐου 1959, Ελλάδα και Τουρκία συμφώνησαν στη σύναψη «*Συμβάσεως συμπληρώσεως της Συνθήκης Συμμαχίας και ρυθμιζούσης τα τεχνικά θέματα*».³¹⁰ Η πολιτική είχε δουλέψει αρκετά και τώρα ήταν η ώρα της στρατιωτικής τεχνογνωσίας και γι' αυτό ακριβώς οι Κ. Καραμανλής και Α. Menderes αφού «*συνεζήτησαν εις τας γενικάς τους γραμμάς το θέμα της τριπλής συμμαχίας Ελλάδος-Τουρκίας-Κύπρου*» κατέληξαν σε μια «*κοινή συμφωνία*» και άφησαν την επεξεργασία της «*εις τους στρατιωτικούς ειδικούς εκάστης χώρας*».³¹¹ Έτσι τα Γενικά Επιτελεία του Τουρκικού και Ελληνικού Στρατού αποφάσισαν να συστήσουν κοινή Ελληνοτουρκική Στρατιωτική Επιτροπή με σκοπό την έναρξη επαφών το καλοκαίρι του 1959,³¹² ενώ παράλληλα συμφωνήθηκε η σύσταση επιτροπών προκειμένου «*να προεξοφληθή μετά απολύτου βεβαιότητας η ταχεία διεθέυτησις όλων των μεταξύ των δυο χωρών εκκρεμοτήτων*».³¹³

Πρακτικά των συσκέψεων της Ελληνοτουρκικής Στρατιωτικής Επιτροπής κατά τη διάρκεια του καλοκαιριού αν και αναζητήθηκαν δεν ανευρέθηκαν³¹⁴ και η πορεία των συνομιλιών αποτυπώθηκε μέσα από τις ελάχιστες, αλλά χρήσιμες, πληροφορίες του ημερήσιου τύπου. Συγκεκριμένα *Ο Φιλελεύθερος* στις 3 Σεπτεμβρίου 1959 δημοσίευσε την πρόθεση πραγματοποίησης εκ μέρους Ελλάδας και Τουρκίας στρατιωτικής σύσκεψης «*εντός του αρξαμένου μηνός πιθανώς εις τας Αθήνας*»,³¹⁵ την οποία θα απασχολούσαν ζητήματα όπως :

- 1) Η τελική σύνθεσις και ο καθορισμός των στρατιωτικών δυνάμεων τας οποίας θα αποστείλουν αι δυο χώραι, εις την Κύπρον.
- 2) Ο καθορισμός του νομικού καθεστώτος αυτών, ώστε οι Κύπριοι να μη επηρεάζονται ή διαταράσσονται εκ τούτου.
- 3) Προβλήματα σχετιζόμενα με την εκπαίδευσιν των ενόπλων δυνάμεων του νέου ανεξαρτήτου Κυπριακού Κράτους.
- 4) Τα περίπλοκα στρατιωτικά και συμμαχικά νομικά προβλήματα, τα προκύπτοντα εκ της υπογραφής της τριμερούς συνθήκης συμμαχίας μεταξύ Ελλάδος, Τουρκίας και Κυπριακής Δημοκρατίας.

την ενσωμάτωση αυτής της πρόνοιας βλ. *Σύνταγμα Κυπριακής Δημοκρατίας*, άρθρο 50 παράγραφος 1.Β : (α), (β), (γ) και (δ).

³⁰⁹ Βλάχος, *Μια φορά κι ' ένα Καιρό ένας Διπλωμάτης (50 Κυβερνήσεις)*, σελ. 464.

³¹⁰ Α.Κ.Κ., Φ29.Α, Σημείωμα Δημήτρη Μπίτσιου, 8 Μαΐου 1959.

³¹¹ *Ο Φιλελεύθερος*, 12 Μαΐου 1959.

³¹² *Ο Φιλελεύθερος*, 12 Μαΐου 1959.

³¹³ *Ο Φιλελεύθερος*, 14 Μαΐου 1959.

³¹⁴ βλ. επιστολή Διεύθυνσης Ιστορίας Στρατού (Ελλάδας) προς συγγραφέα στο Παράρτημα.

³¹⁵ *Ο Φιλελεύθερος*, 3 Σεπτεμβρίου 1959.

- 5) Προβλήματα συνδεόμενα με την εγκατάστασιν και τον στρατωνισμό των εν Κύπρω Ελληνικών κα Τουρκικών στρατιωτικών δυνάμεων, ως και με την βάσιν επί της οποίας θα στηριχθή εις τοιούτος διακανονισμός
- 6) Το ζήτημα της εν Κύπρω ισχύος των Ελληνικών και Τουρκικών νόμων, ως και της υφισταμένης μεταξύ αυτών και των Κυπριακών νόμων σχέσεως.
- 7) Τα προβλήματα της ιδρύσεως αρμοδίας Αρχής, εκούσης την δικαιοδοσίαν της ρυθμίσεως ζητημάτων και διαφορών αίτινες θα ανέκυπτον μεταξύ των ενδιαφερομένων μερών επί του στρατιωτικού πεδίου.³¹⁶

Πριν την πραγματοποίηση της σύσκεψης έγινε οκταήμερη επίσκεψη του Έλληνα βοηθού Αρχηγού του Γενικού Επιτελείου Εθνικής Αμύνης στρατηγού Ιωάννη Πολιτάκου στην Κύπρο στις 31 Αυγούστου 1959, όπου συναντήθηκε τόσο με τον Αρχιεπίσκοπο Μακάριο όσο και με τον κυβερνήτη, για θέματα που αφορούσαν την «*σύνθεσιν και την οργάνωσιν του Κυπριακού Στρατού*», καθώς και για θέματα που απέρρεαν «*από την περί Τριμερούς Συμμαχίαν Συμφωνία της Ζυρίχης και του Λονδίνου*».³¹⁷ Ο στρατηγός Ι. Πολιτάκος είχε ετοιμάσει «*υπόμνημα*» που περιείχε τα συμπεράσματά του, ενώ όπως δημοσίευε η εφημερίδα *Ελευθερία* : «*Εγνώσθη σχετικώς ότι ήδη έχουν οργανωθή Κυπριακά Γραφεία εν τω πλαισίω των Επιτελείων των Ελληνικών ενόπλων δυνάμεων. Αι εν λόγω υπηρεσίαι ασχολούνται με την προετοιμασίαν της διασκέψεως η οποία θα συνέλθη εντός του τρέχοντος μηνός*».³¹⁸ Όπως αναφέρει η ίδια εφημερίδα, επίσκεψη στην Κύπρο είχε πραγματοποιηθεί για τον ίδιο λόγο και από Τούρκο στρατηγό για τον οποίο αναζητήθηκαν πληροφορίες, χωρίς όμως αποτέλεσμα.³¹⁹

Με σκοπό την επίτευξη στρατιωτικής συμφωνίας «*μεταξύ των τριών χωρών, ήτις προβλέπεται υπό των συμφωνιών της Ζυρίχης και του Λονδίνου*»³²⁰ άρχισε στην Αθήνα, στις 8 Οκτωβρίου 1959, στρατιωτική σύσκεψη. Στη σύσκεψη των Αθηνών συμμετείχαν εκ μέρους της ελληνικής πλευράς, ο διπλωματικός υπάλληλος του Υπουργείου Εξωτερικών Σπύρος Ρούσος, ο στρατηγός Ι. Πολιτάκος και οι αντισυνταγματάρχες Διονύσης Αρμπούζης (μετέπειτα πρώτος διοικητής της ΕΛ.ΔΥ.Κ.) και Παναγιώτης Καλαμάκης. Εκ μέρους της τουρκικής πλευράς συμμετείχαν, ο διπλωματικός σύμβουλος του Υπουργείου Εξωτερικών Achnan Boulak και για το Τουρκικό Γενικό Επιτελείο ο συνταγματάρχης Turgut Sunalp (μετέπειτα πρώτος διοικητής της ΤΟΥΡ.ΔΥ.Κ.), ο αντισυνταγματάρχης Hairi Sutekin και ο ταγματάρχης Cemal Giamak. Στη σύσκεψη συμμετείχαν επίσης ο εκπρόσωπος της ελληνοκυπριακής πλευράς Σπ. Κυπριανού και ως εκπρόσωποι της

³¹⁶ *Ο Φιλελεύθερος*, 3 Σεπτεμβρίου 1959.

³¹⁷ *Ελευθερία*, 1 και 2 Σεπτεμβρίου 1959.

³¹⁸ *Ελευθερία*, 9 Σεπτεμβρίου 1959.

³¹⁹ *Ελευθερία*, 1 Σεπτεμβρίου 1959.

³²⁰ *Ο Φιλελεύθερος, Ελευθερία* (Αθήνας), 9 Οκτωβρίου 1959.

τουρκοκυπριακής πλευράς οι R. Denktash και Ahmet Zaim³²¹ διοικητικός λειτουργός του Κυπριακού Υπουργείου Άμυνας, με την εφημερίδα *Ο Φιλελεύθερος* να δημοσιεύει φωτογραφία των συμμετασχόντων μελών με το εξής σχόλιο :

Αι συνομιλίες εις το Γενικόν Επιτελείον συνεχίσθησαν και χθες ως δε ανεκοινώθη αύται περιεστράφησαν μεταξύ άλλων και εις την σύνθεσιν του μέλλοντος να συγκροτηθή Κυπριακού Στρατού και εις τον οπλισμόν του. Αι δαπάναι του Ελληνικού και Τουρκικού Τμημάτων που θα μετασταθμεύσουν εις Κύπρον θα βαρύνουν αντιστοίχως τας δύο Κυβερνήσεις. Αι δαπάναι του Κυπριακού Στρατού θα βαρύνουν τον Κυπριακόν προϋπολογισμόν.³²²

Ακόμη, στην ημερήσια διάταξη της σύσκεψης των Αθηνών, περιλήφθησαν ζητήματα σχετικά με τη χωροθέτηση, τη σύνθεση και το ρόλο του Τριμερούς Στρατηγείου,³²³ ενώ κατάληξή της ήταν η μονογραφή στις 27 Οκτωβρίου 1959 της Συνθήκης Συμμαχίας «*Treaty of Alliance*» μεταξύ Κύπρου-Ελλάδας-Τουρκίας.³²⁴ Αν και, όπως αναφέρθηκε, δεν έχουν εντοπιστεί, πρακτικά εκτός από δύο σελίδες στο Αρχείο του Τριμερούς Στρατηγείου με τίτλο : «*Αποσπάσματα ενδιαφερόντων σημείων εκ των Πρακτικών*»,³²⁵ η ενημέρωση που είχε ο Βρετανός στρατιωτικός ακόλουθος στην Αθήνα ταξίαρχος Johnson από τον Αρχηγό του Γ.Ε.ΕΘ.Α. αντιστράτηγο Κωνσταντίνο Δόβα υπήρξε ιδιαίτερα διαφωτιστική για τις βασικές πρόνοιες της Συμφωνίας. Πιο αναλυτικά, η τελευταία αποτελείται από ένα πρόλογο (preamble) και τρία Παραρτήματα σχετικά με τη σύνθεση και οργάνωση του Τριμερούς Στρατηγείου, την οργάνωση των στρατιωτικών αποσπασμάτων και την αποστολή και το ρόλο τους.³²⁶ Θα πρέπει πάντως να λεχθεί ότι στη σύσκεψη των Αθηνών συμφωνήθηκε από όλες τις αντιπροσωπείες «*όπως ολόκληρον το κείμενον της Συμφωνίας ταύτης και τα παραρτήματα του παραμείνωσιν απόρρητα μεταξύ των συμμετεχόντων*».³²⁷

³²¹ T.N.A. (U.K.), FO 371/144696, Military Conference in Athens, τηλεγράφημα (αρ. 614) βρετανικής πρεσβείας στην Αθήνα στο Foreign Office, 10 Οκτωβρίου 1959, πρβλ. *Ο Φιλελεύθερος*, *Ελευθερία*, *Ελευθερία* (Ελλάδας), *Times of Cyprus*, 9 Οκτωβρίου 1959.

³²² *Ο Φιλελεύθερος*, 11 Οκτωβρίου 1959.

³²³ T.N.A. (U.K.), CO 926/1009-MED 366/1/01, Formation of a Cyprus Army, τηλεγράφημα (αρ. 614) βρετανικής πρεσβείας στην Αθήνα στο Foreign Office, 10 Οκτωβρίου 1959 : [...] *The agenda covers the location, composition and role of the Tripartite Military Command in Cyprus and its H.Q Troops* [...].

³²⁴ *Ο Φιλελεύθερος*, 28 Οκτωβρίου 1959 : «*ΕΜΟΝΟΓΡΑΦΗΘΗ ΧΘΕΣ ΕΙΣ ΤΑΣ ΑΘΗΝΑΣ Η ΣΥΜΜΑΧΙΑ ΚΥΠΡΟΥ-ΕΛΛΑΔΟΣ-ΤΟΥΡΚΙΑΣ ΟΥΔΕΜΙΑΝ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗΝ Ή ΣΥΝΑΦΗ ΥΠΟΧΡΕΩΣΙΝ ΑΝΑΛΑΜΒΑΝΕΙ Η ΚΥΠΡΟΣ*», *Ελευθερία* (Ελλάδας), 28 Οκτωβρίου 1959 : «*ΤΡΙΠΛΗ ΣΥΜΜΑΧΙΑ ΣΥΝΕΦΩΝΗΘΗ ΧΘΕΣ Ελλάδας-Κύπρου-Τουρκίας*», πρβλ. Crawshaw, *The Cyprus Revolt*, σελ. 354 και Κρανιδιώτης, *Δύσκολα Χρόνια Κύπρος 1950-1960*, σελ. 436.

³²⁵ K.A.K., Αρχείο Τριμερούς Στρατηγείου, στο εξής Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 11/1, Συμφωνία, ΣΥΣΚΕΨΙΣ ΑΘΗΝΩΝ.

³²⁶ T.N.A. (U.K.), FO 371/144695, Alliance Treaty Between Greece and Turkey and Cyprus, επιστολή J.N.O. Curle, αξιωματούχος βρετανικής πρεσβείας στην Αθήνα, προς J.M. Addis, 7 Νοεμβρίου 1959 με επισυναπτόμενες σημειώσεις «*Notes on Meeting of Military Attache with General Dovas November 4, 1959*» του βρετανού στρατιωτικού ακόλουθου, ταξίαρχου Johnson από τη συνάντησή του με τον αντιστράτηγο Κωνσταντίνο Δόβα : [...] *the agreement consists apparently of a preamble and three Annexes, one of which dealt with the organization of the Tripartite Headquarters, the second with the organization of the troops, and a third which dealt with roles and functions* [...].

³²⁷ K.A.K., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 11/1, Συμφωνία, ΣΥΣΚΕΨΙΣ ΑΘΗΝΩΝ, «*Αποσπάσματα ενδιαφερόντων σημείων εκ των Πρακτικών*», σημείο 6.

Πέρα από αυτό, η σύσκεψη αποφάσισε όπως Τριμελής Επιτροπή από τους υπουργούς Εξωτερικών των τριών χωρών είναι «το όργανο πιστής εφαρμογής της Συμμαχίας»,³²⁸ κάτι που ενσωματώθηκε στο Σύνταγμα της Κυπριακής Δημοκρατίας. Η Τριμελής Επιτροπή αποτελούμενη από τους υπουργούς Εξωτερικών Κύπρου, Ελλάδας και Τουρκίας Σπ. Κυπριανού, Ευ. Αβέρωφ και Selim Sarper αντίστοιχα, ως το «ανώτατον πολιτικόν όργανον της τριμερούς συμμαχίας»³²⁹ συνεδρίασε για πρώτη φορά στο Παρίσι στις 19 Δεκεμβρίου 1960³³⁰ και αποφάσισε βάσει του Συμπληρωματικού Πρωτοκόλλου Υπ' αριθμό II, άρθρο III, εδάφιο 2, τη σύσταση Επιτροπής Αναπληρωτών Υπουργών με έδρα τη Λευκωσία. Οι αποφάσεις της Επιτροπής Αναπληρωτών Υπουργών³³¹ που αφορούσαν όλα τα ζητήματα που ενέπιπταν στις αρμοδιότητες της Επιτροπής Υπουργών Εξωτερικών λαμβάνονταν «ομοφώνως (παμψηφεί)».³³²

Στη σύσκεψη των Αθηνών, συζητήθηκαν, αλλά δεν συμφωνήθηκαν, οι πρόνοιες για την εκπαίδευση του Κυπριακού Στρατού.³³³ Αυτές συμφωνήθηκαν στη Λευκωσία από τις 8 Ιουλίου έως τις 5 Αυγούστου 1960³³⁴ και αποτέλεσαν το Annex D³³⁵ (Παράρτημα Δ), το οποίο μαζί με 18 βασικά άρθρα και τα τρία Παραρτήματα που συμφωνήθηκαν στην Αθήνα από τον Οκτώβριο του 1959 : Παράρτημα Α, «Οργάνωση του Τριμερούς Στρατηγείου», Παράρτημα Β, «Σύνθεση και Εξοπλισμός των Ελληνικών και Τουρκικών Δυνάμεων», Παράρτημα Γ, «Καθεστώς των Ελληνικών και Τουρκικών Δυνάμεων»,³³⁶ συνέθεταν τη Συνθήκη Συμμαχίας που υπογράφηκε στη Βουλή των Αντιπροσώπων στη Λευκωσία στις

³²⁸ *Ο Φιλελεύθερος*, 28 Οκτωβρίου 1959.

³²⁹ *Σύνταγμα της Κυπριακής Δημοκρατίας*, Λευκωσία 1960, Συμπληρωματικόν Πρωτόκολλον Υπ' Αριθμόν II. Άρθρον I.

³³⁰ Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ4/59, Κλάδος Οργανώσεως και Εκπαιδεύσεως FILE 2, Πρακτικά στην ελληνική γλώσσα της πρώτης σύσκεψης της Επιτροπής Αναπληρωτών Υπουργών στο Παρίσι, 19 Δεκεμβρίου 1960.

³³¹ Η Επιτροπή Αναπληρωτών Υπουργών αποτελείτο από τον υπουργό Εξωτερικών της Κύπρου Σπύρο Κυπριανού και τους πρεσβευτές της Ελλάδας και της Τουρκίας στην Κύπρο, Κωνσταντίνο Τρανό και Emin Dirvana αντίστοιχα.

³³² Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 4/59, Κλάδος Οργανώσεως και Εκπαιδεύσεως, FILE 2, Minutes of the First Meeting of the Committee of Ministers 19 Δεκεμβρίου 1960. Χρησιμοποιώ το Πρακτικό σε ελληνική γλώσσα που υπάρχει στον ίδιο φάκελο.

³³³ T.N.A. (U.K.), FO 371/144695, Alliance Treaty Between Greece and Turkey and Cyprus, επιστολή J.N.O. Curle, προς J.M. Addis, 7 Νοεμβρίου 1959 με επισυναπτόμενες σημειώσεις «Notes on Meeting of Military Attache with General Dovas November 4, 1959» του ταξίαρχου Johnson : [...] *the agreement consists apparently of a preamble and three Annexes, one of which dealt with the organization of the Tripartite Headquarters, the second with the organization of the troops, and a third which dealt with roles and functions* [...], και T.N.A. (U.K.), FO 371/144696, Military Conference in Athens, τηλεγράφημα (αρ. 614) βρετανικής πρεσβείας στην Αθήνα στο Foreign Office, 10 Οκτωβρίου 1959.

³³⁴ Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 11/1, Συμφωνία, ΣΥΣΚΕΨΙΣ ΑΘΗΝΩΝ, «Αποσπάσματα ενδιαφερόντων σημείων εκ των Πρακτικών».

³³⁵ Κ.Α.Κ., Π.Ε.Σ. 1/25, (Προπαρασκευαστικά Έγγραφα Συντάγματος) «Agreement between the Republic of Cyprus, the Kingdom of Greece and the Republic for the application of the Treaty of Alliance signed at Nicosia on August 16th, 1960», στο εξής Treaty of Alliance. Σε πολλές υποσημειώσεις της διατριβής παραπέμπω και στο ελληνικό κείμενο του Παραρτήματος Δ που βρίσκεται στο Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 4/1, Κλάδος Οργανώσεως και Εκπαιδεύσεως, Εκπαιδευσίς του Στρατού της Δημοκρατίας της Κύπρου, Συνθήκη Συμμαχίας-Παράρτημα Δ.

³³⁶ Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 4/1, Κλάδος Οργανώσεως και Εκπαιδεύσεως, Εκπαιδευσίς του Στρατού της Δημοκρατίας της Κύπρου, Συνθήκη Συμμαχίας-Παράρτημα Δ.

16 Αυγούστου 1960 από τους Αρχιεπίσκοπο Μακάριο, το δρα F. Kutchuk και τους γενικούς προξένους της Ελλάδας και Τουρκίας Γεώργιο Χριστόπουλο και Veedi Turel αντίστοιχα.³³⁷

Σύμφωνα με το Παράρτημα Δ, η εκπαίδευση του Κυπριακού Στρατού χωριζόταν σε πέντε βασικές κατηγορίες : (α) βασική εκπαίδευση νεοσυλλέκτων, (β) εκπαίδευσις αξιωματικών και υπαξιωματικών, (γ) εκπαίδευσις μονάδων, (δ) εκπαίδευσις μονάδων και (ε) προκεχωρημένη εκπαίδευσις δι' αξιωματικούς και υπαξιωματικούς.³³⁸ Την ευθύνη της εκπαίδευσης για τα πρώτα τρία χρόνια είχε το Τριμερές Στρατηγείο, ενώ στη συνέχεια θα αναλάμβανε ο Κυπριακός Στρατός.³³⁹ Η εκπαίδευση των ανδρών θα τερματιζόταν από τις αρχές της Δημοκρατίας σε συνεννόηση με το Τριμερές Στρατηγείο.³⁴⁰ Εκπαιδευτές σύμφωνα με τη Συνθήκη Συμμαχίας, Παράρτημα Δ, άρθρο 1 ήταν Τούρκοι και Έλληνες αξιωματικοί³⁴¹ που συγκροτούσαν την Ε.Ο.Κ.Σ. (Εκπαιδευτική Ομάδα Κυπριακού Στρατού).

Το άρθρο ΙΧ του Παραρτήματος Δ, προνοούσε όπως δοθεί προτεραιότητα στην εκπαίδευση προσωπικού με στόχο την κάλυψη των άμεσων αναγκών προσωπικού για το Τριμερές Στρατηγείο, το Εκπαιδευτικό Κέντρο, το Αρχηγείο του Κυπριακού Στρατού και το «προσωπικόν αρχικής πλαισιώσεως δια το στρατόν της δημοκρατίας της Κύπρου», θέσεις οι οποίες αρχικά και προσωρινά θα στελεχώνονταν από Τούρκους και Έλληνες αξιωματικούς και οπλίτες.³⁴² Ως εκ τούτου, το άρθρο Χ του ίδιου Παραρτήματος προνοούσε διαχωρισμό της εκπαίδευσης σε τρεις υποκατηγορίες.³⁴³ Η πρώτη ήταν η «Συνοπτική Εκπαίδευση»³⁴⁴ (Concise-Training), διάρκειας 8 εβδομάδων :

Εν αρχή μια περίοδος συνοπτικής εκπαιδευσεως διαρκείας οκτώ εβδομάδων θα λάβη χώραν εις το γενικό Κέντρον Εκπαιδευσεως επί τω σκοπώ όπως εκπαιδευθή το προσωπικό το αναφερόμενον εις την παράγραφον 1 του άρθρου ΙΧ του παρόντος Παραρτήματος. Ο τύπος ούτος της εκπαιδευσεως θα εφαρμοσθή δι' όλους τους βαθμούς ήτοι Αξ/κούς, Υπαξιωματικούς και στρατιώτες. Το

³³⁷ Soulioti, *Fettered Independence Cyprus 1878-1964, The Narrative*, σελ. 110.

³³⁸ Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 4/1, Κλάδος Οργανώσεως και Εκπαιδευσεως, Εκπαίδευσις του Στρατού της Δημοκρατίας της Κύπρου, Συνθήκη Συμμαχίας-Παράρτημα Δ, Άρθρον VI.

³³⁹ Κ.Α.Κ., Π.Ε.Σ. 1/25, Treaty of Alliance, άρθρο VIII, παράγραφος 1 (ε) : «*The responsibility of the Tripartite Headquarters on basic training shall be delegated after three years to the chain of Command of the Army of the Republic of Cyprus*».

³⁴⁰ Κ.Α.Κ., Π.Ε.Σ. 1/25, Treaty of Alliance-Annex D, άρθρο X, παράγραφος 1.

³⁴¹ Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 4/1, Κλάδος Οργανώσεως και Εκπαιδευσεως Εκπαίδευσις του Στρατού της Δημοκρατίας της Κύπρου, Συνθήκη Συμμαχίας-Παράρτημα Δ, Άρθρον I.

³⁴² Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 4/1, Κλάδος Οργανώσεως και Εκπαιδευσεως, Εκπαίδευσις του Στρατού της Δημοκρατίας της Κύπρου, Παράρτημα Δ, Άρθρον ΙΧ, παράγραφος 1.

³⁴³ Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 4/1, Κλάδος Οργανώσεως και Εκπαιδευσεως, Εκπαίδευσις του Στρατού της Δημοκρατίας της Κύπρου, Παράρτημα Δ, Άρθρον Χ, παράγραφος 3.

³⁴⁴ Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 4/1, Κλάδος Οργανώσεως και Εκπαιδευσεως, Εκπαίδευσις του Στρατού της Δημοκρατίας της Κύπρου, Συνθήκη Συμμαχίας-Παράρτημα Δ, Άρθρον Χ, παράγραφος 3, πρβλ. και Π.Ε.Σ. 1/25, Treaty of Alliance-Annex D, άρθρο ΙΧ, παράγραφος 3 : «*The normal training of those personnel, to whom this concise training period, shall be resumed immediately after they are relieved by the first normally trained personnel of the Army of the Republic of Cyprus*».

προσωπικό τούτο, όπερ θα έχη περατώσει την περίοδον ταύτην συνοπτικής εκπαίδευσως, θα επανδρώση άνευ καθυστερήσεως, τας βασικάς διοικητικάς θέσεις του γενικού Κέντρου εκπαίδευσως και άλλων συναφών υπηρεσιών.³⁴⁵

Η δεύτερη ήταν η «Κανονική εκπαίδευση»³⁴⁶ (Normal-Training), διάρκειας 6 μηνών για τους αξιωματικούς και 4 μηνών για τους υπαξιωματικούς. Με το πέρας της Κανονικής εκπαίδευσως όσοι είχαν επιλεγεί και συμπληρώσει τη Συνοπτική θα επανέρχονταν για να παρακολουθήσουν και σειρά Κανονικής εκπαίδευσως. Η τρίτη κατηγορία, για την οποία η Συνθήκη Συμμαχίας προέβλεπε έναρξή της σύμφωνα με τις αυξανόμενες ανάγκες του Γενικού Κέντρου Εκπαίδευσως, αφορούσε «*Εκπαίδευση Μονίμων Αξιωματικών και Υπαξιωματικών*»³⁴⁷ - (Training of Regular Officers and NCOs),³⁴⁸ αξιωματικών και υπαξιωματικών, διάρκειας ενός έτους για τους πρώτους και 8 μηνών για τους δεύτερους.

Το άρθρο X του Παραρτήματος Δ της Συνθήκης Συμμαχίας, προνοούσε «*Χρονικόν Πίνακαν Φάσεων Ενεργοποιήσεως του Στρατού της Δημοκρατίας της Κύπρου*», (Time Phase Plan),³⁴⁹ με σκοπό την κατά στάδια συγκρότηση και ενεργοποίηση του Κυπριακού Στρατού. Έτσι, στις 9 Δεκεμβρίου 1960,³⁵⁰ το Τριμερές Στρατηγείο «*συνέταξε*»³⁵¹ και υπέβαλε προς έγκριση στο Υπουργείο Άμυνας το «*ΣΧΕΔΙΟΝ ΦΑΣΕΩΝ ΕΝΕΡΓΟΠΟΙΗΣΕΩΣ ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ ΚΥΠΡΙΑΚΟΥ ΣΤΡΑΤΟΥ*»³⁵² το οποίο προέβλεπε την κατά στάδια κατάταξη και εκπαίδευση των ανδρών του Κυπριακού Στρατού εντός 23.5 μηνών. Επί του προταθέντος Σχεδίου Φάσεων Κατάταξης του

³⁴⁵ Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 4/1, Κλάδος Οργανώσεως και Εκπαίδευσως, Εκπαιδευσις του Στρατού της Δημοκρατίας της Κύπρου, Παράρτημα Δ, Άρθρον X, παράγραφος 4.

³⁴⁶ Ο.π., Παράρτημα Δ, Άρθρον X, παράγραφος 3 (β).

³⁴⁷ Ο.π., Παράρτημα Δ, Άρθρον X, παράγραφος 3 (γ).

³⁴⁸ Non Commissioned Officers.

³⁴⁹ Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 4/1, Κλάδος Οργανώσεως και Εκπαίδευσως, Εκπαιδευσις του Στρατού της Δημοκρατίας της Κύπρου, Συνθήκη Συμμαχίας-Παράρτημα Δ, Άρθρον X, παράγραφος 1, πρβλ. Π.Ε.Σ. 1/25, Treaty of Alliance-Annex D, άρθρο X, παράγραφος 1 : «[...] *The Time Phase Plan for the activation of the Army of the Republic of Cyprus*».

³⁵⁰ Κ.Α.Κ., Α.Υ.Ε.Ε.ΚΥ., FA1/1999, Αλληλογραφία Υπουργείου Εξωτερικών με Τριμερές Στρατηγείον, Ετησία Έκθεσις Τριμερούς Στρατηγείου Υπ' Αριθμόν 3, ταξίαρχου Γεώργιου Περίδη προς Επιτροπήν Αναπληρωτών Υπουργών Εξωτερικών, 14 Νοεμβρίου 1963, παράγραφος 2 (β) «[...] *Η εν λόγω αναλογία των ελλείψεων, εξήχθη με βάση αφ' ενός μόν τας προβλεπομένας Συνθέσεις του Κυπριακού Στρατού και αφ' ετέρου τον υπό του Τριμερούς Στ/γείου συνταχθέντα και υποβληθέντα από 9.12.60 εις Υπουργείον Αμύνης προς έγκρισιν Πίνακαν προτεινομένης Ενεργοποιήσεως τούτου* [...]».

³⁵¹ Κ.Α.Κ., Α.Υ.Ε.Ε.ΚΥ., FA1/1998, Αλληλογραφία Υπουργείου Εξωτερικών με Τριμερές Στρατηγείον, Ετησία Έκθεσις Τριμερούς Στρατηγείου Υπ' Αριθμόν 1, υποστράτηγου Μενέλαου Παντελίδη προς Επιτροπήν Αναπληρωτών Υπουργών Εξωτερικών, 11 Δεκεμβρίου, παράγραφος 5 (β) : «*το Τριμερές Στρατηγείον συνέταξε σχέδιον οργανώσεως της εκπαίδευσως του Κυπριακού Στρατού συμφώνως προς το οποίον άπασαι αι κατηγορίαί (αξιωματικοί, υπαξιωματικοί και οπλίται) θα περατώσουν την εκπαίδευσιν των διά μιάς Συντόμου και πέντε Κανονικών περιόδων Εκπαίδευσως*».

³⁵² Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 4/3, Κλάδος Οργανώσεως και Εκπαίδευσως, Έγγραφα Κλάδου Οργανώσεως Εκπαίδευσως 1960, «*ΣΧΕΔΙΟΝ ΦΑΣΕΩΝ ΕΝΕΡΓΟΠΟΙΗΣΕΩΣ ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ ΚΥΠΡΙΑΚΟΥ ΣΤΡΑΤΟΥ*», πρβλ. Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 4/2, Κλάδος Οργανώσεως και Εκπαίδευσως, «*Ενημέρωσις επί των αρμοδιοτήτων και ευθυνών του Τμήματος Οργανώσεως*», ΤΡΙΜΕΡΕΣ ΣΤΡΑΤΗΓΕΙΟΝ ΚΛΑΔΟΣ ΟΡΓΑΝΩΣΕΩΣ-ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ ΤΜΗΜΑ ΟΡΓΑΝΩΣΕΩΣ ΕΝΗΜΕΡΩΣΙΣ ΕΠΙ ΤΩΝ ΑΡΜΟΔΙΟΤΗΤΩΝ ΚΑΙ ΕΥΘΥΝΩΝ ΤΟΥ ΤΜΗΜΑΤΟΣ ΟΡΓΑΝΩΣΕΩΣ : «[...] *Συμφώνως προς το ανωτέρω Σχέδιον ενεργοποιήσεως και εφ' όσον δεν θα υπάρχουν μεταβολαί ή ενεργοποιήσις του Κυπριακού Στρατού θα επραγματοποιείτο εντός 23/1.2 περίπου μηνών*».

Δεκεμβρίου 1960 το Τριμερές Στρατηγείο προέβη σε αριθμητικές αλλαγές των υπό κατάταξη ανδρών (αύξηση του συνόλου των αξιωματικών κατά 24 (167 σε 191) και στρατιωτών κατά 224 (1352 σε 1576). Το τελικό σχέδιο : «ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΘΗΣΟΜΕΝΟΥ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΥ ΕΙΣ ΤΑΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΑΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥΣ»³⁵³ που διατηρούσε την εκπαίδευση του Κυπριακού Στρατού σε Φάσεις, εγκρίθηκε και υπογράφηκε από τον αρχηγό, τον υποδιοικητή, τον επιτελάρχη και το διοικητή του Κλάδου Οργάνωσης της Εκπαίδευσης του Τριμερούς Στρατηγείου στις 5 Ιουλίου 1961.³⁵⁴ Κάθε φάση θα στελέχωνε και ένα από τα πέντε προβλεπόμενα τάγματα με την ετήσια αναφορά για το έτος 1961 του Τριμερούς Στρατηγείου να αναφέρει σχετικά : «*Η Εκπαίδευσις και ενεργοποιήσις έχουν συντονισθή μεταξύ των εις τρόπον ώστε αι Μονάδες να ενεργοποιούνται ευθύς ως το προσωπικό των περατώνη την Εκπαίδευσίν του*».³⁵⁵ Συνολικά θα εκπαιδούνταν 1.980 άνδρες : 191 αξιωματικοί, 213 υπαξιωματικοί, 1576 οπλίτες εκ των οποίων οι 268 θα επιλέγονταν και θα εκπαιδούνταν ως δεκανείς. Η κάθε φάση περιελάμβανε ξεχωριστή εκπαίδευση αξιωματικών, υπαξιωματικών, οπλιτών και υποψήφιων δεκανέων. Εκτός της εξάμηνης και της τετράμηνης εκπαίδευσης για τους αξιωματικούς και υπαξιωματικούς αντίστοιχα για την οποία έγινε λόγος πιο πάνω, οι οπλίτες θα δέχονταν τρίμηνη εκπαίδευση και όσοι από αυτούς επιλέγονταν με εξετάσεις ως δεκανείς θα δέχονταν επιπρόσθετα εκπαίδευση ενός μήνα.³⁵⁶

Στη Συνοπτική εκπαίδευση θα συμμετείχαν 70 αξιωματικοί, 61 υπαξιωματικοί και 129 οπλίτες. Στην I Φάση Κανονικής εκπαίδευσης θα συμμετείχαν 37 αξιωματικοί, 46 υπαξιωματικοί, 325 οπλίτες εκ των οποίων 56 θα επιλέγονταν ως δεκανείς. Στη II Φάση Κανονικής εκπαίδευσης, η οποία θα άρχιζε 4 μήνες και δύο εβδομάδες μετά την έναρξη της I Φάσης, θα συμμετείχαν 22 αξιωματικοί, 29 υπαξιωματικοί και 290 οπλίτες, εκ των οποίων οι 44 θα επιλέγονταν ως δεκανείς. Η III Φάση Κανονικής εκπαίδευσης, θα άρχιζε 9 μήνες μετά την έναρξη της I Φάσης προέβλεπε εκπαίδευση 28 αξιωματικών, 27 υπαξιωματικών, 290 οπλιτών εκ των οποίων οι 44 θα επιλέγονταν ως δεκανείς. Η IV Φάση εκπαίδευσης, θα άρχιζε 13 μήνες μετά την έναρξη I Φάσης, με την εκπαίδευση 22 αξιωματικών, 25 υπαξιωματικών και 271 οπλίτες εκ των οποίων οι 40 θα επιλέγονταν ως δεκανείς. Τέλος, η V και τελευταία Φάση ενεργοποίησης του Κυπριακού Στρατού, θα

³⁵³ Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 4/52, Κλάδος Οργάνωσης και Εκπαιδύσεως, Σχέδια Κλάδου Οργάνωσης και Εκπαιδύσεως 1961, «ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΘΗΣΟΜΕΝΟΥ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΥ ΕΙΣ ΤΑΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΑΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥΣ».

³⁵⁴ Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 4/52, Κλάδος Οργάνωσης και Εκπαιδύσεως, Σχέδια Κλάδου Οργάνωσης και Εκπαιδύσεως 1961.

³⁵⁵ Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 4/58, Κλάδος Οργάνωσης και Εκπαιδύσεως, FILE 1.

³⁵⁶ Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 4/3, Κλάδος Οργάνωσης και Εκπαιδύσεως, Έγγραφο Κλάδου Οργάνωσης Εκπαιδύσεως 1960, «ΣΧΕΔΙΟΝ ΦΑΣΕΩΝ ΕΝΕΡΓΟΠΟΙΗΣΕΩΣ ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ ΚΥΠΡΙΑΚΟΥ ΣΤΡΑΤΟΥ».

άρχιζε 19 μήνες μετά την έναρξη της I Φάσης και θα εκπαιδεύονταν 12 αξιωματικοί, 25 υπαξιωματικοί και 271 οπλίτες, εκ των οποίων οι 40 θα επιλέγονταν ως δεκανείς.³⁵⁷ Η άσκηση του τουρκοκυπριακού veto στις 20 Οκτωβρίου 1961, όχι μόνο δεν επέτρεψε την ολοκλήρωση των τεσσάρων τελευταίων Φάσεων ενεργοποίησης του Κυπριακού Στρατού, αλλά επέφερε όπως προκύπτει από τους καταλόγους των εκπαιδευθέντων και αρκετές αριθμητικές αλλαγές στους υπαξιωματικούς και οπλίτες της Συνοπτικής, αλλά και στους αξιωματικούς της Κανονικής εκπαίδευσης.

---

³⁵⁷ Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 4/3, Κλάδος Οργανώσεως και Εκπαιδεύσεως, Έγγραφα Κλάδου Οργανώσεως Εκπαιδεύσεως 1960, «ΣΧΕΔΙΟΝ ΦΑΣΕΩΝ ΕΝΕΡΓΟΠΟΙΗΣΕΩΣ ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ ΤΟΥ ΚΥΠΡΙΑΚΟΥ ΣΤΡΑΤΟΥ».

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

Κυπριακός Στρατός - Οργανωτικές προσπάθειες και το Νομοθετικό πλαίσιο.

2.1 Ο διορισμός αρχηγού και υπαρχηγού στον Κυπριακό Στρατό.

Η κοινοτική προέλευση του αρχηγού του Κυπριακού Στρατού της Χωροφυλακής και της Αστυνομίας δεν καθοριζόταν από τη 13^η πρόνοια της Βασικής Διάρθρωσης των συμφωνιών Ζυρίχης-Λονδίνου : «Οι Αρχηγοί και Υπαρχηγοί των Ενόπλων Δυνάμεων, Χωροφυλακής και της Αστυνομίας θα διορίζονται κατόπιν κοινής συμφωνίας υπό του Προέδρου και του Αντιπροέδρου της Δημοκρατίας. Ο εις εκ των Αρχηγών αυτών θα είναι Τούρκος και εκεί όπου ο Αρχηγός θα ανήκη εις την μίαν εκ των Κοινοτήτων, ο Υπαρχηγός δέον να ανήκη εις την ετέραν».³⁵⁸ Αν και θα ανέμενε κανείς να συζητηθούν διάφορα ονόματα για τις τρεις αρχηγίες, το Μεταβατικό Υπουργικό Συμβούλιο στη δεύτερή του συνεδρίαση στις 7 Μαρτίου 1959, δεν συζήτησε κάτι τέτοιο, αλλά με το κατά πόσο θα υπήρχε ένας αρχηγός τόσο για την Αστυνομία όσο και για τη Χωροφυλακή. Στην περίπτωση που το Υπουργικό Συμβούλιο αποφάσιζε για κοινό αρχηγό Αστυνομίας και Χωροφυλακής, τούτο θα σήμαινε ότι η κοινοτική του προέλευση θα επηρέαζε και την κοινοτική προέλευση του αρχηγού του Κυπριακού Στρατού. Η συνεδρίαση δεν έλαβε κάποια απόφαση και το ζήτημα παραπέμφθηκε για περαιτέρω συζήτηση.³⁵⁹

Σε νέα συνεδρίαση του Μεταβατικού Υπουργικού Συμβουλίου στις 17 Μαρτίου 1959 επί του ζητήματος ενιαίας αρχηγίας Αστυνομίας και Χωροφυλακής, ο διοικητικός γραμματέας του Μεταβατικού Υπουργικού Συμβουλίου John Reddaway, εισηγήθηκε όπως η Χωροφυλακή είναι παρακλάδι της Αστυνομίας και όχι αυτόνομη³⁶⁰ και στις 5 Μαΐου 1959 το ζήτημα παραπέμφθηκε σε επιτροπή η οποία κλήθηκε να αποφασίσει και να κοινοποιήσει στο Υπουργικό Συμβούλιο σχετική έκθεση.³⁶¹ Η έκθεση της επιτροπής αναζητήθηκε, αλλά δεν εντοπίστηκε στα αρχεία του Υπουργικού Συμβουλίου και είναι

³⁵⁸ Cmnd. 679, Conference on Cyprus, February 19, 1959, Basic Structure of the Republic of Cyprus, article 13.

³⁵⁹ Α.Γ.Υ.Σ., Πρακτικά Μεταβατικού Υπουργικού Συμβουλίου, 7 Μαρτίου 1959 : «*It was agreed that the question of whether there should be a separate Gendarmerie and whether, in that case there should be a single command for the Police Force and the Gendarmerie should be left for decision to a future meeting*».

³⁶⁰ Α.Γ.Υ.Σ., Πρακτικά Μεταβατικού Υπουργικού Συμβουλίου, 17 Μαρτίου 1959, submission (6/59) John Reddaway to Joint Council : «Cyprus Police Force» 16 Μαρτίου 1959, Φάκελος 14/1959/I Submissions to the Council of Ministers (2/59-60/59), παραθέτω σχετικό απόσπασμα : «*It is suggested that there should be a single Police Force in Cyprus and that, if a Gendarmerie is to be established, it should exist as a branch of the Police Force and not independently*». Η αριθμητική καταγραφή των προτάσεων νόμου (submission) δηλώνονταν με αύξοντα αριθμό και δίπλα το αντίστοιχο έτος, π.χ. το 26/59 δηλώνει ότι έχουμε την εικοστή έκτη πρόταση νόμου του 1959.

³⁶¹ Α.Γ.Υ.Σ., Πρακτικά Μεταβατικού Υπουργικού Συμβουλίου, 5 Μαΐου 1959 : «*It was agreed that a Sub Committee of the Transitional Committee should be appointed as recommends in Submission 26/59*», submission (26/59) (δεν αναφέρεται αποστολέας) to Joint Council : «Police Force and Gendarmerie for the Republic of Cyprus», 2nd May 1959, Φάκελος 14/1959/I Submissions to the Council of Ministers (2/59-60/59).

εξαιρετικά δύσκολο να κατανοήσει κανείς πότε ακριβώς, πώς και σε ποιο βαθμό ήταν το περιεχόμενό της ή όχι, αυτό που καθόρισε την τελική απόφαση για ξεχωριστή αρχηγία σε Αστυνομία και Χωροφυλακή.

Σε κάθε περίπτωση, η απόφαση για τη δημιουργία δύο ξεχωριστών σωμάτων, άρα και δυο ξεχωριστών αρχηγείων, επιβεβαιώνεται τόσο από τον τύπο της εποχής³⁶² όσο και από τη συνεδρίαση του Υπουργικού Συμβουλίου της 7^{ης} Αυγούστου 1959. Πιο συγκεκριμένα, στις 7 Αυγούστου 1959, ο κυβερνήτης ενόπιον του Μεταβατικού Υπουργικού Συμβουλίου ανακοίνωσε την έγκρισή του για τις υποψηφιότητες των Χαράλαμπου Χασάπη και Mehmet Refik ως αρχηγού και υπαρχηγού της Αστυνομίας, και Ahmet Niazi και Σάββα Αντωνίου ως αρχηγού και υπαρχηγού της Χωροφυλακής.³⁶³ Αυτή η έγκριση υλοποιούσε τη ζυριχική δέσμευση για ανάληψη μιας αρχηγίας από Τούρκο και ως εκ τούτου, ο αρχηγός των Ενόπλων Δυνάμεων θα ήταν Έλληνας.

Έτσι στις 16 Αυγούστου 1960, πρώτη μέρα του βίου της ανεξάρτητης Κυπριακής Δημοκρατίας, μετά από συναπόφαση του προέδρου και του αντιπροέδρου της Κυπριακής Δημοκρατίας, αρχηγός του Κυπριακού Στρατού³⁶⁴ διορίστηκε ο υποστράτηγος ε.α. Μενέλαος Παντελίδης.³⁶⁵ Στις 6 Οκτωβρίου 1960, ως υπαρχηγός, διορίστηκε ο Τουρκοκύπριος ταξίαρχος ε.α. Hüsamettin Tanyar.³⁶⁶ Ο Μενέλαος Παντελίδης παρέμεινε στη θέση του αρχηγού του Κυπριακού Στρατού για οκτώ και πλέον έτη, μέχρι την 1^η

³⁶² *Ο Φιλελεύθερος*, 2 Ιουλίου 1959. Ο ρόλος της Αστυνομίας και της Χωροφυλακής ήταν η τήρηση της τάξης εντός των πόλεων και της υπαίθρου αντίστοιχα, βλ. για τούτο Μυριάνθης Ιορδάνου, *Κυπριακή Αστυνομία Από τα Κλασικά Χρόνια ως το 21^ο αιώνα*, εκδ. TTG Creations, Λευκωσία 2006, σσ. 42-67.

³⁶³ Α.Γ.Υ.Σ., Πρακτικά Μεταβατικού Υπουργικού Συμβουλίου, 7 Αυγούστου 1959, submission (82/59) Government House to the Joint Council : «Police Force and Gendarmerie for the Republic of Cyprus» 20th August 1959, και επισυναπτόμενο «Police and Gendarmerie Commands» 7th August 1959, Φάκελος 14/1959/II Submissions to the Council of Ministers (61/59-103/59).

³⁶⁴ Κ.Α.Κ., Α.Υ.Ε.Ε.ΚΥ., FA1/2022, Υπουργείο Εξωτερικών-Army of the Republic of Cyprus, Cyprus Army Headquarters προς Tripartite Headquarters, Annual Report of action taken from 16.8.60-12.8.61, 21 Αυγούστου.

³⁶⁵ Ο Μενέλαος Παντελίδης γεννήθηκε στην Αμμόχωστο στις 2 Δεκεμβρίου 1895. Φοίτησε στη Σχολή Ευελπίδων από την οποία αποφοίτησε το 1918. Στις 28 Ιουνίου 1918 ονομάστηκε ανθυπολοχαγός και δυο χρόνια αργότερα το 1920 υπολοχαγός. Υπήρξε απόφοιτος των Σχολών Πολέμου, Ταγμάτων Γαλλικού Στρατού, Ανωτέρων Αξιωματικών της Αγγλίας και πέρασε απ' όλες τις βαθμίδες της στρατιωτικής ιεραρχίας. Πολέμησε στον Πρώτο Παγκόσμιο και στο Μικρασιατικό πόλεμο του 1922. Κατά τη διάρκεια του Δεύτερου Παγκόσμιου Πολέμου διετέλεσε το 1941 τμηματάρχης Ι Γραφείου του Γενικού Στρατηγείου και το 1943 διοικητής του 1^{ου} συντάγματος Ανταρτών Βάλτου (Ε.Δ.Ε.Σ.). Κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου υπηρέτησε ως επιτελάρχης της ΙΙ Μεραρχίας (1946) και στη συνέχεια ανέλαβε με το βαθμό ταξίαρχου τη διοίκηση της 31^{ης} ταξιαρχίας με έδρα το Κιλκίς (1947-1949). Το 1950 προήχθη σε υποστράτηγο και τον Αύγουστο του 1951 ανέλαβε τη διοίκηση των Ελληνικών Δυνάμεων, οι οποίες στάλθηκαν στην Κορέα. Το 1953 αποστρατεύτηκε στο βαθμό του αντιστράτηγου. Απεβίωσε στις 2 Μαΐου 1977 στην Αθήνα. Βλ. σχετικά Αρχείο Διεύθυνσης Ιστορίας Εθνικής Φρουράς στο εξής Δ.Ι.Ε.Φ., Φάκελος Συλλογής Ιστορικών Στοιχείων (2^ο Τμήμα), Βιογραφικό Σημείωμα αντιστράτηγου Μενέλαου Παντελίδη, πρβλ. και Μητρώο Αξιωματικών Τριμερούς Στρατηγείου Κύπρου, (Αρχείο αντισυνταγματάρχη ε.α. Χριστοφή Ηλία), *Μεγάλη Κυπριακή Εγκυκλοπαίδεια*, τόμος ενδέκατος, εκδ. Φιλόκυπρος, Λευκωσία 1989, σελ. 75, Χρήστος Μιτσιδής, *Δια πυρός και σιδήρου*, εκδ. Negresco, Λάρνακα 2008, σσ. 115-117 και Χαράλαμπος Χααραλαμπίδης, *Ραούφ Ντεκτάς*, εκδ. Γερμανός, Θεσσαλονίκη 2003, σελ. 257.

³⁶⁶ Κ.Α.Κ., Α.Υ.Ε.Ε.ΚΥ., FA1/2022, Υπουργείο Εξωτερικών-Army of the Republic of Cyprus, Cyprus Army Headquarters προς Tripartite Headquarters, Annual Report of action taken from 16.8.60-12.8.61, 21 Αυγούστου 1961.

Οκτωβρίου 1968,³⁶⁷ ενώ ο υπαρχηγός Η. Tanyar³⁶⁸ εγκατέλειψε τη θέση του με το ξέσπασμα των διακοινοτικών ταραχών το Δεκέμβριο του 1963.³⁶⁹

Πώς όμως επιλέγησαν ο αρχηγός και ο υπαρχηγός του Κυπριακού Στρατού; Αν για τον αρχηγό το ερώτημα έχει απάντηση η μη πρόσβαση σε τουρκικά αρχεία δεν μας δίνει επαρκή στοιχεία για τον υπαρχηγό. Για τη θέση του αρχηγού στις 28 Ιουλίου 1959 η εφημερίδα *Ο Φιλελεύθερος* έγραφε : «λέγεται μετ' επιτάσεως ότι η ελληνοκυπριακή πλευρά θα προτείνει ως διοικητή του Σώματος Στρατού μεταξύ των πέντε υποψηφίων - τον Στρατηγόν Μενέλαον Παντελίδην ή τον Αντισυνταγματάρχην [Νικόλαο] Παπαδόπουλον, υιόν του εκ Βαρωσίων τέως Εθναρχικού Συμβούλου κ. Πολυβίου Παπαδόπουλου».³⁷⁰ Οι τρεις άλλοι ήταν οι Γεώργιος Αζίνας και Άθως Μυριανθόπουλος που υπηρετούσαν στον Ελληνικό Στρατό και³⁷¹ ο γενικός γραμματέας του Ε.Δ.Μ.Α., Παύλος Παυλάκης, προσωπική επιλογή του Αρχιεπισκόπου. Ο τελευταίος ανέφερε στο συγγραφέα σχετικά : «Το 1959 ο Μακάριος επέμεινε να γίνω αρχηγός του Κυπριακού Στρατού και είπα όχι. Είχαν ήδη τοποθετηθεί οι αρχηγοί Αστυνομίας και Χωροφυλακής θέσεις για τις οποίες προτάθηκε το όνομά μου όπως ακριβώς και για το Στρατό. Στην άρνησή μου ο Μακάριος μου είπε : «βρες μου κάποιον άλλο» και τότε εγώ θυμήθηκα το στρατηγό Παντελίδη».³⁷² Ο Μακάριος συμφώνησε με την πρόταση του Π. Παυλάκη και του ζήτησε να προσεγγίσει το Μ. Παντελίδη, κάτι που έγινε τις πρώτες μέρες του Ιανουαρίου 1960 στο σπίτι του Ευάγγελου Λοΐζου.

Ο Μ. Παντελίδης τη συγκεκριμένη περίοδο βρισκόταν στην Κύπρο και θα επισκεπτόταν τον πρόεδρο Μακάριο. Έγραφε σχετικά η εφημερίδα *Ο Φιλελεύθερος* : «Ο Στρατηγός Παντελίδης παρά τω Εθνάρχη. Ως ανεκοίνωσε ο παρεπιδημών εν Κύπρω Στρατηγός Μενέλαος Παντελίδης Κύπριος την καταγωγήν θα τον επισκεφθή κατά το απόγευμα της προσεχούς Παρασκευής. Ερωτηθείς περί του ενδεχομένου αναλήψεως υπό του Στρατηγού υπηρεσία εις τον Κυπριακόν Στρατόν ο Μ. Αρχιεπίσκοπος απέφυγε να απαντήσει».³⁷³ Στις 12 Ιανουαρίου 1960 έφτασε στην Κύπρο το πρώτο ελληνικό στρατιωτικό κλιμάκιο για να αρχίσει τις προετοιμασίες για την εγκαθίδρυση του Τριμερούς Στρατηγείου. Δεν είναι

³⁶⁷ Δ.Ι.Ε.Φ., Α2Φ3Τ1, Βιβλίο Ημερήσιας Διαταγής Κυπριακού Στρατού, Ημερήσια Διαταγή 26.9.1968.

³⁶⁸ Ο Hüsamettin Tanyar γεννήθηκε στη Λεύκα το 1916. Το 1929 πήγε με τον πατέρα του, ο οποίος εγκατέλειψε το γεωργικό του επάγγελμα, στην Αττάλεια της Τουρκίας. Εκεί αποφοίτησε από Σχολή Μέσης Παιδείας και στη συνέχεια φοίτησε στη Στρατιωτική Ακαδημία Κωνσταντινούπολης. Αργότερα έτυχε άλλων στρατιωτικών σπουδών στις Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής. Διετέλεσε στρατιωτικός ακόλουθος της τουρκικής πρεσβείας στο Ηνωμένο Βασίλειο. Στην Κύπρο επέστρεψε για σύντομο χρονικό διάστημα το 1955 και το 1960 αποστρατεύθηκε. Ήταν παντρεμένος και είχε δύο παιδιά, μια κόρη και ένα γιο. Βλ. σχετικά, *Ο Φιλελεύθερος*, 1 Οκτωβρίου και 7 Οκτωβρίου 1960.

³⁶⁹ Δ.Ι.Ε.Φ., Α2Φ3Τ1, Βιβλίο Ημερήσιας Διαταγής Κυπριακού Στρατού, Ημερήσια Διαταγή 24.12.1964.

³⁷⁰ *Ο Φιλελεύθερος*, 28 Ιουλίου 1959.

³⁷¹ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Ανδρέα Αζίνα στις 8/10/2011.

³⁷² Συνέντευξη στο συγγραφέα του τομεάρχη Αμμοχώστου την περίοδο 1955-1959 και βουλευτή Αμμοχώστου κατά την περίοδο (1960-1970) Παύλου Παυλάκη στις 10/5/2009.

³⁷³ *Ο Φιλελεύθερος*, 5 Ιανουαρίου 1960.

βέβαιο αν η άφιξη του Μ. Παντελίδη, λίγες μέρες νωρίτερα, ήταν τυχαία καθώς όλοι συναντήθηκαν σε εκδήλωση της Ανόρθωσης Αμμοχώστου,³⁷⁴ της οποίας πρόεδρος ήταν από το 1960 έως το 1962 ο Π. Παυλάκης.³⁷⁵ Πιθανώς ο Μ. Παντελίδης έχοντας κατά νου την ανάληψη της αρχηγίας του Κυπριακού Στρατού να ήθελε να δει από κοντά με ποιους θα συνεργαζόταν. Ο Μ. Παντελίδης επέστρεψε στην Ελλάδα και είχε συνάντηση με το στρατηγό Γ. Γρίβα στις 5 Φεβρουαρίου 1960 για το σκοπό της οποίας *Ο Φιλελεύθερος* έγραφε :

Ο Στρατηγός Παντελίδης όστις φέρεται ως προοριζόμενος δια την διοίκησιν του Κυπριακού στρατού, επεσκέφθη σήμερον τον αρχηγόν της ΕΟΚΑ Στρατηγόν Γρίβαν-Διγενή και ενημέρωσεν αυτόν επί της αποστολής του εν Κύπρω. Ως πληροφορούμεθα ο Εθνάρχης Μακάριος υπεσχέθη εις τον Στρατηγόν Παντελίδην όπως εξετάσῃ την περίπτωσιν αναθέσεως της αρχηγίας του Κυπριακού στρατού εις αυτόν, μετά την επίλυσιν των σημερινών εκκρεμών προβλημάτων, τα οποία απορροφούν σήμερον όλον τον διαθέσιμον χρόνον του Προέδρου της Κυπριακής Δημοκρατίας. Η υποψηφιότης του Στρατηγού Παντελίδη δια την διοίκησιν του Κυπριακού στρατού, ως πληροφορούμεθα, υποστηρίζεται και υπό του Ελληνικού Επιτελείου ως και υπό του αρχηγού της ΕΟΚΑ. Ο Στρατηγός Παντελίδης υπέβαλε εις τον Εθνάρχην Μακάριον μακρόν υπόμνημα δια του οποίου του εκθέτει τας απόψεις του επί του τρόπου οργανώσεως και λειτουργίας του Κυπριακού στρατού. Ο Στρατηγός Παντελίδης είναι εναντίον πάσης ιδέας οργανώσεως μισθοφορικού στρατού εν Κύπρω και υποστηρίζει την άποψιν ότι ο Κυπριακός στρατός πρέπει να υπόκειται εις υποχρεωτικήν στρατιωτικήν θητείαν, όπως γίνεται με όλους τους στρατούς των συγχρόνων κρατών.³⁷⁶

Ο Μ. Παντελίδης τύγχανε της αποδοχής του Γ. Γρίβα με τον Α. Αζίνα να δηλώνει στο συγγραφέα ότι πέραν της συναίνεσης του Γ. Γρίβα είχε και την έγκριση του Μακαρίου αφού ήλθε στην Κύπρο «*κουβαλώντας τεράστια πολεμική εμπειρία*».³⁷⁷ Ο Μ. Παντελίδης σύμφωνα με τα όσα ανέφερε ο Π. Παυλάκης είχε «*κρυφό καημό*»³⁷⁸ να έλθει στην Κύπρο, αφού υπήρξε ένας εκ των τριών υποψηφίων για να αναλάβει την αρχηγία του ένοπλου αγώνα της Ε.Ο.Κ.Α., μαζί με το στρατηγό Νικόλαο Παπαδόπουλο, το λεγόμενο «*παππού*»,³⁷⁹ και το Γεώργιο Γρίβα.³⁸⁰ Ο Ν. Κρανιδιώτης αναφέρει ότι στο διάστημα άνοιξης και καλοκαιριού του 1960 ο ίδιος ήταν σε στενή επαφή με την ελληνική

³⁷⁴ *Ο Φιλελεύθερος*, 29 Ιανουαρίου 1960.

³⁷⁵ Κωνσταντίνος Ριπής, Ανδρέας Καλλής, Γιώργος Στεφανίδης, *Η Ανόρθωσις και η Αμμόχωστος*, β' έκδ. αναθεωρημένη και συμπληρωμένη, Λεμεσός 2005, σελ. 34, βλ. και www.anorthosis.com/ex-presidents.php, 1/2/2009.

³⁷⁶ *Ο Φιλελεύθερος*, 6 Φεβρουαρίου 1960.

³⁷⁷ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Ανδρέα Αζίνα στις 27/11/2007 και 27/5/2009.

³⁷⁸ Για τούτο βλ. και τη δήλωση του στρατηγού : «*Καταγόμενος εκ Κύπρου κατώρθωσα να εύρω την ικανοποίησιν μιας ευγενούς φιλοδοξίας να επιτύχω εις την Σχολή των Ευελπίδων και να ακολουθήσω το Στρατιωτικόν Στάδιον υπερηφανεύομενος δια τούτο. Έθεσα ως μόνον σκοπόν της ζωής μου την υπηρεσίαν εις τα ιδανικά της ΠΑΤΡΙΔΟΣ και της ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ αποβλέπων όπως αξιωθώ να γίνω διοικητής της πρώτης Ελληνικής Κυπριακής Στρατιωτικής Μονάδας*» στο Δημήτρης Ταλιαδώρος, «*Μενέλαος Παντελίδης 1895-1977*», *Εθνική Φρουρά και Ιστορία*, Υπουργείο Άμυνας, Γενικό Επιτελείο Εθνικής Φρουράς, Διεύθυνση Ιστορίας Εθνικής Φρουράς, τεύχος 6, Απρίλιος - Μάιος - Ιούνιος 2005, σσ. 88-97.

³⁷⁹ Σπύρος Παπαγεωργίου, *Κυπριακή Θύελλα 1955-1959*, εκδ. Επιφανίου, Λευκωσία 1977, σελ. 85.

³⁸⁰ Γεώργιος Γρίβας Διγενής, *Απομνημονεύματα Αγώνος Ε.Ο.Κ.Α. 1955-1959*, Αθήναι 1961, σσ. 16-23.

κυβέρνηση και το Γ. Γρίβα, με τον οποίο αντάλλαζε απόψεις πάνω σε εκκρεμούντα θέματα, (ένα από αυτά ήταν και το ζήτημα της στρατιωτικής ηγεσίας) διαβιβάζοντας εισηγήσεις και απόψεις στο Μακάριο.³⁸¹ Το Μάιο του 1952, ενώ ο Μ. Παντελίδης επέστρεφε από την Κορέα έμεινε λίγες μέρες στην Κύπρο και συζήτησε μαζί με το Μακάριο για τη μορφή που θα έπαιρνε ο αγώνας.³⁸² Ο Μακάριος ήθελε να έχει και την άποψή του «γιατί υπολόγιζε τόσο στον ίδιο όσο και στο κύρος του».³⁸³ Σύμφωνα με τη μαρτυρία του Ανδρέα Αζίνα, ο Μ. Παντελίδης διαφωνούσε με την τακτική³⁸⁴ που θα ακολουθούσε ο Γ. Γρίβας και τασσόταν «*υπέρ των λαϊκών κινητοποιήσεων*».³⁸⁵ Μετά τον όρκο που έδωσε και ο Γ. Γρίβας (ένα χρόνο αργότερα) το 1953 και την επίσημη ανάληψη της στρατιωτικής οργανώσεως³⁸⁶ στην Κύπρο, ο πόθος του Μ. Παντελίδη δεν υλοποιήθηκε, αλλά προσέφερε τις υπηρεσίες του ως εθναρχικός σύμβουλος.³⁸⁷ Ο διορισμός ενός στρατιωτικού, που τύγχανε της αποδοχής και εμπιστοσύνης τόσο του Γ. Γρίβα όσο και του Μακαρίου, θα βοηθούσε με τον καλύτερο δυνατό τρόπο στη σύσφιξη των σχέσεων των δύο ανδρών, σε μια περίοδο όπου οι συζητήσεις για την έκταση των βρετανικών βάσεων απαιτούσαν συναίνεση και ομοψυχία. Έτσι λίγες μέρες αργότερα όπως έγραφε και η εφημερίδα *Ο Φιλελεύθερος* στις 14 Φεβρουαρίου 1960, ο πρόεδρος Μακάριος πρότεινε το Μ. Παντελίδη για αρχηγό του Κυπριακού Στρατού :

Ο πρόεδρος της Κυπριακής Δημοκρατίας Αρχιεπίσκοπος Μακάριος επρότεινε τον Στρατηγόν Μενέλαον Παντελίδη, Κύπριον την καταγωγήν, ως αρχηγόν του στρατού της Κυπριακής Δημοκρατίας. Ο Δρ Κουτσιούκ θα προτείνη τον υπαρχηγόν του στρατού της Κυπριακής Δημοκρατίας. Κατά σχετικήν πρόνοιαν των συμφωνιών οι υποδειχθησόμενοι πρέπει να τύχουν της αμοιβαίας εγκρίσεως του Προέδρου και του Αντιπροέδρου της Κυπριακής Δημοκρατίας. Ως γνωστόν ο Μενέλαος Παντελίδης - στρατηγός εν αποστρατεία του Ελληνικού Στρατού - συγκαταλέγεται μεταξύ των τετιμημένων αξιωματικών των Ελληνικών ενόπλων δυνάμεων, διακριθείς πλειστάκις, διετέλεσε δε

³⁸¹ Κρανιδιώτης, *Δύσκολα Χρόνια Κύπρος 1950 -1960*, σελ. 440.

³⁸² Αζίνας, *50 χρόνια Σιωπής. Η Ώρα της Αλήθειας*, τόμος Α', σελ. 192.

³⁸³ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Ανδρέα Αζίνα στις 27/5/2009.

³⁸⁴ Αναφέρομαι στην τακτική του ανταρτοπολέμου που σχεδιάστηκε από το Γεώργιο Γρίβα Διγενή όταν επισκέφτηκε την Κύπρο το 1951, μένοντας και ανιχνεύοντας την περιοχή Μαραθάσσας και Καλοπαναγιώτη και ακολούθως τον Οκτώβριο του 1952, όταν σε νέα πεντάμηνη επίσκεψή του, ταξίδεψε μαζί με τον Ανδρέα Αζίνα σ' όλο το νησί για να οργανώσει τη μορφή του αγώνα, βλ. σχετικά *Γρίβας, Απομνημονεύματα Αγώνος Ε.Ο.Κ.Α. 1955-1959*, σσ. 15-21, Purcell, *Cyprus*, σελ. 258, και Doros Alastos, *Cyprus Guerilla : Makarios, Grivas and the British*, Heinemann, London, 1960, σελ. 24.

³⁸⁵ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Ανδρέα Αζίνα στις 27/5/2009. Σε συζήτηση που είχα με τον Αντώνη Γεωργιάδη υπασπιστή του Διγενή κατά τη διάρκεια του αγώνα μου τόνισε ότι ο Γεώργιος Γρίβας ήταν ο καταλληλότερος για τη διεξαγωγή του. Αναφερόμενος στις άλλες υποψηφιότητες μου επιβεβαίωσε ότι ο Μενέλαος Παντελίδης ήταν ένας εκ των υποψηφίων τονίζοντάς μου επί λέξει : «μόνο ο Διγενής μπορούσε να κάνει αντάρτικο κανένας άλλος», συνέντευξη στο συγγραφέα του Αντώνη Γεωργιάδη στις 10/6/2009.

³⁸⁶ Γεώργιος Γρίβας Διγενής, *Χρονικόν Αγώνος ΕΟΚΑ 1955-1959*, Λευκωσία 1997, σελ. 1, πρβλ. Γιάννης Χρ. Σπανός, *ΕΟΚΑ Έτσι Πολεμούν οι Έλληνες*, Λευκωσία 1996, σελ. 17.

³⁸⁷ Ταλιαδώρος, «Μενέλαος Παντελίδης 1895-1977», *Εθνική Φρουρά & Ιστορία*, Υπουργείο Άμυνας, σελ. 97.

αρχηγός του Ελληνικού εκστρατευτικού σώματος εις τον Κορεατικόν πόλεμον.³⁸⁸

Ο αντιπρόεδρος της Δημοκρατίας δρ F. Kutchuk συναίνεσε στην ανάληψη της αρχηγίας από το Μ. Παντελίδη ο οποίος έφθασε στην Κύπρο στις 27 Μαρτίου 1960, ωστόσο η επίσημη εξαγγελία καθυστερούσε προκειμένου να συμφωνηθεί ποιος θα αναλάμβανε και την υπαρχηγία.³⁸⁹ Στις 14 Ιουλίου 1960, ένα μήνα πριν την ανακήρυξη της Δημοκρατίας, ο διορισμός αρχηγού και υπαρχηγού δεν είχε ακόμα ολοκληρωθεί και το θέμα ήταν αντικείμενο συζήτησης μεταξύ του προέδρου και του αντιπροέδρου.³⁹⁰ Αν και το όνομα του Μ. Παντελίδη είχε γνωστοποιηθεί, το όνομα του Τουρκοκύπριου υπαρχηγού καθυστερούσε, αφού η υπόδειξή του αναμενόταν να γίνει από τον πρόεδρο της πραξικοπηματικής τουρκικής κυβέρνησης στρατηγό Kemal Gürsel.³⁹¹

Κατά τας πληροφορίες μας παρ' όλων ότι ο Δρ Κιουτσούκ ενέκρινε προ πολλού τον διορισμόν του στρατηγού Παντελίδη ως αρχηγού του Κυπριακού στρατού, εν τούτοις αναβάλλει την επίσημον εξαγγελίαν της εγκρίσεως του διορισμού του κ. Παντελίδη αναμένων την υπόδειξιν υπό του στρατηγού Γκιουρσέλ του υπαρχηγού του Κυπριακού στρατού, ο οποίος συμφώνως προς την συμφωνίαν πρέπει να είναι Τούρκος. Εν τω μεταξύ ο στρατηγός Παντελίδης ανέλαβεν έστω και ανεπισήμως τα καθήκοντά του συναντηθείς μάλιστα και μετά του Υπουργού Αμύνης κ. Ορέκ.³⁹²

Το δημοσίευμα της εφημερίδας *Έθνος* επιβεβαίωσε στους Ελληνοκυπρίους τις συνθήκες εξάρτησης των Τουρκοκυπρίων από την Τουρκία πριν την ανεξαρτησία και φανέρωνε μια αποκάλυπτη παρέμβαση της Άγκυρας σχετικά με το διορισμό του Τούρκου υπαρχηγού, ο οποίος περνούσε από την έγκριση της Άγκυρας και του στρατηγού K. Gürsel, εν αντιθέσει με το διορισμό του Μ. Παντελίδη που εγκρίθηκε από το εκλεγμένο πρόεδρο της Κυπριακής Δημοκρατίας, συναινούντος του δρος F. Kutchuk. Σε κάθε περίπτωση, ακόμη και αν δεν υπήρχε θέμα παρέμβασης της τουρκικής κυβέρνησης, η εκτίμηση που αποκόμιζε η ελληνοκυπριακή πλευρά για «έγκριση» στην επιλογή του υπαρχηγού από τον Τούρκο πρωθυπουργό στρατηγό K. Gürsel, αποτελούσε προμήνυμα πιθανόν και άλλων παρεμβάσεων, γεγονός που δεν βοηθούσε στην απρόσκοπτη και χωρίς εξαρτήσεις λειτουργία του νέου κράτους.

Πάντως και άλλοι πιθανοί λόγοι που να αιτιολογούν την καθυστέρηση στο διορισμό υπαρχηγού για τον Κυπριακό Στρατό δεν θα πρέπει να αποκλείονται. Μια πιθανή εξήγηση είναι ότι η τουρκική πλευρά αναζητούσε κάποιον αξιωματικό, Τουρκοκύπριο στην

³⁸⁸ *Ο Φιλελεύθερος*, 14 Φεβρουαρίου 1960 και *Times of Cyprus*, 14 Φεβρουαρίου 1960.

³⁸⁹ *Έθνος*, 27 Μαρτίου 1960.

³⁹⁰ *Έθνος*, 15 Ιουλίου 1960.

³⁹¹ Ο Kemal Gürsel ήταν διοικητής των Χερσαίων Δυνάμεων και αρχηγός του Γ' Σώματος Στρατού της Τουρκίας 1957-1960. Στις 27 Μαΐου ανέλαβε πρωθυπουργός της Επιτροπής Εθνικής Ενότητας και υπουργός Άμυνας, όταν κατόπιν αναίμακτου στρατιωτικού πραξικοπήματος ανετράπησαν ο πρόεδρος της Τουρκίας Gelal Bajar και ο πρωθυπουργός Adnan Menderes, βλ. σχετικά *Ο Φιλελεύθερος*, 28 Μαΐου 1969 και www.mfa.gov.tr/CemalGursel.en.msa, 12 Νοεμβρίου 2010.

³⁹² *Έθνος*, 15 Ιουλίου 1960.

καταγωγή, ο οποίος θα αφυπηρετούσε ή θα είχε αφυπηρετήσει τη δεδομένη στιγμή έτσι ώστε να μπορεί να αναλάβει καθήκοντα. Δεδομένου ότι ο αρχηγός ήταν απόστρατος, λογικό ήταν να είχαμε και απόστρατο υπαρχηγό, ενώ ο βρετανός ύπατος αρμοστής σε αναφορά του για την πρόοδο του Κυπριακού Στρατού το Φεβρουάριο του 1961 παρατηρούσε ότι ο υπαρχηγός του Κυπριακού Στρατού «είχε πρόσφατα αποστρατευτεί»,³⁹³ κάτι που ενισχύει το επιχείρημα ότι πολύ πιθανόν ο λόγος καθυστέρησης στο διορισμό του ήταν η αναμονή της αφυπηρέτησής του. Υπάρχει ακόμη το ενδεχόμενο η καθυστέρηση να οφείλεται και στην αλλαγή σκυτάλης στην αρχηγία των τουρκικών ενόπλων δυνάμεων, τον Αύγουστο του 1960, με το στρατηγό Cevdet Sunay να διαδέχεται τον K. Gürsel, κάτι που πιθανόν να καθυστέρησε και την απόφαση για το πρόσωπο που θα αναλάμβανε την υπαρχηγία του Κυπριακού Στρατού.³⁹⁴ Όπως και να έχουν τα πράγματα, χωρίς πρόσβαση σε τουρκικά αρχεία είναι δύσκολο να εξαχθούν συμπεράσματα, ωστόσο, άλλοι πιθανοί λόγοι όπως το ενδεχόμενο ακόμα και έντονου ανταγωνισμού για τη θέση να μην αποκλείονται.

Με το διορισμό του αρχηγού του Κυπριακού Στρατού άρχισαν συσκέψεις του προέδρου της Δημοκρατίας και του Μ. Παντελίδη. Σε αυτές, ο τελευταίος επέμενε τόσο στην τοποθέτηση αριθμού αξιωματικών από την Ελλάδα και την Τουρκία οι οποίοι θα αποτελούσαν τον «πυρήνα»³⁹⁵ οργάνωσης του Κυπριακού Στρατού,³⁹⁶ όσο και στην έγκαιρη άφιξη του υπαρχηγού για λήψη οριστικών αποφάσεων. Η άφιξη του υπαρχηγού όπως αναφέρθηκε έγινε στις 6 Οκτωβρίου 1960 και όταν έφθασε στο αεροδρόμιο Λευκωσίας στις 16:30ω με αεροπλάνο των τουρκικών αερογραμμών δήλωσε :

Είμαι εξαιρετικά ευτυχής διότι επιστρέφω εις την χώραν εις την οποίαν εγεννήθην, δια να αναλάβω τιμητικόν καθήκον. Εκφράζω την διακαή μου επιθυμίαν, όπως η Ελληνική και η Τουρκική κοινότης της Νήσου, αι οποίαί έζησαν αδελφικώς εν τω παρελθόντι, συσφίγξουν έτι περισσότερον σήμερον τους δεσμούς φιλίας και συνεργασίας και ζήσουν εν αδελφοσύνη και συνεργασία. Διαβιβάζω τας καλυτέρας μου ευχάς εις τον Κυπριακόν λαόν και εύχομαι προς όλους καλήν τύχην.³⁹⁷

Η άφιξη του υπαρχηγού σηματοδότησε και την έναρξη συζητήσεων για την οργάνωση, τη διάρθρωση, τη διαδικασία κατάταξης,³⁹⁸ τον οπλισμό, τον εξοπλισμό, τη στρατοπέδευση, και τη σύνθεση του Κυπριακού Στρατού. Ακόμη συζητήθηκε και το είδος της θητείας με τον αρχηγό Μ. Παντελίδη να τάσσεται, όπως αναφέρεται στην ετήσια αναφορά του προς το

³⁹³ T.N.A. (U.K.), DEFE 7/1488, Formation of Cyprus Army, Αναφορά του ύπατου αρμοστή Sir Arthur Clark στον υπουργό Κοινοπολιτείας, 22 Φεβρουαρίου 1961.

³⁹⁴ Δημήτρης Κιτσίκης, *Ιστορία του Ελληνοτουρκικού Χώρου 1928-1973*, εκδ. Εστία, Αθήνα 1981, σελ. 262.

³⁹⁵ K.A.K., A.Y.EΞ.KY., FA1/2022, Υπουργείο Εξωτερικών-Army of the Republic of Cyprus, Cyprus Army Headquarters προς Tripartite Headquarters, Annual Report of action taken from 16.8.60-12.8.61, 21 Αυγούστου 1961.

³⁹⁶ *Ο Φιλελεύθερος*, 14 Σεπτεμβρίου 1960.

³⁹⁷ *Ο Φιλελεύθερος*, 7 Οκτωβρίου 1960.

³⁹⁸ T.N.A. (U.K.), DEFE 7/1488, Formation of Cyprus Army, Ενημερωτικό δελτίο του ύπατου αρμοστή Sir Arthur Clark στον υπουργό Κοινοπολιτείας, 22 Φεβρουαρίου 1961.

Υπουργείο Άμυνας και το Τριμερές Στρατηγείο, υπέρ της υποχρεωτικής στρατολογίας, είδος θητείας που δεν έτυχε της συναίνεσης προέδρου και αντιπροέδρου και γι' αυτό τελικά προτιμήθηκε η μισθοφορική/εθελοντική.³⁹⁹ Γιατί όμως μισθοφορική/εθελοντική και όχι υποχρεωτική στρατολόγηση ; Γιατί σε συνέντευξή του στην εφημερίδα *Ο Φιλελεύθερος* προς το διευθυντή του Αθηναϊκού πρακτορείου ειδήσεων στην Κύπρο Μ. Χριστοδούλου, ο Μακάριος αναφέρθηκε σε σκέψεις για ένα μικτό σύστημα εθελοντικής και υποχρεωτικής θητείας ;⁴⁰⁰ Ήταν κοινή συναίνεση προέδρου και αντιπροέδρου που λήφθηκε η απόφαση για μισθοφορική/εθελοντική, ή υπήρξαν και σε αυτό το ζήτημα διαφωνίες ;

Στην προσπάθειά μας να απαντήσουμε στα ερωτήματα, αλλά και να αιτιολογήσουμε το είδος της θητείας που προκρίθηκε, ενδιαφέρον παρουσιάζει το πληροφοριακό ενημερωτικό σημείωμα της Κ.Υ.Π. στις 21 Οκτωβρίου 1960 προς την ελληνική κυβέρνηση, το περιεχόμενο του οποίου απαντά στο ερώτημα : «*Οι Τούρκοι υπουργοί ετάχθησαν κατά της υποχρεωτικής στρατολογίας, φοβούμενοι αφ' ενός εκπαίδευσιν μεγάλου αριθμού Ελλήνων εις τα όπλα και αφ' ετέρου επιθυμούντες εξεύρεσιν μονίμου εργασίας δι' απολυθέντας Τουρκοκυπρίους πρώην Επικουρικούς. Πισθείς ο Μακάριος υπεχώρησε*».⁴⁰¹ Ο φόβος των Τουρκοκυπρίων για εκπαίδευση μεγάλου αριθμού Ελληνοκυπρίων είχε να κάνει κυρίως με ψυχολογικούς λόγους, αφού είτε μισθοφορικός/εθελοντικός, είτε υποχρεωτικός, συνταγματικά ήταν προκαθορισμένος. Αν όμως αναλογιστεί κανείς ότι οι περισσότεροι Ελληνοκύπριοι είχαν κάποια σχετική εμπειρία από την Ε.Ο.Κ.Α. (χωρίς τούτο να σημαίνει ότι ήξεραν να κρατούν και όπλο) και άλλοι τόσοι θα αποκτούσαν από την ελληνοκυπριακή πρόταση για υποχρεωτική στρατολογία, τούτο έφερνε τους Ελληνοκυπρίους σε πιο πλεονεκτική στρατιωτική θέση από τους Τουρκοκυπρίους σε μια περίοδο που οι αντιδράσεις κατά των συμφωνιών υπήρξαν εντονότατες, ενώ οι παράνομοι εξοπλισμοί με ό,τι αυτό συνεπάγεται, συνεχίζονταν και από τις δύο κοινότητες.⁴⁰²

Φαίνεται, λοιπόν, ότι ο Μακάριος ήταν υπέρ της υποχρεωτικής στρατολόγησης και συναινούσε με την πρόταση του Μ. Παντελίδη για δύο λόγους. Πρώτον, ένα υποχρεωτικό σύστημα στρατολογίας προϋπέθετε περιορισμένο όριο ηλικίας σε αντίθεση με τον εθελοντικό/μισθοφορικό στρατό στον οποίο το όριο θα ήταν πιο διευρυμένο. Ως εκ τούτου, ένα υποχρεωτικό σύστημα θα περιόριζε την προσβασιμότητα σε άνδρες μεγαλύτερης ηλικίας, αποκλείοντας έτσι πολλούς Τουρκοκύπριους επικουρικούς αστυνομικούς, κάτι που

³⁹⁹ Κ.Α.Κ., Α.Υ.ΕΞ.ΚΥ., FA1/2022, Υπουργείο Εξωτερικών-Army of the Republic of Cyprus, Cyprus Army Headquarters προς Tripartite Headquarters, Annual Report of action taken from 16.8.60-12.8.61. 21 Αυγούστου 1961.

⁴⁰⁰ *Ο Φιλελεύθερος*, 7 Οκτωβρίου 1960.

⁴⁰¹ Ηλιάδης, *Το Απόρρητο Ημερολόγιο της Κ.Υ.Π. για την Κύπρο*, Πληροφοριακόν Σημείωμα προς Υπουργείον Εξωτερικών και Πρόεδρον Κυβερνήσεως, 21 Οκτωβρίου 1960, σελ. 322.

⁴⁰² Ηλιάδης, *Το Απόρρητο Ημερολόγιο της Κ.Υ.Π. για την Κύπρο*, βλ. σχετικά το τέταρτο κεφάλαιο.

έβρισκε έντονα αντίθετη την τουρκοκυπριακή πλευρά που ανησυχούσε για την επαγγελματική αποκατάστασή τους. Δεύτερο, μέσα στα πλαίσια της πολιτικής οικονομικής περισυλλογής του Μακαρίου, ένα υποχρεωτικό σύστημα προϋπέθετε χαμηλότερο κονδύλι σε αντίθεση με έναν εθελοντικό που αδιαμφισβήτητα απαιτούσε μεγαλύτερες μισθολογικές δαπάνες προκειμένου να προκληθεί και ανάλογο ενδιαφέρον κατάταξης. Βλέποντας, όμως, ότι η τουρκοκυπριακή πλευρά δεν συναινούσε στην υποχρεωτική στρατολόγηση, ο Μακάριος, όπως αναφέρθηκε, πρότεινε ένα μεικτό σύστημα το οποίο και πάλι δεν έγινε αποδεκτό και γι' αυτό στις 20 Οκτωβρίου 1960, όταν κατατέθηκε το νομοσχέδιο για το στρατό, το προτεινόμενο είδος θητείας ήταν το εθελοντικό/μισθοφορικό, κάτι που ικανοποίησε την τουρκοκυπριακή κοινότητα.

Στην παρουσία του αρχηγού και υπαρχηγού του Κυπριακού Στρατού, του υπαρχηγού του Τριμερούς Στρατηγείου, του υπηρεσιακού προσωπικού της εκπαιδευτικής ομάδας και του διοικητή προσωπικού του Τριμερούς Στρατηγείου, το Νοέμβριο του 1960, πραγματοποιήθηκε σύσκεψη, αποτέλεσμα της οποίας ήταν να αποφασιστεί η οργάνωση, η διοικητική δομή και η διάρθρωση του Κυπριακού Στρατού. Η μεν οργάνωση και διάρθρωση εγκρίθηκαν από το Υπουργικό Συμβούλιο το Δεκέμβριο του 1960 και ψηφίστηκαν από τη Βουλή των Αντιπροσώπων στις 20 Ιανουαρίου 1961. Η διοικητική δομή αν και εγκρίθηκε από το Υπουργικό Συμβούλιο το Δεκέμβριο του 1960, έτυχε περαιτέρω επεξεργασίας από το Υπουργείο Άμυνας και το Τριμερές Στρατηγείο σε ζητήματα προσωπικού, σύνθεσης μονάδων και εξοπλισμού, κατατέθηκε στο Υπουργείο Άμυνας για επικύρωση στις 5 Ιουνίου 1961⁴⁰³ και ψηφίστηκε από το Υπουργικό Συμβούλιο στις 10 Αυγούστου 1961.⁴⁰⁴ Αν και στο θέμα της διοικητικής δομής και της διάρθρωσης παρατηρήθηκε ομοφωνία στο Υπουργικό Συμβούλιο, το ίδιο δεν έγινε για τη σύνθεση των στρατιωτικών μονάδων, αλλά και για το μισθολόγιο του Κυπριακού Στρατού.

---

⁴⁰³ Κ.Α.Κ., Α.Υ.Ε.Ε.ΚΥ., FA1/2022, Υπουργείο Εξωτερικών-Army of the Republic of Cyprus, Cyprus Army Headquarters προς Tripartite Headquarters, Annual Report of action taken from 16.8.60-12.8.61, 21 Αυγούστου 1961 : «*The basic elaborations of the compositions have been continued by staff of the Tripartite Headquarters and finally were made in continuation the Unit detailed establishments of personnel, and equipment, submitted for ratification in June 1961*», πρβλ. Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ4/58, Κλάδος Οργάνωσης και Εκπαιδύσεως FILE 1, «*Ετησία Αναφορά του Τριμερούς Στρατηγείου υποβληθησομένου εις την Τριμερή Επιτροπή Υπουργών Εξωτερικών και όπερ περιλαμβάνει θέματα Οργάνωσης - Εκπαιδύσεως*», 5 Ιανουαρίου 1961.

⁴⁰⁴ Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου, 10 Αυγούστου 1961, αρ. απόφασης 1081.

2.2 Η διοίκηση του Τριμερούς Στρατηγείου και οι εγκαταστάσεις του Κυπριακού Στρατού.

Το Τριμερές Στρατηγείο ήταν «εν τυπικόν διασυμμαχικόν Στρατηγείον» το οποίο αποτελείτο από τις μονάδες του Κυπριακού Στρατού, τις ελληνικές (950 άνδρες ΕΛ.ΔΥ.Κ.) και τις τουρκικές δυνάμεις (650 άνδρες ΤΟΥΡ.ΔΥ.Κ.) που στάθμευαν στο νησί.⁴⁰⁵ Αποστολή του Στρατηγείου ήταν «να εξασφαλίση την εδαφικήν ακεραιότητα και ανεξαρτησίαν της Κύπρου», με τον Κυπριακό Στρατό για την εκπλήρωση της συγκεκριμένης αποστολής να έχει να «παιζή πρωτεύοντα ρόλον».⁴⁰⁶ Σε περίπτωση εσωτερικών ανατρεπτικών ενεργειών και κατόπιν έγκρισης της εξ' Υπουργών Επιτροπής Εξωτερικών, το Τριμερές Στρατηγείο είχε την επιχειρησιακή διοίκηση όλων των δυνάμεων της Κυπριακής Δημοκρατίας συμπεριλαμβανομένου και του Κυπριακού Στρατού, ενώ μόνο σε περίπτωση εκτάκτου ανάγκης η Κυπριακή Δημοκρατία μπορούσε να χρησιμοποιήσει τον Κυπριακό Στρατό χωρίς την ανάμειξη του Τριμερούς Στρατηγείου.⁴⁰⁷

Σύμφωνα με το άρθρο επτά της Συνθήκης Συμμαχίας, το Τριμερές Στρατηγείο θα διοικείτο από αρχηγό, υπαρχηγό και επιτελάρχη. Η διάρκεια της θητείας τους θα ήταν μονοετής και εκ περιτροπής, ανάμεσα σε «Cypriots» (Κύπριους), Έλληνες και Τούρκους αξιωματικούς. Η εθνικότητα του πρώτου αρχηγού όπως και η σειρά εναλλαγής θα γινόταν με κλήρωση. Ο αρχηγός του Τριμερούς Στρατηγείου θα έφερε το βαθμό του αντιστράτηγου ή του ταξίαρχου και δεν θα ήταν ο ίδιος με τους αρχηγούς της ΤΟΥΡ.ΔΥ.Κ. και της ΕΛ.ΔΥ.Κ., ο υποδιοικητής θα έφερε το βαθμό του ταξίαρχου ή του συνταγματάρχη⁴⁰⁸ και ο επιτελάρχης θα έφερε το βαθμό του συνταγματάρχη ή αντισυνταγματάρχη.⁴⁰⁹ Η ανάληψη των διοικητικών θέσεων όπως και η εγκαθίδρυση του Τριμερούς Στρατηγείου θα γινόταν με την άφιξη των ελληνικών και τουρκικών προκεχωρημένων κλιμακίων.⁴¹⁰ Με βάση τη Συνθήκη Συμμαχίας, Annex B (Παράρτημα Β), το Τριμερές Στρατηγείο θα στελεχωνόταν με 12 Έλληνες (10 αξιωματικούς + 2 δεκανείς), 9 Τούρκους,⁴¹¹ (7 αξιωματικούς + 2 οπλίτες),

⁴⁰⁵ Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 13/12, Κανονισμοί - Οδηγίες (Οργάνωση και Ευθύνες Τριμερούς Στρατηγείου), Μέρος 2 Οργάνωσης και Ευθύναι Τριμερούς Στρατηγείου Τμήμα ΙΙ Οργάνωσης, Άρθρον 1.

⁴⁰⁶ Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 14/10, Διάφορα Θέματα Υπ' Όψιν, «Μελέτη επί της Οργανώσεως και Συνθέσεως του Τριμερούς Στρατηγείου», 15 Μαρτίου 1962.

⁴⁰⁷ Κ.Α.Κ., Π.Ε.Σ. 1/25, Treaty of Alliance, άρθρο VIII, παράγραφος 1(b) και άρθρο V, παράγραφος 2 και 3 και ΤΡΗ 14/10, Διάφορα Θέματα Υπ' Όψιν, «Μελέτη επί της Συνθέσεως του Τριμερούς Στρατηγείου», 2 Ιουνίου 1961.

⁴⁰⁸ Κ.Α.Κ., Π.Ε.Σ. 1/25, Treaty of Alliance, άρθρο VII, παράγραφος 2 (a) και (b).

⁴⁰⁹ Κ.Α.Κ., Π.Ε.Σ. 1/25, Treaty of Alliance, άρθρο VII, παράγραφος 3 (a) και (b).

⁴¹⁰ Κ.Α.Κ., Π.Ε.Σ. 1/25, Treaty of Alliance, άρθρο VII, παράγραφος 1 (c).

⁴¹¹ Κ.Α.Κ., Π.Ε.Σ. 1/25, Treaty of Alliance-Annex B «Table of Organization and Major Equipment of the Greek and Turkish Contingents in Cyprus».

προσωπικό το οποίο «ήρξατο εργαζόμενον από 22^{ης} Αυγούστου»,⁴¹² καθώς και με 33 Κύπριους (14 αξιωματικούς + 19 οπλίτες) οι οποίοι θα στελέχωναν -όπως και έγινε- το Τριμερές Στρατηγείο αφού τελείωναν τη Συνοπτική τους εκπαίδευση.⁴¹³

Στις 15 Αυγούστου 1960 υπογράφηκε Πρακτικό (Minutes) σύμφωνα με το οποίο αρχηγός του Τριμερούς Στρατηγείου για τον πρώτο χρόνο θα ήταν «Cypriot», (Κύπριος) υπαρχηγός Τούρκος και επιτελάρχης Έλληνας. Στο ίδιο Πρακτικό, υπήρχε πρόνοια όπως την αρχηγία της εκπαιδευτικής ομάδας θα είχε για τον πρώτο χρόνο Έλληνας στο βαθμό του συνταγματάρχη και την υπαρχηγία Τούρκος στο βαθμό του αντισυνταγματάρχη.⁴¹⁴ Το Πρακτικό συνυπέγραψαν οι επικεφαλής της ελληνοκυπριακής και τουρκοκυπριακής πλευράς Σπ. Κυπριανού και R. Denktash αντίστοιχα, ο Έλληνας συνταγματάρχης και επικεφαλής του ελληνικού προκεχωρημένου κλιμακίου Γεώργιος Κουμανάκος και ο διοικητής της ΤΟΥΡ.ΔΥ.Κ. συνταγματάρχης Turgut Sunalp.

Για την περίοδο από τις 16 Αυγούστου 1960 μέχρι τις 16 Αυγούστου 1961 τη διοίκηση του Τριμερούς Στρατηγείου ανέλαβε ο αρχηγός του Κυπριακού Στρατού υποστράτηγος Μ. Παντελίδης.⁴¹⁵ Μαζί του καθήκοντα ανέλαβαν 10 αξιωματικοί της ΕΛ.ΔΥ.Κ. και 6 της ΤΟΥΡ.ΔΥ.Κ.,⁴¹⁶ οι οποίοι στελέχωσαν τους πέντε οργανωτικούς κλάδους του Στρατηγείου : Διοικητικής μέριμνας, Δεύτερο Γραφείο, Διαβιβάσεις, Οργάνωσης και Εκπαίδευσης, Σχεδιασμού και Επιχειρήσεων.⁴¹⁷ Παρόλο που η Συνθήκη Συμμαχίας προέβλεπε εκ περιτροπής άσκηση της αρχηγίας του Τριμερούς Στρατηγείου, στις 11 Μαρτίου 1961, η

⁴¹² Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 4/58, Κλάδος Οργάνωσης και Εκπαίδευσης, FILE 1, «Τμήμα της ετησίας Αναφοράς του Τριμερούς Στρατηγείου υποβληθησόμενων εις την Τριμερή Επιτροπήν των Υπουργών Εξωτερικών και όπερ περιλαμβάνει θέματα Οργάνωσης-Εκπαίδευσης», 5 Ιανουαρίου 1961.

⁴¹³ Κ.Α.Κ., Π.Ε.Σ. 1/25, Treaty of Alliance-Annex A «Table of Organization and Equipment for the Tripartite Headquarters (Command and Staff)», πρβλ. και ΤΡΗ14/10, Διάφορα Θέματα Υπ' όψιν, «Μελέτη δια την Οργάνωσιν και Σύνθεσιν του Τριμερούς Στρατηγείου».

⁴¹⁴ Κ.Α.Κ., Α.Υ.Ε.Ε.ΚΥ., FA1/2022, Υπουργείο Εξωτερικών-Army of the Republic of Cyprus, Minutes 15th August, 1960.

⁴¹⁵ Κ.Α.Κ., Α.Υ.Ε.Ε.ΚΥ., FA1/2022, Υπουργείο Εξωτερικών-Army of the Republic of Cyprus, Cyprus Army Headquarters προς Tripartite Headquarters, Annual Report of action taken from 16.8.60-12.8.61, 21 Αυγούστου 1961.

⁴¹⁶ Από το Μητρώον Αξιωματικών του Τριμερούς Στρατηγείου καταγράφω όσους ανέλαβαν καθήκοντα στις 16/8/1960. Στο Μητρώο τα ονόματα καταγράφονται και στις δυο γλώσσες της Κυπριακής Δημοκρατίας. Χρησιμοποιώ την ελληνική. Αν/χης (ΠΖ) Σύρμος Λάμπρος Διευθυντής Κλάδου Σχεδίων Επιχειρήσεων, αν/χης (ΠΒ) Ουρού Νεζντέτ Διευθυντής Κλάδου Οργάνωσης Εκπαίδευσης, τ/χης (ΠΒ) Γιαννόπουλος Ιωάννης βοηθός Κλάδου Οργάνωσης Εκπαίδευσης, τ/χης (ΠΖ) Σπυρόπουλος Δημήτριος βοηθός Κλάδου Οργάνωσης Εκπαίδευσης, επίταρχος (ΤΘ) Οικονομάκος Μιχαήλ Διευθυντής Κλάδου Πληροφοριών, τ/χης (ΔΒ) Μπλκί Σερβέτ Διευθυντής Κλάδου Διαβιβάσεων, τ/χης (ΠΒ) Καλαϊτζογλου Ρεμζί βοηθός Κλάδου Σχεδίων Επιχειρήσεων, τ/χης (ΠΖ) Οσφιράτ Κιαζίμ Διευθυντής Γραμματείας, λοχαγός (ΠΖ) Ντεμιρέλ Αλπαρσλάμ Βοηθός Κλάδου Πληροφοριών, λ/γός (ΠΖ) Δνικούρης Κωνσταντίνος βοηθός Γραμματείας, λ/γός (ΜΗΧ) Παπαηλία Αθανάσιος βοηθός προσωπικού μηχανικού, λ/γός (ΔΒ) Κοτσίκης Κωνσταντίνος βοηθός Κλάδου Διαβιβάσεων, λ/γός (ΔΒ) Ριζάκης Στέργιος Διευθυντής Γραφείου Διαβιβάσεων, λ/γός (Μεταφορών) Ατίκογλου Καγιά-Αλπ, βοηθός Λογιστικού Διοίκησης Μονάδος, λ/γός (ΠΖ) Καραντίνος Χρήστος Διευθυντής Αρχείου Γραμματείας. Οι περισσότεροι αξιωματικοί παρέμεναν στις θέσεις για δύο χρόνια και μετά έπαιρναν μετάθεση για Τουρκία και Ελλάδα. (Αρχείο αντισυνταγματάρχη ε.α. Χριστοφή Ηλία).

⁴¹⁷ Κ.Α.Κ., Π.Ε.Σ. 1/25, Treaty of Alliance-Annex A «Table of Organization and Equipment for the Tripartite Headquarters (Command and Staff).

Επιτροπή Αναπληρωτών Υπουργών Εξωτερικών αποφάσισε όπως ο υποστράτηγος Μ. Παντελίδης παρατείνει τη θητεία του για ακόμη ένα χρόνο μέχρι και τις 16 Αυγούστου 1962.⁴¹⁸ Στις 16 Αυγούστου 1962 τη διοίκηση του Τριμερούς Στρατηγείου ανέλαβε ο Τούρκος ταξίαρχος Niyazi Bengisu μέχρι και τις 15 Αυγούστου 1963,⁴¹⁹ ενώ στις 16 Αυγούστου 1963 διοικητής ανέλαβε ο Έλληνας ταξίαρχος Γεώργιος Περίδης.⁴²⁰ Ο ταξίαρχος Γ. Περίδης υπήρξε και ο τελευταίος διοικητής του Τριμερούς Στρατηγείου μετά τα γεγονότα του 1963 και αναχώρησε από την Κύπρο στις 27 Αυγούστου 1964.⁴²¹

Πρώτος υποδιοικητής του Τριμερούς Στρατηγείου ήταν ο Τούρκος συνταγματάρχης Gurkan Celil ο οποίος υπηρέτησε στη θέση αυτή για δύο έτη - 16 Αυγούστου 1960 έως 16 Αυγούστου 1962- αφού τον Αύγουστο του 1961 «*απεφασίσθη να μη γίνη η προβλεπόμενη αλλαγή δια τας θέσεις Υποδιοικητού και Επιτελάρχου του Τριμερούς Στρατηγείου*».⁴²² Από τις 17 Αυγούστου 1962 τα καθήκοντα του υποδιοικητή ανατέθηκαν στον Έλληνα συνταγματάρχη Παναγιώτη Κολιόπουλο,⁴²³ ο οποίος αντικαταστάθηκε στις 16 Αυγούστου 1963 από τον ταξίαρχο Η. Tanyar που εκτελούσε παράλληλα και χρέη υπαρχηγού του Κυπριακού Στρατού.⁴²⁴

Στις 16 Αυγούστου 1960 πρώτος επιτελάρχης του Τριμερούς Στρατηγείου ανέλαβε ο Έλληνας αντισυνταγματάρχης Παναγιώτης Χριστόπουλος ο οποίος μετατέθηκε την 1^η Ιουλίου 1961 και στη θέση του τοποθετήθηκε μέχρι και τις 16 Αυγούστου 1962 ο αντισυνταγματάρχης Παναγιώτης Κολιόπουλος.⁴²⁵ Στις 17 Αυγούστου 1962 καθήκοντα επιτελάρχη ανέλαβε ο εκτελών χρέη επιτελάρχη στον Κυπριακό Στρατό, αντισυνταγματάρχης Γεώργιος Αζίνας.⁴²⁶ Ο Γ. Αζίνας θα παραμείνει στη θέση του επιτελάρχη μέχρι και τις 16 Αυγούστου 1963 όταν και αντικαταστάθηκε από τον Τούρκο συνταγματάρχη Hassan Saglan.⁴²⁷

Η Συνθήκη Συμμαχίας καθόριζε ότι η στάθμευση των ελληνικών και τουρκικών δυνάμεων, αλλά και η έδρα του Τριμερούς Στρατηγείου θα ήταν στη Λευκωσία, ενώ η έδρα των μονάδων του Κυπριακού Στρατού θα καθοριζόταν από την Κυπριακή Δημοκρατία με τη

---

⁴¹⁸ Κ.Α.Κ., Α.Υ.Ε.Κ.Υ., FA1/2028, Πρακτικά Επιτροπής Υπουργών Εξωτερικών Αναπληρωτών, Πρακτικά Συνεδρίασης 11^{ης} Μαρτίου 1961.

⁴¹⁹ Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 10/1, (1960-1963) Μηνιαία Περιοδικά Εκθέσεις, Αύγουστος 1962.

⁴²⁰ Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 7/1, Βιβλίο Ημερήσιας Διαταγής Τριμερούς Στρατηγείου, Ημερήσια Διαταγή 16.8.1963, πρβλ. και Μητρώο Αξιωματικών Τριμερούς Στρατηγείου, (Αρχειό αντισυνταγματάρχη ε.α. Χριστοφή Ηλία).

⁴²¹ *Η Μάχη*, 28 Αυγούστου 1964.

⁴²² Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 10/1, (1960-1963) Μηνιαία Περιοδικά Εκθέσεις, Αύγουστος 1961.

⁴²³ Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 10/1, (1960-1963) Μηνιαία Περιοδικά Εκθέσεις, Αύγουστος 1962.

⁴²⁴ Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 7/1, Βιβλίο Ημερήσιας Διαταγής Τριμερούς Στρατηγείου, Ημερήσια Διαταγή 16.8.1963.

⁴²⁵ Μητρώων Αξιωματικών Τριμερούς Στρατηγείου, (Αρχειό αντισυνταγματάρχη ε.α. Χριστοφή Ηλία).

⁴²⁶ Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 10/1, (1960-1963) Μηνιαία Περιοδικά Εκθέσεις, Αύγουστος 1962.

⁴²⁷ Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 7/1, Βιβλίο Ημερήσιας Διαταγής Τριμερούς Στρατηγείου, Ημερήσια Διαταγή 16.8.1963.

συνεργασία του Τριμερούς Στρατηγείου.⁴²⁸ Με βάση τη Συνθήκη Εγκαθίδρυσης Μέρος ΙΙΙ, Παράρτημα Β, που υπογράφηκε και τέθηκε σε ισχύ στις 16 Αυγούστου 1960, κάποιες περιοχές και εγκαταστάσεις θα παραχωρούνταν στην Κυπριακή Δημοκρατία από τη Μ. Βρετανία εντός τριών μηνών από την ημέρα εγκαθίδρυσης. Μετά από το τρίμηνο διάστημα η Κυπριακή Δημοκρατία θα εξεδήλωνε το ενδιαφέρον της για την αγορά των συγκεκριμένων εγκαταστάσεων και περιοχών.⁴²⁹ Έτσι, στις 16 Αυγούστου 1960, με την ανακήρυξη της Δημοκρατίας, παραχωρήθηκε το στρατόπεδο επί της οδού Χαράλαμπου Μούσκου που στέγαζε το στρατηγείο των χερσαίων βρετανικών δυνάμεων Wolseley Barracks, σημερινά δικαστήρια Λευκωσίας, με τον υποστράτηγο Μ. Παντελίδη να αναφέρει στις 26 Αυγούστου 1960 στο Υπουργείο Εξωτερικών :

Προκειμένου να εγκατασταθή και λειτουργήσει το Τριμερές Στρατηγείο εις τα επί του παρόντος διατεθέντα κτίρια του Στρατοπέδου [Wolseley Barracks] απαιτείται πίστωσης £1550. [...]. Παράκλησις όπως ενεργήσετε παρά τω Υπουργείω Οικονομικών δια την διάθεσιν της αιτούμενης πιστώσεως το ταχύτερον δυνατόν, ίνα καταστή δυνατή η εγκατάστασις και λειτουργία του Τριμερούς Στρατηγείου το οποίον έδει να λειτουργήσει βάσει της Συμφωνίας από της 16^{ης} Αυγούστου, ημέραν ανακηρύξεως της Δημοκρατίας της Κύπρου.⁴³⁰

Ενώ οι διεργασίες εξαγοράς του Wolseley Barracks προχωρούσαν και λόγω αναγκαιότητας εγκατάστασης με την εγκαθίδρυση της Κυπριακής Δημοκρατίας, Αρχηγείου Κυπριακού Στρατού αλλά και Τριμερούς Στρατηγείου, τα τελευταία φιλοξενήθηκαν «προσωρινώς»⁴³¹ στο Υπουργείο Άμυνας που επί μεταβατικής περιόδου «λειτουργούσε» εντός του Αστυνομικού Σταθμού της Πύλης Πάφου στη Λευκωσία. Το «Τριμερές Στρατηγείον»⁴³² στις 10 Ιανουαρίου 1961 μετακινήθηκε στα υπ' αριθμόν «3, 5 και 6 κτίρια»⁴³³ του στρατοπέδου Wolseley Barracks αφού :

Η Δημοκρατία της ΚΥΠΡΟΥ και ειδικώς το Υπουργείον Αμύνης δυνάμει του άρθρου ΧΙ παρ.4 της Συμφωνίας, παρεχώρησε δωρεάν τα διά το Τριμερές Στρατηγείον (Διοίκησιν και Επιτελείον) αναγκαιούντα κτίρια, τα οποία από απόψεως κτιριακής ήσαν εν καλή καταστάσει. Ταύτα εξηγόρασεν παρά των Βρεττανών. Τα εν λόγω κτίρια εχρησιμοποιούντο μέχρι της ημέρας παραλαβής των υπό των Βρετανικών Στρατιωτικών Αρχών και δη υπό του Στρατηγείου Χερσαίων Βρετανικών Δυνάμεων ΚΥΠΡΟΥ.⁴³⁴

Σε κτίριο εντός του Wolseley Barracks μετεγκαταστάθηκε κατόπιν απόφασης του Υπουργικού Συμβουλίου στις 27 Απριλίου 1961 και το Υπουργείο Άμυνας.⁴³⁵ Το

⁴²⁸ Κ.Α.Κ., Π.Ε.Σ. 1/25, Treaty of Alliance, άρθρο VI, παράγραφος 2 (a), (b), (c).

⁴²⁹ (Cmnd. 1252), *Treaty concerning the Establishment of the Republic of Cyprus*, Nicosia August 1960, London HMSO, Annex B, Part III.

⁴³⁰ Κ.Α.Κ., Α.Υ.Ε.Ε.ΚΥ., FA1/1998, Τριμερές Στρατηγείον, επιστολή Μενέλαου Παντελίδη προς Υπουργείον Εξωτερικών, 26 Αυγούστου 1960.

⁴³¹ Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 10/1, (1960-1963) Μηνιαία Περιοδικά Εκθέσεις, Περιοδικόν Δελτίον- Σεπτέμβριος 1960.

⁴³² Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 1/40, Σχέδια Κλάδου Διοικητικής Μερίμνης 1961.

⁴³³ Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 1/14, Κλάδος Διοικητικής Μερίμνης, Στρατόπεδα Δυνάμεων Τριμερούς Στρατηγείου.

⁴³⁴ Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 1/1, Κλάδος Διοικητικής Μερίμνης.

⁴³⁵ Α.Γ.Υ.Σ., Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου, 27 Απριλίου 1961, αρ. απόφασης 718.

Αρχηγείο του Κυπριακού Στρατού που εξακολουθούσε να φιλοξενείται στο Υπουργείο Άμυνας, επειδή τα κτίρια του στρατοπέδου Wolseley Barracks που παραχωρήθηκαν για τη στέγασή του χρειάζονταν επισκευές και επιδιορθώσεις,⁴³⁶ εγκαταστάθηκε στο «*υπ' αριθμόν 1 κτίριον του Στρατοπέδου WOLSELEY BARRACKS*» μαζί με «*γραφεία τινά της Εκπαιδευτικής Ομάδος*»⁴³⁷ στις 3 Αυγούστου 1961.

Παράλληλα, για τις ανάγκες εκπαίδευσης του Κυπριακού Στρατού, η Κυπριακή Δημοκρατία είχε αρχίσει οικονομικές διαπραγματεύσεις και για την αγορά του πρώην βρετανικού νοσοκομείου Β.Μ.Η.⁴³⁸ Στις 25 Οκτωβρίου 1960 χωρίς να υπάρξει οποιαδήποτε διαφωνία εκ μέρους της «*Τουρκικής πλευράς*»⁴³⁹ ο Αρχιεπίσκοπος Μακάριος «*ενέκρινε*»⁴⁴⁰ τη χρησιμοποίησή του και έτσι το Β.Μ.Η. «*μεθ' όλων των εγκαταστάσεων του διετέθη υπό της Κυπριακής Κυβερνήσεως εις το Υπουργείο Αμύνης Κύπρου επί τω σκοπώ όπως χρησιμοποιηθή τούτο ως Γενικόν Κέντρο Εκπαιδεύσεων του Κυπριακού Στρατού*».⁴⁴¹ Μέχρι τις πρώτες μέρες του Ιανουαρίου 1960 οι Βρετανοί αποχώρησαν από το στρατόπεδο.⁴⁴²

Η ολοκλήρωση της αγοράς τόσο του Β.Μ.Η. όσο και του Wolseley Barracks έγινε μετά από οικονομικές διαπραγματεύσεις Μ. Βρετανίας και Κυπριακής Δημοκρατίας στις 4 Σεπτεμβρίου 1969.⁴⁴³ Δεν έχει εντοπιστεί από την έρευνα προσπάθεια για αγορά άλλων στρατοπέδων προς στέγαση των μονάδων του Κυπριακού Στρατού και όπως αναφέρθηκε σε προηγούμενο κεφάλαιο σκέψεις υπήρξαν, όπως αυτή του Αρχιεπισκόπου προς στον κυβερνήτη στις 16 Νοεμβρίου 1959 για το στρατόπεδο του Καράολου στην Αμμόχωστο.

Εκτός από τη διευθέτηση των εγκαταστάσεων, το Υπουργείο Άμυνας προσέλαβε για τις λειτουργικές ανάγκες 7 πολίτες για το Τριμερές Στρατηγείο, 12 για το Αρχηγείο του Κυπριακού Στρατού, 47 για το Γενικό Κέντρο Εκπαίδευσης και 34 για το Λόχο Γενικού Ανεφοδιασμού.⁴⁴⁴ Προσελήφθηκαν ακόμη 4 διερμηνείς για την εκπαιδευτική ομάδα και 2 για το Αρχηγείο του Κυπριακού Στρατού.⁴⁴⁵ Το κτιριακό συγκρότημα του Wolseley

⁴³⁶ Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 10/1, (1960-1963) Μηνιαία Περιοδικά Εκθέσεις, Σεπτέμβριος 1960.

⁴³⁷ Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 1/40, Σχέδια Κλάδου Διοικητικής Μερίμνης 1961, Τριμερές Στρατηγείον προς Υπουργείον Αμύνης, 3 Αυγούστου 1961, πρβλ. και ΤΡΗ 10/1, (1960-1963) Μηνιαία Περιοδικά Εκθέσεις, Αύγουστος 1961.

⁴³⁸ British Military Hospital.

⁴³⁹ Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 10/1, (1960-1963) Μηνιαία Περιοδικά Εκθέσεις, Περιοδικόν Δελτίον-Σεπτέμβριος 1960.

⁴⁴⁰ Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 10/1, (1960-1963) Μηνιαία Περιοδικά Εκθέσεις, Σεπτέμβριος 1960, Έκθεσις Αντ/χη Παναγιώτη Χριστόπουλου προς ΤΡΙΜ/ΕΛ.ΔΥ.Κ., 10 Σεπτεμβρίου 1960.

⁴⁴¹ Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 4/59, Κλάδος Οργανώσεως και Εκπαιδεύσεως, FILE 2, επιστολή Τριμερούς Στρατηγείου προς Κλάδον Οργάνωσης της Εκπαίδευσης, 25 Οκτωβρίου 1960.

⁴⁴² Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 10/1, (1960-1963) Μηνιαία Περιοδικά Εκθέσεις, Σεπτέμβριος 1960, Έκθεσις Αντ/χη Παναγιώτη Χριστόπουλου προς ΤΡΙΜ/ΕΛ.ΔΥ.Κ., 10 Σεπτεμβρίου 1960.

⁴⁴³ Α.Γ.Υ.Σ., Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου, 4 Σεπτεμβρίου 1969, αρ. απόφασης 9014.

⁴⁴⁴ Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 4/59, Κλάδος Οργανώσεως και Εκπαιδεύσεως, FILE 2, επιστολή Μενέλαου Παντελίδη προς Υπουργείον Αμύνης, 14 Ιανουαρίου 1961.

⁴⁴⁵ Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 4/59, Κλάδος Οργανώσεως και Εκπαιδεύσεως, FILE 2.

Barracks (Υπουργείο Άμυνας-Τριμερές Στρατηγείο - Αρχηγείο Κυπριακού Στρατού), μετά τα γεγονότα του 1963 «εγκαταλείφθηκαν».⁴⁴⁶ Στις 20 Αυγούστου 1964 το Υπουργικό Συμβούλιο αποφάσισε όπως παραχωρήσει τα κτίρια του Wolseley Barracks για τη στέγαση των σημερινών δικαστηρίων Λευκωσίας κάτι που έγινε την 1^η Σεπτεμβρίου του ίδιου έτους.⁴⁴⁷

---

⁴⁴⁶ Συνέντευξη στο συγγραφέα του υποστράτηγου ε.α. Παντελάκη Πανταζή στις 19/7/2010, πρβλ. συνέντευξη του Γεώργιου Καρούσου ο οποίος αναφέρει ότι το Τριμερές Στρατηγείο μετά τα αιματηρά γεγονότα του Δεκεμβρίου 1963 διαλύθηκε βλ. σχετικά Γεώργιος Δ. Μήτσαϊνας, *Ελληνικά Φτερά στην Κύπρο*, έκδ. γ', Αθήνα 2007, σελ. 44.

⁴⁴⁷ Α.Γ.Υ.Σ., Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου, 20 Αυγούστου 1964, αρ. απόφασης 4074, βλ. και *Η Μάχη*, 3 Σεπτεμβρίου 1964 με δημοσίευση φωτογραφίας του Τριμερούς Στρατηγείου με το εξής σχόλιο : «*Το νέο οίκημα των Δικαστηρίων Λευκωσίας το οποίον ευρίσκεται εις το συγκρότημα (Γούσλυ Μπάρακς)*».

2.3 Ο εξοπλισμός και ο εκπαιδευτικός οπλισμός του Κυπριακού Στρατού.

Ο Αρχιεπίσκοπος Μακάριος θεωρούσε την αγορά οπλισμού για τον Κυπριακό Στρατό οικονομική επιβάρυνση του κρατικού προϋπολογισμού και όπως αναφέρθηκε σε προηγούμενο κεφάλαιο, προτού ακόμη εκλεγεί πρόεδρος της Δημοκρατίας, σε συνάντησή του με τον κυβερνήτη Sir Hugh Foot στις 24 Αυγούστου 1959, δήλωνε ότι δεν θα ενέκρινε κονδύλι για την αγορά οπλισμού προσδοκώντας στη δωρεάν παραχώρησή του από κάποια άλλη χώρα.⁴⁴⁸ Η προσδοκία του Αρχιεπισκόπου εκφράστηκε ξανά στις 20 Οκτωβρίου 1959, όταν ανεπίσημα ζήτησε από το γενικό πρόξενο των Η.Π.Α. στην Κύπρο Taylor Blecher τη δωρεάν παραχώρηση στρατιωτικής βοήθειας (όπλα, εξοπλισμός και στολές) από τις Η.Π.Α.⁴⁴⁹ Η προτίμηση στις Η.Π.Α. δεν ήταν τυχαία. Τα εφοδιασμένα με αμερικανικό οπλισμό ελληνικά και τουρκικά στρατεύματα που θα εκπαίδευαν τον Κυπριακό Στρατό ήταν πιο εξοικειωμένα με αυτόν, κάτι που παρατηρούσε και η βρετανική Επιτροπή Ενόπλων Δυνάμεων Μέσης Ανατολής. Συγκεκριμένα, η τελευταία το Μάιο του 1959 ενημέρωσε τον κυβερνήτη Sir Hugh Foot ότι οι εφοδιασμένοι με αμερικανικό οπλισμό, Τούρκοι και Έλληνες άνδρες, ως υπεύθυνοι για την εκπαίδευση του Κυπριακού Στρατού, θα ανταποκρίνονταν καλύτερα τόσο στην εκπαιδευτική τους αποστολή όσο και στη συντήρησή του.⁴⁵⁰

Ο γενικός πρόξενος των Η.Π.Α. αντιπρότεινε εξεύρεση οπλισμού από την Ελλάδα και την Τουρκία κάτι όμως που δεν βρήκε σύμφωνο το Μακάριο,⁴⁵¹ ενώ σε προσέγγιση της ελληνικής κυβέρνησης προς τις Η.Π.Α. για δωρεάν παραχώρησή του, οι τελευταίες εμφανίστηκαν διστακτικές, αφού εκτιμούσαν ότι ένα τέτοιο ζήτημα θα έπρεπε να συμφωνηθεί πρώτα από τις δύο εκ των τριών συμβεβλημένων χωρών της Συνθήκης Συμμαχίας.⁴⁵²

Μετά την πάροδο αρκετών μηνών, στις 23 Ιουλίου 1960, οι Η.Π.Α. μέσω του γενικού προξένου τους στην Κύπρο Douglas Heck, ενημέρωσαν το Μακάριο ότι δεν ήταν πρόθυμες να προχωρήσουν σε δωρεάν παραχώρηση οπλισμού, αφήνοντας ωστόσο ανοιχτό το ενδεχόμενο η παραχώρησή του να γίνει από τον οπλισμό που δινόταν ως στρατιωτική βοήθεια σε Ελλάδα και Τουρκία. Ο Μακάριος αν και δεν ήταν ικανοποιημένος από αυτό

⁴⁴⁸ T.N.A. (U.K.), CO 926/1009-MED 366/1/01, Formation of a Cyprus Army, Extract Record of a meeting between Sir Hugh Foot with Makarios, 24 Αυγούστου 1959.

⁴⁴⁹ T.N.A. (U.K.), DEFE 7/1488, Formation of Cyprus Army, επιστολή George Sinclair προς J.D.Higham, 22 Οκτωβρίου 1959.

⁴⁵⁰ T.N.A. (U.K.), DEFE 7/1488, Formation of Cyprus Army, British Defence Co-Ordination Committee Middle East Cyprus Army, 19 Μαΐου 1959, Annex 1 [...] Item 6.

⁴⁵¹ T.N.A. (U.K.), DEFE 7/1488, Formation of Cyprus Army, επιστολή J.M.Addis προς C. Gough, 29 Οκτωβρίου 1959.

⁴⁵² T.N.A. (U.K.), DEFE 7/1488, Formation of Cyprus Army, επιστολή J.M.Addis προς C. Gough, 16 Οκτωβρίου 1959.

που άκουγε, δεν φάνηκε να απογοητεύεται και απάντησε ότι δεν επιθυμούσε να ξοδέψει χρήματα και να εξοπλίσει το στρατό με σύγχρονο οπλισμό.⁴⁵³

Έχοντας αυτά ως δεδομένα, αλλά και με τη Συνθήκη Συμμαχίας μεταξύ Ελλάδας-Τουρκίας-Κύπρου να δεσμεύει την Κυπριακή Δημοκρατία για την αγορά οπλισμού του Κυπριακού Στρατού, σε συνεργασία με το Τριμερές Στρατηγείο,⁴⁵⁴ ο Αρχιεπίσκοπος, στις 7 Σεπτεμβρίου 1960, έφερε το ζήτημα ενώπιον του Υπουργικού Συμβουλίου :

Ο Πρόεδρος εξήγησεν ότι προσήγγισε τας αρχάς των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής μέσω του εν Κύπρω Προξενείου των προς τον σκοπόν εξασφάλισεως, δωρεάν όπλων δια τον Κυπριακόν στρατόν. Επειδή η ανταπόκρισις δεν υπήρξεν ενθαρρυντική ούτος [ο πρόξενος] εισηγήθη όπως τα όπλα παραχωρηθούν υπό της Ελληνικής και της Τουρκικής Κυβερνήσεως εκ των αποθεμάτων των όπλων τα οποία αι εν λόγω Κυβερνήσεις έλαβον από τας Ηνωμένας Πολιτείας ή το Ν.Α.Τ.Ο. Ο Πρόεδρος είπε ότι πιστεύει ότι αι Αμερικανικά αρχαί είναι απρόθυμοι να ανταποκριθούν εις την παράκλησιν ταύτην. Εμελετήθη το ενδεχόμενον κατά πόσον πρέπει να προσεγγισθούν αι Βρετανικά Αρχαί, αλλά η γενική άποψις ήτο ότι τα Αμερικανικά όπλα είναι προτιμητέα δια τον λόγον ότι τα στρατεύματα του Τριμερούς Στρατηγείου τα οποία θα αναλάβουν την εκγύμνασιν του Κυπριακού στρατού είναι εξοικειωμένα με τα Αμερικανικά όπλα.⁴⁵⁵

Οριστική απόφαση δεν λήφθηκε και το Υπουργικό Συμβούλιο απεφάσισε να εξετάσει το ζήτημα μετά την άφιξη του υπαρχηγού του Κυπριακού Στρατού.⁴⁵⁶ Όταν το θέμα επανήλθε στη συνεδρίαση της 28^{ης} Σεπτεμβρίου 1960 ο πρόεδρος Μακάριος αναφέρθηκε στην απροθυμία των αμερικανικών αρχών και πρότεινε την προσέγγιση της βρετανικής κυβέρνησης.⁴⁵⁷ Τότε ακριβώς, ζητήθηκε από τον υπουργό Άμυνας να διαβουλευτεί με τον αρχηγό και τον υπαρχηγό του Κυπριακού Στρατού για το είδος του οπλισμού και το Υπουργικό Συμβούλιο εξουσιοδότησε τον υπουργό Εξωτερικών Σπ. Κυπριανού να βολιδοσκοπήσει τον ύπατο αρμοστή Sir Arthur Clark.⁴⁵⁸

⁴⁵³ T.N.A. (U.K.), DEFE 7/1488, Formation of Cyprus Army, τηλεγράφημα (αρ. 518) Sir Hugh Foot στο Foreign Office, 23 Ιουλίου 1959.

⁴⁵⁴ Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 4/1, Κλάδος Οργανώσεως και Εκπαιδεύσεως, Εκπαίδευσις του Στρατού της Δημοκρατίας της Κύπρου, Παράρτημα Δ, Άρθρον VIII, παράγραφος 2.

⁴⁵⁵ Α.Γ.Υ.Σ., Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου, 7 Σεπτεμβρίου 1960. Η πρώτη συνεδρίαση του Υπουργικού Συμβουλίου έγινε την Τετάρτη, 31^η Αυγούστου 1960, ώρα 10.30 π.μ. στο Προεδρικό Μέγαρο. Το Υπουργικό Συμβούλιο της Κυπριακής Δημοκρατίας στο οποίο συμμετείχαν ο Πρόεδρος Αρχιεπίσκοπος Μακάριος και ο Αντιπρόεδρος δρ Fazil Kutchuk απαρτιζόταν από τους : Ανδρέα Αραούζο υπουργό Εμπορίου και Βιομηχανίας, Πολύκαρπο Γιωρκάτζη υπουργό Εσωτερικών, Σπύρο Κυπριανού υπουργό Εξωτερικών, Niayzi Manyera υπουργό Υγείας, Osman Orek υπουργό Άμυνας, Ανδρέα Παπαδόπουλο υπουργό Συγκοινωνιών και Δημόσιων Έργων, Τάσσο Παπαδόπουλο υπουργό Εργασίας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων, Fazil Plumer υπουργό Γεωργίας και Φυσικών Πόρων, Στέλλα Σουλιώτη υπουργό Δικαιοσύνης και Ρηγίνο Θεοχάρους υπουργό Οικονομικών. Η σειρά παρουσίας των ονομάτων είναι όπως καταγράφεται στα πρακτικά της συνεδρίασης της 31^{ης} Αυγούστου 1960, Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου, 31 Αυγούστου 1960.

⁴⁵⁶ Α.Γ.Υ.Σ., Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου, 7 Σεπτεμβρίου 1960, αρ. απόφασης 15.

⁴⁵⁷ Α.Γ.Υ.Σ., Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου, 28 Σεπτεμβρίου 1960, βλ. και σχετικά τις δηλώσεις του υπουργού Άμυνας, *Ο Φιλελεύθερος*, 30 Σεπτεμβρίου 1960.

⁴⁵⁸ Α.Γ.Υ.Σ., Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου, 28 Σεπτεμβρίου 1960 : «*The information should then be passed to the Minister of Foreign Affairs who was authorized to approach the British Representative in Cyprus accordingly*», βλ. σχετικά δηλώσεις του υπουργού Άμυνας, *Ο Φιλελεύθερος*, 30 Σεπτεμβρίου 1960 .

Δεν είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε τι συζήτησε ο υπουργός Εξωτερικών με τον Sir Arthur Clark, ωστόσο από το τηλεγράφημα που ο τελευταίος έστειλε στο Commonwealth Relations Office στις 26 Οκτωβρίου 1960, προκύπτει ότι υιοθετούσε όλα όσα απασχόλησαν το Υπουργικό Συμβούλιο με αποτέλεσμα να ενθαρρύνει τον πρέσβη των Η.Π.Α στη Λευκωσία Frazer Wilkins, όπως εισηγηθεί προς την κυβέρνησή του έγκριση μεταφοράς αμερικανικού οπλισμού από Ελλάδα και Τουρκία ως ελάχιστη βοήθεια για τις ανάγκες του Κυπριακού Στρατού.⁴⁵⁹ Η θέση του ύπατου αρμοστή δεν διέφερε από την επικρατούσα άποψη του Υπουργικού Συμβουλίου της 7^{ης} Σεπτεμβρίου 1960, ούτε απ' αυτή που η ίδια η βρετανική Επιτροπή Ενόπλων Δυνάμεων Μέσης Ανατολής εισηγείτο προς τον κυβερνήτη Sir Hugh Foot το Μάιο του 1959 όπως αναφέρθηκε σε προηγούμενο κεφάλαιο.⁴⁶⁰ Ο ύπατος αρμοστής ιδιαίτερα ενοχλημένος από τις «*θορυβώδεις αντιζυριχικές ομάδες*» και την κριτική που ασκούσαν στη δημιουργία στρατού θεωρώντας τον ως σπατάλη χρημάτων, εμφανίστηκε αποφασισμένος να δώσει μια λύση στο πρόβλημα.⁴⁶¹

Η ενθάρρυνση του ύπατου αρμοστή προς τον Αμερικανό πρέσβη είχε αποτέλεσμα, αφού ο τελευταίος παρότρυνε το State Department όπως προχωρήσει στην παραχώρηση του απαιτούμενου οπλισμού. Αρχικά, οι Η.Π.Α. εμφανίστηκαν διστακτικές για δυο λόγους. Θεωρούσαν το ζήτημα εσωτερική υπόθεση Τουρκίας και Ελλάδας και δεν επιθυμούσαν να εμπλακούν σε μια πολιτική άμεσης στρατιωτικής ενίσχυσης κρατώντας με αυτό τον τρόπο και μια ισορροπία απέναντι στους συμμάχους τους Βρετανούς.⁴⁶² Ακόμη, Τουρκία και Ελλάδα ήθελαν την αντικατάσταση του οπλισμού που θα παραχωρούσαν στην Κυπριακή Δημοκρατία, γεγονός που προσέκρουε σε αμερικανικές νομοθετικές δικλείδες. Αν δεν υπήρχε τέτοια απαίτηση οι Η.Π.Α., εμφανίζονταν διατεθειμένες να αποδεχθούν την παραχώρησή του.⁴⁶³

---

⁴⁵⁹ T.N.A. (U.K.), DEFE 7/1488, Formation of Cyprus Army, τηλεγράφημα (αρ. 245) Sir Arthur Clark στο Commonwealth Relations Office, 26 Οκτωβρίου 1960.

⁴⁶⁰ T.N.A. (U.K.), DEFE 7/1488, Formation of Cyprus Army, British Defence Co-Ordination Committee Middle East Cyprus Army, 19 Μαΐου 1959.

⁴⁶¹ T.N.A. (U.K.), DEFE 7/1488, Formation of Cyprus Army, τηλεγράφημα (αρ. 245) Sir Arthur Clark στο Commonwealth Relations Office, 26 Οκτωβρίου 1960.

⁴⁶² T.N.A. (U.K.), DEFE 7/1488, Formation of Cyprus Army, επιστολή D.J. Speares αξιωματούχος βρετανικής πρεσβείας Washington προς R.Wade-Gery, αξιωματούχος Southern Department Foreign Office, 7 Οκτωβρίου 1960.

⁴⁶³ T.N.A. (U.K.), DEFE 7/1488, Formation of Cyprus Army, επιστολή Lord Hood, αξιωματούχος πρεσβείας Μ. Βρετανίας στην Washington, προς Foreign Office, 30 Οκτωβρίου 1960 : [...] *The State Department have received recommendations from the United States Ambassador but have still not received any formal request for assistance from the Cyprus Government. If Greece and Turkey were willing to transfer the necessary American equipment to the Cyprus army without obtaining replacements from the United States, it now appears unlikely that there would be any American legislative or other obstacle to this.* [...] Ο δισταγμός των Η.Π.Α. φαίνεται ότι προσέκρουε σε νομοθετικές ρυθμίσεις και στο κατά πόσο μπορούσε να εγκριθεί η μεταφορά ήδη παραχωρηθέντος οπλισμού σε σύμμαχη χώρα (Ελλάδα-Τουρκία) σε άλλη χώρα (Κύπρος μη Νατοϊκή). Σε αυτό το ζήτημα η έρευνα δεν κατάφερε να βρει πως ακριβώς ξεπεράστηκε αυτή η δυσκολία, πρβλ. από τον ίδιο φάκελο επιστολή E.J.W. Barnes προς L.J.D. Wakely, αξιωματούχος Commonwealth Relation Office, 7 Δεκεμβρίου 1960 : [...] *When Newsmen of the American Embassy called on November 30*

Η επίλυση του προβλήματος διαφαίνεται μέσα από το τηλεγράφημα της 22^{ας} Δεκεμβρίου 1960 του Commonwealth Relations Office προς το Sir Arthur Clark. Σύμφωνα με αυτό Τουρκία και Ελλάδα συμφώνησαν σε δωρεάν παραχώρηση από το αμερικανικό πλεόνασμα οπλισμού που διέθεταν για τους 400 άνδρες που θα κατατάσσονταν στην πρώτη φάση :

We have been told by official of the American Embassy here that the Turkish and Greek authorities have agreed to hand over surplus American Equipment to the Cyprus Government and that is regarded as adequate to meet the needs of at least the first batch of 400 officers and men who are being called up as the first stage of the build up of the Cyprus Army [...] We understand from American official that the Cyprus Government are satisfied with the steps which have been taken both by the United Kingdom and United States Government for equipping the Cyprus Army, but that there is little hope of the American authorities agreeing to provide further assistance even if a normal request were made through Washington.⁴⁶⁴

Η παραχώρηση του οπλισμού έγινε χωρίς να έχει διασφαλιστεί η αντικατάστασή του από τις Η.Π.Α. κάτι που αποτέλεσε και ελληνοτουρκική προϋπόθεση,⁴⁶⁵ ενώ παραμένει άγνωστο αν αντικαταστάθηκε με μια άλλη συμφωνία μεταξύ των Η.Π.Α. με την Ελλάδα και την Τουρκία. Σε κάθε περίπτωση, αν για τον οπλισμό των πρώτων 400 ανδρών υπήρξε ρύθμιση, το ίδιο δεν συνέβαινε για τον εξοπλισμό (ιματισμός, κράνη, άρβυλα) και γι' αυτό η κυπριακή κυβέρνηση σε συνεργασία με το Τριμερές Στρατηγείο, προσέγγισε τη βρετανική Υπάτη Αρμοστεία.⁴⁶⁶ Η ανταπόκριση ήταν θετική και στις 15 Δεκεμβρίου 1960 ο υπουργός Άμυνας Ο. Ορεκ ενημέρωσε το Υπουργικό Συμβούλιο ότι οι βρετανικές αρχές ήταν πρόθυμες να πουλήσουν ανάλογο εξοπλισμό γι' αυτό και αποφασίστηκε η αποδέσμευση από τον κρατικό προϋπολογισμό του 1960, ποσού £40,000 για την αγορά στρατιωτικού υλικού από τα αποθέματα των βρετανικών δυνάμεων στο νησί.⁴⁶⁷

Αρρυθμιστο παρέμενε ωστόσο, το θέμα του οπλισμού των υπόλοιπων ανδρών του Κυπριακού Στρατού και γι' αυτό η κυπριακή κυβέρνηση προσέγγισε εκ νέου τις κυβερνήσεις Ελλάδας και Τουρκίας προκειμένου να ικανοποιήσει όλες τις ανάγκες του στρατεύματος.⁴⁶⁸ Αν και εκδηλώθηκε προθυμία από τον αρχηγό Μ. Παντελίδη και τον

---

he told me that the United States Government had told the Greek and Turkish Governments that there was no objection to them transferring to Cyprus surplus equipment which they had received from the United States, but that if so this equipment would not be replaced [...].

⁴⁶⁴ T.N.A. (U.K.), DEFE 7/1488, Formation of Cyprus Army, τηλεγράφημα (αρ. 46) Commonwealth Relations Office στον Sir Arthur Clark, 22 Δεκεμβρίου 1960.

⁴⁶⁵ T.N.A. (U.K.), DEFE 7/1488, Formation of Cyprus Army, έκθεση Sir Arthur Clark προς Commonwealth Relations Office με τίτλο «REPUBLIC OF CYPRUS : FORMATION OF THE ARMY», 22 Φεβρουαρίου 1961.

⁴⁶⁶ T.N.A. (U.K.), DEFE 7/1488, Formation of Cyprus Army, επιστολή E.J.W. Barnes προς L.J.D. Wakely, 7 Δεκεμβρίου 1960.

⁴⁶⁷ Α.Γ.Υ.Σ., Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου, 15 Δεκεμβρίου 1960, αρ. απόφασης 356.

⁴⁶⁸ T.N.A. (U.K.), DEFE 7/1488, Formation of Cyprus Army, τηλεγράφημα (αρ. 16) Sir Hugh Foot στο Commonwealth Relations Office, 7 Ιανουαρίου 1961.

υπαρχηγό Η. Tanyar να μεταβούν στην Ελλάδα και στην Τουρκία αντίστοιχα για να προσεγγίσουν το ζήτημα στις δύο κυβερνήσεις επιδιώκοντας επίλυσή του, η προσέγγιση έγινε μέσω των πρεσβευτών των δύο χωρών στην Κύπρο από τον υπουργό Εξωτερικών Σπ. Κυπριανού με αίσια κατάληξη.⁴⁶⁹ Έτσι στις 9 Φεβρουαρίου 1961 ο Σπ. Κυπριανού ανακοίνωσε στο Υπουργικό Συμβούλιο ότι : «οι κυβερνήσεις Ελλάδας και Τουρκίας συμφώνησαν όπως προμηθεύσουν τον Κυπριακό Στρατό με τα απαιτούμενα όπλα».⁴⁷⁰

Οι πρόνοιες της συμφωνίας προμήθειας οπλισμού που ολοκληρώθηκε μετά από συσκέψεις καθόλη τη διάρκεια των μηνών Ιουλίου και Αυγούστου 1961 στην Κύπρο, υπογράφηκαν στις 12 Αυγούστου 1961 από τον υποστράτηγο Μ. Παντελίδη, το διοικητή της ΕΛ.ΔΥ.Κ. συνταγματάρχη Διονύσιο Αρμπούζη και το διοικητή της ΤΟΥΡ.ΔΥ.Κ. συνταγματάρχη Τ. Sunalp.⁴⁷¹ Σύμφωνα με την ετήσια έκθεση του Κυπριακού Στρατού προς το Τριμερές Στρατηγείο η Συμφωνία περιείχε το κύριο μέρος και τέσσερα παραρτήματα Α, Β (με 3 προσθήκες) Γ και Δ.⁴⁷² Στο Αρχείο του Τριμερούς Στρατηγείου υπάρχουν στην αγγλική γλώσσα υπογεγραμμένα από τους Μ. Παντελίδη, το διοικητή της ΕΛ.ΔΥ.Κ., συνταγματάρχη Δ. Αρμπούζη και το διοικητή της ΤΟΥΡ.ΔΥ.Κ. συνταγματάρχη Τ. Sunalp τα εξής : α) Παράρτημα Α με ονομαστικό κατάλογο των αντιπροσωπειών των δύο χωρών, β) η Προσθήκη 2 (Appendix 2) του Παραρτήματος Β το οποίο αφορούσε τη στρατιωτική βοήθεια και γ) το Παράρτημα Δ (Annex D) με τους πίνακες εκπαιδευτικών βοηθημάτων για τις ανάγκες του Κυπριακού Στρατού.⁴⁷³ Εκτός του Παραρτήματος Γ που δεν έχει εντοπιστεί από την έρευνα, όλα τα έγγραφα -ανυπόγραφα ωστόσο- υπάρχουν στο Αρχείο του Τριμερούς Στρατηγείου και στις δύο επίσημες γλώσσες της Δημοκρατίας με το γενικό τίτλο στην ελληνική να έχει ως εξής : «*ΒΑΣΙΚΟΙ ΟΡΟΙ ΕΠΙ ΤΗ ΒΑΣΕΙ ΤΩΝ ΟΠΟΙΩΝ ΘΑ*

⁴⁶⁹ Α.Γ.Υ.Σ., Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου, 26 Ιανουαρίου 1961.

⁴⁷⁰ Α.Γ.Υ.Σ., Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου, 9 Φεβρουαρίου 1961, Η μετάφραση στα ελληνικά είναι δική μου, πρβλ. και Τ.Ν.Α. (U.K.), DEFE 7/1488, Formation of Cyprus Army, έκθεση Sir Arthur Clark προς Commonwealth Relations Office με τίτλο «REPUBLIC OF CYPRUS : FORMATION OF THE ARMY», 22 Φεβρουαρίου 1961.

⁴⁷¹ Κ.Α.Κ., Α.Υ.ΕΞ.ΚΥ., FA1/2022, Υπουργείο Εξωτερικών-Army of the Republic of Cyprus, Cyprus Army Headquarters προς Tripartite Headquarters, Annual Report of action taken from 16.8.60-12.8.61, 21 Αυγούστου 1961 πρβλ. και ΤΡΗ10/1, (1960-1963) Μηνιαία Περιοδικά Εκθέσεις, Αύγουστος 1961.

⁴⁷² Κ.Α.Κ., Α.Υ.ΕΞ.ΚΥ., FA1/2022, Υπουργείο Εξωτερικών-Army of the Republic of Cyprus, Cyprus Army Headquarters προς Tripartite Headquarters, Annual Report of action taken from 16.8.60-12.8.61, 21 Αυγούστου 1961, παράγραφος 2, σελ. 2.

⁴⁷³ Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 9/2, Original English Copies of some documents concerning the Military Aid which will be provided to Cyprus by Greece and Turkey, Annex A : List of Deligation, Appendix 2 Normal Aid Programme on the Armament and Equipment for Cyprus Army Including the Delivery Faces, Annex D Training Aids Tables for the Needs of Cyprus Army, πρβλ. και Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 9/5, Στρατιωτική Βοήθεια, Σειρά Αντιγράφων εις την Ελληνικήν όλων των εγγράφων (κυρίου κειμένου - Συμφωνίας μετά των Παραρτημάτων της) των αφορώντων την χορηγηθησομένην υπό της Ελλάδος και Τουρκίας προς την Κύπρον Στρατιωτικήν Βοήθειαν εφ' οπλισμού και υλικού, Παράρτημα Α, Κατάλογος Αντιπροσωπειών. Οι αντιπροσωπείες που συμμετείχαν στις συσκέψεις ήταν : η ελληνική αποτελούμενη από το συν/ρχη Διονύσιο Αρμπούζη, τον ταγ/χη Πυροβολικού Ιωάννη Γιαννόπουλο, τον ταγ/χη Πεζικού Αντώνιο Λέκκα τον υπ/γό Διαβιβάσεων Σπυρίδωνα Κούκκο και τον υπ/γο Σ.Υ.Π. Αναστάσιο Μπαφατάκη, και η τουρκική αποτελούμενη από το συν/ρχη Turgut Sunalp, (διοικητή ΤΟΥΡ.ΔΥ.Κ.), αντισυν/ρχη Necdet Urug, τον τ/χη Necati Irmak, τον τ/χη Διαχειρίσεως Orhan Akarmagan και ανθ/γό Σ.Υ.Π. Yasar Polat.

*ΠΑΡΑΣΧΕΘΕΙ ΥΠΟ ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΑΣ ΕΙΣ ΤΟΝ ΚΥΠΡΙΑΚΟΝ ΣΤΡΑΤΟΝ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗ ΒΟΗΘΕΙΑ ΕΙΣ ΟΠΛΙΣΜΟΝ ΚΑΙ ΥΛΙΚΟΝ».*⁴⁷⁴

Στο κύριο μέρος, το πρώτο κεφάλαιο, αφορούσε τις Γενικές Αρχές (General Principles), το δεύτερο τις Διαδικασίες (Procedures), το τρίτο την Οργάνωση Βοήθειας (Organization for Aid) και το τελευταίο τον Έλεγχο (Control). Σύμφωνα με την παράγραφο 1, των (Γενικών Αρχών), Τουρκία και Ελλάδα αναλάμβαναν την υποχρέωση να παραχωρήσουν στρατιωτικό υλικό για τον Κυπριακό Στρατό. Το 60% του εξοπλισμού θα προερχόταν από τις ελληνικές ένοπλες δυνάμεις και το υπόλοιπο 40% από τις τουρκικές, με το επί τοις εκατόν ποσοστό βοήθειας να συνάδει με τη στρατιωτική αναλογία Ελληνοκυπρίων και Τουρκοκυπρίων στρατιωτών.⁴⁷⁵ Η παράγραφος 8 του κύριου μέρους καθόριζε ότι η στρατιωτική βοήθεια χωριζόταν, όπως και οι εκπαιδεύσεις, σε δυο κατηγορίες : «*The Military aid programme to the Cyprus Army is divided into two categories, one based upon “The immediate aid programme” and the other upon “The Normal aid programme” These categories are parallel to the activation phasing plan of the Cyprus Army*». Η παράγραφος 2 του υπομέρους (Procedures), προνοούσε τη σύσταση οκταμελούς Ειδικής Στρατιωτικής Επιτροπής (Military Aid Committee M.A.C.),⁴⁷⁶ με πρόεδρο, αξιωματικό της επιλογής του αρχηγού του Τριμερούς Στρατηγείου, δύο μέλη της Ε.Λ.ΔΥ.Κ., δύο της ΤΟΥΡ.ΔΥ.Κ. και δύο του Κυπριακού Στρατού. Η Μ.Α.Σ. ήταν υπεύθυνη για την επίβλεψη, τη διοίκηση, τη μελέτη, την οργάνωση, τον προγραμματισμό των στρατιωτικών αναγκών, την επιτήρηση του οπλισμού, τον απαραίτητο έλεγχο, τη συντήρηση, καθώς και την ασφαλή διανομή του. Το Παράρτημα Β έχει τίτλο «*Πρόγραμμα Συνολικής Βοήθειας Κυπριακού Στρατού Αφορών τον Οπλισμόν και Υλικόν Τούτου*», και το Παράρτημα Δ έχει τίτλο «*ΠΙΝΑΞ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΩΝ ΒΟΗΘΗΜΑΤΩΝ ΔΙΑ ΤΑΣ ΑΝΑΓΚΑΣ ΤΟΥ ΚΥΠΡΙΑΚΟΥ ΣΤΡΑΤΟΥ*». Το Παράρτημα Β (Annex B) συμπεριελάμβανε 3 προσθήκες 1, 2, και 3 που αντιστοιχούσαν σε καταλόγους με τον ακριβή αριθμό παροχής εξοπλιστικής βοήθειας και πυρομαχικών που Ελλάδα και Τουρκία θα προσέφεραν σε ποσοστό 60% με 40% αντίστοιχα. Η Προσθήκη 1 (Appendix 1) αφορούσε τον εκπαιδευτικό εξοπλισμό της Συνοπτικής εκπαίδευσης, η

⁴⁷⁴ Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 9/5, Στρατιωτική Βοήθεια, Σειρά Αντιγράφων εις την Ελληνικήν όλων των εγγράφων (κυρίου κειμένου - Συμφωνίας μετά των Παραρτημάτων της) των αφορώντων την χορηγηθησομένην υπό της Ελλάδος και Τουρκίας προς την Κύπρον Στρατιωτικήν Βοήθειαν εφ' οπλισμού και υλικού, πρβλ. και τη Συμφωνία στην Αγγλική Γλώσσα στο Α.Υ.ΕΞ.ΚΥ., FA1/2022 Υπουργείο Εξωτερικών-Army of the Republic of Cyprus : «The Governing Conditions under which Military Aid, to Include Arms and Equipment, will be Provided to the Cyprus Army by the Kingdom of Greece and the Republic of Turkey», 12 Αυγούστου 1961.

⁴⁷⁵ Κ.Α.Κ., Α.Υ.ΕΞ.ΚΥ., FA1/2022, Υπουργείο Εξωτερικών-Army of the Republic of Cyprus : «The Governing Conditions under which Military Aid, to Include Arms and Equipment, will be Provided to the Cyprus Army by the Kingdom of Greece and the Republic of Turkey», 12 Αυγούστου 1961, παράγραφος 3.

⁴⁷⁶ Επιτροπή Στρατιωτικής Βοήθειας όπως χρησιμοποιείται στο ΤΡΗ 9/5.

Προσθήκη 2 (Appendix 2) τον οπλισμό και το υλικό που θα χορηγείτο κατά τις εκπαιδευτικές φάσεις, ενώ η Προσθήκη 3 (Appendix 3) τον αριθμό πυρομαχικών για τη Συνοπτική και Κανονική εκπαίδευση.⁴⁷⁷

Στις 5 Αυγούστου 1961, άρχισε ο εφοδιασμός των ανδρών του Κυπριακού Στρατού από την αποθήκη του Αρχηγείου του Κυπριακού Στρατού στο Wolseley Barracks «...διά χαλυβδίνων κρανών, αρβυλών, πηλικίων στρατιωτικών σάκκων κ.λ.π», ο οποίος συνεχίστηκε «μέχρι της 15^{ης} Αυγούστου» 1961,⁴⁷⁸ με τον τότε οπλίτη Ανδρέα Ιωάννου να θυμάται σχετικά : «Τον Αύγουστο μας εφοδίασαν με μεγάλα κράνη του βρετανικού στρατού, καθώς επίσης με άρβυλα και άλλο στρατιωτικό εξοπλισμό, όλα αγγλικής προέλευσης».⁴⁷⁹ Έτσι, με την παραχώρηση του απαραίτητου εξοπλισμού για τους πρώτους άνδρες του Κυπριακού Στρατού όλα ήταν έτοιμα για την έναρξη της εκπαίδευσης που θα άρχιζε στις 11 Σεπτεμβρίου 1961. Η δωρεάν παραχώρηση αμερικανικού στρατιωτικού οπλισμού άφηνε απόλυτα ικανοποιημένη την Κυπριακή Δημοκρατία, αφού με αυτή τη διευθέτηση δεν επιβαρυνόταν ο κρατικός προϋπολογισμός, ενώ οι εκπαιδευτές του Κυπριακού Στρατού εξοικειωμένοι με αυτόν θα μπορούσαν να ανταποκριθούν καλύτερα στα εκπαιδευτικά τους καθήκοντα. Η διαμεσολάβηση του ύπατου αρμοστή φαίνεται ότι ήταν καθοριστική. Ελλάδα και Τουρκία συμφώνησαν στη δωρεάν παραχώρηση του οπλισμού για τον Κυπριακό Στρατό, ενώ οι κυπριακές αρχές αγόρασαν από τα αποθέματα των Βρετανών, στρατιωτικό εξοπλισμό για την εκπαίδευση των πρώτων, αλλά και τελευταίων, όπως θα δείξουν τα γεγονότα ανδρών, του Κυπριακού Στρατού.

---

⁴⁷⁷ Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 9/5, Στρατιωτική Βοήθεια, Σειρά αντιγράφων εις την Ελληνικήν όλων των εγγράφων (κυρίου κειμένου - Συμφωνίας μετά των Παραρτημάτων της) των αφορώντων την χορηγηθησομένην υπό της Ελλάδος και Τουρκίας προς την Κύπρον Στρατιωτικήν Βοήθειαν εις οπλισμόν και υλικόν και πυρομαχικά : «ΠΙΝΑΞ ΑΝΑΓΚΑΙΟΥΝΤΟΣ ΚΑΙ ΔΙΑΘΕΣΙΜΟΥ ΠΡΟΣ ΧΟΡΗΓΗΣΙΝ ΕΞ ΕΛΛΑΔΟΣ ΚΑΙ ΤΟΥΡΚΙΑΣ ΥΛΙΚΟΥ ΔΙΑ ΤΗΝ ΠΡΩΤΗΝ ΦΑΣΙΝ ΤΟΥ ΣΧΕΔΙΟΥ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ ΚΑΙ ΕΝΕΡΓΟΠΟΙΗΣΕΩΣ ΤΟΥ ΚΥΠΡΙΑΚΟΥ ΣΤΡΑΤΟΥ», «ΚΑΝΟΝΙΚΟΝ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΒΟΗΘΕΙΑΣ ΑΦΟΡΩΝ ΤΟΝ ΟΠΛΙΣΜΟΝ ΚΑΙ ΥΛΙΚΟΝ ΤΟΥ ΚΥΠΡΙΑΚΟΥ ΣΤΡΑΤΟΥ ΚΑΙ ΠΕΡΙΛΑΜΒΑΝΩΝ ΤΑΣ ΦΑΣΕΙΣ ΧΟΡΗΓΗΣΕΩΣ», «ΠΙΝΑΞ ΠΥΡΟΜΑΧΙΚΩΝ ΧΟΡΗΓΗΘΗΣΟΜΕΝΩΝ ΥΠΟ ΕΛΛΑΔΑΣ ΚΑΙ ΤΟΥΡΚΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΟ ΑΜΕΣΟΝ ΚΑΙ ΚΑΝΟΝΙΚΟΝ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΒΟΗΘΕΙΑΣ ΤΟΥ ΚΥΠΡΙΑΚΟΥ ΣΤΡΑΤΟΥ», πρβλ. Α.Υ.Ε.Ε.ΚΥ., FA1/2022, Υπουργείο Εξωτερικών-Army of the Republic of Cyprus : «The Governing Conditions under which Military Aid, to Include Arms and Equipment, will be Provided to the Cyprus Army by the Kingdom of Greece and the Republic of Turkey», 12 Αυγούστου 1961, Annex B Armament and Equipment Aid Programme for Cypriot Army, 23/9/1961. Annex B, Appendix 1, Immediately aid Programme on the Armament and Equipment for Cyprus Army, 23/9/1961, Annex B, Appendix 2, Normal Aid Programme on the Armament and Equipment for Cyprus Army, 23/9/1961. Annex B, Appendix 3, Ammunition List Which to be provided by Greece and Turkey in the Immediate and Normal Programme for Cyprus Army, 23/9/1961.

⁴⁷⁸ *Η Μάχη*, 5 Αυγούστου 1961.

⁴⁷⁹ Συνέντευξη στο συγγραφέα του ταγματάρχη ε.α. Ανδρέα Ιωάννου στις 16/7/2009.

2.4 Ο νόμος (8/61) για τη σύνθεση και κατάταξη του Κυπριακού Στρατού.

Στις 20 Οκτωβρίου 1960 άρχισαν στο Υπουργικό Συμβούλιο οι συζητήσεις για το νομοσχέδιο του Κυπριακού Στρατού. Το νομοσχέδιο με τίτλο : «*Law to provide for the Constitution, Enlistment in and Training of the Army of the Republic of Cyprus*»,⁴⁸⁰ ετοιμάστηκε από το γενικό εισαγγελέα Κρίτωνα Τορναρίτη και παρουσιάστηκε στο Υπουργικό Συμβούλιο από τον υπουργό Άμυνας Osman Orek.⁴⁸¹ Μετά από σειρά συνεδριάσεων που έγιναν την 20^η, και 26^η Οκτωβρίου, την 1^η, 4^η, 14^η, 15^η Νοεμβρίου, το νομοσχέδιο, αφού τροποποιήθηκε αρκετές φορές, εγκρίθηκε κατά την τελευταία συνεδρίαση του Υπουργικού Συμβουλίου στις 18 Νοεμβρίου 1960 και ήταν έτοιμο να παραπεμφθεί στη Βουλή των Αντιπροσώπων.

Συγκεκριμένα, όταν το νομοσχέδιο παρουσιάστηκε στις 20 Οκτωβρίου 1960, χωριζόταν σε τρία μέρη. Το πρώτο αφορούσε τη σύνταξη, το δεύτερο την κατάταξη και το τρίτο την εκπαίδευση του στρατού. Οι πρόνοιες του πρώτου μέρους ψηφίστηκαν σε νόμο (8/61) από τη Βουλή των Αντιπροσώπων στις 20 και δημοσιεύτηκαν στην επίσημη εφημερίδα της Κυπριακής Δημοκρατίας στις 30 Ιανουαρίου 1961.⁴⁸² Οι πρόνοιες του δεύτερου μέρους δυνάμει πρόνοιας του νόμου 8/61,⁴⁸³ εγκρίθηκαν από το Υπουργικό Συμβούλιο στις 17 Φεβρουαρίου 1961⁴⁸⁴ και δημοσιεύτηκαν στην επίσημη εφημερίδα της Κυπριακής Δημοκρατίας στις 27 Φεβρουαρίου 1961.⁴⁸⁵ Οι πρόνοιες του τρίτου μέρους μετά από απόφαση του Υπουργικού Συμβουλίου απαλείφθηκαν από το νομοσχέδιο την 1^η Νοεμβρίου 1960.⁴⁸⁶

Πιο αναλυτικά και σχετικά με τη σύνταξη, το πρώτο μέρος του νομοσχεδίου προνοούσε :

α) στρατό σε εθελοντική βάση αποτελούμενο από αριθμό αξιωματικών, υπαξιωματικών που θα αποφασιζόταν από το Υπουργικό Συμβούλιο, β) αριθμό ανδρών στο βαθμό του

⁴⁸⁰ Α.Γ.Υ.Σ., Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου, 20 Οκτωβρίου 1960, submission (271/60) Ministry of Defence to the Council of Ministers : «A Law to Provide for the Constitution, Enlistment in and Training of the Army of the Republic of Cyprus», by Criton G. Tornaritis Attorney General, 18th October 1960, Φάκελος 14/1960/VIII Submissions to the Council (246/60-295/60).

⁴⁸¹ Α.Γ.Υ.Σ., Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου, 20 Οκτωβρίου 1960, πρόταση νόμου (271/60).

⁴⁸² *Επίσημος Εφημερίς της Κυπριακής Δημοκρατίας*, Παράρτημα Πρώτον, Νομοθεσία 1961, (Μέρος I, II και III) υπ' Αρ. 37, της 30^{ης} Ιανουαρίου 1961, Αρ. 8/1961 : Νόμος Προβλέπων περί της Συντάξεως του Στρατού της Δημοκρατίας και της εις Αυτόν Κατάταξως, Τυπογραφείο Κυπριακής Δημοκρατίας, Λευκωσία 1963, στο εξής *Επίσημος Εφημερίς της Κυπριακής Δημοκρατίας*, Νόμος 8/61.

⁴⁸³ *Επίσημος Εφημερίς της Κυπριακής Δημοκρατίας*, Νόμος 8/61, άρθρο 16.

⁴⁸⁴ Α.Γ.Υ.Σ., Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου, 17 Φεβρουαρίου 1961, αρ. απόφασης 527.

⁴⁸⁵ *Επίσημος Εφημερίς της Κυπριακής Δημοκρατίας*, Παράρτημα Τρίτον, Διοικητικά Πράξεις και Γνωστοποιήσεις 1961, υπ' Αρ. 44, της 27^{ης} Φεβρουαρίου 1961, Αρ. 71/1961 : Ο Περί Στρατού της Δημοκρατίας (Σύνθεσις και Κατάταξις) Νόμος του 1961, Τυπογραφείο Κυπριακής Δημοκρατίας, Λευκωσία 1963, στο εξής *Επίσημος Εφημερίς της Κυπριακής Δημοκρατίας*, Νόμος 71/61. Στο Τρίτο Παράρτημα της *Επίσημης Εφημερίδας της Κυπριακής Δημοκρατίας* δημοσιεύονται διοικητικές τροποποιήσεις και γνωστοποιήσεις αποφάσεων και όχι οι ίδιες οι αποφάσεις.

⁴⁸⁶ Α.Γ.Υ.Σ., Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου, 1 Νοεμβρίου 1960.

υποδεκανέα και οπλιτών, γ) πρόσληψη των αξιωματικών και υπαξιωματικών με κατώτατο και ανώτατο ηλικιακό όριο το 21^ο και το 35^ο από το Υπουργικό Συμβούλιο μετά από σύσταση του υπουργού Άμυνας, δ) έγκριση του Υπουργικού Συμβουλίου σε περίπτωση παραίτησης αξιωματικού και έγκριση του υπουργού Άμυνας για παραίτηση υπαξιωματικού, ε) μισθό 5 λίρες εβδομαδιαίως για υποδεκανείς και στρατιώτες, ενώ για τους υπόλοιπους βαθμούς το ζήτημα αφηνόταν στη δικαιοδοσία του Υπουργικού Συμβουλίου στ) πρόνοια για επίδομα, χωρίς να καθορίζεται ποσό, για αξιωματικούς με ειδικά καθήκοντα.⁴⁸⁷

Στο δεύτερο μέρος (κατάταξης) υπήρχε πρόνοια για συγκρότηση Συμβουλίου Κατάταξης, αποτελούμενο από τον αρχηγό, τον υπαρχηγό του Κυπριακού Στρατού και τον υπουργό Άμυνας, ως υπεύθυνο για έγκριση της κατάταξης κάθε υποψήφιου. Προτεινόταν ακόμη η πρόσληψη δύο αξιωματικών κατάταξης (recruiting officers), οι οποίοι θα ήταν αποσπασμένοι στο Υπουργείο Άμυνας, ως υπεύθυνοι για τη διαδικασία κατάταξης και τήρησης των προνοιών του σχετικού νόμου.⁴⁸⁸ Το Συμβούλιο Κατάταξης θα εξέταζε τυχόν ενστάσεις υποψηφίων οι οποίοι θα απορρίπτονταν από τους αξιωματικούς κατάταξης και δια πλειοψηφίας θα αποφάσιζε ανάλογα.

Στο θέμα της κατάταξης, κανένας δεν δικαιούταν να καταταγεί αν δεν ήταν πολίτης της Κυπριακής Δημοκρατίας, δεν ήταν μεταξύ 18 και 35 χρόνων και δεν περνούσε ιατρικές εξετάσεις που πιστοποιούσαν την καταλληλότητά του. Ο υποψήφιος προς κατάταξη θα υπέγραφε δήλωση στην παρουσία του αξιωματικού κατάταξης, ο οποίος θα έλεγχε αν πληρούνταν όλες οι προϋποθέσεις κατάταξης.⁴⁸⁹ Με την ολοκλήρωση της διαδικασίας το Συμβούλιο Κατάταξης θα αποφάσιζε αν ο αιτών μπορούσε να γίνει μέλος του Κυπριακού Στρατού. Ο υποψήφιος θα προσλαμβανόταν για περίοδο τριών ετών και θα είχε τη δυνατότητα να ανανεώνει την πρόσληψή του ανά τρία χρόνια μέχρι την ηλικία των 44 χρόνων, κοινοποιώντας γραπτή επιστολή στον υπουργό Άμυνας τρεις μήνες πριν τη λήξη της θητείας του. Η ίδια τρίμηνη προθεσμία ίσχυε για όποιον ήθελε να υποβάλει παραίτηση. Σε μίαν άλλη παράγραφο της πρότασης παρουσιαζόταν η διαβεβαίωση που θα δινόταν από τα προς κατάταξη άτομα η οποία ήταν η ακόλουθη:

⁴⁸⁷ Α.Γ.Υ.Σ., Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου, 20 Οκτωβρίου 1960, submission (271/60), σελ. 2, Οι αξιωματικοί θα είχαν το βαθμό του συνταγματάρχη (Colonel), αντισυνταγματάρχη (Lieutenant Colonel), ταγματάρχη (Major), λοχαγού (Captain), υπολοχαγού (First Lieutenant), ανθυπολοχαγού (Second Lieutenant), και οι υπαξιωματικοί των βαθμών του επιλοχία (Sergeant-major), λοχία (Sergeant) και δεκανέα (Corporal), άρθρο 5 παράγραφος 2 : «*there shall be paid to the officers who perform duties of a special or technical nature*». Η πρόνοια αυτή θα ψηφιστεί σε νόμο (8/61), καθορίζοντας τη μισθοδοσία των δέκα προσληφθέντων Ελλήνων και Τούρκων Κυπριακής καταγωγής αξιωματικών που θα στελεχώσουν διοικητικά τον Κυπριακό Στρατό την 1^η Ιουνίου 1961.

⁴⁸⁸ Α.Γ.Υ.Σ., Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου, 20 Οκτωβρίου 1960, submission (271/60).

⁴⁸⁹ Σε περίπτωση που ο αξιωματικός κατάταξης έκρινε ότι ο υποψήφιος προς κατάταξη δεν πληρούσε τις προϋποθέσεις κατάταξης, το δήλωνε γραπτώς μπροστά στον υποψήφιο. Ο υποψήφιος είχε το δικαίωμα μέσα σε διάστημα 8 ημερών να εφεσιβάλει την απόρριψη γράφοντας στον υπουργό Άμυνας.

I do solemnly affirm faith to the Republic of Cyprus, respect for its constitution and the laws made thereunder and that I will faithfully serve the Republic and its government as member of the army and that whilst so serving I will comply and hold myself amenable to all present and future laws and regulations relating to the government, discipline and organization of the Army and to will comply with all standing directions in force for the time being relating to the Army

Το τρίτο μέρος του νομοσχεδίου, προέβλεπε ότι η εκπαίδευση θα γινόταν σύμφωνα με το παράρτημα Δ (Annex D) της Συμφωνίας Συμμαχίας, το οποίο θα ενσωματωνόταν στο νομοσχέδιο με ξεχωριστή απόφαση.⁴⁹⁰ Ακόμη προέβλεπε τη δημιουργία εκπαιδευτικού κέντρου, του οποίου τα έξοδα θα επιβάρυναν την Κυπριακή Δημοκρατία. Το νομοσχέδιο (271/1960) αναγνώριζε ότι χρειαζόταν ένας περιεκτικότερος νόμος που θα κάλυπτε θέματα πειθαρχίας και προαγωγής.⁴⁹¹ Στο νομοσχέδιο (271/60) δεν γινόταν αναφορά σε μισθολογικά θέματα αξιωματικών/υπαξιωματικών πέραν της πρότασης για μισθό 5 λιρών εβδομαδιαίως στους υποδεκανείς και οπλίτες. Αφού το νομοσχέδιο παρουσιάστηκε, αποφασίστηκε από το Υπουργικό Συμβούλιο ο διορισμός επιτροπής, από τους υπουργούς Άμυνας Ο. Orek, Οικονομικών Ρηγίνο Θεοχάρους και Δικαιοσύνης Στέλλας Σουλιώτη, με σκοπό τη μελέτη και την επαναφορά του.⁴⁹² Στις 26 Οκτωβρίου 1960 το νομοσχέδιο επανήλθε και οι υπουργοί Άμυνας και Οικονομικών, εξέφρασαν τις ανησυχίες τους για την ορθότητα της συμπερίληψης του (Παραρτήματος Δ) της Συνθήκης Συμμαχίας, αφού «τα μέλη της Βουλής θα ζητούσαν να το δουν ενώ αυτό δεν είχε ακόμη δημοσιευτεί».⁴⁹³ Αν και ο υπουργός Εξωτερικών Σπ. Κυπριανού ανέφερε ότι η ελληνική και η τουρκική κυβέρνηση τάσσονταν εναντίον της δημοσίευσής του (έτσι είχε συμφωνηθεί στην Αθήνα κατά τη μονογραφή της Συνθήκης Συμμαχίας στις 27 Οκτωβρίου 1959), αποφασίστηκε όπως ο τελευταίος, ζητήσει τη συγκατάθεση των δυο κυβερνήσεων για δημοσίευση του Παραρτήματος Δ, εξηγώντας τους λόγους που το επέβαλλαν.⁴⁹⁴ Χωρίς καμιά

---

⁴⁹⁰ Α.Γ.Υ.Σ., Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου, 20 Νοεμβρίου 1960, submission (271/60), σελ. 7 : «*the provision of that annex shall be deemed to be incorporated and form part of the Law*». Η απόφαση θα λαμβανόταν αργότερα αφού το Παράρτημα Δ συμφωνήθηκε να είναι απόρρητο μεταξύ Ελλάδας-Τουρκίας-Κύπρου. Τελικά αποφασίστηκε από το Υπουργικό Συμβούλιο η μη ενσωμάτωσή του.

⁴⁹¹ Α.Γ.Υ.Σ., Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου, 20 Νοεμβρίου 1960, submission (271/60), σελ. 9 : «*No doubt in due course a more comprehensive Law has to be enacted providing for all matters connected with the Army such as administration appointments, promotions and reduction in ranks, discipline, disciplinary offences and procedure, courts-martial, etc. Such Law shall be a complete code of army legislation*».

⁴⁹² Α.Γ.Υ.Σ., Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου, 20 Οκτωβρίου 1960, αρ. απόφασης 154 : «*The Council decided that a Committee, consisting of the Ministers of Defence, Finance and Justice, should consider the proposed Law and submit a report*».

⁴⁹³ Α.Γ.Υ.Σ., Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου, 26 Οκτωβρίου 1960.

⁴⁹⁴ Η συγκατάθεση Ελλάδας και Τουρκίας ήταν απαραίτητη γιατί σύμφωνα με το άρθρο XVII, παράγραφος 1, της Συνθήκης Συμμαχίας (Treaty of Alliance), η Επιτροπή Υπουργών Εξωτερικών μπορούσε να προβεί σε αλλαγές, τροποποιήσεις ή εισηγήσεις όχι μόνο σε ό,τι αφορούσε το «Annex D», αλλά σε όλα τα Παραρτήματα της Συνθήκης Συμμαχίας.

διαφοροποίηση το νομοσχέδιο παραπέμφθηκε για συζήτηση σε νέα συνεδρίαση του Υπουργικού Συμβουλίου την 1^η Νοεμβρίου.⁴⁹⁵

Όταν την 1^η Νοεμβρίου το Υπουργικό Συμβούλιο συνεδρίασε, επέφερε στο νομοσχέδιο τρεις τροποποιήσεις. Πρώτο, δεν συμπεριέλαβε την πρόνοια σχετικά με την εκπαίδευση του Κυπριακού Στρατού αφού το (Παράρτημα Δ) συμφωνήθηκε, όπως αναφέρθηκε, να είναι απόρρητο. Δεύτερο, αντί του 35^{ου} έτους ως ανωτάτου ορίου ηλικίας κατάταξης προτεινόταν με σκοπό την προσέλκυση νεαρότερων σε ηλικία ανδρών το 30^ο, αφήνοντας το δικαίωμα στο Υπουργικό Συμβούλιο να αποφασίζει ξεχωριστά σε κάθε περίπτωση για αύξησή του μέχρι και το 35^ο. Τρίτο επέφερε μικρές φραστικές αλλαγές στη «διαβεβαίωση» που θα έδιναν τα προς κατάταξη άτομα, μειώνοντας την έκτασή της από 83 σε 73 λέξεις επιφέροντας εκφραστικές τροποποιήσεις που βελτίωναν τα αγγλικά του κειμένου.⁴⁹⁶ Με το πέρας της συνεδρίασης ο γενικός εισαγγελέας κλήθηκε να επαναφέρει το νομοσχέδιο με τις προτεινόμενες αλλαγές, ενώ αν και υπήρχε στο νομοσχέδιο μισθολογικός πίνακας χωρίς να καταγράφονται προτεινόμενοι μισθοί, δεν συζητήθηκε οτιδήποτε σχετικά με μισθούς κάτι που έγινε στην επόμενη συνεδρία, όταν και προέκυψαν διαφωνίες.⁴⁹⁷

Έτσι λοιπόν, στις 4 Νοεμβρίου 1960, το νομοσχέδιο επανήλθε και αποφασίστηκε η δημιουργία θέσεων μη μόνιμων υπαξιωματικών, η τοποθέτηση του αρχηγού και του υπαρχηγού στην ανώτατη κλίμακα κατά το προβλεπόμενο σε νόμο νομοσχέδιο, η παραχώρηση επιπλωμένου σπιτιού με οδηγό και αυτοκίνητο και στους δύο, η παραχώρηση σ' όλους τους αξιωματικούς και υπαξιωματικούς τιμαριθμικού επιδόματος και δωρεάν ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης⁴⁹⁸ και η σύσταση και μιας δεύτερης επιτροπής από τους υπουργούς Άμυνας, Δικαιοσύνης, Οικονομικών, Εσωτερικών και οποιουδήποτε άλλου υπουργού ήθελε, η οποία μαζί με τον αρχηγό και υπαρχηγό του Κυπριακού Στρατού, θα αποφάσιζε τον αριθμό των αξιωματικών που θα προσλαμβάνονταν. Στην ίδια συνεδρίαση, παρουσιάστηκε προτεινόμενο μισθολόγιο και από το γενικό εισαγγελέα, με τις τοποθετήσεις Τουρκοκύπριων και Ελληνοκύπριων υπουργών να διαφέρουν. Ο υπουργός Γεωργίας και Φυσικών Πόρων Fazil Plumer, αφού ανέφερε ότι τα μέλη του Κυπριακού Στρατού θα έπρεπε να έπαιρναν ίσους μισθούς με αυτούς της Αστυνομίας και των άλλων δημόσιων υπαλλήλων, πρότεινε με την υποστήριξη του υπουργού Άμυνας, την αύξηση

⁴⁹⁵ Α.Γ.Υ.Σ., Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου, 26 Οκτωβρίου 1960.

⁴⁹⁶ Α.Γ.Υ.Σ., Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου, 1 Νοεμβρίου 1960. Η τροποποιηθείσα διαβεβαίωση είχε ως εξής : *«I do solemnly affirm faith to the Republic of Cyprus, respect for its constitution and the laws made thereunder and that I will faithfully serve the Republic. As a member of the Army I will comply and hold myself amenable to all present and future laws and regulations relating to the administration, discipline and organisation of the Army and to all standing directions in force for the time being relating to the Army»*.

⁴⁹⁷ Α.Γ.Υ.Σ., Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου, 1 Νοεμβρίου 1960.

⁴⁹⁸ Α.Γ.Υ.Σ., Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου, 4 Νοεμβρίου 1960, αρ. απόφασης 192.

των μισθών σε όλες τις βαθμίδες κατά μια κλίμακα, κάτι που απορρίφθηκε.⁴⁹⁹ Πράγματι, το μισθολόγιο της Αστυνομίας, ήταν κατά πολύ ψηλότερο από αυτό του στρατού.⁵⁰⁰ Ο υπουργός Εργασίας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων Τάσος Παπαδόπουλος, εξέφρασε τη διαφωνία του λέγοντας ότι ισομισθία Αστυνομίας - Στρατού δεν υπήρχε ούτε στην Τουρκία ούτε στην Ελλάδα και αφού έκανε μια σύγκριση του μισθολογίου του στρατού με αυτό των ανειδίκευτων εργατών, το χαρακτήρισε ως πολύ ψηλό, προκαλώντας έτσι τη διαφωνία του υπουργού Άμυνας ο οποίος τόνισε ότι τα άτομα που θα στελέχωναν τον Κυπριακό Στρατό έπρεπε να ήταν μορφωμένα, ικανά, να έχουν καλή φυσική κατάσταση και να αμείβονται ικανοποιητικά.⁵⁰¹

Το μισθολόγιο αποφασίστηκε με μια μόνο διόρθωση, την παραχώρηση στους υπαξιωματικούς επιδόματος εξαρτώμενου ατόμου⁵⁰² και ο γενικός εισαγγελέας κλήθηκε

⁴⁹⁹ Α.Γ.Υ.Σ., Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου, 4 Νοεμβρίου 1960.

⁵⁰⁰ The Cyprus Gazette, The Statute Laws of Cyprus, 1st January, 1960 to 15th August, 1960, No. 4344 of the 13th August, No. 19 of 1960 : A Law to Amend the Police Law, Supplement No. 2, Reprinted at the Printing Office of the Republic of Cyprus, χ.χ. Το μισθολόγιο του νόμου 19/60 που αφορά την Αστυνομία (βλ. σχετικό πίνακα πιο κάτω), αναδημοσιεύεται στην *Επίσημη Εφημερίδα της Κυπριακής Δημοκρατίας*, Παράρτημα Πρώτον, Νομοθεσία 1969, υπ' Αρ. 703 της 10^{ης} Ιανουαρίου 1969, Αρ. 2/1969 : Νόμος Προνοών Περί της Αναθεώρησης της Μισθοδοσίας των Μελών της Αστυνομίας, των Πυροσβεστικών Υπηρεσιών και του Προσωπικού των Φυλακών, Τυπογραφείο Κυπριακής Δημοκρατίας, Λευκωσία 1971.

Μισθολόγιο Αστυνομίας με βάση το νόμο 19/60	
Αστυφύλακες	Γ.8 £405 x 15 - 480% x 18 - 570
Λοχία	Γ.7 £575 x 22 - 707
Υποεπιθεωρηταί	Γ.6 £708 x 24 - 804
Επιθεωρηταί	Γ.4 £810 x 30 - 930
Αρχιεπιθεωρηταί	Γ.3 £ 936 x 30 - 930
Βοηθοί Αστυνόμοι	Γ.5 £ 1080 x 36 - 1224 x 44 - 1268 x 43 - 1440
Αστυνόμοι	Γ.Ι £ 1484 x 50 - 1584 x 51 - 1635
Ανώτεροι Αστυνόμοι	Ι £ 1684 x 58 - 1916
Υπαρχηγός Αστυνομίας	ΙΑ £ 1742 x 58 - 1974
Αρχηγός Αστυνομίας	Α £ 1752 x 60 - 1872 x 72 - 2160
Ειδικοί Αστυφύλακες	£30 Μηνιαίως
Ειδικοί Λοχία	£35 Μηνιαίως

⁵⁰¹ Α.Γ.Υ.Σ., Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου, 4 Νοεμβρίου 1960 : «*should be no comparison with skilled labourers and that recruits should be capable men fit physically and educated*».

⁵⁰² Α.Γ.Υ.Σ., Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου, 4 Νοεμβρίου 1960, αρ. απόφασης 192 :

Ετήσιο μισθολόγιο αξιωματικών του Κυπριακού Στρατού το οποίο αποφασίστηκε στις 4 Νοεμβρίου 1960 (αρ. απόφασης 192). Μετά την αντιπροεδρική αναπομπή επί του μισθολογίου της 10 ^{ης} Νοεμβρίου 1960, το ίδιο μισθολόγιο θα αποφασιστεί ξανά από το Υπουργικό Συμβούλιο (αρ. απόφασης 236), στις 18 Νοεμβρίου 1960.				
Major General	£1236x42-1404x48-1548			
Brigadier General	£1128x36-1236x42-1446			
Colonel	£580x24-748			
Lieutenant Colonel	£500x24-620			
Major	£430x24-550			
Captain	£360x18-432x24-504			
First Lieutenant	£336x18-480			
Second Lieutenant	£300x18-444			
Μηνιαίο Μισθολόγιο Υπαξιωματικών και οπλιτών του Κυπριακού Στρατού				
Family Allowance/ οικογενειακό επίδομα				
Rank	Salary p.m.	Wife p.m.	1 st child or dependant p.m.	2nd child or dependant p.m.

σε συνεργασία με την ήδη συσταθείσα επιτροπή αφού προβεί στις διορθωτικές αλλαγές να το επαναφέρει.⁵⁰³ Μετά το πέρας της συνεδρίασης, ενώ διαφάνηκε ότι το μισθολογικό ζήτημα ρυθμίστηκε, η διαφωνία συνεχίστηκε στην επόμενη συνεδρίαση λόγω της επιμονής της τουρκοκυπριακής πλευράς για παραχώρηση ικανοποιητικότερου μισθολογίου.

Συγκεκριμένα, στις 10 Νοεμβρίου 1960, ο αντιπρόεδρος δρ F. Kutchuk μέσω επιστολής του γραμματέα του Tzamal Muftizade που κοινοποίησε στη Γραμματεία του Υπουργικού Συμβουλίου⁵⁰⁴ ανέπεμψε την απόφαση 192 της 4^{ης} Νοεμβρίου που αφορούσε το ζήτημα του μισθολογίου και των ωφελημάτων αξιωματικών, υπαξιωματικών και οπλιτών του Κυπριακού Στρατού.⁵⁰⁵ Ο αντιπρόεδρος της Δημοκρατίας άσκησε το συνταγματικό του δικαίωμα⁵⁰⁶ και ζήτησε την επανεξέταση του μισθολογίου.⁵⁰⁷ Μέσω της επιστολής ζήτησε καινούργιο μισθολόγιο για όλους τους βαθμούς αξιωματικών, υπαξιωματικών και οπλιτών του Κυπριακού Στρατού. Επιπρόσθετα, ο αντιπρόεδρος πρότεινε όπως οι μισθοί του αρχηγού και του υπαρχηγού : (α) να μην είναι στην ανώτερη κλίμακα, αλλά να αντιστοιχούν με τους μισθούς ανώτερων κυβερνητικών υπαλλήλων, (β) να μην είναι

First Sergeant	£15	£10	£5	£2
Sergeant	£13	£8	£5	£2
Corporal	£12	£8	£5	£2
Private	£10	£8	£5	£2

⁵⁰³ Α.Γ.Υ.Σ., Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου, 4 Νοεμβρίου 1960.

⁵⁰⁴ Τη γραμματεία του Υπουργικού Συμβουλίου αποτελούσαν ο Ελληνοκύπριος Α.Τ. Μαρκαντώνης και ο Τουρκοκύπριος Ali Vehid.

⁵⁰⁵ Α.Γ.Υ.Σ., Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου, 4 Νοεμβρίου 1960, επιστολή No.28/60 Tzamal Muftizade to Secretaries-Joint Secretariat of the Council of Ministers, 10th November 1960, Φάκελος 14/1960/IX Submissions to the Council of Ministers (296/60-387/60), παραθέτω σχετικό απόσπασμα : «*The Vice President under para. 2 of Article 57 of the Constitution, decided to exercise his right of return in respect of the part of the Decision relating to the salaries and allowances of Commissioned and non-commissioned officers and other ranks, The Vice President recommends the following salary and allowances*» :

Προταθέν μηνιαίο μισθολόγιο αξιωματικών, υπαξιωματικών και οπλιτών του Κυπριακού Στρατού από τον υπουργό Άμυνας σύμφωνα με την επιστολή του ημερομηνίας 10 Νοεμβρίου 1960 προς το Υπουργικό Συμβούλιο :				
αξιωματικοί				
Major General	£1700			
Brigadier General	£1596			
Colonel	£720			
Lieutenant Colonel	£570			
Major	£498			
Captain	£426			
First Lieutenant	£354			
Second Lieutenant	£325			
υπαξιωματικοί/οπλίτες				
Family Allowance/ οικογενειακό επίδομα				
Rank	Salary p.m.	Wife p.m.	1 st child or dependant p.m.	2 nd child or dependant allowance for the 3 rd dependant p.m.
First Sergeant	£20	£10	£5	£2
Sergeant	£17	£8	£5	£2
Corporal	£15	£8	£5	£2
Private	£13	£8	£5	£2

⁵⁰⁶ Σύνταγμα της Κυπριακής Δημοκρατίας, Άρθρον 57, παράγραφος 2.

⁵⁰⁷ Α.Γ.Υ.Σ., Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου, 18 Νοεμβρίου 1960.

κατώτεροι από αυτούς των αρχηγών και υπαρχηγών της Αστυνομίας και της Χωροφυλακής, (γ) το μισθολόγιο του υπαρχηγού να μην έχει μεγάλη διαφορά από το μισθολόγιο των συνταγματαρχών και των άλλων αξιωματικών, (δ) οι μισθοί των συνταγματαρχών και των άλλων αξιωματικών να είναι ικανοποιητικοί ώστε να αποτελούν κίνητρο για κατάταξη προσοντούχων, δημιουργώντας συνθήκες μόνιμης καριέρας, (ε) να αυξηθεί το μισθολόγιο για τους οπλίτες, δεκανείς και λοχίες έτσι ώστε ο Κυπριακός Στρατός να μην επανδρωθεί από «ανεπιθύμητους, διαβρώνοντας με αυτό τον τρόπο το κύρος του».⁵⁰⁸

Στη συνεδρίαση του Υπουργικού Συμβουλίου στις 14/15 Νοεμβρίου 1960 επιχειρηματολογώντας για το περιεχόμενο της επιστολής του, ο αντιπρόεδρος προσπάθησε να πετύχει αυτό που ο υπουργός Γεωργίας δεν κατάφερε στη συνεδρίαση της 4^{ης} Νοεμβρίου. Αφού αναφέρθηκε στην επιθυμία του για συγκρότηση ενός αξιοπρεπούς στρατεύματος με ικανοποιητικό μισθό και όχι ενός στρατεύματος που θα γινόταν για να αντιμετωπίσει το ανεργιακό πρόβλημα, πρότεινε την ολική αναθεώρηση του μισθολογίου. Στήριξη στην πρόταση του αντιπροέδρου εξέφρασε ο υπουργός Άμυνας, αλλά και ο υπουργός Γεωργίας και Φυσικών Πόρων. Αντίθετα, ο πρόεδρος Μακάριος διαφώνησε και είπε ότι υπήρχαν αντιδράσεις από το λαό για ψηλούς μισθούς και αφού παρατήρησε ότι οι μισθοί που προτεινόταν για τους υπολοχαγούς και ανθυπολοχαγούς ήταν χαμηλοί, εισηγήθηκε όπως με την πρόσληψή τους παίρνουν αμέσως μία έως δύο προσαυξήσεις, πρόταση με την οποία συμφώνησε ο F. Plumer.⁵⁰⁹ Η συνεδρίαση έκλεισε χωρίς να ληφθεί απόφαση. Ήταν όμως φανερό ότι στο μισθολογικό υπήρχε διαφορετική προσέγγιση Ελληνοκύπριων και Τουρκοκύπριων υπουργών.

Στις 18 Νοεμβρίου 1960 το Υπουργικό Συμβούλιο συζήτησε μόνο το προτεινόμενο νομοσχέδιο για το στρατό.⁵¹⁰ Άλλωστε, από την έναρξη της συζήτησης στο Υπουργικό Συμβούλιο είχε περάσει ένας μήνας και ο ετήσιος Τακτικός Προϋπολογισμός που θα ψηφιζόταν τέλος του Δεκέμβρη 1960 δεν επέτρεπε περαιτέρω καθυστέρηση. Στην αρχή της συνεδρίασης επήλθαν τρεις σημαντικές τροποποιήσεις που αφορούσαν : α) την αλλαγή του χρονικού πλαισίου της δοκιμαστικής περιόδου (probationary period) των υποψήφιων αξιωματικών και υπαξιωματικών από τρία σε δύο χρόνια, β) τον καθορισμό μισθού για τα στελέχη του Κυπριακού Στρατού κατά τη διάρκεια της εκπαίδευσής τους και γ) τη συμπερίληψη στο νομοσχέδιο πρόνοιας για το ενδεχόμενο απολύσεων. Στο εκκρεμές

⁵⁰⁸ Α.Γ.Υ.Σ., επιστολή No.28/60 Tzermal Muftizade to Secretaries-Joint Secretariat of the Council of Ministers, 10th November 1960, Φάκελος 14/1960/IX Submissions to the Council of Ministers (296/60-387/60).

⁵⁰⁹ Α.Γ.Υ.Σ., Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου, 14-15 Νοεμβρίου 1960. Τα πρακτικά που κρατήθηκαν αφορούσαν και τις δύο ημερομηνίες, χωρίς να διαφαίνεται τι συζητήθηκε στην κάθε μία.

⁵¹⁰ Α.Γ.Υ.Σ., Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου, 18 Νοεμβρίου 1960.

ζήτημα του μισθολογίου ο υπουργός Άμυνας τάχθηκε υπέρ του περιεχομένου της αντιπροεδρικής επιστολής της 10^{ης} Νοεμβρίου και υποστήριξε ότι ο ίδιος ήθελε ακόμη ψηλότερους μισθούς.⁵¹¹ Στήριξη στη θέση του υπουργού έδωσε και ο υπουργός Γεωργίας και Φυσικών Πόρων και φαίνεται ότι οι Τουρκοκύπριοι υπουργοί ζητούσαν περισσότερα από την ήδη υποβληθείσα πρόταση προφανώς για να εξασφαλίσουν τουλάχιστον ό,τι η ίδια η πρόταση προνοούσε.

Στη δική τους επιχειρηματολογία ο υπουργός Οικονομικών διαφώνησε με τις ψηλές αποδοχές που όπως είπε θα δημιουργούσαν μια προνομιούχα τάξη στο στρατό, ενώ ο Μακάριος παρατήρησε, με σκοπό την ύπαρξη ενός αξιοκρατικού μισθολογικού κριτηρίου, τη χαμηλόμισθη αμοιβή δημόσιων υπαλλήλων με πανεπιστημιακά διπλώματα. Σε μια τελευταία προσπάθεια να γίνει αποδεκτή η πρόταση του δρ F. Kutchuk, ο υπουργός Άμυνας εισηγήθηκε μικρότερες απολαβές για τους υπαξιωματικούς, εισηγήση που βρήκε σύμφωνο το Μακάριο.⁵¹² Προκειμένου να ληφθεί κάποια απόφαση η πρόταση του υπουργού Άμυνας τέθηκε σε ψηφοφορία και καταψηφίστηκε από έξι υπουργούς.⁵¹³ Ονομαστική αναφορά ψηφισάντων δεν αναφέρεται στα πρακτικά του Υπουργικού Συμβουλίου, ωστόσο είναι απίθανο να μην ήταν και οι έξι ψήφοι ελληνοκυπριακές. Οι Ελληνοκύπριοι υπουργοί δεν ήταν διατεθειμένοι να δεχθούν καμία εισήγηση για μισθολογικές τροποποιήσεις, η αναπομπή του αντιπροέδρου απορρίφθηκε και το Υπουργικό Συμβούλιο ενέκρινε και αποφάσισε υπέρ του παλιού προταθέντος μισθολογίου της 4^{ης} Νοεμβρίου. Στην ίδια συνεδρία το Υπουργικό Συμβούλιο τροποποίησε το νομοσχέδιο της 4^{ης} Νοεμβρίου και αποφάσισε όπως : (α) ο ακριβής αριθμός των αξιωματικών ανέρχεται σε 207 αξιωματικούς και 480 υπαξιωματικούς, (β) ο αρχηγός και ο υπαρχηγός τοποθετηθούν στην ανώτατη μισθολογική κλίμακα, (γ) οι υπολοχαγοί πάρουν με την πρόσληψή τους μία προσαύξηση, ενώ οι ανθυπολοχαγοί τρεις, (δ) οι υποψήφιοι αξιωματικοί πάρουν με την πρόσληψή τους φιλοδώρημα της τάξεως των 50 λιρών, (ε) στο σύνολο 123 υπολοχαγών και ανθυπολοχαγών, οι ανθυπολοχαγοί να είναι περισσότεροι από τους υπολοχαγούς, και οι λοχαγοί λιγότεροι από τους υπολοχαγούς, (στ) μια επιτροπή από τους υπουργούς Άμυνας, Οικονομικών και Δικαιοσύνης προβεί στις απαραίτητες αλλαγές και σε συνεργασία με το γενικό εισαγγελέα, νοουμένου ότι δεν θα υπήρχαν

⁵¹¹ Α.Γ.Υ.Σ., Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου, 18 Νοεμβρίου 1960 : «*The Minister of Defence said that he supported the recommendations made by the Vice-President (letter No. 28/60 of the 10th November, 1960 from the Under-Secretary to the Vice-President refers), although he was in favour of higher salaries. He added that men in the army would have to undergo a severe training and that a salary higher than that proposed in the draft Law was justified*».

⁵¹² Α.Γ.Υ.Σ., Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου, 18 Νοεμβρίου 1960. Ο υπουργός Άμυνας πρότεινε το εξής μειωμένο μισθολόγιο που αντιστοιχούσε σε £15 έως £17 για τους επιλοχίες, σε £13 έως £15 λίρες για τους λοχίες, σε £12 έως £13 για τους δεκανείς και σε £10 έως £12 για άλλους βαθμούς.

⁵¹³ Α.Γ.Υ.Σ., Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου, 18 Νοεμβρίου 1960 : «*The President said that he agreed with this suggestion. The Proposal was out to vote but was not carried, six Ministers having voted against*».

διαφωνίες, να παρουσιαστεί από τον υπουργό Άμυνας στη Βουλή των Αντιπροσώπων. Τέλος, συμφωνήθηκε να μη δημοσιευτεί η απόφαση στην επίσημη εφημερίδα της Κυπριακής Δημοκρατίας.⁵¹⁴

Με τον πρόεδρο και αντιπρόεδρο να μην έχουν δικαίωμα ψήφου στο Υπουργικό Συμβούλιο,⁵¹⁵ οι επτά Ελληνοκύπριοι υπουργοί είχαν τον «έλεγχο» στη λήψη αποφάσεων μέσα στο Υπουργικό Συμβούλιο, οι αποφάσεις του οποίου λαμβάνονταν κατά απόλυτη πλειοψηφία.⁵¹⁶ Η προσπάθεια των Τουρκοκύπριων υπουργών για αύξηση του μισθολογίου δεν υλοποιήθηκε και η συζήτηση εξελίχθηκε σε διακοινοτική διχογνωμία. Το Υπουργικό Συμβούλιο αποφάσισε στις 18 Νοεμβρίου 1960 το μισθολόγιο και τον αριθμό των ανά βαθμό αξιωματικών και υπαξιωματικών που θα προσλαμβάνονταν.⁵¹⁷ Η απόφαση δεν ικανοποιούσε τις τουρκοκυπριακές επιδιώξεις αφού το υποστηριζόμενο μισθολόγιο από τους Ελληνοκύπριους υπουργούς ήταν αρκετά πιο χαμηλό από αυτό που προτάθηκε από τον αντιπρόεδρο της Δημοκρατίας. Παρόλες τις έντονες διαφωνίες ο αντιπρόεδρος δρ F. Kutchuk δεν άσκησε το δικαίωμα της αρνησικυρίας, ενώ ούτε όταν το προσχέδιο βρισκόταν για έγκριση στη Βουλή των Αντιπροσώπων στις 20 Ιανουαρίου 1961 δεν κατανηφίστηκε από οποιονδήποτε Τουρκοκύπριο βουλευτή ως ένδειξη διαμαρτυρίας.

Στις 22 Νοεμβρίου 1960 το Υπουργικό Συμβούλιο εξουσιοδοτούσε τον υπουργό Άμυνας «όπως υποβάλει το Νομοσχέδιον εις την Βουλήν των Αντιπροσώπων προς ψήφισιν»,⁵¹⁸ και στις 9 Δεκεμβρίου 1960 το νομοσχέδιο δημοσιεύτηκε στην επίσημη εφημερίδα της Κυπριακής Δημοκρατίας.⁵¹⁹ Το νομοσχέδιο, συζητήθηκε υπό την προεδρία του προέδρου της Επιτροπής Άμυνας βουλευτή Κεράνειας Φειδία Παρασκευαΐδη, στην Επιτροπή Δημοσιονομικών Ζητημάτων και στην Επιτροπή Νομικών, στην παρουσία του αρχηγού και υπαρχηγού του Κυπριακού Στρατού. Στο προταθέν νομοσχέδιο, η Επιτροπή Άμυνας, προσέθεσε τη σύσταση στρατιωτικού Πειθαρχικού Συμβουλίου, το οποίο θα ήταν υπεύθυνο για γνωμάτευση σε περίπτωση απόλυσης αξιωματικών. Αναφέρουν σχετικά τα πρακτικά της Επιτροπής Άμυνας :

Η Επιτροπή συνήλθε την 10^η, 16^η, 19^η, 21^η, και 23^η Δεκεμβρίου, 1960, και κατά την 16^η Ιανουαρίου, 1961, προς μελέτην και υποβολήν εκθέσεως επί του ως άνω αναφερομένου Νομοσχεδίου. Κατά την διάρκεια των συσκέψεων αυτής η Επιτροπή εκάλεσε τον Υπουργόν Αμύνης, τον Γενικό Εισαγγελέα, τον Διοικητήν

⁵¹⁴ Α.Γ.Υ.Σ., Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου, 18 Νοεμβρίου 1960, αρ. απόφασης 236.

⁵¹⁵ *Σύνταγμα Κυπριακής Δημοκρατίας*, Άρθρον 48, παράγραφος (β).

⁵¹⁶ *Σύνταγμα Κυπριακής Δημοκρατία*, Άρθρον 46.

⁵¹⁷ Α.Γ.Υ.Σ., Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου, 18 Νοεμβρίου 1960, αρ. απόφασης 236.

⁵¹⁸ Αρχείο Βουλής των Αντιπροσώπων, στο εξής Α.Β.Τ.Α., Εισηγητική Έκθεση Osman Orek, 5 Δεκεμβρίου 1960, Φάκελος 21/60, «Ο Περί του Στρατού της Δημοκρατίας Σύνθεσις και Κατάταξις Νόμος του 1960».

⁵¹⁹ *Επίσημος Εφημερίς της Κυπριακής Δημοκρατίας*, Παράρτημα Έκτον, Νομοσχέδια 1960, υπ' Αρ. 22 της 9^{ης} Δεκεμβρίου 1960, Αρ. 7 : Νόμος Προνοών δια την Σύνθεσιν του Στρατού της Δημοκρατίας και δια την εις αυτόν Κατάταξιν, Τυπογραφείο Κυπριακής Δημοκρατίας, Λευκωσία 1962, *Ο Φιλελεύθερος*, 10 Δεκεμβρίου 1960.

του Στρατού, Στρατηγόν Παντελίδην, και τον Στρατηγόν Τανιάρ, οίτινες είχαν την καλωσύνη να παραστούν και να παράσχουν τας συμβουλάς των και προς τους οποίους η Επιτροπή επιθυμεί να εκφράση τας ευχαριστίας της. Επηνέχθησαν διάφοροι τροποποιήσεις εις το Νομοσχέδιον η σπουδαιότερα των οποίων αφορά την προσθήκην εις το άρθρο 6 του Νομοσχεδίου διατάξεως προνοούσης δια τη σύστασιν Στρατιωτικού Πειθαρχικού Συμβουλίου δια να συμβουλευή το Υπουργικόν Συμβούλιον εις περιπτώσεις απολύσεως μελών του Στρατού.⁵²⁰

Αν και το νομοσχέδιο συμπεριλαμβανόταν στην ημερήσια διάταξη της ολομέλειας της Βουλής των Αντιπροσώπων, εντούτοις η συζήτηση και η ψήφισή του σε νόμο καθυστερούσε με την εφημερίδα *Ο Φιλελεύθερος* να παρατηρεί σχετικά : «*Κατ' εγκύρους πληροφορίας του "Φιλελευθέρου", το όλον πρόβλημα του υπό ίδρυσιν Κυπριακού Στρατού, ευρίσκεται συνεχώς υπό την μελέτην της Εκτελεστικής Εξουσίας, εις τούτο δε ακριβώς οφείλεται και το γεγονός ότι εξακολουθεί να καθυστερή η παραπομπή του σχετικού Νομοσχεδίου εις την Βουλήν των Αντιπροσώπων, καίτοι το θέμα αναγράφεται τελευταίως εις την ημερησίαν αυτής διάταξιν*».⁵²¹

Η συνταγματική δέσμευση του θεμελιώδους άρθρου 129 δεν επέτρεπε παρεκκλίσεις. Τυχόν παρέκκλιση των συνταγματικών δεσμεύσεων πιθανόν να συναντούσε την αντίδραση των Τουρκοκυπρίων ή ακόμα και των Εγγυητριών Δυνάμεων. Εκτός αυτού, η πολιτική ηγεσία είχε να αντιμετωπίσει και μερίδα αγωνιστών που αναζητούσαν εργασία και υλοποίηση όσων είπε ο Αρχιεπίσκοπος τον Οκτώβριο του 1960,⁵²² αλλά και τήρηση της υπόσχεσης που τους δόθηκε από τους τομεάρχες του Ε.Δ.Μ.Α. το καλοκαίρι του 1959.⁵²³ Στις 29 Δεκεμβρίου 1960 ο πρόεδρος Μακάριος είχε σύσκεψη με επιτροπή αγωνιστών και συζητούσε τα προβλήματα που τους απασχολούσαν,⁵²⁴ ενώ σε συσκέψεις με πρώην τομεάρχες της Ε.Ο.Κ.Α., οι οποίοι έβλεπαν ανησυχητικά την κωλυσιεργία της

---

⁵²⁰ Α.Β.Τ.Α., Έκθεσις της Επιτροπής επί Ζητημάτων Αμύνης επί του Νομοσχεδίου του Τιτλοφορούμενου Ο Περί Στρατού της Δημοκρατίας Τροποποιούντος τον περί του Στρατού της Δημοκρατίας (Σύνθεσις και Κατάταξις) Νόμος 1960, χ.χ., Φάκελος 21/60, «Ο Περί του Στρατού της Δημοκρατίας Σύνθεσις και Κατάταξις Νόμος του 1960». Σημαντική τροποποίηση ήταν η προσθήκη στην πρόνοια 5 (ι) Διορισμοί, της αναφοράς για παραμονή των υπαξιωματικών και αξιωματικών στην υπηρεσία μέχρι τη συμπλήρωση του πενήκοντος έτους της ηλικίας τους, χωρίς να είναι υποχρεωμένοι μετά την παρόδο δυο έτων της επί δοκιμασίας περιόδου να εκδηλώνουν ξανά ενδιαφέρον παραμονής ανά τρία έτη, βλ. και Κυπριακή Δημοκρατία, *Πρακτικά της Βουλής των Αντιπροσώπων*, (1 Ιανουαρίου 1961-15 Αυγούστου 1961), συνεδρίαση 20^{ης} Ιανουαρίου 1961, σσ. 34-42.

⁵²¹ *Ο Φιλελεύθερος*, 13 Ιανουαρίου 1961, πρβλ. *Ελευθερία*, 14 Ιανουαρίου 1961.

⁵²² *Ο Φιλελεύθερος*, 7 Οκτωβρίου 1960.

⁵²³ Το καλοκαίρι του 1959 για τις ανάγκες του Κυπριακού Στρατού 106 άνδρες, όλοι αγωνιστές της Ε.Ο.Κ.Α., θα μετέβαιναν στην Ελλάδα για εκπαίδευση, με τη μετάβαση να ακυρώνεται λίγο πριν την προγραμματισμένη αναχώρησή τους, ζήτημα που εξετάζει το επόμενο κεφάλαιο, υποκεφάλαιο 1.

⁵²⁴ *Ελευθερία*, 29 Δεκεμβρίου 1960.

Βουλής των Αντιπροσώπων είχε εξασφαλιστεί η δέσμευση⁵²⁵ του Μακαρίου για ικανοποίηση των αιτημάτων τους για πρόσληψη στο στρατό.⁵²⁶

Στις 16 Ιανουαρίου 1961, το νομοσχέδιο εξετάστηκε από δημοσιονομικής πλευράς⁵²⁷ και στις 20 Ιανουαρίου 1961 τέθηκε στη Βουλή των Αντιπροσώπων για να ψηφιστεί σε νόμο. Αξίζει να αναφερθεί ότι ιδιαίτερες συσκέψεις μεταξύ των βουλευτών καθυστέρησαν την έναρξη της ψηφοφορίας κατά 5 και πλέον ώρες : «*Η Βουλή των Αντιπροσώπων συνήλθεν την 10.30 νυχτερινήν της χθες εις συνεδρίαν. Η έναρξις της συνεδρίας, ήτις είχαν ορισθή δια την 5^{ην} απογευματινήν, καθυστέρησεν επί πέντε και ημίσειαν ώρας, κατά την διάρκειαν των οποίων οι Βουλευταί, Έλληνες και Τούρκοι, έσχον ιδιαίτερας συσκέψεις*». ⁵²⁸ Ποιο στόχο είχαν άραγε αυτές οι ιδιαίτερες συσκέψεις λίγο πριν την ψήφιση του νομοσχεδίου σε νόμο ; Η εφημερίδα *Ο Φιλελεύθερος*, τέσσερις μέρες μετά την ψήφιση του νόμου σχολίαζε : «*Εις τας περί ων λόγος συσκέψεις των Ελλήνων Βουλευτών του Πατριωτικού Μετώπου και του ΑΚΕΛ διεπιστώθη ότι δεν ήτο δυνατό να παρακαμφθή η Συνταγματική πρόνοια περί συστάσεως στρατού απεφασίσθη δε ομοφώνως όπως άπαντες ψηφίσουν υπέρ του Νομοσχεδίου υπό την προϋπόθεσιν ότι η αριθμητική δύναμις του Στρατού και αι δαπάναι δι' αυτόν θα περιορισθούν κατά το δυνατόν εις το μίνιμουμ απαραίτητον*». ⁵²⁹ Άρα λοιπόν, συζητήθηκε ή έγινε προσπάθεια από την ελληνοκυπριακή κοινότητα να παρακαμφθεί η συνταγματική δέσμευση, ενώ πριν την ψήφιση του νόμου δημοσιεύματα του ελληνοκυπριακού τύπου καταδεικνύουν σαφείς προσπάθειες περιορισμού αν όχι και ακύρωσης της δημιουργίας Κυπριακού Στρατού.

Συγκεκριμένα, η εφημερίδα *Ο Φιλελεύθερος*, έκανε αναφορά για προσπάθεια μείωσης της δύναμης του Κυπριακού Στρατού σε πεντακόσιους Ελληνοκυπρίους και 300 Τουρκοκυπρίους,⁵³⁰ η εφημερίδα *Εθνική* τασσόταν εναντίον της σύστασής του χαρακτηρίζοντας το στρατό ως «*άχρηστο, δια τον οποίον ο Κυπριακός λαός θα πληρώνη κατ' έτος δύο και πλέον εκατομμύρια λιρών*»,⁵³¹ η εφημερίδα *Η Μάχη* έκανε λόγο για δημόσιες και μη συζητήσεις οι οποίες καταδείκνυαν ότι η «*μεγάλη πλειονότης του ελληνικού Κυπριακού λαού διατηρεί ακόμη τας πλείστας όσας είχαν επιφυλάξεις περί της ωφελιμότητος και σκοπιμότητος της ιδρύσεως του Κυπριακού στρατού*»,⁵³² σε αντίθεση με

⁵²⁵ Πολλοί αξιωματικοί με τους οποίους έχω μιλήσει μου ανέφεραν ότι μετά το ναυάγιο της μετάβασής τους το 1959 «πίεζαν» τους τομεάρχες τους στην Ε.Ο.Κ.Α. για επαγγελματική τους αποκατάσταση.

⁵²⁶ *Η Μάχη*, 12 Ιανουαρίου 1961, Σε συνέντευξη στο συγγραφέα ο συνταγματάρχης ε.α. Γεώργιος Ολυμπίου στις 19/5/2009 ανέφερε : «*Ως αγωνιστές πίεζαμε το Μακάριο για την αποκατάστασή μας. Οι δουλειές ήταν ελάχιστες. Στην οικογένειά μου ήμασταν δέκα αδέρφια και εγώ ως μεγαλύτερος χρειαζόμουνα δουλειά*».

⁵²⁷ *Ο Φιλελεύθερος*, 21 Ιανουαρίου 1961.

⁵²⁸ *Ελευθερία*, 21 Ιανουαρίου 1961.

⁵²⁹ *Ο Φιλελεύθερος*, 24 Ιανουαρίου 1961.

⁵³⁰ *Ο Φιλελεύθερος*, 13 Ιανουαρίου 1961.

⁵³¹ *Εθνική*, 9 Δεκεμβρίου 1960.

⁵³² *Η Μάχη*, 19 Ιανουαρίου 1961.

το σύνολο του τουρκοκυπριακού τύπου που σύμφωνα με έκθεση του ύπατου αρμοστή, έβλεπε πολύ θετικά τη δημιουργία ενός καλά εκπαιδευμένου στρατού, απαραίτητου για την ασφάλεια και τη σταθερότητα της Δημοκρατίας.⁵³³

Παρόλο που και για την ελληνοκυπριακή πλευρά το ανεργιακό πρόβλημα στη δεκαετία του 1960 ήταν εξίσου οξύ⁵³⁴ και η δημιουργία του Κυπριακού Στρατού θα το επίλυε δραστικά, εντούτοις η πολιτική ηγεσία εξακολουθούσε να αντιμετωπίζει το ζήτημα με διστακτικότητα,⁵³⁵ με τον τότε βουλευτή Λέλλο Δημητριάδη να αιτιολογεί τη συγκεκριμένη στάση στην άγνοια που υπήρχε για το στρατό.⁵³⁶ Ενδεικτική της ελληνοκυπριακής απροθυμίας, ήταν η εισήγηση του βουλευτή Βάσου Λυσσαρίδη όπως : «περιορισθούν αι δια του Στρατού δαπάναι και ει δυνατόν αποφευχθή η συγκρότησις» προτείνοντας «δια τας ετήσιαις δαπάναις κονδύλιον εκ 2000 γροσίων δια στρατεύμα αριθμητικής δυνάμεως 2000 ανδρών»,⁵³⁷ ενώ για την απροθυμία της πολιτικής ηγεσίας, αλλά και την αρνητική αντιμετώπιση του θέματος του στρατού από τον ελληνοκυπριακό τύπο, σχολίαζε με πικρία και απογοήτευση ο αρχηγός του Κυπριακού Στρατού λέγοντας : «Δεν διστάζω να εκφράσω το παράπονόν μου διότι η υποδοχή επί του θέματος της συγκροτήσεως του Στρατού εκ μέρους του τύπου και άλλων παραγόντων υπήρξε ως μη έδει, ψυχρά και εν μέρει εχθρική».⁵³⁸

Παρά την πολιτική απροθυμία, στις 20 Ιανουαρίου 1961, η Βουλή των Αντιπροσώπων συνήλθε για να ψηφίσει σε νόμο το νομοσχέδιο «Περί Στρατού της Δημοκρατίας (Σύνθεσις και Κατάταξις) Νόμο του 1960».⁵³⁹ Η συνεδρίαση στη Βουλή των Αντιπροσώπων άρχισε

---

⁵³³ T.N.A. (U.K.), DEFE 7/1488, Formation of Cyprus Army, ενημερωτικό δελτίο Sir Arthur Clark προς Iain Macleod, 22 Φεβρουαρίου 1961.

⁵³⁴ Ο πρόεδρος της Κοινοβουλευτικής Επιτροπής Εργασίας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων Χριστόδουλος Μιχαηλίδης, κατά τη διάρκεια ανάγνωσης στη Βουλή της έκθεσης της επιτροπής για το ανεργιακό πρόβλημα, μεταξύ άλλων ανέφερε και τα εξής : «Η Επιτροπή κατέληξεν εις το συμπέρασμα ότι ο αριθμός των ανέργων κατά τον Οκτώβριον του 1960 ανήρχετο εις 10,000 περίπου. Τους τοιούτους υπολογισμούς της η Επιτροπή εβάσισεν αφ' ενός μεν επί των στατιστικών στοιχείων του Υπουργείου Εργασίας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων, αφ' ετέρου δε επί πληροφοριών των Συνδικαλιστικών Οργανώσεων. Το Υπουργείον εδήλωσεν ότι κατά την 13.10.1960 ήσαν εγγεγραμμένοι εις τα Γραφεία Εξευρέσεως Εργασίας 5,722 άνεργοι (εξ ών 4,396 Έλληνες και 1,326 Τούρκοι), εις τους οποίους δέον να προστεθή ποσοστόν 50% ανέργων οίτινες δεν εγγράφονται. Επομένως κατά τους υπολογισμούς του εν λόγω Υπουργείου οι άνεργοι ανήρχοντο εις 8,600 περίπου», βλ. Κυπριακή Δημοκρατία, Πρακτικά της Βουλής των Αντιπροσώπων, (16 Αυγούστου 1960-15 Νοεμβρίου 1960), συνεδρίαση 7^η Νοεμβρίου 1960, σελ. 271, πρβλ. Ο Φιλελεύθερος, 8 Οκτωβρίου 1960 : «Η Επιτροπή Εργασίας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων επεσήμανε τον κίνδυνον εκ της υπάρξεως χιλιάδων ανέργων».

⁵³⁵ T.N.A. (U.K.), DEFE 7/1488, Formation of Cyprus Army, ενημερωτικό δελτίο Sir Arthur Clark προς Iain Macleod, 22 Φεβρουαρίου 1961.

⁵³⁶ Συνέντευξη στο συγγραφέα του πρώην δημάρχου Λευκωσίας κατά την περίοδο (1971-2001), Λέλλου Δημητριάδη και βουλευτή Λευκωσίας με το Πατριωτικό Μέτωπο (1960-1970) στις 12/5/2009.

⁵³⁷ Ο Φιλελεύθερος, 24 Ιανουαρίου 1961.

⁵³⁸ Η Μάχη, 2 Μαρτίου 1961.

⁵³⁹ Ένας Τουρκοκύπριος βουλευτής απουσίαζε, χωρίς το όνομά του να καταγράφεται στα Πρακτικά της Βουλής, βλ. σχετικά Κυπριακή Δημοκρατία, Πρακτικά της Βουλής των Αντιπροσώπων, (1 Ιανουαρίου 1961-15 Αυγούστου 1961), συνεδρίαση 20^η Ιανουαρίου 1961, σελ. 34.

με ανάγνωση της εισηγητικής έκθεσης από τον πρόεδρο της Επιτροπής Άμυνας⁵⁴⁰ Φειδία Παρασκευαΐδη στα ελληνικά και ακολούθησε ανάγνωση της έκθεσης στα τουρκικά από το βουλευτή U. Suleiman. Μετά και τις δύο αναγνώσεις, ο πρόεδρος της Βουλής Γλαύκος Κληρίδης, ρώτησε εάν υπήρχαν βουλευτές που ήθελαν να αγορεύσουν επί θέματος αρχής και τότε το λόγο έλαβε ο Γενικός Γραμματέας του Α.Κ.Ε.Λ. Εζεκίας Παπαϊωάννου :

Έντιμε κύριε Πρόεδρε, έντιμοι κύριοι συνάδελφοι. Έχομεν την γνώμη ότι η συγκρότησις Κυπριακού στρατού εκ δύο χιλιάδων ανδρών, εις μίαν μάλιστα εποχήν κατά την οποίαν ο τόπος μας διέρχεται σοβαρωτάτην οικονομικήν κρίσιν και ανεργίαν, αποτελεί πολιτικήν επιζημίαν οικονομικώς, και η οποία θα έπρεπε να αποφευχθή. Δια των ποσών, τα οποία θα διατεθούν προς τον σκοπόν αυτόν, θα ηδυνάμεθα να καλύψωμεν πολλάς εκ των επειγουσών αναγκών του Κυπριακού λαού και να συμβάλωμεν επωφελέστερον εις την άνοδον της Κυπριακής οικονομίας. Ανεξαρτήτως της οικονομικής πλευράς, οφείλομεν να διαπιστώσωμεν το γεγονός, ότι εις εποχήν κατά την οποίαν μία και μόνον ρουκέττα μετρίων διαστάσεων, φέρουσα θερμοπυρηνικήν γόμωσιν, είναι ικανή να εξαφανίση την ζωήν από ολόκληρον την Νήσον μας και να την μετατρέψη εις δηλητηριασμένην έρημον, δεν ευσταθεί οιοσδήποτε ισχυρισμός ότι η συγκρότησις στρατού εκ 2.000 ανδρών αποτελεί ασφάλειαν δια την Κύπρον. Διά να είμεθα ρεαλισταί, άμυνα δια την Κύπρον εις έν θερμοπυρηνικόν πόλεμον δεν υπάρχει. Η μοναδική ασφάλεια η οποία υπάρχει, είναι η καταστροφή των πυρηνικών όπλων, ο αφοπλισμός, η διατήρησις και εδραίωσις της ειρήνης εις ολόκληρον τον κόσμον. Έχομεν όμως υπ' όψιν την συνταγματικήν πρόβλεψιν η οποία επιβάλλει την δημιουργίαν στρατού. Δια τούτο δεν προτιθέμεθα να υποβάλωμεν πρότασιν η οποία πιθανόν να θεωρηθή ως αντισυνταγματική, αλλά θα απόσχωμεν της ψηφοφορίας επί του προτεινομένου Νόμου⁵⁴¹

Η διαφωνία αυτή καταγράφεται ως η πρώτη σε κοινοβουλευτικό επίπεδο για τη σύσταση του Κυπριακού Στρατού και κανένας άλλος βουλευτής δεν πήρε το λόγο. Στη συνέχεια ακολούθησε κατ' άρθρο ανάγνωση και ψήφιση του νομοσχεδίου και αφού δεν παρατηρήθηκε καμία εισήγηση για αλλαγή πέραν κάποιων μικρών λεκτικών ασαφειών του προσχεδίου το νομοσχέδιο ψηφίστηκε σε νόμο με 34 ψήφους υπέρ και 10 αποχές.⁵⁴² Απείχαν οι 5 βουλευτές του Α.Κ.Ε.Λ. λόγω της τοποθέτησης του Εζεκία Παπαϊωάννου και της πολιτικής αφοπλισμού και αντιιμπεριαλισμού που το κόμμα ακολουθούσε,⁵⁴³ αλλά

⁵⁴⁰ Την Επιτροπή Άμυνας αποτελούσαν οι : Φειδίας Παρασκευαΐδης (Πρόεδρος), Γεώργιος Τομπάζος (Γραμματέας) και οι Νίκος Αγγελίδης, Χασάν Γιουβενέρ, Νετζέτ Χουσεΐν, Νίκος Κόσιης, Χαράλαμπος Μιχαηλίδης, Λεύκιος Ροδοσθένους, Ουμίτ Σουλεϊμάν, Δάφνης Παναγίδης (μέλη).

⁵⁴¹ Κυπριακή Δημοκρατία, *Πρακτικά της Βουλής των Αντιπροσώπων*, (1 Ιανουαρίου 1961-15 Αυγούστου 1961), συνεδρίαση 20^{ης} Ιανουαρίου 1961, σελ. 34, βλ. επίσης, *Ο Φιλελεύθερος*, 21 Ιανουαρίου 1961 και *Ελευθερία*, 21 Ιανουαρίου 1961.

⁵⁴² Ο Τουρκοκύπριος βουλευτής Ahmet Midhat Berberoglu παρατήρησε ότι στο άρθρο 2 του προτεινόμενου νομοσχεδίου το τουρκικό κείμενο αναφερόταν σε πρόεδρο και αντιπρόεδρο του στρατού και όχι σε αρχηγό και υπαρχηγό όπως καταγραφόταν στο ελληνικό κείμενο, επίσης ο Τουρκοκύπριος βουλευτής Halit Ali Riza παρατήρησε ότι, στην πρώτη παράγραφο του ελληνικού κειμένου με επικεφαλίδα «Άλλα Ευεργετήματα», γινόταν μνεία για χρησιμοποίηση αυτοκινήτου από τον Αρχηγό και τον Υπαρχηγό, ενώ στο τουρκικό κείμενο δεν γινόταν με τις δύο παρατηρήσεις να διορθώνονται από τον Τουρκοκύπριο γραμματέα, βλ. Κυπριακή Δημοκρατία *Πρακτικά της Βουλής των Αντιπροσώπων*, (1 Ιανουαρίου 1961-15 Αυγούστου 1961), συνεδρίαση 20^{ης} Ιανουαρίου 1961, σσ. 35-41.

⁵⁴³ Παραθέτω απόσπασμα από τη συνέντευξη του Δημήτρη Χριστόφια στη Σούλα Ζαβού : «Το 1959 είχαμε κατακτήσει εκείνη την ανεξαρτησία που κατακτήσαμε. Στις εκτιμήσεις του συνεδρίου του κόμματος τότε εκρίθη

και πέντε βουλευτές του Πατριωτικού Μετώπου⁵⁴⁴ οι οποίοι εξήγησαν τους λόγους αποχής στο κόμμα τους αργότερα.⁵⁴⁵ Πέντε βουλευτές⁵⁴⁶ από το σύνολο των 49 παρόντων δεν βρίσκονταν στην αίθουσα κατά τη διάρκεια της συνεδρίασης που διήρκεσε μέχρι τις πρώτες πρωινές ώρες.⁵⁴⁷ Η εφημερίδα *Ο Φιλελεύθερος*, με πηχυαίους τίτλους την επομένη της συνεδρίασης έγραφε : «*Η Βουλή των Αντιπροσώπων ενέκρινε ψες το Νομοσχέδιον περί του Κυπριακού Στρατού*».⁵⁴⁸ Σύμφωνα με το άρθρο 52 του Συντάγματος, ο νόμος δημοσιεύτηκε στην επίσημη εφημερίδα της Κυπριακής Δημοκρατίας στις 30 Ιανουαρίου 1961 ως : «*Νόμος Προβλέπων περί της Συντάξεως του Στρατού της Δημοκρατίας και της εις Αυτόν Κατατάξεως*» και με συνοπτικό τίτλο : «*περί Στρατού της Δημοκρατίας (Σύνθεσις και Κατάταξις) Νόμος 8/1961*».⁵⁴⁹

Στο 13^ο άρθρο του τρίτου μέρους του νόμου 8/1961, προβλεπόταν και η επίσημη διαβεβαίωση που θα έδινε αξιωματικός ή υπαξιωματικός ή και οπλίτης πριν αναλάβει τα καθήκοντά του. Η διαβεβαίωση που ήταν η ίδια με αυτή του νομοσχεδίου (271/60 - 1^{ης} Νοεμβρίου 1960) στην ελληνική γλώσσα είχε ως εξής :

ότι ο στόχος ο στρατηγικός θα πρέπει να είναι η ολοκλήρωση της ανεξαρτησίας της Κύπρου, με την απαλλαγή από τις βρετανικές βάσεις και ακόμα η βελτίωση του Συντάγματος, το οποίο κατά τη γνώμη μας δεν έπρεπε να γίνει βεβιασμένα» στο Σούλα Ζαβού, *Τα Πολιτικά Κόμματα της Κύπρου στον 20^ο αιώνα*, έκδ. 2^η, εκδ. Επιφανίου, Λευκωσία 2002, σελ. 174, πρβλ. Γραφείο Τύπου του Α.Κ.Ε.Λ. 27/1/1990, *Απόφαση της Ολομέλειας της Κεντρικής Επιτροπής του ΑΚΕΛ για τη γραμμή της Ένωσης στα χρόνια 1964-1967 και η Θέση του ΑΚΕΛ*, και Kyriacos C. Markides, *The Rise and Fall of the Cyprus Republic*, New Heaven and London, Yale University Press 1977, σελ. 60, βλ. επίσης Stanley Mayes, *Cyprus and Makarios*, Putnam Press, London 1960, σελ. 146.

⁵⁴⁴ Κυπριακή Δημοκρατία, *Πρακτικά της Βουλής των Αντιπροσώπων*, (1 Ιανουαρίου 1961-15 Αυγούστου 1961), συνεδρίαση 20^{ης} Ιανουαρίου 1961, σελ. 34. Οι πέντε βουλευτές του Α.Κ.Ε.Λ. που απείχαν ήταν οι Εζεκίας Παπαϊωάννου και Ανδρέας Ζιαρτίδης (βουλευτές Λευκωσίας), Γιάγκος Ποταμίτης (βουλευτής Λεμεσού), Χρυσή Δημητριάδης (βουλευτής Πάφου), Χαμπής Μιχαηλίδης (βουλευτής Αμμοχώστου), πρβλ. *Ο Φιλελεύθερος*, 21 Ιανουαρίου 1961.

⁵⁴⁵ *Ελευθερία*, 21 Ιανουαρίου 1961, «*Κατά την επακολούθησαν όμως κατ' άρθρο ανάγνωσιν και ψήφισιν του Νομοσχεδίου πλην των πέντε Βουλευτών της Αριστεράς απέσχον της ψηφοφορίας μέχρι τέλους και οι εκ των Βουλευτών του Πατριωτικού Μετώπου κ.κ Παύλος Παυλάκης, Κώστας Χριστοδουλίδης, Δάφνης Παναγίδης, Ανδρέας Καρσεράς, Νίκος Αγγελίδης. [...] Ως πληροφορούμεθα, οι πέντε βουλευταί του Πατριωτικού Μετώπου εξήγησαν τους λόγους της αποχής των εις ιδιαιτέρον σύσκεψιν της Κοινοβουλευτικής Ομάδας του Πατριωτικού Μετώπου*». Εφόσον σύμφωνα με το δημοσίευμα του *Φιλελευθέρου*, 13 Ιανουαρίου 1961 είχε ομόφωνα αποφασιστεί η ψήφιση του νομοσχεδίου, δημιουργούνται πολλά ερωτήματα για την αποχή των πέντε βουλευτών του Πατριωτικού Μετώπου. Πολύ πιθανόν να διαφωνούσαν με την προϋπόθεση μείωσης της αριθμητικής δύναμης ή και το χαμηλό προϋπολογισμό. Εικάζεται ότι είχαν υποσχεθεί σε αγωνιστές της επαρχίας Αμμοχώστου - οι τέσσερις από τους πέντε βουλευτές ήταν της επαρχίας Αμμοχώστου - πρόσληψή τους στο Στρατό. Οι υποσχέσεις τους θα έμεναν στα χαρτιά, αφού διέβλεπαν ότι ένας χαμηλός προϋπολογισμός θα λειτουργούσε αποθαρρυντικά στην προθυμία στρατολόγησης. Η αποχή ήταν γι' αυτούς απόδειξη ηθικής εντιμότητας απέναντι στους ψηφοφόρους τους. Στις 10/5/2009 συζητώντας το θέμα με τον βουλευτή Αμμοχώστου το 1960 Παύλο Παυλάκη, μου ανέφερε ότι δεν θυμάται το συγκεκριμένο θέμα.

⁵⁴⁶ Τα ονόματα των απόντων βουλευτών δεν αναφέρονται στα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής, ωστόσο αν ληφθεί υπόψη το δημοσίευμα της *Ελευθερίας* στις 21 Ιανουαρίου που ανέφερε ότι : «*Απαντες οι Τούρκοι Βουλευταί εμήφισαν υπέρ του Νομοσχεδίου*», σημαίνει ότι και οι πέντε βουλευτές που απουσίαζαν ήταν Ελληνοκύπριοι.

⁵⁴⁷ *Ελευθερία*, 21 Ιανουαρίου 1961. Κατά τη διάρκεια της ολονύκτιας συνεδρίασης δεν συζητήθηκε μόνο το θέμα του νομοσχεδίου περί Κυπριακού Στρατού, αλλά και άλλα νομοσχέδια όπως ο προϋπολογισμός Αναπτύξεως του 1961, βλ. Κυπριακή Δημοκρατία, *Πρακτικά της Βουλής των Αντιπροσώπων*, (1 Ιανουαρίου 1961-15 Αυγούστου 1961), συνεδρίαση 20^{ης} Ιανουαρίου 1961, σσ. 34-71.

⁵⁴⁸ *Ο Φιλελεύθερος*, 21 Ιανουαρίου 1961, πρβλ. *Χαραυγή* και *Ελευθερία*, 21 Ιανουαρίου 1961.

⁵⁴⁹ Νόμος 8/1961.

Διαβεβαιώ επισήμως πίστιν προς την Δημοκρατίαν της Κύπρου, σεβασμόν προς το Σύνταγμά της και τους συνάδοντας αυτώ νόμους και ότι θα υπηρετήσω πιστώως την Δημοκρατίαν. Ως μέλος του Στρατού θα συμμορφούμαι και θα θεωρώ εμαυτόν υποκείμενον εις πάντας τους παρόντας και μέλλοντας νόμους και κανονισμούς, τους σχετιζομένους με την διοίκησιν, πειθαρχίαν και οργάνωσιν του Στρατού και εις πάντα τα εκάστοτε εν ισχύϊ διατάγματα τα σχετιζόμενα με τον Στρατόν.⁵⁵⁰

Μέσα από τη διαβεβαίωση δηλωνόταν η πίστη του στρατιώτη προς τη Δημοκρατία της Κύπρου, αλλά και ο σεβασμός προς τους νόμους ενός νεοσύστατου κράτους, απαραίτητες δεσμεύσεις για μια εκκολαπτόμενη δημοκρατία που είχε την ανάγκη ενός μικρού, αλλά πολύτιμου, κυρίως για λόγους διατήρησης και εμπέδωσης της τάξης στρατού.

Παράλληλα με την ψήφιση του νόμου 8/61, στις 3 Φεβρουαρίου 1961 στη Βουλή των Αντιπροσώπων συνεχίστηκε η συζήτηση για τον Τακτικό Προϋπολογισμό του 1961, κονδύλι του οποίου αφορούσε και τον Κυπριακό Στρατό.⁵⁵¹ Η καθυστέρηση στην ψήφισή του οφειλόταν σε φόρτο εργασίας της Δημοσιονομικής Επιτροπής, γεγονός που ανάγκασε τη Βουλή των Αντιπροσώπων στη σύσταση νέας επιτροπής προϋπολογισμού για επιτάχυνση της διαδικασίας. Η συνεδρίαση της 3^{ης} Φεβρουαρίου 1961 αναλώθηκε μόνο σε ανάγνωση της έκθεσης επί του Τακτικού Προϋπολογισμού από το βουλευτή Αμμοχώστου Παναγιώτη Τουμαζή. Στην ανάγνωση της έκθεσης, όσον αφορά τον Κυπριακό Στρατό, διαφάνηκε διάσταση μεταξύ της εισήγησης της επιτροπής για μείωση κατά 50% του προτεινόμενου προϋπολογισμού του £1,000,000⁵⁵² και του μέλους της, βουλευτή Κερύνειας Ahmet Midhat Berberoglu, που διατύπωνε επιφυλάξεις.⁵⁵³ Έτσι στη συνεδρίαση της 6^{ης} Φεβρουαρίου 1961 ο A. M. Berberoglu, αφού έθιξε την παράκαμψη του

---

⁵⁵⁰ Στην τουρκική γλώσσα η διαβεβαίωση ήταν η εξής : «*Bütûn ciddiyet ve vakarimla Kıbrıs Cumhuriyetine imanımı teyid eder ve Cumhuriyet Amayasasi ve Kanunlarına saygı göstereceğimi ve Cumhuriyete hizmet edeceğime söz veririm. Ordunun bir mensubu olarak Ordunun idaresi, disiplini, teskilati ve Orduya ait, zamani meriyette bulunan, talimatları ile ilgili hali hazır ve müstakbel Kanun ve Nizamlarına mutavaat edeceğim ve Kendimi bunlarla mükellef kilacağım*», βλ. σχετικά στο *Resmi Gazete Kıbrıs Cumhuriyeti, TEBLİĞ VE İLÂNLAR*, 1961, Sayı 44, 27 Subat, 1961, Sayı : 71, Cumhuriyetin Ordusu (Tesis ve Kaydedilme) Kanunu 1961, EK III, Kıbrıs Cumhuriyeti Matbaası, Lefkosa 1963.

⁵⁵¹ Κυπριακή Δημοκρατία, *Πρακτικά της Βουλής των Αντιπροσώπων*, (1 Ιανουαρίου 1961-15 Αυγούστου 1961), συνεδρίαση 3^{ης} Φεβρουαρίου 1961, σσ. 85-98.

⁵⁵² Α.Γ.Υ.Σ., *Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου*, 20-24 Σεπτεμβρίου 1960. Στη συζήτηση για τον προϋπολογισμό του Κ.Σ. ο υπουργός Άμυνας πρότεινε το ποσό του £1.500.000. Ο υπουργός Οικονομικών βασισόμενος στον προϋπολογισμό της Αστυνομίας πρότεινε £1.000.000. Το Υπουργικό Συμβούλιο αποφάσισε τελικά προϋπολογισμό £1.000.000, βλ. σχετικά submission (176/60) Ministry of Finance to the Council of Ministers : «Budget Proposal for 1961» 15th September 1960, Φάκελος 14/1960/VI Submissions to the Council of Ministers (168/60-190/60).

⁵⁵³ Στη συνεδρίαση της 3^{ης} Φεβρουαρίου 1961 παρουσιάστηκε η έκθεση της Υποεπιτροπής του Τακτικού Προϋπολογισμού του 1961, η οποία εστάλη στη Βουλή των Αντιπροσώπων την 30^η Σεπτεμβρίου 1960. Το νομοσχέδιο παρατέμφθηκε στη Δημοσιονομική Επιτροπή η οποία, λόγω φόρτου εργασίας, ζήτησε από τη Βουλή των Αντιπροσώπων το διορισμό Νέας Επιτροπής Προϋπολογισμού προς επιτάχυνση των διαδικασιών. Η Επιτροπή Προϋπολογισμού απαρτιζόταν από τους βουλευτές Τουμαζή Παναγιώτη (Πρόεδρο) και Ahmet Midhat Berberoglu, Tzemil Ramatan, Λυσσαρίδη Βάσο, Burhan Nalbantoglu, Φάνο Κωνσταντίνο, Ποταμίτη Γιάγκο (αντικαταστάθηκε από τον Ανδρέα Ζιαρτίδη), Τομπάζο Γεώργιο, Τζιρκώτη Γεώργιο και Γιαμάκη Ιωσήφ (μέλη). Η Επιτροπή από τις 4 μέχρι τις 31 Ιανουαρίου 1961 είχε 6 συνεδρίες πετυχαίνοντας τη διεκπεραίωση της εργασίας, βλ. σχετικά Κυπριακή Δημοκρατία, *Πρακτικά της Βουλής των Αντιπροσώπων*, (1 Ιανουαρίου 1961-15 Αυγούστου 1961), σσ. 85-98.

Υπουργείου Άμυνας στην πρόταση για μείωση του προϋπολογισμού, διαχώρισε τη θέση του από τα υπόλοιπα μέλη της επιτροπής αναφέροντας : «πιστεύω [ότι] το κονδύλιον £1.000.000 είναι υπερβολικό, είμαι της γνώμης ότι το εκ £500.000 κονδύλιον οπωσδήποτε θα είναι ανεπαρκές».⁵⁵⁴ Στηρίζοντας την επιχειρηματολογία του ανέφερε ότι το ποσό του μισού εκατομμυρίου ήταν επαρκές μόνο για μισθούς, τρόφιμα, έξοδα συντηρήσεως και στη συζήτηση που συνεχίστηκε στις 7 Φεβρουαρίου πρότεινε αύξηση του ποσού σε £700,000. Χωρίς να υπάρχει οποιαδήποτε άλλη αντιπρόταση ο πρόεδρος της Βουλής Γλ. Κληρίδης έθεσε σε ψηφοφορία τις τρεις προτάσεις που είχαν κατατεθεί : εκ μέρους του Υπουργικού Συμβουλίου για £1,000,000, της Επιτροπής Δημοσιονομικών για £500,000 και του βουλευτή Α. Μ. Berberoglu για £700,000. Σε παρέμβασή του ο βουλευτής Βάσος Λυσσαρίδης ισχυρίστηκε ότι δεν υπήρχαν τρεις, αλλά δύο προτάσεις, αφού όπως είπε κανένας βουλευτής δεν τοποθετήθηκε στις συνεδριάσεις της Βουλής υπέρ της πρότασης του Υπουργικού Συμβουλίου. Η προσπάθεια του Β. Λυσσαρίδη επιβεβαίωσε την έντονη αντίθεσή του για τη σύσταση του Κυπριακού Στρατού και δεν ήταν η πρώτη φορά που αντιμετώπισε τη δημιουργία του με απαξίωση, αφού όπως αναφέρθηκε, ένα μήνα νωρίτερα είχε προτείνει 2,000 γρόσια (£10),⁵⁵⁵ για τον προϋπολογισμό του 1961, ενώ το ίδιο θα κάνει και στις συζητήσεις στη Βουλή των Αντιπροσώπων για τον προϋπολογισμό του 1962, δηλώνοντας : «ουδεμία υποχρέωσις υπάρχει συνταγματική δια το ποσόν το οποίον πρέπει η Δημοκρατία να εξοδεύση δι' αυτόν το Στρατόν».⁵⁵⁶ Στην τοποθέτηση του Β. Λυσσαρίδη αντέδρασε ο Τουρκοκύπριος βουλευτής Αμμοχώστου Burhan Nalbantoglu και αφού υποστήριξε «ευσεβάστως την πρότασιν του Υπουργικού Συμβουλίου» τέθηκαν σε ψηφοφορία και οι τρεις προτάσεις. Τρεις βουλευτές ψήφισαν υπέρ του ποσού που πρότεινε το Υπουργικό Συμβούλιο, 8 βουλευτές υπέρ της πρότασης του Β. Nalbantoglu, ενώ την πρόταση της Δημοσιονομικής Επιτροπής στήριξαν 27 βουλευτές και άλλοι 8 την καταψήφισαν.⁵⁵⁷

Την επόμενη ημέρα η απόφαση δημοσιεύτηκε στον ημερήσιο τύπο : «η Βουλή εψηφισεν εις το σύνολον τον Προϋπολογισμόν για το τρέχον έτος. Εψηφίσθη μείωσις κατά 500.000 λίρες του κονδυλίου δια την συγκρότησιν στρατού».⁵⁵⁸ Για τον Κυπριακό Στρατό το έτος 1960 το Υπουργικό Συμβούλιο αποφάσισε κονδύλι £400,000 λιρών,⁵⁵⁹ ενώ το 1961 το

⁵⁵⁴ Κυπριακή Δημοκρατία, *Πρακτικά της Βουλής των Αντιπροσώπων*, (1 Ιανουαρίου 1961-15 Αυγούστου 1961), συνεδρίαση 6^{ης} Φεβρουαρίου 1961, σελ. 110.

⁵⁵⁵ 1 λίρα αντιστοιχούσε με 20 σελίνια και κάθε σελίνι αντιστοιχούσε με 10 γρόσια.

⁵⁵⁶ Κυπριακή Δημοκρατία, *Πρακτικά της Βουλής των Αντιπροσώπων*, (16 Αυγούστου 1961-31 Δεκεμβρίου 1961), συνεδρίαση 21^{ης} Δεκεμβρίου 1961, σελ. 709.

⁵⁵⁷ Κυπριακή Δημοκρατία, *Πρακτικά της Βουλής των Αντιπροσώπων*, (1 Ιανουαρίου 1961-15 Αυγούστου 1961), συνεδρίαση 7^{ης} Φεβρουαρίου 1961, σσ. 112-129.

⁵⁵⁸ *Ελευθερία*, 8 Φεβρουαρίου 1961.

⁵⁵⁹ Α.Γ.Υ.Σ., *Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου*, 20/24 Σεπτεμβρίου 1960.

κονδύλι ήταν £500,000. Με δεδομένο τις αναμενόμενες προσλήψεις, τα έξοδα συντήρησης και το μισθολόγιο θα μπορούσε κάποιος να ισχυριστεί ότι η ελληνοκυπριακή πλευρά ήταν πιο συντηρητική, αν και οι £17,573 που καταγράφονται ως έξοδα στρατού για το έτος 1960, μάλλον αιτιολογούν τις επιφυλάξεις των Ελληνοκύπριων βουλευτών που ζητούσαν μείωση του προϋπολογισμού.⁵⁶⁰

Αυτό που έφερε δραστική μείωση στον ετήσιο κρατικό προϋπολογισμό του στρατού ήταν το τουρκοκυπριακό veto του 1961, αφού η διαδικασία προσλήψεων σταμάτησε και ως εκ τούτου δεν συνέτρεχε λόγος αύξησης εξόδων μισθολογίου, διατροφής, εκπαίδευσης. Συνεπεία λοιπόν του veto, από το ψηφισθέν ποσόν των £500,000 του 1961, ξοδεύτηκαν συνολικά £195,314 και ειδικά για το μισθολόγιο αν και ψηφίστηκε ποσόν £173,589 ξοδεύτηκε ποσόν £58,297.⁵⁶¹ Έτσι, ο προϋπολογισμός του 1962 έπεσε στις £180,000 λίρες,⁵⁶² το 1963 ανήλθε στις £191,876⁵⁶³ το 1964 στις £212,290 λίρες⁵⁶⁴ και του 1965 κατήλθε στις £142,353 λίρες.⁵⁶⁵

Η Βουλή των Αντιπροσώπων δεν ψήφισε νόμο για τη διαδικασία κατάταξης. Ψήφισε όμως την πρόνοια του νόμου βάσει της οποίας την ευθύνη θέσπισης κανονισμών κατάταξης είχε το Υπουργικό Συμβούλιο.⁵⁶⁶ Ως εκ τούτου, στις 9 Φεβρουαρίου 1961 ο υπουργός Άμυνας Ο. Orek ενημέρωνε το Υπουργικό Συμβούλιο για την πρόθεσή του να καταθέσει κανονισμούς κατάταξης στην επόμενη συνεδρία, ενώ παράλληλα το Υπουργικό Συμβούλιο αποφάσιζε τη σύσταση επιτροπής από τους υπουργούς Δικαιοσύνης, Άμυνας, Υγείας, Εργασίας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων η οποία θα τους μελετούσε.⁵⁶⁷ Στις 14 Φεβρουαρίου ο υπουργός Άμυνας κοινοποίησε την πρότασή του στη Γραμματεία του Υπουργικού Συμβουλίου⁵⁶⁸ και στις 16 Φεβρουαρίου 1961, η πρόταση κανονισμών στρατολόγησης ήλθε για συζήτηση στο Υπουργικό Συμβούλιο, αλλά μετατέθηκε για την

⁵⁶⁰ Κ.Α.Κ., V 43/1, *Οικονομική Έκθεση 1960*, Χριστάκης Κ. Στεφανή, Γενικός Λογιστής, 29 Μαρτίου 1961.

⁵⁶¹ Κ.Α.Κ., V 44/18, *Financial Report 1961*, The Treasury Nicosia Cyprus 28th December 1962 C.C. Stephani Accountant General.

⁵⁶² Κ.Α.Κ., V 6/1, *Republic of Cyprus Budget for 1962*, Printing Office of the Republic of Cyprus, Nicosia 1963.

⁵⁶³ Κ.Α.Κ., V 6/2 *Republic of Cyprus Budget for 1963*, Printing Office of the Republic of Cyprus, Nicosia 1964.

⁵⁶⁴ Κ.Α.Κ., V 6/3 *Republic of Cyprus Budget for 1964*, Printing Office of the Republic of Cyprus, Nicosia 1965.

⁵⁶⁵ Κ.Α.Κ., V 6/4 *Republic of Cyprus Budget for 1965*, Printing Office of the Republic of Cyprus, Nicosia 1966.

⁵⁶⁶ Βάσει του Νόμου 8/1961, άρθρο 16, το Υπουργικό Συμβούλιο : «δύναται να θεσπίζη Κανονισμούς, θέτοντας εις εφαρμογήν τους σκοπούς του παρόντος νόμου και ειδικώς και άνευ επηρεασμού της γενικότητος της διατάξεως ταύτης, δια σκοπούς σχετιζομένους με την κατάταξιν εις τον Στρατόν και την εκπαίδευσιν αυτού».

⁵⁶⁷ Α.Γ.Υ.Σ., Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου, 9 Φεβρουαρίου 1961.

⁵⁶⁸ Α.Γ.Υ.Σ., Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου, 16 Φεβρουαρίου 1961, submission (113/61) Ministry of Defence to the Council of Ministers : «The Cyprus Army (Recruiting) Regulations, 1961» 14th February 1961, Φάκελος 14/1961/II Submissions to the Council of Ministers (53/61-113/61).

επόμενη ημέρα.⁵⁶⁹ Έτσι, στις 17 Φεβρουαρίου 1961, οι κανονισμοί στρατολόγησης αφού έτυχαν λεκτικών και δομικών κυρίως διορθώσεων, χωρίς διαφοροποίηση από την πρόταση του υπουργού Άμυνας, εγκρίθηκαν από το Υπουργικό Συμβούλιο⁵⁷⁰ και στις 27 Φεβρουαρίου 1961 δημοσιεύτηκαν στην επίσημη εφημερίδα της Κυπριακής Δημοκρατίας.⁵⁷¹ Σύμφωνα με αυτούς όποιος ήθελε να καταταγεί θα λάμβανε από τα επαρχιακά γραφεία ή τους σταθμούς της Αστυνομίας και της Χωροφυλακής έντυπο αιτήσεως και αφού το συμπλήρωνε θα έπαιρνε αριθμό αιτήσεως. Η διεύθυνση της Αστυνομίας ή της Χωροφυλακής ήταν υποχρεωμένη εντός επτά ημερών να συντάξει έκθεση που αφορούσε τον κάθε αιτητή, στέλνοντάς την στο Συμβούλιο Στρατολογίας το οποίο αποτελείτο από τον αρχηγό και τον υπαρχηγό του Κυπριακού Στρατού. Το Συμβούλιο Στρατολογίας είχε την ευθύνη επιλογής των ανδρών που θα κατατάσσονταν μέσα από διαδικασία συνέντευξης των υποψηφίων, υποβάλλοντας όποια ερώτηση έκρινε αναγκαία, παραπέμποντας ακολούθως τον υποψήφιο σε υποχρεωτικές ιατρικές εξετάσεις. Εάν η ιατρική έκθεση ήταν ικανοποιητική, το συμβούλιο στρατολογίας μέσω του υπουργού Άμυνας, κοινοποιούσε στο Υπουργικό Συμβούλιο την καταλληλότητα του υποψηφίου.⁵⁷² Μετά την έγκριση του Υπουργικού Συμβουλίου κάθε άνδρας θα έδινε τον «κεκανονισμένον όρκον» και θα υπέγραφε μπροστά στον αρχηγό και τον υπαρχηγό του Κυπριακού Στρατού «έγγραφον διαβεβαιώσεως».⁵⁷³ Η ημερομηνία υπογραφής του θα θεωρείτο και ως η ημερομηνία κατάταξής του. Θεσμικά όλα ήταν έτοιμα για την έναρξη στρατολόγησης στον Κυπριακό Στρατό.

⁵⁶⁹ Α.Γ.Υ.Σ., Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου, 16 Φεβρουαρίου 1961.

⁵⁷⁰ Α.Γ.Υ.Σ., Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου, 17 Φεβρουαρίου 1961, αρ. απόφασης 527.

⁵⁷¹ *Επίσημος Εφημερίς της Κυπριακής Δημοκρατίας*, Νόμος 71/61.

⁵⁷² Όποιος απορριπτόταν από το Υπουργικό Συμβούλιο δικαιούτο εντός 15 ημερών να υποβάλει ένσταση σ' αυτό μέσω του υπουργού Άμυνας. Την τελική απόφαση είχε και πάλι το Υπουργικό Συμβούλιο.

⁵⁷³ *Επίσημος Εφημερίς της Κυπριακής Δημοκρατίας*, Νόμος 71/61.

2.5 Το αντιπροεδρικό veto και η στελέχωση του Κυπριακού Στρατού.

Ο νόμος για το στρατό, όπως αναφέρθηκε, ψηφίστηκε στις 20 Ιανουαρίου 1961 και στις 17 Φεβρουαρίου 1961, ψηφίστηκαν από το Υπουργικό Συμβούλιο οι κανονισμοί κατάταξης. Ωστόσο, η διάρθρωση, η οργάνωση και η σύνθεση των μονάδων του Κυπριακού Στρατού δεν είχαν ακόμη εγκριθεί. Αν και το ζήτημα της διάρθρωσης και οργάνωσης του στρατού είχε συμφωνηθεί το Δεκέμβριο του 1960 και το Τριμερές Στρατηγείο επέφερε μικρές αλλαγές στις 5 Ιουνίου 1961, το θέμα της σύνθεσης των μονάδων παρέμενε εκκρεμές. Στο συγκεκριμένο θέμα προέκυψε διαφωνία μεταξύ του αρχηγού και του υπαρχηγού, με τον πρώτο να τάσσεται υπέρ της δημιουργίας μεικτού στρατού, σ' όλα τα επίπεδα των μονάδων (τάγματα, λόχοι, διμοιρίες), και το δεύτερο υπέρ της δημιουργίας εθνικά ομοιογενών μονάδων.⁵⁷⁴

Η διαφωνία απασχόλησε το Υπουργικό Συμβούλιο στις 15 Ιουνίου 1961. Ο Αρχιεπίσκοπος Μακάριος είπε στον υπουργό Άμυνας ότι εάν αρχηγός και υπαρχηγός δεν κατέληγαν σε συμφωνία, του θέματος θα επιλαμβανόταν το Υπουργικό Συμβούλιο.⁵⁷⁵ Πράγματι, η κατάθεση του προτεινόμενου νομοσχεδίου (619/61) από τον υπουργό Άμυνας στις 4 Αυγούστου προδιέγραφε ότι τη λύση θα την έδινε το Υπουργικό Συμβούλιο, αφού στο νομοσχέδιο δεν υπήρχε πρόνοια για τη σύνθεση του στρατού παρά μόνο για τη διάρθρωση και οργάνωσή του.

Πιο συγκεκριμένα το νομοσχέδιο (619/61) που ήταν εγγεγραμμένο για συζήτηση στις 7 και τελικά συζητήθηκε στο Υπουργικό Συμβούλιο στις 10 Αυγούστου 1961, για τη διάρθρωση του Κυπριακού Στρατού προέβλεπε δημιουργία 5 ταγμάτων, το καθ' ένα από τα οποία θ' απαρτιζόταν από 314 άνδρες.⁵⁷⁶ Κάθε τάγμα θα είχε τρεις λόχους και κάθε λόχος τρεις διμοιρίες. Προέβλεπε, επίσης, δημιουργία Αρχηγείου για τον Κυπριακό Στρατό, διμοιρίας Μηχανικού, διμοιρίας Μεταφορών, διμοιρίας όλμων, λόχου Υγειονομικού, λόχου βαρέων όπλων, λόχου Ανεφοδιασμού και Συντηρήσεως, Εφεδρική Διοίκηση Μάχης και Στρατιωτική Μουσική.⁵⁷⁷ Για την οργάνωση του Κυπριακού Στρατού

⁵⁷⁴ Κ.Α.Κ., Α.Υ.Ε.Ε.ΚΥ., FA1/2022, Υπουργείο Εξωτερικών-Army of the Republic of Cyprus, Cyprus Army Headquarters προς Tripartite Headquarters, Annual Report of action taken from 16.8.60-12.8.61, 21 Αυγούστου 1961.

⁵⁷⁵ Α.Γ.Υ.Σ., Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου, 15 Ιουνίου 1961.

⁵⁷⁶ Α.Γ.Υ.Σ., Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου, 7 Αυγούστου 1961.

⁵⁷⁷ Α.Γ.Υ.Σ., Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου, 7 Αυγούστου 1961, submission (619/61) Ministry of Defence to the Council of Ministers : «Composition and Organization of the Cyprus Army» 4th August 1961, Φάκελος 14/1961/XIII Submissions to the Council of Ministers (575/61-638/61), παραθέτω σχετικό απόσπασμα : «*The Honorable Members will remember that before the enactment of the Army of the Republic (Constitution and Enlistment Law) 1961 the question of the composition and organization of the Army was discussed by the Council. The maximum number of Officers, Non Commissioned Officers and Enlisted Men as Approved is laid down in the First and Second Schedules to the Army Law (No. 8 of 1961).*»

το νομοσχέδιο (619/61) προέβλεπε θέσεις διοικητή και υποδιοικητή με αντίστοιχους υπασπιστές, αλλά και θέση επιτελάρχη. Διοικητικά ο Κυπριακός Στρατός θα είχε 1^ο, 2^ο, 3^ο, και 4^ο γραφείο και θα υπήρχε ακόμη διαχείριση οικονομικών, γραμματεία, λόχος διοικήσεως, λόχος διαβιβάσεων, ομάδα ελαφράς αεροπορίας και ένα Γενικό Κέντρο Εκπαίδευσης.⁵⁷⁸ Για τις συγκεκριμένες πρόνοιες του νομοσχεδίου δεν παρατηρήθηκε καμιά διαφωνία από τα μέλη του Υπουργικού Συμβουλίου, το ίδιο όμως δεν συνέβηκε με το επίμαχο όπως εξελίχθηκε θέμα της σύνθεσης των μονάδων.

Στην εισαγωγική του τοποθέτηση ο πρόεδρος Μακάριος αναφέρθηκε στη διαφωνία αρχηγού και υπαρχηγού και τάχθηκε υπέρ της μεικτής οργάνωσης του στρατού. Ο υπουργός Εξωτερικών Σπ. Κυπριανού, προς υποστήριξη του προέδρου, επικαλέστηκε τη Συνθήκη Συμμαχίας (άρθρο XVI⁵⁷⁹) που αναφερόταν σε μεικτή εκπαίδευση των μονάδων του στρατού. Ακόμη, ο υπουργός Εξωτερικών διάβασε σχετικό απόσπασμα από τα πρακτικά της σύσκεψης των Αθηνών και είπε ότι αν υπήρχε πρόθεση για αμιγή σύνθεση σε κάποια μονάδα αυτό θα αναφερόταν ρητά.⁵⁸⁰ Πράγματι, από δισέλιδο Πρακτικό της σύσκεψης των Αθηνών που βρίσκεται στο Αρχείο του Τριμερούς Στρατηγείου με τίτλο «Αποσπάσματα ενδιαφερόντων σημείων εκ των Πρακτικών»⁵⁸¹ η θέση του υπουργού Εξωτερικών επιβεβαιώνεται.⁵⁸²

Ο υπουργός Άμυνας Ο. Orek δεν διαφώνησε με την επιχειρηματολογία του υπουργού Εξωτερικών παρατηρώντας ότι η μεικτή σύνθεση θα απαιτούσε την ύπαρξη διερμηνέων σε κάθε μονάδα γεγονός που θα προκαλούσε «*complications*»⁵⁸³ (περιπλοκές). Ο πρόεδρος Μακάριος, ο υπουργός Εργασίας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων Τ. Παπαδόπουλος και ο υπουργός Εξωτερικών Σπ. Κυπριανού, αντέκρουσαν το επιχείρημα του υπουργού Άμυνας

---

2) A detailed table showing the composition and organization of the Cyprus Army is given herewith as Appendix A. In brief, the Army will be composed of : A) Five Infantry Battalions of 314 men strength each. (a) Each Battalion will be composed of 3 Companies. (b) Each Company of 3 Platoons and (c) Each Platoon of 3 Sections. B) The Army Headquarters with its various services. C) Various specialised Companies and other services which include Maintenance and Provision Units, Heavy Weapons and Reserve Combat Companies, Mortar, Transportation and Signal Platoons, Health Services etc. 3) On the request of His Excellency the Presidency of the Republic, the Minister of Defence presents this Submission to the Council for consideration and approval of the composition and Organization of the Cyprus Army as detailed above. This Item will be introduced by the Minister of Defence». MINISTRY OF DEFENCE Nicosia, 4th August 1961».

⁵⁷⁸ Α.Γ.Υ.Σ., Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου, 7 Αυγούστου 1961, submission (619/61), Παράρτημα Α.

⁵⁷⁹ Κ.Α.Κ., Π.Ε.Σ. 1/25, Treaty of Alliance, άρθρο XVI, παράγραφος 8 : «The principle of Mixed organizational structure of the Army of the republic of Cyprus shall be adhered to also in training».

⁵⁸⁰ Α.Γ.Υ.Σ., Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου, 10 Αυγούστου 1961 : «[...] The minister of Foreign Affairs also read out a passage from the Official Minutes of the Athens Conference to the effect that all delegations agreed on the principle of mixed organizational structure for the Army of the Republic of Cyprus».

⁵⁸¹ Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ : ΤΡΗ 11/1, Συμφωνία.

⁵⁸² Από τα πρακτικά της Συνδιάσκεψης των Αθηνών, παραθέτω σχετικό απόσπασμα περί της μεικτής σύνθεσης χωρίς να ισχυρίζομαι ότι ήταν το ίδιο που διαβάστηκε από τον υπουργό Εξωτερικών στις 10 Αυγούστου 1961 : «α. Παράγραφος 8. Συνεφωνήθη υφ' όλων των αντιπροσωπειών όπως η φράσις 'Μικτή οργανωτική δομή' εις την παράγρ. ταύτην σημαίνει οργανωτική δομή Ελληνο-Κυπρίων και Τουρκο-Κυπρίων και όπως η λέξις 'επίσης' αναφέρεται εις τοιαύτην οργάνωσιν», στο ΤΡΗ 11/1, Συμφωνία.

⁵⁸³ Α.Γ.Υ.Σ., Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου, 10 Αυγούστου 1961.

και ανέφεραν ότι δεν μπορούσε να αφηθεί η απόφαση για τη σύνθεση των μονάδων του στρατού σε μια εκτίμηση του υπουργού Άμυνας, υπογραμμίζοντας ότι η Συνθήκη Συμμαχίας δέσμευε το Υπουργικό Συμβούλιο για μεικτή σύνθεση.⁵⁸⁴ Ο υπουργός Άμυνας και πάλι δεν διαφώνησε, ωστόσο παρατήρησε ότι σε περίπτωση μεικτής σύνθεσης οι πρακτικές δυσκολίες έπρεπε να ληφθούν υπόψη. Οι Τουρκοκύπριοι υπουργοί Γεωργίας και Φυσικών Πόρων, F. Plumer και Υγείας, Niazi Manyera πρότειναν περισσότερη συζήτηση και εξέταση του θέματος επιδιώκοντας αναβολή στη λήψη απόφασης προσδοκώντας έτσι στη διαφοροποίηση της πρόθεσης που διαμορφωνόταν για απόφαση μεικτής σύνθεσης.

Ο υπουργός Εργασίας διαφώνησε με την πρόταση των Τουρκοκύπριων υπουργών και πρότεινε την άμεση λήψη απόφασης. Έτσι το Υπουργικό Συμβούλιο στις 10 Αυγούστου 1961 αποφάσισε όπως : α) η σύνθεση και η οργάνωση του Κυπριακού Στρατού σε όλες τις μονάδες να είναι μεικτή, β) η οργάνωσή του να στηρίζεται σ' αυτή που προτάθηκε στο νομοσχέδιο (619/61), γ) η στολή των στρατιωτών να αποφασιστεί κατόπιν συναπόφασης προέδρου και υπουργού Άμυνας δ) οι εκπαιδευόμενοι ως αξιωματικοί να πάρουν μισθό £20 με ισχύ από 1^η Ιουλίου 1961, με τους Τουρκοκύπριους υπουργούς να διαφωνούν με το σημείο (α) της απόφασης.⁵⁸⁵

Με επιστολή του στις 9 Σεπτεμβρίου 1961 ο αντιπρόεδρος ανέπεμψε την απόφαση της 10^{ης} Αυγούστου.⁵⁸⁶ Αντικείμενο αναπομπής όπως διαφάνηκε και από τις συζητήσεις δεν μπορούσε να ήταν άλλο από την απόφαση για μεικτή σύνθεση των μονάδων. Με την επιστολή του ο αντιπρόεδρος παρέθετε σειρά επιχειρημάτων, όπως τις διαφορετικές συνήθειες στη διαμονή, στη διατροφή (χοιρινό κρέας), τις διαφορετικές θρησκευτικές συνήθειες. Ακόμη, αναφέρθηκε στο θέμα της γλωσσικής κατανόησης των προφορικών διαταγών, εκφράζοντας το φόβο ότι αυτό θα επέφερε απειθαρχία ενώ τόνιζε ότι για την αντιμετώπιση της συγκεκριμένης δυσκολίας απαιτείτο πρόσληψη πολλών διερμηνέων με ιδιαίτερα υψηλό κόστος.

Πέρα όμως από αυτά τα επιχειρήματα, ο αντιπρόεδρος στην επιστολή του επικαλέστηκε το άρθρο 132 του Συντάγματος σύμφωνα με το οποίο : *«Δυνάμεις σταθμεύουσai εις τμήματα του εδάφους της Δημοκρατίας κατοκμημένα εν αναλογία προσεγγιζούση τα εκατόν επί τοις*

⁵⁸⁴ Α.Γ.Υ.Σ., Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου, 10 Αυγούστου 1961 : *«The matter was discussed at length in Athens, there was an agreement about a mixed composition, and Council had no choice to decide otherwise».*

⁵⁸⁵ Α.Γ.Υ.Σ., Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου, 10 Αυγούστου 1961, αρ. απόφασης 1081 : *«The Council decided : (a) that the organizational structure of the Cyprus Army be mixed (Greek and Turkish) throughout (b) that subject to (a) above, the composition and organization of the Cyprus Army should be as set out in Submission No. 619/61».*

⁵⁸⁶ Α.Γ.Υ.Σ., επιστολή No.13/61 Tzermal Muftizade to Council of Ministers, 9th September 1961, Φάκελος 14/1961/XIV Submissions to the Council of Ministers (639/61-688/61).

εκατόν αποκλειστικώς υπό μελών μιάς μόνης κοινότητος δέον να ανήκωσιν εις την κοινότητα ταύτην».⁵⁸⁷ Ο αντιπρόεδρος ερμήνευσε τη συνταγματική πρόνοια ως δέσμευση για δημιουργία ομοιογενών μονάδων. Σε αντίθετη περίπτωση όπως έγραφε στην επιστολή, το Σύνταγμα παραβιάζόταν, ενώ στην καταληκτική του παράγραφο ο αντιπρόεδρος ισχυρίστηκε ότι δεν υπήρχε δέσμευση για μεικτή σύνθεση σε όλες τις μονάδες, αφού η μεικτή σύνθεση επιτυγχανόταν σε επίπεδο τάγματος, εφόσον ένα τάγμα που αποτελείται από τρεις λόχους συντίθεται από έναν αμιγώς τουρκοκυπριακό λόχο και δύο άλλους αμιγώς ελληνοκυπριακούς.

Πράγματι, η λεκτική διατύπωση στην 130^η συνταγματική πρόνοια δημιουργεί ερμηνευτικές δυσκολίες. Μήπως η λέξη «δυνάμεις», αναφέρεται σε στρατιωτικές μονάδες όπως επικαλέστηκε ο αντιπρόεδρος ; Μήπως από την άλλη αναφέρεται σε δυνάμεις και του στρατού και της Χωροφυλακής και της Αστυνομίας, ή μήπως η λέξη «δυνάμεις», ερμηνεύεται ως αναφορά στις δυνάμεις ασφαλείας, δηλαδή της Αστυνομίας και της Χωροφυλακής όπως αυτές αναφέρονται στο άρθρο 130 του Συντάγματος ;⁵⁸⁸ Σε κάθε περίπτωση και ανεξαρτήτου ερμηνείας, σημασία έχει ότι το συνταγματικό επιχείρημα του αντιπροέδρου ερχόταν σε αντίθεση τόσο με την πρόνοια της Συμφωνίας Συμμαχίας για «*mixed organizational structure*»,⁵⁸⁹ (μεικτή σύνθεση μονάδων) όσο και με την πλειοψηφική απόφαση του Υπουργικού Συμβουλίου.

Η αναπομπή αναφέρθηκε στη συνεδρίαση του Υπουργικού Συμβουλίου της 15^{ης} Σεπτεμβρίου⁵⁹⁰ και παραπέμφθηκε για συζήτηση στις 21 Σεπτεμβρίου 1961. Την εισήγηση του αντιπροέδρου υποστήριξε και ο υπουργός Άμυνας. Ο τελευταίος, αφού εξέφρασε την ταύτισή του με το περιεχόμενο της επιστολής, επισήμανε ότι η μη υιοθέτηση της εισήγησης του αντιπροέδρου θα οδηγούσε το στρατό σε χάος και απειθαρχία. Εκτός αυτού είπε ότι η αδυναμία κατανόησης των προφορικών διαταγών από τους στρατιώτες θα οδηγούσε στην αναγκαιότητα πρόσληψης διερμηνέων γεγονός που θα δημιουργούσε προβλήματα.⁵⁹¹ Οι Τουρκοκύπριοι υπουργοί N. Manyera και F. Plumer επανέλαβαν τα προηγούμενα επιχειρήματά τους σχετικά με προβλήματα στη γλώσσα, τη θρησκεία, το

⁵⁸⁷ Σύνταγμα της Κυπριακής Δημοκρατίας, Άρθρον 132 : «Δυνάμεις σταθμεύουσαι εις τμήματα του εδάφους της Δημοκρατίας κατοκμημένα εν αναλογία προσεγγιζούση τα εκατόν επί τοις εκατόν αποκλειστικώς υπό μελών μιάς μόνης κοινότητος δέον να ανήκωσιν εις την κοινότητα ταύτην», βλ. και την παρατήρηση του Λεόντιου Ιεροδιακόνου στο βιβλίο του, *Το Κυπριακό Πρόβλημα Πορεία προς τη Χρεωκοπία*, σελ. 355 για ασάφεια του άρθρου 132 του Συντάγματος. Ο Λ. Ιεροδιακόνου ερμηνεύει τη λέξη «Δυνάμεις» ως νύξη και όχι ως σαφή αναφορά περί χωριστών στρατιωτικών μονάδων.

⁵⁸⁸ Όταν ο πρόεδρος Μακάριος κατέθετε τις συνταγματικές τροποποιητικές προτάσεις του στις 30 Νοεμβρίου 1963, για την αριθμητική δύναμη των δυνάμεων ασφαλείας (σημείο 9), η αναφορά του για τον όρο Δυνάμεις Ασφαλείας δεν αφορούσε το στρατό, αλλά την Αστυνομία και τη Χωροφυλακή, βλ. σχετικά *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα*, τόμος Α', σσ. 231-247.

⁵⁸⁹ Κ.Α.Κ., Π.Ε.Σ. 1/25, Treaty of Alliance, άρθρο XVI, παράγραφος 8 : «*The principle of Mixed organizational structure of the Army of the republic of Cyprus shall be adhered to also in training*».

⁵⁹⁰ Α.Γ.Υ.Σ., Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου, 15 Σεπτεμβρίου 1961.

⁵⁹¹ Α.Γ.Υ.Σ., Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου, 21 Σεπτεμβρίου 1961.

φαγητό και τα έθιμα επιμένοντας στο διαχωρισμό. Η συζήτηση στο Υπουργικό Συμβούλιο δεν επίλυσε τις διαφορές, αλλά ανέδειξε το χάσμα στις προσεγγίσεις των Τουρκοκύπριων και Ελληνοκύπριων υπουργών. Η τουρκοκυπριακή πλευρά είχε σταθερή επιδίωξη την επιβολή κοινοτικού διαχωρισμού στο στράτευμα και τα επαναλαμβανόμενα επιχειρήματά της είχαν σκοπό να φέρουν την ελληνοκυπριακή πλευρά μπροστά σε εκφοβιστικά διλήμματα.

Υπήρχε πράγματι πρόβλημα γλωσσικής κατανόησης που ενδεχομένως να οδηγούσε σε χαοτική κατάσταση ; Οι πλείστοι Ελληνοκύπριοι αξιωματικοί όταν ρωτήθηκαν γι' αυτό απάντησαν αρνητικά. Ο αντιστράτηγος ε.α. Γεώργιος Μαυρουδής, τότε υποψήφιος αξιωματικός επισήμανε ότι : *«όλοι οι Τουρκοκύπριοι μιλούσαν πολύ καλά τα Ελληνικά ενώ οι Ελληνοκύπριοι πολύ λίγο τα Τουρκικά. Εκεί που υπήρχε δυσκολία μιλούσαμε και αγγλικά»*,⁵⁹² ενώ ο τότε υπαξιωματικός και σήμερα ταξίαρχος ε.α. Χαράλαμπος Φακούρας είπε : *«δεν αντιμετωπίζαμε κανένα πρόβλημα στην κατανόηση, σιγά-σιγά μάθαμε βασικές τουρκικές λέξεις και συνεννοούμασταν με τους Τουρκοκύπριους συναδέλφους μας»*.⁵⁹³ Ακόμη ο ελλαδίτης εκπαιδευτής υπολογαχός Βασίλειος Ξαφόπουλος σήμερα ταξίαρχος ε.α., απαντώντας σε ερωτηματολόγιο στο συγγραφέα αναφέρθηκε σε *«καλές σχέσεις των Τουρκοκύπριων και Ελληνοκύπριων εκπαιδευομένων χωρίς ιδιαίτερα γλωσσικά προβλήματα, αφού όπως τόνισε υπήρχε και μεταφραστής»*.⁵⁹⁴ Το γλωσσικό δεν ήταν πρόβλημα. Εκτός του ότι το 1960 το 38% των Τουρκοκυπρίων δήλωνε την ελληνική ως δεύτερη τους γλώσσα,⁵⁹⁵ ολόκληρη η κυβερνητική μηχανή (Δημόσιοι Υπάλληλοι, Αστυνομία, Χωροφυλακή) στελεχωνόταν από δυο αλλόγλωσσες κοινότητες, χωρίς να δημιουργείται ή να τίθεται γλωσσικό ζήτημα.

Έντονη για το συγκεκριμένο ζήτημα ήταν η αντίδραση της υπουργού Δικαιοσύνης, Στ. Σουλιώτη. Υποστήριξε ότι τις ίδιες δυσκολίες (διατροφής, θρησκευτικών συνηθειών κ.λπ.) αντιμετώπιζαν και άλλες χώρες όπως οι Η.Π.Α. με την ύπαρξη μαύρων και εβραίων στο στρατό τους χωρίς να υφίσταται πρόβλημα. Τόνισε ότι αν γινόταν διαχωρισμός από το επίπεδο του λόχου και κάτω, τότε θα ήταν δύσκολο οι στρατιώτες να υπακούν από το επίπεδο λόχου και πάνω, κάτι που θα επέφερε απειθαρχία στο στράτευμα ενθαρρύνοντας τη δημιουργία ανταγωνισμού μεταξύ διαφορετικών λόχων. Οι Ελληνοκύπριοι στρατιώτες είπε, θα μάθαιναν να υπακούν μόνο στους αξιωματικούς εξ Ελλάδας και οι Τουρκοκύπριοι

⁵⁹² Συνέντευξη στο συγγραφέα του αντιστράτηγου ε.α. Γεώργιου Μαυρουδή στις 23/8/2009.

⁵⁹³ Συνέντευξη στο συγγραφέα του ταξίαρχου ε.α. Χαράλαμπου Φακούρα στις 11/8/2009.

⁵⁹⁴ Απαντήσεις σε ερωτηματολόγιο του συγγραφέα του ταξίαρχου ε.α. Βασίλειου Ξαφόπουλου στις 17/11/2008.

⁵⁹⁵ Patrick, *Political Geography and the Cyprus Conflict 1963-1971*, σελ. 13.

στους αξιωματικούς εκ Τουρκίας δημιουργώντας έτσι ανταγωνιστικές και καταστροφικές για τη στρατιωτική πειθαρχία τάσεις.⁵⁹⁶

Στην επιχειρηματολογία της, η υπουργός Δικαιοσύνης απαντώντας στο επιχείρημα που προέβαλε ο αντιπρόεδρος περί αντισυνταγματικότητας, ανέφερε ότι θα μπορούσαν να δημιουργηθούν αμιγώς κοινοτικές μονάδες για συγκεκριμένες περιοχές, αλλά αυτό δεν συνεπαγόταν και διαφορετική κοινοτική σύνθεση σε μόνιμη βάση. Έτσι το Υπουργικό Συμβούλιο απέρριψε την αναπομπή του αντιπροέδρου και αποφάσισε (αρ. απόφ. 1126)⁵⁹⁷ όπως η παράγραφος (α) της απόφασης 1081/10¹⁵ Αυγούστου 1961 παραμείνει ως είχε.⁵⁹⁸

Στις 13 Οκτωβρίου, ο αντιπρόεδρος, ανέπεμψε για δεύτερη φορά την απόφαση του Υπουργικού Συμβουλίου για μεικτή σύνθεση, επιμένοντας στο διαχωρισμό των μονάδων από το επίπεδο του λόχου και κάτω. Ο αντιπρόεδρος έφερε ως παράδειγμα το ελβετικό μοντέλο, όπου η εκπαίδευση των στρατιωτών γινόταν για 158 χρόνια σύμφωνα με το καντόνιο προέλευσης (ιταλικό, γερμανικό και γαλλικό). Επισήμανε ότι δεν ήθελε το διαχωρισμό του στρατού, αλλά ενδιαφερόταν για το ζήτημα της πειθαρχίας. Μαζί του συμφώνησε ο υπουργός Άμυνας που ισχυρίστηκε ότι η απουσία προηγούμενης εμπειρίας επέβαλλε ιδιαίτερη προσοχή στη λήψη οποιασδήποτε απόφασης.⁵⁹⁹

Συνεχίζοντας, ο υπουργός Άμυνας, επέμενε στην ίδια επιχειρηματολογία για προβλήματα γλώσσας, παράδοσης, νηστείας και ισχυρίστηκε ότι ένας μεικτός στρατός με τα συγκεκριμένα δεδομένα θα ήταν δυσλειτουργικός. Ο υπουργός Γεωργίας και Φυσικών Πόρων στήριξε τον υπουργό Άμυνας λέγοντας ότι ο μόνος τρόπος υπακοής των στρατιωτών στους αξιωματικούς ήταν η αμιγής σύνθεση, αφού όπως είπε η γλωσσική ασυνεννοησία θα οδηγούσε στην απειθαρχία. Η υπουργός Δικαιοσύνης αντέκρουσε το επιχείρημα του υπουργού Άμυνας και το χαρακτήρισε διαιρετικό, αφού θα δημιουργούσε «two armies»⁶⁰⁰ (δύο στρατούς). Η μεικτή σύνθεση με την οποία λειτουργούσαν η Αστυνομία και η Χωροφυλακή δεν δημιουργούσε προβλήματα είπε ο υπουργός Οικονομικών Ρ. Θεοχάρους, με τους υπουργούς Γεωργίας και Φυσικών Πόρων και Άμυνας να ανταπαντούν ότι δεν υπήρχε μέτρο σύγκρισης, αφού σε περίπτωση δράσης ο

---

⁵⁹⁶ Α.Γ.Υ.Σ., Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου, 21 Σεπτεμβρίου 1961 : «*She added that if there were to be two kinds of officers commanding units, there would be different standards of discipline and policy applied and there would not, therefore, be uniformity in command. Furthermore, separation always breeds sentiments of antagonism and conflict which destroy co-operation and discipline.*»

⁵⁹⁷ Α.Γ.Υ.Σ., Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου, 21 Σεπτεμβρίου 1961. Η απόφαση 1126 ακυρώθηκε στις 28 Σεπτεμβρίου 1961 χωρίς να αποσαφηνίζεται ο λόγος. Αυτό καταδεικνύεται από επισυναπτόμενο έντυπο στα Πρακτικά της 21¹⁵ Σεπτεμβρίου 1961 το οποίο αναφέρει επί λέξει «Decision No.1126 was cancelled on 28th September, 1961».

⁵⁹⁸ Α.Γ.Υ.Σ., Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου, 21 Σεπτεμβρίου 1961.

⁵⁹⁹ Α.Γ.Υ.Σ., Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου, 13 Οκτωβρίου 1961 : «*The main problem concerned discipline and the proper functioning of the Army in view of the fact that there was no established custom in it since it was starting from scratch.*»

⁶⁰⁰ Α.Γ.Υ.Σ., Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου, 13 Οκτωβρίου 1961.

στρατός κινητοποιείτο πάντα κατά μονάδες ενώ στην περίπτωση της Αστυνομίας κατά άτομα.⁶⁰¹ Ήταν φανερό ότι η τουρκοκυπριακή πλευρά δεν υιοθετούσε την απόφαση της πλειοψηφίας του Υπουργικού Συμβουλίου. Τα επιχειρήματα των δύο πλευρών παρέμεναν εκ διαμέτρου αντίθετα και μετά από δύο μήνες συζητήσεων και μια απορριφθείσα αναπομπή δεν διαφαινόταν σύγκλιση απόψεων.

Ο υπουργός Άμυνας, σε μια τελευταία προσπάθεια να πείσει για την ορθότητα των απόψεών του, είπε ότι οι δικές του θέσεις στηρίζονταν σε στρατιωτικές συμβουλές, παρατηρώντας ότι η ελληνοκυπριακή πλευρά προσέγγισε ένα τεχνικό θέμα με πολιτικό φακό.⁶⁰² Στην επιχειρηματολογία του είπε ότι η πρότασή του δεν στόχευε στη δημιουργία δύο ξεχωριστών στρατών, αλλά δύο ξεχωριστών κοινοτικών μονάδων προκειμένου να συγκροτηθεί ο στρατός κατάλληλα.⁶⁰³ Ο υπουργός Άμυνας επικαλέστηκε και θέση που υποστήριξε ο ίδιος ο Μ. Παντελίδης για μεικτή σύνθεση σε επίπεδο διμοιρίας και πάνω, με τον ίδιο να αντιπροτείνει μεικτή σύνθεση σε επίπεδο λόχου και πάνω.⁶⁰⁴ Έχοντας αυτό ως δεδομένο το ερώτημα που τίθεται είναι γιατί δεν λήφθηκε υπόψη η θέση του αρχηγού του Κυπριακού Στρατού σε ένα ζήτημα αμιγώς στρατιωτικό ; Μήπως ο υπουργός Άμυνας είχε δίκαιο όταν ισχυριζόταν ότι η ελληνοκυπριακή πλευρά προσέγγιζε το ζήτημα με πολιτικό φακό άρα θα πρέπει να εξετάσουμε και ζήτημα διαφωνίας της ελληνοκυπριακής πολιτικής ηγεσίας με τον αρχηγό Μ. Παντελίδη, όπως έγινε τον Ιανουάριο του 1961, όταν ο τελευταίος σχολίασε καυστικά την κωλυσιεργία της ελληνοκυπριακής πολιτικής ηγεσίας στο θέμα της έγκρισης του νομοσχεδίου για τον Κυπριακό Στρατό ; Ή μήπως ο Μ. Παντελίδης «ως μετριοπαθές στοιχείο»⁶⁰⁵ επειδή ανησυχούσε για τη γρήγορη και ομαλή στελέχωση του Κυπριακού Στρατού συμφώνησε με μια θέση που ικανοποιούσε την τουρκοκυπριακή πλευρά έτσι ώστε να υπερπηδηθούν τα διαφαινόμενα προβλήματα ; Σε κάθε περίπτωση, όταν το Υπουργικό Συμβούλιο στις 13 Οκτωβρίου 1961 επανεξέτασε την παράγραφο (α) της απόφασης 1081 της 10^{ης} Αυγούστου 1961 αποφάσισε (αρ. απόφ.

---

⁶⁰¹ Α.Γ.Υ.Σ., Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου, 13 Οκτωβρίου 1961 : «*The Ministers of Defence and Agriculture and Natural Resources said that there was no comparison between the Army and the Police since action taken in the Army was always taken by units and not by individuals as in the case of the Police*».

⁶⁰² Α.Γ.Υ.Σ., Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου, 13 Οκτωβρίου 1961.

⁶⁰³ Α.Γ.Υ.Σ., Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου, 13 Οκτωβρίου 1961 : «*He urged again that this suggestion might be accepted for the sake of having a proper Army*», βλ. επίσης και Stephens, *Cyprus : A Place of Arms*, σελ. 175.

⁶⁰⁴ Α.Γ.Υ.Σ., Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου, 13 Οκτωβρίου 1961 : «*[...] although General Pantelides was in favour of a mixed Army from the Platoon level and above, he had recommended a mixed Army from the Company Level and above [...]*», πρβλ. Purcell, *Cyprus*, σελ. 318 και Stephens, *Cyprus : A Place of Arms*, σελ. 175.

⁶⁰⁵ Συνέντευξη στο συγγραφέα του συνταγματάρχη ε.α. και υπασπιστή του Μ. Παντελίδη, Τάκη Τσαγγάρη στις 12/1/2008 : «*Ο Αρχηγός ήταν μετριοπαθές στοιχείο πίστευε ότι μπορούσαμε να λειτουργήσουμε με τους Τουρκοκύπριους και προσπαθούσε πολύ γι' αυτό*».

1245) όπως η παράγραφος παραμένει ως είχε.⁶⁰⁶ Μετά από αυτή την εξέλιξη, βάσει του συνταγματικού του δικαιώματος, ο αντιπρόεδρος της Δημοκρατίας δρ F. Kutchuk, μέσω δισέλιδης επιστολής που απέστειλε στις 20 Οκτωβρίου 1961 στον πρόεδρο Μακάριο, άσκησε για το δικαίωμα της αρνησικυρίας, γράφοντας στον επίλογό του : «...*I am satisfied that the establishment, particularly at the initial stages, of the Cyprus Army with a composition of mixed units all throughout will result in many complications of a nature which may easily develop into serious communal troubles, I have decided to exercise in respect of this decision the right of veto given to me under para. 3 of article 57 of the Constitution*».⁶⁰⁷

Το τουρκοκυπριακό veto επιδείνωσε την πολιτική αντιπαράθεση.⁶⁰⁸ Στις 21 Οκτωβρίου το θέμα ήταν πρωτοσέλιδο σε όλες τις εφημερίδες,⁶⁰⁹ ενώ στις 22 Οκτωβρίου ο τύπος δημοσίευσε τις δηλώσεις του προέδρου και του αντιπροέδρου που κατέδειχναν διάσταση απόψεων.⁶¹⁰ Ο πρώτος, αμφισβήτησε τη συνταγματικότητα του αντιπροεδρικού veto και δήλωσε ότι δεν υπήρχε λόγος σύστασης του Κυπριακού Στρατού.⁶¹¹ Από την άλλη, ο αντιπρόεδρος, δικαιολόγησε την άσκηση του veto και επέρριψε ευθύνες στους Ελληνοκύπριους υπουργούς για το αδιέξοδο που δημιουργήθηκε :

Είναι αληθές ότι υποχρεώθην να εξασκήσω το δικαίωμα της αρνησικυρίας (βέτο) το παραχωρηθέν εις εμέ δυνάμει του Συντάγματος δια να σταματήσω την εφαρμογήν αποφάσεως του Υπουργικού Συμβουλίου ληφθείσας κατά πλειοψηφίαν την 10^{ην} Αυγούστου 1961, και παρά την συμβουλήν του Υπουργού Αμύνης. Η απόφασις ήτο όπως η σύνθεσις του Κυπριακού Στρατού γίνη επί μικτής βάσεως (Ελληνες και Τούρκοι) εξ ολοκλήρου. Εις το Υπουργικόν Συμβούλιον παρεσχέθη η ευκαιρία να αναθεωρήση την απόφασίν του υπό το φως διαφόρων λόγων οι οποίοι, συμφώνως προς την γνωμοδότησιν εμπειρογνομόνων, καθίστων αναγκαίον όπως ωρισμέναι μονάδες του στρατού, ήτοι μονάδες μέχρι και περιλαμβανομένου του

⁶⁰⁶ Α.Γ.Υ.Σ., Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου, 13 Οκτωβρίου 1961, αρ. απόφασης 1245, πρβλ. και Παναγιώτης Παπαδημήτρης, *Η Κυπριακή Δημοκρατία (1960-1963) συνέχεια καννάδες Ελλήνων και Τούρκων μέχρι που μίλησαν τα όπλα στις 21.12.1963*, Λευκωσία 2004, σελ. 118.

⁶⁰⁷ Α.Γ.Υ.Σ., υπογεγραμμένη επιστολή Vice President of the Republic of Cyprus Dr F. Kutchuk, 20th October 1961, Φάκελος 30/1961, «Exercise of the right of Veto by the President and/or the Vice President of the Republic of Cyprus», βλ. ακόμη Fazil Kutchuk, *Cyprus, Turkish Reply to Archbishop Makarios Proposals*, χ.χ. σελ. 22, Χριστοδούλου, *Η πορεία μιας εποχής*, σελ. 314, Purcell, *Cyprus*, σελ. 318, Crawshaw, *The Cyprus Revolt*, σελ. 365, Reddaway, *The British Connection With Cyprus Since Independence*, σελ. 26, Soulioti, *Fettered Independence Cyprus 1878-1964, The Narrative*, σελ. 169 και Kyriakides, *Cyprus Constitutionalism and Crisis Government*, σελ. 93.

⁶⁰⁸ Κρανιδιώτης, *Ανοχύρωτη Πολιτεία Κύπρος 1960-1974*, τόμος Α', σελ. 32.

⁶⁰⁹ *Ο Φιλελεύθερος, Η Μάχη, Ελευθερία*, 21 Οκτωβρίου 1961.

⁶¹⁰ *Ο Φιλελεύθερος, Η Μάχη, Ελευθερία, Έθνος, Χαραυγή, Cyprus Mail*, 22 Οκτωβρίου 1961.

⁶¹¹ *Ο Φιλελεύθερος, Η Μάχη, Ελευθερία, Έθνος, Χαραυγή*, 22 Οκτωβρίου 1961. Παραθέτω τις δηλώσεις του Μακαρίου όπως δημοσιεύτηκαν στις προαναφερθείσες εφημερίδες : «*Η συγκρότησις του Κυπριακού στρατού επί χωριστής βάσεως, ως η εκφρασθείσα από Τουρκικής πλευράς άποψις, είναι εντελώς απαράδεκτος, διότι η τοιαύτη συγκρότησις δεν δύναται να οδηγήση εις την δημιουργίαν ενός ενιαίου Κυπριακού στρατού, ως προϋποθέτει το Σύνταγμα. Εν πάση όμως περιπτώσει κατόπιν της ασκήσεως ως αρνησικυρίας εκ μέρους του Αντιπροέδρου επί του θέματος τούτου, καίτοι είναι αμφίβολον εάν συνταγματικώς είχε το τοιοούτον δικαίωμα, δεν νομίζω ότι πρέπει να προχωρήσωμεν εις την σύστασιν στρατού εκ 2.000 ανδρών, ως η σχετική συνταγματική διάταξις*», πρβλ. Purcell, *Cyprus*, σελ. 318.

επιπέδου λόχου (90 άνδρες) αποτελούνται εξ ανδρών ανηκόντων εις την αυτήν κοινότητα. Το Συμβούλιον επανεξήτασε την απόφασίν του κατά τας συνεδριάς αυτού της 21^{ης} Σεπτεμβρίου και 13^{ης} Οκτωβρίου 1961, αλλά απεφάσισεν, πάλιν κατά πλειοψηφίαν, όπως εμμείνη εις την προηγούμενην αυτού απόφασιν. Υπό τις περιστάσεις αυτές είμαι υποχρεωμένος να εξασκήσω το δικαίωμα της αρνησικυρίας καθότι είμαι πεπεισμένος ότι η εγκαθίδρυσις στρατού, ιδιαιτέρως κατά τα αρχικά στάδια, με σύνθεσιν εκ μικτών μονάδων εις όλας τας τάξεις θα έχη ως αποτέλεσμα την δημιουργίαν περιπλοκών αι οποίαι θα ηδύνατο ευκόλως να εξελιχθούν εις σοβαράς διακοινοτικάς ταραχάς.⁶¹²

Δύο σημεία είναι πολύ ενδιαφέροντα στις δηλώσεις του αντιπροέδρου. Πρώτον, η συμβουλή που έδωσε στην πλειοψηφία των Ελληνοκύπριων βουλευτών ο υπουργός Άμυνας να μην αποφασίσουν για μεικτή σύνθεση τη στιγμή που ο ίδιος αναγνώριζε, σύμφωνα με τα πρακτικά του Υπουργικού Συμβουλίου της 10^{ης} Αυγούστου 1961, ότι η συνταγματική αρχή καθόριζε μεικτή σύνθεση σ' όλα τα επίπεδα των μονάδων.⁶¹³ Δεύτερο, η σχεδόν εκβιαστική προβολή του ενδεχομένου *σοβαρών διακοινοτικών ταραχών* σε μια στιγμή που η επιμονή στην αμιγή σύνθεση μονάδων λόχου, μπορούσε να εκληφθεί από την ελληνοκυπριακή πλευρά ακόμη και ως απειλή. Με δεδομένα την πρόνοια της Συνθήκης Συμμαχίας για μεικτή σύνθεση και την ανυποχώρητη στάση τόσο του προέδρου Μακαρίου όσο και των λοιπών Ελληνοκύπριων υπουργών στην εφαρμογή της, εγείρονται πολλά ερωτήματα. Γιατί η τουρκοκυπριακή πλευρά επέμενε και άσκησε veto, σε ένα θέμα που η επίδειξη διαλλακτικότητας όχι μόνο θα οικοδομούσε δυνητικά τις διακοινοτικές σχέσεις, αλλά θα διασφάλιζε και θέσεις εργασίας για τους Τουρκοκύπριους ανέργους ; Γιατί τόση επιμονή σε ένα ζήτημα (όπως και στο θέμα των δήμων)⁶¹⁴ που αφενός θα έδινε την ευκαιρία στην ελληνοκυπριακή πλευρά να διατυπώσει θεσμικά τη διαφωνία της και αφετέρου θα της επέτρεπε να το εκμεταλλευτεί και πολιτικά, όπως παρατηρούσε το Τριμερές Στρατηγείο :

Ήδη, λόγω αναφυσίων διαφωνιών ως προς την δομήν των Μονάδων του Κυπριακού Στρατού, δεν συνετελέσθη η ενεργοποίησις αυτών. Η Ε/Κ ηγεσία επέμεινε όπως η μικτή δομή εξικνεΐται μέχρι της Ομάδος Μάχης. Η Τ/Κ ηγεσία εδέχθη μεν όπως αι Μονάδες είναι μικταί, εξήτησεν όμως επιμόνως όπως εντός των Μονάδων υφίστανται αμιγείς Υπομονάδες π.χ. δια το Τ.Π. [Τάγμα Πεζικού] 3 Λόχοι Ε/Κ, 2 Λόχοι Τ/Κ. Λόγω εμμονής της Ε/Κ πλευράς επί της απόψεως της η Τ/Κ πλευρά ήσκησεν το δικαίωμα της αρνησικυρίας με αποτέλεσμα η Ε/Κ ηγεσία εκμεταλλευόμενη τούτο να αναστείλη την περαιτέρω συγκρότησιν και ενεργοποίησιν του Κ.Σ.⁶¹⁵

⁶¹² Ο Φιλελεύθερος, Ελευθερία, 22 Οκτωβρίου 1961.

⁶¹³ Α.Γ.Υ.Σ., Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου, 10 Αυγούστου 1961 : «*The Minister of Defence said that he agreed that the principle was that there should be a mixed composition of the army, he stated, however, that all the facts and difficulties should be taken into account*».

⁶¹⁴ Αβέρωφ, Ιστορία Χαμένων Ευκαιριών, τόμος Β', σελ. 275.

⁶¹⁵ Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 4/2, Κλάδος Οργανώσεως και Εκπαιδεύσεως, Τριμερές Στρατηγείον, «Ενημέρωσις επί των Αρμοδιοτήτων και Ευθυνών του Τμήματος Οργανώσεως», (εξασέλιδη έκθεση του αν/χη Ιωάννη

Ακόμη, γιατί η τουρκοκυπριακή πλευρά πυροδοτούσε περισσότερο την ήδη τεταμένη πολιτική όξυνση στο Υπουργικό Συμβούλιο, όταν την ίδια περίοδο Αυγούστου-Σεπτεμβρίου 1961, πέραν της σύγκρουσης απόψεων στο θέμα του στρατού, τα πρακτικά του Υπουργικού Συμβουλίου επιβεβαιώνουν την αντιπαράθεση κυρίως μεταξύ προέδρου και αντιπροέδρου και στο θέμα της συμμετοχής ή όχι της Κύπρου στην ιδρυτική Διάσκεψη των Αδεσμεύτων χωρών στο Βελιγράδι ;⁶¹⁶ Συγκεκριμένα ο αντιπρόεδρος ήταν αντίθετος στη συμμετοχή της Κύπρου, επειδή θεωρούσε του Αδέσμευτους ως καθοδηγούμενη συμμαχία της Σοβιετικής Ένωσης με τον ίδιο να πιστεύει ότι η Κύπρος έπρεπε να ακολουθεί φιλοδυτική πολιτική.⁶¹⁷

Στις 25 Οκτωβρίου 1961, η ενέργεια του αντιπροέδρου χαρακτηρίστηκε ως εσκεμμένη τουρκική ενέργεια εις βάρος της ομαλής λειτουργίας της «νεαρής Κυπριακής Δημοκρατίας».⁶¹⁸ Λίγες μέρες αργότερα στις 3 Νοεμβρίου 1961 ο υπουργός Άμυνας Ο. Ορεκ, απάντησε και αφού εξήγησε το χρονικό συζητήσεων στο Υπουργικό Συμβούλιο, άφησε σαφείς αιχμές για την απροθυμία κύκλων στη σύσταση του Κυπριακού Στρατού : «*Εν κατακλείδι έχω να δηλώσω ότι δεν είναι ούτε δίκαιον ούτε και συμβιβάζεται προς τα αληθή γεγονότα μιας υποθέσεως το να εμφανίζεται αυτή ως θέμα διακοινοτικής διαφοράς ενώ πρόκειται περισσότερο περί θέματος στρατιωτικής επιστήμης και τεχνικής παρά περί συνήθους συναισθηματικής και πολιτικής υποθέσεως και ούτω να γίνεται αντικείμενον εκμεταλλεύσεως υπό των κύκλων εκείνων οι οποίοι αντετίθεντο πάντοτε εις την ίδρυσιν του στρατού χάριν ιδιοτελών σκοπών*».⁶¹⁹

Μετά το τουρκοκυπριακό veto, η ελληνοκυπριακή πλευρά σε «αντιπερισπασμό πάγωσε την πορεία προσλήψεων».⁶²⁰ Το veto του αντιπροέδρου «βραχυκύκλωσε» την προσπάθεια για στελέχωση του Κυπριακού Στρατού, αφήνοντας το θέμα αρρυθμιστο με τη Nancy Crawshaw να παρατηρεί ότι οι Ελληνοκύπριοι καλωσόρισαν το «*deadlock*»⁶²¹ λόγω μεγάλου ποσοστού συμμετοχής των Τουρκοκυπρίων, αλλά και λόγω υψηλού κόστους,

---

Σταυρινού, χ.χ.), πρβλ. και Αιμιλιανίδης, *Κοινοβουλευτική Συνύπαρξη Ελληνοκυπρίων και Τουρκοκυπρίων (1960-1963)*, σελ. 64.

⁶¹⁶ Για τις συζητήσεις/διαφωνίες στο θέμα αυτό, παραπέμπω στα Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου, 22 Αυγούστου 1961.

⁶¹⁷ Α.Γ.Υ.Σ., Statement by the Vice-President at the meeting of the Council of Ministers held on the 22nd August 1961, Φάκελος 1/1962/1, «Reports on Government's Activities».

⁶¹⁸ *Ο Φιλελεύθερος*, 25 Οκτωβρίου 1961.

⁶¹⁹ *Ελευθερία*, 3 Νοεμβρίου 1961, βλ. επίσης τις δηλώσεις του υπουργού Εξωτερικών της Τουρκίας Feridun Cemal Erkin στις 15 Ιανουαρίου 1964 κατά τη διάσκεψη στο Λονδίνο στο Marlborough House : «*Η ελληνοκυπριακή πλευρά έχει από την αρχή δείξει την απροθυμία της σχετικά με τη δημιουργία στρατού 2000 ανδρών, η σύσταση του οποίου απαιτείται από το Σύνταγμα. Η απροθυμία αυτή είναι αποτέλεσμα κινήτρων με κακή πρόθεση και δικαιολογία όπως οι οικονομικές δυσκολίες ενός μικρού νησιού*», στο Κληρίδης, *Η Κατάθεσή μου*, τόμος 1, σελ. 270.

⁶²⁰ Σοφοκλέους, *Πάλη για την Ελευθερία Ενδογενείς Αντιπαραθέσεις*, τόμος Β', σελ. 411.

⁶²¹ Crawshaw, *The Cyprus Revolt*, σελ. 366.

παρατήρηση με την οποία συμφωνεί και ο Γλαύκος Κληρίδης.⁶²² Ο Παύλος Τζερμιάς κάνει λόγο για ελληνοκυπριακή «υστεροβουλία» αφού το στρατιωτικό θέμα παρέμεινε «αρρύθμιστο»,⁶²³ ενώ ο πρώην πρόεδρος της Δημοκρατίας και τότε υπουργός Εργασίας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων, Τ. Παπαδόπουλος, απαντώντας στο συγγραφέα σχετικά με την αναστολή συγκρότησης του Κυπριακού Στρατού αναφέρθηκε στην ορθότητα της αναστολής και της ακύρωσης, γιατί σε αντίθετη περίπτωση προωθείτο η ύπαρξη δυο «χωριστών εθνικών στρατών».⁶²⁴

Σε κάθε περίπτωση, ένα Υπουργείο Άμυνας με Τουρκοκύπριο υπουργό, η πρόθεση του αντιπροέδρου για σύνθεση του στρατού με 5 αμιγώς τουρκοκυπριακούς λόχους,⁶²⁵ σε συνδυασμό και με τους συνεχείς εξοπλισμούς των Τουρκοκυπρίων, φαίνεται ότι ωθούσε την ελληνοκυπριακή πλευρά σε μια προσπάθεια εκφυλισμού του στρατού.⁶²⁶ Είναι γι' αυτό το λόγο που δεν παρατηρήθηκε κάποια προσπάθεια από την ελληνοκυπριακή πλευρά για τη σύστασή του αφενός γιατί το veto ασκήθηκε από την τουρκοκυπριακή πλευρά αφετέρου γιατί η πεισματική θέση της τουρκοκυπριακής πλευράς καταπατούσε την πρόνοια της Συνθήκης Συμμαχίας για μεικτή σύνθεση, ενώ οδηγούσε σε ένα *de facto* στρατιωτικό σχίσμα.

Μέχρι και τις 18 Ιανουαρίου 1962, όταν το θέμα της στρατολόγησης απασχόλησε εκ νέου το Υπουργικό Συμβούλιο, οι διακοινοτικές αντιπαραθέσεις μεταφέρθηκαν σε κοινοβουλευτικό επίπεδο. Συγκεκριμένα, το Δεκέμβριο του 1961, στη Βουλή των Αντιπροσώπων υπήρξαν έντονες διαφωνίες μεταξύ Τουρκοκύπριων και Ελληνοκύπριων βουλευτών σχετικά με το κονδύλι που αφορούσε τον Κυπριακό Στρατό στον κρατικό Προϋπολογισμό του 1962. Σημείο τριβής ήταν η πρόταση της Επιτροπής Οικονομικών για ποσό £180,000 που βρήκε αντίθετους τους Τουρκοκύπριους βουλευτές. Οι τελευταίοι υποστήριξαν την πρόταση του Υπουργικού Συμβουλίου και του Υπουργείου Άμυνας για ποσό £500,000 και κατηγόρησαν τους Ελληνοκύπριους συναδέλφους τους ότι δεν επιθυμούσαν την υλοποίηση της συνταγματικής δέσμευσης για το στρατό. Αφού αναφέρθηκαν στη χρησιμότητα του στρατού για την αντιμετώπιση εσωτερικού κινδύνου, καυτηρίασαν τη συνταγματική δυνατότητα που παρείχε το Σύνταγμα στην

⁶²² Κληρίδης, *Η Κατάθεσή μου*, τόμος 1, σελ. 138 : «οι Ελληνοκύπριοι θεωρούσαν τη δημιουργία του στρατού δαπανηρή και αχρεία πολυτέλεια» πρβλ. και Kutchuk, *Cyprus, Turkish Reply to Archbishop Makarios Proposals*, σελ. 22 με αναφορά του Τουρκοκύπριου αντιπροέδρου στην πρόταση για μείωση του προϋπολογισμού για το στρατό το 1962 σε £500.000 από τον υπουργό Οικονομικών Ρηγίνο Θεοχάρους.

⁶²³ Τζερμιάς, *Ιστορία της Κυπριακής Δημοκρατίας*, τόμος Α', σελ. 461.

⁶²⁴ Τ. Παπαδόπουλος, 30 Ιουλίου 2008.

⁶²⁵ Ο Pierre Oberling παρατηρεί ότι με την αμιγή σύνθεση στο στρατό ο Τουρκοκύπριος αντιπρόεδρος πίστευε ότι δεν άφηνε τους Τουρκοκύπριους απροστάτευτους, αφού οι 150 πρώην αγωνιστές της Ε.Ο.Κ.Α. που προσλήφθηκαν ως αξιωματικοί στον Κυπριακό Στρατό (ο ακριβής αριθμός ήταν 77 Ε/Κ και 48 Τ/Κ) θα στρέφονταν αργά η γρήγορα εναντίον των Τουρκοκυπρίων, Pierre Oberling, *The Road to Bellapais : The Turkish Cypriots Exodus to Northern Cyprus*, Atlantic Studies, 1982, σελ. 73.

⁶²⁶ Purcell, *Cyprus*, σελ. 318.

ελληνοκυπριακή κοινότητα να αποφασίζει δια απλής πλειοψηφίας, με το Halit Ali Riza να τονίζει ότι η τουρκική κοινότητα δεν θα υποδουλωνόταν στην αριθμητικά υπέρτερη ελληνική. Από την άλλη, οι Ελληνοκύπριοι βουλευτές αναφέρθηκαν στο γεγονός ότι οι δαπάνες του 1961 για το στρατό δεν δικαιολογούσαν αύξηση του προϋπολογισμού. Με δεδομένο ότι η στελέχωση σταμάτησε λόγω του αντιπροεδρικού veto και χωρίς να υπάρχει ένδειξη επανέναρξης της κατάταξης ισχυρίστηκαν ότι τα τα συνολικά έξοδα καλύπτονταν από το ποσό των £180,000. Σε μια περίοδο που η προσπάθεια για τη θέσπιση φορολογικών νόμων προσέκρουε στη συνεχή άρνηση των Τουρκοκύπριων βουλευτών οι Ελληνοκύπριοι βουλευτές δεν έδειχναν διάθεση αύξησης των κρατικών εξόδων.⁶²⁷

Όταν, όπως αναφέρθηκε, στις 18 Ιανουαρίου 1962, το Υπουργικό Συμβούλιο συζήτησε εκ νέου τη δυνατότητα έναρξης νέας στρατολόγησης, ο πρόεδρος Μακάριος έθεσε ως προϋπόθεση τη συμφωνία στο θέμα της σύνθεσης των μονάδων και η τουρκοκυπριακή πλευρά διαφώνησε. Στην ίδια συνεδρίαση συζητήθηκε και το ζήτημα του προϋπολογισμού του Κυπριακού Στρατού. Ο Αρχιεπίσκοπος υπενθύμισε ότι οι £180,000 με βάση την αριθμητική του δύναμη, ήταν ικανοποιητικό ποσό, ενώ ο υπουργός Άμυνας αφού χαρακτήρισε το κονδύλι, χαμηλό, αναφέρθηκε σε έμμεσο τρόπο αδρανοποίησης του Υπουργείου του. Είπε, ακόμη, ότι η κατάταξη μπορούσε να επαναρχίσει, αφού σε αντίθετη περίπτωση η αναβολή θα διαρκούσε για ακόμη ένα χρόνο. Ο υπουργός Οικονομικών υπενθύμισε στον υπουργό Άμυνας ότι η επανέναρξη της στρατολόγησης σήμαινε επιπρόσθετο κονδύλι τη στιγμή που η Βουλή των Αντιπροσώπων, δια πλειοψηφίας, ενέκρινε τον ήδη ελλειμματικό κατά £1,131,000 προϋπολογισμό του 1962 και κάλεσε το Υπουργικό Συμβούλιο να επιδείξει οικονομική περισυλλογή. Έτσι το Υπουργικό Συμβούλιο με τους τρεις Τουρκοκύπριους υπουργούς να διαφωνούν, αποφάσισε : πρώτο, όπως η επανέναρξη της στρατολόγησης στον Κυπριακό Στρατό αρχίσει μόνο εφόσον δεν υπήρχε εκκρεμότητα στο θέμα της σύνθεσης, δεύτερο η δύναμη του στρατού να μην ξεπεράσει τους 370 άνδρες (αξιωματικούς, υπαξιωματικούς και στρατιώτες).⁶²⁸

Μετά και την πιο πάνω εξέλιξη το θέμα «Κυπριακός Στρατός» δεν επανήλθε στο Υπουργικό Συμβούλιο. Την 1^η Νοεμβρίου 1962 ο αντιπρόεδρος απέστειλε επιστολή διαμαρτυρίας, την οποία κοινοποίησε σε όλους τους υπουργούς και στον πρόεδρο Μακάριο. Δια μέσου της επιστολής διαμαρτυρήθηκε επειδή, ο Αρχιεπίσκοπος σε ομιλία στη Βουλή των Αντιπροσώπων στις 26 Οκτωβρίου για τα Πεπραγμένα του 1962, δεν αναφέρθηκε σε εκκρεμούντα ζητήματα όπως : «α) Κυπριακός Στρατός, β) Τριμερές

⁶²⁷ Κυπριακή Δημοκρατία, *Πρακτικά της Βουλής των Αντιπροσώπων*, (16 Αυγούστου 1961-31 Δεκεμβρίου 1961, συνεδρίαση 22^{ος} Δεκεμβρίου 1961, σελ. 710.

⁶²⁸ Α.Γ.Υ.Σ., *Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου*, 18 Ιανουαρίου 1962, αρ. απόφασης 1522.

Στρατηγείο, γ) Κατά κεφαλήν εισόδημα δ) Επισκέψεις του προέδρου σε Γερμανία και Η.Π.Α. ε) Προγραμματικές Επιτροπές στ) Εξωτερική βοήθεια». Ακόμη στην επιστολή του ο αντιπρόεδρος κατηγόρησε την αναφορά του προέδρου της Δημοκρατίας ότι η Κύπρος έχει συμφέρον να ασκεί «*αδέσμευτον και ανεξάρτητον εξωτερικήν πολιτικήν*», παρατηρώντας ότι ο πρόεδρος θα έπρεπε να συμβουλευτεί και τον ίδιο και το Υπουργικό Συμβούλιο για το περιεχόμενο της ομιλίας του.⁶²⁹ Εκ μέρους του Αρχιεπισκόπου δεν υπήρξε κάποια απάντηση, αλλά πολύ περισσότερο ούτε και συζήτηση στο Υπουργικό Συμβούλιο, πράγμα που φαίνεται να επιδίωκε ο αντιπρόεδρος. Όχι μόνο αυτό, αλλά ο αντιπρόεδρος, δεν εξέφρασε περαιτέρω διαμαρτυρία για τη συνταγματική εκκρεμότητα, προφανώς γιατί γνώριζε ότι το θέμα θα συζητείτο στην επίσκεψη του Αρχιεπισκόπου στην Άγκυρα στις 22 Νοεμβρίου 1962. Ωστόσο, εκεί, ο Τούρκος πρωθυπουργός Ismet Inonu, δεν επέμεινε στη συγκρότησή του λέγοντας στον Αρχιεπίσκοπο ότι «*τούτο ηδύνατο προς το παρόν [να] παραμείνη εκκρεμές*».⁶³⁰ Έκτοτε, όπως παρατηρεί και η Diana Markides, το ζήτημα του Κυπριακού Στρατού «*μπήκε στο ράφι*».⁶³¹ Σε ένα θέμα για το οποίο η τουρκοκυπριακή κοινότητα ένα χρόνο προηγουμένως ασκούσε veto, ο Τούρκος πρωθυπουργός συναινούσε με τον πρόεδρο της Κυπριακής Δημοκρατίας. Στην ίδια συνάντηση στο θέμα της ποσοστιαίας αναλογίας οι Τούρκοι δέχθηκαν τις διευκρινίσεις του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου χωρίς να επιμείνουν περαιτέρω, ενώ «*Επί του θέματος χωρισμού Δήμων, Τούρκοι εύρον γνωστήν πρότασιν Μακαρίου προς ΚΙΟΥΤΣΟΥΚ "λογικήν", χωρίς όμως εκκαθαρίσουν τελικώς θέσιν των*».⁶³²

Το οριστικό τέλμα στο θέμα των Δήμων το Δεκέμβριο του 1962, φαίνεται να ήταν και η αιτία που τον Ιανουάριο του 1963 ο Μακάριος απέρριψε εισήγηση του στρατηγού Μ. Παντελίδη, για επιλεκτική επανακατάταξη όλων των ανδρών.⁶³³ Η πρόταση έγινε αρχές Νοεμβρίου 1962 και προνοούσε επανεκπαίδευση και επανεπιλογή των ήδη 363 υπηρετούντων ανδρών, αλλά και πρόσληψη άλλων 350 περίπου, έτσι ώστε να βελτιωθεί η απογοητευτική (embarrassment) εικόνα που παρουσίαζε ο στρατός. Η πρόταση ήταν εις γνώση του υπαρχηγού του Κυπριακού Στρατού, ωστόσο δεν εγκρίθηκε από το Υπουργείο

⁶²⁹ Α.Γ.Υ.Σ., Fazil Kutchuk προς Archbishop Makarios, 1 November 1962 και «Ομιλία το Προέδρου της Δημοκρατίας Αρχιεπισκόπου Μακαρίου ενώπιον της Βουλής των Αντιπροσώπων επί των Πεπραγμένων της Κυβερνήσεως κατά το δεύτερον έτος από της Εγκαθιδρύσεως της Δημοκρατίας», Φάκελος 1/1962/1, «Reports on Government's Activities».

⁶³⁰ Α.Κ.Κ., Π.Α.Ε.Α., Φ.63, Υποφάκελος 5, Τηλετυπικό Κρυπτογράφημα αρ. πρωτοκόλλου 186, του Πρέσβεως Πούμπουρα προς το Ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών, 26 Νοεμβρίου 1962, βλ. επίσης Αβέρωφ, *Ιστορία Χαμένων Ευκαιριών*, τόμος Β', σελ. 279.

⁶³¹ Markides, *Cyprus 1957-1963 From Colonial Conflict to Constitutional Crisis*, σελ. 71.

⁶³² Α.Κ.Κ., Π.Α.Ε.Α. Φ. 63, Υποφάκελος 5, Τηλετυπικό Κρυπτογράφημα αρ. πρ. 186, του Πρέσβεως Πούμπουρα προς το Ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών, 26 Νοεμβρίου 1962, πρβλ. Αβέρωφ, *Ιστορία Χαμένων Ευκαιριών*, τόμος Β', σελ. 279.

⁶³³ T.N.A. (U.K.), WO 386/1, Intelligence reports : Joint Intelligence (Cyprus 1962-1963), Security Intelligence Report No.12, 18 Ιανουαρίου 1964.

Άμυνας επειδή δεν θα επέτρεπε την πρόσληψη όλων των συνταγματικά προβλεπόμενων Τουρκοκυπρίων στο στρατό.⁶³⁴ Μετά και από την απόρριψη της πρότασης το θέμα στελέχωσης και στρατολόγησης του Κυπριακού Στρατού δεν συζητήθηκε στο Υπουργικό Συμβούλιο παρά μόνο μετά τις διακοινοτικές ταραχές.

Εφόσον μετά το τουρκοκυπριακό veto η στρατολόγηση στον Κυπριακό Στρατό σταμάτησε, το Σχέδιο Φάσεων Ενεργοποίησης του Κυπριακού Στρατού δεν υλοποιήθηκε ποτέ με την ετήσια έκθεση του 1961 που το Τριμερές Στρατηγείο ετοίμασε για την Επιτροπή Αναπληρωτών Υπουργών να αναφέρει σχετικά : «Κυπριακός Στρατός : *Λόγω εσωτερικών δυσχερειών αίτινες ανεφύησαν δια την συγκρότησιν του Κυπριακού Στρατού, το Στρατηγείον δεν ηδυνήθη να συμπληρώση εισέτι την σύνθεσίν του ως προβλέπεται υπό της Συνθέσεως [...] Στάθμευσις Κυπριακός Στρατός (1) Αρχηγείον : ΛΕΥΚΩΣΙΑ (2) Γενικόν Κέντρον Εκπαιδύσεως : ΛΕΥΚΩΣΙΑ (3) Λοιπαί Μονάδαι : Δεν καθωρίσθησαν εισέτι».*⁶³⁵

Μέχρι και τις 15 Νοεμβρίου 1962 ημερομηνία υποβολής της ετήσιας έκθεσης υπ' αριθμό 2 (1961 έως 1962) ο Κυπριακός Στρατός διέθετε 363 στελέχη όπως φαίνεται στον πίνακα του παραρτήματος έχοντας συγκροτήσει : Λόχο Διοικήσεως Αρχηγείου, Διμοιρία Διαβιβάσεων, Λόχο Ανεφοδιασμού και Συντήρησης, Φιλαρμονική Μουσική και Μεταφορικό Σώμα, ενώ κανένα από τα πέντε προβλεφθέντα τάγματα συγκρότησης δεν είχε συγκροτηθεί.⁶³⁶

Μέχρι και τις 14 Νοεμβρίου 1963 ημερομηνία υποβολής της ετήσιας έκθεσης υπ' αριθμό 3 (1962 έως 1963) ο Κυπριακός Στρατός με εξαίρεση τη συγκρότηση αντιπροεδρικής και προεδρικής φρουράς οργανωτικά παρέμεινε ο ίδιος : Λόχος Διοικήσεως Αρχηγείου, Λόχος Ανεφοδιασμού, Διμοιρία Διαβιβάσεων, Διμοιρία Μεταφορών, Φιλαρμονική Μουσική, Μονάς Α (προεδρική φρουρά), Μονάς Β (αντιπροεδρική φρουρά). Οι μονάδες προεδρικής και αντιπροεδρικής φρουράς, ήταν «μη προβλεπόμενες υπό της οργανώσεως του Κυπριακού Στρατού»⁶³⁷ και συγκροτήθηκαν με διαταγή του Υπουργείου Άμυνας στις 25 Ιουνίου 1963. Τα καθήκοντά τους ήταν η φρούρηση της προεδρικής και αντιπροεδρικής κατοικίας στο

⁶³⁴ T.N.A. (U.K.), WO 386/1, Intelligence reports : Joint Intelligence (Cyprus 1962-1963), Security Intelligence Report No.7, 2 Νοεμβρίου 1962.

⁶³⁵ K.A.K., A.Y.EE.KY., FA1/1998, Αλληλογραφία Υπουργείου Εξωτερικών με Τριμερές Στρατηγείον, Ετήσια Έκθεσις Τριμερούς Στρατηγείου Υπ' Αριθμόν 1, υποστράτηγου Μενέλαου Παντελίδη προς Επιτροπή Αναπληρωτών Υπουργών Εξωτερικών, 11 Δεκεμβρίου 1961. Η υπογράμμιση ως έχει στο πρωτότυπο.

⁶³⁶ K.A.K., A.Y.EE.KY., FA1/1999, Αλληλογραφία Υπουργείου Εξωτερικών με Τριμερές Στρατηγείον, Ετήσια Έκθεσις Τριμερούς Στρατηγείου Υπ' Αριθμόν 2, ταξίαρχου Nyazi Bengisu προς Επιτροπή Αναπληρωτών Υπουργών Εξωτερικών, 16 Νοεμβρίου 1962, βλ. σχετικό πίνακα της δύναμης του Κυπριακού Στρατού στο Παράρτημα. Η έκθεση ήταν στα Τουρκικά και για τη μετάφρασή της ευχαριστίες οφείλω στην Έλενα Ιωάννου, απόφοιτο Τμήματος Τουρκικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Κύπρου.

⁶³⁷ K.A.K., A.Y.EE.KY., FA1/1999, Αλληλογραφία Υπουργείου Εξωτερικών με Τριμερές Στρατηγείον, Ετήσια Έκθεσις Τριμερούς Στρατηγείου Υπ' Αριθμόν 3, ταξίαρχου Γεώργιου Περιδή προς Επιτροπή Αναπληρωτών Υπουργών Εξωτερικών, 14 Νοεμβρίου 1963.

Προεδρικό Μέγαρο και δίπλα από το Υπουργείο Άμυνας αντίστοιχα, καθήκοντα τα οποία μέχρι τις 14 Σεπτεμβρίου 1963 εκτελούσαν δυνάμεις της Αστυνομίας.⁶³⁸

Η δύναμη του Κυπριακού Στρατού μέχρι την έναρξη των γεγονότων του 1963 όπως φαίνεται στο Παράρτημα ανερχόταν «εις 381 άνδρας (Αξ/κοι Υπαξ/κοί Στρατιώται και 22 πολίτας),⁶³⁹ δηλαδή στο 1/5 της προβλεπόμενης συνταγματικής πρόνοιας των 2.000 ανδρών για να δεχθεί με τα γεγονότα του 1963 το τελικό «πλήγμα» με την αποχώρηση όλων των Τουρκοκύπριων ανδρών, γεγονός που ουσιαστικά οδήγησε στη διάλυσή του. Όπως θα διαφανεί σε άλλο κεφάλαιο η κάθε κοινότητα είχε ήδη οργανώσει δικές της ένοπλες ομάδες/οργανώσεις που ανέλαβαν δράση με την έναρξη των διακοινοτικών ταραχών στις 21 Δεκεμβρίου 1963.⁶⁴⁰

---

⁶³⁸ *Cyprus Mail*, 15 Σεπτεμβρίου 1963, επίσης συνέντευξη στο συγγραφέα του αντιστράτηγου ε.α. Ιάκωβου Συμεωνίδη στις 8/8/2008 που διετέλεσε στέλεχος της προεδρικής φρουράς : «*Η προεδρική φρουρά συγκροτήθηκε το Σεπτέμβριο του 1963. Αρχικά στεγαζόμασταν στο Β.Μ.Η. και στη συνέχεια μετακομίσαμε στο Προεδρικό Μέγαρο σε θαλάμους δυτικά του προεδρικού παρά τον Πεδιαίο ποταμό που χρησιμοποίησε η φρουρά της Αστυνομικής Δύναμης*».

⁶³⁹ Κ.Α.Κ., Α.Υ.ΕΞ.ΚΥ., FA1/1999, Αλληλογραφία Υπουργείου Εξωτερικών με Τριμερές Στρατηγείον, Ετησία Έκθεσις Τριμερούς Στρατηγείου Υπ' Αριθμόν 3, ταξίαρχου Γεώργιου Περίδη προς Επιτροπήν Αναπληρωτών Υπουργών Εξωτερικών, 14 Νοεμβρίου 1963, βλ. σχετικό πίνακα της δύναμης του Κυπριακού Στρατού στο Παράρτημα.

⁶⁴⁰ Thomas.W. Adams, *U.S.Army Area Handbook for Cyprus*, Headquarters Department of the Army Pamphlet, No 550-22, No 550-22, June 1964, σελ. 386.

2.6 Οι προσλήψεις των υποψήφιων αξιωματικών στη θέση του μόνιμου ανθυπολοχαγού.

Μετά το τουρκοκυπριακό veto το Υπουργικό Συμβούλιο ως αρμόδιο σώμα για τους διορισμούς στον Κυπριακό Στρατό (νόμος 8/61) απασχολήθηκε σε τρεις συνεδριάσεις στις 9, 16 και 23 Νοεμβρίου 1961 με το θέμα της πρόσληψης των υποψήφιων αξιωματικών της Συνοπτικής εκπαίδευσης στη θέση του ανθυπολοχαγού. Η δυσκολία στη λήψη απόφασης αφορούσε την ερμηνεία του άρθρου X της Συνθήκης Συμμαχίας, Παράρτημα Δ, που ανέφερε σχετικά : *«το προσωπικόν τούτον, όπερ θα έχη περατώσει την περίοδον ταύτην συνοπτικής εκπαιδύσεως, θα επανδρώση άνευ καθυστερήσεως, τας βασικάς Διοικητικές θέσεις του γενικού Κέντρου εκπαιδύσεως και άλλων συναφών υπηρεσιών»*.⁶⁴¹ Το ζήτημα γινόταν περίπλοκο αφού αν η τοποθέτηση σε διοικητικές θέσεις προαπαιτούσε και διορισμό στη θέση του ανθυπολοχαγού και με δεδομένο ότι ο ανώτατος αριθμός ανθυπολοχαγών ανερχόταν βάσει του νόμου (8/61) στους 65, τότε οι 70 υποψήφιοι αξιωματικοί όχι μόνο ήταν υπεράριθμοι, αλλά θα πλεονεκτούσαν και σε σειρά αρχαιότητας έναντι των 55 της Κανονικής εκπαίδευσης. Στην περίπτωση των υποψήφιων υπαξιωματικών που θα διορίζονταν ως δεκανείς δεν υπήρχε ζήτημα, αφού οι προβλέψιμες θέσεις ήταν πολύ περισσότερες των υποψηφίων.

Στο Υπουργικό Συμβούλιο στις 9 Νοεμβρίου 1961, ο υπουργός Άμυνας Ο. Orek ζήτησε να ληφθεί απόφαση σχετικά με το διορισμό ή όχι στη θέση του ανθυπολοχαγού των υποψήφιων αξιωματικών της Συνοπτικής εκπαίδευσης η οποία τελείωνε στις 11 Νοεμβρίου 1961. Δόθηκε από τους διοικητές των Σχολών εκπαίδευσης προς τους υποψήφιους αξιωματικούς Κανονικής και Συνοπτικής Εκπαίδευσης όπως παρατήρησε, η εντύπωση ότι όλοι τους θα διορίζονταν ως ανθυπολοχαγοί, κάτι που θα δημιουργούσε αναστάτωση μεταξύ των υποψηφίων και πιθανόν ανεπιθύμητα προβλήματα. Σε κάθε περίπτωση, υποψήφιοι αξιωματικοί της Συνοπτικής και της Κανονικής εκπαίδευσης όταν ρωτήθηκαν σχετικά με το θέμα ανέφεραν ότι το πρόβλημα δημιουργήθηκε επειδή υπήρξε προσπάθεια να κερδηθεί με το διορισμό στη θέση του ανθυπολοχαγού *«σειρά αρχαιότητας»*,⁶⁴² με τον αξιωματικό της Κανονικής εκπαίδευσης Νίκο Βαρναβίδη να είναι αποκαλυπτικός :

Αδιαμφισβήτητα έγινε προσπάθεια να επωφεληθούν κάποιοι σε αρχαιότητα, αλλά αρκετοί από εμάς της Κανονικής εκπαίδευσης διαμαρτυρηθήκαμε. Προσωπικά διαμαρτυρήθηκα έχοντας ακρόαση με τον υπουργό Άμυνας στην παρουσία του αρχηγού Παντελίδη. Η προσπάθεια γινόταν από το

⁶⁴¹ Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 4/1, Κλάδος Οργανώσεως και Εκπαιδύσεως, Εκπαιδευσις του Στρατού της Δημοκρατίας της Κύπρου, Συνθήκη Συμμαχίας-Παράρτημα Δ, Άρθρον X.

⁶⁴² Συνέντευξη στο συγγραφέα των ταξιαρχων ε.α. Ανδρέα Πασιαρδή στις 23/7/2008, Άγι Ιωακείμ στις 3/11/2008 και Ρηγίνου Σαμαρά στις 27/7/2008.

Χαράλαμπος Τσουλιά, ο οποίος έγραψε τον καλύτερο βαθμό στις εξετάσεις της Συντόνου Εκπαίδευσης, ενώ η τοποθέτησή του στο 3^ο γραφείο του Τριμερούς Στρατηγείου τον βοηθούσε στην άσκηση πιέσεων για να κερθιδεί η αρχαιότητα.⁶⁴³

Έτσι λοιπόν στη συνεδρίαση της 9^{ης} Νοεμβρίου 1961, το Υπουργικό Συμβούλιο αποφάσισε όπως τριμελής επιτροπή από τον πρόεδρο Μακάριο και τους υπουργούς Άμυνας και Εξωτερικών μελετήσει και αποφασίσει κατά πόσον η πρόνοια της Συνθήκης Συμμαχίας, Παράρτημα Δ άρθρο Χ, επέτρεπε με τη στελέχωση διοικητικών θέσεων να γίνει και διορισμός στη θέση του ανθυπολοχαγού.⁶⁴⁴ Την απόφαση της επιτροπής, που ενέκρινε το διορισμό των υποψήφιων αξιωματικών της Συνοπτικής εκπαίδευσης στη θέση του ανθυπολοχαγού, ανακοίνωσε στο αρμόδιο να αποφασίσει Υπουργικό Συμβούλιο στις 16 Νοεμβρίου, ο υπουργός Άμυνας Ο. Ορεκ. Αναφερόμενος στις συζητήσεις της επιτροπής είπε ότι υπήρχε εισήγηση όπως όλοι οι υποψήφιοι διοριστούν στη θέση του ανθυπολοχαγού. Ωστόσο, η δική του θέση, και προκειμένου να ξεπεραστεί το πρόβλημα διάκρισης που θα δημιουργείτο με το μη ταυτόχρονο διορισμό των ανδρών της Κανονικής εκπαίδευσης, ήταν όπως μόνο οι αξιωματικοί της Συνοπτικής εκπαίδευσης ονομαστούν ανθυπολοχαγοί, ενώ οι υποψήφιοι αξιωματικοί της Κανονικής, πάρουν αύξηση 5 λιρών μηνιαίως και ονομαστούν ανθυπολοχαγοί με το πέρας της δικής τους εκπαίδευσης με το διορισμό τους να έχει αναδρομική ισχύ από την ημέρα έναρξης της εκπαίδευσής τους. Ο υπουργός Εργασίας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων διαφώνησε με τη χρηματική αύξηση και ισχυρίστηκε ότι κάτι τέτοιο θα έδινε στους εκπαιδευόμενους το δικαίωμα να απαιτήσουν περισσότερα. Ο υπουργός Εργασίας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων μαζί με την υπουργό Δικαιοσύνης παρατήρησαν ότι η πρόταση του υπουργού Άμυνας θα τους έβρισκε σύμφωνους αν η επιλογή των υποψήφιων αξιωματικών είχε γίνει με βάση κάποια κριτήρια ή προσόντα και όχι εντελώς τυχαία όπως έγινε. Το ίδιο ανέφερε και ο πρόεδρος Μακάριος, λέγοντας ότι εφόσον η επιλογή των υποψήφιων αξιωματικών της Συνοπτικής εκπαίδευσης έγινε χωρίς κάποια κριτήρια, τούτο τους έφερνε σε πλεονεκτικότερη θέση από τους υποψήφιους αξιωματικούς της Κανονικής.⁶⁴⁵ Ο Αρχιεπίσκοπος και η υπουργός Δικαιοσύνης πρότειναν όπως όλοι οι υποψήφιοι αξιωματικοί Συνοπτικής και Κανονικής εκπαίδευσης προσληφθούν ως προσωρινοί ανθυπολοχαγοί, και ο υπουργός Άμυνας διαφώνησε, λέγοντας ότι αν γινόταν κάτι τέτοιο οι υποψήφιοι αξιωματικοί της Κανονικής εκπαίδευσης θα προσλαμβάνονταν χωρίς να είχε τελειώσει η εκπαίδευσή τους.

⁶⁴³ Συνέντευξη στο συγγραφέα του υποστράτηγου ε.α. Νίκου Βαρναβίδη στις 17/10/2008, πρβλ. και συνέντευξη στο συγγραφέα του λοχαγού ε.α. Νίκου Νικολέττη στις 22/7/2009 : «η προσπάθεια για να κερδηθεί η αρχαιότητα γινόταν από τον Χαράλαμπο Τσουλιά της Συνοπτικής εκπαίδευσης ο οποίος όντας στο Τριμερές ευελπιστούσε ότι με αυτό τον τρόπο θα κέρδιζε και προαγωγή».

⁶⁴⁴ Α.Γ.Υ.Σ., Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου, 9 Νοεμβρίου 1961.

⁶⁴⁵ Α.Γ.Υ.Σ., Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου, 16 Νοεμβρίου 1961.

Οι δυο προτάσεις τέθηκαν σε ψηφοφορία και η πρόταση του Αρχιεπισκόπου πλειοψήφισε και τότε ο υπουργός Άμυνας μέμφθηκε την απόφαση που λήφθηκε κατηγορώντας το Υπουργικό Συμβούλιο για προειλημμένη απόφαση. Τη συνέδεσε με επίσκεψη⁶⁴⁶ που πραγματοποίησε ο αρχηγός Μ. Παντελίδης στους άνδρες του Κυπριακού Στρατού και ανέφερε στο Υπουργικό Συμβούλιο ότι καμιά εισήγηση του δεν γινόταν αποδεκτή, ενώ μαζί με τον υπουργό Γεωργίας και Φυσικών Πόρων F. Plumer χαρακτήρισε την ενθάρρυνση που είχαν οι άνδρες για διορισμό στον ίδιο βαθμό τόσο από τον Μ. Παντελίδη όσο και από τον Η. Tanyar ως ταφόπλακα στις προσπάθειες του για ρύθμιση του θέματος. Ο υπουργός Εργασίας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων δεν διαφώνησε με τα όσα αναφέρθηκαν, παρατήρησε ωστόσο ότι ο υπουργός Άμυνας δεν έλαβε έγκαιρα τα απαραίτητα μέτρα. Για μια ακόμη φορά το Υπουργικό Συμβούλιο λειτουργούσε δικοινοτικά με τον Αρχιεπίσκοπο να επιδιώκει τη σύγκλιση. Τονίζοντας ότι το λάθος ανήκε στους άνδρες που νόμισαν ότι η εκπαίδευση θα διαρκούσε μόνο δυο μήνες, δεν επέρριψε καμιά ευθύνη ούτε στον αρχηγό ούτε στον υπαρχηγό του Κυπριακού Στρατού, στοχεύοντας σε συναινετική ρύθμιση του θέματος.

Μετά από αυτό ο υπουργός Άμυνας επισήμανε ότι βάσει του νόμου υπήρχαν μόνο 65 διαθέσιμες θέσεις και 70 υποψήφιοι και το θέμα παραπέμφθηκε σε τριμελή επιτροπή από τους υπουργούς Άμυνας, Εργασίας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων και Δικαιοσύνης.⁶⁴⁷ Στις 23 Νοεμβρίου 1961 το Υπουργικό Συμβούλιο επανεξέτασε το θέμα. Στα πρακτικά του Συμβουλίου δεν καταγράφονται οι συζητήσεις που έγιναν, παρά μόνο η απόφαση σύμφωνα με την οποία : α) οι 65 από τους 70 υποψήφιους αξιωματικούς της Συνοπτικής εκπαίδευσης προσληφθούν ως προσωρινοί ανθυπολοχαγοί και τοποθετηθούν στις θέσεις του Τριμερούς Στρατηγείου, του Αρχηγείου Κυπριακού Στρατού, του Υπουργείου Άμυνας και του Γενικού Κέντρου Εκπαίδευσης, ενώ οι υπόλοιποι 5, που τα αποτελέσματα των εξετάσεών τους θα τους έθεταν εκτός διορισμού, συνεχίσουν την εκπαίδευσή τους με τους υπόλοιπους της Κανονικής εκπαίδευσης, ξεπερνώντας με αυτό τον τρόπο το νομικό κώλυμα που ο υπουργός Άμυνας ήγειρε στη συνεδρίαση της 16^{ης} Νοεμβρίου, β) οι υποψήφιοι αξιωματικοί της Κανονικής εκπαίδευσης με τη συμπλήρωση της εκπαίδευσής τους διοριστούν ως προσωρινοί ανθυπολοχαγοί και τοποθετηθούν στις θέσεις που είχαν τοποθετηθεί οι

⁶⁴⁶ Ο αρχηγός του Κυπριακού Στρατού είχε πραγματοποιήσει επίσκεψη στους υποψήφιους αξιωματικούς στις 8 Νοεμβρίου 1961, βλ. σχετικά Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 1/48, Κλάδος Διοικητικής Μερύμνης, Τοποθετήσεις Μεταθέσεις Αποσπάσεις Αξιωματικών, επιστολή Μενέλαου Παντελίδη προς Υπουργείον Αμύνης, 25 Νοεμβρίου 1961 : «Την 7^{ην} Νοεμβρίου επληροφορήθη ότι είχαν διοχετευθή εις τους υποψηφίους Αξ/κούς του Κέντρου Εκπαιδύσεως ψευδείς ανησυχητικάί ειδήσεις αποβλέπουσαι σκοπίμως εις δημιουργίαν σάλου εις τας τάξεις των, αι ειδήσεις αύται άφηναν να υπονοηθή ότι δεν επρόκειτο να ονομασθώσι Αξιωματικοί και ότι τουναντίον οι περατώσαντες την Σύντομον Εκπαίδευσιν θα εξηκολούθουν ταύτην ως υποψήφιοι χωρίς να ονομασθώσι. Ένεκα των ειδήσεων τούτων επεκράτησε μεταξύ των υποψηφίων ανησυχία και μεμψιμοιρία περί της τύχη των, ότι δεν θα επραγματοποιείτο η υπόσχεσις που τους εδόθη κτλ., η απήχησις δε έφθασε μέχρις εμού».

⁶⁴⁷ Α.Γ.Υ.Σ., Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου, 16 Νοεμβρίου 1961.

αξιωματικοί της Συνοπτικής εκπαίδευσης οι οποίοι θα επέστρεφαν για ολοκλήρωση της Κανονικής εκπαίδευσής τους όχι ως προσωρινοί ανθυπολοχαγοί, αλλά ως υποψήφιοι αξιωματικοί, γ) Οι 62 καλύτεροι εκ των 125 (62 ήταν ο αριθμός των υπό πρόσληψη υπολοχαγών σύμφωνα με το νόμο 8/1961), διοριστούν αργότερα ως υπολοχαγοί και όσοι υστερούσαν να παρέμεναν στη θέση του ανθυπολοχαγού.⁶⁴⁸ Στην ίδια συνεδρία συμφωνήθηκε όπως λίστα με ονόματα υποψήφιων ανθυπολοχαγών κατατεθεί από τον υπουργό Άμυνας για έγκριση από το Υπουργικό Συμβούλιο.

Στις 30 Νοεμβρίου 1961 ο υπουργός Άμυνας κατέθετε πρόταση/κατάλογο για τους υποψήφιους αξιωματικούς για τη θέση του προσωρινού ανθυπολοχαγού και πρόταση/κατάλογο υποψήφιων υπαξιωματικών για τη θέση του προσωρινού δεκανέα. Προτεινόταν 65 από τους 69⁶⁴⁹ υποψήφιους αξιωματικούς και 73 από τους 81 υποψήφιους υπαξιωματικούς. Στην περίπτωση των αξιωματικών οι τέσσερις (τρεις Ελληνοκύπριοι και ένας Τουρκοκύπριος) που είχαν τα χαμηλότερα αποτελέσματα εξετάσεων παραπέμπονταν με αυτούς της Κανονικής εκπαίδευσης. Για τους υπαξιωματικούς αν και δεν υπήρχε πρόβλημα στον αριθμό που θα προσλαμβάνονταν (ο νόμος 8/1961 προέβλεπε πρόσληψη 257), εντούτοις υπήρχαν άτομα που δεν προτάθηκαν για δεκανείς, είτε λόγω ανώτατου ή κατώτατου ορίου ηλικίας είτε για λόγους που δεν καταγράφονται στην πρόταση.⁶⁵⁰ Την ίδια ημέρα το Υπουργικό Συμβούλιο αποφάσισε το διορισμό επιτροπής (πρόεδρος της Δημοκρατίας και οι υπουργοί Άμυνας και Εσωτερικών), για έγκριση του διορισμού των υποψηφίων στη θέση του προσωρινού ανθυπολοχαγού και δεκανέα αντίστοιχα.⁶⁵¹ Στις 7 Δεκεμβρίου 1961, η επιτροπή έκανε αποδεκτή την εισήγηση του υπουργού Άμυνας με ισχύ από 1^η Δεκεμβρίου 1961 εξαιρώντας τέσσερις υποψήφιους αξιωματικούς, αλλά και 8 υποψήφιους δεκανείς.⁶⁵²

Στις 11 Δεκεμβρίου του 1961 οι πρώτοι 65 Ελληνοκύπριοι και Τουρκοκύπριοι υποψήφιοι αξιωματικοί πήραν μετά από «τελετή στο Β.Μ.Η. το αστέρι»⁶⁵³ του προσωρινού ανθυπολοχαγού και στις 21^η Δεκεμβρίου 1961 παρέλεβαν γραπτώς, από το διοικητικό

⁶⁴⁸ Α.Γ.Υ.Σ., Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου, 23 Νοεμβρίου 1961, αρ. απόφασης 1364.

⁶⁴⁹ Οι υποψήφιοι αξιωματικοί ήταν 69 και όχι 70 αφού ο Τουρκοκύπριος Mustafa E. Kemal στις 9/11/1961 με απόφαση του Υπουργικού Συμβουλίου είχε διαγραφεί, βλ. σχετικά Α.Γ.Υ.Σ., Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου, 9 Νοεμβρίου 1961, αρ. απόφασης 1336.

⁶⁵⁰ Α.Γ.Υ.Σ., Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου, 30 Νοεμβρίου 1961, submission (909/61) Ministry of Defence to the Council of Ministers : «Appointment of Commissioned and Non-Commissioned Officers in the Cyprus Army on an Acting Basis» 29th November 1961, Φάκελος 14/1961/XVIII Submissions to the Council of Ministers (828/61- 909/61).

⁶⁵¹ Α.Γ.Υ.Σ., Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου, 30 Νοεμβρίου 1961, αρ. απόφασης 1402.

⁶⁵² Α.Γ.Υ.Σ., Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου, 7 Δεκεμβρίου 1961 : «The Minister of Defence referred to Decision No 1402 and informed Council that the Committee appointed under that Decision had met and agreed that the persons whose names appear in Appendices A and B to Submission No 909/61 should be appointed, with effect from the 1st December, 1961, on an acting basis as Commissioned and Non Commissioned Officers».

⁶⁵³ Συνέντευξη στο συγγραφέα του λοχαγού ε.α. Μάριου Σταυρίδη στις 23/8/2010.

λειτουργό του Υπουργείου Άμυνας Arif Olgun, το διορισμό τους που στην ελληνική γλώσσα ανέφερε : «Κύριε, Ενετάλην υπό του Υπουργού Αμύνης να σας πληροφορήσω ότι διορίζεσθε διά του παρόντος Προσωρινός Ανθυπολοχαγός εις τον Κυπριακόν Στρατόν από της 1^{ης} Δεκεμβρίου 1961. Ο μισθός σας θα είναι £354 ετησίως εις την κλίμακα 300x18-444, πλείον τιμαριθμικόν επίδομα συμφώνως προς το ποσοστόν το εγκρινομένον υπό της Κυβερνήσεως από καιρού εις καιρόν, του παρόντος ποσοστού ανερχομένου εις 25% επί του μισθού».⁶⁵⁴

Οι 55 υποψήφιοι αξιωματικοί της Κανονικής εκπαίδευσης μαζί με τέσσερις αξιωματικούς της Συνοπτικής εκπαίδευσης που δεν είχαν διοριστεί ως προσωρινοί ανθυπολοχαγοί, «έδωσαν τη νενομισμένη διαβεβαίωση»⁶⁵⁵ ως προσωρινοί ανθυπολοχαγοί την 1^η Απριλίου 1962, ενώ με απόφαση του Υπουργικού Συμβουλίου στις 19 Απριλίου 1962 διορίστηκαν στη θέση του προσωρινού ανθυπολοχαγού του Κυπριακού Στρατού.⁶⁵⁶ Αναφέρει σχετικά η επιστολή του διοικητικού λειτουργού του Υπουργείου Άμυνας, Arif Olgun, με ημερομηνία 7 Μαΐου 1962 προς τον τότε υποψήφιο αξιωματικό Ρηγίνο Σαμαρά :

Κύριε, Ενετάλην υπό του Υπουργού Αμύνης να σας πληροφορήσω ότι διορίζεσθε διά του παρόντος Προσωρινός Ανθυπολοχαγός εις τον Κυπριακόν Στρατόν από της 1^{ης} Απριλίου, 1962. [...] Επιθυμώ να επισύρω την προσοχήν σας εις το γεγονός ότι ο διορισμός ούτος γίνεται επί εντελώς προσωρινής βάσεως και ότι δύναται να τερματισθή καθ' οιονδήποτε χρόνον. Θα υπόκεισθε εις οιονδήποτε εκάστοτε Νόμον ή Κανονισμόν της Δημοκρατίας αφορώντα εις τον Στρατόν και ιδιαιτέρως εις τας διατάξεις του Περί Στρατού της Δημοκρατίας (Σύνθεσις, Κατάταξις και Πειθαρχία) Νόμου 1961, και οιοσδήποτε Κανονισμούς θεσπιζομένους δυνάμει τούτου.⁶⁵⁷

Όλοι οι προσωρινοί ανθυπολοχαγοί του Κυπριακού Στρατού, (65 Συνοπτικής + 59 Κανονικής = 124), με απόφαση του Υπουργικού Συμβουλίου της 13^{ης} Δεκεμβρίου 1962 διορίστηκαν στο βαθμό του μόνιμου ανθυπολοχαγού διορισμός που είχε ισχύ από την 1^η Δεκεμβρίου 1962.⁶⁵⁸ Για να γίνει αυτό είχε ψηφιστεί από τη Βουλή των Αντιπροσώπων ο νόμος 16/62 που τροποποιούσε το νόμο 8/61 (εδάφιο 4) επιτρέποντας στο Υπουργικό Συμβούλιο το διορισμό ανθυπολοχαγών, πέραν των ανώτατου αριθμού των 65.⁶⁵⁹

⁶⁵⁴ Υπουργείον Αμύνης προς Νίκο Χρ. Ευαγγέλου, 21 Δεκεμβρίου 1961, (Αρχείο συνταγματάρχη ε.α. Νίκου Ευαγγέλου).

⁶⁵⁵ Συνέντευξη στο συγγραφέα του ταξίαρχου ε.α. Γεώργιου Χατζηδάμιανού στις 10/7/2008.

⁶⁵⁶ Α.Γ.Υ.Σ., Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου, 19 Απριλίου 1962, αρ. απόφασης 1814.

⁶⁵⁷ Υπουργείον Αμύνης προς Ρηγίνο Γ. Σαμαράν, 7 Μαΐου 1962, (Αρχείο ταξίαρχου ε.α. Ρηγίνου Σαμαρά).

⁶⁵⁸ Α.Γ.Υ.Σ., Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου, 13 Δεκεμβρίου 1962, αρ. απόφασης 2549 : «*The Council decided to approve the appointment, on probation of the 124 Acting 2nd Lieutenants to the permanent post of the 2nd Lieutenants with effect from the 1st December, 1962*», πρβλ. Υπουργείον Αμύνης προς Ρηγίνο Γ. Σαμαράν, 19 Μαΐου 1964 : «*Ενετάλην να σας πληροφορήσω ότι από της 1^{ης} Δεκεμβρίου, 1962 ο διορισμός σας εις την μόνιμον θέσιν του Ανθυπολοχαγού εις τον Κυπριακόν Στρατόν επικυρώθη*», (Αρχείο ταξίαρχου ε.α. Ρηγίνου Σαμαρά).

⁶⁵⁹ *Επίσημος Εφημερίς της Κυπριακής Δημοκρατίας*, Παράρτημα Πρώτον, Νομοθεσία 1962, (Μέρος Ι) υπ' Αρ. 134 της 3^{ης} Μαρτίου 1962, Αρ. 16/1962 : Νόμος Τροποποιητικός του περί του Στρατού της Δημοκρατίας (Σύνθεσις και Κατάταξις) Νόμου 1961, Τυπογραφείο Κυπριακής Δημοκρατίας, Λευκωσία 1979.

Στις 8 Μαΐου 1964 το Υπουργικό Συμβούλιο αποφάσισε τη μονιμοποίηση στη θέση του ανθυπολοχαγού των Ελληνοκύπριων ανθυπολοχαγών, αφού οι Τουρκοκύπριοι συνάδελφοί τους εγκατέλειψαν τον Κυπριακό Στρατό μετά τις διακοινοτικές ταραχές του 1963.⁶⁶⁰ Μετά τη σύσταση της Εθνικής Φρουράς τον Ιούνιο του 1964, οι Ελληνοκύπριοι δεκανείς με απόφαση του Υπουργικού Συμβουλίου στις 22 Ιουνίου 1964,⁶⁶¹ προήχθησαν στη θέση του μόνιμου λοχία, ενώ στις 2 Οκτωβρίου 1964 όλοι οι Ελληνοκύπριοι ανθυπολοχαγοί προήχθησαν στο βαθμό του υπολοχαγού με ισχύ από 1^η Σεπτεμβρίου 1964,⁶⁶² με την ημερήσια διαταγή του Κυπριακού Στρατού της 12^{ης} Οκτωβρίου 1964 να αναφέρει : *«Επειδή ο ανώτατος αριθμός των Υπολοχαγών συμφώνως προς τον πρώτο κατάλογο του Νόμου είναι 62, οι ανωτέρω διορισμοί γίνονται συμφώνως με την πρόνοιαν του τμήματος 4 (4) του ειρημένου Νόμου ως ούτος ετροποποιήθη υπό του τμήματος 3 του Νόμου (6 του 1962)».*⁶⁶³

Οι συζητήσεις για το διορισμό στη θέση των ανθυπολοχαγών της Συνοπτικής εκπαίδευσης ακολούθησαν του τουρκοκυπριακού veto και φαίνεται να επηρέασαν και τις διυπουργικές σχέσεις. Στις 16 Νοεμβρίου 1961 ο υπουργός Άμυνας αφενός επέρριψε ευθύνες τόσο στον αρχηγό όσο και στον υπαρχηγό του Κυπριακού Στρατού οι οποίοι υποσχέθηκαν διορισμό σε όλους τους υποψήφιους αξιωματικούς στη θέση του ανθυπολοχαγού αφετέρου όμως καυτηρίασε την απαξιωτική προς το πρόσωπό του συμπεριφορά του Υπουργικού Συμβουλίου. Σε κάθε περίπτωση, η ίδια η Συνθήκη Συμμαχίας δεν προνοούσε με σαφήνεια το διορισμό ή όχι ανθυπολοχαγών στις διοικητικές θέσεις, γεγονός που παρέπεμπε την επίλυση των όποιων προβλημάτων στο Υπουργικό Συμβούλιο δυσχεραίνοντας το έργο του, αφού προκαλούνταν διακοινοτικές αντιπαραθέσεις. Μετά την απόφαση της 23^{ης} Νοεμβρίου 1961, η οποία ρύθμιζε το θέμα των διορισμών, δεν παρατηρήθηκε οποιαδήποτε άλλη διαφωνία σχετικά με τους διορισμούς των αξιωματικών.

⁶⁶⁰ Α.Γ.Υ.Σ., Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου, 2 Οκτωβρίου 1964, αρ. απόφασης 3829.

⁶⁶¹ Α.Γ.Υ.Σ., Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου, 22 Ιουνίου 1964, αρ. απόφασης 3908.

⁶⁶² Α.Γ.Υ.Σ., Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου, 2 Οκτωβρίου 1964, αρ. απόφασης 4177.

⁶⁶³ Δ.Ι.Ε.Φ., Α2Φ3Τ1, Βιβλίο Ημερήσιας Διαταγής Κυπριακού Στρατού, Ημερήσια Διαταγή 12.10.1964.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

Κατατάξεις - Προσλήψεις - Σχολές Εκπαίδευσης και Εκπαιδευτική Ομάδα.

3.1 Η ακύρωση μετάβασης στην Ελλάδα Ελληνοκυπρίων, ως υποψήφιων αξιωματικών και ο ρόλος του Ε.Δ.Μ.Α.

Το συγκεκριμένο κεφάλαιο έχει τέσσερεις σκοπούς. Πρώτο, να συζητήσει και συνάμα να εντοπίσει τους λόγους ακύρωσης της μετάβασης τον Ιούλιο του 1959 πέραν των 100 Ελληνοκύπριων ανδρών που θα εκπαιδεύονταν στην Ελλάδα ως αξιωματικοί στελεχώνοντας έτσι τον Κυπριακό Στρατό. Δεύτερο, να καταδείξει το διαμεσολαβητικό ρόλο, του Ε.Δ.Μ.Α αρχικά και των Ενώσεων Αγωνιστών αργότερα, στον καταρτισμό καταλόγων με ονόματα Ελληνοκυπρίων για εγγραφή στον Κυπριακό Στρατό. Τρίτο, να καταγράψει τις εξελίξεις στο θέμα των αιτήσεων για κατάταξη στον Κυπριακό Στρατό από τον Ιούλιο του 1959 μέχρι και την πρώτη επίσημη κατάταξη, στις 2 Μαΐου 1961, όταν Ελληνοκύπριοι και Τουρκοκύπριοι, κατατάχθηκαν ως υποψήφιοι αξιωματικοί και υπαξιωματικοί του Κυπριακού Στρατού. Τέταρτο, να καταγράψει τις εκπαιδεύσεις στον Κυπριακό Στρατό και το ρόλο της Εκπαιδευτικής Ομάδας.

Κυρίαρχη πολιτική δύναμη μετά τη λήξη του αγώνα ήταν το Ε.Δ.Μ.Α.⁶⁶⁴ Σχηματίστηκε την 1^ην Απριλίου 1959⁶⁶⁵ και αποτέλεσε ένα «οργανωμένο σύνολο αγωνιστών της Ε.Ο.Κ.Α».⁶⁶⁶ Το Πολιτικό του Πρόγραμμα καλούσε σε ένταξη όλους τους Ελληνοκυπρίους.⁶⁶⁷ Το Ε.Δ.Μ.Α., είχε την απόλυτη στήριξη του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου⁶⁶⁸ και αρχικά του Γ. Γρίβα.⁶⁶⁹ Ήταν η νέα πολιτική δύναμη των αγωνιστών της Ε.Ο.Κ.Α., πλείστοι νεαροί, ηλικίας 18-25 χρόνων, χωρίς καμία πολιτική πείρα.⁶⁷⁰ Με τις επισκέψεις των μελών του και τις ομιλίες τους σε χωριά και κοινότητες, το Ε.Δ.Μ.Α. απέκτησε γρήγορα μεγάλη αίγλη, ενώ σύμφωνα με την εφημερίδα *Ο Φιλελεύθερος* μέχρι

⁶⁶⁴ Ενιαίο Δημοκρατικό Μέτωπο Αναδημιουργίας. Για τους στόχους του βλ. Πολιτικό Πρόγραμμα Ενιαίου Δημοκρατικού Μετώπου Αναδημιουργίας, Μάιος 1959, ως επίσης και στα εξής : Κρανιδιώτης, *Δύσκολα Χρόνια Κύπρος 1950-1960*, σσ. 410-415, Σπύρος Παπαγεωργίου, *Από την Ζυρίχην εις τον Αττίλαν*, τόμος Α', εκδ. Λαδιά, Αθήνα 1980, σσ. 94-95, Χριστοδούλου, *Η Πορεία μιας Εποχής*, σσ. 296-298, Mayes, *Cyprus and Makarios*, σσ. 56-60, Μηνάς, *Η Εθνική Αυτοματαίωση του Ελληνισμού στην Κύπρο*, σσ. 103-106 και Παναγιώτης Παπαδημήτρης - Πέτρος Πετρίδης, *Ιστορική Εγκυκλοπαίδεια της Κύπρου 1878-1978*, τόμος 13, εκδ. Επιφανίου, Λευκωσία 1997, σσ. 18-32.

⁶⁶⁵ Κληρίδης, *Η Κατάθεσή μου*, τόμος 1, σελ. 103, βλ. επίσης Mayes, *Cyprus and Makarios*, σελ. 55.

⁶⁶⁶ Συνέντευξη του Τάσσου Παπαδόπουλου στη Σούλα Ζαβού στο Ζαβού, *Τα Πολιτικά Κόμματα της Κύπρου στον 20^ο Αιώνα*, σελ. 180, πρβλ. Αζίνας, *50 Χρόνια Σιωπής. Η Ώρα της Αλήθειας*, τόμος Γ', σελ. 799.

⁶⁶⁷ Από το Πολιτικό Πρόγραμμα του Ε.Δ.Μ.Α. παραθέτω : «καλούμεν τους Έλληνας Κύπριους να προσέλθουν υπό την σημαίαν του Ε.Δ.Μ.Α. σταθεροί και ηνωμένοι».

⁶⁶⁸ Μακάριος προς Γεώργιο Γρίβα, 2 Απριλίου 1959, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα*, τόμος Α', σελ. 178.

⁶⁶⁹ Γεώργιος Γρίβας προς Μακάριο, 12 Απριλίου 1959, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα*, τόμος Α', σελ. 181.

⁶⁷⁰ Μηνάς, *Η Εθνική Αυτοματαίωση του Ελληνισμού στην Κύπρο*, τόμος Α', σελ. 105.

την 1^η Μαΐου 1959 εντάχθηκαν σ' αυτό «300.000 Κύπριοι».⁶⁷¹ Το Ε.Δ.Μ.Α. λειτουργούσε εν είδει πολιτικού κόμματος με σκοπό τη «δημιουργία πολιτείας ευνομούμενης, ελευθέρας και ευδαίμονος»,⁶⁷² και στην παρουσία 5.000 στελεχών στο πρώτο Παγκύπριο συνέδριό του στη Λευκωσία στις 30 Μαΐου 1959, εξέλεξε οκταμελή Διοικούσα Επιτροπή.⁶⁷³

Η μεταβατική περίοδος, από την υπογραφή των συμφωνιών μέχρι και την ανακήρυξη της Δημοκρατίας, δημιούργησε συνθήκες ριζικής ανασυγκρότησης της κρατικής μηχανής, με πολλές νέες θέσεις εργασίας. Για την πλήρωσή τους το Ε.Δ.Μ.Α. είχε έντονα δραστηριοποιηθεί και βοήθησε στην επαγγελματική αποκατάσταση των αγωνιστών, αφού στο «κλίμα της εποχής ήταν οι ελευθερωτές και αυτοί που έχτισαν τη Δημοκρατία της Κύπρου».⁶⁷⁴ Οι στελεχωμένες σε όλες τις πόλεις από πρώην τομεάρχες και αγωνιστές της Ε.Ο.Κ.Α επαρχιακές του επιτροπές, πρότειναν άτομα - κυρίως αγωνιστές της Ε.Ο.Κ.Α. - για να στελεχώσουν θέσεις στη Δημόσια Υπηρεσία, στην Αστυνομία, στον υπό ίδρυση Κυπριακό Στρατό, αλλά και σε ιδιωτικές θέσεις εργασίας,⁶⁷⁵ με το μέλος της Διοικούσας Επιτροπής Παύλο Παυλάκη⁶⁷⁶ να αναφέρει σχετικά : «η ανησυχία μας ως επιτροπή ήταν να αποκατασταθούν επαγγελματικά οι αγωνιστές που δεν πήγαν να σπουδάσουν λόγω της συμμετοχής τους στον αγώνα. Αυτοί οι αγωνιστές ήταν σε μειονεκτική θέση από τους άλλους συμμαθητές τους οι οποίοι πήγαν και σπούδασαν. Συνεπώς μέριμνα του Ε.Δ.Μ.Α. από την πρώτη ημέρα που τελείωσε ο αγώνας, ήταν να δοθούν ίσες ευκαιρίες στους αγωνιστές».⁶⁷⁷ Έτσι και σχετικά με το θέμα που η έρευνα εξετάζει, δημιουργήθηκε, όπως και για άλλες θέσεις εργασίας, ένας «κατάλογος»⁶⁷⁸ με ονόματα ανδρών όλων των επαρχιών οι οποίοι ελλείπει Στρατιωτικής Σχολής στην Κύπρο, θα μετέβαιναν για στρατιωτική εκπαίδευση

⁶⁷¹ Ο Φιλελεύθερος, 19 Απριλίου 1959.

⁶⁷² Πολιτικό Πρόγραμμα Ενιαίου Δημοκρατικού Μετώπου Αναδημιουργίας, Μάιος 1959, σελ. 3.

⁶⁷³ Ο Φιλελεύθερος, 31 Μαΐου 1959 : «...Το χθεσινόν Πρώτον Παγκύπριον Συνέδριον του Ε.Δ.Μ.Α. εν μέσω ενθουσιωδών εκδηλώσεων των 5000 συνέδρων [...] Το συνέδριον μετά την έγκρισιν προγράμματος εξέλεξεν ομοφώνως την ακόλουθον διοικούσαν Επιτροπήν του Ε.Δ.Μ.Α. δια το προσεχές έτος: Παύλος Παυλάκης, Φώτης Χρ. Παπαφώτης, Δήμος Χατζημιλιτής, Άντης Σωτηριάδης, Σπύρος Κυπριανού, Λούλα Κοκκίνου, Ρίνα Χαραλαμπίδου, Μαρούλα Μίτλεττον...», βλ. επίσης Κυπριακοί Καιροί, τεύχος 49, 15 Ιουνίου 1959, και Παπαγεωργίου, Από την Ζυρίχην εις τον Αττίλαν, τόμος Α', σελ. 94.

⁶⁷⁴ Συνέντευξη του Τάσσου Παπαδόπουλου στη Σούλα Σαβού στο Ζαβού, Τα Πολιτικά Κόμματα της Κύπρου στον 20^ο Αιώνα, σελ. 180.

⁶⁷⁵ Ελενίτσα Σεραφεΐμ-Λοΐζου, Ο Απελευθερωτικός Αγώνας της Κύπρου 1955-1959, Όπως τον έζησε μια τομεάρχης, τρίτη εκδ., εκδόσεις Επιφανίου Λευκωσία 2005, σελ. 340.

⁶⁷⁶ Ο Παύλος Παυλάκης υπήρξε κατά τον αγώνα της Ε.Ο.Κ.Α. τομεάρχης Αμμοχώστου μετά τους Γρηγόρη Αυξεντίου, Κυριάκο Μάτση και Μιχ. Ρωσσιδή και τομεάρχης Βαρωσίων μετά τους Γρηγόρη Αυξεντίου και πριν τον Κώστα Χριστοδουλίδη, βλ. για τούτο Γρίβας, Απομνημονεύματα Αγώνος Ε.Ο.Κ.Α. 1955-1959, σελ. XIX. Μετά το πέρας του αγώνα εκλέχτηκε στις βουλευτικές εκλογές της 31^{ης} Ιουλίου 1960 βουλευτής Αμμοχώστου.

⁶⁷⁷ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Παύλου Παυλάκη στις 10/5/2009, και συνέντευξη στο συγγραφέα του Φώτη Παπαφώτη στις 16/7/2008 : «Ήμουν υπεύθυνος σ' όλη την Κύπρο για την αποκατάσταση των αγωνιστών, για εργοδοτήσεις, για υποτροφίες και άλλα. Ήμουν υπεύθυνος και για τα παράπονα που όπως αντιλαμβάνεσθε, υπήρχαν τότε. Στόχος μας η τακτοποίηση των αγωνιστών. Προσπαθούσα να κάνω ό,τι καλύτερο μπορούσα».

⁶⁷⁸ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Γιαννάκη Μάτση στις 28/1/2009, μέλους της Επαρχιακής Επιτροπής Ε.Δ.Μ.Α.

στη Σχολή Εφέδρων Αξιωματικών Πολέμου στην Αθήνα (υπάρχει και μαρτυρία για μετάβαση στην Κρήτη).⁶⁷⁹ Οι άνδρες που θα πήγαιναν, με την επιστροφή τους θα αποτελούσαν τους πρώτους αξιωματικούς του Κυπριακού Στρατού.⁶⁸⁰ Σε κάθε περίπτωση, έχοντας υπόψη ότι το καλοκαίρι του 1959, λίγους μήνες πριν τη μονογραφή της Συνθήκης Συμμαχίας (Οκτώβριος 1959) και ένα χρόνο πριν την οριστική συμφωνία για τις παραμέτρους που αφορούσαν την εκπαίδευση του Κυπριακού Στρατού όπως αναφέρθηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο (Αύγουστος 1960 - Παράρτημα Δ της Συνθήκης Συμμαχίας) παραμένει ακόμη ασαφές από ποιον ή ποιους αποφασίστηκε η μετάβαση και εκπαίδευση 100 και πλέον ανδρών στην Ελλάδα.

Κριτήρια επιλογής των ανδρών ήταν η προσφορά στον αγώνα, η μόρφωση και το φρόνημα.⁶⁸¹ Αρχικά ο κατάλογος συμπεριελάμβανε μόνο 15 άνδρες, αλλά στη συνέχεια και μετά από παρασκηνιακές πιέσεις που ασκήθηκαν από άτομα που αγαπούσαν το στρατό, ο αριθμός αυξήθηκε στους 100.⁶⁸² Στην Αμμόχωστο, τον «πρώτο λόγο»⁶⁸³ στον καταρτισμό του συγκεκριμένου καταλόγου είχαν οι Παύλος Παυλάκης και Κώστας Χριστοδουλίδης.⁶⁸⁴ Όπως αναφέρει ο Παύλος Παυλάκης : *«Τα παιδιά που θα στέλναμε ήταν αγωνιστές που αξιολογήθηκαν ότι έκαναν για το Στρατό. Θυμάμαι μάλιστα που σηκώσαμε και από τη δουλειά άτομα όπως το Στέλιο Ψαρά που δούλευε στην Τράπεζα Κύπρου για να μεταβεί στην Ελλάδα»*,⁶⁸⁵ ενώ ο Ιωακείμ Άγις μέλος της επαρχιακής επιτροπής Ε.Δ.Μ.Α. Αμμοχώστου θυμάται :

Όταν τελείωσε ο αγώνας εντάχθηκα στο Ε.Δ.Μ.Α. και υπηρετούσα στην Επαρχιακή Επιτροπή Αμμοχώστου αμισθί. Στεγαζόταν απέναντι από το Ηραϊόν σινεμά και εκεί ήμουν με τον Παύλο Παυλάκη, τον Κώστα Χριστοδουλίδη και τον Αντώνη Παπαδόπουλο που ήταν μέλη της Επαρχιακής Επιτροπής Ε.Δ.Μ.Α. Γενικά ζητούσαν άτομα για την κυβερνητική υπηρεσία, αφού ήταν θέμα αποκατάστασης των αγωνιστών. Υπήρχαν θέσεις για το στρατό, το Υπουργείο Εξωτερικών και την Αστυνομία και εγώ δήλωσα για τον Κυπριακό Στρατό.

⁶⁷⁹ Συνέντευξη στο συγγραφέα του αντιστράτηγου ε.α. Γεώργιου Μαυρουδή στις 22/1/2009 : *«Είχα ακούσει ότι κάποιοι θα πήγαιναν στην Ελλάδα για εκπαίδευση τον Ιούλιο του 1959 στη Σ.Ε.Α.Π. στην Κρήτη, αλλά δεν ήμουν μέσα στον κατάλογο. Ήθελα πολύ να ήμουν».*

⁶⁸⁰ Ο Ανδρέας Νικολαΐδης εκ των ηγετικών στελεχών του Ε.Δ.Μ.Α. Λευκωσίας μου ανέφερε σε τηλεφωνική επικοινωνία που είχαμε την 28/1/2009 : *«δεν θυμάμαι ακριβώς την ημερομηνία αλλά σε διαβεβαιώ ότι η όποια προσπάθεια μετάβασης συσχετιζόταν με το θέμα της προετοιμασίας για τη στελέχωση του Κυπριακού Στρατού».*

⁶⁸¹ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Παύλου Παυλάκη τομεάρχη Αμμοχώστου την περίοδο 1955-1959 και μετέπειτα βουλευτή Αμμοχώστου 1960-1970, στις 10/5/2009.

⁶⁸² Συνέντευξη στο συγγραφέα του ταξίαρχου ε.α. Ανδρέα Πασιαρδή στις 28/1/2009.

⁶⁸³ Συνέντευξη στο συγγραφέα του αντιστράτηγου ε.α. Παναγιώτη Αθανασιάδη στις 17/12/2007 : *«Τον Ιούλιο του 1959 είχαμε επιλεγεί από το Ε.Δ.Μ.Α. Αμμοχώστου και τους τομεάρχες της Ε.Ο.Κ.Α. άνδρες για στρατιωτική εκπαίδευση στην Ελλάδα. Ο Κώστας Χριστοδουλίδης μας είπε ότι ήθελε να πάμε στην Ελλάδα για το στρατό άτομα αγωνιστές. Μας δόθηκε και ημερομηνία αναχώρησης. Στη συνέχεια θα επιστρέφαμε ως αξιωματικοί του Κυπριακού Στρατού».*

⁶⁸⁴ Τομεάρχης Βαρωσίων μετά τον Παύλο Παυλάκη βλ. για τούτο Γρίβας, *Απομνημονεύματα Αγώνος Ε.Ο.Κ.Α. 1955-1959*, σελ. XIX. Μετά το πέρας του αγώνα εκλέχτηκε στις βουλευτικές εκλογές της 31^{ης} Ιουλίου 1960 βουλευτής Αμμοχώστου.

⁶⁸⁵ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Παύλου Παυλάκη στις 10/5/2009.

Δημιουργήθηκαν έτσι διάφορες λίστες ονομάτων. Για το στρατό το δήλωσα εγώ το όνομά μου, αφού εγώ έγραφα τις λίστες. Αυτό γίνεται γύρω στο 1959.⁶⁸⁶ Στη Λάρνακα η τομεάρχης της Ε.Ο.Κ.Α. και μέλος της επαρχιακής διοικούσας επιτροπής Ε.Δ.Μ.Α., Τούλα Χαραλάμπους, «τακτοποίησε»⁶⁸⁷ άνδρες για την Ηλεκτρική, για τη Δημόσια Υπηρεσία, αλλά και άνδρες για το στρατό όπως τον Ιάκωβο Καΐσερλίδη, τον Ανδρέα Παμπόρη, το Νίκο Νικολέττη, το Μάριο Σταυρίδη και το Μιχάλη Σετράκη. Το ίδιο έγινε και στη Λευκωσία.⁶⁸⁸ Σύμφωνα με τον ταξίαρχο ε.α. Ανδρέα Πασιαρδή, ο μεταβατικός υπουργός Εργασίας Π. Γιωρκάτζης και ο επαρχιακός γραμματέας του Ε.Δ.Μ.Α. Ανδρέας Νικολαΐδης, είχαν «λόγο» στην επιλογή των ανδρών επαρχίας Λευκωσίας.⁶⁸⁹ Οι τότε επιλεγέντες είχαν πάρει και ένα ποσό χρημάτων⁶⁹⁰ για τα έξοδα που θα είχαν να αντιμετωπίσουν στο εξωτερικό με τη μετάβαση να είναι προγραμματισμένη για το τέλος Ιουλίου του 1959.⁶⁹¹ Ενώ όμως όλα ήταν έτοιμα για την αναχώρηση των ανδρών, η μετάβαση «στο παρά πέντε ματαιώθηκε»,⁶⁹² και η εφημερίδα, *Ο Φιλελεύθερος* την 1^η Αυγούστου 1959 έγραφε σχετικά :

---

⁶⁸⁶ Συνέντευξη στο συγγραφέα του ταξίαρχου ε.α. Άγι Ιωακείμ στις 3/11/2008.

⁶⁸⁷ Συνέντευξη στο συγγραφέα της τομεάρχου της Ε.Ο.Κ.Α. στη Λάρνακα Τούλας Χαραλάμπους στις 12/2/2009 και συνέντευξη του πρώην αρχηγού της Αστυνομίας Πανίκου Χατζηλοΐζου στις 4/2/2009 : «*Μας τακτοποίησαν οι παράγοντες του Ε.Δ.Μ.Α. Λάρνακας, ο Σταύρος Ποσκότης, ο Γιώργος Λυκούργος και η Τούλα Χαραλάμπους. Γεμίσαμε κάτι έντυπα και δηλώσαμε για το στρατό*».

⁶⁸⁸ Συνέντευξη στο συγγραφέα του αντιστράτηγου ε.α. Ιάκωβου Συμεωνίδη στις 26/1/2009 : «*Στο Ε.Δ.Μ.Α. Λευκωσίας πολλοί αγωνιστές έρχονταν και ζητούσαν να γραφτούν σε λίστες για δουλειά. Υπήρχαν θέσεις για το στρατό, την αστυνομία και αλλού. Γίνονταν διάφοροι κατάλογοι για να αποκατασταθούν οι αγωνιστές*».

⁶⁸⁹ Συνέντευξη στο συγγραφέα του ταξίαρχου ε.α. Ανδρέα Πασιαρδή στις 28/1/2009 : «*Είχα ειδοποιηθεί από το γραμματέα του Ε.Δ.Μ.Α. Άντρο Νικολαΐδη ότι θα πηγαίναμε στην Ελλάδα για εκπαίδευση, με κάλεσε μάλιστα να δώσω παραίτηση από το υφαντουργείο όπου δούλευα, λέγοντάς μου ότι θα φεύγαμε τη Δευτέρα για Ελλάδα*» πρβλ. και συνέντευξη του υποστράτηγου ε.α. Νίκου Βαρναβίδη στις 26/1/2009 : «*Είχε τηλεφωνήσει την προηγούμενη ο Άνδρος Νικολαΐδης σπíti της μάνας μου. Την επαύριο τον επισκέφτηκα στα γραφεία του Ε.Δ.Μ.Α και μου είπε ότι θα φεύγαμε την επομένη για Ελλάδα*». Ο ταξίαρχος ε.α. Ρηγίνος Σαμαράς σε συνέντευξή του στο συγγραφέα στις 13/8/2008 επιβεβαίωσε τις διαμεσολαβήσεις που γίνονταν για εγγραφή σε κατάλογο για μετάβαση στην Ελλάδα και εξέφρασε και ένα παράπονο : «*είχα ακούσει για την εκπαίδευση, όσοι ήταν κοντά στον Πόλυ [Πολύκαρπος Γιωρκάτζης]σαφώς επιλέγησαν, εμείς ήμασταν από το Αργάκι και πέφταμε μακριά!*».

⁶⁹⁰ Για το θέμα αυτό οι μαρτυρίες είναι συγκρουόμενες. Ο Πανίκος Χατζηλοΐζου μου ανέφερε ότι πήραν γύρω στις £100 για έξοδα του ταξιδιού, ο υποστράτηγος ε.α. Παναγιώτης Αθανασιάδης θυμάται ένα ποσό της τάξεως των £20, ενώ ο υποστράτηγος Νίκος Βαρναβίδης δεν θυμάται να πήραν χρήματα.

⁶⁹¹ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Μιχάλη Σετράκη στις 6/3/2009 : «*Θα φεύγαμε για Ελλάδα με το Ιταλικό πλοίο Φουατιέ, αλλά τελικά δεν πήγαμε. Από τη Λάρνακα θα πηγαίναμε γύρω στα 20 άτομα. Μας ειδοποίησαν τελικά ότι δεν θα πηγαίναμε*», και συνέντευξη του λοχαγού ε.α. Χρήστου Μιτσίδη στις 12/1/2009 : «*Η εκπαίδευση θα γινόταν στη Σχολή Εφέδρων Αξιωματικών στην Αθήνα. Θα πηγαίναμε στο τέλος Ιουλίου του 1959. Ήξερα ότι ήμουν στον κατάλογο και αγωνιούσα να πάω αφού αγαπούσα πολύ το στρατό*».

⁶⁹² Συνέντευξη στο συγγραφέα του Λούκα Κάουρα στις 29/5/2009. Ο Κάουρας, απόφοιτος του Παγκυπρίου Γυμνασίου και αντάρτης της Ε.Ο.Κ.Α. στην περιοχή Σολιάς, ήταν μέλος της «Προεδρικής Φρουράς» του Αρχιεπισκόπου όταν επέστρεψε στην Κύπρο την 1^η Μαρτίου 1959 : «*Μας ζητούσαν από το Ε.Δ.Μ.Α. να δηλώσουμε το καλοκαίρι του 1959 που θέλαμε να πάμε. Εγώ δήλωσα για να πάω αξιωματικός στο στρατό. Θα πηγαίναμε στην Ελλάδα. Στο παρά πέντε ματαιώθηκε*», πρβλ. και συνέντευξη στο συγγραφέα του υποστράτηγου ε.α. Νίκου Βαρναβίδη στις 26/1/2009 : «*Ήταν μέρα Παρασκευή όταν στην Παλαιά Αρχιεπισκοπή ο Μακάριος μας ανακοίνωσε ότι δεν θα μεταβαίναμε στην Ελλάδα. Είχα πάει στο Ε.Δ.Μ.Α. και περίμενα με τη βαλίτσα μου από την Τετάρτη. Μετά μας είπαν ότι η μετάβαση ακυρώθηκε. Την Παρασκευή μας είπαν να πάμε στη Παλαιά Αρχιεπισκοπή να μας μιλήσει ο Μακάριος όπως και έγινε. Πολλοί από εμάς ήταν αγανακτισμένοι και απέσυραν το ενδιαφέρον τους*».

Ο Μακαριώτατος Αρχιεπίσκοπος εκάλεσε χθες 106 Έλληνες Κύπριους νέους, υποβαλόντας αίτησιν δι' εκπαίδευσιν εις Σχολήν Εφένδρων Αξιωματικών, προς τον σκοπόν όπως υπηρετήσουν εις τον στρατόν της Κυπριακής Δημοκρατίας και τους ανεκοίνωσεν ότι η στρατιωτική εκπαίδευσις των θα γίνη εν Κύπρω. Η διάρκεια της στρατιωτικής εκπαίδευσεως των Αξιωματικών τούτων δεν καθωρίσθη εισέτι, αλλά συζητείται το ενδεχόμενον να είναι μεταξύ έξι μηνών και ενός έτους. Την εκπαίδευσιν των Κυπρίων, Ελλήνων και Τούρκων υποψηφίων Αξιωματικών του στρατού της Κυπριακής Δημοκρατίας, θα αναλάβουν στρατιωτικά αποστολαί αφιχθησομένοι προς τούτο εις Κύπρον εξ Ελλάδος και Τουρκίας, βάσει της συμφωνίας περί Τριμερούς Συμμαχίας. Η εκπαίδευσις των Ελλήνων και Τούρκων Αξιωματικών θα αρχίση ταυτοχρόνως, αλλά μέχρι της στιγμής δεν έγινε γνωστός ο χρόνος ενάρξεως εγγραφής μελών εις τας στρατιωτικάς δυνάμεις της Κύπρου.⁶⁹³

Από την άλλη, μια εντελώς διαφορετική ερμηνεία έδινε την ίδια ημέρα η εφημερίδα *Χαραυγή* η οποία απέδιδε την ακύρωση στη διένεξη Γ. Γρίβα-Μακαρίου,⁶⁹⁴ ενώ μια ακόμη ερμηνεία δίνεται από άνδρες που θα μετέβαιναν στην Ελλάδα. Υποστηρίζουν ότι η μετάβασή τους ακυρώθηκε λόγω ανησυχίας του πρωθυπουργού Κ. Καραμανλή για τυχόν πολιτική ενδυνάμωση του Γ. Γρίβα που εισερχόταν στον πολιτικό στίβο. Ποιος από τους τρεις ήταν ο πραγματικός λόγος ακύρωσης ; Μήπως και οι τρεις μαζί απαντούν στο ερώτημα της μη μετάβασης, ή μήπως υπάρχουν και άλλοι πιθανοί λόγοι ;

Το χάσμα του Γ. Γρίβα με την ελληνική κυβέρνηση, αλλά και με τον Αρχιεπίσκοπο Μακάριο το καλοκαίρι του 1959 φαινόταν αγεφύρωτο.⁶⁹⁵ Τη συγκεκριμένη περίοδο ο Γ. Γρίβας πήρε το δρόμο της «πολιτικής κομματικής δραστηριότητας».⁶⁹⁶ Τα γεγονότα που προηγήθηκαν ήταν καταλυτικής σημασίας και όξυναν την αντιπαράθεση.⁶⁹⁷ Στις 5 Ιουλίου 1959, ο Αρχιεπίσκοπος σε συνέντευξή του στην Καναδή δημοσιογράφο Mary Grinberg η οποία δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα *Daily Express* και αργότερα σε κυπριακές

⁶⁹³ Ο *Φιλελεύθερος*, 1^η Αυγούστου 1959, πρβλ. *Ελευθερία*, 1^η Αυγούστου 1959 : «Η εκπαίδευσις Εφένδρων θα γίνη εις την Κύπρον. Ο Αρχιεπίσκοπος Εθνάρχης Μακάριος εκάλεσεν χθες εις την Αρχιεπισκοπήν υπερεκατόν Έλληνες Κύπριους οι οποίοι έχουν υποβάλλει αίτησιν δι' εγγραφήν εις την Σχολήν Εφένδρων Αξιωματικών της Ελλάδος και ανεκοίνωσε εις αυτούς ότι η εκπαίδευσις των θα γίνη εν Κύπρω υπό εκπαιδευτών του Τριμερούς Αρχηγείου το οποίον θα εγκαθιδρυθή εις την Νήσον βάσει της μονογραφηθείσης εξ ιδίων Συνθήκης Συμμαχίας μεταξύ της Κυπριακής Δημοκρατίας, της Ελλάδος και της Τουρκίας. Τους υποψηφίους νέους συνώδεδεσαν κατά την επίσκεψίν των εις τον Αρχιεπίσκοπον τοπικοί ηγέται του ΕΔΜΑ», πρβλ. και συνέντευξη στο συγγραφέα του ταξίτηρου ε.α. Γεώργιου Χατζηκωνσταντίνου στις 25/8/2008 : «Κληθήκαμε από τον Αρχιεπίσκοπο στην Παλαιά Αρχιεπισκοπή τον Ιούλιο του 1959, με επικεφαλής τον τομεάρχη Αμμοχώστου Κώστα Χριστοδουλίδη. Νομίζοντας ότι θα φεύγαμε για Ελλάδα είχα μαζί μου και το διαβατήριό μου, αλλά τελικά μας ανακοινώθηκε από τον ίδιο το Μακάριο η ακύρωση της μετάβασης αφού η εκπαίδευσις θα γινόταν στην Κύπρο», και συνέντευξη στο συγγραφέα του πρώην αρχηγού Αστυνομίας Κύπρου Πανίκου Χατζηηλοΐζου στις 4/2/2009 : «Από τη Λάρνακα μπήκαμε σε λεωφορεία για να μεταβούμε στην Παλαιά Αρχιεπισκοπή, εκεί ο Μακάριος μας κέρασε και καφέ, ανακοινώνοντάς μας ότι δεν θα πηγαίναμε στην Ελλάδα».

⁶⁹⁴ *Χαραυγή*, 1^η Αυγούστου 1959 : «Αντιλαμβανόμαστε ότι η ακύρωση της απόφασης για εκπαίδευσις των εφένδρων στην Ελλάδα οφείλεται στη διένεξη Γρίβα-Μακαρίου».

⁶⁹⁵ *Ελευθερία*, (Ελλάδας) 31 Ιουλίου 1959 και Αβέρωφ, *Ιστορία Χαμένων Ευκαιριών*, σελ. 269.

⁶⁹⁶ Χριστοδούλου, *Η Πορεία μιας Εποχής*, σελ. 297, πρβλ. Ο *Φιλελεύθερος*, 29 Ιουλίου 1959 : «Ο Στρατηγός θα πολιτευθή με σύνθημα "Αλλαγή"». Για το πώς ο Γεώργιος Γρίβας Διγενής αποφάσισε να πολιτευτεί παρατέμνω στο βιβλίο του Λεωνίδα Φ. Λεωνίδου, *Γεώργιος Γρίβας Διγενής Βιογραφία*, τόμος τρίτος (1959-1971), εκδ. Επιφανίου, Λευκωσία 2008, σσ. 56-70.

⁶⁹⁷ *Ιστορική Εγκυκλοπαίδεια της Κύπρου*, τόμος 13^{ος}, σελ. 22, πρβλ. και Μηνάς, *Η Εθνική Αυτοματαίωση του Ελληνισμού στην Κύπρο*, τόμος Α', σελ. 116.

εφημερίδες, δήλωσε ότι ο ίδιος και όχι ο Γ. Γρίβας ήταν υπεύθυνος άσκησης της εξουσίας στην Κύπρο, αμφισβητώντας ουσιαστικά το ρόλο του στρατηγού. Αν και ο Μακάριος διέψευσε την Καναδή δημοσιογράφο για παραποίηση των λεχθέντων του, αυτή ανταπάντησε ότι ουδόλως παραποίησε τις δηλώσεις, λέγοντας πως ήταν ο Μακάριος που της είπε ότι ο ίδιος διηύθυνε τον αγώνα στην Κύπρο και ό,τι έγινε ήταν αποτέλεσμα των δικών του ενεργειών και όχι του Γρίβα : «*Ο Γρίβας δεν έχει παίξει ενδιαφέροντα ρόλο ή σπουδαίο ρόλο στα Κυπριακά Ζητήματα. Πιστεύω ότι θα αποτελέσει βαρύ σφάλμα να αναμιχθή στην πολιτική ζωή της Ελλάδος*» μου είπε ο Μακάριος δήλωνε η Mary Grinberg.⁶⁹⁸ Ο στρατηγός όχι μόνο αντέδρασε, αλλά άφησε και σαφείς αιχμές για τα όσα υπογράφηκαν στη Ζυρίχη-Λονδίνο, ενώ με σύνθημα «*Αλλαγή*»⁶⁹⁹ στις 28 Ιουλίου 1959, δήλωσε ετοιμότητα να αρχίσει και πάλι τον αγώνα για να συντρίψει «*τας σκοτεινάς δυνάμεις της Ελλάδας και της Κύπρου*».⁷⁰⁰ Ήταν τότε ακριβώς που «*ομάδα*»⁷⁰¹ αγωνιστών αποχώρησε από το Ε.Δ.Μ.Α. και προσκολλήθηκε στο Γ. Γρίβα⁷⁰² ο οποίος επιδίωξε την περιθωριοποίηση του Μακαρίου.⁷⁰³

Η όποια πιθανή πολιτική επιτυχία, ή έστω πολιτική ενίσχυση του Γ. Γρίβα τη δεδομένη χρονική περίοδο θα αποδυνάμωνε τόσο την κυβέρνηση Κ. Καραμανλή όσο και τον ίδιο τον Αρχιεπίσκοπο. Ο στρατηγός είχε σημαντική «*επιρροή*»⁷⁰⁴ στους αγωνιστές της Ε.Ο.Κ.Α. και η ματαίωση της μετάβασης σύμφωνα με αυτή τη «*σχολή σκέψης*», οφείλεται στο γεγονός ότι η κυβέρνηση Κ. Καραμανλή ήθελε να αποφύγει την άφιξη 100 και πλέον Ελληνοκύπριων αγωνιστών που πιθανότατα να αποτελούσε ένα καλό «κομματικό-

⁶⁹⁸ Μακάριος Δρουσιώτης, *ΕΟΚΑ Η Σκοτεινή Όψη*, εκδ. Στάχυ, Αθήνα 1998, σσ. 311-312.

⁶⁹⁹ *Ο Φιλελεύθερος*, 29 Ιουλίου 1959.

⁷⁰⁰ *Ο Φιλελεύθερος*, 28 Ιουλίου 1959.

⁷⁰¹ Κρανιδιώτης, *Δύσκολα Χρόνια Κύπρος 1950-1960*, σελ. 414.

⁷⁰² Για το θέμα της διάσπασης του Ε.Δ.Μ.Α. παραπέμπω στο Φώτης Παπαφώτης, *Πραξικόπημα Εισβολή (Η Κατάθεσή μου στην Επιτροπή Φακέλου της Κύπρου)*, εκδ. Negresco, Λεμεσός 2008, σελ. 233. Ο Φώτης Παπαφώτης αναφέρεται σε αποπομπή του από το Μακάριο παραθέτοντας και την επιστολή που του στάλθηκε από το Μακάριο : «*Αγαπητέ κ. Παπαφώτη. Νομίζω ότι δεν δύνασθε να είστε μέλος της Δ. Επιτροπής του ΕΔΜΑ, εφόσον δεν συμφωνείτε εις την ακολουθούμενην υπ' εμού πολιτικήν γραμμήν*», πρβλ. Κληρίδης, *Η Κατάθεσή μου*, τόμος 1, σελ. 104 : «*Αντιζηλίες μεταξύ των πρώην αγωνιστών και συγκρούσεις απόψεων στο ζήτημα της Ένωσης και της ανεξαρτησίας, σε συνδυασμό με παρεμβάσεις από φανατικούς Γριβικούς και Μακαριακούς, οδήγησαν στη διάλυσή του. Πριν διαλυθεί όμως δημιουργήθηκε Μακαριακή και Γριβική ομάδα μεταξύ των πρώην αγωνιστών, με κατηγορίες, υπαιτιγμούς και επιθέσεις κατά του Μακαρίου και του Γρίβα*».

⁷⁰³ Ηλιάδης, *Το Απόρρητο Ημερολόγιο της Κ.Υ.Π. για την Κύπρο*, Πληροφοριακών Σημείωμαν Περιοχής Κύπρου, με ημερομηνία 3-8-1959, σελ. 126 : «*Ο στρατηγός ΓΡΙΒΑΣ εδήλωσεν εις τους επισκεφθέντας αυτόν υπουργούς ΓΕΩΡΓΙΑΔΗΝ, ΓΕΩΡΚΑΤΖΗΝ, εις τον αρχηγόν του ΕΔΜΑ ΠΑΥΛΑΚΗΝ και λοιπούς αντιπροσώπους του ΕΔΜΑ, ότι πολιτεύεται με μοναδικό σκοπόν την ανατροπήν των Συμφωνιών, εξήτησε δε όπως ανατρέψουν τον Αρχιεπίσκοπον ΜΑΚΑΡΙΟΝ και πειθαρχήσουν εις τον Επίσκοπον ΚΥΡΗΝΕΙΑΣ ΚΥΠΡΙΑΝΟΝ, όστις και θα ανελάμβανε, μετά την εξουδετέρωσιν του ΜΑΚΑΡΙΟΥ, ως Αρχιεπίσκοπος ΚΥΠΡΟΥ*». Σε μια περίπτωση ο μητροπολίτης Κυρηνείας Κυπριανός, στις 23 Αυγούστου 1959 στην Κακοπετριά, εξέφρασε τη θέλησή του όπως ο Γεώργιος Γρίβας γίνει πρωθυπουργός της Ελλάδας «*φέρνοντας τον αέρα της πραγματικής ελευθερίας*», για τούτο βλ. Mayes, *Cyprus and Makarios*, σελ. 63.

⁷⁰⁴ Δρουσιώτης, *ΕΟΚΑ Η Σκοτεινή Όψη*, σελ. 296.

αντιπολιτευτικό» πυρήνα για το Γ. Γρίβα,⁷⁰⁵ ενώ όπως αναφέρει ο πρώην αρχηγός της αστυνομίας Πανίκος Χατζηλοΐζου, υπήρξε έντονη διαφωνία μεταξύ Γ. Γρίβα και Μακαρίου στον καταρτισμό του καταλόγου, με το στρατηγό να επιμένει στην επιλογή αγωνιστών της αρεσκείας του.⁷⁰⁶

Την ανησυχία του Κ. Καραμανλή για πιθανή πολιτική ενίσχυση του στρατηγού ως αιτία ακύρωσης της μετάβασης, υποστήριξαν ο τέως υπουργός Άμυνας Κώστας Παπακώστας, σε συνέντευξή του στην εφημερίδα *Η Σημερινή* στις 21 Δεκεμβρίου 2008,⁷⁰⁷ αλλά και ο υποψήφιος προς μετάβαση, Τάκης Τσαγγάρης, στα Απομνημονεύματά του.⁷⁰⁸ Ακόμη την ίδια αιτία υποστηρίζουν και άλλοι απόστρατοι υποψήφιοι προς μετάβαση, μιλώντας για προσπάθεια του πρωθυπουργού της Ελλάδας να εμποδίσει τη δημιουργία «έτοιμης πολιτικής ζύμης»⁷⁰⁹ που πιθανόν να στήριζε το Γ. Γρίβα στα πρώτα του πολιτικά βήματα,⁷¹⁰ με τον Παύλο Παυλάκη να τονίζει εμφαντικά :

Είναι φανερό ότι υπήρξε κάποιο παρασκήνιο και δεν μπορεί να υπήρξε άλλος λόγος ακύρωσης πέραν της ανησυχίας του Καραμανλή για πιθανή ενίσχυση του Γρίβα στις πολιτικές του φιλοδοξίες από τους Κύπριους αγωνιστές. Η μετάβαση ματαιώθηκε την τελευταία στιγμή. Είχαμε κόψει και τα εισιτήρια. Εγώ προσωπικά πήγα με τα διαβατήρια των παιδιών στην ελληνική πρεσβεία για να πάρω τις βίζες, γιατί ήταν ομαδική αποστολή και εκεί μου αποκάλυψαν ότι δεν μπορούσε να δοθεί βίζα. Εξέφρασα στον τότε γενικό πρόξενο κύριο Άριστο Φρυδά την οργή μου.⁷¹¹

Με τα πιο πάνω ως δεδομένα, είναι πολύ πιθανό, η παραμονή και η εκπαίδευση των ανδρών στην Κύπρο να «εξυπηρετούσε» και τον ίδιο τον Αρχιεπίσκοπο. Άλλωστε η πολιτική του διαμάχη με το στρατηγό Γ. Γρίβα βρισκόταν μόλις στην αρχή, και το

---

⁷⁰⁵ Mayes, *Cyprus and Makarios*, σσ. 62-63 και συνέντευξη στο συγγραφέα του Άριστου Χρυσοστόμου στις 11/2/2009 : «Ένας από τους λόγους που ακούστηκε για τη μη μετάβαση των υποψηφίων αξιωματικών στην Ελλάδα ήταν ο φόβος μήπως αυτοί αποτελέσουν έναν σκληρό πυρήνα στήριξης του Γρίβα, ο οποίος τότε ετοιμαζόταν να κατέβει στο πολιτικό προσκήνιο. 100 Κύπριοι και άλλοι Κύπριοι στην Αθήνα θα αποτελούσαν έναν ισχυρό πυρήνα Γριβικών για τις εκλογές του 1961».

⁷⁰⁶ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Πανίκου Χατζηλοΐζου στις 4/2/2009 : «Ο Γεώργιος Γρίβας διαφώνησε με τον προτεινόμενο κατάλογο, γιατί μέσα σ' αυτό δεν συμπεριλαμβάνονταν άτομα δικής του επιλογής με αποτέλεσμα η μετάβαση να ναυαγήσει. Μετά από αυτή την εξέλιξη εγώ πήγα στο αστυνομικό σώμα».

⁷⁰⁷ Κορνήλιος Χατζηκώστας «Τα Χριστούγεννα της Τουρκοκυπριακής ανταρσίας», *Η Σημερινή*, 21 Δεκεμβρίου 2008, συνέντευξη Κώστα Παπακώστα : «Ο Αρχιεπίσκοπος μάς ανακοίνωσε ότι δεν θα πάμε τελικά, διότι η εκπαίδευση θα γινόταν στην Κύπρο με τη δημιουργία σχολής αξιωματικών με εκπαιδευτές Έλληνες και Τούρκους αξιωματικούς αντίστοιχα. Ήταν τότε που ο Γρίβας πολιτευόταν και η εκτίμησή μας ήταν ότι επειδή όλοι εμείς ήμασταν της Ε.Ο.Κ.Α., πιθανόν να δίναμε πολιτικά όπλα στον πολιτικό αγώνα του Γρίβα, κάτι που δεν θα ήθελε η ελληνική κυβέρνηση».

⁷⁰⁸ Τάκης Τσαγγάρης, *Η Μαρτυρία Μου 1955-1974*, εκδ. Dorographics Ltd., Λευκωσία 1999, σελ. 50 : «Ο Γιωρκάτζης μου είπε ότι θα πηγαίναμε στην Ελλάδα να εκπαιδευτούμε ως αξιωματικοί. Ενώ όλα ήταν έτοιμα για αναχώρηση, μας κάλεσε ο Μακάριος για να μας χαιρετίσει. Αντί χαιρετισμού, μας ανακοίνωσε ότι ο Καραμανλής δεν δεχόταν να πάνε Κύπριοι σε ελληνικές στρατιωτικές σχολές. Η αποστολή για τη στρατιωτική σχολή στην Ελλάδα, λοιπόν, ναυαγήσει».

⁷⁰⁹ Συνέντευξη στο συγγραφέα του ταξίαρχου ε.α. Ανδρέα Πασιαρδή στις 28/1/2009.

⁷¹⁰ Συνέντευξη στο συγγραφέα του ταξίαρχου ε.α. Ανδρέα Πασιαρδή στις 28/1/2009. Το ίδιο αναφέρουν ο υποστράτηγος Νίκος Βαρναβίδης, ο αντιστράτηγος Ιάκωβος Συμεωνίδης και ο αντιστράτηγος Γεώργιος Μαυρουδής που είπε σχετικά : «Μας λέχθηκε ότι ο Καραμανλής φοβόταν μήπως στηρίζαμε το Γρίβα στην πολιτική του σταδιοδρομία».

⁷¹¹ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Παύλου Παυλάκη, στις 10/5/2009 : «Δεν ξέραμε ότι πίσω από αυτήν την υπόθεση περί μη βίζας υπήρχε παρασκήνιο».

ενδεχόμενο επιτυχίας και ενίσχυσης του τελευταίου, με ένα πολιτικοστρατιωτικό πυρήνα Ελληνοκύπριων αξιωματικών του Κυπριακού Στρατού, ήταν για το Μακάριο ανεπιθύμητο. Ως εκ τούτου, μόνο τυχαίο δεν μπορεί να θεωρείται το γεγονός ότι τρεις μόνο μέρες μετά την εκδήλωση πολιτικής δραστηριοποίησης του στρατηγού, ο ίδιος ο Μακάριος στις 31 Ιουλίου 1959 κάλεσε τους αγωνιστές στην Παλαιά Αρχιεπισκοπή και τους ανακοίνωσε την ακύρωση μετάβασής τους στην Ελλάδα.⁷¹² Άρα λοιπόν, η πολιτική φιλοδοξία του Γ. Γρίβα και η αντιπολιτευτική του συμπεριφορά⁷¹³ στην ελληνική κυβέρνηση, σε συνδυασμό με τη σύγκρουσή του με τον Αρχιεπίσκοπο Μακάριο αποτελούν πολύ πιθανά και αλληλένδετα αίτια για την ακυρωθείσα μετάβαση. Άλλωστε, η οξεία διαμάχη Μακαρίου-Γ. Γρίβα που είχαν διαφορετική αντίληψη για τα «Κυπριακά πράγματα και την Κυπριακή πολιτεία»,⁷¹⁴ παρά την ύφεση του Οκτωβρίου 1959, πήρε τη μορφή χινοσστιβάδας τα επόμενα χρόνια, διχάζοντας τους Ελληνοκυπρίους.

Από την άλλη, πολύ πιθανόν, η ακύρωση της μετάβασης να έγινε λόγω κάποιας προσυμφωνίας το καλοκαίρι του 1959, όπως οι Σχολές Εκπαίδευσης λειτουργήσουν στην Κύπρο, σύμφωνα και με το δημοσίευμα του *Φιλελευθέρου* της 1^{ης} Αυγούστου 1959.⁷¹⁵ Κάτι τέτοιο δεν αποκλείεται και ενισχύεται από το γεγονός ότι ο Αρχιεπίσκοπος, κατά τον ταξίαρχο ε.α. Στέλιο Πετάση, ήταν ανήσυχος και αντίθετος με τη θέληση των Τουρκοκυπρίων που ζήτησαν ανάλογη δική τους αποστολή στην Τουρκία.⁷¹⁶ Με άλλα λόγια ο Μακάριος διστακτικός για τη δημιουργία Κυπριακού Στρατού, όπως ειπώθηκε στο πρώτο κεφάλαιο, εμφανίστηκε διστακτικός στην ιδέα μετάβασης Τουρκοκυπρίων στην Τουρκία και πρόθυμος για εκπαίδευσή τους στην Κύπρο, αν και από την έρευνα δεν προκύπτει, χωρίς όμως να αποκλείεται, προσπάθεια μετάβασης Τουρκοκυπρίων στην Τουρκία.

Σε κάθε όμως περίπτωση, η εξαγωγή συμπερασμάτων γίνεται δυσκολότερη, επειδή είναι σχεδόν απίθανο ο Μακάριος να γνώριζε, τουλάχιστον με βεβαιότητα, από τον Ιούλιο του 1959 που θα γίνει η εκπαίδευση. Αφενός η μονογράφηση της Συνθήκης Συμμαχίας, που δεν περιελάμβανε πρόνοια για το χώρο εκπαίδευσης του προσωπικού του Κυπριακού Στρατού, έγινε στις 27 Οκτωβρίου 1959, αφετέρου η πρόνοια που καθόρισε την Κύπρο ως

⁷¹² *Ο Φιλελεύθερος, Χαραυγή, Ελευθερία* 1^η Αυγούστου 1959.

⁷¹³ Αβέρωφ, *Ιστορία Χαμένων Ενκαιριών*, σελ. 269.

⁷¹⁴ Κρανιδιώτης, *Δύσκολα Χρόνια Κύπρος 1950-1960*, σελ. 432.

⁷¹⁵ *Ο Φιλελεύθερος*, 1^η Αυγούστου 1959 «*Η αρχική άποψις όπως οι Έλληνες και Τούρκοι Κύπριοι οι προοριζόμενοι να στελεχώσουν τον στρατόν της Κυπριακής Δημοκρατίας αποσταλούν προς τούτο εις σχολάς Εφέδρων Αξιωματικών εν Ελλάδι και Τουρκία εγκαταλείφθη οριστικώς*».

⁷¹⁶ Συνέντευξη στο συγγραφέα του ταξίαρχου ε.α. Στέλιου Πετάση στις 21/7/2008, πρβλ. συνέντευξη στο συγγραφέα του υποστράτηγου ε.α. Νίκου Βαρναβίδη στις 26/1/2009 : «*Ο Μακάριος μπορεί να ανησυχούσε μήπως και οι Τουρκοκύπριοι θέλουν να μεταβοῦν στην Τουρκία*».

χώρο εκπαίδευσης του προσωπικού για το Κυπριακό Στρατό (άρθρο V, Παράρτημα Δ, της Συνθήκης Συμμαχίας),⁷¹⁷ υπογράφηκε στις 16 Αυγούστου 1960, ένα δηλαδή χρόνο μετά.

Τα συμπεράσματα εξακολουθούν να είναι υποθετικά. Φαίνεται ότι η αιτία ακύρωσης επιβεβαιώνει τόσο το δημοσίευμα της *Χαραυγής* όσο και τα όσα ισχυρίζονται οι απόστρατοι αξιωματικοί. Ωστόσο, χωρίς πρόσβαση σε πρακτικά των συναντήσεων των Γενικών Επιτελείων Στρατού Ελλάδας και Τουρκίας το καλοκαίρι του 1959, όταν άρχιζαν οι συζητήσεις για τη Συνθήκη Συμμαχίας, με ενδεχόμενο να είχε έκτοτε προσυμφωνηθεί η εκπαίδευση να γίνει στην Κύπρο, είναι εξαιρετικά δύσκολο να απαντηθεί ο λόγος ή ακόμη και οι λόγοι ακύρωσης της μετάβασης.

Στο μεταξύ, η εξαγγελία για τη συγκρότηση του Κυπριακού Στρατού καθυστερούσε. Από τον Ιούλιο του 1959, μέχρι την ψήφιση του νομοσχεδίου για τη συγκρότηση του Κυπριακού Στρατού τον Ιανουάριο του 1961, πέρασαν 18 μήνες. Κατά τη μεταβατική περίοδο των 18 μηνών, η μεικτή Επιτροπή που απαρτίστηκε από Έλληνες, Τούρκους, Ελληνοκύπριους και Τουρκοκύπριους νομικούς, συνεπικουρούμενη από τον ανεξάρτητο νομικό σύμβουλο Marcel Bridel, με σκοπό τον καταρτισμό του Συντάγματος, δεν ολοκλήρωσε έγκαιρα την αποστολή της, κυρίως λόγω των διαφωνιών στο θέμα της εκτελεστικής εξουσίας και της έκτασης των βρετανικών βάσεων, ενώ η καθυστέρηση που παρατηρήθηκε στον καταρτισμό του ανέβαλλε και τη συγκρότηση του Κυπριακού Στρατού.⁷¹⁸ Από αυτούς που βρίσκονταν στον κατάλογο του 1959 άλλοι ανέμεναν την κατάταξή τους,⁷¹⁹ ενώ άλλοι, όπως ο Πανίκος Χατζηλοΐζου, απέσυραν το ενδιαφέρον τους : *«Αν και ήμουν στον κατάλογο του στρατού πήγα στην Αστυνομία τον Οκτώβριο του 1959. Μετά μ' αναζήτησαν για να πάω στο στρατό, αλλά μου άρεσε η Αστυνομία και έμεινα εκεί. Υπήρχαν αρκετοί που βρήκαν αλλού δουλειά και δεν πήγαν στο στρατό. Όσοι όμως ήταν στον κατάλογο προσελήφθηκαν, όπως οι Σταυρίδης Μάριος, Λοΐζου Κωνσταντίνος, Νικολέττης Νίκος κ.α.»*⁷²⁰

⁷¹⁷ Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 4/1, Κλάδος Οργανώσεως και Εκπαιδεύσεως, Εκπαιδευσις του Στρατού της Δημοκρατίας της Κύπρου, Συνθήκη Συμμαχίας-Παράρτημα Δ, Άρθρον V : *«Η εκπαίδευσις του προσωπικού (Αξιωματικοί/Υπαξιωματικοί Στρατιώται) των Μονάδων και σχηματισμών Υποστηρίξεως του στρατού της Δημοκρατίας της Κύπρου θα διεξαχθή υπό της εκπαιδευτικής Ομάδος εις το έδαφος της δημοκρατίας της Κύπρου»*.

⁷¹⁸ Λάμπρου, *Ιστορία του Κυπριακού*, σελ. 75.

⁷¹⁹ Συνέντευξη στο συγγραφέα του υποστράτηγου ε.α. Νίκου Βαρναβίδη στις 26/1/2009 : *«Αναμέναμε να μας ειδοποιήσουν αλλά μαθαίναμε ότι ακόμη δεν αποφασίστηκε τίποτα»*, και συνέντευξη του ταξίαρχου ε.α. Γεώργιου Χατζηκωνσταντίνου στις 25/8/2008 : *«Απ' όσο θυμάμαι από τα 100 περίπου άτομα που πήγαμε στο Μακάριο το Ιούλιο του 1959, αρκετοί απέσυραν το ενδιαφέρον τους για κατάταξη στον Κυπριακό Στρατό αναζητώντας αλλού επαγγελματική αποκατάσταση. Ο Μακάριος μας είπε για δημιουργία Σχολών στην Κύπρο και εμείς αναμέναμε αλλά αυτό καθυστερούσε»*.

⁷²⁰ Συνέντευξη στο συγγραφέα του πρώην αρχηγού της αστυνομίας Πανίκου Χατζηλοΐζου στις 4/2/2009, πρβλ. *Ο Φιλελεύθερος*, 18 Οκτωβρίου 1959, Τα ονόματα των 120 νεοσύλλεκτων Ελληνοκύπριων αστυνομικών δημοσιεύτηκαν στο *Φιλελεύθερο*, 18 Οκτωβρίου 1959. Από τη Λάρνακα μεταξύ άλλων αναφέρεται και το όνομα του Παναγιώτη (Πανίκου) Χατζηλοΐζου.

Ωστόσο, τόσο η αναφορά του Μακαρίου για λειτουργία Στρατιωτικών Σχολών στην Κύπρο, όσο και η συνταγματική δέσμευση για τη δημιουργία Κυπριακού Στρατού, κρατούσε ακόμα «ζωντανές τις ελπίδες επαγγελματικής αποκατάστασης».⁷²¹ Οι τοπικές επιτροπές του Ε.Δ.Μ.Α. που στελεχώνονταν από πρώην αγωνιστές της Ε.Ο.Κ.Α., διαβεβαίωναν ότι το θέμα της δημιουργίας των Σχολών στην Κύπρο ήταν θέμα χρόνου. Όσοι ήταν στον κατάλογο του 1959 πήραν υποσχέσεις ότι μόλις λειτουργήσουν οι Σχολές στην Κύπρο θα επιλέγονταν ως αξιωματικοί,⁷²² με το Χρήστο Μιτσίδη να θυμάται : «*Μας είχαν υποσχεθεί ότι θα πηγαίναμε σε σχολές στην Κύπρο. Απασχολήθηκα για λίγο στη Συνεργατική της Άγκυρας, αλλά μέρα παρά μέρα τηλεφωνούσα στον Παυλάκη ρωτώντας τον τι θα γίνει με τον Κυπριακό Στρατό και πότε θα μας καλέσουν*»,⁷²³ ενώ ακόμη και άλλοι που δεν ήταν στον κατάλογο άρχισαν να ασκούν πιέσεις για δική τους επαγγελματική αποκατάσταση αναμένοντας την ψήφιση του νόμου.⁷²⁴

Εν τω μεταξύ το Ε.Δ.Μ.Α. είχε διαλυθεί.⁷²⁵ Είχε αρχίσει, «*με παρότρυνση του Γιωρκάτζη*»⁷²⁶ κατά τις μαρτυρίες, η δημιουργία σε όλες τις πόλεις των Ενώσεων Αγωνιστών,⁷²⁷ με τον τότε ειδικό γενικό γραμματέα της Ένωσης Αγωνιστών Λευκωσίας Οδυσσέα Γεωργίου να αναφέρει σχετικά : «*Εκτός από τα πολιτιστικά με τα οποία ασχολείτο η Ε.Α.Λ., λόγω των γεγονότων του αγώνα ασχολείτο και με την αποκατάσταση των αγωνιστών, να τους βρει θέσεις, να τους βοηθήσει και να τους αποκαταστήσει ή αν θέλεις να μην αδικούνται. Εγώ ασχολούμουν όλη μέρα με αυτό το θέμα έχοντας επαφές με τη Δημόσια Υπηρεσία και άλλα άτομα*».⁷²⁸ Ό,τι έγινε στις αρχές της ίδρύσεως του Ε.Δ.Μ.Α. με τον καταρτισμό καταλόγου για εγγραφή στον Κυπριακό Στρατό, αλλά και σ' άλλες δημόσιες υπηρεσίες, τον Ιούλιο του 1959, επαναλήφθηκε και στα τέλη του 1960 με τον Αρχιεπίσκοπο Μακάριο να δηλώνει στις 7 Οκτωβρίου 1960 : «*Πολλοί αγωνισταί θα χρησιμοποιηθούν εις τον Κυπριακόν Στρατόν όπως κάθε άλλος νέος όστις θα συγκεντρώνη*

⁷²¹ Συνέντευξη στο συγγραφέα του ταξίαρχου ε.α. Γεώργιου Χατζηκωνσταντίνου στις 25/8/2008.

⁷²² Συνέντευξη στο συγγραφέα του ταγματάρχη ε.α. Τάκη Τσαγγάρη στις 7/1/2008 : «*Αφού δεν πήγαμε τον Ιούλιο του 1959 στην Ελλάδα περίμενα από το Μακάριο και το Γιωρκάτζη να υλοποιήσει τη δέσμευσή του ότι θα λειτουργήσουν οι Σχολές στην Κύπρο. Πράγματι λειτούργησαν οι Σχολές και ο Γιωρκάτζης τήρησε την υπόσχεσή του*», και συνέντευξη του υποστράτηγου ε.α. Παναγιώτη Αθανασιάδη στις 12/12/2008 : «*Αφού δεν πήγαμε στη Ελλάδα με κανόνισε ο Παυλάκης και δούλενα στα δημόσια έργα ως Time Keeper. Περίμενα πότε θα πηγαίνα ως αξιωματικός αφού μας το υποσχέθηκαν οι τομεάρχες και αυτό καθυστέρησε*».

⁷²³ Συνέντευξη στο συγγραφέα του λοχαγού ε.α. Χρήστου Μιτσίδη στις 29/1/2009.

⁷²⁴ Συνέντευξη στο συγγραφέα του αντιστράτηγου ε.α. Γεώργιου Μαυρουδή στις 22/1/2009 : «*Ρωτούσαμε τι γινόταν και πότε θα λειτουργούσαν οι σχολές, αν και εγώ δεν ήμουν μέσα στον κατάλογο του Ιουλίου του 1959. Ήθελα να καταταγώ και μάλιστα να γίνω αξιωματικός*».

⁷²⁵ Χριστοδούλου, *Η πορεία μιας εποχής*, σελ. 298.

⁷²⁶ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Άριστου Χρυσοστόμου στις 19/7/2008, πρβλ. και συνέντευξη του ειδικού γραμματέα της Ε.Α.Λ. Λευκωσίας Οδυσσέα Γεωργίου στις 7/10/2008 : «*Με κάλεσε ο Γιωρκάτζης να αναλάβω την οργάνωση και στελέχωση της Ε.Α.Λ. Λευκωσίας με τη θέση του ειδικού γραμματέα*».

⁷²⁷ *Ο Φιλελεύθερος*, 17 Ιανουαρίου 1961: «*Απεφασίσθη η ίδρυσις Ενώσεως Αγωνιστών στην Επαρχία Λάρνακας [...] ενεκρίθη και απεστάλη προς τον Μακαριότατον τηλεγράφημα δι' ου διαδηλούται αμέριστος εμπιστοσύνη*».

⁷²⁸ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Οδυσσέα Γεωργίου στις 7/10/2008.

τα εφόδια τα οποία θα κριθούν απαραίτητα δια την ένταξιν εις τον Κυπριακόν Στρατόν».⁷²⁹ Έτσι στα κατά επαρχία γραφεία των Ενώσεων Αγωνιστών δημιουργήθηκαν νέοι κατάλογοι με ονόματα που αναζητούσαν δουλειά, είτε στη Δημόσια Υπηρεσία, είτε στον Κυπριακό Στρατό. Συχνά πρώην τομεάρχες ή παλιοί αγωνιστές της Ε.Ο.Κ.Α. που εν τω μεταξύ είχαν ήδη εκλεγεί σε πολιτικά αξιώματα έκαναν και ανάλογες συστάσεις.⁷³⁰ Στη Λάρνακα, ο βουλευτής Σωτήρης Γιαννάκης βοήθησε αγωνιστές που ανέμεναν να καταταγούν στον Κυπριακό Στρατό,⁷³¹ όπως έπραξε και στην Πάφο ο Τεύκρος Λοΐζου.⁷³² Στο Παραλίμνι ο αγωνιστής της Ε.Ο.Κ.Α. και δάσκαλος του δημοτικού σχολείου Μάκης Μάρκου⁷³³ πρότεινε μεταξύ άλλων και το Γεώργιο Χατζηκωνσταντίνου,⁷³⁴ ενώ στην Αμμόχωστο ο βουλευτής Κώστας Χριστοδουλίδης έκανε μέσω της Ένωσης Αγωνιστών Αμμοχώστου τις ανάλογες συστάσεις για αρκετούς αγωνιστές.⁷³⁵ Στη Λεμεσό, όπου στις 4 Δεκεμβρίου 1960 είχε συσταθεί ο Σ.Α.Π.Ε.Α.⁷³⁶ (Σύνδεσμος Αγωνιστών Πόλεως και Επαρχίας Λεμεσού) ο γενικός του γραμματέας Άριστος Χρυσοστόμου,⁷³⁷ λίγες ημέρες

⁷²⁹ Ο Φιλελεύθερος, 7 Οκτωβρίου 1960.

⁷³⁰ Ενδεικτικά αναφέρω την εκλογή στο αξίωμα του βουλευτή στις 31 Ιουλίου 1960 πρώην τομεαρχών όπως : Κώστα Χριστοδουλίδη τομεάρχη Βαρωσίων, Ποσκώτη Σταύρου τομεάρχη Λάρνακας, Λεύκιου Ροδοσθένους τομεάρχη Λεμεσού και Χριστάκη Τρυφωνίδη μέλος της Επιτροπής Δημόσιας Υπηρεσίας, στο www.parliament.cy, 6/2/2009.

⁷³¹ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Γιώργου Λυκούργου στις 24/4/2009.

⁷³² Συνέντευξη στο συγγραφέα του ταξίαρχου ε.α. Ευάγγελου Παναγιώτου στις 30/1/2009 : «Ο Τεύκρος με έγραψε για τον Κυπριακό Στρατό, αν και ήθελα να πάω για σπουδές προτίμησα να μείνω και να στηρίξω την οικογένειά μου κατατασσόμενος στο στρατό. Βοήθησε και άλλους αγωνιστές».

⁷³³ Για τη δράση του δασκάλου Μάκη Μάρκου κατά τον αγώνα 1955-1959 παραπέμπω στο βιβλίο του Κώστα Τσολάκη, *Βηματισμοί στο Παραλίμνι του Χθες*, εκδ. Επιφανίου 2003, σσ. 243-253.

⁷³⁴ Συνέντευξη στο συγγραφέα του ταξίαρχου ε.α. Γεώργιου Χατζηκωνσταντίνου στις 25/8/2008 : «Θυμάμαι ότι αυτός που μ' έγραψε στην τοπική λίστα ήταν ο Μάρκου Μάκης, δάσκαλος», Συνέντευξη στο συγγραφέα του Μάκη Μάρκου στις 17/2/2009 : «Κλήθηκα να εκφράσω τη γνώμη μου για κάποιους, όπως και έκανα, θυμάμαι που πρότερον από το Παραλίμνι τον Γεώργιο Χ'κωνσταντίνου, το Γεώργιο Νικολάου Χατζηανδρέα, το Γεώργιο Πασχάλη Καρρά, και το Σπύρο Χατζημηνά».

⁷³⁵ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Κώστα Χριστοδουλίδη στις 8/3/2008, βουλευτή Αμμοχώστου 1960-1976 και τομεάρχη Αμμοχώστου 1955-1959 : «Τακτοποιούσαμε τους αγωνιστές και τους βοηθήσαμε. Τότε εγώ ήμουν βουλευτής και μετά το Ε.Δ.Μ.Α. που αποκτήσαμε την ανεξαρτησία πήγα με το Πατριωτικό Μέτωπο αλλά είχα πάντοτε δικές μου απόψεις και θέσεις».

⁷³⁶ «ΑΝΑΚΟΙΝΩΘΕΝ ΣΥΝΔΕΣΜΟΥ ΠΟΛΕΩΣ ΚΑΙ ΕΠΑΡΧΙΑΣ ΛΕΜΕΣΟΥ», 15 Δεκεμβρίου 1960 : « [...] Κατά την Γενικήν Συνέλευσιν των δημοκρατικώς εκλεγέντων αντιπροσώπων των Αγωνιστών της Πόλεως και Υπαίθρου ήτις συνήλθε εν Λεμεσώ κατά την 4ην Δεκεμβρίου 1960, ενεκρίθη καταρχήν το καταστατικόν του Συνδέσμου, ενεκρίθησαν ομοφώνως ως επίτιμα μέλη του Συνδέσμου οι Αρχιεπίσκοπος Μακάριος και Αρχηγός Διγενής και εξελέγη εικοσαμελές Συμβούλιον [...] Το εικοσαμελές Δ.Σ. απαρτίζονται οι συναγωνιστές: Άριστος Χρυσόστομος, Ανδρέας Μορφίδης [...] », (Αρχείο Άριστου Χρυσοστόμου). Συνέντευξη στο συγγραφέα του Άριστου Χρυσοστόμου στις 21/4/2008 : «Όραμα του Σ.Α.Π.Ε.Α. η κοινωνικοποίηση των αγωνιστών και η ευρύτερη στήριξή τους. Ο Σ.Α.Π.Ε.Α. λειτούργησε με 20μελές συμβούλιο. Γραμματέας ήμουν εγώ και μετά από απόφαση προσετέθη ο όρος «γενικός γραμματέας». Ο Σ.Α.Π.Ε.Α. οργανώθηκε βάσει του δεκαδικού συστήματος. Ανά δέκα άτομα δημιουργείτο και μία ομάδα με ομαδάρχη και βοηθό ομαδάρχη. Αν τα άτομα ήταν δεκαπέντε δημιουργούνταν δύο ομάδες. Μ' αυτό τον τρόπο αποφασίστηκε αργότερα και η στρατικοποίησή του. Έτσι κάθε τρεις ομάδες έκαναν μια διμοιρία και κάθε τρεις διμοιρίες έκαναν ένα λόχο. Ο Μακάριος είχε και μία συνάντηση με το Σ.Α.Π.Ε.Α. το 1962 και με επαινέσε για το γεγονός ότι ο Σ.Α.Π.Ε.Α. εν αντιθέσει με άλλους συνδέσμους δεν του ζήτησε λεφτά. Τόνισα στον Αρχιεπίσκοπο ότι ενόσω ήμουν ο γενικός γραμματέας του Σ.Α.Π.Ε.Α. θα είχε τη δική του οικονομική αυτονομία. Έτσι ο Σ.Α.Π.Ε.Α. θα ασκούσε και την κριτική του στο κυβερνητικό έργο».

⁷³⁷ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Άριστου Χρυσοστόμου στις 19/7/2008 : «Από τους βασικούς μας στόχους ήταν η αποκατάσταση των αγωνιστών, είτε σε ιδιωτικές επιχειρήσεις, είτε σε ημικρατικούς οργανισμούς, στο

μετά την ψήφιση του νόμου 8/61, αλλά και μόλις μια μέρα πριν την έγκριση από το Υπουργικό Συμβούλιο⁷³⁸ των κανονισμών στρατολογίας έγραφε στις 16 Φεβρουαρίου 1961, στον «*υπάλληλο*»⁷³⁹ του Κέντρου Στρατολογίας Ανδρέα Ελπιδοφόρο :

Από τους ληφθέντας καταλόγους αξιωματικών και υπαξιωματικών ετοιμάσαμεν κατόπιν προσεκτικής μελέτης, νέους καταλόγους τους οποίους επισυνάπτωμεν.

2. Ο κατάλογος Αρ. 1 είναι ο κατάλογος αξιωματικών κατά σειράν προτεραιότητας. Όλοι οι υποψήφιοι έχουν τα απαιτούμενα προσόντα. Ει δυνατόν να προσληφθούν οι πρώτοι δέκα κατά τον παρόν στάδιο.

3. Ο κατάλογος Αρ. 2 είναι ο κατάλογος των υπαξιωματικών κατά σειρά προτεραιότητας.

4. Ο κατάλογος Αρ. 3 ομιλεί αφ' εαυτού. Εξ αυτού οι Παναγιώτης Αριστείδου και Απόστολος Αποστολίδης συστήνονται ιδιαίτερος ως αξιωματικοί εις περίπτωση κατά την οποίαν οιοσδήποτε εκ των 22 του καταλόγου Αρ. 1 ήθελεν δι' οιονδήποτε λόγον αποσυρθή.

5. Ο κατάλογος Αρ. 4 ομιλεί αφ' εαυτού.

6. Η περίπτωσης Σοφοκλή Ποταμίτη επαφίεται εις την κρίσιν Σας. Ούτος απουσιάζει προς το παρόν εις την Ελλάδα. Δεν έχει συμπεριληφθή εις τον κατάλογον Αρ. 1 διότι δεν έχει την απαιτούμενη μόρφωσιν.⁷⁴⁰

Πριν την επίσημη έναρξη υποβολής αιτήσεων γίνονταν και συστάσεις μέσω επιστολών όπως αυτή που παρουσιάστηκε πιο πάνω με ονομαστικούς καταλόγους ανδρών προκειμένου κάποιοι να πετύχουν την πρόσληψή τους, με το Ανδρέα Ελπιδοφόρο στις 18 Φεβρουαρίου 1961 να απαντά στον Άρ. Χρυσοστόμου ως εξής :

Αγαπητέ Κύριε Άριστε,

Σου στέλλω τους καταλόγους σχετικά με την κατάταξιν εις τον Κυπριακόν Στρατόν. Οι κατάλογοι Νο 1 υποδηλούν τους αιτούντας ως οπλίται εις τον Στρατόν και των οποίων τα στοιχεία έστειλα εις Αστυνομίαν προς εξακρίβωσιν. Παρακαλώ πολύ αν γνωρίζετε μερικούς καλούς εξ αυτών στείλε μου τα ονόματά τους δια να τους προσλάβουμε όσον το δυνατόν συντομώτερον. Παρακαλώ σημειώσατέ μου εις το άκρον κάθε ονόματος τον αριθμό αιτήσεως. Ο Κατάλογος 2 υποδηλοί τους άνδρες, τους οποίους ο Σύνδεσμος Αγωνιστών Λεμεσού συνιστά, αλλά κατέστη αδύνατον να βρω τας αιτήσεις των. Αν γνωρίζετε ότι υπέβαλον αίτησιν παρακαλώ όπως εις το άκρον εκάστου ονόματος να βάλετε τον αριθμό αιτήσεως.⁷⁴¹

Μέσα από «*ΚΑΤΑΛΟΓΟ ΑΓΩΝΙΣΤΩΝ ΥΠΟΨΗΦΙΩΝ ΑΞΙΩΜΑΤΙΚΩΝ ΚΥΠΡΙΑΚΟΥ ΣΤΡΑΤΟΥ*»⁷⁴² με 22 ονόματα ανδρών επαρχίας Λεμεσού καταγράφονται και τα τρία

Στρατό, στην Αστυνομία. Πολλοί αγωνιστές ερχόντουσαν σ' εμάς και εμείς είχαμε υποχρέωση να τους βοηθήσουμε και αυτό κάναμε».

⁷³⁸ Α.Γ.Υ.Σ., Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου, 17 Φεβρουαρίου 1961, αρ. απόφασης 527.

⁷³⁹ Ο Ανδρέας Ελπιδοφόρος, ήταν ο πρώτος αξιωματικός που κατατάχθηκε στον Κυπριακό Στρατό. Το 1960 όταν άρχισε τη λειτουργία του το Τριμερές Στρατηγείο προσελήφθη ως οδηγός του Μενέλαου Παντελίδη. Το 1961 όταν άρχισαν οι κατατάξεις εκτελούσε χρέη γραφέα στο Κέντρο Στρατολογίας στην Πύλη Πάφου και σύμφωνα με τον ταξίαρχο ε.α. Ανδρέα Πασιαρδή : «*ελλείψει προσωπικού ο Ελπιδοφόρος Ανδρέας έγραψε ο ίδιος τον εαυτό του στο Στρατό*».

⁷⁴⁰ Επιστολή Άριστου Χρυσοστόμου προς Ελπιδοφόρο Ανδρέα, 16 Φεβρουαρίου 1961, (Αρχείο Άριστου Χρυσοστόμου).

⁷⁴¹ Επιστολή Άριστου Χρυσοστόμου προς Ελπιδοφόρο Ανδρέα, 18 Φεβρουαρίου 1961, (Αρχείο Άριστου Χρυσοστόμου).

⁷⁴² «*ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΑΓΩΝΙΣΤΩΝ ΥΠΟΨΗΦΙΩΝ ΑΞΙΩΜΑΤΙΚΩΝ ΚΥΠΡΙΑΚΟΥ ΣΤΡΑΤΟΥ*» (Κατά σειράν προτεραιότητας) χ.χ., (Αρχείο Άριστου Χρυσοστόμου), ο κατάλογος στο Παράρτημα.

βασικά κριτήρια κατάταξης, ίδια με αυτά που τέθηκαν στον κατάλογο του 1959 : μόρφωση, προσφορά στον αγώνα, οικονομική κατάσταση, με τους άνδρες που ήταν υποψήφιοι προς μετάβαση στην Αθήνα το καλοκαίρι του 1959 να έχουν προτεραιότητα.⁷⁴³ Γραπτά στοιχεία γι' άλλες επαρχίες και για το ποιοι από τους προταθέντες για μετάβαση στην Ελλάδα το 1959 κατατάχθηκαν το 1961 δεν εντοπίστηκαν από την έρευνα, ωστόσο οι μαρτυρίες απόστρατων αξιωματικών επιβεβαιώνουν ότι όσοι βρίσκονταν στον αρχικό κατάλογο του Ιουλίου 1959 και εξακολουθούσαν να ενδιαφέρονται, προσελήφθησαν.⁷⁴⁴ Οι διεργασίες για την ψήφιση του νομοσχεδίου προχωρούσαν και τον Ιανουάριο του 1961 το νομοσχέδιο κατατέθηκε στη Βουλή. Πέντε μήνες μετά την ανακήρυξη της Δημοκρατίας και 16 μετά την ακύρωση της μετάβασης στην Ελλάδα, οι αγωνιστές ανέμεναν την ολοκλήρωση των «υπεσχημένων»⁷⁴⁵ ασκώντας την επιρροή τους.⁷⁴⁶ Στις 20 Ιανουαρίου 1961, όταν η Βουλή των Αντιπροσώπων ψήφισε το νόμο 8/61 για τη σύνθεση και την κατάταξη, ο δρόμος για την υποβολή αιτήσεων είχε ανοίξει.

---

⁷⁴³ «Κατάλογος προτεινόμενων από την Επαρχία Λεμεσού ως αξιωματικοί του Κ.Σ.», χ.χ., (Αρχείο Άριστου Χρυσοστόμου), ο κατάλογος στο Παράρτημα. Συνέντευξη στο συγγραφέα του υποστράτηγου ε.α. Νίκου Βαρναβίδη στις 26/1/2009 : «Μας είχε λεχθεί ότι θα πηγαίναμε για εκπαίδευση στη Σχολή Εφέδρων Αξιωματικών στην Αθήνα για να γίνουμε ο πρώτος έτοιμος πυρήνας Ελληνοκύπριων αξιωματικών για τον Κυπριακό Στρατό».

⁷⁴⁴ Συνεντεύξεις στο συγγραφέα του λοχαγού ε.α. Μάριου Σταυρίδη στις 15/2/2009 : «Είμαι βέβαιος ότι όσοι ήμασταν στον κατάλογο του 1959 καταταγήκαμε αργότερα στον Κυπριακό Στρατό. Υπήρχαν πολλοί φυσικά που βρήκαν αλλού δουλειές» και του υποστράτηγου ε.α. Νίκου Βαρναβίδη στις 26/1/2009 : «Μα φυσικά οι αιτήσεις που κάναμε το 1961 είχαν τυπική σημασία, αφού γνωρίζαμε εκ των προτέρων την πρόσληψή μας». Από τις συνεντεύξεις των απόστρατων αξιωματικών συμπεραίνω ότι όσοι μου ανέφεραν ότι ήταν στον κατάλογο του 1959 και δεν είχαν εργοδοτηθεί αλλού, είναι οι ίδιοι που στις 2 και 12 Μαΐου 1961 κατατάχθηκαν στον Κυπριακό Στρατό ως υποψήφιοι αξιωματικοί.

⁷⁴⁵ Συνέντευξη στο συγγραφέα του αντισυνταγματάρχη ε.α. Ανδρέα Αμαξάρη στις 28/8/2009.

⁷⁴⁶ Ο Φιλελεύθερος, 13 Ιανουαρίου 1961 : «[...] Τέλος, υπάρχουν και οι υποστηρίζοντες ότι ο Κυπριακός στρατός πρέπει να ιδρυθή επί της ήδη αποφασισθείσης αριθμητικής βάσεως των 2000 ανδρών, 1200 Έλληνες έναντι 800 Τούρκων. Η άποψις αυτή στηρίζεται κυρίως εις την ανάγκη όπως αποκατασταθούν οι 600 τουλάχιστον αγωνιστάι προς τους οποίους έχουν δοθή και ωρισμένοι υποσχέσεις. Οι υποστηρίζοντες όμως την ιδέαν της ελαττώσεως του στρατού εις 500 (300 προς 200) αντεπιχειρηματολογούν εις την τελευταίαν αυτήν άποψιν ότι, ικανοποιουμένων διά του τρόπου τούτου των 300 εκλεκτότερων δια την στρατιωτικήν σταδιοδρομίαν αγωνιστών, οι υπόλοιποι τούτων θα ήδυναντο να τύχουν επίσης της κρατικής φροντίδος, την οποίαν επαξίως αναμένουν δια του διορισμού των εις άλλας θέσεις, αι οποίαι θα προκύψουν συντόμως εκ της εκτελέσεως του προγράμματος Αναπτύξεως της Νήσου». Όσα ονόματα γράφονταν στον κατάλογο δεν σήμαινε απαραίτητα ότι θα κατατάσσονταν και στον Κυπριακό Στρατό. Δεν έχω τον πλήρη κατάλογο του 1959 για να τον συγκρίνω με τους πρώτους καταταγέντες αξιωματικούς του Κυπριακού Στρατού. Από τις μαρτυρίες που περισυνέλεξα, επιβεβαιώνεται το γεγονός ότι όσοι ήταν στον κατάλογο του 1959 κατετάγησαν αργότερα, το 1961. Ωστόσο, υπήρχαν και άτομα που δεν ήταν στον κατάλογο του 1959 και κατατάχθηκαν ως αξιωματικοί στις 2 Μαΐου, όπως την περίπτωση του Χαράλαμπου Λόττα.

3.2 Η ενεργοποίηση του Κυπριακού Στρατού.

Οι κανονισμοί στρατολόγησης αφού θεσπίστηκαν με την απόφαση 527 του Υπουργικού Συμβουλίου δημοσιεύτηκαν στις 27 Φεβρουαρίου 1961 στην επίσημη εφημερίδα της Κυπριακής Δημοκρατίας.⁷⁴⁷ Την επόμενη ημέρα, από τον τύπο της εποχής, οι ενδιαφερόμενοι ενημερώθηκαν ότι οι αιτήσεις θα άρχιζαν στις 3 Μαρτίου 1961.⁷⁴⁸ Συγκεκριμένα, οι ενδιαφερόμενοι μπορούσαν να προμηθευτούν αιτήσεις από τα γραφεία των οικείων επάρχων και από τους κατά τόπους σταθμούς της Αστυνομίας και της Χωροφυλακής, ενώ η παράδοσή τους θα γινόταν στο Κέντρο Στρατολογίας του Υπουργείου Άμυνας, στην Πύλη Πάφου, «*αυτοπροσώπως υπό των υποψηφίων μεταξύ της 8.30 π.μ και της 1^{ης} μ.μ ως ακολούθως : Επαρχία Λευκωσίας και Κερυνείας την 3^{ην}, 4^{ην}, 6^{ην}, και 7^{ην} Μαρτίου 1961. Επαρχία Αμμοχώστου και Λάρνακος, την 8^{ην}, 9^η και 10^{ην} Μαρτίου 1961. Επαρχία Λεμεσού, την 13^{ην} και 14^{ην} Μαρτίου. Επαρχία Πάφου, την 15^{ην} και 16^{ην} Μαρτίου.*⁷⁴⁹ Σύμφωνα με το «*Σχέδιον Φάσεων Ενεργοποίησης και Εκπαιδύσεως του Κυπριακού Στρατού*»,⁷⁵⁰ για κάθε φάση θα κατατασσόταν ανάλογος αριθμός αιτητών, με τον υπουργό Άμυνας Ο. Ορεκ την 1^η Μαρτίου 1961, να εξηγεί με δηλώσεις του στον ημερήσιο τύπο την υλοποίηση του σχεδιασμού κατάταξης :

Ως εδημοσιεύθη ήδη αρχίζωμεν να δεχόμεθα αιτήσεις δια κατάταξιν εις τον Κυπριακόν Στρατόν μεθαύριον Παρασκευήν. Προητοιμάσαμεν πρόγραμμα με σκοπόν να διευκολύνωμεν τους αιτητάς οι οποίοι δυνατόν να προέρχονται εξ απομεμακρυσμένων περιοχών. Δι' αυτό καθωρίσαμεν ωρισμένας ημέρας δι' εκάστην επαρχίαν ούτως ώστε να μη έχωμεν μέγαν αριθμόν αιτήσεων ταυτοχρόνως τας οποίας δυνατόν να μη είμεθα εις θέσιν να εξετάσωμεν. Η διευθέτησις αύτη, όμως, ουδόλως επηρεάζει την στρατολόγησιν οιοδήποτε προσώπου λόγω του μέρους εις το οποίον τούτο διαμένει. Μετά την υποβολήν των αιτήσεων το Συμβούλιον Στρατολογίας το συσταθέν βάσει των κανονισμών θα προχωρήση εις την επιλογήν των καλυτέρων υποψηφίων, των καταλλήλων προς κατάταξιν. Ο συνολικός αριθμός των επιλεγισομένων, κατά το παρόν στάδιον, δυνατόν να μην υπερβαίνη τους τετρακοσίους. [...]. Κατά την διάρκειαν της εκπαιδύσεως των όλιοι οι άνδρες θα διαμένουν εις παραπήγματα και θα υποβληθούν εις εκπαίδευσιν αναλόγως της θέσεως εις την οποίαν προορίζονται. Ούτω οι υποψήφιοι αξιωματικοί θα παρακολουθήσουν μαθήματα αξιωματικών, οι υποψήφιοι υπαξιωματικοί μαθήματα υπαξιωματικών και οι απλοί στρατιώται θα υποβληθούν εις κατάλληλον εκγύμνασιν. Η εκπαίδευσις θα ανταποκρίνεται προς τας ανάγκας του στρατεύματος. Αύτη θα είναι προκαταρκτική στρατιωτική εκπαίδευσις και δυνατόν να διαρκέση δύο ή τρεις μήνας. Μετά το πέρας της

⁷⁴⁷ *Επίσημος Εφημερίς της Κυπριακής Δημοκρατίας*, Νόμος 71/61, πρβλ. *Ο Φιλελεύθερος*, 28 Φεβρουαρίου 1961.

⁷⁴⁸ *Εθνική*, 28 Φεβρουαρίου 1961, *Ο Φιλελεύθερος*, 28 Φεβρουαρίου 1961 : «*Αρχίζει από της 3^{ης} Μαρτίου η κατάταξις εις το στρατόν. Πώς θα υποβληθούν οι αιτήσεις*».

⁷⁴⁹ *Εθνική*, 28 Φεβρουαρίου 1961, *Ο Φιλελεύθερος*, 28 Φεβρουαρίου 1961, Για το θέμα της προοδευτικής κατάταξης πρβλ. δηλώσεις του στρατηγού Μενέλαου Παντελίδη εφημερίδα, *Ο Φιλελεύθερος*, 22 Ιανουαρίου 1961 : «*Η συγκρότησις του στρατού, κατέληξεν ο κ. Παντελίδης, θα γίνη προοδευτικώς*».

⁷⁵⁰ Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 4/3, Κλάδος Οργανώσεως και Εκπαιδύσεως, Έγγραφα Κλάδου Οργανώσεως Εκπαιδύσεως 1960.

περιόδου ταύτης όσοι υποψήφιοι επιτύχουν και ευρίσκονται εις το απαιτούμενον επίπεδον θα διορισθώσιν ως αξιωματικοί και υπαξιωματικοί. Θα αρχίσουν όμως όλοι να πληρώνονται από της ημέρας κατά την οποίαν θα καταταγούν ως υποψήφιοι αλλά το ποσόν της μηνιαίας αμοιβής των κατά το διάστημα το οποίον θα μεσολαβήση μεταξύ της κατατάξεως και του διορισμού των θα αποφασισθή υπό του Υπουργικού Συμβουλίου. Μόλις συμπληρωθή η ως άνω περίοδος στρατιωτικής εκπαίδευσως θα κληθή νέα ομάς προς κατάταξιν, τούτο δε θα συνεχισθή μέχρις ότου συμπληρωθή ο αριθμός των δύο χιλιάδων ανδρών ως καθορίζεται υπό του Συντάγματος. Μέχρι του τέλους του τρέχοντος έτους θα στρατολογηθούν περίπου χίλιοι άνδρες.⁷⁵¹

Το πρωί της 3^{ης} Μαρτίου 1961 άρχισε η υποβολή αιτήσεων⁷⁵² και την επόμενη ημέρα η εφημερίδα *Η Μάχη* δημοσίευσε φωτογραφία με τους πρώτους : «προσελθόντες εις το εν Λευκωσία Γραφείον Στρατολογήσεως, δια να υποβάλωσιν αίτησιν κατατάξεως εις τον στρατόν της Κυπριακής Δημοκρατίας...».⁷⁵³ Η εγγραφή δήλωνε πρόθεση κατάταξης και οι αιτούντες ανέμεναν κλήση στράτευσης από το Γραφείο Στρατολογίας. Σύμφωνα με το Μητρώο Εγγραφών Κυπριακού Στρατού, αίτηση κατά την πρώτη φάση εγγραφής από τις 3 Μαρτίου έως τις 16 Μαρτίου 1961, έκαναν 613 Ελληνοκύπριοι και 495 Τουρκοκύπριοι⁷⁵⁴ και σε παραλληλισμό με την πρόσληψη στο πρώτο στάδιο 400 ανδρών καταδεικνύεται ένα μεγάλο ενδιαφέρον κατάταξης με το συνολικό αριθμός εγγραφών του 1961 να ανέρχεται σε 1514 άνδρες (806 Ελληνοκύπριοι και 708 Τουρκοκύπριοι).⁷⁵⁵ Πολλές είναι οι αναμνήσεις απόστρατων αξιωματικών για τη διαδικασία υποβολής αίτησης. Ο υποψήφιος αξιωματικός Χαράλαμπος Λόττας εξέφρασε τη χαρά που αισθάνθηκε αφού δεν ήταν στον κατάλογο του 1959 και αδημονούσε να εγγραφεί από «την πρώτη κιόλας μέρα»,⁷⁵⁶ ο υποψήφιος αξιωματικός Μάριος Σταυρίδης θυμήθηκε τα συναισθήματα ικανοποίησης αφού η εγγραφή γι' αυτόν σήμαινε «*υπηρεσία στην*

⁷⁵¹ *Εθνική*, 1 Μαρτίου 1961, πρβλ. *Η Μάχη*, 1 Μαρτίου 1961, δηλώσεις υπουργού Άμυνας Ο. Ορεκ : «Κατά το πρώτον στάδιον θα επιλεγούν 440 άνδρες εκ των οποίων 200 αξιωματικοί και υπαξιωματικοί. Θα εκγυμνασθούν εις το στρατόπεδον του πρώην Βρετανικού Στρατιωτικού Νοσοκομείου (B.M.H). Θα πληρώνονται από της ημέρας της κατατάξεώς των. Η Ελλάδα και η Τουρκία θα προμηθεύσουν τον οπλισμό, αξίας 250 χιλιάδων λιρών. Ευχαριστίαι προς τις Κυβερνήσεις Ελλάδος και Τουρκίας» και *Ο Φιλελεύθερος*, 1 Μαρτίου 1961: «Οι πρώτοι Νεοσύλλεκτοι του Κυπριακού Στρατού θα ανέλθουν εις 400 περίπου. Η Κατάταξις θα συνεχισθή κατά στάδια μέχρι τέλους δε του έτους υπολογίζεται ότι θα στρατολογηθούν 1.000 άνδρες».

⁷⁵² *Ο Φιλελεύθερος*, 3 Μαρτίου 1961 : «Από τις 8.30 π.μ. της σήμερον θα αρχίση η παράδοσις εις τα καθορισθέντα, καθ' άπασαν την Νήσον, Κέντρα εγγραφής αιτήσεων των προτιθέμενων να αποτελέσουν τους πρώτους άνδρας και αξιωματικούς του Κυπριακού Στρατού [...] πιστεύεται ότι η προσέλευσις σήμερον ανδρών εις τα κέντρα εγγραφής προς παράδοσιν των συμπληρωμένων αιτήσεων θα είναι αθρόα».

⁷⁵³ *Η Μάχη*, 4 Μαρτίου 1961, βλ. επίσης Αιμιλιανίδης, *Κοινοβουλευτική Συνύπαρξη Ελληνοκυπρίων και Τουρκοκυπρίων (1960-1963)*, σελ. 63.

⁷⁵⁴ Δ.Ι.Ε.Φ., Α2Φ31Τ33, Μητρώον Εγγραφών Κυπριακού Στρατού.

⁷⁵⁵ Δ.Ι.Ε.Φ., Α2Φ31Τ33, Μητρώον Εγγραφών Κυπριακού Στρατού, πρβλ. και Κ.Α.Κ., V 41/77, Republic of Cyprus, *Annual Report 1961*, Nicosia Printing of the Republic of Cyprus 1962, σελ. 92.

⁷⁵⁶ Συνέντευξη στο συγγραφέα του αντιστράτηγου ε.α. Χαράλαμπου Λόττα στις 23/12/2008. Από το προσωπικό Αρχείο του αντιστράτηγου, η φωτοτυπική ανατύπωση της αίτησής του βεβαιώνει ότι ο ίδιος έκανε αίτηση στις 3/3/1961 και το Συμβούλιο Στρατολογίας της αποδέχτηκε στις 20/4/1961.

πατρίδα»,⁷⁵⁷ ενώ σε μια άλλη περίπτωση, ο στρατιώτης Ανδρέας Παναγή έφερε στο μυαλό του τον υποψήφιο αξιωματικό Ανδρέα Γαστριώτη που τον παρακίνησε να κάνει αίτηση.⁷⁵⁸ Την πρώτη ημέρα υποβλήθηκαν 110 αιτήσεις, 51 από Ελληνοκυπρίους και 59 από Τουρκοκυπρίους, με τον υπουργό Άμυνας Ο. Orek να εκφράζει την ευαρέσκειά του⁷⁵⁹ και τη δεύτερη υποβλήθηκαν 115 αιτήσεις, 60 από Τουρκοκυπρίους και 55 από Ελληνοκυπρίους.⁷⁶⁰ Οι περισσότερες αιτήσεις από πλευράς Τουρκοκυπρίων δικαιολογούνται, αφού όπως ανέφερε ο Τουρκοκύπριος υποψήφιος αξιωματικός Ertogan Rifat η ανεργία τους ταλαιπωρούσε και ως πρώην επικουρικοί αστυνομικοί ήθελαν οπωσδήποτε δουλειά.⁷⁶¹ Έντονο ενδιαφέρον όμως επιδείχθηκε και από πλευράς Ελληνοκυπρίων κάτι που επιβεβαίωσε ο τότε γενικός γραμματέας του Σ.Α.Π.Ε.Λ. Άρ. Χρυσοστόμου, που λειτουργούσε εν είδει μεσάζοντος στην επιλογή ανδρών επαρχίας Λεμεσού.⁷⁶² Όχι μόνο αυτό, αλλά δύο επιστολές από το προσωπικό του αρχείου, επιβεβαιώνουν ακόμη και διαμεσολαβήσεις που γίνονταν, προκειμένου να επιτευχθεί η πρόσληψη κάποιων. Η πρώτη επιστολή με παραλήπτη τον ίδιο τον Άρ. Χρυσοστόμου έλεγε :

Αξιότιμε κύριε,
Εγώ ο βαθυσέβαστος υποφαινόμενος Ευαγόρας Μιχαήλ εκ Καμιναρίων λαμβάνω την τιμήν να παρακαλέσω υμάς όπως ακροασθήτε εις την εξής παράκλησιν μου. Σας στέλω το ενχώριον μου Μενέλαον Παπαδόπουλλον διά να το βοηθήσεται κάτι εις την δύσκολην αυτήν κατάστασιν που ευρίσκεται, το ζήτημα που θέλω να τον βοηθήσεται είναι διά το ζήτημα του στρατού, διότι καθώς πληροφόρηθημαν θα προσλάβουν 10 μόνον από την επαρχία Λεμεσού αξιωματικούς [...]. Νομίζω ότι πρέπει να τον βοηθήσεται και θα με υποχρεώσετε πλήρως είναι και συστημένος και από τον Πάτερ Καλλίνικον της Αρχιεπισκοπής.⁷⁶³

⁷⁵⁷ Συνέντευξη στο συγγραφέα του λοχαγού ε.α. Μάριου Σταυρίδη στις 27/12/2008.

⁷⁵⁸ Συνέντευξη στο συγγραφέα του ε.α. αντισυνταγματάρχη Ανδρέα Παναγή στις 8/1/2009, πρβλ. και συνέντευξη του ταξίαρχου ε.α. Ανδρέα Πασιαρδή στις 23/7/2008 : «*κάναμε αίτηση για να πάμε στο Στρατό. Θυμάμαι ότι αυτό έγινε αρχές του 1961, νομίζω ήταν Μάρτιος*», συνέντευξη του υποστράτηγου ε.α. Ανδρέα Παμπόρη στις 11/6/2007 : «*Ακούσαμε για τις αιτήσεις και πήγα στον αστυνομικό σταθμό Λάρνακας για να κάνω αίτηση. Δεν θυμάμαι ακριβώς πότε έγινε αυτό. Ήταν όμως άνοιξη του '61*» και συνέντευξη του λοχαγού ε.α. Νίκου Νικολέττη στις 27/8/2007 : «*Θυμάμαι την κατάταξη που έγινε αρχές Μαΐου 1961, είχα πάει και έκανα αίτηση ένα περίπου μήνα πριν*».

⁷⁵⁹ Η Μάχη, 4 Μαρτίου 1961 : «*Τόσον εγώ όσον και οι δύο διοικηταί αισθανόμεθα πολύ ευτυχείς επί τη ευκαιρία της κατατάξεως εις τον Στρατόν της Δημοκρατίας. Επί του θέματος τούτου εργαζόμεθα από έξι τώρα μηνών, αισθανόμεθα δε χαράν διότι βλέπομεν, ότι αι προσπάθειαι μας εκαρποφόρησαν. Πιστεύομεν, ότι ο στρατός αποτελεί απαραίτητον παράγοντα δια την Ασφάλειαν του κράτους και δι' αυτόν ακριβώς τον λόγον είμεθα υπερήφανοι*».

⁷⁶⁰ Δ.Ι.Ε.Φ., Α2Φ31Τ33, Μητρώον Εγγραφών Κυπριακού Στρατού (εγγραφές 4^{ης} Μαρτίου 1961).

⁷⁶¹ Συνέντευξη στο συγγραφέα του υποψήφιου αξιωματικού Ertogan Rifat στις 6/9/2010. Η συνέντευξη δόθηκε στην ελληνική γλώσσα την οποία ο Ertogan Rifat μιλούσε άπταιστα.

⁷⁶² Συνέντευξη στο συγγραφέα του Άριστου Χρυσοστόμου στις 21/4/2008.

⁷⁶³ Επιστολή Ευαγόρα Μιχαήλ προς Άριστον Χρυσοστόμου, 10 Απριλίου 1961. Ο υπογράφων την επιστολή Ευαγόρας Μιχαήλ ήταν αντιπρόσωπος του Πατριωτικού Μετώπου, (Αρχείο Άριστου Χρυσοστόμου).

Ο Μενέλαος Παπαδόπουλος προσλήφθηκε στον Κυπριακό Στρατό.⁷⁶⁴ Στη δεύτερη επιστολή, ο Ναπολέων Χριστοφή από τη Μέσα Γειτονιά Λεμεσού, αποτάθηκε προσωπικά στις 15 Μαρτίου 1961 στο ίδιο το Υπουργικό Συμβούλιο, ενώ δεν είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε αν ήταν ο μόνος που έγραψε στο Υπουργικό Συμβούλιο επιδιώκοντας θετική αντιμετώπιση και πρόσληψή του. Σε κάθε περίπτωση ο Ν. Χριστοφή δεν προσλήφθηκε, ενώ το περιεχόμενο της επιστολής του δείχνει την επίγνωσή του για το πού υστερούσε :

Έντιμοι Κύριοι,

Είμαι εις εκ των πολλών υποβαλλόντων αιτήσεις δια κατάταξιν εις τον Κυπριακό Στρατό και πιστεύω ότι συντόμως η αίτησίς μου θα τύχη εκ μέρους των αρμοδίων της δεούσης μελέτης. Λόγω του ότι η προτίμησίς μου είναι δια τη θέσιν Αξιωματικού και επειδή αντιλαμβάνομαι ότι υστερώ εις μόρφωσιν θα ήθελα να εξετάσετε την περίπτωσιν μου με εντελώς ξεχωριστά κριτήρια λαμβάνοντες υπόψιν την μεγάλην μου επιθυμία να υπηρετήσω την Πατρίδα μου. Ίσως στους πλείστους από σας να είναι γνωστές οι υπηρεσίες μου στον αγώνα η φιλοπατρία και χριστιανική αγωγή μου καθώς και τα σωματικά μου προσόντα, γι' αυτό θα αρκεσθώ στην ελπίδα ότι θα ερευνησετε τα ανωτέρω και από τας συστάσεις που θα πάρετε να κρίνετε αναλόγως. Παρακαλώ λοιπόν όπως δώσετε τη δέουσαν προσοχήν στας κατωτέρω συστάσεις μερικώς εκ των επιλέκτων προσωπικοτήτων της νήσου μας. Δια τα περαιτέρω πληροφορίες αποταθείτε προς τον Σεβαστόν Τομεάρχη κ. Τεύκρον Λοίζου και στο Αξιότιμον μέλος της Επιτροπείας Δημόσιας Υπηρεσίας κ. Κ. Χριστάκη Τρυφωνίδη, και Αξιωματικούς Χωροφυλακής Λεμεσού [...]⁷⁶⁵

Ποια όμως ήταν τα κριτήρια κατάταξης ; Η αίτηση κατάταξης - ίδια για κάθε βαθμό προτίμησης - ζητούσε επίπεδο μόρφωσης, γνώση ξένης γλώσσας, καθαρό ποινικό μητρώο και τεχνικά προσόντα. Είναι εξαιρετικά δύσκολο να διαφανεί πόσο προσμετρήθηκαν τα συγκεκριμένα κριτήρια, αφού εκτός από μια, του Χαράλαμπου Λόττα, δεν έχουν εντοπιστεί άλλες αιτήσεις. Μέσα από τις συνεντεύξεις, φαίνεται ότι πέρα από τα κριτήρια, λήφθηκε υπόψη η ικανοποίηση όσων δεν μετέβησαν στην Ελλάδα και εξακολουθούσαν να ενδιαφέρονταν,⁷⁶⁶ ενώ η γνωριμία με τον υπουργό Εσωτερικών είχε τη σημασία της με πολλούς απόστρατους αξιωματικούς, που δεν ήταν στον κατάλογο του 1959, να

⁷⁶⁴ Ο Μενέλαος Παπαδόπουλος προσλήφθηκε στον Κυπριακό Στρατό στις 12 Μαΐου βλ. σχετικά παράρτημα με τους καταλόγους κατατάξεων.

⁷⁶⁵ Επιστολή Ναπολέοντα Χριστοφή προς Υπουργικόν Συμβούλιο, 15 Μαρτίου 1961. Η επιστολή συνοδευόταν από βεβαίωση της Ιεράς Μητρόπολης Κιτίου την οποία παραθέτω στο Παράρτημα. (Αρχείο Άριστου Χρυσοστόμου).

⁷⁶⁶ Συνέντευξη στο συγγραφέα του υποστράτηγου ε.α. Δημήτρη Καγιά στις 8/12/2008 : «*Αν και οι αιτήσεις για το Στρατό ήταν αρκετές όσοι δεν πήγαν στην Ελλάδα το 1959 και εξακολουθούσαν να ενδιαφέρονται για το Στρατό είχαν προτεραιότητα...*», πρβλ. και συνεντεύξεις στο συγγραφέα του υποστράτηγου ε.α. Νίκου Βαρναβίδη στις 8/8/2008, του ταξίαρχου ε.α. Ανδρέα Πασιαρδή στις 27/7/2008, του αντιστράτηγου ε.α. Παναγιώτη Αθανασιάδη στις 17/12/2007, του αντιστράτηγου ε.α. Γεώργιου Μαυρουδή στις 11/7/2007, του ταξίαρχου ε.α. Ευτύχιου Σαλάτα στις 8/10/2007, του λοχαγού ε.α. Μάριου Σταυρίδη στις 11/1/2008, του λοχαγού ε.α. Νίκου Νικολέττη στις 22/7/2009 και του ταξίαρχου ε.α. Άγι Ιωακείμ στις 3/11/2008. Οι πιο πάνω, αλλά και άλλοι θα μετέβαιναν στην Ελλάδα το 1959. Όλοι μου επιβεβαίωσαν ότι μετά την ακύρωση της μετάβασής τους, ανέμεναν τότε θα κατατάσσονταν στον Κυπριακό Στρατό, αφού τους είχε δοθεί υπόσχεση από τους κατά τόπους τομεάρχες ότι θα προσλαμβάνονταν.

αναφέρονται σε «υπόσχεση»⁷⁶⁷ του Π. Γιωρκάτζη όπως την περίπτωση του Ιάκωβου Καϊσερλίδη που θυμάται σχετικά : «Όταν κάναμε αίτηση το 1961 ξέραμε ότι θα πηγαίναμε στο στρατό. Εγώ το 1960 δούλευα στο καπνεργοστάσιο του Διανέλλου στη Λάρνακα. Ήξερα ότι ο Γιωρκάτζης θα αποφάσιζε για τους Ελληνοκυπρίους που θα πήγαιναν στο Στρατό. Όσοι τον γνώριζαν τους τακτοποιούσε, αφού ήμασταν όλοι καλοί αγωνιστές».⁷⁶⁸

Αρκετοί απόστρατοι Ελληνοκύπριοι μίλησαν για το ιδιαίτερα χαμηλό επίπεδο μόρφωσης των Τουρκοκυπρίων,⁷⁶⁹ ενώ άλλοι παρατήρησαν, ότι ανεξαρτήτως μορφωτικού επιπέδου, οι Τουρκοκύπριοι ήταν πολύ πειθαχήμενοι.⁷⁷⁰ Ωστόσο, χαμηλό μορφωτικό επίπεδο παρατηρείται και σε Ελληνοκυπρίους, ειδικά στους οπλίτες.⁷⁷¹ Αν στο μορφωτικό επίπεδο των ανδρών που στελέχωναν τον Κυπριακό Στρατό προστεθεί και το γεγονός ότι οι Ελληνοκύπριοι προέρχονταν από τις τάξεις της Ε.Ο.Κ.Α.⁷⁷² και οι Τουρκοκύπριοι σύμφωνα με τη Στ. Σουλιώτη από τις τάξεις της Τ.Μ.Τ.,⁷⁷³ τότε η συνύπαρξη που επιχειρήθηκε αποτελούσε αδιαμφισβήτητα μια «δύσκολη δοκιμασία».⁷⁷⁴

Η ανετοιμότητα του στρατοπέδου Β.Μ.Η. σε χώρους φαγητού, διαμονής, σίτισης και εκπαίδευσης, καθυστέρησε την πρόσκληση κατάταξης ανδρών και επέφερε αναστάτωση στις τάξεις τους.⁷⁷⁵ Όπως ανέφερε σχετικά ο ταξίαρχος ε.α. Ευτύχιος Σαλάτας, η μη μετάβαση στην Ελλάδα τον Ιούλιο του 1959, αλλά και η δίμηνη αναμονή από την αίτηση μέχρι και την κατάταξη, δημιούργησε την αίσθηση εμπαιγμού των ανδρών από κάποιους.⁷⁷⁶ Η αναστάτωση στις τάξεις των καταταγέντων απασχόλησε το Υπουργικό Συμβούλιο. Ο υπουργός Άμυνας Ο. Ορεκ πρότεινε την πρόσκληση κατάταξης και την

---

⁷⁶⁷ Συνέντευξη στο συγγραφέα του συνταγματάρχη ε.α. Γεώργιου Ολυμπίου στις 25/4/2009 : «Γνωρίζαμε ότι θα ήμασταν αξιωματικοί όταν κάναμε αίτηση το 1961. Αυτό μας το υποσχέθηκε ο Γιωρκάτζης ο οποίος ήταν φίλος και συναγωνιστής».

⁷⁶⁸ Συνέντευξη στο συγγραφέα του λοχαγού ε.α. Ιάκωβου Καϊσερλίδη στις 25/4/2009, πρβλ. και συνέντευξη του ταξίαρχου ε.α. Χαράλαμπου Φακούρα στις 3/3/2010 : «Ήθελα να πάω στο τελωνείο. Το όνομά μου ήταν στη λίστα των υπαξιωματικών. Με κανόνισε ο Γιωρκάτζης με τον οποίο συνδεόμουν από τον αγώνα. Μου είπε να μη πάω στο τελωνείο και θα με τακτοποιούσε στο στρατό. Έτσι και έγινε».

⁷⁶⁹ Συνέντευξη στο συγγραφέα του ταξίαρχου ε.α. Γεώργιου Χατζηδαμιανού στις 12/8/2008, του ταξίαρχου ε.α. Ρηγίνου Σαμαρά στις 11/9/2009 και του αντιστράτηγου ε.α. Γεώργιου Μαυρουδή στις 8/8/2008.

⁷⁷⁰ Συνέντευξη στο συγγραφέα του συνταγματάρχη ε.α. Ευάγγελου Κιρκιλλή στις 30/7/2008.

⁷⁷¹ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Κυριάκου (Κίκη) Κωνσταντίνου στις 7/8/2007 : «Όλα σχεδόν τα στελέχη του Κυπριακού Στρατού Ελληνοκύπριοι και Τουρκοκύπριοι ήταν άεργοι. Το μορφωτικό τους επίπεδο ειδικά των στρατιωτών ήταν εξαιρετικά χαμηλό».

⁷⁷² Foley, *Legacy of Strife*, σελ. 166, Stephens, *Cyprus : A Place of Arms*, σελ. 175, πρβλ. *Η Σημερινή*, 27/1/2002 : «Οι απόστρατοι αξιωματικοί» του ταξίαρχου ε.α. Ρηγίνου Σαμαρά : «Ήμασταν όλοι στελέχη της ΕΟΚΑ», και συνεντεύξεις Ελληνοκύπριων απόστρατων αξιωματικών/υπαξιωματικών στο συγγραφέα.

⁷⁷³ Soulioti, *Fettered Independence Cyprus 1878-1964, The Narrative*, σελ. 121, Τ.Μ.Τ. Turk Mukavemet Teskilati (Τουρκική Αντιστασιακή Οργάνωση) δανείζομαι τη μετάφραση στα ελληνικά από το βιβλίο του Σπύρου Αθανασιάδη, *Φάκελος Τ.Μ.Τ.*, Λευκωσία 1998, σελ. 8.

⁷⁷⁴ Συνέντευξη στο συγγραφέα του ταξίαρχου ε.α. Ευτύχιου Σαλάτα στις 8/10/2007.

⁷⁷⁵ Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 1/69, Κλάδος Διοικητικής Μερίμνης, Νεοσύλλεκτοι Κυπριακού Στρατού, επιστολή Arif Olgun Διοικητικού Λειτουργού Υπουργείου Αμύνης προς Διοικητήν Τριμερούς Στρατηγείου Μενέλαο Παντελίδη, 3 Μαΐου 1961. Ο Arif Olgun είχε διοριστεί ως διοικητικός βοηθός, 2^{ος} Τάξεως από την 1^η Ιανουαρίου 1961, για τούτο βλ. *Επίσημος Εφημερίς της Κυπριακής Δημοκρατίας*, Αρ. 63, 23^η Μαΐου 1961, Αρ. 462, Διορισμοί, Τυπογραφείο Κυπριακής Δημοκρατίας, Λευκωσία χ.χ.

⁷⁷⁶ Συνέντευξη στο συγγραφέα του ταξίαρχου ε.α. Ευτύχιου Σαλάτα στις 8/10/2007.

ενασχόληση των πρώτων νεοσυλλέκτων με την προετοιμασία του Γενικού Κέντρου Εκπαίδευσης,⁷⁷⁷ αφού κάποιιοι από αυτούς σκέφτονταν ακόμη και την απόσυρση των αιτήσεών τους. Η εισήγηση του υπουργού Άμυνας έγινε αποδεκτή, όπως έγινε και η εισήγηση του για καταβολή στους υποψηφίους βοηθήματος 250 μίλς μηνιαίως για έξοδα σίτισης και ύπνου.⁷⁷⁸

Το πρωί της Παρασκευής, 28 Απριλίου 1961, «εκατόν⁷⁷⁹ περίπου άτομα από τας επαρχίας Λευκωσίας, Κυρηνείας και Αμμοχώστου, τα οποία είχαν επιλογή διά τον ιδρυθησόμενον Κυπριακόν Στρατόν παρουσιάστηκαν κατόπιν προσκλήσεως στο Κέντρο Στρατολογίας στην Πόλη Πάφου στη Λευκωσία».⁷⁸⁰ Η πρώτη πρόσκληση αφορούσε εγγραφή, συνέντευξη από το Συμβούλιο Στρατολογίας και ιατρικές εξετάσεις.⁷⁸¹ Ο πρώτος άνδρας που είχε εγγραφεί ως αξιωματικός στον Κυπριακό Στρατό ήταν ο Ελληνοκύπριος Ανδρέας Ελπιδοφόρος, άλλως «Johnson»,⁷⁸² ενώ ο πρώτος υπαξιωματικός ήταν ο Ελληνοκύπριος Ανδρέας Αμαξάρης από την Κερύνεια.⁷⁸³ Οι επιλεγέντες έπαιρναν αριθμό μητρώου και ο Α. Ελπιδοφόρος ως πρώτος καταταγείς πήρε τον αριθμό 2001.⁷⁸⁴ Ο αριθμός 2.000 αντιστοιχούσε στη συνταγματική πρόνοια των 2.000 στελεχών του Κυπριακού Στρατού. Φαίνεται ότι οι στρατολογικές αρχές είχαν αποφασίσει να αρχίσουν με τον αριθμό 2.000 ως αριθμητική και συμβολική αρχή ενός νεοσύστατου στρατεύματος. Ο αριθμός μητρώου ήταν τετραψήφιος και με κάποιες εξαιρέσεις άγνωστο ακόμη γιατί, παρατηρείται ότι το τελευταίο ψηφίο καθόριζε και την εθνική/κοινοτική προέλευση του υποψηφίου, αφού οι πλείστοι Ελληνοκύπριοι έλαβαν αριθμό μητρώου με τελευταίο ψηφίο περιττό, ενώ οι Τουρκοκύπριοι με ζυγό αριθμό⁷⁸⁵ με τον αντιστράτηγο ε.α. Χαράλαμπο Λόττα να αναφέρει σχετικά : «ήμουν ο τρίτος που κατάγηκε και είχα αριθμό μητρώου 2003. Οι

⁷⁷⁷ Α.Γ.Υ.Σ., Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου, 27 Απριλίου 1961.

⁷⁷⁸ Α.Γ.Υ.Σ., Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου, 27 Απριλίου 1961, αρ. απόφασης 699.

⁷⁷⁹ Από τα 100 άτομα που προσκλήθηκαν για κατάταξη τα 60 ήταν Ελληνοκύπριοι και τα 40 ήταν Τουρκοκύπριοι, όπως ακριβώς προέβλεπε η συνταγματική πρόνοια. Ο αριθμός 100 επιβεβαιώνεται και από δημοσίευμα της εφημερίδας *Ο Φιλελεύθερος*, 2 Μαΐου 1961 : «...Πληροφορούμεθα ότι εκλήθησαν χθες δια ορκωμοσίαν 100 πρόσωπα 60 Έλληνες και 40 Τούρκοι. Προσήλθον δε μόνον 84, ήτοι 51 Έλληνες και 33 Τούρκοι...». Δεν είναι ακόμη γνωστό αν στις 28 Απριλίου παρουσιάστηκαν και οι 100 προσκληθέντες ή αν από αυτό τον αριθμό μόνο οι 84 πήραν πρόσκληση για τις 2 Μαΐου. Εφόσον στις 2 Μαΐου μόνο 84 άτομα είχαν ορκισθεί, τούτο σημαίνει ότι ή από τους 100 οι 16 δεν παρουσιάστηκαν ή ότι είχαν «κοπεί» από τις 28 Απριλίου κατά τη διαδικασία των συνεντεύξεων ή των ιατρικών εξετάσεων. Υπάρχει φυσικά και το ενδεχόμενο να κλήθηκαν 100 να πέρασαν όλοι τις εξετάσεις και να παρουσιάστηκαν στις 2 Μαΐου μόνο 84.

⁷⁸⁰ *Η Μάχη*, 30 Απριλίου 1961.

⁷⁸¹ Συνέντευξη στο συγγραφέα του ε.α. υποστράτηγου Ανδρέα Παμπόρη στις 11/7/2007.

⁷⁸² Συνέντευξη στο συγγραφέα του ε.α. αντιστράτηγου Χαράλαμπου Λόττα στις 27/8/2007.

⁷⁸³ Ομιλία Ανδρέα Αμαξάρη στις 25 Μαΐου 2009 κατά τη διάρκεια της πρώτης ετήσιας Γενικής Συνέλευσης του Συνδέσμου Υπαξιωματικών Κυπριακού Στρατού, στο Κατερίνα Μαρκουλλίδου, «Πρώτη Ετήσια Γενική Συνέλευση του Συνδέσμου Υπαξιωματικών Κυπριακού Στρατού», *Εθνική Φρουρά & Ιστορία*, Υπουργείο Άμυνας, Διεύθυνση Ιστορίας Εθνικής Φρουράς, τεύχος 22, Απρίλιος-Μάιος-Ιούνιος 2009, σσ. 126-127, πρβλ. και συνέντευξη στο συγγραφέα του αντισυνταγματάρχη ε.α. Ανδρέα Αμαξάρη στις 28/8/2009.

⁷⁸⁴ Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 1/7, Κλάδος Διοικητικής Μερίμνης, Περιοδικαί Καταστάσεις Μεταβολών Αξιωματικών και Οπλιτών, «List of Persons Enlisted in the Cyprus Army Cadet Officers».

⁷⁸⁵ Βλ. Παράρτημα με τις κατατάξεις. Στην πρώτη κατάταξη της 2^{ης} Μαΐου οι Ελληνοκύπριοι πήραν αριθμό Μητρώου με τελευταίο ψηφίο μονό αριθμό, ενώ οι Τουρκοκύπριοι με τελευταίο ψηφίο ζυγό αριθμό.

Ελληνοκύπριοι παίρναμε μονό αριθμό. Πρώτος ήταν ο Johnson Μπροστά και μπροστά μου ήταν ο Mahmut Akay»,⁷⁸⁶ ο οποίος ως δεύτερος καταταγείς είχε αριθμό μητρώου 2002.⁷⁸⁷ Οι μαρτυρίες για την εγγραφή της 28^{ης} Απριλίου 1961 είναι αρκετές και κάποιες παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Αναφέρει σχετικά ο Δώρος Ηλία : «Είχα επιλεγεί ως αξιωματικός. Κλήθηκα να πάω στο στρατό και πήγα και πέρασα από ιατρικές εξετάσεις Απρίλη μήνα. Όταν έμαθα ότι θα παίρναμε 12 λίρες το μήνα εγκατέλειψα».⁷⁸⁸ Ακόμη ο υποψήφιος αξιωματικός Δημήτρης Καγιάς, ενώ στην αίτησή του είχε δηλώσει προτίμηση αξιωματικού, μαρτυρεί γιατί τελικά γράφτηκε ως υπαξιωματικός :

[...] Είχα πάει στις 28 Απριλίου 1961 και ήμουν ο 77^{ος} στη σειρά. Αυτό το θυμάμαι χαρακτηριστικά, γιατί πίσω μου ήταν ο Μαυρουδής και ο Χατζηδαμιανού, οι οποίοι πήραν αριθμό μητρώου 2081 και 2085 αντίστοιχα, ενώ εγώ 2077. Είχα κάνει την αίτηση για αξιωματικός, αλλά κάτι τέτοιο δεν έγινε εφικτό. Κατά την ώρα της εγγραφής διαμαρτυρήθηκα και η απάντηση που είχα πάρει από τον εγγράφοντα, ονόματι Χούρρης, ήταν ότι δεν είχα ακόμη κλείσει το 20^ο έτος της ηλικίας μου. Τη συζήτηση την είχε ακούσει ο στρατηγός Παντελίδης ο οποίος επενέβη και μου είπε να εγγραφώ ως υπαξιωματικός και αργότερα όταν θα έκλεινα τα 20, θα μεταπηδούσα στη θέση του αξιωματικού. Κάτι τέτοιο φυσικά δεν έγινε ποτέ [...].⁷⁸⁹

Κατά τη διάρκεια της πρώτης συγκέντρωσης στο Κέντρο Στρατολόγησης, στο οίκημα του Υπουργείου Άμυνας στην Πύλη Πάφου, ο αρχηγός του Κυπριακού Στρατού υποστράτηγος Μ. Παντελίδης, μίλησε στους στρατιώτες σχετικά με τους όρους πειθαρχίας και άλλα στρατιωτικά θέματα,⁷⁹⁰ ενώ πριν από τη συγκέντρωση το Συμβούλιο Στρατολογίας⁷⁹¹ αποτελούμενο από τον αρχηγό και τον υπαρχηγό του Κυπριακού Στρατού έπαιρνε συνεντεύξεις από τους υποψήφιους προς κατάταξη με τον υποψήφιο υπαξιωματικό Χαράλαμπο Φακούρα να θυμάται : «Στις 28 Απριλίου 1961 παρουσιάστηκα στον Αστυνομικό Σταθμό Πύλης Πάφου στη Λευκωσία στην παρουσία του υπαρχηγού Τανιάρ και του αρχηγού Παντελίδη. Ο υπαρχηγός μου έκανε παρατήρηση γιατί δεν μιλούσα την Τουρκική. Οι δυο τους αποτελούσαν το Συμβούλιο Στρατολογίας και μετά από μικρές ολιγόλεπτες συνεντεύξεις ενέκριναν την καταλληλότητά μας. Η συνέντευξη ήταν φαίνεται τυπική, αφού όλοι όσοι πέρασαν απ' αυτή τη διαδικασία είχαμε επίσημα προσκληθεί για

⁷⁸⁶ Συνέντευξη στο συγγραφέα του αντιστράτηγου ε.α. Χαράλαμπου Λόττα στις 27/08/2007.

⁷⁸⁷ Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 1/7, Κλάδος Διοικητικής Μερίμνης, Περιοδικαί Καταστάσεις Μεταβολών Αξιωματικών και Οπλιτών.

⁷⁸⁸ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Δώρου Ηλία στις 14/9/2007. Ο Δώρος Ηλία ήταν αγωνιστής της Ε.Ο.Κ.Α. Υπήρξε εκ των ηγητόρων των ομάδων του Βάσου Λυσσαριδίδη στις διακοινοτικές ταραχές του 1963-1964, βλ. σχετικά το υποκεφάλαιο 4.4.

⁷⁸⁹ Συνέντευξη στο συγγραφέα του υποστράτηγου ε.α. Δημήτριου Καγιά στις 8/12/2008.

⁷⁹⁰ Η Μάχη, 30 Απριλίου 1961.

⁷⁹¹ Κ.Α.Κ., Α.Υ.Ε.Ε.ΚΥ., FA1/2022, Υπουργείο Εξωτερικών-Army of the Republic of Cyprus, Cyprus Army Headquarters προς Tripartite Headquarters, Annual Report of action taken from 16.8.60-12.8.61, 21 Αυγούστου 1961 : « [...] 4 Enlistment: - In accordance with relative regulation executive of Law 8/1961 a Recruiting Council operated, composed of the Commander and Deputy Commander of the C. Army [...] », σελ. 3.

ορκωμοσία». Με το πέρας της συνέντευξης οι νεοσύλλεκτοι πήγαν στο Γενικό Νοσοκομείο Λευκωσίας, έτυχαν «υγειονομικής εξέτασης από το Δρα Ιωαννίδη»⁷⁹² και στη συνέχεια έλαβαν γραπτή πρόσκληση το περιεχόμενο της οποίας στα ελληνικά ανέφερε :

Κύριε, πληροφορείσθε ότι η αίτησίς σας προς κατάταξιν εις τον Κυπριακόν Στρατόν ενεκρίθη υπό του Υπουργού Αμύνης και ως εκ τούτου παρακαλείσθε όπως προσέλθητε εις το Κέντρο Στρατολογίσεως του Υπουργείου Αμύνης, [Πύλη Πάφου] την 8.30 π.μ. ώραν της 2/5/61 δια να δώσητε τον κεκανονισμένον όρκον και υπογράψητε το σχετικόν έγγραφον διαβεβαιώσεως, συμφώνως προς τον περί Στρατού της Δημοκρατίας (Σύνθεσις και Κατάταξις) Νόμον του 1961.⁷⁹³

Μετά την παραλαβή της πρόσκλησης οι υποψήφιοι έφυγαν για τα σπίτια τους και επανήλθαν την Τρίτη 2 Μαΐου για ορκωμοσία⁷⁹⁴ με τον τότε υποψήφιο αξιωματικό Ανδρέα Πασιαρδή να αναφέρει : «Στις 2 Μαΐου 1961 πήγαμε στην Πύλη Πάφου και ορκιστήκαμε. Θυμάμαι χαρακτηριστικά την ημερομηνία, γιατί τυγχάνει να έχω τα γενέθλιά μου. Τη νύχτα λοιπόν της Δευτέρας, πρώτης Μαΐου, εργαζόμουν βάρδια μαζί με τον Θάσο Πετρίδη στο αεροδρόμιο και μόλις τελειώσαμε κατεβήκαμε στην Πύλη Πάφου με τη μηχανή του Θάσου και καταταχθήκαμε. Εκεί είδαμε και το Νίκο Βαρναβίδη».⁷⁹⁵ Έτσι τη συγκεκριμένη ημερομηνία και χωρίς να είναι έτοιμο το Γ.Κ.Ε. άρχισε η πρώτη μαζική κατάταξη στον Αστυνομικό Σταθμό Πύλης Πάφου,⁷⁹⁶ για να ακολουθήσουν ακόμη δύο, στις 12 Μαΐου 1961 και στις 5 Ιουλίου 1961, ενώ δεν έλειψαν και ενδιάμεσες, άλλες ολιγάριθμες και άλλες μεμονωμένες, με το Αρχείο του Τριμερούς Στρατηγείου να μην διαθέτει πλήρη και λεπτομερή στοιχεία γι' αυτές.

Οι δηλώσεις του υπουργού Άμυνας το Μάρτιο του 1961,⁷⁹⁷ προσδιόριζαν ότι στο πρώτο στάδιο αναμενόταν η πρόσληψη τετρακοσίων περίπου ανδρών και μέχρι τις 10 Αυγούστου 1961 είχαν συνολικά καταταγεί 351.⁷⁹⁸ Πιο αναλυτικά, στις 2 Μαΐου κατετάγησαν 84 άνδρες (51 Ελληνοκύπριοι και 33 Τουρκοκύπριοι)⁷⁹⁹ με την Επιτροπή Αναπληρωτών

⁷⁹² Συνέντευξη στο συγγραφέα του ταξίαρχου ε.α. Χαράλαμπου Φακούρα στις 23/9/2008.

⁷⁹³ Ατομική πρόσκληση κατάταξης Νίκου Ευαγγέλου, 28 Απριλίου 1961, (Αρχείο συνταγματάρχη ε.α. Νίκου Ευαγγέλου).

⁷⁹⁴ Συνέντευξη στο συγγραφέα του υποστράτηγου ε.α. Δημήτρη Καγιά στις 8/12/2008 : «Θα έπρεπε να πηγαίναμε 1^η του Μάη για ορκωμοσία επειδή όμως ήταν επίσημη αργία μας έδωσαν πρόσκληση για τις 2 του Μάη».

⁷⁹⁵ Συνέντευξη στο συγγραφέα του ταξίαρχου ε.α. Ανδρέα Πασιαρδή στις 23/7/2008.

⁷⁹⁶ *Ελευθερία*, *Ο Φιλελεύθερος*, *Η Μάχη*, 3 Μαΐου 1961.

⁷⁹⁷ *Εθνική*, 1 Μαρτίου 1961, Δηλώσεις του Υπουργού Άμυνας Osman Orek.

⁷⁹⁸ Κ.Α.Κ., Α.Υ.Ε.Ε.ΚΥ., FA1/2022, Υπουργείο Εξωτερικών-Army of the Republic of Cyprus, Cyprus Army Headquarters προς Tripartite Headquarters, Annual Report of action taken from 16.8.60-12.8.61, 21 Αυγούστου 1961.

⁷⁹⁹ Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 10/1, (1960-1963) Μηνιαία Περιοδικά Εκθέσεις, Ιούνιος 1961, πρβλ. *Ελευθερία*, 3 Μαΐου και *Η Μάχη*, 3 Μαΐου 1961 : «Την πρωίαν της χθες εις το Κέντρον Στρατολογίας του Υπουργείου Άμυνας εγένετο ορκωμοσία Κυπριακού Στρατού, τη παρουσία του Αρχηγού και Υπαρχηγού Στρατού και του Διοικητικού Λειτουργού του Υπουργείου. Εκ των ορκισθέντων οι 51 ήσαν Έλληνες, οι έτεροι δε 33 Τούρκοι».

Υπουργών Εξωτερικών να ενημερώνεται σχετικά από το Τριμερές Στρατηγείο.⁸⁰⁰ Όσοι κατατάχθηκαν έδωσαν τη δια νόμου (8/61) προφορική διαβεβαίωση ενώπιον του αρχηγού του Κυπριακού Στρατού Μ. Παντελίδη και του υπαρχηγού Η. Tanyar. Οι μεν Ελληνοκύπριοι στην ελληνική γλώσσα μετά από εκφώνησή της από τον αρχηγό Μ. Παντελίδη, οι δε Τουρκοκύπριοι στην τουρκική γλώσσα, μετά από εκφώνησή της από τον υπαρχηγό Η. Tanyar.⁸⁰¹ Αμέσως μετά την εκφώνηση, οι νεοσύλλεκτοι όπως προέβλεπε ο νόμος, υπέγραψαν τη διαβεβαίωση η οποία περιείχε τα προσωπικά τους στοιχεία και τον αριθμό αίτησης.⁸⁰² Τη διαβεβαίωση συνυπέγραψαν ο αρχηγός, ο υπαρχηγός του Κυπριακού Στρατού και ως μάρτυρας, ο διοικητικός λειτουργός του Υπουργείου Άμυνας Arif Olgun.⁸⁰³ Η ημερομηνία υπογραφής θεωρείτο και ως η ημέρα επίσημης κατάταξης στον Κυπριακό Στρατό. Στη συνέχεια οι άνδρες μετέβησαν στο Γενικό Κέντρο Εκπαίδευσης όπου τους έγινε μια σύντομη ξενάγηση του χώρου και των εγκαταστάσεων και ακολούθως αφέθηκαν ελεύθεροι και επανήλθαν την επόμενη ημέρα.⁸⁰⁴

Η δεύτερη μαζική κατάταξη έγινε στις 12 Μαΐου 1961 και η εφημερίδα *Η Μάχη* παρουσίασε την επομένη πρωτοσέλιδο με φωτογραφία από την ορκωμοσία «της δεύτερης σειράς νεοσυλλέκτων».⁸⁰⁵ Σε αυτήν κατετάγησαν άλλοι 61 άνδρες με τη μηνιαία έκθεση Μαΐου του Τριμερούς Στρατηγείου να αναφέρει σχετικά :

Κατετάγησαν έτεροι 61 (38Ε/Κ και 23Τ/Κ) δια τον Κυπριακόν Στρατόν. Ανεξαρτήτως του βαθμού δι' ον προορίζονται άπαντες κατετάγησαν ως οπλίται. Συνεπώς ήτοι £10 μέχρις 26 αναλόγως των εξηρητημένων μελών μηνιαίως, επί πλέον την τροφήν εις χρήμαν ήτοι 5 [σελίνια] ημερησίως. Είναι οργανωμένοι εις λόχον των τριών Διμοιριών. Επί κεφαλής του Λόχου και των Διμοιριών ωρίσθησαν εκ των ιδίων. Διετέθη εις άπαντας ανά μια θερινή περισκελίσ, εν ζεύγος αρβυλών και μια αθλητική φανέλλα. Παρουσιάζονται καθ' εκάστην την 09:00 ώραν εις Στρατόπεδον ΒΜΗ και αναχωρούν την 13:00 ώραν.⁸⁰⁶

Στις 27 Μαΐου 1961 ο υποστράτηγος Μ. Παντελίδης αφού ενημέρωσε το Υπουργείο Άμυνας της Κυπριακής Δημοκρατίας για το συνολικό αριθμό κατατάξεων παράλληλα σημείωνε : «*Αι Κυπριακαί Αρχαί προβλέπουν ότι από των μέσων Ιουνίου θα λάβη χώραν η κατάταξις και 175 επί πλέον δια την συμπλήρωσιν της απαιτουμένης δυνάμεως δια την*

⁸⁰⁰ Κ.Α.Κ., Α.Υ.Ε.Ε.ΚΥ., FA1/2022, Υπουργείο Εξωτερικών-Army of the Republic of Cyprus, Εμπιστευτικόν σήμα στην τουρκική και ελληνική γλώσσα του Τριμερούς Στρατηγείου Κύπρου προς την Επιτροπή Αναπληρωτών Υπουργών Εξωτερικών, 3 Μαΐου 1961 και ώρα 10:00, με κοινοποίηση στις πρεσβείες Ελλάδας και Τουρκίας : «*Αναφέρεται ότι Κυπριακός Στρατός κατέταξεν δευτέραν Μαΐου ογδοήκοντα τέσσαρας Αζιωματικούς κι οπλίτας (.) Παράκλησις δια την ενέργειαν των δεόντων παρά τη Ελληνική και Τουρκική Κυβερνήσει (.) δια την ταχείαν αποστολήν του αιτηθέντος οπλισμού και υλικού*». Το σήμα έφερε την υπογραφή του «εκδότου», λοχαγού Αθανάσιου Παπαηλία και την υπογραφή του «εγκρίνοντος» την αποστολή στρατηγού Μενέλαου Παντελίδη.

⁸⁰¹ *Ελευθερία, Ο Φιλελεύθερος*, 3 Μαΐου 1961.

⁸⁰² *Επίσημος Εφημερίς της Κυπριακής Δημοκρατίας*, Νόμος 71/61, Πίναξ Δ.

⁸⁰³ Συνέντευξη στο συγγραφέα του συνταγματάρχη ε.α. Νίκου Ευαγγέλου στις 4/1/2008.

⁸⁰⁴ Συνέντευξη στο συγγραφέα του λοχαγού ε.α. Μάριου Σταυρίδη στις 11/1/2008 και ταξίαρχου ε.α. Ανδρέα Τασουρή στις 19/10/2009.

⁸⁰⁵ *Η Μάχη*, 13 Μαΐου 1961.

⁸⁰⁶ Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 10/1, (1960-1963) Μηνιαία Περιοδικά Εκθέσεις, Μάιος 1961.

σύντομον εκπαίδευσιν».⁸⁰⁷ Ακολούθησε και τρίτη μαζική κατάταξη στις 5 Ιουλίου 1961 όταν κατετάγησαν «έτεροι 129 άνδρες του Κυπριακού Στρατού (103 Ελληνοκύπριοι και 26 Τουρκοκύπριοι)»,⁸⁰⁸ με τον Ευάγγελο Παναγιώτου να θυμάται ότι, προκειμένου να καταταγεί, ξεκίνησε από την Πάφο με άλλους συμπολίτες την προηγούμενη μέρα.⁸⁰⁹ Όπως προκύπτει από τις κατατάξεις, αλλά και τους τόπους καταγωγής πολλών Ελληνοκύπριων ανδρών, εξάγεται το συμπέρασμα ότι η κατάταξη της 2^{ης} Μαΐου αφορούσε άνδρες των επαρχιών Λευκωσίας, Κερύνειας και Αμμοχώστου, της 12^{ης} Μαΐου άνδρες της επαρχίας Λάρνακας, και της 5^{ης} Ιουλίου άνδρες των επαρχιών Πάφου και Λεμεσού.⁸¹⁰

Ακόμη μια κατάταξη όχι όμως μαζική, πραγματοποιήθηκε από τις 7 μέχρι τις 19 Ιουλίου 1961 όταν κατετάγησαν «έτεροι 49 άνδρες εξ ων 21 Ελληνοκύπριοι και 28 Τουρκοκύπριοι»⁸¹¹ με το σύνολο των κατατεγντών να φθάνει τους 323 άνδρες.⁸¹² Δεν υπάρχουν επαρκή ονομαστικά στοιχεία γι' αυτή την κατάταξη,⁸¹³ όπως δεν υπάρχουν καθόλου στοιχεία για ακόμη 28 κατατάξεις που έγιναν μέχρι και τις 10 Αυγούστου 1961, τότε που ο αρχηγός Μ. Παντελίδης ενημέρωσε μέσω της ετήσιας αναφοράς του το Τριμερές Στρατηγείο και το Υπουργείο Άμυνας ότι οι καταταγέντες ανερχόταν σε 351 άνδρες, εκ των οποίων 118 υποψήφιοι αξιωματικοί, 91 υποψήφιοι υπαξιωματικοί και 142 οπλίτες.⁸¹⁴

---

⁸⁰⁷ Κ.Α.Κ., Α.Υ.Ε.Ε.ΚΥ., FA/2022, Υπουργείο Εξωτερικών-Army of the Republic of Cyprus, Μενέλαος Παντελίδης προς Επιτροπή Αναπληρωτών Υπουργών Εξωτερικών, 27 Μαΐου 1961, πρβλ. Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 1/7, Κλάδος Διοικητικής Μερίμνης, Περιοδικά Καταστάσεις Μεταβολών Αξιωματικών και Οπλιτών, επιστολή Arif Olgun προς Διοικητή Τριμερούς Στρατηγείου Μενέλαο Παντελίδη, 20 Μαΐου 1961 : « [...] *The total number of recruits, therefore, up-today amounts 145 [...]* ».

⁸⁰⁸ Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 10/1, (1960-1963) Μηνιαία Περιοδικά Εκθέσεις, Ιούλιος 1961, πρβλ. *Ο Φιλελεύθερος*, 6 Ιουλίου 1961.

⁸⁰⁹ Συνέντευξη στο συγγραφέα του ταξίαρχου ε.α. Ευάγγελου Παναγιώτου στις 30/1/2009.

⁸¹⁰ Τούτο εξάγεται μέσα από τις συνεντεύξεις προς το συγγραφέα.

⁸¹¹ Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 10/1, (1960-1963) Μηνιαία Περιοδικά Εκθέσεις, Ιούλιος 1961.

⁸¹² Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 10/1, (1960-1963) Μηνιαία Περιοδικά Εκθέσεις, Ιούλιος 1961 : «*Σύνολον καταταγέντων μέχρι σήμερα εις Κυπριακόν Στρατόν Ελληνοκύπριοι: 78 Αζ/κοί, 52 υπαζ/κοί, 81 οπλίται. Τουρκοκύπριοι : 26 Αζ/κοί, 36 Υπαζ/κοί, 50 οπλίται, ήτοι εν συνόλω Αζ/κοί 104, υπαζ/κοί 88 και οπλίται 131. Γενικό Σύνολον 323*».

⁸¹³ Η αναζήτηση στοιχείων επιχειρήθηκε από το συγγραφέα, αλλά όσοι προσωπικοί φάκελοι των απόστρατων αξιωματικών φυλάγονται στη Δ.Ι.Ε.Φ. δεν είναι προσβάσιμοι.

⁸¹⁴ Κ.Α.Κ., Α.Υ.Ε.Ε.ΚΥ., FA1/2022, Υπουργείο Εξωτερικών-Army of the Republic of Cyprus, Cyprus Army Headquarters προς Tripartite Headquarters, Annual Report of action taken from 16.8.60-12.8.61, 21 Αυγούστου 1961, παράγραφος 4 : « [...] *In accordance with relative regulation executive of Law 8/1961 a Recruiting Council operated, composed of the commander and Deputy Commander of the C. Army through which an enlistment took place up to 10.8.61 as follows : Candidate Officers 118, Candidate N.C.Os 91 (Non Commissioned Officers) Soldiers 142*», παράγραφος 5 : « [...] *the beginning of training as part of the foreseen "short training" as well as of the regular training of the first line of officers it is foreseen that it should start on the 4th September*», πρβλ. και Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 10/1, (1960-1963) Μηνιαία Περιοδικά Εκθέσεις, Σεπτέμβριος 1961 : «*Οι εκπαιδευόμενοι ανέρχονται εις 129 αξιωματικούς (77 Ελληνοκυπρίους και 52 Τουρκοκυπρίους), εις 56 υπαξιωματικούς (33 Ελληνοκυπρίους, 22 Τουρκοκυπρίους και 1 μη καθορισθείσης Εθνικότητας) και 112 στρατιώτας (66 Ελληνοκύπριοι και 46 Τουρκοκύπριοι). Η διάρκεια εκπαίδευσεως είναι δίμηνος δια τους υπαξιωματικούς, Στρατιώτας και τους 69 αξ/κούς (41 Ελληνοκυπρίους και 28 Τουρκοκυπρίους), δια δε τους υπολοίπους αξ/κούς εξάμηνος (36 Ελληνοκυπρίους και 24 Τουρκοκυπρίους)*». Οι αριθμητικές διαφορές συγκρινόμενες με τη μηνιαία έκθεση Ιουλίου 1961 δικαιολογούνται λόγω : α) των αποφάσεων του Υπουργικού Συμβουλίου για αποπομπές ανδρών ένεκα πειθαρχικών παραπτωμάτων, β) των

Γιατί όμως παρατηρήθηκαν εκτός από τις μαζικές και άλλες ολιγάριθμες ενδιάμεσες κατατάξεις; Από συνεντεύξεις απόστρατων αξιωματικών φαίνεται ότι στη διαδικασία κατάταξης υπήρχαν και «*παρασκηνιακές κατατάξεις*».⁸¹⁵ Στις 10 Ιουνίου 1961⁸¹⁶ κατατάχθηκε ο Νικόλαος Ζένιος ως υποψήφιος αξιωματικός, ο οποίος αφού εγκατέλειψε τη Σχολή Ευελπίδων στην Ελλάδα, αποτάθηκε για κατάταξη στις κυπριακές αρχές και προσλήφθηκε : «*Γύρισα από την Ελλάδα και αμέσως πήγα στο στρατό. Χωρίς αίτηση με προσέλαβαν αφού είδαν την εμπειρία μου από τη Σχολή Ευελπίδων*».⁸¹⁷ Σε μια άλλη περίπτωση τα όσα ανέφερε ο ταξίαρχος ε.α. Ρηγίνος Σαμαράς, ο οποίος έκανε αίτηση στις 4 Μαρτίου 1961⁸¹⁸ και δεν κλήθηκε για κατάταξη, απαντούν στο ερώτημα των ενδιάμεσων κατατάξεων :

Μια μέρα το καλοκαίρι ο Νίκος Κόσης κυνηγούσε στην περιοχή μου και του είπα για το θέμα. Αμέσως μου έγραψε μια συστατική επιστολή για το στρατηγό Παντελίδη λέγοντάς μου ότι αγωνιστές σαν και εμένα δεν έπρεπε να έμεναν εκτός του στρατού. Μη φανταστείτε σπουδαία πράγματα, σε ένα απλό χαρτάκι έγραψε : "Παρακαλώ στρατηγέ όπως προσληφθεί ο Σαμαράς Ρηγίνος" με την υπογραφή του. Πήγα μόνος μου και το παρουσίασα στο στρατηγό, με δέκτηκαν αμέσως και αυθημερόν έδωσα τη διαβεβαίωση στον Αζίνα. Αν θυμάμαι καλά ήταν Ιούλιος μήνας.⁸¹⁹

Σε κάθε περίπτωση, δεν πρέπει να αποκλείονται και είναι πολύ πιθανόν να υπήρχαν και άλλες παράμετροι που δεν επέτρεψαν τη στρατολόγηση ανδρών σε καθορισμένη ημέρα κατάταξης, όπως λόγοι υγείας, προσωπικοί, ή ακόμη και απόσυρσης του ενδιαφέροντος από κάποιο υποψήφιο και πρόσκληση κάποιου άλλου.

Παρόλο που οι πρώτοι άνδρες κατατάχθηκαν το Μάιο η εκπαίδευση άρχισε στις 11 Σεπτεμβρίου 1961. Η καθυστέρηση στην έναρξη οφειλόταν σε τρεις κυρίως λόγους : στην καθυστέρηση πρόσληψης πολιτικού προσωπικού για την ομαλή λειτουργία του Γενικού Κέντρου Εκπαίδευσης, στην καθυστέρηση στελέχωσης του Κυπριακού Στρατού με πυρήνα αξιωματικών έτσι ώστε να μπορέσει να λειτουργήσει στα πρώτα του στάδια (υλοποιήθηκε την 1^η Ιουνίου 1961), αλλά και όπως ανέφερε σε επιστολή του προς την Επιτροπή Αναπληρωτών Υπουργών στις 27 Μαΐου 1961 ο αρχηγός Μ. Παντελίδης, στην ανυπαρξία συμφωνίας για παροχή οπλισμού - συμφωνήθηκε στις 12 Αυγούστου 1961 - μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας :

πιθανών αλλαγών στο σύνολο των ανδρών ειδικά των υπαξιωματικών που θα εκπαιδεύονταν, με πιο πιθανή εξήγηση να επιχειρήθηκε εκπαίδευση μεγαλύτερου αριθμού ανδρών λόγω του διαφαινόμενου τουρκοκυπριακού veto.

⁸¹⁵ Συνέντευξη στο συγγραφέα του ταξίαρχου ε.α. Χρυσάφη Χρυσάφη, 13 και 14/8/2008.

⁸¹⁶ Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 1/7, Κλάδος Διοικητικής Μερίμνης, Περιοδικά Καταστάσεις Μεταβολών Αξιωματικών και Οπλιτών.

⁸¹⁷ Συνέντευξη στο συγγραφέα του ταξίαρχου ε.α. Νικόλαου Ζένιου στις 8/2/2008.

⁸¹⁸ Δ.Ι.Ε.Φ., Α2Φ31Τ33, Μητρώον Εγγραφών Κυπριακού Στρατού (εγγραφές 4^{ης} Μαρτίου 1961).

⁸¹⁹ Συνέντευξη στο συγγραφέα του ταξίαρχου ε.α. Ρηγίνου Σαμαρά στις 13/8/2008.

[...] 3. Ως γνωστόν ο Κυπριακός Στρατός, δεν έχει εισέτι εφοδιασθή δια του απαραίτητου οπλισμού, εκπαιδευτικών βοηθημάτων και μέσω των Δ.Μ. Συνεπώς δεν είναι δυνατή ακόμη η έναρξις της προγραμματισθείσης εκπαίδευσως συμφώνως των Συμφωνιών.

4. Ως Αρχηγός του Κυπριακού Στρατού και Διοικητής του Τριμερούς Στρατηγείου έκρινα σκόπιμον όπως το καταταγέν προσωπικόν, μέχρι της έναρξεως της προγραμματισθείσης εκπαίδευσως, απασχολήται ωφελίμως αφ' ενός με την τακτοποίησιν του στρατοπέδου Β.Μ.Η., όπερ θα χρησιμοποιηθή ως Γενικόν Κέντρον Εκπαίδευσως του Κυπριακού Στρατού, αφ' ετέρου δε επί μίαν ώραν ημερησίως εις Στοιχειώδη Γενικά θεωρητικά αντικείμενα επί των βασικών Αρχών αίτινες διέπουν τον Στρατόν, υφ' ενός ή δύο Αξ/κών.

5. Επειδή η έναρξις της προγραμματισθείσης εκπαίδευσως, δεν είναι δυνατή διά τους εκτεθέντας ανωτέρω λόγους, η εκτέλεσις των εν παραγράφω 4 θεωρητικών διδασκαλιών χαρακτηρίζεται ως απασχόλησις του καταταγέντος προσωπικού και παροχή βοηθείας εις τον Κυπριακόν Στρατόν, δι' ό παρακαλώ διά την έγκρισιν της αποφάσεως ταύτης, ήτις εφαρμοσθήσεται και δια τους προσεχώς καταταγισομένους.⁸²⁰

Ο αρχηγός Μ. Παντελίδης προκειμένου να διασφαλίσει την υλοποίηση των προαναφερθέντων αναγκών εξέφρασε και την αντίθεσή του στην έναρξη κατάταξης της τρίτης φάσης.⁸²¹ Η αντίθεσή του, εκτός των λόγων που η επιστολή αναφέρει, ενδεχομένως να συσχετιζόταν με τις διαφωνίες που προέκυψαν μεταξύ αρχηγού και υπαρχηγού στο ζήτημα της σύνθεσης των μονάδων του Κυπριακού Στρατού, ζήτημα που εξετάστηκε σε προηγούμενο υποκεφάλαιο με το Υπουργικό Συμβούλιο να λαμβάνει απόφαση για μεικτή σύνθεση. Έτσι ενώ η τρίτη φάση κατάταξης ήταν προγραμματισμένη να αρχίσει τις 15 Ιουνίου, άρχισε *«κατόπιν απαιτήσεως του Αρχιεπισκόπου»*⁸²² στις 5 Ιουλίου 1961, που δεν πρέπει να ήταν άσχετη με τις πιέσεις που ο Μακάριος δεχόταν από άνδρες που επιζητούσαν την επαγγελματική τους αποκατάσταση.⁸²³

Το καλοκαίρι του 1961 οι νεοσύλλεκτοι υποψήφιοι αξιωματικοί, υπαξιωματικοί και οπλίτες δεν είχαν να ασχοληθούν με κάτι συγκεκριμένο. Όπως αναφέρθηκε το στρατόπεδο του Β.Μ.Η. βρισκόταν σε κακή κατάσταση και οι πρώτοι καταταγέντες χρησιμοποιήθηκαν κυρίως για καθαριότητα και προετοιμασία του στρατοπέδου με τον ελλαδίτη εκπαιδευτή Άρη Μητσόπουλο να θυμάται : *«βάζαμε αρκετούς στρατιώτες και καθάριζαν το στρατόπεδο,*

⁸²⁰ Κ.Α.Κ., Α.Υ.Ε.Κ.Υ., FA1/2022, Υπουργείο Εξωτερικών-Army of the Republic of Cyprus, Μενέλαος Παντελίδης προς Επιτροπήν Αναπληρωτών Υπουργών Εξωτερικών, 27 Μαΐου 1961.

⁸²¹ Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 10/1, (1960-1963) Μηνιαία Περιοδικά Εκθέσεις, Μάιος 1961.

⁸²² Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 10/1, (1960-1963) Μηνιαία Περιοδικά Εκθέσεις, Ιούνιος 1961.

⁸²³ Συνέντευξη στο συγγραφέα του αντιστράτηγου ε.α. Γεώργιου Μαυρουδή στις 11/7/2007 : *«Πολλοί αγωνιστές πιέζαμε το Νίκο Μακρίδη και τον Παύλο Παυλάκη και αυτοί πίεζαν το Μακάριο με τη σειρά τους για να καταταγούμε στο στρατό αφού ζητούσαμε δουλειά»*, πρβλ. και συνέντευξη του υπασπιστή του Γεώργιου Γρίβα Διγενή και υπουργού Συγκοινωνιών μέχρι και τον Οκτώβριο του 1959 Αντώνη Γεωργιάδη στις 10/6/2009 : *«Παρόλες τις διαφορές τους ο Μακάριος δεσμεύτηκε απέναντι στο Διγενή να αποκατασταθούν οι αγωνιστές κάτι που δεν παρέλειψε να πράξει»*.

ενώ άλλοι μας βοηθούσαν στην οργάνωση του στρατοπέδου».⁸²⁴ Πολλές φορές, οι εκπαιδευτές για να γεμίσουν τις ώρες τους έκαναν στους στρατιώτες και κάποια μαθήματα με τους βασικούς κανόνες στρατιωτικής πειθαρχίας. Ο υποψήφιος αξιωματικός Χρυσάφης Χρυσάφη αναφέρει σχετικά : «Δεν είχαμε να κάνουμε και πολλά πράγματα το καλοκαίρι του 1961. Ένας με δύο αξιωματικοί μας έκαναν εκπαίδευση. Χαρακτηριστικά θυμάμαι τον Κυριαζόπουλο που μας μάζευε κάτω από τους ευκαλύπτους του Β.Μ.Η.»⁸²⁵ Η εκπαίδευση έμοιαζε με απασχόληση αφού πολλές φορές οι εκπαιδευόμενοι πήγαιναν στο Γ.Κ.Ε με πολιτικά.⁸²⁶ Ο Κυπριακός Στρατός το καλοκαίρι του 1961 έμοιαζε περισσότερο με «προσκοπική κατασκήνωση».⁸²⁷ Η «ακαταστασία και ανοργανωσιά»⁸²⁸ που επικρατούσε έφερε το ζήτημα προς συζήτηση στο Υπουργικό Συμβούλιο με τον υπουργό Άμυνας Ο. Ορεκ να αναφέρει ότι γινόταν δέκτης πολλών παραπόνων σχετικά με την καθυστέρηση στην εκπαίδευση από άνδρες που είχαν καταταγεί.⁸²⁹

Ωστόσο, με τη βελτίωση των εγκαταστάσεων σίτισης και εκπαίδευσης στο Β.Μ.Η., την πρόσληψη με τριετές συμβόλαιο την 1^η Ιουνίου,⁸³⁰ τεσσάρων Τουρκοκύπριων και έξι Ελληνοκύπριων επαγγελματιών αξιωματικών, τον εφοδιασμό των νεοσύλλεκτων με τον απαραίτητο εξοπλισμό,⁸³¹ την υπογραφή στις 12 Αυγούστου 1961 της συμφωνίας Ελλάδας και Τουρκίας για την προμήθεια οπλισμού, την άφιξη μέχρι και τις 23 Αυγούστου 123 μελών εκ των 125⁸³² της εκπαιδευτικής ομάδας, ο Κυπριακός Στρατός ήταν έτοιμος για την έναρξη της εκπαίδευσης που προνοούσε η Συνθήκη Συμμαχίας.

---

⁸²⁴ Συνεντεύξεις στο συγγραφέα του συνταγματάρχη ε.α. Άρη Μητσόπουλου στις 14/3/2008 και του αντισυνταγματάρχη ε.α. Ανδρέα Παναγή στις 8/1/2009 : «Καθαρίζαμε το Β.Μ.Η. για δυο μήνες ενώ σε πολλές περιπτώσεις σκοτώναμε και φίδια».

⁸²⁵ Συνέντευξη στο συγγραφέα του ταξίαρχου ε.α. Χρυσάφη Χρυσάφη, 13 και 14/8/2008.

⁸²⁶ Συνέντευξη στο συγγραφέα του ταξίαρχου ε.α. Χαράλαμπου Φακούρα στις 23/9/2008.

⁸²⁷ Συνέντευξη στο συγγραφέα του ταξίαρχου ε.α. Χρυσάφη Χρυσάφη, 13 και 14/8/2008.

⁸²⁸ Συνέντευξη στο συγγραφέα του υποστράτηγου ε.α. Παναγιώτη Αθανασιάδη στις 13/8/2008 και αντιστράτηγου ε.α. Χαράλαμπου Λόττα στις 12/9/2007.

⁸²⁹ Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου, 13 Ιουλίου 1961.

⁸³⁰ Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου, 1 Ιουνίου 1961, αρ. απόφασης 830 : «For the engagement to be for the period of three years, renewable with Council's approval for a further period of three years».

⁸³¹ Κ.Α.Κ., Α.Υ.ΕΞ.ΚΥ., FA1/2022, Υπουργείο Εξωτερικών-Army of the Republic of Cyprus, Cyprus Army Headquarters προς Tripartite Headquarters, Annual Report of action taken from 16.8.60-12.8.61, 21 Αυγούστου 1961

⁸³² Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 3/5, Κλάδος Σχεδίων Επιχειρήσεων, Εισερχόμενα 1961-1962-1963 (Ανωμόλως επιστραφέντα), Ετησία Αναφορά Κλάδου Εκπαιδευσεως προς το Τριμερές Στρατηγείον, 22 Αυγούστου 1961, παράγραφος 4 : «Άπαν το προσωπικόν ταύτης [Εκπαιδευτικής Ομάδος] συνεκεντρώθη αρχάς Αυγούστου πλὴν ενός Ἑλληνοσ Υπολόγου και ενός Ἑλληνοσ Υπαζ'κού Διαχειριστού». Συνέντευξη στο συγγραφέα του συνταγματάρχη ε.α. Άρη Μητσόπουλου μέλους της εκπαιδευτικής ομάδας στις 14/3/2008 : «Είχαμε φτάσει τον Ιούνιο και τον Ιούλιο και Αύγουστο αν θυμάμαι καλά συμπλήρωσαν την Ε.Ο.Κ.Σ. και άλλοι αξιωματικοί, αφού αρχικά αριθμούσαμε λίγα άτομα».

3.3 Ελληνοκύπριοι και Τουρκοκύπριοι αξιωματικοί στον Κυπριακό Στρατό.

Την 1^η Ιουνίου 1961 μετά από απόφαση του Υπουργικού Συμβουλίου, οι Άθως Μυριανθόπουλος, Γεώργιος Αζίνας, Χρήστος Φώτης, Παντελάκης Πανταζής, Κυριάκος Κωνσταντίνου, Αναστάσιος Μάρκου, Fethi Aktar, Bulent Hatunoglu, Adnan Tunceli και Hassan Asici⁸³³ προσλήφθηκαν «επί συμβολαίω»⁸³⁴ για να ασκήσουν διοικητικά καθήκοντα στον Κυπριακό Στρατό. Το αρχειακό υλικό του Τριμερούς Στρατηγείου απαντά σε ερωτήματα που έχουν να κάνουν με τα κριτήρια επιλογής τους, ενώ οι συνεντεύξεις τριών ζώντων απόστρατων Ελληνοκύπριων αξιωματικών, φωτίζουν άγνωστες πτυχές για τη διαδικασία και το χρονικό της δικής τους άφιξης, όχι όμως και με τις αφίξεις των τεσσάρων Τουρκοκύπριων αξιωματικών.

Πιο συγκεκριμένα, ένα από τα προβλήματα που αντιμετώπισε ο αρχηγός και ο υπαρχηγός του Κυπριακού Στρατού ήταν «η εξασφάλισις ανωτέρων στελεχών δια την πλαισίωσιν των διοικητικών και επιτελικών θέσεων των Μονάδων και υπηρεσιών του Κυπριακού Στρατού»,⁸³⁵ που το Υπουργικό Συμβούλιο ενέκρινε το Δεκέμβριο του 1960, ώστε να λειτουργήσει ο Κυπριακός Στρατός.⁸³⁶ Με δεδομένο ότι τις διοικητικές θέσεις δεν μπορούσαν να τις καλύψουν αξιωματικοί της εκπαιδευτικής ομάδας⁸³⁷ και προκειμένου να ξεπεραστεί το πρόβλημα, μετά από επιμονή του αρχηγού Μ. Παντελίδη,⁸³⁸ προτάθηκαν από το Τριμερές Στρατηγείο τέσσερις λύσεις.⁸³⁹ Η τέταρτη, που αποτελούσε από μόνη

⁸³³ Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου, 1 Ιουνίου 1961, αρ. απόφασης 830, πρβλ. Πανταζής, *Το οδοιπορικό μιας μοιρασμένης πατρίδας*, σελ. 23.

⁸³⁴ Δ.Ι.Ε.Φ., Α2Φ3Τ1, Βιβλίο Ημερήσιας Διαταγής Κυπριακού Στρατού, Ημερήσια Διαταγή 15.4.1964.

⁸³⁵ Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 4/58, Κλάδος Οργανώσεως και Εκπαιδεύσεως, FILE 1 : «ΤΜΗΜΑ ΕΤΗΣΙΑΣ ΑΝΑΦΟΡΑΣ ΤΡΙΜΕΡΟΥΣ ΣΤΡΑΤΗΓΕΙΟΥ ΠΕΡΙΛΑΜΒΑΝΟΝ ΘΕΜΑΤΑ ΟΡΓΑΝΩΣΕΩΣ ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ», 14 Αυγούστου 1961.

⁸³⁶ Κ.Α.Κ., Α.Υ.Ε.Ε.ΚΥ., FA1/2022, Υπουργείο Εξωτερικών-Army of the Republic of Cyprus, Cyprus Army Headquarters προς Tripartite Headquarters, Annual Report of action taken from 16.8.60-12.8.61, 21 Αυγούστου 1961 : «*The organization and composition was approved in principle by the Council of Ministers in December 1960*».

⁸³⁷ Κ.Α.Κ., Π.Ε.Σ. 1/25, Treaty of Alliance-Annex D, άρθρο XVI, παράγραφος 7.

⁸³⁸ Κ.Α.Κ., Α.Υ.Ε.Ε.ΚΥ., FA1/2022, Υπουργείο Εξωτερικών-Army of the Republic of Cyprus, Cyprus Army Headquarters προς Tripartite Headquarters, Annual Report of action taken from 16.8.60-12.8.61, 21 Αυγούστου 1961.

⁸³⁹ Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 4/58, Κλάδος Οργανώσεως και Εκπαιδεύσεως, FILE 1, «Τμήμα της Ετησίας Αναφοράς του Τριμερούς Στρατηγείου υποβληθησόμενον εις την Τριμερή Επιτροπήν Υπουργών Εξωτερικών και όπερ περιλαμβάνει θέματα Οργανώσεως-Εκπαιδεύσεως», 5 Ιανουαρίου 1961. Σύμφωνα με την πρόταση το Τριμερές Στρατηγείο πρότεινε 4 εισηγήσεις : « [...] Δια την αντιμετώπισιν του προβλήματος τούτου προτείνονται αι κατωτέρω 4 λύσεις : α) Οριστική διάθεσις υπό των Κυβερνήσεων Ελλάδος και Τουρκίας των απαιτουμένων, βάσει των πινάκων Συνθέσεως του Κυπριακού Στρατού και υπηρετούντων τυχόν εις τους Στρατούς των ανωτέρω χωρών, Κυπρίων την καταγωγήν ανωτέρων αξ/κών, τηρουμένης της προβλεπομένης δια την δομήν του Κυπριακού Στρατού αναλογίας του 60 και 40% μεταξύ των δύο εθνικοτήτων. Εν αδυναμία εξευρέσεως υπό των δύο Κυβερνήσεων των ως άνω αξ/κών να διατεθώσιν αντίστοιχοι αξιωματικοί και κατά ένα βαθμόν κατώτεροι του προβλεπομένου τοιούτου β) Διάθεσις επί δανεισμό υπό των Κυβερνήσεων Ελλάδος και Τουρκίας και μέχρι δημιουργίας των απαιτουμένων, βάσει των πινάκων συνθέσεως του Κυπριακού Στρατού, ικανών ανωτέρων αξ/κών, Κυπρίων ή ού την καταγωγήν ανωτέρων αξ/κών με αναλογίαν 60 και 40% μεταξύ των δύο εθνικοτήτων γ) Εξεύρεσις εφ' όσον υπάρχουν,

της συνδυασμό των τριών πρώτων, παρουσιάστηκε ως πρόταση στο αρμόδιο βάσει νόμου να αποφασίσει Υπουργικό Συμβούλιο⁸⁴⁰ στις 9 Μαρτίου 1961.⁸⁴¹ Τότε ο υπουργός Άμυνας, κατόπιν υπόδειξης του αρχηγού και υπαρχηγού του Κυπριακού Στρατού, εισηγήθηκε την πρόσληψη 10 αξιωματικών κυπριακής καταγωγής με προϋπηρεσία είτε στον Αγγλικό, είτε στον Τουρκικό, είτε στον Ελληνικό Στρατό για να στελεχώσουν διοικητικές και επιτελικές θέσεις του Κυπριακού Στρατού.

Η πρόταση που συμπεριελάμβανε και εισήγηση για καταβολή ειδικού επιδόματος που θα λειτουργούσε ως επιπρόσθετο κίνητρο,⁸⁴² εγκρίθηκε την ίδια ημέρα, ενώ η λήψη απόφασης για το ειδικό επίδομα, μετατέθηκε σε επόμενη συνεδρία, αφού παραπέμφθηκε για γνωμοδότηση στον υπουργό Οικονομικών Ρ. Θεοχάρους.⁸⁴³ Πέντε στους δέκα

Κυπρίων πολιτών υπηρετησάντων τυχόν ως εφεδρών ή μονίμων αξ/κών εις τον Βρετανικόν ή έτερον ξένον στρατόν και εις το Πεζικόν ή Πυρ/κό ή Τεθ/να με βαθμόν τουλάχιστον λοχαγού και εχόντων ηλικίαν κατάλληλον δια τας θέσεις δι' ας προορίζονται. Ούτοι προ της τοποθετήσεως των εις τας προβλεπομένας θέσεις δέον να υποστούν μια ειδικήν εκπαίδευσιν διαρκείας 6 μηνών και εις αντικείμενα τοιαύτα ώστε να δυνηθούν να εκτελέσουν τα καθήκοντα δι' α προορίζονται δ) Συνδυασμός των ανωτέρω τριών λύσεων ε) Εάν δεν υιοθετηθούν ή δεν είναι δυνατόν να εφαρμοσθούν αι ανωτέρω λύσεις προτείνεται ως εσχάτη λύσις η χρησιμοποίησις εκπαιδευθέντων εις το Γενικόν Κέντρον Εκπ/σεως αξ/κών, αφού πρότερον ούτοι υπηρετήσουν επί ένα τουλάχιστον έτος εις Επιτελεία ή Μονάδας του Κυπριακού Στρατού και υποστούν ειδικήν εκπαίδευσιν διαρκείας ενός περίπου έτους εις οργανωθησόμενον εις Γεν. Κέντρον Εκπ/σεως Ειδικών Σχολείων Προκ. Εκπαιδέσεως. Η λύσις αυτή απαιτεί περίοδον 2½ ετών. Κατά το χρονικόν τούτο διάστημα τα Τάγματα του Κυπριακού Στρατού θα διοικούνται υπό αξ/κών αποφοιτησάντων του Κέντρον Εκπ/σεως και εχόντων Συμβούλους επί ζητημάτων Διοικήσεως Επιχειρήσεων και Εκπαιδέσεως μέλη της Εκπαιδευτικής Ομάδος. Ιδιαίτερος το ανωτέρω πρόβλημα παρουσιάζεται οξύτερον εις το Γεν. Κέντρον Εκπαιδέσεως δια την πλαισίωσιν των Ανωτέρων Αξ/κών της Διοικήσεως τούτου διότι το προσωπικόν είναι απαραίτητον να εξευρεθή προ της ενάρξεως της εκπαιδέσεως του Κυπριακού Στρατού. Δια την αντιμετώπισιν του προβλήματος προτείνεται όπως προσωρινώς και μέχρις ότου παραχθή το κατάλληλον προς τούτο Κυπριακόν προσωπικόν τοποθετησώσιν αμέσως τρεις ανώτεροι αξιωματικοί, ή εν εναντία περιπτώσει να αναληφθή η Διοίκησις του Κέντρον Εκπαιδέσεως υπό προσωπικόν της Εκπαιδευτικής Ομάδος, καίτοι δεν προβλέπεται υπό της Συμφωνίας άσκησις διοικήσεως υπό του Ελληνικού και Τουρκικού Εκπαιδευτικού προσωπικού και Τουρκικού Εκπαιδευτικού προσωπικού εντός του Κυπριακού Στρατού (άρθρον XVI)». Για την Εκπαιδευτική Ομάδα βλ. κεφάλαιο 3.4.

⁸⁴⁰ Επίσημος Εφημερίς της Κυπριακής Δημοκρατίας, Νόμος 8/61, κεφάλαιο 5, παράγραφος (1) : «Ο διορισμός πάντων των αξιωματικών και υπαξιωματικών θα γίνεται υπό του Υπουργικού Συμβουλίου».

⁸⁴¹ Α.Γ.Υ.Σ., Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου, 9 Μαρτίου 1961, submission (175/61) Ministry of Defence to the Council of Ministers : «Appointment of Officers of Cypriot Origin for Special Duties in the Cyprus Army» 6th March 1961, Φάκελος 14/1961/IV Submissions to the Council of Ministers (134/61-179/61).

⁸⁴² Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου, 9 Μαρτίου 1961, πρόταση νόμου (175/61) : « [...] 3. *In view of the fact, therefore, that at the commencement of the Cyprus Army there will be no Officers from the Cyprus Army to perform special duties as Staff Officers, Instructors and as Officers to take Command of the General Training Center, the Commander of the Cyprus Army recommended and the Minister of Defence agreed that 10 Officers of Cypriot origin with service in Greek Turkish or British Armed forces who are willing to accept appointment in the Cyprus Army, should be appointed as early as possible and entrusted with such important responsibilities as those mentioned above. 4. As for the salaries to be paid to these Officers, it is recommended that these Officers should receive the basic salary of their respective ranks plus an additional special allowance of 300 - per annum (UNDER section 7 (1) of the Army of the Republic (Constitution and Enlistment) Law 1961, the Council has power to authorize the payment of a special Allowance to Officers performing technical or other special Duties) [...]*». Στις συζητήσεις για επιχορήγηση επιδόματος ο πρόεδρος Μακάριος δεν συμφωνούσε. Ο υπουργός Άμυνας είπε ότι συζήτησε το θέμα με το Μεν. Παντελίδη ο οποίος παρατήρησε ότι κανένας δεν θα ερχόταν χωρίς ειδικό επίδομα.

⁸⁴³ Α.Γ.Υ.Σ., Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου, 9 Μαρτίου 1961.

αξιωματικούς θα προσλαμβάνονταν άμεσα, ενώ οι υπόλοιποι εντός έξι μηνών.⁸⁴⁴ Έτσι λοιπόν μετά την απόφαση του Υπουργικού Συμβουλίου που άνοιξε τη διαδικασία πρόσληψης, ο υπουργός Άμυνας Ο. Ορεκ έγραφε στις 30 Μαρτίου 1961 στον πρέσβη της Ελλάδας στην Κύπρο Μιλτιάδη Δελιβάνη :

Εξοχώτατε,

Το Υπουργικό Συμβούλιο ενέκρινε εισήγησιν ημετέρου Υπουργείου προς διορισμόν, εις ανωτέρους και ειδικής φύσεως βαθμούς του Στρατού της Κυπριακής Δημοκρατίας, δέκα Αξιωματικών Κυπριακής καταγωγής, οίτινες εξεπαιδεύθησαν εις τον Ελληνικόν και Τουρκικόν Στρατόν. Συμφώνως της ποσοτικής αναλογίας του προσωπικού του Στρατού, ήτις καθορίζεται εις το Κυπριακόν Σύνταγμα, το ημέτερον Υπουργείον απεφάσισεν όπως διορίση εξ Ελλάδος 6 εκ των 10 ως άνω αναφερομένων αξιωματικών, ως ακολούθως: - 3 Ταγματάρχας και 3 Λοχαγούς. Ως εκ τούτου ευσεβάστως αιτούμαι της αρωγής σας προς επιλογήν των 6 αξιωματικών οίτινες κατέχουν τα αναγκαία προσόντα δι' υπηρεσίαν εις τον Στρατόν της Κυπριακής Δημοκρατίας, είναι Κυπριακής καταγωγής και κατέχουν τα αναγκαία προσόντα προς απόκτησιν ιθαγενείας της Κυπριακής Δημοκρατίας. Οι τρεις εξ αυτών πρέπει να φθάσουν αμέσως εις Κύπρον και οι επόμενοι τρεις κατόπιν δύο εβδομάδων. Δυνάμει του περί Στρατού της Δημοκρατίας Νόμου έκαστος πρέπει να είναι πολίτης της Κυπριακής Δημοκρατίας δια να δύναται να καταταγή εις τον Κυπριακόν Στρατόν. Εκ μέρους όμως του Υπουργείου τούτου ουδεμία ένστασις προβλέπεται όπως οι επιλογήσόμενοι έξι αξιωματικοί διατηρήσουν την Ελληνικήν των υπηκοότητα [...]⁸⁴⁵

Ενώ οι προετοιμασίες για την κάθοδο των αξιωματικών προχωρούσαν, στο Υπουργικό Συμβούλιο η συζήτηση για την παραχώρηση ειδικού επιδόματος συνεχίστηκε και τελικά εγκρίθηκε στις 20 Απριλίου 1961, παρά τη διαφωνία του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου.⁸⁴⁶ Μέχρι τη λήψη απόφασης για το επίδομα είχαν ήδη αφιχθεί στην Κύπρο οι Γεώργιος Αζίνας, Άθως Μυριανθόπουλος, Χρήστος Φώτης, Κυριάκος (Κίκης) Κωνσταντίνου και Παντελάκης Πανταζής, ενώ παράλληλα είχε αρχίσει η διαδικασία έτσι ώστε ο αφυπηρετήσας Μ. Παντελίδης, αλλά και οι παραιτηθέντες από τον Ελληνικό Στρατό Γ. Αζίνας και Α. Μυριανθόπουλος, διατηρήσουν την ελληνική τους υπηκοότητα, προκειμένου να μην χάσουν τα συνταξιοδοτικά τους δικαιώματα από την πολυετή στρατιωτική τους υπηρεσία στην Ελλάδα. Έγραφε σχετικά στις 20 Απριλίου 1961 ο αρχηγός Μ. Παντελίδης προς το Μιλτιάδη Δελιβάνη :

Εξοχώτατε,

Λαμβάνω την τιμήν να ενημερώσω υμάς σχετικώς με την επιστολήν του κ. Υπουργού Αμύνης υπ' αριθ, 78/60 της 30 Μαρτίου περί των εξ Ελλάδος Αξιωματικών δια τον Κυπριακόν Στρατόν. Μέχρι σήμερα παρουσιάσθησαν και ευρίσκονται εις την διάθεσιν του Προέδρου της Δημοκρατίας της Κύπρου

⁸⁴⁴ Α.Γ.Υ.Σ., Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου, 9 Μαρτίου 1961, αρ. απόφασης 589 : «*The Council decided the appointments to the Cyprus Army of ten Commissioned Officers, five of whom will be appointed forthwith and the remainder within a period of six months*».

⁸⁴⁵ Κ.Α.Κ., Α.Υ.ΕΞ.ΚΥ., FA1/2022, Υπουργείο Εξωτερικών-Army of the Republic of Cyprus, επιστολή Osman Orek προς Μιλτιάδη Δελιβάνη, 30 Μαρτίου 1961.

⁸⁴⁶ Α.Γ.Υ.Σ., Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου, 20 Απριλίου 1961, αρ. απόφασης 697.

προς χρησιμοποίησιν εις τον Κυπριακόν Στρατόν οι κάτωθι παραιτηθέντες εκ του Ελληνικού Στρατού και ήδη Έφεδροι εκ Μονίμων του Ελληνικού Στρατού. 1) Ταγ/χης Πεζικού Αζίνας Γεώργιος 2) Ταγ/χης Πεζικού Μυριανθόπουλος Άνθος 3) Λοχαγός Πεζικού Φώτης Χρήστος 4) Ανθ/γος Πεζικού Κωνσταντίνου Κυρ. 5) Ανθ/γος Πεζικού Πανταζής Παντελής, 6) Επί πλέον ο Ανθ/γός Μάρκου Αναστάσιος αναμένει απάντησιν εγκριτικήν του Μακαριωτάτου ότι θα προσληφθή εις τον Κυπριακόν Στρατόν δια να υποβάλη παραίτησιν[...]

Εφ' όσον άπαντες οι χρησιμοποιηθησόμενοι εις τον Κυπριακόν Στρατόν συμπεριλαμβανομένου και του υποφαινομένου, ως μοι υπεδείχθη, θα αποκτήσωσι την Κυπριακήν ιθαγένειαν, παρίσταται ανάγκη όπως επειγόντως ληφθή μέτρον νομοθετικόν εις Ελλάδα προβλέπον όπως οι Συνταξιοδοτούμενοι παρά της Ελληνικής Κυβερνήσεως έφεδροι εκ Μονίμων διατεθέντες εις τον Κυπριακόν Στρατόν, εξακολουθώσι να λαμβάνωσι την απονεμηθείσαν αυτοίς κεκανονισμένην σύνταξιν, εκ του Ελληνικού Δημοσίου, διότι ο χρόνος καθ' όν θα υπηρετήσωσι εις τον Κυπριακόν Στρατόν λόγω ηλικίας δεν προβλέπεται μακρός, καθ' όσον το μέτρον τούτο θα αφορά μόνο τους κάτωθι: 1) Στρατηγόν Παντελίδην Μενέλαον, 2) Ταγματάρχην Αζίαν Γεώργιον, 3) Ταγματάρχην Μυριανθόπουλον Άνθον. Απάντων των λοιπών μη λαμβανόντων σύνταξιν παρά του Ελληνικού Δημοσίου. Σχετικώς υπάρχει Ελληνικός Νόμος του 1950 «ότι οι αποκτώντες ξένην υπηκοότητα δεν δικαιούνται Συντάξεως». Παρακαλώ όπως επί των ανωτέρω γίνη σχετική εισήγησις υμών προς λήσιν του αναγκαιούτος νομοθετικού μέτρου, ώστε οι άνω αξιωματικοί, προσφερθέντες να υπηρετήσωσι την ιδιαίτεράν αυτών πατρίδα μη στερηθώσι κεκτημένων δικαιωμάτων εξ Ελλάδος, πράγμα όπερ ήθελεν είσθαι λίαν άδικον. Προ της λήψεως του ανωτέρω Νομοθετικού Μέτρου, οι ανωτέρω τρεις δεν πρόκειται να δεχθώσι την Κυπριακήν υπηκοότητα δια τους ανωτέρω λόγους. Η ληφθησομένη απόφασις της Ελληνικής Κυβερνήσεως παρακαλούμεν να κοινοποιηθή ημίν.⁸⁴⁷

Αν και η έρευνα δεν εντόπισε την απόφαση της ελληνικής κυβέρνησης, η διατήρηση της ελληνικής υπηκοότητας των αξιωματικών και συγκεκριμένα των Γεώργιου Αζίνα και Άθου Μυριανθόπουλου επιβεβαιώνεται μέσα από το λεκτικό ανανέωσης της υπηρεσίας τους στον Κυπριακό Στρατό για άλλα τρία χρόνια, κατόπιν απόφασης του Υπουργικού Συμβουλίου το Μάιο του 1964,⁸⁴⁸ ενώ ένας εκ των προσληφθέντων ο Κ. Κωνσταντίνου θυμάται το ιστορικό της άφιξής τους δίνοντας πολύτιμες πληροφορίες για την καθυστέρηση στην πρόσληψή τους :

Μια μέρα το Φεβρουάριο του 1961 ήμουν στην Πάτρα, κλήθηκα να μεταβώ στη μονάδα μου στην Κομοτηνή. Εκεί πληροφορήθηκα ότι έπρεπε να ετοιμαστώ για μετάβαση στην Κύπρο γιατί προσελήφθηκα στον Κυπριακό Στρατό. Έπρεπε να γίνουν κάποιες διευθετήσεις γιατί απαγορευόταν βάσει νόμου αξιωματικός να παραιτηθεί, εκτός αν διεκδικούσε πολιτικό αξίωμα. Αφού όλα τακτοποιήθηκαν παραιτήθηκα από τον Ελληνικό Στρατό και ήλθα

⁸⁴⁷ Κ.Α.Κ., Α.Υ.Ε.ΚΥ., FA1/2022, Υπουργείο Εξωτερικών, Army of the Republic of Cyprus, επιστολή Μενέλαου Παντελίδη προς Μιλτιάδη Δελιβάνη, 20 Απριλίου 1961 και συνέντευξη στο συγγραφέα του αντιστράτηγου ε.α. Παντελάκη Πανταζή στις 12/3/2010 : «Μετά την έγκριση του Υπουργικού Συμβουλίου για πρόσληψή μας απέμεναν μόνο κάποιες διαδικαστικές συνεννοήσεις μεταξύ κυπριακής και ελληνικής κυβέρνησης».

⁸⁴⁸ Α.Γ.Υ.Σ., Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου, 28 Μαΐου 1964, αρ. απόφασης 3881, submission (273/64) Ministry of Defence to the Council of Ministers: «Re-Appointment of Commissioned Officers From Overseas» 22nd May 1964, Φάκελος 14/1964/V Submissions to the Council of Ministers (260/64-301/64).

στην Κύπρο όπου βρήκα τον Αζίνα, το Μυριανθόπουλο και το Χρήστο Φώτη. Από τον Απρίλιο του 1961 και για δύο μήνες περίπου, μας ταλαιπωρούσαν για θέματα υπηκοότητας, αφού με την ανακήρυξη της Δημοκρατίας εμείς δεν ήμασταν στο νησί και δεν αποκτήσαμε υπηκοότητα, όπως έγινε με τους εδώ κατοίκους. Όταν διευθετήθηκαν όλα αυτά, χωρίς να πληρωνόμαστε για δύο μήνες προσληφθήκαμε υπογράφοντας τριετές συμβόλαιο. Θυμάμαι που οι Μυριανθόπουλος και Αζίνας διατήρησαν την ελληνική τους υπηκοότητα για σκοπούς σύνταξης.⁸⁴⁹

Πράγματι, όπως αρχικά αναφέρθηκε, το Υπουργικό Συμβούλιο την 1^η Ιουνίου 1961 προσέλαβε δέκα αξιωματικούς με τα Πρακτικά της υπουργικής συνεδρίασης να αναφέρουν σχετικά : «*the Council decided to engage from overseas on a contract basis Lieutenant colonels: Athos Myriathopoylos, Georgios Azinas, Fethi Aktar, Majors: Christos Photis, Bulent Hatunoglou, Captains: Kyriakos Constantinou, Pantelis Pantazis, Anastasis Markou, Adnan Tunceli, Hassan Asici;*».⁸⁵⁰ Ο Αναστάσιος (Τάσος) Μάρκου αν και είχε επίσημα προσληφθεί δεν είχε ακόμα φτάσει στην Κύπρο κάτι που έγινε στις 16 Νοεμβρίου,⁸⁵¹ με την καθυστερημένη άφιξή του να οφείλεται σε μη έγκαιρη ενημέρωσή του από τον Αρχιεπίσκοπο Μακάριο γεγονός που δεν του επέτρεψε να υποβάλει έγκαιρα παραίτηση από τον Ελληνικό Στρατό.⁸⁵² Οι πέντε Ελληνοκύπριοι και τέσσερις Τουρκοκύπριοι υπέγραψαν τριετή συμβόλαια συνεργασίας στις 5 Ιουνίου 1961⁸⁵³ (το Υπουργικό Συμβούλιο διατηρούσε με τη λήξη τους το δικαίωμα ανανέωσής τους)⁸⁵⁴ και

⁸⁴⁹ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Κίκη Κωνσταντίνου στις 7/8/2007.

⁸⁵⁰ Α.Γ.Υ.Σ., Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου, 1 Ιουνίου 1961, αρ. απόφασης 830. Με την πρόσληψη των δέκα αξιωματικών η συνταγματική πρόνοια του 60 : 40 τηρήθηκε ευλαβικά. Όλοι οι αξιωματικοί που προσλήφθηκαν στον Κυπριακό Στρατό με έγκριση του Υπουργικού Συμβουλίου κέρδισαν δύο βαθμούς προαγωγής. Ο ένας βαθμός δινόταν για την αποστράτευσή τους από τον Ελληνικό/Τουρκικό Στρατό και ο άλλος για την πρόσληψή τους στον Κυπριακό Στρατό. Έτσι π.χ. ο Κυριάκος Κωνσταντίνου όντας ανθυπολοχαγός αποστρατεύεται από τη Σχολή Ευελπίδων ως υπολοχαγός και διορίζεται στον Κυπριακό Στρατό ως λοχαγός.

⁸⁵¹ Δ.Ι.Ε.Φ., Α2Φ31Γ33, Μητρώων Εγγραφών Κυπριακού Στρατού (εγγραφές 16^{ης} Νοεμβρίου 1961), βλ. επίσης Πάνος Ιωάννου Μυρτιώτης, *Υποστράτηγος ΤΑΣΟΣ ΜΑΡΚΟΥ πρότυπο ελληνικής αρετής*, Κύπρος 1996, σελ. 33 : «*Ενώ ακόμη βρισκόταν στην Ελλάδα, ο Τάσος είχε υποβάλει αίτηση για ένταξη στον Κυπριακό στρατό. Η περίπτωση του μελετήθηκε στις 16 Νοεμβρίου 1961, οπότε κρίθηκε κατάλληλος για πρόσληψη με το βαθμό του λοχαγού. Λίγες μέρες αργότερα ο Τάσος Μάρκου επληροφορείτο επίσημα την πρόσληψή του "με σύμβαση επί δοκιμασία" κι ότι ο διορισμός του θα άρχιζε από τις 4 Δεκεμβρίου 1961*». Ο συνάδελφος του Τάσου Μάρκου, λοχαγός Κυριάκος Κωνσταντίνου, σε συνέντευξή του στο συγγραφέα στις 7/8/2007 θυμάται ότι η έλευση του πρώτου έγινε πέντε μήνες μετά τη δική του επίσημη πρόσληψη.

⁸⁵² Συνέντευξη στο συγγραφέα του αντιστράτηγου ε.α. Παντελάκη Παντάζή στις 12/3/2010 : «*Ο Τάσος άργησε να υποβάλει παραίτηση και έτσι ήλθε αργότερα*».

⁸⁵³ Κ.Α.Κ., Α.Υ.Ε.Ε.ΚΥ., FA1/2022, Υπουργείο Εξωτερικών-Army of the Republic of Cyprus, Cyprus Army Headquarters προς Tripartite Headquarters, Annual Report of action taken from 16.8.60-12.8.61, 21 Αυγούστου 1961 : «*[...] and those from Greece and Turkey, it was succeeded that they were appointed on contract on 5.6.61 (5 Greeks and 4 Turks) [...]*». Η χρονική διάρκεια του συμβολαίου πολύ πιθανόν να ταυτίζεται με την τριετή χρονική διάρκεια της ευθύνης εκπαίδευσης του Κ.Σ. από την Ε.Ο.Κ.Σ. Να σημειωθεί ότι μετά από την παρέλευση τριών ετών την εκπαίδευση θα αναλάμβανε ο Κ.Σ. (βλ. Συνθήκη Συμμαχίας, Παράρτημα Δ, Άρθρον ΙΙ). Προφανώς οι αρχές της Δημοκρατίας να θεώρησαν ότι το ίδιο χρονικό διάστημα θα ήταν αρκετό για να επανέλθουν και να συνεκτιμήσουν τις ανάγκες εκπαίδευσης και λειτουργίας του Κυπριακού Στρατού.

⁸⁵⁴ Α.Γ.Υ.Σ., Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου, 1 Ιουνίου 1961, αρ. απόφασης 830.

την επόμενη ημέρα μετά από «ειδική τελετή» στο Υπουργείο Αμυνας ανέλαβαν τα καθήκοντά τους.⁸⁵⁵

Η υπηρεσία στην ιδιαίτερη τους πατρίδα, η επαγγελματική αποκατάσταση, οι νέες προοπτικές ιεραρχικής ανέλιξης αφού όλοι όσοι ήλθαν πήραν και μια προαγωγή,⁸⁵⁶ αλλά και οι υψηλές απολαβές σε σύγκριση με τις «1850 δραχμές»⁸⁵⁷ που έπαιρναν μηνιαίως ως ανθυπολοχαγοί στον Ελληνικό Στρατό, αποτέλεσαν ισχυρά κίνητρα για την κάθοδο τους στην Κύπρο.

Οι δέκα Ελληνοκύπριοι και Τουρκοκύπριοι αξιωματικοί συνεργαζόμενοι με το Τριμερές Στρατηγείο και την εκπαιδευτική ομάδα του Κυπριακού Στρατού για την οποία γίνεται λόγος στο επόμενο υποκεφάλαιο, στελέχωσαν τις διοικητικές θέσεις του Κυπριακού Στρατού ως εξής : ο αντισυνταγματάρχης Fethi Aktar ως διοικητής του Γενικού Κέντρου Εκπαίδευσης, ο αντισυνταγματάρχης Γεώργιος Αζίνας ως επιτελάρχης του Κυπριακού Στρατού⁸⁵⁸ ο αντισυνταγματάρχης Άθως Μυριανθόπουλος ως υποδιοικητής του Γ.Κ.Ε., ο ταγματάρχης Bulent Hatunoglu ως διοικητής της Σχολής Αξιωματικών στο Γ.Κ.Ε., ο ταγματάρχης Χρήστος Φώτης ως διοικητής του Τάγματος Οπλιτών (Τυφεκιοφόρων)⁸⁵⁹ στο Γ.Κ.Ε., ο λοχαγός Adnan Tunceli ως διευθυντής του 4^{ου} Επιτελικού Γραφείου, ο λοχαγός Κωνσταντίνος Κυριάκου ως διοικητής του Λόχου Διοικήσεως στο Γ.Κ.Ε., ο λοχαγός Παντελάκης Πανταζής ως διευθυντής του 3^{ου} Επιτελικού Γραφείου, ο Αναστάσιος Μάρκου ως διοικητής του Λόχου Διοικήσεως του Αρχηγείου του Κυπριακού Στρατού και ο λοχαγός Hassan Asici ως διοικητής του Λόχου Ειδικοτήτων στο Γ.Κ.Ε.⁸⁶⁰

⁸⁵⁵ *Ο Φιλελεύθερος*, 7 Ιουνίου 1961.

⁸⁵⁶ Συνέντευξη του Κίκη Κωνσταντίνου στο συγγραφέα στις 7/8/2007 : «Όλοι οι αξιωματικοί που ήλθαμε στην Κύπρο κερδίσαμε ένα βαθμό στην ιεραρχία, αν και λένε, χωρίς να ισχύει ότι πήραμε δύο βαθμούς. Θα γινόμασταν ούτως ή άλλως υπολοχαγοί στον Ελληνικό Στρατό το καλοκαίρι 1961, άρα ο βαθμός που πήραμε ήταν μια αστέρα και όχι δύο. Ο Άθως ήταν ταγματάρχης και ήλθε και έγινε αντισυνταγματάρχης, το ίδιο και ο Αζίνας. Αν θυμάμαι καλώς το ίδιο κέρδισαν και οι Τουρκοκύπριοι», πρβλ. Πανταζής, *Το οδοιπορικό μιας μοιρασμένης πατρίδας*, σελ. 23 : «...Το Μάρτιο του 1961 παραιτήθηκα από τον Ελληνικό Στρατό και ήλθα στην Κύπρο για να υπηρετήσω τον τότε δημιουργημένο Κυπριακό Στρατό με τον βαθμό του Λοχαγού, όπου μαζί με άλλους πέντε αξιωματικούς αποτελέσαμε τον Ελληνοκυπριακό πυρήνα του Κυπριακού Στρατού...».

⁸⁵⁷ Συνέντευξη στο συγγραφέα του αντιστράτηγου ε.α. Παντελάκη Πανταζή στις 12/3/2010 : «Στην Ελλάδα παίρναμε σε δραχμές περίπου 20 Κυπριακές λίρες. Με την άφιξή μας εδώ παίρναμε 31 λίρες μισθό, και επιπρόσθετα το μηνιαίο επίδομα των 30 λιρών που μας χορηγήθηκε, ποσό καθόλου ευκαταφρόνητο για την τότε εποχή», πρβλ. και συνέντευξη του Σταύρου Σταύρου (Σύρου) στις 22/10/2008 ο οποίος αναφέρθηκε στο ίδιο ποσό. Σύμφωνα, με το μισθολόγιο του Νόμου 8/61 η ετήσια μισθολογική κλίμακα του βαθμού ενός ταγματάρχη ήταν £430 x 24 - 550 δηλαδή £35 λίρες μηνιαίως και του λοχαγού £360 x 18 - 432 x 24 - 504 δηλαδή £30 λίρες μηνιαίως. Επιπλέον καταβαλλόταν τιμηριθμικό επίδομα το οποίο ανερχόταν στο 28,5% επί του βασικού μισθού και το επίδομα των 300 λιρών ετησίως που ενέκρινε το Υπουργικό Συμβούλιο στις 20 Απριλίου 1961, αρ. απόφασης 697. Συγκρίνοντάς το με το μισθό που έπαιρναν στην Ελλάδα, ο μισθός της Κυπριακής Δημοκρατίας ήταν πολύ ψηλότερος από τον αντίστοιχο του Ελληνικού Στρατού, γεγονός που αποτελούσε επιπρόσθετο κίνητρο έλευσης των αξιωματικών στον Κυπριακό Στρατό.

⁸⁵⁸ Δ.Ι.Ε.Φ., Φοριαμός 15, τόμος 80 (Αρχείο αντιστράτηγου Γεώργιου Αζίνα), επιστολή Μενέλαου Παντελίδη προς Hüsamettin Tanyar, 2 Δεκεμβρίου 1961.

⁸⁵⁹ Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 13/7, Κανονισμός Λειτουργίας Γ.Κ.Ε., Άρθρον 20, σελ. 13.

⁸⁶⁰ Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 1/44, Κλάδος Διοικητικής Μερίμνης, Οροφή Προσωπικού Κυπριακού Στρατού, πρβλ. και Παναγιώτου, *Πικρές Μνήμες Οι Μαύρες Μέρες του 1974*, σελ. 31, συνέντευξη στο συγγραφέα του αντιστράτηγου ε.α. Παντελάκη Πανταζή στις 10/9/2007 : «Μετά την πρόσληψή μας τον Ιούνιο του 1961 εγώ

Ποια όμως ήταν τα κριτήρια επιλογής των αξιωματικών ; Εκτός από τα αντικειμενικά κριτήρια της κυπριακής καταγωγής και των αναγκαίων προσόντων προς απόκτηση ιθαγενείας της Κυπριακής Δημοκρατίας σύμφωνα με το νόμο 8/61 άρθρο 5, υπήρξαν άραγε και άλλα κριτήρια ;⁸⁶¹ Όπως προκύπτει μέσα από την επιστολή του αρχηγού Μ. Παντελίδη προς το Μ. Δελιβάνη στις 20 Απριλίου 1961 για την πρόσληψη των τριών Ελληνοκύπριων ανθυπολοχαγών συνεκτιμήθηκε η προσφορά τους στον αγώνα της Ε.Ο.Κ.Α.,⁸⁶² αλλά και η «η πολυετής στρατιωτική εμπειρία»⁸⁶³ των Γ. Αζίνα, Φ. Χρήστου, και Α. Μυριανθόπουλου, απαραίτητη για ένα νεοσύστατο στρατό, χωρίς σε καμία περίπτωση να παραβλέπεται και η δική τους προσφορά στον αγώνα. Εξαιρετικά χρήσιμο θα ήταν αν υπήρχαν στοιχεία και για τα κριτήρια επιλογής των Τουρκοκύπριων αξιωματικών.⁸⁶⁴

Ωστόσο, με κριτήριο επιλογής την προσφορά στον αγώνα το ερώτημα που δημιουργείται είναι γιατί δεν επιλέγησαν άλλοι αξιωματικοί που ήλθαν στον αγώνα μαζί με τους Παντελάκη Πανταζή και Κυριάκο Κωνσταντίνου, όπως τον ανθυπολοχαγό Ρένο Δρυμιώτη

είχα το G3 (3^ο γραφείο). Το G4 (4^ο γραφείο) το είχε ο Τουρκοκύπριος λοχαγός Adnan Tunceli. Νομίζω ότι 1^ο και 2^ο γραφείο δεν είχαν ακόμη συγκροτηθεί. Όταν ήλθε ο Τάσος Μάρκου το Νοέμβριο του 1961 ανέλαβε το Λόχο Διοικήσεως και μετά από ένα χρόνο μετά τα γεγονότα ανταλλάξαμε με το Τάσο Μάρκου και πήρα εγώ το Λόχο Διοικήσεως» και συνέντευξη του Κίκη Κωνσταντίνου στις 7/8/2007 : «Τοποθετήθηκα στο 2^ο γραφείο του Αρχηγείου του Κυπριακού Στρατού στο στρατόπεδο Wolseley Barracks, σημερινό Ανώτατο Δικαστήριο. Μαζί μου ήταν ο Πανταζής στο 3^ο γραφείο, και ο Μυριανθόπουλος που ανέλαβε την υποδιοίκηση του Β.Μ.Η. με διοικητή τον Fethi Ahtar».

⁸⁶¹ Νόμος 8/61, άρθρο 5.

⁸⁶² Κ.Α.Κ., Α.Υ.ΕΞ.ΚΥ., FA1/2022, Υπουργείο Εξωτερικών-Army of the Republic of Cyprus, επιστολή Μενέλαου Παντελίδη προς Μιλτιάδη Δελιβάνη, 20 Απριλίου 1961. Γενικά για την προσφορά στον αγώνα Ελληνοκύπριων αξιωματικών της Σχολής Ευελπίδων στο αγώνα βλ. Γρίβας, *Απομνημονεύματα Αγώνος Ε.Ο.Κ.Α. 1955-1959*, Αθήναι 1961, Πανταζής, *Το οδοιπορικό μιας μοιρασμένης πατρίδας*, σελ. 21, υποσημείωση αρ. 2, με αναφορά στην κάθοδο των Κυριάκου Κωνσταντίνου, Τάσου Μάρκου, Νίκου (Ψωμάς) Ιωάννου, *Εμπειρίες και Βιώματα ΕΟΚΑ 1955-1959*, Λευκωσία 2011, σελ. 509 και συνεντεύξεις στο συγγραφέα του Κίκη Κωνσταντίνου στις 7/8/2007 : «Εγώ, ο Πανταζής, ο Τάσος, ο Νεοφυτίδης, ο Δρυμιώτης, ο Σύρος και ο Αυγουστής ήλθαμε στην Κύπρο, όχι όλοι μαζί και βοηθήσαμε στον αγώνα. Μας είχαν κηρύξει ως λιποτάκτες από τον Ελληνικό στρατό, αλλά όταν γυρίσαμε μας την χάρισαν» και ταγματάρχη ε.α. Ανδρέα Αυγουστή στις 10/12/2008 : «Από τη Σχολή Ευελπίδων έφυγα ως λιποτάκτης. Ήλθα στην Κύπρο αεροπορικώς. Με παρέλαβε ο Χριστάκης Ολύμπιος, υπάλληλος δικηγορικού γραφείου. Έμεινα σπίτι του για λίγες μέρες και μετά εγκαταστάθηκα στην περιοχή Λευκονοίκου-Γαϊδουρά. Την επομένη πήγα στον Παύλο Παυλάκη τότε τομεάρχης και μετά στο Φώτη Παπαφώτη ο οποίος μου έδωσε ορισμένες κατευθύνσεις πως λειτουργεί η οργάνωση της Ε.Ο.Κ.Α. και μετά από είκοσι μέρες έφυγα και ανέλαβα τον τομέα της Πιτσιλιάς».

⁸⁶³ Συνέντευξη στο συγγραφέα του συνταγματάρχη ε.α. Ρένου Δρυμιώτη στις 22/10/2009 και του Κίκη Κωνσταντίνου στις 7/8/2007.

⁸⁶⁴ Για την προσφορά και τη στρατιωτική εμπειρία των τριών αξιωματικών βλ. σχετικά *Ο Ηρώας Υποστράτηγος Χρήστος Φώτης 1931-1974*, εκδ. Ηθος, Λευκωσία 2007, Ανδρέας Λοΐζου, «Ο Αντιστράτηγος Γεώργιος Αζίνας 1923-2008», *Εθνική Φρουρά & Ιστορία*, Υπουργείο Άμυνας, Γενικό Επιτελείο Εθνικής Φρουράς, Διεύθυνση Ιστορίας Εθνικής Φρουράς, τεύχος 20, Οκτ. Νοέ. Δεκ. 2008, σσ. 20-23, πρβλ. ακόμη και 2 αποσπάσματα που παραθέτω από το βιογραφικό του Άθου Μυριανθόπουλου που η γυναίκα του Βασιλική Μυριανθοπούλου μου κοινοποίησε και την οποία ευχαριστώ πολύ : 1) [...] Στις 15 Αυγούστου του 1954 μαζί με φίλους και συμμαθητές αξιωματικούς του Ελληνικού Στρατού (Αναστάσιο Γαρδίκια, Χρίστο Παπαδάκη, Αλέξανδρο Τζιτζιό, έδωσε όρκο μετάβασης στην Κύπρο, αλλά τελικά δεν κατέβηκε ποτέ (Πιστό αντίγραφο του πρωτοτύπου έχει κατατεθεί στο Μουσείο Αγώνος στη Λευκωσία [...] 2) [...] Το 1956 παντρενόμαστε. Τις Κυριακές το σπίτι μας στην Αθήνα γινόταν κέντρο διερχομένων φοιτητών, το δε υπνοδωμάτιο μας είχε μετατραπεί σε οπλαποθήκη. Στην ερώτησή μου τι συμβαίνει εδώ η απάντησή του ήταν πως είναι υλικό άχρηστο και πηγαίνει για καταστροφή. Αργότερα έμαθα από άλλους πως έπαιρναν το δρόμο για την Κύπρο. Όσο για τους Κύπριους φοιτητές, τα βράδια εκπαιδεύονταν από τον Άθω. [...]».

και τους Ευέλπιδες Ανδρέα Αυγουστή, Ανδρέα Ιωσηφίδη και Σταύρο Σταύρου.⁸⁶⁵ Οι εκτιμήσεις επί του ερωτήματος δύο εκ των προαναφερθέντων απόστρατων αξιωματικών για το θέμα των κριτηρίων έχουν το δικό τους ενδιαφέρον. Ο συνταγματάρχης ε.α. Ρένος Δρυμιώτης, ανθυπολοχαγός το 1961 στον Ελληνικό Στρατό, αναφέρθηκε στο «ρόλο των γνωριμιών που είχαν κάποιοι αξιωματικοί»,⁸⁶⁶ ενώ ο Σταύρος Σταύρου συμφοιτητής των Παντελάκη Πανταζή και Κωνσταντίνου Κυριάκου στη Σχολή Ευελπίδων, έδωσε τη δική του ερμηνεία : «*Το θέμα της επιλογής αξιωματικών για τον Κυπριακό Στρατό ετέθη καθαρά. Κάποιοι αξιωματικοί δεν συμφωνούσαν με τη Ζυρίχη, όπως εγώ που διαφωνούσα κάθετα και δεν ήλθα, κάποιοι άλλοι συμφωνούσαν και ήλθαν. Κάποιοι αξιωματικοί ζύγισαν και την προοπτική της δικής τους ανέλιξης, αφού ερχόμενοι εδώ πήραν και καλό μισθό και επιπρόσθετα και δύο αστέρες*».⁸⁶⁷ Ακόμη σε μια άλλη περίπτωση ο αντιστράτηγος ε.α. Γεώργιος Αγγελίδης κατέθεσε την πικρία του και το παράπονό του, αφού ως ανθυπολοχαγός το 1961 στον Ελληνικό Στρατό εξέφρασε στις κυπριακές αρχές την επιθυμία να έλθει στη Κύπρο αλλά κάποιοι όπως ισχυρίζεται «είχαν φροντίσει να αποκλείσουν αρκετούς αξιωματικούς».⁸⁶⁸

Η προσφορά στον αγώνα φαίνεται πως λειτούργησε ως ένα ειδικό κριτήριο επιλογής, ωστόσο, η ανυπαρξία συγκεκριμένης διαδικασίας υποβολής αίτησης, η πρόσληψη των αξιωματικών με ταυτόχρονη ιεραρχική προαγωγή σε συνδυασμό με τις πολύ ικανοποιητικές απολαβές εύλογα δημιουργούν ερωτήματα για την διαδικασία επιλογής τους. Σε κάθε περίπτωση είναι απίθανο οι γνωριμίες και οι διαμεσολαβήσεις να μην έπαιζαν το δικό τους ρόλο όπως άλλωστε φαίνεται στην περίπτωση του ανθυπολοχαγού Ανδρέα Αυγουστή ο οποίος στις 17 Ιουλίου 1961 και ενώ υπηρετούσε στο Άργος Ορεστικό, ζητούσε με επιστολή του τη διαμεσολάβηση του πρέσβη της Κύπρου στην Αθήνα Ν. Κρανιδιώτη, έτσι ώστε να προσληφθεί στον Κυπριακό Στρατό :

Κύριε Πρεσβευτά,

Κατόπιν της συστάσεως του Κυπριακού Στρατού ως και της υποσχέσεως της Α.Μ την 2.2.61 ότι θα προσληφθώ εις τον νεοσυσταθέντα Κυπριακόν Στρατόν απεφάσισα όπως υποβάλω παραίτησιν χωρίς όμως αυτή να γίνη αποδεκτή εκτός εάν ήθελα υποβάλω μέσω της Κυπριακής Πρεσβείας ως με επληροφόρησαν. Απεφάσισα να υποβάλω παραίτησιν καθότι ως Έλλην Κύπριος την καταγωγήν και ως Τομεάρχης Τροόδους-Πλατρών-Πιτσιλιάς, από 1957-59 και ως ο πρώτος Έλλην Κύπριος Αξιωματικός όστις αφίχθη εις Κύπρον δια να συμμετάσχω εις τας τάξεις της Ε.Ο.Κ.Α. νομίζω ότι έχω κάθε δικαίωμα να υπηρετήσω εις την

⁸⁶⁵ Πανταζής, *Το οδοιπορικό μιας μοιρασμένης πατρίδας*, σελ. 21, υποσημείωση αρ. 2.

⁸⁶⁶ Συνέντευξη στο συγγραφέα του συνταγματάρχη ε.α. Ρένου Δρυμιώτη στις 22/10/2009.

⁸⁶⁷ Συνέντευξη στο συγγραφέα του ταξίαρχου ε.α. Σταύρου Σταύρου (Σύρου) στις 7/9/2007, βλ. και Σταύρου Σταύρου : «Η Σχολή Ευελπίδων και μια παραχάραξη», *Πολίτης*, 14 Ιανουαρίου 2009.

⁸⁶⁸ Συνέντευξη το συγγραφέα του υποστράτηγου ε.α. Γεώργιου Αγγελίδη στις 26 Μαρτίου 2008 και απαντητική επιστολή του υποστράτηγου σε ερωτηματολόγιο του συγγραφέα 3/12/2008, παραθέτω σχετικό απόσπασμα : «*Παραπονέθηκα τόσο στην Ελλάδα όσο και στην Κύπρο για τον αποκλεισμό μας να υπηρετήσουμε στην Πατρίδα μας την Κύπρο, πλην όμως, αρνητική υπήρξε η αντιμετώπιση του αιτήματός μου*».

ιδιαιτέραν μου πατρίδα. Επίσης πληροφορούμαι ότι δυο άλλοι συνάδελφοι μου ευρίσκονται ήδη από τριμήνου εις Κυπριακόν Στρατόν. Παρακαλώ την Α.Ε. σας όπως ενεργήσετε μέσω Ελληνικής Κυβερνήσεως υπέρ της δικαίας και ηθικής αποκαταστάσεως μου. Δια την δράσιν μου ως και άλλας πληροφορίας δύνασθε να λάβητε από τους κ.κ. Χριστοφόρου, Δώρον, Σερίφην υπαλλήλους της υμετέρας Πρεσβείας. Δια την γνωριμίαν μας υπενθυμίζω το μνημόσυνον υπέρ των πεσόντων του Κυπριακού μας αγώνος εις Αγ. Θεόδωρον Αγρού, Ιαννουάριον 1961.⁸⁶⁹

Αφού έλαβε την επιστολή, ο Ν. Κρανιδιώτης έστειλε στις 21 Ιουλίου 1961 δική του προς τον υπουργό Εξωτερικών της Κύπρου μέσω της οποίας συνιστούσε «*θερμώς την χρησιμοποίησιν*»⁸⁷⁰ του Ανδρέα Αυγουστή στο Κυπριακό Στρατό. Χωρίς να παραβλέπεται η αγάπη προς την πατρίδα ή ακόμη και η θέληση για καλύτερες επαγγελματικές απολαβές, καθόλου ασύνητες και κατακριτέο,⁸⁷¹ το περιεχόμενο των επιστολών επιβεβαιώνει τις διαμεσολαβήσεις, τις παρασκηνακές ζυμώσεις, ή ακόμη και τις υλοποιήσεις υποσχέσεων προκειμένου να επιτευχθεί διορισμός στον Κυπριακό Στρατό. Ο Α. Αυγουστή μαζί με τον Τουρκοκύπριο Huseyin Tahsin Ozerlat, προσελήφθησαν στον Κυπριακό Στρατό με το βαθμό του λοχαγού την 1^η Νοεμβρίου 1962 με τριετές συμβόλαιο.⁸⁷² Το αιτιολογικό της πρόσληψής τους ένα χρόνο μετά το τουρκοκυπριακό νετο αναφερόταν στην καλύτερη στελέχωση του Κυπριακού Στρατού στα πρώτα στάδια της οργάνωσής του.⁸⁷³

Για την πρόσληψη των δύο προαναφερθέντων επαγγελματιών αξιωματικών του Κυπριακού Στρατού, υπήρξε διαφωνία στο Υπουργικό Συμβούλιο από τον υπουργό

⁸⁶⁹ Κ.Α.Κ., Α.Υ.ΕΞ.ΚΥ., FA1/2022, Υπουργείο Εξωτερικών-Army of the Republic of Cyprus, επιστολή ανθυπολοχαγού Ανδρέα Αυγουστή προς Νίκο Κρανιδιώτη, 17 Ιουλίου 1961.

⁸⁷⁰ Κ.Α.Κ., Α.Υ.ΕΞ.ΚΥ., FA1/2022, Υπουργείο Εξωτερικών-Army of the Republic of Cyprus, επιστολή Νίκου Κρανιδιώτη προς Σπύρο Κυπριανού, 21 Ιουλίου 1961.

⁸⁷¹ Συνέντευξη στο συγγραφέα του ταξιαρχου ε.α. Νικόλαου Ζένιου στις 21/8/2007 : «*Εγκατέλειψα τη Σχολή Ευελπίδων και προσπάθησα και ευτυχώς τα κατάφερα να προσληφθώ στον Κυπριακό Στρατό στις 10/7/1961. Συνέντευξη στο συγγραφέα του Μίνωα Κωνσταντινίδη στις 15/3/2010 : «Φοιτούσα στη Σχολή Ευελπίδων το 1959, αλλά δεν αποφοίτησα. Δεν πέτυχα στις τελικές εξετάσεις και ακολούθως μπήκα στην Ανωτάτη Εμπορική Σχολή. Φεύγοντας από τη Σχολή Ευελπίδων όντας Έλλην υπήκοος τοποθετήθηκα στο Λόχο Διοικήσεως Κ.Ε.Β.Ο.Π. (Κέντρο Εκπαίδευσης Βαρών Όπλων Πεζικού), αφού έπρεπε να υπηρετήσω τη στρατιωτική μου θητεία». Όπως φαίνεται μέσα από επιστολή που βρίσκεται στο Κ.Α.Κ., Α.Υ.ΕΞ.ΚΥ., FA1/2022, Υπουργείο Εξωτερικών-Army of the Republic of Cyprus, έγιναν διαμεσολαβήσεις για να έλθει στην Κύπρο και να ενταχθεί στον Κυπριακό Στρατό : «Προς την Α.Ε. τον Πρεσβευτήν της Ελλάδος Ενταύθα. Ενετάλην παρά του Μακαριωτάτου να παρακελέσω υμάς όπως προβήτε εις τας δεούσας ενεργείας παρά ταις Ελληνικαίς Αρχαίς δια την απόλυσιν του εκ Κρήτου Τέρρας της Κύπρου και νυν εν τω Στρατοπέδω ΚΕΒΟΠ (Λόχος Διοικήσεως) Αθηνών Μίνωος Κωνσταντινίδη ίνα καταστή δυνατή η κατάταξις τούτου εις τον συσταθησόμενον Κυπριακόν στρατόν. Συναφώς έχω την τιμήν να πληροφορήσω υμάς ότι ο Μ. Κωνσταντινίδης απέκτησε την Ελληνικήν υπηκοότητα δια να γίνη δεκτός εις την Σχολήν Ευελπίδων. Μετ' εξαίρετου τιμής (Απόστολος Κ. Κοντός) Υφυπουργός παρά τω Προέδρω».*

⁸⁷² Α.Γ.Υ.Σ., Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου, 1 Νοεμβρίου 1962, αρ. απόφασης 2386.

⁸⁷³ Α.Γ.Υ.Σ., Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου, 19 Οκτωβρίου 1962, submission (853/62) Ministry of Defence to the Council of Ministers : «Appointment of Commissioned-Officers in the Cyprus Army» 17th October 1962, Φάκελος 14/1962/18 Submissions to the Council of Ministers (780/62-861/62), παραθέτω σχετικό απόσπασμα : «*It is now felt that more Commissioned-officers, with previously military service and experience, are urgently required to perform duties as those mentioned above, particularly, during the initial stages of the establishment of the Cyprus Army*». Στην πρόταση (853/62) μαζί με τους δύο προσληφθέντες υπήρχε ακόμη ένας υποψήφιος ο Γ. Καρπασίτης ο οποίος δεν εγκρίθηκε. Πρβλ. και Πανταζής, *Το οδοιπορικό μιας μοιρασμένης πατρίδας*, σελ. 23.

Εργασίας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων Τ. Παπαδόπουλο. Ο τελευταίος, υποστήριξε ότι με την πρόσληψή τους η συνταγματική πρόνοια του 60 : 40 παραβιαζόταν (επτά Ελληνοκύπριοι και πέντε Τουρκοκύπριοι) με το ορθό επιχείρημά του να υποστηρίζεται από τον υπουργό Συγκοινωνιών και Έργων Α. Παπαδόπουλο.⁸⁷⁴ Η ελληνοκυπριακή κοινότητα σ' ένα Σύνταγμα με σαφείς και συγκεκριμένες αναλογίες προσλήψεων, όπου μάλιστα η τουρκοκυπριακή πλευρά είχε κερδίσει αυξημένη εκπροσώπηση στην Αστυνομία, στο Στρατό αλλά και στη Δημόσια Υπηρεσία, δεν είχε τάσεις γενναιοδωρίας. Μέχρι και το Νοέμβριο του 1962 ο Κυπριακός Στρατός διέθετε σε διοικητικό επίπεδο, αξιωματικούς «Κυπριακής καταγωγής»⁸⁷⁵ που υπηρετούσαν στον ελληνικό και τουρκικό στρατό⁸⁷⁶ με σκοπό την εύρυθμη λειτουργία του Κυπριακού Στρατού. Σε επίπεδο στρατιωτικής ιεραρχίας ή συνύπαρξης οι αξιωματικοί δεν αντιμετώπισαν οποιαδήποτε προβλήματα.⁸⁷⁷ Εκείνο που φαίνεται να διατάραξε τις συναδελφικές τους σχέσεις ήταν οι διακοινοτικές ταραχές του Δεκεμβρίου 1963,⁸⁷⁸ όταν με τη δημιουργία της εθελοντικής Εθνικής Φρουράς το Φεβρουάριο του 1964 οι 7 Ελληνοκύπριοι αξιωματικοί «ηγήθηκαν»⁸⁷⁹ της προσπάθειας ανασύνταξης των ένοπλων εθελοντικών δυνάμεων που υπερασπίστηκαν την Κυπριακή Δημοκρατία και οι Τουρκοκύπριοι εγκατέλειψαν τις θέσεις τους και εντάχθηκαν στις ένοπλες δυνάμεις των Τουρκοκυπρίων.

Την 1^η Μαρτίου 1964, τρεις μήνες μετά τη λήξη του τριετούς συμβολαίου τους, οι 6 Ελληνοκύπριοι αξιωματικοί, υποχρεωμένοι να δηλώσουν την επιθυμία τους για παραμονή τους ή όχι στον Κυπριακό Στρατό το έπραξαν, με τους δύο αντισυνταγματάρχες Αθ. Μυριανθόπουλο και Γ. Αζίνα να ζητούν ανανέωση συμβολαίων για άλλα τρία χρόνια και τους υπόλοιπους 4 αξιωματικούς να ζητούν τη μονιμοποίησή τους.⁸⁸⁰ Το ζήτημα

---

⁸⁷⁴ Α.Γ.Υ.Σ., Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου, 1 Νοεμβρίου 1962, τη διαφωνία του Τ. Παπαδόπουλου για την πρόσληψη ενός Τουρκοκύπριου στήριξε και ο υπουργός Συγκοινωνιών και Έργων Α. Παπαδόπουλος. Το επιχείρημα του Τ. Παπαδόπουλου ήταν ότι με το 7 : 5, η αναλογία του 60 : 40 στο στρατό ανατρεπόταν. Η παρατήρηση ήταν απολύτως δικαιολογημένη αφού με το 7 : 5 η αναλογία του 60 : 40 ανατρεπόταν σε 58.3 : 41.7 εις βάρος των Ελληνοκυπρίων. Τέτοιο ενδεχόμενο πιθανόν να δημιουργούσε περαιτέρω προβλήματα και σε άλλες συνταγματικές πρόνοιες που αφορούσαν ποσοστά εκπροσώπησης των δυο κοινοτήτων στην κυβερνητική μηχανή.

⁸⁷⁵ Κ.Α.Κ., Α.Υ.ΕΞ.ΚΥ., FA1/1998, Αλληλογραφία Υπουργείου Εξωτερικών με Τριμερές Στρατηγείον, Ετησία Έκθεσις Τριμερούς Στρατηγείου Υπ' Αριθμόν 1, υποστράτηγου Μενέλαου Παντελίδη προς Επιτροπήν Αναπληρωτών Υπουργών Εξωτερικών, 11 Δεκεμβρίου 1961.

⁸⁷⁶ Α.Γ.Υ.Σ., Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου, 1 Νοεμβρίου 1962.

⁸⁷⁷ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Κίκη Κωνσταντίνου στις 7/8/2007 και αντιστράτηγου ε.α. Παντελάκη Πανταζή στις 12/3/2010.

⁸⁷⁸ Πανατζής, *Το οδοιπορικό μιας μοιρασμένης πατρίδας*, σελ. 29 και συνέντευξη στο συγγραφέα του Κυριάκου Κωνσταντίνου στις 7/8/2008 : «Μέχρι σήμερα δεν έχω ιδέα τι απέγιναν οι συνάδελφοι Τουρκοκύπριοι με τους οποίους περνούσαμε καλά».

⁸⁷⁹ Συνέντευξη στο συγγραφέα του ταγματάρχη ε.α. Ανδρέα Αυγουστή στις 10/12/2008.

⁸⁸⁰ Α.Γ.Υ.Σ., Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου, 19 Μαρτίου 1964, submission (127/64) Ministry of Defence to the Council of Ministers : «Re-appointment of Commissioned Officers From Overseas» 4th March 1964, Φάκελος 14/1964/II Submissions to the Council of Ministers (67/64-136/64). Οι δύο αντισυνταγματάρχες διατηρούσαν την ελληνική τους υπηκοότητα και δεν δικαιούνταν να μονιμοποιηθούν στον Κυπριακό Στρατό. Οι υπόλοιποι απέκτησαν την κυπριακή υπηκοότητα. Για τους δύο

συζητήθηκε στο Υπουργικό Συμβούλιο στις 2 Απριλίου 1964 και αποφασίστηκε η τριετής ανανέωση όλων των συμβολαίων.⁸⁸¹ Μετά από παραστάσεις που έγιναν από τους τέσσερις αξιωματικούς⁸⁸² των οποίων το αίτημα δεν ικανοποιήθηκε, το Υπουργικό Συμβούλιο αφού επανεξέτασε την απόφαση (3749) της 2^{ας} Μαΐου 1964, αποφάσισε στις 28 Μαΐου 1964 τη μονιμοποίησή τους.⁸⁸³ Καταλυτικό ρόλο στην αλλαγή της απόφασης του Υπουργικού Συμβουλίου φαίνεται να έπαιξαν οι προσπάθειες του αρχηγού Μ. Παντελίδη ο οποίος πρότεινε στο Υπουργικό Συμβούλιο τη μονιμοποίησή τους, ως επίσης και την προαγωγή στη θέση του υπολοχαγού όλων των ανθυπολοχαγών του Κυπριακού Στρατού οι οποίοι όπως σημείωνε *«από της ενάρξεως της Τουρκοανταρσίας από την 21^η Δεκεμβρίου, 1963, άπαντες αναλαμβάνοντες υπεύθυνον θέσιν πολεμικής αποστολής εξετέλεσαν όλας τας αποστολάς των μετά αυταπαρνήσεως και πνεύματος επιθετικού, αντιμετώπισαντες την κρίσιμον κατάστασιν επιτυχώς και αποτελεσματικώς, εξακολουθούσι δε να εργάζονται πυρετωδώς προς αξιοποίησιν του δυναμικού της Κύπρου, με σκοπόν την εξασφάλισιν της ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ του Κυπριακού Λαού»*,⁸⁸⁴ ενώ με γενική διαταγή του στις 15 Απριλίου 1964 προς όλους τους αξιωματικούς μεταξύ άλλων έγραφε : *«Το Υπουργείον Αμύνης και η Κυβέρνησις είμαι βέβαιος ότι αναγνώρισαν την δράσιν και τας υπηρεσίας ας έχετε προσφέρει εις την πατρίδα και θα ενδιαφερθώσι, όπως ικανοποιήσωσι τας δικαίας προτάσεις μου ας υπέβαλον ήδη περί μονιμοποιήσεως, προαγωγής και μισθοδοσίας, αίτινες θα συμβάλουν εις την αξιοπρεπή εμφάνισιν του Κυπριακού Στρατού»*.⁸⁸⁵

Μετά την ψήφιση του νόμου για υποχρεωτική στράτευση την 1^η Ιουνίου 1964 όλοι οι υπηρετούντες αξιωματικοί αποσπάστηκαν όπως θα αναφερθεί σε άλλο κεφάλαιο στην Εθνική Φρουρά.⁸⁸⁶ Σήμερα βρίσκονται εν ζωή οι Κίκης Κωνσταντίνου, Παντελής Πανταζής και Ανδρέας Αυγουστής, ενώ δεν υπάρχουν καθόλου πληροφορίες για τους τέσσερις Τουρκοκύπριους αξιωματικούς.

αντισυνταγματάρχες, η ελληνική υπηκοότητα σήμαινε ότι μπορούσαν να γυρίσουν στον Ελληνικό Στρατό. Να ληφθεί υπόψιν και η ηλικία των δύο αντ/ρχών, άνω των 40 ετών, σε αντίθεση με τους υπόλοιπους τέσσερις οι οποίοι προφανώς ήθελαν να κάνουν τη δική τους καριέρα στην Κύπρο.

⁸⁸¹ Α.Γ.Υ.Σ., Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου, 2 Απριλίου 1964, αρ. απόφασης 3749.

⁸⁸² Α.Γ.Υ.Σ., Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου, 28 Μαΐου 1964, submission (273/64) Ministry of Defence to the Council of Ministers «Re-Appointment of Commissioned Officers From Overseas» 22nd May 1964, Φάκελος 14/1964/V Submissions to the Council of Ministers (260/64-301/64).

⁸⁸³ Α.Γ.Υ.Σ., Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου, 28 Μαΐου 1964, αρ. απόφασης 3881.

⁸⁸⁴ Δ.Ι.Ε.Φ., Α2Φ3Τ1, Βιβλίο Ημερήσιας Διαταγής Κυπριακού Στρατού, Ημερήσια Διαταγή 15.4.1964.

⁸⁸⁵ «Γενική Διαταγή Μενέλαου Παντελίδη προς Άπαντας τους αξιωματικούς του Κυπριακού Στρατού», 15 Απριλίου 1964, (Αρχείο λοχαγού ε.α. Μάριου Σταυρίδη).

⁸⁸⁶ *Η Μάχη*, 10 Ιουνίου 1964.

3.4 Εκπαιδευτική Ομάδα Κυπριακού Στρατού.

Σύμφωνα με το άρθρο 1 του Παραρτήματος Δ, της Συνθήκης Συμμαχίας, την εκπαίδευση των αξιωματικών/υπαξιωματικών/οπλιτών του Κυπριακού Στρατού θα αναλάμβανε η Εκπαιδευτική Ομάδα (Training Group),⁸⁸⁷ η οποία υπαγόταν στο Τριμερές Στρατηγείο Κύπρου και τα στελέχη της ήταν στρατιωτικό προσωπικό που ανήκε στην ΤΟΥΡ.ΔΥ.Κ. και την ΕΛ.ΔΥ.Κ.⁸⁸⁸ Η Εκπαιδευτική Ομάδα (Ε.Ο.)⁸⁸⁹ ή Εκπαιδευτική Ομάδα Κυπριακού Στρατού (Ε.Ο.Κ.Σ.)⁸⁹⁰ είχε για την «*πρώτην τριετίαν*»,⁸⁹¹ την ευθύνη εκπαίδευσης, ενώ μετά θα αναλάμβαναν οι Κυπριακές Στρατιωτικές Αρχές. Κύριες κατηγορίες εκπαίδευσης ήταν : η βασική εκπαίδευση νεοσύλλεκτων, η εκπαίδευση αξιωματικών και υπαξιωματικών, η εκπαίδευση αξιωματικών και υπαξιωματικών σε ειδικότητες και σε μονάδες, καθώς και η εξειδικευμένη εκπαίδευση αξιωματικών και υπαξιωματικών.⁸⁹²

Σύμφωνα με το Παράρτημα Β της Συνθήκης Συμμαχίας, η εκπαιδευτική ομάδα αριθμούσε 125 στελέχη (75 Έλληνες και 50 Τούρκοι),⁸⁹³ ενώ οι βαθμοί των αξιωματικών που θα την στελέχωναν θα καθορίζονταν από τους αρχηγούς της ΕΛ.ΔΥ.Κ. και ΤΟΥΡ.ΔΥ.Κ.⁸⁹⁴ Για προπαρασκευαστικούς λόγους, ένας πυρήνας της, απαρτιζόμενος από τον αρχηγό, τον υπαρχηγό και άλλους οκτώ αξιωματικούς, θα άρχιζε τις εργασίες μόλις παρουσιαζόταν στο Τριμερές Στρατηγείο. Το υπόλοιπο εκπαιδευτικό προσωπικό βάσει του άρθρου XV της Συμφωνίας Συμμαχίας θα έφτανε στην Κύπρο κατά κλιμάκια.⁸⁹⁵

⁸⁸⁷ Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 4/1, Κλάδος Οργανώσεως και Εκπαιδεύσεως, Εκπαιδευσις του Στρατού της Δημοκρατίας της Κύπρου, Συνθήκη Συμμαχίας-Παράρτημα Δ, Άρθρον Ι και V.

⁸⁸⁸ Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 1/16, Κλάδος Διοικητικής Μερίμνης, Προτάσεις Εκπαιδεύσεως Δυνάμεων Στρατού, Βασικά Οδηγία Εσωτερικής Λειτουργίας Ε.Ο. Απρίλιος 1961 : « [...] *Η Εκπαιδευτική Ομάδα είναι μικτή ομάδα αποτελεσθείσα εκ προσωπικού ανήκοντος εις τας Ελληνικήν και Τουρκικήν Δυνάμεις Κύπρου και τελεί υπό ενιαίαν Διοίκησιν*».

⁸⁸⁹ Ο όρος Ε.Ο. (Εκπαιδευτική Ομάδα) χρησιμοποιήθηκε από τον πρώτο αρχηγό της Εκπαιδευτικής Ομάδας συνταγματάρχη Παναγιώτη Ψαρράκο στην Ετησία Αναφορά της Εκπαιδευτικής Ομάδας προς το Τριμερές Στρατηγείο, 22 Αυγούστου 1961, στο Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 3/5, Κλάδος Σχεδίων Επιχειρήσεων, Εισερχόμενα 1961,1962,1963 (Ανωμάλως Επιστραφέντα).

⁸⁹⁰ Ο όρος χρησιμοποιείται από τους άνδρες του Κυπριακού Στρατού.

⁸⁹¹ Κ.Α.Κ., Α.Υ.ΕΞ.ΚΥ., FA1/1999, Αλληλογραφία Υπουργείου Εξωτερικών με Τριμερές Στρατηγείον, επιστολή Nyazi Bengisu προς Επιτροπήν Αναπληρωτών Υπουργών, 12 Δεκεμβρίου 1962.

⁸⁹² Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 4/1, Κλάδος Οργανώσεως και Εκπαιδεύσεως, Εκπαιδευσις του Στρατού της Δημοκρατίας της Κύπρου, Συνθήκη Συμμαχίας-Παράρτημα Δ, Άρθρον VI, πρβλ. Μιτσίδης, *Δια πυρός και σιδήρου*, σελ. 112 : «*η εκπαίδευση θα διεξαγόταν βάσει καταρτισθέντος προγράμματος από επίλεκτους Έλληνες Αξιωματικούς που υπηρετούσαν στην Ελληνική Δύναμη Κύπρου*».

⁸⁹³ Κ.Α.Κ. : Π.Ε.Σ. 1/25, Treaty of Alliance-Annex B «Table of Organization and Major Equipment of the Greek and Turkish Contingents in Cyprus».

⁸⁹⁴ Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 4/1, Κλάδος Οργανώσεως και Εκπαιδεύσεως, Εκπαιδευσις του Στρατού της Δημοκρατίας της Κύπρου, Συνθήκη Συμμαχίας-Παράρτημα Δ, Άρθρον Ι.

⁸⁹⁵ Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 4/1, Κλάδος Οργανώσεως και Εκπαιδεύσεως, Εκπαιδευσις του Στρατού της Δημοκρατίας της Κύπρου, Συνθήκη Συμμαχίας-Παράρτημα Δ, Άρθρον XV.

Η προεργασία που χρειαζόταν έτσι ώστε να οργανωθεί τόσο το Γενικό Κέντρο Εκπαίδευσης, όσο και οι υπόλοιπες εκπαιδευτικές ανάγκες άρχισε από το μηδέν⁸⁹⁶ και ο ρόλος του πυρήνα ήταν σημαντικός,⁸⁹⁷ αφού εντός τριών μηνών από την ανάληψη των καθηκόντων του έπρεπε να προετοιμάσει περιοχές εκπαίδευσης, πεδία βολής, συγκρότηση του Γενικού Κέντρου Εκπαίδευσης, εγκαταστάσεις παρασκευής συσσιτίου, εκπαιδευτικά προγράμματα και εκπαιδευτικά βοηθήματα.⁸⁹⁸

Έτσι μαζί με το «*δια το Τριμερές Στρατηγείον προοριζόμενον προσωπικόν*» ο πυρήνας της εκπαιδευτικής ομάδας αποτελούμενος από τους : συνταγματάρχη (ΠΖ) Παναγιώτη Ψαρράκο, αντισυνταγματάρχη (ΠΒ) Παναγιώτη Κολιόπουλο, ταγματάρχη (ΠΖ) Ευάγγελο Μπουκουβάλα, λοχαγούς (ΠΖ) Λεωνίδα Λέλλο, Γεώργιο Αλεξίου, λοχαγό (Σ.Ε.Μ.) Χρήστο Τοΐλο,⁸⁹⁹ αντισυνταγματάρχη (ΠΖ) Esenner Sehabettin, ταγματάρχη (ΠΒ) Fevzi Yesilada, λοχαγούς (ΠΖ) Avni Aynurlu και Remzi Onaran,⁹⁰⁰ έφτασε στις 16 Αυγούστου 1960, εγκαταστάθηκε «*εις παραχωρηθέντα χώρον του Υπουργείου Αμύνης*»⁹⁰¹ και άρχισε τη λεπτομερή οργάνωση της εκπαίδευσης.⁹⁰² Μέχρι να ετοιμαστούν οι χώροι διαμονής παρέμεινε στο Υπουργείο Άμυνας δίπλα από το στρατόπεδο του Wolseley Barracks και στη συνέχεια «*την πρωΐαν της 10^{ης} Ιανουαρίου*»⁹⁰³ 1961 εγκαταστάθηκε στο Αρχηγείο του

---

⁸⁹⁶ Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 1/20, Κλάδος Διοικητικής Μερίμνης, Σχέδια Αναγκών, επιστολή υποστράτηγου Μεν. Παντελίδη προς Υπουργείο Αμύνης, 14 Μαρτίου 1961 : «*Έχομεν την τιμήν να γνωρίσωμεν υμίν ότι η Εκπαιδευτική Ομάς κρίνει αναγκαίον την διά λόγους ασφαλείας επανεγκατάστασιν του άλλοτε εν λειτουργία δικτύου φωτισμού κατά μήκος των Συρματοπλεγμάτων επί των ορίων του στρατοπέδου Β.Μ.Η.*».

⁸⁹⁷ Παραθέτω τρεις επιστολές, από τις πολλές που έχει εντοπίσει η έρευνα, με τις ενέργειες του συνταγματάρχη Παναγιώτη Ψαρράκου για την οργάνωση της Ε.Ο.Κ.Σ. Συγκεκριμένα από το Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 1/20, Κλάδος Διοικητικής Μερίμνης, Σχέδια Αναγκών, την επιστολή προς το Τριμερές Στρατηγείον, 3 Μαρτίου 1961 : «*[...] Αναφέρεται εν συνεχεία της ύπερθεν σχετικής ότι τυγχάνει απαραίτητος ο άμεσος εφοδιασμός της εκπαιδευτικής ομάδος δι' ενός πολυγράφου. Η χορήγησις του πολυγράφου καθίσταται απαραίτητος καθ' όσον πλείστοι όσοι κανονισμοί, οδηγίαι και διαταγαί θα εκδίδωνται εις μέγαν αριθμόν, η εκτύπωσις των οποίων δεν θα είναι δυνατή εγκαίρως εις το Κρατικόν τυπογραφείον*» και την επιστολή προς Τριμερές Στρατηγείον, 14 Φεβρουαρίου 1961 : «*Υποβάλλονται συνημμένως υποδείγματα αναγκαιούτων εντύπων στόχων βολής συνοπτικής εκπαίδευσως προς κάλυψιν των πρώτων αναγκών της εκπαίδευσως του Κυπριακού Στρατού*». Από το Φάκελο Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 1/4, Κλάδος Διοικητικής Μερίμνης, Προσωπικόν Διοικητικά, την επιστολή προς Τριμερές Στρατηγείον, 13 Μαρτίου 1961 : «*Δεδομένου ότι ευθύς ως καταταγώσιν οι Νεοσύλλεκτοι δεν είναι δυνατόν να αναλάβωσι την φρουρήσιν του στρατοπέδου δέον να εξευρεθί το αναγκαίον προσωπικόν προς τον σκοπόν αυτό και δια το χρονικό διάστημα από της ενάρξεως της λειτουργίας του κέντρου μέχρις εκγυμνάσεως των πυρήνων*».

⁸⁹⁸ Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 4/7, Κλάδος Οργανώσεως και Εκπαίδευσως, Βασικαί Οδηγίαι Λειτουργίας, Βασικαί Οδηγίαι Λειτουργίας Εκπαιδευτικής Ομάδος και Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 4/1, Κλάδος Οργανώσεως και Εκπαίδευσως, Εκπαίδευσις του Στρατού της Δημοκρατίας της Κύπρου, Συνθήκη Συμμαχίας-Παράρτημα Δ, Άρθρον VII.

⁸⁹⁹ Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 1/7, Κλάδος Διοικητικής Μερίμνης, Περιοδικαί Καταστάσεις Μεταβολών Αξιοματικών και Οπλιτών.

⁹⁰⁰ Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 8/3, [1960] Σχόλια Εισερχόμενα Στρατηγείου, «Officers' List of Training Group».

⁹⁰¹ Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 3/5, Κλάδος Σχεδίων Επιχειρήσεων, Εισερχόμενα 1961, «Ετησία Αναφορά Υπ' Αριθμόν 1, Αρχηγού Εκπαιδευτικής Ομάδος συνταγματάρχη Παναγιώτη Ψαρράκου προς Τριμερές Στρατηγείον», 22 Αυγούστου 1961.

⁹⁰² Κ.Α.Κ., Α.Υ.ΕΞ.ΚΥ., FA1/1998, Αλληλογραφία Υπουργείου Εξωτερικών με Τριμερές Στρατηγείον, Ετησία Έκθεσις Τριμερούς Στρατηγείου Υπ' Αριθμόν 1, υποστράτηγου Μενέλαου Παντελίδη προς Επιτροπήν Αναπληρωτών Υπουργών Εξωτερικών, 11 Δεκεμβρίου 1961.

⁹⁰³ Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 1/81, Κλάδος Διοικητικής Μερίμνης, Έτερα Υλικά, επιστολή Μενέλαου Παντελίδη προς Διοίκηση Τουρκικής Δυνάμεως Τριμερούς Στρατηγείου, 14 Ιανουαρίου 1961.

Κυπριακού Στρατού (κτίριο 1 του Wolseley Barracks), ενώ στις 5 Αυγούστου 1961, «εγκατεστάθη εις γραφεία διατεθέντα εντός του Β.Μ.Η. ένθα το Γενικόν Κέντρον Εκπαιδύσεως»⁹⁰⁴ διατηρώντας και γραφεία στο Αρχηγείο του Κυπριακού Στρατού.⁹⁰⁵

Η εκπαιδευτική ομάδα αν και διοικητικά ανήκε στο Τριμερές Στρατηγείο, από μόνη της αποτελούσε «μίαν ομάδα υπό μίαν Διοίκησιν»⁹⁰⁶ με αρχηγό και υπαρχηγό των οποίων η θητεία ήταν ετήσια. Αν ο αρχηγός τον πρώτο χρόνο ήταν Έλληνας, τότε ο υπαρχηγός ήταν Τούρκος και αντίστροφα. Για τον πρώτο χρόνο η επιλογή του αρχηγού θα γινόταν με κλήρωση.⁹⁰⁷ Πρώτος αρχηγός της εκπαιδευτικής ομάδας ήταν ο συνταγματάρχης Παναγιώτης Ψαρράκος και υπαρχηγός ο αντισυνταγματάρχης Esenner Sehabettin.⁹⁰⁸ Δεύτερος αρχηγός της εκπαιδευτικής ομάδας ορίστηκε στις 16 Σεπτεμβρίου 1961 ο Τούρκος συνταγματάρχης (ΠΒ) Necdet Uruç,⁹⁰⁹ και υπαρχηγός ο αντισυνταγματάρχης (ΠΖ) Φαΐδωνας Γκιζίκης.⁹¹⁰ Ο τελευταίος μετατέθηκε την 1^η Ιουνίου 1962 στην ΤΡΙΜ.ΕΛ.ΔΥ.Κ.⁹¹¹ και αντικαταστάθηκε από τον αντισυνταγματάρχη (ΠΖ) Λεωνίδα Παλαιολόγο, ο οποίος παρέμεινε στη θέση του υπαρχηγού μέχρι τις 16 Αυγούστου 1962.⁹¹² Την τρίτη θητεία (1962-1963) στη θέση του αρχηγού και υπαρχηγού υπηρέτησαν ο συνταγματάρχης (ΠΖ) Θεόδωρος Γεωργίου και ο αντισυνταγματάρχης (ΠΖ) İsmet

⁹⁰⁴ Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 3/5, Κλάδος Σχεδίων Επιχειρήσεων, Εισερχόμενα 1961, «Ετησία Αναφορά Υπ' Αριθμόν 1, Αρχηγού Εκπαιδευτικής Ομάδος συνταγματάρχη Παν. Ψαρράκου προς Τριμερές Στρατηγείον», 22 Αυγούστου 1961.

⁹⁰⁵ Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 1/18, Κλάδος Διοικητικής Μερίμνης, Καθαριότης Στρατοπέδου, επιστολή Επιτελάρχη Τριμερούς Στρατηγείου συνταγματάρχη Παναγιώτη Κολιόπουλου προς Υπουργείον Αμύνης, 3 Αυγούστου 1961 : « [...] Έχομεν την τιμήν να γνωρίσωμεν υμίν, ότι εις το υπ' αριθμό 1 κτίριον του Στρατοπέδου, εγκατεστάθην ήδη το Αρχηγείον του Κυπριακού Στρατού και γραφεία τινά της Εκπαιδευτικής Ομάδος».

⁹⁰⁶ Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 4/1, Κλάδος Οργανώσεως και Εκπαιδύσεως, Εκπαιδευσις του Στρατού της Δημοκρατίας της Κύπρου, Συνθήκη Συμμαχίας-Παράρτημα Δ, Άρθρον Ι και XIII.

⁹⁰⁷ Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 4/1, Κλάδος Οργανώσεως και Εκπαιδύσεως, Εκπαιδευσις του Στρατού της Δημοκρατίας της Κύπρου, Συνθήκη Συμμαχίας-Παράρτημα Δ, Άρθρον XIII.

⁹⁰⁸ Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 1/7, Κλάδος Διοικητικής Μερίμνης, Περιοδικαί Καταστάσεις Μεταβολών Αξιοματικών και Οπλιτών : « [...] Ο συνταγματάρχης Παναγιώτης Ψαρράκος, εγγράφεται εις την δύναμιν των τοποθετημένων αξιοματικών του πυρήνος της εκπαιδευτικής ομάδος εκ της II Μεραρχίας δυνάμει της υπ' αριθμό Φ 411.8/79/207989/6-9-1960 Δ/γής Υ.Ε.Θ.Α/ΓΕΣ/1^{ον} Ε.Γ. στις 10/9/1960», και ΤΡΗ 3/5 Κλάδος Σχεδίων Επιχειρήσεων, Εισερχόμενα 1961, «Ετησία Αναφορά Εκπαιδευτικής Ομάδας Υπ' Αριθμόν 1 συνταγματάρχη Παν. Ψαρράκου προς Τριμερές Στρατηγείον», 22 Αυγούστου 1961 : «Την 16-8-1960 αφίχθησαν (6) Έλληνες και (4) Τούρκοι Αξ/κοί εις Εκπαιδευτικήν Ομάδαν ως υπό της συμφωνίας Παράρτημα Δ άρθρον 15. Η Ε.Ο. αποτέλεσε μίαν ομάδα υπό την Δ/σιν του Συν/ρχου Ψαρράκου Παν. του Ελληνικού Στρατού με Υποδ/τήν τον Αντ/ρχην ΕΣΕΝΕΡ ΣΑΧΑΜΠΕΤΙΝ του Τουρκικού Στρατού».

⁹⁰⁹ Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 1/48, Κλάδος Διοικητικής Μερίμνης, Τοποθετήσεις Μεταθέσεις Αποσπάσεις Αξιοματικών, επιστολή συνταγματάρχη Necdet Uruç προς Τριμερές Στρατηγείον, 18 Σεπτεμβρίου 1961 : « [...] [Από της 16^{ης} Σεπτεμβρίου 1961 έχω αναλάβει καθήκοντα Διοικητού Εκπαιδευτικής Ομάδος».

⁹¹⁰ Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 1/48, Κλάδος Διοικητικής Μερίμνης, Τοποθετήσεις Μεταθέσεις Αποσπάσεις Αξιοματικών, πρβλ. και ΤΡΗ 7/1, Βιβλίο Ημερήσιας Διαταγής Τριμερούς Στρατηγείου, Ημερήσια Διαταγή 16.8.1963. : «Από 16-9-61 ο Αντ/ρχης ΓΚΙΖΙΚΗΣ θα ασκή καθήκοντα Υπαρχηγού της Εκπαιδευτικής Ομάδος, του Αντ/ρχου ΕΣΕΝΕΡ επανερχομένου εις την Διοίκησιν Συντάγματος Τουρκικών Δυνάμεων ΚΥΠΡΟΥ».

⁹¹¹ Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 2/7, Κλάδος Γραμματείας, Διάφορα 1962-1963.

⁹¹² Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 7/1, Βιβλίο Ημερήσιας Διαταγής Τριμερούς Στρατηγείου, Ημερήσια Διαταγή 17.8.1962.

Ακόνα αντίστοιχα.⁹¹³ Τελευταία εναλλαγή στη θέση του αρχηγού και υπαρχηγού έγινε στις 16 Αυγούστου 1963, αφού βάσει της Συνθήκης Συμμαχίας την εκπαίδευση του Κυπριακού Στρατού θα αναλάμβαναν οι Κυπριακές Αρχές με την ετήσια έκθεση του Τριμερούς Στρατηγείου για το 1963 να αναφέρει σχετικά: «*Έλαβον Χώραν (1). Η προβλεπόμενη αντικατάσταση Διοικητού και Υποδιοικητού τοποθετηθέντων αντιστοίχως από 16/8/1963 των ΙΣΜΕΤ ΑΚΟΒΑ Συνταγματάρχου Τουρκικού Στρατού και ΚΟΥΡΜΟΥΛΗ ΙΩΑΝΝΟΥ Αντισυνταγματάρχου Ελληνικού Στρατού. (2) Μερικαί αντικαταστάσεις Αξ/κών*».⁹¹⁴

Μέχρι το Φεβρουάριο του 1961 από την εκπαιδευτική ομάδα «*ανεγνωρίσθησαν αι εγκαταστάσεις του μέλλοντος να χρησιμοποιηθή ως Κέντρον Εκπαιδύσεως του Κυπριακού Στρατού, ανεγνωρίσθησαν ως χώροι ασκήσεων πυκνής τάξεως και ατομικής τακτικής πλησίον Ραδιοφωνικού Σταθμού Λευκωσίας και Αθαλάσσης*»,⁹¹⁵ ενώ την ίδια ημέρα που άρχιζαν οι πρώτες αιτήσεις κατάταξης, δηλαδή στις 3 Μαρτίου 1961, ο συνταγματάρχης Π. Ψαρράκος ενημέρωνε το Υπουργείο Άμυνας :

Εκ των ευρισκομένων εις Αποθήκας ΜΑΜΜΑΡΙ και κατόπιν προφορικής Διαταγής του Δ/του του Τριμερούς Στρατηγείου, τη εγκρίσει του Υπουργείου Αμύνης, διετέθη Αξ/κός της Εκπαιδευτικής Ομάδος όστις βάσει των υποβληθείσων υφ' ημών καταστάσεων αναγκαιούντων υλικών και των συνταχθέντων υπό του κλάδου Οργανώσεως Τριμερούς πινάκων υλικού, προέβη εις το διαχωρισμόν των απαραίτητων τοιούτων διά την εγκατάστασιν τόσον της Εκπαιδευτικής Ομάδας όσον και του Γενικού Κέντρου Εκπαίδευσης.⁹¹⁶

Για την πρόοδο του έργου της εκπαιδευτικής ομάδας πέραν του Υπουργείου Άμυνας ενημερώνονταν και το Τριμερές Στρατηγείο στο οποίο ο συνταγματάρχης Παν. Ψαρράκος έγραφε στην ετήσια αναφορά του : «*Δια την εκπαίδευσιν του Γ.Κ.Ε. εις πυρήν της Ε.Ο. απαρτιζόμενος εκ του Αρχηγού, Υπαρχηγού και Οκτώ Αξ/κών εκπ/τών εγκατεστάθη από 16^{ης} Αυγούστου 1960 εις Λευκωσίαν και ήρξατο εργασίαν βάσει των Οδηγιών του Τριμερούς Στρατηγείου. Η αναληφθείσα εργασία συνίστατο εις : (1) Σύνταξιν προγραμμάτων συνοπτικής εκπ/σεως. (2) Μελέτην οργανώσεως πεδίου βολής. (3) Μελέτην οργανώσεως στίβου μάχης και Λογχομαχίας. (4) Αναγνώρισιν και κατανομήν χώρων ασκήσεων. (5)*

⁹¹³ Κ.Α.Κ., Α.Υ.ΕΞ.ΚΥ., FA1/1999, Αλληλογραφία Υπουργείου Εξωτερικών με Τριμερές Στρατηγείον, Ετήσια Έκθεσις Τριμερούς Στρατηγείου Υπ' Αριθμόν 2, ταξίαρχου Nyazi Bengisu προς Επιτροπήν Αναπληρωτών Υπουργών Εξωτερικών, 16 Νοεμβρίου 1962, πρβλ. και Α.Τ.Σ., ΤΡΗ7/1, Βιβλίο Ημερήσιας Διαταγής Τριμερούς Στρατηγείου, Ημερήσια Διαταγή 17.8.1962. και 26.8.1962.

⁹¹⁴ Κ.Α.Κ., Α.Υ.ΕΞ.ΚΥ., FA1/1999, Αλληλογραφία Υπουργείου Εξωτερικών με Τριμερές Στρατηγείον, Ετήσια Έκθεσις Τριμερούς Στρατηγείου Υπ' Αριθμόν 3, ταξίαρχου Γεώργιου Περίδη προς Επιτροπήν Αναπληρωτών Υπουργών Εξωτερικών, 14 Νοεμβρίου 1963.

⁹¹⁵ Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 3/5, Κλάδος Σχεδίων Επιχειρήσεων, Εισερχόμενα 1961,1962,1963, (Ανωμόλως Επιστραφέντα), «Ετήσια Έκθεσις Πεπραγμένων συνταγματάρχη Παν. Ψαρράκου προς Τριμερές Στρατηγείον», 4 Φεβρουαρίου 1961.

⁹¹⁶ Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 1/20, Κλάδος Διοικητικής Μερίμνης, Σχέδια Αναγκών, επιστολή Παν. Ψαρράκου προς Υπουργείον Αμύνης, 3 Μαρτίου 1961.

*Κατανομήν στρατωνισμού Γ.Κ.Ε. (Β.Μ.Η). (6) Υπολογισμόν αναγκαιούντων εκπ/κών βοηθημάτων. (7) Σύνταξιν αρμοδιοτήτων μελών της εκπ/ής Ομ.».*⁹¹⁷

Οργανωτικά, η εκπαιδευτική ομάδα διέθετε Κλάδο Σχεδιάσεως Εκπαιδύσεως και τέσσερις Σχολές εκπαίδευσης.⁹¹⁸ Διοικητικά ο Κλάδος Σχεδιάσεως Εκπαιδύσεως υπαγόταν στο Τριμερές Στρατηγείο, ενώ οι τέσσερις Σχολές υπάγονταν στο Γενικό Κέντρο Εκπαίδευσης.⁹¹⁹ Αποστολή της Σχολής αξιωματικών ήταν η εκπαίδευση των κατώτερων αξιωματικών του Κυπριακού Στρατού, αλλά και μετά τη φάση ενεργοποίησης, η συνέχιση της εκπαίδευσης όλων των εν ενεργεία αξιωματικών αλλά και νέων υποψήφιων αξιωματικών. Αποστολή της Σχολής Υπαξιωματικών ήταν η εκπαίδευση των αναγκαίων υπαξιωματικών, σύμφωνα με τον πίνακα σύνθεσης προσωπικού, αλλά και η εκπαίδευση μετά τη φάση ενεργοποίησης της στρατιωτικής εκπαίδευσης όλων των ενεργών υπαξιωματικών αλλά και νέων υποψήφιων υπαξιωματικών.⁹²⁰ Αποστολή του Τάγματος Τυφεκιοφόρων (οπλιτών), ήταν η «*παραγωγή των απαιτούμενων δια την πλαισίωσιν του Κυπριακού Στρατού Στρατιωτών και Δεκανέων*»⁹²¹ και της Σχολής Ειδικοτήτων η εκπαίδευση των ανδρών σε ειδικότητες.⁹²²

Για κάθε Σχολή προβλεπόταν και ξεχωριστός διοικητής : ταγματάρχης για τη Σχολή Αξιωματικών, λοχαγός για τη Σχολή Υπαξιωματικών, ταγματάρχης για το Τάγμα Τυφεκιοφόρων (οπλιτών) και λοχαγός για τη Σχολή ειδικοτήτων.⁹²³ Τις διοικήσεις των Σχολών δεν ανέλαβαν στελέχη της εκπαιδευτικής ομάδας, αλλά Ελληνοκύπριοι και Τουρκοκύπριοι αξιωματικοί που προσλήφθηκαν με τριετή συμβόλαια. Τη διοίκηση της Σχολής αξιωματικών ανέλαβε όπως αναφέρθηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο ο Bulent Hatunoglu «*αυστηρός, εσωστρεφής και καλός αξιωματικός*»,⁹²⁴ τη διοίκηση του Τάγματος τυφεκιοφόρων ο Φώτης Χρήστος «*ψηλός με βαριά φωνή, πειθαρχημένος, που όλοι τον σέβονταν*»,⁹²⁵ τη Σχολή Ειδικοτήτων ο λοχαγός Hassan Asici⁹²⁶ «*κοντός, μελαχρινός,*

⁹¹⁷ Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 3/5, Κλάδος Σχεδίων Επιχειρήσεων, Εισερχόμενα 1961,1962,1963, (Ανωμάτως Επιστραφέντα) «*Ετήσια Αναφορά Εκπαιδευτικής Ομάδας Υπ' Αριθμόν 1, συνταγματάρχη Παν. Ψαρράκου προς Τριμερές Στρατηγείον*», 22 Αυγούστου 1961.

⁹¹⁸ Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 4/4, Κλάδος Οργανώσεως και Εκπαιδύσεως, Σχέδια 1960, Παράρτημα Α.

⁹¹⁹ Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 1/44, Κλάδος Διοικητικής Μερίμνης, Οροφή Προσωπικού Κυπριακού Στρατού, πρβλ. και ΤΡΗ 13/1, Κανονισμός Γενικού Κέντρου Εκπαιδύσεως.

⁹²⁰ Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 13/1, Κανονισμός Γενικού Κέντρου Εκπαιδύσεως, Άρθρον 19.

⁹²¹ Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 13/1, Κανονισμός Γενικού Κέντρου Εκπαιδύσεως, Άρθρον 20 και Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 13/7, Κανονισμός Λειτουργίας Γ.Κ.Ε., Άρθρον 20, σελ. 13.

⁹²² Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 13/1, Κανονισμός Γενικού Κέντρου Εκπαιδύσεως, Άρθρον 21.

⁹²³ Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 13/1, Κανονισμός Γενικού Κέντρου Εκπαιδύσεως.

⁹²⁴ Συνεντεύξεις στο συγγραφέα του υποστράτηγου ε.α. Νίκου Βαρναβίδη στις 8/8/2008, των αντιστράτηγων ε.α. Χαράλαμπου Λόττα στις 27/8/2007 και Παναγιώτη Αθανασιάδη στις 17/12/2007 και του ταξίαρχου ε.α. Ανδρέα Πασιαρδή στις 23/7/2008.

⁹²⁵ Συνέντευξη στο συγγραφέα του ταξίαρχου ε.α. Χαράλαμπου Φακούρα στις 23/1/2008 και ταγματάρχη ε.α. Ανδρέα Σπύρου στις 7/2/2008.

⁹²⁶ Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 1/44, Κλάδος Διοικητικής Μερίμνης, Οροφή Προσωπικού Κυπριακού Στρατού, πρβλ. και συνέντευξη στο συγγραφέα του ταξίαρχου ε.α. Ανδρέα Ιωάννου στις 16/7/2009.

γεμάτος μίσος για τους Ελληνοκύπριους αξιωματικούς»,⁹²⁷ ενώ για τη Σχολή Υπαξιωματικών όλες οι μαρτυρίες των απόστρατων αξιωματικών αναφέρονται στο Χρήστο Φώτη, κάτι που οδηγεί στο συμπέρασμα ότι ο τελευταίος, ελλείψει επαρκούς αριθμού αξιωματικών για στελέχωση διοικητικών θέσεων εκτελούσε διπλά καθήκοντα.⁹²⁸ Παράλληλα εκτός των διοικητών των Σχολών υπήρχε και ξεχωριστός αρχηγός εκπαιδευτών ο ταγματάρχης (ΠΖ) Ιωάννης Μπίσιας στη Σχολή Αξιωματικών, ο λοχαγός (ΠΖ) Akalin Mussafer στη Σχολή Υπαξιωματικών, και ο λοχαγός (ΠΖ) Σπυρίδωνας Χαλεπίδης στη Σχολή/Τάγμα Τυφεκιοφόρων (οπλιτών).⁹²⁹

Οι αξιωματικοί που τοποθετούνταν στην εκπαιδευτική ομάδα ήταν υποχρεωμένοι να : *«Παρουσιάζονται εις τον Διευθυντήν του τμήματος Δ.Μ. του Κλάδου Σχεδιάσεως, όστις εν συνεχεία τους παρουσιάζει εις τον Αρχηγόν και Υπαρχηγόν. Είτα αποστέλλονται και παρουσιάζονται εις τον Αρχηγόν Εκπαιδευτών του Σχολείου εις ο ετοποθετήθησαν»*,⁹³⁰ με τον ελλαδίτη εκπαιδευτή Βασίλειο Ξαφόπουλο να θυμάται : *«Υπήρχαν εκπαιδευτές μόνο για τη Σχολή Αξ/κών, τη Σχολή Υπαξ/κών και το Λόχο Οπλιτών. Η εκπαίδευση γινόταν χωριστά για τους υποψήφιους Αξ/κούς, υποψήφιους Υπαξ/κούς και τους στρατιώτες. Τα όπλα διδάσκονταν από τους ίδιους εκπαιδευτές σε όλους Αξ/κούς, Υπαξ/κούς και στρατιώτες. Εγώ δίδασκα το πολλο Μπράουνινγκ μαζί με έναν Τούρκο υπολοχαγό, τον Χαϊδάρ Ατάκ, ο οποίος ήταν πολύ μεγαλύτερος από εμένα και η συνεργασία γινόταν στη γαλλική γλώσσα»*.⁹³¹ Από τον Αύγουστο του 1960 έως τις 11 Σεπτεμβρίου 1961 οπότε και άρχισε η επίσημη εκπαίδευση, οι προσπάθειες του αρχηγού της εκπαιδευτικής ομάδας επικεντρώθηκαν στην οργανωτική/διοικητική προετοιμασία, στην προετοιμασία του χώρου στρατωνισμού, αλλά και στην ίδια την εκπαίδευση των εκπαιδευτών, μελών της εκπαιδευτικής ομάδας.⁹³² Σύμφωνα με την έκθεση υπ' αριθμό 1, που ο υποστράτηγος Μ. Παντελίδης απέστειλε προς την Επιτροπή Αναπληρωτών Υπουργών Εξωτερικών⁹³³ και η οποία καλύπτει την περίοδο από τις 16 Αυγούστου 1960 έως τις 30 Νοεμβρίου 1961, αναφέρεται ότι :

⁹²⁷ Συνέντευξη στο συγγραφέα του αντισυνταγματάρχη ε.α. Ανδρέα Παναγή στις 8/1/2009.

⁹²⁸ Συνέντευξη στο συγγραφέα του υποστράτηγου ε.α. Ανδρέα Παμπόρη στις 11/6/2007, του υπολοχαγού ε.α. Άγι Μωσαϊκού στις 11/8/2010, του ταξίαρχου ε.α. Χαράλαμπου Φακούρα στις 23/1/2008, του αντιστράτηγου ε.α. Ιάκωβου Συμεωνίδη στις 12/8/2008. Δεν έχει εντοπιστεί σε έγγραφο ποιος ήταν ο διοικητής της Σχολής Υπαξιωματικών. Πιθανή εκδοχή και σύμφωνα με τις μαρτυρίες των απόστρατων αξιωματικών ο Φώτης Χρήστος εκτός από διοικητής του Τάγματος Οπλιτών να ήταν και διοικητής της Σχολής Αξιωματικών.

⁹²⁹ Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 1/14, Κλάδος Διοικητικής Μερίμνης, Στρατόπεδα Δυνάμεων Τριμερούς Στρατηγείου, δεν εντοπίστηκε το όνομα του αρχηγού εκπαιδευτών της Σχολής Ειδικότητων.

⁹³⁰ Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 1/16, Κλάδος Διοικητικής Μερίμνης, Προτάσεις Εκπαιδεύσεως Δυνάμεων Στρατού, Βασικά Οδηγία Εσωτερικής Λειτουργίας Ε.Ο. Απρίλιος 1961.

⁹³¹ Απαντήσεις σε ερωτηματολόγιο του συγγραφέα του ταξίαρχου ε.α. Βασίλειου Ξαφόπουλου στις 17/11/2008.

⁹³² Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 3/5, Κλάδος Σχεδίων Επιχειρήσεων, Εισερχόμενα 1961, «Ετησία Αναφορά Εκπαιδευτικής Ομάδας προς Τριμερές Στρατηγείου», 22 Αυγούστου 1961.

⁹³³ Κ.Α.Κ., Π.Ε.Σ. 1/25, Treaty of Alliance, άρθρο VIII, παράγραφος 1 (h) : *«In Accordance with Article IV of the Additional Protocol No. II (The Tripartite Headquarters) submits to the Committee of Ministers its annual*

Μέχρι της ενάρξεως της Κανονικής Εκπαιδύσεως του Κυπριακού Στρατού [η εκπαιδευτική ομάδα] προέβη εις τα κάτωθι ενεργείας : (α) συνέταξε βάσει οδηγιών του Στρατηγείου λεπτομερή προγράμματα εκπαιδύσεως και διάφορους Κανονισμούς (β) παρέσχε πάσαν δυνατήν βοήθειαν εις τας Κυπριακάς Αρχάς δια την προμήθειαν και κατασκευήν εκπαιδευτικών βοηθημάτων (γ) παρέσχε κάθε δυνατήν βοήθειαν διά την λειτουργίαν του Γενικού Κέντρου Εκπαιδύσεως (δ) εφήρμοσε πρόγραμμα προεκπαιδύσεως του προσωπικού της.⁹³⁴

Αφού η συγκρότηση του Κυπριακού Στρατού απαιτούσε μια οργανωτική προετοιμασία δεν υπήρχε λόγος να βρίσκονται στο νησί και τα 125 μέλη χωρίς να ανταποκρίνονται άμεσα στην αποστολή τους, έτσι η στελέχωσή της, όπως άλλωστε η Συνθήκη Συμμαχίας προνοούσε, έγινε περιοδικά και κατά κλιμάκια. Την 1^η Φεβρουαρίου 1961 ανέλαβαν καθήκοντα 42 Τούρκοι εκ των οποίων οι 18 ήταν αξιωματικοί,⁹³⁵ οι 20 λοχίες και οι 14 στρατιώτες που είχαν φθάσει στο νησί την : «2^α και 23^η Ιανουαρίου 1961 προς συμπλήρωσιν του Πιν. Συνθέσεως Εκπαιδευτικής Ομάδος».⁹³⁶ Οι εκπαιδευτές από την Ελλάδα στελέχωσαν και συμπλήρωσαν την εκπαιδευτική ομάδα είτε μεμονωμένα μετατεθέντες από στρατόπεδα της Ελλάδας, όπως οι λοχαγοί (ΠΒ) Γεώργιος Ροδόπουλος στις 30 Ιανουαρίου 1961, Σπυρίδωνας Χαλεπίδης στις 10 Φεβρουαρίου 1961 και ταγματάρχης (ΠΖ) Ιωάννης Μπίσιας στις 4 Μαρτίου 1961, είτε μετατιθέμενοι από το Σύνταγμα της ΕΛ.ΔΥ.Κ., όπως οι λοχαγοί (ΠΖ) Γεώργιος Μπίσιας, Νικόλαος Δημουλής, Ευάγγελος Βελέντζας στις 27 Ιανουαρίου 1961,⁹³⁷ οι λοχαγοί Παύλος Καραχάλιος και Αρίσταρχος Ζώρζος αλλά και οι υπολοχαγοί (ΠΖ) Δημήτριος Κυριαζόπουλος και Αναστάσιος Σπανός στις 17 Απριλίου 1961.⁹³⁸ Ένα πολυάριθμο κλιμάκιο ελλαδιτών αξιωματικών αφίχθηκε στις αρχές Ιουλίου 1961⁹³⁹ και στις 21 Ιουλίου 1961 σύμφωνα με περιοδική κατάσταση μεταβολής αξιωματικών, γράφτηκαν στη δύναμη των

---

report which shall refer inter alia to the present state of the Forces under its Operational Command (e.g. units, their stationing, their strength, material, training status, operational readiness)...».

⁹³⁴ Κ.Α.Κ., Α.Υ.Ε.Ε.ΚΥ., FA1/1998, Αλληλογραφία Υπουργείου Εξωτερικών με Τριμερές Στρατηγείο, Ετησία Έκθεσις Τριμερούς Στρατηγείου Υπ' Αριθμόν 1, υποστράτηγου Μενέλαου Παντελίδη προς Επιτροπή Αναπληρωτών Υπουργών Εξωτερικών, 11 Δεκεμβρίου 1961, πρβλ. και ΤΡΗ 3/5, Κλάδος Σχεδίων Επιχειρήσεων, Εισερχόμενα 1961 : Έκθεση προς Τριμερές Στρατηγείο του αρχηγού της Ε.Ο.Κ.Σ. : «συνετάχθησαν προγράμματα συνοπτικής εκπαίδευσης 8 εβδομάδων, κανονισμοί εσωτερικής λειτουργίας αναλυτικών προγραμμάτων, εκπαίδευσης αξιωματικών, υπαξιωματικών και οπλιτών, κανονισμοί διοικητικής μερίμνης, εκπαιδευτικά βοηθήματα, ενώ έγινε και κατανομή στρατωνισμού στο Β.Μ.Η».

⁹³⁵ Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 1/7, Κλάδος Διοικητικής Μερίμνης, Περιοδικά Καταστάσεις Μεταβολών Αξιωματικών και Οπλιτών. Η έρευνα έχει εντοπίσει τα ονόματα των 18 Τούρκων αξιωματικών οι οποίοι είναι : ταγματάρχης Yavuz Oktaykaan, Muzaffer Akalin και Cemalettin Tazisler, λοχαγοί Kayhan Onur, Sahap Esengun και Bahattin Demirler, οι υπολοχαγοί Erdogan Sudas, Enis Erdogmus, Ali Aksoy, Kamil Yucekal, Yilmaz Onder, Haydar Atak, Cemal Eruc, Ihsan Say και Mesut Ogdum, οι επιλοχίες Ibrahim Kucuk και Ihsan Kolagasioglu και ο λοχίας Celal Yegin.

⁹³⁶ Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 1/7, Κλάδος Διοικητικής Μερίμνης, Περιοδικά Καταστάσεις Μεταβολών Αξιωματικών και Οπλιτών.

⁹³⁷ Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 1/7, Κλάδος Διοικητικής Μερίμνης, Περιοδικά Καταστάσεις Μεταβολών Αξιωματικών και Οπλιτών.

⁹³⁸ Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 1/5, Κλάδος Διοικητικής Μερίμνης, Περιοδικά Καταστάσεις Μεταβολών Αξιωματικών.

⁹³⁹ Συνέντευξη στο συγγραφέα του αντισυνταγματάρχη ε.α. Αρη Μητσόπουλου στις 14/3/2008.

τοποθετημένων αξιωματικών εκπαιδευτικής ομάδας του Κυπριακού Στρατού οι υπολοχαγοί «Καραμπάτσος Δημήτριος, Κουτσόπουλος Γεώργιος, Πισσάς Παντελής, Μιχαλόπουλος Σωτήριος, Πολυζώης Κωνσταντίνος, Λιάσκας Αλέξανδρος, Γιαννούζης Νικόλαος, ανθυπολοχαγοί Ξαφόπουλος Βασίλειος και Στασινόπουλος Παναγιώτης και Δ.Ε.Α. Φωτεινόπουλος Αναστάσιος».⁹⁴⁰ Μέχρι τις 25 Ιουλίου 1961 «άπαν το προσωπικόν της Εκπαιδευτικής Ομάδας συνεκεντρώθη εις ΛΕΥΚΩΣΙΑΝ»⁹⁴¹ και τότε εφαρμόστηκε πρόγραμμα εκπαίδευσης εκπαιδευτών έτσι ώστε όλα να είναι έτοιμα για την εκπαίδευση των ανδρών του Κυπριακού Στρατού.

Δύο μέλη της εκπαιδευτικής ομάδας, οι τότε ανθυπολοχαγοί (ΠΖ) Αριστείδης Μητσόπουλος και Βασίλειος Ξαφόπουλος αφηγήθηκαν άγνωστες πτυχές της καθόδου τους με τον πρώτο να θυμάται :

Φθάσαμε στην Κύπρο ατμοπλοϊκώς στο λιμάνι της Λεμεσού αρχές Ιουλίου όπου μας παρέλαβαν άνδρες της ΕΛ.ΔΥ.Κ. Κατευθυνθήκαμε σε ξενοδοχείο και διανυκτερεύσαμε για δύο μέρες. Στη συνέχεια μας έδωσαν δύο μέρες άδεια για να βρούμε σπίτι και έτσι τακτοποιηθήκαμε. Μετά από αυτό, αρχίσαμε δουλειά. Οι αξιωματικοί της εκπαιδευτικής ομάδας, φθάσαμε στην Κύπρο με κλειστή ημερομηνία επιστροφής και η παραμονή μας κράτησε δύο χρόνια. Επιλεγθήκαμε από το Γενικό Επιτελείο Στρατού. Τα μέλη της Ε.Ο.Κ.Σ. δεν υπάγονταν στον Κυπριακό Στρατό. Βρίσκονταν στην Κύπρο ως αποσπασμένα από τον Ελληνικό και Τουρκικό Στρατό αντίστοιχα. Δεν ανήκαμε ούτε στην ΕΛ.ΔΥ.Κ. ούτε στην ΤΟΥΡ.ΔΥ.Κ.. Ανήκαμε στο Τριμερές Στρατηγείο. Μαζί μου ήλθαν και άλλοι αξιωματικοί όπως οι Παντελής Πισσάς, Μιχαλόπουλος Σωτήρης, Στασινόπουλος Παναγιώτης, Κουτσόπουλος Γιώργος, Γιαννούζης Νικόλαος, Ξαφόπουλος Βασίλειος και Καραμπάτσος Δημήτριος. Θυμάμαι να νοικιάζουμε και να διαμένουμε στο ίδιο σπίτι με τους Μιχαλόπουλο και Πισσά, στην οδό Δαιδάλου στους Αγίους Ομολογητές.⁹⁴²

Το ίδιο βοηθητικές υπήρξαν και οι αναμνήσεις του Βασίλη Ξαφόπουλου ο οποίος μεταξύ άλλων είπε :

Ήλθα στην Κύπρο ως ανθυπολοχαγός τον Ιούλιο του 1961 και τον Οκτώβριο του 1961 έγινα υπολοχαγός. Έφυγα τον Αύγουστο του 1963. Ήλθαμε ως εκπαιδευτές του Κυπριακού Στρατού με την ίδια αποστολή 1 Δ.Ε.Α., 8 υπολοχαγοί, 2 ανθυπολοχαγοί και 1 λοχαγός με πλοίο μέσω Ισραήλ. Εγώ ήλθα από το 561 Τ.Π. που είχε έδρα τη Θεσσαλονίκη. Η επιλογή των εκπαιδευτών έγινε από το Γ.Ε.Σ. της Ελλάδος βάσει ικανότητας, εμφανίσεως και βαθμού. Ως εκπαιδευτική ομάδα του Κυπριακού Στρατού, ήμασταν ανεξάρτητη μονάδα και υπαγόμασταν στο Τριμερές Στρατηγείο ενώ για θέματα πειθαρχίας, Διοικητικής Μέριμνας και ενημέρωσης υπαγόμασταν στην ΕΛ.ΔΥ.Κ. Έμενα μαζί με άλλους τρεις υπολοχαγούς τους Σωτήρη Μιχαλόπουλο, Άρη Μητσόπουλο και Παντελή Πισσά στην περιοχή Αγ. Ομολογητών σε ένα διώροφο σπίτι ιδιοκτησίας κάποιου Νικολαΐδη από τη Λευκωσία.⁹⁴³

⁹⁴⁰ Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 1/7, Κλάδος Διοικητικής Μερίμνης, Περιοδικά Καταστάσεις Μεταβολών Αξιωματικών και Οπλιτών.

⁹⁴¹ Κ.Α.Κ., Α.Υ.ΕΞ.ΚΥ., FA1/1998, Αλληλογραφία Υπουργείου Εξωτερικών με Τριμερές Στρατηγείο, Ετησία Έκθεσις Τριμερούς Στρατηγείου Υπ' Αριθμόν 1, υποστράτηγου Μενέλαου Παντελίδη προς Επιτροπή Αναπληρωτών Υπουργών Εξωτερικών, 11 Δεκεμβρίου 1961.

⁹⁴² Συνέντευξη στο συγγραφέα του αντισυνταγματάρχη ε.α. Άρη Μητσόπουλου στις 14/3/2008.

⁹⁴³ Απαντήσεις σε ερωτηματολόγιο του συγγραφέα του ταξίαρχου ε.α. Βασίλειου Ξαφόπουλου στις 17/11/2008, βλ. φωτογραφία της Ε.Ο.Κ.Σ. 1962 στο Παράρτημα.

Οι εκπαιδεύσεις των ανδρών του Κυπριακού Στρατού άρχιζαν στις 08:00ω έως τις 11:50ω και από τις 13:40ω έως τις 16:30ω, ενώ κάθε Τρίτη υπήρχε και βραδινή εκπαίδευση από τις 18:00ω έως τις 19:50ω.⁹⁴⁴ Τα μαθήματα που διδάσκονταν από την εκπαιδευτική ομάδα ήταν θεωρητικά και πρακτικά. Τα θεωρητικά μαθήματα «*διδάσκονται εις αμφοτέρας τας γλώσσας και εις μικτόν ακροατήριον*»,⁹⁴⁵ ενώ τα πρακτικά, κατά οργανικά τμήματα. Για κάθε διδακτικό αντικείμενο (επιτελικά καθήκοντα, πρακτικά μαθήματα, βαρέα όπλα, τεχνικές υπηρεσίες) είχε τοποθετηθεί εκπαιδευτική δυάδα όπως για παράδειγμα τους λοχαγούς Παύλο Καραχάλιο και Kayhan Onur που δίδασκαν Τακτική Πολέμου (Γενική Τακτική, Επιτελικά καθήκοντα, Οργάνωσις Στρατού, Πληροφορία Μάχης, Συνεργασία Στρατού-Αεροπορίας), τους υπολοχαγούς Δημήτριο Κυριαζόπουλο και Vural Ustol που δίδασκαν τεχνική εκπαίδευση όλμων (τεχνική εκπαίδευση όλμων, εκπαίδευση στοιχείων όλμων, εκπαίδευση διμοιρίας όλμων) και τους υπολοχαγούς Νικόλαο Γιαννούζη και Cemal Ercic που δίδασκαν τη χρήση των Π.Α.Ο. και τα βαρέα όπλα.⁹⁴⁶

Όπως διαπιστώνεται μέσα από τα διοικητικά έγγραφα που μελετήθηκαν, σε επίπεδο συνεργασίας μεταξύ εκπαιδευτών της εκπαιδευτικής ομάδας δεν φαίνεται να υπήρχε κανένα πρόβλημα, με τον υπολοχαγό Αριστείδη Μητσόπουλου να επιβεβαιώνει : «*Με τους Τούρκους αξιωματικούς είχαμε μια αγαστή συνεργασία και προσπαθούσαμε για το καλύτερο των εκπαιδευομένων. Τις σχέσεις μας τις διακατείχε ένα ήθος και ήταν πάντοτε φιλικές*»,⁹⁴⁷ ενώ πολλοί απόστρατοι αναφέρθηκαν με κολακευτικά σχόλια για τους εκπαιδευτές τους. Ο υποψήφιος αξιωματικός Στυλιανός Κάτσιος αναφέρθηκε στον επαγγελματισμό του εκπαιδευτή Erdogan Sudas,⁹⁴⁸ ο Χαράλαμπος Τσουλιάς εκθείασε τη μεταδοτικότητα του Kayhan Onur αφού όπως τόνισε : «*κατάφερα χωρίς να γνωρίζω Τουρκικά να κατανοώ το μάθημά του χωρίς ιδιαίτερη δυσκολία*». ⁹⁴⁹ Οι άνδρες της εκπαιδευτικής ομάδας που έφθασαν στην Κύπρο είπε ο λοχαγός του Κυπριακού Στρατού Κ. Κωνσταντίνου : «*συνεργάζονταν μεταξύ τους, γνώριζαν την αποστολή τους και δεν θεώρησαν την εδώ*

⁹⁴⁴ Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 4/5, Κλάδος Οργανώσεως και Εκπαιδύσεως, Σχέδια Οργανώσεως Εκπαιδύσεως 1961. Συνέντευξη στο συγγραφέα του ταξίαρχου ε.α. Ανδρέα Πασιαρδή στις 23/7/2008.

⁹⁴⁵ Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 4/7, Κλάδος Οργανώσεως και Εκπαιδύσεως, Βασικά Οδηγία Λειτουργίας.

⁹⁴⁶ Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 1/48, Κλάδος Διοικητικής Μερίμνης, Τοποθετήσεις Μεταθέσεις Αποσπάσεις Αξιωματικών, υπάρχει κατάλογος με τα ακριβή διδακτικά καθήκοντα της Ε.Ο.Κ.Σ.

⁹⁴⁷ Συνέντευξη στο συγγραφέα του αντισυνταγματάρχη ε.α. Αρη Μητσόπουλου στις 26/10/2008 και στις 14/3/2008.

⁹⁴⁸ Συνέντευξη στο συγγραφέα του συνταγματάρχη ε.α. Στυλιανού Κάτσιου στις 19/11/2009 : «*Όλοι οι εκπαιδευτές ήταν άψογοι θυμάμαι όμως τον Σουδάς ο οποίος μας δίδασκε θέσεις μάχης, ήταν επαγγελματίας με τα όλα του*».

⁹⁴⁹ Συνέντευξη στο συγγραφέα του ταξίαρχου ε.α. Χαράλαμπος Τσουλιάς στις 7/9/2007 και ταγματάρχη ε.α. Ανδρέα Σπύρου, στις 7/2/2008, πρβλ. και συνέντευξη του λοχαγού ε.α. Ιάκωβου Καϊσερλίδη στις 25/4/2009 : «*Ο συγκεκριμένος εκπαιδευτής μας δίδασκε ατομική τακτική. Ήταν ένας εξαιρετός αξιωματικός. Όταν δίδασκε το μάθημά του στα Τουρκικά ήταν τόσο κατανοητός που ακόμα και εμείς οι Έλληνες τον κατανοούσαμε πλήρως*», αλλά και άλλων αξιωματικών, Νίκου Βαρναβίδη, Παναγιώτη Αθανασιάδη, Ανδρέα Πασιαρδή, πρβλ. και συνέντευξη στο συγγραφέα του Ρηγίνου Σαμαρά στις 27/7/2008 : «*είχαμε πολλούς καλούς εκπαιδευτές, ένας όμως ξεχώριζε σε ήθος, γενναιότητα και στρατιωτικό παράστημα, ο Kayhan Onur*».

παρουσία τους ως ένα πέρασμα. Είχαν υψηλό αίσθημα ευθύνης και αντιμετώπιζαν την εδώ παρουσία τους ως μία προσφορά προς τις πατρίδες τους».⁹⁵⁰ Το ίδιο θετικές ήταν και οι αναφορές για την ποιότητα της εκπαίδευσης όπως αυτή καταγράφεται μέσα από τις εκθέσεις των αρχηγών του Τριμερούς Στρατηγείου, χωρίς ωστόσο να παραλείπονται και οι αναφορές σε πειθαρχικά παραπτώματα των διδασκομένων απόρροια της έλλειψης πειθαρχικής νομοθεσίας.⁹⁵¹

Λόγω της διαφωνίας που προέκυψε «επί της ΣΥΝΘΕΣΣΕΩΣ και την άσκηση του ΒΕΤΟ» από τον αντιπρόεδρο της Δημοκρατίας υπήρξε και «αναστολή της εφαρμογής του προγράμματος Φάσεων Κατάταξης».⁹⁵² Ως εκ τούτου, η εκπαιδευτική ομάδα σχεδόν αδρανοποιήθηκε και δεν εκτελούσε πλήρως τα καθήκοντά της,⁹⁵³ γεγονός που προσπάθησε να αλλάξει ο αρχηγός της εκπαιδευτικής ομάδας συνταγματάρχης (ΠΒ) Necdet Uyg. Στις 27 Σεπτεμβρίου 1962, πρότεινε μείωση των ωρών διδασκαλίας και χρησιμοποίηση των Τούρκων στελεχών της εκπαιδευτικής ομάδας στο Τουρκικό Σύνταγμα (ΤΟΥΡ.ΔΥ.Κ.) :

Σήμερα είναι άγνωστον πότε θα εφαρμοσθούν τα σχέδια της οργανώσεως και εκπαιδεύσεως του Κυπρ. Στρατού και πότε και πώς θα λυθούν τα προβλήματα του Κ.Σ. κανονικώς. Ούτω η πραγματοποίησης της εκπαιδεύσεως υπαξιωματικών και οπλιτών, ής η έναρξις εσχεδιάσθη δια τας αρχάς Ιουνίου 1962, δεν κατέστη δυνατή και αι Αρμόδια Αρχαί ανέβαλον ταύτην επ' αόριστον. Αντί εγκαταλείψεως και ακόμη σπατάλης του εμψύχου υλικού του Συντάγματος δια ελαφρυντικών μέτρων και αναμονής επ' αόριστον, θα ήτο επωφελεστέρα η χρησιμοποίησης ολόκληρου του προσωπικού εις το Σύνταγμα επί τη βάσει ενός δικαίου συστήματος εργασίας.⁹⁵⁴

Πρόθεση του Ν. Uyg ήταν να περιορίσει την αδράνεια στην οποία είχε περιπέσει η εκπαιδευτική ομάδα, ενώ για το ίδιο ζήτημα ο αρχηγός του Κυπριακού Στρατού πρότεινε την έναρξη νέας σειράς μαθημάτων, με συμπληρωματικές εκπαιδεύσεις σε ήδη εκπαιδευθέντες.⁹⁵⁵ Σε μια περίοδο με διοικητή του Τριμερούς Στρατηγείου τον Τούρκο ταξίαρχο Niyazi Bengisu και με το ζήτημα της περαιτέρω στελέχωσης του Κυπριακού

---

⁹⁵⁰ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Κίκη Κωνσταντίνου στις 7/8/2007 και του ταξίαρχου ε.α. Ανδρέα Πασιαρδή στις 23/7/2008 : «Όσοι εξ Ελλάδος και εκ Τουρκίας αποτελούσαν την Ε.Ο.Κ.Σ. ήταν άριστοι αξιωματικοί με πολύ καλές γνώσεις και νοιαζόντουσαν πολύ για την εκπαίδευσή μας. Ήταν αποσπασμένοι από την ΕΛ.ΔΥ.Κ. και έμεναν σε σπίτια έξω από το Β.Μ.Η. Ο λοχαγός, Χρίστος Πολυζώης, ο υπολοχαγός Σωτήριος Μιχαλόπουλος, ο λοχαγός Γεώργιος Ροδόπουλος, ο Αρίσταρχος Ζώρζος, ο Σπυρίδωνας Κουτσόπουλος, ο λοχαγός Kayhan Onur. Θυμάμαι ειδικά τους λοχιές εκπαιδευτές που ήταν πολύ πειθαρχημένοι».

⁹⁵¹ Κ.Α.Κ., Α.Υ.ΕΞ.ΚΥ., FA1/1999, Αλληλογραφία Υπουργείου Εξωτερικών με Τριμερές Στρατηγείον, Ετησία Έκθεσις Τριμερούς Στρατηγείου Υπ' Αριθμόν 2, ταξίαρχου Nyazi Bengisu προς Επιτροπήν Αναπληρωτών Υπουργών Εξωτερικών, 16 Νοεμβρίου 1962.

⁹⁵² Κ.Α.Κ., Α.Υ.ΕΞ.ΚΥ., FA1/2022, Υπουργείο Εξωτερικών-Army of the Republic of Cyprus, επιστολή Μενέλαου Παντελίδη προς Υπουργείον Αμύνης, 7 Φεβρουαρίου 1963.

⁹⁵³ Κ.Α.Κ., Α.Υ.ΕΞ.ΚΥ., FA1/1999, Αλληλογραφία Υπουργείου Εξωτερικών με Τριμερές Στρατηγείον, Ετησία Έκθεσις Τριμερούς Στρατηγείου Υπ' Αριθμόν 2, ταξίαρχου Nyazi Bengisu προς Επιτροπήν Υπουργών Εξωτερικών, 16 Νοεμβρίου 1962.

⁹⁵⁴ Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 4/57, Κλάδος Οργανώσεως και Εκπαιδεύσεως, Εισερχόμενα Κλάδου Οργανώσεως και Εκπαιδεύσεως έτους 1962, επιστολή Necdet Uyg προς Τριμερές Στρατηγείον, 27 Σεπτεμβρίου 1962.

⁹⁵⁵ Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 4/57, Κλάδος Οργανώσεως και Εκπαιδεύσεως, Εισερχόμενα Κλάδου Οργανώσεως και Εκπαιδεύσεως έτους 1962, επιστολή Μενέλαου Παντελίδη προς Υπουργείον Αμύνης και Τριμερές Στρατηγείον, 26 Νοεμβρίου 1962.

Στρατού να παραμένει εκκρεμές, φαίνεται να υπήρξε προσπάθεια υιοθέτησης της εισήγησης του συνταγματάρχη Ν. Uug, κάτι όμως που προκάλεσε την αντίδραση του αρχηγού Μ. Παντελίδη που διαμαρτυρήθηκε στον υπουργό Άμυνας :

Το Αρχηγείο του Κυπριακού Στρατού εμμένει επί των απόψεών του περί συνεχισέως της εκπαιδεύσεως περί ής η από 25 Ιανουαρίου 1963 αναφορά του, ανεξαρτήτως λεπτομεριακών τροποποιήσεων, και δεν προτίθεται να λάβη μέρος εις την εγειρομένην παρά του Τριμερούς συζήτησιν "περί εφαρμογής των Συμφωνιών και του προγράμματος ενεργοποιήσεως του Στρατού". Ως γνωστόν η αναστολή της εφαρμογής του προγράμματος προέκυψεν από διαφωνίαν επί της ΣΥΝΘΕΣΕΩΣ και την άσκησιν του ΒΕΤΟ επί της αποφάσεως του Υπουργικού Συμβουλίου αντικείμενα άτινα αφορώσι τα ανώτερα πολιτικά κλιμάκια της Κυβερνήσεως της Κυπριακής Δημοκρατίας, αρμοδίας να λάβη αποφάσεις. [...] Επειδή ο χρόνος επείγει, αναμένομεν την απόφασιν υμών ταχέως, ίνα, εφ' όσον το Τριμερές Στρατηγείον δεν είναι διατεθειμένον να συμφωνήσῃ διά την προτεινομένην συνέχειαν εκπαιδεύσεως, παρά της Εκπαιδευτικής Ομάδος, αναλάβῃ το Αρχηγείον του Κυπριακού Στρατού την εκπόνησιν σχετικού προγράμματος μέχρι 15 Μαρτίου και εφαρμόσῃ τούτο χρησιμοποιών τα στελέχη του Κυπριακού Στρατού. Εις την περίπτωσιν ταύτην παρέλκει η περαιτέρω παραμονή εν Κύπρω των Αξιωματικών της Εκπαιδευτικής Ομάδος, ων ο προορισμός είναι να ασχολώνται μόνον με την εκπαίδευσιν του Κυπριακού Στρατού.⁹⁵⁶

Ο αρχηγός του Κυπριακού Στρατού δεν επιθυμούσε διακοπή της εκπαίδευσης και πρότεινε επανεκπαίδευση των ανδρών της Συνοπτικής εκπαίδευσης εκφράζοντας την ετοιμότητα ανάληψής της από τον Κυπριακό Στρατό. Πρότεινε όμως την αποχώρηση όλων των εκπαιδευτών και όχι την απόσυρση των Τούρκων μελών της εκπαιδευτικής ομάδας στη δύναμη της ΤΟΥΡ.ΔΥ.Κ., πρόταση που υποβλήθηκε από τον αρχηγό της εκπαιδευτικής ομάδας. Εφόσον η διακοπή του προγράμματος ενεργοποιήσεως του Κυπριακού Στρατού προήλθε από το τουρκοκυπριακό veto η τροποποίησή του, δεν μπορούσε να γίνει όπως η τουρκική πλευρά επιζητούσε. Αν και δεν έχει εντοπιστεί κάποιο έγγραφο που να μας δίνει περισσότερα στοιχεία για την κατάληξη της διαφωνίας μεταξύ Τριμερούς Στρατηγείου και Μ. Παντελίδη, μέσα από άλλα διοικητικά έγγραφα επιβεβαιώνεται ότι η πρόταση του ταξίαρχου Niyazi Bengisu δεν έγινε αποδεκτή.⁹⁵⁷ Η εκπαίδευση τον Απρίλιο του 1963 για το προσωπικό που ήδη είχε δεχθεί τη Συνοπτική εκπαίδευση έγινε από άνδρες της εκπαιδευτικής ομάδας, ωστόσο το πρόβλημα της υποαπασχόλησής της παρέμενε άλυτο, με το διοικητή του Τριμερούς Στρατηγείου ταξίαρχο Γεώργιο Περίδη στην ετήσια έκθεσή του για την περίοδο 15 Νοεμβρίου 62 έως 14 Νοεμβρίου 1963 να παρατηρεί σχετικά : «λόγω

⁹⁵⁶ Κ.Α.Κ., Α.Υ.ΕΞ.ΚΥ., FA1/2022, Υπουργείο Εξωτερικών-Army of the Republic of Cyprus, επιστολή Μενέλαου Παντελίδη προς Υπουργείον Αμύνης, 7 Φεβρουαρίου 1963.

⁹⁵⁷ Κ.Α.Κ., Α.Υ.ΕΞ.ΚΥ., FA1/2022, Υπουργείο Εξωτερικών-Army of the Republic of Cyprus, Τριμερές Στρατηγείον προς Επιτροπήν Αναπληρωτών Υπουργών Εξωτερικών, Αναφορά Αφορώσα την Κανονικὴν Εκπαίδευσιν των Υπαξιωματικών της Συντόμου Εκπαιδεύσεως ταξίαρχου Γεώργιου Περίδη, 17 Σεπτεμβρίου 1963 : « [...] μέρος των υποστάντων την μεταξύ της 11 Σεπτεμβρίου 1961 και 10 Νοεμβρίου 1961 8 εβδομάδων Σύντομον εκπαίδευσιν υπαξιωματικών (47/επί 81) υπέστησαν 4μηνον εκπαίδευσιν από 1 Απριλίου 1963 μέχρι της 24 Αυγούστου 1963 υπό του προσωπικού της Ε.Ο. ».

μη υπάρξεως εκπαιδευτικού έργου αναλόγου των δυνατοτήτων της (συνεπεία της μη εφαρμογής του Πίνακος Ενεργοποιήσεως του Κυπριακού Στρατού), υποαπασχολείται, με κίνδυνον να περιέλθη λίαν προσεχώς εις πλήρη αδράνειαν. Το μειονέκτημα τούτο αίρεται εν μέρει εφ' όσον η προσπάθεια της στραφή προς βελτίωσιν και συμπλήρωσιν της εκπαιδεύσεως του εκάστοτε υπάρχοντος προσωπικού του Κυπριακού Στρατού».⁹⁵⁸

Η πρόταση του Τριμερούς Στρατηγείου για επίλυση του προβλήματος με προγράμματα συμπληρώσεως εκπαιδεύσεως αρχικώς των αξιωματικών με ειδικότητα με επέκταση της διάρκειάς της μέχρι το 1964 εις τους λοιπούς αξιωματικούς του Κυπριακού Στρατού δεν υλοποιήθηκε ποτέ.⁹⁵⁹ Με τα γεγονότα του Δεκεμβρίου 1963 που ακολούθησαν η εκπαιδευτική ομάδα διαλύθηκε, αφού όπως θα αναφερθεί και στο τέταρτο κεφάλαιο αφενός οι ελλαδίτες αξιωματικοί προσέφεραν τις υπηρεσίες τους στην οργάνωση της εθελοντικής Εθνικής Φρουράς, οι δε Τούρκοι στη στρατιωτική ενίσχυση των Τουρκοκυπρίων.⁹⁶⁰

---

⁹⁵⁸ Κ.Α.Κ., Α.Υ.ΕΞ.ΚΥ., FA1/1999, Αλληλογραφία Υπουργείου Εξωτερικών με Τριμερές Στρατηγείον, Ετησία Έκθεσις Τριμερούς Στρατηγείου Υπ' Αριθμόν 3, ταξίαρχου Γεώργιου Περίδη προς Επιτροπήν Αναπληρωτών Υπουργών Εξωτερικών, 14 Νοεμβρίου 1963.

⁹⁵⁹ Κ.Α.Κ., Α.Υ.ΕΞ.ΚΥ., FA1/1999, Αλληλογραφία Υπουργείου Εξωτερικών με Τριμερές Στρατηγείον, Ετησία Έκθεσις Τριμερούς Στρατηγείου Υπ' Αριθμόν 3, ταξίαρχου Γεώργιου Περίδη προς Επιτροπήν Αναπληρωτών Υπουργών Εξωτερικών, 14 Νοεμβρίου 1963.

⁹⁶⁰ Συνέντευξη στο συγγραφέα του ταξίαρχου ε.α. Κροΐσου Χριστοδουλίδη στις 23/1/2008.

3.5 Γενικό Κέντρο Εκπαίδευσης και Σχολές Εκπαίδευσης Κυπριακού Στρατού.

Σύμφωνα με τους Κανονισμούς Λειτουργίας ο Κυπριακός Στρατός ήταν ένα «καθωρισμένον και οργανωμένον σύνολον Αξ/κών, Υπαξ/κών, υποψ[ήφίων] Αξ/κών και Υπαξ/κών και Στρατιωτών και απαραίτητου υλικού δια την εκτέλεσιν της αποστολής του κατά την διάρκειαν του πολέμου και της ειρήνης υπό τας διαταγάς του αρχηγού».⁹⁶¹ Έτσι και προκειμένου να ανταποκριθεί στην αποστολή του, ένα και πλέον χρόνο μετά την υπογραφή της επίσημης ανακήρυξης της Κυπριακής Ανεξαρτησίας, υπεισήλθε στο ουσιαστικότερο στάδιο υλοποίησής του τη διαδικασία εκπαίδευσης. Αν και η εκπαίδευση για τους άνδρες της Συνοπτικής εκπαίδευσης αναμενόταν να αρχίσει στις 4 Σεπτεμβρίου⁹⁶² τελικά άρχισε μια εβδομάδα αργότερα, στις 11 Σεπτεμβρίου 1961. Σύμφωνα με το «Σχεδιασμό Φάσεων και Ενεργοποιήσεως του Κυπριακού Στρατού»⁹⁶³ μια εβδομάδα μετά την έναρξη της Συνοπτικής εκπαίδευσης αξιωματικών, υπαξιωματικών και οπλιτών θα άρχιζε η Κανονική εκπαίδευση υποψήφίων αξιωματικών, ενώ εννέα εβδομάδες αργότερα θα άρχιζε και η Κανονική εκπαίδευση υπαξιωματικών και οπλιτών.⁹⁶⁴ Η τελευταία δεν έγινε ποτέ, αφού της έναρξής της προηγήθηκε η άσκηση του αντιπροεδρικού veto στις 20 Οκτωβρίου 1961, που διέκοψε και το σχεδιασμό ενεργοποίησης με την έκθεση του Τριμερούς Στρατηγείου προς την Επιτροπή Αναπληρωτών Υπουργών Εξωτερικών να αναφέρει : «Δεν έλαβεν χώραν Εκπ/σις Υποψ. Υπαξ/κών, Οπλιτών διότι αι Κυπριακαί Αρχαί δεν παρέσχον τοιούτον προσωπικόν συμφώνως προς τον Πίνακα Ενεργοποιήσεως».⁹⁶⁵

Την ίδια ημέρα που άρχισε η εκπαίδευση, έγιναν στην παρουσία του υπουργού Άμυνας Ο. Ορεκ και τα εγκαίνια του Γενικού Κέντρου Εκπαίδευσης.⁹⁶⁶ Ο αρχηγός του Κυπριακού Στρατού υποστράτηγος Μ. Παντελίδης κάλεσε τους άνδρες να : «οπλισθούν με υπομονήν, επιμονήν, ζήλον, πειθαρχίαν και αλληλοσεβασμόν καθόλην την διάρκειαν της εκπαιδευσεώς τους»,⁹⁶⁷ ενώ ο υπουργός Άμυνας στο τέλος των εγκαινίων «απέκοψεν την ταινία δι' ής

⁹⁶¹ Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ13/6, Κανονισμός Λειτουργίας Μονάδων Κυπριακού Στρατού.

⁹⁶² Κ.Α.Κ., Α.Υ.ΕΞ.ΚΥ., FA1/2022, Υπουργείο Εξωτερικών-Army of the Republic of Cyprus, Cyprus Army Headquarters προς Tripartite Headquarters, Annual Report of action taken from 16.8.60-12.8.61, 21 Αυγούστου 1961, παράγραφος 5 : « [...] the beginning of training as part of the foreseen "short training" as well as of the regular training of the first line of officers it is foreseen that it should start on the 4th September».

⁹⁶³ Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 4/3, Κλάδος Οργανώσεως και Εκπαιδευσεως, Έγγραφα Κλάδου Οργανώσεως Εκπαιδευσεως 1960.

⁹⁶⁴ Συνέντευξη στο συγγραφέα του ταξίαρχου ε.α. Δημήτρη Καγιά στις 8/12/2008 : «Το Σεπτέμβριο του 1961 άρχισαν να λειτουργούν οι Σχολές. Η Σχολή Υπαξιωματικών άρχισε να λειτουργεί με τη Σχολή των Αξιωματικών. Μια εβδομάδα αργότερα άρχισε και η κανονική εκπαίδευση των αξιωματικών. Εγώ εντάχθηκα στη Σχολή Υπαξιωματικών και έκανα δυο μήνες εκπαίδευση».

⁹⁶⁵ Κ.Α.Κ., Α.Υ.ΕΞ.ΚΥ., FA1/2022, Υπουργείο Εξωτερικών-Army of the Republic of Cyprus, Τριμερές Στρατηγείον προς Επιτροπή Αναπληρωτών Υπουργών Εξωτερικών, Απολογισμός 1^{ης} Φάσεως Κανονικής Εκπαιδευσεως Υποψήφίων Αξιωματικών Κ.Σ., υποστράτηγου Μενέλαου Παντελίδη, 14 Ιουνίου 1962.

⁹⁶⁶ Ο Φιλελεύθερος, 12 Σεπτεμβρίου 1961.

⁹⁶⁷ Ελευθερία, Η Μάχη, Ο Φιλελεύθερος, 12 Σεπτεμβρίου 1961.

ήσαν δεμένα τρία μεγάλα αυτόματα όπλα άτινα θα χρησιμοποιηθούν δια την εκπαίδευσιν του Κυπριακού Στρατού».⁹⁶⁸ Στα εγκαίνια του Γενικού Κέντρου Εκπαίδευσης παρευρέθησαν ο διοικητής του Γενικού Κέντρου Εκπαίδευσης, αντισυνταγματάρχης Fethi Aktar, οι διοικητές ΕΛ.ΔΥ.Κ και ΤΟΥΡ.ΔΥ.Κ., συνταγματάρχες Ν. Κονδύλης και Τ. Sunalp αντίστοιχα, αλλά και άλλοι ανώτεροι αξιωματικοί, ο υποδιοικητής του Τριμερούς Στρατηγείου συνταγματάρχης Celil Gurkan, ο υπαρχηγός του Κυπριακού Στρατού ταξίαρχος Η. Tanıyar, καθώς επίσης και στρατιωτικοί ακόλουθοι της Μ. Βρετανίας και των Η.Π.Α.⁹⁶⁹

Το Γενικό Κέντρο Εκπαίδευσης ήταν μονάδα που υπαγόταν στο Αρχηγείο του Κυπριακού Στρατού. Διέθετε διοικητή στο βαθμό του συνταγματάρχη «*δια την ακριβή εκτέλεσιν καθηκόντων υφ' εκάστου των υπ' αυτόν, έχων εφ' όλου του προσωπικού του Κέντρου την αρμοδιότητα και δικαιοδοσίαν Συνταγματάρχου*», και υποδιοικητή στο βαθμό του αντισυνταγματάρχη με καθήκοντα προέδρου των πειθαρχικών Συμβουλίων και συντονισμού των γραφείων του Γενικού Κέντρου Εκπαίδευσης. Το Γ.Κ.Ε. είχε : α) Γραφείο Προσωπικού (1^ο Γραφείο) με διευθυντή λοχαγό με καθήκοντα χειρισμού κάθε ζητήματος προσωπικού, σύνταξης της Ημερήσιας Διαταγής του Κέντρου Εκπαίδευσης και τήρησης «*κεκανονισμένων βιβλίων προσωπικού*», β) Γραφείο Πληροφοριών (2^ο Γραφείο) με διευθυντή λοχαγό με καθήκοντα χειρισμού «*απάντων των εγγράφων του Κέντρου με βαθμό ασφαλείας ΑΚΡΩΣ ΑΠΟΡΡΗΤΟ*» καθώς και ζητημάτων εθιμοτυπίας, γ) Γραφείο Σχεδίων και Εκπαιδύσεως (3^ο Γραφείο) με διευθυντή ταγματάρχη με καθήκοντα διασφάλισης συνεργασίας με το αντίστοιχο γραφείο της εκπαιδευτικής ομάδας και εξασφάλισης εκπαιδευτικού υλικού, τήρησης ημερολογίου εκπαίδευσως, οργάνωσης γραφείου, κατανομής εργασίας μεταξύ του προσωπικού, συντήρησης των περιοχών εκπαίδευσης, και σύνταξης λεπτομερών προγραμμάτων, δ) Γραφείο Διοικητικής Μερίμνης (4^ο Γραφείο) με διευθυντή λοχαγό με καθήκοντα Διοικητικής Μερίμνης όπως εφοδιασμό, συντήρηση, στρατωνισμό, υγειονομική των ανδρών, Διαχείριση Χρηματικού, ε) Αρχείο με διευθυντή τον υπασπιστή του Γ.Κ.Ε. με καθήκοντα δακτυλογράφησης, πολυγράφησης, μετάφρασης εγγράφων αλλά και αρχειοθέτησης, στ) Διμοιρία Διαβιβάσεων με διευθυντή κατώτερο αξιωματικό με καθήκοντα εγκατάστασης, λειτουργίας και συντήρησης πάσης φύσεως επικοινωνιών εντός του Γ.Κ.Ε. και ζ) Λόχο Διοικήσεως με διευθυντή λοχαγό με καθήκοντα παρασκευής και διανομής συσσιτίου στο προσωπικό του Γ.Κ.Ε., λειτουργίας

⁹⁶⁸ Η Μάχη, 12 Σεπτεμβρίου 1961.

⁹⁶⁹ Ο Φιλελεύθερος, 12 Σεπτεμβρίου 1961 και συνέντευξη στο συγγραφέα του αντιστράτηγου ε.α. Γεώργιου Μαυρουδή στις 12/8/2007 : «*Ημασταν γύρω στα 300 άτομα όλοι μαζί και θυμάμαι ότι αρχίσαμε την εκπαίδευσή μας το Σεπτέμβριο του 1961. Ο υπουργός Άμυνας μας μίλησε την ημέρα της έναρξης και μετά κάναμε μια μικρή παρέλαση*».

ραφείου, υποδηματοποιείου, κουρείου, λουτρών, ξυλουργείου, ταχυδρομικής υπηρεσίας, καθαριότητας στρατοπέδου και συντήρησης οπλισμού.⁹⁷⁰

Ο «διαχωρισμός»⁹⁷¹ των υποψήφιων αξιωματικών σε ομάδες Συνοπτικής και Κανονικής εκπαίδευσης αξιωματικών έγινε «λίγες μέρες»⁹⁷² πριν την έναρξη της εκπαίδευσης. Το κριτήριο διαχωρισμού για τους Ελληνοκυπρίους όπως αυτό εξάγεται μέσα από μαρτυρίες πολλών απόστρατων αξιωματικών ήταν «η προσφορά στον αγώνα».⁹⁷³ Σύμφωνα με τη μαρτυρία του ε.α λοχαγού Αγαθάγγελου Θεμιστοκλέους δόθηκε προτεραιότητα στους καταζητούμενους αγωνιστές⁹⁷⁴ με έναν εξ αυτών, το Γεώργιο Ολύμπιο, να αφηγείται : «προτιμηθήκαμε εμείς που είχαμε μεγαλύτερη προσφορά, εγώ δεν είχα καν απολυτήριο δημοτικού και επιλέγηκα ως αξιωματικός και πήγα και στην πρώτη σειρά».⁹⁷⁵ Όπως αναφέρει σχετικά ο επιλεγείς στην Ι Φάση Κανονικής εκπαίδευσης αξιωματικών Ρηγίνος Σαμαράς, υπήρχαν ψίθυροι ότι οι εκπαιδευόμενοι της Συνοπτικής θα κέρδιζαν σειρά αρχαιότητας και γι' αυτό «υπήρξε κάποιο παρασκήνιο»⁹⁷⁶ στην επιλογή, το οποίο ο Νίκος Νικολέττης σχολίασε με πικρία : «Η επιλογή δεν ήταν δίκαιη γι' αυτό και ενοχλήθηκα πολύ. Εγώ πήγα στην πρώτη Φάση κανονικής σειράς εκπαίδευσης. Διερωτήθηκα αν υπάρχουν αγωνιστές και αγωνιστές, αλλά περισσότερο ενοχλήθηκα όταν ένας που επιλέγηκε στη Συνοπτική μου είπε "τόρα θα ξεχωρίσουν οι πραγματικοί αγωνιστές"».⁹⁷⁷

Η Συνοπτική εκπαίδευση άρχισε στις 11 Σεπτεμβρίου 1961 και τελείωσε στις 10 Νοεμβρίου του ίδιου έτους.⁹⁷⁸ Σε αυτήν συμμετείχαν συνολικά 240 άνδρες ως εξής : 70 υποψήφιοι αξιωματικοί (42 Ε/Κ και 28 Τ/Κ), 86 υποψήφιοι υπαξιωματικοί (49 Ε/Κ και 37 Τ/Κ) και 84 οπλίτες (49 Ε/Κ και 35 Τ/Κ).⁹⁷⁹ Η συνταγματική αναλογία του 60 : 40

⁹⁷⁰ Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 13/1, Κανονισμός Γενικού Κέντρου Εκπαιδύσεως, Μέρος Ι, Οργάνωσις Γ.Κ.Ε. Κεφάλαιο Α' Αποστολή-Υπαγωγή-Διέπουσαι Διατάξεις.

⁹⁷¹ Κύπρος, 18 Σεπτεμβρίου 1961 : «Έγινε διαχωρισμός ομάδων σε αξιωματικούς, υπαξιωματικούς και λοιπούς άνδρες».

⁹⁷² Συνέντευξη στο συγγραφέα του υποστράτηγου ε.α. Ανδρέα Παμπόρη στις 11/6/2007: «Λίγες μέρες πριν να αρχίσει η εκπαίδευση μάς χώρισαν σε δυο κατηγορίες, της Συνοπτικής και της Κανονικής εκπαίδευσης. Εγώ επιλέγηκα στη Συνοπτική» και συνέντευξη του υποστράτηγου ε.α. Νίκου Βαρναβίδη στις 8/8/2008.

⁹⁷³ Συνέντευξη στο συγγραφέα του ταγματάρχη ε.α. Παύλου Νικήτα στις 27/12/2008 : «Εμείς της Ε.Ο.Κ.Α. μπήκαμε στην πρώτη σειρά», Συνέντευξη στο συγγραφέα του ταξίαρχου ε.α. Γεωργίου Χατζηδαμιανού στις 10/7/2008 : «Στην πρώτη σειρά πήγαν οι καταζητούμενοι, οι φυλακισθέντες και αυτοί που ήταν πιο κοντά στην Ε.Ο.Κ.Α.», συνέντευξη του λοχαγού ε.α. Μάριου Σταυρίδη στις 27/12/2008 : «Επιλέγηκα στη Σύντονο γιατί θεωρήθηκα ότι ήμουν πιο κοντά στην Ε.Ο.Κ.Α. Κάποιοι αξιωματικοί της Κανονικής εκπαίδευσης διαμαρτυρήθηκαν γι' αυτό, επειδή πίστευαν ότι θα κερδίζαμε σε αρχαιότητα, θα πρέπει ωστόσο να ξέρεις ότι κάτι τέτοιο στο τέλος δεν ίσχυσε».

⁹⁷⁴ Συνέντευξη στο συγγραφέα του λοχαγού ε.α. Αγαθάγγελου Θεμιστοκλέους στις 16/8/2008.

⁹⁷⁵ Συνέντευξη στο συγγραφέα του συνταγματάρχη ε.α. Γεωργίου Ολύμπιου στις 18/8/2010.

⁹⁷⁶ Συνέντευξη στο συγγραφέα του ταξίαρχου ε.α. Ρηγίνου Σαμαρά στις 27/7/2008.

⁹⁷⁷ Συνέντευξη στο συγγραφέα του λοχαγού ε.α. Νίκου Νικολέττη στις 22/7/2009.

⁹⁷⁸ Κ.Α.Κ., Α.Υ.ΕΞ.ΚΥ., FA1/2022, Υπουργείο Εξωτερικών-Army of the Republic of Cyprus, Τριμερές Στρατηγείον προς Επιτροπήν Αναπληρωτών Υπουργών Εξωτερικών, Απολογισμός Συντόνου Εκπαιδύσεως Κ.Σ., υποστράτηγου Μενέλαου Παντελίδη, 14 Φεβρουαρίου 1962.

⁹⁷⁹ Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 4/56, Κλάδος Οργανώσεως και Εκπαιδύσεως, Εισερχόμενα έτους 1961, «Recruits of the Concise Training», 23 Σεπτεμβρίου 1961, πρβλ. και Α.Υ.ΕΞ.ΚΥ., FA1/2022, Υπουργείο Εξωτερικών-Army of the Republic of Cyprus, Τριμερές Στρατηγείον προς Επιτροπήν Αναπληρωτών Υπουργών

τηρήθηκε απόλυτα στους αξιωματικούς, ενώ παρατηρείται για αδιευκρίνιστους λόγους μικρή απόκλιση του +3% και +4% προς όφελος των Τουρκοκύπριων υπαξιωματικών και οπλιτών αντίστοιχα. Η Ι Φάση Κανονικής εκπαίδευσης αξιωματικών άρχισε στις 18 Σεπτεμβρίου 1961 και τελείωσε στις 30 Μαρτίου 1962.⁹⁸⁰ Σ' αυτήν συμμετείχαν 55 υποψήφιοι αξιωματικοί 35 Ε/Κ και 20 Τ/Κ οι οποίοι ανήκαν στο Πεζικό, με τη συνταγματική αναλογία να είναι προς όφελος των Ελληνοκυπρίων κατά 3,63%.⁹⁸¹

Όσοι αξιωματικοί και υπαξιωματικοί έκαναν Συνοπτική, δέκτηκαν και Κανονική εκπαίδευση. Συγκεκριμένα 63 αξιωματικοί από τις 4 Ιουνίου 1962 έως τις 31 Ιανουαρίου 1963,⁹⁸² 47 υπαξιωματικοί από την 1^η Απριλίου 1963 έως τις 24 Αυγούστου 1963⁹⁸³ ενώ για άλλους 27 υπαξιωματικούς η εκπαίδευση άρχισε στις 9 Σεπτεμβρίου και θα τελείωνε στις 29 Ιανουαρίου 1964. Κανονική εκπαίδευση δέκτηκαν, από τις 5 Νοεμβρίου 1962 έως τις 9 Ιανουαρίου 1963, 60 ανεκπαιδευτοι οπλίτες εκ των οποίων 51⁹⁸⁴ κατετάγησαν τον Αύγουστο του 1961, ενώ οι υπόλοιποι την 1^η Νοεμβρίου 1962.⁹⁸⁵ Σειρά Κανονικής εκπαίδευσης μεταξύ 7 Σεπτεμβρίου έως 7 Δεκεμβρίου 1963⁹⁸⁶ δέκτηκαν και 55 οπλίτες από αυτούς που παρακολούθησαν τη Συνοπτική (11 Σεπτεμβρίου 1961 έως 10 Νοεμβρίου 1961). Θα πρέπει να αναφερθεί ότι το τουρκοκυπριακό veto επέφερε και εκπαιδεύσεις

Εξωτερικών, Απολογισμός Συντόμου Εκπαιδεύσεως Κ.Σ., 14 Φεβρουαρίου 1962 : «Κατά την Συντόμον Εκπαιδευσιν εξεπαιδύθη προσωπικόν και των τριών κατηγοριών ως κάτωθι : (α) αξιωματικοί 69 (β) Υπαξιωματικοί 86 και (γ) Οπλίται 84». Η διαφορά στον αριθμό των αξιωματικών οφείλεται στην απόλυση του Τουρκοκύπριου υποψήφιου αξιωματικού 2370 Mustafa E. Kemal, βλ. σχετικά υποσημείωση αρ. 652.

⁹⁸⁰ Κ.Α.Κ., Α.Υ.ΕΞ.ΚΥ., FA1/2022, Υπουργείο Εξωτερικών-Army of the Republic of Cyprus, Τριμερές Στρατηγείον προς Επιτροπήν Αναπληρωτών Υπουργών Εξωτερικών, Απολογισμός 1^{ης} Φάσεως Κανονικής Εκπαιδεύσεως Υποψήφιων Αξιωματικών Κ.Σ., υποστράτηγου Μενέλαου Παντελίδη, 14 Ιουνίου 1962.

⁹⁸¹ Ο.π., Οι κατάλογοι με τα ονόματα των εκπαιδευομένων στο Παράρτημα.

⁹⁸² Κ.Α.Κ., Α.Υ.ΕΞ.ΚΥ., FA1/2022, Υπουργείο Εξωτερικών-Army of the Republic of Cyprus, Τριμερές Στρατηγείον προς Επιτροπήν Αναπληρωτών Υπουργών Εξωτερικών, Απολογισμός Κανονικής Εκπαιδεύσεως Αξιωματικών ΙΙ Φάσεως ως και Τοιαύτης Νέων Οπλιτών, ταξίαρχου Nyazi Bengisu, 29 Μαρτίου 1963, πρβλ. και Α.Υ.ΕΞ.ΚΥ., FA1/1999, Αλληλογραφία Υπουργείου Εξωτερικών με Τριμερές Στρατηγείον, Ετησία Έκθεσις Τριμερούς Στρατηγείου Υπ' Αριθμόν 2, ταξίαρχου Nyazi Bengisu προς Επιτροπήν Αναπληρωτών Υπουργών Εξωτερικών, 16 Νοεμβρίου 1962.

⁹⁸³ Κ.Α.Κ., Α.Υ.ΕΞ.ΚΥ., FA1/2022, Υπουργείο Εξωτερικών-Army of the Republic of Cyprus, Τριμερές Στρατηγείον προς Επιτροπήν Αναπληρωτών Υπουργών Εξωτερικών, Έκθεσις Κανονικής Εκπαιδεύσεως Υπαξιωματικών της Συντόμου Εκπαιδεύσεως, ταξίαρχου Γεώργιου Περίδη, 17 Σεπτεμβρίου 1963.

⁹⁸⁴ Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 4/57, Κλάδος Οργανώσεως και Εκπαιδεύσεως, Εισερχόμενα Κλάδου Οργανώσεως και Εκπαιδεύσεως έτους 1962, επιστολή Μενέλαου Παντελίδη προς Υπουργείον Αμύνης, 24 Οκτωβρίου 1962 : «Οι 60 (εξήκοντα) νεοσύλλκτοι, συμφώνως επισυνημμένον νέου ονομαστικού καταλόγου, πρέπει να τοποθετηθούν εις το Εκπαιδευτικό Πεζικό Τάγμα του Γ.Κ.Ε. το οποίον πρέπει να σχηματίση (αποτελέση) τον Πρώτον Λόχον αυτού, εκ των τριών Διμοιριών εκάστη Διμοιρία αποτελουμένη εξ 20 (είκοσι) ανδρών «μικτής συνθέσεως». Οι συγκεκριμένοι οπλίτες ήταν άνδρες που είχαν καταταγεί και περίμεναν έναρξη της εκπαίδευσής τους, όμως λόγω του τουρκοκυπριακού veto παρέμεναν ανεκπαιδευτοι. Έτσι το Αρχηγείο του Κυπριακού Στρατού αποφάσισε την εκπαίδευσή τους από τις 5 Νοεμβρίου 1962 μέχρι τις 9 Ιανουαρίου 1963.

⁹⁸⁵ Ο Φιλελεύθερος, 2 Νοεμβρίου 1962 : «Πληροφορούμεθα ωσαύτως ότι ωρκίσθησαν χθες εννέα νέοι στρατιώται του Κυπριακού Στρατού».

⁹⁸⁶ Κ.Α.Κ., Α.Υ.ΕΞ.ΚΥ., FA1/1999, Αλληλογραφία Υπουργείου Εξωτερικών με Τριμερές Στρατηγείον, Ετησία Έκθεσις Τριμερούς Στρατηγείου Υπ' Αριθμόν 3, ταξίαρχου Γεώργιου Περίδη προς Επιτροπήν Αναπληρωτών Υπουργών Εξωτερικών, 14 Νοεμβρίου 1963.

«εκτός Πίνακος Ενεργοποίησης»,⁹⁸⁷ ενώ η αναντιστοιχία στο αριθμητικό σύνολο Συνοπτικής και Κανονικής εκπαίδευσης οφείλεται είτε σε κατά καιρούς αποπομπές ανδρών με αποφάσεις του Υπουργικού Συμβουλίου είτε και σε παραιτήσεις ανδρών.⁹⁸⁸

Με βάση τον «Χρονικό Πίνακα Φάσεων Κατάταξης»,⁹⁸⁹ οι αξιωματικοί και οι υπαξιωματικοί επιλέγησαν σε ειδικότητες.⁹⁹⁰ Οι αξιωματικοί ως χειριστές βαρέων όπλων, διαβιβαστές, μηχανικοί, μεταφορείς εφοδιασμού και συντηρήσεως και οι υπαξιωματικοί όπως οι αξιωματικοί με επιπλέον ειδικότητα υγειονομικού και μουσικής, ενώ οι οπλίτες ήταν χωρίς ειδικότητα. Την επιλογή έκανε επιτροπή του Αρχηγείου του Κυπριακού Στρατού λαμβάνοντας υπόψη τις γραμματειακές/τεχνικές γνώσεις, αλλά και το επάγγελμα των υποψηφίων.⁹⁹¹ Ωστόσο, η μόνη εκπαίδευση ειδικοτήτων που έγινε, άρχισε στις 3 Σεπτεμβρίου 1963 και ολοκληρώθηκε το Νοέμβριο του ίδιου έτους. Η εκπαίδευση αφορούσε 42 αξιωματικούς τόσο της Συνοπτικής όσο και της Κανονικής εκπαίδευσης.⁹⁹²

Οι Τουρκοκύπριοι και Ελληνοκύπριοι οπλίτες διέμεναν σε κοινούς θαλάμους του Γενικού Κέντρου Εκπαίδευσης, ενώ οι υπαξιωματικοί και αξιωματικοί σε ξεχωριστούς.⁹⁹³ Τις αγγαρείες του στρατοπέδου τις επιβαρύνονταν μόνο οι οπλίτες.⁹⁹⁴ Η εκπαίδευση περιελάμβανε μαθήματα θεωρητικής και πρακτικής φύσεως : *«τα θεωρητικά μαθήματα διδάχθησαν εις μικτόν ακροατήριον Ε/Κ και Τ/Κ εκπαιδευομένων και τα πρακτικά κατ' οργανικά Τμήματα»*,⁹⁹⁵ ενώ το μέλος της εκπαιδευτικής ομάδας τότε ανθυπολοχαγός Βασίλειος Ξαφόπουλος ανέφερε σχετικά :

---

⁹⁸⁷ Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 3/3, Κλάδος Σχεδίων Επιχειρήσεων, «Ετησία Έκθεσις Τριμερούς Στρατηγείου προς την Επιτροπήν Αναπληρωτών Υπουργών Εξωτερικών Υπ' Αριθμόν 2, ταξίαρχου Nyazi Bengisu», 16 Νοεμβρίου 1962.

⁹⁸⁸ Α.Γ.Υ.Σ., Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου, 9 Νοεμβρίου 1961 αρ. απόφασης 1336, 11 Ιανουαρίου 1962 αρ. απόφασης 1481, 1 Μαρτίου 1962 αρ. απόφασης 1654, 15 Μαρτίου 1962 αρ. απόφασης 1687, 29 Μαρτίου 1962 αρ. απόφασης 1742, 19 Οκτωβρίου 1962 αρ. απόφασης 2339, 3 Ιανουαρίου 1963 αρ. απόφασης 2587, 21 Μαρτίου 1963 αρ. απόφασης 2825.

⁹⁸⁹ Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 4/7, Κλάδος Οργανώσεως και Εκπαιδεύσεως, Βασικά Οδηγία Λειτουργίας.

⁹⁹⁰ Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 4/56, Κλάδος Οργανώσεως και Εκπαιδεύσεως, Εισερχόμενα έτους 1961, «Κατάλογος Ειδικοτήτων Συνοπτικής Εκπαίδευσης».

⁹⁹¹ Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 13/1, Κανονισμός Γενικού Κέντρου Εκπαιδεύσεως, Άρθρον 25.

⁹⁹² Κ.Α.Κ., Α.Υ.ΕΞ.ΚΥ., FA1/1999, Αλληλογραφία Υπουργείου Εξωτερικών με Τριμερές Στρατηγείον, Ετησία Έκθεσις Τριμερούς Στρατηγείου Υπ' Αριθμόν 3, ταξίαρχου Γεώργιου Περιδίη προς Επιτροπήν Αναπληρωτών Υπουργών Εξωτερικών, 14 Νοεμβρίου 1963.

⁹⁹³ Συνέντευξη στο συγγραφέα του ε.α. ταγματάρχη Ανδρέα Ιωάννου στις 16/7/2009 : *«Μόνο οι οπλίτες μέναμε στους ίδιους θαλάμους με τους Τουρκοκυπρίους. Ήμασταν γύρω στους 100 στρατιώτες. Μετά την πρωινή αναφορά αρχίζαμε την εκπαίδευση την οποία κάναμε μαζί με τους Τουρκοκυπρίους. Δυο φορές την εβδομάδα κάναμε και απογευματινή εκπαίδευση».*

⁹⁹⁴ Συνέντευξη στο συγγραφέα του αντισυνταγματάρχη ε.α. Ανδρέα Παναγή στις 8/1/2009.

⁹⁹⁵ Κ.Α.Κ., Α.Υ.ΕΞ.ΚΥ., FA1/2022, Υπουργείο Εξωτερικών-Army of the Republic of Cyprus, Τριμερές Στρατηγείον προς Επιτροπήν Αναπληρωτών Υπουργών Εξωτερικών, Απολογισμός Συντόμου Εκπαιδεύσεως Κ.Σ., υποστράτηγου Μενέλαου Παντελίδη, 14 Φεβρουαρίου 1962, πρβλ. συνεντεύξεις στο συγγραφέα του υποστράτηγου ε.α. Χαράλαμπου Λόττα στις 27/8/2007 : *«Τα θεωρητικά μαθήματα τα κάναμε Ελληνοκύπριοι και Τουρκοκύπριοι μαζί ενώ τα πρακτικά γινόντουσαν ξεχωριστά. Αυτό γινόταν καθαρά για λόγους καλύτερης κατανόησης»*, του ταξίαρχου ε.α. Χαράλαμπου Φακούρα στις 23/1/2008 : *«Στην πρακτική εξάσκηση τα περισσότερα μαθήματα ήταν ξεχωριστά για τους Τ/Κ και για τους Ε/Κ υποψήφιους υπαξιωματικούς. Τα κυρίως μαθήματα που διδάσκονταν ήταν τα ακόλουθα : πληροφορίες ασφάλειας, ψυχολογικός πόλεμος, πυροβολικό,*

Η εκπαίδευση γινόταν χωριστά για τους υποψήφιους αξιωματικούς, υπαξιωματικούς και στρατιώτες. Υπήρχαν εκπαιδευτές που δίδασκαν μόνο σε μια Σχολή, άλλοι πάλι και στις τρεις. Εγώ δίδασκα και στη Σχολή Υπαξιωματικών και στη Σχολή Αξιωματικών. Κάθε απόγευμα γινόταν προπαρασκευή των εκπαιδευτών (Τούρκου-Έλληνα) επί του αντικειμένου που θα δίδασκαν την επομένη. Επειδή οι στρατιωτικοί κανονισμοί των Ελλήνων και των Τούρκων είναι αντίγραφα των αμερικανικών, ο συντονισμός ήταν εύκολος. Μάλιστα στο τέλος του μαθήματος δίναμε και περιλήψεις του μαθήματος, εγώ στα Ελληνικά στους Ελληνοκυπρίους και ο Τούρκος στα τουρκικά στους Τουρκοκυπρίους. Η εκπαίδευση γινόταν στα ελληνικά από τον Έλληνα αξιωματικό και στα τουρκικά από τον Τούρκο αξιωματικό. Κάθε εκπαιδευτής δίδασκε για μισή ώρα. Πρώτα πάντα ο Έλληνας αξιωματικός. Στα πρακτικά μαθήματα, εγώ δίδασκα το πολυβόλο Μπράουνινγκ, λύση-αρμολόγηση, μαζί με έναν Τούρκο υπολοχαγό, τον Χαϊδάρ Ατάκ, ο οποίος ήταν πολύ μεγαλύτερος από εμένα και η συνεργασία γινόταν στη γαλλική γλώσσα. Οι Ελληνοκύπριοι, οι οποίοι ήταν όλοι αγωνιστές της Ε.Ο.Κ.Α., αρχικώς ήταν λίγο απειθαρχοί, ίσως αιτία ήταν και η ηλικία των εκπαιδευτών (ήμασταν συνομήλικοι). Αντιθέτως, οι Τουρκοκύπριοι είχαν μια τυφλή πειθαρχία και θαυμασμό προς τους Τούρκους αξιωματικούς.⁹⁹⁶

Ακόμη ένας ελλαδίτης εκπαιδευτής, ο τότε υπολοχαγός Άρης Μητσόπουλος, καταθέτει τις δικές του αναμνήσεις : *«Εγώ δίδασκα ατομική τακτική και ασκήσεις ακριβείας. Δίδασκα εναλλάξ μια μέρα στη Σχολή Αξιωματικών και μια μέρα στη Σχολή Υπαξιωματικών. Δεν αντιμετώπισα οποιαδήποτε προβλήματα στην εκπαίδευση. Οι Τούρκοι συνάδελφοί μας ήταν πολύ συνεργάσιμοι, το ίδιο και τα παιδιά που εκπαιδεύαμε με κάποιες μικρές ωστόσο εξαιρέσεις. Γενικά όμως υπήρχε καλή πειθαρχία».*⁹⁹⁷ Ο υποψήφιος αξιωματικός Νίκος Νικολέττης τόνισε ότι κατά τη διάρκεια της θεωρητικής εκπαίδευσής τους πολλές φορές παρακολουθούσαν μαζί με τους Τουρκοκύπριους συναδέλφους τους ταινίες πολεμικού περιεχομένου : *«Μαζερόμασταν σε συγκεκριμένο δωμάτιο και μαζί με τους Τούρκους Αξιωματικούς βλέπαμε ταινίες με ναρκοθετήσεις, με βολές και διάφορα άλλα. Θυμάμαι που μπροστά μου καθόταν ο Yakup Mentesh και τον ενοχλούσα».*⁹⁹⁸ Οι άνδρες του Κυπριακού Στρατού είχαν εκπαιδευτεί σε οπλοπολυβόλα και σε βαρέα όπλα, Π.Α.Ο.,⁹⁹⁹ μόνο σε θεωρητικό επίπεδο και ποτέ δεν κατάφεραν να πραγματοποιήσουν βολές μ' αυτά παρά

εφοδιασμός μεταφορών, πρώτες βοήθειες. Τα μαθήματα πρακτικής εξάσκησης εκτός της αίθουσας ήταν τα ακόλουθα : οπλισμός, λύσις αρμολόγησης, σχηματισμός ομάδος, σχηματισμοί διμοιρίας» και του συνταγματάρχη ε.α. Ανδρέα Σπύρου στις 7/2/2008 : *«Το μάθημα το παρέδιδε ο Έλληνας αξιωματικός και μετά ο Τούρκος αξιωματικός. Καμιά φορά για σκοπούς εξοικείωσης με τη γλώσσα είχαμε και μεταφραστή. Μισή ώρα ο Έλληνας και μισή ώρα ο Τούρκος εκπαιδευτής».*

⁹⁹⁶ Απαντήσεις σε ερωτηματολόγιο του συγγραφέα του ταξίαρχου ε.α. Βασιλείου Ξαφόπουλου στις 17/11/2008.

⁹⁹⁷ Συνέντευξη στο συγγραφέα του αντισυνταγματάρχη ε.α. Άρη Μητσόπουλου στις 14/3/2008.

⁹⁹⁸ Συνέντευξη στο συγγραφέα του λοχαγού ε.α. Νίκου Νικολέττη στις 22/7/2009.

⁹⁹⁹ Συνέντευξη στο συγγραφέα του ταξίαρχου ε.α. Ευάγγελου Παναγιώτου στις 9/7/2008 : *«Κάναμε εκπαίδευση σε οπλοπολυβόλα και βαρέα όπλα, μόνο θεωρητική ενώ βολές κάναμε με ατομικά τυφέκια».*

μόνο με ατομικά τυφέκια M1 και με «πολυβόλα Μπρεν»,¹⁰⁰⁰ πίσω από το στρατόπεδο του Β.Μ.Η. στο Γέρι σε χώρο όπου πραγματοποιούσε βολές και η Αστυνομία Κύπρου.¹⁰⁰¹

Πώς όμως αντιμετωπιζόταν το εγγενές πρόβλημα ενός στρατού που αποτελείτο από δύο κοινότητες με διαφορετική γλώσσα, υπήρχε συνεννόηση μεταξύ Ελληνοκύπριων και Τουρκοκύπριων εκπαιδευομένων αλλά και των Ελλήνων και Τούρκων αξιωματικών ; Σε διοικητικό επίπεδο όλα τα έγγραφα, διαταγές, αναφορές και προγράμματα ήταν βάσει συνταγματικής πρόνοιας δίγλωσσα, ενώ σε διαπροσωπικό επίπεδο και στο Τριμερές Στρατηγείο και στο Αρχηγείο του στρατού υπήρχε «αρκετή θέληση για συνεννόηση και συνεργασία».¹⁰⁰² Ούτε και κατά τη διάρκεια των εκπαιδεύσεων, όπως απορρέει από τις μαρτυρίες απόστρατων αξιωματικών, υπήρξε πρόβλημα γλωσσικής συνεννόησης, αφού τα θεωρητικά μαθήματα γινόντουσαν και στις δύο γλώσσες.¹⁰⁰³ Για να αντιμετωπιστεί το πρόβλημα της όποιας ασυνεννοησίας γίνονταν και μαθήματα τουρκικής γλώσσας για τους Ελληνοκυπρίους και ελληνικής για τους Τουρκοκυπρίους, με το Νίκο Νικολέττη να αναφέρει : «*Θυμάμαι τον Κώστα Χατζηκλείτο που ήταν διερμηνέας στα δικαστήρια να μας κάνει μαθήματα Τουρκικών και τον Τουρκοκύπριο Αζίζ που ήταν καθηγητής στο English School να διδάσκει Ελληνικά στους Τούρκους και οι δυο εξαιρετικοί δάσκαλοι, εμείς δεν μάθαμε ποτέ Τουρκικά ενώ οι Τούρκοι ήξεραν Ελληνικά*».¹⁰⁰⁴ Ο συνταγματάρχης ε.α. Νίκος Ευαγγέλου έφερε στο μυαλό του τον υπαξιωματικό Halil I. Hoca, ο οποίος επειδή γνώριζε άπταιστα ελληνικά βοηθούσε ως μεταφραστής τόσο στις εκπαιδεύσεις όσο και στις πρωινές αναφορές,¹⁰⁰⁵ ενώ ο ταξίαρχος ε.α. Ρηγίνος Σαμαράς θυμήθηκε τον Τουρκοκύπριο «*μουζούρη αξιωματικό*»¹⁰⁰⁶ Hasan Oguz, με τον οποίο είχε άψογη συνεργασία. Αν και οι Τουρκοκύπριοι άνδρες του Κυπριακού Στρατού γνώριζαν σχεδόν όλοι πολύ καλά ελληνικά, το ίδιο δεν συνέβαινε με τους Ελληνοκυπρίους, αφού σε πολλούς δεν άρεσαν τα τουρκικά.¹⁰⁰⁷

¹⁰⁰⁰ Συνέντευξη στο συγγραφέα του υποστράτηγου ε.α. Χαρίτωνα Κόκκινου στις 8/8/2007 : «*Η εξάσκησή μας στα βαρέα όπλα ήταν θεωρητική και πρακτική και γινόταν από την Εκπαιδευτική Ομάδα. Θυμάμαι που κάναμε θεωρία για τα ΠΑΟ, βολές όμως μ' αυτά ποτέ*».

¹⁰⁰¹ Συνεντεύξεις στο συγγραφέα του ταξίαρχου ε.α. Γεώργιου Χατζηδαμιανού στις 10/7/2008, του ταξίαρχου ε.α. Ανδρέα Πασιαρδή στις 23/7/2008 και του ταξίαρχου ε.α. Ρηγίνου Σαμαρά στις 8/3/2010.

¹⁰⁰² Συνέντευξη στο συγγραφέα του αντιστράτηγου ε.α. Παντελάκη Πανταζή στις 10/9/2007.

¹⁰⁰³ Συνέντευξη στο συγγραφέα του συνταγματάρχη ε.α. Ευάγγελου Κιρκιλλή στις 23/7/2008 : «*Εχε υπόψη ότι εμείς είχαμε το πρόβλημα, αφού οι Τουρκοκύπριοι μιλούσαν ελληνικά. Θυμάμαι τον Τουρκοκύπριο Εμβέρ και τον ελληνοκύπριο Κώστα Χατζηκλείτο που μας βοηθούσαν στις μεταφράσεις ειδικά στη πρωινή αναφορά που τις έπαιρνε ο εκάστοτε Έλληνας ή Τούρκος αξιωματικός υπηρεσίας. Θα πρέπει να σου πω ότι τα μαθήματα γινόντουσαν και στα ελληνικά και στα τουρκικά*», συνέντευξη στο συγγραφέα του ταξίαρχου ε.α. Χαρίτωνα Κόκκινου στις 8/8/2007 : «*Συνεννοούμασταν με λίγα αγγλικά και λίγα ελληνικά τα καταφέραμε μια χαρά*».

¹⁰⁰⁴ Συνέντευξη στο συγγραφέα του λοχαγού ε.α. Νίκου Νικολέττη στις 22/7/2009.

¹⁰⁰⁵ Συνέντευξη στο συγγραφέα του συνταγματάρχη ε.α. Νίκου Ευαγγέλου στις 6/11/2008.

¹⁰⁰⁶ Συνέντευξη στο συγγραφέα του ταξίαρχου ε.α. Ρηγίνου Σαμαρά στις 8/3/2010.

¹⁰⁰⁷ Συνέντευξη στο συγγραφέα του λοχαγού ε.α. Χρήστου Μιτσιδίη στις 12/1/2009 : «*Σε πολλούς από εμάς δεν άρεσε η Τουρκική γλώσσα. Ήταν τελείως ξένη σ' εμάς. Πιστεύαμε ότι επειδή ήμασταν η πλειοψηφία έπρεπε να μάθουν εκείνοι τη δική μας*».

Κατά το τελευταίο δεκαπενθήμερο «εκτός εάν άλλως ήθελε διαταχθή»¹⁰⁰⁸ βάσει και των κανονισμών του Γενικού Κέντρου Εκπαιδύσεως, γίνονταν και τελικές γραπτές εξετάσεις με σκοπό την «διαπίστωση της προόδου της εκπαιδύσεως εν τω συνόλω»¹⁰⁰⁹ για τους αξιωματικούς και υπαξιωματικούς, ενώ οι οπλίτες εξετάζονταν μόνο στην περίπτωση που κάποιος απ' αυτούς θα επιλέγονταν ως δεκανεΐς.¹⁰¹⁰ Με τις εξετάσεις ελεγχόταν η «επάρκεια των γνώσεων»¹⁰¹¹ που απέκτησαν οι υποψήφιοι στα θεωρητικά μαθήματα όπως : «Ατομική τακτική, Γενική τακτική, Τακτική διμοιρίας, Ηθικά Διδασκαλίας, Οργάνωση Στρατού, Πληροφορίες Μάχης, Υγιεινή, Κανονισμοί Εσωτερικής Λειτουργίας, Μάθημα Τοπογραφίας, Οργάνωση Στρατού, Επιτελικά Καθήκοντα, Μάθημα για το Τυφέκιο Μ1, Μάθημα για τον Ανταρτοπόλεμο, Μάθημα Στρατιωτικής Γεωγραφίας».¹⁰¹² Όσοι πετύχαιναν διορίζονταν ως αξιωματικοί και υπαξιωματικοί επί προσωρινής βάσης και όσοι αποτύγχαναν παραπέμπονταν σε δεύτερη εξέταση και αν πάλι αποτύγχαναν, αποπέμπονταν.¹⁰¹³ Στις γραπτές εξετάσεις των αξιωματικών της Συνοπτικής εκπαίδευσης πρότευσε ο απόφοιτος φιλολογίας, Χαράλαμπος Τοουλιάς και από τους Τουρκοκύπριους ο Mahmut Akay.¹⁰¹⁴ Στις γραπτές εξετάσεις της Ι Φάσης Κανονικής εκπαίδευσης αξιωματικών (παρακάθησαν 54 από τους 55 και πέρασαν 53)¹⁰¹⁵ πρότευσε ο Νίκος Βαρναβίδης.¹⁰¹⁶

¹⁰⁰⁸ Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 13/1, Κανονισμός Γενικού Κέντρου Εκπαιδύσεως, Άρθρον 37.

¹⁰⁰⁹ Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 4/7, Κλάδος Οργανώσεως και Εκπαιδύσεως, Βασικά Οδηγία Λειτουργίας.

¹⁰¹⁰ Ο.π.

¹⁰¹¹ Συνέντευξη στο συγγραφέα του ταξίαρχου ε.α. Στέλιου Πετάση στις 21/7/2008 και συνέντευξη του υποστράτηγου ε.α. Δημήτριου Καγιά στις 8/12/2008 : «Με το πέρας της εκπαίδευσης έγιναν τελικές γραπτές εξετάσεις την ίδια περίοδο που έδιναν εξετάσεις και οι αξιωματικοί με σκοπό να ελεγχθούν οι γνώσεις μας».

¹⁰¹² Διασώζονται ακόμα και οι σε ροζ φύλο απαντήσεις που οι εκπαιδευτές της εκπαιδευτικής ομάδας έδιναν στους εκπαιδευομένους για σκοπούς καλύτερης προετοιμασίας στις εξετάσεις τους, (Αρχείο ταγματάρχη ε.α. Ανδρέα Σπύρου), βλ. σχετικά στο Παράρτημα.

¹⁰¹³ Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 13/1, Κανονισμός Γενικού Κέντρου Εκπαιδύσεως, Άρθρον 46. Αν και αυτό προβλεπόταν δεν φαίνεται να τηρήθηκε. Από τις αποφάσεις του Υπουργικού Συμβουλίου περί αποπομπής ανδρών από το στρατό, καμία απόφαση δεν αιτιολογείται λόγω αποτυχίας μετά από δεύτερη σειρά εξετάσεων, αλλά λόγω παραπτώματων ή και εγκαταλείψεων. Είναι ακόμη αστάθμητο πόσο επηρέαζε τις αποφάσεις του Υπουργικού Συμβουλίου το αντιπροεδρικό veto, αφού με δεδομένη την παύση στρατολόγησης, οι αποφάσεις αποπομπής θα αποδυνάμωναν ακόμη περισσότερο τον Κυπριακό Στρατό.

¹⁰¹⁴ Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 14/11, Διάφορα, «Βαθμολογία Αξ/κών Πεζικού εκ των Γραπτών Εξετάσεων και Δοκιμασιών», χ.χ. και Δ.Ι.Ε.Φ., Α2Φ3Τ1, Βιβλίο Ημερήσιας Διαταγής Κυπριακού Στρατού, Ημερήσια Διαταγή 21.12.1965. Συνέντευξη στο συγγραφέα του αντισυνταγματάρχη ε.α. Χαράλαμπου Τοουλιάς στις 7/9/2007 : «εγώ και ο Mahmut Akay ήλθαμε πρώτοι στις εξετάσεις χωρίς φυσικά κανένα αντίκρισμα». Στο Αρχείο του ε.α. αντισυνταγματάρχη Χαράλαμπου Τοουλιάς υπάρχει Κοινοποίηση Ημερήσιας Διαταγής Κυπριακού Στρατού, 20 Οκτωβρίου 1964, Αρ. Πρωτ. 6143, η οποία εμφανίζει τη σειρά και το βαθμό επιτυχίας των Ελληνοκύπριων αξιωματικών. Ο Χαράλαμπος Τοουλιάς εμφανίζεται πρώτος με βαθμό 19,572 και δεύτερος ο Χαράλαμπος Λόττας με βαθμό 19,385.

¹⁰¹⁵ Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 4/57, Κλάδος Οργανώσεως και Εκπαιδύσεως, Εισερχόμενα Κλάδου Οργανώσεως και Εκπαιδύσεως έτους 1962, επιστολή Atif Olgun προς Αρχηγείον Κυπριακού Στρατού, 5 Μαΐου 1962. Σύμφωνα με το περιεχόμενο της επιστολής ο Κώστας Πιερή Α.Μ. 2023 «απέτυχε να επιτύχη την βάση εις τας εξετάσεις» και ο Αριστοτέλης Αλουπίδης Α.Μ. 2185 «ετέθη εις διαθεσιμότητα εκκρεμούντος του αποτελέσματος ποινικής διώξεως ασκηθείσης εναντίον του».

¹⁰¹⁶ Συνέντευξη στο συγγραφέα του υποστράτηγου ε.α. Νίκου Βαρναβίδη στις 8/8/2008.

Αφού τελείωσαν τις εξετάσεις, σύμφωνα και με την πρόνοια της Συνθήκης Συμμαχίας,¹⁰¹⁷ το προσωπικό που εκπαιδεύτηκε στη Συνοπτική εκπαίδευση στελέχωσε 7 θέσεις στο Υπουργείο Άμυνας, 23 στο Τριμερές Στρατηγείο, 67 στο Αρχηγείο του Κυπριακού Στρατού, 74 στο Γενικό Κέντρο Εκπαίδευσης, 15 στο Λόχο Γενικού Ανεφοδιασμού, 23 στη Διμοιρία Διαβιβάσεων, 11 στη Διμοιρία Μεταφορών και 18 στη Στρατιωτική Μουσική.¹⁰¹⁸ Αναφέρει σχετικά με τις τοποθετήσεις η Ημερήσια Διαταγή του Τριμερούς Στρατηγείου της 22-1-1962 :

Ετοποθετήθησαν εις το Στρατηγείον 6 Αξ/κοί, 2 υπαξιωματικοί και 15 στρατιώται εκ του περατώσαντος την σύντομον εκπαίδευσιν προσωπικού του Κυπριακού Στρατού. Το ανωτέρω προσωπικόν ετοποθετήθη προσωρινώς και θα αντικατασταθώσι εις το εγγύς μέλλον μόνο οι αξιωματικοί υπό των συνεχιζόντων την κανονικὴν Εκπαίδευσιν αξ/κών, ευθύς ως περατώσωσι την εκπαίδευσιν των, οπότε οι νυν τοποθετηθέντες Αξιωματικοί θα αποσταλώσι εις Γ.Κ.Ε δια να συνεχίσωσι την κανονικὴν των Εκπαίδευσιν. Οι υπόλοιποι υπαξιωματικοί και στρατιώται θα παραμείνωσι εις το Στρατηγείον.¹⁰¹⁹

Οι άλλοι 6 αξιωματικοί ήταν ο Ismail Veli ως βοηθός Κέντρου Επικοινωνιών, ο Παναγιώτης Μεσιούρης ως βοηθός Γραμματείας, ο Orhan Mustafa ως βοηθός Κλάδος Οργανώσεως Εκπαίδευσης ο Tuney Mehmet ως διευθυντής ομάδος Στρατηγείου, ο Χαράλαμπος Τοουλιάς ως βοηθός Κλάδου Διοίκησης Μονάδος και ο Αγαθάγγελος Θεμιστοκλέους ως βοηθός Κλάδου Επιχειρήσεων.¹⁰²⁰

Στο Γενικό Κέντρο Εκπαίδευσης ο αξιωματικός Χρήστος Μιτσίδης ανέλαβε τη Διοίκηση του Λόχου Γενικού Ανεφοδιασμού,¹⁰²¹ ενώ ο υπαξιωματικός Χριστοφής Ηλία τοποθετήθηκε ως υποδιοικητής της στρατιωτικής Φιλαρμονικής, διοικητής της οποίας ήταν Τουρκοκύπριος συνάδελφός του.¹⁰²² Σε μια άλλη περίπτωση ο Ιάκωβος Συμεωνίδης (Παναγιώτου) τοποθετήθηκε «οδηγός του Διοικητή της Σχολής Υπαξιωματικών Φώτη

¹⁰¹⁷ Κ.Α.Κ., Π.Ε.Σ. 1/25, Treaty of Alliance-Annex-D, άρθρο X, παράγραφος 4.

¹⁰¹⁸ Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 4/5, Κλάδος Οργανώσεως και Εκπαίδευσης, Σχέδια Οργανώσεως Εκπαίδευσης 1961, πρβλ. και Α.Υ.ΕΞ.ΚΥ. FA1/2022, Υπουργείο Εξωτερικών-Army of the Republic of Cyprus, επιστολή υποστράτηγου Μενέλαου Παντελίδη προς Επιτροπήν Αναπληρωτών Υπουργών Εξωτερικών, 14 Νοεμβρίου 1961 : «Το προσωπικόν τούτο προβλέπεται να επανδρώση είτε πλήρως είτε ως αρχική πλαισίωσις τας κάτωθι Μονάδας και Υπηρεσίας : Υπουργείον Άμυνας της Δημοκρατίας 7, Τριμερές Στρατηγείον 23, Αρχηγείον Κυπριακού Στρατού 67, Γενικόν Κέντρον Εκπαίδευσης 74, Λόχος Γενικού Ανεφοδιασμού και Συντηρήσεως 15, Διμοιρία Διαβιβάσεων 23, Διμοιρία Μεταφορών 11, Στρατιωτική Μουσική 18».

¹⁰¹⁹ Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 7/1, Βιβλίο Ημερήσιας Διαταγής Τριμερούς Στρατηγείου, Ημερήσια Διαταγή 22.1.1962.

¹⁰²⁰ Από το Μητρώο Αξιωματικών του Τριμερούς Στρατηγείου, επιβεβαιώνεται ότι ο αντισυνταγματάρχης Λάμπρος Σύρμος ήταν στο 3^ο Επιτελικό Γραφείο (Κλάδος Σχεδίων Επιχειρήσεων) του Τριμερούς Στρατηγείου από τις 17-8-1960 έως τις 31-8-1962, (Αρχείο αντισυνταγματάρχη ε.α. Χριστοφή Ηλία) και συνέντευξη στο συγγραφέα του λοχαγού ε.α. Αγαθάγγελου Θεμιστοκλέους στις 16/8/2008 : «Τελειώσαμε τη δίμηνη εκπαίδευσή μας και τοποθετηθήκαμε σε διάφορα πόστα για να λειτουργήσει το Τριμερές Στρατηγείο. Θυμάμαι ότι τοποθετήθηκα, στο 3^ο γραφείο του Τριμερούς Στρατηγείου μαζί με τον αντισυνταγματάρχη Λάμπρο Σύρμο».

¹⁰²¹ Μιτσίδης, *Διά πυρός και σιδήρου*, σελ. 114.

¹⁰²² Συνέντευξη στο συγγραφέα του αντισυνταγματάρχη ε.α. Χριστοφή Ηλία στις 14/7/2009.

Χρήστου»,¹⁰²³ ενώ ο υπαξιωματικός Ανδρέας Αμαξάρης θυμάται για τη δική του τοποθέτηση : «Είχα άδεια οδηγού. Τον πολίτη οδηγό του στρατηγού, Κυριάκο, τον γνώριζα. Με το πέρας της εκπαίδευσής μου, ο Κυριάκος αποδεσμεύτηκε και με σύστησε στο στρατηγό. Έτσι και έγινε. Διετέλεσα οδηγός του Στρατηγού μέχρι και την Τουρκοανταρσία. Το αυτοκίνητο του Στρατηγού ήταν ένα μαύρο Mercedes υπ' αριθμό ΒΤ 161».¹⁰²⁴

Τοποθετήσεις, όπως αναφέρθηκε, έγιναν και στο Αρχηγείο του Κυπριακού Στρατού με το ε.α. σήμερα αντιστράτηγο Παντελάκη Πανταζή να αναφέρει σχετικά : «Με την έναρξη της εκπαίδευσης το Σεπτέμβριο του 1961 τα γραφεία του Κυπριακού Στρατού που στεγάζονταν στο Υπουργείο Άμυνας ήταν υποστελεχωμένα και μόλις τελείωσε η Συνοπτική εκπαίδευση στελεχώθηκαν με αξιωματικούς με τους οποίους είχαμε πολύ καλή συνεργασία».¹⁰²⁵ Ο αξιωματικός της Συνοπτικής εκπαίδευσης Χρυσάφη Χρυσάφη τοποθετήθηκε στο 1^ο γραφείο του Κυπριακού Στρατού και όπως ανέφερε οι αξιωματικοί με κάποιες γραμματειακές γνώσεις είχαν τοποθετηθεί «κυρίως σε γραφεία».¹⁰²⁶

Όταν οι αξιωματικοί της Ι Φάσης Κανονικής τελείωσαν την εκπαίδευσή τους αντικατέστησαν τους συναδέλφους τους της Συνοπτικής.¹⁰²⁷ Η μηνιαία έκθεση του Τριμερούς Στρατηγείου το Μάιο του 1962 έγγραφε σχετικά : «στις 14-5-62 ετοποθετήθησαν εις το Στρατηγείον 6 αξιωματικοί του Κυπριακού Στρατού εκ των περατωσάντων την κανονικήν εκπαίδευσιν της πρώτης φάσεως. Οι παλαιότεροι τοποθετηθέντες εις το Στρατηγείον 6 αξιωματικοί του Κυπριακού Στρατού 'συντόμου εκπαιδεύσεως' έλαβον την 21-5-62 άδειαν δώδεκα ημερών μετά την λήξιν της οποίας θα παρουσιασθώσι εις Γ.Κ.Ε προκειμένου να αρχίσωσι την κανονική εκπαίδευσίν των»,¹⁰²⁸ ενώ η Ημερήσια Διαταγή της 23^{ης} Μαΐου 1962 του Τριμερούς Στρατηγείου είναι διαφωτιστική για την ταυτότητα των 6 αξιωματικών :

Ετοποθετήθησαν προσωρινώς από 14-5-62 οι κάτωθι αξιωματικοί του Κυπριακού Στρατού 'Κανονικής εκπαιδεύσεως' εις ους ανατίθημι τα έναντι ενός εκάστου αναγραφόμενα καθήκοντα :

α) Ανθ/γός ΟΞΙΝΟΣ ΕΥΣΤΑΘΙΟΣ Α.Μ 2149 Βοηθός Κλάδου Δ.Μ.

β) Ανθ/γός ΕΡΤΑΛ ΟΡΧΑΝ Α.Μ 2346 Δ/της ομάδος Στρατηγείου

γ) Ανθ/γός ΣΑΜΑΡΑΣ ΡΗΓΙΝΟΣ Α.Μ 2307 βοηθός Γραμματείας

δ) Ανθ/γός ΟΓΟΥΖ ΧΑΣΑΝ Α.Μ 2179 βοηθός Κλάδου Σχεδίων Επιχειρήσεων

ε) Ανθ/γός ΠΑΡΑΔΕΙΣΟΣ ΝΙΚΟΣ Α.Μ 2179 βοηθός Κλάδου Σχεδιασμού Επιχειρήσεων

¹⁰²³ Συνέντευξη στο συγγραφέα του αντιστράτηγου ε.α. Ιάκωβου Συμεωνίδη στις 3/12/2008 : «λόγω του ότι κατείχα άδεια οδηγού και έχοντας επιτύχει καλά αποτελέσματα στις γραπτές εξετάσεις μόλις τελείωσα τη Σύντομο εκπαίδευση τοποθετήθηκα ως οδηγός του Φώτη Χρήστου».

¹⁰²⁴ Συνέντευξη στο συγγραφέα του αντισυνταγματάρχη ε.α. Ανδρέα Αμαξάρη στις 28/8/2009.

¹⁰²⁵ Συνέντευξη στο συγγραφέα του αντιστράτηγου ε.α. Παντελάκη Πανταζή στις 10/9/2007.

¹⁰²⁶ Συνέντευξη στο συγγραφέα του ταξίαρχου ε.α. Χρυσάφη Χρυσάφη στις 14/8/2008.

¹⁰²⁷ Συνέντευξη στο συγγραφέα του υποστράτηγου ε.α. Νίκου Βαρναβίδη στις 3/12/2007 : «αφού τελείωσα την Κανονική εκπαίδευση αντικατέστησα στο 1^ο γραφείο του Κυπριακού Στρατού το Χρυσάφη Χρυσάφη».

¹⁰²⁸ Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 10/1, (1960-63) Μηνιαία Περιοδικά Εκθέσεις, Μάιος 1962.

στ) Ανθ/γός ΜΟΥΣΤΑΦΑ Τ. ΜΕΧΜΕΤ Α.Μ 2300 Βοηθός Κλάδου Οργάνωσης Εκπαίδευσης.¹⁰²⁹

Ποια ήταν τα αποτελέσματα των εκπαιδεύσεων ; Αντιμετωπίστηκαν οποιεσδήποτε δυσκολίες ; Σύμφωνα με τις εκθέσεις απολογισμού των «*Φάσεων Εκπαίδευσης Συντόνου και Κανονικής Εκπαίδευσης*»¹⁰³⁰ ο Μ. Παντελίδης ενημέρωσε στις 14 Φεβρουαρίου 1962 την Επιτροπή Αναπληρωτών Υπουργών Εξωτερικών ότι για τη Συνοπτική εκπαίδευση «*γενικώς τ' αποτελέσματα της Συντόνου εκπαιδεύσεως υπήρξαν ανάλογα του βραχέος χρόνου και των διατεθέντων μέσων*»,¹⁰³¹ ενώ στις 14 Ιουνίου 1962, ικανοποίηση εξέφρασε και για τα αποτελέσματα της Κανονικής εκπαίδευσης όταν έγραφε : «*γενικώς τ' αποτελέσματα της Εκπαιδεύσεως υπήρξαν ικανοποιητικά. Οι εκπαιδευθέντες Υποψήφιοι Αξιωματικοί απέκτησαν αρκούσας γνώσεις ίνα ανταποκριθούν εις τα καθήκοντα άτινα θα τους ανατεθούν εις τον Κυπριακόν Στρατόν*». ¹⁰³²

Από τις ίδιες εκθέσεις δεν παραλείπονται και οι αναφορές του αρχηγού σε δυσκολίες που αντιμετώπιστηκαν όσον αφορά την έλλειψη εκπαιδευτικού εξοπλισμού, αλλά και οπλισμού συνεπεία του τουρκοκυπριακού veto, κάτι που δεν παρείχε τη δυνατότητα επαρκούς εκπαίδευσης και καθιστούσε τον Κυπριακό Στρατό ανενεργό : «*Η εκπαίδευσις των ειδικοτήτων, ελλείπει εκπαιδευτικών βοηθημάτων και μέσων ήτο κατά το πλείστον θεωρητική και ούτω εις την περίπτωσιν των ειδικοτήτων δεν επετεύχθη το επίπεδον εκπαιδεύσεως όπερ επετεύχθη κατά την εκπαίδευσιν των του πεζικού. Ούτοι μετά μεγάλης δυσχερείας θ' ανταποκριθούν εις τα καθήκοντα των. [...] Δια να καταστή αποδοτική η εκπαίδευσις δέον όπως ο Κυπριακός Στρατός εφοδιασθή με τα απαραίτητα εκπαιδευτικά μέσα. Η ταχεία εφαρμογή της Στρατιωτικής βοήθειας προς Κύπρον υπό Ελλάδος και Τουρκίας εις Οπλισμόν και υλικά καθίσταται αναγκαία προς τον σκοπόν τούτον*». ¹⁰³³ Το ζήτημα του αναγκαίου οπλισμού για την επαρκή εκπαίδευση των ανδρών αποτελούσε αξέπεραστο εμπόδιο και για την εκπαιδευτική ομάδα η οποία σε αναφορά της προς το

¹⁰²⁹ Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 7/1, Βιβλίο Ημερήσιας Διαταγής Τριμερούς Στρατηγείου, Ημερήσια Διαταγή 23.5.1962., πρβλ. και Μητρώο Αξιωματικών του Τριμερούς Στρατηγείου, (Αρχειό αντισυνταγματάρχη ε.α. Χριστοφή Ηλία).

¹⁰³⁰ Κ.Α.Κ., Α.Υ.Ε.Ε.ΚΥ., FA1/2022, Υπουργείο Εξωτερικών-Army of the Republic of Cyprus.

¹⁰³¹ Κ.Α.Κ., Α.Υ.Ε.Ε.ΚΥ., FA1/2022, Υπουργείο Εξωτερικών-Army of the Republic of Cyprus, Τριμερές Στρατηγείον προς Επιτροπήν Αναπληρωτών Υπουργών Εξωτερικών, Απολογισμός Συντόμου Εκπαιδεύσεως Κ.Σ., υποστράτηγου Μενέλαου Παντελίδη, 14 Φεβρουαρίου 1962.

¹⁰³² Κ.Α.Κ., Α.Υ.Ε.Ε.ΚΥ., FA1/2022, Υπουργείο Εξωτερικών-Army of the Republic of Cyprus, Τριμερές Στρατηγείον προς Επιτροπήν Αναπληρωτών Υπουργών Εξωτερικών, Απολογισμός 1^{ης} Φάσεως Κανονικής Εκπαιδεύσεως Υποψήφιων Αξιωματικών Κ.Σ., υποστράτηγου Μενέλαου Παντελίδη, 14 Ιουνίου 1962.

¹⁰³³ Κ.Α.Κ., Α.Υ.Ε.Ε.ΚΥ., FA1/2022, Υπουργείο Εξωτερικών-Army of the Republic of Cyprus, Τριμερές Στρατηγείον προς Επιτροπήν Αναπληρωτών Υπουργών Εξωτερικών, Απολογισμός Συντόμου Εκπαιδεύσεως Κ.Σ., υποστράτηγου Μενέλαου Παντελίδη, 14 Φεβρουαρίου 1962.

Τριμερές Στρατηγείο στις 14 Νοεμβρίου 1961 σημείωνε : «ο οπλισμός ούτε υφίσταται ούτε υπάρχει ένδειξις ότι πρόκειται να αφιχθή εις το λίαν προσεχές μέλλον».¹⁰³⁴

Η έλλειψη οπλισμού κατά τις εκπαιδύσεις αντιμετωπίστηκε με την «παροχή»¹⁰³⁵ υπό τη «μορφή δανεισμού»¹⁰³⁶ από την ΕΛ.ΔΥ.Κ. και την ΤΟΥΡ.ΔΥ.Κ. με τον υπαξιωματικό Χριστοφή Ηλία να θυμάται ότι οπλισμός δινόταν για την πραγματοποίηση ασκήσεων ακριβείας ή βολών μόνο κατά τη διάρκεια της εκπαίδευσης και στην συνέχεια «επιστρεφόταν στις αποθήκες ΕΛ.ΔΥ.Κ. και ΤΟΥΡ.ΔΥ.Κ.».¹⁰³⁷ Είναι ενδεικτικό ότι το Μάιο του 1962 όταν ο Κυπριακός Στρατός έπρεπε να αναλάβει τη φρούρηση του Τριμερούς Στρατηγείου ζητήθηκε οπλισμός από την Χωροφυλακή και την Αστυνομία Κύπρου :

Η πλήρης αντικατάσταση του Ελληνικού και Τουρκικού Προσωπικού της Φρουράς υπό προσωπικό του Κυπριακού Στρατού, θα λάβη χώραν την 1-5-62. Από της 19-5-1962 και μέχρι της 1-5-62, το κάτωθι αναγραφόμενον προσωπικόν θα αναλάβη υπηρεσίαν πλησίον του Ελληνικού και Τουρκικού Προσωπικού : Δεκανεύς ΦΑΚΟΥΡΑΣ ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ Στρατιώτ[ε]ς ΠΑΠΑΝΕΟΦΥΤΟΥ ΦΙΛΙΠΠΟΣ, ΚΟΥΔΟΥΝΑΣ ΚΥΡΙΑΚΟΣ, ΚΟΥΖΑΡΗΣ ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΗΣ, ΙΩΑΝΝΟΥ ΘΕΟΔΟΣΗΣ, ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΜΙΧΑΗΛ, ΧΑΣΑΝ ΟΜΕΡ, ΤΖΙΕΜΑΛ ΣΙΕΡΙ, ΜΑΜΟΥΚ ΚΕΜΑΛ, ΕΚΡΕΜ ΜΕΧΜΕΤ, ΜΕΧΜΕΤ ΒΟΥΡΑΛ, ΝΕΑΡΧΟΥ ΜΙΧΑΗΛ. Μέχρις ότου ο Κυπριακός Στρατός εξασφαλίσει εκ της Αστυνομίας ή της Χωροφυλακής τον δια τον σκοπόν τούτον αιτηθέντα οπλισμόν, το προσωπικόν του Κυπριακού Στρατού θα εκτελή τα καθήκοντά του (φρουράς) άνευ όπλων, ακόμη δε και μετά την πλήρη αντικατάσταση της Φρουράς, εάν μέχρι τότε ο αιτηθείς οπλισμός δεν θα έχη παραδοθή.¹⁰³⁸

Οπλισμός δόθηκε μόνο στις φρουρές του προέδρου και του αντιπροέδρου, όταν αυτές συγκροτήθηκαν το Σεπτέμβριο του 1963.¹⁰³⁹ Η προεδρική φρουρά στελεχώθηκε από Ελληνοκύπριους και αντίστοιχα η αντιπροεδρική από Τουρκοκύπριους άνδρες του Κυπριακού Στρατού. Οι δυο φρουρές ήταν οι μόνες εξοπλισμένες μονάδες του Κυπριακού

¹⁰³⁴ Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 4/5, Κλάδος Οργανώσεως και Εκπαιδύσεως, Σχέδια Οργανώσεως Εκπαιδύσεως 1961, «Οργάνωσις Κυπριακού Στρατού», 14 Νοεμβρίου 1961.

¹⁰³⁵ Κ.Α.Κ., Α.Υ.ΕΞ.ΚΥ., FA1/1999, Αλληλογραφία Υπουργείου Εξωτερικών με Τριμερές Στρατηγείον, Ετησία Έκθεσις Τριμερούς Στρατηγείου Υπ' Αριθμόν 1, υποστράτηγου Μενέλαου Παντελίδη προς Επιτροπήν Αναπληρωτών Υπουργών Εξωτερικών, 11 Δεκεμβρίου 1961 : «Συνεχίστηκε η παροχή κάθε είδους εκπαίδευσης και εκπαιδευτικού υλικού από τα Τουρκικά και Ελληνικά Συντάγματα στο βαθμό που ήταν δυνατό να δοθούν».

¹⁰³⁶ Συνέντευξη στο συγγραφέα του λοχαγού ε.α. Μάριου Σταυρίδη στις 11/1/2008 : «Μας δάνειζαν όπλα η ΕΛ.ΔΥ.Κ. και η ΤΟΥΡ.ΔΥ.Κ., αυτός ήταν ο Κυπριακός Στρατός ένα άοπλο σώμα» και ταξίαρχου ε.α. Χαράλαμπου Φακούρα στις 11/1/2008 : «Μόνο ο Λόχος Διοικήσεως του Τριμερούς Στρατηγείου είχε όπλα ο υπόλοιπος στρατός δεν είχε ατομικό οπλισμό».

¹⁰³⁷ Συνέντευξη στο συγγραφέα του αντισυνταγματάρχη ε.α. Χριστοφή Ηλία στις 14/7/2009, πρβλ. και συνέντευξη του συνταγματάρχη ε.α. Γεωργίου Ολύμπιου στις 18/8/2008 : «Ο οπλισμός και τα βοηθήματα που είχαμε έρχονταν από την ΤΟΥΡ.ΔΥ.Κ. και την ΕΛ.ΔΥ.Κ.», συνέντευξη του συνταγματάρχη ε.α. Χρήστου Δαμιανίδη στις 18/8/2008 : «όταν τελειώναμε την εκπαίδευση τα όπλα πήγαιναν πίσω στην ΤΟΥΡ.ΔΥ.Κ. και στην ΕΛ.ΔΥ.Κ.», και συνέντευξη στο συγγραφέα του ε.α. ταγματάρχη Ανδρέα Ιωάννου στις 16/7/2009 : «Θυμάμαι ότι κάναμε και βολές με τυφέκια τα λεγόμενα μαρτίνια. Όπλα δεν είχαμε χρεωμένα δικά μας. Όταν τελείωνε η εκπαίδευσή μας τα έπαιρναν πίσω οι εκπαιδευτές μας».

¹⁰³⁸ Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 5/7, Κλάδος Πληροφοριών, Ασφάλεια Στρατηγείου, επιστολή Μενέλαου Παντελίδη προς Τριμερές Στρατηγείον, 18 Απριλίου 1962.

¹⁰³⁹ Ο Φιλελεύθερος, Cyprus Mail, 15 Σεπτεμβρίου 1963.

Στρατού.¹⁰⁴⁰ Αν και ο Κυπριακός Στρατός παρέμενε χωρίς οπλισμό και «ουσιαστικά ήταν άχρηστος»,¹⁰⁴¹ οι κοινοτικοί ηγέτες τύγχαναν προστασίας από αμιγώς ξεχωριστές κοινοτικές φρουρές, οι οποίες συγκρούστηκαν στις 23 Δεκεμβρίου 1963.¹⁰⁴²

Εκτός της έλλειψης οπλισμού η μη θεσμοποίηση Στρατιωτικής Ποινικής Νομοθεσίας, ο ελλιπής αριθμός διερμηνέων και δακτυλογράφων,¹⁰⁴³ η έλλειψη μεταφορικών μέσων, η ανεπάρκεια εκπαιδευτικών βοηθημάτων, η ανεπάρκεια πεδίων εκπαίδευσης, η ανομοιομορφία μεταξύ αξιωματικών από απόψεως ηλικίας και επίπεδο μορφώσεως καθιστούσαν τον Κυπριακό Στρατό δυσλειτουργικό και ανεπαρκή.¹⁰⁴⁴

Αν και ο Σχεδιασμός Ενεργοποίησεως προνοούσε μέσα από μια Συνοπτική και 5 Φάσεις Κανονικής εκπαίδευσης πλήρη ενεργοποίηση 2.000 ανδρών σε διάστημα 23.5 μηνών, με το τουρκοκυπριακό veto ο σχεδιασμός σταμάτησε. Πέραν λοιπόν της Συνοπτικής και Κανονικής Εκπαίδευσης της 1^{ης} Φάσης παρατηρήθηκαν ελλείψεις προσωπικού που ανέρχονταν στο 39% στους αξιωματικούς, 84% στους υπαξιωματικούς και 87% στους οπλίτες, με το διοικητή του Τριμερούς Στρατηγείου 1962-1963 Γ. Περίδη να γράφει στην ετήσια έκθεση για την περίοδο 15 Νοεμβρίου 1962 έως 14 Νοεμβρίου 1963 :

Αι ως άνω όθεν ελλείψεις και κατ' επέκτασιν τούτων η μη συγκρότησις και εκπαίδευσις του σχεδιασθέντος Κυπριακού Στρατού, ωφείλεται εις την μη πλήρη εφαρμογήν του Προταθέντος Σχεδίου Ενεργοποίησεως του, δι' αγνώστους-επισημως-ημίν λόγους. Εάν εφηρμόζετο πλήρως το εν λόγω Σχέδιον Ενεργοποίησεως, ο Κυπριακός Στρατός θα είχε συγκροτηθή και περατώση την Κανονικήν Εκπαίδευσιν από Σεπτεμβρίου 1963.¹⁰⁴⁵

Αν και ο Κυπριακός Στρατός ήταν άοπλος, υποστελεχωμένος και ουσιαστικά ανενεργός, δεν έπαψε να υπάρχει και να προσφέρει τις υπηρεσίες του εκεί όπου χρειαζόταν. Έτσι πέραν των ανδρών που στελέχωναν Β.Μ.Η., Τριμερές Στρατηγείο και Αρχηγείο Κυπριακού Στρατού, οπλίτες του Κυπριακού Στρατού (2 Ελληνοκύπριοι και 1 Τουρκοκύπριος) για μήνες φύλατταν πάντοτε άοπλοι, από Παρασκευή έως και την Κυριακή, παλιό βρετανικό στρατόπεδο έξω από την Αγύρτα, με τη φύλαξη να σταματάει με τις διακοινοτικές ταραχές, ενώ φύλαξη υπήρχε και σε σκοπιά του Κυπριακού Στρατού μεταξύ των στρατοπέδων ΕΛ.ΔΥ.Κ.- ΤΟΥΡ.ΔΥ.Κ. στην περιοχή Κολοκόση βορειοδυτικά

¹⁰⁴⁰ Συνέντευξη στο συγγραφέα του αντιστράτηγου ε.α. Ιάκωβου Συμεωνίδη στις 14/7/2009 και του αντιστράτηγου ε.α. Γεώργιου Μαυρουδή στις 11/8/2007.

¹⁰⁴¹ Συνέντευξη στο συγγραφέα του αντιστράτηγου ε.α. Ιάκωβου Συμεωνίδη στις 14/7/2009.

¹⁰⁴² Συνέντευξη στο συγγραφέα του ταξίαρχου ε.α. Χαράλαμπου Φακούρα στις 23/1/2008.

¹⁰⁴³ Κ.Α.Κ., Α.Υ.ΕΞ.ΚΥ., FA1/2022, Υπουργείο Εξωτερικών-Army of the Republic of Cyprus, Τριμερές Στρατηγείον προς Επιτροπήν Αναπληρωτών Υπουργών Εξωτερικών, Απολογισμός Συντόμου Εκπαιδύσεως Κ.Σ., υποστράτηγου Μενέλαου Παντελίδη, 14 Φεβρουαρίου 1962.

¹⁰⁴⁴ Κ.Α.Κ., Α.Υ.ΕΞ.ΚΥ., FA1/2022, Υπουργείο Εξωτερικών-Army of the Republic of Cyprus, Τριμερές Στρατηγείον προς Επιτροπήν Αναπληρωτών Υπουργών Εξωτερικών, Απολογισμός 1^{ης} Φάσεως Κανονικής Εκπαιδύσεως Υποψήφιων Αξιωματικών Κ. Σ., υποστράτηγου Μενέλαου Παντελίδη, 14 Ιουνίου 1962.

¹⁰⁴⁵ Κ.Α.Κ., Α.Υ.ΕΞ.ΚΥ., FA1/1999, Αλληλογραφία Υπουργείου Εξωτερικών με Τριμερές Στρατηγείον, Ετήσια Έκθεσις Τριμερούς Στρατηγείου Υπ' Αριθμόν 3, ταξίαρχου Γεώργιου Περίδη προς Επιτροπήν Αναπληρωτών Υπουργών Εξωτερικών, 14 Νοεμβρίου 1963.

της Λευκωσίας.¹⁰⁴⁶ Ακόμη, δεν ήταν λίγες οι φορές που άνδρες του Κυπριακού Στρατού χρησιμοποιήθηκαν για απόδοση τιμών σε προσωπικότητες που επισκέφθηκαν την Κύπρο : πριγκίπισσα της Αγγλίας Μαρία στις 2 Μαρτίου 1962,¹⁰⁴⁷ αντιπρόεδρος των Η.Π.Α. Lyndon Johnson στις 30 Αυγούστου 1962¹⁰⁴⁸ και πριγκίπισσα της Ελλάδας Ειρήνη στις 10 Οκτωβρίου 1962.¹⁰⁴⁹ Εκτός αυτού άνδρες του Κυπριακού Στρατού προσέφεραν τις υπηρεσίες τους σε περιπτώσεις κατάσβεσης πυρκαγιών στη Χαλεύκα στις 11 Ιουλίου 1962,¹⁰⁵⁰ στο Σταυροβούνι στις 5 Σεπτεμβρίου 1962¹⁰⁵¹ αλλά και στο Σταυρό της Ψώκας στις 12 Ιουλίου 1963 με το Μ. Παντελίδη να χορηγεί σε όσους έλαβαν μέρος μονοήμερη άδεια, γράφοντας σχετικά στην Ημερήσια Διαταγή του Κυπριακού Στρατού : *«επί τη ευκαιρία επαινώ επίσης την καλήν συνεργασίαν των μελών του στρατού προς εξυπηρέτησιν κοινού σκοπού πράγμα όπερ αποδεικνύει πόσον είναι ωφέλιμον δια τον τόπον η καλή συνεργασία Ελληνοκυπρίων και Τουρκοκυπρίων όταν όλοι θέτουν κατά μέρος τας ιδιοτελείς και φανατικές σκέψεις που εμποδίζουν την συνεργασίαν και συμβίωσιν»*.¹⁰⁵²

Πράγματι, η επιδιωκόμενη συνεργασία που θα ανταποκρινόταν πλήρως και στο θεσμικό ρόλο που είχε να διαδραματίσει ο Κυπριακός Στρατός ως *«καθορισμένον και οργανωμένον σύνολον Αζ/κών, Υπαζ/κών, και Στρατιωτών δια την εκτέλεσιν αποστολής κατά την διάρκειαν του πολέμου και της ειρήνης υπό τας διαταγάς του αρχηγού»*,¹⁰⁵³ δεν είχε επιτευχθεί ικανοποιητικά. Συγκεκριμένα, δεν ήταν λίγες οι φορές που παρουσιάστηκαν σοβαρά προβλήματα συνύπαρξης μεταξύ Ελληνοκύπριων και Τουρκοκύπριων ανδρών του Κυπριακού Στρατού με κυριότερη αιτία *«τη διαφορετική εθνική καταβολή τους»*.¹⁰⁵⁴ Ως αποτέλεσμα ήταν να υπάρχουν ακόμη και συγκρούσεις -ποτέ ένοπλες- εντός του Γενικού Κέντρου Εκπαίδευσης, αν και πάντοτε επικρατούσε πνεύμα συμφιλίωσης και συναίνεσης. Σε μια περίπτωση Τουρκοκύπριος υποψήφιος αξιωματικός *«εξωγράφησεν επί τεμαχίου χάρτου την ελληνικήν Σημαίαν και την Κύπρον επί των οποίων εν συνεχεία και υπό τα έκπληκτα βλέμματα των συμμαθητών του ήρχισε να ασχημονή προκλητικώς τοποθετών επ' αυτών τα γεννητικά του όργανα. Την στιγμιαίαν έκπληξιν των ελλήνων συμμαθητών του διεδέχθη ως ήτο φυσικό η οργή αποτέλεσμα της οποίας ήτο να προκληθή σοβαρώτατον επεισόδιον μεταξύ των Ελλήνων και Τούρκων αξιωματικών»*.¹⁰⁵⁵ Ακόμη, σε μια άλλη περίπτωση, ένταση δημιουργήθηκε πριν την άφιξη της πριγκίπισσας Ειρήνης στις 10

¹⁰⁴⁶ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Κυριάκου Στίγγα στις 10/8/2012.

¹⁰⁴⁷ Δ.Ι.Ε.Φ., Α2Φ3Τ1, Βιβλίο Ημερήσιας Διαταγής Κυπριακού Στρατού, Ημερήσια Διαταγή 2.3.1962.

¹⁰⁴⁸ *Ο Φιλελεύθερος, Ελευθερία*, 31 Αυγούστου 1962.

¹⁰⁴⁹ *Ο Φιλελεύθερος, Ελευθερία*, 11 Οκτωβρίου 1962.

¹⁰⁵⁰ Δ.Ι.Ε.Φ., Α2Φ3Τ1, Βιβλίο Ημερήσιας Διαταγής Κυπριακού Στρατού, Ημερήσια Διαταγή 12.7.1962.

¹⁰⁵¹ Ανακοίνωση του Γραφείου Τύπου και Πληροφοριών : Ανακοινωθέν αρ. 4, 6^{ης} Σεπτεμβρίου 1962.

¹⁰⁵² Δ.Ι.Ε.Φ., Α2Φ3Τ1, Βιβλίο Ημερήσιας Διαταγής Κυπριακού Στρατού, Ημερήσια Διαταγή 13.7.1963.

¹⁰⁵³ Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 13/6, Κανονισμός Λειτουργίας Μονάδων Κ.Σ.

¹⁰⁵⁴ Συνέντευξη στο συγγραφέα του αντιστράτηγου ε.α. Πέτρου Χατζηαντωνίου στις 30/11/2007.

¹⁰⁵⁵ *Η Μάχη*, 3 Ιουλίου 1962.

Οκτωβρίου 1962, όταν στο τιμητικό άγημα που προετοιμαζόταν για να αποδώσει τιμές ξέσπασε διαφωνία μεταξύ του λοχαγού Κ. Κωνσταντίνου και Τουρκοκύπριων στρατιωτών, όσο αφορά την παράταξη των ανδρών.¹⁰⁵⁶ Το αποτέλεσμα ήταν να ξεσπάσουν σοβαρά επεισόδια που οδήγησαν ακόμη και σε διακοπή της εκπαίδευσης «από 10-10-1962 μέχρι 1-11-1962»,¹⁰⁵⁷ με το θέμα να γίνεται πρωτοσέλιδο του *Φιλελεύθερου* :

Εξ όσων πληροφορούμεθα αι ανωτέρω θλιβεραί εξελίξεις δεν είναι άσχετοι προς την δημιουργηθείσαν ενωρίτερον τεταμένην κατάστασιν εν τω στρατοπέδω, η οποία ωφείλετο εις παρέμβασιν του Τούρκου Ταξίαρχου Τανυάρ διατάξαντος μιαν Τουρκικήν διμοιρίαν όπως λύση τους ζυγούς και αποχωρήση της παρατάξεως, η οποία εγένετο χθες την πρωίαν ως γενική δοκιμή υπό του αποσπάσματος το οποίον θα αποδώση σήμερον τιμάς προς την εις Κύπρον αφικνουμένην Πριγκίπισσαν Ειρήνην της Ελλάδος.¹⁰⁵⁸

Περισσότερη ένταση προκλήθηκε λίγες μέρες πριν τα Χριστούγεννα του 1962, όταν στις 18 Δεκεμβρίου, παράπηγμα του Κυπριακού Στρατού πυρπολήθηκε από αγνώστους, γεγονός ωστόσο που δεν πρέπει να ήταν άσχετο με τις διαμαρτυρίες εκ μέρους Ελληνοκύπριων υπαξιωματικών σχετικά με τις χαμηλές απολαβές τους.¹⁰⁵⁹ Συγκεκριμένα ο συζητηθείς τις ημέρες εκείνες προϋπολογισμός του στρατού και η δήλωση του Βάσου Λυσσαρίδη περί παρασιτικής δαπάνης προκάλεσε θύελλα αντιδράσεων.¹⁰⁶⁰ Έτσι στις 15 Δεκεμβρίου 1962, 50 αξιωματικοί αφού απείχαν των εκπαιδύσεων τους, επισκέφθηκαν την κλινική του Β. Λυσσαρίδη και διαμαρτυρήθηκαν για τις δηλώσεις του, ενώ ακόμη προέβησαν σε σειρά διαβημάτων προς τον πρόεδρο της Βουλής των Αντιπροσώπων, τον υπουργό Εσωτερικών και τον υπουργό Άμυνας.¹⁰⁶¹ Σε κάθε περίπτωση, στις 19 Δεκεμβρίου οι διαμαρτυρόμενοι επανήλθαν στην υπηρεσία τους με το Υπουργείο Άμυνας να εκδίδει σχετική ανακοίνωση :

Κατά την διάρκειαν των τελευταίων ολίγων ημερών παρουσιάσθησαν διάφορα κρούσματα απειθαρχίας μεταξύ των μελών του Κυπριακού Στρατού. Γίνεται αντιληπτόν, ότι τα επεισόδια ταύτα υπεκινήθησαν αμέσως ή εμμέσως υπό ανευθύνων στοιχείων εντός και εκτός του Στρατού. Το Υπουργείον Αμύνης, λαβόν υπό πολύ σοβαράν άποψιν τα εν λόγω επεισόδια, έδωσεν ήδη τας αναγκαίας οδηγίας δια την ανακάλυψιν των υποκινητών των. Το Υπουργείον Αμύνης είναι αποφασισμένον να επιδείξη αυστηρότητα εις όλας τας περιπτώσεις απειθαρχίας.¹⁰⁶²

¹⁰⁵⁶ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Κίκη Κωνσταντίνου στις 18/4/2007.

¹⁰⁵⁷ Κ.Α.Κ., Α.Υ.Ε.Ε.ΚΥ., FA1/2002, Υπουργείο Εξωτερικών-Army of the Republic of Cyprus, Τριμερές Στρατηγείον προς Επιτροπήν Αναπληρωτών Υπουργών Εξωτερικών, Απολογισμός Κανονικής Εκπαιδεύσεως Αξιωματικών ΙΙ Φάσεως ως και Τοιαύτης Νέων Οπλιτών, ταξίαρχου Nyazi Bengisu, 29 Μαρτίου 1963, βλ. ακόμη τα όσα έγραφε *Ο Φιλελεύθερος*, 22 Οκτωβρίου 1962.

¹⁰⁵⁸ *Ο Φιλελεύθερος*, 10 Οκτωβρίου 1962.

¹⁰⁵⁹ *Ο Φιλελεύθερος*, 19 και 20 Δεκεμβρίου 1962.

¹⁰⁶⁰ *Η Μάχη*, 15 Δεκεμβρίου 1962.

¹⁰⁶¹ *Η Μάχη*, *Ο Φιλελεύθερος*, 15 Δεκεμβρίου 1962.

¹⁰⁶² *Ο Φιλελεύθερος*, 20 Δεκεμβρίου 1962.

Αν και κατά τη διάρκεια του 1963 δεν παρατηρήθηκαν άλλα διακοινοτικά επεισόδια εντός του Γενικού Κέντρου Εκπαίδευσης, οι σχέσεις των ανδρών δεν φαίνεται να ήταν και οι αρμονικότερες με την εφημερίδα *Χαραυγή* της 6^{ης} Αυγούστου 1963 να παρουσιάζει αναφορά της τουρκοκυπριακής εφημερίδας «*AKIN*», σύμφωνα με την οποία Ελληνοκύπριοι στρατιώτες του Κυπριακού Στρατού έγραψαν τη λέξη Ε.Ο.Κ.Α. στις αποσκευές ενός Τούρκου στρατιώτη και προκαλούσαν τους Τουρκοκυπρίους συναδέλφους τους λέγοντάς τους ότι «*το μεγάλο ψάρι τρώει το μικρό*».¹⁰⁶³

Την ίδια περίοδο, οι άνδρες του Κυπριακού Στρατού, ενώ το πρωί συνεκπαιδεύονταν το βράδυ, οι μεν Τουρκοκύπριοι εξεπαίδευαν ομάδες Τουρκοκυπρίων, οι δε Ελληνοκύπριοι ομάδες Ελληνοκυπρίων. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι αυτές οι προετοιμασίες δυναμίτισαν τις σχέσεις τους και εξήραν εθνικά πάθη με εκφάνσεις όπως αυτές που αναφέρθησαν. Με το χρονικό της δημιουργίας των ένοπλων ομάδων που συγκρούστηκαν πριν το τέλος του 1963 καταπιάνεται το επόμενο κεφάλαιο.

---

¹⁰⁶³ *Χαραυγή*, 6 Αυγούστου 1963.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4 Ένοπλες Οργανώσεις-Ομάδες 1959-1963.

4.1 Οι τουρκοκυπριακές ένοπλες προετοιμασίες και η Τ.Μ.Τ. 1959-1963.

Όσο το ενωτικό ζήτημα αναζωπυρωνόταν, άλλο τόσο μεγάλωνε και η αντίδραση της Τουρκίας η οποία εκτιμούσε ότι η ενδεχόμενη ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα απειλούσε την ασφάλειά της, ενώ την ίδια έντονη αντίδραση κατά της ένωσης είχαν και οι Τουρκοκύπριοι.¹⁰⁶⁴ Όπως παρατηρεί ο Altay Nevzat, όσο η ένωση παρέμενε ο κύριος σκοπός (ultimate objective) των Ελληνοκυπρίων, άλλο τόσο οι Τούρκοι παρέμεναν σταθερά αντίθετοι (strongly opposed).¹⁰⁶⁵

Έτσι στις 18 Απριλίου 1943¹⁰⁶⁶ στην παρουσία 76 Τουρκοκύπριων προκρίτων, ιδρύθηκε η πρώτη μαζική οργάνωσή τους,¹⁰⁶⁷ η Κ.Α.Τ.Α.Κ. (Σύνδεσμος Προστασίας Τουρκικής Μειονότητας Κύπρου-Kıbrıs Adası Türk Azınlığı Kurumu)¹⁰⁶⁸ με σκοπό να αποτρέψει την επιδιωκόμενη ένωση των Ελληνοκυπρίων με την Ελλάδα και να διαμορφώσει ταυτόχρονα ένα κίνημα για ένωση με την Τουρκία.¹⁰⁶⁹ Ένα χρόνο μετά την ίδρυσή της, τα ηγετικά της στελέχη συγκρούστηκαν και ένας εξ αυτών ο δρ F. Kutçuk, αποχώρησε και ίδρυσε με στόχο την αποτροπή της επιδιωκόμενης ένωσης, το Κ.Μ.Τ.Η.Ρ., (Τουρκοκυπριακό Κόμμα Εθνικής Ενότητας ή «Λαϊκό Εθνικό Κόμμα Τουρκοκυπρίων»¹⁰⁷⁰ Kıbrıs Milli Türk Halk Partisi).

Το 1945 έγινε εκ νέου προσπάθεια αναδιοργάνωσης της Κ.Α.Τ.Α.Κ. με τη συμπερίληψη σε αυτήν αγροτικών σωματείων, αθλητικών συλλόγων αλλά και δασκάλων. Έτσι δημιουργήθηκε η Κ.Τ.Κ.Β. (Ένωση Τουρκικών Οργανώσεων-Kıbrıs Türk Kurumları Birliği),¹⁰⁷¹ η οποία τον Ιανουάριο του 1947 εξέδωσε ανακοίνωση η οποία ανέφερε πως αν η Μ. Βρετανία εγκατέλειπε την Κύπρο τότε η Κύπρος έπρεπε να επιστραφεί στην Τουρκία.¹⁰⁷² Αυτή η προσπάθεια των Τουρκοκυπρίων μετά από δύο χρόνια διαλύθηκε λόγω αντιπαραθέσεων και ανταγωνισμών. Ήταν τότε, το 1947, που ο δρ F. Kutçuk πήγε στην Τουρκία για να κινήσει το ενδιαφέρον της Άγκυρας για τους Τουρκοκυπρίους, με τον πρόεδρο İsmet İnönü να δηλώνει ότι η Τουρκία απειλείται από τη Σοβιετική Ένωση και

¹⁰⁶⁴ Anthony Eden, *Full Circle*, Cassell, London 1960, σελ. 396, πρβλ. και Crouzet, *Η Κυπριακή Διένεξη 1946-1949*, τόμος Α', σσ. 83-145.

¹⁰⁶⁵ Nevzat, *Nationalism Amongst the Turks of Cyprus: The First Wave*, σελ. 330.

¹⁰⁶⁶ Soulioti, *Fettered Independence Cyprus 1878-1964, The Narrative*, σελ. 49, πρβλ. και Πλουτής Σέρβας, *Κυπριακό Ευθύνες*, τόμος Α', έκδ. β', εκδ. Γραμμή, Αθήνα 1985, σελ. 166.

¹⁰⁶⁷ Kızılyurek, *Οι Τουρκοκύπριοι, Η Τουρκία και το Κυπριακό*, σελ. 45.

¹⁰⁶⁸ Etienne Copeaux, Claire Mauss-Copeaux, *Taksim Chypre Divisee, 1964-2005*, aedelsa Editions, Lyon, 2005, σελ. 235.

¹⁰⁶⁹ Νιαζί Κιζιλγιουρέκ, *Κύπρος: Το Αδιέξοδο των Εθνικισμών*, έκδ. β', Μαύρη Λίστα, Αθήνα 1999, σελ. 61.

¹⁰⁷⁰ Σέρβας, *Κυπριακό Ευθύνες*, έκδ. β', σελ. 167.

¹⁰⁷¹ Ρίχτερ, *Ιστορία της Κύπρου, (1878-1949)*, τόμος Α', σελ. 673.

¹⁰⁷² Hill, *A History of Cyprus, vol. IV, The Ottoman Province. The British Colony 1571-1948*, σελ. 564.

δεν μπορεί να διακινδυνεύσει μια πολιτική που θα διατάρασσε τις σχέσεις της με τη Μ. Βρετανία και τις άλλες δυνάμεις.¹⁰⁷³

Οι προσπάθειες ωστόσο του δρ F. Kutchuk και των Τουρκοκυπρίων δεν σταμάτησαν. Οι τελευταίοι, από τα τέλη της δεκαετίας του 1930, στην προσπάθειά τους να αποκτήσουν δική τους εθνική ταυτότητα, άρχισαν να αποκαλούνται Τούρκοι παρά μουσουλμάνοι της Κύπρου,¹⁰⁷⁴ ενώ ο δρ F. Kutchuk σε επίσκεψη στην Κύπρο του γραμματέα του Υπουργείου Αποικιών Sir Cosmo Parkinson, για να πετύχει κοινοτική διάκριση ζήτησε όπως οι Τουρκοκύπριοι ονομάζονται Τούρκοι μουσουλμάνοι.¹⁰⁷⁵ Ακόμη, με την ευκαιρία της Διασκεπτικής Συνέλευσης, συστάθηκε με την άδεια του Lord Winster, Επιτροπή Τουρκοκυπριακών Υποθέσεων. Η Επιτροπή παρουσίασε τις προτάσεις της που προσανατόλιζαν την τουρκική πληθυσμιακή κοινότητα στην Τουρκία¹⁰⁷⁶ και μετά το ναυάγιο της Διασκεπτικής στις 12 Αυγούστου του 1948,¹⁰⁷⁷ ο δρ F. Kutchuk αναζήτησε εκ νέου τη βοήθεια της Τουρκίας.

Αυτή τη φορά έτυχε θερμής υποδοχής από τους φοιτητές και τον τουρκικό τύπο. Άλλωστε ήταν η περίοδος που το παντουρκιστικό κίνημα ενδυναμωνόταν καθημερινά και προωθούσε μεταξύ άλλων τη σχέση Τουρκοκυπρίων με τη «μητέρα πατρίδα».¹⁰⁷⁸ Μέσα σε αυτό το πλαίσιο στις 28 Νοεμβρίου 1948 έγινε στη Λευκωσία το πρώτο τουρκοκυπριακό μαζικό συλλαλητήριο κατά της επιδιωκόμενης ένωσης των Ελληνοκυπρίων με την Ελλάδα, με τον πρόεδρο της Τουρκίας Ismet Inonu να δηλώνει ότι η Κύπρος δεν ήταν αδιάφορη στην Άγκυρα.¹⁰⁷⁹ Ένα μήνα αργότερα στην Άγκυρα, το Δεκέμβριο του 1948, ιδρύθηκε το Τουρκικό Πολιτιστικό Σωματείο της Κύπρου (Kıbrıs Türk Kültür Derneği) από Τούρκους ανώτερους υπαλλήλους με κυπριακή καταγωγή, ενώ ταυτόχρονα στην Τουρκία

---

¹⁰⁷³ Ρίχτερ, *Ιστορία της Κύπρου, (1878-1949)*, τόμος Α', σελ. 763.

¹⁰⁷⁴ Niayzi Kizilyurek, «The Turkish Cypriots from an Ottoman-Muslim Community to a National Community», *Britain in Cyprus Colonialism and Post-Colonialism 1878-2006*, edited by Hubert Faustmann & Nicos Peristianis, Bibliopolis Mannheim und Möhnesee 2006, σσ. 315-325.

¹⁰⁷⁵ Huseyin M. Atesin, «The Process of Secularisation of the Turkish Community (1925-1975)», *Britain in Cyprus Colonialism and Post - Colonialism 1878-2006*, edited by Hubert Faustmann & Nicos Peristianis, Bibliopolis Mannheim und Möhnesee 2006, σσ. 327-342.

¹⁰⁷⁶ Crawshaw, *The Cyprus Revolt*, σελ. 44.

¹⁰⁷⁷ Richter, *A Concise History of Modern Cyprus 1878-2009*, σελ. 38

¹⁰⁷⁸ Ioannis D. Stefanidis, *Isle of Discord : Nationalism, Imperialism and the Making of the Cyprus Problem*, London 1999, σελ. 209. Το κίνημα του παντουρκισμού υιοθέτησε τα στοιχεία της τουρκικής ψυχροσύνθεσης (θρησκεία-έθνος) και παρουσιαζόταν ως ο κατεξοχήν ιδεολογικός εκπρόσωπος της τουρκικής δεξιάς που αντιμαχόταν τον κομμουνισμό. Σε αυτό το πλαίσιο, ο ενωτικός αγώνας των Ελληνοκυπρίων, παρουσιαζόταν από τους παντουρκιστές ως μια κομμουνιστική μηχανορραφία που έπρεπε να αντιμετωπιστεί με εθνικούς και ιδεολογικούς τρόπους, πιο αναλυτικά για τον παντουρκισμό βλ. Jacob M. Landau, *Pan-Turkism in Turkey, A Study in Irredentism*, Archon Books, Hamden-Connecticut, 1981.

¹⁰⁷⁹ Soulioti, *Fettered Independence Cyprus 1878-1964, The Narrative*, σελ. 49. Στις 28 Νοεμβρίου 1948 στάλθηκε τηλεγράφημα στον πρόεδρο και στον πρωθυπουργό της Τουρκίας με το οποίο οι Τουρκοκύπριοι δήλωναν ότι απέρριπταν παμψηφεί το αίτημα των Ελληνοκυπρίων για προσάρτηση της Κύπρου στην Ελλάδα, αφού αυτό θα είχε ως συνέπεια τον αφανισμό της τουρκικής κοινότητας, για το τελευταίο βλ. Τερλεξής, *Διπλωματία και Πολιτική του Κυπριακού: ανατομία ενός λάθους*, σελ. 64.

πραγματοποιούνταν συγκεντρώσεις από οργανώσεις νεολαίας με συνθήματα κατά της ένωσης.¹⁰⁸⁰

Τον Ιανουάριο του 1950, το ενωτικό δημοψήφισμα επιδείνωσε τη διένεξη και ξύπνησε ακόμη περισσότερο την τουρκική κοινή γνώμη που ανησύχησε ότι πλησίασε η ένωση.¹⁰⁸¹

Ιδιαίτερα ο τουρκοκυπριακός τύπος, τασσόταν υπέρ της διατήρησης του status quo και από τον Ιούνιο του 1952 επιζητούσε την απόδοση της Κύπρου στην Τουρκία.¹⁰⁸² Οι Τουρκοκύπριοι επιδίωξαν ακόμη περισσότερο την ανάμειξη της Άγκυρας και την αποτροπή των στόχων του δημοψηφίσματος και στις 17 Σεπτεμβρίου 1954 τουρκοκυπριακή αντιπροσωπεία επισκέφθηκε το Λονδίνο και εξέφρασε αφενός την αντίθεσή της απέναντι στην επιδιωκόμενη ένωση των Ελληνοκυπρίων με την Ελλάδα αφετέρου την επιθυμία της για παραμονή της αγγλικής κυριαρχίας στο νησί.¹⁰⁸³ Το ίδιο έτος ο Τούρκος υπουργός Εξωτερικών Mehmet Fuat Koprulu, δήλωνε πως η Τουρκία έπρεπε να επανέλθει στην Κύπρο γιατί αποτελούσε γεωγραφική της επέκταση.¹⁰⁸⁴ Ήταν τότε που στην Τουρκία ιδρύθηκε η οργάνωση «*Η Κύπρος είναι τουρκική*».¹⁰⁸⁵ Στόχος της οργάνωσης ήταν η προσάρτηση του νησιού στην Άγκυρα και ο πρόεδρος της Hikmet Bil, επισκέφθηκε το 1955 την Κύπρο, συναντήθηκε με το δρα F. Kutchuk με αποτέλεσμα τη μετονομασία του κόμματος του τελευταίου σε κόμμα «*Η Κύπρος είναι τουρκική*».¹⁰⁸⁶

Παράλληλα, τον Αύγουστο του 1955 και με τη συμβολή της Μ. Βρετανίας¹⁰⁸⁷ η Τουρκία έγινε «ενδιαφερόμενο μέλος»¹⁰⁸⁸ στην επίλυση του Κυπριακού και συμμετείχε στην Τριμερή Διάσκεψη του Λονδίνου. Παρόλο που με την υπογραφή της Συνθήκης της Λωζάννης το 1923 είχε παραιτηθεί από τα δικαιώματά της στην Κύπρο, τώρα επανερχόταν διεκδικητικά,¹⁰⁸⁹ με τον Τούρκο υφυπουργό Εξωτερικών F. Zorlu, να δηλώνει ότι η Κύπρος ήταν πολιτικά και στρατιωτικά αναγκαία για την άμυνα της χώρας του.¹⁰⁹⁰ Η Διάσκεψη τερματίστηκε στις 7 Σεπτεμβρίου 1955 και διαφάνηκε ότι το Λονδίνο δεν ήταν

¹⁰⁸⁰ Crouzet, *Η Κυπριακή Διένεξη 1946-1949*, τόμος Α', σελ. 284.

¹⁰⁸¹ *The Times*, 5 Δεκεμβρίου 1949.

¹⁰⁸² Crouzet, *Η Κυπριακή Διένεξη 1946-1949*, τόμος Α', σελ. 425.

¹⁰⁸³ Φαίζ Καϊμάκ, «Η Αγγλοτουρκική συμμαχία», *Πώς Φτάσαμε στην ΕΟΚΑ*, σειρά Αρχείο, εκδ. Διαφάνεια, Λευκωσία 2001, σελ. 42.

¹⁰⁸⁴ *Turkish Policy on Cyprus and Efforts to Solve the Cyprus Problem*, Published by the Press and Information Office, Republic of Cyprus, Λευκωσία 1991, σελ. 6.

¹⁰⁸⁵ Kizilyurek, *Οι Τουρκοκύπριοι, Η Τουρκία και το Κυπριακό*, σελ. 77.

¹⁰⁸⁶ Κιζιλγιουρέκ, *Κύπρος: Το Αδιέξοδο των Εθνικισμών*, σελ. 74, και Christopher Hitchens, *Hostage to History-Cyprus : From the Ottomans to Kissinger*, Versos, London 1997, σελ. 45.

¹⁰⁸⁷ Eden, *Full Circle*, σελ. 400, όπου ο Βρετανός πρωθυπουργός αναφέρει σχετικά : «έστειλα ένα τηλεγράφημα στην Τουρκία και υπέδειξα πως πρέπει να τοποθετηθεί ξεκάθαρα. Ήταν σαφές ότι η Τουρκία δεν θα άφηνε την Κύπρο στους Έλληνες και αυτό θα έπρεπε να λεχθεί». Η μετάφραση στα ελληνικά είναι δική μου.

¹⁰⁸⁸ Kizilyurek, *Οι Τουρκοκύπριοι, Η Τουρκία και το Κυπριακό*, σελ. 78.

¹⁰⁸⁹ Emine Engin Yildirim Girneli, *Cyprus Question*, Iscinin Sesi Publication, 1980, σελ. 10.

¹⁰⁹⁰ Δήλωση του Τούρκου υφυπουργού Εξωτερικών F. Zorlu, *Turkish Views on Cyprus*, Turkish Information Office New York, χ.χ., σσ. 52-59.

διατεθειμένο να παραχωρήσει τίποτα περισσότερο από αυτονομία, ενώ η Τουρκία απαιτήσε την επιστροφή του νησιού σ' αυτήν, σε περίπτωση αλλαγής του status quo.¹⁰⁹¹ Η θέση της Άγκυρας αποκρυσταλλώθηκε μέσα από δύο εκθέσεις της 22^{ης} Νοεμβρίου και 12^{ης} Δεκεμβρίου 1956, που ο καθηγητής του συνταγματικού δικαίου Nihat Erim εκπόνησε κατ' εντολή του Τούρκου πρωθυπουργού A. Menderes. Οι εκθέσεις λαμβάνοντας υπόψη τα οικονομικά και στρατιωτικά συμφέροντα Τουρκίας και Τουρκοκυπρίων, μεταξύ άλλων καθόριζαν ως ιδανική λύση στην Κύπρο την προσφορότερη μορφή διχοτόμησης,¹⁰⁹² με τον πρόεδρο της Τουρκίας Celal Bayar στις 29 Δεκεμβρίου 1956 να δηλώνει στην Τουρκική Εθνοσυνέλευση : «Μόνο η διχοτόμηση ή η διατήρηση του status quo θα γινόταν αποδεκτή από την Τουρκία. Η διχοτόμηση της Κύπρου, ο διαμελισμός της Κύπρου στη μέση αποτελεί ήδη θυσία για την Τουρκία και δεν θα δεχτούμε καμιά μεγαλύτερη θυσία απ' αυτή».¹⁰⁹³

Εν τω μεταξύ στην Κύπρο, μετά την έναρξη του αγώνα της Ε.Ο.Κ.Α. και τον τραυματισμό 14 Τουρκοκυπρίων στο χτύπημα κατά του Αρχηγείου της αστυνομίας στην πλατεία Κονακιού στις 12 Ιουνίου 1955, σχηματίστηκαν οι πρώτες μικρές παράνομες τουρκοκυπριακές μυστικές οργανώσεις όπως η Μαύρη Συμμορία (Kara Cete), η Κιτέμπ (KITEMB), η Ένωση Τουρκοκυπριακής Αντίστασης και το Μέτωπο της 9^{ης} Σεπτεμβρίου.¹⁰⁹⁴ Από αυτές η σημαντικότερη ήταν η τελευταία που είχε ως αρχηγό της ένα φοιτητή με πολιτικές ανησυχίες, τον Ulus Ulfet, που στις 31 Αυγούστου 1957, όταν η ένταση ανάμεσα στις δυο κοινότητες οξύνθηκε σκοτώθηκε μαζί με τρεις φίλους του στην Ομορφίτα από λάθος χειρισμό κατά την κατασκευή εκρηκτικού μηχανισμού. Όλες οι οργανώσεις ήταν περιορισμένης εμβέλειας και χρονικής διάρκειας και απορροφήθηκαν με τη δημιουργία της V.O.L.K.A.N. (ηφαίστειο).

Πρόκειται για αρκτικόλεξο των λέξεων Var Olmak Lazimsa Kan Akitmamak Niye που σημαίνει : «Αν πρέπει να ζήσω, γιατί να μη χυθεί αίμα;».¹⁰⁹⁵ Η ίδρυσή της μπορεί να θεωρηθεί ως η συνέχεια των προηγούμενων οργανώσεων σε μια πιο «στρατιωτική μορφή».¹⁰⁹⁶ Η πρωτοβουλία για τη δημιουργία της ανήκε στους δρα F. Kutchuk και R. Denktash με σκοπό την παράδοση της Κύπρου «στις αγκάλες της Τουρκίας».¹⁰⁹⁷ Πολιτικός αρχηγός της ήταν ο Sakir Özel και στρατιωτικός ηγέτης ο δάσκαλος Selcuk Ögretmen. Το

¹⁰⁹¹ Xydis, *Cyprus, Conflict and Conciliation, 1954-1958*, σελ. 160.

¹⁰⁹² Βουλή των Αντιπροσώπων, *Πόρισμα για το Φάκελο της Κύπρου*, CYPRVS AETERNA 2011, σελ. 29.

¹⁰⁹³ Σέρβας, *Κυπριακό Ευθύνης*, έκδ. β', σελ. 324. Ο Τουρκοκύπριος ακαδημαϊκός Tozun Bahcheli, παρατηρεί ότι μετά τις διακοινοτικές ταραχές του 1956, η τουρκοκυπριακή κοινότητα προσανατολίστηκε στη διχοτόμηση, βλ. σχετικά Bahcheli, *Greek-Turkish Relations Since 1955*, σελ. 39.

¹⁰⁹⁴ Αρίφ Χασάν Ταχσίν, *Η Άνοδος του Ντεκτάς στην Κορυφή*, μετάφραση Θανάσης Χαρανάς, εκδ. Διαφάνεια, Λευκωσία 2001, σελ. 41 και Αθανασιάδης, *Φάκελος Τ.Μ.Τ.*, σελ. 195.

¹⁰⁹⁵ Σπύρος Αθανασιάδης, «Οι Ένοπλοι της Βολκάν παρουσιάστηκαν υποχείριο των Άγγλων Αποικιοκρατών», *Ο Φιλελεύθερος*, 25 Δεκεμβρίου 2005.

¹⁰⁹⁶ Κιζιλγιουρέκ, *Κύπρος : Το Αδιέξοδο των Εθνικισμών*, έκδ. β', σελ. 36.

¹⁰⁹⁷ Hitchens, *Cyprus*, σελ. 46, πρβλ. Αθανασιάδης, *Φάκελος Τ.Μ.Τ.*, σελ. 11. Κατά τον Π. Σέρβα η V.O.L.K.A.N. δημιουργήθηκε στα τέλη του 1951, βλ. σχετικά Σέρβας, *Κυπριακό Ευθύνης*, έκδ. β', σελ. 167.

Σεπτέμβριο του 1955 εμφανίστηκε η πρώτη προκήρυξή της και μέχρι τα τέλη του Δεκεμβρίου του 1955 η V.O.L.K.A.N. είχε 60-70 μέλη και από πλευράς οπλισμού διέθετε μερικά στεν, περίστροφα και υλικά για κατασκευή βομβών που εξασφάλιζε από τα μεταλλεία της Κύπρου και από τη Βηρυτό.¹⁰⁹⁸

Το 1955 οι δραστηριότητες της V.O.L.K.A.N. περιορίζονταν κυρίως στην προπαγάνδα, όμως από την άνοιξη του 1956 υπέθαλπτε τις πρώτες διακοινοτικές συγκρούσεις. Όταν στις 23 Μαΐου 1956 έπεσε νεκρός από σφαίρες της E.O.K.A. ο δεύτερος Τουρκοκύπριος αστυνομικός Ahmet Lizani, στη Λευκωσία, στη Λεμεσό, στη Λάρνακα και στο Κτήμα προκλήθηκαν ταραχές, πυρπολήθηκαν αυτοκίνητα και λεηλατήθηκαν καταστήματα. Λίγες μέρες αργότερα, στις 27 Μαΐου 1956, Τουρκοκύπριοι και Ελληνοκύπριοι συγκρούστηκαν στο χωριό Αφάνεια με αποτέλεσμα το θάνατο και τον τραυματισμό αρκετών ανθρώπων. Τα επεισόδια καυτηρίαζε η εφημερίδα *Times of Cyprus* και ο εκδότης της Charles Foley παρατηρούσε ότι η βία με εθνοτικά κίνητρα ήταν γεγονός,¹⁰⁹⁹ ενώ ο δρ F. Kutchuk πήγε στην Άγκυρα και ζήτησε πιο αποτελεσματική προστασία της τουρκοκυπριακής κοινότητας. Όταν επέστρεψε στο τέλος Ιουνίου 1956 σε συνέντευξη τύπου δήλωσε ότι η Τουρκία δεν θα δεχόταν ποτέ την αυτοδιάθεση.¹¹⁰⁰ Λίγους μήνες αργότερα, τα Χριστούγεννα του 1956 στην είσοδο του κτιρίου της εφημερίδας *Times of Cyprus* και μετά από τηλεφώνημα αγνώστου που κατηγορούσε τον C. Foley για κριτική στην πολιτική της Άγκυρας και προσβολή του τουρκικού έθνους εξεράγη η πρώτη βόμβα της V.O.L.K.A.N.¹¹⁰¹

Κατά τη διάρκεια των ετών 1956 και 1957 τα μέλη της V.O.L.K.A.N. αυξήθηκαν και πολλά από αυτά στελέχωσαν το επικουρικό σώμα της Αστυνομίας των Βρετανών που αποκλειστικό σκοπό είχε την εξουδετέρωση της E.O.K.A.¹¹⁰² Πέραν των διακοινοτικών συγκρούσεων, αυτό ακριβώς το γεγονός, επέδρασε πολύ αρνητικά στις σχέσεις Ελληνοκυπρίων-Τουρκοκυπρίων και προκάλεσε κατά το Βρετανό πρωθυπουργό Sir Anthony Eden έντονη εθνοτική διαμάχη.¹¹⁰³

Εκφραστικό όργανο της V.O.L.K.A.N ήταν η τουρκοκυπριακή εφημερίδα *Halkin Sesi* με εκδότη το F. Kutchuk.¹¹⁰⁴ Η εφημερίδα δημοσίευε προκηρύξεις της V.O.L.K.A.N με μια από αυτές, στις 17 Νοεμβρίου 1957 να καλεί τον κυβερνήτη να εγκαταλείψει την ιδέα των

¹⁰⁹⁸ Αθανασιάδης, *Φάκελος T.M.T.*, σσ. 195-201.

¹⁰⁹⁹ *Times of Cyprus*, 28 Μαΐου 1956.

¹¹⁰⁰ Crouzet, *Η Κυπριακή Διένεξη 1946-1949*, τόμος Β', σσ. 813-815.

¹¹⁰¹ Charles Foley *Island in Revolt*, Longmans, London 1962, σελ. 134.

¹¹⁰² Hitchens, *Cyprus*, σελ. 46, πρβλ. Soulioti, *Fettered Independence, Cyprus 1878-1964, The Narrative*, volume one, σελ. 50, Crawshaw, *The Cyprus Revolt*, σελ. 277 και Κιζιλγιουρέκ, *Κύπρος : Το Αδιέξοδο των Εθνικισμών*, σελ. 79.

¹¹⁰³ Eden, *Full Circle*, σελ. 396.

¹¹⁰⁴ Ρίχτερ, *Ιστορία της Κύπρου, (1950-1959)*, τόμος Β', σελ. 814.

συζητήσεων με το Μακάριο : «*Εντιμε κυβερνήτη σας προειδοποιούμε. Εγκαταλείψετε την πρόθεσή σας να ανοίξετε τις πόρτες στους ελληνοκυπρίους. Είμαστε αποφασισμένοι να τις κλείσουμε. Ουδέποτε θα επιτρέψουμε τη μετατροπή της νήσου σε ελληνικό νησί. Θα πρέπει να μην σας διαφεύγει ότι δίπλα μας υπάρχουν 25 εκατομμύρια Μεχμετζίκ. Αν αισθάνεσθε ανάκανοι να διοικήσετε τη νήσο να την επιστρέψετε στους πραγματικούς ιδιοκτήτες. Η ΒΟΛΚΑΝ είναι έτοιμη να υπερασπιστεί και να διασφαλίσει τα δικαιώματα των Τουρκοκυπρίων*».¹¹⁰⁵

Το Σεπτέμβριο του 1957 η V.O.L.K.A.N. κηρύχθηκε παράνομη ωστόσο τη διαδέχθηκε το Νοέμβριο του ίδιου έτους,¹¹⁰⁶ η επίσης παράνομη «σκιώδης οργάνωση»¹¹⁰⁷ που εξισορροπούσε τη δράση της E.O.K.A.¹¹⁰⁸ η T.M.T. «*TURK MUKAVEMET TESKILATI*», δηλαδή Τουρκική Αντιστασιακή Οργάνωση.¹¹⁰⁹ Για τη χρονολογία ίδρυσής της οι πληροφορίες είναι συγκεχυμένες. Σύμφωνα με τα όσα καταγράφει στο βιβλίο του ο Τούρκος συνταγματάρχης ε.α. Ismail Tansu που ανέλαβε την εκπόνηση σχεδίου επανάκτησης της Κύπρου για το οποίο γίνεται λόγος πιο κάτω η T.M.T. ιδρύθηκε στην Άγκυρα τον Μάιο του 1958¹¹¹⁰ και στη Λευκωσία την 1^η Αυγούστου 1958, ενώ ο Mustafa Kemal Tanrisevdi που έφτασε στην Κύπρο στις 30 Οκτωβρίου 1956 ως ακόλουθος στο Τουρκικό Προξενείο, αναφέρεται σε ίδρυσή της από τον ίδιο στο σπίτι του στην Αγγλαντζιά, σε συνεργασία με τον R. Denktash και Burhan Nalbantoglu τον Ιούλιο του 1957.¹¹¹¹ Η πρώτη εμφάνισή της έγινε γνωστή με την έκδοση προκήρυξης στις 29 Νοεμβρίου 1957¹¹¹² όπου ανακοινωνόταν η αντικατάστασή της V.O.L.K.A.N. και του Μετώπου της 9^{ης} Σεπτεμβρίου : «*Οργανώσεις όπως η ΒΟΛΚΑΝ, η 9^η Σεπτεμβρίου καταργήθηκαν. Αντί αυτών ιδρύθηκε μια νέα οργάνωση που έχει τις ρίζες της στην επιθυμία των τουρκοκυπρίων και η οποία θα επωμιστεί την υπεράσπιση των τουρκοκυπρίων από την ιμπεριαλιστική αποικιοκρατική διακυβέρνηση και θα αντισταθεί κατά των ελληνοκυπρίων που στοχεύουν να ενώσουν την Κύπρο με την Ελλάδα*».¹¹¹³ Την ίδια περίοδο ο F. Kutchuk

¹¹⁰⁵ Αθανασιάδης, *Φάκελος T.M.T.*, σσ. 199-200.

¹¹⁰⁶ Ο.π., σελ. 8 και σελ. 202.

¹¹⁰⁷ Holland, *Britain and the Revolt in Cyprus, 1954-1959*, σελ. 216.

¹¹⁰⁸ Zaim M. Necatigil, *The Cyprus Question and the Turkish Position in International Law*, revised second edition, Oxford University Press 1996, σελ. 7.

¹¹⁰⁹ Ο Mustafa Kemal Tanrisevdi αναφέρει ότι ο ίδιος έδωσε την ονομασία T.M.T. ορμώμενος από καθαρά πατριωτικά ελατήρια. Για τούτο βλ. *Ο Αγών*, «T.M.T.», του Σπύρου Αθανασιάδη, 7 Ιουνίου 1997.

¹¹¹⁰ Ισμαήλ Τανσού, «*Και όμως δεν Κοιμόταν Κανείς*», Άγκυρα, εκδ. MINPA, μετάφραση Σπύρος Αθανασιάδης, χ.χ., σελ. 13, βλ. επίσης Soulioti, *Fettered Independence Cyprus 1878-1964, The Narrative*, σελ. 50 και Ηλιάδης, *Το Απόρρητο Ημερολόγιο της Κ.Υ.Π. για την Κύπρο*, σελ. 115.

¹¹¹¹ *Ortam*, 26 Μαΐου 1997, Συνέντευξη του Mustafa Kemal Tanrisevdi στην Τουρκοκύπρια δημοσιογράφο Nerimen Cahit με τίτλο «TMT Yillari» («Τα χρόνια της TMT»), πρβλ. και Ahmet An, «Ο ρόλος της TMT στο Κυπριακό», στο Μακάριος Δρουσιώτης (επιμ.), *Το Βαθύ Κράτος : Τουρκία Ελλάδα Κύπρος*, εκδ. Αλφάδι, Λευκωσία 2004, σελ. 127.

¹¹¹² Ρίχτερ, *Ιστορία της Κύπρου, (1950-1959)*, τόμος Β', σελ. 821.

¹¹¹³ Αθανασιάδης, *Φάκελος T.M.T.*, σελ. 54.

δήλωνε ότι οι Τουρκοκύπριοι είχαν τη δική τους οργάνωση που ήταν καλύτερη από την Ε.Ο.Κ.Α.¹¹¹⁴ ενώ τον Οκτώβριο του 1957 στο βιβλίο του, *The Cyprus Question A Permanent Solution*, που είχε εξώφυλλο την Κύπρο διχοτομημένη στην 35^η παράλληλο και με οπισθόφυλλο χάρτη της Τουρκίας που συμπεριελάμβανε όλο το νησί έγραφε ότι ο μόνος τρόπος επίλυσης του Κυπριακού ήταν η διχοτόμηση : «*It is only partition which will put the Turk on equal footing with the Greek who has been trying to oust him from his lands since the British Occupation*».¹¹¹⁵

Σε κάθε περίπτωση, θα πρέπει κάποιος να παρατηρήσει ότι η εξ' υπαρχής μη ανάμειξη στην οργάνωση του F. Kutchuk έφερε στην επιφάνεια μια διαφαινόμενη αντιπαλότητα με τον R. Denktash, αφού ο τελευταίος εμφανιζόταν ως πιο διεκδικητικός αρχηγός των Τουρκοκυπρίων, σε αντίθεση με τον δρ F. Kutchuk που ήταν πιο συγκαταβατικός. Αυτή λοιπόν η σταδιακή, αλλά σταθερή προώθηση του R. Denktash στην ηγεσία των Τουρκοκυπρίων είχε ενοχλήσει τον δρ F. Kutchuk ο οποίος δεν έκρυβε τη δυσαρέσκειά του,¹¹¹⁶ την οποία επιβεβαίωσε ο R. Denktash σε βρετανική εφημερίδα :

Δημιούργησα την T.M.T. μαζί με ένα δυο φίλους μου με στόχο να οργανώσω τα άτομα που περιφέρονταν άσκοπα. Όταν η TMT ανέλαβε το ρόλο της ΒΟΛΚΑΝ και εξέδωσε την πρώτη της προκήρυξη, ο Δρ. Κιουτσούκ είχε ρωτήσει : "Ποιοι είναι αυτοί οι τρελοί;" Δεν τον είχαμε ενημερώσει για την ίδρυση της TMT και εκείνος έδειχνε ικανοποιημένος με την ύπαρξη της ομάδας ΒΟΛΚΑΝ. Ποτέ δεν μπόρεσε να χωνέψει το γεγονός ότι ο ίδιος είχε παραγκωνιστεί.¹¹¹⁷

Αν και ο Mustafa Kemal Tanrisevdi ισχυρίζεται ότι η T.M.T. συγκροτήθηκε χωρίς την προτροπή της Τουρκίας και ότι από την Άγκυρα ζητήθηκε μόνο βοήθεια,¹¹¹⁸ δεν υπάρχει αμφιβολία ότι ήταν δημιούργημα του Γραφείου Ειδικού Πολέμου (Özer Harp Dairesi)¹¹¹⁹ που υπαγόταν στο Γενικό Επιτελείο των Τουρκικών Ενόπλων Δυνάμεων το οποίο δεν ελεγχόταν από τις εκάστοτε τουρκικές κυβερνήσεις.¹¹²⁰ Διοικητής του Γραφείου Ειδικού

¹¹¹⁴ Holland, *Britain and the Revolt in Cyprus, 1954-1959*, σελ. 216.

¹¹¹⁵ Fazil Kutchuk, *The Cyprus Question A Permanent Solution*, Halkin Sesi, Nicosia 1957, σελ. 24. Στις 3 Φεβρουαρίου 1957 η εφημερίδα *Times of Cyprus*, στο πρωτοσέλιδο της παρουσίασε τους σχεδιασμούς του Foreign Office στα πλαίσια της πολιτικής του για οικονομική περισυλλογή με χάρτη της Κύπρου διαιρεμένο στα δύο από του Μόρφου έως την Αμμόχωστο.

¹¹¹⁶ Χαράλαμπος Κανακάρης, *Τουρκία-Κύπρος 1923-1960, Η αρχή της Τουρκικής Πολιτικής στο Κυπριακό, Από τον Ατατούρκ στον Μεντερές*, εκδ. Αμοργός, Λευκωσία 2010, σελ. 306.

¹¹¹⁷ *The Times*, 20 Ιανουαρίου 1978. Η μετάφραση στα ελληνικά είναι δική μου.

¹¹¹⁸ Ahmet An, «Ο ρόλος της TMT στο Κυπριακό», στο Μακάριος Δρουσιώτης (επιμ.), *Το Βαθύ Κράτος : Τουρκία Ελλάδα Κύπρος*, σελ. 131.

¹¹¹⁹ Έτσι μετονομάστηκε το 1965 το Συμβούλιο Τακτικής Επιστράτευσης (Seferberlik Taktik Kurulu). Ιδρύθηκε το 1952, με οδηγία του πρωθυπουργού A. Menderes μετά την ένταξη της Τουρκίας στο Ν.Α.Τ.Ο. Εντασσόταν μέσα στα πλαίσια του ευρύτερου ευρωπαϊκού δικτύου οπισθοφυλακής με την ονομασία «Stay Behind». Το δίκτυο ήταν μια πρωτοβουλία των Η.Π.Α. και του Ν.Α.Τ.Ο. με σκοπό την παρεμπόδιση του κομμουνισμού στην Ευρώπη. Για το δίκτυο βλ. σχετικά Μακάριος Δρουσιώτης «Το Ελληνοτουρκικό Παρακράτος κα η Κύπρος (1947-1970)» στο Μακάριος Δρουσιώτης, (επιμ.), *Το Βαθύ Κράτος : Τουρκία Ελλάδα Κύπρος*, εκδ. Αλφάδι, Λευκωσία 2004, σσ. 13-19.

¹¹²⁰ Τανσού, «Και όμως δεν Κοιμόταν Κανείς», σελ. 1, πρβλ. και Kizilyurek, *Οι Τουρκοκύπριοι, Η Τουρκία και το Κυπριακό*, σελ. 79 και Μάνος Ηλιάδης, *Οι Τουρκικές Μυστικές Υπηρεσίες και η MIT*, έκδ. γ', εκδ. Λαβύρινθος, Αθήνα 1998, σελ. 351.

Πολέμου ήταν ο αντιστράτηγος Danis Karabelen.¹¹²¹ Εμπνευστής της δημιουργίας της Τ.Μ.Τ. ήταν ο ίδιος ο υπουργός Εξωτερικών της Τουρκίας F. Zorlu ο οποίος πίστευε ότι το Κυπριακό δεν μπορούσε να λυθεί μόνο μέσω της διαπραγματευτικής οδού.¹¹²² Η Τ.Μ.Τ. είχε ως έμβλημά της τον γκρίζο λύκο (Bozkurt) και οι στόχοι της ήταν : α) η ασφάλεια της ζωής και της περιουσίας των Τουρκοκυπρίων β) η αντιμετώπιση της Ε.Ο.Κ.Α., γ) η αποθάρρυνση των επιθέσεων κατά των Τουρκοκυπρίων δ) η καταπολέμηση του κομμουνισμού ε) η ενίσχυση των δεσμών ανάμεσα στους Τουρκοκυπρίους με την Τουρκία οδηγώντας στην ένωση.¹¹²³

Η χρηματοδότησή της προερχόταν από μυστικά κονδύλια του τουρκικού Υπουργείου Εξωτερικών τα οποία διοχετεύονταν στην Τ.Μ.Τ. μέσω του «*Τουρκοκυπριακού Πολιτιστικού Συνδέσμου - Kibris Turk Kultur Dernegi*»,¹¹²⁴ που με έδρα την Άγκυρα διοργάνωνε πολλές πολιτιστικές εκδηλώσεις στην Κύπρο με σκοπό τη διατήρηση του τουρκικού φρονήματος των Τουρκοκυπρίων. Στο καταστατικό της αναφέρεται ότι «*η οργάνωση θα διαλυθεί και θα παύσει να καταπιέζει οποιονδήποτε όταν η ένδοξη σημαία κυματίζει στο νησί*».¹¹²⁵ Το Γραφείο Ειδικού Πολέμου κατάρτισε και «*Σχέδιο Ανάκτησης της Κύπρου*», με στόχο είτε την προσάρτηση της Κύπρου είτε την επίτευξη διχοτόμησής της.¹¹²⁶ Αυτός που εκπόνησε το «*Σχέδιο Ανάκτησης*» ήταν ο τότε ταγματάρχης Ismail Tansu που γράφει στο βιβλίο του :

Το σχέδιο για την ίδρυση της ΤΜΤ εκπονήθηκε από μένα, μετά από οδηγίες του Στρατηγού Ντανίς Καράμπελεν. Το ονόμασα "ΣΧΕΔΙΟ ΕΠΑΝΑΚΤΗΣΗΣ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ" (KIBRIS'I ISTIRDAT PROJESI) με την κωδική ονομασία "KIP". Στην προετοιμασία του σχεδίου το "εθνικό ιδανικό" ήταν η επανάκτηση της Κύπρου. Το νησί αυτό ήταν δικό μας για 350 χρόνια και το έδαφος του το είχε ποτίσει το αίμα 70.000 ηρώων.¹¹²⁷

Πολιτικός αρχηγός της Τ.Μ.Τ. ήταν ο R. Denktash που είχε τη θέση περίπου ενός πολιτικού κομισάριου του Κόκκινου Στρατού.¹¹²⁸ Ο τελευταίος είχε εκλεγεί το 1957 πρόεδρος των τουρκοκυπριακών οργανώσεων στην Κύπρο.¹¹²⁹ Στα τέλη του 1957 μαζί με το δρ F. Kutshuk είχε επισκεφτεί την Άγκυρα και ζήτησε όπλα από τον υπουργό

¹¹²¹ Ηλιάδης, *Οι Τουρκικές Μυστικές Υπηρεσίες και η MIT*, σελ. 351.

¹¹²² Αθανασιάδης, *Φάκελος Τ.Μ.Τ.*, σελ. 103.

¹¹²³ Christos P. Ioannides, *On Turkey's Image, The Transformation of Occupied Cyprus into a Turkish Province*, Caratzas, New York, 1991, σελ. 126.

¹¹²⁴ Ηλιάδης, *Το Απόρρητο Ημερολόγιο της Κ.Υ.Π. για την Κύπρο*, σελ. 113.

¹¹²⁵ Κιζιλγιουρέκ, *Κύπρος : Το Αδιέξοδο των Εθνικισμών*, σελ. 81.

¹¹²⁶ Kizilyurek, *Οι Τουρκοκύπριοι, Η Τουρκία και το Κυπριακό*, σελ. 79.

¹¹²⁷ Τανσού, «*Και όμως δεν Κοιμόταν Κανείς*», σελ. 4, πρβλ. και Ismail Tansu, *Aslinda Hic Kimse Uyumuyodru*, Minra Matbaacilik, Ankara 2001, σελ. 32.

¹¹²⁸ Richter, *A Concise History of Modern Cyprus 1878-2009*, σελ. 83.

¹¹²⁹ Σύμφωνα με τα όσα καταγράφει ο Ταχσίν, *Η Άνοδος του Ντεκτάς στην Κορυφή*, σσ. 46-47 ο τότε Πρόεδρος των τουρκοκυπριακών οργανώσεων Faiz Kaimak, κλήθηκε στην Άγκυρα από τον Edhem Menderes ο οποίος αφού τον ευχαρίστησε για την προσφορά του, τον κάλεσε να παραιτηθεί επειδή χρειάζονταν ένα πιο επιθετικό άτομο, τον R. Denktash.

Εξωτερικών F. Zorlu προκειμένου να αντιμετωπίσει την Ε.Ο.Κ.Α.,¹¹³⁰ ενώ το 1958 την είχε επισκεφτεί ξανά με σκοπό την καλύτερη οργάνωση της Τ.Μ.Τ. στην Κύπρο.¹¹³¹ Έκτοτε έγινε ο «*ασχυρός άνδρας*»¹¹³² της Τ.Μ.Τ. και απέκτησε άμεση σχέση με το «*βαθύ κράτος*» της Τουρκίας. Πρώτος «*αρχηγός και οργανωτής*»¹¹³³ της Τ.Μ.Τ. ήταν ο αντισυνταγματάρχης του τουρκικού στρατού Riza Vuruskan ο οποίος έφτασε στην Κύπρο στις 31 Ιουλίου 1958 και ανέφερε σχετικά στον Τούρκο δημοσιογράφο Dunden Devam :

Στις 13 Ιουλίου [1958] παραλάβαμε τα διαβατήριά μας. Εγώ είχα το ψευδώνυμο Αλή Τζονάν που παρουσιάζομαι ως ελεγκτής της Τράπεζας Εργασίας. Ο Λοχαγός Μεχμέτ Οζντέν είχε το ψευδώνυμο Μεχμέτ Μπεγιαζίτ και ήταν βοηθός ελεγκτής. Στις 22 Ιουλίου λίγο μετά τις 12 μας δέχθηκε ο Υπουργός Εξωτερικών Φατίν Ζορλού. Εκτός από μένα ήταν στην ομάδα οι Καράμπελεν (στρατηγός), Εγιούπ Μάτερ (συνταγματάρχης), Ισμαήλ Τάνερ (ταγματάρχης) Ραχμί Εργκούν (λοχαγός), Μεχμέτ Οζντέν (λοχαγός). Συζητήσαμε τις δυσκολίες που θα αντιμετώπιζε μια αποστολή πολεμοφοδίων στο νησί. Αντηλλάγησαν απόψεις. Αυτό που τώρα έπρεπε να γίνει ήταν η μετάβασή μας στο νησί και η υποβολή έκθεσης για την επικρατούσα κατάσταση. Ο στρατηγός αρκέστηκε στις αερολογίες. Η πιο ειλικρινής και ουσιαστική ομιλία έγινε από τον Ισμαήλ Τανσού. Ο Υπουργός μας είπε ότι θα πρέπει να μετατρέψουμε τα χωριά σε κάστρα για να μπορούν να αμύνονται. Μας είπε ακόμη ότι για το σκοπό αυτό θα μπορούσαν να γίνουν κτίσματα. Απαντώντας σε κάποιο ασαφές σημείο της ομιλίας του την ώρα που τον αποχαιρετούσαμε του είπα : "Κύριε βλέπουμε τη μετάβασή μας στην Κύπρο ως μια μυστική αποστολή που απέβλεπε σε ανταρτοπόλεμο για την προστασία της τουρκικής κοινότητας, αλλά και την ένοπλη στήριξη των κυβερνητικών θέσεων. Από την ομιλία σας αντιληφθήκαμε ότι τελικός μας στόχος είναι αν παραστεί ανάγκη, και το επιτρέψουν οι συνθήκες, να γίνει ένας γενικός ξεσηκωμός και να θέσουμε υπό τον έλεγχό μας το σύνολο της νήσου. Αντιληφθήκαμε σωστά ; Αυτός είναι ο τελικός μας στόχος ; Μήπως θα πρέπει να προετοιμαστούμε για το σκοπό αυτό;" Ο υπουργός όχι και με πολλή προθυμία μου απάντησε. "Μάλιστα, αυτός είναι ο σκοπός". "Ίσως να μετανόησε που απάντησε έτσι αφού αποδείκνυε ότι η πολιτική του δεν αποσκοπούσε στη σταθερότητα".¹¹³⁴

Ο R. Vuruskan ως διοικητής της Τ.Μ.Τ. με την «ιδιότητα» του bayraktar (σημαιοφόρου) είχε το ψευδώνυμο (Bozkurt-γκρίζος λύκος) και υπαγόταν κατευθείαν στο Γραφείο Ειδικού Πολέμου, ενώ για σκοπούς διοικητικού ελέγχου η Τ.Μ.Τ. είχε διαχωρίσει την Κύπρο σε έξι περιφέρειες (Sancak) με αντίστοιχους διοικητές Τούρκους αξιωματικούς τους σαντζακτάρηδες (Sancaktar). Πυρήνας πολιτικών προσώπων που ανήκε στην Τ.Μ.Τ. όπως ο δικηγόρος Osman Orek, οι γιατροί Semsî Kazim, Nedzet Unel, Niazi Manyera, Orhan Muderisoglou, Burhan Nalbantoglou, ο διευθυντής των ταχυδρομείων Kemal Semi, ο

¹¹³⁰ Τανσού, «*Και όμως δεν Κοιμόταν Κανείς*», σελ. 2.

¹¹³¹ Soulioti, *Fettered Independence Cyprus 1878-1964, The Narrative*, σελ. 50, βλ. και Τανσού, «*Και όμως δεν Κοιμόταν Κανείς*», σελ. 13.

¹¹³² Kizilyurek, *Οι Τουρκοκύπριοι, Η Τουρκία και το Κυπριακό*, σελ. 79.

¹¹³³ Ηλιάδης, *Το Απόρρητο Ημερολόγιο της Κ.Υ.Π. για την Κύπρο*, σελ. 115.

¹¹³⁴ *Halkin Sesi*, 30 Μαΐου 1997, συνέντευξη του Riza Vuruskan στο δημοσιογράφο Dünden Devam, πρβλ. επαναδημοσίευση στα ελληνικά στην εφημερίδα, *Ο Αγών*, «Τ.Μ.Τ.», 30 Ιουνίου 1997, από το δημοσιογράφο Σπύρο Αθανασιάδη.

Nevat Uzunoglou, ο βουλευτής Πάφου Halit Kazim και ο δάσκαλος Nedzet Hussein βοήθησε τους Τούρκους αξιωματικούς,¹¹³⁵ ενώ βοήθεια και συνεργασία με την Τ.Μ.Τ. είχαν και Τουρκοκύπριοι αστυνομικοί που υπηρετούσαν στις αστυνομικές δυνάμεις της αποικιοκρατικής κυβέρνησης.¹¹³⁶

Η Τ.Μ.Τ. εξοπλιζόταν από την Τουρκία. Σύμφωνα με τον Ismail Tansu μέχρι την 1^η Ιανουαρίου 1959 απεστάλησαν στην Κύπρο 270 πιστόλια, 267 αυτόματα πιστόλια, 6 μπρεν, 6 τυφέκια πεζικού, 350 αμυντικές βόμβες, 20 πλαστικά εκρηκτικά των 2,5 λιμπρών, 15,100 σφαίρες πιστολιού, 25,600 βλήματα αυτόματων πιστολιών και 3,000 βλήματα πολυβόλων. Πέντε μήνες μετά την υπογραφή των συμφωνιών Ζυρίχης- Λονδίνου και συγκεκριμένα μέχρι και τις 30 Ιουλίου 1959, ο οπλισμός υπερδιπλασιάστηκε : 747 αυτόματα πιστόλια, 96 ελαφρά πολυβόλα, 2,997 τυφέκια πεζικού, 6,800 βόμβες, 43,500 σφαίρες περιστρόφου, 134,400 σφαίρες για στεν και 164,000 σφαίρες τυφεκίων πεζικού.¹¹³⁷

Τα όπλα έρχονταν στην Κύπρο από τη Μερσίνα και το Αναμούρ συσκευασμένα σε πλαστικό με μυστικές αποστολές πλοιαρίων και θάβονταν στο έδαφος. Για τις αποστολές οπλισμού είχε συσταθεί ειδική ομάδα στη Σχολή Κομάντος στο Egrintir με βοήθεια τόσο του υπουργού Άμυνας Edhem Menderes, όσο και του υφυπουργού του στρατηγού Salih Joskun. Η μυστική αποστολή οπλισμού ήταν υπόθεση πολύ λεπτή και προγραμματιζόταν μέχρι την τελευταία λεπτομέρεια,¹¹³⁸ αφού οι περιπολίες της βρετανικής αστυνομίας με πλοία και αεροπλάνα δεν επέτρεπαν λάθη με τον R. Vuruskan να αποκαλύπτει : «*Τα αγγλικά αεροσκάφη περιπολούσαν στον ορίζοντα, τα πολεμικά πλοία στις ακτές. Οι περιπολίες συνέχιζοντο καθ' ότι [όλο] το 24ωρο ελέγχοντο τα πάντα. Αλλά και εντός της νήσου έπρεπε να μην μας υποπτευτούν ούτε οι Άγγλοι ούτε οι Ε/Κ*».¹¹³⁹

Οι αξιωματικοί της Τ.Μ.Τ. έφθναν στο νησί και φρόντιζαν τόσο για τη μεταφορά οπλισμού όσο και για την εκπαίδευση στελεχών. Ο στόχος ήταν η εκπαίδευση και ο εξοπλισμός 15.000 ανδρών.¹¹⁴⁰ Αυτό θα γινόταν βάσει σχεδιασμού που προέβλεπε εκπαίδευση 20-25 ατόμων στην Άγκυρα και επιστροφή τους στην Κύπρο ώστε να εκπαιδεύσουν άλλους άνδρες. Οι εκπαιδευθέντες άνδρες που εντάσσονταν στην Τ.Μ.Τ.

¹¹³⁵ Τανσού, «*Και όμως δεν Κοιμόταν Κανείς*», σελ. 13. πρβλ. και T.N.A. (U.K.), FO 371/160377, Cyprus Political Groupings, Sir Arthur Clark προς Iain Macleod, 12 Απριλίου 1961.

¹¹³⁶ John Reddaway, *Burdened with Cyprus, The British Connection*, Weidenfeld & Nicolson, London 1986, σελ. 91, βλ. επίσης Ιχσάν Αλή, *Τα Απομνημονεύματά μου*, Λευκωσία 1980, σελ. 26.

¹¹³⁷ Τανσού, «*Και όμως δεν Κοιμόταν Κανείς*», σσ. 46-47.

¹¹³⁸ Τανσού, «*Και όμως δεν Κοιμόταν Κανείς*», σσ. 20-31.

¹¹³⁹ *Ο Αγών*, «Τ.Μ.Τ.», 29 Ιουλίου 1997, μέρος 51^ο (Σειρά συνεντεύξεων που δόθηκαν στην Τουρκοκίπρια δημοσιογράφο Nerimen Cahit από τους Kemal Tanrisevdi και Riza Vuruskan και δημοσιεύτηκαν στις τουρκοκυπριακές εφημερίδες *Ortam* και *Halkin Sesi* από τις 26.5.1997. Οι συνεντεύξεις αναδημοσιεύτηκαν στην εφημερίδα *Ο Αγών* (Ιούνιος-Ιούλιος-Αύγουστος-Σεπτέμβριος 1997) από το Σπύρο Αθανασιάδη.

¹¹⁴⁰ Τανσού, «*Και όμως δεν Κοιμόταν Κανείς*», σελ. 4.

σύμφωνα με τον ταγματάρχη I. Tansu, δέχονταν πλήση εγκεφάλου και στην παρουσία πάντοτε ανώτερων αξιωματικών ορκίζονταν στο Κοράνι, στο όπλο και στη σημαία, ώστε να γνωρίζουν ότι πίσω τους υπήρχε η Τουρκία.¹¹⁴¹ Έτσι δημιουργήθηκαν τρία κέντρα εκπαίδευσης στο Ζιρ (Zir), στην Άγκυρα και στην Αττάλεια όπου μεταξύ των ετών 1957 και 1960 εκπαιδεύτηκαν συνολικά 1.000 άτομα, μεταξύ των οποίων και Τουρκοκύπριοι φοιτητές αλλά και γυναίκες.¹¹⁴² Ο Τουρκοκύπριος Huseyin Ahmet κάτοικος του μεικτού χωριού Πύλα θυμάται σχετικά :

Το Φεβρουάριο του 1958 πήγαμε στην Τουρκία ως μέλη της οργάνωσης T.M.T. Εκεί θυμάμαι ήταν μαζί μας άλλα 50 άτομα από άλλες επαρχίες. Θυμάμαι ότι από τη Λάρνακα είχαμε μεταβεί 5 άτομα, εγώ, ένας από τα Λειβάδια, ένας από τα Κελλιά, το Πέργαμος και ακόμη ένας δεν θυμάμαι από που. Είχα πάει με αεροπλάνο. Λεφτά για να κόψουμε το εισιτήριο μάς έδωσε κάποιος γιατρός Τουρκοκύπριος από τη Λάρνακα. Κάναμε για ένα μήνα σκληρή εκπαίδευση στην Άγκυρα σε τουρκικό στρατόπεδο από Τούρκους αξιωματικούς του Τουρκικού Στρατού. Η εκπαίδευση ήταν σημαντική γιατί επιστρέφοντας θα έπαιρνα ευθύνη. Κάναμε και βολή κάναμε και εκρηκτικά. Όταν επέστρεψα στην Πύλα η αποστολή όπλων συνεχιζόταν.¹¹⁴³

Τα μέλη της T.M.T. ονομάζονταν *kurt* δηλαδή λύκοι. Ανάλογα με την αποστολή τους είχαν και ξεχωριστή ονομασία. Όσοι αποστέλλονταν στην Τουρκία για εκπαίδευση ονομάζονταν λύκοι καθαριότητας, όσοι χρησιμοποιούνταν στη μεταφορά οπλισμού λύκοι αφθονίας και όσοι ασχολούνταν με τη συλλογή πληροφοριών λύκοι μαντείας.¹¹⁴⁴ Η T.M.T. εξέδιδε και προκηρύξεις που καλούσαν τους Τούρκους της Κύπρου να μην συναναστρέφονται με τους Έλληνες της Κύπρου, αγοράζοντας προϊόντα μόνο από τους συμπατριώτες τους σε μια προσπάθεια απαγόρευσης των συναλλαγών προωθώντας έτσι την πολιτική «από Τούρκο σε Τούρκο», δηλαδή την αποκλειστική οικονομική στήριξη μόνο των Τούρκων της Κύπρου. Ακόμη μέσω των προκηρύξεων επιδιωκόταν η με κάθε τρόπο ενίσχυση της τουρκικής ταυτότητας, όπως φαίνεται σε μια από αυτές στις 11 Μαΐου 1958 που ανέφερε : «[...] *all Greek street names in the Turksih quarters will be removed. The deletion of Greek and English street-names has already begun*»,¹¹⁴⁵ ενώ τον Ιούλιο του 1959 το Κιόνελλι μετονομάστηκε σε «Μεντερές»,¹¹⁴⁶ ενέργειες που στόχευαν σε ένα πολιτικογεωγραφικό διαχωρισμό των δύο κοινοτήτων της νήσου.

¹¹⁴¹ Τανσού, «Και όμως δεν Κοιμόταν Κανείς», σσ. 21-22 πρβλ. και Αθανασιάδης, *Φάκελος T.M.T.*, σελ. 36.

¹¹⁴² Αθανασιάδης, *Φάκελος T.M.T.*, σελ. 36.

¹¹⁴³ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Huseyin Ahmet στις 19/12/2009. Η συνέντευξη δόθηκε στην ελληνική γλώσσα την οποία ο H. Ahmet μιλούσε άπταιστα.

¹¹⁴⁴ Αθανασιάδης, *Φάκελος T.M.T.*, σελ. 28.

¹¹⁴⁵ Αρχείο Συμβουλίου Ιστορικής Μνήμης Αγωνιστών Ε.Ο.Κ.Α. (Σ.Ι.Μ.Α.Ε.), Φάκελος Ε/203/30, CO 926/952, Μεταφρασμένες Προκηρύξεις της T.M.T. στα Αγγλικά.

¹¹⁴⁶ Παναγιώτης Παπαδημήτρης, «Η ρήξη με τους Τουρκοκυπρίους», στο Πέτρος Παπαπολυβίου (επιμ.), *Ιστορία της Κυπριακής Δημοκρατίας*, τόμος Α', 1960-1969 η Δεκαετία της Εγκαθίδρυσης, εκδ. Βιβλιοθήκης 2010, σελ. 104.

Η επιβολή των στόχων της Τ.Μ.Τ. έγινε με την πρόκληση τεχνητών εντάσεων. Στις 27-28 Ιανουαρίου 1958 μέσα στα πλαίσια των συζητήσεων του σχεδίου Foot στην Άγκυρα οι Τουρκοκύπριοι προέβησαν σε σοβαρότατα επεισόδια στον τουρκοκυπριακό τομέα της Λευκωσίας και συγκρούστηκαν βίαια με τα βρετανικά στρατεύματα σε μια προσπάθεια να διαδηλώσουν την αντίθεσή τους σε οποιοδήποτε σχέδιο που δεν εμπεριείχε τη διχοτόμηση.¹¹⁴⁷ Όπως παρατηρεί η Ν. Crawshaw, τα επεισόδια του Ιανουαρίου 1958 είχαν εξυπηρετήσει άριστα το σκοπό της Άγκυρας, αφού για δεύτερη φορά μέσα σε τρία χρόνια αποδείκνυε στους Βρετανούς ότι ήταν ικανή να αντισταθεί με βία σε σχέδια λύσης που η ίδια δεν ευνοούσε.¹¹⁴⁸

Λίγους μήνες αργότερα, τον Ιούνιο του 1958 όταν ο πρωθυπουργός της Βρετανίας Η. Macmillan παρουσίασε νέο σχέδιο λύσης του Κυπριακού, οι Τουρκοκύπριοι και η Τ.Μ.Τ., για να προκαταλάβουν τις εξελίξεις,¹¹⁴⁹ ενήργησαν με προβοκάτσια και προκάλεσαν εκτεταμένες διακοινοτικές συγκρούσεις με στόχο να αποδείξουν ότι η συμβίωση ήταν αδύνατη αντιγράφοντας τα γεγονότα του Σεπτεμβρίου του 1955 στην Κωνσταντινούπολη. Συγκεκριμένα, το έναυσμα των αιματηρών διακοινοτικών συγκρούσεων του Ιουνίου, έδωσε η έκρηξη βόμβας στις 22:00ω της 7^{ης} Ιουνίου 1958 στο Γραφείο Πληροφοριών της Τουρκίας στη Λευκωσία¹¹⁵⁰ η τοποθέτηση της οποίας όπως ο ίδιος ο R. Denktash παραδέχθηκε στις 26 Ιουνίου 1984 σε συνέντευξή του στο αγγλικό τηλεοπτικό κανάλι I.TV, ήταν έργο φίλου του : «Αυτός που τοποθέτησε τη βόμβα ήταν στενός φίλος μου. Δεν μπορώ να αποκαλύψω το όνομά του. Στόχος ήταν η αφύπνιση της τουρκοκυπριακής κοινότητας και η πρόκληση έντασης».¹¹⁵¹ Μέχρι τις 3 το πρωί της 8^{ης} Ιουνίου τα επεισόδια μαίνονταν ανεξέλεγκτα στην περιοχή του Αγίου Κασσιανού και του Αγίου Λουκά. Οι Τουρκοκύπριοι μπήκαν σε τουρκοκυπριακούς κινηματογράφους και σε άλλους χώρους σύναξης Τουρκοκυπρίων φωνάζοντας ψευδώς ότι οι Ελληνοκύπριοι πραγματοποίησαν ένοπλη επίθεση σε γνωστές τουρκοκυπριακές συνοικίες της Λευκωσίας.¹¹⁵² Τότε, μάζες οργισμένων Τουρκοκυπρίων ξεχύθηκαν στους δρόμους της παλιάς Λευκωσίας, και αφού άρπαξαν ό,τι βρήκαν μπροστά τους, έβαλαν φωτιές προκαλώντας τεράστιες υλικές ζημιές. Δύο Ελληνοκύπριοι και την επόμενη ημέρα άλλοι δύο στη Λάρνακα σκοτώθηκαν, όταν Τουρκοκύπριοι εισήλθαν στο ελληνοκυπριακό τομέα της πόλης λεηλατώντας αρκετά καταστήματά τους. Στη Λευκωσία οι Βρετανοί ενεργοποίησαν τη γραμμή «Mason-Dixon»

¹¹⁴⁷ Soulioti, *Fettered Independence Cyprus 1878-1964, The Narrative*, σελ. 54.

¹¹⁴⁸ Crawshaw, *The Cyprus Revolt*, σελ. 277.

¹¹⁴⁹ Foot, *A Start in Freedom*, σελ. 169.

¹¹⁵⁰ Soulioti, *Fettered Independence Cyprus 1878-1964, The Narrative*, σελ. 55.

¹¹⁵¹ Κιζιλγιουρέκ, *Κύπρος : Το Αδιέξοδο των Εθνικισμών*, σελ. 83, πρβλ. Ταχσίν, *Η Άνοδος του Ντεκτάς στην Κορυφή*, σελ. 42 και Hitchens, *Hostage to History-Cyprus : From the Ottomans to Kissinger*, σσ. 3-4.

¹¹⁵² Ταχσίν, *Η Άνοδος του Ντεκτάς στην Κορυφή*, σελ. 56.

με ένα οδόφραγμα από συρματόπλεγμα σε μια προσπάθεια παρεμπόδισης των διακοινοτικών βιαιοπραγιών. Τις επόμενες μέρες συγκεντρώσεις Τουρκοκυπρίων και επεισόδια έγιναν και σε άλλα μέρη της Κύπρου, στη Λεμεσό, στο Κτήμα, στο Βαρώσι, στη Λεύκα. Στις 12 Ιουνίου 1958 οκτώ Κοντεμενιώτες περικυκλώθηκαν από Τουρκοκυπρίους και σκοτώθηκαν με άγριο τρόπο,¹¹⁵³ και στις 14 Ιουνίου 1958 κυκλοφόρησε από την Τ.Μ.Τ. στη Λάρνακα η πιο κάτω προκήρυξη :

TURKISH RESISTANCE ORGANIZATION

To our People

The events of the past few days have been enough to demonstrate Turkish might to friend and foe. Nevertheless, there are still many more hard days ahead of us. You should take every possible precautionary measure, bearing in mind all eventualities. It will be necessary for you to Keep in your houses such defensive objects as Knives, axes, sledge hammers, pointed tools, large stones, hot (boiling) water, especially petrol, etc.

With our guns, bombs, and everything we have, and with our determination-our strongest weapon of all-we are ready to give the enemy a lesson, the like of which he has never had before. We hereby make a last request to our community. Keep everything you see or hear to yourselves. This is no time for trickery. It is the time to support each other.

PARTITION OR DEATH.

T.M.T.¹¹⁵⁴

Η προκήρυξη καταδείκνυε τον αμετάθετο στόχο της διχοτόμησης. Οι Τουρκοκύπριοι καλούνταν από τη μια να αμυνθούν με κάθε μέσο και από την άλλη να επιδιώξουν με τα όπλα να δώσουν μέχρι θανάτου ένα καλό μάθημα στους Ελληνοκυπρίους. Την προκήρυξη ακολούθησαν και δεκάδες άλλες οι οποίες καλλιεργούσαν το φανατισμό αλλά και την αποφασιστικότητα της Τ.Μ.Τ. για προώθηση διχοτομικών σχεδιασμών, όπως αυτήν της 22^{ας} Αυγούστου 1958.¹¹⁵⁵ Εν τω μεταξύ τα επεισόδια συνεχίστηκαν με την κατάληψη της δημοτικής αγοράς Λευκωσίας από Τουρκοκυπρίους και τη λαφυραγωγία κατά των καταστημάτων που διατηρούσαν εκεί Ελληνοκύπριοι, ενώ στις 29 Ιουνίου η εκκλησία του Αγίου Λουκά κάηκε για δεύτερη φορά σε διάστημα δυο εβδομάδων. Στις 30 Ιουνίου 1958 στο μεικτό προάστιο της Ομορφίτας 170 Ελληνοκύπριοι εξαναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν τα σπίτια τους προκειμένου να σώσουν τη ζωή τους, με τους Τουρκοκυπρίους να εγκαθίστανται στα σπίτια τους, όπως συνέβη και στην περιοχή του Αγίου Αντωνίου στη Λεμεσό.¹¹⁵⁶ Αυτή ήταν και η πρώτη έμπρακτη απόδειξη της πολιτικής του τρόμου, αλλά και του κοινοτικού δημοτικού διαχωρισμού που η Τουρκία

¹¹⁵³ Χαραυγή, 13 Ιουνίου 1958.

¹¹⁵⁴ Σ.Ι.Μ.Α.Ε., Ε/203/30, CO 926/952, στο Φάκελο υπάρχουν δεκάδες μεταφρασμένες στα αγγλικά προκηρύξεις της Τ.Μ.Τ.

¹¹⁵⁵ Ο.π., η προκήρυξη της 22^{ας} Αυγούστου 1958 είχε ως εξής : «*T.M.T. is ready at any moment to protest the Turkish Community. THE DAYS WHICH WERE PROMISED TO YOU BY GOD WILL ARISE WHO KNOWS, PERHAPS TOMORROW OR SOONER THAN TOMORROW*».

¹¹⁵⁶ Crawshaw, *The Cyprus Revolt*, σελ. 301.

επιθυμούσε να εφαρμόσει στην Κύπρο, με την εφημερίδα *Ελευθερία* να συμπεραίνει σε κύριο άρθρο της στις 14 Ιουλίου 1958 ότι τα γεγονότα ήταν αποτέλεσμα συμπαιγνίας Τούρκων και Βρετανών¹¹⁵⁷ και την Ε.Ο.Κ.Α. και το Γ. Γρίβα να απαντούν στις οργανωμένες προκλήσεις των Τουρκοκυπρίων με αντίποινα, με ένα από αυτά στις 11 Ιουλίου 1958 να οδηγεί στη δολοφονία πέντε Τουρκοκυπρίων στο χωριό Σίντα.¹¹⁵⁸ Από το σημείο αυτό ή κατάσταση στο νησί ήταν ανεξέλεγκτη με τον Sir Hugh Foot να παρατηρεί ότι υπήρξε ένας εμφύλιος πόλεμος¹¹⁵⁹ ανάμεσα στην ελληνική και στην τουρκική κοινότητα με αποτέλεσμα το θάνατο 56 Ελληνοκυπρίων και 53 Τουρκοκυπρίων.¹¹⁶⁰ Σε κάθε περίπτωση, είναι αδιαμφισβήτητο γεγονός ότι τα γεγονότα επέφεραν δραματική επιδείνωση στις σχέσεις των δυο κοινοτήτων, προκαλώντας την έξαρση των εθνικιστικών παθών. Ελληνοκύπριοι και Τουρκοκύπριοι αλληλοϋποβλέπονταν και μόλις έξι μήνες μετά, κλήθηκαν όχι μόνο να ξεχάσουν τι προηγήθηκε αλλά και να συμβιώσουν ειρηνικά. Η τουρκοκυπριακή κοινότητα μετά τη συμφωνία Ζυρίχης-Λονδίνου αν και διασφάλισε το μέγιστο των προσδοκιών της με ισχυρή εκπροσώπηση στην κυβέρνηση και εσαεί παρουσία τουρκικών στρατευμάτων στο νησί δεν εγκατέλειψε το μακροπρόθεσμο στόχο της διχοτόμησης.¹¹⁶¹ Μόλις μια μέρα μετά την υπογραφή των συμφωνιών τουρκοκυπριακές εκδηλώσεις υπέρ της διχοτόμησης πραγματοποιήθηκαν σε ολόκληρη την Κύπρο.¹¹⁶² Πέρα όμως από τα «κέρδη» των συμφωνιών η τουρκοκυπριακή κοινότητα συνεπικουρούμενη και από την Τ.Μ.Τ., που τα στελέχη της το 1959 ανέρχονταν στους 1067 άνδρες,¹¹⁶³ συνέχισε όπως ακριβώς γινόταν πριν την υπογραφή των συμφωνιών να εξοπλίζεται παράνομα, γεγονός που καταγράφεται και από το διοικητή του Γραφείου Ειδικού Πολέμου (1967-1974) στρατηγό Kemal Yamak.¹¹⁶⁴ Το βιβλίο του Μάνου Ηλιάδη, «*Το Απόρρητο Ημερολόγιο της Κ.Υ.Π. για την Κύπρο*», που δημοσιεύει 80 μυστικές εκθέσεις από τις 13

¹¹⁵⁷ *Ελευθερία*, 14 Ιουλίου 1958.

¹¹⁵⁸ Για τα γεγονότα του Ιουνίου του 1958 βλ. αναλυτικά, Crawshaw, *The Cyprus Revolt*, σσ. 288-315, Holland, *Britain and the Revolt in Cyprus, 1954-1959*, σσ. 251-262, Soulioti, *Fettered Independence Cyprus 1878-1964, The Narrative*, σελ. 55-60, Markides, *Κύπρος 1957-1963*, σσ. 74-85, Καυκαρίδης, *Τουρκία-Κύπρος 1923-1960, Η αρχή της Τουρκικής Πολιτικής στο Κυπριακό, Από τον Ατατούρκ στον Μεντερές*, σελ. 323, Γρίβας, *Απομνημονεύματα*, σσ. 256-274.

¹¹⁵⁹ Foot, *A Start in Freedom*, σελ. 169 : «*There followed two months of what we had always most feared, civil war between the Greek and Turkish communities in the island*».

¹¹⁶⁰ Colonial Reports, *Cyprus, Report for the Year 1958*, London, H.M.S.O. 1959, σελ. 4.

¹¹⁶¹ Νεοκλής Σαρρής, *Η Άλλη Πλευρά*, τόμος Β', βιβλίο Α', εκδ. Γραμμή, Αθήνα 1984, σελ. 492, δηλώσεις του υπουργού Εξωτερικών της Τουρκίας Fatih Zorlu στην τουρκική εθνοσυνέλευση μετά την υπογραφή των συμφωνιών όταν απαντώντας στον Ismet Inonu και Bulent Ecevit ανέφερε : «*εμείς δεν κάναμε καμιά θυσία παραιτούμενοι από τη διχοτόμηση, με τη μορφή που παραιτηθήκαμε. Γιατί αντί να αποδουθούμε σ' ένα μακροχρόνιο αγώνα με την Ελλάδα, εξασφαλίσαμε την κυριαρχία και διαφέντευση όλης της μεγαλονήσου από την τουρκική κοινότητα. Εκτός αυτού εξασφαλίσαμε την ασφάλεια της Τουρκικής Πατρίδας*».

¹¹⁶² Όπως αναφέρεται στο Evanthis Xatzivassiliou, «*Post-Zurich Cyprus, 1959 : Arms Smuggling and Confidence Building*», *Storia Delle Relazioni Internazionali*, Anno IX-1993/1, σελ. 74.

¹¹⁶³ T.N.A. (U.K.), WO 386/2, Intelligence reports : Joint Intelligence (Cyprus 1964), Security Intelligence Report No.46, 4 Μαρτίου 1964.

¹¹⁶⁴ Yamak Kemal, *Gölgede kalan izler ve Gölgeleşen bizler*, August 2009, σσ. 371-372.

Ιουνίου 1959 έως τις 28 Νοεμβρίου 1960 της ελληνικής Κ.Υ.Π. (Κεντρική Υπηρεσία Πληροφοριών) με σκοπό την ενημέρωση του προέδρου της ελληνικής κυβέρνησης Κ. Καραμανλή, αλλά και του υπουργού Εξωτερικών Ευ. Αβέρωφ για την Κύπρο, είναι ιδιαίτερα αποκαλυπτικό για τους μετά-Ζυριχικούς εξοπλισμούς της τουρκοκυπριακής κοινότητας και τις προθέσεις της Άγκυρας. Ενδεικτικά παρατίθεται το πιο κάτω απόσπασμα :

Την 18-7-59 πλοιάριον εκ ΤΟΥΡΚΙΑΣ εσταμάστησε τον πλουν εις τα ανοικτά της θαλάσσης, έναντι του χωρίου ΜΑΣΟΥΡΑ και κατεβίβασεν εις την θάλασσαν ατμάκατον, εφ ής εφορτώθησαν 2 κιβώτια. Το έν περιείχεν 50 περίστροφα και το έτερον φυσίγγια. Τα κιβώτια ταύτα μεταφερθέντα εις την ακτήν εφορτώθησαν επί του υπ' αριθμ. Α.Ο. 720 αυτοκινήτου και μεταφέρθησαν μέσω ΞΕΡΟΥ εις ΛΕΥΚΑΝ και εκείθεν μέσω ΛΕΥΚΩΣΙΑΣ εις ΑΜΜΟΧΩΣΤΟΝ ένθα και παρεδόθησαν εις Τουρκοκυπρίους.¹¹⁶⁵

Η εγγύτητα των βόρειων ακτών της Κύπρου με τα νότια παράλια της Τουρκίας διευκόλυνε την παράνομη εισαγωγή οπλισμού στην Κύπρο. Από την περιοχή της Μανσούρας είχε γίνει και η πρώτη προσπάθεια εισαγωγής οπλισμού από τον Τουρκοκύπριο ψαρά «*Βεχμπί κάτοικο Κοκκίνων αμέσως μετά τα γεγονότα του Ιουνίου 1958*».¹¹⁶⁶ Η παραθαλάσσια περιοχή του όρμου της Μανσούρας στα βορειοδυτικά των παρυφών του Τροόδους αποτέλεσε ιδανικό χώρο εκφόρτωσης παράνομου οπλισμού. Το ορεινό και βραχώδες έδαφος, αλλά και η άγρια βλάστηση, καθιστούσαν την περιοχή δυσπρόσιτη και δύσκολα ελεγχόμενη. Σε συνδυασμό με την ισχυρή τουρκοκυπριακή παρουσία, αφού με βάση τα δημογραφικά στοιχεία του 1960 η περιοχή αποτελείτο από το παραθαλάσσιο μεικτό χωριό Μανσούρα (127 Τ/Κ και 27 Ε/Κ), τα αμιγώς τουρκοκυπριακά χωριά Κόκκινα (399 κάτοικοι), Σελλάδι του Άππη + Άγιο Γεωργούδι (66 κάτοικοι), Άγιο Θεόδωρο Τηλλυρίας (232 κάτοικοι), Αλεύκα (166 κάτοικοι), καθώς επίσης και τα χωριά Λιμνίτη (315 Τ/Κ - 8 Ε/Κ) και Λεύκα (3585 Τ/Κ - 34 Ε/Κ)¹¹⁶⁷ δημιούργησαν ένα ισχυρό και ασφαλή θύλακα. Αυτός ο θύλακας, όπως και η περιοχή Λεύκας, ενισχύονταν συνεχώς με ένοπλους άνδρες από την Τουρκία όπως καταγράφεται στα δελτία πληροφοριών της βρετανικής υπηρεσίας πληροφοριών¹¹⁶⁸ και στην έκθεση του αρχηγού της Εθνικής Φρουράς, τον Αύγουστο του 1964, Ηλία Πρόκου.¹¹⁶⁹

¹¹⁶⁵ Ηλιάδης, *Το Απόρρητο Ημερολόγιο της Κ.Υ.Π. για την Κύπρο*, Άκρως Απόρρητον Πληροφοριακών Σημείωμα Περιοχής Κύπρου, 3 Αυγούστου 1959, σσ. 126-127.

¹¹⁶⁶ Ταχσίν, *Η Άνοδος του Ντεκτάς στην Κορυφή*, σελ. 58.

¹¹⁶⁷ Republic of Cyprus, *Census of Population and Agriculture 1960*, Nicosia 1962.

¹¹⁶⁸ T.N.A. (U.K.), WO 386/2, Intelligence reports : Joint Intelligence (Cyprus 1964), Security Intelligence Report No.53, 22 Απριλίου 1964 και No.56, 12 Μαΐου 1964.

¹¹⁶⁹ Έκθεση (Αύγουστος 1964) του στρατηγού Ηλία Πρόκου, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα*, τόμος Β', σσ. 157-194 : «...Ο εχθρός εκτιμήσας επαρκώς την αξίαν της εν λόγω περιοχής συνέλαβε προφανώς την ιδέαν εγκαταστάσεως προγεφυρώματος προς εξυπηρέτησιν Επιχειρησιακών Σχεδίων εν τη Νήσω...». Για τη στρατιωτική σημασία της περιοχής βλ. ακόμη έκθεση του στρατηγού Γρίβα για τη μάχη της Μανσούρας-Κοκκίνων, 12 Δεκεμβρίου 1964, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα*, τόμος Β', σσ. 140-153.

Κατά το πρώτο εξάμηνο του 1959 οι εκθέσεις του *Απόρρητου Ημερολογίου της Κ.Υ.Π.* αποκαλύπτουν την προσπάθεια της τουρκοκυπριακής ηγεσίας πρωτοστατούντος του R. Denktash να εξάψει το εθνικιστικό φρόνημα των Τουρκοκυπρίων προσδοκώντας στη διχοτόμηση : «13 Ιουνίου 1959 : DENKTASH ήρchiσε περιοδεύων και φανατίζων Τουρκοκυπρίους. Στρατολογεί μέλη δια το αποκληθέν «κεραυνοβόλον τάγμα», ήτοι δια την νεοϊδρυθείσαν οργάνωσιν Νεολαίας». ¹¹⁷⁰ Αποκαλύπτουν, ακόμη, το συνεχή εξοπλισμό της τουρκοκυπριακής κοινότητας, αφού ο κυβερνήτης Sir H. Foot, στις 22 Ιουνίου 1959, κάλεσε τους δρ F. Kutchuk και R. Denktash να παρέμβουν, προκειμένου να σταματήσουν οι αγορές όπλων των Τουρκοκυπρίων από άνδρες του βρετανικού στρατού, ¹¹⁷¹ αγορές που καταγράφονται και στο ημερολόγιο της Κ.Υ.Π. :

Την 30-6-59 το Στρατοδικείον ΛΕΥΚΩΣΙΑΣ εξεδίκασεν υπόθεσιν πωλήσεως πυρομαχικών υπό δύο Βρεττανών στρατιωτών εις Τούρκους. Τα πυρομαχικά ταύτα εκλάπησαν υπό των Βρεττανών εκ του στρατοπέδου C.B.S. ΑΘΑΛΑΣΣΗΣ ΛΕΥΚΩΣΙΑΣ. Κατά την δίκην απεκαλύφθησαν τα εξής : (I) 16-5-59 Βρεττανός στρατιώτης επώλησε 2.400 φυσίγγια των 9 χιλμ. και 70 των 38. Ο ίδιος στρατιώτης την 31-5-59 επώλησε 197 φυσίγγια των 9 χιλμ., 563 των 38 και 36 χειροβομβίδες και επικρουστήρας (II) Ο έτερος Βρεττανός στρατιώτης επώλησεν ακαθόριστον αριθμόν φυσιγγίων. ¹¹⁷²

Η εισαγωγή όπλων από το καλοκαίρι του 1959 ανησυχούσε την ελληνοκυπριακή κοινότητα. Σ' όλη τη διάρκεια της μεταβατικής περιόδου, όπως γραπτώς απάντησε στο συγγραφέα ο τέως πρόεδρος της Δημοκρατίας Τάσσοσ Παπαδόπουλος, υπήρχαν «πολλές και συχνές έγκυρες πληροφορίες για συνεχή αποστολή οπλισμού από την Τουρκία και μυστικό εξοπλισμό των Τουρκοκυπρίων». ¹¹⁷³ Στις 18 Οκτωβρίου 1959 ¹¹⁷⁴ συνέβηκε η αυτοβύθιση του πλοιαρίου *Deniz* με το κωδικοποιημένο για την T.M.T όνομα «ΕΛΜΑΣ», ¹¹⁷⁵ και την Κεντρική Ελληνική Υπηρεσία Πληροφοριών να καταγράψει για το συμβάν :

Η περίπτωση του «NTENIZ» οπωσδήποτε αποτελεί μίαν από τις πολλές που έχουν επαναληφθή κατά το παρελθόν εν ΚΥΠΡΩ και εξ αφορμής των οποίων οι Τουρκοκύπριοι διαθέτουν σήμερα σημαντικό, αριθμόν όπλων. Ίσως να αποτελή την πλέον οργανωμένην αποστολήν όπλων από απόψεως ποσότητος δι' ο και κατεθορύβησε τους Τούρκους η αποτυχία της, διότι, αφ' ενός μεν εστερήθησαν του πολύτιμου δι' αυτούς φορτίου, αφ' ετέρου δε εξετέθησαν διεθνώς παρασπονδούντες επί των Συμφωνιών. ¹¹⁷⁶

¹¹⁷⁰ Ηλιάδης, *Το Απόρρητο Ημερολόγιο της Κ.Υ.Π. για την Κύπρο*, Άκρωσ Απόρρητον Πληροφοριακόν Σημείωμα Περιοχής Κύπρου, 13 Ιουλίου 1959, σελ. 121.

¹¹⁷¹ Σ.Ι.Μ.Α.Ε., Φάκελος Ε/201/6, CO 926/952, Extract Record from a discussion between the Governor, Dr F. Kutchuk, and R. Denktash, 22 Ιουνίου 1959.

¹¹⁷² Ηλιάδης, *Το Απόρρητο Ημερολόγιο της Κ.Υ.Π. για την Κύπρο*, Άκρωσ Απόρρητον Πληροφοριακόν Σημείωμα Περιοχής Κύπρου, 11 Ιουλίου 1959, σσ. 122-123.

¹¹⁷³ Τ. Παπαδόπουλος, 30 Ιουλίου 2008.

¹¹⁷⁴ Crawshaw, *The Cyprus Revolt*, σσ. 353-354.

¹¹⁷⁵ Τανσού, «Και όμως δεν Κοιμόταν Κανείς», σελ. 43.

¹¹⁷⁶ Ηλιάδης, *Το Απόρρητο Ημερολόγιο της Κ.Υ.Π. για την Κύπρο*, Άκρωσ Απόρρητον Δελτίον Πληροφοριών Από 13/10-10/10/1959, σσ. 152-154. Σε δηλώσεις του για το θέμα του πλοιαρίου στην εφημερίδα *Ο*

Ο τότε ταγματάρχης Ι. Tansu που είχε την ευθύνη μεταφοράς του οπλισμού κατά τη νύκτα της άφιξης του «ΕΛΜΑΣ», πέρασε τη νύχτα στον ασύρματο του Αρχηγείου στην Άγκυρα και μετά την αποτυχημένη προσπάθεια της μεταφοράς του οπλισμού σε προκαθορισμένο σημείο ανατολικά της Κερύνειας, ενημέρωσε τον Τούρκο αντιστράτηγο Danis Karabelen :

Στρατηγέ, δεν πρέπει να ανησυχείτε καθ' ότι ουδείς δικαιούται να μας ζητήσει να λογοδοτήσουμε. Απεναντίας θα πρέπει να εκφράσουν τις ευχαριστίες τους και να πουν περαστικά γιατί βυθίζοντας 20 τόνους οπλισμού απαλλάξαμε την κυβέρνησή μας και μάλιστα σε μια τέτοια κρίσιμη περίοδο, από το να κατηγορηθεί. Εξ άλλου είχε προσυμφωνηθεί ότι αν αντιμετωπίζαμε έναν τέτοιο κίνδυνο, θα ενεργούσαμε κατ' αυτό τον τρόπο, δηλαδή θα βυθίζαμε το σκάφος μας. Αν ζητηθούν ευθύνες, υπόλογος είμαι εγώ, αφού έδωσα την διαταγή για την βύθιση του σκάφους. Ας με καλέσουν να τους ενημερώσω.¹¹⁷⁷

Η αποστολή του *Deniz* το οποίο ήταν φορτωμένο κατά το Σπύρο Αθανασιάδη με «ολόκληρο οπλοστάσιο»¹¹⁷⁸ ανάγκασε το Μακάριο να αναφερθεί και σε προηγούμενη προσπάθεια εισαγωγής όπλων.¹¹⁷⁹ Ως αντίδραση ο Αρχιεπίσκοπος κάλεσε τον Ανδρέα Αζίνα να εξετάσει τη δυνατότητα μεταφοράς οπλισμού και στρατιωτικού υλικού που υπήρχε στην Αθήνα¹¹⁸⁰ και ως ένδειξη διαμαρτυρίας απέσυρε όλα τα ελληνοκυπριακά μέλη από τις διακοινοτικές συνομιλίες της Συνταγματικής Επιτροπής, ενώ στην αντίπερα όχθη η Άγκυρα σε μια προσπάθεια να διασκεδάσει τις εντυπώσεις υποβάθμιζε το γεγονός μιλώντας για ψάρεμα δελφινιών.¹¹⁸¹

Η υπόθεση δεν ήταν ένα μεμονωμένο περιστατικό. Οι εξοπλισμοί συνεχίζονταν και μετά το επεισόδιο. Στις 23 Οκτωβρίου 1959, ο Ευ. Αβέρωφ ανέφερε στον Βρετανό *Chargé d' Affaires* στην Αθήνα J.N.A. Curle ότι αυτή ήταν η δέκατη προσπάθεια εφοδιασμού από τους Τουρκοκυπρίους.¹¹⁸² Εκτός της αποστολής οπλισμού σ' ολόκληρη την Κύπρο, οι εκθέσεις της Κ.Υ.Π. παρουσιάζουν και περιπτώσεις συλλήψεων Τουρκοκυπρίων για κατοχή οπλισμού και πυρομαχικών.¹¹⁸³ Σε απόρρητο τηλεγράφημα στις 8 Φεβρουαρίου

Φιλελεύθερος, 21 Οκτωβρίου 1959, ο τότε υπουργός Εργασίας Τάσος Παπαδόπουλος έδινε το στίγμα των γεγονότων, ανησυχώντας ταυτόχρονα για τη διαφύλαξη των συμφωνιών Ζυρίχης-Λονδίνου : «*Ας μην αυταπατώμεθα. Το ζήτημα είναι πολύ σοβαρό. Η απόπειρα εισαγωγής τόσοσ μεγάλης ποσότητας όπλων ως και ο τρόπος της επιχειρηθείσης λαθραίας εισαγωγής των, δημιουργούν πολλά ερωτηματικά κατά πόσον πρόκειται περί πράξεων ανεύθυνων στοιχείων. Τώρα υπέρ ποτέ άλλοτε καθίσταται αδήριτος και επιτακτική η ανάγκη ενόττης και επαγρυπνήσεως εκ μέρους της ελληνικής κοινότητας. Εν ουδεμιά περιπτώσει πρέπει να επιτραπή όπως παρόμοιαι πράξεις καταστρέψουν τας προσπάθειαι του Αρχιεπισκόπου και Δρος Κουτσούκ προς εφαρμογήν των Συμφωνιών Ζυρίχης-Λονδίνου*».

¹¹⁷⁷ Τανσού, «*Και όμως δεν Κοιμόταν Κανείς*», σελ. 50.

¹¹⁷⁸ Αθανασιάδης, *Φάκελος Τ.Μ.Τ.*, σελ. 10. Ο συγγραφέας αναφέρεται σε ένα εκατομμύριο σφαίρες, 500 τυφέκια και 6.000 βόμβες.

¹¹⁷⁹ Purcell, *Cyprus*, σελ. 318.

¹¹⁸⁰ Αζίνας, *50 Χρόνια Σιωπής. Η Ώρα της Αλήθειας*, τόμος Γ', σελ. 880.

¹¹⁸¹ *Ο Φιλελεύθερος*, 22 Οκτωβρίου 1959, βλ. και Crawshaw, *The Cyprus Revolt*, σελ. 354.

¹¹⁸² Xatzivassiliou, «*Post-Zurich Cyprus, 1959 : Arms Smuggling and Confidence Building*», σελ. 86.

¹¹⁸³ Στις 31 Δεκεμβρίου 1959 καταδικάσθηκαν στην Κερύνεια ο Halil Ahmet Satrazan για μεταφορά πυροβόλου όπλου, ενώ την ίδια μέρα συνελήφθη στη Λεμεσό ο Mehmet Ibrahim Tsiakartou με την κατηγορία κατοχής πυροβόλου όπλου και ποσότητας πυρομαχικών. Στις 2 Ιανουαρίου 1960 απαγγέλθηκε κατηγορία στον Kemal Ibrahim διότι μετέφερε αυτόματο πιστόλι με 8 σφαίρες, βλ. σχετικά Ηλιάδης, *Το Απόρρητο*

1960 προς το Βρετανό υπουργό Αποικιών, ο κυβερνήτης Sir H. Foot αναφερόταν σε Τουρκοκύπριο λοχία της Αστυνομίας στη Λάρνακα, ο οποίος είχε ζητήσει την προστασία των βρετανικών αρχών γιατί υποπτευόταν ότι μέλη της Τ.Μ.Τ. σχεδίαζαν τη δολοφονία του. Ο Τουρκοκύπριος λοχίας, όπως έγραφε ο κυβερνήτης, «έχει στοιχεία και έγγραφα τα οποία παρέχουν λεπτομέρειες για τα όπλα της Τ.Μ.Τ. που υπάρχουν στην επαρχία Λάρνακας. Τα έγγραφα μιλούν για 400 όπλα ακριβείας μόνο στην Επαρχία Λάρνακας. Μερικά από αυτά λέγεται ότι είναι κρυμμένα μέσα ή κοντά στον Τεκκέ».¹¹⁸⁴ Το τηλεγράφημα του κυβερνήτη όπως κατέγραφε δεκαπενθήμερη αναφορά του Βρετανού αρχηγού του Τμήματος Μυστικών Υπηρεσιών Αστυνομίας Λευκωσίας J.V.Prendergast δεν ήταν άσχετο με το «παιχνίδι προδοσίας ανάμεσα στα ηγετικά στελέχη της Τ.Μ.Τ. και τις επιπτώσεις στη δυνατότητα ελέγχου του αριθμού όπλων που τα στελέχη της Τουρκοκυπριακής οργάνωσης κατείχαν».¹¹⁸⁵ Για το θέμα κλήθηκε στο Κυβερνείο, στην παρουσία του υφυπουργού Αποικιών Julian Amery, ο εκλεγμένος αντιπρόεδρος δρ F. Kutchuk στον οποίον έγιναν συστάσεις για τη σοβαρότητα της υπόθεσης προκειμένου να αποφευχθεί ένα δεύτερο δημόσιο σκάνδαλο μετά το *Deniz*.¹¹⁸⁶

Τον Απρίλιο του 1960 η εκτίμηση του ειδικού κλάδου αστυνομίας των βρετανικών αρχών Special Branch ήταν ότι η Τ.Μ.Τ. κατείχε 1940 παράνομα όπλα και η Ε.Ο.Κ.Α. 354.¹¹⁸⁷ Δύο μόλις μήνες μετά την ανεξαρτησία και ενώ στο Υπουργικό Συμβούλιο στις 7 Σεπτεμβρίου πρόεδρος και αντιπρόεδρος διαπίστωναν ότι τρεις στους δέκα πολίτες είχαν παράνομα όπλα,¹¹⁸⁸ οι εξοπλισμοί των Τουρκοκυπρίων συνεχίζονταν με αμείωτους ρυθμούς και η Κ.Υ.Π. κατέγραφε : «*Το Τουρκικόν πλοιάριον "ΣΕΝΤΕΦ" απέπλευσε την 11^{ην} Οκτωβρίου [1960]. Κατά τη διάρκεια του ελλιμενισμού του εις την ΠΑΦΟΝ εδημιουργήθησαν πλείστα όσα επεισόδια, πείθοντα περί της χρησιμοποίησεως του πλοιαρίου δια λαθραίαν εισαγωγήν όπλων*»,¹¹⁸⁹ ενώ σε άλλο «*ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΑΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ*

Ημερολόγιο της Κ.Υ.Π. για την Κύπρο, Πληροφοριακόν Σημείωμα προς Υπουργείον Εξωτερικών κ. Πρόεδ. Κυβερνήσεως, 8 Ιανουαρίου 1960, σελ. 213.

¹¹⁸⁴ Σ.Ι.Μ.Α.Ε., Φάκελος Ε/201/6 τηλεγράφημα (αρ. 83) Sir Hugh Foot στον Iain Macleod, 8 Φεβρουαρίου 1960 [...] *Yesterday evening a Turkish Cypriot police sergeant in Larnaca appealed for special protection for himself and his family and he was taken into protective custody* [...].

¹¹⁸⁵ Τ.Ν.Α. (U.K.), DEFE 11/432, CHIEF OF INTELLIGENCE's FORTNIGHTLY REVIEW No. 13 10th to 23rd February 1960 J.V.Prendergast, 24 Φεβρουαρίου 1960. Η μετάφραση στα ελληνικά είναι δική μου.

¹¹⁸⁶ Σ.Ι.Μ.Α.Ε., Φάκελος Ε/201/6, τηλεγράφημα (αρ. 83) Sir Hugh Foot στον Iain Macleod, 8 Φεβρουαρίου 1960 : «*We told him in general terms of the information obtained and emphasize to him the seriousness of the situation telling him that we were anxious to avoid another public scandal similar to that which followed the sinking of the DENIZ*», πρβλ. *Ο Αγών*, 2 Νοεμβρίου 1991, *Τα Κρίσιμα Ντοκουμέντα της Συνωμοσίας*.

¹¹⁸⁷ Τ.Ν.Α. (U.K.), DO 161/25, Requests for Assistance for prevention of arms smuggling, επιστολή Sir Arthur Clark προς Commonwealth Relations Office, 15 Μαΐου 1961.

¹¹⁸⁸ Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου, 7 Σεπτεμβρίου 1960.

¹¹⁸⁹ Ηλιάδης, *Το Απόρρητο Ημερολόγιο της Κ.Υ.Π. για την Κύπρο*, Πληροφοριακόν Σημείωμα Περιοχής Κύπρου προς Υπουργείον Εξωτερικών και Πρόεδρον Κυβερνήσεως, Από 25-10-60 έως 3-11-60, 9-11-1960 1960, σσ. 334-337.

ΠΕΡΙΟΧΗΣ ΚΥΠΡΟΥ» της 21^{ης} Οκτωβρίου 1960 η Κ.Υ.Π. ενημέρωσε την ελληνική κυβέρνηση :

Υφίστανται πληροφορίες καθ' όσον την νύκτα της 2^{ης} προς 3^{ην} τρέχοντος το τουρκικόν πλοίον «ΒΙΑΤΑΝ», νηολογίου Κωνσταντινουπόλεως, απεβίβασεν εις παραλίαν της ΑΜΜΟΧΩΣΤΟΥ όπλα, άτινα επρομηθεύθη εις ΣΜΥΡΝΗΝ. Ο ιδιοκτήτης του ως άνω πλοιαρίου ΜΑΧΜΟΥΤ ΜΠΑΣΑΝΕΡ εκ Κων/λεως έρχεται συχνάκις εις ΚΥΠΡΟΝ, είτε δια του ύπερθεν αναφερομένου σκάφους, είτε ετέρου ιδιοκτησίας του, του «ΡΕΙΣ ΜΟΥΡΑΤ». [...] Κατά το εξάμηνον διάστημα μεταξύ Ιανουαρίου 1959 - Ιουλίου 1959 λαθραίως εισήχθησαν υπό των Τουρκοκυπρίων 6.000 όπλα, ήτοι βαρέα πολυβόλα, οπλοπολυβόλα, τυφέκια, πιστόλια και περίστροφα, ως και όλμοι των 2 και τριών ιντσών, ανελθόντος, ούτω, κατά Ιούνιον 1959 του αριθμού των υπό της Τουρκικής Κοινότητος κατεχομένων όπλων εις 7.000, μετά μεγάλου αριθμού σφαιρών. Μετά τον Ιούλιον 1959 μέχρι 2 Σεπτεμβρίου 1960 εσυνεχίσθη εις μεγάλη κλίμακα η λαθραία εισαγωγή όπλων και πυρομαχικών υπό Τουρκοκυπρίων, ώστε σήμερα να πιστεύεται ότι οι Τουρκοκύπριοι διαθέτουν όπλα ανερχόμενα εις 10.000 περίπου τεμάχια.¹¹⁹⁰

Στις 12 Απριλίου 1961, ο ύπατος αρμοστής της Βρετανίας στην Κύπρο Sir Arthur Clark σε έκθεσή του προς το Γραφείο Κοινοπολιτειακών σχέσεων έγραφε ότι η Τ.Μ.Τ. ήταν πολύ καλά οργανωμένη και εξοπλισμένη με διασυνδέσεις σε Αστυνομία και Χωροφυλακή. Στην ίδια έκθεση, αφού αναφερόταν στο σκληρό πυρήνα της οργάνωσης (R. Denktash, Burhan Nalbantoglu και Orhan Muderisoglu) έκανε λόγο για εξοπλισμούς της Τ.Μ.Τ. μέσω πλοιαρίων χωρίς να έχει, όπως έγραφε, ενδείξεις ότι σταμάτησαν.¹¹⁹¹ Το Μάιο του ίδιου έτους ο ύπατος αρμοστής, ενημέρωνε και πάλι το Υπουργείο Αποικιών ότι η τουρκοκυπριακή πλευρά κρατούσε περισσότερα παράνομα όπλα παρά την ελληνοκυπριακή.¹¹⁹²

Προκειμένου να αντιμετωπίσει τη λαθραία εισαγωγή οπλισμού το Μάρτιο του 1961 ο υπουργός Εσωτερικών της Κύπρου Π. Γιωρκάτζης ζητούσε μέσω της βρετανικής Υπάτης Αρμοστείας στη Λευκωσία από τη Μ. Βρετανία, μονοετή δανεισμό μικρού αριθμού θαλάσσιων περιπολικών, ώστε να επιτηρούνται και να ελέγχονται οι κυπριακές ακτές.¹¹⁹³ Εκτός αυτού ο Π. Γιωρκάτζης αρχές Απριλίου 1961 επισκέφθηκε τον υπουργό Εξωτερικών της Ελλάδας Ευ. Αβέρωφ, ζητώντας του την παραχώρηση οπλισμού για αμυντικούς σκοπούς σε περίπτωση ανάγκης. Εισπράττοντας την άρνηση¹¹⁹⁴ του Έλληνα

¹¹⁹⁰ Ηλιάδης, *Το Απόρρητο Ημερολόγιο της Κ.Υ.Π. για την Κύπρο*, Πληροφοριακόν Σημείωμα Περιοχής Κύπρου προς Υπουργείον Εξωτερικών και Πρόεδρον Κυβερνήσεως *ΤΟΥΡΚΙΚΗ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΣ*, 21-10-1960, σσ. 319-328.

¹¹⁹¹ Σ.Ι.Μ.Α.Ε. Φάκελος Ε/205/19, FO 371/160377, Internal political situation Cyprus Political Groupings, Sir Arthur Clark προς Iain Macleod, 12 Απριλίου 1961.

¹¹⁹² Τ.Ν.Α. (U.K.), DO 161/25, Requests for Assistance for prevention of arms smuggling, επιστολή Sir Arthur Clark προς Commonwealth Relations Office, 15 Μαΐου 1961.

¹¹⁹³ Τ.Ν.Α. (U.K.), DO 161/25, Requests for Assistance for prevention of arms smuggling, επιστολή P.A. Carter προς Commonwealth Relations Office, Μάρτιος 1961.

¹¹⁹⁴ Τ.Ν.Α. (U.K.), DO 161/25, Requests for Assistance for prevention of arms smuggling, επιστολή Sir Roger Allen προς Foreign Office, 6 Μαΐου 1961, *Ο Φιλελεύθερος*, 14 Απριλίου 1961.

υπουργού Εξωτερικών, ο Π. Γιωρκάτζης του απέστειλε στις 7 Απριλίου 1961 επιστολή, απόσπασμα της οποίας παρατίθεται πιο κάτω, μέσω της οποίας τον καθιστούσε υπεύθυνο σε περίπτωση σφαγής των Ελληνοκυπρίων από τους Τούρκους, δηλώνοντας ετοιμότητα να καταγγείλει την ελληνική κυβέρνηση για αδιαφορία :

[...] Μετά τας συμφωνίας αι οποίαι έθεσαν τέρμα εις τον αγώνα της Κύπρου, έχει διαμορφωθή κατάστασις αυτόχρημα αποπνικτική δια το Ελληνικό στοιχείο της Νήσου. Ο Τουρκικός παράγων προσβλέπει εις τας συμφωνίας μετά μεγίστης επιφυλάξεως, αναμένων ευκαιρίαν δι' επιβολήν της διχοτομήσεως. Ως συνέπεια τούτου προέκυψε ο εξοπλισμός και η πλήρης συνομοτική οργάνωσις των Τούρκων, τη ανοχή της Τουρκικής Κυβερνήσεως. Η απειλή σφαγιασμού των Ελλήνων της Κύπρου είναι πάντοτε παρούσα και επικειμένη [...] Ενώπιον της ευθύνης μας απέναντι των Ελλήνων της Κύπρου δεν πρέπει, και ούτε έχομεν το δικαίωμα, να παραμείνωμεν αδρανείς, αλλά πρέπει να αντιμετωπίσωμεν με ρεαλισμόν την κατάστασιν, με πλήρη επίγνωσιν των συνεπειών και της συμφοράς που θα προκύψει εις βάρος, όχι μόνον των Ελλήνων της Κύπρου, αλλά και του Ελληνισμού γενικώτερον. Δια να προλάβωμεν τας ενδεχομένας αυτάς συμφοράς πρέπει ο Ελληνισμός της Κύπρου να αποκτήση τα μέσα δια να δυναθῆ να αποκρούση την ενδεχομένην απειλήν και να αμυνθῆ της ίδιας του ζωής και υπάρξεως. Ο οπλισμός τον οποίον ζητούμεν από υμάς δεν πρόκειται να χρησιμοποιηθῆ παρά μόνον διά την άμυναν του Ελληνισμού της Κύπρου εις ενδεχόμενον κίνδυνον από της τουρκικής πλευράς. Και νομίζομεν ότι έχουν οι Έλληνες το δικαίωμα να υπερασπίσουν την ζωήν και την περιουσίαν των [...].

Ενώπιον των τουρκικών κινδύνων η δική μου θέσις ως υπευθύνου Υπουργού και η θέσις της ηγεσίας των Ελλήνων της Κύπρου, αλλά και εις μεγαλύτερον βαθμόν η θέσις και αι ευθύναι της Ελληνικής Κυβερνήσεως είναι βαρυτάται και εις ενδεχομένην συμφοράν τόσον υμείς ως υπεύθυνος ηγεσίας της Ελλάδος όσον και ημείς ως υπεύθυνος ηγεσίας του Ελληνισμού της Κύπρου θα έχωμεν ν' αντιμετωπίσωμεν τας συνεπείας της τυχόν αδρανείας και απρονοησίας μας. Επειδή συναισθάνομαι βαρυτάτην την ευθύνην απέναντι των Ελλήνων της Κύπρου και εφ' όσον η παράκλησις μας αύτη δεν τύχη από μέρος σας της δεούσης προσοχής και ανταποκρίσεως, είμαι υποχρεωμένος να σας δηλώσω τα εξής:

(α) θα καταφύγω εις ξένην χώραν διά να ζητήσω τα όσα η Ελλ. Κυβέρνησις αρνείται να δώση.

(β) Άμα τη αναχωρήσει μου εξ Αθηνών, εις ερωτήσεις των αντιπροσώπων του Τύπου, θα ευρεθώ εις την όχι ευχάριστον θέσιν να απαντήσω, ότι αι επαφαί μου μετά μελών της Ελλ. Κυβερνήσεως με απογοήτευσαν, συναντήσας αδιαφορίαν δια σοβαρά κυπριακά προβλήματα.

(γ) Ως Υπουργός των Εσωτερικών της Κύπρου θα ευρεθώ εις την ανάγκην να διακόψω πάσαν σχέσιν και επαφήν με την εν Λευκωσία Ελλ. Πρεσβείαν.

δ) Έχω υπ' όψιν μου και άλλας ενεργείας εις τας οποίας θα ευρεθώ εις την δυσάρεστον θέσιν να προβώ αντιμετωπίζων την αδιαφορίαν η οποία επιδεικνύεται από μέρος της Ελλ. Κυβερνήσεως.

Έχων την πεποίθησιν ότι την υστάτην αυτήν στιγμίν θα θελήσετε να αναθεωρήσετε την απόφασίν σας σταθμίζοντες και πάλιν τα δεδομένα.¹¹⁹⁵

Ο υπουργός Εσωτερικών της Κύπρου, ιδιαίτερα καυστικός, επιχειρούσε εκβιαστικά να αναγκάσει την ελληνική κυβέρνηση να στηρίξει την προσπάθεια στρατιωτικής ενίσχυσης

¹¹⁹⁵ Πολύκαρπος Γιωρκάτζης προς Ευάγγελο Αβέρωφ, 7 Απριλίου 1961, Α.Κ.Κ., Π.Α.Ε.Α., Φ.51, 51/3/54/1, βλ. την επιστολή στο Παράρτημα.

των Ελληνοκυπρίων. Αν και τα όσα ανέφερε η επιστολή χαρακτηρίστηκαν από τον Έλληνα υπουργό ως «*αήθη*» και «*ως απειλάς*»¹¹⁹⁶ κατά της ελληνικής κυβέρνησης, εντούτοις δεν υπάρχει καμία αμφιβολία ότι ο Π. Γιωρκάτζης ενεργούσε με γνώμονα την προστασία των Ελληνοκυπρίων της Κύπρου, σε μια προσπάθεια θωράκισής τους από τους συνεχείς τουρκοκυπριακούς εξοπλισμούς.

Θορυβημένη η ελληνική κυβέρνηση και έχοντας μέσω της Κ.Υ.Π. γνώση για τους τουρκοκυπριακούς εξοπλισμούς, προσπάθησε να εξεύρει μια υπαλλακτική λύση, αφού τυχόν συναίνεσή της στις απαιτήσεις του Π. Γιωρκάτζη, θα υποδαύλιζε όσα οικοδομήθηκαν στην Ζυρίχη. Έτσι στις 6 Μαΐου 1961, κατ' εντολή του πρωθυπουργού της Ελλάδας, ο Ευ. Αβέρωφ ενημέρωσε το Βρετανό πρέσβη στην Αθήνα Sir Roger Allen ότι ο εξοπλισμός των Τουρκοκυπρίων έφτανε τις 15,000 όπλα και ότι οι εκπαιδεύσεις τους σε συνδυασμό με την «*Denktash mentality*»¹¹⁹⁷ (Ντεκτασική νοοτροπία) πολύ πιθανόν να οδηγούσαν σε επικίνδυνες καταστάσεις απειλώντας τη βιωσιμότητα των συμφωνιών. Ο Έλληνας υπουργός Εξωτερικών προς αντιμετώπιση της κατάστασης, πρότεινε την πρόσληψη ξένων αξιωματικών στην Αστυνομία Κύπρου κατά προτίμηση Σουηδών¹¹⁹⁸ έτσι ώστε να μπορούν να ελέγχουν τυχόν διακίνηση όπλων, αφού η δικαιοδική εκπροσώπηση στα σώματα ασφαλείας δεν ευνοούσε αποτελεσματικούς ελέγχους των Ελληνοκυπρίων στους Τουρκοκυπρίους και αντίστροφα. Αν και η πρόταση έγινε αποδεκτή από τη Μ. Βρετανία η οποία αναζητούσε «*remedy*»¹¹⁹⁹ (θεραπεία) στο πρόβλημα, απορρίφθηκε όταν συζητήθηκε μεταξύ του ύπατου αρμοστή στην Κύπρο Sir Arthur Clark, του προέδρου και του αντιπροέδρου της κυπριακής κυβέρνησης, όπως απορρίφθηκε και το ζήτημα που έθεσε ο Π. Γιωρκάτζης για έλεγχο της θαλάσσιας περιοχής βορείως της Κύπρου με πλωτά μέσα. Ο αντιπρόεδρος αντέδρασε «*σθεναρά και βίαια*» (*vigorously and vehemently*) και απέρριψε την άφιξη όπλων από την Τουρκία, ωστόσο παραδέχθηκε την ύπαρξη εξοπλισμού από Τουρκοκυπρίους αφήνοντας όμως αιχμές για αντίστοιχο εξοπλισμό εκ μέρους ομάδων της ελληνοκυπριακής πλευράς που πρόσκειντο στο Γεώργιο Γρίβα. Ο πρόεδρος Μακάριος παραδέχθηκε την ύπαρξη τέτοιων ομάδων και μίλησε για τουρκική «*preponderance*» (υπεροχή) με δυνατότητα εξοπλισμού 40.000 Τουρκοκυπρίων. Είπε ακόμα ότι τα πλοιάρια δεν ήταν απαραίτητα, αφού η ύπαρξη οπλισμού εντός Κύπρου ήταν ήδη γεγονός διατυπώνοντας την άποψη ότι μόνο με «*time and patience*» (χρόνο και

¹¹⁹⁶ Ευάγγελος Αβέρωφ προς Ελληνική Πρεσβεία στην Κύπρο, 9 Απριλίου 1961, Α.Κ.Κ., Π.Α.Ε.Α., Φ.51, 51/3/54/1, βλ. την επιστολή στο Παράρτημα.

¹¹⁹⁷ T.N.A. (U.K.), DO 204/6, Arms and Ammunition General (8.5.1961-2.7.1964) Commonwealth Relation Office προς Sir Arthur Clark, 8 Μαΐου 1961.

¹¹⁹⁸ T.N.A. (U.K.), DO 204/6, Arms and Ammunition General, Sir Roger Allen προς Sir Arthur Clark, 3 Ιουνίου 1961.

¹¹⁹⁹ T.N.A. (U.K.), DO 204/6, Arms and Ammunition General, Sir Arthur Clark προς Commonwealth Relation Office, 24 Ιουνίου 1961.

υπομονή) και με πολλή δουλειά και από τις δυο κοινότητες θα μπορούσε να οικοδομηθεί η βασική προϋπόθεση παράδοσης οπλισμού, η εμπιστοσύνη.¹²⁰⁰ Η μη παράδοση του οπλισμού παράλεσε τις εκκλήσεις του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου και του δρα F. Kutchuk αμέσως μετά τις συμφωνίες Ζυρίχης-Λονδίνου, δημιούργησε ένα κλίμα έντασης και αμοιβαίας καχυποψίας στις δυο κοινότητες, χωρίς ωστόσο να εκδηλώνονται επεισόδια ή συγκρούσεις,¹²⁰¹ ενώ το γεγονός ότι οι δύο κοινότητες υπεισήλθαν σε μια ένοπλη προετοιμασία πριν ακόμη την ολοκλήρωση του Κυπριακού Συντάγματος και την αναγνώριση της Κυπριακής Δημοκρατίας, καταδείκνυε την έλλειψη εμπιστοσύνης που αποτέλεσε τροχοπέδη στη βιωσιμότητα των συμφωνιών. Από τη μια η τουρκοκυπριακή πλευρά ενθαρρυσμένη από την Άγκυρα προέβαινε σε κατά βούληση εξοπλισμούς των Τουρκοκυπρίων, από την άλλη η ελληνοκυπριακή πλευρά προσπάθησε να θωρακιστεί γνωρίζοντας ότι η γεωγραφική θέση του νησιού ευνοούσε από κάθε άποψη την Τουρκία. Καθόλη τη διάρκεια του 1960 και του 1961 οι σκληροπυρηνικοί στην ηγεσία των Τουρκοκυπρίων είχαν θέσει σε εφαρμογή ένα σχέδιο εγκληματικών δραστηριοτήτων με σκοπό τη σύγχυση, την αστάθεια και την καχυποψία αλλά και την αναστάτωση στην οικονομία με στόχο την υπονόμευση της Δημοκρατίας και της ειρηνικής συμβίωσης μεταξύ των πολιτών.¹²⁰² Η εφαρμογή της πολιτικής «από Τούρκο σε Τούρκο»¹²⁰³ (Türk'ten Türk'e) συνεχιζόταν και αν και προβαλλόταν από τον τουρκοκυπριακό τύπο ως προσπάθεια ανύψωσης του βιοτικού επιπέδου των Τουρκοκυπρίων, στην ουσία υπονόμειε κάθε προσπάθεια διακοινοτικής οικονομικής σύμπραξης.¹²⁰⁴ Η τακτική αυτή για τους Ελληνοκύπριους εμπόρους εκλήφθηκε ως οικονομικός πόλεμος, ενώ αν αποφευγόταν, πολύ πιθανόν να οικοδομούσε σχέσεις εμπιστοσύνης και συνεργασίας. Ενδεικτικό της έντασης που υπήρχε, η δολοφονία στις 23 Απριλίου 1962 δυο αριστερών Τουρκοκύπριων δημοσιογράφων των Ahmet M. Gurkan και Ayhan M. Hikmet, επειδή προειδοποίησαν ότι την ημέρα εκείνη θα αποκάλυπταν ότι οι εκρήξεις στις 23 Μαρτίου 1962 σε δυο μουσουλμανικά τεμένη στη Λευκωσία, αποτελούσαν προβοκάτσια φανατικών Τουρκοκυπρίων.¹²⁰⁵ Ισχυρές ενδείξεις που έγιναν πιστευτές από το Βρετανό

¹²⁰⁰ T.N.A. (U.K.), DO 204/6, Arms and Ammunition General, τηλεγράφημα (αρ. 637) Sir Arthur Clark στο Commonwealth Relation Office, 10 Ιουλίου 1961.

¹²⁰¹ Xatzivassiliou, «Post-Zurich Cyprus, 1959 : Arms Smuggling and Confidence Building», σσ. 74-93.

¹²⁰² Θεοφάνης Δημητρίου, *Πολιτικά Εγκλήματα Αγνώστες Ιστορικές Πτυχές 1960-1978*, εκδ. Επιφανίου, Λευκωσία 2007, σελ. 89, Ταχσίν, *Η Άνοδος του Ντεκτάς στην Κορυφή*, σελ. 83, Soulioti, *Fettered Independence Cyprus 1878-1964, The Narrative*, σελ. 261.

¹²⁰³ Για την εκστρατεία «από Τούρκο σε Τούρκο» και το ρόλο του R. Denktash βλ. στο Özker Yaşın, *Nevsat ve Ben*, Cilt II, Yeşilada Yayınları, İstanbul, 1997, σσ. 501-516.

¹²⁰⁴ T.N.A. (U.K.), DEFE 11/432, CHIEF OF INTELLIGENCE's FORTNIGHTLY REVIEW No. 13 10th to 23rd February 1960 J.V.Prendergast, 24 Φεβρουαρίου 1960. Το REVIEW κάνει αναφορές σε δημοσιεύματα των τουρκοκυπριακών εφημερίδων *Halkın Sesi* και *Nacak*.

¹²⁰⁵ Λάμπρου, *Ιστορία του Κυπριακού τα χρόνια μετά την Ανεξαρτησία 1960-2004*, σελ. 82.

ύπατο αρμοστή υποδείκνυαν ότι οι βόμβες είχαν τοποθετηθεί από Τούρκους εξτρεμιστές.¹²⁰⁶

Οι προετοιμασίες της Τ.Μ.Τ. εξακολούθησαν καθόλη τη διάρκεια του 1962 όπως και κατά το 1963.¹²⁰⁷ Στις 3 Αυγούστου 1962 η εβδομαδιαία έκθεση των βρετανικών μυστικών υπηρεσιών κατέγραφε εκπαιδεύσεις Τουρκοκυπρίων νότια του χωριού Πέτρα του Διγενή (7χλμ ανατολικά της Κυθραίας) και εκπαιδεύσεις στα όπλα μελών της Τ.Μ.Τ. στο χωριό Πλατάνι (9χλμ βόρεια του Λευκονοίκου).¹²⁰⁸ Ήταν την ίδια περίοδο που οι άνδρες της Τ.Μ.Τ. ονομάστηκαν Mucahit (μαχητές του Ισλάμ) υπό την καθοδήγηση του καινούργιου μπαϊρακτάρη (bayraktar) Keman Coygun που έφθασε στην Κύπρο στις 3 Οκτωβρίου 1962.¹²⁰⁹ Τη συγκεκριμένη περίοδο, νόμιμα, είχαν αρχίσει να καταφθάνουν και Τούρκοι αντισυνταγματάρχες, αναλαμβάνοντας καθήκοντα σαντζακτάρη (sancaktar), χρησιμοποιώντας ψεύτικα στοιχεία ως πολιτική κάλυψη. Στις 4 Νοεμβρίου 1962 με την ιδιότητα του ειδικού στα καπνά έφθασε ο Orhan Ozatay, στις 20 Φεβρουαρίου 1963 με την ιδιότητα του συνεργάτη του Enkaf¹²¹⁰ έφτασε ο Remzi Guven, στις 6 και 10 Αυγούστου 1963 ως σχολικοί επιθεωρητές έφθασαν ο Eftal Akca και ο Turgut Sokmen αντίστοιχα. Δύο μήνες πριν τις διακοινοτικές συγκρούσεις και συγκεκριμένα στις 26 Οκτωβρίου έφθασε ως σχολικός επιθεωρητής ο Giray Butuk.¹²¹¹

Στις 3 Μαΐου 1963 ο ύπατος αρμοστής Sir Arthur Clark ενημέρωσε την υπουργό Δικαιοσύνης Στ. Σουλιώτη ότι στις αποθήκες της ΤΟΥΡ.ΔΥ.Κ. πέραν των αναγκών της δύναμης υπήρχαν πλεονάσματα οπλισμού και εφοδίων.¹²¹² Το καλοκαίρι του ίδιου έτους σύμφωνα με τον Martin Packard αξιωματικοί του τακτικού Τουρκικού Στρατού έφθασαν στην Κύπρο με σκοπό να αναλάβουν τη διοίκηση των τουρκοκυπριακών ένοπλων ομάδων, ενώ την ίδια περίοδο Βρετανοί στρατιώτες εμπλέκονταν είτε σε παροχή εκπαιδευτικής βοήθειας, είτε σε εισαγωγές όπλων στην περιοχή Τηλλυρίας για την Τ.Μ.Τ.¹²¹³

---

¹²⁰⁶ Diana Markides, *Κύπρος 1957-1963*, μετάφραση Ελένης Ιερείδου-Μόλλισον, εκδ. Μεσόγειος, Αθήνα 2009, σελ. 251.

¹²⁰⁷ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Χριστόδουλου Χριστοδούλου στις 28/1/2010, του Νίκου Κόση στις 2/4/2009 και του Νίκου (Ψωμά) Ιωάννου στις 10/12/2007 και 19/6/2008.

¹²⁰⁸ T.N.A. (U.K.), WO 386/1, Intelligence reports : Joint Intelligence (Cyprus 1962-1963), Security Intelligence Report No.1, 3 Αυγούστου 1962.

¹²⁰⁹ Ioannides, *In Turkey's Image, The Transformation of Occupied Cyprus into a Turkish Province*, Caratzas, σελ. 136 και το σχετικό πίνακα με ονόματα των μπαϊρακτάρηδων της Τ.Μ.Τ. από το καλοκαίρι του 1957 μέχρι τον Ιούλιο του 1974.

¹²¹⁰ Θρησκευτικό ίδρυμα αρμόδιο για τη φιλανθρωπία και την εκπαίδευση των μουσουλμάνων της Κύπρου.

¹²¹¹ Ioannides, *In Turkey's Image, The Transformation of Occupied Cyprus into a Turkish Province*, σσ. 134-135.

¹²¹² Soulioti, *Fettered Independence Cyprus 1878-1964, The Narrative*, σελ. 261.

¹²¹³ Martin Packard, *Getting it Wrong Fragments from a Cyprus Diary 1964*, Author House, London 2008, σελ. 365, υποσημείωση 9 και σελ. 376, υποσημείωση 1. Οι πληροφορίες που παραθέτει ο συγγραφέας προέρχονται από αποκαλύψεις που μεταδόθηκαν από το B.B.C. Radio 4 στις 27 Ιανουαρίου 2006.

Σε κάθε περίπτωση, η συνεργασία Βρετανών αξιωματικών με Τουρκοκυπρίους, καταγράφεται και από τις μυστικές παρακολουθήσεις των Ελληνοκυπρίων που είχαν δημιουργήσει την «Οργάνωση Ακρίτας» και σε μια από αυτές, ο Πετράκης Γρουτίδης (ψευδώνυμο ΕΡΜΗΣ Β) ενημέρωνε γραπτώς την «Οργάνωση» :

Εις τα διαμερίσματα Αστυνομικών παρά τον Ραδιοσταθμόν εις την οικίαν υπ' Αρ. 4 του Ε. Ασάφ Ρς 1214 κατά την 12.5.63 εσταμάτησε αυτοκίνητον των βάσεων Λαντ Ρόβερ και εισήλθαν εντός αυτής δυο Άγγλοι Αξιωματικοί. Κατά την ίδιαν ημερομηνίαν το βράδυ ήλθαν εις την ίδιαν κατοικίαν το AN577 αυτοκίνητον με συνοδίαν το K111 (με σβυστά φώτα) και κατήλθαν πέντε πρόσωπα εν των οποίων μία γυνή και κατεβίβασαν δύο κάσιες και δυο σακούλλες και ανεχώρησαν μετά δύο περίπου ώρας με σβυστά φώτα. Κατά την ώραν της διαμονής των εις το ανώγιο της οικίας ηκούοντο ευκρινέστατα θόρυβοι όπλων. Την ίδια κατοικίαν επισκέπτονται κατ' αυτὰς συχνά Άγγλοι αξιωματικοί των Βάσεων.

Συναγωνιστικός
ΕΡΜΗΣ Β¹²¹⁴

Είναι πολύ πιθανό η συνεργασία Βρετανών και Τούρκων, όπως αποκάλυπταν και οι εκθέσεις της Κ.Υ.Π., να γίνονταν σε ατομικό επίπεδο με κίνητρο το οικονομικό όφελος (χωρίς να αποκλείεται και η συνεργασία σε επίπεδο μυστικών υπηρεσιών). Ανεξαρτήτως κινήτρων, από τις πληροφορίες προκύπτει ότι η τουρκοκυπριακή κοινότητα προέβαινε σε στρατιωτικές εκπαιδεύσεις και προετοιμασίες τόσο πριν όσο και μετά την έναρξη των διακοινοτικών ταραχών του 1963. Κατά τις εκτιμήσεις της ελληνικής στρατιωτικής ηγεσίας η δύναμη των Τουρκοκυπρίων το 1963 ανερχόταν σε 7.000 «ενόπλους με πολύ καλήν εκπαίδευσιν και με εφοδιασμόν (οπλισμό, Πυρ/κά, Μέσα Επικοινωνιών κτλ)»,¹²¹⁵ ενώ οι βρετανικές μυστικές υπηρεσίες σε άκρως απόρρητη έκθεση τους στις 20 Δεκεμβρίου 1963, μία μόλις πριν την «κρίση των Χριστουγέννων του 1963»,¹²¹⁶ κατέγραφαν μεταξύ άλλων τις δραστηριότητες της παράνομης οργάνωσης :

[...] Γνωρίζουμε μόνο μια τουρκική παράνομη οργάνωση. Το τουρκικό κίνημα αντίστασης (Τ.Μ.Τ.) που είναι μια καλά οργανωμένη και καλά-οπλισμένη μυστική ομάδα με μια κεντρική αποθήκη όπλων στη Λευκωσία, εκτός από τα όπλα που τα μέλη της κατέχουν σε όλο το νησί. Η Τ.Μ.Τ. έχει δίκτυο επικοινωνίας άγνωστης αποδοτικότητας σε όλη την Κύπρο για τη χρησιμοποίησή του σε περίπτωση σοβαρών διακοινοτικών ταραχών. Δεν μπορούμε να εκτιμήσουμε την ακριβή δύναμη της Τ.Μ.Τ. αλλά οι ηγέτες των ελληνοκυπριακών υπόγειων οργανώσεων την υπολογίζουν να αριθμεί περίπου 3.000 άνδρες, εκ των οποίων η ισχυρότερη ομάδα με δύναμη περίπου 1.300

¹²¹⁴ Σύμφωνα με τη μαρτυρία της γυναίκας του Πετράκη Γρουτίδη, Μαρίας Γρουτίδου η οποία μου εμπιστεύτηκε τον προσωπικό φάκελο του συζύγου της με αρχειακό υλικό της περιόδου που η έρευνα εξετάζει και την ευχαριστώ πολύ γι' αυτό, ο σύζυγός της ήταν στέλεχος της «Οργάνωσης» και υπεύθυνος για παρακολουθήσεις Τουρκοκυπρίων. Η ενημέρωση που έκανε προς το Αρχηγείο της «Οργάνωσης» γινόταν σε μικρά χαρτάκια στα οποία γραφόταν και κωδικοποιημένη ταυτότητα του γράφοντος. Ο Πετράκης Γρουτίδης είχε τον κωδικό Ερμής Β, (Αρχείο Πετράκη Γρουτίδη). Για το ενημερωτικό έντυπο βλ. σχετικά στο Παράρτημα.

¹²¹⁵ «Εξέλιξις καταστάσεως εις Κύπρον», Αρχηγού Γ.Ε.ΕΘ.Α., Ι. Πιπιλή, 6 Δεκεμβρίου 1963, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα*, τόμος Α', σσ. 261-272.

¹²¹⁶ Crouzet, *Η Κυπριακή Διένεξη 1946-1949*, τόμος Β', σελ. 1136.

είναι στη Λευκωσία. Είναι αδύνατο να υπολογιστούν οι πρόσθετοι αριθμοί που οπλίζονται με τα κυνηγετικά όπλα που θα ήταν διαθέσιμα για να συμπληρώσουν τις τάξεις της οργάνωσης. Είναι πολύ πιθανό η Τ.Μ.Τ. να ελέγχεται από την Τουρκική κυβέρνηση μέσω του διοικητή του τουρκικού Συντάγματος [ΤΟΥΡ.ΔΥ.Κ.] στη Λευκωσία, ενώ είναι πιθανό να υπάρχουν και περιοχές που έχουν ένα αυτόνομο τοπικό διοικητικό έλεγχο. Εκτιμάται ότι η Τουρκία έχει σχέδιο ενίσχυσης της Τ.Μ.Τ. με εθελοντές[...].¹²¹⁷

Η έκθεση αποδεικνύει την ύπαρξη αρκετών ποσοτήτων οπλισμού κυρίως στη Λευκωσία, την ετοιμότητα των Τουρκοκυπρίων και της Τ.Μ.Τ. σε συνεργασία με το διοικητή της ΤΟΥΡ.ΔΥ.Κ., το σχεδιασμό ενίσχυσης με εθελοντές από την Τουρκία αλλά και τη δυνατότητα χρήσης δικτύου επικοινωνίας, το οποίο ήταν εγκατεστημένο σε μεγάλα τουρκοκυπριακά χωριά από το Φεβρουάριο του 1963.¹²¹⁸ Τα διαδραματισθέντα το Δεκέμβριο του 1963 δηλαδή, η έξοδος της ΤΟΥΡ.ΔΥ.Κ., η κινητοποίηση των τουρκοκυπριακών δυνάμεων, η σχεδόν ολοκληρωτική αποχώρηση από τη Δημόσια Υπηρεσία των Τουρκοκύπριων υπαλλήλων, αλλά και η στρατιωτική ενίσχυση από την Τουρκία, οδηγούν στο συμπέρασμα ότι η τουρκοκυπριακή κοινότητα, αν και αποτελούσε το ένα τέταρτο της ελληνοκυπριακής, ήταν και πολιτικά και στρατιωτικά έτοιμη να αντιμετωπίσει, αν όχι ακόμη και να προκαλέσει την ελληνοκυπριακή κοινότητα.

Μετά τα γεγονότα του 1963 η ενίσχυση των Τουρκοκυπρίων συνεχίστηκε αδιάκοπα. Σύμφωνα με το εβδομαδιαίο δελτίο της βρετανικής υπηρεσίας πληροφοριών στις 29 Ιανουαρίου 1964, οι Τουρκοκύπριοι διέθεταν μεγάλο αριθμό όπλων τύπου sterling-gun στην Πάφο, στη Λάρνακα και ειδικά στην παλιά Αμμόχωστο,¹²¹⁹ με το λιμάνι της πόλης να αποτελεί δίοδο εφοδιασμού φαρμάκων, φαγητού και ποικίλου οπλισμού.¹²²⁰ Η

---

¹²¹⁷ T.N.A. (U.K.), DEFE 25/19, Reinforcement of Cyprus August 1962-December 1963, Commander British Forces Joint Intelligence Group (Cyprus) to the M.O.D, "The Threat of Internal Security Situation in Cyprus", 20 December 1963, [...] *We are aware of only one Turkish Underground organization. The Turkish Resistance Movement (TMT) which is a well organized and well-armed underground group with a central holding of arms in Nicosia in addition to the arms held by members throughout the Island. TMT are reported to have established secret radio network of unknown efficiency throughout Cyprus for use in the event of serious inter communal trouble. We have been unable to determine the exact strength of TMT but the leaders of the Greek Cypriot underground organizations estimate it to be about 3,000 of which the strongest group with strength of approximately 1,300 is in Nicosia. It is impossible to estimate the additional numbers armed with shotguns who would be available to supplement the numbers of TMT except that they would be considerable. There is evidence of some degree of Turkish Government control of TMT through the commander of the Turkish Contingent in Nicosia, there is also evidence of a degree of independent local control. It is also believed that Turkey has plan to reinforce TMT with unofficial volunteers [...]* Η μετάφραση στα ελληνικά είναι δική μου Για το δίκτυο επικοινωνίας της Τ.Μ.Τ. μεταξύ των τουρκοκυπριακών θυλάκων Λευκωσίας-Λάρνακας-Λεμεσού-Λεύκας, βλ. T.N.A. (U.K.), WO 386/2, Intelligence reports : Joint Intelligence (Cyprus 1964), Security Intelligence Report No. 40, 6 Φεβρουαρίου 1964.

¹²¹⁸ T.N.A. (U.K.), WO 386/1, Intelligence reports : Joint Intelligence (Cyprus 1964), Security Intelligence Report No.12, 18 Ιανουαρίου 1963.

¹²¹⁹ T.N.A. (U.K.), WO 386/2, Intelligence reports : Joint Intelligence (Cyprus 1964), Security Intelligence Report No.38, 29 Ιανουαρίου 1964.

¹²²⁰ T.N.A. (U.K.), WO 386/2, Intelligence reports : Joint Intelligence (Cyprus 1964), Security Intelligence Report No.44, 19 Φεβρουαρίου 1964.

ΤΟΥΡ.ΔΥ.Κ παρείχε όπλα στους Τουρκοκυπρίους¹²²¹ ενώ δημιουργήθηκαν «*Commando Groups*»¹²²² (ομάδες κομμάντος). Άνδρες του τουρκικού στρατού κατέφθαναν στο νησί,¹²²³ όπως κατέφθανε και μεγάλος αριθμός Τουρκοκύπριων φοιτητών από το Λονδίνο οι οποίοι είχαν δεχθεί στρατιωτική εκπαίδευση στην Τουρκία.¹²²⁴ Προς αντιμετώπιση των παράνομων αφίξεων, στις 5 Ιουνίου 1964, το 2^ον Επιτελικό Γραφείο του Γ.Ε.Ε.Φ. ζήτησε μέσω επιστολής του, προς τον υπουργό Εσωτερικών και Άμυνας, άδεια υποβολής εισήγησης για να αντιμετωπισθεί η άφιξη «*λίαν συντόμως*» αριθμού Τουρκοκύπριων φοιτητών οι οποίοι «*συμφώνως θετικών πληροφοριών, εξεπαιδύθησαν δεόντως εις Τουρκίαν, αφικνούμενοι δε ενταύθα θα ενταχθούν εις τας τάξεις των στασιαστών αγωνιζόμενοι εναντίον του νομίμου κράτους*».¹²²⁵ Όπως ανέφερε και έκθεση του αρχηγού της Εθνικής Φρουράς στρατηγού Ηλία Πρόκου τον Αύγουστο του 1964 :

[...] Από του μηνός Φεβρουαρίου ε.ε. και ανά 10ήμερον περίπου, ήρχισεν η αποστολή αρχικώς οπλισμού, και από μηνός Μαρτίου η αποστολή Τ/Κ φοιτητών και επαγγελματιών ηλικίας 18-30 ετών δια μικρών πλοιαρίων ορμωμένων εκ της έναντι της Νήσου Τουρκικής ακτής ΑΝΕΜΟΥΡ και ΣΕΛΕΥΚΙΑ. Οι ανωτέρω Τ/Κ ευρισκόμενοι εν ΛΟΝΔΙΝΩ και ΤΟΥΡΚΙΑ εργαζόμενοι ή φοιτούντες εις Ανωτάτας σχολάς, συνεκεντρώντο τμηματικώς και υφίσταντο εκπαίδευσιν άλλοτε 30 και άλλοτε 15 ημερών, εις στρατόπεδον έξωθι ΑΓΚΥΡΑΣ. Μετά την εκπαίδευσιν προωθούντο εις ακτάς ΑΝΕΜΟΥΡ ΣΕΛΕΥΚΙΑΣ και εκείθεν εις ΚΟΚΚΙΝΑ - ΜΑΝΣΟΥΡΑ κατά την διάρκεια της νυκτός. Εκάστη αποστολή περιελάμβανε 40-50 άνδρας οργανωμένους εις 4-5 ομάδας των 10 ανδρών εκάστη, εξοπλισμένας με ΜΙΡΕΝ, ΣΤΕΝ, ΜΠΑΖΟΥΚΑΣ, ΟΛΜΟΥΣ 60 ή 81 χιλ. και ΤΥΦΕΚΙΑ. Ομοίως μετεφέροντο ποσότητες- πυρομαχικών-τροφίμων και προσθέτου οπλισμού. Μέχρι τούδε υπολογίζεται ότι ο αριθμός των αποβιβασθέντων υπερέβη τους 800 εκ των οποίων οι 450 περίπου παρέμεινον εις το προγεφύρωμα ΚΟΚΚΙΝΑ - ΜΑΝΣΟΥΡΑΣ, οι δε υπόλοιποι, διωχετεύθησαν εις περιοχίν ΛΙΜΝΙΤΗ και ΠΑΦΟΥ.¹²²⁶

Η λαθραία άφιξη των ανδρών, πέραν από τη στρατιωτική ενίσχυση των Τουρκοκυπρίων, αποσκοπούσε κατά τη βρετανική υπηρεσία πληροφοριών, στην ενίσχυση, αλλά και στην

¹²²¹ T.N.A. (U.K.), WO 386/2, Intelligence reports : Joint Intelligence (Cyprus 1964), Security Intelligence Report No.47, 11 Μαρτίου 1964.

¹²²² T.N.A. (U.K.), WO 386/2, Intelligence reports : Joint Intelligence (Cyprus 1964), Security Intelligence Report No.55, 5 Μαΐου 1964.

¹²²³ T.N.A. (U.K.), WO 386/2, Intelligence reports : Joint Intelligence (Cyprus 1964), Security Intelligence Report No.48, 18 Μαρτίου 1964 «*members of the Turkish Army had arrived secretly in Cyprus over the past four months and been deployed as follows : (a) 6 officers and 25 ORs to the Tuzla area of Larnaca, (b) About 50 officers and Ors to Scala, Larnaca (c) About 90 officers and ORs to Famagusta (d) Sizeable members to all other Turkish strong points in the island*».

¹²²⁴ T.N.A. (U.K.), WO 386/2, Intelligence reports : Joint Intelligence (Cyprus 1964), Security Intelligence Report No.48, 18 Μαρτίου 1964.

¹²²⁵ Α.Γ.Υ.Σ., επιστολή 2^ον Επιτελικού Γραφείου Γ.Ε.Ε.Φ. προς Υπουργόν Εσωτερικών και Αμύνης, 5 Ιουνίου 1964, Φάκελος 2/1964/1, «*Anomalous situation in Cyprus (created as from the end of December,1963) -Question arising thereunder*».

¹²²⁶ Έκθεση (Αύγουστος 1964) του στρατηγού Ηλία Πρόκου, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα*, τόμος Β', σσ. 157-194.

υποστήριξη μια πιθανής τουρκικής επέμβασης (Turkish military intervention).¹²²⁷ Όχι μόνο αυτό, αλλά και οι εκθέσεις της J.I.G.(Cyprus) καταδεικνύουν ότι οι Τουρκοκύπριοι με την υποστήριξη της T.M.T. οργάνωναν την ίδια χρονική περίοδο ακόμη και πράξεις αντιπερισπασμού όπως για παράδειγμα τουρκοκυπριακή επίθεση κατά του Κάτω Πύργου σε περίπτωση ελληνοκυπριακής επίθεσης κατά του Λιμνίτη.¹²²⁸

Όπως προκύπτει μέσα από άκρως απόρρητο έγγραφο του 3^{ου} Επιτελικού Γραφείου του Γ.Ε.Ε.Φ. την 1^η Νοεμβρίου 1964, υπήρχαν οργανωμένοι 103 τουρκοκυπριακοί λόχοι, εκ των οποίων 10 ήταν της ΤΟΥΡ.ΔΥ.Κ.,¹²²⁹ ενώ η τριμηνιαία έκθεση του Γενικού Γραμματέα του Ο.Η.Ε. Sithu U Thant το Δεκέμβριο του 1964 παρατηρούσε ότι η δύναμη των Τουρκοκυπρίων ανερχόταν σε 12.000 άνδρες με βασικό «αιμοδότη» την εξτρεμιστική οργάνωση T.M.T.¹²³⁰

Υπ' αυτό το πρίσμα, τα δύο έγγραφα που βρέθηκαν μετά τα γεγονότα του Δεκεμβρίου στις αρχές Ιανουαρίου 1964 στο γραφείο του υπουργού Γεωργίας και Φυσικών Πόρων F. Plumer και παραδόθηκαν στις κυπριακές αρχές από τον αστυνομικό Μιχαλάκη Πατσαλιδή στο Νίκο (Ψωμά) Ιωάννου στην παρουσία του Τάσσου Παπαδόπουλου έχουν τη δική τους σημασία.¹²³¹ Το ένα είναι ανυπόγραφο και πρέπει να γράφτηκε το αργότερο μέχρι τις 23 Απριλίου 1962,¹²³² αφού τη συγκεκριμένη μέρα όπως αναφέρθηκε δολοφονήθηκαν για τη «φιλελληνική τους στάση»¹²³³ από την T.M.T. οι δημοσιογράφοι Ahmet M. Gurkan και Ayhan M. Hikmet τους οποίους το έγγραφο επικρίνει σφοδρότατα. Στο έγγραφο κυριαρχούσαν οι θέσεις της αποδοχής των συμφωνιών Ζυρίχης-Λονδίνου ως προσωρινής λύσης, αλλά και του αμετάθετου στόχου της διχοτόμησης. Το έγγραφο ανέφερε ότι οι Ελληνοκύπριοι θεωρούσαν το καθεστώς της Δημοκρατίας ως κάτι προσωρινό και ότι η

---

¹²²⁷ T.N.A. (U.K.), WO 386/2, Intelligence reports : Joint Intelligence (Cyprus 1964), Security Intelligence Report No.58, 26 Μαΐου 1964.

¹²²⁸ T.N.A. (U.K.), WO 386/2, Intelligence reports : Joint Intelligence (Cyprus 1964), Security Intelligence Report No.62, 22 Ιουνίου 1964.

¹²²⁹ Δ.Ι.Ε.Φ., Φάκελος Κυπριακού Στρατού Φ.0005, Α2Φ31 Α/Α 6, Γ.Ε.Ε.Φ. 3^{ου} Επιτελικόν Γραφείον, Άκρως Απόρρητο Ενημερωτικόν Σημείωμα Δια την Στρατιωτικήν Ιεραρχία, Θέμα : «Αναδιάρθρωσις Ενόπλων Δυνάμεων μετά την πρόσφατον απόλυσιν Δυνάμεων Εθνοφρουράς», 3 Νοεμβρίου 1964.

¹²³⁰ Κ.Α.Κ., Α.Υ.Ε.Ε.ΚΥ., FA2/124, Συμβούλιον Ασφαλείας Σύνοδος 12 Δεκεμβρίου 1964, United Nations Security Council S/6102 12 December 1964, REPORT BY THE SECRETARY GENERAL ON THE UNITED NATIONS OPERATION IN CYPRUS (for the period 10 September to 12 December 1964), σσ. 48-57.

¹²³¹ Συνέντευξη του Μιχάλη Πατσαλιδή στο συγγραφέα στις 17/4/2008 : «Το 1963 όταν έγινε η ανταρσία ήμουν στην Κ.Υ.Π. Ζήτησα το κλειδί του χρηματοκιβωτίου του υπουργού Γεωργίας Πλουμέρ. Μη βρίσκοντας το κλειδί πήρα ένα λάντ ρόβερ και εργάτες και το μετέφερα στο Υπουργείο Εσωτερικών. Εκεί με τη βοήθεια τεχνικών και μετά από δύο ώρες το άνοιξα και βρήκα το περίφημο έγγραφο. Το παρέδωσα στο Νίκο Ιωάννου στις αρχές Ιανουαρίου 1964. Το έγγραφο μεταφράσθηκε από τον ίδιο το Νίκο (Ψωμά) Ιωάννου ο οποίος το έδωσε στο Γιωρκάτζη. Γι' αυτή μου την ενέργεια πήρα 5 λίρες αμοιβή», πρβλ. και Soulioti, *Fettered Independence Cyprus 1878-1964, The Narrative*, σελ. 272. Ο Γλαύκος στην *Κατάθεσή του*, τόμος 1, σσ. 212-217, αναφέρει ότι τα έγγραφα βρέθηκαν στο γραφείο του αντιπροέδρου δρ F. Kutchuk.

¹²³² Η Στέλλα Σουλιώτη αναφέρει ότι το έγγραφο γράφτηκε τον Οκτώβριο/Νοέμβριο του 1960, βλ. σχετικά Soulioti, *Fettered Independence Cyprus 1878-1964, The Narrative*, σελ. 271.

¹²³³ Τζερμιάς, *Ιστορία της Κυπριακής Δημοκρατίας*, τόμος Α', σελ. 515.

συνεργασία Ελληνοκυπρίων και Τουρκοκυπρίων σήμαινε την εξόντωση των τελευταίων. Το δεύτερο έγγραφο έφερε ημερομηνία 14 Σεπτεμβρίου 1963 και ήταν υπογεγραμμένο από τους F. Kutchuk και R. Denktash.¹²³⁴ Κατά το Γλαύκο Κληρίδη, ήταν προϊόν μελέτης και αξιολόγησης εκ μέρους της τουρκοκυπριακής πλευράς της κατάστασης στην Κύπρο μετά από τρία χρόνια ανεξάρτητου βίου.¹²³⁵ Οι βασικές θέσεις του εγγράφου είχαν ως εξής : α) το 1964 θα είναι μια αποφασιστική χρονιά, αφού οι Ελληνοκύπριοι θα καταργήσουν ή θα προσπαθήσουν να αναθεωρήσουν το Σύνταγμα, β) σε μια τέτοια περίπτωση θα πρέπει να εγκαθιδρυθεί μια Τουρκική Δημοκρατία η οποία θα αναγνωριστεί από την Τουρκία, γ) με την έναρξη διακοινοτικών ταραχών η διασκορπισμένη σε όλο το νησί τουρκική κοινότητα πρέπει να συγκεντρωθεί δια της βίας σε μια περιοχή και να υποχρεωθεί να την υπερασπίσει αναφέροντας επί λέξει : «*Η επιλογή της περιοχής εξαρτάται από το στρατηγικό σχέδιο που θα ετοιμάσουν ειδικοί. Πριν αρχίσει η σύγκρουση είναι απαραίτητο η τουρκική κοινότητα να αυξήσει τα εφόδιά της σε τροφές και άλλα απαραίτητα και να ετοιμάσει λεπτομερή σχέδια για την ενίσχυση των δεσμών με τη μητέρα πατρίδα*», δ) η περιοχή αυτή πρέπει να γίνει σιγά-σιγά οικονομικά αυτόνομη και γι' αυτό είναι απαραίτητο να ενισχυθεί η τουρκική κοινότητα με την είσοδο δήθεν τουριστών από την Τουρκία.¹²³⁶

Πάντως, το έγγραφο, που αναμφισβήτητα καταδεικνύει ένα σχεδιασμό, δεν θα πρέπει να αποσυνδέεται από τις εντολές που δόθηκαν στις 30 Απριλίου 1963 από το αρχηγείο της Τ.Μ.Τ. στους περιφερειακούς διοικητές, να βρίσκονται σε ετοιμότητα.¹²³⁷ Ούτε ακόμη και με την περιοδεία σε ολόκληρη την Κύπρο του Τούρκου υφυπουργού Άμυνας υποστράτηγου Faruk Gurler με τη συνοδεία 6 επιτελικών Τούρκων αξιωματικών, στις 17 Ιουνίου του 1963,¹²³⁸ κινήσεις που αποτελούσαν προειδοποίηση σε περίπτωση που θιγόταν το καθεστώς του Συντάγματος.¹²³⁹

Οι προετοιμασίες των Τουρκοκυπρίων γίνονταν βάσει σχεδιασμού της Τ.Μ.Τ. η οποία στηριζόταν από την τουρκική κυβέρνηση με σκοπό τον ολοκληρωτικό κοινοτικό

¹²³⁴ Ανεπίσημη μετάφραση των δύο εγγράφων στο Κληρίδη, *Η Κατάθεσή μου*, τόμος 1, σσ. 212-222.

¹²³⁵ Κληρίδη, *Η Κατάθεσή μου*, τόμος 1, σελ. 217.

¹²³⁶ Soulioti, *Fettered Independence Cyprus 1878-1964, The Documents*, «Second Document Setting Out Turkish Plans Signed by Fazil Kutchuk and Rauf Denktash, 14 September 1963 (translation)», σσ. 633-637.

¹²³⁷ Soulioti, *Fettered Independence Cyprus 1878-1964, The Narrative*, σελ. 551.

¹²³⁸ Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 10/1, (1960-63) Μηνιαία Περιοδικά Εκθέσεις, Ιούλιος 1963 : «*Την 17-6-1963 επισκέφθη τον Διοικητή του Στρατηγείου ο Γενικός Γραμματέας του Υπουργείου Άμυνας της Τουρκίας, Στρατηγός Φαρούκ Γκουρλέρ μεθ' ετέρων 5 ανωτέρων Τούρκων Αξιωματικών. Τον εν λόγω Στρατηγόν υπεδέχθησαν εις την είσοδον του Στρατηγείου, εν παρατάξει, άπαντες οι Τούρκοι αξιωματικοί του Στρατηγείου μεθ' ών και εφωτογραφήθη υπό φωτορεπόρτερ ειδικώς κληθέντων. Τόσον ο Στρατηγός Φαρούκ Γκουρλέρ όσο και ο Στρατηγός Ταχμάτς (Υπαρχηγός του Τουρκικού ΓΕΣ), ο οποίος επισκέφθη τον Διοικητήν του Στρατηγείου προ διμήνου περίπου, δεν επισκέφθησαν τον Υποδιοικητήν και Επιτελάρχην του Στρατηγείου αίτινες είναι Έλλην και Ελληνοκύπριος αντιστοίχως*», για την επίσκεψη του Τούρκου στρατηγού πρβλ. και Ανδρέας Ν. Αθανασίου, *Πορεία Ολέθρου Κύπρος 1958-1974*, τόμος Α', Αθήνα 1984, σελ. 129.

¹²³⁹ Μπίτσιος, *Κρίσιμες Ώρες*, σελ. 135.

διαχωρισμό (complete separation of the two communities).¹²⁴⁰ Ο σχεδιασμός που προέβλεπε το δεύτερο έγγραφο, τέθηκε σε εφαρμογή αμέσως μετά τις διακοινοτικές ταραχές, κάτι που καταδεικνύει ότι η τουρκοκυπριακή πλευρά δεν αρκέστηκε μόνο στην εκπόνηση σχεδίου, αλλά προχώρησε και στην υλοποίησή του. Από την μια περιοχή συγκέντρωσης που το σχέδιο προέβλεπε, δημιουργήθηκαν πολλές περιοχές (θύλακες) με το χάρτη του νησιού να θυμίζει δέρμα λεοπάρδαλης.¹²⁴¹ Το γεγονός αυτό αποδυνάμωνε τη δυνατότητα των Ελληνοκυπρίων να ασκήσουν αποτελεσματικό έλεγχο σε μια μόνο περιοχή, αφού με τους πολλούς θύλακες ήταν αναγκασμένοι να διασπείρουν τις δυνάμεις τους.

Η γεωγραφική απόσταση των 50 μιλίων (80 χιλιόμετρα) που χωρίζει την Κύπρο από τα παράλια της νότιας Τουρκίας ευνοούσε σε στρατιωτικό επίπεδο, όπως θα διαφανεί και από τις εξελίξεις, τους Τουρκοκυπρίους την ίδια στιγμή που το πλησιέστερο ελληνικό λιμάνι κοντά στην Κύπρο ήταν αυτό της Ρόδου που απείχε 250 μίλια (400 χιλιόμετρα).¹²⁴² Με την κληρονομιά της εθνοτικής βίας, κυρίως από τις μεγάλης κλίμακας βίαιες συγκρούσεις του 1958, τις μεγάλες ποσότητες οπλισμού που εισέρχονταν παράνομα στην Κύπρο πριν, κατά και μετά την ανεξαρτησία, την τουρκοκυπριακή αδιαλλαξία σε πολιτικά ζητήματα όπως το θέμα των δήμων, της φορολογικής νομοθεσίας και του στρατού, η ελληνοκυπριακή κοινότητα δεν έμεινε ούτε ανεπηρέαστη, ούτε άπραγη και ούτε αδρανής. Όπως αναφέρθηκε, ο υπουργός Εσωτερικών, αφού είχε ζητήσει χωρίς αποτέλεσμα τη βοήθεια του υπουργού Εξωτερικών της Ελλάδας για να αντιμετωπίσει τους εξοπλισμούς της τουρκοκυπριακής κοινότητας, προχώρησε στη δημιουργία, στα πρότυπα της Ε.Ο.Κ.Α., της «Οργάνωσης Ακρίτας» ισχυροποιώντας έτσι τη συγκρουσιακή τάση που υπήρχε ανάμεσα στις δύο κοινότητες. Για τη δημιουργία της είχε τη στήριξη του Αρχιεπισκόπου και τα ερωτήματα που εγείρονται σχετικά με την αρχή αλλά και την κατάληξή της, εξετάζει το επόμενο υποκεφάλαιο.

---

¹²⁴⁰ T.N.A. (U.K.), WO 386/2, Intelligence reports : Joint Intelligence (Cyprus 1964), Security Intelligence Report No.46, 4 Μαρτίου 1964.

¹²⁴¹ Τζερμιάς, *Ιστορία της Κυπριακής Δημοκρατίας*, τόμος Α', σελ. 527.

¹²⁴² James, *Keeping the Peace in the Cyprus Crisis of 1963-1964*, σελ. 30.

4.2 Η Εθνική Οργάνωση Κύπρου (Ε.Ο.Κ.).

Η Εθνική Οργάνωση Κύπρου (Ε.Ο.Κ.),¹²⁴³ πιο γνωστή ως «Οργάνωση Ακρίτας»,¹²⁴⁴ ή η «Οργάνωση»,¹²⁴⁵ χαρακτηρίστηκε ως μια «*παραστρατιωτική οργάνωση*»,¹²⁴⁶ ένας «*μυστικός στρατός*»,¹²⁴⁷ ή ακόμα ως μικρογραφία εθνικού αφανούς στρατού, με επιτελεία, τοπικές διοικήσεις και τάγματα.¹²⁴⁸ Κατά το Ν. Κρανιδιώτη ο «*ισχυρός ανήρ*»¹²⁴⁹ υπουργός Εσωτερικών Π. Γιωρκάτζης τη δημιούργησε το 1961, ενώ κατά τη Στ. Σουλιώτη η δημιουργία της αποφασίστηκε από τον Π. Γιωρκάτζη το 1962.¹²⁵⁰ Ο Patrick Richard χωρίς να ορίζει χρονολογική αφετηρία κάνει λόγο για οργανωτική τριανδρία των Πολύκαρπου Γιωρκάτζη, Τάσσου Παπαδόπουλου και Γλαύκου Κληρίδη,¹²⁵¹ ενώ το ενημερωτικό σημείωμα της 6^{ης} Ιουλίου 1964 που ο αρχηγός Γ.Ε.ΕΘ.Α. στρατηγός Ιωάννης Πιπιλής έγραψε προς τον τότε υπουργό Άμυνας Πέτρο Γαρουφαλιά μεταξύ άλλων, ανέφερε ότι από την αποστολή της ΕΛ.ΔΥ.Κ. στην Κύπρο (16 Αυγούστου 1960) το Γ.Ε.ΕΘ.Α. «*[ε]ξέδωκεν οδηγίας προς το Δ/τήν της ΕΛ.ΔΥ.Κ. ίνα, εν συνεννοήσει με ΜΑΚΑΡΙΟΝ, προβή εις την συγκρότησιν ΟΡΓΑΝΩΣΕΩΣ και προς τούτο διαθέσῃ το απαιτούμενον προσωπικόν και υλικόν*».¹²⁵²

Τι τελικά από τα προαναφερθέντα ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα ; Παρόλα όσα έχουν γραφεί για την «Οργάνωση» και που αναμφισβήτητα αποτελούν βασικές πηγές γνώσης, εντούτοις υπάρχουν αρκετά «*σκοτεινά σημεία*».¹²⁵³ Ποιος/οι ήταν ο/οι

¹²⁴³ Κρανιδιώτης, *Ανοχύρωτη Πολιτεία, Κύπρος 1960-1974*, τόμος Α', σελ. 34.

¹²⁴⁴ Κληρίδης, *Η Κατάθεσή μου*, τόμος 1, σσ. 227-237, Τζεργιάς, *Ιστορία της Κυπριακής Δημοκρατίας*, τόμος Α', σσ. 498-513, Soulioti, *Fettered Independence Cyprus 1878-1964, The Narrative*, σσ. 278-281, Χριστοδούλου, *Η πορεία μιας εποχής*, σσ. 338-339, Παπαγεωργίου, *Από την Ζυρίχην εις τον Αττίλαν*, τόμος Α', σσ. 189-228, Μηνάς, *Η Εθνική Αυτοματαίωση του Ελληνισμού στην Κύπρο*, σσ. 173-190, Foley, *Legacy of Strife*, σσ. 166-167, Purcell, *Cyprus*, σσ. 321-323, Patrick, *Political Geography and the Cyprus Conflict 1963-1971*, σσ. 35-39, Λάμπρου, *Ιστορία του Κυπριακού τα χρόνια μετά την Ανεξαρτησία 1960-2004*, σσ. 103-107, Σοφοκλέους, *Πάλη για την Ελευθερία Ενδογενείς Αντιπαραθέσεις*, τόμος Β', σελ. 409, Σέρβας, *Κυπριακό Ευθύνες*, σσ. 295-301, Αθανασίου, *Πορεία Ολέθρου Κύπρος 1958-1974*, τόμος Α', σσ. 131-141, Κώστας Χατζηαντωνίου, *Κύπρος 1954-1974 Από το Έπος στην Τραγωδία*, Ιωλκός, Αθήνα 2007, σελ. 103 και Αλέξης Ηρακλείδης, *Κυπριακό Πρόβλημα 1947-2004 Από την ένωση στη Διχοτόμηση*, εκδ. Σιδέρης, Αθήνα 2006, σελ. 82.

¹²⁴⁵ Έτσι αναφέρεται σε δεκάδες προκηρύξεις της, ενώ το ίδιο μου επιβεβαίωσαν όλοι όσοι μίλησα μαζί τους.

¹²⁴⁶ Κληρίδης, *Η Κατάθεσή μου*, τόμος 1, σελ. 225.

¹²⁴⁷ Λάμπρου, *Ιστορία του Κυπριακού τα χρόνια μετά την Ανεξαρτησία 1960-2004*, σελ. 103.

¹²⁴⁸ Παπαγεωργίου, *Από την Ζυρίχην εις τον Αττίλαν*, τόμος Α', σελ. 190.

¹²⁴⁹ Κρανιδιώτης, *Ανοχύρωτη Πολιτεία Κύπρος 1960-1974*, τόμος Α', σελ. 34.

¹²⁵⁰ Soulioti, *Fettered Independence Cyprus 1878-1964, The Narrative*, σελ. 259.

¹²⁵¹ Patrick, *Political Geography and the Cyprus Conflict 1963-1971*, σελ. 36. Ο ίδιος ο Γλαύκος Κληρίδης στο βιβλίο του, *Η Κατάθεσή μου*, δεν αναφέρεται πουθενά σε προσωπική του ανάμειξη. Σε συνέντευξή του στο συγγραφέα στις 18/1/2008 ανέφερε ότι πληροφορήθηκε τη δημιουργία της ενώ βρισκόταν στην Αγγλία.

¹²⁵² Ενημερωτικό σημείωμα Αρχηγού Γ.Ε.ΕΘ.Α. στρατηγού Ι. Πιπιλή προς Π. Γαρουφαλιά, 6 Ιουλίου 1964, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα*, τόμος Β', σσ. 83-87.

¹²⁵³ Τζεργιάς, *Ιστορία της Κυπριακής Δημοκρατίας*, τόμος Α', σελ. 514.

πρωτεργάτης/ες της ;¹²⁵⁴ Πότε τελικά οργανώθηκε, ήταν θεσμοθετημένη προσπάθεια, σε τι αποσκοπούσε ; Ποιο ρόλο διαδραμάτισε το Γ.Ε.ΕΘ.Α. και η υπαγόμενη σ' αυτό ΕΛ.ΔΥ.Κ. σχετικά με τη στρατιωτική της προετοιμασία ; Πώς έφτασε να αριθμεί κατά το Γλ. Κληρίδη 1.800,¹²⁵⁵ κατά τον H.D. Purcell 5.000¹²⁵⁶ και κατά το Ν. Κόση 10.000 στελέχη ;¹²⁵⁷ Είχε γίνει η Ε.Ο.Κ. «υπό τις ευλογίες»¹²⁵⁸ και την «πλήρη γνώση»¹²⁵⁹ του Μακαρίου ; Τι ήταν το «σχέδιο Ακρίτας» και από ποιον/ποιους συντάχθηκε ; Υπήρχε κάποιο αρχηγείο και αν ναι, πού ήταν αυτό ; Πού γίνονταν οι εκπαιδεύσεις των στελεχών της και από ποιους ; Ποια ήταν η στρατιωτική δυνατότητά της κατά τη διάρκεια των συγκρούσεων του 1963 ;

Αρχειακό υλικό της Διεύθυνσης Ιστορίας Εθνικής Φρουράς (Δ.Ι.Ε.Φ.), του Κρατικού Αρχείου Λονδίνου (National Archives), του Αρχείου Κωνσταντίνου Καραμανλή, τα προσωπικά αρχεία αρκετών μελών της «Οργάνωσης» όπως για παράδειγμα το «ΠΡΟΣΧΕΔΙΟΝ ΔΡΑΣΕΩΣ ΕΟΚ»,¹²⁶⁰ η απαντητική επιστολή στο συγγραφέα του τέως προέδρου της Κυπριακής Δημοκρατίας και πρωτεργάτη της «Οργάνωσης» Τάσσου Παπαδόπουλου, αλλά και μαρτυρίες άλλων πρωτεργατών και συμμετασχόντων στην «Οργάνωση», είτε στο συγγραφέα, είτε στον κυπριακό τύπο ειδικά τα τελευταία χρόνια, απαντούν στα παραπάνω ερωτήματα και ανοίγουν έτσι ένα ακαδημαϊκό διάλογο.

Μέσα λοιπόν από τη μελέτη των όσων έχουν γραφεί και σε παραλληλισμό με τις πηγές που αναφέρθηκαν, μπορούμε σήμερα να πούμε ότι για τη δημιουργία της «Οργάνωσης» πρωταγωνιστικό ρόλο είχαν οι Π. Γιωρκάτζης, Τ. Παπαδόπουλος, Ν. Κόσης και Γλ. Κληρίδης. Οι κατά τον Τάσσο Παπαδόπουλο «πρωτεργάτες», αρχές του 1961, ενημέρωσαν το Μακάριο για την ύπαρξη της «Οργάνωσης» με σκοπό να εξασφαλίσουν την υποστήριξή του, με τον Αρχιεπίσκοπο, πάντα κατά την επιστολή του Τ. Παπαδόπουλου στο συγγραφέα, να συγκατατίθεται :

Οι πρωτεργάτες της Οργάνωσης, Γιωρκάτζης, Κόσης, Γλαύκος Κληρίδης και άλλοι, ζήτησαν και είχαν συναντήσεις με τον Μακάριο, τον οποίον ενημέρωσαν για την ύπαρξη της Οργάνωσης και ζήτησαν την υποστήριξη και έγκρισή του, όπως και οικονομική βοήθεια και βοήθεια για εξασφάλιση οπλισμού. Αρχικά ο

¹²⁵⁴ Η λέξη πρωτεργάτης χρησιμοποιήθηκε από το συγγραφέα κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων με ανθρώπους που είχαν ενεργό ρόλο στην «Οργάνωση» και θα παρουσιαστούν στο κεφάλαιο αυτό. Κανένας εκ των ερωτηθέντων δεν παρατήρησε οτιδήποτε για τη συγκεκριμένη ορολογία.

¹²⁵⁵ Κληρίδης, *Η Κατάθεσή μου*, τόμος 1, σελ. 235.

¹²⁵⁶ Purcell, *Cyprus*, σελ. 319.

¹²⁵⁷ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Νίκου Κόση στις 2/4/2009.

¹²⁵⁸ Παπαγεωργίου, *Από την Ζυρίχην εις τον Αττίλαν*, τόμος Α', σελ. 190.

¹²⁵⁹ Μηνάς, *Η Εθνική Αυτοματαίωση του Ελληνισμού στην Κύπρο*, τόμος Α', σελ. 173.

¹²⁶⁰ Ολόκληρο το Προσχέδιο στο Παράρτημα. Το έγγραφο δόθηκε στο συγγραφέα από το Νίκο (Ψωμά) Ιωάννου. Τη φωτοτυπική ανατύπωση του εγγράφου είδαν αποδεχόμενοι το περιεχόμενό του οι Γιαννάκης Μάτσης, Αριστος Χρυσοστόμου, Νίκος Κόσης και Τάσσο Παπαδόπουλος. Ο Τ. Παπαδόπουλος με είχε καλέσει και σε δεύτερη συνάντηση (η πρώτη έγινε στις 8 Οκτωβρίου 2008) η οποία ωστόσο δεν πραγματοποιήθηκε. Το Νοέμβριο του 2008 είχε εισαχθεί στο Γενικό Νοσοκομείο Λευκωσίας και λίγες μέρες αργότερα, στις 12 Δεκεμβρίου 2008, απεβίωσε.

Μακάριος (νομίζω νωρίς το 1961) είχε επιφυλάξεις να δώσει ρητή εξουσιοδότηση, χρησιμοποιώντας τη φράση «έχουμε Κράτος και δεν μου αρέσουν οι παρακρατικές Οργανώσεις». Όμως, οι ίδιες, έγκυρες, διασταυρωμένες και τεκμηριωμένες πληροφορίες για τους εξοπλισμούς και οργάνωση των Τουρκοκυπρίων με την ενεργό εμπλοκή της Τουρκίας, είχαν δοθεί και ανεξάρτητα στον Μακάριο, από Ελληνοκύπριους, στην ανώτατη ιεραρχία της «μικτής» Αστυνομίας και από κλιμάκια της Κ.Υ.Π. Τότε, ο Μακάριος, άκρως ανήσυχος έδωσε τη συγκατάθεσή του για «προετοιμασία» και υποσχέθηκε ανάλογη βοήθεια.¹²⁶¹

Άρα λοιπόν ο άνθρωπος που κατά τη γραπτή μαρτυρία του πρώτου αρχηγού της Εθνικής Φρουράς Κύπρου υποστράτηγου Γεώργιου Καραγιάννη φέρεται ως ο υπαρχηγός¹²⁶² της «Οργάνωσης», ξεκάθαρα και γραπτώς αποδέχεται τον πρωταγωνιστικό του ρόλο, αναφερόμενος ωστόσο στις πληροφορίες που η Κ.Υ.Π. έδινε στο Μακάριο, με αποτέλεσμα ο τελευταίος να άρει τις όποιες επιφυλάξεις και να συγκατατεθεί στην προσπάθεια οργάνωσης των Ελληνοκυπρίων.

Πώς όμως η Κεντρική Υπηρεσία Πληροφοριών (Κ.Υ.Π.) έδινε πληροφορίες στον υπουργό Εσωτερικών από τη στιγμή που στελεχωνόταν από άνδρες των δυο κοινοτήτων ; Όταν η Κ.Υ.Π. συστάθηκε το Δεκέμβριο του 1960, τέθηκε υπό το διοικητικό έλεγχο του υπουργού Εσωτερικών αν και ο υπουργός Άμυνας Ο. Ορεκ είχε αντίθετη άποψη και ήθελε την υπαγωγή της στους αρχηγούς Αστυνομίας (Ελληνοκύπριο Χαράλαμπο Χασάπη) και Χωροφυλακής (Τουρκοκύπριο Ahmet Niazi) προκειμένου να υπάρχει δικέφαλη δικαιοδική αρχηγία.¹²⁶³ Αυτό διευκόλυνε τον Π. Γιωρκάτζη να έχει παράλληλα με τη μεικτή Κ.Υ.Π. που στεγαζόταν στο Αρχηγείο Αστυνομίας και στελεχωνόταν από Ελληνοκυπρίους και Τουρκοκυπρίους, τη «δική του ξεχωριστή Γιωρκατζική Κ.Υ.Π.»¹²⁶⁴ που στεγαζόταν στα υπόγεια του Υπουργείου Εσωτερικών. Εκεί ακριβώς, αναπτύχθηκε ένα «ελληνοκυπριακό δίκτυο πληροφοριών»¹²⁶⁵ το οποίο παρακολουθούσε και πληροφορούσε τον υπουργό Εσωτερικών για τους εξοπλισμούς και τις προετοιμασίες των Τουρκοκυπρίων.

¹²⁶¹ Τ. Παπαδόπουλος, 30 Ιουλίου 2008.

¹²⁶² Καραγιάννης, *Οι μάχες της Μανσούρας*, σελ. 16, συνέντευξη στο συγγραφέα του Νίκου Κόση στις 13/7/2007.

¹²⁶³ Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου, 1 Δεκεμβρίου 1960. Από τις συζητήσεις στο Υπουργικό Συμβούλιο καταγράφεται η επιμονή του Π. Γιωρκάτζη να έχει υπό τον έλεγχό του την Κ.Υ.Π., κάτι που αντέκρουε ο υπουργός Άμυνας ο οποίος επέμενε στην υπαγωγή του ελέγχου της Κ.Υ.Π. από τον Αρχηγό της Αστυνομίας και της Χωροφυλακής. Ο υπουργός Άμυνας εισηγήθηκε η υπηρεσία πληροφοριών να είναι υπό την πλήρη δικαιοδοσία και έλεγχο του Υπουργείου Εσωτερικών σε συνεργασία με τους Αρχηγούς της Αστυνομίας και της Χωροφυλακής. Ο υπουργός Εσωτερικών είπε ότι θα ήταν αδύνατο να διαχειριστεί μια υπηρεσία με τον τρόπο που εισηγείτο ο υπουργός Άμυνας, ισχυριζόμενος ότι αν η αρχηγία ήταν διττή, θα ήταν αδύνατο να δουλέψει η Κ.Υ.Π. Έτσι αποφασίστηκε η ηγεσία της Κ.Υ.Π. να ανατεθεί στον υπουργό Εσωτερικών.

¹²⁶⁴ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Θεοφάνη Δημητρίου στις 30 Δεκεμβρίου 2009.

¹²⁶⁵ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Κυριάκου Πατατάκου στις 23/12/2009.

Οι Ελληνοκύπριοι που την στελέχωσαν, ήταν κυρίως παλιοί συναγωνιστές και έμπιστοι οπαδοί και φίλοι του Π. Γιωρκάτζη.¹²⁶⁶ Έξι από αυτούς στάλθηκαν το Φθινόπωρο του 1959, στην Αθήνα για δίμηνη εκπαίδευση στην Κεντρική Υπηρεσία Πληροφοριών Ελλάδας. Ήταν οι Νίκος (Ψωμάς) Ιωάννου, Λεωνίδας Στεφανίδης, Ανδρέας (Άνδρος) Νικολαΐδης, Κυριάκος Πατατάκος, Γεώργιος Γεωργιάδης και Νίκος Κόσης.¹²⁶⁷ Στην Ελλάδα δέχθηκαν εκπαίδευση από το μετέπειτα δικτάτορα Γεώργιο Παπαδόπουλο που τότε υπηρετούσε στην Κ.Υ.Π. (Ελλάδας).¹²⁶⁸ Επιστρέφοντας στην Κύπρο οι εκπαιδευθέντες αν και στελέχωσαν τη μεικτή Κ.Υ.Π. Κύπρου, παράλληλα είχαν και «καθήκοντα» στη «*γιωρκατζική Κ.Υ.Π.*»¹²⁶⁹ ως εξής : ο Νίκος Ιωάννου ως υπεύθυνος στον τουρκικό τομέα, ο Ανδρέας Νικολαΐδης στον αντικομμουνιστικό τομέα,¹²⁷⁰ ο Κυριάκος Πατατάκος στον τεχνικό τομέα, ο Γεώργιος Γεωργιάδης στον τομέα διεύθυνσης και ο Λεωνίδας Στεφανίδης στον εσωτερικό τομέα. Ο Νίκος Κόσης εγκατέλειψε και διεκδίκησε βουλευτική έδρα την οποία κέρδισε τον Ιούλιο του 1960, ενώ για την καλύτερη οργάνωση και λειτουργία της «*αυτόνομης οργάνωσης της Κ.Υ.Π. από τους Τουρκοκύπριους*»,¹²⁷¹ έφθασε από την Ελλάδα ο Γεώργιος Παπαδόπουλος.¹²⁷²

Όπως θα διαφανεί πιο κάτω, πολλοί ήταν οι Ελληνοκύπριοι άνδρες της Κ.Υ.Π. που στελέχωσαν την «Οργάνωση» και μπορεί να λεχθεί ότι η «*γιωρκατζική Κ.Υ.Π.*» αποτέλεσε το προοίμιο της «Οργάνωσης».¹²⁷³ Ο Π. Γιωρκάτζης στην προσπάθειά του να περισυλλέγει περισσότερες πληροφορίες για τις δραστηριότητες των Τουρκοκυπρίων, δεν περιορίστηκε μόνο σε πληροφορίες στρατιωτικών προετοιμασιών, αλλά επιπρόσθετα ανέθετε σε άτομα της εμπιστοσύνης του ακόμα και «*ειδικές αποστολές*»,¹²⁷⁴ όπως αυτή που εξομολογείται ο υποστράτηγος ε.α. Νίκος Βαρναβίδης :

¹²⁶⁶ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Νίκου (Ψωμά) Ιωάννου στις 10/12/2007 και 19/6/2008.

¹²⁶⁷ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Νίκου Κόση στις 2/4/2009, Κυριάκου Πατατάκου στις 23/12/2009, Νίκου (Ψωμά) Ιωάννου στις 10/12/2007, Ανδρέα (Άνδρου) Νικολαΐδη στις 3/4/2008. Οι Λεωνίδας Στεφανίδης και Γεώργιος Γεωργιάδης έχουν αποβιώσει.

¹²⁶⁸ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Νίκου (Ψωμά) Ιωάννου στις 10/12/2007. Για την υπηρεσία του Γεώργιου Παπαδόπουλου στην Κ.Υ.Π. βλ. Αλέξης Παπαχελάς, *Ο βιασμός της ελληνικής δημοκρατίας : ο αμερικανικός παράγων 1947-1967*, τρίτη έκδοση, Εστία, Αθήνα 1997, σσ. 24-115.

¹²⁶⁹ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Μιχάλη Πατσαλίδη στις 17/4/2008.

¹²⁷⁰ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Μιχάλη Πατσαλίδη στις 17/4/2008. Ο Μιχάλης Πατσαλίδης και ο Ανδρέας (Άνδρος) Νικολαΐδης στάλθηκαν από τον Π. Γιωρκάτζη το Φλεβάρη του 1961 στην Ουάσιγκτον των Η.Π.Α. για τετράμηνη εκπαίδευση σε θέματα ασφαλείας. Μετά την αποστολή τους πήγε και ο λοχίας Ανδρέας Μακρίδης υπεύθυνος Κ.Υ.Π. Κερύνειας. Στις Η.Π.Α. εκπαιδεύτηκαν σε Ακαδημία Αστυνομίας.

¹²⁷¹ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Νίκου (Ψωμά) Ιωάννου στις 10/12/2007 και 19/6/2008.

¹²⁷² Συνέντευξη στο συγγραφέα του Νίκου (Ψωμά) Ιωάννου στις 10/12/2007 και 19/6/2008, «*Η Κ.Υ.Π. δεν στελεχώθηκε μόνο από Ελληνοκύπριους αλλά και από Τουρκοκύπριους. Συνολικά στην Κ.Υ.Π. υπηρετούσαν 20 Ελληνοκύπριοι και 10 Τουρκοκύπριοι*».

¹²⁷³ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Νίκου (Ψωμά) Ιωάννου στις 19/6/2008 : «*Τα πρώτα χρόνια της ανεξαρτησίας άρχισε να λειτουργεί η δική μας Κ.Υ.Π. αλλά διαφορετικά από τους Τούρκους. Οργανωθήκαμε στα υπόγεια του Υπουργείου Εσωτερικών και παρακολουθούσαμε τις ύποπτες κινήσεις των Τουρκοκυπρίων. Είχαμε πληροφορίες ότι εξοπλίζονται και οργανώνονταν με Τούρκους αξιωματικούς. Θεωρήσαμε λοιπόν αναγκαίο να κάνουμε μια Οργάνωση και εγώ ανέλαβα να οργανώσω τη Λευκωσία*».

¹²⁷⁴ Συνέντευξη στο συγγραφέα του υποστράτηγου ε.α. Νίκου Βαρναβίδη στις 8/8/2008.

Κλήθηκα από το Γιωρκάτζη το Πάσχα του 1961 και βρήκα 25 άτομα φίλους. Εγώ ήμουν ο προϊστάμενος της ομάδας η οποία είχε εντολή από το Γιωρκάτζη να καταγράψει περιουσίες Ελληνοκυπρίων και Τουρκοκυπρίων της Λευκωσίας. Μετά από μια προεργασία τριών τεσσάρων μηνών η ομάδα είχε ξεχωρίσει και καταγράψει τις τουρκικές, τις ελληνικές και τις αρμένικες ιδιοκτησίες. Καταγράψαμε επίσης τα υποστατικά που ενοικιάζονταν από Τούρκους σε Έλληνες ή αντίστροφα. Στην ομάδα αυτή ήταν ο Κωστάκης Ζορλάκη, ο Βάσος Σταυρίδης της ΣΥΤΑ, ο Χριστάκης Γεωργιάκης, κ.α. Αυτό θα εξυπηρετούσε για λόγους προστασίας των περιοχών και περιουσιών αν επρόκειτο να τις υπερασπίσουμε.¹²⁷⁵

Βέβαιος για τους εξοπλισμούς των Τουρκοκυπρίων, αλλά και τις διχοτομικές τους βλέψεις, ο Π. Γιωρκάτζης αποφάσισε τον Απρίλιο του 1961 όπως αναφέρθηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο να επισκεφθεί μαζί με τον Τ. Παπαδόπουλο τον Ευ. Αβέρωφ, με σκοπό την εξασφάλιση οπλισμού. Ο υπουργός Εξωτερικών της Ελλάδας, απέπεμψε «κακείν κακώς»¹²⁷⁶ και τους δυο Ελληνοκύπριους υπουργούς, ωστόσο η απόρριψη του αιτήματος παροχής βοήθειας από την ελληνική κυβέρνηση που σε κάθε περίπτωση γνώριζε για τους τουρκοκυπριακούς εξοπλισμούς, δεν απεθάρρυνε την ελληνοκυπριακή προσπάθεια να οργανωθεί προκειμένου να αντιμετωπίσει τις τουρκικές επιδιώξεις. Έτσι δημιουργήθηκε η «Οργάνωση» ή η «Οργάνωση Ακρίτας» με τον Τ. Παπαδόπουλο να αναφέρει σχετικά : «*Η προσπάθεια αυτή δεν ήταν μια θεσμοποιημένη προσπάθεια, αλλά συλλογική πρωτοβουλία αρκετών από τους πρωτεργάτες του απελευθερωτικού αγώνα. Η όλη κίνηση ήταν γνωστή στους αναμειγνυόμενους ως «Οργάνωση». Το όνομα «Ακρίτας», επίσημα δεν αποφασίστηκε ποτέ. Μετά τον καταρτισμό του Σχεδίου που έφερε τον χαρακτηρισμό «Σχέδιο Ακρίτας» η όλη «Οργάνωση» αναφερόταν ως «Οργάνωση» ή «Οργάνωση Ακρίτας».*¹²⁷⁷

Πολύτιμο για να απαντήσει σε ερωτήματα που τέθηκαν στην αρχή του κεφαλαίου είναι και το «ΠΡΟΣΧΕΔΙΟΝ ΔΡΑΣΕΩΣ Ε.Ο.Κ.».¹²⁷⁸ Είναι ένα τετρασέλιδο δακτυλογραφημένο έγγραφο με δέκα αριθμημένες παραγράφους σε πολυτονικό σύστημα. Φέρει χειρόγραφη στο πάνω δεξί άκρο της πρώτης σελίδας, τη χρονολογία 1961, ενώ στην τελευταία σελίδα του εγγράφου, σε κάθετη σειρά και σε ίση απόσταση μεταξύ τους παρουσιάζονται έξι γράμματα με αντίστοιχα ονόματα ως εξής : «*Κ=Γιωρκάτζης, Λ=Τάσος, Μ=Φρίζος, Ν=Κόσιης, Ξ=Μάτσης, Π=Αρχιεπίσκοπος* και αμέσως κάτω από το Π. καταγράφεται «*Εκ Λεμεσού μέλος = Άριστος*». Στο τέλος της τρίτης σελίδας, υπάρχει εν είδει υπογραφής το γράμμα *Λ.*, δηλαδή Τάσος Παπαδόπουλος ο οποίος πιθανότατα να ήταν και ο συγγραφέας του προσχεδίου.

¹²⁷⁵ Συνέντευξη στο συγγραφέα του υποστράτηγου ε.α. Νίκου Βαρναβίδη στις 8/8/2008.

¹²⁷⁶ Τ. Παπαδόπουλος, 30 Ιουλίου 2008.

¹²⁷⁷ Τ. Παπαδόπουλος, 30 Ιουλίου 2008, Η υπογράμμιση ως έχει στην επιστολή.

¹²⁷⁸ «Προσχέδιον Δράσεως ΕΟΚ», 1961 (Αρχειό Νίκου Ψωμά Ιωάννου), βλ. και στο Παράρτημα.

Το περιεχόμενο του εγγράφου επιβεβαιώνει τον τίτλο ενός Προσχεδίου. Με άλλα λόγια, το έγγραφο δεν ήταν ένα τελικό σχέδιο, αλλά κάποιες πρωταρχικές σκέψεις του συγγραφέα του σχετικά με την οργάνωση, την ανάληψη καθηκόντων, τις δραστηριότητες, αλλά και την επιδιωκόμενη πρόοδό της. Σύμφωνα με το έγγραφο, μέχρι το Νοέμβριο του 1961, είχαν οργανωθεί μικρές ομάδες από άνδρες που διέθεταν πολιτική επιρροή, αλλά και δυνατότητα δράσης με την πρώτη παράγραφο να αναφέρει σχετικά ότι : «στην τελευταία συνάντηση της 24^{ης} Νοεμβρίου [1961] διεπιστώθη ότι ήδη ολόκληρος σχεδόν η Κυπριακή ύπαιθρος έχει οργανωθεί υπό την Ε.Ο.Κ. υπό την μορφήν μικρών ομάδων (5-7 ατόμων εκάστη). Τα μέλη των εν λόγω ομάδων έχουσιν επιλογή μετά προσοχής και ελέγχου ότι περιλαμβάνουσι τα υγιέστερα στοιχεία εκάστης κοινότητας τόσον από απόψεως δυναμικής δράσεως όσον και από απόψεως πολιτικής επιρροής». Ήταν τότε, την ίδια ακριβώς χρονολογία της 24^{ης} Νοεμβρίου 1961, που κυκλοφόρησε φυλλάδιο με τίτλο *Ο ΑΓΩΝ*, το οποίο καλούσε όλους τους συναγωνιστές να παραμερίσουν τις διάφορες παρεξηγήσεις και να συστρατευθούν «προς εδραίωσιν και παγίωσιν του Εθνικού Κυπριακού Μετώπου», φυλλάδιο που στόχευε στη συστράτευση και τη δημιουργία ενός αρραγούς ελληνοκυπριακού μετώπου.¹²⁷⁹

Αν η «Οργάνωση» τέλος του Νοεμβρίου 1961 διέθετε 5-7 άτομα κατά επαρχία και εφόσον οι μαρτυρίες των πρωτεργατών αναφέρονται σε ίδρυσή της «αρχές του 1961»,¹²⁸⁰ τότε σημαίνει ότι οι πρώτοι μήνες του 1961 ή και ακόμη οι τελευταίοι μήνες του 1960 αποτέλεσαν περίοδο οργανωτικής προετοιμασίας. Σκοπός των ομάδων, τα μέλη των οποίων επιλέγησαν «μετά προσοχής», πέραν της δυναμικής δράσεως ήταν και η πολιτική επιρροή, έτσι ώστε να δημιουργηθούν πολιτικά στηρίγματα διασφαλίζοντας ουσιαστικά την ύπαρξή της υπό το κάλυμμα «ίσως» του Πατριωτικού Μετώπου,¹²⁸¹ πολιτικού σχηματισμού που διαδέχθηκε το Ε.Δ.Μ.Α. Αναφέρει σχετικά η δεύτερη παράγραφος του Προσχεδίου Δράσεως : «διεπιστώθη περαιτέρω η ανάγκη επεκτάσεως της δραστηριότητός της ώστε 1) να επιτύχη και πλήρη πολιτικόν έλεγχο 2) Να επεκταθή εις τας πόλεις και 3) Να αποκτήση εκφραστικόν όργανον υπό το κάλυμμα ίσως του Πατριωτικού Μετώπου». Η χρήση του συμπλεκτικού συνδέσμου και «να επιτύχη και πλήρη πολιτικόν έλεγχο» ενδεχομένως να υποδηλώνει ότι δεν υπήρχε άλλη στρατιωτική οργάνωση ή ότι ο στρατιωτικός έλεγχος ήταν ήδη δεδομένος, χωρίς ωστόσο να αποκλείεται η πιθανότητα

¹²⁷⁹ Φυλλάδιο της Ε.Ο.Κ. με τίτλο, *Ο Αγών*, 24 Νοεμβρίου 1961 (Αρχείο Άριστου Χρυσοστόμου).

¹²⁸⁰ Τ. Παπαδόπουλος, 30 Ιουλίου 2008, πρβλ. *Η Σημερινή*, «Η Οργάνωση "Ακρίτας" και η Τουρκοανταρσία 1963-64», Μέρος Α', 20 Οκτωβρίου 2008, συνέντευξη Χριστόδουλου Χριστοδούλου στο Λάζαρο Μαύρο και συνέντευξη στο συγγραφέα του Γιαννάκη Μάτση στις 28/1/2009.

¹²⁸¹ Το Πατριωτικό Μέτωπο ήταν μια πολιτική οργάνωση που διαδέχθηκε το Ε.Δ.Μ.Α. και κατευθυνόταν από το Μακάριο. Αρχή της οργάνωσης η 25^η Μαρτίου 1960. Σύντομα, ωστόσο, αποδυναμώθηκε και διαλύθηκε, βλ. σχετικά Σέρβας, *Κυπριακό-Ευθύνες*, σελ. 281, Παπαγεωργίου, *Από την Ζυρίχη εις τον Αττίλαν*, τόμος Α', σελ. 141.

μέχρι το Νοέμβριο του 1961 η «Οργάνωση» να μην είχε φθάσει σε ικανοποιητικό επίπεδο στρατιωτικής οργάνωσης. Επίσης, φαίνεται, ότι η «Οργάνωση» δεν είχε σκοπό μόνο την προετοιμασία για αντιμετώπιση των Τουρκοκυπρίων, αλλά είχε και πολιτική στοχοθεσία όπως εντοπίζεται και στο «σχέδιο Ακρίτας» το οποίο εξετάζεται στο επόμενο υποκεφάλαιο. Θα μπορούσε ακόμη να λεχθεί ότι η όλη προσπάθεια ήταν μια απόπειρα «συμπλήρωσης» του Πατριωτικού Μετώπου με στρατιωτικό σκέλος ή ακόμη και μια προσπάθεια του ίδιου του Π. Γιωρκάτζη να αποκτήσει τη δική του πολιτική επιρροή, αφού σύμφωνα πάντα με το Προσχέδιο Δράσεως ο «Κ. [Πολύκαρπος Γιωρκάτζης] θα παραμείνη ο συντονιστής και άμεσα υπεύθυνος δια την κατάρτιση της Ε.Ο.Κ. επί δυναμικής βάσεως και συλλογής πληροφοριών και θα δίδη κατά την κρίση του έκθεσιν επί των συλλεγομένων πληροφοριών αίτινες πιθανώς επηρεάζουσι την δράσιν της ΕΟΚ ή επιβάλλουσι την χάραξιν υπ' αυτής γραμμής δράσεως. Ο Κ., θα είναι επίσης υπεύθυνος δια την εξεύρεσιν των οικονομικών πόρων».¹²⁸² Η αναφορά του εγγράφου ότι ο Π. Γιωρκάτζης «θα παραμείνει συντονιστής» επιβεβαιώνει ότι η «Οργάνωση» ήταν από ιδρύσεώς της, υπό την καθοδήγηση και οιοινεί αρχηγία του.

Ο (Λ), Τάσσος Παπαδόπουλος ήταν υπεύθυνος «δια την οργάνωσιν της Π.Δ. [Πολιτικής Διαφώτισης] και του ελέγχου του έργου των ομάδων τούτων. Γενικώς δια την προετοιμασίαν διαφωτιστικού υλικού και πολιτικής κατατοπίσεως, την διεκπεραίωσιν της αλληλογραφίας ήτις έχει σχέσιν με την Π.Δ. και την σύνταξιν των σχετικών με την Π.Δ. διαταγών». Ο Μ., Φρίξος Πετρίδης θα αναλάμβανε την ευθύνη της συγγραφής φυλλαδίων και «πολιτικών διαφωτίσεων εν συνεννοήσει μετά του Λ. Ο Μ. περαιτέρω θα καταρτίση ομάδες επί μέρους συνεργατών προς ενίσχυσιν του έργου της διαφωτίσεως επί του μέρους και ειδικών θεμάτων (π.χ. θρησκευτικών, ηθικών, πολιτιστικών κλπ.) Την ίδρυσιν παραλλήλων οργανισμών επισήμως και εκ του εμφανούς οίτινες θα ασχολούνται με θέματα τα οποία ως εκ της φύσεως της δεν δύναται εκ του εμφανούς να αναλάβη η ΕΟΚ. Θα είναι ωσαύτως υπεύθυνος δια την δια τύπου προβολήν των θέσεων της ΕΟΚ». Ο (Ν), Νίκος Κόσης ήταν το εκτελεστικό όργανο της «Οργάνωσης» και είχε την ευθύνη της αλληλογραφίας και της υλικοτεχνικής υποστήριξης της «Οργάνωσης» με το Προσχέδιο Δράσεως να αναφέρει σχετικά : «ο Ν θα είναι το Εκτελεστικόν όργανον της Κεντρικής Επιτροπής και θα έχη την φροντίδα των συνδέσμων και γενικώς των μέσων επικοινωνίας της Κεντρικής Επιτροπής μετά των ομάδων Ε.Ο.Κ. Θα είναι υπεύθυνος δια τον διαχωρισμόν της αλληλογραφίας και την διαβίβασίν της είς το αρμόδιον μέλος της Κεντρικής Επιτροπής

---

¹²⁸² Αν και η επιλογή του Κ. μπορεί να είναι εντελώς τυχαία, ο αγωνιστής της Ε.Ο.Κ.Α. και φίλος του Π. Γιωρκάτζη, Ανδρέας Πασιαρδή ανέφερε ότι το ΚΒ ήταν το τελευταίο κωδικοποιημένο όνομα του Π. Γιωρκάτζη στον αγώνα του 1955-1959, συνέντευξη στο συγγραφέα του ταξίαρχου ε.α. Ανδρέα Πασιαρδή στις 28/7/2008.

αναλόγως του χαρακτήρος. (ήτοι δυναμικών ενεργειών εις Κ., πολιτικής φύσεως εις Α., κλπ). Θα είναι υπεύθυνος δια την εκτύπωσιν και πολυγράφησιν διαταγών και διαφωτιστικού υλικού και την εξερέσειν των αναγκαίων τεχνικών μέσων π.χ. τόπων εργασίας μελών της Κεντρικής επιτροπής, πολυγράφων κλπ. Θα είναι επιφορτισμένος με την τήρησιν των αρχείων της Ε.Ο.Κ.». Τέλος, ο (Ξ) Γιαννάκης Μάτσης, ήταν υπεύθυνος για την εκπαίδευση των στελεχών των ομάδων της Πολιτικής Διαφώτισης και «δια την διεκπεραίωσιν των πάσης φύσεως επαφών μετά των τομεαρχών ή εν γένει δια την προσωπικήν επαφήν μεθ' ουιουδήποτε όστις επιβάλλεται όπως έχει δια ζώσης επαφήν μετά μέλους της Κεντρικής Επιτροπής. Θα βοηθή τον Α. εις την οργάνωσιν της Π.Δ. και την ομαλήν διεξαγωγήν του έργου των ομάδων τούτων».

Σύμφωνα με την έκτη παράγραφο του εγγράφου : «*Ιδρύεται Κεντρική Επιτροπή Διαφωτίσεως εκ των γνωστών 5, οι οποίοι θα συνέρχονται τουλάχιστον άπαξ της εβδομάδος προς καθορισμό γενικής γραμμής και ανασκόπησιν του επιτελεσθέντος έργου (μέχρις άλλης διευθετήσεως. Οι 5 θα καλώνται υπ' εμού [Τάσσοσ Παπαδόπουλοσ] εις άπαντα τα έγγραφα υπό τα αρχικά Κ., Α., Μ., Ν., Ξ.,).* Στη δέκατη παράγραφο του εγγράφου η Ε.Ο.Κ. έθετε ως στόχο την «*επίτευξιν πλήρουσ συντονισμού μεταξύ Κυβερνήσεωσ και Βουλής υπό τον ελέγχον της Ε.Ο.Κ.*», μέσω των Πολύκαρπου Γιωρκάτζη (Κ) και Τάσσοσ Παπαδόπουλου (Λ), οι οποίοι θα φρόντιζαν «*ώσπε να επιτευχθή τούτο*». Στο εσωτερικό μέτωπο της ελληνοκυπριακής πλευράσ οι δύο υπουργοί που στελέχωναν την Ε.Ο.Κ. Π. Γιωρκάτζησ και Τ. Παπαδόπουλοσ, ως παλιά στελέχη της Ε.Ο.Κ.Α. ήταν η καλύτερη εγγύηση γι' αυτό το ζητούμενο, αφού σύμφωνα με μαρτυρίες που κατέγραψα «*προσέδιδαν στην Οργάνωση κύροσ και αξιοπιστία*».¹²⁸³

Στη δέκατη παράγραφο το Προσχέδιο Δράσεωσ αναφέρει ότι : «*ο Κ. θα έχη επαφάσ μετά του Π., [Αρχιεπίσκοποσ] ώστε να τον κατατοπίση επί του έργου μασ και της ανάγκησ μη υπάρξεωσ αντιθέσεωσ πολιτικήσ τακτικήσ. Επίσησ ο Κ. θα φροντίση να βολιδοσκοπήση ωρισμένουσ παράγοντασ επί της εξερέσεωσ χρηματικών πόρων δια την εξαγοράν ή ίδρυσιν νέου εκφραστικού οργάνου*». Με τα όσα αναφέρει και η επιστολή του Τ. Παπαδόπουλου περί ενημέρωσησ του Μακαρίου για την ύπαρξη της «Οργάνωσησ», προκύπτει ότι ο Αρχιεπίσκοποσ, αφού ενημερώθηκε είτε από τον Π. Γιωρκάτζη (όπωσ αναφέρει η πιο πάνω παράγραφοσ του Προσχεδίου Δράσεωσ) είτε και από άλλουσ πρωτεργάτεσ της

¹²⁸³ Από τις πλείστεσ συνεντεύξεισ που ο συγγραφέασ κατέγραψε έντονο είναι το στοιχείο της αφοσίωσησ αγωνιστών της Ε.Ο.Κ.Α. στο πρόσωπο του Πολύκαρπου Γιωρκάτζη. Σταχυολογώ μερικά ενδεικτικά επίθετα που πολλοί αγωνιστέσ χρησιμοποίησαν γι' αυτόν : «*πατέρασ-πανεξυπνοσ-οργανωτικόσ*», αλλά και ευμενή σχόλια για το Τάσσο Παπαδόπουλο «*εργατικότατοσ-ευφρέστατοσ-τίμοσ*».

«Οργάνωσης», «έδωσε τη συγκατάθεσή του» υποσχέθηκε ανάλογη βοήθεια, ενώ παρείχε και οικονομική στήριξη.¹²⁸⁴

Στη συνέχεια, αρχές του 1962,¹²⁸⁵ αφού ο Αρχιεπίσκοπος ήρε τους ενδοιασμούς και τις επιφυλάξεις του κάλεσε το Ν. Κόση να αναλάβει τη συγκρότηση ενός επιτελείου προσφέροντας έτσι πολιτική κάλυψη.¹²⁸⁶ Θυμάται σχετικά ο τελευταίος : «Κλήθηκα από τον Μακαριότατο αρχές του 1962 να αναλάβω ως επιτελάρχης. Επικεφαλής ήταν ο Πόλυς, αλλά εγώ ως βουλευτής είχα καλύτερη ευχέρεια κινήσεων. Σκοπός ήταν η άμυνα σε περίπτωση επίθεσης των Τούρκων διότι ερχόντουσαν πληροφορίες για όπλα. Δέχθηκα να αναλάβω και ενημέρωνα το Μακαριότατο για την πορεία της οργάνωσης»,¹²⁸⁷ ενώ ακριβώς την ίδια περίοδο ο Αρχιεπίσκοπος ζήτησε από τον Ανδρέα Αζίνα, να μεταβεί στην Αθήνα και να φέρει οπλισμό.¹²⁸⁸ Σύμφωνα και με το Χριστόδουλο Χριστοδούλου, δάσκαλο στο επάγγελμα, σε μια «πρώτη φάση» ο υπουργός Εσωτερικών διοχέτευε τους προβληματισμούς του για τους εξοπλισμούς των Τουρκοκυπρίων στο Μακάριο και σε μια «δεύτερη φάση αρχές του 1962» ο Αρχιεπίσκοπος που αρχικά ήταν πολύ διστακτικός, ενέκρινε τη δημιουργία της : «Είναι αλήθεια ότι ο Μακάριος ήταν πολύ επιφυλακτικός. Αφού όμως οι εξοπλισμοί των Τουρκοκυπρίων συνεχίζονταν, έδωσε την έγκρισή του στη δημιουργία της Οργάνωσης. Θυμάμαι μάλιστα που ο ίδιος ο Πόλυς με κάλεσε το Φθινόπωρο του 1962 και μου ανέθεσε τα καθήκοντα του βοηθού επιτελάρχη».¹²⁸⁹

Για το Μακάριο δεν ήταν η πρώτη φορά που ανέλαβε τη στήριξη μιας στρατιωτικής οργάνωσης. Το έπραξε ως Αρχιεπίσκοπος Κύπρου με τη δημιουργία της Ε.Ο.Κ.Α. το 1953,¹²⁹⁰ παρά τους ενδοιασμούς του για την ένοπλη μορφή που θα έπαιρνε ο ανταποικιακός αγώνας.¹²⁹¹ Με το θέμα της έκτασης των βρετανικών βάσεων να παραμένει εκκρεμές και με κίνδυνο να τιναχθούν στον αέρα οι συμφωνίες Ζυρίχης-

¹²⁸⁴ Τ. Παπαδόπουλος, 30 Ιουλίου 2008.

¹²⁸⁵ Αζίνας, *50 Χρόνια Σιωπής. Η Ώρα της Αλήθειας*, τόμος Γ', σελ. 936 : «Εκείνες τις δύσκολες μέρες, στις αρχές του 1962 με κάλεσε ο Μακάριος και μου είπε ότι αποφάσισε την ίδρυση στρατιωτικής οργάνωσης με γενικό υπεύθυνο τον Υπουργό Εσωτερικών Πολύκαρπο Γιωρκάτζη».

¹²⁸⁶ Αναφέρομαι στην επίσημη αποδοχή ύπαρξης της «Οργάνωσης» που εμπεριέχεται στην επιστολή Μακαρίου προς Γ. Παπανδρέου, 1 Μαρτίου 1964, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα*, τόμος Α', σσ. 301-306.

¹²⁸⁷ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Νίκου Κόση στις 13/7/2007, πρβλ. τη μαρτυρία του Νίκου Κόση στο Γεώργιος Ηλιάδης (επιμ.), *Πολύκαρπος Γιωρκάτζης (1955-1959) Μαρτυρίες*, εκδ. Λιβάνη, εκδ. Ιδρύματος Πολύκαρπος Γιωρκάτζη, Αθήνα 2009, σσ. 248-261.

¹²⁸⁸ Αζίνας, *50 Χρόνια Σιωπής. Η Ώρα της Αλήθειας*, τόμος Γ', σελ. 936.

¹²⁸⁹ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Χριστόδουλου Χριστοδούλου στις 28/1/2010 : «Ήταν πάντα πολύ προσεκτικός ο Μακάριος και πάντα τον συνέχε ο φόβος μήπως μας ξεφύγει η κατάσταση, συνεπώς η πρωτοβουλία δεν προέκυψε από το Μακάριο, απλώς την πρωτοβουλία ο Μακάριος σε κάποιο στάδιο την υιοθέτησε υπό την έννοια ότι είχε συμμεριστεί τις ανησυχίες, ότι ήταν υπαρκτοί οι κίνδυνοι και θα έπρεπε να υπάρξει μια στοιχειώδης άμυνα αντιμετώπισης της τουρκικής ανταρσίας που εξυφαινόταν έτσι ώστε να συνεπικουρούν αυτές οι δυνάμεις τις νόμιμες δυνάμεις του κράτους», πρβλ. *Η Σημερινή*, «Η Οργάνωση "Ακρίτας" και η Τουρκοανταρσία 1963-64», Μέρος Α', 20 Οκτωβρίου 2008, συνέντευξη Χριστόδουλου Χριστοδούλου στο Λάζαρο Μαύρο.

¹²⁹⁰ Γρίβας, *Απομνημονεύματα Αγώνος Ε.Ο.Κ.Α. 1955-1959*, σελ. 21.

¹²⁹¹ Ο.π., σελ. 16.

Λονδίνου, αλλά και με τις ενέργειες των Τουρκοκυπρίων που εξοπλιζόνταν συνέχεια το επανέλαβε, όπως καταγράφεται σε υπηρεσιακό σημείωμα της Κ.Υ.Π. Ελλάδας, το Μάιο του 1960. Έτσι ως νόμιμα εκλεγμένος πρόεδρος και χωρίς να έχει ακόμη αναλάβει την εκτελεστική εξουσία : «*την 26.5.60, κατόπιν εντολής του Αρχιεπισκόπου, επανιδρύθη η Ε.Ο.Κ.Α. υπό μορφήν επαναλειτουργίας 12 τομέων καλυπτόντων ολόκληρην την νήσον και σκοπόν την προάσπισιν του Ελληνικού στοιχείου εις περίπτωσιν δυναμικών ενεργειών των Τουρκοκυπρίων. Η αρχηγία της επανασυσταθείσης μαχητικής οργανώσεως των Κυπρίων ανετέθη εις τον μετριοπαθή ΠΑΥΛΟΝ ΠΑΥΛΑΚΗ, πρώην διακεκριμένον τομεάρχην της Ε.Ο.Κ.Α.*», ενώ σε άλλη παράγραφο του σημειώματος αναφερόταν : «*Δια της επανεισευργίας των 12 τομέων της Ε.Ο.Κ.Α. η Ελληνοκυπριακή Ηγεσία θα δύναται να πληροφορήται επί πάσης ενεργείας των Τούρκων της νήσου καθώς επίσης των Βρεττανών και των κομμουνιστών*». ¹²⁹² Με δεδομένο λοιπόν ότι το Μάιο του 1960 ο Μακάριος έδωσε εντολή επανίδρυσης της Ε.Ο.Κ.Α., εγείρεται αναπόφευκτα το ερώτημα αν η τελευταία είχε διαλυθεί ή υπήρχε ευρισκόμενη σε αδράνεια.

Ο τέως πρόεδρος της Κυπριακής Δημοκρατίας Τ. Παπαδόπουλος και πρωτεργάτης της «Οργάνωσης», επισημαίνει ότι : «*μια ομάδα τομεαρχών της Ε.Ο.Κ.Α. (και άλλοι επιφανείς αγωνιστές του απελευθερωτικού αγώνα) που υποστήριζαν την Κυπριακή Δημοκρατία και τον Αρχιεπίσκοπο Μακάριο αφού παρέμειναν συνδεδεμένοι από το 1959 και χωρίς να είναι «θεσμοποιημένοι» με οποιοδήποτε τρόπο, κατά καιρούς είχαν συναντήσεις και επικοινωνίες είτε κατά μικρότερες ομάδες είτε σε ευρύτερες σε ολόκληρη την Κύπρο*». ¹²⁹³ Με άλλα λόγια, η διάλυση της Ε.Ο.Κ.Α. είχε αφενός γίνει, ουσιαστικά όμως σε επίπεδο πρώην μελών διατηρείτο κατά κάποιο τρόπο ζωντανή. Χωρίς να υπάρχει σαφής εικόνα για το ποια ήταν η ετοιμότητα, ο αριθμός στελεχών, η μορφή, η δυνατότητά της ή ακόμη ο όποιος αριθμός όπλων της, «*η Ε.Ο.Κ.Α. διατηρήθηκε έως το 1960*» ¹²⁹⁴ και πάνω σε αυτό το μη θεσμοποιημένο πλαίσιο όπως και πάλι επιβεβαιώνεται από την επιστολή του Τ. Παπαδόπουλου, στηρίχθηκε ο Π. Γιωρκάτζης για τη συγκρότηση της «Οργάνωσης».

Ο Αρχιεπίσκοπος ενημερώθηκε για την πορεία της «Οργάνωσης» και την ύπαρξη μικρών ομάδων που λειτουργούσαν εν είδει μικρών πυρήνων το Νοέμβριο του 1961, οι οποίες αρχές του 1962 με επικεφαλής το Ν. Κόση ανασυγκροτήθηκαν και οργανώθηκαν

¹²⁹² Ηλιάδης, *Το Απόρρητο Ημερολόγιο της Κ.Υ.Π. για την Κύπρο*, Πληροφοριακών Δελτίων Κ.Υ.Π., προς Υπουργείο Εξωτερικών, 30-5-1960, σελ. 269, πρβλ. και συνέντευξη στο συγγραφέα του Παύλου Παυλάκη στις 10/5/2009 : «*Τον Ιούνιο του 1960 ο Μακάριος έβλεπε ότι δεν θα κατέληγαν σε συμφωνία με τους Άγγλους και ήθελε να εξοπλίσω πάλι την Οργάνωση και τότε πήγα στην Αθήνα για να βρω οπλισμό και να επανασυσταθεί η Ε.Ο.Κ.Α. Ενώ βρισκόμουν στην Αθήνα και έκανα τις επαφές μου, μου τηλεφώνησαν ότι κατέληξαν σε συμφωνία με τις βάσεις για το θέμα της ανεξαρτησίας και δεν υπήρχε λόγος να συνεχίσω*».

¹²⁹³ Τ. Παπαδόπουλος, 30 Ιουλίου 2008.

¹²⁹⁴ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Παύλου Παυλάκη στις 10/5/2009.

καλύτερα.¹²⁹⁵ Την ίδια περίοδο, αρχές του 1962, συγκροτήθηκε και ένα «στρατιωτικό επιτελείο»¹²⁹⁶ που λειτούργησε ως «Αρχηγείον»¹²⁹⁷ όπως επιβεβαιώνεται και από έγγραφο του μέλους της στο Υπαρχηγείο Αμμοχώστου, Λουκή Χατζηλουκά, δασκάλου από το Φρέναρος : «[...] Η Οργάνωσις θα διευθύνεται από το ΑΡΧΗΓΕΙΟΝ το οποίον αποτελούν ο Αρχηγός, ο Υπαρχηγός και ο Επιτελάρχης. Ο Επιτελάρχης εργάζεται με μίαν ομάδα και έτσι το Επιτελείον Αρχηγείου αποτελείται από 5 Γραφεία, ήτοι : α) Εκπαιδύσεως και Επιχειρήσεων β) Οργανώσεως και μελετών γ) Διαφωτίσεως και Προπαγάνδας δ) Πληροφοριών και Ασφαλείας ε) Διοικητικής μερίμνης και Επικοινωνιών [...]».¹²⁹⁸ Σύμφωνα με τις μαρτυρίες που δόθηκαν στο συγγραφέα, το στρατιωτικό επιτελείο - Αρχηγείο, δεν είχε αυστηρή στρατιωτική δομή, ούτε θα πρέπει να ερμηνευθεί με αυστηρούς στρατιωτικούς όρους.¹²⁹⁹ Αρχηγός ήταν ο Π. Γιωρκάτζης,¹³⁰⁰ υπαρχηγός ο Τ. Παπαδόπουλος,¹³⁰¹ και «επιτελάρχης»,¹³⁰² ο βουλευτής του Πατριωτικού Μετώπου Ν. Κόσης, με καθήκοντα οργανωτικού υπευθύνου και συντονιστή όλων των ομάδων κρούσεως. Ο Γλ. Κληρίδης είχε την υπευθυνότητα του «Κεντρικού Γραφείου Επιχειρήσεων (Τρίτον γραφείο)».¹³⁰³ Ρόλο πρωτεργάτη είχαν ο «γιωρκατζικός»¹³⁰⁴

---

¹²⁹⁵ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Νίκου Κόση στις 2/4/2009, πρβλ. και συνέντευξη στο συγγραφέα του Γιαννάκη Μάτση στις 28/1/2009 : «Ενημερώναμε τον Αρχιεπίσκοπο για την πορεία της Οργάνωσης ακόμη και στο Προεδρικό Μέγαρο».

¹²⁹⁶ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Νίκου Κόση στις 13/7/2007.

¹²⁹⁷ Όπως αναφέρεται σε δισέλιδο πρακτικό με τίτλο : «ΚΑΝΟΝΙΚΗ ΜΗΝΙΑΙΑ ΣΥΣΚΕΨΙΣ ΟΡΓΑΝΩΣΕΩΣ», Μάιος 1963, (Αρχείο Νίκου (Ψωμά) Ιωάννου), βλ. επίσης και Παπαγεωργίου, *Από την Ζυρίχην εις τον Αττίλαν*, τόμος Α', σελ. 221.

¹²⁹⁸ Αρχείο Λουκή Χατζηλουκά μέλους του Υπαρχηγείου Αμμοχώστου της «Οργάνωσης». Για την παραχώρηση του Αρχείου, είμαι ευγνώμων στη γυναίκα του Κυριακή Χατζηλουκά και στην κόρη του Ειρήνη Μαυρή.

¹²⁹⁹ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Νίκου Κόση στις 13/7/2007, του Σπύρου Παπαγεωργίου στις 6/11/2007, του Νίκου (Ψωμά) Ιωάννου στις 19/6/2008.

¹³⁰⁰ Τ. Παπαδόπουλος, 30 Ιουλίου 2008, επίσης Τ.Ν.Α. (U.K.), DEFE 25/19, Reinforcement of Cyprus August 1962-December 1963, Commander British Forces Joint Intelligence Group (Cyprus) to the M.O.D, "The Threat of Internal Security Situation in Cyprus", 20 December 1963 : [...] EAK (or EOK), led by the Minister of the interior [...], συνέντευξη στο συγγραφέα του Νίκου Κόση στις 8/7/2008 και του Γλαύκου Κληρίδη στις 18/1/2008.

¹³⁰¹ Niyazi Kizilyurek, *Γλαύκος Κληρίδης Η πορεία μιας χώρας*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2006, σελ. 71 και συνέντευξη στο συγγραφέα του Νίκου Κόση στις 8/7/2008.

¹³⁰² Συνέντευξη στο συγγραφέα του Νίκου Κόση στις 8/7/2008 : «Αρχηγός ήταν ο Πολύκαρπος Γιωρκάτζης χωρίς να φαίνεται πολύ. Περισσότερο φαινόμενον εγώ αφού είχα περισσότερη ευχέρεια κινήσεων. Ήμουν ο επιτελάρχης, ο υπεύθυνος των εκπαιδύσεων. Υπαρχηγός ήταν ο Τάσος Παπαδόπουλος. Είχαμε μια ομάδα η οποία μας έφερνε πληροφορίες για το πως συμπεριφέρονταν οι Τούρκοι από πλευράς στρατιωτικής οργάνωσης. Εμείς τότε αρχίσαμε όσοι ήμασταν συναγωνιστές επειδή είχαμε κάποια στρατιωτική εκπαίδευση και είχαμε επιρροή στον κόσμο των αγωνιστών. Έπρεπε κάποιος να βρεθούν να οργανώσουν μια κατάσταση και την οργανώσαμε. Η εκπαίδευση των ομάδων άρχισε με στόχο αν επιτεθούν κάποτε οι Τούρκοι να μπορούμε να αμυνθούμε. Την εκπαίδευση την αναλάμβανα εγώ. Εγώ ήμουν ο υπεύθυνος για την εκπαίδευση σ' όλη την Κύπρο. Είχαμε στρατολογήσει αρκετό κόσμο και μέχρι το 1963 είχαμε κοντά στις 8000 μέλη. Τα όπλα που είχαμε ήταν ό,τι έμεινε από τον αγώνα της Ε.Ο.Κ.Α. Είχαμε φέρει ορισμένα όπλα από την Αίγυπτο. Διάφοροι φίλοι έφεραν ορισμένο οπλισμό από την Ελλάδα. Είχα εγώ ένα συγγενή από τη Λεμεσό νοικιάσαμε ένα σκάφος και πήγε δυο-τρεις φορές στην Αίγυπτο και μας έφερε όπλα».

¹³⁰³ Kizilyurek, *Γλαύκος Κληρίδης Η πορεία μιας χώρας*, σελ. 71 και Τ. Παπαδόπουλος, 30 Ιουλίου 2008.

¹³⁰⁴ Δημητρίου Θεοφάνη, *Πολιτικά Εγκλήματα Αγνώστες Ιστορικές Πτυχές 1960-1978*, εκδ. Επιφανίου, Λευκωσία 2007. σελ. 42.

Φρίξος Πετρίδης, γυμνασιάρχης του Παγκύπριου Γυμνασίου Λευκωσίας¹³⁰⁵ και ο βουλευτής της Ελληνικής Κοινοτικής Συνέλευσης, Γιαννάκης Μάτσης που παρέμεινε στην «Οργάνωση» μέχρι και τις 28 Οκτωβρίου 1962, όταν υπέβαλε την παραίτησή του στον πρόεδρο Μακάριο.¹³⁰⁶ Σύμφωνα με το Χριστόδουλο Χριστοδούλου του οποίου τα καθήκοντα ήταν η γραφειακή διεκπεραίωση εγκυκλίων, διαταγών, προκηρύξεων και πρακτικών συνεδριάσεων, αρχηγός και υπαρχηγός είχαν κυρίως οργανωτικά και διοικητικά καθήκοντα με τον Π. Γιωρκάτζη να γνωρίζει για την πρόοδο, τα προβλήματα, αλλά και τα στρατιωτικά σχέδια της «Οργάνωσης».¹³⁰⁷

Η «Οργάνωση» δεν βρήκε δυσκολίες στη στελέχωσή της. Άνδρες της Ε.Ο.Κ.Α.¹³⁰⁸ που υπήρξαν συναγωνιστές του υπουργού Εσωτερικών, αποτέλεσαν την καλύτερη «στρατιωτική ζύμη».¹³⁰⁹ Σε πολλούς από αυτούς ο υπουργός Εσωτερικών έκανε «μικρές χάρες»¹³¹⁰ και φρόντιζε να συσφίγγει τις σχέσεις του με βαπτίσεις παιδιών τους. Έτσι στα πρώτα στάδια (1961 έως το καλοκαίρι του 1963) «μυημένοι»¹³¹¹ στην «Οργάνωση» ήταν έμπιστοι αγωνιστές της Ε.Ο.Κ.Α., αστυνομικοί και αξιωματικοί του Κυπριακού Στρατού όπως οι Νίκος (Ψωμάς) Ιωάννου, Νίκος Παστελλόπουλος, Αντωνάκης Σολομώντος Χρίστος Μασωνίδης, Μάριος Σταυρίδης, Νίκος Βαρναβίδης, Ανδρέας Πασιαρδής, Αντωνάκης Ηλία και πολλοί άλλοι.¹³¹²

Το πολιτικό κέλυφος της «Οργάνωσης» αποτελούσαν ο Σύνδεσμος Αγωνιστών Πόλεως και Επαρχίας Λεμεσού (Σ.Α.Π.Ε.Λ.) που όπως αναφέρθηκε δημιουργήθηκε στις 4 Δεκεμβρίου 1960 με πρωτεργάτη και γενικό γραμματέα τον Άριστο Χρυσοστόμου, στενό φίλο του Π. Γιωρκάτζη, μέσω του οποίου ο υπουργός Εσωτερικών είχε πετύχει τον «απόλυτο έλεγχο»¹³¹³ των αγωνιστών και ο Σύνδεσμος Αγωνιστών Ε.Α.Λ. (Ενωση Αγωνιστών Λευκωσίας) που αρχικά δημιουργήθηκε στη Λευκωσία στις 17 Ιανουαρίου

¹³⁰⁵ T.N.A. (U.K.), WO 386/2, Intelligence reports : Joint Intelligence (Cyprus 1964), Security Intelligence Report No.36, 17 Ιανουαρίου 1964, Μηνάς, *Η Εθνική Αυτοματαιώση του Ελληνισμού στην Κύπρο*, τόμος Α', σελ. 173. Ο Φρίξος Πετρίδης μετά τις διακοινοτικές ταραχές παρουσιάστηκε στον Βρετανό στρατηγό Peter Young ως διοικητής της *Οργάνωσης*, βλ. σχετικά Κληρίδης, *Η Κατάθεσή μου*, τόμος 1, σελ. 246.

¹³⁰⁶ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Γιαννάκη Μάτση στις 28/1/2009 : «Συμμετείχα στην οργάνωση ως κύριος οργανωτής μέχρι την 28^η Οκτωβρίου 1962. Υπέβαλα τότε την παραίτησή μου για λόγους εσωτερικής διαφωνίας, βλέποντας ότι αυτό που γινότανε ήταν πολύ παρακινδυνευμένο και ότι θα οδηγούσε σε έκτροπα φεύγοντας στο εξωτερικό για σπουδές».

¹³⁰⁷ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Χριστόδουλου Χριστοδούλου στις 28/1/2010.

¹³⁰⁸ Κληρίδης, *Η Κατάθεσή μου*, τόμος 1, σελ. 235, πρβλ. Packard, *Getting it Wrong Fragments from a Cyprus Diary 1964*, σελ. 368, υποσημείωση 2.

¹³⁰⁹ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Σπύρου Παπαγεωργίου στις 6/11/2007.

¹³¹⁰ Markides, *The Rise and Fall of the Cyprus Republic*, σσ. 91-92, συνέντευξη στο συγγραφέα του Νίκου Κόση στις 6/9/2007 : «Ο Γιωρκάτζης φρόντιζε με κάθε τρόπο την επαγγελματική αποκατάσταση πολλών αγωνιστών. Δημιουργούσε μαζί τους πολύ καλές σχέσεις».

¹³¹¹ Συνέντευξη στο συγγραφέα του ταξίαρχου ε.α. Ανδρέα Πασιαρδή στις 23/7/2008 και υποστράτηγου ε.α. Νίκου Βαρναβίδη στις 8/8/2008.

¹³¹² Συνέντευξη στο συγγραφέα του Νίκου (Ψωμά) Ιωάννου στις 19/6/2008 και συνέντευξη στο συγγραφέα του ταξίαρχου ε.α., Χρίστου Μασωνίδη στις 28/2/2008.

¹³¹³ Χριστόδουλος Βενιαμίν, *Τα Δύσκολα Χρόνια Οι Αναμνήσεις μιας Ζωής*, τόμος Α', εκδ. Επιφανίου, Λευκωσία 2008, σελ. 38.

1961 και στη συνέχεια σε άλλες πόλεις.¹³¹⁴ Οι Ενώσεις Αγωνιστών αποτέλεσαν «αδιαμφισβήτητα, τον κύριο τροφοδότη της Οργάνωσης»,¹³¹⁵ και οι πρώην τομεάρχες που ήταν απόλυτα νομιμόφρονες στον υπουργό Εσωτερικών συσπειρώθηκαν γύρω από αυτές και τις ενδυνάμωσαν με την ίδια την «Οργάνωση» να καλεί με σχετική εγκύκλιό της τους αγωνιστές να επισκέπτονται και να συχνάζουν στην Ε.Α.Λ. αναφέροντας σχετικά :

Οι αγωνιστές της Ε.Ο.Κ.Α. οργανώθηκαν στην Ε.Α.Λ. δια να ενισχυθούν μεταξύ των, να ενώσουν τας δυνάμεις των και να προχωρήσουν με συναδελφική αλληλεγγύη εις τον σκοπόν των, εξυπηρετούντες εν τω μεταξύ των κοινωνιών των. Συχνάζετε στην Ε.Α.Λ. και με την παρουσίαν σας δώστε ζωήν σε αυτή. Περνάτε τακτικά από την Ε.Α.Λ. και κάμετε την τον συνήθη τόπο των φιλικών σας συναντήσεων. Στην Ε.Α.Λ. μπορείτε να λύσετε πολλά σας προβλήματα και να συμβάλετε σιγά σιγά σαν σύνολο στην λύσιν πολλών προβλημάτων. Μόνον με τον τρόπον αυτόν η Ε.Α.Λ. θα δυναμώσει και με τον καιρόν θα αποβή σημαντικός παράγων του κοινωνικού και πολιτικού βίου της Κύπρου. Στην ένωση των μελών της Ε.Α.Λ. και την δυνατή συναδέλφωσιν του ο Εθνικόφρων κόσμος της Κύπρου στηρίζει πολλές ελπίδες. Δειχθήτε άξιοι των ελπίδων αυτών και πραγματοποιήστε τες.

ΕΘΝΙΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΙΣ ΚΥΠΡΟΥ¹³¹⁶

Λόγω των «αντικομμουνιστικών αισθημάτων»¹³¹⁷ του υπουργού Εσωτερικών Π. Γιωρκάτζη οι κομμουνιστές αποκλείονταν¹³¹⁸ από την «Οργάνωση» ως «εθνικώς υπόλογοι και μειωμένης μαχητικότητας». ¹³¹⁹ Έτσι λοιπόν, πολλές εγκύκλιοι της «Οργάνωσης» είχαν αντικομμουνιστικό περιεχόμενο με μια από αυτές να αναφέρει σχετικά : [...] *Οφείλουμε όλοι να συνειδητοποιήσουμε, να πιστέψουμε βαθειά μέσα μας, πως το εθνικό μέλλον του τόπου μας, αυτό που εμείς έχουμε θέσει σαν στόχο και σκοπό μας, απειλείται εξ ίσου και ανά*

¹³¹⁴ Ο Φιλελεύθερος, 17 Ιανουαρίου 1961 : «Επτά τομεάρχαι της Επαρχίας Λευκωσίας, οι κύριοι Νίκος Κόσης, βουλευτής, Ανδρέας Σεϊτάνης, Νεόφυτος Σοφοκλέους, Γεώργιος Γεωργιάδης, Νίκος Ιωάννου, Λούης Λουκιδής, και Τεύκρος Λοϊζου, συνεκρότησαν προπές σύσκεπιν εις το σωματείον Τράστ, αποφασίσαντες την σύμπηξιν Συνδέσμου Αγωνιστών Κύπρου». Λόγω της ύπαρξης του Σ.Α.Π.Ε.Λ. δεν δημιουργήθηκε Ένωση Αγωνιστών Λεμεσού.

¹³¹⁵ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Χριστόδουλου Χριστοδούλου στις 28/1/2010.

¹³¹⁶ Εγκύκλιος Ε.Ο.Κ. με τίτλο : «Γνωριμία και συναδέλφωσις», χ.χ., (Αρχείο αντιστράτηγου ε.α. Χαράλαμπος Λόττα).

¹³¹⁷ Άγων τεύχος 1, Ιούλιος 1963, Κρανιδιώτης, *Ανοχύρωτη Πολιτεία Κύπρος 1960-1974*, τόμος Α', σελ. 34.

¹³¹⁸ Για τον αντικομμουνιστικό σκοπό της «Οργάνωσης» βλ. Σοφοκλέους, *Πάλη για την Ελευθερία Ενδογενείς Αντιπαραθέσεις*, τόμος Β', σελ. 424, πρβλ. Καραγιάννης, *Οι Μάχες της Μανσούρας*, σελ. 5 και Παπαγεωργίου, *Από την ΕΟΚΑ στην ΕΟΚΑ Β' Αναμνήσεις και αποτιμήσεις*, τόμος 1, σσ. 211-216, βλ. και προκηρύξεις της «Οργάνωσης» με αντικομμουνιστικό περιεχόμενο, εκ των οποίων μιας παραθέτω σχετικό απόσπασμα. Τίτλος : «Προς όλας τας ομάδας Ε.Ο.Κ. και Π.Δ.», αποστολέας Τμήμα Πολιτικής Διαφώτισης : «Ο αγών μας όμως είναι διμέτωπος, διότι έχουμε να αγωνισθώμεν σκληρά και εναντίον άλλου σοβαρού εχθρού, των κομμουνιστών, οι οποίοι αποτελούν δια την Κύπρον εξ ίσου σοβαρόν κίνδυνον, διότι και αυτοί επιδιώκουν την υποδούλωσιν της Κύπρου εις το ολοκληρωτικόν καθεστώς του κομμουνισμού, που είναι εντελώς αντίθετον των αρχών της ελευθερίας, δια την οποία ηγωνίσθημεν και αγωνιζόμεθα. [...] Το ΑΚΕΛ δεν θέλει την Κύπρο Ενωμένην με την Ελλάδα. Την θέλει να είναι χωρισμένη, αλλά να εξουσιάζη για να την μετατρέψη σε όργανον του Διεθνούς Κομμουνισμού και της Ρωσικής πολιτικής. Το κομμουνιστικό ΑΚΕΛ είναι ο δούρειος ίππος με τον οποίον ο διεθνής κομμουνισμός προσπαθεί να κυριεύση την εθνικήν Ελληνικήν Κύπρον. Είναι εθνικός κίνδυνος», (Αρχείο αντιστράτηγου ε.α. Χαράλαμπος Λόττα).

¹³¹⁹ Παπαγεωργίου, *Από την ΕΟΚΑ στην ΕΟΚΑ Β' Αναμνήσεις και αποτιμήσεις*, τόμος 1, σελ. 213.

πάσαν στιγμήν κινδυνεύει από τους απάτριδες κομμουνιστές. Τούτο επιβάλλει στον καθένα μας περισσότερη προσοχή και προτάσσει καθήκον επιπρόσθετο [...].¹³²⁰

Μετά το τέλος του αγώνα η καχυποψία απέναντι στο Α.Κ.Ε.Λ. εξαιτίας της «αμφιλεγόμενης στάσης του στον αντιαποικιακό αγώνα»,¹³²¹ η λειτουργία του στη βάση ενός ορθόδοξου κομμουνιστικού κόμματος, αφού ακολουθούσε το «τυπικό» των κομμουνιστικών κομμάτων, όπως για παράδειγμα τον εορτασμό της επετείου της Οκτωβριανής Επανάστασης,¹³²² αλλά και η βαθιά ριζωμένη αντιπαλότητα Αριστεράς και Δεξιάς που εκδηλώθηκε και κατά τη διάρκεια του αγώνα της Ε.Ο.Κ.Α.¹³²³ δημιούργησε ένα ισχυρό αντικομμουνιστικό και «αντιακελικό»¹³²⁴ πλαίσιο. Ο υπουργός Εσωτερικών «πολεμούσε» τον κομμουνισμό και το κόμμα που υιοθετούσε την ιδεολογία του¹³²⁵ σε μια εποχή που η κορύφωση του ψυχρού πολέμου είχε αντίκτυπο και στο πολιτικό σκηνικό της ανεξάρτητης Κυπριακής Δημοκρατίας¹³²⁶ με άλλη μια προκήρυξη να αναφέρει σχετικά :

Οι Τούρκοι είναι ο υπ' αριθμόν 1 εχθρός, διότι έχουν ως σκοπόν την διχοτόμησιν της Κύπρου και πολιτικά και εδαφικά. Θα τους αντιμετωπίσωμεν με κάθε μέσον και δεν θα επιτρέψωμεν ποτέ να επιτύχουν εις τας επιδιώξεις των. Ο αγών μας όμως είναι διμέτωπος, διότι έχομεν να αγωνισθώμεν σκληρά και εναντίον άλλου σοβαρού εχθρού, των κομμουνιστών, οι οποίοι αποτελούν δια την Κύπρον εξ ίσου σοβαρόν κίνδυνον, διότι και αυτοί επιδιώκουν την υποδούλωσιν της Κύπρου εις το ολοκληρωτικόν καθεστώς του κομμουνισμού, που είναι εντελώς αντίθετον των αρχών της ελευθερίας, δια την οποία ηγωνίσθημεν και αγωνιζόμεθα. [...] Το ΑΚΕΛ δεν θέλει την Κύπρον Ενωμένην με την Ελλάδα. Την θέλει να είναι χωρισμένη, αλλά να την εξουσιάζη για να την μετατρέψη σε όργανον του Διεθνούς Κομμουνισμού και της Ρωσικής πολιτικής. Το κομμουνιστικό ΑΚΕΛ είναι ο δούρειος ίππος με τον οποίον ο διεθνής κομμουνισμός προσπαθεί να κυριεύση την εθνικήν Ελληνικήν Κύπρον. Είναι εθνικός κίνδυνος. Αγωνισταί της ελευθερίας: Σταθήτε ηνωμένοι και ακλόνητοι έναντι του κομμουνισμού.¹³²⁷

Εκτός από τους κομμουνιστές από την «Οργάνωση» αποκλείστηκαν και όσοι «αντιστρατεύονταν την πολιτική Μακαρίου»,¹³²⁸ για τον αποκλεισμό των οποίων γίνεται περαιτέρω αναφορά στο επόμενο υποκεφάλαιο. Όσοι δηλαδή ήταν φανατικά ενωτικοί, πολέμιοι της Ζυρίχης και εξακολουθούσαν να οραματίζονται την ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα, δεν ήταν επιθυμητοί στην «Οργάνωση». Χωρίς να σημαίνει ότι όσοι ήταν εντός της «Οργάνωσης» απεμπόλησαν τον ενωτικό τους πόθο, ο αποκλεισμός των

¹³²⁰ Εγκύκλιος Ε.Ο.Κ. με τίτλο : «Οι Κομμουνισταί και ημείς από το ΑΡΧΗΓΕΙΟΝ Γραφείον Διαφωτίσεως», χ.χ., (Αρχείο Νίκου Ψωμά Ιωάννου).

¹³²¹ Βαγγέλης Κουφουδάκης, *Κύπρος : ένα σύγχρονο πρόβλημα σε ιστορική προοπτική*, μετάφραση Γιώργος Δεμερτζίδης, εκδ. Πατάκης, Αθήνα 2008, σελ. 183.

¹³²² Ηλιάδης, *Το Απόρρητο Ημερολόγιο της Κ.Υ.Π. για την Κύπρο*, σελ. 76.

¹³²³ Holland, *Britain and the Revolt in Cyprus, 1954-1959*, σελ. 203.

¹³²⁴ Μιχάλης Πουμπουρής, *Μέρες Δοκιμασίας*, Λευκωσία 1993, σελ. 5.

¹³²⁵ Markides, *The Rise and Fall of the Cyprus Republic*, σελ. 13.

¹³²⁶ Κουφουδάκης, *Κύπρος : ένα σύγχρονο πρόβλημα σε ιστορική προοπτική*, σελ. 189.

¹³²⁷ Προκήρυξη Ε.Ο.Κ. με τίτλο : «Προς όλας τας ομάδας ΕΟΚ και Π.Δ», χ.χ., (Αρχείο Λουκή Χατζηλουκά).

¹³²⁸ Μηνάς, *Η Εθνική Αυτοματαίωση του Ελληνισμού στην Κύπρο*, τόμος Α', σελ. 174.

ενωτικών-αντιζυριχικών έχει την αιτία του στο σχίσμα των αγωνιστών σε Διγενικούς-Μακαριακούς-Γιωρκατζικούς, γεγονός που προκάλεσε ποικίλες αντιπαραθέσεις.

Αρχικά το Αρχηγείο της «Οργάνωσης» στεγαζόταν στη Λευκωσία στο σπίτι που διέμεναν οι Ν. Κόσης, Ν. Ιωάννου (Ψωμάς) και Π. Γιωρκάτζης, στην περιοχή Μετοχίου πίσω από το Υπουργείο Γεωργίας, στην οδό Βυζαντίου 8¹³²⁹ και εντός του 1962 το Αρχηγείο μεταφέρθηκε σε κτήρια της Παιδαγωγικής Ακαδημίας Κύπρου.¹³³⁰ Εκτός του Αρχηγείου δημιουργήθηκαν σύμφωνα με το αρχείο του Λ. Χατζηλουκά, αλλά και μαρτυρίες που καταγράφηκαν, έξι Υπαρχηγεία σ' όλες τις πόλεις με διοικητική ιεραρχία και δομή όμοια με του Αρχηγείου :

[...] Καθ' άπασαν την νήσον υπάρχουν 6 εν όλω Υπαρχηγεία, ανάλογα με τον αριθμό των πόλεων : α) Λευκωσίας β) Κερύνειας γ) Αμμοχώστου δ) Λάρνακος ε) Λεμεσού στ) Πάφου. Διάρθρωσις Υπαρχηγείου : Αρχηγός Υπαρχηγείου - Βοηθός (Υπαρχηγός), ο οποίος εκτελεί χρέη Επιτελάρχου : 5 Επιτελικά γραφεία, ήτοι : α) Εκπαιδύσεως και επιχειρήσεως, β) Οργανώσεως και μελετών γ) Δια φωτίσεως και Προπαγάνδας, δ) Πληροφοριών και Ασφάλειας ε) Διοικητικής Μεριμνης και Επικοινωνιών. Διοικητής (Δυνάμεων) Πόλεως και δύο βοηθοί, Διοικητής (Δυνάμεων) Υπαίθρου και δυο βοηθοί. Τα πρόσωπα αυτά είναι διάφορα από τον Αρχηγόν και Υπαρχηγόν Υπαρχηγείου. Έκαστον Επιτελικόν Γραφείον θα διευθύνεται από δυο πρόσωπα [...].¹³³¹

Τα Υπαρχηγεία στελεχώθηκαν από έμπιστα προς τον υπουργό Εσωτερικών άτομα και η συγκρότησή τους άρχισε με βάση και το «ΠΡΟΣΧΕΔΙΟΝ ΔΡΑΣΕΩΣ ΕΟΚ» προς το τέλος του 1961 ή και αρχές του 1962. Στη Λευκωσία αρχηγός του Υπαρχηγείου ήταν το στέλεχος της Κ.Υ.Π. Νίκος (Ψωμάς) Ιωάννου, ο οποίος κατ' εντολή του Π. Γιωρκάτζη οργάνωσε την άμυνα της πρωτεύουσας. Τοποθέτησε υπό τις διαταγές του το Σπύρο Νικολάου που εργαζόταν στις Κυπριακές Αερογραμμές ως Διοικητή Πόλεως και βοηθούς του τους Γεώργιο Θεοφυλάκτου και Λεωνίδα Στεφανίδη, ενώ έγινε και διαχωρισμός της Λευκωσίας σε τομείς¹³³² που αντιστοιχούσαν σε ζώνες ευθύνης σε περίπτωση που ξεσπούσαν οποιεσδήποτε διακοινοτικές συγκρούσεις. Υπεύθυνοι των τομέων ήταν μέλη της Κ.Υ.Π. και άνδρες του Κυπριακού Στρατού.¹³³³

¹³²⁹ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Νίκου Κόση στις 8/7/2008, του Νίκου (Ψωμά) Ιωάννου στις 10/12/2007 και 19/6/2008 και του ταξίαρχου ε.α. Ανδρέα Πασιαρδή στις 23/7/2008 : «Το σπίτι του Γιωρκάτζη λειτούργησε αρχικά ως αρχηγείο. Θυμάμαι που φέρναμε παλιά όπλα εκεί και εγώ τα καθάριζα. Υπήρχαν πληροφορίες ότι οι Τούρκοι εξοπλιζόνταν».

¹³³⁰ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Νίκου Κόση στις 8/7/2008 και Νίκου (Ψωμά) Ιωάννου στις 10/12/2007.

¹³³¹ Χειρόγραφες σημειώσεις Λουκή Χατζηλουκά, 31 Οκτωβρίου 1962, Οι σημειώσεις φαίνεται ότι κρατήθηκαν μετά από συνάντηση του/των με το λοχαγό της ΕΛ.ΔΥ.Κ. Ιωάννη Μπραβάκο, (Αρχείο Λουκή Χατζηλουκά).

¹³³² Έγγραφο με τη Δομή της «Οργάνωσης» στη Λευκωσία, (Αρχείο Νίκου (Ψωμά) Ιωάννου), βλ. σχετικά στο Παράρτημα.

¹³³³ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Νίκου (Ψωμά) Ιωάννου στις 10/12/2007 και 19/6/2008 : «Ξεκινήσαμε με συνεδριάσεις, ο Γιωρκάτζης, ο Τάσσο, ο Μάτσης, ο Κληρίδης και εγώ. Έτσι οργανωθήκαμε ως επαρχία Λευκωσίας και υπαγόμασταν στο γενικό επιτελείο που ήταν ο Κληρίδης, ο Τάσσο, ο Κόσης, ο Γιωρκάτζης, ο Μάτσης ο οποίος είχε κάπου φύγει για σπουδές. Εγώ ξεκίνησα με επιλογές δικές μου και οργάνωσα με εντολή

Στην Πάφο αρχηγός του Υπαρχηγείου ήταν ο γιατρός Γεώργιος (Κοκής) Ιωαννίδης¹³³⁴ βουλευτής του Πατριωτικού Μετώπου και υπαρχηγός ο υπάλληλος του Υπουργείου Εσωτερικών, Γεώργιος Χαραλαμπίδης. Το Υπαρχηγείο της Πάφου ήταν «*το λεγόμενο Υπαρχηγείον Ζ*»¹³³⁵ και αν και δεν στεγαζόταν κάπου συγκεκριμένα με τα γεγονότα του 1963 λειτούργησε εν είδει Υπαρχηγείου ένα διώροφο κτήριο το *Ευγενίδειον* που λειτουργούσε και ως Ένωσης Αγωνιστών Πάφου στη γωνία των οδών 25^{ης} Μαρτίου και Μαυρογέννους Δημήτρη στο χώρο που σήμερα βρίσκονται ο φούρνος Κωνσταντινίδη.¹³³⁶ Στη Λεμεσό αρχηγός του Υπαρχηγείου ήταν ο γενικός γραμματέας του Σ.Α.Π.Ε.Λ. Άριστος Χρυσοστόμου¹³³⁷ και το Υπαρχηγείο της «Οργάνωσης» στεγαζόταν στο σπίτι του, οδός Ναυαρίνου 40, ενώ το 1961 μεταφέρθηκε στο οίκημα του Σ.Α.Π.Ε.Λ. στην οδό Γλάδστωνος.¹³³⁸ Στη Λάρνακα αρχηγός του Υπαρχηγείου ήταν ο Γεώργιος Τζιρκώτης, βουλευτής του Πατριωτικού Μετώπου με Υπαρχηγείο το σπίτι του στην οδό Γρηγόρη Αυξεντίου 17. Εκεί μαζεύονταν στελέχη της «Οργάνωσης», «*συζητούσαν διάφορα θέματα και δίνονταν εντολές*»,¹³³⁹ με το τότε μέλος του Υπαρχηγείου Νίκο Κοσμά να θυμάται :

Στην οργάνωση της Λάρνακας είχα το πρώτο γραφείο. Δεν θυμάμαι ποιος με πλησίασε να μπω. Θυμάμαι όμως ότι ήρθαν από τη Λευκωσία. Η πρώτη συνεδρίαση που κάναμε έγινε στη Λευκωσία και είχε 5 από κάθε πόλη, συνεδριάζαμε στο σπίτι του Τάσσου Παπαδόπουλου του νυν προέδρου στη Λευκωσία. Κάθε αρχηγείο είχε 5 υπεύθυνους. Από τη Λάρνακα ήμασταν οι

του Γιωρκάτζη σιγά-σιγά την επαρχία και την πόλη της Λευκωσίας για την οποία ήμουν οργανωτικός υπεύθυνος», για το οργανόγραμμα της «Οργάνωσης Ακρίτας» βλ. στο Παράρτημα.

¹³³⁴ Γεννήθηκε στην Πάφο το 1924. Αποφοίτησε από το Ελληνικό Γυμνάσιο Πάφου. Εργάστηκε για τέσσερα χρόνια ως γραμματειακό προσωπικό στην κυβερνητική υπηρεσία. Πολιτεύθηκε το 1949 και εξελέγη μέλος του Δημοτικού Συμβουλίου Πάφου. Κατά τον απελευθερωτικό αγώνα του 1955-1959 ήταν υπεύθυνος τομέαρχης του πολιτικού τομέα της Πολιτικής Επιτροπής Κυπριακού Αγώνα (Π.Ε.Κ.Α.) για την επαρχία Πάφου και διετέλεσε πολιτικός κρατούμενος για επτά μήνες στα κρατητήρια Πύλας-Μάμμαρι μέχρι το Φεβρουάριο του 1959. Διετέλεσε, επίσης, επαρχιακός Γραμματέας του Ενιαίου Δημοκρατικού Μετώπου Αναδημιουργίας Πάφου. Στις πρώτες βουλευτικές εκλογές εξελέγη μέλος της Βουλής των Αντιπροσώπων για την εκλογική περιφέρεια Πάφου. Τον Ιούλιο του 1970 διορίστηκε από τον Αρχιεπίσκοπο Μακάριο υπουργός Δικαιοσύνης. Στις 16 Ιουνίου 1972, διορίστηκε υπουργός Εσωτερικών και Άμυνας, βλ. σχετικά *Μεγάλη Κυπριακή Εγκυκλοπαίδεια*, τόμος έκτος, εκδ. Φιλόκυπρος, Λευκωσία 1987, σελ. 140.

¹³³⁵ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Δημήτρη Σμυρλή στις 17/12/2009 και Χαράλαμπου Χατζηχαραλάμους στις 9/2/2008.

¹³³⁶ Χατζηκωστής, *Ταξίδι στη Μνήμη*, σελ. 251, Συνέντευξη στο συγγραφέα του Δημήτρη Σμυρλή στις 17/12/2009.

¹³³⁷ Ο Άριστος Χρυσοστόμου γεννήθηκε στο Κολόσσι στις 14 Οκτωβρίου 1928. Αναμείχθηκε ενεργά στη διεξαγωγή του Ενωτικού Δημοψηφίσματος του 1950. Κατά τη διάρκεια του αγώνα της Ε.Ο.Κ.Α. συνελήφθηκε και φυλακίστηκε από τους Άγγλους. Διετέλεσε Γενικός Γραμματέας του Συνδέσμου Αγωνιστών Πόλεως και Επαρχίας Λεμεσού και ηγήθηκε των εθελοντικών δυνάμεων στη Λεμεσό μετά τις διακοινοτικές ταραχές του 1963. Μετά την ανεξαρτησία διορίστηκε από το Υπουργικό Συμβούλιο Πρόεδρος της Επιτροπής Αποκατάστασης Παυθέντων Δημοσίων Υπαλλήλων από τους Άγγλους στη διάρκεια του αγώνα. Διετέλεσε Αντιπρόεδρος του Δημοκρατικού Κόμματος (ΔΗ.ΚΟ.) και μέλος του Εκτελεστικού του Γραφείου και της Κεντρικής Επιτροπής. Στις βουλευτικές εκλογές της 8^{ης} Δεκεμβρίου 1985 εκλέχθηκε βουλευτής δημοκρατικού κόμματος στην Εκλογική Περιφέρεια Λεμεσού, αξίωμα που κέρδισε ξανά στις εκλογές της 18^{ης} Μαΐου 1991 και της 27^{ης} Μαΐου 2001.

¹³³⁸ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Άριστου Χρυσοστόμου στις 21/4/2008.

¹³³⁹ Οι πληροφορίες που παραθέτω είναι μέσα από προσωπική ηλεκτρονική αλληλογραφία που είχα με τον Αλέξανδρο Τζιρκώτη, γιο του Γεώργιου Τζιρκώτη, ο οποίος την εποχή της δράσης της «Οργάνωσης» ήταν 8 χρόνων και οι θύμησές του με βοήθησαν αρκετά. Τον ευχαριστώ ιδιαίτερα γι' αυτό.

Τζιρκώτης το σπίτι του οποίου ήταν το αρχηγείο μας, ο Ποσκάτης, ο Παντελής Δημητρίου και ο Καλλής Καλλή. Το πρώτο γραφείο ήταν γραφειακές δουλειές και έτσι εγώ δεν είχα σχέσεις με εκπαιδευτές. Ανησυχούσαμε πολύ αφού είχαμε πληροφορίες για εφοδιασμό των Τουρκοκυπρίων με όπλα.¹³⁴⁰

Στην Κερύνεια αρχηγός του Υπαρχηγείου ήταν ο γυμνασιάρχης του Γυμνασίου Κερύνειας καθηγητής μαθηματικών Χρήστος Μουρούζης.¹³⁴¹ Το Υπαρχηγείο Κερύνειας στεγαζόταν στο ξενοδοχείο DOME στην οδό Κίμωνος, ιδιοκτησίας της οικογένειας Κατσελλή. Οργανωτικό ρόλο στο αρχηγείο είχαν ο Στέλιος Κατσελλής,¹³⁴² ο Κωσταρής Χριστοδούλου, συναγωνιστής του Κυριάκου Μάτση κατά τον αγώνα της Ε.Ο.Κ.Α. αλλά και ο αστυνομικός της Κ.Υ.Π. Κερύνειας Ανδρέας Μακρίδης, ο οποίος ήταν ο άνθρωπος που πήρε εντολή από τον Πολύκαρπο Γιωρκάτζη να οργανώσει την Κερύνεια και θυμάται σχετικά : *«Αρχές του 1961 ίσως και μέσα του 1961, με κάλεσε ο Γιωρκάτζης στη Λευκωσία. Εκεί συναντήθηκα στο Προεδρικό με το Μακάριο ο οποίος με κάλεσε να οργανώσω λόχους στην περιοχή Κερύνειας. Ρώτησα τον υπουργό Εσωτερικών αν οι λόγοι σύστασής τους ήταν εθνικοί και μου είπε ότι υπήρχαν τουρκικές προετοιμασίες που επέβαλλαν ελληνοκυπριακή αμυντική προετοιμασία».*¹³⁴³

---

¹³⁴⁰ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Νίκου Κοσμά 21/1/2008, πρβλ. και συνέντευξη του υποτομεάρχη και μέλους του εκτελεστικού Λάρνακας κατά τη διάρκεια του απελευθερωτικού αγώνα της Ε.Ο.Κ.Α. Ανδρέα Περόν στις 18/6/2009 : *«Πρωτεργάτες στη Λάρνακα ήταν οι βουλευτές της πόλης Γιώργιος Τζιρκώτης, Σωτήρης Γιαννάκης και Σταύρος Ποσκάτης. Με την άφιξη του Ελλαδίτη Χαραμαρά γύρω στο 1962 αρχίσαμε να οργανωνόμαστε. Αρχηγός ήταν ο Τζιρκώτης του οποίου το σπίτι ήταν το Αρχηγείο και Υπαρχηγός ο Ποσκάτης Το Αρχηγείο είχε 5 επιτελικά γραφεία. Στο 4^ο γραφείο εφοδιασμού ήταν ο Τάκης Λευκαρίτης, στο 3^ο γραφείο των επιχειρήσεων ήμουν εγώ και πριν από εμένα ο Έβρος Χατζόπουλος, ο Παντελής Δημητρίου βρισκόταν στο 2^ο γραφείο. Στη Λάρνακα υπήρχαν δυο τουρκοκυπριακοί τομείς, ο ένας δίπλα από το μεσαιωνικό κάστρο της πόλης (νότιος τομέας) και ο άλλος βορειανατολικά της σημερινής μητρόπολης, γεγονός που καθιστούσε την οργάνωση επιτακτική ανάγκη. Οι εκπαιδευτές των στελεχών της Οργάνωσης αποσκοπούσαν στην επιτήρηση των δύο τομέων καθόλη τη διάρκεια της ημέρας. Ο νότιος τομέας ήταν παραθαλάσσιος κάτι που επέτρεπε τον εφοδιασμό των Τουρκοκυπρίων με πολεμικό υλικό».*

¹³⁴¹ Ελευθέριος Παπαδόπουλος, *Η Μαρτυρία μου Ενώπιον της Ad Hoc Επιτροπής της Κυπριακής Βουλής δια τον «Φάκελον Κύπρου», Προδότες και προδοσία εις βάρος της πατρίδος μου, της γλυκειάς Κύπρου*, τόμος Α', Λευκωσία 2010, σελ. 181, Τρύφωνας Νεοκλέους, «Γεγονότα του 1963 στην Κερύνεια Μνήμες και βιώματα», *Δήμος Κερύνειας*, τεύχος 11, Ιανουάριος 2009, σσ. 48-50, Γιώργος Ματθαίου, «Ο Αγωνιστής Χρήστος Μουρούζης», *Δήμος Κερύνειας*, τεύχος 17, Δεκέμβριος 2011, σσ. 32-39, συνέντευξη στο συγγραφέα του Ανδρέα Μακρίδη στις 27/8/2012 : *«Αρχηγός του επιτελείου στην Κερύνεια ήταν ο Χρήστος Μουρούζης με τον οποίο συνεργαστήκαμε πολύ καλά».* Ο Χρήστος Μουρούζης γεννήθηκε στην Αμμόχωστο το 1926. Σπούδασε χημικός στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Εργάστηκε ως εκπαιδευτικός στη Σχολή Σαμουήλ στη Λευκωσία (1953-1956) στο Ελληνικό Γυμνάσιο Κερύνειας από το 1956-1963 ως καθηγητής, από το 1963-1972 ως βοηθός διευθυντής και από το 1972 μέχρι και την εισβολή του 1974 ως διευθυντής. Με την προσφυγιά υπηρέτησε ως διευθυντής στο Λανίτιο Γυμνάσιο Λεμεσού (απογευματινό) και ως λυκειάρχης στο Θ' Λύκειο Λεμεσού. Απεβίωσε στις 17 Σεπτεμβρίου 1986.

¹³⁴² Γεννήθηκε στην Κερύνεια το 1931. Μετά την αποφοίτησή του από το Γυμνάσιο Κερύνειας παρακολούθησε στην Αγγλία ηλεκτρολογία. Υπήρξε προσωπικός φίλος του υπουργού Εσωτερικών Πολύκαρπου Γιωρκάτζη. Επέστρεψε και εργάστηκε στις ξενοδοχειακές επιχειρήσεις Dome, ιδιοκτησίας του πατέρα του ως διευθυντής. Το 1961 διορίστηκε πρόεδρος της Σχολικής Εφορείας Ελληνικών Εκπαιδευτηρίων Κερύνειας και το 1964 δήμαρχος Κερύνειας. Το 1977 διορίστηκε μέλος της Επιτροπής Δημόσιας Υπηρεσίας. Το 1978 διορίστηκε υφυπουργός Εσωτερικών και το 1980 υπουργός Προεδρίας. Στις αρχές του 1985 του ανατέθηκε το Υπουργείο Αμυνας και παρέμεινε μέχρι τις 31 Ιουνίου του ίδιου χρόνου. Το 1986 διορίστηκε πρόεδρος της Επιτροπής Εκπαιδευτικής Υπηρεσίας θέση την οποία κατείχε μέχρι το 1992, βλ. σχετικά *Μεγάλη Κυπριακή Εγκυκλοπαίδεια*, τόμος έκτος, εκδ. Φιλόκυπρος, Λευκωσία 1987, σελ. 354.

¹³⁴³ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Ανδρέα Μακρίδη στις 27/8/2012.

Στην Αμμόχωστο αρχηγός του Υπαρχηγείου ήταν ο τομεάρχης Αμμοχώστου κατά τη διάρκεια του αγώνα της Ε.Ο.Κ.Α. Παύλος Παυλάκης ο οποίος θυμάται σχετικά :

Όταν πληροφορήθηκα για την *Οργάνωση* φώναξα τον Κώστα Χριστοδουλίδη. Τον Παπαφώτη δεν το φώναξα, αφού αυτός με τις ομάδες του Π.Σ.Α. πήρε το δρόμο του. Ήμασταν οι τρεις τομεάρχες Αμμοχώστου. Φώναξα τότε δύο τρία άλλα στελέχη το Λοΐζο Λοιζίδη, το Θεωρή το Σιάκα και τους ρώτησα τι κάμνουμε αφού γίνεται *Οργάνωση* και εμάς δεν μας είπαν να ενταχθούμε. Πληροφορήθηκα ότι γίνονταν ομάδες σε χωριά της επαρχίας Αμμοχώστου. Εμείς θορυβηθήκαμε και προβληματιστήκαμε για το τι *Οργάνωση* θα γινόταν με εθνικό σκοπό χωρίς τους αγωνιστές της Ε.Ο.Κ.Α. Αποφασίσαμε να πάμε στο Μακάριο να δούμε τι συμβαίνει και γιατί εμείς ήμασταν εκτός. Με εξουσιοδότησαν εμένα να πάω. Ο Κώστας είχε ορισμένες υποψίες, λέγοντάς μου ότι δεν ήταν εθνικοί οι σκοποί της οργάνωσης αφού δεν μας είπαν. Πήγα στο Μακάριο και του ζήτησα εξηγήσεις. Πρέπει να ήταν 1961 ή ίσως και αρχές του 1962. Τον ρώτησα γιατί να μην συμμετέχουν οι τομεάρχες της Ε.Ο.Κ.Α. και του τόνισα πως αν οργανωνόταν και οι τομεάρχες της Ε.Ο.Κ.Α. η *Οργάνωση* θα ήταν πιο αποτελεσματική. Εμείς δεν ξέραμε ότι δημιουργούνταν ομάδες στη Λευκωσία. Εμείς ξέραμε ότι δημιουργούνταν ομάδες στην Αμμόχωστο. Το πρόσωπο που έκανε εκπαίδευση στην Αμμόχωστο και συγκεκριμένα στο Λευκόνειο ήταν ο Νίκος Μακρίδης. Ο Μακάριος με παρέπεμψε στο Γιωρκάτζη. Εγώ τότε του είπα πως εφόσον ενεργεί ο Γιωρκάτζης τότε καλύτερα θα ήταν ο ίδιος να μιλήσει σε αυτόν. Του είπα ότι εμείς στην Αμμόχωστο δεν δεχόμασταν να μπουν άλλοι να οργανώσουν τους αγωνιστές και ότι θα οργανώναμε εμείς τους αγωνιστές. Τελικά δεν θυμούμαι, ποιος, είτε ο Μακάριος, είτε ο Γιωρκάτζης μου είπαν να προχωρήσω και να οργανώσω όπως γινόταν στη Λευκωσία Υπαρχηγείο στην Αμμόχωστο.¹³⁴⁴

Το Υπαρχηγείο της «Οργάνωσης» βρισκόταν στο σπίτι του Παύλου Παυλάκη στο δρόμο Δερύνειας - Αμμοχώστου¹³⁴⁵ και πολύτιμες πληροφορίες για τη σύνθεσή του μας δίνει το αρχείο του Λ. Χατζηλουκά : «*Το Υπαρχηγείο Αμμοχώστου θα αποτελέσουν οι εξής 1. Παύλος Παυλάκης 2. Λοΐζος Λοιζίδης 3. Γεώργιος Σιάκκας 4. [Ανδρέας] Καρσεράς 5. Α.[ουκής] Χλούκας 6. Θεόδωρος Σιάκκας 7. Κύρος 8. Βάσος Χ'θεοδοσίου 9. Ντίνος Κωνσταντίνου 10. Ευάγγελος Κολώνης 11. Πολύκαρπος Πολυκάρπου 12. [Γάσωνος] Χαρίτος 13. Ντίνος Βρακάς 14. Αντωνάκης Ηλία 15. Στέλιος Ψαράς 16. Σπύρος Στέφου*».¹³⁴⁶ Στο Λευκόνειο αρχηγός του Υπαρχηγείου ήταν ο αγωνιστής της Ε.Ο.Κ.Α. Νίκος Μακρίδης. Καταγόταν από το Πισσούρι και οργάνωσε την περιοχή το 1961. Η δημιουργία Υπαρχηγείου της «Οργάνωσης» στο Λευκόνειο, συνδέεται και με την παρουσία στην περιοχή Καρπασίας ένοπλων αντιζυριχικών ομάδων, με επικεφαλής τον υποτομεάρχη της Ε.Ο.Κ.Α. Θεόδωρο Παπανδρέου (Σιορή). Οι ομάδες αυτές δημιουργήθηκαν στην περιοχή για «*αντιμετώπιση των απειλών και των πιέσεων που δέχονταν καθημερινά από το έκτρωμα της Ζυρίχης*»¹³⁴⁷ και σύμφωνα με τη μαρτυρία του

¹³⁴⁴ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Παύλου Παυλάκη στις 10/5/2009.

¹³⁴⁵ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Παύλου Παυλάκη στις 10/5/2009, του Μιχάλη Βέη στις 9/9/2009 και του αντισυνταγματάρχη ε.α. Θεόδωρου Σιάκκα στις 10/10/2008.

¹³⁴⁶ Χειρόγραφες σημειώσεις Λουκή Χατζηλουκά, 31 Οκτωβρίου 1962, (Αρχείο Λουκή Χατζηλουκά).

¹³⁴⁷ Λεωνίδου, *Γεώργιος Γρίβας Διγενής Βιογραφία*, τόμος τρίτος (1959-1971), σελ. 112.

γιου του Ν. Μακρίδη, Ισίδωρου, ο οποίος το 1962 διέκοψε τις σπουδές του έφθασε στην Κύπρο και στελέχωσε το Υπαρχηγείο Λευκονοίκου, η παρουσία του πατέρα του σκοπό είχε να τις περιορίσει αν όχι και να τις ελέγξει :

Τόσο οι ενδείξεις για οργάνωση των Τουρκοκυπρίων όσο και οι άτακτες ελληνοκυπριακές ομάδες που αντίκειντο στον Πόλυ, ανάγκασαν τον πατέρα μου πολύ πριν το 1963 να οργανώσει με την έγκριση του Γιωρκάτζη επιτελείο στο Λευκόνικο. Αρχηγείο ήταν το σπίτι του πατέρα μου το οποίο είχε και τηλεφωνική σύνδεση με το Αρχηγείο Λευκωσίας. Η περιοχή ευθύνης μας ήταν από την Κυθραία μέχρι το Δαυλό και νότια μέχρι τους Στύλλους Αμμοχώστου. Την εκπαίδευση την έκαναν δάσκαλοι της περιοχής, ο Ανδρέας Κουτσόφτας, ο Πασχάλης Μανούρης και άλλοι. Η εκπαίδευση των μελών γινόταν αρχικά στο σπίτι του πατέρα μου που ήταν ο Αρχηγός, ενώ εγώ τοποθετήθηκα υπεύθυνος 4ου γραφείου.¹³⁴⁸

Είχε συγκροτηθεί η Ε.Ο.Κ. «κατ' εικόνα και καθ' ομοίωση» της Ε.Ο.Κ.Α., όπως ισχυρίζεται ο Perry Anderson ;¹³⁴⁹ Υιοθετούσε κατά το Γαβριήλ Μηνά «το πρότυπο και τις αρχές λειτουργίας» της Ε.Ο.Κ.Α.;¹³⁵⁰ Ήταν βάσει του αποσπάσματος διαταγής της «Οργάνωσης» με αριθμό Πρωτοκόλλου Φ. 41-1/23.12.62, το οποίο αναφέρει ο Κώστας Χατζηνικολάου στο βιβλίο του *SOS Η Ελληνική Κύπρος Κινδυνεύει*, η συνέχεια της Ε.Ο.Κ.Α. ;¹³⁵¹

Έχοντας κατά νου κάποιες βασικές παραμέτρους, η απάντηση στο ερώτημα αν η Ε.Ο.Κ. ήταν συνέχεια της Ε.Ο.Κ.Α. δεν είναι καθόλου εύκολη. Η δράση της Ε.Ο.Κ.Α ήταν κατά ενός αποικιοκράτη. Ο στρατιωτικός αρχηγός της είχε φύγει από την Κύπρο και τα μέλη της, με το τέλος του αγώνα, κλήθηκαν να παραδώσουν τον οπλισμό τους. Ακόμη και να δεκτεί κάποιος ότι η Ε.Ο.Κ. ήταν η συνέχεια της Ε.Ο.Κ.Α. δεν θα πρέπει να παραβλέψει τις συνθήκες και τα δεδομένα που δημιουργήθηκαν στην Κύπρο αμέσως μετά τις συμφωνίες Ζυρίχης-Λονδίνου, διαφορετικά η σύγκριση ή ακόμη και η ταύτιση Ε.Ο.Κ.Α. και Ε.Ο.Κ. είναι ατυχής.

Αναμφίβολα, όμως, όπως αναφέρει ο Γ. Μάτσης, η Ε.Ο.Κ. «λειτούργησε βάσει της προηγούμενης εμπειρίας που υπήρχε», και παρουσίαζε πολλές ομοιότητες με την Ε.Ο.Κ.Α.¹³⁵² Διέθετε Αρχηγό και στη θέση του τομεάρχη που υπήρχε στην Ε.Ο.Κ.Α. η Ε.Ο.Κ. είχε αρχηγό Υπαρχηγείου. Εκτός αυτού αντί ενός υπεύθυνου «Γενικού

¹³⁴⁸ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Ισίδωρου Μακρίδη στις 29/3/2008.

¹³⁴⁹ Perry Anderson, *Οι Διαιρέσεις της Κύπρου*, μετάφραση Κώστας Ράπτης, εκδ. Άγρα, Αθήνα 2008, σελ. 33.

¹³⁵⁰ Μηνάς, *Η Εθνική Αυτοματαίωση του Ελληνισμού στην Κύπρο*, σελ. 174.

¹³⁵¹ Κώστας Χατζηνικολάου, *SOS Η Ελληνική Κύπρος Κινδυνεύει*, Λευκωσία 1971, σελ. 57. Ο Κώστας Χατζηνικολάου εργαζόταν ως δημοσιογράφος στο Ρ.Ι.Κ. Απεβίωσε το 1973. Διετέλεσε άτυπος γραμματέας του στρατηγού Γεώργιου Γρίβα όταν ο τελευταίος βρισκόταν την τριετία 1964-1967 στην Κύπρο. Το υλικό που παρατίθεται στο βιβλίο είναι καθόλα αξιόπιστο και στηρίζεται σε πρωτογενείς πηγές.

¹³⁵² Συνέντευξη στο συγγραφέα του Γιαννάκη Μάτση στις 28/1/2009.

Κέντρου»¹³⁵³ που υπήρχε για την αλληλογραφία του Αρχηγού Διγενή, επί Ε.Ο.Κ. υπήρχε Γραφείο Διαφώτισεως μέσω του οποίου «η οργάνωση επικοινωνούσε με τον λαό και τους μαχητές». ¹³⁵⁴ Ακόμη οι προκηρύξεις/διαταγές ¹³⁵⁵ της Ε.Ο.Κ. είχαν συναφές λεξιλόγιο με τις διαταγές της Ε.Ο.Κ.Α. : «ομάδες, τομέας, αρχηγός, υπαρχηγός, τομεάρχης, υποτομεάρχης», ενώ το ίδιο παρατηρείται και στο «ΠΡΟΣΧΕΔΙΟΝ ΔΡΑΣΕΩΣ ΕΟΚ» με την ορολογία που χρησιμοποιείται : «Μικρές ομάδες», «στελέχη δυναμικής δράσεως», «τομεαρχών». Εκτός αυτού η Ε.Ο.Κ. όπως και η Ε.Ο.Κ.Α. διέθετε το δικό της όρκο :

Ορκίζομαι εις τον Θεόν, εις την Ελλάδα και την Κύπρον ότι με ελευθέραν την θέλησιν και εν πλήρει συνειδήσει του ιερού καθήκοντος προς την πατρίδα προσχωρώ εις την Ε.Ο.Κ. (Εθνική Οργάνωσις Κύπρου).

Ενόρκως διαβεβαιώ : Πίστιν ακράδαντον εις το ιερόν σκοπόν της οργανώσεως. Πειθαρχίαν τυφλήν εις τον Αρχηγόν μου. Εχεμύθειαν απόλυτον δι' όσα γνωρίζω περί της οργανώσεως και όσα μου εμπιστεύονται οι ανώτεροί μου. Εκτέλεσιν πάσης διαταγής αδιστακτως. Θυσίαν και αυτής της ζωής μου εις το βωμόν του καθήκοντος και της πατρίδος.

Εν ονόματι του ιερού όρκου μου διακηρύττω ότι θα δειχθώ άξιος της ελευθερίας και της πατρίδος μου. Εάν δειχθώ επίορκος και προδώσω καθ' οιονδήποτε τρόπον την οργάνωσίν μου ή τα μυστικά της, θα είμαι προδότης της πατρίδας και των συντρόφων μου, και άξιος της ποινής του θανάτου.

ΕΘΝΙΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΙΣ ΚΥΠΡΟΥ¹³⁵⁶

Επιπρόσθετα και το ίδιο το όνομα Ε.Ο.Κ. (Εθνική Οργάνωσις Κύπρου), είτε ως έμπνευση του Αρχηγού ή και των πρωτεργατών της «Οργάνωσης», παρέπεμπε στην Ε.Ο.Κ.Α. Το αρχικό γράμμα της λέξης Ακρίτας, όνομα που χρησιμοποιείτο σε πολλές διαταγές/προκηρύξεις ή και εγκυκλίους της «Οργάνωσης», δημιουργεί το αρκτικόλεξο Ε.Ο.Κ.[Α]κρίτας. Κατά τον Πλουτή Σέρβα ο Π. Γιωρκάτζης ερχόταν «να συμπληρώσει»¹³⁵⁷ το ψευδώνυμο του Γεώργιου Γρίβα, αφού το Ακρίτας ήταν το επώνυμο του μυθικού ήρωα Διγενή. Ο Γ. Γρίβας επέλεξε το όνομα Διγενής ως ψευδώνυμο στην Ε.Ο.Κ.Α. «υπογράφοντας» μ' αυτό τις διαταγές του ως «Ο ΑΡΧΗΓΟΣ ΔΙΓΕΝΗΣ»¹³⁵⁸ ενώ με τον ίδιο τρόπο πλείστες διαταγές/προκηρύξεις της «Οργάνωσης» υπέγραφε ο Π.

¹³⁵³ Γεώργιος Γρίβας Διγενής, *Αγών ΕΟΚΑ και Ανταρτοπόλεμος (Πολιτικοστρατιωτική Μελέτη)*, Αθήνα 1962, σελ. 44.

¹³⁵⁴ Παπαγεωργίου, *Από την ΕΟΚΑ στην ΕΟΚΑ Β' Αναμνήσεις και αποτιμήσεις*, τόμος 1, σελ. 214.

¹³⁵⁵ Ο Σπύρος Παπαγεωργίου υπηρέτησε στο Γραφείο Διαφώτισεως της Οργάνωσης και στο βιβλίο του *Από την ΕΟΚΑ στην ΕΟΚΑ Β' Αναμνήσεις και αποτιμήσεις*, χρησιμοποιεί την ορολογία προκηρύξεις/διαταγές. Ακόμη αναφέρει ότι αυτές γράφτηκαν -πολλές από τον ίδιο- κατά τη διετία 1962-1963. Το τελευταίο είναι πολύ σημαντικό καθότι πλείστες είναι χωρίς χρονολογική ταυτότητα. Σε κάθε περίπτωση και χωρίς να δίνεται σαφής απάντηση για το πότε γράφτηκαν, ο συγγραφέας υιοθετεί την ορολογία προκηρύξεις/διαταγές, αλλά χρησιμοποιεί και τον όρο «εγκύκλιος» με αξιολογικό κριτήριο το περιεχόμενό τους.

¹³⁵⁶ «Όρκος Ε.Ο.Κ.», (Αρχείο Ανδρέα Γιασουμή), βλ. σχετικά και Παράρτημα. Χειρόγραφος «Όρκος» εντοπίστηκε και στο Αρχείο του αντιστράτηγου ε.α. Χαράλαμπου Λόττα. Ο Σπύρος Παπαγεωργίου δημοσιεύει στα *Κρίσιμα Ντοκουμέντα*, τόμος Α', σελ. 212, ένα Προσχέδιο Όρκου διαφορετικό από τον όρκο που παραθέτω. Το προσχέδιο κατά το Σπύρο Παπαγεωργίου, προτάθηκε το 1962 από την ελλαδική στρατιωτική πλευρά, η οποία πρότεινε και το «ΙΔΕΑ» ως όνομα της Οργανώσεως.

¹³⁵⁷ Σέρβας, *Κυπριακό Ευθύνες*, τόμος Β', ημίτομος Ι, σελ. 321.

¹³⁵⁸ Alastos, *Cyprus Guerilla : Makarios, Grivas and the British*, σελ. 16.

Γιωρκάτζης ως «*Ο Αρχηγός ΑΚΡΙΤΑΣ*».¹³⁵⁹ Η λέξη Αρχηγός ήταν γραμμένη, με εξαίρεση το αρχικό άλφα, με μικρά γράμματα και το ΑΚΡΙΤΑΣ με κεφαλαία. Οι συμβολισμοί και οι παραλληλισμοί που δημιουργεί η σημειολογία των ονομάτων είναι αξιοπρόσεκτοι.¹³⁶⁰

Αυτό που κυρίως ενδιαφέρει να απαντηθεί είναι το ερώτημα της ιδεολογικής ταύτισης Ε.Ο.Κ. και Ε.Ο.Κ.Α. Σκοπός της «Οργάνωσης» σύμφωνα με τον Τ. Παπαδόπουλο ήταν : «Σε περίπτωση επίθεσης Τουρκοκυπρίων ή στρατιωτικής επέμβασης της Τουρκίας στην Κύπρο, η Οργάνωση να αντιδρούσε για υπεράσπιση των Ελληνοκυπρίων και των ελληνοκυπριακών χωριών που, τυχόν, θα υφίσταντο επίθεση»,¹³⁶¹ θέση με την οποία συμφωνεί και ο βοηθός επιτελάρχης της «Οργάνωσης» Χριστόδουλος Χριστοδούλου.¹³⁶² Άρα λοιπόν, συμπεραίνει κανείς, ότι η «Οργάνωση» είχε αμυντικούς σκοπούς κάτι που εντοπίζεται και σε προκήρυξη της η οποία ανέφερε σχετικά : «*Οι Τούρκοι είναι ο υπ' αριθμόν 1 εχθρός, διότι έχουν ως σκοπόν την διχοτόμησιν της Κύπρου και πολιτικά και εδαφικά. Θα τους αντιμετωπίσωμεν με κάθε μέσον και δεν θα επιτρέψωμεν ποτέ να επιτύχουν εις τας επιδιώξεις των*».¹³⁶³

Ωστόσο, αν και η αμυντική στόχευση της «Οργάνωσης» παρατηρείται και σε άλλες προκηρύξεις και επιβεβαιώνεται και από τις μαρτυρίες των πρωτεργατών της, εντούτοις άλλες προκηρύξεις και εγκύκλιοι που χρονολογικά σύμφωνα και με τις μαρτυρίες ερωτηθέντων τοποθετούνται εντός του 1963, αναφέρονταν στο «*Επίτευγμα του αδούλωτου εθνικού μας φρονήματος και της αμετακλήτου θελήσεως και αποφάσεώς μας να επιτύχωμεν την ολοκλήρωσιν του έργου που άρχισε η Ε.Ο.Κ.Α. Το έργο που η δική μας γενιά άρχισε η δική μας γενιά θα το συμπληρώση*»,¹³⁶⁴ ενώ σε μια άλλη προκήρυξη με τίτλο : «*Η Κύπρος Αναπόσπαστο μέρος της Ελλάδος*» η πρώτη παράγραφος αφού σχολίαζε την προσπάθεια προβολής κάποιας εφημερίδας για δημιουργία Κυπριακής συνειδήσεως, ανέφερε :

Το να ζητά κανένας να αποκτήσουν οι Έλληνες της Κύπρου Κυπριακή συνείδηση είναι σαν να ζητούμαι να αποκτήσουν και οι Κρητικοί Κρητική εθνική συνείδηση, οι Ρόδιοι Ροδιακή και ούτω καθ' εξής. Και οι Κρήτες υπήρξαν για ένα διάστημα ένα είδος ανεξαρτήτου κράτους με διεθνή προστασία από τις λεγόμενες

¹³⁵⁹ Παπαγεωργίου, *Από την ΕΟΚΑ στην ΕΟΚΑ Β' Αναμνήσεις και αποτιμήσεις*, τόμος 1, σελ. 226.

¹³⁶⁰ Τζεργιάς, *Ιστορία της Κυπριακής Δημοκρατίας*, τόμος Α', σελ. 500 πρβλ. Μηνάς, *Η Εθνική Αυτοματαίωση του Ελληνισμού στην Κύπρο*, τόμος Α', σελ. 172.

¹³⁶¹ Τ. Παπαδόπουλος, 30 Ιουλίου 2008. Η υπογράμμιση ως έχει στην επιστολή.

¹³⁶² *Η Σημερινή*, «Η Οργάνωση "Ακρίτας" και η Τουρκοανταρσία 1963-64», Μέρος Α', 20 Οκτωβρίου 2008, συνέντευξη Χριστόδουλου Χριστοδούλου στο Λάζαρο Μαύρο : «...*Η Οργάνωση ήταν αναπόδραστο απότοκο της φυσιολογικής ανασφάλειας που είχε δημιουργηθεί εξαιτίας της συμπεριφοράς της σοβινιστικής Τουρκίας και των Τουρκοκυπρίων εξτρεμιστών, ευθύς μετά την υπογραφή των Συμφωνιών και την ανακήρυξη της Κυπριακής Δημοκρατίας...*», πρβλ. συνέντευξη στο συγγραφέα του Χριστόδουλου Χριστοδούλου στις 28/1/2010 : «...*Ο σκοπός ήταν πως θα μπορούσαμε να δημιουργήσουμε μια μάχιμη αξιόλογη δύναμη, η οποία συνεπικουρώντας τις νόμιμες δυνάμεις του κράτους να αντιμετωπίσει την τουρκική ανταρσία την οποία θεωρούσαμε βεβαία...*».

¹³⁶³ Προκήρυξη Ε.Ο.Κ. με τίτλο : «*Προς όλας τας ομάδας ΕΟΚ και Π.Δ.*», χ.χ., (Αρχείο Λουκή Χατζηλουκά).

¹³⁶⁴ Προκήρυξη Ε.Ο.Κ. με τίτλο : «*ΜΟΝΟΝ ΜΙΑ ΕΘΝΙΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΙΣ ΥΠΑΡΧΕΙ-Η ΙΔΙΚΗ ΜΑΣ*», χ.χ., υπογραφή ΑΡΧΗΓΕΙΟΝ ΓΡΑΦΕΙΟΝ ΔΙΑΦΩΤΙΣΕΩΣ, (Αρχείο Λουκή Χατζηλουκά).

προστάτιδες δυνάμεις. Δεν απέκτησαν όμως ξεχωριστή εθνική συνείδηση οι Κρητικοί. Τουναντίον ξεσηκώθηκαν επανειλημμένα σε αιματηρές επαναστάσεις ώσπου στο τέλος πέτυχαν την ποθητή ένωσή τους με την Ελλάδα. Και στην περίπτωση της υπήρχαν προστάτιδες δυνάμεις. Και όμως η γρανιτένια θέληση των Κρητών κατεθρυμμάτισε και προστάτιδες δυνάμεις και την αντίδραση των Τούρκων και πέτυχε την ποθητή Ένωση.¹³⁶⁵

Ζητούμενο λοιπόν η ένωση ; Αν και μέσα από τις προκηρύξεις δεν αναφέρεται άμεσα, έμμεσα υποδηλώνεται. Άλλωστε πλείστα από τα στελέχη της ήταν εμποτισμένα από τα ενωτικά ιδεώδη της Ε.Ο.Κ.Α. και μετά από ένα τετράχρονο αγώνα ζητούσαν την υλοποίηση του υψηλού ιδανικού όπως γίνεται και μέσα από προκήρυξη της «Οργάνωσης» με τίτλο «ΟΤΑΝ ΚΑΙ ΟΠΩΣ ΠΡΕΠΕΙ» η οποία έλεγε : *«Με πλήρη συναίσθησιν της ιστορικής της ευθύνης και με όλα τα αναγκαία ψυχικά και υλικά εφόδια η Οργάνωσίς μας έχει αναλάβει το έργο της προστασίας του Ελληνισμού της Κύπρου και της προωθήσεως των εθνικών του δικαίων. Από την γραμμή αυτήν ουδέποτε θα παρεκκλίνη ούτε και θα υπηρετήση ουδενός τους σκοπούς παρά εκείνους της Κύπρου[...]»*.¹³⁶⁶

Σε κάθε περίπτωση μετά την πάροδο σχεδόν μισού αιώνα από τη δημιουργία της «Οργάνωσης», η ενωτική ρητορεία της εποχής δεν πρέπει να συγχέεται και να ταυτίζεται με επιθετική στοχοθεσία. Αντίθετα, η ενωτική ρητορεία πρέπει να αποτιμάται στο χωροχρονικό πλαίσιο της εποχής και ήταν αναμενόμενο να περιλαμβάνεται μέσα στις προκηρύξεις κυρίως για ψυχολογικούς λόγους, αφού έτσι η «Οργάνωση» θα διασφάλιζε λαϊκό έρεισμα και συσπείρωση των μελών της. Άλλωστε, την περίοδο που εξετάζουμε απέναντι στις τουρκοκυπριακές προκλήσεις που επιζητούσαν τη διχοτόμηση, λίγοι θα αγωνίζονταν για την ανεξαρτησία, πολλοί όμως πρόθυμα θα θυσιάζονταν για την ένωση και την υλοποίηση του εθνικού τέρματος όπως τονίζεται σε ακόμη μια προκήρυξη της Ε.Ο.Κ. :

Έλληνες,

Ιδανικό μας μοναδικό είναι η πλήρης ελευθερία της Ελληνικής Κύπρου. Ιστορία χιλιετηρίδων και το μέλλον των Ελληνικών Κυπριακών γενεών περιμένουν από τον κάθε Έλληνα Κύπριο να φανή άξιος του μεγάλου καθήκοντος προς την πατρίδα. Αι δυνάμεις του Ελληνισμού της Κύπρου οργανωμένες υπό την σημαία της Ε.Ο.Κ. (Εθνική Οργάνωσις Κύπρου), προχωρούν προς το εθνικόν τέρμα. ΟΣΟΙ ΠΙΣΤΕΥΕΤΕ, ελάτε μαζί μας. Ο ήλιος της 1^{ης} Απριλίου 1955 μεσουραναί οδηγώντας μας προς την νίκη.

ΕΘΝΙΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΙΣ ΚΥΠΡΟΥ.¹³⁶⁷

Σύμφωνα με το Σπύρο Παπαγεωργίου που υπηρέτησε την «Οργάνωση» από το «Γραφείο Διαφωτίσεως» γράφοντας ο ίδιος πολλές προκηρύξεις, οι πρωτεργάτες της «Οργάνωσης»

¹³⁶⁵ Προκήρυξη Ε.Ο.Κ. με τίτλο : «Η Κύπρος αναπόσπαστο μέρος της Ελλάδος», χ.χ., υπογραφή Αρχηγείον ΓΡΑΦΕΙΟΝ ΔΙΑΦΩΤΙΣΕΩΣ, (Αρχείο Κώστα Μαυρίδη).

¹³⁶⁶ Προκήρυξη Ε.Ο.Κ. με τίτλο : «ΟΤΑΝ ΚΑΙ ΟΠΩΣ ΠΡΕΠΕΙ», χ.χ., υπογραφή Ο Αρχηγός ΑΚΡΙΤΑΣ, (Αρχείο Κώστα Μαυρίδη).

¹³⁶⁷ Προκήρυξη Ε.Ο.Κ. με τίτλο : «Όσοι Πιστοί», χ.χ., υπογραφή ΕΘΝΙΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΙΣ ΚΥΠΡΟΥ, (Αρχείο αντιστράτηγου ε.α. Χαράλαμπου Λόττα).

επιδίωκαν μια «μείζων ανατροπή»¹³⁶⁸ των συμφωνιών Ζυρίχης-Λονδίνου, χωρίς ωστόσο να θέλουν να αναλάβουν πρώτα οι ίδιοι δράση κάτι που φαίνεται σε διακήρυξη της Ε.Ο.Κ. : «Είναι γεγονός ότι η παρούσα κατάσταση περιέχει κινδύνους. Είναι γεγονός ότι η πορεία των γεγονότων είναι πιθανόν να μας οδηγήσει εις ολοκληρωτική σύγκρουση. Η σύγκρουση όμως δεν είναι σκοπός, αλλά μόνο μέσον προς προώθησιν του εθνικού μας σκοπού. Δεν επιδιώκομεν την σύγκρουση, αλλά και δεν θα θυσιάσωμεν τα εθνικά μας συμφέροντα και το μέλλον εκ του φόβου της συγκρούσεως».¹³⁶⁹ Σε κάθε περίπτωση, δεν θα πρέπει κανείς να παραβλέπει το γεγονός ότι οι ιθύνοντες της «Οργάνωσης», που αδιαμφισβήτητα στο μυαλό τους είχαν την ένωση, προσμετρούσαν και αντιλαμβάνονταν πλήρως τους μεγάλους κινδύνους τέτοιου εγχειρήματος, τους οποίους κατέγραφε ο Λ. Χατζηλουκάς στο προσωπικό του αρχείο : «Η επίτευξις της Ενώσεως δεν είναι προς το παρόν δυνατή. Εν πρώτοις η εδαφική θέσις της Τουρκίας ευρίσκεται εις πολύ πλεονεκτικήν θέσιν εν συγκρίσει με αυτήν της Ελλάδος. Αν υποτεθή ότι πήραμε την απόφαση διαπραξικόπημα, τα πράγματα δεν είναι εύκολα. Η Τουρκία μπορεί να στείλη στρατιωτικές δυνάμεις ατμοπλοϊκώς σε 2-3 ώρας και αεροπορικώς σε 10-15'. Αντιθέτως Ελληνικάι δυνάμεις δύνανται να φθάσουν στην Κύπρον μετά 36-48 ώρας ατμοπλοϊκώς και μετά 2 ώρας αεροπορικώς».¹³⁷⁰

Για τη στρατιωτική εκπαίδευση «γενικός υπεύθυνος»¹³⁷¹ ήταν ο διοικητής της ΕΛ.ΔΥ.Κ. Νικόλαος Κονδύλης. Η συμμετοχή της ΕΛ.ΔΥ.Κ. σύμφωνα με εντολή του Γ.Ε.ΕΘ.Α¹³⁷² άρχισε το 1960, ενώ οι μαρτυρίες που κατέγραψα την τοποθετούν να αρχίζει το 1961 και αφορούσε κυρίως εκπαίδευση, διάθεση οπλισμού και τεχνογνωσία.¹³⁷³ Αρκετός οπλισμός της Ε.Ο.Κ.Α. που δεν παραδόθηκε στις βρετανικές αρχές χρησιμοποιήθηκε για να εξοπλίσει τους άνδρες της Ε.Ο.Κ.¹³⁷⁴ Αξιωματικοί της ΕΛ.ΔΥ.Κ. οι οποίοι σύμφωνα με

¹³⁶⁸ Παπαγεωργίου, *Από την ΕΟΚΑ στην ΕΟΚΑ Β' Αναμνήσεις και αποτιμήσεις*, τόμος 1, σελ. 215.

¹³⁶⁹ Προκήρυξη Ε.Ο.Κ. με τίτλο : «ΜΕ ΨΥΧΡΑΙΜΙΑΝ ΚΑΙ ΑΠΟΦΑΣΙΣΤΙΚΟΤΗΤΑ», χ.χ., υπογραφή Ο Αρχηγός ΑΚΡΙΤΑΣ, (Αρχείο Κώστα Μαυρίδη).

¹³⁷⁰ Χειρόγραφες σημειώσεις Λουκή Χατζηλουκά, 26 Οκτωβρίου 1962. Οι σημειώσεις φαίνεται να κρατήθηκαν μετά από συνάντησή του/των με τον υποδιοικητή της ΕΛ.ΔΥ.Κ. Απόστολο Τζουβελέκη, (Αρχείο Λουκή Χατζηλουκά).

¹³⁷¹ Αζίνας, *50 Χρόνια Σιωπής. Η Ώρα της Αλήθειας*, τόμος Γ', σελ. 936.

¹³⁷² Ενημερωτικό σημείωμα Αρχηγού Γ.Ε.ΕΘ.Α. στρατηγού Ι. Πιπιλή προς Π. Γαρουφαλιά, 6 Ιουλίου 1964, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα*, τόμος Β', σσ. 83-87.

¹³⁷³ T.N.A. (U.K.), WO 386/2, Intelligence reports : Joint Intelligence (Cyprus 1964), Security Intelligence Report No.36, 17 Φεβρουαρίου 1964 : «We have received a mass of evidence, some, the most significant, from reliable sources, to show that the Greek para-military organisations in concert with the Greek Cypriot police were alerted, issue with arms and lectured on weapon handling and military tactics by officers of the Greek Army Contingent immediately prior to the outbreak of fighting in December», συνέντευξη στο συγγραφέα του Χριστοδούλου Χριστοδούλου στις 28/1/2010, βλ. επίσης Soulioti, *Fettered Independence Cyprus 1878-1964, The Narrative*, σελ. 260 και σελ. 323.

¹³⁷⁴ T.N.A. (U.K.), DO 204/6, Arms and Ammunition General, 8.5.1961-2.7.1964, Αναφορά R.G.Sheridan, 8 Μαΐου 1961. Σύμφωνα με τη σχετική αναφορά η Ε.Ο.Κ.Α., μέχρι την 1^η Μαρτίου 1959, είχε παραδώσει 633 όπλα, πλείστα εκ των οποίων σε κακή κατάσταση. Με βάση την αναφορά υπήρχε η εκτίμηση ότι η Ε.Ο.Κ.Α. είχε κρατήσει ποσοστό οπλισμού κοντά στο 50% το οποίο ήταν υπό τον έλεγχο του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου και του Π. Γιωρκάτζη. Για τον οπλισμό που διέθετε η Ε.Ο.Κ.Α. βλ. Γεώργιος Γρίβας, *Αγών*

τον Τ. Παπαδόπουλο «ενεργούσαν ως ομόλογοι-σύμβουλοι των περιφερειακών υπευθύνων και του Κεντρικού Αρχηγείου και έλεγαν ότι πάντα ενεργούσαν αυτοβούλως»,¹³⁷⁵ έκαναν «επί μήνες»¹³⁷⁶ εκπαίδευση σε στελέχη της «Οργάνωσης» (αστυνομικούς, παλιούς αγωνιστές της Ε.Ο.Κ.Α., αξιωματικούς του Κυπριακού Στρατού έτσι ώστε αυτοί με τη σειρά τους να εκπαιδεύσουν άλλα μέλη της «Οργάνωσης» με το Νίκο Τσαρδελλή να θυμάται : «*Ήταν αρχές του 1961 όταν πηγαίναμε γύρω στα 20 άτομα από όλες τις επαρχίες 12 τα μεσάνυχτα στο στρατόπεδο της ΕΛ.ΔΥ.Κ. Μέναμε εκεί και την επόμενη ημέρα πρωί-πρωί ντυμένοι ως Ελδουκάριοι πηγαίναμε στην περιοχή Γύψου-Λευκόνοικο για εκπαίδευση στα βαρέα όπλα. Αυτό το κάναμε για τρεις με τέσσερις μήνες δυο τρεις φορές το μήνα. Εμείς θα λειτουργούσαμε ως εκπαιδευτές σε διάφορες περιοχές της Κύπρου. Εγώ ανέλαβα την Ορεινή Λάρνακα*».¹³⁷⁷ Τον ίδιο στόχο είχε και η εκπαίδευση στην Παιδαγωγική Ακαδημία της Λευκωσίας πάντοτε τις βραδινές ώρες,¹³⁷⁸ όπου εκπαιδεύτηκαν άνδρες των επαρχιακών Υπαρχηγείων με το δάσκαλο Ανδρέα Κουτσόφτα να θυμάται σχετικά :

Πηγαίναμε στην Παιδαγωγική Ακαδημία δύο φορές την εβδομάδα μαζί με τον Πασχάλη Μανούρη. Εκεί υπήρχαν άτομα και από άλλες επαρχίες που λειτούργησαν ως πολλαπλασιαστές εκπαίδευσης. Την εκπαίδευση μάς την έκαναν ελλαδίτες αξιωματικοί. Για σκοπούς εκπαίδευσης υπήρχε ένα εκπαιδευτικό σετ το οποίο αποτελείτο από ένα μπρεν, ένα μαρτίνι, ένα Μ1 Αραβίδα, ένα Τόμσον, ένα στεν, 5 τυφέκια, ένα περίστροφο και μια χειροβομβίδα. Μετά την εκπαίδευση στην Παιδαγωγική Ακαδημία, η εκπαίδευση συνεχίστηκε από εμάς στο Λευκόνοικο και γινόταν στην ύπαιθρο και αφορούσε οπλομηχανήματα, ατομική τακτική, τακτική διμοιρίας. Όταν η *Οργάνωση* ετέθη σε καλύτερα θεμέλια υπήρξε και λύση αρμολόγηση πυρ και κίνηση, ρίψη χειροβομβίδας.¹³⁷⁹

Εκπαιδεύσεις γίνονταν σε σχολεία όπως στο Παγκύπριο Γυμνάσιο,¹³⁸⁰ αλλά και σε σπίτια με τον αστυνομικό και προσωπικό φίλο του Π. Γιωρκάτζη Σοφοκλή Σοφοκλέους, να παραχωρεί για τις εκπαιδευτικές ανάγκες της «Οργάνωσης» το σπίτι του στην Αγλαντζιά :

Ε.Ο.Κ.Α και Ανταρτοπόλεμος, σελ. 95 και Dudley Barker, *Grivas Portrait of a Terrorist*, Harcourt, Brace and Company, New York 1960, σελ. 155.

¹³⁷⁵ Τ. Παπαδόπουλος, 30 Ιουλίου 2008.

¹³⁷⁶ Παπαγεωργίου, *Από την ΕΟΚΑ στην ΕΟΚΑ Β' Αναμνήσεις και αποτιμήσεις*, τόμος 1, σελ. 208.

¹³⁷⁷ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Νίκου Τσαρδελλή στις 9/9/2010, επίσης συνέντευξη στο συγγραφέα του Γεώργιου Λουρουτζιάτη στις 30/11/2010 : «*Μαζί με το Νικόλαο Τσαρδελλή, τον Κόκο Μάρκου πηγαίναμε το 1961 στην ΕΛ.ΔΥ.Κ. το βράδυ ετοιμαζόμασταν και την επόμενη ημέρα πηγαίναμε στη Γύψου και στο Λευκόνοικο και κάναμε βολές με μπαζούκας. Ήμασταν ντυμένοι ως Ελδουκάριοι και κανείς δεν μας καταλάβαινε*».

¹³⁷⁸ Συνεντεύξεις στο συγγραφέα του Ανδρέα Κουτσόφτα στις 12/4/2008, του Άριστου Χρυσοστόμου στις 21/4/2008 και του Παύλου Παυλάκη στις 10/5/2009.

¹³⁷⁹ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Ανδρέα Κουτσόφτα στις 12/4/2008.

¹³⁸⁰ Πέτρος Παντελίδης, *Από τα σκαλοπάτια της Λευτεριάς στα Τάρταρα του Σχεδίου Ανάν*, εκδ. Λιβάνη, Αθήνα 2009, σελ. 132 : «*Μόλις οργανωθήκαμε σε ομάδες, άρχισε η εκπαίδευσή μας στα όπλα. Η εκπαίδευσή μας γινόταν στο κτίριο του Παγκύπριου Γυμνασίου τις βραδινές ώρες. Εκπαιδευτές μας ήταν κυρίως αξιωματικοί της Αστυνομίας*».

Στο σπίτι μου κάναμε το καλοκαίρι του 1961 τις πρώτες εκπαιδεύσεις. Ερχόταν ο Άθως Μυριανθόπουλος αντισυνταγματάρχης του Κυπριακού Στρατού για ένα διάστημα δύο-τριών μηνών. Στο σπίτι μου έρχονταν ο Ανδρέας Τσαγγαρίδης από το Ποτάμι, ο Κυριάκος Πατατάκος, ο Κώστας ο Αλουπός από τη Φιλιά. Ο Γιωρκάτζης καθότι φίλο μου με ενέταξε στην *Οργάνωση*. Μου είπε ότι ο αγώνας συνεχίζεται και ότι οι Τούρκοι εξοπλίζονταν συνεχώς. Εκπαιδευόμασταν στη λύση και αρμολόγηση όπλων. Εγώ τότε δούλευα στον Πύργο Ελέγχου στο Air Traffic Control Center και μετά πήγα στην αστυνομία.¹³⁸¹

Παρόμοιες αναμνήσεις για την εκπαίδευση στη Λευκωσία ανέφερε στο συγγραφέα και ο Αιμίλιος Πατσαλίδης που υπηρετούσε στη Χωροφυλακή και εντάχθηκε στην «Οργάνωση» μετά από προσέγγιση συναγωνιστή του :

Κατοικούσα στους Αγίους Ομολογητές και κάναμε εκπαιδεύσεις πίσω από το προεδρικό μέγαρο στα μικρά σπιτάκια. Εκεί υπήρχε μια μεγάλη αίθουσα. Πηγαίναμε νύκτα και εκπαιδευόμασταν στα όπλα. Την εκπαίδευση μάς την έκαναν Ελδουκάριοι αξιωματικοί. Θυμάμαι κάποιον Ντόβα που ήλθε μια μέρα και μας μίλησε. Τα όπλα τα βρίσκαμε εκεί, ήταν μια τουρτούρα και ένα μπρεν. Εμένα με ρώτησε ένας συναγωνιστής αν είχα πάρει οποιαδήποτε πληροφορία και μου είπε ότι έπρεπε να βρίσκομαι μόνος μου το βράδυ η ώρα 8:00 στα σπιτάκια πίσω από το προεδρικό. Εκεί ήταν και άλλοι αστυνομικοί οι οποίοι είχαν το κλειδί της αίθουσας. Θυμάμαι το Φρίζο Κοκκινίδη, τον Κυριάκο Πατατάκο, το Χάρη Παπαϊακώβου, το Νίκο Ψωμά Ιωάννου, το Λεωνίδα Στεφανίδη.¹³⁸²

Για κάθε επαρχία υπήρχε και αξιωματικός της ΕΛ.ΔΥ.Κ. «ως υπεύθυνος» των εκπαιδεύσεων. Ο ταγματάρχης Ιωάννης Μπραβάκος στην Αμμόχωστο,¹³⁸³ ο λοχαγός Γιάννης Βασιλακόπουλος στη Λάρνακα,¹³⁸⁴ ο λοχαγός Γεώργιος Δρίτσας στην Πάφο,¹³⁸⁵ ο ταγματάρχης Κωνσταντίνος Τσέργας στην Κερύνεια.¹³⁸⁶ Οι εκπαιδεύσεις επεκτάθηκαν εντός του 1962 σ' όλη την Κύπρο¹³⁸⁷ και προς τέλος του 1963 εντατικοποιήθηκαν και έτσι η ύπαρξη της «Οργάνωσης» αναπόφευκτα έγινε γνωστή.¹³⁸⁸ Έτσι εντός του 1962 και αρχές του 1963 υπήρχαν ομάδες και λόχοι σχεδόν σε ολόκληρη την Κύπρο. Πέραν της Διοίκησης Πόλεως που υπήρχε σε κάθε πόλη με οργανωμένους τουλάχιστον δύο λόχους Τυφεκιοφόρων, υπήρχαν και Διοικήσεις Υπαίθρου οι οποίες ήταν υπεύθυνες για τους Λόχους και τις μικρές ομάδες στις επαρχίες.

Με ένα «σετ οπλισμού» αποτελούμενο από ένα μπρεν, ένα στεν και μια χειροβομβίδα, οι εκπαιδευτές της «Οργάνωσης», αξιωματικοί του Κυπριακού Στρατού, αστυνομικοί, αλλά

¹³⁸¹ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Σοφοκλή Σοφοκλέους στις 2/9/2008.

¹³⁸² Συνέντευξη στο συγγραφέα του Αιμίλιου Πατσαλίδη στις 18/4/2008 και 10/12/2009.

¹³⁸³ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Παύλου Παυλάκη στις 10/5/2009

¹³⁸⁴ Συνέντευξη στο συγγραφέα του λοχαγού ε.α. Μάριου Σταυρίδη στις 11/1/2008 : «Υπεύθυνος στη Λάρνακα ήταν ο Βασιλακόπουλος. Ωστόσο, εκτιμώ, ότι πίσω από αυτόν ήταν ο Δημήτρης Ιωαννίδης ο οποίος κατά τη δική μου εκτίμηση ήταν και υπεύθυνος των εκπαιδεύσεων σε όλη την Κύπρο».

¹³⁸⁵ Χατζηκωστής, *Ταξίδι στη Μνήμη*, σελ. 240, συνέντευξη στο συγγραφέα του Χαράλαμπου Χατζηγαλαλάμπους στις 9/2/2008.

¹³⁸⁶ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Ανδρέα Μακρίδης στις 27/8/2012.

¹³⁸⁷ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Παύλου Παυλάκη στις 10/5/2009.

¹³⁸⁸ Soulioti, *Fettered Independence Cyprus 1878-1964, The Narrative*, σελ. 260.

και αγωνιστές της Ε.Ο.Κ.Α. γυρνούσαν τα χωριά της Κύπρου εκπαιδύοντας άνδρες,¹³⁸⁹ με πολλές μαρτυρίες να φωτίζουν πώς και τι ακριβώς γίνονταν. Στο Λευκόνοικο άνδρες εκπαιδύονταν στο σπίτι του Σολωμή Σούγλη, παλιού αγωνιστή της Ε.Ο.Κ.Α.¹³⁹⁰ με εκπαιδευτή τον ταγματάρχη του Κυπριακού Στρατού Χρήστο Φώτη, ενώ στην Κυθραία όπως θυμάται ο Ανδρέας Κουτσόφτας, η εκπαίδευση γινόταν στην περιοχή του εργοστασίου κατασκευής ασβεστόλιθου που ανήκε στην οικογένεια Μακρή, με υπεύθυνους τους Γιάννη και Χριστοφή Μακρή.¹³⁹¹ Ο τότε στρατιώτης του Κυπριακού Στρατού Παναγιώτης Αδάμου, αρχές του 1963 κλήθηκε όπως θυμάται από το Σάββα Χατζηχρήστο (Σαββάκο) να βοηθήσει στις εκπαιδύσεις που γίνονταν στο δημοτικό σχολείο Χάρτζιας¹³⁹² (8χλμ ανατολικά της Κερύνειας). Ήδη, από τις 3 Αυγούστου 1962, έκθεση των βρετανικών μυστικών υπηρεσιών, κατέγραφε ενδείξεις (indications) εκπαιδύσεων στην περιοχή και λειτουργίας της ως κέντρου παραστρατιωτικών ελληνοκυπριακών δραστηριοτήτων (centre for Greek Cypriot para-military activity).¹³⁹³

Ο Αθανάσιος Δημητρίου από το Κίτι Λάρνακας έκανε εκπαίδευση στην εκκλησία του Αγίου Γεωργίου Κοντού στη Λάρνακα και θυμάται και απρόοπτα συμβάντα : *«Ημασταν τρία άτομα από το Κίτι και μαζί με άλλα 25 κάναμε το 1962 δύο φορές την εβδομάδα λύση αρμολόγηση στον Άγιο Γεώργιο Κοντό, στην μεγάλη αίθουσα του προαυλίου. Μια νύκτα θυμάμαι ενώ μας έκανε ο λοχαγός Μάριος Σταυρίδης εκπαίδευση τη διακόψαμε απότομα. Είδαμε ένα αστυνομικό να μας πλησιάζει και ευτυχώς ήταν δικός μας. Μας πλησίασε και μας είπε να διαλύσουμε την εκπαίδευση γιατί μαζί του στο αυτοκίνητο ήταν ένας τουρκοκύπριος αστυνομικός».*¹³⁹⁴

Ο Δημήτρης Σμυρλής φιλόλογος, στέλεχος του Υπαρχηγείου Πάφου, θυμάται τις εκπαιδύσεις που γίνονταν στα χωριά της πόλης Πάφου με ελάχιστο οπλισμό που ο ίδιος μετέφερε από χωριό σε χωριό.¹³⁹⁵ Ο Κυριάκος Στίγγας θυμάται τις εκπαιδύσεις που γίνονταν στο παλαιό σινεμά στην Πάχνα Λεμεσού από ελλαδίτες αξιωματικούς.¹³⁹⁶ Ο Αντρέας Μουζούρης οργάνωσε ομάδες για εκπαίδευση στον Πύργο Τηλλυρίας το 1961

¹³⁸⁹ Συνεντεύξεις στο συγγραφέα του υποστράτηγου ε.α. Νίκου Βαρναβίδη στις 17/10/2009, του συνταγματάρχη ε.α. Γεωργίου Ολύμπιου στις 19/5/2009, του ταξίαρχου ε.α. Ευτύχιου Σαλάτα στις 8/10/2007, του λοχαγού ε.α. Μάριου Σταυρίδη στις 11/1/2008. Ο ταξίαρχος ε.α. Ανδρέας Πασιαρδής θυμάται χαρακτηριστικά : *«Εγώ διατηρούσα στο σπίτι μου δύο πολυβόλα, τουρτούρες, δύο όλμους 60 χιλιοστών, δύο τριαντάρια και 7 μπρεν. Τα φορτώναμε σε ένα [skoda] Βαν που είχα μαζί με τη γυναίκα μου και τα πήγα στην Ακαδημία. Εκεί ερχόταν ο μακαρίτης ο Μυριανθόπουλος και έκαμνε σε προην στελέχη της Ε.Ο.Κ.Α. εκπαίδευση».*

¹³⁹⁰ Φώτης Παπαφώτης, *Η Καρπασία στον Αγώνα της ΕΟΚΑ*, τόμος Ι, έκδ. β', Λεμεσός 2004, σελ. 478.

¹³⁹¹ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Ανδρέα Κουτσόφτα στις 12/4/2008.

¹³⁹² Συνέντευξη στο συγγραφέα του συνταγματάρχη ε.α. Παναγιώτη Αδάμου στις 3/9/2012.

¹³⁹³ T.N.A. (U.K.), WO 386/1, Intelligence reports : Joint Intelligence (Cyprus 1962-1963), Security Intelligence Report No.1, 3 Αυγούστου 1962.

¹³⁹⁴ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Αθανάσιου Δημητρίου στις 14/2/2010.

¹³⁹⁵ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Δημήτρη Σμυρλή στις 17/12/2009.

¹³⁹⁶ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Κυριάκου Στίγγα στις 10/8/2012.

κάνοντας θεωρητικά και πρακτικά μαθήματα, για πυρ και κίνηση, με κυνηγετικά όπλα και δυο στεν του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου.¹³⁹⁷ Οι Χαράλαμπος Παλάοντας και Παύλος Κυριακίδης, εκπαιδευαν άνδρες στο Γεωργικό Γυμνάσιο Μόρφου, αλλά και στα χωριά Κυρά, Φιλιά και Ζώδια.¹³⁹⁸ Ο Χρίστος Κουλουμπής οργάνωσε ομάδες στο χωριό Τρούλλοι στη Λάρνακα.¹³⁹⁹ Ο Μάκης Μάρκου δάσκαλος από το Παραλίμνι θυμάται την αρχική εκπαίδευση πολιτών του 1962 να γίνεται ελλείπει οπλισμού με σκουπόξυλα,¹⁴⁰⁰ όπως και στη Λεμεσό. με τον Άριστο Χρυσοστόμου να θυμάται ότι στο δάσος Κελλακίου και μετά στο Λουβαρά. οι εκπαιδευσεις γίνονταν με ξύλα περνιάς τα οποία βάφονταν σε τρία διαφορετικά χρώματα, αντιπροσωπευτικά τριών διαφορετικών όπλων,¹⁴⁰¹ ενώ επειδή ακριβώς ο οπλισμός ήταν «ελλιπής»,¹⁴⁰² ο Γιώργος Λουρουτζιάτης από τη Λάρνακα αποκάλυψε στο συγγραφέα : *«Ελλείπει οπλισμού το 1962, πήγα στη Βηρυτό να φέρω όπλα μαζί με το Χρύσανθο Κυριάκου και το Σωτήρη Πόμπατζη. Πήγαμε και βρήκαμε κάτι Κούρδους αλλά δεν αγοράσαμε τα όπλα που μας έδειξαν. Τα λεφτά και τις επιταγές μας τα έδωσαν ο Γιώργος Τζιρκώτης και ο Παντελής Δημητρίου»*.¹⁴⁰³

Στις αρχές Δεκεμβρίου του 1962 πραγματοποιήθηκε στη θερινή προεδρική κατοικία στο Τρόδος άσκηση επί χάρτου στην οποία συμμετείχαν τα επαρχιακά επιτελεία όλων των Υπαρχηγείων μαζί με αξιωματικούς της ΕΛ.ΔΥ.Κ.¹⁴⁰⁴ Η άσκηση διήρκεσε 36 ώρες¹⁴⁰⁵ και *«Ως αντικείμενον της ασκήσεως είχε τεθή το ενδεχόμενον ενόπλιον αντιστάσεως των Τουρκοκύπριων εις τας νομίμους Αρχάς του κράτους»*.¹⁴⁰⁶ Στρατιωτικός επικεφαλής της άσκησης ήταν ο υποδιοικητής της ΕΛ.ΔΥ.Κ. συνταγματάρχης Απόστολος Τζουβελέκης. Ο Γιώργος Θεοφυλάκτου, βοηθός του Διοικητή Πόλεως Λευκωσίας Σπύρου Νικολάου, έλαβε μέρος στην άσκηση και θυμάται :

Ήμασταν γύρω στα 50 με 60 άτομα και διανυκτερεύσαμε μέσα στην προεδρική κατοικία. Μεταξύ άλλων πήραν μέρος στην άσκηση οι Τάσσος Παπαδόπουλος, Πολύκαρπος Γιωρκάτζης, Γλαύκος Κληρίδης, Τίτος Φάνος, Νίκος Ψωμάς

¹³⁹⁷ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Ανδρέα Μουζούρη στις 27/10/2007.

¹³⁹⁸ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Χαράλαμπου Παλάοντα στις 26/9/2012.

¹³⁹⁹ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Χρίστου Κουλουμπή στις 4/10/2007.

¹⁴⁰⁰ Συνεντεύξεις στο συγγραφέα του Μάκη Μάρκου στις 17/2/2009 και του Δημοσθένη Σπαρτιάτη στις 26/8/2009 : *«Μαζί με το δάσκαλο Μάρκου Μάκη είχαμε δυο λόχους στο Παραλίμνι. Εγώ φύλαγα τον εκπαιδευτικό οπλισμό σπίτι μου»*.

¹⁴⁰¹ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Άριστου Χρυσοστόμου στις 21/4/2008.

¹⁴⁰² Συνέντευξη στο συγγραφέα του Σοφοκλή Σοφοκλέους στις 2/9/2008 και του υποστράτηγου ε.α. Νίκου Βαρναβίδη στις 17/10/2009.

¹⁴⁰³ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Γιώργου Λουρουτζιάτη στις 30/11/2010.

¹⁴⁰⁴ Παπαγεωργίου, *Από την ΕΟΚΑ στην ΕΟΚΑ Β΄, Αναμνήσεις και αποτιμήσεις*, τόμος 1, σελ. 213, βλ. επίσης Κληρίδης, *Η Κατάθεσή μου*, τόμος 1, σελ. 236 και Παπαγεωργίου, *Από την Ζυρίχην εις τον Αττίλαν*, τόμος Α΄, σελ. 196 και συνεντεύξεις στο συγγραφέα του Άριστου Χρυσοστόμου στις 21/4/2008, του Νίκου Κόση στις 7/9/2007, του Χριστόδουλου Χριστοδούλου στις 28/1/2010 και του Παύλου Παυλάκη στις 10/5/2009.

¹⁴⁰⁵ Ηλεκτρονικό Αρχείο Παναγιώτη Παπαδημήτρη www.papademetris.net : *SXEDIO.H98 7.10.1963, Έτοιμοι οι Λόχοι Εφεδρείας της Μυστικής Οργάνωσης Ακρίτας*, www.papademetris.net, 12/9/2009.

¹⁴⁰⁶ Παπαγεωργίου, *Από την Ζυρίχην εις τον Αττίλαν*, τόμος Α΄, σελ. 196.

Ιωάννου, Ανδρέας Ρήγας, Χριστόδουλος Χριστοδούλου, Φρίξος Πετρίδης, Τάσος Παναγίδης, Πάτροκλος Σταύρου, Μιχάλης Πατσαλίδης, Γεώργιος Χατζησάββας, Γιαννάκης Λούκα, Πέτρος Κοντοπύργος κ.α.¹⁴⁰⁷

Οι εκπαιδευόμενοι μετέβησαν στην προεδρική κατοικία με ιδιωτικά αυτοκίνητα. Εκεί, χωρίστηκαν σε ομάδες, αφού το σενάριο της άσκησης προέβλεπε κατάκτηση μιας περιοχής από τους Τουρκοκυπρίους, αντεπίθεση και ανάκτηση της περιοχής. Όλα έγιναν σε χάρτη και η άσκηση έληξε με επιτυχία.¹⁴⁰⁸ Ο υποδιοικητής της ΕΛ.ΔΥ.Κ. απευθυνόμενος στα επιτελεία σύμφωνα με τον Άρ. Χρυσοστόμου, είπε πως αν γίνουν φασαρίες πιθανόν να μην υπήρχαν αξιωματικοί της ΕΛ.ΔΥ.Κ. και γι' αυτό έπρεπε να είναι σε θέση να διοικήσουν από μόνοι τους ένα επιτελείο.¹⁴⁰⁹ Αξιίζει να σημειωθεί ότι την 1^η Φεβρουαρίου 1963 η εβδομαδιαία έκθεση των βρετανικών μυστικών υπηρεσιών κατέγραφε τον εξοπλισμό και την ετοιμότητα σύγκρουσης των δυο κοινοτήτων σε Λάρνακα και Αμμόχωστο το Δεκέμβριο του 1962, σε περίπτωση που η ελληνοκυπριακή κοινότητα προσπαθήσει να επιβληθεί της τουρκοκυπριακής στο θέμα των δήμων.¹⁴¹⁰ Ένα χρόνο αργότερα όσα έλεγε ο υποδιοικητής της ΕΛ.ΔΥ.Κ. επαληθεύτηκαν. Μια ακόμη τριήμερη άσκηση έγινε το Μάιο του 1963 στην περιοχή του Μαύρου Όρους στον Κύκκο και πάλι υπό την καθοδήγηση του υποδιοικητή της ΕΛ.ΔΥ.Κ. με τη συμμετοχή ανδρών των Υπαρχηγείων. Σκοπός της άσκησης ήταν οι εκπαιδευόμενοι να αντιμετωπίσουν επιτυχώς «εχθρικές ενέδρες»¹⁴¹¹ με το συμμετέχοντα χωροφύλακα Αιμίλιο Πατσαλίδη να θυμάται :

Θυμάμαι ότι τέλος του Μάη του 1963 πήγαμε στον Κύκκο για να κάνουμε άσκηση ενέδρας και μας έκαναν και αμμοδόχο και εκεί τα κάναμε θάλασσα. Αν θυμάμαι καλά ήταν μαζί μου ο Νεόφυτος Σοφοκλέους, ο Κυριάκος Πατατάκος και ο Λεωνίδας Στεφανίδης. Τότε είχα άδεια κυνηγιού και είχα εντολή να ρίχνω σιεπεθκίες για να καλύπτω τους άλλους. Ήρθε και ο Κόσης μαζί μας ενώ το πρώτο βράδυ που πήγαμε ο Τζουβελέκης μας μίλησε για τα άστρα και πώς να προσανατολιστούμε. Την επαύριον μας έφεραν και φαγητό οι παπάδες από τη Βασιλιτζιά. Άκουσα, αλλά δεν είδα, ότι ήρθαν και μας έφεραν όπλα οι Σάββας Αντωνίου υπαρχηγός τότε χωροφυλακής και Φανής Δημητρίου. Τη δεύτερη μέρα πήγαμε σ' ένα εκκλησιάκι και κάναμε αυστηρή εκπαίδευση. Θυμάμαι ότι μας έδωσε εκεί ο Κίτσιος ο λοχαγός εξ Ελλάδος οδηγίες για να κάνουμε βολή. Εκτελέσαμε επίσης και ένα σχέδιο όπου ο εχθρός είχε στήσει ενέδρα και εμείς έπρεπε να επανακαταλάβουμε την περιοχή με υφαρπαγή φρουρών.¹⁴¹²

¹⁴⁰⁷ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Γιώργου Θεοφιλάκτου στις 2/4/2008.

¹⁴⁰⁸ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Παύλου Παυλάκη στις 10/5/2009 και του Νίκου (Ψωμά) Ιωάννου στις 19/6/2008.

¹⁴⁰⁹ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Άριστου Χρυσοστόμου στις 21/4/2008.

¹⁴¹⁰ T.N.A. (U.K.), WO 386/1, Intelligence reports : Joint Intelligence (Cyprus 1962-1963), Security Intelligence Report No.13, 1 Φεβρουαρίου 1963.

¹⁴¹¹ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Άριστου Χρυσοστόμου στις 21/4/2008.

¹⁴¹² Συνέντευξη στο συγγραφέα του Αιμίλιου Πατσαλίδη στις 18/4/2008 και 10/12/2009. Σε συνέντευξη στο συγγραφέα στις 23/12/2009 ο Κυριάκος Πατατάκος είπε : «Συμμετείχα σε τριήμερη άσκηση στον Κύκκο. Εκεί ήμασταν γύρω στα 100 άτομα και μαζί μας ήταν και Ελλαδίτες εκπαιδευτές. Θυμάμαι τον Τζιρκώτη από τη Λάρνακα και τον Άριστο Χρυσοστόμου. Θυμάμαι που πήγαμε με πολιτικά. Στόχος της εκπαίδευσης η άμυνα από τους Τούρκους. Θυμάμαι που κάναμε και εικονική μάχη εκεί». Ο Θεοφάνης Δημητρίου επιβεβαίωσε τη

Προς το τέλος του καλοκαιριού του 1963 έως το Φθινόπωρο του ίδιου έτους, οι εκπαιδευσεις «εντατικοποιήθηκαν».¹⁴¹³ Σύμφωνα με το Ν. Κόση υπήρχε η αίσθηση ότι «θα γινόταν κάτι»¹⁴¹⁴ και γι' αυτό κλήθηκαν για να ενισχύσουν την «Οργάνωση» όλοι οι αξιωματικοί του Κυπριακού Στρατού. Ένας εξ αυτών, ήταν ο τότε ανθυπολοχαγός του Κυπριακού Στρατού Πέτρος Χατζηαντωνίου.¹⁴¹⁵ Ως επικεφαλής της διμοιρίας του Κυπριακού Στρατού συμμετείχε το Δεκέμβριο του 1963 στις μάχες της Ομορφίτας και απέστειλε στο Αρχηγείο του Κυπριακού Στρατού εξασέλιδη αναφορά με τίτλο «ΕΚΘΕΣΙΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΣ ΟΜΟΡΦΙΤΑΣ»,¹⁴¹⁶ όπου μεταξύ άλλων έγραφε :

Αναφέρεται ότι από του μηνός Οκτωβρίου προ της Τουρκικής Ανταρσίας εκλήθημεν ωρισμένοι Αξ/κοί του Κυπριακού Στρατού - κατόπιν εγκρίσεως του Αρχηγού του Κ.Σ. στρατηγού Μεν. Παντελίδη - όπως παρουσιασθώμεν στην οικίαν του Υπουργού Εσωτερικών κ. Π. ΓΕΩΡΚΑΤΖΗ. Στην συγκέντρωσιν αυτήν μας ελέχθη ότι οι Τούρκοι πρόκειται να δημιουργήσουν ταραχάς και προς τούτο έπρεπε να αναλάβωμεν την εκπαίδευσιν ανδρών διαφόρων περιοχών προς αντιμετώπισιν οιασδήποτε επιθέσεως. Εγώ ανέλαβα να εκπαιδεύσω την περιοχήν του προαστείου Παλλουριωτίσης. Μετά πάροδον ολίγων ημερών με μετέθεσαν στην περιοχή Λακατάμιας. Εις τας ως άνω περιοχάς εκτελούσα καθαρώς εκπαιδευτικά καθήκοντα [...].

Στο στρατόπεδο του Μάμμαρι,¹⁴¹⁷ στο στρατόπεδο της Κοκκινοτριμιθιάς,¹⁴¹⁸ στην Παιδαγωγική Ακαδημία αλλά και σ' όλη την Κύπρο, παρατηρήθηκε μια «συμπλήρωση δυνάμεων»¹⁴¹⁹ και οι αξιωματικοί του Κυπριακού Στρατού που κλήθηκαν να

μεταφορά όπλων στον Κύκκο μαζί με τον τότε υπαρχηγό της Χωροφυλακής Σάββα Αντωνίου. Συνέντευξη στο συγγραφέα του Θεοφάνη Δημητρίου στις 27/3/2008 και 30/12/2009.

¹⁴¹³ Συνέντευξη στο συγγραφέα του ταξιαρχου ε.α. Γεώργιου Χατζηδαμιανού στις 10/7/2008.

¹⁴¹⁴ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Νίκου Κόση στις 7/9/2007.

¹⁴¹⁵ Συνέντευξη στο συγγραφέα του αντιστράτηγου ε.α. Πέτρου Χατζηαντωνίου στις 30/11/2007 : «Δεν ήμουν μέσα στην Οργάνωση. Κλήθηκα το Φθινόπωρο του 1963 για να βοηθήσω. Δεν ρώτησα ούτε γιατί, ούτε με ενδιέφερε αν ήμουν εκτός μέχρι εκείνη τη στιγμή».

¹⁴¹⁶ «ΕΚΘΕΣΙΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΣ ΟΜΟΡΦΙΤΑΣ», υπολοχαγού Κυπριακού Στρατού Πέτρου Χατζηαντωνίου προς Αρχηγείον Κυπριακού Στρατού, χ.χ., (Αρχείο αντιστράτηγου ε.α. Πέτρου Χατζηαντωνίου). Σε συνέντευξή του στο συγγραφέα στις 6/6/2008 ο αντιστράτηγος Πέτρος Χατζηαντωνίου ανέφερε ότι η έκθεση γράφτηκε το Δεκέμβριο του 1964, πρβλ. και «Αναφορά υπολοχαγού Κώστα Παπακώστα προς Υπουργείον Αμύνης», 13 Δεκεμβρίου 1964 : «Περί τα μέσα Οκτωβρίου, 1963, εκλήθην μετ' άλλων συναδέλφων εις οικίαν του Υπουργού Εσωτερικών κ. ΓΕΩΡΚΑΤΖΗ, και μας ανηγγέλθη ότι θα αναλαμβάναμεν εκπαιδευτικά και Διοικητικά καθήκοντα (εκτός Στρατεύματος) εν όψει της επικινδύνου καταστάσεως της χώρας εξ αιτίας του Τουρκικού Στοιχείου. Μετά παρέλευσιν 15ημέρου μου ανετέθησαν εκπαιδευτικά καθήκοντα εις ύπαιθρον εις τα χωρία ΤΥΜΒΟΥ, ΓΕΡΙ, ΛΑΤΣΙΑ, ΙΔΑΛΙΟΝ, ΛΥΜΠΙΑ. Η εκπαίδευσιν διεξήγετο κατά την διάρκειαν της νυκτός με προκαθορισμένον πρόγραμμα εκπαίδευσως. Το πρόγραμμα εκπαίδευσως είχε τελειώσει εις τα χωρία ΤΥΜΒΟΥ, ΓΕΡΙ, ΛΑΤΣΙΑ και ήρχισεν η εφαρμογή του προγράμματος εις τα χωρία ΙΔΑΛΙΟΝ και ΛΥΜΠΙΑ περί την 15ην Δεκεμβρίου. Μετ' ολίγας ημέρας ως γνωστόν μας επρόλαβαν τα γεγονότα και μου ανετέθησαν καθήκοντα Διοικητικού ΔΙΛΟΧΙΑΣ, Λόχου ΙΔΑΛΙΟΥ και Λόχου ΛΥΜ[Π]ΙΩΝ, με ΑΝ/ΣΚ το τουρκικόν χωρίον ΛΟΥΡΟΥΤΖΙΝΑ...», (Αρχείο Ανδρέα Γιασουμή).

¹⁴¹⁷ Ηλεκτρονικό Αρχείο Παναγιώτη Παπαδημήτρη, www.papademetris.net, 12/10/2009 Αρχειακό υλικό περιόδου 1960-1963 SXEDIO.H98 7.10.1963 «Ετοιμοι οι Λόχοι Εφεδρείας της Μυστικής Οργάνωσης Ακρίτας».

¹⁴¹⁸ Συνέντευξη στο συγγραφέα του αντιστράτηγου ε.α. Ιάκωβου Συμεωνίδη στις 21/12/2009 : «Πριν τα γεγονότα στην Κοκκινοτριμιθιά, μαζί με άλλους δεκανείς, κάναμε ασκήσεις και μας έβλεπαν οι εκπαιδευόμενοι για να εμπεδώσουν καλύτερα το πρακτικό κομμάτι της άσκησης».

¹⁴¹⁹ Συνέντευξη στο συγγραφέα του ταξιαρχου ε.α. Ανδρέα Πασιαρδή στις 23/7/2008 και του υποστράτηγου ε.α. Νίκου Βαρναβίδη στις 8/8/2008.

«αναμειχθούν» στις εκπαιδεύσεις το έπραξαν¹⁴²⁰ με προθυμία, ενώ όσοι από αυτούς ρωτήθηκαν για τα αίτια του αποκλεισμού τους μέχρι το Σεπτέμβριο του 1963, τα απέδωσαν «στα διαφορετικά πολιτικά τους πιστεύω»¹⁴²¹ και στην ύπαρξη «γιωρκατζικών ή και γριβικών αξιωματικών».¹⁴²² Η διάσπαση των αγωνιστών μετά το τέλος του αγώνα είχε το δικό της αντίκτυπο και στην «Οργάνωση», ωστόσο λίγους μήνες πριν τα γεγονότα του 1963 κανείς δεν περίσσευε και φαίνεται ότι κανένας δεν αρνήθηκε το κάλεσμά της.

Με την εντατικοποίηση της εκπαίδευσης το Φθινόπωρο του 1963 δημιουργήθηκαν δύο μονάδες (τάγματα) για την ενίσχυση της «Οργάνωσης» με έγγραφο που αφορά το ιστορικό της «Οργάνωσης» να αναφέρει σχετικά : «Την 7/10/63 εκλήθη υπό της Οργανώσεως ο Ταγ/ρχης του Κυπρ. Στρατού ΦΩΤΗΣ ΧΡΗΣΤΟΣ και του ανετέθη η συγκρότησις στρατ. Μονάδος με την αποστολήν της Εφεδρείας Αρχηγείου. Κατόπιν συντόνων προσπαθειών τη συνεργασία του Επιτελάρχου Βουλευτού ΚΟΣΗ ΝΙΚΟΛΑΟΥ κατορθώθη εντός βραχυτάτου χρονικού διαστήματος η συγκρότησις της Εφεδρείας του Αρχηγείου και την 11/10/63 ήρξατο η εκπαίδευσις ταύτης»,¹⁴²³ ενώ σύμφωνα με μαρτυρίες απόστρατων αξιωματικών «παράλληλα»¹⁴²⁴ με τη συγκρότηση της μονάδας (τάγμα) εφεδρείας Αρχηγείου, συγκροτήθηκε και μονάδα (τάγμα) εφεδρείας Υπαρχηγείου με διοικητή το λοχαγό Τάσο Μάρκου.

¹⁴²⁰ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Νίκου Κόση στις 8/7/2008 και του ταξίαρχου ε.α. Ανδρέα Πασιαρδή στις 23/7/2008 : «Μέχρι το Σεπτέμβριο του 1963 δεν ήταν όλοι οι άνδρες του Κυπριακού Στρατού μνημένοι στην Οργάνωση. Εγώ ήμουν μνημένος από το 1961. Το Σεπτέμβριο του 1963 και γι' αυτό είμαι βέβαιος όλοι οι αξιωματικοί αναμειχθηκαν σε διάφορες εκπαιδεύσεις». Συνέντευξη στο συγγραφέα του ταξίαρχου ε.α. Γεώργιου Χατζηδαμιανού στις 10/7/2008 : «Δεν ήταν όλοι οι αξιωματικοί μέσα στην Οργάνωση. Αρκετοί οι οποίοι ήταν εκτός αναμειχθηκαν το Φθινόπωρο πριν τις ταραχές του 1963».

¹⁴²¹ Συνέντευξη στο συγγραφέα του υποστράτηγου ε.α. Χαρούλη Κόκκινου στις 19/9/2008.

¹⁴²² Συνέντευξη στο συγγραφέα του συνταγματάρχη ε.α. Ευάγγελου Κιρκιλή στις 30/7/2008 : «Ουδέποτε αναμειχθηκα στην οργάνωση Ακρίτας επειδή ήμουν γριβικός. Μαζί με άλλους αξιωματικούς που πιστεύαμε στο Γρίβα μας είχαν εκτός. Προς το τέλος του 1963 με κάλεσαν και αναλάβαμε με άλλους το λόχο της Παιδαγωγικής Ακαδημίας τον οποίο ονομάσαμε Ιερό Λόχο», συνέντευξη στο συγγραφέα του λοχαγού ε.α. Αγαθάγγελου Θεμιστοκλέους στις 9/2/2010 : «Ακούγαμε και ξέραμε ότι γινόταν εκπαίδευση. Εγώ το καλοκαίρι του 1963 είχα πλευρίτιδα και ο ίδιος Ανδρέας Πασιαρδής με κάλεσε να μπω στο λόχο υποστηρίζεω που ετοιμάζε το Φθινόπωρο. Είχε προηγηθεί μάζεμα αξιωματικών από τον Πολύκαρπο και τον Κόση οι οποίοι μας είπαν ότι θα εντασσόμασταν και εμείς στην Οργάνωση. Ρώτησα τον ταγματάρχη Φώτη Χρήστο γιατί μας θυμήθηκαν αργά και ο ίδιος μου είπε να μην σκαλίζω τα πράγματα. Είμαι βέβαιος φυσικά, ότι αντιγιωρκατζικοί και γριβικοί αξιωματικοί, όπως εγώ, ήταν έξω». Συνέντευξη στο συγγραφέα του αντιστράτηγου ε.α. Χαράλαμπου Λόττα στις 27/8/2007 : «Υπήρχαν γιωρκατζικοί αξιωματικοί και αντιγιωρκατζικοί, ωστόσο όταν κληθήκαμε υπερείχε το καλό της πατρίδας και όχι τι πίστευε ο καθένας».

¹⁴²³ Ηλεκτρονικό Αρχείο Παναγιώτη Παπαδημήτρη, www.papademetris.net, 12/10/2009 Αρχεϊακό υλικό περιόδου 1960-1963 SXEDIO.H98 7.10.1963 «Ετοιμοι οι Λόχοι Εφεδρείας της Μυστικής Οργάνωσης Ακρίτας», βλ. σχετικά και το Παράρτημα.

¹⁴²⁴ Συνέντευξη στο συγγραφέα του ταξίαρχου ε.α. Ανδρέα Πασιαρδή στις 23/7/2008 : «Δημιουργήθηκαν δυο μονάδες του Φώτη και του Τάσου του Μάρκου. Η μονάδα με διοικητή το Φώτη ονομαζόταν Γενική Εφεδρεία του Αρχηγείου. Ενώ υπηρετούσα στο τάγμα του Β.Μ.Η. μια μέρα ρώτησα το Φώτη : "κύριε ταγματάρχα τι γίνεται άκουσα ότι οργανώνεστε εγώ τι θα κάνω." Ο Φώτης τότε μου είπε ότι ήμουν μαζί με το Θάσο Πετρίδη και το Νίκο Βαρναβίδη οργανωμένοι έξω και δεν χρειαζόμασταν να μπούμε μέσα. Μετά από δύο μέρες και αφού έμαθα ότι με ήθελαν και οι δυο αξιωματικοί με ειδοποίησε ο Φώτης να πάω μαζί του», συνέντευξη στο συγγραφέα του ταξίαρχου ε.α. Χαράλαμπου Φακούρα στις 23/1/2008 και του υποστράτηγου ε.α. Νίκου Βαρναβίδη στις 8/8/2008.

Το τάγμα εφεδρείας Υπαρχηγείου αποτελείτο από πέντε λόχους και δύο διμοιρίες υποστηρίξεως και αποτελούσε την εφεδρική δύναμη της επαρχίας Λευκωσίας.¹⁴²⁵ Το τάγμα ήταν υπεύθυνο να ενισχύσει σε περίπτωση ανάγκης τις δυνάμεις της Λευκωσίας και είναι γι' αυτό το λόγο που λόχος του, με επικεφαλής τον ανθυπολοχαγό Σάββα Σιέλη, συμμετείχε τα Χριστούγεννα του 1963 σε μάχες στη Νεάπολη και στον Τράχωνα.¹⁴²⁶ Έδρα του τάγματος ήταν το σπίτι της Ζήνας Κάνθερ κοντά στο σημερινό κτήριο του Debenhams δίπλα από τον αστυνομικό σταθμό Λυκαβητού και χώρος συγκέντρωσης κατά τη διάρκεια των διακοινοτικών ταραχών το οίκημα του σωματείου Α.Π.Ο.Ε.Λ. επί της Λεωφόρου Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ'.¹⁴²⁷ Το τάγμα του Φώτη Χρήστου αποτελούσε την εφεδρική δύναμη για την υπόλοιπη Κύπρο¹⁴²⁸ και είχε έδρα του «ένα από τα σπίτια των Z Houses πίσω από το Προεδρικό Μέγαρο, εκεί που σήμερα είναι η κατοικία του Βάσου Λυσσαρίδη».¹⁴²⁹ Το τάγμα ως εφεδρική δύναμη για την υπόλοιπη Κύπρο και λόγω ανεπαρκών τοπικών ελληνοκυπριακών δυνάμεων είχε συμμετοχή στις διακοινοτικές συγκρούσεις της Πάφου αρχές Μαρτίου 1964.¹⁴³⁰

Η περαιτέρω ενίσχυση και αναβάθμιση της «Οργάνωσης» έγινε μέσα από εγκύκλιο της που κοινοποιήθηκε σε όλα τα Υπαρχηγεία στις 25 Νοεμβρίου 1963. Ήταν τότε που αποφασίστηκε η συγκρότηση για σκοπούς συμπλήρωσης των δυνάμεων οι εξής λόχοι : στο Υπαρχηγείο Μόρφου ένας λόχος τυφεκιοφόρων πόλεως (ο 10^{ος}) και δύο λόχοι επιτηρήσεως ακτών (οι 31^{ος} και 32^{ος}), στο Υπαρχηγείο Κερύνειας ένας λόχος τυφεκιοφόρων πόλεως (ο 13^{ος}) και δύο λόχοι επιτηρήσεως ακτών (οι 33^{ος} και 34^{ος}), στο Υπαρχηγείο Αμμοχώστου ένας λόχος τυφεκιοφόρων πόλεως (ο 16^{ος}) και δύο λόχοι επιτηρήσεως ακτών (35^{ος} και 36^{ος}), στο Υπαρχηγείο Λάρνακας ένας λόχος τυφεκιοφόρων πόλεως (ο 19^{ος}), ένας λόχος τυφεκιοφόρων υπαίθρου (ο 20^{ος}) και δύο λόχοι επιτηρήσεως ακτών (οι 37^{ος} και 38^{ος}), στο Υπαρχηγείο Λεμεσού ένας λόχος τυφεκιοφόρων πόλεως (ο 22^{ος}) και στο Υπαρχηγείο Πάφου ένας λόχος τυφεκιοφόρων πόλεως (ο 25^{ος}).¹⁴³¹

Την ίδια περίοδο με τη στρατιωτική αναδιοργάνωση του Φθινοπώρου του 1963, το Αρχηγείο της «Οργάνωσης» έκρινε *«επιβεβλημένη την αναζήτησιν άλλης ασφαλεστέρας*

¹⁴²⁵ Η οργάνωση του Τάγματος βρέθηκε σε χειρόγραφη μορφή στο Αρχείο Νίκου (Ψωμά) Ιωάννου, βλ. σχετικά στο Παράρτημα.

¹⁴²⁶ Πάνος Ιωάννου Μυρτιώτης, *Υποστράτηγος ΤΑΣΟΣ ΜΑΡΚΟΥ πρότυπο ελληνικής αρετής*, Κύπρος 1996, σσ. 41-43.

¹⁴²⁷ Συνέντευξη στο συγγραφέα του αντιστράτηγου ε.α. Χαράλαμπου Λόττα στις 27/8/2007.

¹⁴²⁸ Συνέντευξη στο συγγραφέα του ταξίαρχου ε.α. Γεώργιου Χατζηδαμιανού στις 10/7/2008 : *«Δημιουργήθηκαν τότε το τάγμα του Τάσου με ζώνη ευθύνης τη Λευκωσία. Εμένα με κάλεσε ο Φώτης ο Χρήστου το 1963. Ο Τάσος είχε ένα αξιωματικό για κάθε λόχο σε αντίθεση με το Φώτη που είχε πολλούς αξιωματικούς για να επανδρώσει πλήρως τους λόχους του, αφού το εφεδρικό του τάγμα ήταν υπεύθυνο για όλη την Κύπρο».*

¹⁴²⁹ Συνέντευξη στο συγγραφέα του ταξίαρχου ε.α. Ανδρέα Πασιαρδή στις 23/7/2008.

¹⁴³⁰ Συνέντευξη στο συγγραφέα του ταξίαρχου ε.α. Γεώργιου Χατζηδαμιανού στις 10/7/2008.

¹⁴³¹ Δ.Ι.Ε.Φ., Α1Φ3Φ8Α, Αρχειακό Υλικό Οργάνωσης, «Προς Άπαντα Υπαρχηγεία από Γενικών Αρχηγείων Οργανώσεως», 25 Νοεμβρίου 1963.

στέγης ήτις χρησιμοποιηθεί ως Αρχηγείον».¹⁴³² Η μετεγκατάστασή του έγινε το Σεπτέμβριο του 1963¹⁴³³ όταν και μετακινήθηκε στα «Z Houses»,¹⁴³⁴ περίπου «300 μέτρα»¹⁴³⁵ πίσω από το Προεδρικό Μέγαρο, απέναντι από τα γραφεία που σήμερα στεγάζεται ο Ερυθρός Σταυρός. Ο Ανδρέας Πασιαρδής υπηρετών ως ανθυπολοχαγός του Κυπριακού Στρατού θυμάται για τη μεταφορά : «Το Σεπτέμβριο του 1963, ο Κόσης μου είπε πως έπρεπε πάση θυσία να μεταφερθεί το Αρχηγείο χωρίς να μάθει κανείς τίποτα. Με διέταξε να πάω στη Κόκα-Κόλα και βρήκα ένα υπάλληλο του δημαρχείου ο οποίος μου έδωσε ένα σκυβαλοφόρο. Μαζί με τον Ανδρέα Ματσουκάρης, υπάλληλο της C.Y.T.A., πήραμε το αυτοκίνητο του δημαρχείου και για τρεις μέρες, πάντοτε βράδυ, μεταφέραμε τα έπιπλα του Αρχηγείου στα σπιτάκια του Προεδρικού».¹⁴³⁶

Στο πλαίσιο της αναδιοργάνωσης, στο Αρχηγείο της «Οργάνωσης» στη Λευκωσία τοποθετήθηκε ως υπεύθυνος του 1^{ου} γραφείου ο ανθυπολοχαγός του Κυπριακού Στρατού Χρυσάφης Χρυσάφη.¹⁴³⁷ Στο Αρχηγείο ήταν και ο Ανδρέας Νικολαΐδης, μέλος της Κ.Υ.Π., ως υπεύθυνος του 2^{ου} γραφείου, ο Γλ. Κληρίδης υπεύθυνος του 3^{ου} γραφείου και ο Λέλλος Δημητριάδης υπεύθυνος του 4^{ου} γραφείου. Στο Αρχηγείο υπήρχαν και δυο αξιωματικοί της ΕΛ.ΔΥ.Κ. «που ενεργούσαν ως βοηθοί του Νίκου Κόση οι Αθανάσιος Ντόβας και Ιωάννης Κουρμουλής»,¹⁴³⁸ όπως επίσης και άλλοι έμπιστοι του Π. Γιωρκάτζη. Ήταν οι Τίτος Φάνος, Ανδρέας Ματσουκάρης, Παντελής Κούρος, Πέτρος Κοντοπούργος, Κυριάκος Πατατάκος και Λούης Λουκίδης.¹⁴³⁹

Τα γεγονότα της 21^{ης} Δεκεμβρίου 1963 που εκτυλίχθηκαν στη Λευκωσία θα βρουν την «Οργάνωση» να έχει συγκροτημένα τα δύο προαναφερθέντα τάγματα και τη Διοίκηση Πόλεως Λευκωσίας η οποία συγκροτείτο από έξι Λόχους Αμύνης : α) τον 101^ο με διοικητή τον ανθυπολοχαγό Νίκο Βαρναβίδη και υποδιοικητή το Σέργη Σαμουήλ (Άγιος Παύλος) β) τον 102^ο με διοικητή τον ανθυπολοχαγό Θάσο Πετρίδη (δυτική εντός των τειχών

¹⁴³² Δ.Ι.Ε.Φ., Φάκελος Συλλογής Ιστορικών Στοιχείων (2^{ου} Τμήμα), Αρχαιακό Υλικό Οργάνωσης, «Μέτρα Ασφαλείας Αρχηγείου», χ.χ.

¹⁴³³ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Νίκου Κόση στις 8/7/2008.

¹⁴³⁴ Έτσι ονομάζονταν τα σπίτια που βρίσκονται πίσω από το Προεδρικό Μέγαρο. Συνέντευξη στο συγγραφέα του ταξίαρχου ε.α. Ανδρέα Πασιαρδή στις 23/7/2008.

¹⁴³⁵ Αθανασίου, *Πορεία Ολέθρου Κύπρος 1958-1974*, τόμος Α', σελ. 154.

¹⁴³⁶ Συνέντευξη στο συγγραφέα του ταξίαρχου ε.α. Ανδρέα Πασιαρδή στις 23/7/2008 και του Ανδρέα Ματσουκάρη στις 22/1/2009 : «Αφού έγινε η μεταφορά μου ανατέθηκε η ασφάλεια του αρχηγού. Το πρωί ήμουν στη C.Y.T.A και τη νύκτα διέμεινα στο αρχηγείο με αποστολή τη διατήρηση του αρχείου. Ήταν ας πούμε το registry το οποίο δεν ξέρω τώρα αν υπάρχει κάπου. Υπήρχε και στρώμα και κοιμόμουνα στο αρχηγείο πίσω από το Προεδρικό. Η δουλειά μου στο αρχηγείο ήταν η υπευθυνότητα του πρωτοκόλλου».

¹⁴³⁷ Συνέντευξη στο συγγραφέα του ταξίαρχου ε.α. Χρυσάφη Χρυσάφη στις 13 και 14/8/2008 : «Μας κάλεσαν στο σπίτι του Πόλυ και μας έδωσαν υπευθυνότητες. Ήταν ο Κόσης και πολλοί αξιωματικοί του Κυπριακού Στρατού. Στο τέλος έμεινα μόνος μου και μου είπαν ότι θα με τοποθετούσαν στο Αρχηγείο στο πρώτο γραφείο».

¹⁴³⁸ Συνέντευξη στο συγγραφέα του ταξίαρχου ε.α. Χρυσάφη Χρυσάφη στις 13-14/8/2008. Την ίδια δομή στο επιτελείο θυμάται και ο ταξίαρχος ε.α. Ανδρέας Πασιαρδής, βοηθός του Χριστόδουλου Χριστοδούλου.

¹⁴³⁹ Δρουσιώτης, *Η πρώτη διχοτόμηση Κύπρος 1963-1964*, σελ. 125 και συνέντευξη στο συγγραφέα του Ανδρέα Ματσουκάρη στις 22/1/2009.

Λευκωσίας Φανερωμένη έως την Αρχιεπισκοπή) γ) τον 103^ο με διοικητή τον ανθυπολοχαγό Ανδρέα Στυλιανίδη (ανατολική εντός των τειχών Λευκωσίας : Άγιος Κασσιανός-Άγιος Ιάκωβος-Τακτακαλάς) δ) τον 104^ο με διοικητή το Σάββα Μουρουζίδη και υποδιοικητή τον Αιμίλιο Μακρίδη (Καϊμακλί) ε) τον 106^ο με διοικητή τον Ανδρέα Μαϊμάρη και υποδιοικητή τον Πανίκο Παναγίδη (Νεάπολη) και στ) τον 106^ο με διοικητή τον Έκτωρα Ελευθερίου (Τράχωνας).¹⁴⁴⁰

Μαζί με αυτή την οργάνωση στη Λευκωσία υπήρχαν και τα κατά επαρχία Υπαρχηγεία πόλεων στην υπόλοιπη Κύπρο, τα οποία διέθεταν αριθμούς λόχων και μικρών ομάδων. Το σύνολο της δύναμης κατά τον επιτελάρχη της «Οργάνωσης» Ν. Κόση, έφθασε το 1963 να αριθμεί τις 10.000 άνδρες,¹⁴⁴¹ αριθμός που δεν επιβεβαιώνεται από καταλόγους ή καταστάσεις μελών της «Οργάνωσης». Αν και ο ακριβής αριθμός είναι δύσκολο να ειπωθεί, δύο γραπτές πηγές μας επιτρέπουν να έχουμε μια πιο σαφή άποψη του αριθμού μελών της «Οργάνωσης» τόσο πριν όσο και μετά τα γεγονότα του 1963. Η πρώτη, αφορά εγκύκλιο της «Οργάνωσης» στις 6 Δεκεμβρίου 1963 με την οποία αποστέλλονταν 14.000 έντυπα ταυτότητας προς τα μέλη της (4.000 για το Υπαρχηγείο Λευκωσίας και δύο χιλιάδες για το κάθε επαρχιακό Υπαρχηγείο).¹⁴⁴² Η δεύτερη, αφορά δελτίο πληροφοριών του Joint Intelligence Report την 1^η Φεβρουαρίου 1964, σύμφωνα με το οποίο η δύναμη της Ε.Ο.Κ. ανερχόταν σε 20.000 άνδρες.¹⁴⁴³

Σε κάθε περίπτωση οι δυνάμεις της Ε.Ο.Κ. το Δεκέμβριο του 1963, συνεπικουρούμενες από την Αστυνομία, αλλά και ανεξάρτητους άτακτους λόχους (Σαμψών-Λυσσαρίδη κ.ά), συγκρούστηκαν και αντιμετώπισαν τους Τουρκοκυπρίους. Αν και κατάφεραν να επικρατήσουν, δεν υπερίσχυσαν των τουρκοκυπριακών δυνάμεων που οχυρώθηκαν σε θύλακες και σε στρατηγικής σημασίας σημεία της Κύπρου, όπως ο Άγιος Ιλαρίωνας ή η Άσπρη Μούττη, αποτελώντας διαρκή απειλή. Τότε ακριβώς, η στρατιωτική οργάνωση μπήκε πάνω σε μια καινούργια βάση, αφού ένα άτακτο σώμα δεν ήταν μόνο ανεπαρκές να πετύχει μια καθοριστική νίκη, αλλά ήταν και πολύ πιθανόν να οδηγούσε με τις ενέργειές του ακόμη και σε σύγκρουση Ελλάδας-Τουρκίας. Έτσι, ελλαδίτες αξιωματικοί, έφθασαν από την Ελλάδα και ανέλαβαν μαζί με τους Ελληνοκύπριους αρχηγούς των Υπαρχηγείων την ευθύνη της στρατιωτικής αναδιοργάνωσης, ζήτημα που εξετάζει το πέμπτο κεφάλαιο.

¹⁴⁴⁰ Συνεντεύξεις στο συγγραφέα των υποστράτηγων ε.α. Νίκου Βαρναβίδη στις 8/8/2008 και Χαρίτωνα Κόκκινου στις 8/8/2007, του αστυνόμου Σοφοκλή Σοφοκλέους στις 2/9/2008, του Ανδρέα Μαϊμάρη στις 3/3/2012 και του Σέργη Σαμουήλ στις 9/2/2012.

¹⁴⁴¹ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Νίκου Κόση στις 8/7/2008.

¹⁴⁴² Δ.Ι.Ε.Φ., Α1Φ1Τ1Α (ΟΟ52_F.78_1), Αρχηγείον Οργάνωσης προς Άπαντα Υπαρχηγεία, 6 Δεκεμβρίου 1963.

¹⁴⁴³ T.N.A. (U.K.), WO 386/2, Intelligence reports : Joint Intelligence (Cyprus 1964), Security Intelligence Report No.36, 1^η Φεβρουαρίου 1964.

4.3 Το «σχέδιο Ακρίτας», τα δεκατρία σημεία και τα σχέδια Γ.Ε.ΕΘ.Α. το Δεκέμβριο του 1963.

Το πλέον πολυσυζητημένο έγγραφο της «Οργάνωσης» ήταν το «σχέδιο Ακρίτας». Το έγγραφο επικράτησε να αναφέρεται ως «σχέδιο Ακρίτας»¹⁴⁴⁴ όταν εκτενή αποσπάσματά του δημοσιεύτηκαν για πρώτη φορά στο πρωτοσέλιδο της εφημερίδας *Πατρίς*, η οποία στις 21 Απριλίου 1966 σχολίαζε : «ΟΥΔΕΝ ΕΚ ΤΩΝ ΣΧΕΔΙΩΝ ΤΟΥ ΑΚΡΙΤΑ ΕΦΗΡΜΟΣΘΗ».¹⁴⁴⁵ Ο λόγος δημοσιοποίησης του εγγράφου, ήταν η προσπάθεια του αρχηγού της Ανώτερης Στρατιωτικής Διοίκησης Αμύνης Κύπρου (Α.Σ.Δ.Α.Κ.) Γ. Γρίβα, να εκθέσει το Μακάριο για το θέμα των στρατιωτικών αρμοδιοτήτων που δημιούργησε εις βάρος του.¹⁴⁴⁶ Το κεφάλαιο αυτό επιχειρεί να δώσει απαντήσεις σε ερωτήματα ταυτότητας, χρονολόγησης και σκοπού του εγγράφου, οι οποίες βοηθούν στην εξαγωγή όσο το δυνατόν ασφαλέστερων συμπερασμάτων. Σε φωτοτυπική ανατύπωση δημοσιεύτηκε μόνο η πρώτη σελίδα του εγγράφου στο βιβλίο του Σπύρου Παπαγεωργίου, *Από την ΕΟΚΑ στην ΕΟΚΑ Β' Αναμνήσεις και αποτιμήσεις*, με τον ίδιο το Σπ. Παπαγεωργίου να αναφέρει στο συγγραφέα ότι το έγγραφο αποτελείται από έξι δακτυλογραφημένες σελίδες.¹⁴⁴⁷ Ολόκληρο το έγγραφο, δακτυλογραφικά ανατυπωμένο, με τίτλο «ΑΙ ΠΡΟΣΦΑΤΟΙ ΠΟΛΙΤΙΚΑΙ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ»,¹⁴⁴⁸ δημοσιεύτηκε στο βιβλίο του Σπ. Παπαγεωργίου, *Τα Κρίσιμα Ντοκουμέντα Του Κυπριακού (1959-1967)*, το 1983, αλλά και αργότερα το 1988 στην *Κατάθεση μου*, του Γλαύκου Κληρίδη, με τίτλο : «ΑΙ ΠΡΟΣΦΑΤΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΑΙ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ».¹⁴⁴⁹ Το έγγραφο δεν έχει χρονολογία και στο πάνω αριστερό άκρο χαρακτηρίζεται ως «ΑΚΡΩΣ ΑΠΟΡΡΗΤΟ», ενώ στο δεξί άκρο αναφέρεται η λέξη «ΑΡΧΗΓΕΙΟΝ». Στο τέλος του εγγράφου υπάρχει εν είδει υπογραφής η αναφορά «Ο Αρχηγός ΑΚΡΙΤΑΣ». Η λέξη «σχέδιο» απουσιάζει από τον τίτλο, ωστόσο εντοπίζεται στο έγγραφο τέσσερις φορές.

Στο ερώτημα της ταυτότητας του συγγραφέα, ο Martin Packard αποδίδει το σχέδιο στον Π. Γιωρκάτζη,¹⁴⁵⁰ ενώ ο John Reddaway σε συνεργασία Π. Γιωρκάτζη με δύο Ελληνοκύπριους υπουργούς και μερικούς αξιωματικούς από την Ελλάδα που ήταν στην

¹⁴⁴⁴ Ο Φιλελεύθερος, 10 Νοεμβρίου 1979, «Το σχέδιο Ακρίτας», του Άριστου Κάτση.

¹⁴⁴⁵ *Πατρίς*, 21 Απριλίου 1966 : «ΟΥΔΕΝ ΕΚ ΤΩΝ ΣΧΕΔΙΩΝ ΤΟΥ ΑΚΡΙΤΑ ΕΦΗΡΜΟΣΘΗ».

¹⁴⁴⁶ Παπαγεωργίου, *Από την Ζυρίχην εις τον Αττίλαν*, τόμος Α', σελ. 222. Ο Μακάριος δήλωνε ότι ο στρατηγός δεν προϊστάται της διοίκησης της Εθνικής Φρουράς αλλά προϊστάται του Γενικού Επιτελείου μόνο σε περίπτωση επιχειρήσεων. Στις 22 Μαρτίου 1966 ο Μακάριος δήλωνε ότι είναι αποκλειστικό δικαίωμα της Κύπρου να διορίζει τον Αρχηγό της Εθνικής Φρουράς προκαλώντας περαιτέρω τριγμούς με την ελληνική κυβέρνηση, αλλά και με το στρατηγό Γεώργιο Γρίβα.

¹⁴⁴⁷ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Σπύρου Παπαγεωργίου στις 6/11/2007.

¹⁴⁴⁸ Έγγραφο του Ακρίτα (Π. Γιωρκάτζη) για τις επιδιώξεις της ελληνοκυπριακής πλευράς και τις προοπτικές που παρουσιάζοντο περί τα τέλη του 1963, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα*, τόμος Α', σσ. 250-257.

¹⁴⁴⁹ Κληρίδης, *Η Κατάθεσή μου*, τόμος 1, σσ. 227-235.

¹⁴⁵⁰ Packard, *Getting It Wrong Fragments from a Cyprus Diary 1964*, σελ. 368, υποσημείωση 2.

Κύπρο.¹⁴⁵¹ Η πρώτη Ελληνοκύπρια υπουργός της Κυπριακής Δημοκρατίας, Στ. Σουλιώτη, αν και γνωρίζει, δεν αποκαλύπτει το συγγραφέα, αποκλείοντας τον Αρχιεπίσκοπο Μακάριο.¹⁴⁵² Επιπρόσθετα, ισχυρίζεται πως αφενός το προσχέδιο του σχεδίου εγκρίθηκε από τους αρχηγούς της «Οργάνωσης» και αφετέρου μόνο δυο υπουργοί γνώριζαν για το τελικό σχέδιο, ο Π. Γιωρκάτζης και ακόμη ένας.¹⁴⁵³ Ακόμη, ο Γλαύκος Κληρίδης αναφέρει ότι την περισσότερη δουλειά στην προετοιμασία του εγγράφου, έκανε ο Τ. Παπαδόπουλος.¹⁴⁵⁴ Πιο αποκαλυπτικός, ο βοηθός επιτελάρχης της «Οργάνωσης», Χριστόδουλος Χριστοδούλου, σε συνέντευξή του στο συγγραφέα, απεκάλυψε ότι συντάκτης του εγγράφου ήταν ο Τάσος Παπαδόπουλος : *«Έχω γράψει σωρεία εγκυκλίων και προκηρύξεων της Οργάνωσης. Το μόνο που δεν είναι δικό μου είναι το Σχέδιο Ακρίτας, είναι του Τάσσου 100%. Ο Τάσος μπορεί να το έγραψε μέσα σε μια με δυο ώρες. Ο Τάσος ήταν ταχύτατος και πολύστροφος. Ήταν τόσο γρήγορος στη σκέψη και στην πένα που πολλές φορές είχε κάποιες ασάφειες στο λόγο του»*,¹⁴⁵⁵ ενώ ο ίδιος ο Τάσος Παπαδόπουλος αναφέρεται σε καταρτισμό του σχεδίου Αντίστασης/Υπεράσπισης, *«με τον κωδικό Ακρίτας»*¹⁴⁵⁶ με τη συμβολή και συνεργασία ελλαδιτών αξιωματικών.

Γραπτές και προφορικές πηγές επιβεβαιώνουν ότι το σχέδιο γράφτηκε στο τέλος του 1963. Συγκεκριμένα στην *Κατάθεσή του*, ο Γλ. Κληρίδης ισχυρίζεται ότι γράφτηκε στα *«τέλη του 1963»*,¹⁴⁵⁷ ενώ πιο σαφείς γίνονται οι Στ. Σουλιώτη και Χρ. Χριστοδούλου με την πρώτη να κάνει λόγο για *«λίγο πριν»*¹⁴⁵⁸ τις 30 Νοεμβρίου 1963 και το δεύτερο για *«μια μέρα πριν τα 13 σημεία»*.¹⁴⁵⁹ Χρονολογική επιβεβαίωση αλλά και προσπάθεια τεκμηρίωσης της συγγραφικής ταυτότητας του σχεδίου επιχειρείται και μέσα από το περιεχόμενό του. Η πρώτη περίοδος του σχεδίου αναφέρεται στις *«τελευταίες δημόσιες δηλώσεις»* του Αρχιεπισκόπου με τις οποίες *«διεγράφη η πορεία την οποία θα λάβη το εθνικό μας ζήτημα, εις το άμεσο μέλλον»*, ενώ σε άλλο σημείο το έγγραφο αναφέρεται σε : *«προτεινόμεναι τροποποιήσεις [που] είναι λογικά, δίκαια και διασφαλίζουν τα δικαιώματα της μειονότητας»*. Ποιες όμως ήταν οι τελευταίες δημόσιες δηλώσεις του Αρχιεπισκόπου και πώς ο συγγραφέας πριν την υποβολή των 13 σημείων εξέφραζε γραπτώς τη βεβαιότητά του ότι η πορεία είχε διαγραφεί ; Μήπως εκτός από τις δημόσιες δηλώσεις, γνώριζε και από *«πρώτο*

¹⁴⁵¹ Reddaway, *Burdened with Cyprus, The British Connection*, σελ. 199.

¹⁴⁵² Soulioti, *Fettered Independence Cyprus 1878-1964, The Narrative*, σσ. 279-280 και Κληρίδης, *Η Κατάθεσή μου*, τόμος 1, σελ. 224.

¹⁴⁵³ Soulioti, *Fettered Independence Cyprus 1878-1964, The Narrative*, σσ. 279-280. Σε συνέντευξη στο συγγραφέα στις 18/1/2008 ο Γλαύκος Κληρίδης ανέφερε ότι δε γνώριζε για το Σχέδιο Ακρίτας.

¹⁴⁵⁴ Kizilyurek, *Γλαύκος Κληρίδης Η πορεία μιας χώρας*, σελ. 71.

¹⁴⁵⁵ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Χριστόδουλου Χριστοδούλου στις 28/1/2010.

¹⁴⁵⁶ Τ. Παπαδόπουλος, 30 Ιουλίου 2008.

¹⁴⁵⁷ Κληρίδης, *Η Κατάθεσή μου*, τόμος 1, σελ. 227.

¹⁴⁵⁸ Soulioti, *Fettered Independence Cyprus 1878-1964, The Narrative*, σελ. 278.

¹⁴⁵⁹ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Χριστόδουλου Χριστοδούλου στις 28/1/2010.

χέρι» την απόφαση του Μακαρίου να καταθέσει της αναθεωρητικές συνταγματικές προτάσεις και αν ναι πώς συνέβαινε αυτό ;

Στο πρώτο ερώτημα η απάντηση δεν μπορεί να είναι ακριβής. Ωστόσο, αυτό που παρατηρεί κανείς είναι ότι οι δημόσιες δηλώσεις του Αρχιεπισκόπου ήταν πολύ πιο συχνές, μετά και την παραίτηση της κυβέρνησης Κ. Καραμανλή στις 11 Ιουνίου 1963,¹⁴⁶⁰ όταν χρονικά άρχισε η προετοιμασία των συνταγματικών τροποποιήσεων. Συγκεκριμένα ο Αρχιεπίσκοπος στις 27 Ιουλίου 1963, στον Άγιο Νικόλαο Στέγης στην Κακοπετριά, αφού αναφέρθηκε στα θετικά στοιχεία των συμφωνιών τόνισε την αναγκαιότητα τροποποίησης των αρνητικών : «*θα εργασθώμεν δια την αξιοποίηση των θετικών και την απαλλαγήν εκ των αρνητικών στοιχείων*»,¹⁴⁶¹ ενώ σε συνέντευξή του στον Thomas Anthem του *Contemporary Review* τον ίδιο μήνα, μίλησε για ανάγκη απαλλαγής από τη Συνθήκη Εγγυήσεως, αλλά και για την αναγκαιότητα αναθεώρησης του Συντάγματος.¹⁴⁶² Στις 5 Αυγούστου 1963, σε συνέντευξη προς το δημοσιογράφο του *Φιλελευθέρου* Κώστα Χατζηαργύρη, ο Μακάριος είπε ότι η αναθεώρηση είναι απαραίτητη για την ομαλή λειτουργία της Δημοκρατίας,¹⁴⁶³ ενώ στις 18 Αυγούστου 1963, σε ομιλία του και πάλι στον Άγιο Νικόλαο Στέγης, αναφέρθηκε σε «*απαλλαγή των συμφωνιών εκ των μειονεκτημάτων, τα οποία δημιουργούν εμπόδια δια την ομαλήν λειτουργίαν και την πρόοδον της πολιτείας*». ¹⁴⁶⁴ Σειρά άλλων δηλώσεων στις 15 Σεπτεμβρίου 1963, ¹⁴⁶⁵ στις 5 Οκτωβρίου 1963¹⁴⁶⁶ και στις 8 Οκτωβρίου¹⁴⁶⁷ δήλωναν την απόφαση του Αρχιεπισκόπου να προτείνει αναθεώρηση του Συντάγματος, ενώ στις 26 Νοεμβρίου 1963, λίγες μέρες πριν την υποβολή των δεκατριών σημείων, ερωτηθείς από το δημοσιογράφο της εφημερίδας *Ελευθερία*, Δημήτρη Χριστοφίδη αν το Σύνταγμα μπορούσε να λειτουργήσει, ο Αρχιεπίσκοπος απάντησε καταφατικά, εφόσον όμως συγκεκριμένα αρνητικά σημεία

¹⁴⁶⁰ Παπαχελάς, *Ο Βιασμός Της Ελληνικής Δημοκρατίας Ο Αμερικανικός Παράγων 1947-1967*, σελ. 88, πρβλ. και Σβολόπουλος, *Η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική 1945-1981*, τόμος δεύτερος, σελ. 155.

¹⁴⁶¹ *Απαντα Αρχιεπισκόπου Κύπρου Μακαρίου Γ'*, τόμος Στ' Ιανουαρίου 1963-4 Μαρτίου 1964, Ίδρυμα Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ', Λευκωσία 1996, σσ. 116-117.

¹⁴⁶² Soulioti, *Fettered Independence Cyprus 1878-1964, The Narrative*, σελ. 231.

¹⁴⁶³ *Απαντα Αρχιεπισκόπου Κύπρου Μακαρίου Γ'*, τόμος Στ', σελ. 255.

¹⁴⁶⁴ Ο.π., σελ. 121.

¹⁴⁶⁵ Ο.π., σελ. 127. Σε ομιλία του στον Ιερό Ναό Αγίου Νικολάου Επτακόμης, ο Μακάριος μεταξύ άλλων τόνισε : «*Κατά την βασικήν αρχήν της Δημοκρατίας η πλειοψηφία κυβερνά, η μειοψηφία ελέγχει και η μειονότης προστατεύεται. Αυτή η δημοκρατική αρχή θα αποτελή τον γνώμονά μας εις οιαδήποτε συνταγματικήν μεταβολήν*».

¹⁴⁶⁶ Ο.π., σσ. 130-131. Απαντώντας σε δημοσιογράφους κατά τη διάρκεια του Γ' Παγκύπριου Δημοσιογραφικού Συνεδρίου και σχολιάζοντας ερώτημα Γαλλίδας δημοσιογράφου ότι η τουρκοκυπριακή μειονότητα καταπιέζεται, ο Μακάριος απάντησε : «*Αι δυσχέρειαι όμως οφείλονται εις το γεγονός, ότι δια των Συμφωνιών της Ζυρίχης και του Λονδίνου παρεχωρήθησαν εις την Τουρκικήν μειονότητα αδικαιολόγητα δικαιώματα, η κατάχρησις των οποίων εκ μέρους της δημιουργεί εμπόδια εις την ομαλήν λειτουργίαν της Πολιτείας. Ουδόλωσ επιθυμούμεν την καταπίεσιν του μειονοτικού στοιχείου, ωρισμένα όμως των παραχωρηθέντων εις αυτό δικαιωμάτων αντιστρατεύονται τας δημοκρατικάς αρχάς*».

¹⁴⁶⁷ Ο.π., σελ. 267. Σε συνέντευξη στο Η. Engel του Canadian Broadcasting Corporation ο Αρχιεπίσκοπος αναφέρθηκε σε απαραίτητες τροποποιήσεις που σκοπό είχαν να καταστήσουν το Σύνταγμα, εφαρμόσιμο.

τροποποιούνταν για το καλό της ελληνοκυπριακής πλειοψηφίας και ολόκληρου του Κυπριακού λαού.¹⁴⁶⁸

Όσον αφορά την προετοιμασία της αναθεωρητικής πρότασης των 13 σημείων και αυτή συνέπιπτε με την πτώση της κυβέρνησης Κ. Καραμανλή, αφού άρχισε το καλοκαίρι του 1963. Ήταν τότε που ο πρόεδρος της Βουλής των Αντιπροσώπων Γλ. Κληρίδης, πήρε από τον Αρχιεπίσκοπο εντολή προετοιμασίας προσχεδίου συνταγματικής αναθεώρησης, το οποίο παρέδωσε, όπως ο ίδιος καταθέτει, το πρώτο δεκαπενθήμερο του Νοεμβρίου 1963. Σύμφωνα με το Γλ. Κληρίδη, στις 23 Οκτωβρίου 1963 ο Μακάριος έδειξε στο Sir Arthur Clark, το προσχέδιο των τροποποιήσεων και ο τελευταίος συμβούλεψε τον Αρχιεπίσκοπο όπως περιορίσει τις προτάσεις σε επείγοντα ζητήματα.¹⁴⁶⁹ Ενθαρρυσμένος από τις υποδείξεις του Sir Arthur Clark, ο Μακάριος, αρχές Νοεμβρίου 1963, όρισε ειδική επιτροπή η οποία απαρτιζόταν από τους Γλ. Κληρίδη, Στ. Σουλιώτη, Τ. Παπαδόπουλο, το δικαστή του Συνταγματικού Δικαστηρίου Μιχαλάκη Τριανταφυλλίδη και το γενικό εισαγγελέα Κρίτωνα Τορναρίτη, με σκοπό την τελική επιλογή των τροποποιήσεων και την αιτιολόγησή τους.¹⁴⁷⁰ Η επιτροπή τελείωσε το έργο της στις 10 Νοεμβρίου 1963 και στις 12 Νοεμβρίου ο Αρχιεπίσκοπος Μακάριος έστειλε επιστολή στον ύπατο αρμοστή Sir Arthur Clark, με την οποία του γνωστοποιούσε προς πληροφόρηση της βρετανικής κυβέρνησης τα σημεία τα οποία έχρηζαν τροποποίησης.¹⁴⁷¹

Είναι ιδιαίτερα σημαντικό για να απαντηθεί το αρχικό μας ερώτημα, πώς δηλαδή ο συγγραφέας γνώριζε την πορεία που θα έπαιρνε το «εθνικό ζήτημα», να αναφερθεί ότι ο Γλ. Κληρίδης εκτελώντας οδηγίες του Μακαρίου πήγε την 1^η Αυγούστου στο Λονδίνο και προσέγγισε τον πρώην γενικό εισαγγελέα του Ηνωμένου Βασιλείου Sir Frank Soskice για γνωμοδότηση κατά πόσο η Συνθήκη Εγγύησης έδινε συγκεκριμένα δικαιώματα επέμβασης των εγγυητριών δυνάμεων. Η γνωμοδότηση ετοιμάστηκε λίγες μέρες πριν τη σύσταση της ειδικής επιτροπής την 1^η Νοεμβρίου 1963 και τα «κύρια σημεία»¹⁴⁷² ήταν τα εξής : α) η πρόνοια της Συνθήκης Εγγύησης για μονομερή δράση των εγγυητριών δυνάμεων δεν επιτρέπει μονομερή στρατιωτική επέμβαση χωρίς έγκριση του Συμβουλίου Ασφαλείας των Ηνωμένων Εθνών, β) το Συμβούλιο Ασφαλείας μπορεί να εγκρίνει τέτοια δράση μόνο αν η Τουρκία αποδείξει ότι οι ειλικρινείς της προσπάθειες για συνδυασμένη δράση με τις άλλες εγγυήτριες απέτυχαν και γ) η αναθεώρηση άρθρων του Συντάγματος δίνει το δικαίωμα επέμβασης αν δεν προηγηθεί γενική συμφωνία και αν διαταραχθεί στην ουσία

¹⁴⁶⁸ Soulioti, *Fettered Independence Cyprus 1878-1964, The Narrative*, σελ. 234.

¹⁴⁶⁹ Κληρίδης, *Η Κατάθεσή μου*, τόμος 1, σς 178-179.

¹⁴⁷⁰ Soulioti, *Fettered Independence Cyprus 1878-1964, The Narrative*, σελ. 306.

¹⁴⁷¹ Φωτοτυπικά ανατυπωμένη η επιστολή στο Κληρίδη, *Η Κατάθεσή μου*, τόμος 1, σελ. 180.

¹⁴⁷² Φίλιππος Στυλιανού, «Τα 13 Σημεία», στο Πέτρος Παπαπολυβίου (επιμ.), *Ιστορία της Κυπριακής Δημοκρατίας*, τόμος Α', 1960-1969 η Δεκαετία της Εγκαθίδρυσης, εκδ. Βιβλιοθήκη 2010, σσ. 87-97.

της η προστασία που παρέχεται στην τουρκική μειονότητα.¹⁴⁷³ Τα σημεία της γνωμοδότησης και οι επισημάνσεις του Sir Frank Soskice αποτυπώνονται στο «σχέδιο Ακρίτας». Αν και τα σημεία εκπηγάζουν και από τη Συνθήκη Εγγύησης είναι πολύ πιθανό της συγγραφής του σχεδίου, να προηγήθηκε ανάγνωση της γνωμοδότησης από το συγγραφέα του, με το σχέδιο να αναφέρει σχετικά :

Εάν αντιθέτως μελετήσωμεν και δικαιολογήσωμεν καλώς την ενέργειάν μας υπό το α) ανωτέρω, αφ' ενός επέμβασιν δεν θα δικαιολογήται και αφ' ετέρου εξ αρχής θα έχωμεν πάσαν υποστήριξιν εφ' όσον δια της Συμφωνίας Εγγυήσεως δεν δύναται να γίνη επέμβασιν προτού διεξαχθούν συνεννοήσεις μεταξύ των Εγγυητριών Δυνάμεων ήτοι Αγγλίας, Ελλάδος και Τουρκίας. Είναι δε εις το στάδιον τούτο των συνεννοήσεων (ήτοι προ της επεμβάσεως) κατά το οποίο χρειαζόμεθα την διεθνή υποστήριξιν. Θα έχωμεν δε ταύτην εάν αι υφ' ημών εισηγούμεναι αλλαγαί φαίνονται λογικαί και δικαιολογημένα. Άρα πρώτος στόχος η αποφυγή της επεμβάσεως δια επιλογής των τροποποιήσεων τας οποίας θα εισηγηθώμεν εις το πρώτον στάδιον.¹⁴⁷⁴

Στις 30 Νοεμβρίου 1963, 29 μέρες μετά τη γνωμοδότηση και 18 μέρες αφότου ο Μακάριος ενημέρωσε τον Sir Arthur Clark για τις τελικές του θέσεις, έγινε η υποβολή της πρότασης προς τον αντιπρόεδρο της Δημοκρατίας, με κοινοποίηση στις τρεις εγγυήτριες δυνάμεις.¹⁴⁷⁵

Τα όσα αναφέρθηκαν επιβεβαιώνουν τους ισχυρισμούς της Στ. Σουλιώτη και του Χρ. Χριστοδούλου για συγγραφή του σχεδίου «λίγο πριν» ίσως και «μια μέρα πριν», ενώ δεν ακυρώνουν και τα όσα καταθέτει ο Γλ. Κληρίδης για συγγραφή «στα τέλη του 1963». Παράλληλα όμως, ο ενεργός ρόλος του Τ. Παπαδόπουλου στην «Οργάνωση», η σχεδόν αδιαμφισβήτητη συγγραφή από τον ίδιο του Προσχεδίου της Ε.Ο.Κ. το 1961, η στενή συνεργασία του με τον Αρχιεπίσκοπο, η συμμετοχή του στην επιτροπή προετοιμασίας του τελικού κειμένου των προτάσεων του Αρχιεπισκόπου το Νοέμβριο του 1963, η αποτύπωση του περιεχομένου της γνωμοδότησης Soskice στο σχέδιο, αλλά και η ξεκάθαρη δήλωση του βοηθού επιτελάρχη της «Οργάνωσης» Χρ. Χριστοδούλου, ενισχύουν τις πιθανότητες ο συγγραφέας να ήταν ο τέως πρόεδρος της Κυπριακής Δημοκρατίας Τάσος Παπαδόπουλος, χωρίς ωστόσο να αποκλείονται ονόματα άλλων υπουργών ή και ελλαδιτών αξιωματούχων.

Το σχέδιο, αφού έκανε μια σύντομη ιστορική αναδρομή για το άδικο του περιεχομένου των συμφωνιών Ζυρίχης-Λονδίνου, έθετε ως στόχο την επίτευξη αυτοδιάθεσης με σειρά «ενεργειών», οι οποίες αναφέρονταν και ως 4 στάδια : «τα μέτρα τα οποία διαγράφονται

¹⁴⁷³ Βλ. όλο το κείμενο της γνωμοδότησης στο Κληρίδης, *Η Κατάθεσή μου*, τόμος 1, σσ. 491-498.

¹⁴⁷⁴ Βλ. σχετικά το έγγραφο στο, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα*, τόμος Α', σσ. 250-257.

¹⁴⁷⁵ T.N.A. (U.K.), DO 220/138-2 MED 4/192/2, Archbishop Makarios' Proposals for Changes in the Cyprus Constitution and the Implementation thereof : «Suggested Measures for Facilitating the Smooth Functioning of the State and forth removal of Certain Causes of Intercommunal Friction, Presented 30 November 1963», και Soulioti, *Fettered Independence Cyprus 1878-1964, The Narrative*, σελ. 307.

σήμερα δεν αποτελούν παρά μόνον το πρώτον βήμα, ένα από τα στάδια προς τον τελικόν και αμετάθετον εθνικόν σκοπόν, προς την πλήρη και αδέσμευτον εφαρμογήν του δικαιώματος αυτοδιαθέσεως του λαού». Πρώτη ενέργεια/στάδιο, ήταν η προσπάθεια να διαδηλωθεί ότι οι συμφωνίες Ζυρίχης-Λονδίνου ήταν άδικες και επομένως έρχηζαν αναθεώρησης, ενώ παράλληλα γινόταν αναφορά στην ανάγκη για αποδυνάμωση των συνθηκών Εγγύησης και Συμμαχίας. Η ίδια η λέξη «αναθεώρησις» εντοπίζεται στο έγγραφο τρεις φορές, ενώ οι συνολικές αναφορές για «συνταγματικές τροποποιήσεις» ή «τροποποιήσεις» άλλες δεκατέσσερις. Ως δεύτερη ενέργεια, η οποία ήταν στενά συνδεδεμένη με την πρώτη, ήταν η ακύρωση των Συνθηκών Εγγύησης και Συμμαχίας. Ως τρίτη ενέργεια, προβλεπόταν η δημιουργία συνθηκών για ελεύθερη άσκηση του δικαιώματος της αυτοδιαθέσεως και ως τέταρτη η καταστολή σε περίπτωση εσωτερικής ή εξωτερικής απειλής με τις ελληνοκυπριακές δυνάμεις.

Αν και το έγγραφο είχε στρατιωτική γλώσσα, «αρχηγείο», «υπαρχηγείο», «μέλη του επιτελείου», «τακτική», δεν φαίνεται να αποτελεί ένα στρατιωτικό «σχέδιο».¹⁴⁷⁶ Ο ίδιος ο τίτλος δεν παραπέμπει σε σχέδιο. Δεν περιέχει όπως έχουν άλλα στρατιωτικά σχέδια, Αντικειμενικό Σκοπό (ΑΝ.ΣΚ.), αναφορά στις εχθρικές και φίλιες δυνάμεις, βαθμό ασφαλείας, τομέα δράσης, αναφορά σε αντιδράσεις γειτονικών/όμορων χωρών.¹⁴⁷⁷ Το σχέδιο μοιάζει περισσότερο να είναι προϊόν ενός ερασιτέχνη ή κάποιου που είχε περιορισμένη γνώση στα στρατιωτικά. Το σχέδιο είχε και πολιτικό ορίζοντα τις εκλογές του 1965 : «εν πάση όμως περιπτώσει επειδή το ως άνω έργο πρέπει να έχη σημαντικώς προχωρήση και αποδώση καρπούς πολύ προ των επομένων εκλογών δια γνωστούς λόγους, εις το μικρόν σχετικώς χρονικόν διάστημα το οποίον μεσολαβεί πρέπει να μας διακρίνει αυτοσυγκράτησις και ψυχραιμία» και γι' αυτό χαρακτηρίστηκε ως «πολιτικά επιθετικό»¹⁴⁷⁸ ή ακόμα και ως «ένα σχέδιο πραξικοπήματος».¹⁴⁷⁹

Το σχέδιο δεν αποσκοπούσε στη με κάθε τρόπο συνταγματική αναθεώρηση, αφού έκανε λόγο για «Λογικάί Συνταγματικάί τροποποιήσεις και αφού εξαντληθούν αι προσπάθειαι κοινών συνεννοήσεων μετά των Τούρκων», ενώ αναφερόταν και σε πιθανή εξωτερική επέμβαση η οποία ήταν «νομικώς συζητήσιμος αν όχι και δικαιολογημένη». Ο Ακρίτας

¹⁴⁷⁶ Ιεροδιακόνου, *Το Κυπριακό Πρόβλημα Πορεία προς τη Χρεωκοπία*, σελ. 383.

¹⁴⁷⁷ Τα βασικά χαρακτηριστικά ενός στρατιωτικού σχεδίου συζητήθηκαν με πολλούς απόστρατους αξιωματικούς και όλοι τους συμφώνησαν ότι το «σχέδιο Ακρίτας» δεν έχει τίποτα που να προσιδιάζει με στρατιωτικό σχεδιασμό. Ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλω στον πρόεδρο του Συνδέσμου Απόστρατων Αξιωματικών Κυπριακού Στρατού αντιστράτηγο ε.α. Στυλιανό Μουστούκη, με τον οποίο είχαμε πολλές συζητήσεις για τα στρατιωτικά σχέδια. Για τα χαρακτηριστικά ενός στρατιωτικού σχεδίου παραπέμπω στο Γενικό Επιτελείο Στρατού Διεύθυνση Εκπαιδύσεως 3/α, ΣΚ30-1 *Στρατιωτικός Κανονισμός Επιτελικά Καθήκοντα*, Τυπογραφείο Ελληνικού Στρατού, Αθήνα, Μάρτιος 1996, σσ. 80-85.

¹⁴⁷⁸ Τζερμιάς, *Ιστορία της Κυπριακής Δημοκρατίας*, τόμος Α', σελ. 508.

¹⁴⁷⁹ Εύανθης Χατζηβασιλείου, «Η Κρίση του 1963 : Ερωτήματα και αποτιμήσεις», στο Πέτρος Παπαπολυβίου (επιμ.), *Ιστορία της Κυπριακής Δημοκρατίας*, τόμος Α', 1960-1969 η Δεκαετία της Εγκαθίδρυσης, εκδ. Βιβλιοθήκης 2010, σελ. 117.

αναγνώριζε, όπως αναφέρθηκε, τη δυνατότητα επέμβασης -με βάση και τη Συνθήκη Εγγύησης- μιας εκ των τριών εγγυητριών δυνάμεων. Είναι γι' αυτό που, αφού έκανε αναφορά σε παραδείγματα της ιστορίας, όπως την επίθεση του Ισραήλ στο Σουέζ όπου ο επιτιθέμενος όχι μόνο δεν απομακρύνθηκε δια της νομίμου οδού, αλλά κέρδισε και εδαφικές προσαρτήσεις, επισήμαινε την πιθανότητα το ίδιο να συμβεί στην Κύπρο. Προκειμένου όμως να αποσοβηθεί κάτι τέτοιο, ο Ακρίτας έθετε ως πρώτο στόχο λογικές συνταγματικές τροποποιήσεις στο πρώτο στάδιο : *«αφού εξαντληθούν αι προσπάθειαι κοινών συνεννοήσεων μετά των Τούρκων»*, αλλά και αποφυγή του αιτήματος της ένωσης το οποίο αφενός θα προκαλούσε την αντίδραση της Τουρκίας αφετέρου όμως θα έστρεφε την κοινή γνώμη εναντίον των Ελληνοκυπρίων : *«Επιπροσθέτως κρίνεται ότι έχομεν σοβαρές πιθανότητες επιτυχίας εις τον αγώνα δια τον επηρεασμόν υπέρ μας της διεθνούς κοινής γνώμης τοποθετώντας το αίτημά μας ως και κατά τη διάρκειαν του αγώνος επί του δικαιώματος εξασκήσεως της ελευθέρας θελήσεως μας δια αυτοδιάθεσιν παρά δια Ένωσιν»*. Ο Ακρίτας φοβούμενος πιθανές διακοινοτικές ταραχές οι οποίες θα προκαλούσαν ξένη επέμβαση τόνιζε ότι : *«εμείς δεν προτιθέμεθα να αποδυσώμεν απρόκλητοι εις σφαγιασμόν ή επίθεσιν κατά των Τούρκων παραμένει το ενδεχόμενον ή οι Τούρκοι να προβούν ευθύς ως προχωρήσωμεν εις την μονομερή τροποποίησιν οιοδήποτε άρθρου του Συντάγματος, εις αυθόρμητες αντιδράσεις προκαλούντες επεισόδια και σύγκρουσιν ή υποβολιμαία να σκηνοθετήσουν σφαγές, δηώσεις ή βομβαρδισμούς Τούρκων δια να δημιουργήσουν την εντύπωσιν ότι πράγματι οι Έλληνες επετέθησαν κατά των Τούρκων ότε θα επιβάλλεται επέμβασις δια προστασίαν των»*. Είναι γι' αυτό που ο Ακρίτας στην πρώτη αναφορά του στο έγγραφο σε θέμα τακτικής καθόριζε τον τρόπο ενέργειας της ελληνοκυπριακής πλευράς : *«Αι ενέργειαι μας δια τροποποίησιν του Συντάγματος θα είναι φανεραί, θα δεικνύομεθα πάντοτε έτοιμοι δια ειρηνικάς συνομιλίαις και αι ενέργειαι μας δεν θα έχουν ουδεμίαν μορφήν προκλήσεως ή βιαίας ενεργείας. Τυχόν επεισόδια θα αντιμετωπισθούν κατ' αρχήν νομίμως υπό των νομίμων δυνάμεων ασφαλείας συμφώνως σχεδίου. Αι ενέργειαι θα έχουν νομικήν μορφήν»*. Ωστόσο, ο συγγραφέας του σχεδίου πεπεισμένος για τη βεβαιότητα δυναμικών αντιδράσεων των Τουρκοκυπρίων, αφού είχε γνώση των παράνομων εξοπλισμών τους, σημείωνε : *«Είναι όμως αφελές να πιστεύωμεν ότι είναι δυνατόν να προβούμεν εις ουσιαστικές ενέργειαις τροποποιήσεως του Συντάγματος, ως πρώτου βήματος του γενικώτερου μας σχεδίου ως διεγράφη ανωτέρω, χωρίς οι Τούρκοι να επιδιώξουν να δημιουργήσουν ή σκηνοθετήσουν δυναμικήν σύγκρουσιν. Δια τούτον ακριβώς τον λόγον η ύπαρξις και ενδυνάμωσις της Οργανώσεώς μας είναι επιβεβλημένη και επιτακτική ανάγκη»*. Γι' αυτό ακριβώς σε *«περίπτωσιν μελετημένης ή υποβολιμαίας επιθέσεως, σκηνοθετημένης ή μη, των Τούρκων»*, επιβαλλόταν η άμεση αντιμετώπισή της

«εντός 1-2 ημερών». Έχοντας υπόψη ότι η Συνθήκη Εγγύησης έδινε τη δυνατότητα επέμβασης η «ατόνισις» της για τον Ακρίτα ήταν στόχος πρωταρχικός.

Το σχέδιο, ορθώς χαρακτηρίστηκε ως «στρατιωτικά αμυντικό»,¹⁴⁸⁰ αφού δεν αποτελεί σε καμία περίπτωση σχεδιασμό εθνικής εξόντωσης του σύνοικου στοιχείου, όπως παρουσιάζεται στο βιβλίο του Necati Munir Ertekun,¹⁴⁸¹ ή ακόμη και στην επιστολή που απέστειλε στις 4 Αυγούστου 1980 ο Rauf Denktash στο Γενικό Γραμματέα του Ο.Η.Ε. Kurt Waldheim.¹⁴⁸² Το σχέδιο δεν στόχευε στην ετσιθελική επιβολή των ελληνοκυπριακών επιδιώξεων, αλλά στη σταδιακή υλοποίησή τους, ενώ παρατηρεί κανείς ότι αν και συνεκτιμούσε τις πιθανές ενέργειες του αντιπάλου, δεν ανέφερε πώς αυτές θα αντιμετωπίζονταν, υπερεκτιμώντας τις ελληνοκυπριακές δυνατότητες : «*Νόμιμος αντιμετώπισης υπό δυνάμει του κράτους (αστυνομίας ή ακόμη και φιλικών στρατιωτικών δυνάμει)* πάσης επεμβάσεως έσωθεν ή έξωθεν διότι τότε θα είμεθα πλήρως ανεξάρτητοι».

Η λέξη ένωση στο σχέδιο εντοπίζεται δύο φορές και δεν προβάλλεται ως ο άμεσος στόχος, αλλά ως η πολιτική απάντηση σε πιθανή αντίδραση των Τουρκοκυπρίων. Με δεδομένο ότι το σχέδιο γράφτηκε πριν την υποβολή των δεκατριών σημείων, όταν ήδη ο Αρχιεπίσκοπος δημόσια εξέφραζε τις αναθεωρητικές του προθέσεις και με την προετοιμασία των σημείων αναθεώρησης να κυοφορείται από το Μάιο του 1963 και να βρίσκεται σε εξέλιξη μέχρι και το Νοέμβριο, πολύ πιθανό η αναφορά στην ένωση να στόχευε στην ενίσχυση του φρονήματος των μελών της «Οργάνωσης» που την οραματίζονταν. Ακόμη μπορεί και να στόχευε στην αντιμετώπιση των πολιτικών αντιπάλων που επέκριναν την κυβέρνηση για εγκατάλειψη του «καθαρού εθνικού σκοπού», τους οποίους ο Ακρίτας χαρακτήριζε ως «λογάδες», «δημοκόπους» και «οππορτουμιστές».

Είναι πολύ πιθανό ο Ακρίτας που όπως αναφέρθηκε υπερεκτιμούσε τις δυνατότητες της ελληνοκυπριακής κοινότητας, βλέποντας τις προθέσεις του Μακαρίου να θέλησε πριν την υποβολή των δεκατριών σημείων την κοινοποίηση στα κατά επαρχία Υπαρχηγεία, τόσο των επικείμενων ενεργειών του Αρχιεπισκόπου όσο και της «τακτικής» που η «Οργάνωση» θα ακολουθούσε. Ένα ερώτημα που παραμένει αναπάντητο είναι εάν ο Αρχιεπίσκοπος είχε γνώση του σχεδίου, με την υπουργό Δικαιοσύνης Στ. Σουλιώτη να απορρίπτει κάτι τέτοιο κατηγορηματικά.¹⁴⁸³ Αν και είναι πολύ πιθανόν ο Αρχιεπίσκοπος να μην είχε λόγο να «σχεδιάσει» μυστικό έγγραφο, ή έστω να είχε την όποια εμπλοκή στο σχεδιασμό του, όταν είχε ήδη κοινοποιήσει τις προθέσεις του στους Τουρκοκύπριους, είναι ιδιαίτερα δύσκολο να πιστέψει κάποιος ότι ο συγγραφέας ενεργούσε αυτόβουλα,

¹⁴⁸⁰ Τζερμιάς, *Ιστορία της Κυπριακής Δημοκρατίας*, τόμος Α', σελ. 508.

¹⁴⁸¹ Ertekun, *In search of a Negotiation Cyprus Settlement*, σελ. 12.

¹⁴⁸² Ertekun, *In search of a Negotiation Cyprus Settlement*, σελ. 162. πρβλ. και *Εικόνες*, τεύχος 93, 18-24 Ιουλίου, 1980.

¹⁴⁸³ Soulioti, *Fettered Independence Cyprus 1878-1964, The Narrative*, σελ. 279.

χωρίς τουλάχιστον να ενημερώσει τον άνθρωπο που είχε τον τελευταίο λόγο στις αποφάσεις, τον πρόεδρο Μακάριο. Το έγγραφο απηχούσε τις πολιτικές θέσεις του Αρχιεπισκόπου, ενώ μαρτυρίες των πρωτεργατών της εποχής αναφέρουν ότι λίγες μέρες πριν την υποβολή των 13 σημείων, σε σύσκεψη που προηγήθηκε στην παρουσία του διοικητή της ΕΛ.ΔΥ.Κ., ο Μακάριος ρώτησε για την ετοιμότητα της «Οργάνωσης», με τους Ν. Κόση και Αρ. Χρυσοστόμου να επισημαίνουν την έλλειψη οπλισμού και να παίρνουν από τον Αρχιεπίσκοπο την απάντηση : «*Όπλα θα έχετε*».¹⁴⁸⁴

Είχε κατά νου ο Μακάριος την υλοποίηση των όσων έλεγε το «*σχέδιο Ακρίτας*», που όπως αναφέρθηκε πιθανότατα να αγνοούσε ; Σε κάθε περίπτωση, αν ο Αρχιεπίσκοπος είχε την πρόθεση να επιβάλει τις προτάσεις του, θα είχε φροντίσει τουλάχιστον να εξοπλίσει τους άνδρες της «Οργάνωσης» και όχι όπως αναφέρει ο Παύλος Παυλάκης να συσκέπτεται με τους αρχηγούς των Υπαρχηγείων και το διοικητή της ΕΛ.ΔΥ.Κ. εκτιμώντας ότι όλα θα εξελιχθούν ειρηνικά μέχρι το νέο έτος :

Λίγες μέρες μετά την υποβολή των 13 σημείων όλοι οι επιτελείς της *Οργάνωσης* μαζευτήκαμε στο Προεδρικό. Ο Μακάριος ήθελε να ξέρει τι γινόταν και έκανε την εκτίμηση ότι, ωστόσο τα πάρουν η Τουρκία θα τα μελετούσε και θα αποφάσιζε πώς θα αντιδρούσε. Εκτίμησε ότι θα μπαίναμε σε συνομιλίες οι οποίες θα διαρκούσαν πέραν του Μάρτη του 64. Συνεπώς, μας είπε να μην έχουμε καμιά έγνοια και ότι θα περνούσαμε και Χριστούγεννα και Πρωτοχρονιά ειρηνικά. Θυμάμαι που ο Μακάριος ρώτησε τον Τζουβελέκη: "Στρατηγέ μου εσείς πότε μπορεί να είστε έτοιμοι αν υπάρξει καμιά αντίδραση;" Ο Τζουβελέκης του είπε το Μάρτιο αφού ο αναμενόμενος οπλισμός θα ερχόταν με το αρματαγωγό, πρώτη του Γενάρη και χρειαζόταν χρόνος για να προωθηθεί στην *Οργάνωση*, να γίνουν και βολές και τα σχετικά. Ο Μακάριος του είπε: "έλα στρατηγέ μου χρειάζεται τόσος χρόνος;" Ο Τζουβελέκης έκανε έκπτωση και είπε μέσα του Φλεβάρη. Εκεί εγώ εξανέστην, σηκώθηκα και του είπα : "κύριε Τζουβελέκη αναλαμβάνετε μεγάλη ευθύνη με αυτά που λέτε, δεν πρόκειται να είναι έτοιμη η *Οργάνωση* ούτε Μάρτη ούτε Φλεβάρη. Όταν λέτε για εκπαίδευση στη χρήση όπλων χρειάζονται και δοκιμαστικές βολές έτσι ώστε οι άνδρες αν εμπλακούν σε συγκρούσεις να είναι έτοιμοι και όχι όπως τώρα που το μόνο που ξέρουν είναι πώς να διαφεύγουν". Ο Τζουβελέκης δεν ήθελε να διαψευσθεί και η συνεδρία συνεχίστηκε.¹⁴⁸⁵

Αν ο Μακάριος είχε πρόθεση να επιβάλει τις εισηγήσεις του, γιατί με την έναρξη των συγκρούσεων συνοδευόμενος από ένοπλες ομάδες, όχι της «Οργάνωσης», αλλά του Βάσου Λυσσαρίδη, πήγε στο Αρχηγείο της «Οργάνωσης» και «*οργίλος*»¹⁴⁸⁶ φώναζε στο επιτελείο :

¹⁴⁸⁴ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Νίκου Κόση στις 13/7/2007 και του Άριστου Χρυσοστόμου στις 21/4/2008 : «*Είπα στον Αρχιεπίσκοπο ότι από απόψεως έμφυχου υλικού ήμασταν έτοιμοι όμως δεν αρκούσε γιατί χρειαζόμασταν όπλα και τότε ο Μακάριος μου είπε «όπλα θα έχετε».*

¹⁴⁸⁵ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Παύλου Παυλάκη 10/5/2009.

¹⁴⁸⁶ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Χριστόδουλου Χριστοδούλου στις 28/1/2010 : «*Ήμουν εκεί όταν ήλθε ο Μακάριος, αλλά ο Δώρος ο Ηλία δεν μπήκε μέσα στη συνάντηση. Ήταν η ώρα 2:00 ή 2:30 το πρωί μας επισκέφθηκε ο Μακάριος πάνω στο αρχηγείο το οποίο είχαμε σ' ένα από τα σπίτια πάνω από τα σπίτια του προεδρικού. Οργίλος μας είπε ότι καλώς να δεχτώ ότι τα επεισόδια που έγιναν παρά την Αρχιεπισκοπή δεν μπορούσαν να αποφευχθούν, δεν είμαι όμως διατεθειμένος να ανεχθώ δολοφονίες Τουρκοκυπρίων, και να*

«Θα μου καταστρέψετε τον τόπο γιατί αρχίσατε τα επεισόδια».¹⁴⁸⁷ Γιατί ζήτησε από το επιτελάρχη Νίκο Κόση να κάνει ό,τι είναι δυνατόν για να αποφευχθεί το διαφαινόμενο κακό;¹⁴⁸⁸ Αν ο Μακάριος είχε πρόθεση να επιβάλει τις εισηγήσεις του, γιατί δύο μέρες μετά το επεισόδιο της 21^{ης} Δεκεμβρίου ο Σπ. Κυπριανού ενημέρωνε το Βρετανό υπουργό Εξωτερικών Richard Butler, ότι ο Τούρκος ομόλογός του Feridun Erkin του ανέφερε στο Παρίσι ότι η Τουρκία ήταν έτοιμη να συζητήσει τις υφιστάμενες διαφορές νοουμένου ότι δεν θα τροποποιούνταν το Σύνταγμα ;¹⁴⁸⁹ Γιατί είχε προσπαθήσει να βρει λύση στα προβλήματα της καινούργιας δημοκρατίας σε μια προσπάθεια συνεννόησης με το σύνολο στοιχείο ; Ακόμη, γιατί δεν φρόντισε να εξοπλίσει την «Οργάνωση» υπολογίζοντας πιθανή αντίδραση των Τουρκοκυπρίων και της Τουρκίας όπως υπολόγιζε και το «σχέδιο Ακρίτας» διαθέτοντας εκ των προτέρων τον οπλισμό που έμπιστοι άνθρωποι του είχαν,¹⁴⁹⁰ αλλά και αυτόν που υπήρχε εντός των αποθηκών της ΕΛ.ΔΥ.Κ., που σύμφωνα με την ομολογία του ταξίαρχου Γεώργιου Χατζηδαμιανού προοριζόταν για την «Οργάνωση» σε τυχόν διακοινοτικές ταραχές ;¹⁴⁹¹ Τέλος, γιατί δεν περίμενε την άφιξη του αναμενόμενου οπλισμού από την Ελλάδα στις 31 Δεκεμβρίου 1963, όπως ο Τάσος Παπαδόπουλος και Ν. Κόσης επιβεβαιώνουν;¹⁴⁹² Δέκα μέρες πριν την προγραμματισμένη άφιξη οπλισμού από την Ελλάδα, ξέσπασαν οι διακοινοτικές ταραχές. Ενδεικτικό της έλλειψης οπλισμού ήταν η συνεννόηση του Σπ. Κυπριανού με το Ελληνικό Πεντάγωνο για ελληνική στρατιωτική

ανεχθώ δολοφονίες αθώων ανθρώπων και να μας ξεφύγει η κατάσταση. Περισσότερο απευθυνόταν στο Γιωρκάτζη, στον Τάσσο, και στον Κόση, ο οποίος ήταν επιτελάρχης. Όταν έβλεπες το Μακάριο θυμωμένο δεν υπήρχε άνθρωπος που να μην τον φοβόταν. Ήταν σαν να έριχνε κεραυνούς ο Δίας. Ήταν φοβερός, αλλά και πολύ συγκεκριμένος, πολύ σταθερός σ' αυτά που έλεγε, δηλαδή τα εννοούσε και αποδείκνυε ότι δεν ήθελε κλιμάκωση. Ήθελε να ελεγχθεί η κατάσταση, οι λόγοι ήταν δύο : πάντοτε ο Μακάριος ήθελε να κρατήσει την Κυπριακή Δημοκρατία και να δημιουργήσει μια νέα Ελλάδα στην Κύπρο, έστω έτσι σε κάποιο βαθμό και χωρίς υστεροβουλία με το να σκοτώσει τους Τούρκους, δημιουργώντας μια Κύπρο ευημερούσα και λειτουργούσα με δημοκρατικό τρόπο. Ένας άλλος λόγος ήταν ότι ήξερε ότι θα υπήρχε αιματοχυσία και θύματα. Είχε και τη θρησκευτική του συνείδηση και πέραν τούτου, ήξερε και ότι και αν ακόμα το θέλαμε, είχαμε αδυναμίες στρατιωτικές και σε εξοπλισμό και σε εφόδια».

¹⁴⁸⁷ Δρουσιώτης, *Η πρώτη διχοτόμηση Κύπρος 1963-1964*, σελ. 145, συνέντευξη στο συγγραφέα του Νίκου Κόση στις 6/9/2007.

¹⁴⁸⁸ *Τα Νέα*, 6 Σεπτεμβρίου 1978.

¹⁴⁸⁹ Soulioti, *Fettered Independence Cyprus 1878-1964, The Narrative*, σελ. 329.

¹⁴⁹⁰ Κληρίδης, *Η Κατάθεσή μου*, τόμος 1, σελ. 225.

¹⁴⁹¹ Συνέντευξη στο συγγραφέα του ταξίαρχου ε.α. Γεώργιου Χατζηδαμιανού στις 10/7/2008 : «Πήγαμε στην ΕΛ.ΔΥ.Κ. στις 23 του Δεκέμβρη να πάρουμε οπλισμό. Εκεί περιμέναμε το διοικητή. Ο οπλισμός μας φυλασσόταν από την ΕΛ.ΔΥ.Κ. και θα εξόπλιζε το τάγμα του Φώτη Χρήστου. Ο υποδιοικητής της ΕΛ.ΔΥ.Κ. τ'χης Λεωνίδα Παλαιολόγος μας είπε ότι ο διοικητής ήταν στο προεδρικό και είχε διαταγή να μην δώσει οπλισμό. Περιμέναμε το Τζουβελέκη ο οποίος μόλις έφτασε μας πήρε στο γραφείο του λέγοντάς μας «Δυστυχώς παιδιά έρχομαι από τον Μακαριότατο και οι εντολές που έχω μετά από πολύωρες συσκέψεις είναι να μη σας δώσω τον οπλισμό και να πάτε στο Διοικητή σας και να του δώσετε και χαιρετίσματα!»

¹⁴⁹² Τ. Παπαδόπουλος, 30 Ιουλίου 2008 : «Τα σχέδια της Οργάνωσης προέβλεπαν σημαντική ενίσχυση σε οπλισμό και άνδρες του Ελληνικού στρατού, με την έλευση του οπλιταγωγού πλοίου, στις 31/12/1963 για την εποχιακή αλλαγή μέρους του Ελληνικού αγήματος της ΕΛ.ΔΥ.Κ.». Συνέντευξη στο συγγραφέα του Νίκου Κόση στις 13/7/2007 : «Εμείς περιμέναμε κάποιο οπλισμό από την Ελλάδα με δύο αρματαγωγά στις 31 Δεκεμβρίου 1963 όταν θα ερχόταν η ΕΛ.ΔΥ.Κ. Θα ερχόταν οπλισμός για την Οργάνωση. Αυτό το ήξερε και ο Μακάριος, ο Γιωρκάτζης και εγώ. Γι' αυτό και στη σύσκεψη του προεδρικού πριν τα γεγονότα είπα στο Μακαριότατο ότι δεν είμαστε έτοιμοι λόγω ελλιπούς οπλισμού», βλ. και Richter, *A Concise History of Modern Cyprus 1878-2009*, σελ. 117.

ενίσχυση, με όπλα και πυρομαχικά μέσω του οπλαταγωγού Λήμνος λίγες μέρες πριν τα γεγονότα της 21^{ης} Δεκεμβρίου και αφού είχε κορυφωθεί η ένταση στη Μεγαλόνησο.¹⁴⁹³ Φαίνεται δηλαδή, ότι αυτό που επιδίωκε ο Αρχιεπίσκοπος ήταν η ύπαρξη μιας στοιχειώδους άμυνας σε περίπτωση δυναμικής αντίδρασης εκ μέρους των Τουρκοκυπρίων, ικανής να αντιμετωπίσει απρόβλεπτες καταστάσεις και όχι επιβολή των θέσεων του δια της βίας. Είναι γι' αυτό το λόγο που ο Αρχιεπίσκοπος χωρίς να μπορεί να ελέγχει απόλυτα την «Οργάνωση» και φοβούμενος ατομικές πρωτοβουλίες, δεν επέτρεψε τη διανομή όπλων παρά μόνο λίγων για εκπαίδευση ομάδων και άλλων,¹⁴⁹⁴

αφού άρχισαν οι συγκρούσεις και μετά, όπως έγινε στην Πάφο όταν δόθηκαν όσα όπλα ήταν φυλαγμένα στο σπίτι του βουλευτή Ηρόδοτου Νικολαΐδη,¹⁴⁹⁵ ή ακόμη και στη Λευκωσία με τον αστυνομικό Ανδρέα Κιρκίνη να θυμάται : «Αφού άρχισαν τα γεγονότα δόθηκε εντολή και μεταβήκαμε στην Αρχιεπισκοπή, από τα υπόγεια της οποίας ξεγρασάραμε όπλα και δίναμε στην Οργάνωση».¹⁴⁹⁶

Μέχρι σήμερα δεν μπορεί να ειπωθεί με βεβαιότητα πώς και ποιοι άρχισαν τα επεισόδια ή ποιος ευθύνεται γι' αυτά. Οι ένοπλες ομάδες δεν ήταν κάτω από τον απόλυτο έλεγχο των αντίστοιχων ηγεσιών των δύο κοινοτήτων¹⁴⁹⁷ και δεν αποκλείεται τα επεισόδια να προκλήθηκαν από θερμοκέφαλους που υπήρχαν και στις δύο κοινότητες. Το γεγονός ότι ένα περιστατικό οδήγησε σε διακοινοτική κρίση αποδεικνύει ότι οι ρίζες του κακού προϋπήρχαν και σωστά ο Robert Stephens απορρίπτει τη θέση μιας «επιμελώς σχεδιασμένης τουρκικής εξέγερσης» ή αντίστοιχα μιας «συστηματικής Ελληνικής απόπειρας εξόντωσης ή τρομοκράτησης» των Τουρκοκυπρίων.¹⁴⁹⁸

Μετά το ξέσπασμα των συγκρούσεων σύμφωνα με τη μαρτυρία του ταξιαρχου ε.α. Χρυσάφη Χρυσάφη, ο Π. Γιωρκάτζης απογοητευμένος από την ουδετερότητα και τη μη εμπλοκή της ΕΛ.ΔΥ.Κ. ευρισκόμενος στο Αρχηγείο της «Οργάνωσης» έβρισε δια τηλεφώνου το διοικητή της.¹⁴⁹⁹ Με δεδομένο ότι η ελληνική κυβέρνηση γνώριζε για τη στήριξη που παρείχε η ΕΛ.ΔΥ.Κ.¹⁵⁰⁰ φαίνεται ότι δημιουργήθηκε στην «Οργάνωση» η

¹⁴⁹³ Χριστοδούλου, *Η πορεία μιας εποχής*, σελ. 351.

¹⁴⁹⁴ Γλαύκος Κληρίδης, *Η Κατάθεσή μου*, τόμος 1, σελ. 225.

¹⁴⁹⁵ Χατζηκωστής, *Ταξίδι στη Μνήμη*, σελ. 251.

¹⁴⁹⁶ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Ανδρέα Κιρκίνη στις 10/6/2011.

¹⁴⁹⁷ Κρανιδιώτης, *Το Κυπριακό Πρόβλημα Η Ανάμειξη του ΟΗΕ και Οι ξένες επεμβάσεις στην Κύπρο 1960-1974*, σελ. 45.

¹⁴⁹⁸ Stephens, *Cyprus : A Place of Arms*, σελ. 181.

¹⁴⁹⁹ Συνέντευξη στο συγγραφέα του ταξιαρχου ε.α. Χρυσάφη Χρυσάφη στις 14/8/2008 : «Ο Γιωρκάτζης τηλεφώνησε στο Τζουβελέκη και του ζήτησε να τηρήσει όσα υποσχέθηκε. Φαίνεται όμως ότι ο διοικητής της ΕΛ.ΔΥ.Κ. έδωσε διαταγή να παραμείνουν όλοι οι στρατιώτες εντός στρατοπέδου. Ο Γιωρκάτζης στη συνέχεια αναφέρθηκε στον ελλιπή οπλισμό και μετά από δυο δευτερόλεπτα είπε με οργή στο Διοικητή της ΕΛ.ΔΥ.Κ. "να σε χέσω και να σε ξαναχέσω κύριε Διοικητά"».

¹⁵⁰⁰ Ηλιάδης, *Το Απόρρητο Ημερολόγιο της Κ.Υ.Π. για την Κύπρο*, σελ. 17. Ο Νίκος Κόσης σε συνέντευξη στο συγγραφέα ανέφερε : «Γνωρίζαμε ότι η ΕΛ.ΔΥ.Κ. δεν ενεργούσε αυτόβουλα», πρβλ. *Η Σημερινή*, «Η Οργάνωση "Ακρίτας" και η Τουρκοανταρσία 1963-64», Μέρος Β', 21 Οκτωβρίου 2008, συνέντευξη

πεποίθηση βέβαιης ελλαδικής στήριξης σε περίπτωση ανάγκης. Η απόγνωση του Π. Γιωρκάτζη ήταν τόσο μεγάλη που έστειλε άνδρες της «Οργάνωσης» και εκλιπαρούσαν έξω από το στρατόπεδο της ΕΛ.ΔΥ.Κ. για στρατιωτική βοήθεια.¹⁵⁰¹ Μετά την έξοδο της ΤΟΥΡ.ΔΥ.Κ. το απόγευμα της 25^{ης} Δεκεμβρίου 1963 και αφού η ελληνοκυπριακή πλευρά αποδέχθηκε τη διαμεσολάβηση της Βρετανίας, ο Τ. Παπαδόπουλος κατόπιν έγκρισης του Αρχιεπισκόπου και του Π. Γιωρκάτζη¹⁵⁰² έγραψε τη διαταγή «ΠΑΥΣΑΤΕ ΠΥΡ» η οποία αφού έκαμνε ανασκόπηση των εξελίξεων προσέθετε τα εξής :

[...] Την δυσμενή αυτήν δια τους Τούρκους στρατιωτικήν εξέλιξιν έσπευσε να θεραπεύση η εν Κύπρω σταθμεύουσα Τουρκική Δύναμις (ΤΟΥΡΔΥΚ). Ούτω κατά την 4 μ.μ. του απογεύματος των Χριστουγέννων και ενώ η επίθεσις των ημετέρων δυνάμεων ευρίσκετο εν πλήρει εξελίξει, η ΤΟΥΡΔΥΚ ένοπλος εξήλθε του στρατοπέδου της και κατέλαβε θέσεις μεταξύ Μιντζελίου και Ορτά-Κιογιού και λαβούσα στρατιωτικήν παράταξιν επιθέσεως, ήρχισε βαδίζουσα κατά των θέσεων των ημετέρων. Εις επειγούσας και επανειλημμένας εκκλήσεις μας προς την Ελληνικήν Κυβέρνησιν εδόθη η επίσημος απάντησις εκ μέρους του Διοικητού του Σώματος της ΕΛΔΥΚ, ότι η ΕΛΔΥΚ είχε οδηγίαις εκ της επισήμου Ελλάδος όπως μη επέμβη. Ταυτοχρόνως εδόθη προς τον Πρόεδρον της Κυπριακής Δημοκρατίας η γνωστή Δήλωσις του πρωθυπουργού Ινονού συμφώνως προς την οποίαν "Τουρκικά στρατεύματα επέβησαν Τουρκικών πλοίων και έπλεον προς την Κύπρον με σκοπόν να αποβιβάσουν ταύτα εις την Κύπρον εάν εσυνεχίζετο η διαμάχη". Ανεξάρτητος πληροφορία εβεβαίωσε ότι πραγματικώς η Τουρκία προετίθετο να επέμβη. Εις επίσημον διάβημα προς την Ελληνικήν Κυβέρνησιν εδόθη απάντησις εις την Κυπριακήν Κυβέρνησιν επεξηγούσα διαφόρους λόγους, δια τους οποίους η επίσημος Ελλάς ηδυνάτει να επέμβη στρατιωτικώς εις Κύπρον. Η κατάστασις επομένως ετίθετο ενώπιόν μας ως εξής : Η ΤΟΥΡΔΥΚ επεμβαίνει στρατιωτικώς με διάθεσιν επιθέσεως κατά ημετέρων δυνάμεων, η Τουρκία δηλώνει ρητώς ότι προτίθεται να αποβιβάση στρατεύματα εκ 5 πλοίων εις Κύπρον "προς επιβολήν της τάξεως" εν περιπτώσει συνεχίσεως των εχθροπραξιών, ενώ παραλλήλως η επισήμος Ελλάς και η ΕΛΔΥΚ εδήλουν ότι δεν θα επέμβουν υπέρ ημών. Κατόπιν τούτου το ΑΡΧΗΓΕΙΟΝ απεφάσισε ότι αι ημέτεραι δυνάμεις έπρεπε να αναστείλουν την προέλασιν των αλλά να μην εγκαταλείψουν τας θέσεις τας οποίας κατείχον και εάν πληγούν υπό της ΤΟΥΡΔΥΚ να ανταποδώσουν το πυρ[...]¹⁵⁰³

Εδώ όμως εγείρονται κρίσιμα ερωτήματα. Η στήριξη που παρείχε η ΕΛ.ΔΥ.Κ. ήταν δεσμευτική και για το Γ.Ε.ΕΘ.Α. σε περίπτωση σύγκρουσης με τους Τουρκοκυπρίους και αν ναι, η πολιτική ηγεσία της Ελλάδας συμφωνούσε ; Σε ποιο βαθμό μπορούσε το Γ.Ε.ΕΘ.Α. να ελέγχει τους ελλαδίτες αξιωματικούς και τις προθέσεις τους ; Ακόμη, σε ποιο βαθμό μπορούσε το Γ.Ε.ΕΘ.Α. να ελέγχει πόσο οι αξιωματικοί του επηρέαζαν τους

Χριστόδουλου Χριστοδούλου στο Λάζαρο Μαύρο και συνέντευξη στο συγγραφέα του Γιαννάκη Μάτση στις 28/1/2009.

¹⁵⁰¹ Παπαγεωργίου, *Από την ΕΟΚΑ στην ΕΟΚΑ Β' Αναμνήσεις και αποτιμήσεις*, τόμος 1, σελ. 225. Συνέντευξη στο συγγραφέα του ταξίαρχου ε.α. Χρυσάφη Χρυσάφη στις 14/8/2008 και Ανδρέα Αζίνα στις 22/11/2007 : «Οι άνθρωποι που μαζεύτηκαν έξω από την ΕΛ.ΔΥ.Κ. ήταν βαλτοί από το Γιωρκάτζη».

¹⁵⁰² Παπαγεωργίου, *Από την ΕΟΚΑ στην ΕΟΚΑ Β' Αναμνήσεις και αποτιμήσεις*, τόμος 1, σελ. 223.

¹⁵⁰³ Διαταγή Ε.Ο.Κ. με τίτλο : «ΠΑΥΣΑΤΕ ΠΥΡ», χ.χ., υπογραφή Ο Αρχηγός ΑΚΡΙΤΑΣ, (Αρχείο Ανδρέα Γιασουμής).

Ελληνοκυπρίους ή και αντίστροφα ; Για να τεθεί το ζήτημα απλά, ποιος ήταν ο ρόλος του Γ.Ε.ΕΘ.Α. στην κυπριακή κρίση του Δεκεμβρίου 1963 ;

Αδιαμφισβήτητα, στις ενέργειες του Μακαρίου, συνεπικούρο αν όχι και συνυπεύθυνο ήταν και το Γ.Ε.ΕΘ.Α. το οποίο συνεργαζόταν και ενεθάρρυνε τις ελληνοκυπριακές ένοπλες ομάδες διαθέτοντας και προσωπικό για τις εκπαιδεύσεις αλλά και πολεμικό υλικό.¹⁵⁰⁴ Η στρατιωτική του ηγεσία, «κατατοπισμένη»¹⁵⁰⁵ για τις προθέσεις του Αρχιεπισκόπου ετοίμασε μετά την υποβολή των προτάσεων του Αρχιεπισκόπου επιτελικές μελέτες στις 6 Δεκεμβρίου 1963 με τίτλο «Ενημερωτικόν Σημείωμα»¹⁵⁰⁶ και «Εξέλιξις καταστάσεως εις Κύπρον»,¹⁵⁰⁷ το περιεχόμενο των οποίων αποσπασματικά παρουσιάζω για να καταδειχθεί η ετοιμότητα που δηλωνόταν από τον αρχηγό Γ.Ε.ΕΘ.Α. προς τον υπουργό Άμυνας Δ. Παπανικολόπουλο για τους στρατιωτικούς σχεδιασμούς και τις δυνατότητες της Ελλάδας σε περίπτωση σύρραξης στην Κύπρο :

Εκτιμάται ότι, η έκτασις και η μορφή των εν λόγω γεγονότων θα είναι τοιαύτη ώστε, η Χώρα μας όχι μόνο δεν δύναται να μείνη αδιάφορος αλλά και η επέμβασις της, ενδεχομένης και της ανοικτής εμπλοκής της, εν ΚΥΠΡΩ, να καθίσταται εθνικώς σκόπιμος και εκ των πραγμάτων επιβεβλημένη. [...] Η ΕΛΛΑΣ ανεξαρτήτως της θελήσεώς της, θα αναγκασθή εκ των πραγμάτων να εμπλακή εν ΚΥΠΡΩ. Ως εκ τούτου απαιτείται ανάλογος εθνική προπαρασκευή [...] Επί του προκειμένου εις ΓΕΕΘΑ υφίσταται ειδικόν πολεμικόν Σχέδιον εγκριθέν και υπό του ΥΠΟΥΡ. ΕΞΩΤΕΡΙΚΩΝ.

Το δεύτερο έγγραφο που αποτελεί μια πιο αναλυτική παράθεση των στρατιωτικών δυνατοτήτων της Ελλάδας και επαναλαμβάνει τις αναφορές του πρώτου εγγράφου, προέκρινε τη δυνατότητα της Ελλάδας να αντιμετωπίσει επιτυχώς την τουρκική απειλή. Το Γ.Ε.ΕΘ.Α. όχι μόνο παρουσιαζόταν έτοιμο να εμπλακεί αλλά προέβλεπε και νίκη των ελληνικών δυνάμεων : [...] *Στρατιωτικώς, η ΕΛΛΑΣ εκτιμάται ότι διαθέτει τας δυνατότητας της αντιμετώπισεως, μιας απροκαλύπτου βραχείας διάρκειας Τουρκικής επεμβάσεως εν ΚΥΠΡΩ, πλην όμως απαιτείται κατάλληλος προπαρασκευή. Επί του προκειμένου εις ΓΕΕΘΑ υφίσταται ειδικόν πολεμικόν Σχέδιον. ι. Ως γενικόν συμπέρασμα αναφέρεται ότι, υπό την προϋπόθεσιν της καταλλήλου προετοιμασίας αι Στρατηγικαί δυνατότητες της ΕΛΛΑΔΟΣ σήμερον παρουσιάζονται ευνοϊκαί δια την επίτευξιν του Εθνικού Αντικειμενικού Σκοπού [...].* Ακόμη εκτός της προβλεπόμενης επίτευξης του αντικειμενικού σκοπού μέρος του

¹⁵⁰⁴ Ενημερωτικόν σημείωμα, Αρχηγού Γ.Ε.ΕΘ.Α. Ι. Πιπλή προς Υπουργό Εθνικής Άμυνας Π. Γαρουφαλιά, 6 Ιουλίου 1964, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα*, τόμος Β΄, σσ. 83-87.

¹⁵⁰⁵ Τζερμιάς, *Ιστορία της Κυπριακής Δημοκρατίας*, τόμος Α΄, σελ. 508.

¹⁵⁰⁶ «Ενημερωτικόν Σημείωμα», Αρχηγού Γ.Ε.ΕΘ.Α., Ι. Πιπλή προς Υπουργό Εθνικής Αμύνης [Δημήτρη Παπανικολόπουλο], 6 Δεκεμβρίου 1963, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα*, τόμος Α΄, σσ. 258-261.

¹⁵⁰⁷ «Εξέλιξις καταστάσεως εις Κύπρον», Αρχηγού Γ.Ε.ΕΘ.Α., Ι. Πιπλή, 6 Δεκεμβρίου 1963, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα*, τόμος Α΄, σσ. 261-272.

εγγράφου αναφερόταν στην ύπαρξη «ΣΧΕΔΙΟΥ ΜΑΚΑΡΙΟΥ» με υλοποίηση των σχεδιασμών του σε τέσσερα στάδια :

[...] Αναφέρεται κατωτέρω εν γενικαίς γραμμαίς ο προκριθείς υπό του Αρχιεπισκόπου ΜΑΚΑΡΙΟΥ τρόπος ενεργείας προς επίλυσιν του πολιτικού θέματος της ΚΥΠΡΟΥ. 1. Η προκριθείσα διαδικασία θα ακολουθήση τα εξής Στάδια :

- α. 1^{ον} Στάδιον : Προσβολή των αρνητικών Σημείων του Συντ/τος
- β. 2^{ον} Στάδιον : Καταγγελία της Συνθήκης εγγυήσεως
- γ. 3^{ον} Στάδιον : Αυτοδιάθεσις
- δ. 4^{ον} Στάδιον : Υποβολή αιτήσεως προς την Ελλην. Κυβέρνησιν εάν δέχεται την ΚΥΠΡΟΝ να ενωθή μετά του λοιπού Ελληνικού Κορμού.

Εδώ όμως θα πρέπει να είναι κάποιος ιδιαίτερα προσεκτικός σε δύο σημεία : Πρώτον, το «ΣΧΕΔΙΟΝ ΜΑΚΑΡΙΟΥ» δεν έχει εντοπιστεί ως αυτόνομο έγγραφο, κάτι που θα διευκόλυνε πολύ περισσότερο τα συμπεράσματά μας. Δεύτερον αν και η έκθεση-μελέτη του Γ.Ε.ΕΘ.Α. συμβάδιζε με τις ενέργειες και τις προετοιμασίες του Αρχιεπισκόπου το «ΣΧΕΔΙΟΝ ΜΑΚΑΡΙΟΥ» όπως περιέχεται στο «σχέδιο Γ.Ε.ΕΘ.Α.» μόνο κατά τα τρία τέταρτα ταυτίζεται με το «σχέδιο Ακρίτας», το οποίο ως τέταρτο και τελευταίο στάδιο προέβλεπε την αντιμετώπιση πιθανής εξωτερικής ή εσωτερικής επέμβασης και όχι την υποβολή αίτησης για ένωση με την Ελλάδα. Με άλλα λόγια, είναι πολύ πιθανό το «ΣΧΕΔΙΟΝ ΜΑΚΑΡΙΟΥ» και με δεδομένο ότι το «σχέδιο Ακρίτας» ήταν κατά τον Τ. Παπαδόπουλο γνωστό σε ελλαδίτες αξιωματικούς, να αποτελούσε απλά και μόνο μια εκτίμηση του Γ.Ε.ΕΘ.Α. για τις ενέργειες που είχε κατά νου ο Αρχιεπίσκοπος ή ακόμη και ενέργειες που το ίδιο το Γ.Ε.ΕΘ.Α. ήθελε να γίνουν. Η τελευταία επισήμανση έχει τη σημασία της προκειμένου να δοθούν απαντήσεις και σε άλλα εγχειρόμενα ερωτήματα. Γιατί η εκπόνηση σχεδίων έγινε μόλις μια εβδομάδα μετά την υποβολή των προτάσεων του Αρχιεπισκόπου ; Δεν θα ήταν πιο λογική η εκπόνηση ενός σχεδίου αντιμετώπισης πιθανής τουρκικής αντίδρασης δεδομένης της «συνεργασίας» ΕΛ.ΔΥ.Κ. και «Οργάνωσης» προ της υποβολής των 13 σημείων ; Σύρθηκε άραγε το Γ.Ε.ΕΘ.Α. από τις προτάσεις του Μακαρίου ή μήπως το Γ.Ε.ΕΘ.Α. τις εκμεταλλεύτηκε μέσα στο πλαίσιο της πολιτικής αστάθειας στην Ελλάδα και αν ναι, για ποιο σκοπό ; Υπήρξε άραγε συνέργεια πολιτικής και στρατιωτικής ηγεσίας ; Γιατί τέτοια σχέδια δεν ετοιμάστηκαν κατά τη διάρκεια της διακυβέρνησης του Κ. Καραμανλή ; Μήπως τότε υπήρχε ένας πιο «στιβαρός έλεγχος»¹⁵⁰⁸ της πολιτικής ηγεσίας στη στρατιωτική που δεν το επέτρεπε ;

Λίγες μέρες πριν την υποβολή των δεκατριών σημείων, στις 23 Νοεμβρίου 1963, ο ίδιος ο πρωθυπουργός Γ. Παπανδρέου δήλωνε ότι δεν είχε καμιά πρόθεση για κατάργηση των

---

¹⁵⁰⁸ Ευάνθης Χατζηβασιλείου, «Η Κρίση του 1963 : Ερωτήματα και αποτιμήσεις», στο Πέτρος Παπαπολυβίου (επιμ.), *Ιστορία της Κυπριακής Δημοκρατίας*, τόμος Α', 1960-1969 Η δεκαετία της εγκαθίδρυσης, εκδ. Βιβλιοθήκη 2010, σελ. 118.

συνθηκών Ζυρίχης-Λονδίνου,¹⁵⁰⁹ συμφωνώντας παράδοξα¹⁵¹⁰ με την πολιτική που ακολούθησε η κυβέρνηση Κ. Καραμανλή η οποία ήταν αντίθετη σε κάθε αναθεωρητική προσπάθεια του Μακαρίου, ενώ μετά την υποβολή των δεκατριών σημείων και αφού ξέσπασαν οι ταραχές μίλησε για πολιτική ενέργεια του Μακαρίου εναντίον του.¹⁵¹¹ Παράλληλα ο υπουργός Εξωτερικών Σοφοκλής Βενιζέλος, αφού επικρότησε την υποβολή των προτάσεων στις 17 Δεκεμβρίου 1963,¹⁵¹² όταν ξέσπασαν οι συγκρούσεις εμφανίστηκε να υποστηρίζει επίμονα την επίτευξη ειρηνευτικής επίλυσης του προβλήματος με τη διαμεσολάβηση των Άγγλων, καυτηριάζοντας με επιστολή του στις 29 Δεκεμβρίου τη συμπεριφορά του Μακαρίου η οποία έφερνε σε δύσκολη θέση την ελληνική κυβέρνηση.¹⁵¹³ Μήπως τελικά η στρατιωτική ηγεσία ετοίμαζε σχέδια και η πολιτική θα έπραττε αναλόγως των εξελίξεων ; Μήπως η στρατιωτική ηγεσία ετοίμαζε σχέδια αγνοώντας την πολιτική ηγεσία ; Μήπως τα σχέδια που υπέβαλε το Γ.Ε.ΕΘ.Α. στις 6 και 7 Δεκεμβρίου 1963, προς τον Έλληνα υπουργό Εξωτερικών, όπου προβλεπόταν εμπλοκή της ΕΛ.ΔΥ.Κ. και νίκη των ελληνικών δυνάμεων ήταν αντίθετα με την επίσημη πολιτική θέση της ελληνικής κυβέρνησης ; Σε κάθε περίπτωση, όταν ξέσπασαν τα γεγονότα από τις προβλέψεις του «Σχεδίου Εξέλιξης Καταστάσεως εις Κύπρον» τίποτα «δεν επαληθεύθηκε»¹⁵¹⁴ και η ΕΛ.ΔΥ.Κ. παρέμεινε έγκλειστη στο στρατόπεδό της, ενώ ένα μήνα μετά το ξέσπασμα των ταραχών, τα σχέδια του Γ.Ε.ΕΘ.Α. στη σύσκεψη της 25^{ης} Ιανουαρίου 1964 στην Αθήνα, παρόντος και του υπουργού Άμυνας Δ. Παπανικολόπουλου, αποδεικνύονταν ανεπαρκή και χωρίς δυνατότητα επιτυχίας. Ήταν τότε που ο εν δυνάμει πρωθυπουργός Γ. Παπανδρέου παρατηρούσε δηκτικά το σφάλμα των στρατιωτικών που εκτιμούσαν ότι η Ελλάδα μπορούσε να βοηθήσει τη δεδομένη στιγμή την Κύπρο : «Επιβάλλεται όμως απόλυτος προσοχή εις εκλογήν τρόπου προληπτικής μεθόδου ίνα αποφευχθή εμπλοκή. Πρέπει επίσης πεισθούν [οι] Κύπριοι ότι δυναμική αναμέτρησης Κύπρον είναι καταστρεπτική δι' αυτούς. Δια τούτο διαπράττουν σφάλμα στρατιωτικοί ενθαρρύνοντες Κυπρίους ότι δυνάμεθα βοηθήσωμεν

¹⁵⁰⁹ Soulioti, *Fettered Independence Cyprus 1878-1964, The Narrative*, σελ. 268.

¹⁵¹⁰ Επισημαίνω τις τοποθετήσεις του Γ. Παπανδρέου όταν από το βήμα της Βουλής την 1^η Μαρτίου 1963 μιλούσε για «νεκροθάπτι της Κυπριακής ελευθερίας», ενώ το Νοέμβριο του 1963 ως πρωθυπουργός ακολούθησε σαφώς μετριοπαθή πολιτική, για να έλθει το Φεβρουάριο του 1964 να υιοθετήσει την πολιτική του εθνικού κέντρου. Ορθά ο Μιλτιάδης Χριστοδούλου παρατηρεί : «...Η πολιτική της νέας ανερχόμενης ηγεσίας από την αρχή και στη συνέχεια, με την άνοδό της στην εξουσία κλιμακωνόταν και αποκλιμακωνόταν από τη σύγκρουση μέχρι τη παλιμβουλία από τις εντυπωσιακές εξάρσεις και εξάψεις μέχρι την πορεία στα βήματα του Μεγάλου Αλεξάνδρου για να καταλήξει στη συμβιβαστική πολιτική που συνεπαγόταν ακόμη και την αποδοχή του Σχεδίου Άτσεσον με βάση τη θεωρία της πολυκατοικίας», στο Μιλτιάδης Χριστοδούλου, *Κύπρος Η Διχοτόμηση, Μια πορεία χωρίς ανακοπή*, Λευκωσία 1996, σελ. 67.

¹⁵¹¹ Κρανιδιώτης, *Ανοχύρωτη Πολιτεία Κύπρος 1960-1974*, τόμος Α', σελ. 93.

¹⁵¹² *Άπαντα Αρχιεπισκόπου Κύπρου Μακαρίου Γ'*, τόμος Στ', σελ. 17.

¹⁵¹³ Επιστολή Σοφοκλή Βενιζέλου προς Αρχιεπίσκοπο Μακάριο, 29 Δεκεμβρίου 1963 στο Βλάχος, *Δέκα Χρόνια Κυπριακού*, σσ. 281-283.

¹⁵¹⁴ Ευάνθης Χατζηβασιλείου, *Στα σύνορα των κόσμων, Η Ελλάδα και ο Ψυχρός Πόλεμος, 1952-1967*, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2009, σελ. 394.

αυτούς αποτελεσματικώς». Ήταν τότε επίσης, που στην ίδια σύσκεψη, ο αρχηγός Γ.Ε.Σ. αντιστράτηγος Πέτρος Σακελλαρίου, με τα όσα ανέφερε, φάνερωνε ότι ίσως να μην γνώριζε καν σχέδιο του Γ.Ε.ΕΘ.Α., ή τουλάχιστον αν το γνώριζε δεν το ενέκρινε διατυπώνοντας τη θέση ότι : «Πρέπει να γίνη μελέτη σχεδίου δράσεως. 1) Προς Κύπρον 2) Εις Αιγαίον 3) Εις Θράκη».¹⁵¹⁵ Έχοντας κατά νου τι λέχθηκε στη σύσκεψη και την ουσιαστική αμφισβήτηση των σχεδίων, είναι ιδιαίτερα σημαντικό να επισημανθεί όπως αναφέρει ο Ευάνθης Χατζηβασιλείου το γεγονός ότι η βρετανική και η αμερικανική πρεσβεία σε ετήσιες εκθέσεις για τις τότε ελληνικές ένοπλες δυνάμεις, επισήμαναν ότι υπήρχαν «ανώτατοι αξιωματικοί» που ήθελαν να εμπλέξουν την ελληνική κυβέρνηση σε μια κρίση στην Κύπρο.¹⁵¹⁶ Με άλλα λόγια, υπήρχαν αξιωματικοί που ήθελαν στρατιωτική εμπλοκή αδιαφορώντας για τη θέση της πολιτικής ηγεσίας.

Αυτά τα δεδομένα όμως προκαλούν νέα μεγάλα ερωτήματα. Δεν υπήρχαν οι απαραίτητοι μηχανισμοί ελέγχου της συμπεριφοράς κάποιων αξωματικών ; Δεν μπορούσε να υπάρξει έλεγχος του στρατού από την πολιτική ηγεσία και ποια και σε ποιο βαθμό ήταν η όποια συνεργασία πολιτικής και στρατιωτικής ελληνικής ηγεσίας ; Ακόμη και σε καθαρά στρατιωτικό πλαίσιο, γιατί δεν υπήρξε αραστή συνεργασία μεταξύ Γ.Ε.ΕΘ.Α. και Γ.Ε.Σ. του «κύριου φορέα» που θα αναλάμβανε την όποια στρατιωτική δράση στην Κύπρο ή όπου αυτή ξεσπούσε ; Τελικά «είχε δοθεί το πράσινο φως από την κυβέρνηση και ποια κυβέρνηση στα τέλη του 1963 για εκπόνηση τέτοιων σχεδίων ;».¹⁵¹⁷ Φαίνεται ότι τίποτα δεν λειτούργησε βάσει ενός σχεδιασμού στοιχειώδους πολιτικοστρατιωτικής συνεργασίας, με το Γ. Γρίβα σε επιστολή του στο Γ. Παπανδρέου τον Ιούνιο του 1964 να ασκεί εντονότατη κριτική τόσο για την ελληνοκυπριακή αντίδραση όσο και για την έλλειψη στρατηγικού σχεδιασμού :

Εν τούτοις όταν ήρχισαν αι ταραχαί, ουδείς ανεύρισκε στρατιωτικήν ηγεσίαν υπεύθυνον. [...] Δεν είναι σοβαρά η τυχόν δικαιολογία ότι η Ελληνική στρατιωτική ηγεσία δεν ανεμίχθη, διότι και αναληθές είναι αλλά και απαράδεκτον. [...] Και όμως ουδείς εξήτησε ποτέ τον λόγον πως εδημιουργήθη αυτή η κατάστασις. Θα έπρεπε να αποσταλή μία επιτροπή να εξετάση την δημιουργηθείσαν κατάστασιν, να ανεύρη τους υπευθύνους και ελέγξη τούτους, διότι εφόσον παραμένουν ατιμώρητοι, δεν είναι δυνατόν να υπάρχη πλέον το αίσθημα της ευθύνης εις τους στρατιωτικούς. [...] Ο ίδιος ο Υπουργός Εθνικής Αμύνης εις εμέ τον ίδιον είπε ότι δεν ανεύρεν, όταν ανέλαβε το Υπουργείον, κανέν σχέδιον δια την Κύπρον. Βραδύτερον επεσήμανα ότι τα τεθέντα υπ' όψιν μου δεν συνετάγησαν επί ρεαλιστικής βάσεως, το δε ΓΕΕΘΑ ωμολόγησεν ότι δεν ενήργησεν έλεγχον τούτων, εφόσον δια την σύνταξιν των αρμόδιος ήτο ο Ταξίαρχος Περίδης!!! [...]¹⁵¹⁸

Πολλά μπορούν να ειπωθούν για το τι συνέβη και πολλές εικασίες μπορούν να διατυπωθούν για τη στάση του Γ.Ε.ΕΘ.Α. και για την υποβολή των δεκατριών σημείων εκ

¹⁵¹⁵ Πρακτικά Συσκέψεως 25 Ιανουαρίου 1964, Παύλος Πετρίδης, *Ο Γεώργιος Παπανδρέου και το Κυπριακό Ζήτημα* (1954-1965), University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1998, σσ. 274-281

¹⁵¹⁶ Χατζηβασιλείου, *Στα σύνορα των κόσμων, Η Ελλάδα και ο Ψυχρός Πόλεμος, 1952-1967*, σελ. 395.

¹⁵¹⁷ Ο.π., σελ. 394.

¹⁵¹⁸ Γ. Γρίβας προς Γ. Παπανδρέου, 30 Ιουνίου 1964, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα*, τόμος Β', σσ. 72-74.

μέρους του Μακαρίου. Εκτιμώ, όμως, ότι η θέση που εκφράζει ο Ευ. Χατζηβασιλείου είναι η πιο πιθανή. Σε μια περίοδο πολιτικής αστάθειας, κάποιοι μηχανισμοί χαλάρωσαν και ορισμένοι αξιωματικοί από υπερβάλλοντα ζήλο, προσδοκώντας και σε στήριγμα από την κυβέρνηση Γ. Παπανδρέου που δεν το έδωσε, έβλεπαν θετικά το ενδεχόμενο μιας ταχείας ή πραξικοπηματικής ενέργειας στην Κύπρο, αγνοώντας τις γενικότερες διεθνείς ισορροπίες ή τον κίνδυνο εμπλοκής με την Τουρκία.¹⁵¹⁹ Με άλλα λόγια, οι στόχοι και οι επιδιώξεις των Ελλήνων αξιωματικών δεν ταυτίζονταν απόλυτα με τους στόχους της εκάστοτε πολιτικής ηγεσίας στην Ελλάδα, επηρέαζαν όμως σε τοπικό επίπεδο τους Ελληνοκυπρίους και την «Οργάνωση» με αποτέλεσμα να δημιουργείται εντύπωση στην Κύπρο βέβαιης ελληνικής επέμβασης. Η υποβολή των δεκατριών σημείων ενεθάρρυνε πιθανότατα από τη μια τα στελέχη της «Οργάνωσης» και από την άλλη το ίδιο το Γ.Ε.ΕΘ.Α. οι οποίοι από υπερβάλλοντα ζήλο, πίστεψαν ότι υπήρχε περιθώριο δράσης προς επίτευξη του εθνικού σκοπού.

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο εξελίξεων, ο πρόεδρος Μακάριος, αφού αγνόησε τις προειδοποιήσεις της ελληνικής κυβέρνησης για τη μη διατάραξη του καθεστώτος των συμφωνιών προχώρησε στην υποβολή των δεκατριών σημείων στις 30 Νοεμβρίου 1963 έχοντας την υποστήριξη-ενθάρρυνση του Βρετανού ύπατου αρμοστή. Θεώρησε, δηλαδή, ότι είχε τη στήριξη της Μ. Βρετανίας μιας εκ των εγγυητριών δυνάμεων με την οποία από το Μάιο του 1963 είχε προσπαθήσει να συνεργαστεί για αντικατάσταση της Συνθήκης Εγγυήσεως με μια Συνθήκη ανάμεσα στην Κυπριακή Δημοκρατία και το Ηνωμένο Βασίλειο.¹⁵²⁰ Ο Μακάριος προσπάθησε σε ευνοϊκές κατά την εκτίμησή του συγκυρίες και μέσα στην ελληνική πολιτική αστάθεια που του άφηνε «ανοικτό το πεδίο»,¹⁵²¹ να πετύχει τη «διόρθωση» των συνθηκών, έχοντας για κάθε ενδεχόμενο την «Οργάνωση» ως «αμυντικό εργαλείο»¹⁵²² διατηρώντας ο ίδιος την πρωτοβουλία των κινήσεων και όχι η ελληνική κυβέρνηση την οποία μετά τη Ζυρίχη δεν εμπιστευόταν.

Είναι επίσης πολύ πιθανόν ο Αρχιεπίσκοπος, όταν στις 6 Αυγούστου 1963 έλεγε στο Sir Arthur Clark ότι πρόθεσή του ήταν να υποβάλει τις προτάσεις αρχές του 1964, έτσι ώστε να οδηγηθεί στις εκλογές του 1965 έχοντας πετύχει τις πολυπόθητες συνταγματικές αλλαγές, να ανησυχούσε από αναμενόμενες ένοπλες συγκρούσεις και την συνεχώς αυξανόμενη ένταση που υπήρχε μεταξύ των δύο κοινοτήτων και να υπέβαλε τα 13 σημεία το Νοέμβριο του 1963, νωρίτερα από ό,τι σχεδίαζε, με στόχο να τις προλάβει ή ακόμα και

¹⁵¹⁹ Χατζηβασιλείου, *Στα σύνορα των κόσμων, Η Ελλάδα και ο Ψυχρός Πόλεμος, 1952-1967*, σελ. 395.

¹⁵²⁰ Soulioti, *Fettered Independence Cyprus 1878-1964, The Narrative*, σσ. 244-257.

Soulioti, *Fettered Independence Cyprus 1878-1964, The Narrative*, σσ. 244-257.

¹⁵²¹ Σβολόπουλος, *Η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική 1945-1981*, τόμος δεύτερος, σελ. 155.

¹⁵²² Κληρίδης, *Η Κατάθεσή μου*, τόμος 1, σελ. 225.

να τις αποτρέψει.¹⁵²³ Η υποβολή των προτάσεων Μακαρίου, έστω προς συζήτηση, θα δημιουργούσε το κατάλληλο κλίμα για αποσόβηση των κινδύνων, όπως παρατηρεί και ο Γ. Κρανιδιώτης.¹⁵²⁴ Ο Αρχιεπίσκοπος μαζί με την επιδίωξή του να βελτιώσει το δυσλειτουργικό σύνταγμα, πιθανό να ήθελε να αποφύγει αναμενόμενες συγκρούσεις, να κρατήσει υπό τον έλεγχό του τις εξελίξεις και να δώσει εντολή για χρήση όπλων αν και όποτε χρειαζόταν, στοχεύοντας πρωτίστως σε μια ειρηνική επίλυση των διακοινοτικών διαφορών μέσω των προτάσεών του. Εδώ, όμως, οι εκτιμήσεις του ήταν ατυχείς, αφού έχοντας υπόψη την τουρκική αδιαλλαξία, θα έπρεπε να είχε στο μυαλό του ένα σχεδιασμό αντίδρασης σε περίπτωση αρνητικής αντίδρασης της Άγκυρας και Τουρκοκυπρίων. Αναμένοντας και τη βρετανική υποστήριξη, λόγω της συνεργασίας του με το Βρετανό ύπατο αρμοστή, είδε την απομάκρυνση από την πολιτική σκηνή του Κ. Καραμανλή σε συνδυασμό με την πολιτική αστάθεια που ακολούθησε την Ελλάδα, ως την ευκαιρία απαλλαγής από το βάρος της δικής του υπογραφής το 1959 και προχώρησε στην υποβολή των δεκατριών σημείων, χωρίς συνεννόηση με την ελληνική ηγεσία, κάτι που και ο ίδιος παραδεχόταν στην επιστολή του στον πρωθυπουργό Γ. Παπανδρέου την 1^η Μαρτίου 1964.¹⁵²⁵

Προκύπτει λοιπόν ότι ο Αρχιεπίσκοπος δεν εκτίμησε σωστά : α) την αντίδραση της Άγκυρας, β) τη στρατιωτική δυναμική των Τουρκοκυπρίων γ) το ρόλο της Μ. Βρετανίας δ) την ελληνική υποστήριξη και ε) την πιθανή δράση των εξτρεμιστικών ομάδων και των δυο κοινοτήτων. Όταν ξέσπασαν οι διακοινοτικές ταραχές, οι εξελίξεις σε πολιτικοστρατιωτικό επίπεδο είχαν προφανώς πάρει άλλη πορεία από τους σχεδιασμούς του Αρχιεπισκόπου που επένδυσε στη βρετανική ενθάρρυνση και στην πολιτική κατευνασμού στο χώρο της Μέσης Ανατολής που επιζητούσαν οι Η.Π.Α., κάτι που θα απέτρεπε σύγκρουση Ελλάδας-Τουρκίας. Όμως, η απειλή της Τουρκίας και το ενδεχόμενο ελληνοτουρκικής σύρραξης, άλλαξε τα δεδομένα. Η Ελλάδα βρέθηκε σε προεκλογική περίοδο ενώ η Κύπρος ανέμενε τη στρατιωτικοπολιτική υποστήριξή της. Η ΕΛ.ΔΥ.Κ. δεν βοήθησε την «Οργάνωση», γεγονός που τραυμάτισε τις σχέσεις ελλαδιτών και Ελληνοκυπρίων τη στιγμή που ο κίνδυνος της εισβολής από την Τουρκία επέβαλλε συστράτευση, σύνεση και συναπόφαση με το εθνικό κέντρο. Τα όσα ακολούθησαν παρουσιάζονται στο πέμπτο κεφάλαιο.

¹⁵²³ Soulioti, *Fettered Independence Cyprus 1878-1964, The Narrative*, σσ. 250-251.

¹⁵²⁴ Κρανιδιώτης, *Το Κυπριακό Πρόβλημα Η Ανάμειξη του ΟΗΕ και Οι ξένες επεμβάσεις στην Κύπρο 1960-1974*, σελ. 45.

¹⁵²⁵ Μακάριος προς Γ. Παπανδρέου, 1 Μαρτίου 1964, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα*, τόμος Α', σσ. 301-306, πρβλ. και τις υποδείξεις του Ν. Κρανιδιώτη προς το Μακάριο για εξασφάλιση υποστήριξης από την ελληνική κυβέρνηση πριν ξεσπάσουν οι διακοινοτικές ταραχές, μέσα από τις οποίες επιβεβαιώνεται η έλλειψη ελληνοκυπριακού συντονισμού στο Κρανιδιώτη, *Ανοχύρωτη Πολιτεία Κύπρος 1960-1974*, τόμος Α', σελ. 96.

4.4 Ένοπλες ελληνοκυπριακές ομάδες.

Παράλληλα με την Ε.Ο.Κ. υπήρχαν και άλλες ένοπλες ομάδες όπως οι ομάδες του Παγκύπριου Συνδέσμου Αγωνιστών (Π.Σ.Α.), της Ένωσης Αγωνιστών Κύπρου (Ε.Α.Κ.) άλλως ομάδες Παπάμιλτιαδους, οι ομάδες Νίκου Σαμψών (Ο.Π.Ε.Κ.) και των αδελφών Δώρου και Λάκη Ηλία, οι οποίες μετά το 1963 είχαν επικεφαλής το Βάσο Λυσσαρίδη. Πιο αναλυτικά, όσοι διαφώνησαν με τις πρόνοιες των συμφωνιών Ζυρίχης-Λονδίνου και παρέμειναν πιστοί στο όραμα της ένωσης, οι λεγόμενοι ενωτικοί,¹⁵²⁶ δεν συνταγίστηκαν με την «Οργάνωση» και δημιούργησαν τον Π.Σ.Α. και τις ένοπλες του ομάδες.¹⁵²⁷ Άλλοι πάλι που δεν αναγνώριζαν την ηγεσία του υπουργού Εσωτερικών Π. Γιωρκάτζη και παρέμειναν πιστοί σε άλλους τομεάρχες της Ε.Ο.Κ.Α.¹⁵²⁸ δηλαδή οι Β. Λυσσαρίδης και Ν. Σαμψών, έφτιαξαν ο καθένας ξεχωριστά τις δικές του ομάδες, αφού όπως γράφει ο Γλαύκος Κληρίδης, αποκλείστηκαν από την «Οργάνωση». Σε αυτή την κατηγορία «αποκλεισμού» ανήκουν και οι ομάδες της Ε.Α.Κ. οι οποίες κατά τον Ανδρέα Αζίνα, επρόσκειντο στο Μακάριο.¹⁵²⁹

Αν αποδεχτούμε τον όρο αποκλεισμός, τότε είναι καίρια τα ερωτήματα για τα αίτια, το χρόνο και το σκοπό δημιουργίας αυτών των ομάδων. Μήπως η χρονολογική αφετηρία της «Οργάνωσης» προηγήθηκε των άλλων ομάδων και γι' αυτό κάποιος αποκλείστηκε ή μήπως ήταν ανεξάρτητη και άσχετη με τα αίτια αποκλεισμού κάποιων ; Έγινε οποιαδήποτε προσπάθεια ενοποίησης των ομάδων και αν ναι, γιατί απέτυχε ; Γιατί εφόσον σκοπός της «Οργάνωσης» ήταν η αντιμετώπιση των τουρκοκυπριακών ένοπλων προετοιμασιών κάποιος αποκλείστηκε ; Ποιοί ήταν αυτοί που περίσσευαν ; Είναι δόκιμος ο όρος αποκλεισμός ;

Ο όρος αποκλεισμός εντοπίζεται σε εγκύκλιο της «Οργάνωσης». Χωρίς να υπάρχει κάποια χρονολογική ταυτότητα, κάτι που θα απαντούσε στα προηγηθέντα ερωτήματα, η εγκύκλιος αναφέρει ότι : *«Επροσπαθήσαμε πάντοτε μέσα εις τα όρια του δυνατού, να αποκλείσωμεν οιονδήποτε δια την καταλληλότητα του οποίου αμφεβάλλαμεν. Αποκλειστική μέριμνα μας εστάθη να εντάξωμεν εις την οργάνωσιν μόνον άτομα εγνωσμένου πατριωτισμού, ευσυνειδησίας και ανιδιοτέλειας»*,¹⁵³⁰ ενώ άλλη εγκύκλιος δήλωνε την πρόθεση της

¹⁵²⁶ Μηνάς, *Η Εθνική Αυτοματαίωση του Ελληνισμού στην Κύπρο*, τόμος Α', σελ. 174.

¹⁵²⁷ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Φώτη Παπαφώτη στις 21/1/2010.

¹⁵²⁸ Κληρίδης, *Η Κατάθεσή μου*, τόμος 1, σελ. 236. Ο Παύλος Τζερμιάς αποδέχεται τον όρο αποκλεισμός και προσθέτει ότι ο Πολύκαρπος Γιωρκάτζης δεν εμπιστευόταν το Βάσο Λυσσαρίδη και το Νίκο Σαμψών · Τζερμιάς, *Ιστορία της Κυπριακής Δημοκρατίας*, τόμος Α', σελ. 500.

¹⁵²⁹ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Ανδρέα Αζίνα στις 27/5/2009 και Ανδρέα Μελιφρονίδη στις 10/10/2012.

¹⁵³⁰ Εγκύκλιος Ε.Ο.Κ. με τίτλο : «Προς άπαντα τα μέλη», χ.χ., υπογραφή Ο Αρχηγός ΑΚΡΠΤΑΣ, (Αρχείο Κώστα Μαυρίδη). Η υπογράμμιση ως έχει στην εγκύκλιο.

«Οργάνωσης» να αντιμετωπίσει τους αποκλεισθέντες επειδή αποτελούσαν εσωτερικό κίνδυνο και «καπηλεύονταν» τις εθνικές επιδιώξεις :

Η Οργάνωσις μας ως η μόνη σοβαρά και καθαρώς εθνική οργάνωσις δεν θα ανεχθή την ύπαρξιν άλλων προσωπικών κλικών και καπετανάτων. Ήλθεν τώρα η στιγμή να αντιμετωπίσωμεν τον εκ των έσω κίνδυνον. Όπως αναμένετο, όπως προεβλέφθη, όπως είχαμεν προειδοποιήσει οι επιτήδαιοι οι οποίοι είχαν συνηθίσει εις την ύπαρξιν των στενών προσωπικών των "καπετανάτων" προς προώθησιν των ιδικών των σκοπών δεν εννοούν να συμμορφωθούν προς την νέαν κατάστασιν. Ξεύρουν ότι στέκονται πάνω σε ξένα πόδια, κρύβονται κάτω από δανεικούς μανδύες, καπηλεύονται τες εθνικές επιδιώξεις δια να έχουν την ικανοποίησιν να κοκορεύωνται ως "καπεταναίοι", καυχώνται δια "τες" ομάδες τους τες οποίες χρησιμοποιούν δια τα "νταηλίκια" των ή δια εκβιασμούς προς προώθησιν των επιχειρήσεων ή προβολή του εαυτού των ως "υπερηρώων".¹⁵³¹

Χωρίς να υπάρχει ούτε και στην πιο πάνω γραπτή πηγή κάποια χρονολογική ταυτότητα - και δεν είναι η μόνη - εύκολα γίνονται αντιληπτές η διαμάχη, η διαφωνία και η αντιπαράθεση που επικρατούσαν μεταξύ της «Οργάνωσης» και των κατά το λεκτικό της εγκυκλίου «καπεναίων», ενώ από μαρτυρίες που κατέγραψε ο συγγραφέας, αλλά και από βιβλιογραφικές αναφορές, θα μπορούσε κάποιος να κατηγοριοποιήσει τους αποκλεισθέντες σε «αντιγιορκατζικούς»¹⁵³² και σε «αντιζυριχικούς-αντιμακαριακούς».¹⁵³³ Οι πρώτοι δημιούργησαν τρεις ένοπλες ομάδες. Η μια εντός του 1961 είχε επικεφαλής το Ν. Σαμψών, η άλλη στις αρχές του 1962 είχε επικεφαλής τα αδέρφια Δώρο και Λάκη Ηλία και στη συνέχεια (με την έναρξη των διακοινοτικών συγκρούσεων του 1963) το Β. Λυσσαρίδη, ενώ η τρίτη, στις αρχές του 1961 είχε επικεφαλής τον Παπάμιλτιαδη Χριστοδούλου ιερέα του Αγίου Νικολάου Αμμοχώστου. Οι δεύτεροι δημιούργησαν τον Ιούλιο του 1960 τον Παγκύπριο Σύνδεσμο Αγωνιστών και εντός του ίδιου έτους, ίσως και αρχές του 1961, οργάνωσαν ένοπλες ομάδες, που πολύ πιθανό να προηγήθηκαν χρονολογικά αυτών της «Οργάνωσης».¹⁵³⁴

Πιο συγκεκριμένα και για να κατανοήσει κανείς καλύτερα το χρονικό δημιουργίας των ένοπλων ομάδων του Π.Σ.Α. χρειάζεται μια σύντομη εξιστόρηση της πολιτικής αντιπαράθεσης Μακαρίου-Διγενή, η οποία εκδηλώθηκε στις 29 Ιουνίου 1959, όταν ο Γ. Γρίβας δήλωσε ότι δεν αναγνώριζε τις συμφωνίες Ζυρίχης-Λονδίνου και ότι αυτές υπογράφηκαν εν αγνοία του, καταγγέλλοντας ακόμη και την ελληνική κυβέρνηση.¹⁵³⁵ Στις 5 Ιουλίου 1959, ο Μακάριος έκανε λόγο για περιορισμένο ρόλο του Διγενή και η

¹⁵³¹ Εγκύκλιος Ε.Ο.Κ. με τίτλο : «ΕΠΑΓΡΥΠΝΕΙΤΕ ΚΑΤΑ ΤΩΝ ΔΙΑΣΠΑΣΤΩΝ», χ.χ., υπογραφή ΑΡΧΗΓΕΙΟΝ ΓΡΑΦΕΙΟΝ ΔΙΑΦΩΤΙΣΕΩΣ, (Αρχείο Άριστου Χρυσοστόμου). Η υπογράμμιση ως έχει στην εγκύκλιο.

¹⁵³² Συνέντευξη στο συγγραφέα του Γλαύκου Κληρίδη στις 18/1/2008.

¹⁵³³ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Φώτη Παπαφώτη στις 21/1/2010.

¹⁵³⁴ Ο.π.

¹⁵³⁵ Λεωνίδου, *Γεώργιος Γρίβας Διγενής Βιογραφία*, τόμος τρίτος (1959-1971), σελ. 29.

αντιπαράθεση συνεχίστηκε.¹⁵³⁶ Η αποκάλυψη επιστολής του Ρένου Κυριακίδη¹⁵³⁷ με ημερομηνία 7 Ιουλίου 1959 προς τον Φ. Παπαφώτη στην οποία ο Γ. Γρίβας καλούσε όλους τους αγωνιστές «να συσπειρωθούν περίξ του Κυρηναίας» όξυνε ακόμη περισσότερο την αντιπαράθεση.¹⁵³⁸ Επικράτησε σάλος και «έξαψη».¹⁵³⁹ Ο Μακάριος κάλεσε τη Διοικούσα Επιτροπή του Ε.Δ.Μ.Α. εξηγώντας ότι ο Φ. Παπαφώτης δεν έπρεπε να είναι μέλος της, αναφέροντας ότι γνώριζε για την ύπαρξη παραστρατιωτικών ομάδων¹⁵⁴⁰ και ότι αυτές θα στρέφονταν «τρομοκρατικά»¹⁵⁴¹ προς ανατροπή του τη νύκτα της 14^{ης} Αυγούστου.¹⁵⁴² Στις 30 Αυγούστου 1959 ο Φ. Παπαφώτης αποπέμφθηκε από το Ε.Δ.Μ.Α. λαμβάνοντας από το Μακάριο σχετική επιστολή :

*«Αγαπητέ κ. Παπαφώτη,
Νομίζω ότι δεν δύνασθε να είσθε μέλος της Διοικούσας
Επιτροπής του ΕΔΜΑ, εφόσον δεν συμφωνείτε εις την
ακολουθούμενη υπ' εμού πολιτική γραμμή.
Μετ' ευχών
Ο Κύπρου Μακάριος».*¹⁵⁴³

Σύμφωνα με την εφημερίδα *Ελευθερία* η κίνηση εναντίον του Μακαρίου είχε την καθοδήγηση του Κυπριακού Ενωτικού Μετώπου, μιας οργάνωσης που μόλις εμφανιζόταν με σκοπό την ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα,¹⁵⁴⁴ ενώ λίγες μέρες αργότερα, στις 23 Σεπτεμβρίου 1959, ο υπουργός Εσωτερικών Π. Γιωρκάτζης σε ομιλία του σε περιφερειακό συνέδριο στην Πιτσιλιά, μίλησε για καταχθόνιους εχθρούς και επιτήδειους δημαγωγούς.¹⁵⁴⁵ Η αντιπαράθεση των αγωνιστών ήταν γεγονός, με αποτέλεσμα την εσωτερική διάσπαση και τη δημιουργία διάφορων αλληλοϋποβλεπόμενων

¹⁵³⁶ *Washington Star*, 5 Ιουλίου 1959 : «Makarios Views Cyprus Future : Sees Grivas Role More Restricted», βλ. επίσης Αβέρωφ, *Ιστορία Χαμένων Ευκαιριών (Κυπριακό, 1950-1963)*, σελ. 267.

¹⁵³⁷ Ο Ρένος Κυριακίδης ήταν αγωνιστής κατάδικος της Ε.Ο.Κ.Α. που διέμενε στην Αθήνα, γιατί οι Άγγλοι είχαν απαγορεύσει σ' αυτόν και σε άλλους, να επιστρέψουν στην Κύπρο όσο διαρκούσε η Αγγλοκρατία. Ήταν αδελφός του Μητροπολίτη Κυρηναίας Κυπριανού, βλ. σχετικά Ρένος Κυριακίδης, *Ο Ρωμανός της Πιτσιλιάς*, Λευκωσία 2002.

¹⁵³⁸ Ρένος Κυριακίδης προς Φώτη Παπαφώτη, 7 Ιουλίου 1959, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα*, τόμος Α', σσ. 190-191.

¹⁵³⁹ Αλεξανδράκης, Θεοδωρόπουλος, Λαγάκος, *Το Κυπριακό 1950-1974 Μια Ενδοσκοπήση*, σελ. 83.

¹⁵⁴⁰ βλ. Ηλιάδης, *Το Απόρρητο Ημερολόγιο της Κ.Υ.Π. για την Κύπρο*, σελ. 126, Άκρως Απόρρητον Πληροφοριακόν Σημείωμα 3 Αυγούστου 1959 : «Ο Επίσκοπος ΚΥΠΡΙΑΝΟΣ όστις προς τούτο ίδρυσε το ΚΥΠΡΙΑΚΟΝ ΕΝΩΤΙΚΟΝ ΜΕΤΩΠΙΟΝ (Κ.Ε.Μ.) ήρχισεν κινούμενος προς έναρξιν ενωτικού αγώνος, ανατροπήν Συμφωνιών και εξαναγκασμόν του Μακαρίου εις παραίτησιν. Προς τούτο το ΚΕΜ ήρχισεν εξοπλιζόμενον», βλ. επίσης σελ. 133, Άκρως Απόρρητον Πληροφοριακόν Σημείωμα 31 Αυγούστου 1959 : «Ιδρύθη νέα οργάνωσις παραστρατιωτική, η Ε.Κ.Α.Σ. -ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΚΥΠΡΙΑΚΟΣ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΤΙΚΟΣ ΣΤΡΑΤΟΣ- η οποία αποσκοπεί εις την ανατροπήν των συμφωνιών και την Ένωσιν της Κύπρου μετά της Ελλάδος. Η νέα αυτή Οργάνωσις διαθέτει και οπλισμόν».

¹⁵⁴¹ Μηνάς, *Η Εθνική Αυτοματαίωση του Ελληνισμού στην Κύπρο*, τόμος Α', σελ. 117.

¹⁵⁴² *Ελευθερία*, 12 και 15 Σεπτεμβρίου 1959, *Ο Φιλελεύθερος*, 17 Σεπτεμβρίου 1959, πρβλ. και Αζίνας, *50 Χρόνια Σιωπής. Η Ώρα της Αλήθειας*, τόμος Γ', σελ. 843.

¹⁵⁴³ Παπαφώτης, *Πραξικόπημα Εισβολή (Η Κατάθεσή μου στην Επιτροπή Φακέλλου της Κύπρου)*, σελ. 234.

¹⁵⁴⁴ *Ελευθερία*, 12 Σεπτεμβρίου 1959.

¹⁵⁴⁵ *Ο Φιλελεύθερος*, 24 Σεπτεμβρίου 1959.

οργανώσεων.¹⁵⁴⁶ Η συνάντηση Μακαρίου-Διγενή στη Ρόδο τον Οκτώβριο του 1959 έφερε μια προσωρινή¹⁵⁴⁷ ειρήνη, ουσιαστικά όμως αποτέλεσε «την αφετηρία της οριστικής διάσπασης σε μεταγενέστερο στάδιο».¹⁵⁴⁸ Η προεκλογική περίοδος των προεδρικών εκλογών της 13^{ης} Δεκεμβρίου 1959¹⁵⁴⁹ επιβεβαίωσε τις αντιπαραθέσεις στις τάξεις των αγωνιστών. Το Ε.Δ.Μ.Α. είχε διασπαστεί και οι αποχωρήσαντες (Χριστόφορος Σεραφείμ, Παπάσταυρος Παπαγαθαγγέλου, Λέανδρος Χ"μάρκου, Φώτης Παπαφώτης, Πολύκαρπος Ιωαννίδης)¹⁵⁵⁰ δημιούργησαν τη Δημοκρατική Ένωση, μια μετεξέλιξη του Κυπριακού Εθνικού Κόμματος (Κ.Ε.Κ.),¹⁵⁵¹ με πρωτεργάτη το δήμαρχο Λευκωσίας Θεμιστοκλή Δέρβη.¹⁵⁵² Η Δημοκρατική Ένωση μαζί με το Α.Κ.Ε.Λ. στήριξαν τον ανθυπογέφυο του Μακαρίου, Ιωάννη Κληρίδη.¹⁵⁵³ Στήριξη στον Ιωάννη Κληρίδη έδωσαν και οι ενωτικοί αγωνιστές και ο κύκλος της Μητρόπολης Κερήνειας με επικεφαλής το γραμματέα της, Πολύκαρπο Ιωαννίδη.¹⁵⁵⁴

Πριν ακόμη τις εκλογές της 13^{ης} Δεκεμβρίου το πολιτικό σκηνικό του νησιού διαχωρίστηκε σε «μακαριακούς» και «αντιμακαριακούς». Η Δημοκρατική Ένωση παρόλο που έχασε τις εκλογές εξακολουθούσε να επιτίθεται με δριμύτητα εναντίον του Μακαρίου επιζητώντας την ανατροπή των συμφωνιών.¹⁵⁵⁵ Το Σεπτέμβριο του 1959, ο διευθυντής της αντιμακαριακής εφημερίδας *Εθνικής*, δέκτηκε επίθεση από αγνώστους εντός των γραφείων της εφημερίδας. Η κατάσταση επιδεινώθηκε περισσότερο όταν το 1960 πράξεις

---

¹⁵⁴⁶ Ηλιάδης, *Το Απόρρητο Ημερολόγιο της Κ.Υ.Π. για την Κύπρο*, σελ. 129, Άκρως Απόρρητον Πληροφοριακόν Σημείωμα 24 Αυγούστου 1959 : «*Η τάσις ίδρυσις νέων οργανώσεων η οποία παρατηρείται τελευταίως εν ΚΥΠΡΩ μεταξύ των εθνικόφρονων αποτελεί χαρακτηριστικόν δείγμα της ελλείψεως ενότητας μεταξύ αυτών δεδομένου ότι αυτά είναι εν πολλοίς αντίθετοι μεταξύ των*».

¹⁵⁴⁷ Αβέρωφ, *Ιστορία Χαμένων Ευκαιριών*, τόμος Β', σελ. 268.

¹⁵⁴⁸ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Αντώνη Γεωργιάδη στις 10/6/2009.

¹⁵⁴⁹ Crawshaw, *The Cyprus Revolt*, σελ. 355.

¹⁵⁵⁰ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Φώτη Παπαφώτη στις 21/1/2010.

¹⁵⁵¹ Κυπριακό Εθνικό Κόμμα με ηγέτη το Θεμιστοκλή Δέρβη και πολιτική αντίθετη του Μακαρίου και των συνθηκών Ζυρίχης-Λονδίνου, βλ. Ηλιάδης, *Το Απόρρητο Ημερολόγιο της Κ.Υ.Π. για την Κύπρο*, σελ. 190.

¹⁵⁵² Ηλιάδης, *Το Απόρρητο Ημερολόγιο της Κ.Υ.Π. για την Κύπρο*, ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΑ ΕΚΘΕΣΙΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΩΝ Από 1/10/1959-31/12/1959, σσ. 187-211.

¹⁵⁵³ Ηλιάδης, *Το Απόρρητο Ημερολόγιο της Κ.Υ.Π. για την Κύπρο*, ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΑ ΕΚΘΕΣΙΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΩΝ Από 1/10/1959-31/12/1959, σελ. 187, πρβλ. Λάμπρου, *Ιστορία του Κυπριακού τα χρόνια μετά την Ανεξαρτησία 1960-2004*, σελ. 76.

¹⁵⁵⁴ Μηνάς, *Η Εθνική Αυτοματαίωση του Ελληνισμού στην Κύπρο*, τόμος Α', σελ. 140.

¹⁵⁵⁵ T.N.A. (U.K.), DEFE 25/19, Reinforcement of Cyprus August 1962-December 1963, Commander British Forces Cyprus Joint Intelligence Group Cyprus Top Secret U.K. Eyes Only : [...] *Pro Grivas Movement. The Small Democratic Union Party and a number of minor political groups in the island, including those controlling the underground organization noted at paragraph II (b) above, are dedicated to the complete overthrow of the Zurich Agreement. They are opposed to the Policies of Makarios in seeking modification to the present Constitution and look for inspiration to Grivas* [...]. Στις 10 Ιουλίου 1961 η Δ.Ε.Κ. πραγματοποιούσε το 1^ο Παγκύπριο συνέδριό της. Κύριο σύνθημα ήταν η ανατροπή των συμφωνιών της Ζυρίχης και το αίτημα για αυτοδιάθεση. Πρόεδρος επανεξελέγη ο Θεμιστοκλής Δέρβης. Έγραφε η *Εθνική* στις 10 Ιουλίου 1961, [...] *Θεμελιώδης σκοπός θα είναι η εξασφάλισις της πλήρους ελευθερίας του Κυπριακού Λαού δια την εφαρμογήν του δικαιώματος της αυτοδιάθεσης*», ενώ σε άλλη πρωτοσέλιδη στήλη αναφερόταν, [...] *μέλη της μυστικής αστυνομίας με επικεφαλής τον αδελφόν του Υπουργού Εσωτερικών κάποιον κ. Τάσον Γιωρκάτζην και ένα άλλον εν ονόματι Φωκά εφωτογράφιζον προκλητικώς εξ ενός αντικρινού ανωγείου παραθύρου τους εξερχομένους* [...].

πολιτικής βίας οι οποίες κατά το Γαβριήλ Μηνά «αποδίδονται αποκλειστικά μόνο σε φιλοκυβερνητικούς κύκλους», όπως η απαγωγή του δημοσιογράφου της *Εθνικής* Αντώνη Φαρμακίδη στις 25 Απριλίου 1960, δηλητηρίασαν ακόμη περισσότερο το πολιτικό σκηνικό.¹⁵⁵⁶ Είναι ενδεικτικό ότι το ημερολόγιο της ελληνικής Κ.Υ.Π. κατέγραφε ατμόσφαιρα τρομοκρατίας στο νησί εξ αφορμής των βιαιοπραγιών της παράταξης του «υπουργού ΓΕΩΡΚΑΤΖΗ».¹⁵⁵⁷ Στην εσωτερική διαμάχη πήρε θέση και ο Γ. Γρίβας ο οποίος από την Αθήνα έκανε λόγο για τραγική κατάσταση, για «εμφύλιο πόλεμο» αλλά και για αδυναμία του «Αρχιεπισκόπου να ελέγξει τις διάφορες κλίκες».¹⁵⁵⁸ Η πολιτική αντιπαράθεση οδήγησε στην οριστική και επίσημη αποχώρηση μερίδας αγωνιστών, οι οποίοι διαφώνησαν με την πολιτική Μακαρίου. Ένα μήνα πριν την ανακήρυξη της Δημοκρατίας, διαχώρισαν την πολιτική τους γραμμή, τάχθηκαν εναντίον των συμφωνιών Ζυρίχης-Λονδίνου, δημιούργησαν τον Π.Σ.Α. και επιδίωξαν τη συνέχιση του αγώνα της Ε.Ο.Κ.Α. μέχρι την ολοκλήρωση του εθνικού σκοπού :

Σήμερα 15^{ην} Ιουλίου 1960 και ώρα 8^{ην} μ.μ. εννήκοντα τρεις αγωνιστάι της πόλεως Λευκωσίας συγκεντρωθέντες και ανασκοπίσαντες διεξοδικώς την μετά την συνθηκολόγησιν του Φεβρουαρίου 1959 δημιουργηθείσαν κατάστασιν διαπιστώνουν την ανάγκην αγωνιστικής συνεχίσεως του πνεύματος της 1^{ης} Απριλίου και τη δημιουργία και σύμπηξιν όσον το δυνατόν γρηγορότερον ενός ενιαίου μετώπου των αγωνιστών ήτοι του Παγκύπριου Συνδέσμου Αγωνιστών [...] Αι παρούσαι περιστάσεις εγκλείουν και δεν αποκλείουν τον αγώνα, ο αγών έληξε μόνον δι' όσους δεν επέστευσαν ποτέ εις αυτόν.¹⁵⁵⁹

Γενικός Γραμματέας του Π.Σ.Α. είχε εκλεγεί ο αγωνιστής της Ε.Ο.Κ.Α. Ανδρέας Λάμπρου, οδοντίατρος από τη Λευκωσία.¹⁵⁶⁰ Ο Π.Σ.Α. δημιούργησε δικά του γραφεία στη Λευκωσία, στην οδό Αρσινόης 29,¹⁵⁶¹ ενώ παρά την αποτυχία του στις βουλευτικές εκλογές του Ιουλίου 1960 συνεχώς αύξανε «την επιρροήν του μεταξύ του λαού της Υπαίθρου όπου η εναντίον του Συνταγματικού καθεστώτος δυσφορία είναι πλέον έντονος».¹⁵⁶² Βασικός σκοπός του Π.Σ.Α. ήταν η συμμετοχή των αγωνιστών στη διαμόρφωση του εθνικού μέλλοντος της Κύπρου, αλλά και οικονομική αποκατάστασή τους.¹⁵⁶³ Ο αποπεμφθείς από το Ε.Δ.Μ.Α. Φώτης Παπαφώτης διαδραμάτισε

¹⁵⁵⁶ Μηνάς, *Η Εθνική Αυτοματαίωση του Ελληνισμού στην Κύπρο*, τόμος Α', σσ. 123-165.

¹⁵⁵⁷ Ηλιάδης, *Το Απόρρητο Ημερολόγιο της Κ.Υ.Π. για την Κύπρο*, ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΑΚΟΝ ΣΗΜΕΙΩΜΑ Προς Υπουργείο Εξωτερικών 3-5-1960, σελ. 253.

¹⁵⁵⁸ Δήλωση του Στρατηγού Γρίβα (Απρίλιος 1960) για την απαγωγή του δημοσιογράφου Αντώνη Φαρμακίδη, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα*, τόμος Α', σελ. 198.

¹⁵⁵⁹ Ανακοίνωση του Συνδέσμου Αγωνιστών με τίτλο : «ΤΑ ΠΑΝΤΑ ΔΙΑ ΤΗΝ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΝ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ ΜΑΣ», 15 Ιουλίου 1960, (Αρχείο Φώτη Παπαφώτη).

¹⁵⁶⁰ Σοφοκλέους, *Πάλη για την Ελευθερία Ενδογενείς Αντιπαραθέσεις*, τόμος Β', σελ. 402.

¹⁵⁶¹ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Φώτη Παπαφώτη στις 19/3/2008.

¹⁵⁶² Ηλιάδης, *Το Απόρρητο Ημερολόγιο της Κ.Υ.Π. για την Κύπρο*, Πληροφοριακόν Σημείωμα Περιοχής Κύπρου προς Υπουργείον Εξωτερικών και Πρόεδρον Κυβερνήσεως, 7/10/1960, σσ. 314-318.

¹⁵⁶³ Καταστατικό Παγκύπριου Συνδέσμου Αγωνιστών, Άρθρον 2, (Αρχείο Φώτη Παπαφώτη).

«πρωταγωνιστικό ρόλο»¹⁵⁶⁴ στο Π.Σ.Α. και όπως ο ίδιος αναφέρει, η δημιουργία του Π.Σ.Α. επιβεβαίωσε τη διαφωνία των αγωνιστών με το Μακάριο : «*Δημιουργήσαμε τον Π.Σ.Α. επειδή διαφωνούσαμε με το Μακάριο. Θέλαμε να συνεχίσουμε τον αγώνα για την ολοκλήρωση του οράματος που μας άφησε ο Αρχηγός Διγενής. Μετά που δημιουργήσαμε τον Π.Σ.Α. ο Πολύκαρπος Γιωρκάτζης κινήγησε τους ενωτικούς, αντιζυριχικούς, αντιμακαριακούς μέχρι τελικής πτώσης*».¹⁵⁶⁵

Η ίδρυση του Π.Σ.Α. αποτέλεσε «*την επισημοποίησιν της από έτους επελθούσης διασπάσεως των αγωνιστών και απειλήν διά τον Αρχιεπίσκοπον ο οποίος φαίνεται να έχη απολέσει την υποστήριξιν μεγάλης μερίδος πρώην τομεαρχών και αγωνιστών της ΕΟΚΑ*»,¹⁵⁶⁶ ενώ μετά τη δημιουργία του και πιο συγκεκριμένα στους εορτασμούς (του ΟΧΙ) της 28^{ης} Οκτωβρίου 1960 εμφανίστηκαν φυλλάδια «*ανατρεπτικών οργανώσεων*»¹⁵⁶⁷ με αντιζυριχικό προσανατολισμό όπως η Κ.Σ.Δ. (Κύπρος Σκλάβια Διχοτομημένη) και ο Π.Ε.Σ. (Παγκύπριος Εθνικός Συναγερμός).

Ενώ η Κυπριακή Δημοκρατία έδινε καθημερινά εξετάσεις για τη θεμελίωση των εσωτερικών δομών έτσι ώστε να επιτευχθεί πιο εύρυθμη κρατική οργάνωση, η διάσπαση των αγωνιστών οδήγησε σε εσωτερικές έριδες. Με την έναρξη του καινούργιου έτους οι σχέσεις αντιμακαριακών-αντιζυριχικών και κυβερνώντων οξύνθηκαν περισσότερο όταν στις 15 Ιανουαρίου 1961 σε εκδήλωση του Π.Σ.Α. για την ενδέκατη επέτειο του ενωτικού δημοψηφίσματος στη Λευκωσία, οπαδοί του δέκτηκαν την επίθεση της Αστυνομίας στην πλατεία Μεταξά (σήμερα πλατεία Ελευθερίας). Πριν την έναρξη της εκδήλωσης, ένοπλοι μασκοφόροι (φιλομακαριακοί αγωνιστές)¹⁵⁶⁸ προσπάθησαν να εμποδίσουν οπαδούς του Π.Σ.Α. οι οποίοι έρχονταν από το Τρίκωμο-Ακανθού για να συμμετάσχουν στην εκδήλωση. Συγκεκριμένα στο χωριό Μια Μηλιά Αμμοχώστου, η πομπή των λεωφορείων ανακόπηκε με αποτέλεσμα να δημιουργηθούν επεισόδια.¹⁵⁶⁹ Σύμφωνα με τις μαρτυρίες ιδρυτικών μελών του Παγκύπριου Συνδέσμου Αγωνιστών,¹⁵⁷⁰ αλλά και δυο συγγραφέων, τα επεισόδια προκλήθηκαν από ανθρώπους της κυβέρνησης με εντολές του Π. Γιωρκάτζη,¹⁵⁷¹ ενώ αυτόπτης μάρτυρας των επεισοδίων, ο Ευάγγελος Κιρκιλλής θυμάται :

¹⁵⁶⁴ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Πανίκου Σωτηρίου στις 4/9/2007.

¹⁵⁶⁵ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Πανίκου Σωτηρίου στις 4/9/2007 και Φώτη Παπαφώτη στις 12/11/2009.

¹⁵⁶⁶ Ηλιάδης, *Το Απόρρητο Ημερολόγιο της Κ.Υ.Π. για την Κύπρο*, Πληροφοριακόν Σημείωμα Περιοχής Κύπρου προς Υπουργείον Εξωτερικών και Πρόεδρον Κυβερνήσεως, 27-7-1960, σσ. 297-298.

¹⁵⁶⁷ Ηλιάδης, *Το Απόρρητο Ημερολόγιο της Κ.Υ.Π. για την Κύπρο*, Πληροφοριακόν Σημείωμα Περιοχής Κύπρου προς Υπουργείον Εξωτερικών και Πρόεδρον Κυβερνήσεως Από 25-10-60 έως 3-11-60, 9-11-60, σσ. 334-337.

¹⁵⁶⁸ Σοφοκλέους, *Πάλη για την Ελευθερία Ενδογενείς Αντιπαραθέσεις*, τόμος Β΄, σελ. 402.

¹⁵⁶⁹ Μηνάς, *Η Εθνική Αυτοματαίωση του Ελληνισμού στην Κύπρο*, τόμος Α΄, σελ. 166, βλ. επίσης Σοφοκλέους, *Πάλη για την Ελευθερία Ενδογενείς Αντιπαραθέσεις*, τόμος Β΄, σελ. 402.

¹⁵⁷⁰ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Πανίκου Σωτηρίου στις 4/9/2007 και Φώτη Παπαφώτη στις 12/11/2009.

¹⁵⁷¹ Δημητρίου, *Πολιτικά Εγκλήματα Αγνώστες Ιστορικές Πτυχές 1960-1978*, σελ. 40, πρβλ. και Σοφοκλέους, *Πάλη για την Ελευθερία Ενδογενείς Αντιπαραθέσεις*, τόμος Β΄, σελ. 402.

«Μας κατέβασαν μασκοφόροι άνθρωποι του Γιωρκάτζη ενώ φεύγαμε από το χωριό μου, την Πηγή Αμμοχώστου με σκοπό να πάμε στην εκδήλωση του Π.Σ.Α. στη Λευκωσία. Δεν μας κτύπησαν, απλά δεν μας άφησαν να πάμε εκεί που θέλαμε».¹⁵⁷² Η αντιπολιτευτική εφημερίδα *Εθνική* έγραφε στις 17 Ιανουαρίου 1961 ότι : «*Ωργανωμένα σώματα μαθητών επετέθησαν κατά των αγωνιστών και εξέσχισαν συνθήματα*» κατηριάζοντας την «παντελή απουσία της αστυνομίας»,¹⁵⁷³ ενώ ο Π.Σ.Α. εξέδωσε ανακοίνωση το περιεχόμενο της οποίας καταδεικνύει το διχασμό που υπήρχε στο εσωτερικό πολιτικό σκηνικό :

Η λύπη είναι ακόμη ζωγραφισμένη στα πρόσωπά μας για το ότι αδελφικά χέρια σηκώθηκαν για να μας κτυπήσουν. Αλλά κι η χαρά μας είναι μεγάλη σήμερα, γιατί μάθαμε πως πολλοί ωργανώθηκαν, για να μας επιτεθούν αλλά στο τέλος δεν επειθάρχησαν στους ασυνείδητους αρχηγούς των. Γιατί τα παιδιά που αγωνίστηκαν στον επικό αγώνα της Ε.Ο.Κ.Α. είναι λεβέντες, είναι Χριστιανοί και πάνω από όλα Έλληνες. Έτσι την τελευταία στιγμή εμίλησεν η Ελληνική καρδιά τους και σκέφτηκαν : Τι πάμε να κάμουμε; Μήπως αυτοί που θα κάνουν την πικετοφορία δεν μοιράστηκαν πριν δύο χρόνια μαζί μας τους κινδύνους του πολέμου την αγωνία για την έκβαση του αγώνα από την χαρά και την ικανοποίηση για τα θαύματα της Ε.Ο.Κ.Α.¹⁵⁷⁴

Το σκηνικό δυναμιτίστηκε περισσότερο όταν ο γενικός γραμματέας του Π.Σ.Α. Ανδρέας Λάμπρου έκανε λόγο για απώλεια του γενικού προσανατολισμού και κάλεσε δημόσια το Γ. Γρίβα να προβεί σε αποκαλύψεις για τα παρασκήνια της Ζυρίχης.¹⁵⁷⁵ Παράλληλα, η εφημερίδα *Εθνική* συνέχιζε να στηλιτεύει την πολιτική Μακαρίου επιτείνοντας το πνεύμα αντιπαράθεσης, κάνοντας λόγο για καθεστώς που «*δεν μπορεί να σταθεί εις τας πόδας του επί πολύ διάστημα αν δεν εμπνέη εμπιστοσύνην*».¹⁵⁷⁶ Στο σκηνικό αντιπαράθεσης και πολιτικής βίας ήλθε να προστεθεί και η σύλληψη στις 23 Φεβρουαρίου 1961 του βουλευτή Λεμεσού Λεύκιου Ροδοσθένους¹⁵⁷⁷ που κατηγορήθηκε από τον Ευστάθιο Κυριάκου, ιδιοκτήτη λεωφορείων στη Λεμεσό, για οπλοφορία και απόσπαση χρημάτων με απειλές.¹⁵⁷⁸

Το Λ. Ροδοσθένους στήριξαν οι συναγωνιστές που βρήκαν «*στέγη*»¹⁵⁷⁹ στον Π.Σ.Α., ο οποίος κατηγόρησε τον Π. Γιωρκάτζη ότι δεν επέδειξε τον ίδιο ζήλο για τη σύλληψη των ενόχων της 15^{ης} Ιανουαρίου 1961.¹⁵⁸⁰ Από την άλλη ο Μακάριος δήλωσε ότι ο Λ.

¹⁵⁷² Συνέντευξη στο συγγραφέα του συνταγματάρχη ε.α. Ευάγγελου Κιρκιλλή στις 30/7/2008.

¹⁵⁷³ *Εθνική*, 17 Ιανουαρίου 1961.

¹⁵⁷⁴ Ανακοίνωση Π.Σ.Α. με τίτλο : «ΓΥΡΩ ΑΠΟ ΤΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ ΤΗΣ 15^{ΗΣ} ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ 1961», χ.χ., (Αρχείο Φώτη Παπαφώτη).

¹⁵⁷⁵ *Η Μάχη*, *Εθνική*, 17 Ιανουαρίου 1961.

¹⁵⁷⁶ *Εθνική*, 1 Μαρτίου 1961.

¹⁵⁷⁷ Ο Λ. Ροδοσθένους διετέλεσε επί Ε.Ο.Κ.Α. αρχηγός των αντάρτικων ομάδων δυτικής και βορειοδυτικής Λεμεσού και είχε μεγάλη απήγηση μεταξύ των αγωνιστών, ενώ ήταν άνθρωπος που αποστασιοποιήθηκε από το Ε.Δ.Μ.Α. και εξέφρασε στήριξη στο Γ. Γρίβα, όταν ο τελευταίος ήλθε σε σύγκρουση με τον Ευάγγελο Αβέρωφ.

¹⁵⁷⁸ *Ο Φιλελεύθερος*, 24 Φεβρουαρίου 1961.

¹⁵⁷⁹ Δρουσιώτης, *ΕΟΚΑ Η Σκοτεινή Όψη*, σελ. 421.

¹⁵⁸⁰ *Ο Αγωνιστής*, τεύχος 3, Μάρτιος 1961.

Ροδοσθένους είχε εις βάρος του «πολύ σοβαράς κατηγορίας».¹⁵⁸¹ Σύμφωνα με τον Πανίκο Σωτηρίου, μια από τις κατηγορίες ίσως να ήταν η προσπάθεια εισαγωγής όπλων από τους Σοφοκλή Ποταμίτη και Νεοκλή Παναγιώτου (γραμματέα της εκτελεστικής επιτροπής του Π.Σ.Α. και μέλος των αγωνιστών που στήριζαν το Λ. Ροδοσθένους) με σκοπό την έναρξη ένοπλου αγώνα στην Κύπρο για επίτευξη της ένωσης.¹⁵⁸²

Ένας νέος κύκλος αντιπαραθέσεων άρχισε, αφού οι συναγωνιστές του Λ. Ροδοσθένους θεώρησαν τη σύλληψή του ως προσπάθεια αποδυνάμωσης του ανθρώπου που αφενός κατάφερε να διαλύσει τη συμμορία του συνεργάτη των Βρετανών, Αντώνη Ζαχαρία και αφετέρου αποτελούσε το «αντίπαλο δέος»¹⁵⁸³ του υπουργού Εσωτερικών Π. Γιωρκάτζη.

Σε κάθε περίπτωση και μετά από την εκδίκαση της υπόθεσης, ο Λ. Ροδοσθένους, στις 16 Μαΐου 1961, καταδικάστηκε σε ένα χρόνο φυλάκιση και ομάδα ανταρτών με επικεφαλής τον Ν. Παναγιώτου, υπέγραψε υπόμνημα προς τον πρόεδρο Μακάριο με αίτημα την απελευθέρωσή του.¹⁵⁸⁴ Ακριβώς τρεις μήνες μετά, στις 16 Αυγούστου 1961, πρώτη επέτειο της Κυπριακής Ανεξαρτησίας, οι αγωνιστές και στελέχη του Π.Σ.Α. Ν. Παναγιώτου και Ευριπίδης Νούρος δολοφονήθηκαν «μεταξύ του 43^{ου} και 44^{ου} μιλιοδείκτου της οδού Λευκωσίας Λεμεσού».¹⁵⁸⁵ Για το τραγικό συμβάν ο Π.Σ.Α. αντέδρασε μέσω τρισέλιδης ανακοίνωσης που εξέδωσε στις 21 Αυγούστου 1961 στην οποία μεταξύ άλλων έκανε λόγο για «πολιτική τρομοκρατία» των δύο τελευταίων χρόνων, «δολοφονία που οφειλόταν σε πολιτικά κίνητρα», «χλιαρή αντίδραση της Κυπριακής Κυβερνήσεως». Η ανακοίνωση καλούσε ακόμη σε συμπάρασταση «τον ηρωϊκόν Αρχηγόν της ΕΟΚΑ Διγενήν» και την «παγκόσμιον κοινήν γνώμην» για απαλλαγή από τα δεσμά του «επιβληθέντος ζυριχικού καθεστώτος».¹⁵⁸⁶ Μέλη του Π.Σ.Α. ανέφεραν ξεκάθαρα στο συγγραφέα ότι πίσω από τη δολοφονία ήταν ο Π. Γιωρκάτζης,¹⁵⁸⁷ ενώ θα πρέπει να αναφερθεί ότι μέχρι σήμερα η υπόθεση της δολοφονίας παραμένει ανεξιχνίαστη.¹⁵⁸⁸

¹⁵⁸¹ *Ελευθερία*, 28 Φεβρουαρίου 1961.

¹⁵⁸² Συνέντευξη στο συγγραφέα του Πανίκου Σωτηρίου στις 29/7/2012 : «Συνάντησα στη Θεσσαλονίκη το Νεοκλή Παναγιώτου και Σοφοκλή Ποταμίτη. Μου είπαν ότι αναζητούσαν το Σταύρο Σταύρου Σύρο, για να του ζητήσουν βοήθεια για αγορά όπλων, ώστε να αρχίσουν ένοπλο αγώνα στην Κύπρο με σκοπό την ένωση».

¹⁵⁸³ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Πανίκου Σωτηρίου στις 4/9/2007.

¹⁵⁸⁴ *Ελευθερία*, 16 Μαΐου 1961.

¹⁵⁸⁵ *Ο Φιλελεύθερος*, 17 Αυγούστου 1961, πρβλ. και Σοφοκλέους, *Πάλη για την Ελευθερία Ενδογενείς Αντιπαραθέσεις*, τόμος Β', σελ. 410. Ο Μακάριος Δρουσιώτης στο βιβλίο του, *ΕΟΚΑ Η Σκοτεινή Όψη*, εκδ. Στάχυ, Αθήνα 1998, σελ. 425 αναφέρει ότι οι δυο αγωνιστές «ανήκαν σε στρατιωτική οργάνωση που αντιπαρατίθετο στη γεωργατζική τρομοκρατική ομάδα της πόλης».

¹⁵⁸⁶ Ανακοίνωση Π.Σ.Α. με τίτλο : «Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΡΟΜΟΚΡΑΤΙΑ ΕΝ ΚΥΠΡΩ», χ.χ., (Αρχείο Άριστου Χρυσοστόμου).

¹⁵⁸⁷ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Φώτη Παπαφώτη στις 21/1/2010, Ρένου Κυριακίδη στις 28/10/2010 και Πανίκου Σωτηρίου στις 4/9/2007 : «Τον Αύγουστο του 1961 έκανα την ομιλία στην κηδεία των Νεοκλή και Νούρου. Λόγω του επικήδειου που είπα μου κόπηκε η υποτροφία που έπαιρνα αφού τότε σπούδαζα στην Ελλάδα. Αναμφίβολα, πίσω από αυτή τη δολοφονία ήταν ο Πολύκαρπος Γιωρκάτζης».

¹⁵⁸⁸ Η φωτοτυπικά ανατυπωμένη χειρόγραφη έκθεση του αστυνόμου Γεώργιου Λαγοδόντη προς το Μακάριο με ημερομηνία 2.9.1961 δίνει αρκετές πληροφορίες σχετικά με την υπόθεση της δολοφονίας των δυο

Τόσο το σκηνικό πολιτικής βίας που προηγήθηκε, όσο και η δολοφονία των δυο αγωνιστών, εδραίωσε το ρήγμα μεταξύ των αγωνιστών το οποίο μεγεθύνθηκε και έγινε διχαστικό. Στα πρώτα γενέθλια της Κυπριακής Δημοκρατίας οι προοπτικές συνεννόησης και χάραξης κοινής εθνικής γραμμής ήταν απομακρυσμένες και με την πάροδο του χρόνου ανύπαρκτες. Η κορύφωση της πολιτικής αντιπαράθεσης εκδηλώθηκε με τη δημοσίευση το Δεκέμβριο του 1961 των *Απομνημονευμάτων του* Γ. Γρίβα όπου ο στρατηγός μίλησε για ελλιπή ενημέρωσή του από τον Αρχιεπίσκοπο, για προδοσία του Κυπριακού Αγώνα, ενώ αποκάλυψε τον υπουργό Εσωτερικών, συνωμότη.¹⁵⁸⁹ Η ρήξη δεν ήταν απλά οριστική, αλλά και ιδιαίτερα ανησυχητική για το εσωτερικό μέτωπο των Ελληνοκυπρίων, αφού οι σχέσεις Μακαρίου-Γ.Γρίβα αλλά και Γιωρκάτζη-Γ.Γρίβα διασαλεύτηκαν. Στις 5 Δεκεμβρίου 1961 ο Μακάριος αντέδρασε με πρωτοφανή δριμύτητα,¹⁵⁹⁰ και δύο μέρες αργότερα ο υπουργός Εσωτερικών δήλωνε : «ο Στρατηγός Γρίβας εμείωσε δια της γραφίδος το γραπτόν μνημείον αρετής που ο δημιουργικός λαός συνέγραψε δια του αίματός του».¹⁵⁹¹

Η ανασκόπηση που επιχειρήθηκε, καταδεικνύει το μέγεθος της πολιτικής αντιπαράθεσης που κλιμακώθηκε σταδιακά, καθιστώντας το ρήγμα μεταξύ των αγωνιστών - πρώην συναγωνιστών - βαθύ και αγεφύρωτο. Είναι ενδεικτικό ότι στις 30 Μαρτίου 1962 κατασχέθηκαν φυλλάδια από αστυνομικούς στο Ριζοκάρπασο που προέρχονταν από τον Παγκύπριο Σύνδεσμο Αγωνιστών Αμμοχώστου, με υλικό που περιείχε σαφείς αιχμές κατά της κυβέρνησης. Το υλικό ήταν έτοιμο να διανεμηθεί στην επέτειο της 1^η Απριλίου 1962 και σύμφωνα με αυτό τα μέλη του Π.Σ.Α. καλούνταν : α) να γράψουν συνθήματα όπως «ΚΑΤΑΡΑ ΣΤΗ ΖΥΡΙΧΗ», «ΕΛΛΑΣ-ΚΥΠΡΟΣ-ΕΝΩΣΗ» «ΕΤΟΙΜΟΙ ΓΙΑ ΜΙΑ ΝΕΑ 1^η ΑΠΡΙΛΙΟΥ», β) να αντιληφθούν ότι η Ζυρίχη δεν τους χάρισε κανένα ίχνος ελευθερίας και ότι τους βούτηξε βαθύτερα στο βούρκο της σκλαβιάς και της κατασχύνης.¹⁵⁹²

Η αντιπαράθεση δεν εκδηλώθηκε μόνο σε πολιτικό επίπεδο. Ο Π.Σ.Α. με σκοπό την αντιμετώπιση των απειλών και των πιέσεων που δέχονταν καθημερινά από το «έκτρωμα της Ζυρίχης», όπως αποκαλούσαν τα μέλη του την Κυπριακή Δημοκρατία, «τέλος του 1959 και αρχές του 1960»,¹⁵⁹³ δημιούργησε ένοπλες ομάδες με σκοπό την ισχυροποίησή

αγωνιστών. Ωστόσο, το γεγονός ότι ο συγγραφέας δεν έχει δει το πρωτότυπό της, αλλά και ο ρόλος του διπλού πράκτορα του αστυνόμου όπως αποκαλύφτηκε το 1962, την καθιστούν αν όχι αναξιόπιστη τουλάχιστον επισφαλής. Ολόκληρη η έκθεση δημοσιεύεται στο Δρουσιώτης, (επιμ.), *Το Βαθύ Κράτος : Τουρκία Ελλάδα Κύπρος*, σσ. 185-222. Για την έκθεση Γ. Λαγοδόντη, ο συγγραφέας συζήτησε με τον Άριστο Χρυσοστόμου, το οποίον η έκθεση αναφέρει ως συμμετέχοντα στην απόφαση δολοφονίας των δυο αγωνιστών. Ο τελευταίος χαρακτήρισε την έκθεση ανακριβή και αναξιόπιστη.

¹⁵⁸⁹ Γρίβας, *Απομνημονεύματα Αγώνος Ε.Ο.Κ.Α. 1955-1959*, σσ. 375, 391, 395, 397, 401, πρβλ. Αζίνας, *50 Χρόνια Σιωπής. Η Ώρα της Αλήθειας*, τόμος Γ', σελ. 925, Παπαγεωργίου, *Από την Ζυρίχην εις τον Αττίλαν*, τόμος Α', σελ. 161 και Κρανιδιώτης, *Ανοχύρωτη Πολιτεία Κύπρος 1960-1974*, τόμος Α', σελ. 30.

¹⁵⁹⁰ *Ο Φιλελεύθερος*, 5 Δεκεμβρίου 1961.

¹⁵⁹¹ *Ο Φιλελεύθερος*, 7 Δεκεμβρίου 1961.

¹⁵⁹² Α.Υ.Ε., *Illegal Leaflets, Writing Slogans*, 404/1961/1.

¹⁵⁹³ Λεωνίδου, *Γεώργιος Γρίβας Διγενής Βιογραφία*, τόμος τρίτος (1959-1971), σελ. 111.

του αλλά και την «αντιμετώπιση της τουρκοκυπριακής απειλής που ήταν πραγματική και επικείμενη».¹⁵⁹⁴

Η συνολική δύναμη του Π.Σ.Α. σύμφωνα και με έκθεση του διοικητή των βρετανικών βάσεων στην Κύπρο το Δεκέμβριο το 1963 ήταν 800 άνδρες,¹⁵⁹⁵ εκ των οποίων οι 680 ήταν πολύ καλά οπλισμένοι,¹⁵⁹⁶ αριθμός που βρίσκει σύμφωνο και το Φ. Παπαφώτη.¹⁵⁹⁷

Η ένοπλη οργάνωση του Π.Σ.Α. είχε την επωνυμία Τ.Ε.Α., Τάγματα Εθνικής Άμυνας.¹⁵⁹⁸ Εγκύκλιος προς τα μέλη των Τ.Ε.Α., που σύμφωνα με το Φ. Παπαφώτη χρονολογείται γύρω στο 1961, ανέφερε σχετικά : «*Εν όψει των χαλεπών καιρών τους οποίους διέρχεται η μαρτυρική πατρίς μας από της επιβολής εις την νήσον μας του απαράδεκτου Ζυριχικού καθεστώτος κατέστη πλέον επιτακτική η ανάγκη υπάρξεως μυστικής οργανώσεως προς από[κρουσ]ιν οιασδήποτε ενόπλου επιθέσεως κατά των Ελλήνων συμπατριωτών μας. Την ανάγκη ταύτη διαγνώσαντες ευθύς εξ αρχής προέβημεν εγκαίρως εις την συγκρότησιν των Ταγμάτων Εθνικής Αμύνης Τ.Ε.Α.*».¹⁵⁹⁹

Ο κύριος όγκος των ομάδων του Π.Σ.Α. ήταν στη χερσόνησο Καρπασίας λόγω της επιρροής που ασκούσε ο πρώην τομεάρχης της περιοχής Φ. Παπαφώτης. Ωστόσο, «*συγγενικά προσκείμενες ομάδες*»¹⁶⁰⁰ στον Π.Σ.Α. διατηρούσε στον Κάτω Πύργο Τηλλυρίας ο αγωνιστής της Ε.Ο.Κ.Α. Κώστας Νικήτας Ιωάννου,¹⁶⁰¹ ο οποίος ανέφερε στο συγγραφέα : «*μπορώ να πω ότι ο Πόλυς μας έθεσε εκτός Ακρίτα, αφού ήμασταν ανοικτά αντίθετοι με την πολιτική που αυτός και ο Μακάριος ακολουθούσαν. Δημιουργήσαμε τις δικές μας ομάδες τις οποίες εκπαίδευα εγώ προσωπικά. Οι ομάδες του Πόλυ ήταν το αντίβαρο των δικών μας*».¹⁶⁰² Ο οπλισμός για την εκπαίδευση των ομάδων ήταν αυτός που με το κάλεσμα για αφοπλισμό με το πέρας του αγώνα σε σημαντικές ποσότητες δεν παραδόθηκε και κρατήθηκε από το Φ. Παπαφώτη.¹⁶⁰³ Στις ομάδες εντάχθηκαν παλιοί «*σκληροτράχηλοι αντάρτες στελέχη της Ε.Ο.Κ.Α.*» όπως για παράδειγμα οι Θεόδωρος Παπανδρέου (άλλως Σιορής) και Γεώργιος Διάκος από τον Άγιο Θεόδωρο, Σταύρος Ζάκος

¹⁵⁹⁴ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Φώτη Παπαφώτη στις 19/3/2008, πρβλ. και Δρουσιώτης, *ΕΟΚΑ Η Σκοτεινή Όψη*, σελ. 436.

¹⁵⁹⁵ T.N.A. (U.K.), DEFE 25/19, Reinforcement of Cyprus August 1962-December 1963, Commander British Forces Joint Intelligence Group (Cyprus) to the M.O.D, "The Threat of Internal Security Situation in Cyprus", 20 December 1963, [...] *Anti Makarios Pancyprian Fighters Association (PFA) also known as PSA led by Andreas Lambrou. PSA is estimated to be about 800 strong the greater part of whom are armed [...]*.

¹⁵⁹⁶ T.N.A. (U.K.), WO 386/2, Intelligence reports : Joint Intelligence (Cyprus 1964), Security Intelligence Report No.35, 29 Νοεμβρίου 1963.

¹⁵⁹⁷ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Φώτη Παπαφώτη στις 22/1/2010.

¹⁵⁹⁸ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Φώτη Παπαφώτη στις 13/9/2008.

¹⁵⁹⁹ Εγκύκλιος Π.Σ.Α. με τίτλο : «Γενική Διαταγή (Προς όλα τα μέλη των ΤΕΑ)», χ.χ., (Αρχείο Φώτη Παπαφώτη).

¹⁶⁰⁰ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Φώτη Παπαφώτη στις 21/1/2010 και Ρένου Κυριακίδη στις 28/1/2010.

¹⁶⁰¹ Λεωνίδου, *Γεώργιος Γρίβας Διγενής Βιογραφία*, τόμος τρίτος (1959-1971), σελ. 111, συνέντευξη στο συγγραφέα του Φώτη Παπαφώτη στις 21/1/2010.

¹⁶⁰² Συνέντευξη στο συγγραφέα του Κώστα Ιωάννου Νικήτα στις 26/7/2007.

¹⁶⁰³ Παπαφώτης, *Η Καρπασία στον Αγώνα της ΕΟΚΑ*, τόμος Ι, σελ. 444.

και Ανδρέας Κάμηλος από το Τρίκωμο, Πανίκος Παμπόρης από την Πηγή¹⁶⁰⁴ και Μιχάλης Κασής από το Γαϊδουρά.¹⁶⁰⁵

Δεν μπορεί να θεωρείται τυχαίο άλλωστε το γεγονός ότι στην περιοχή Καρπασίας και ειδικά στον Άγιο Θεόδωρο, αποπειράθηκαν επιχειρήσεις κλοπής όπλων είτε από τον Αστυνομικό Σταθμό της Γαλάτειας είτε από τις βρετανικές εγκαταστάσεις ραντάρ στο Ακρωτήριο του Κάβο Γκρέκο το χειμώνα του 1962.¹⁶⁰⁶ Οι παράνομες αυτές ενέργειες ανησύχησαν τις αρχές ασφαλείας, οι οποίες σε μια περίπτωση, στην περιοχή Λυθράγκωμης Αμμοχώστου, τον Αύγουστο του 1962 όταν παρατηρήθηκε «*ασυνήθης κίνησις όπλων*»¹⁶⁰⁷ ενεπλάκησαν με ομάδα ανδρών :

Μεγάλη αστυνομική δύναμις ενεργούσα βάσει πληροφοριών καθ' ας επρόκειτο να γίνη μεταφορά όπλων ή εκμάθησις νεαρών ατόμων εις την χρήσιν των όπλων εις την περιοχή Λιθράγκωμης, 41 μίλια εξ Αμμοχώστου (εις την χερσόνησον Καρπασίας) έστησε την εσπέραν ενέδραν παρά το εν λόγω χωρίον. Περί την 8^η μ.μ. ώραν μια ομάδα 5-6 προσώπων ήλθεν αντιμετώπος μετά των ενεδρευόντων χωροφυλάκων. Υπό των Ενόπλων ηνοιχθη πυρ κατά των αστυνομικών δυνάμεων. Εις χωροφύλαξ, ο Σάββας Ηροδότου, ηλικίας 22 ετών, ετραυματίσθη εις τον μηρόν.¹⁶⁰⁸

Επικεφαλής των ομάδων που συγκρούστηκαν με τις δυνάμεις της Χωροφυλακής ήταν ο Θ. Παπανδρέου που αν και συνελήφθηκε, αθώωθηκε, ελλείψει μαρτυριών και αφέθηκε ελεύθερος. Οι ένοπλες ομάδες του Π.Σ.Α. συνέχισαν την εκπαίδευσή τους καθόλη τη διάρκεια του 1962, ενώ το καλοκαίρι του 1963 κλήθηκαν από τον Π. Γιωρκάτζη να υπαχθούν στην «Οργάνωση» υπό την ευθύνη εκπαίδευσης της ΕΛ.ΔΥ.Κ., με την προϋπόθεση να παραδώσουν τον οπλισμό τους. Κάτι τέτοιο συνάντησε την άρνηση του Φ. Παπαφώτη και έτσι συνέχισαν τις εκπαιδεύσεις τους αυτόνομα.¹⁶⁰⁹ Παρόλες τις διαφωνίες που είχαν με τον Π. Γιωρκάτζη με την έναρξη των γεγονότων συνεργάστηκαν με τις υπόλοιπες ένοπλες ομάδες και αντιμετώπισαν τις τουρκοκυπριακές δυνάμεις των δυο ισχυρών θυλάκων Γαλάτειας-Πλατανισσού και Αγίου Συμεών-Γαληνόπορνης στην περιοχή Καρπασίας.¹⁶¹⁰

Ένοπλες ομάδες οργάνωσε και ο αγωνιστής της Ε.Ο.Κ.Α. Νίκος Σαμψών,¹⁶¹¹ ο οποίος με την επιστροφή του από το εξωτερικό τον Αύγουστο του 1960, είχε αναδειχθεί σε ήρωα με

¹⁶⁰⁴ Λεωνίδου, *Γεώργιος Γρίβας Διγενής Βιογραφία*, τόμος τρίτος (1959-1971), σελ. 111, συνέντευξη στο συγγραφέα του Φώτη Παπαφώτη στις 21/1/2010.

¹⁶⁰⁵ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Μιχάλη Κασή στις 2/10/2012.

¹⁶⁰⁶ Λεωνίδου, *Γεώργιος Γρίβας Διγενής Βιογραφία*, τόμος τρίτος (1959-1971), σελ. 113.

¹⁶⁰⁷ *Η Μάχη*, 18 και 19 Αυγούστου 1962.

¹⁶⁰⁸ *Η Μάχη*, 18 Αυγούστου 1962, βλ. και *Ο Φιλελεύθερος*, 18 Αυγούστου 1962.

¹⁶⁰⁹ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Φώτη Παπαφώτη στις 13/9/2008.

¹⁶¹⁰ Λεωνίδου, *Γεώργιος Γρίβας Διγενής Βιογραφία*, τόμος τρίτος (1959-1971), σελ. 118.

¹⁶¹¹ Ο Νίκος Σαμψών είχε γεννηθεί στην Αμμόχωστο στις 16/12/1935. Ήταν απόφοιτος της Ανωτέρας Σχολής Αμμοχώστου. Μυείται στον αγώνα από το Γρηγόρη Αυξεντίου. Τον Οκτώβριο του 1955 συνελήφθη από τους Άγγλους και κλείστηκε στις Κεντρικές Φυλακές Λευκωσίας. Το 1956 απελευθερώθηκε και εργάστηκε ως δημοσιογράφος στην «*Times of Cyprus*». Συνελήφθηκε και πάλι στο Δάλι στις 30/1/1957.

τεράστια απήχηση στο λαό.¹⁶¹² Ο Ν. Σαμψών έκανε περιοδείες σε πολλά χωριά της Κύπρου και εξέφραζε παράπονα γιατί δεν κατείχε κάποιο αξίωμα στο νεοϊδρυθέν κράτος. Εκφράζοντας πικρία για τον υπουργό Εσωτερικών, ισχυριζόταν ότι προσέφερε πολύ περισσότερα στον αγώνα της Ε.Ο.Κ.Α. και ανέμενε την ανάληψη του Υπουργείου Εσωτερικών.¹⁶¹³

Στις αρχές του 1961, παράλληλα δηλαδή με την κορύφωση της σύγκρουσης Παγκύπριου Συνδέσμου Αγωνιστών - Π. Γιωρκάτζη, εμφανίστηκαν στη Λευκωσία φυλλάδια μιας καινούργιας οργάνωσης της Ο.Π.Ε.Κ. (Οργάνωση Προστασίας Ελλήνων Κυπρίων).¹⁶¹⁴ Τα φυλλάδια υπογράφονταν από τον «Προμηθέα» (Νίκο Σαμψών)¹⁶¹⁵ και το περιεχόμενό τους ήταν απειλητικό κατά των Ελληνοκυπρίων, οι οποίοι πουλούσαν τις περιουσίες τους στους Τουρκοκυπρίους, ενώ μέσω των φυλλαδίων ο «Προμηθέας» υποσχόταν αγώνα μ' όλα τα μέσα για ολοκλήρωση των εθνικών πόθων. Η Ο.Π.Ε.Κ. άρχισε επίσης να οργανώνει πυρήνες στα σχολεία και πραγματοποίησε μαθητική διαδήλωση στο Παγκύπριο Γυμνάσιο κατά της εφημερίδας *Εθνικής* που κατηγορούσε το Ν. Σαμψών για εκμετάλλευση του ονόματος που απέκόμισε από τον αγώνα 1955-1959. Ο γυμνασιάρχης του Παγκύπριου Γυμνασίου, Φρίξος Πετρίδης πήρε εντολές από τον Π. Γιωρκάτζη να μην επιτρέψει τη συμμετοχή μαθητών στη διαδήλωση¹⁶¹⁶ κάτι που τον έφερε σε ρήξη με το Ν. Σαμψών. Παρά την απαγόρευση του Π. Γιωρκάτζη η εκδήλωση των μαθητών έγινε και ο Ν. Σαμψών απαίτησε πριν τη διάλυσή της, τη συγκέντρωση των μαθητών έξω από τα γραφεία της *Μάχης* για να τους μιλήσει, όπως και έγινε. Στην απαίτησή του αυτή ο Ν. Σαμψών είχε τη στήριξη του Αστυνομικού Διευθυντή Λευκωσίας Μιχαλάκη Παντελίδη, ο

Καταδικάστηκε «δix εις θάνατον», αλλά η ποινή μετατράπηκε σε δια βίου φυλάκιση. Το ίδιο έτος μεταφέρθηκε με άλλους βαρupoιnίτες στις φυλακές *Wormood Scrums* της Αγγλίας. Στις 16 Αυγούστου 1960 επέστρεψε στην Κύπρο παίρνοντας αμνηστία από τις βρετανικές αρχές, μαζί με τους άλλους συγκατατούμενούς του. Τον Οκτώβρη του 1961 άρχισε την έκδοση της εφημερίδας *Η Μάχη*. Το 1963 ηγήθηκε επίθεσης εναντίον των Τουρκοκυπρίων στην περιοχή Ομορφίτας. Το 1974 μετά το πραξικόπημα ανέλαβε την προεδρία της Δημοκρατίας για οκτώ ημέρες και γι' αυτό καταδικάστηκε το 1976 σε ισόβια φυλάκιση. Απεβίωσε στις 9 Μαΐου 2001, βλ. σχετικά Παναγιώτης Παπαδημήτρης, *Δix εις Θάνατον, Νίκος Σαμψών*, Κυπριακά Ντοκουμέντα, Λευκωσία 2001.

¹⁶¹² Στις 8 Μαρτίου 1960 ο κυβερνήτης Sir Hugh Foot ανήγγειλε πλήρη αμνηστία, εκτός από την περίπτωση τριάντα ενός Κυπρίων που εξέτιαν την ποινή τους στην Αγγλία ανάμεσά τους και ο Νίκος Σαμψών. Θα αφήνονταν ελεύθεροι και θα έπρεπε να πάνε στην Ελλάδα, ενώ θα μπορούσαν να επανέλθουν στην Κύπρο μόνο μετά την ανακήρυξη της δημοκρατίας, βλ. σχετικά Crouzet, *Η Κυπριακή Διένεξη 1946-1949*, σελ. 1121.

¹⁶¹³ Με την ανακήρυξη της Κυπριακής Δημοκρατίας ο Νίκος Σαμψών ηγήθηκε Κίνησης η οποία στη συνέχεια οργανώθηκε και παραστρατιωτικά. Σε μια από τις πολλές επισκέψεις του στα χωριά της Κύπρου και συγκεκριμένα στο χωριό Τύμπου, συνοδευόμενος από το Βάσο Λυσσαρίδη, προς υποδοχή του ρίφθηκαν χαιρετιστήριες βολές και οι καμπάνες κτυπούσαν χαρμόσυνα. Σε μια άλλη επίσκεψή του στη Μόρφου, άγημα της ΕΛ.ΔΥ.Κ. παιάνιζε διάφορα θούρια, βλ. σχετικά Δημητρίου, *Πολιτικά Εγκλήματα Αγνώστες Ιστορικές Πτυχές 1960-1978*, σσ. 36-37.

¹⁶¹⁴ Χάρης Τσιρκινίδης, *Αγώνες χωρίς Δικαίωση, Η τραγωδία του Ελληνισμού της Κύπρου και της Κωνσταντινούπολης μέσα από τα Γαλλικά Αρχεία*, Ερωδιός, Θεσσαλονίκη 1999, σελ. 277.

¹⁶¹⁵ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Θεοφάνη Δημητρίου στις 30/12/2009, και Νεοπτόλεμου Γεωργίου (Λεφτί) στις 24/1/2010 ο οποίος είδε τις διακηρύξεις επιβεβαιώνοντάς μου ότι «Προμηθέας» ήταν ο Νίκος Σαμψών.

¹⁶¹⁶ Δημητρίου, *Πολιτικά Εγκλήματα Αγνώστες Ιστορικές Πτυχές 1960-1978*, σσ. 40-43.

οποίος αισθανόταν και αυτός πικραμένος γιατί «δεν τοποθετήθηκε στη θέση του αρχηγού της Αστυνομίας».¹⁶¹⁷ Η ρήξη Ν. Σαμψών και Π. Γιωρκάτζη κορυφώθηκε στις 12 Μαΐου 1961 όταν η δολοφονία του Άγγλου Peter Grey,¹⁶¹⁸ οδήγησε στη σύλληψη του πρώτου μετά από εντολή του δεύτερου.¹⁶¹⁹ Προϋπήρχαν, άλλωστε, από το 1960 υποψίες για ανάμειξη του Ν. Σαμψών σε εκτελέσεις προδοτών που έγιναν στο τέλος του 1960 με την Κ.Υ.Π. Ελλάδας στις 7 Οκτωβρίου 1960 να σημειώνει σχετικά : «*Δια πάσας τας ανωτέρω εκτελέσεις αι αρχαί θεωρούν υπεύθυνον τον αγωνιστή Νικόλαον Σαμψών*».¹⁶²⁰

Η πλέον χαρακτηριστική έκφραση της ανιπαράθεσης εκδηλώθηκε με τη δολοφονία στις 20 Μαΐου 1963 του Ανδρέα Ζήνωνος άλλως Κίκα, πρωτοπαλίκਾਰου του Ν. Σαμψών. Ο τελευταίος μέμφθηκε ως ένοχο τον Π. Γιωρκάτζη¹⁶²¹ κατηγορώντας τον για δολοφονία με πολιτικά κίνητρα.¹⁶²² Ο Π. Γιωρκάτζης αντέδρασε και εξέδωσε μέσω της «Οργάνωσης» γραπτή ανακοίνωση, που έγραψε ο Χριστόδουλος Χριστοδούλου.¹⁶²³ Η ανακοίνωση εξέφραζε τη θλίψη της «Οργάνωσης» για το συμβάν, ενώ χαρακτήρισε ως προσωπικά τα κίνητρα δολοφονίας : «*Συναισθήματα λύπης προεκάλεσε εις όλους μας το πρόσφατον θλιβερόν πράγματι γεγονός του θανάτου του πρώην αγωνιστή Ανδρέου Ζήνωνος ΚΙΚΑ. Το θλιβερόν συμβάν του οποίου η φύσις και τα ελατήρια είναι εντελώς προσωπικά και πέραν πάσης αμφιβολίας ξένα από οιαδήποτε πολιτική χροιάν πρέπει ασφαλώς να ληφθή υφ' όλων σοβαρώς υπ' όψιν. Δια του θανάτου του προεκλήθη εις την οργάνωσιν ζημία τεραστία επιπροσθέτως δε τούτου εδόθησαν επιχειρήματα εις τους καιροφυλακτούντας εχθρούς της οργανώσεώς μας να στρέψουν ανηλεήτως τα πυρά των εναντίον μας*».¹⁶²⁴

Την ανιπαράθεση Π. Γιωρκάτζη και Ν. Σαμψών, δύο παλιών συναγωνιστών, παρατηρεί και έκθεση του διοικητή των βρετανικών δυνάμεων στην Κύπρο, προς το βρετανικό Υπουργείο Άμυνας το Δεκέμβριο του 1963, η οποία μεταξύ άλλων αναφέρει : «*OPEK a small well armed group led by Nicos Sampson which is supporting Makarios and has pledged himself to his personal defence. Sampson is still bitterly opposed to the Minister of the Interior*»,¹⁶²⁵ ενώ ο προσωπικός φίλος του Π. Γιωρκάτζη, Θεοφάνης Δημητρίου,

¹⁶¹⁷ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Θεοφάνη Δημητρίου στις 30/12/2009.

¹⁶¹⁸ *Ο Φιλελεύθερος*, 13 Μαΐου 1961.

¹⁶¹⁹ Δημητρίου, *Πολιτικά Εγκλήματα Αγνώστες Ιστορικές Πτυχές 1960-1978*, σελ. 65.

¹⁶²⁰ Ηλιάδης, *Το Απόρρητο Ημερολόγιο της Κ.Υ.Π. για την Κύπρο*, ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΑΚΟΝ ΣΗΜΕΙΩΜΑ ΠΕΡΙΟΧΗΣ ΚΥΠΡΟΥ 7/10/1960 Προς Υπουργείο Εξωτερικών ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΣ, σελ. 314.

¹⁶²¹ Αζίνας, *50 Χρόνια Σιωπής. Η Ώρα της Αλήθειας*, τόμος Γ', σελ. 952.

¹⁶²² *Η Μάχη*, 21 Μαΐου 1963, *Ελευθερία*, 21 Μαΐου 1963 : «*Εφονεύθη χθες εν Βαρωσίοις ο εξ Αργακίου Ανδρέας Κίκας*».

¹⁶²³ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Χριστόδουλου Χριστοδούλου στις 28/1/2010.

¹⁶²⁴ Εγκύκλιος Ε.Ο.Κ. με τίτλο : «Προς άπαντα τα μέλη», χ.χ., υπογραφή Ο Αρχηγός ΑΚΡΙΤΑΣ, (Αρχείο Κώστα Μαυρίδη). Η υπογράμμιση ως έχει στο πρωτότυπο.

¹⁶²⁵ T.N.A. (U.K.), DEFE 25/19, Reinforcement of Cyprus August 1962-December 1963, Commander British Forces Joint Intelligence Group (Cyprus) to the M.O.D., "The Threat of Internal Security Situation in Cyprus", 20 December 1963.

χαρακτήρισε τη σχέση των δυο ανδρών ως «σχέση ανοικτής σύγκρουσης».¹⁶²⁶ Αυτή η αντιπαράθεση ήταν η αιτία δημιουργίας των ομάδων του Ν. Σαμψών, ενώ ο επιστήθιος φίλος και συγκατηγορούμενός του στην υπόθεση δολοφονίας του Βρετανού Peter Grey¹⁶²⁷ Νεοπτόλεμος Γεωργίου άλλως Λεφτής, αιτιολόγησε τη δημιουργία ομάδων σε ακόμη ένα λόγο · στην ανάγκη προστασίας από τους Τουρκοκυπρίους λέγοντας σχετικά : «Ο Νίκος Ήταν ένα μικρό παιδί και πάσχιζε για την πατρίδα του. Κανείς δεν μπορούσε να τον σταματήσει και έκανε πάντα αυτό που ήθελε. Πήγαινε πάντα μπροστά όπως ακριβώς και στην Ομορφίτα το 1963. Ανησυχούσε για τους εξοπλισμούς των Τουρκοκυπρίων. Δεν ταυτίστηκε με το Γιωρκάτζη, με τον οποίο είχε πολλές κόντρες και αντιπαραθέσεις και έτσι δημιούργησε τις δικές του ομάδες».¹⁶²⁸

Σε κάθε περίπτωση, είτε γιατί αποκλείστηκε λόγω της αντιπαράθεσής του με τον Π. Γιωρκάτζη, είτε γιατί όπως αναφέρει ο Ν. Κόσης, δεν τον εμπιστευόταν ο ίδιος ο Αρχιεπίσκοπος,¹⁶²⁹ η δυναμική, αλλά κυρίως η φήμη και η αίγλη που είχε αποκτήσει κατά και μετά τον αγώνα της Ε.Ο.Κ.Α., του επέτρεπαν να έχει τις δικές του επαφές με ανθρώπους με τους οποίους μπορούσε να συνεργαστεί. Δεν υπήρχε κανένας που ήταν σε θέση να του το απαγορεύσει, αφού ένα από τα προβλήματα που αντιμετώπιζε ο Μακάριος αμέσως μετά τον αγώνα ήταν και ο «έλεγχος»¹⁶³⁰ των αγωνιστών.¹⁶³¹

Η αρχή της εκπαίδευσης των ανδρών της Ο.Π.Ε.Κ. οριοθετείται στα μέσα του 1961, με στόχο τη δημιουργία ένοπλων ομάδων αυτοάμυνας οι οποίες θα εκπαιδεύονταν ώστε να είναι έτοιμες να συγκρουστούν με το άδικο το οποίο εκπροσωπούσαν στην Κύπρο, ο ξένος δυνάστης (Άγγλοι) και το «βάρβαρον σύνοικον τσακάλι» (Τουρκοκύπριοι) όπως αναφέρεται σε δισέλιδη διακήρυξή του «Προμηθέα» με τίτλο «ΕΣΩ ΕΤΟΙΜΟΣ». Χωρίς χρονολογική ταυτότητα και με χειρόγραφη μπλε υπογραφή ο «Προμηθέας» έγραφε :

Αγαπητέ Συναγωνιστά,

Όταν ωρkiζόμεθα ενώπιον Θεού και ανθρώπων να πολεμήσωμεν δια να απαλλάξωμεν την φιλότιμη πατρίδα μας από τον Αγγλικόν ζυγόν, εγνωρίζαμεν ότι απεδυόμεθα εις ένα αγώνα μέχρις εσχάτων. Κατά τον τετραετή τιτάνιον αγώνα η Θεία Δύναμις ήλθε συνεπικουρος, και η Νίκη έστεψε τα όπλα μας, χάρις εις την λαμπράν ηγεσίαν μας, εις την υπερτάτην θυσίαν των αθανάτων

¹⁶²⁶ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Θεοφάνη Δημητρίου στις 30/12/2009.

¹⁶²⁷ Ο Φιλελεύθερος, Η Μάχη, 13 Μαΐου 1961, πρβλ. και Δημητρίου, Πολιτικά Εγκλήματα Άγνωστες Ιστορικές Πτυχές 1960-1978, σσ. 64-71.

¹⁶²⁸ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Νεοπτόλεμου Γεωργίου (Λεφτή) στις 24/1/2010.

¹⁶²⁹ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Νίκου Κόση στις 13/7/2007 : «Είχα ρωτήσει το Μακάριο αν έπρεπε να βάλουμε στην Οργάνωση το Σαμψών. Μου απάντησε πως αν ήθελε θα τον έβαζε. Σε κάποιο στάδιο όταν πήγε ο Σαμψών και του έκανε παράπονο, ο Μακαριότατος του είπε ότι εγώ τον απέκλεισα. Θύμωσα και πήγα στο Μακάριο να διαμαρτυρηθώ. Τον ρώτησα αν είναι αλήθεια ότι εγώ δεν θέλω να τον βάλω μέσα και αν έφταιγα εγώ γι' αυτό και τότε ο Μακαριότατος μου είπε : "Δεν μου λες ποιος είναι αρχηγός εγώ ή εσύ;" Του είπα τότε, "έχετε απόλυτο δίκαιο Μακαριότατε"».

¹⁶³⁰ Markides, *The Rise and Fall of the Cyprus Republic*, σελ. 87.

¹⁶³¹ Stephens, *Cyprus : A Place of Arms*, σελ. 172.

ηρώων μας, εις το απaráμιλλον θάρρος των αγωνιστών μας, εις την χαλυβδίνην θέλησιν και την πειθαρχίαν του λαού μας. Και η πανίσχυρος αυτοκρατορία ηναγκάσθη να μεταφέρη τον αγώνα εκ των πεδίων των μαχών εις την διπλωματικήν τράπεζαν. Αποτέλεσμα των συζητήσεων είναι αι γνωσταί συμφωνίαι της Ζυρίχης και του Λονδίνου.

Δυστυχώς όμως σήμερα αντιμετωπίζομεν έναν δυνάστην τον οποίον ηπιώτατα θα εχαρακτηρίζαμεν ως ανέντιμον, και ένα βάρβαρον σύνοικον, ένα σωστό τσακάλι που προσπαθεί να κορέση την βουλιμίαν του με θήραμα το οποίον ουδέποτε εκυνήγησε. Η δε αναίδεια και των δύο ογκούται από ημέρας εις ημέραν. Ποίαν στάσιν πρέπει να τηρήσωμεν ημείς οι αγωνισταί ; Μέχρι πότε θα πίνωμεν το πικρό ποτήριν της αδικίας ; Θα εξαναστώμεν ; Αλλ' εις το τελευταίον ερώτημα υπάρχει σαφής η απάντησις του Εθνάρχου μας. Όστις συνιστά πειθαρχίαν, ομόνοιαν, ψυχραιμίαν και αισιοδοξίαν. Ημείς προσθέτομεν ότι πρέπει να τηρήσωμεν και νομιμοφροσύνην εις το Σεπτόν Ιεράρχην. Δι' ημάς αι συμφωνίαι, έστω και αποκαρδιωτικάί είναι νόμος. Νόμος όμως, όστις πρέπει να κατασφαλισθή αμφοτέρωθεν. Θλιβόμεθα εν τούτοις καθημερινώς βλέποντες αγωνιστικά και κοινωνικά ηγετικά στελέχη κατατριβόμενα με μικρότητας, πλανώμενα προς δρόμους ξένους προς τας πρωταρχικάς μας επιδιώξεις αι οποίαι σήμερον πρέπει να συνοψίζονται εις την κατοχύρωσιν και την αξιοποίησιν της επιτευχθείσης περιορισμένης Ελευθερίας, της οποίας η ολοκλήρωσις θα αποτελέση τον αμέσως επόμενον σκοπόν. Ταύτα δε, καθ' ην στιγμήν η βουλιμία των εχθρών μας στέφεται προς καταβρόχθισιν και των ολίγων που επετύχαμεν. Είθε να φανώμεν κακοί μάντεις, παρά μάντεις κακών. Αλλά ο φόβος είναι κοινός, ότι ο κίνδυνος να ακουσθή και πάλιν η κλαγγή των όπλων δεν είναι αμελητέος. Δεν πρέπει να προκαλέσωμεν σύγκρουσιν, αλλά εάν προκληθώμεν ασφαλώς τότε δεν θα πρέπει να διστάσωμεν. Εκ των ανωτέρω σκέψεων ωθούμενοι, νομίζομεν ότι πρέπει να σχηματισθούν Ομάδες Αυτοαμύνης. Προς το παρόν θα συγκροτηθώμεν, θα παρακολουθήσωμεν, θα διεισδύσωμεν. Αν δε, ο μη γένοιτο, παραστή ανάγκη, τότε θα οπλισθώμεν και θα πολεμήσωμεν. Αν κατά την δράσιν μας διαπιστώσωμεν ότι υπάρχει αρμοδιώτερα ημών αρχή με τους αυτούς σκοπούς, τότε θα της αναθέσωμεν την ηγεσίαν των ομάδων. Δεν επιδιώκομεν ηγεσίαν. Μας αρκεί το ότι θα πράζωμεν ό,τι νομίζομεν πρόπον. Όσον αφορά τον τρόπον συγκροτήσεως των ομάδων και της δράσεως, ας ενθυμούμεθα πάντοτε τας θαυμασίας οδηγίας του θρυλικού Διγενή, δια την πειθαρχίαν, την εχεμύθειαν, την προσοχήν, αλλά και την αποφασιστικότητα. Προέχει εις το παρόν στάδιον η τήρησις απολύτου εχεμυθίας, λόγω ελλείψεως της οποίας πολλάκις εθρηνήσαμεν κατά το παρελθόν. Σήμερα μάλιστα η ανάγκη της είναι ακόμη μεγαλύτερα, διότι τυχόν παράβλεψις της πιθανόν να έχη ανυπολογίστους συνεπειάς. Ο όρκος της αθάνατης ΕΟΚΑ ας κυριαρχήση και πάλιν εις την σκέψιν μας. "Εσω Ετοιμος" ας είναι το έμβλημα μας. Δια την Πατρίδα καμμιά θυσία δεν είναι μεγάλη.¹⁶³²

Οι ομάδες δε θα προκαλούσαν «σύγκρουσιν», θα ήταν όμως έτοιμες να αντιμετωπίσουν τη βουλιμία του εχθρού. Έχοντας ως πρότυπο την Ε.Ο.Κ.Α. και με όπλο την εχεμύθεια, οι ομάδες αυτές σύμφωνα με τη διακήρυξη θα πετύχαιναν το σκοπό τους. Μέσα από τη διακήρυξη δηλώνεται πίστη και αφοσίωση προς το «Σεπτόν Ιεράρχην» Μακάριο, αλλά και στο «θρυλικόν Διγενή». Οι δύο αρχηγοί της Ε.Ο.Κ.Α. αποτελούσαν τα ιερά σύμβολα του

¹⁶³² Εγκύκλιος Ο.Π.Ε.Κ. με τίτλο : «ΕΣΩ ΕΤΟΙΜΟΣ», χ.χ., υπογραφή Προμηθεύς, (Αρχείο Άριστου Χρυσοστόμου).

αγώνα στα οποία ο Ν. Σαμψών έτρεφε απεριόριστο σεβασμό.¹⁶³³ Το περιεχόμενό της με αναφορές στη «βουλιμίαν» του σύνοικου στοιχείου, λειτουργεί και ως χρονολογικό τεκμήριο και την τοποθετούν, με κάθε επιφύλαξη, στην περίοδο 1961-1963 όταν εκδηλώθηκαν οι πρώτες διακοινοτικές αντιπαραθέσεις. Συνάφεια με το περιεχόμενο της διακήρυξης, παρατηρείται και σ' άλλες διακηρύξεις της Ο.Π.Ε.Κ., όπως το διάγγελμά της για την επέτειο της 28^{ης} Οκτωβρίου 1961 : *«Δεν επολεμήσαμεν επί τέσσερα έτη δια να αφήσωμεν τώρα τα Ιερά Σύμβολα του Απελευθερωτικού μας Αγώνος να διασύρονται και τας ιδέας τας οποία ηγωνίσθημεν να καταπατώνται. Δεν είμεθα διατεθειμένοι να ανεχθώμεν μίαν ασήμαντον μειονότητα να ζητή ιταμώς να επιβάλη τας θελήσεις της εις την συντριπτική πλειονότητα του Κυπριακού λαού»*,¹⁶³⁴ ενώ σε εγκύκλιό της για το νέο έτος (1962) η Ο.Π.Ε.Κ. παρουσιαζόταν ως προστάτης των Ελλήνων και συνεχιστής της εποποιίας του 1955-1959 :

Η στιγμή κατά την οποίαν θα σηκώσωμεν τα όπλα δια συνέχισιν του αγώνος που ήρχισαν οι αθάνατοι νεκροί μας την 1^{ην} Απριλίου 1955 υπό την πεφωτισμένην ηγεσίαν Μακαρίου-Διγενή πλησιάζει. [...] Εμείς μόνοι με τας ιδίας δυνάμεις θα πολεμήσωμεν τον εχθρόν όπου τον συναντήσωμεν θα τον κτυπήσωμεν και εις αυτάς ακόμη τας βάσεις του, και εις αυτά ακόμα τα σπίτια, ωσότου γυρίσει πίσω στην σκοτεινήν και ομιχλώδην πατρίδα του. Δεν είναι μόνον αυτός ο εχθρός ο οποίος απειλεί τον Ελληνισμόν, αλλά μυριάδες άλλων όπως οι Τούρκοι, και συμφεροντολόγοι που δεν παύουν να παρουσιάζονται στις κρίσιμους στιγμάς του Ελληνισμού. Ας είναι δι' υμάς το 1961 μια αφετηρία αλλά στο μέλλον είμεθα έτοιμοι ανά πάσαν στιγμήν διά ένα νέο ξεκίνημα προς ολοκλήρωσιν της Ελευθερίας μας με αρχηγόν τον ΠΡΟΜΗΘΕΑ και με τας ηρωϊκάς μορφάς Μακαρίου-Διγενή εις τας σκέψεις μας να είσται βέβαιοι ότι θα νικήσωμεν, και η θεά Ελευθερία θα στεφανώση με τον στέφανον της Νίκης τα ιερά όπλα της ΟΠΕΚ. Ο ΠΡΟΜΗΘΕΑΣ και η ΟΠΕΚ εύχεται προς άπαντα τα μέλη και τον Κυπριακόν Λαόν ΧΡΟΝΙΑ ΠΟΛΛΑ προς δόξαν της Ελληνικής Μεγαλονήσου.¹⁶³⁵

Σύμφωνα με το Νεοπτόλεμο Γεωργίου, οι εκπαιδευσεις άρχισαν τον Ιούνιο του 1961 και υπήρχαν τρεις ομάδες των 40 ατόμων που τα βράδια, εκπαιδεύονταν στον Αρχάγγελο, από αξιωματικούς της ΕΛ.ΔΥ.Κ. Εκπαίδευση γινόταν και στο σπίτι του Νίκου Σαμψών,¹⁶³⁶ ενώ ο Μιχαλάκης Νικολάου που το 1961 ήταν αστυνομικός και εντάχθηκε στις ομάδες Σαμψών, επιβεβαιώνει : *«Ανήκα στις ομάδες του Σαμψών και κάναμε εκπαίδευση στον Αρχάγγελο. Μαζί μας ήταν ο Λεφτής. Δεν ήμασταν αρκετοί αλλά ήμασταν προσηλωμένοι στο Νίκο. Ο Νίκος μισούσε τους Εγγλέζους. Ανησυχούσαμε επίσης και για τους Τούρκους που*

¹⁶³³ βλ. εφημερίδα *Η Μάχη*, 1961, 1962, 1963.

¹⁶³⁴ Διάγγελμα Ο.Π.Ε.Κ. με τίτλο : «Διάγγελμα προς τον Ελληνικόν Κυπριακόν λαόν επί τη 28^η Οκτωβρίου», χ.χ., υπογραφή Ο ΑΡΧΗΓΟΣ ΠΡΟΜΗΘΕΑΣ, (Αρχείο Άριστου Χρυσοστόμου) .

¹⁶³⁵ Εγκύκλιος Ο.Π.Ε.Κ. με τίτλο : «ΤΟ ΝΕΟΝ ΕΤΟΣ 1962», υπογραφή Ο.Π.Ε.Κ., (Αρχείο Κώστα Μαυρίδη).

¹⁶³⁶ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Νεοπτόλεμου Γεωργίου (Λεφτή) στις 24/1/2010 : *«Εγώ ήμουν υπεύθυνος των εκπαιδύσεων. Θυμάμαι κάποιους Ελλαδίτες αξιωματικούς που μας βοηθούσαν όπως οι Γάσπαρης, Τσέργας, Θεοδώρου και Δραγούμης».*

εξοπλίζονταν συνεχώς».¹⁶³⁷ Η «Οργάνωση» προσπάθησε να περιορίσει τη δράση των ομάδων της Ο.Π.Ε.Κ. την οποία κατηγόρησε για ανευθυνότητα και ιδιοτελείς σκοπούς τονίζοντας ότι : «Οι Εθνικοί αγώνες των λαών γίνονται με ευθύνη. Η ΟΠΕΚ είναι ανεύθυνη. Οι εθνικοί αγώνες απαιτούν ανιδιοτέλειαν και αυτοθυσία. Η ΟΠΕΚ αποβλέπει εις εξυπηρέτησιν προσωπικών φιλοδοξιών. Οι εθνικοί αγώνες επιτυγχάνονται μόνον υπό εθνικήν ηγεσίαν. Η ΟΠΕΚ διασπά τον λαόν. Οι εθνικοί αγώνες επιτυγχάνονται μόνον υπό εθνικήν ενιαίαν ηγεσίαν. Η ΟΠΕΚ κινείται και δρα έξω από την εθνικήν ηγεσίαν, και εντελώς μεμονωμένη. Οι εθνικοί Αγώνες θέλουν εθνικό Αρχηγό. Και η Κύπρος έχει τον εθνικό και υπεύθυνον ηγέτην της. Προς αυτόν στραμμένοι και γύρω απ' αυτόν ενωμένοι με πίστιν και ευθύνη θα πετύχουμεν. Ένας λαός, ένα εθνικό ιδανικό, μια εθνική υπεύθυνος Οργάνωσις με υπεύθυνον ηγέτην».¹⁶³⁸ Ακόμη, σε μια άλλη εγκύκλιο η «Οργάνωση» γινόταν ιδιαίτερα καυστική και δηκτική απέναντι στον ίδιο το Ν. Σαμψών τον οποίον χαρακτήριζε ως άτομο που κυνηγούσε την «προσωπικήν ισχύν και προβολήν», «γνωστόν και ανεύθυνον ταραξίαν», οι ενέργειες του οποίου πάντα σύμφωνα με την εγκύκλιο θα εξέθεταν την ελληνική κοινότητα δίνοντας «λαβήν εις την εχθρικήν προπαγάνδα να καταγγείλη διεθνώς τους Έλληνας δια ανατρεπτικάς ενεργείας και προετοιμασίας».¹⁶³⁹ Παρά την προσπάθεια της «Οργάνωσης» να ελέγξει την Ο.Π.Ε.Κ. αυτό δεν έγινε κατορθωτό και η Ο.Π.Ε.Κ. διατήρησε την αυτονομία της. Σύμφωνα με αμερικανική πηγή οι άνδρες της ανέρχονταν στα 400 άτομα,¹⁶⁴⁰ αριθμός υπερβολικός αν συγκριθεί με τους 41 μαχητές που με εντολές του Αρχηγείου της «Οργάνωσης»¹⁶⁴¹ πήγαν με επικεφαλής το Ν. Σαμψών στις μάχες της Ομορφίτας το Δεκέμβριο του 1963.¹⁶⁴²

Όπως αναφέρθηκε στην αρχή του υποκεφαλαίου ομάδες είχε δημιουργήσει και ο ιερέας του Αγίου Νικολάου Αμμοχώστου (Βαρώσι) Παπάμιλτιαδης Χριστοδούλου. Ο Παπάμιλτιαδης διέθετε την εμπειρία εκπαίδευσης και προετοιμασίας ανδρών, αφού το ίδιο έπραξε και στα πρώτα στάδια της Ε.Ο.Κ.Α. και γι' αυτό ακριβώς το λόγο οι «ομάδες Παπάμιλτιαδους»¹⁶⁴³ αποτελούνταν από παλιούς αγωνιστές και νέους που σύχναζαν στην Ένωση Χριστιανικής Αδελφότητας Νέων.¹⁶⁴⁴ Οι συγκεκριμένες ομάδες διέθεταν δικό τους όρκο και σύμφωνα με αυτόν η οργάνωση των ομάδων είχε την ονομασία Ένωσις

¹⁶³⁷ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Μιχαλάκη Νικολάου στις 24/10/2007.

¹⁶³⁸ Εγκύκλιος Ε.Ο.Κ. με τίτλο : «ΓΕΝΙΚΗ ΔΙΑΤΑΓΗ - Προς άπαντα τα μέλη Ε.Ο.Κ. και ομάδες Π.Δ.», χ.χ., υπογραφή Ο Αρχηγός ΑΚΡΙΤΑΣ, (Αρχείο αντιστράτηγου ε.α. Χαράλαμπου Λόττα).

¹⁶³⁹ Εγκύκλιος Ε.Ο.Κ. με τίτλο : «ΕΠΑΓΡΥΠΙΝΕΙΤΕ ΚΑΤΑ ΤΩΝ ΔΙΑΣΠΑΣΤΩΝ», χ.χ., υπογραφή ΑΡΧΗΓΕΙΟΝ ΓΡΑΦΕΙΟΝ ΔΙΑΦΩΤΙΣΕΩΣ, (Αρχείο Κώστα Μαυρίδη).

¹⁶⁴⁰ Adams, *U.S.Army Area Handbook for Cyprus*, σελ. 405.

¹⁶⁴¹ *Η Μάχη*, 22 Δεκεμβρίου 1964, *Ο Φιλελεύθερος*, 27 Δεκεμβρίου 2010, «Η πρώτη διχοτόμηση της Λευκωσίας», του Φρίξου Δαλίτη.

¹⁶⁴² Richter, *A Concise History of Modern Cyprus 1878-2009*, σελ. 120.

¹⁶⁴³ Αυτή την ορολογία χρησιμοποίησε τόσο ο Ανδρέας Αζίνας, ο εκπαιδευόμενος των ομάδων Δημήτρης Δημητρίου, όσο και άλλοι που ο συγγραφέας συνάντησε.

¹⁶⁴⁴ Αζίνας, *50 Χρόνια Σιωπής. Η Ώρα της Αλήθειας*, τόμος Α', σελ. 323.

Αγωνιστών Κύπρου (Ε.Α.Κ.).¹⁶⁴⁵ Η συγκρότηση της Ε.Α.Κ. ήταν εις γνώση του Αρχιεπισκόπου.¹⁶⁴⁶ Στήριξη σε αυτές, προσέφερε ο γαμπρός του Παπάμιλτιαδη, Ανδρέας Αζίνας. Ο τελευταίος, το 1962, κλήθηκε από τον Αρχιεπίσκοπο να φέρει οπλισμό από την Ελλάδα για την «Οργάνωση», και δεν χρησιμοποιήθηκε ως μέλος της, γιατί όπως ο ίδιος αναφέρει δεν τον «έβαλε μέσα» ο Πολύκαρπος Γιωρκάτζης.¹⁶⁴⁷ Γι' αυτό ακριβώς το λόγο ο Ανδρέας Αζίνας στήριξε τις ομάδες του πεθερού του, αφού οι σχέσεις του με τον υπουργό Εσωτερικών μετά και τη μη υπουργοποίησή του, δεν ήταν οι αρμονικότερες.¹⁶⁴⁸

Στόχος αυτών των ομάδων ήταν η προφύλαξη από επιθετική ενέργεια των Τουρκοκυπρίων και γι' αυτό το λόγο οι άνδρες της παρακολουθούσαν τις κινήσεις των εντός των τειχών της πόλης Αμμοχώστου Τουρκοκυπρίων, ενώ παρακολουθήσεις γίνονταν και για τα στελέχη του Α.Κ.Ε.Λ. Αν και δημιουργούνται ερωτήματα γιατί οι ομάδες της Ε.Α.Κ. είχαν παράλληλη ύπαρξη και δεν ενσωματώθηκαν με τις ομάδες της «Οργάνωσης», η απάντηση εντοπίζεται στην πρωτοβουλία που ο Παπάμιλτιαδης ανέπτυξε κατά την περίοδο της Ε.Ο.Κ.Α. η οποία του έδωσε τη δυνατότητα, με τις πρώτες τουρκοκυπριακές στρατιωτικές προετοιμασίες, να συσπειρώσει και να οργανώσει ομάδες. Οφείλεται ακόμη στη ψυχρή σχέση του Π. Γιωρκάτζη με τους Α. Αζίνα και Ν. Σαμψών αντίστοιχα, αφού οι ομάδες της Ε.Α.Κ. λειτούργησαν ως υποκατάστατο των ομάδων Ο.Π.Ε.Κ. Αμμοχώστου.

Οι πρώτες εκπαιδεύσεις των ομάδων της Ε.Α.Κ. έγιναν στην Αμμόχωστο γύρω στο 1962. Οι εκπαιδευόμενοι μαζεύονταν στην αίθουσα της Α.Ε.Κ. Αμμοχώστου (Αθλητική Ένωση Κωνσταντίας), πίσω από την εκκλησία του Αγίου Νικολάου και μάθαιναν θεωρητικά, αλλά και πρακτικά τη χρήση των όπλων. Την εκπαίδευση τους την έκαναν στελέχη του Κυπριακού Στρατού. Υπεύθυνος εκπαιδεύσεων ήταν ο Χριστάκης Κουννάς, ενώ βοήθεια προσέφερε ο αδελφός του Παπάμιλτιαδη και διάκος του Αγίου Νικολάου, Ευέλθων Χριστοδούλου ο οποίος διέθετε μαγαζί με κυνηγετικά είδη.¹⁶⁴⁹ Άνδρες που ανήκαν στην Ε.Α.Κ. ήταν οι Αντωνάκης Παναγιώτου, Γεώργιος Πίττας, Νίκος Μπίλλης, Δημήτρης Λόρδος, Ανδρέας Μελιφρονίδης, Δημήτρης Δημητρίου με τον τελευταίο να θυμάται «Όταν έγινε ο Π.Σ.Α. εγώ κατά κάποιο τρόπο μνήθηκα στις ομάδες του Παπάμιλτιαδους και του Αζίνα. Τον Παπάμιλτιαδους τον είχα σαν πνευματικό μου πατέρα. Υπήρχε κίνδυνος από τους Τούρκους και θέλαμε να βοηθήσουμε. Ξέραμε από την αρχή ότι οι ομάδες μας ήταν

¹⁶⁴⁵ Στο Παράρτημα ο Όρκος της Ε.Α.Κ.

¹⁶⁴⁶ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Αντωνάκη Ηλία στις 25/9/2012 : «Ασφαλώς ο Μακάριος γνώριζε για τις ομάδες αυτές αφού εμείς ως Κ.Υ.Π. Αμμοχώστου τις παρακολουθούσαμε. Υπήρχαν στιγμές που βλέπαμε κάποια πράγματα να γίνονται από πρώην συναγωνιστές και δεν ξέραμε τι να κάνουμε. Πολλοί ήταν συναγωνιστές στην Ε.Ο.Κ.Α. και δεν θέλαμε ούτε μας επέτρεπε η συνείδησή μας να συγκρουστούμε μαζί τους. Όλοι τότε ήθελαν να είναι αρεστοί στο Μακάριο με διάφορες ομάδες».

¹⁶⁴⁷ Ο Φιλελεύθερος, 8 Μαρτίου 2009, συνέντευξη Ανδρέα Αζίνα στο Χρυσάνθο Χρυσάνθου.

¹⁶⁴⁸ Αζίνας, 50 Χρόνια Σιωπής. Η Ώρα της Αλήθειας, τόμος Γ', σελ. 985.

¹⁶⁴⁹ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Ανδρέα Μελιφρονίδη στις 10/10/2012.

φιλομακαριακές. *Θυμάμαι, ότι, η εκπαίδευσή μας κράτησε για δυο μήνες περίπου. Ήμασταν καμιά πενήνταριά άτομα. Βολές δεν είχαμε κάνει, αλλά κάποιιο σπλισμό είχαμε».*¹⁶⁵⁰ Συνολικά, υπήρχαν τρεις ομάδες με τρεις ομαδάρχες, τους Ανδρέα Μελιφρονίδη, Νίκο Μπίλλη και Βλαδίμηρο Κάτσιο.

Εκτός της Αμμοχώστου οι ομάδες της Ε.Α.Κ. χρησιμοποίησαν ως χώρο εκπαίδευσης την εξοχική κατοικία του Ανδρέα Αζίνα στην Τριμίκλινη, αλλά και το σπίτι του στη Λευκωσία στην οδό Βασίλη Μιχαηλίδη 8, όπου η εκπαίδευση γινόταν υπό την καθοδήγηση του αξιωματικού του Κυπριακού Στρατού, Χαράλαμπος Τσουλιά. Ολιγομελείς ομάδες αργά το βράδυ, πήγαιναν στο σπίτι του Α. Αζίνα στη Λευκωσία και για μια περίπου ώρα εκπαιδεύονταν με τον Α. Αζίνα να αναφέρει στο συγγραφέα : *«Ερχόντουσαν σπίτι μου αργά το βράδυ άνδρες για εκπαίδευση. Οι ομάδες μας ήταν φιλομακαριακές, παρόλο που ο Μακάριος δεν με ήθελε ενεργό στην Οργάνωση για να με προστατέψει. Ο Αρχιεπίσκοπος γνώριζε για τις εκπαιδεύσεις. Οι ομάδες διέθεταν και σπλισμό».*¹⁶⁵¹ Σε κάποιο στάδιο γύρω στο 1963 οι ομάδες της Ε.Α.Κ. όπως και οι άλλες ομάδες πλην αυτών του Π.Σ.Α. εκπαιδεύτηκαν από αξιωματικούς της ΕΛ.ΔΥ.Κ στο Ελέναιο Δημοτικό σχολείο μαζί με άνδρες της «Οργάνωσης», ενώ μέχρι τα γεγονότα του Δεκεμβρίου 1963 *«πολλοί άνδρες της Ε.Α.Κ., αν όχι όλοι, εντάχθηκαν στις ομάδες της Οργάνωσης».*¹⁶⁵²

Ομάδες είχαν δημιουργηθεί και από τα αδέρφια Ηλία. Η ασάφεια της χρονολογικής ανάμειξης του Βάσου Λυσσαρίδη¹⁶⁵³ σε αυτές δημιουργεί και το ερώτημα αν τελικά αυτές μπορούν να ονομαστούν ομάδες Λυσσαρίδη ή ομάδες αδελφών Ηλία. Συγκεκριμένα, ο Β. Λυσσαρίδης σε συνέντευξή του στο συγγραφέα, απορρίπτει κατηγορηματικά οποιαδήποτε ανάμειξη του σε ένοπλες ομάδες πριν τις διακοινοτικές ταραχές του 1963. Όχι μόνο αυτό, αλλά ισχυρίζεται ότι η εμπλοκή του άρχισε όταν με την έναρξη των συγκρούσεων Δεκεμβρίου 1963, τα αδέρφια Δώρος και Λάκης Ηλία που ηγούνταν

¹⁶⁵⁰ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Δημητρίου Δημήτρη στις 9/8/2012.

¹⁶⁵¹ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Ανδρέα Αζίνα στις 27/5/2009.

¹⁶⁵² Συνέντευξη στο συγγραφέα του Ανδρέα Μελιφρονίδη στις 10/10/2012.

¹⁶⁵³ Ο Β. Λυσσαρίδης γεννήθηκε στα Λεύκαρα το 1920 και σπούδασε ιατρική στην Αθήνα. Υπήρξε στέλεχος του Α.Κ.Ε.Α. και στον αγώνα της Ε.Ο.Κ.Α. είχε προσφέρει πλούσιες ιατρικές υπηρεσίες σε πολλούς αγωνιστές. Με την ανακήρυξη της Κυπριακής Δημοκρατίας περιόδευε μαζί με το Ν. Σαμψών στα χωριά της Κύπρου. Είχε εκλεγεί βουλευτής το 1960 με το Πατριωτικό Μέτωπο και γνώριζε αγωνιστές της Ε.Ο.Κ.Α. στην περιοχή Ορεινής (Κλήρου-Αρεδιού-Ψημολόφου-Δευτερά). Υπήρξε προσωπικός γιατρός του Αρχιεπισκόπου και προφανώς τον επηρέαζε σε θέματα εσωτερικής πολιτικής, βλ σχετικά Markides, *The Rise and Fall of the Cyprus Republic*, σελ. 67. Ήταν αντιπρόεδρος της Οργάνωσης Αφρικανοασιατικής Αλληλεγγύης Afro-Asian Peoples Solidarity Organization (A.A.P.S.O.) το οποίο συγκαταλεγόταν ανάμεσα στους μεγαλύτερους κομμουνιστικούς οργανισμούς. Συμμετείχε στο 3^ο Αφρικανοασιατικό Συνέδριο της Οργάνωσης στο *Moshi* της Ταγκανίκας το Φεβρουάριο του 1963. Είχε προσκαλέσει στην Κύπρο την 6^η συνάντηση της Εκτελεστικής Επιτροπής του Οργανισμού το Σεπτέμβριο του 1963 και εκεί εκφώνησε ομιλία, ενέργειες που για το Μακάριο ήταν μια ευκαιρία να σφυγμομετρά τις αντιδράσεις και την υποστήριξη στις θέσεις του από τις Αφροασιατικές χώρες. Για τη δραστηριότητα του Β. Λυσσαρίδη στο (A.A.P.S.O.) βλ. T.N.A. (U.K.), DO 204/7, AFRO-ASIAN ORGANISATION.

ένοπλων ομάδων πήγαν στην κλινική του μετατρέποντάς την σε αρχηγείο τους.¹⁶⁵⁴ Ωστόσο, όπως υποστηρίζεται, χωρίς επαρκή τεκμηρίωση, από τους Σπ. Παπαγεωργίου, Γλ. Κληρίδη, Α. Αζίνα και Γ. Μηνά, ο Β. Λυσσαρίδης, συντηρούσε ένοπλες ομάδες δύο λόγων πριν τις διακοινοτικές ταραχές, γεγονός που προκάλεσε την αντίδραση του Π. Γιωρκάτζη.¹⁶⁵⁵

Έτσι λοιπόν η ερμηνεία του όρου «ομάδες Λυσσαρίδη» είναι δύσκολη και γίνεται δυσκολότερη μέσα από τις μαρτυρίες των αδελφών Ηλία οι οποίες είναι αντιφατικές. Κατά το Λάκη Ηλία οι ομάδες δημιουργήθηκαν μετά από δική του πρωτοβουλία και αφού ενημέρωσε τον Αρχιεπίσκοπο, ενώ κατά το Δώρο Ηλία οι ομάδες δημιουργήθηκαν με δική του πρωτοβουλία και εν γνώσει του Β. Λυσσαρίδη. Σε κάθε περίπτωση ανεξαρτήτως από που προήλθε η πρωτοβουλία, τόσο οι δυο μαρτυρίες, όσο και οι βιβλιογραφικές αναφορές επιβεβαιώνουν την ύπαρξη άλλων ομάδων εκτός της «Οργάνωσης», δεν αποδεικνύουν όμως κάποιο οργανικό ρόλο του Β. Λυσσαρίδη σε αυτές. Μήπως τελικά ήταν οι ομάδες των αδελφών Ηλία που ονομάστηκαν «ομάδες Λυσσαρίδη» και αυτό επειδή μετέβησαν στην κλινική του επί των οδών Κωνσταντίνου Παλαιολόγου και Canning κατά τις διακοινοτικές ταραχές ; Υπήρξε τελικά ανάμειξη του Β. Λυσσαρίδη σ' αυτές τις ομάδες πριν τις διακοινοτικές ταραχές και αν ναι, σε ποιο βαθμό ; Πόσο δόκιμος είναι ο όρος «ομάδες Λυσσαρίδη» πριν ή ακόμη και μετά τα γεγονότα του 1963 ;

Ο αντικομμουνιστής υπουργός Εσωτερικών δεν αντιμετώπιζε θετικά την αντιδυτική δραστηριότητα και τη συμπόρευση του Β. Λυσσαρίδη με το Ν. Σαμψών και γι' αυτό τον κράτησε εκτός «Οργάνωσης».¹⁶⁵⁶ Κατά τον Β. Λυσσαρίδη, ο λόγος του αποκλεισμού του ήταν ότι θα αποτελούσε το «μάτι του Μακαρίου στην Οργάνωση»,¹⁶⁵⁷ θέση η οποία δημιουργεί ερωτηματικά για τις σχέσεις Γιωρκάτζη-Αρχιεπισκόπου και ενισχύει το επιχείρημα του Γλ. Κληρίδη και Α. Αζίνα, ότι δηλαδή οι ομάδες Λυσσαρίδη και Ν.

---

¹⁶⁵⁴ Ο Φιλελεύθερος, 3 Οκτωβρίου 2010, συνέντευξη Βάσου Λυσσαρίδη στον Κώστα Βενιζέλο : «Καταρχήν δεν είχα ομάδα. Εγώ βρέθηκα πολιτικός ηγέτης λαϊκού στρατού μέσω του κράτους. Ο Μακάριος έστειλε στην κλινική μου παλιούς αγωνιστές της Ε.Ο.Κ.Α., γιατί ανέμενε επεισόδια όπως και έγιναν» και συνέντευξη του Βάσου Λυσσαρίδη στο συγγραφέα στις 21/5/2008 : «Μια μέρα λίγο πριν το ξέσπασμα των ταραχών του 1963 με πήρε ο Δώρος Ηλία και με ρώτησε αν θέλω να φιλοξενήσω ορισμένους αγωνιστές για λίγες μέρες στην κλινική. Εγώ είπα ευχαρίστως νομίζοντας ότι αναμένετο κάποια ανωμαλία. Μέχρι τότε δεν γνώριζα ότι ο Δώρος εκπαιδεύετο με άλλους σε ομάδες για τις ομάδες. Με το ξέσπασμα των γεγονότων κόσμος μαζεύτηκε στην κλινική η οποία μετατράπηκε αν θέλετε σε αρχηγείο και έκτοτε εγώ τέθηκα πολιτικός επικεφαλής».

¹⁶⁵⁵ Παπαγεωργίου, Από την Ζυρίχην εις τον Αττίλαν, τόμος Α', σσ. 190-192, Μηνάς, Η Εθνική Αυτοματαιώση του Ελληνισμού στην Κύπρο, τόμος Α', σελ. 174, Κληρίδης, Η Κατάθεσή μου, τόμος 1, σελ. 236 και Αζίνας, 50 Χρόνια Σιωπής. Η Ώρα της Αλήθειας, τόμος Γ', σελ. 952.

¹⁶⁵⁶ T.N.A. (U.K.), DO 204/7, AFRO-ASIAN ORGANISATION, Έκθεση Sir Arthur Clark προς Duncan Sandys (Secretary of State for Commonwealth Relations), με τίτλο : «The Sixth Executive Committee Meeting of the Afro-Asian Peoples Solidarity Conference Cyprus September 1963», 4 Οκτωβρίου 1963, παραθέτω σχετικό απόσπασμα από την έκθεση : «He is a close associate of the U.A.R. Ambassador and is believed to be the guiding force behind Nicos Sampson and his Newspaper Machi which is progressively taking a more and more anti Western Line».

¹⁶⁵⁷ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Βάσου Λυσσαρίδη στις 3/2/2010.

Σαμψών δημιουργήθηκαν πριν τις διακοινοτικές ταραχές με τη συγκατάθεση του Μακαρίου, ως αντιστάθμισμα στη συνεχώς αυξανόμενη πολιτική ισχύ του υπουργού Εσωτερικών.¹⁶⁵⁸

Ποιο όμως είναι το ιστορικό της οργάνωσης των ένοπλων ομάδων που όταν ξέσπασαν τα γεγονότα μετέβησαν στην κλινική του Β. Λυσσαρίδη ; Γιατί άραγε πήγαν στη συγκεκριμένη κλινική ; Πού εδραζόταν η εμπιστοσύνη του Β. Λυσσαρίδη προς αυτές, αλλά και αντίθετα, έτσι ώστε ο γιατρός¹⁶⁵⁹ να τεθεί επικεφαλής τους με την έναρξη των συγκρούσεων ; Ο Λ. Ηλία αγωνιστής της Ε.Ο.Κ.Α. από το χωριό Ψημολόφου, επισκέφτηκε το 1962 το Μακάριο και συζήτησε τις ανησυχίες του για τους εξοπλισμούς των Τουρκοκυπρίων και όπως ο ίδιος ισχυρίζεται, ο Αρχιεπίσκοπος συμμερίστηκε τις ανησυχίες του. Αυτό ακριβώς εκλήφθηκε ως συγκατάθεση και έτσι ο Δ. Ηλία προχώρησε στη δημιουργία και οργάνωση ένοπλων ομάδων στην περιοχή Ορεινής. Οι ομάδες αυτές εκπαιδεύονταν ξεχωριστά, αλλά εν γνώσει της «Οργάνωσης», ενώ υποστηρίζεται ότι υπάγονταν -αδιευκρίνιστο πώς- κατευθείαν στο Μακάριο και είχαν κυβερνητική εντολή να κατασκευάζουν όπλα όπως αυτά που έφτιαχναν στον αγώνα της Ε.Ο.Κ.Α.¹⁶⁶⁰

Οι ισχυρισμοί του Λ. Ηλία δεν αποδεικνύουν οποιαδήποτε ανάμειξη του Β. Λυσσαρίδη με τις ένοπλες ομάδες που ο πρώτος δημιούργησε πριν τις διακοινοτικές ταραχές. Ωστόσο, δυο μαρτυρίες η μία του αδελφού του, Δ. Ηλία και η άλλη του δασκάλου από το χωριό Κλήρου Αλέξανδρου Βιολάρη, πρωτοκούμπαρου του Δ. Ηλία, αντικρούουν την επιχειρηματολογία του Λ. Ηλία και καταδεικνύουν ότι η δημιουργία των ομάδων όχι μόνο δεν ήταν εν αγνοία του Β. Λυσσαρίδη, αλλά ότι ο τελευταίος φρόντισε και για την εκπαίδευσή τους. Αναφέρει σχετικά ο Δ. Ηλία :

Με το γιατρό γνωριστήκαμε όταν ήμασταν στο αντάρτικο της Ε.Ο.Κ.Α. Κάποιος πληγώθηκε και τον πήραμε στην Ακρόπολη και ήλθε και τον κοίταξε. Εκεί ήταν η πρώτη επαφή με το Λυσσαρίδη και αμέσως κατάλαβα ότι δεν θα ήταν και η τελευταία. Αν θυμάμαι καλά όταν ξεκίνησαν γύρω στο 1962 οι ομάδες Γιωρκάτζη εμείς μαζί με το αδελφό μου ήμασταν εκτός. Αποφάσισα και πήγα στο γιατρό και του είπα ότι θέλουμε και εμείς να ενδιαφερθούμε. Κανόνισαν και μας έβαλαν με άλλα 20 άτομα για να έρχονται να μας εκπαιδεύουν δύο ελλαδίτες αξιωματικοί. Αυτό έγινε μέσα στο 1962 ίσως και αρχές του 1963. Έτσι αρχίζει μια εκπαίδευση σε διάφορα όπλα, σπίτι μου, μαζί με άτομα από διάφορα χωριά της Κλήρου, τον Άγιο Ιωάννη της Μαλούντας και το Αρεδιού. Ήταν ο Αλέξανδρος Βιολάρης, ο Βαγγέλης και άλλοι. Το 1963 συνεχίσαμε τις εκπαιδεύσεις χωρίς να έχουμε σχέση με τις ομάδες του Γιωρκάτζη ούτε όμως και αντιπαραθέσεις. Το καλοκαίρι του 1963 τοποθετήθηκα στο Παλιομέτοχο ως λοχαγός λόχου, από την ίδια την Οργάνωση αλλά το Φθινόπωρο του 1963 τοποθετήθηκε στη θέση μου ο

¹⁶⁵⁸ Κληρίδης, *Η Κατάθεσή μου*, τόμος 1, σελ. 236, πρβλ. και Αζίνας, *50 Χρόνια Σιωπής. Η Ώρα της Αλήθειας*, τόμος Γ', σελ. 952 και σελ. 978.

¹⁶⁵⁹ Ορολογία που χρησιμοποιείται ευρέως για το Βάσο Λυσσαρίδη, λόγω του επαγγέλματός του.

¹⁶⁶⁰ *Πρωϊνά Νέα*, 24 Δεκεμβρίου 1989, συνέντευξη Λάκη Ηλία στο Μιχάλη Κτίστη και συνέντευξη του Λάκη Ηλία στο συγγραφέα στις 23/2/2010.

ανθυπολοχαγός Τοουλιάς Χαράλαμπος και εγώ μαζί με καμιά σαρανταριά άντρες μου μείναμε εκτεθειμένοι.¹⁶⁶¹

Εκτός των όσων ανέφερε ο Δ. Ηλία, η αφήγηση του δασκάλου Αλέξανδρου Βιολάρη είναι πολύ βοηθητική αφού παρέχει επιπρόσθετα στοιχεία για την οργάνωση των «ομάδων Ηλία» :

Το 1962 αρχίζει να γίνεται εκπαίδευση στην περιοχή Κλήρου ομάδων του Γιωρκάτζη χωρίς εμείς να συμμετέχουμε. Ήμουν δάσκαλος στο χωριό Κλήρου. Αποφάσισα και πήγα στο Δώρο Ηλία, γνωστό μου από τον αγώνα και του ανέφερα για την εκπαίδευση. Είχε προηγηθεί στρατολόγηση από κάποιο Κύριλλο από το Τσέρι για τις ομάδες του Γιωρκάτζη και εμείς μείναμε εκτός. Υπήρχαν αρκετές διαφωνίες με διάφορους τομεάρχες μετά τον αγώνα και προφανώς γι' αυτό το λόγο μας άφησε έξω. Έτσι ο Δώρος πήρε πρωτοβουλία, πήγε στο Βάσο Λυσσαρίδη και με την έγκριση του Μακαρίου οργανώσαμε και εμείς εκπαίδευση στο χωριό Ψημολόφου τόπο καταγωγής του Δώρου, στο σπίτι του. Η εκπαίδευση των ομάδων αυτών γινόταν παράλληλα με την εκπαίδευση των ομάδων Γιωρκάτζη. Σε κάποια φάση χωρίς να θυμάμαι πότε ακριβώς, ντυνόμασταν στρατιωτικά και μεταβαίναμε με την ΕΛ.ΔΥ.Κ. και κάναμε βολή όλμων στην περιοχή Λευκονοίκου. Στην Κλήρου ίσως το 70% των ανδρών, 60 με 70 άτομα ανήκαν στις ομάδες των αδελφών Ηλία και το υπόλοιπο στις ομάδες Γιωρκάτζη. Θυμάμαι τότε μας αποκαλούσαν παράνομους. Το Φθινόπωρο του 1963 γίνεται εντατική εκπαίδευση στα κρατητήρια της Κοκκινοτριμιθιάς με τις ομάδες Γιωρκάτζη και τις ομάδες μας στις οποίες συμμετείχα. Σκοπός της εκπαίδευσης η επάνδρωση των χωριών με ηγήτορες έτσι ώστε να είναι έτοιμοι για τυχόν σύγκρουση με τους Τούρκους. Η εκπαίδευση γινόταν για δύο μήνες νύχτα. Από τη Λευκωσία μεταφέρονταν οι εκπαιδευόμενοι με οδηγό τον Παλλάδιο Νικολάου. Υπεύθυνος εκπαίδευσης ήταν ο ταγματάρχης του Κυπριακού Στρατού Φώτης Χρήστος. Στην εκπαίδευση στην Κοκκινοτριμιθιά δεν υπήρχε διάκριση γιωρκατζικών και λυσσαριδικών. Μια νύχτα πήγαμε στο Ελένιο Δημοτικό σχολείο. Εκεί υπήρχε οργάνωση ομάδων. Μετά από αυτό μας έστειλαν να αναλάβουμε το Λόχο Παλιομετόχου. Λοχαγός ήταν ο Δώρος και είχαμε 100 άτομα. Με τα γεγονότα του 1963 πήγαμε στην κλινική του Λυσσαρίδη τον οποίο και γνώρισα για πρώτη φορά.¹⁶⁶²

Γραπτό τεκμήριο που να αναφέρεται σε εμπλοκή του Β. Λυσσαρίδη αναζητήθηκε και δεν εντοπίστηκε από το συγγραφέα. Από τις μαρτυρίες προκύπτει ότι ο Β. Λυσσαρίδης και γνώριζε και φρόντισε για την εκπαίδευση των ομάδων Ηλία, χωρίς όμως τούτο να αποδεικνύει ότι οι ομάδες ήταν «δικές του». Από το 1962 οι ομάδες των αδελφών Ηλία εκπαιδεύονταν όπως και η «Οργάνωση» με τη βοήθεια της ΕΛ.ΔΥ.Κ., αλλά ξεχωριστά, ενώ το Φθινόπωρο του 1963 όταν επιχειρήθηκε μια αναδιάρθρωση στις τάξεις της «Οργάνωσης» υπήρξε και συνεκπαίδευση. Με άλλα λόγια, οι «ομάδες Ηλία» που δεν είχαν κάποια αντιπαλότητα με αυτές της «Οργάνωσης», ούτε όμως και ταύτιση, συνυπήρχαν με την «Οργάνωση», αλλά διατηρούσαν μια «αυτονομία» που έγινε ευρέως πλέον γνωστή όταν με την έναρξη των συγκρούσεων, η κλινική του Β. Λυσσαρίδη

¹⁶⁶¹ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Δώρου Ηλία στις 14/9/2007.

¹⁶⁶² Συνέντευξη στο συγγραφέα του Αλέξανδρου Βιολάρη στις 2/9/2009.

μετατράπηκε σε αρχηγείο της.¹⁶⁶³ Όχι μόνο αυτό, αλλά ήταν ο ίδιος ο Μακάριος σύμφωνα με το Β. Λυσσαρίδη, που έστειλε τις «ομάδες Ηλία» στην κλινική του,¹⁶⁶⁴ οι οποίες στις 23 Δεκεμβρίου 1963, στην παρουσία του Β. Λυσσαρίδη και του διοικητή της ΕΛ.ΔΥ.Κ. Απ. Τζουβελέκη, προμηθεύτηκαν όπλα Μ1 από την ΕΛ.ΔΥ.Κ.,¹⁶⁶⁵ ενώ την ίδια μέρα συνόδευσαν, όπως αναφέρθηκε σε προηγούμενο υποκεφάλαιο, τον Αρχιεπίσκοπο στο επιτελείο της «Οργάνωσης».

Εδώ όμως εγείρεται σειρά ερωτημάτων. Πόσο συμπτωματική ή και περιστασιακή μπορεί να ήταν η εμπλοκή του Β. Λυσσαρίδη όταν με την έναρξη των γεγονότων βρέθηκε ηγήτορας και «πολιτικός προϊστάμενος»¹⁶⁶⁶ των ομάδων ; Μήπως ο Αρχιεπίσκοπος Μακάριος κινδύνευε από κάποιους και χρειάστηκε συνοδεία κατά τη μετάβασή του στο επιτελείο ; Μήπως κινδύνευε από άτακτους Τουρκοκυπρίους και αν συνέβαινε κάτι τέτοιο, γιατί δεν τον συνόδευσαν ομάδες της «Οργάνωσης» ή ακόμη και της Αστυνομίας ; Εμπιστευόταν ο Μακάριος τη συνοδεία ομάδων που δεν γνώριζε ; Υπήρχε περίπτωση ο Αρχιεπίσκοπος να δεχόταν συνοδεία ένοπλων ομάδων σε περίοδο κρίσης και απρόβλεπτων εξελίξεων, χωρίς να γνωρίζει εκ των προτέρων ότι ήταν απόλυτα πιστοί στον ίδιο ; Μήπως ο Αρχιεπίσκοπος ήταν θυμωμένος με τον υπουργό Εσωτερικών λόγω των αψιμαχιών που ήδη άρχισαν, θέλοντας να του δείξει ότι δεν στηριζόταν σε αυτόν αποκλειστικά, ή μήπως τη δεδομένη στιγμή επικράτησε πανικός και πανδαιμόνιο που επέτρεψε πολλές και ανεξέλεγκτες πρωτοβουλίες ; Μήπως από την άλλη, οι «ομάδες Ηλία» εν γνώσει του Αρχιεπισκόπου είχαν ως αόρατο αρχηγό το Β. Λυσσαρίδη και ενεργούσαν ως το αντίπαλο δέος της «Οργάνωσης» ;

Πολλά μπορούν να λεχθούν, εκτιμώ όμως πως το πιθανότερο είναι ότι πριν τις διακοινοτικές ταραχές υπήρξε ένα είδος πολιτικής πατρωνίας/καθοδήγησης των ένοπλων ομάδων από τον Β. Λυσσαρίδη, του οποίου οι σχέσεις με τον υπουργό Εσωτερικών δεν ήταν και οι καλύτερες, σε αντίθεση με τις σχέσεις του με το Μακάριο.¹⁶⁶⁷ Αυτή η πολιτική

---

¹⁶⁶³ Της μετάβασής τους στο ιατρείο προηγήθηκε σύσκεψη στη Λακατάμια υπό το Λάκη Ηλία. Εκεί αποφασίστηκε ότι το επεισόδιο της 21^{ης} Δεκεμβρίου προμήνυε κίνδυνο και γι' αυτό εξοπλίστηκαν και μετέβησαν στο Ελένιο δημοτικό σχολείο στη Λευκωσία, γεγονός που προκάλεσε την αντίδραση του υπουργού Εσωτερικών. Από το Ελένιο ζητήθηκε η βοήθεια του Βάσου Λυσσαρίδη και έτσι η κλινική του με την έναρξη των ταραχών στις 23 Δεκεμβρίου 1963 μετατράπηκε σε «Αρχηγείο». Για τούτο βλ. *Πρωϊνά Νέα*, 24 Δεκεμβρίου 1989, συνέντευξη Λάκη Ηλία στο Μιχάλη Κτίστη, πρβλ. και Αζίνας, *50 Χρόνια Σιωπής. Η Ώρα της Αλήθειας*, τόμος Γ', σελ. 978.

¹⁶⁶⁴ *Ο Φιλελεύθερος*, 3 Οκτωβρίου 2010, συνέντευξη Βάσου Λυσσαρίδη στον Κώστα Βενιζέλο : «...Ο Μακάριος έστειλε στην κλινική μου παλιούς αγωνιστές της Ε.Ο.Κ.Α., γιατί ανέμενε επεισόδια όπως και έγιναν».

¹⁶⁶⁵ *Πρωϊνά Νέα*, 24 Δεκεμβρίου 1989, συνέντευξη Λάκη Ηλία στο Μιχάλη Κτίστη, Αζίνας, *50 Χρόνια Σιωπής. Η Ώρα της Αλήθειας*, τόμος Γ', σελ. 978.

¹⁶⁶⁶ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Βάσου Λυσσαρίδη στις 3/2/2010.

¹⁶⁶⁷ *Η Σημερινή*, «Η Οργάνωση "Ακρίτας" και η Τουρκοανταρσία 1963-64», Μέρος Β', 21 Οκτωβρίου 2008, συνέντευξη Χριστόδουλου Χριστοδούλου στο Λάζαρο Μαύρο : «...δεν σας αποκρύπτω ότι σ' εκείνο το κλίμα, τότε, ο μεν Μακάριος εξέφραζε και τον Σαμψών και τον Λυσσαρίδη, η Οργάνωση όμως δεν τους εξέφραζε».

καθοδήγηση πάντοτε στη γνώση του Μακαρίου εξυπηρετούσε τον Αρχιεπίσκοπο, ο οποίος στο πρόσωπο του γιατρού έβλεπε έναν έμπιστο άνθρωπο ικανό να λειτουργεί ως αντίβαρο στην αυξανόμενη δύναμη του υπουργού Εσωτερικών. Επίσης δεν πρέπει να αποκλείεται και κάποια πολιτική υστεροβουλία εκ μέρους του Β. Λυσσαρίδη έτσι ώστε να αξιοποιήσει πολιτικά τις «ομάδες Ηλία» για δικό του πολιτικό όφελος, με το βοηθό επιτελάρχη της «Οργάνωσης» Χριστόδουλο Χριστοδούλου να αναφέρει ότι ο Μακάριος, όχι μόνο γνώριζε για την ύπαρξη άλλων ομάδων, αλλά εκτιμούσε ότι θα συσπειρώνονταν γύρω απ' αυτόν σε περίπτωση κρίσης, αφού τις θεωρούσε «όλες δικές του».¹⁶⁶⁸

Όπως αναφέρθηκε και στην αρχή του υποκεφαλαίου, η δημιουργία άλλων ομάδων δεν ήταν αρεστή στην «Οργάνωση». Είναι γι' αυτό που σταθερή επιδίωξη του υπουργού Εσωτερικών ήταν να εδραιώσει τη δική του «Οργάνωση», ως τη μόνη που θα μπορούσε να εκπληρώσει τον εθνικό σκοπό επιδιώκοντας τη διάλυσή τους.¹⁶⁶⁹ Κάτι τέτοιο δεν μπορούσε να γίνει μέσω ένοπλης σύγκρουσης, αλλά μέσα από την ισχυροποίηση της «Οργάνωσης» του Π. Γιωρκάτζη που ήταν αρκετά ευφυής για να αποφύγει ένα εμφύλιο σπαραγμό.

Μετά τον αγώνα επικράτησαν οι προσωπικές αντιπαραθέσεις, η ζήλια και ο φόβος της ισχυροποίησης του αντιπάλου στο ελληνοκυπριακό εσωτερικό μέτωπο. Σε μια χρονική περίοδο που ήταν αναγκαία η σύμπνοια και η ομοψυχία, οι αντιπαραθέσεις και οι έριδες είχαν τη ρίζα τους στην απειρία πολιτικής διακυβέρνησης, στην αναζήτηση εκ μέρους πολλών αγωνιστών ανταλλαγμάτων για την προσφορά τους, στην απογοήτευση κάποιων άλλων αλλά και στη σύγκρουση σε αρχηγικό επίπεδο Διγενή-Μακαρίου που δίχασε τους Ελληνοκυπρίους, το ερώτημα του Κώστα Σοφοκλέους : «Πού θα βρει κανείς άκρη για το ποιοι ήταν συνεπέστεροι;»¹⁶⁷⁰ είναι καίριο. Η προσπάθεια επίτευξης του πολυπόθητου εθνικού σκοπού προφανώς τους παρέσυρε όλους και έτσι δημιουργήθηκαν διάφορες ένοπλες ομάδες που αποτελούσαν «κλάσμα της δυνάμεως»¹⁶⁷¹ της «Οργάνωσης», η οποία έχοντας «συντριπτική αριθμητική υπεροχή»¹⁶⁷² προσπάθησε να τις χειραγωγήσει όπως προκύπτει μέσα από πολλές εγκυκλίους της «Οργάνωσης», αλλά και μέσα από Πρακτικό Μηνιαίας Σύσκεψης της 30^{ης} Μαΐου 1963 που αναφέρει σχετικά : «*Η καλύτερα αντιμετώπιση τούτων είναι η ισχυροποίησης της εθνικής ταύτης Οργανώσεως ήτις*

¹⁶⁶⁸ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Χριστόδουλου Χριστοδούλου στις 28/1/2010.

¹⁶⁶⁹ Αλεξανδράκης, Θεοδωρόπουλος, Λαγάκος, *Το Κυπριακό 1950-1974 Μια Ενδοσκοπήση*, σελ. 84.

¹⁶⁷⁰ Σοφοκλέους, *Πάλη για την Ελευθερία Ενδογενείς Αντιπαραθέσεις*, τόμος Β', σελ. 403.

¹⁶⁷¹ Παπαγεωργίου, *Από την Ζυρίχην εις τον Αττίλαν*, τόμος Α', σελ. 193.

¹⁶⁷² Συνέντευξη στο συγγραφέα του Νίκου Κόση στις 8/7/2008.

*ανδρουμένη και κερδίζουσα την εμπιστοσύνη του Λαού θα εκμηδενίση τας προσωπικάς Οργανώσεις».*¹⁶⁷³

Η προσπάθεια χειραγώγησης των ομάδων δεν έφτασε στο σημείο ανοικτής σύγκρουσης ενώ υπό τις περιστάσεις που επικρατούσαν, η προσπάθεια «ελέγχου» των υπόλοιπων ένοπλων ομάδων από την «Οργάνωση» ήταν ένας καλός χειρισμός. Ο Αρχιεπίσκοπος αν ήθελε τη διάλυσή τους θα μπορούσε να καταγγείλει την ύπαρξή τους, ωστόσο μια τέτοια ενέργεια πιθανόν να προκαλούσε ενδοελληνοκυπριακές διαμάχες ή ακόμη να οδηγούσε και σε εμφύλια διαμάχη με απρόβλεπτες συνέπειες, σε μια περίοδο που οι τουρκοκυπριακοί εξοπλισμοί και προετοιμασίες δημιουργούσαν στους Ελληνοκυπρίους εύλογες ανησυχίες. Η επιδιωκόμενη συμπόρευση των άλλων ένοπλων ομάδων με την «Οργάνωση» μέσω του ηγεμονικού ρόλου της τελευταίας επιτεύχθηκε, με εξαίρεση τις αντίθετες προς τους Μακάριο και υπουργό Εσωτερικών ομάδες του Π.Σ.Α.

Ωστόσο, με την έναρξη των διακοινοτικών ταραχών και τις απειλές της Τουρκίας, οι διαφωνίες, οι αντιπαραθέσεις και οι αντιπαλότητες παραμερίστηκαν, χάριν του εθνικού καλού.¹⁶⁷⁴ Άλλωστε, η θυλακοποίηση των Τουρκοκυπρίων, αλλά και οι απειλές της Τουρκίας για εισβολή στην Κύπρο, επέβαλλαν συναίνεση και συνεργασία για την προστασία της Κυπριακής Δημοκρατίας. Με τη δημιουργία της εθελοντικής Εθνικής Φρουράς το Φεβρουάριο του 1964, οι ομάδες Ν. Σαμψών και Β. Λυσσαρίδη, συνεκπαιδεύτηκαν με άνδρες της «Οργάνωσης» υπό μια ενιαία και πιο επαγγελματική στρατιωτική οργανωτική προσπάθεια. Ωστόσο, οι εξαιρέσεις δεν έλειψαν και μερικοί άνδρες των δυο ομάδων και πολλοί του Π.Σ.Α. «παρέμειναν ανένταχτοι».¹⁶⁷⁵

---

¹⁶⁷³ «ΚΑΝΟΝΙΚΗ ΜΗΝΙΑΙΑ ΣΥΣΚΕΨΙΣ ΟΡΓΑΝΩΣΕΩΣ», Πρακτικό Οργάνωσης, 30 Μαΐου 1963, (Αρχείο Νίκου (Ψωμά) Ιωάννου).

¹⁶⁷⁴ Αλεξανδράκης, Θεοδωρόπουλος, Λαγάκος, *Το Κυπριακό 1950-1974 Μια Ενδοσκοπήση*, σελ. 84.

¹⁶⁷⁵ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Γλαύκου Κληρίδη στις 18/1/2008.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

Από την εθελοντική Εθνοφρουρά στην Εθνική Φρουρά.

5.1 Πολιτικές εξελίξεις και στρατιωτικές πρωτοβουλίες των Ελληνοκυπρίων μετά το 1963.

Τις πρώτες πρωινές ώρες της 21^{ης} Δεκεμβρίου 1963,¹⁶⁷⁶ ένας έλεγχος τουρκοκυπριακού οχήματος από Ελληνοκύπριους αστυνομικούς, αποτέλεσε το έναυσμα διακοινοτικών συγκρούσεων που συνεχίστηκαν μέχρι τις 30 του ίδιου μήνα, όταν με τη χάραξη της πράσινης γραμμής προσωρινά διακόπηκαν.¹⁶⁷⁷ Αυτός που σταμάτησε το τουρκοκυπριακό όχημα ήταν ο λοχίας της Αστυνομίας Κύπρου, Αργύρης Θεοφάνους, ο οποίος ανέφερε σχετικά :

Ήμουν περιπολία με πολιτική περιβολή με το αστυνομικό αυτοκίνητο μάρκας Vauxhall Velox με αριθμό εγγραφής AF488. Μαζί μου ήταν ο Αυγουστής Ευσταθίου και ο Ανδρέας Ηλία. Όταν είδα το τουρκικό όχημα να βγαίνει από την Παλαιά Ηλεκτρική και να μπαίνει στην οδό Ερμού, το θεώρησα ύποπτο και το σταμάτησα. Σε αυτό επέβαιναν τρεις Τουρκοκύπριοι και μια γυναίκα, η Τζεμαλιέ. Κατέβηκαν από το αυτοκίνητο και αρνήθηκαν να μας δώσουν ταυτότητα. Ο ένας είπε στον Αυγουστή ότι θα τον κανονίσει μετά το Πάσχα. Η Τζεμαλιέ διέφυγε της προσοχής μας και σε λίγα λεπτά εμφανίστηκε, άξιον απορίας μέχρι και σήμερα πώς, με δεκάδες Τουρκοκύπριους με άγριες διαθέσεις. Καλέσαμε ενισχύσεις και δημιουργήθηκε ένταση. Κάποια στιγμή εμφανίστηκε και ο ανθυπολοχαγός του Κυπριακού Στρατού Ανδρέας Στυλιανίδης (Κύκκος). Ακολούθησε ανταλλαγή πυροβολισμών και έγινε ό,τι έγινε.¹⁶⁷⁸

Ακολούθησε ένταση και πλήθος εξαγριωμένων Τουρκοκυπρίων εμφανίστηκε στους δρόμους της Λευκωσίας. Μέχρι τις 08:30ω της ίδιας ημέρας, όλα τα τουρκοκυπριακά μαγαζιά που βρίσκονταν κοντά στο ελληνοκυπριακό τομέα είχαν κλείσει.¹⁶⁷⁹ Λίγο αργότερα, στις 10:00ω στη διασταύρωση των οδών Κυρήνειας και Τουρκικού Λυκείου, δίπλα από την πλατεία Ατατούρκ, το όχημα του Τριμερούς Στρατηγείου με αριθμό BR 209 στο οποίο επέβαιναν οι οπλίτες του Κυπριακού Στρατού Κώστας Χατζηευτυχίου και Μάρκος Δημητρίου με σκοπό τη θεώρηση της άδειας κυκλοφορίας του, πυροβολήθηκε

¹⁶⁷⁶ Παπαγεωργίου, *Από την Ζυρίχην εις τον Ατίλαν*, τόμος Α', σελ. 229, πρβλ. Soulioti, *Fettered Independence Cyprus 1878-1964, The Narrative*, σελ. 335.

¹⁶⁷⁷ Soulioti, *Fettered Independence Cyprus 1878-1964, The Narrative*, σελ. 371, βλ. σχετικά με το συμβάν και τα όσα αναφέρει στο βιβλίο του ο Αυγουστής Ευσταθίου, (επιμ. Ανδρέας Μακρίδης), *Ο Ματρώζος της ΕΟΚΑ και της Κύπρου*, εκδ. Επιφανίου, Λευκωσία 2012, σσ. 214-218.

¹⁶⁷⁸ Συνέντευξη του Αργύρη Θεοφάνους στο συγγραφέα στις 19/4/2008 και στην Τόνια Μανιατέα, *Απογευματινή*, 30 Δεκεμβρίου 2002, πρβλ. και Ανακοίνωση του Γραφείου Τύπου και Πληροφοριών : Ανακοινωθέν αρ. 5, 21^{ης} Δεκεμβρίου 1963, βλ. επίσης τα όσα αναφέρει ο Αργύρης Θεοφάνους στο Πανίκος Χατζηλοΐζου, *37 Μερώνικτα στα Μπουντρούμια του Σεράγιου*, Λευκωσία 2009, σσ. 18-22.

¹⁶⁷⁹ T.N.A. (U.K.), DEFE 25/19, Reinforcement of Cyprus August 1962-December 1963, Commander British Forces Joint Intelligence Group (Cyprus) to the M.O.D., 21 December 1963.

ανεπιτυχώς από τον Unsal Shener, ανθυπολοχαγό του Κυπριακού Στρατού.¹⁶⁸⁰ Μέχρι το μεσημέρι της 21^{ης} Δεκεμβρίου 1963 ο υπαρχηγός του Κυπριακού Στρατού Η. Tanyuar, αποχώρησε από το Στρατηγείο «*επιβαίνων του υπ' αριθ. ΒΗ139 όπερ είχε διατεθεί εις τούτον προς εξυπηρέτησιν του καθ' όσον ούτος ετύγχανεν Υποδιοικητής του Στρατηγείου*»,¹⁶⁸¹ ενώ ως το βράδυ της ίδιας ημέρας όλοι οι Τουρκοκύπριοι αξιωματικοί, υπαξιωματικοί και οπλίτες, μαζί με τους Τούρκους αξιωματικούς εγκατέλειψαν το Τριμερές Στρατηγείο.¹⁶⁸² Το ίδιο συνέβη και στο Β.Μ.Η. όπου επικράτησε ένταση, αλλά εντός του στρατοπέδου δεν σημειώθηκαν οποιαδήποτε επεισόδια. Πλείστοι Ελληνοκύπριοι και Τουρκοκύπριοι δεν παρουσιάστηκαν στο στρατόπεδο, με τον εν υπηρεσία ανθυπολοχαγό Νίκο Ευαγγέλου τη νύχτα της 21^{ης} Δεκεμβρίου 1963, να θυμάται σχετικά : «*Όταν έγινε ό,τι έγινε στον Τακτακά ανησυχήσαμε. Ξημέρωσε και είδαμε αρκετούς Τουρκοκύπριους συναδέλφους να εγκαταλείπουν το Στρατόπεδο. Την επόμενη ήταν Κυριακή και οι αξιωματικοί δεν θα έρχονταν ούτως ή άλλως για υπηρεσία. Δευτέρα και αφού άρχισαν από το βράδυ γενικευμένα επεισόδια όλοι οι συνάδελφοί μας πήγαν στη βόρεια Λευκωσία*». ¹⁶⁸³ Η έναρξη των γεγονότων διαχώρισε τους άνδρες του Κυπριακού Στρατού και αποτέλεσε και την τυπική διάλυσή του, όπως άλλωστε ανέφερε σε απαντητική επιστολή του Μ. Παντελίδη προς το Διοικητή του Τριμερούς Στρατηγείου Γ. Περίδη. Ο τελευταίος κάλεσε σε επίδειξη αυτοσυγκράτησης και διατήρησης του πνεύματος των συμφωνιών «*spirit and letter of the Agreements*», με το Μ. Παντελίδη να απαντά ότι από τη στιγμή που τα τουρκικά μέλη εγκατέλειψαν τις θέσεις τους «*deserted their posts*», ο Κυπριακός Στρατός δεχόταν εντολές μόνο από τον Αρχιεπίσκοπο Μακάριο.¹⁶⁸⁴ Αφού, λοιπόν, οι Τουρκοκύπριοι απεχώρησαν και στελέχωσαν με τη βοήθεια της ΤΟΥΡ.ΔΥ.Κ.¹⁶⁸⁵ τις δικές τους ένοπλες ομάδες, οι Ελληνοκύπριοι του Κυπριακού Στρατού, στη δράση των οποίων επικεντρώνεται η έρευνα, ενταγμένοι στην «Οργάνωση» συνεργάστηκαν με τις αστυνομικές δυνάμεις¹⁶⁸⁶ και

¹⁶⁸⁰ Κ.Α.Κ., Α.Υ.ΕΞ.ΚΥ., FA1/1999, Αναφορά διοικητή Τριμερούς Στρατηγείου Γεώργιου Περίδη προς Υπουργείον Αμύνης-Επιτροπήν Αναπληρωτών Υπουργών, ΕΛ.ΔΥ.Κ.-ΤΟΥΡ.ΔΥ.Κ., Θέμα : Ασφάλεια, Φ1016/17/5527, 23 Δεκεμβρίου 1963, ώρα 10.00.

¹⁶⁸¹ Κ.Α.Κ., Α.Υ.ΕΞ.ΚΥ., FA1/1999, Τριμερές Στρατηγείο προς Υπουργείον Εξωτερικών Κυπριακής Δημοκρατίας, 2 Ιανουαρίου 1964.

¹⁶⁸² Κ.Α.Κ., Α.Υ.ΕΞ.ΚΥ., FA1/1999, Σημείωμα ταξίαρχου Γεώργιου Περίδη προς Υπουργείον Εξωτερικών Κύπρου σχετικά με τη δραστηριότητα της ΤΟΥΡ.ΔΥ.Κ., 24 Απριλίου 1964 : «*Την 24.1.1963, καθ' ήν ανεφέρθη εγκατάλειψις Στρατηγείου από 21^{ης} των Τούρκων και Τ/Κ Αζ/κών της δυνάμεώς του και προκλητική ένοπλος ενέργεια κατά του Στρατηγείου*».

¹⁶⁸³ Συνέντευξη στο συγγραφέα του συνταγματάρχη ε.α. Νίκου Ευαγγέλου στις 23/8/2012.

¹⁶⁸⁴ Κ.Α.Κ., Α.Υ.ΕΞ.ΚΥ., FA1/2022, Υπουργείο Εξωτερικών-Army of the Republic of Cyprus, επιστολή Μ. Παντελίδη προς Γεώργιο Περίδη, 25 Δεκεμβρίου 1963.

¹⁶⁸⁵ Salih, *The Impact of Diverse Nationalism on a State*, University of Alabama 1978, σελ. 32.

¹⁶⁸⁶ «ΕΚΘΕΣΙΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΣ ΟΜΟΡΦΙΤΑΣ», υπολοχαγού Κυπριακού Στρατού Πέτρου Χατζηαντωνίου προς Αρχηγείον Κυπριακού Στρατού, χ.χ., (Αρχειο αντιστράτηγου ε.α. Πέτρου Χατζηαντωνίου), πρβλ. Τ.Ν.Α. (U.K.), DEFE 25/19, Reinforcement of Cyprus August 1962-December 1963, Commander British Forces Joint Intelligence Group (Cyprus) to the M.O.D., 23 December 1963 : «*Members of the Cyprus Army*

στελέχωσαν λόχους εθελοντών σχεδόν σε όλη την Κύπρο.¹⁶⁸⁷ Έτσι επήλθε και ο «de facto» διαχωρισμός του Κυπριακού Στρατού.¹⁶⁸⁸

Πιο συγκεκριμένα στην πρωτεύουσα Λευκωσία, επίκεντρο των συγκρούσεων, τέθηκε σε επιφυλακή το Τάγμα Εφεδρείας Αρχηγείου Λευκωσίας με διοικητή το λοχαγό Χρήστο Φώτη και τους ανθυπολοχαγούς του Κυπριακού Στρατού Γεώργιο Χατζηδαμιανού, Ερμή Χριστοδούλου, Ευάγγελο Παναγιώτου, Ντίνο Λοΐζου, Σωτήρη Οικονομίδη, Νίκο Κωνσταντίνου, Ρηγίνο Σαμαρά, Ανδρέα Πασιαρδή.¹⁶⁸⁹ Σε επιφυλακή τέθηκε και το Τάγμα Εφεδρείας Υπαρχηγείου, με διοικητή το λοχαγό Τάσο Μάρκου και τους ανθυπολοχαγούς του Κυπριακού Στρατού, Χαράλαμπο Λόττα, Σάββα Σιέλη, Κώστα Κυνηγό, Νίκο Παστελλόπουλο, Χριστάκη Μασωνίδα, αλλά και οι 5 Λόχοι Αμύνης της Διοίκησης Πόλεως Λευκωσίας, δύο εκ των οποίων είχαν ως διοικητές τους ανθυπολοχαγούς του Κυπριακού Στρατού Νίκο Βαρναβίδη (101^{ος}) και Θάσο Πετρίδη (102^{ος}).

Στις 11:00ω της 21^{ης} Δεκεμβρίου 1963, το Υπουργικό Συμβούλιο συνεδρίασε. Αφού μελέτησε την κατάσταση εξέδωσε ραδιοφωνικό ανακοινωθέν στις 13:30ω, σύμφωνα με το οποίο κλήθηκαν και οι δυο κοινότητες να επιδείξουν αυτοσυγκράτηση, έτσι ώστε οι άνθρωποι να επιστρέψουν κανονικά στις δουλειές τους.¹⁶⁹⁰ Αυτή ήταν και η τελευταία συνεδρίαση του δικοινοτικού Υπουργικού Συμβουλίου, αφού λίγες μέρες μετά, όταν οι συγκρούσεις ξανάρχισαν, οι Τουρκοκύπριοι υπουργοί αποχώρησαν. Νωρίς το απόγευμα της 22^{ας} Δεκεμβρίου έγινε η κηδεία των θυμάτων της προηγούμενης ημέρας. Αν και υπήρξε έντονος αναβρασμός και ενίσχυση των θέσεων στη γραμμή αντιπαράθεσης μεταξύ των Τουρκοκυπρίων και Ελληνοκυπρίων, δεν υπήρξε οποιοδήποτε επεισόδιο. Ωστόσο, αργά το απόγευμα σημειώθηκε ανταλλαγή πυροβολισμών.¹⁶⁹¹ Είναι ιδιαίτερα δύσκολο να ειπωθεί ποιος άρχισε πρώτος, αφού οι δυο πλευρές αλληλοκατηγορούνται γι' αυτό¹⁶⁹² και σωστά παρατηρεί η Στ. Σουλιώτη ότι οι συγκρούσεις έγιναν μεταξύ δύο μη πειθαρχημένων κοινοτικών στρατών που στελεχώνονταν και από ακραία και ανεξέλεγκτα άτομα.¹⁶⁹³

---

have reverted to their communal affiliations. The Greek Cypriot element has been armed and is acting in conjunction with armed Greek Cypriot Police and organized underground groups».

¹⁶⁸⁷ Ο ανθυπολοχαγός Ανδρέας Παπαπέτρου πήγε στην Αθηνών, ο λοχαγός Κυριάκος Κωνσταντίνου και ο ανθυπολοχαγός Χρήστος Μιτσιδής στην Αμμόχωστο, ο ανθυπολοχαγός Ανδρέας Τασουρής στη Φιλιά, βλ. σχετικά Μιτσιδής, *Δια πυρός και σιδήρου*, σελ. 126, επίσης συνέντευξη στο συγγραφέα του ταξίαρχου ε.α Ανδρέα Τασουρή στις 19/10/2009.

¹⁶⁸⁸ Salih, *An Analysis of Cypriot Political Discord*, σελ. 96.

¹⁶⁸⁹ Συνεντεύξεις στο συγγραφέα του αντιστράτηγου ε.α. Χαράλαμπου Λόττα στις 27/8/2007, του υποστράτηγου ε.α. Παναγιώτη Αθανασιάδη στις 17/12/2007, και των ταξίαρχων ε.α. Γεώργιου Χατζηδαμιανού στις 10/7/2008, Ευάγγελου Παναγιώτου στις 9/7/2008, Ανδρέα Πασιαρδή στις 27/1/2009.

¹⁶⁹⁰ Soulioti, *Fettered Independence Cyprus 1878-1964, The Narrative*, σελ. 340.

¹⁶⁹¹ *Ελευθερία*, 23 Δεκεμβρίου 1963.

¹⁶⁹² Stephens, *Cyprus: A Place of Arms*, σελ. 183.

¹⁶⁹³ Soulioti, *Fettered Independence Cyprus 1878-1964, The Narrative*, σελ. 341. Για το σύνολο των θυμάτων της ελληνοκυπριακής κοινότητας από τα γεγονότα της 21^{ης} Δεκεμβρίου 1963 μέχρι τις μάχες στην Τηλλυρία τον Αύγουστο του 1964, βλ. *Κατάλογος των Πεσόντων και Σφαγιασθέντων εις τον Αγώνα κατά της Τουρκικής Ανταρσίας*, εκδ. Μουσείου Αγώνος, Αρ. 3, Λευκωσία 1965.

Η σύγκρουση μεταξύ των ανδρών του Κυπριακού Στρατού έγινε τις βραδινές ώρες της 22^{ας} Δεκεμβρίου στο Τριμερές Στρατηγείο. Τουρκοκύπριοι άνδρες του Κυπριακού Στρατού οχυρώθηκαν στην αντιπροεδρική κατοικία, παρά το Τριμερές Στρατηγείο, και προσπάθησαν να καταλάβουν το Στρατηγείο και το Αρχηγείο του Κυπριακού Στρατού με την αναφορά του διοικητή του Τριμερούς Στρατηγείου να είναι κατατοπιστική : «την 22.30 ώραν Κυριακής 22 τρεχ. Φρουρά Τ/Κ αντιπροεδρικών Γραφείων ήνοιξε πυρ δια 2 αυτομάτων προς Στρατόπεδον ΤΡΙΜΕΡΟΥΣ-Κ.Σ.(.) Μετ' ολίγον έτερον αυτόματον έβαλλεν ομοίως κατά ΤΡΙΜΕΡΟΥΣ, πυρά δε επεξετάθησαν εκ της Φρουράς Τ/Κ εκδηλωθέντων τελικώς 3-4 αυτομάτων τυφεκίων, εις α ανταπάντησεν δια τυφεκίου ο Ε/Κ σκοπός και έτερος Ε/Κ στρατιώτης».¹⁶⁹⁴ Ακολούθησε ανταλλαγή πυροβολισμών. Επικεφαλής των Ελληνοκυπρίων τέθηκε ο λοχαγός του Λόχου Στρατηγείου, Παντελάκης Πανταζής, μαζί με οπλίτες, τον αξιωματικό υπηρεσίας ανθυπολοχαγό Κυριάκο Χαννίδη και τον αρχιφύλακα Φρουράς, δεκανέα Χαράλαμπο Φακούρα. Το πρωί της επόμενης ημέρας στο Τριμερές Στρατηγείο έφθασαν με ελαφρύ οπλισμό από την Προεδρική Φρουρά οι ανθυπολοχαγοί Νικόλαος Ζένιος, Μιχάλης Ανδρέου, Κώστας Βύρωνος και Γιώργος Μαυρουδής.¹⁶⁹⁵ Ταυτόχρονα κατέφθασε με τρία Μ3 ο ίδιος ο στρατηγός Μ. Παντελίδης, τον οποίο έφερε στο Στρατηγείο από το σπίτι του ο οδηγός του δεκανέας Ανδρέας Αμαξάρης.¹⁶⁹⁶ Στις 7 και 12 το πρωί Τουρκοκύπριοι άνδρες του Κυπριακού Στρατού που ήταν οχυρωμένοι στην αντιπροεδρική κατοικία άρχισαν «σφοδρά πυρά 4-5 αυτομάτων» εναντίον του Τριμερούς Στρατηγείου. Ακολούθησε ανταλλαγή πυροβολισμών και «τη επεμβάσει του Αρχηγού Κ.Σ. αυτοπροσώπως»,¹⁶⁹⁷ οι Τουρκοκύπριοι απωθήθηκαν και η αντιπροεδρική κατοικία καταλήφθηκε.¹⁶⁹⁸

Στις 23 Δεκεμβρίου ο πρόεδρος και ο αντιπρόεδρος έκαναν εκκλήσεις προς τους αντιμαχομένους να δείξουν αυτοσυγκράτηση και το απόγευμα της ίδιας ημέρας μετά από συνάντηση που είχαν στην Πύλη Πάφου εξέδωσαν κοινό ανακοινωθέν καλώντας τις δύο κοινότητες σε τερματισμό των εχθροπραξιών.¹⁶⁹⁹ Ωστόσο, νέες συγκρούσεις άρχισαν στα

¹⁶⁹⁴ Κ.Α.Κ., Α.Υ.ΕΞ.ΚΥ., FA1/1999, Αναφορά διοικητή Τριμερούς Στρατηγείου Γεώργιου Περίδη προς Υπουργείον Αμύνης-Επιτροπήν Αναπληρωτών Υπουργών, ΕΛ.ΔΥ.Κ.-ΤΟΥΡ.ΔΥ.Κ., Θέμα : Ασφάλεια, Φ1016/17/5527, 23 Δεκεμβρίου 1963, ώρα 10.00.

¹⁶⁹⁵ Συνεντεύξεις στο συγγραφέα του αντιστράτηγου ε.α. Γεώργιου Μαυρουδή στις 8/8/2008 και του ταξίαρχου ε.α. Χαράλαμπου Φακούρα στις 23/1/2008.

¹⁶⁹⁶ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Κυριάκου Στίγγα στις 10/8/2012 : «Όταν άρχισαν τα γεγονότα ο Ανδρέας Αμαξάρης, οδηγός του στρατηγού Παντελίδη πήγε να τον φέρει. Μαζί του πήγα εγώ και ο άλλος στρατιώτης ο Πελοπίδας Χριστοδούλου. Ο Παντελίδης βγήκε με το σάβρακο και αφού ντύθηκε έφερε μαζί του και 3 Μ3».

¹⁶⁹⁷ Κ.Α.Κ., Α.Υ.ΕΞ.ΚΥ., FA1/1999, Αναφορά διοικητή Τριμερούς Στρατηγείου Γεώργιου Περίδη προς Υπουργείον Αμύνης-Επιτροπήν Αναπληρωτών Υπουργών, ΕΛ.ΔΥ.Κ.-ΤΟΥΡ.ΔΥ.Κ., Θέμα : Ασφάλεια, Φ1016/17/5527, 23 Δεκεμβρίου 1963, ώρα 10.00.

¹⁶⁹⁸ Ο Αγών, «Η αλήθεια γύρω από τα γεγονότα», 29 Δεκεμβρίου 1964 πρβλ. και Πανταζής, *Το οδοιπορικό μιας μοιρασμένης πατρίδας*, σελ. 29.

¹⁶⁹⁹ Soulioti, *Fettered Independence Cyprus 1878-1964, The Narrative*, σελ. 345, Stephens, *Cyprus : A Place of Arms*, σσ. 182-184.

βόρεια προάστια της Λευκωσίας¹⁷⁰⁰ και στις 17:00ω ο αρχηγός της Αστυνομίας Κύπρου σε συνομιλία με τη βρετανική Υπάτη Αρμοστεία χαρακτήρισε την κατάσταση εκτός ελέγχου.¹⁷⁰¹ Μέχρι το βράδυ οι συγκρούσεις εξαπλώθηκαν και στην πόλη της Λάρνακας,¹⁷⁰² όπου ο ανθυπολοχαγός του Κυπριακού Στρατού Μάριος Σταυρίδης, πλαισιούμενος από τους συναδέλφους του Νίκο Νικολέττη, Ορθόδοξο Γεωργιάδη, Ανδρέα Παμπόρη αλλά και άλλων ηγήθηκε προσπάθειας αντιμετώπισης των αψιμαχιών μεταξύ Ελληνοκυπρίων και Τουρκοκυπρίων που έγιναν στις δυο τουρκοκυπριακές¹⁷⁰³ συνοικίες της πόλης,¹⁷⁰⁴ ενώ την ίδια μέρα ξέσπασαν μεμονωμένα επεισόδια στο χωριό Μαθιάτης, όταν Ελληνοκύπριοι με επικεφαλής τον ανθυπολοχαγό του Κυπριακού Στρατού Ευτύχιο Σαλάτα συγκρούστηκαν με Τουρκοκυπρίους του χωριού.¹⁷⁰⁵

Στο επίκεντρο των συγκρούσεων, στα βόρεια προάστια της Λευκωσίας και πιο συγκεκριμένα στην περιοχή της Ομορφίτας,¹⁷⁰⁶ τουρκοκυπριακές δυνάμεις στις 23 Δεκεμβρίου 1963, άρχισαν να βάζουν κατά της ολιγάριθμης ελληνοκυπριακής συνοικίας. Περικυκλωμένος στην περιοχή Ομορφίτας μεταξύ Νεάπολης και Καϊμακλίου, βρισκόταν μαζί με άλλους Ελληνοκύπριους πολίτες ο ανθυπολοχαγός του Κυπριακού Στρατού Γεώργιος Ολυμπίου και αφηγήθηκε σχετικά : *«Είχα εντολή από το Γιωρκάτζη, δηλαδή την Οργάνωση, να προστατεύσω τους Ελληνοκυπρίους της Ομορφίτας, έτσι οχυρώθηκα στην περιοχή όπου και διέμενα, ένα μήνα πριν τα γεγονότα. Οι Τουρκοκύπριοι μας έβαλλαν από παντού με καταιγιστικά πυρά. Ήμασταν ουσιαστικά περικυκλωμένοι, τα πολεμοφόδια ελάχιστα αλλά η αντοχή μας μεγάλη. Έδωσα εντολή να κτυπάμε μόνο στην απόλυτη ανάγκη. Ευτυχώς διατήρησα επικοινωνία μέσω τηλεφώνου με το αρχηγείο της Οργάνωσης και με την επίθεση του Σαμμών τη μέρα των Χριστουγέννων απεγκλωβιστήκαμε».*¹⁷⁰⁷

Τις πρώτες πρωινές ώρες της 24^{ης} Δεκεμβρίου, μπροστά στο ενδεχόμενο γενίκευσης των συγκρούσεων, ο Μακάριος έστειλε τον πρόεδρο της Βουλής Γλ. Κληρίδη να δει το Βρετανό ύπατο αρμοστή Sir Arthur Clark και τον αμερικανό πρέσβη Frazer Wilkins με

¹⁷⁰⁰ T.N.A. (U.K.), DEFE 25/19, Reinforcement of Cyprus August 1962-December 1963, Commander British Forces Joint Intelligence Group (Cyprus) to the M.O.D., 23 December 1963.

¹⁷⁰¹ T.N.A. (U.K.), FO 371/168979, Nicosia High Commission to Commonwealth Relations Office no. 10312, 23 Δεκεμβρίου 1963.

¹⁷⁰² Stephens, *Cyprus : A Place of Arms*, σελ. 183.

¹⁷⁰³ Στο παραλιακό μέτωπο δυτικά του μεσαιωνικού κάστρου ήταν η τουρκοκυπριακή παραλιακή συνοικία της Σκάλας. Βορειοανατολικά της Μητρόπολης Κιτίου που βρίσκεται επί της οδού Μητροπόλεως, ήταν η τουρκοκυπριακή συνοικία της Λάρνακας.

¹⁷⁰⁴ Συνεντεύξεις στο συγγραφέα των λοχαγών ε.α. Μάριου Σταυρίδη στις 11/1/2008 και Νίκου Νικολέττη στις 22/7/2009.

¹⁷⁰⁵ Συνέντευξη στο συγγραφέα του ταξίαρχου ε.α. Ευτύχιου Σαλάτα στις 8/10/2007.

¹⁷⁰⁶ Λάμπρου, *Ιστορία του Κυπριακού τα χρόνια μετά την Ανεξαρτησία 1960-2004*, σελ. 109. Σύμφωνα με την απογραφή του 1960 οι Έλληνες κάτοικοι της Ομορφίτας ήταν 1.133, ενώ οι Τούρκοι 6.350, βλ. σχετικά Republic of Cyprus, *Census of Population and Agriculture 1960*, Nicosia 1962, σελ. 9.

¹⁷⁰⁷ Συνέντευξη στο συγγραφέα του συνταγματάρχη ε.α. Γεώργιου Ολυμπίου στις 19/5/2009 και 18/8/2008, συνέντευξη στο συγγραφέα του Ανδρέα Γιασουμή στις 21/6/2011 και συνέντευξη στο συγγραφέα του Αντωνάκη Μιχαήλ στις 21/6/2011.

σκοπό την οργάνωση μιας διαμεσολαβητικής συνάντησης με τον δρ F. Kutchuk. Η συνάντηση έγινε το απόγευμα της ίδιας ημέρας και οι δυο ηγέτες συμφώνησαν όπως : (1) οι δύο πλευρές διατάξουν κατάπαυση πυρός που θα ίσχυε από τα μεσάνυκτα της ίδιας ημέρας (24 Δεκεμβρίου), (2) οι Γλ. Κληρίδης και Ο. Ορεκ αφού συναντηθούν στις 16:00ω της 24^{ης} Δεκεμβρίου, α) επισκεφθούν από κοινού όλα τα φυλάκια των δύο πλευρών, β) βεβαιωθούν ότι όλοι οι ένοπλοι είχαν αποσυρθεί, γ) τοποθετήσουν σε κάθε ελληνοκυπριακό και τουρκοκυπριακό φυλάκιο δύο ένοπλους αστυνομικούς, έναν Ελληνοκύπριο και έναν Τουρκοκύπριο ως συμβούλους για «την διατήρησιν της καταπαύσεως του πυρός και την αποκατάστασιν της ομαλότητος».¹⁷⁰⁸

Το απόγευμα και ενώ ο Γλ. Κληρίδης περίμενε, ειδοποιήθηκε μέσω των δυο πρεσβευτών ότι ο Ο. Ορεκ δεν θα τον συναντούσε και ότι η συμφωνία που έγινε δεν θα προχωρούσε. Εν τω μεταξύ, επεισόδια σημειώθηκαν στο χωριό Σκυλλούρα και στην πόλη της Κερύνειας. Μετά απ' αυτή την εξέλιξη οι διακοινοτικές συγκρούσεις επεκτάθηκαν και η συμπλοκή ήταν αναπόφευκτη με σποραδικά πυρά να ακούγονται και πάλι στη Λευκωσία.¹⁷⁰⁹ Τότε, ακριβώς, ο Μακάριος επισκέφθηκε το επιτελείο της «Οργάνωσης» πίσω από το Προεδρικό Μέγαρο. Σύμφωνα με το Ν. Κόση : «Ο Μακάριος ήταν πολύ ανήσυχος, ταραγμένος θα έλεγα. Του προσφέραμε καρέκλα, κάθησε και είπε με τρόπο γεμάτο αγωνία. "Δεν υπάρχει τρόπος να αποφευχθή αυτό το κακό;". Του είπα Μακαριώτατε, από πλευράς δικής μας ίσως υπάρχει, αλλά από πλευράς Τούρκων; Τότε μας είπε : "Κάντε ό,τι είναι δυνατόν να αποφευχθή το κακό". Ήταν πραγματικά μια στιγμή που είδα το Μακάριο να είναι τόσο διαφορετικός από άλλες στιγμές, χωρίς το χιούμορ και την αυτοκυριαρχία του, ήταν συγκλονισμένος».¹⁷¹⁰ Ο πρόεδρος Μακάριος πιεζόταν να δώσει εντολή διανομής αποθηκευμένων όπλων ώστε να αξιοποιηθεί πλήρως όλη η δύναμη που είχε κινητοποιηθεί, αλλά φοβόταν ότι η ελληνοκυπριακή πλευρά θα εξαπέλυε μείζονα επίθεση με αποτέλεσμα να υπάρχουν πολλά θύματα.¹⁷¹¹ Σύμφωνα με το Γλ. Κληρίδη, ο Αρχιεπίσκοπος «έδωσε την άδεια να διανεμηθούν τα όπλα μετά από την υπόσχεση του Γιωρκάτζη ότι θα χρησιμοποιούνταν μόνο για να κρατηθούν οι αμυντικές γραμμές. Ο οπλισμός ο οποίος εδόθη, ήταν μέσα σε γράσα και όλη τη νύχτα, μέσα σ' ένα σπίτι πίσω από το Προεδρικό Μέγαρο γεμίσαμε νταμάνια με πετρέλαιο και καθαρίζαμε τα όπλα για να μπορούμε να τα χρησιμοποιήσουμε».¹⁷¹² Με αυτά τα δεδομένα το επιτελείο «απεφάσισεν ότι επεβάλλετο

¹⁷⁰⁸ Γραφείο Τύπου και Πληροφοριών, Ανακοινωθέν αρ. 5, 24^{ης} Δεκεμβρίου, πρβλ. και Κληρίδης, *Η Κατάθεσή μου*, τόμος 1, σελ. 242.

¹⁷⁰⁹ Patrick, *Political Geography and the Cyprus Conflict 1963-1971*, σσ. 49-50.

¹⁷¹⁰ *Τα Νέα*, 6 Σεπτεμβρίου 1978, πρβλ. και Παπαγεωργίου, *Από την ΕΟΚΑ στην ΕΟΚΑ Β' Αναμνήσεις και αποτιμήσεις*, τόμος 1, σελ. 219 και συνέντευξη στο συγγραφέα του Νίκου Κόση στις 6/9/2007.

¹⁷¹¹ Κληρίδης, *Η Κατάθεσή μου*, τόμος 1, σελ. 241.

¹⁷¹² Συνέντευξη στο συγγραφέα του Γλαύκου Κληρίδη στις 18/1/2008 και συνέντευξη στο συγγραφέα του Νίκου Κόση στις 2/4/2009 : «Ο Αρχιεπίσκοπος μας έδωσε την άδεια να χρησιμοποιήσουμε αποθηκευμένο

εκκαθαριστική επιχείρησης μείζονος εκτάσεως εις την Λευκωσίαν και συγκεκριμένως εις τα βόρεια προάστια». ¹⁷¹³ Στόχος της επιχείρησης ήταν ο αποπλισμός των τουρκοκυπριακών δυνάμεων και ο εξαναγκασμός τους να εισέλθουν εντός των βόρειων τειχών της παλιάς Λευκωσίας. ¹⁷¹⁴

Την αποστολή είχε αναλάβει ο διοικητής του Τάγματος Εφεδρείας Υπαρχηγείου λοχαγός Τάσος Μάρκου. Είχε στις διαταγές του τους ανθυπολοχαγούς του Κυπριακού Στρατού Σάββα Σιέλη (διοικητή του 8^{ου} λόχου εθελοντών) και Νίκο Παστελλόπουλο (διοικητή του 6^{ου} λόχου εθελοντών) και τη νύχτα της 24^{ης} Δεκεμβρίου, απώθησε τους Τουρκοκυπρίους που βρίσκονταν στην περιοχή του Nicosia Club, βορειοδυτικά της Λευκωσίας. Σκοπός του ήταν να συνενώσει με κυκλική κίνηση τη Νεάπολη με τον Τράχωνα όπου βρίσκονταν άνδρες του 104^{ου} λόχου Αμύνης με επικεφαλής τον αστυνομικό Σοφοκλή Σοφοκλέους και διμοιρίτη τον ανθυπολοχαγό του Κυπριακού Στρατού Χαρίτωνα Κόκκινο. ¹⁷¹⁵ Στην όλη προσπάθεια είχε συμμετοχή και διμοιρία του 7^{ου} λόχου εθελοντών του Τάγματος Εφεδρείας Υπαρχηγείου με τους ανθυπολοχαγούς του Κυπριακού Στρατού Γεώργιο Μαυρουδή και Μιχαλάκη Ανδρέου. Ακόμη ο ανθυπολοχαγός Χαράλαμπος Λόττας κατόπιν οδηγιών του Πολύκαρπου Γιωρκάτζη, κατευθύνθηκε με το 4^ο λόχο εθελοντών στην περιοχή του Αγίου Κασσιανού-Τακτακαλά και ενίσχυσε τους εκεί Ελληνοκυπρίους. ¹⁷¹⁶ Ταυτόχρονα στις περιοχές βορειοανατολικά της Λευκωσίας (Παλλουριώτισσα-Καϊμακλί) άρχισε η προσπάθεια απώθησης των Τουρκοκυπρίων, με τον τότε δεκανέα του Κυπριακού Στρατού Ιάκωβο Συμεωνίδη να θυμάται σχετικά :

Παρέλαβα ένα διθέσιο τεθωρακισμένο βρετανικό όχημα τύπου Scout και μαζί με το λοχία της Αστυνομίας Ανδρέα Αυξέντη και υπό τη διοίκηση του ανθυπολοχαγού Χρίστου Μασωνίδη πήγαμε στην περιοχή Τσαγκλαγιάν πλησίον της Πύλης Κερύνειας. Είχαμε αρχίσει την επίθεση δεχόμενοι αρκετούς πυροβολισμούς όταν και τραυματίστηκε ο ανθυπολοχαγός Μασωνίδης. Προς ενίσχυσή μας ήλθαν οι Ευστάθιος Όξυνος, Χαράλαμπος Χαραλαμπίδης και

οπλισμό», πρβλ. *Ο Αγών*, 31 Δεκεμβρίου 1964, επιστολή του γενικού αποθηκάρη του Αρχηγείου Αστυνομίας Κύπρου Φυλακτή Αριστοκλέους, σύμφωνα με την οποία μόλις άρχισαν τα γεγονότα, με εντολή του Αρχηγού Αστυνομίας και την έγκριση του Πολύκαρπου Γιωρκάτζη, δόθηκαν όπλα στους μαχητές της *Οργάνωσης* από τις κεντρικές αποθήκες του Αρχηγείου Αστυνομίας και Κληρίδης, *Η Κατάθεσή μου*, τόμος 1, σελ. 242.

¹⁷¹³ Παπαγεωργίου, *Από την Ζυρίχην εις τον Αττίλαν*, τόμος Α', σελ. 236.

¹⁷¹⁴ T.N.A. (U.K.), DEFE 25/19, Reinforcement of Cyprus August 1962-December 1963, Commander British Forces Joint Intelligence Group (Cyprus) to the M.O.D., 23 December 1963 : «*The Greek Cypriot forces appear to be carrying out to drive to eliminate all Turkish resistance in Turkish areas outside the Old City and to drive them inside. Presumably ultimate aim is to confine all Turkish Cypriots inside Old City with intention of disarming them*». Για το σχεδιασμό αντιμετώπισης των Τουρκοκυπρίων, βλ. *Η Σημερινή*, «Η Οργάνωση "Ακρίτας" και η Τουρκοανταρσία 1963-64», Μέρος Α', 20 Οκτωβρίου 2008 και 21 Οκτωβρίου Μέρος Β', συνέντευξη Χριστόδουλου Χριστοδούλου στο Λάζαρο Μαύρο.

¹⁷¹⁵ *Ο Αγών*, «Η αλήθεια γύρω από τα γεγονότα» 3 Ιανουαρίου 1964, Μυρτιώτη, *Υποστράτηγος ΤΑΣΟΣ ΜΑΡΚΟΥ πρότυπο ελληνικής αρετής*, σελ. 43 και *Ο Ηρώας Υποστράτηγος Χρήστος Φώτη 1931-1974*, σελ. 12. Συνέντευξη στο συγγραφέα του υποστράτηγου ε.α. Χαρίτωνα Κόκκινου στις 8/8/2007.

¹⁷¹⁶ Γιάννης Σπανός, *800 Χρόνια Αντιστάσεων 1191-2004, Οι Κύπριοι Εθελοντές στους Εθνικούς Αγώνες, οι Κύπριοι στην Επανάσταση του 1821*, Ιωνικές εκδόσεις, Λευκωσία 2008, σσ. 266-268.

Γεώργιος Χατζηκωνσταντίνου, ανθυπολοχαγοί του Κυπριακού Στρατού. Σκοπός μας ήταν να κλείσουμε τους Τουρκοκυπρίους εντός των τειχών και να αποκόψουμε τον εφοδιασμό τους. Θυμάμαι ότι είχαν οχυρωθεί πολύ καλά σε φυλάκια εντός των τειχών. Αργότερα με διαταγή του Αρχηγείου υποχωρήσαμε στο Γυμνάσιο Παλλουριώτισσας, αφού μας είπαν ότι επιτεύχθηκε κατάπαυση πυρός.¹⁷¹⁷

Κατόπιν διαταγής του Μ. Παντελίδη, την ημέρα των Χριστουγέννων στην περιοχή Ομορφίτας και με σκοπό τον απεγκλωβισμό του Γ. Ολύμπιου, έσπευσε διμοιρία ανδρών του Κυπριακού Στρατού (3 υπαξιωματικοί και 18 οπλίτες) υπό την αρχηγία του ανθυπολοχαγού Π. Χατζηαντωνίου του οποίου η έκθεση για τα γεγονότα είναι διαφωτιστική : *«Την 25^η Δεκεμβρίου 1963, και ώρα 11.30 π.μ. ο Στρατηγός μας, μάς κατετόπισε περί δοθείσης εις αυτόν ειδοποίησεως εκ των τότε επιτελείων ήτις καθόριζε να ετοιμασθή μία διμοιρία δια επιχείρησιν εις Ομορφίταν καθ' ότι τα τμήματα δράσεως εκεί αντιμετώπιζαν δυσχερείας εις την προχώρησίν των»*,¹⁷¹⁸ ενώ μετά το πέρας της μάχης στην Ομορφίτα ο ανθυπολοχαγός του Κυπριακού Στρατού Χαράλαμπος Τσουλιάς μαζί με το δεκανέα Γεώργιο Κακουλλή, αλλά και άνδρες εθελοντές προέβησαν στην εκκαθάριση της περιοχής συναντώντας αρκετή αντίσταση.¹⁷¹⁹ Σε κάθε περίπτωση και με δεδομένη την αποχώρηση των Τουρκοκύπριων αξιωματικών και οπλιτών από τον Κυπριακό Στρατό, η αποστολή του ανθυπολοχαγού Π. Χατζηαντωνίου στην Ομορφίτα, καταγράφεται ως η πρώτη και η τελευταία συγκροτημένη ενέργεια διμοιρίας αποτελούμενης μόνο από Ελληνοκύπριους άνδρες του Κυπριακού Στρατού, υπό τη διαταγή του αρχηγού τους, ο οποίος ένα χρόνο μετά τις μάχες του Δεκεμβρίου έγραφε στο Βιβλίο Ημερησίας Διαταγής του Κυπριακού Στρατού :

Από την πρώτην ημέραν οι Τούρκοι συνάδελφοι σας είχαν λιποτακτήσει για να σας κτυπήσουν προδοτικά. Οι σφαίρες των έχουν αφίσει τα ίχνη των εις τους τοίχους των Στρατώνων του Αρχηγείου του Κυπριακού Στρατού. Τους απαντήσατε με γενναιότητα και υπερηφάνειαν Ελληνικήν χωρίς δισταγμούς. Όλοι οι Αξιωματικοί Υπαξιωματικοί του Κυπριακού Στρατού ετέθησαν αμέσως επικεφαλής των γενναίων εθελοντών Εθνοφρουρών εις ενίσχυσιν των Δυνάμεων Ασφαλείας και ούτω αξιοποιήθησαν τα πλείστα τμήματα. Ο υποφαινόμενος εστάθη ανάμεσά σας σ' όλες τις δύσκολες στιγμές και σας το υπόσχεται και δια το μέλλον. Θα ήτο σκόπιμον να υπομνησθή ότι αμέσως από 24^η Δεκεμβρίου 1963, καθόρισα σαφώς την θέσιν του ολιγαρίθμου Κυπριακού Στρατού. Την νέαν θέσιν του Κυπριακού Στρατού έθετον τη πρωτοβουλία μου παρά το πλευρόν του Εθνάρχου απ' ευθείας, άνευ ουδενός ενδιαμέσου (Ο Τούρκος

¹⁷¹⁷ Συνέντευξη στο συγγραφέα του αντιστράτηγου ε.α. Ιάκωβου Συμεωνίδη στις 14/7/2009. Στην περιοχή Τσιακλαγιάν είχε σπεύσει και ο ανθυπολοχαγός του Κυπριακού Στρατού Ερμής Χριστοδούλου, βλ. σχετικά Δ.Ι.Ε.Φ., Α2Φ3Τ1, Βιβλίο Ημερησίας Διαταγής Κυπριακού Στρατού, Ημερήσια Διαταγή 31.1.1966. : *«ούτος [Ερμής Χριστοδούλου] έλαβεν μέρος εις τας εκκαθαριστικάς επιχειρήσεις εις την περιοχόν ΤΣΙΑΚΛΑΓΙΑΝ και ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΕΡΓΩΝ από 24-12-63 μέχρι 31-12-63 επιδειξάμενος θάρρος και διοικητικήν ικανότητα υπό διοίκησιν Ταγματάρχου Φώτη Χρίστου»*.

¹⁷¹⁸ «ΕΚΘΕΣΙΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΣ ΟΜΟΡΦΙΤΑΣ», υπολοχαγού Κυπριακού Στρατού Πέτρου Χατζηαντωνίου προς Αρχηγείον Κυπριακού Στρατού, χ.χ., (Αρχείο αντιστράτηγου ε.α. Πέτρου Χατζηαντωνίου).

¹⁷¹⁹ Συνέντευξη στο συγγραφέα του ταξίαρχου ε.α. Γεώργιου Κακουλλή στις 9/12/2011.

Υπουργός ήτο επίσης λιποτάκτης). Αι συμφωνία Ζυρίχης εγκατελείφθησαν, ούτω από της πρώτης στιγμής ως ΑΧΡΗΣΤΟ χαρτί.

Είσαστε τότε ολίγοι και άοπλοι κατά τα 2/3. Δεν εδειλιάσετε όμως, είχατε τα όπλα της Ελληνικής σας ψυχής και απεδείξατε γενναιότητα επεκτείναντες αμέσως τας θέσεις σας, καταλαμβάνοντες τάχιστα τα κτίρια των Γραφείων Κουτσιούκ υπό την άμεσον Διοίκησίν μου. Και όταν την ημέραν των Χριστουγέννων εδέησε να μας ενθυμηθούν και να μας δώσουν οπλισμόν και χειροβομβίδες, οι ολίγοι εσείς μόλις πήρατε αποστολήν επολεμήσατε μαζί με τους γενναίους Αστυνομικούς και τους γενναίους εθελοντάς εθνοφρουρούς για την απελευθέρωσιν της ΟΜΟΡΦΙΤΑΣ και υπερέβητε σαν αετοί τας γραμμάς για να σώσετε τα γενναία παλληκάρια που είχαν κυκλωθή και επιέζοντο. Επίσης περιεσώσατε και άνω των 200 Τούρκων γυναικοπαίδων εγκαταλειφθέντων ανάνδρωσ υπό των Τούρκων Στασιαστών. Έτσι ο Ανθ/γός Χατζηαντωνίου Πέτρος με την ηρωικήν Διμοιρίαν του Κυπριακού Στρατού κατελάμβανε με κεραυνοβόλον εξόρμησιν ζωτικάς θέσεις του εχθρού στην Ομορφίταν, δια να ελαφρώση την δύσκολον θέσιν των Τμημάτων Σαμψών και Ολύμπιου άτινα εκρατούσαν γενναίως τας θέσεις των παρά την πίεσιν Απόδειξις αισθημάτων γενναιότητος και συναδελφότητος επί του πεδίου της μάχης. Συμπολεμήσατε αδελφικά με τους γενναίους πρωτοπόρους του αγώνος. Δεν προτίθεμαι να αναφέρω τα ονόματά των. Η ιστορία θα τα φανερώση και ο Κόσμος τα γνωρίζει. Δεν είναι η ώρα να δίδονται αφορμαί παραπόνων γιατί πάντα οι ολίγοι τολμηροί σώζουν στας δυσκόλους στιγμάς. Και αυτήν την φοράν όπως πάντα στις Ελληνικές κρίσεις οι ολιγάριθμοι γενναίοι με ολίγα και Ελλειπή μέσα νικούν εμπνεόμενοι από την δύναμιν των ΙΔΕΩΔΩΝ. Ο Δεκέμβριος του 1963 μας ενθαρρύνει να αντιμετωπίσωμεν μελλοντικές δυσχερείας με ΠΙΣΤΙΝ και ελπίδα Ηνωμένοι στον αμετάθετο Σκοπό της ΕΝΩΣΕΩΣ υπό την αξίαν ηγεσίαν του Εθνάρχου και την Ανωτάτην Στρατιωτικήν Διοίκησιν του Διγενή.

Στρατηγός Μενέλαος Παντελίδης
Αρχηγός Κυπριακού Στρατού.¹⁷²⁰

Στις 02:15ω της 25^{ης} Δεκεμβρίου, η τουρκική κυβέρνηση ενημέρωνε την πρεσβεία της Μ. Βρετανίας στην Άγκυρα, ότι αποφάσισε να ζητήσει τόσο από τη βρετανική και ελληνική κυβέρνηση τη χρησιμοποίηση στρατευμάτων της, τα οποία συνεργαζόμενα με την ΤΟΥΡ.ΔΥ.Κ. θα απέτρεπαν τις εχθροπραξίες,¹⁷²¹ ενώ την ίδια μέρα ο πρόεδρος της Τουρκίας İsmet İnönü απειλούσε με δηλώσεις του στο Β.Β.С. ότι η απόβαση τουρκικών στρατευμάτων εξαρτάτο από τις εξελίξεις στο νησί.¹⁷²² Στις 14:15ω της ίδιας μέρας η ΤΟΥΡ.ΔΥ.Κ. «*υπό την κάλυψιν τριών Τουρκικών Αεροσκαφών εμφανισθέντων άνωθεν ΛΕΥΚΩΣΙΑΣ την 251400/Δεκεμβρίου*»,¹⁷²³ με σκοπό την ενίσχυση του τουρκοκυπριακού θύλακα Λευκωσίας-Αγύρτας,¹⁷²⁴ εξήλθε από το στρατόπεδό της έχοντας εμπλοκή με

¹⁷²⁰ Δ.Ι.Ε.Φ., Α2Φ3Τ1, Βιβλίο Ημερήσιας Διαταγής Κυπριακού Στρατού, Ημερήσια Διαταγή 24.12.1964.

¹⁷²¹ T.N.A. (U.K.), FO 371/168980, Ankara Embassy to Foreign Office, no 1393, 25 Δεκεμβρίου 1963 και Soulioti, *Fettered Independence Cyprus 1878-1964, The Narrative*, σελ. 348.

¹⁷²² Soulioti, *Fettered Independence Cyprus 1878-1964, The Narrative*, σελ. 359.

¹⁷²³ Κ.Α.Κ., Α.Υ.ΕΞ.ΚΥ., FA1/1999, Σημείωμα ταξίαρχου Γεώργιου Περιδή προς Υπουργείον Εξωτερικών Κύπρου σχετικά με τη δραστηριότητα της ΤΟΥΡ.ΔΥ.Κ., 24 Απριλίου 1964. Για την έξοδο της ΤΟΥΡ.ΔΥ.Κ. βλ. σχετικά *Η Μάχη*, 27 Δεκεμβρίου 1963, *Ο Αγών*, «Η αλήθεια γύρω από τα γεγονότα», 10 Ιανουαρίου 1964, Stephens, *Cyprus : A Place of Arms*, σελ. 184.

¹⁷²⁴ James, *Keeping the Peace in the Cyprus Crisis of 1963-1964*, σελ. 71, βλ. επίσης Παπαγεωργίου, *Από την Ζυρίχην εις τον Αττίλαν*, τόμος Α', σελ. 265. Ο τουρκοκυπριακός θύλακας αποτελείτο από έντεκα χωριά : Ορτάκιοϊ, Μιντζέλι, Κιόνεβι, Χαμίτ Μάντρες, Κανλί, Κρηνή, Φώττα, Πιλέρι, Γκουμουρτζού, Αγύρτα,

Ελληνοκυπρίους στην περιοχή του τουρκοκυπριακού χωριού Ορτάκιοι¹⁷²⁵ γεγονός που όξυνε την κατάσταση.¹⁷²⁶ Για την έξοδο της ΤΟΥΡ.ΔΥ.Κ. ο υποδιοικητής του 101^{ου} Λόχου Αμύνης με έδρα το σύλλογο Μαυρομάτη, αστυνομικός Σέργιος Σαμουήλ, θυμάται σχετικά : «*Ημουν στο ξενοδοχείο Κορνάρο όταν είδα την ΤΟΥΡ.ΔΥ.Κ. να εξέρχεται του στρατοπέδου της με τάξη. Ανησυχήσαμε και προετοιμαστήκαμε για σύγκρουση. Οι άνδρες του λόχου ήταν ήδη εγκατεστημένοι αμυντικά στην περιοχή του Αγίου Παύλου από της έναρξης των διακοινοτικών ταραχών και ανέμεναν οδηγίες από το Αρχηγείο της «Οργάνωσης».*¹⁷²⁷

Η ΕΛ.ΔΥ.Κ. παρόλες τις εκκλήσεις¹⁷²⁸ των Ελληνοκυπρίων για βοήθεια, δεν εξήλθε του στρατοπέδου της, μένοντας πιστή στις οδηγίες που είχε λάβει από την ελληνική κυβέρνηση «*να τηρηθή μακράν των αντιθέσεων μεταξύ Ελληνοκυπρίων και Τουρκοκυπρίων τηρούσα στάσιν επιμελημένως προσεκτική και αμερόληπτον*»,¹⁷²⁹ και μόνο το απόγευμα της ίδιας ημέρας μερικά αυτοκίνητα με ένοπλους άνδρες της ΕΛ.ΔΥ.Κ. διέσχισαν τους κυριότερους δρόμους της Λευκωσίας για εξύψωση του ηθικού των Ελληνοκυπρίων.¹⁷³⁰ Ήταν τότε που ο

Τέμπλος. Η στρατηγική σημασία του ήταν τεράστια, αφού σε περίπτωση απόβασης στις βόρειες ακτές της Κύπρου θα διευκόλυne τη δημιουργία ενός ισχυρού προγεφυρώματος όπως και έγινε με την τουρκική εισβολή της 20^{ης} Ιουλίου 1974. Για τη σημασία του θύλακα στις 20 Ιουλίου 1974 βλ. Δημήτριος Χάντζος, *Το 361 Τάγμα Πεζικού στην Μάχη της Κύπρου*, εκδ. Ερωδιός, Θεσσαλονίκη 2008, σσ. 64-74.

¹⁷²⁵ Ker-Lindsay, *Britain and the Cyprus Crisis, 1963-1964*, σελ. 27.

¹⁷²⁶ *Η Μάχη*, 27 Δεκεμβρίου 1963, *Ο Αγών*, «Η αλήθεια γύρω από τα γεγονότα», 10 Ιανουαρίου 1964, πρβλ. και Stephens, *Cyprus : A Place of Arms*, σελ. 184, συνέντευξη στο συγγραφέα του υποστράτηγου ε.α. Νίκου Βαρναβίδη στις 8/8/2008.

¹⁷²⁷ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Σέργιου Σαμουήλ στις 9/2/2012.

¹⁷²⁸ Το απόγευμα των Χριστουγέννων όταν η ΤΟΥΡ.ΔΥ.Κ. εξήλθε του στρατοπέδου της, μερικοί Ελληνοκύπριοι απεστάλησαν κατά τις πρώτες νυκτερινές ώρες για να παρακινήσουν τους αξιωματικούς της ΕΛ.ΔΥ.Κ. να εξέλθουν του δικού τους στρατοπέδου και με τηλεβόα φώναζαν συνθήματα όπως : «*Αδέλφια οι Τούρκοι μας σφάζουν και σεις μένετε εδώ*» - «*Αδέλφια εμείς για την Ελλάδα μαχόμεθα-θέλουμε την βοήθειά σας*», για τούτο βλ. Παπαγεωργίου, *Από την Ζυρίχην εις τον Αττίλαν*, τόμος Α', σελ. 268. Σύμφωνα με συνέντευξη στο συγγραφέα του Σπύρου Παπαγεωργίου στις 3/11/2007 οι άνδρες που μαζεύτηκαν έξω από το στρατόπεδο της ΕΛ.ΔΥ.Κ., ενήργησαν κατόπιν εντολής του Π. Γιωρκάτζη με επικεφαλής το Γεώργιο Φωτίου μέλος του γραφείου διαφωτισμού και ψυχρού πολέμου της «Οργάνωσης». Στο ίδιο γραφείο ανήκαν οι Σπύρος Παπαγεωργίου και ο τότε βοηθός γυμνασιάρχης του Παγκυπρίου Γυμνασίου Λευκωσίας, Παναγιώτης Περσιάνης.

¹⁷²⁹ *Εθνικός Κήρυξ*, «Τα γεγονότα του Δεκεμβρίου 1963», Αθήνα 14 Ιουνίου 1964, άρθρο αρχηγού της Ελληνοκυπριακής Εθνοφρουράς αντιστράτηγου Γεώργιου Καραγιάννη, πρβλ. Καραγιάννης, *Οι μάχες της Μανσούρας*, σελ. 15, Ιωάννης Γ. Μπήτος, *Από την Πράσινη Γραμμή στους δύο Αττίλες*, έκδ. β', Εταιρεία Μελέτης Ελληνικής Ιστορίας, Αθήνα 1998, σελ. 71, Soulioti, *Fettered Independence Cyprus 1878-1964, The Narrative*, σελ. 350 και διαταγή του Αρχηγού Ακρίτα προς τους Έλληνες μαχητές για την κατάπαυση του πυρός με τίτλο : «ΠΑΥΣΑΤΕ ΠΥΡ», χ.χ. : «...η επίσημος Ελλάς και η ΕΛΔΥΚ εδήλουν ότι δεν θα επέμβουν υπέρ ημών. Κατόπιν τούτου το Αρχηγείον απεφάσισε ότι αι ημέτεροι δυνάμεις έπρεπε να αναστείλουν την προέλασιν των...», (Αρχείο Ανδρέα Γιασουμή).

¹⁷³⁰ Για την έξοδο μερικών αυτοκινήτων της ΕΛ.ΔΥ.Κ. σε συνέντευξή του στο συγγραφέα ο Ανδρέας Αζίνας 22/11/2007 ανέφερε : «*Πήγα και είδα τον Τάσσο Παπαδόπουλο στο Αρχηγείο πίσω από το Προεδρικό πάνω σε μια εξέδρα να μελετά το χάρτη της περιοχής για να μάθουν που ήταν οι δικοί μας. Εκεί ήταν ο Γιωρκάτζης με σχισμένο το πουκάμισο και ωρύετο : "πούστηδες μας πουλήσατε, μας προδώσατε" και κατάλαβα ότι είχαμε χάσει. Τον λέω "Ρε Πόλυ μου επιτρέπεις να πάω κάτω στην ΕΛ.ΔΥ.Κ. να δω τι γίνεται. Εάν όχι, τότε θα πάω σπίτι μου." "Όχι Ανδρέα μου να πάεις, να πάεις να δεις τους πούστηδες που μας πούλησαν". Ξεκινώ και με σταματάει κάποιος στο Μετόχι του Κύκκου και με ρωτάει "που πάτε κύριε, ποιος είστε;" Του είπα ποιος είμαι και μου ανέφερε : "για να μην σε σταματήσουν άλλοι δέκα πάρε με να σε περάσω εγώ". Πάω στο στρατόπεδο της ΕΛ.ΔΥ.Κ. Μετά βίας μπόρεσα, να μιλήσω, διότι εκεί είδα μία ψυχραιμία, μία άκρα σιωπή, να κάθεται ο Τζουβελέκης με τους χάρτες μπροστά του και τους επιτελείς του, και ένα αξιωματικό πληροφοριών. Μπαίνοντας ο Τζουβελέκης μου λει. "Ιδιαίτερη τιμή κύριε Αζίνα τι θέλετε;" "Ήλθα να σε παρακαλέσω του είπα*

πρόεδρος Μακάριος είχε ζητήσει τη βοήθεια της ελληνικής κυβέρνησης και η απάντηση ήλθε δια στόματος του υπουργού Εξωτερικών Σοφ. Βενιζέλου : «Σεις που υπογράψατε τις συνθήκες της Ζυρίχης, σεις έχετε και την ευθύνη. Δεν θα μπλέξω την Ελλάδα σε πόλεμον»¹⁷³¹ Κάτω από αυτά τα δεδομένα, η κυπριακή κυβέρνηση απέστειλε έκκληση στη Μ. Βρετανία για άμεση βοήθεια,¹⁷³² ενώ την επομένη προσέφυγε στο Συμβούλιο Ασφαλείας. Η βρετανική κυβέρνηση ανταποκρίθηκε αυθημερόν και πρότεινε όπως οι μονάδες των τριών εγγυητριών δυνάμεων στο νησί τεθούν υπό τις διαταγές Βρετανού διοικητή, ο οποίος θα τις χρησιμοποιούσε για την ειρηνευτική αποστολή που θα αναλάμβανε. Η Μ. Βρετανία ανησυχούσε για τις βρετανικές βάσεις, όσο και για τις 15.000 και πλέον βρετανούς που βρίσκονταν σε αυτές,¹⁷³³ ενώ επιπρόσθετα συνέδεε πιθανή νίκη των Ελληνοκυπρίων ακόμη και με στρατιωτική επίθεση κατά των βάσεων κάτι που ήθελε να αποφύγει.¹⁷³⁴

Αυτός που ανέλαβε στις 26 Δεκεμβρίου 1963 τη διοίκηση των ελληνοβρετανοτουρκικών δυνάμεων ήταν ο στρατηγός Peter Young ο οποίος εγκατέστησε το αρχηγείο του στον τελευταίο όροφο του ξενοδοχείου Κορνάρο, πίσω από τις Κεντρικές Φυλακές, στον Άγιο Παύλο Λευκωσίας.¹⁷³⁵ Ο πρόεδρος Μακάριος αποδέχθηκε τη βρετανική πρόταση για τρεις λόγους. Πρώτον, γιατί συνάντησε μια ελληνική κυβέρνηση η οποία αρνήθηκε να του παράσχει ένοπλη στρατιωτική συνδρομή, δεύτερον, διότι οι ελληνοκυπριακές δυνάμεις δεν μπορούσαν να αντιμετωπίσουν από μόνες τους ενδεχόμενη τουρκική εισβολή και τρίτον επειδή η όλη προσπάθεια για ειρήνευση και εμπλοκή των βρετανών είχε την απόλυτη στήριξη της ελληνικής κυβέρνησης.¹⁷³⁶

για να αναπερώσουμε το ηθικό των κάτω συνοικιών η συμβουλή μου είναι η εξής, τέσσερα με πέντε τζέιμς με στρατιώτες δικούς σας να περάσουν από την οδό Ερμού μέχρι την Πύλη Αμμοχώστου να φτάσουν στην Παλλουριώτισσα και να έλθουν πίσω. Πετιέται αμέσως ένας ταγματάρχης και ζητά το λόγο κατ' ιδίαν από τον Τζουβελέκη. Αμέσως μετά οκτώ τζέιμς κινήθηκαν και ετοιμάστηκαν να βγουν έξω από το στρατόπεδο. Εκείνη την ώρα φθάνει ένα αυτοκίνητο του Γιωρκάτζη με ένα μεγάφωνο και έλεγε : "Αδέλφια Έλληνες στρατιώτες μας πούλησαν οι αξιωματικοί και θα έλθουμε εδώ να σας αγκαλιάσουμε", ήταν ο Γιώργος ο Φωτίου». Το συμβάν αναφέρεται και στο βιβλίο του Ανδρέα Αζίνα, *50 Χρόνια Σιωπής. Η Ωρα της Αλήθειας*, τόμος Γ', σελ. 977. Ενδιαφέροντα είναι ακόμη όσα καταγράφει για τις αντιδράσεις των στρατιωτών της ΕΛ.ΔΥ.Κ. στις εκκλήσεις Ελληνοκυπρίων ο Παπαγεωργίου, *Από την ΕΟΚΑ στη ΕΟΚΑ Β' Αναμνήσεις και αποτιμήσεις*, τόμος 1, σελ. 225.

¹⁷³¹ Χριστοδούλου, *Η Πορεία Μιας Εποχής*, σελ. 355, βλ. επίσης Soulioti, *Fettered Independence Cyprus 1878-1964, The Narrative*, σελ. 348 και Παπαγεωργίου, *Από την ΕΟΚΑ στη ΕΟΚΑ Β' Αναμνήσεις και αποτιμήσεις*, τόμος 1, σελ. 223.

¹⁷³² Soulioti, *Fettered Independence Cyprus 1878-1964, The Narrative*, σελ. 359.

¹⁷³³ Ker-Lindsay, *Britain and the Cyprus Crisis, 1963-1964*, σελ. 25.

¹⁷³⁴ Ker-Lindsay, *Britain and the Cyprus Crisis, 1963-1964*, σσ. 25-29, πρβλ. και Soulioti, *Fettered Independence Cyprus 1878-1964, The Narrative*, σελ. 363.

¹⁷³⁵ Αρχείο Γραφείου Τύπου και Πληροφοριών, Ανακοινωθέν αρ. 1 της 26^{ης} Δεκεμβρίου 1963 και αρ. 6 της 26^{ης} Δεκεμβρίου 1963, πρβλ. T.N.A. (U.K.), MED 14/81/5, *Greek and Turkish Contingents in Cyprus, Ankara to Foreign Office, 7 April 1964*, πρβλ. και Ker-Lindsay, *Britain and the Cyprus Crisis, 1963-1964*, σσ. 25-29 και Soulioti, *Fettered Independence Cyprus 1878-1964, The Narrative*, σελ. 363.

¹⁷³⁶ Σοφοκλής Βενιζέλος προς Μακάριο 30 Δεκεμβρίου 1963, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα*, τόμος Α', σσ. 285-287, πρβλ. και Κρανιδιώτη, *Ανοχύρωτη Πολιτεία Κύπρος 1960-1974*, τόμος Α', σελ. 99.

Ενώ όλα έδειχναν ότι η κατάσταση οδηγείτο προς ομαλοποίηση, τη νύκτα της 26^{ης} προς την 27^η Δεκεμβρίου το Προεδρικό Μέγαρο παρέμεινε ξάγρυπνο.¹⁷³⁷ Τις πρώτες πρωινές ώρες της 26^{ης} Δεκεμβρίου η Αθήνα ενημέρωνε το Λονδίνο ότι τέσσερα τουρκικά υποβρύχια κατευθύνονταν νότια από τη θάλασσα του Μαρμαρά, με σκοπό τη μεταφορά στρατιωτικού υλικού στην Κύπρο. Η Αθήνα ζήτησε την παρέμβαση του Λονδίνου προκειμένου η Άγκυρα να ακυρώσει αυτή την κίνηση και έθεσε τις ένοπλες της δυνάμεις σε συναγερμό.¹⁷³⁸ Γύρω στα μεσάνυχτα της 27^{ης} Δεκεμβρίου η Royal Air Force (R.A.F.) επιβεβαίωσε ότι ισχυρή τουρκική ναυτική δύναμη ήταν 25 ναυτικά μίλια από τις ακτές της Κύπρου.¹⁷³⁹ Αν και η ανακωχή συμφωνήθηκε από τις 26 Δεκεμβρίου, τα χαράματα της 27^{ης} Δεκεμβρίου η υπουργός Δικαιοσύνης Στ. Σουλιώτη κλήθηκε να μεταβεί εσπευσμένα στο Προεδρικό Μέγαρο και εκεί πληροφορήθηκε από τον υπουργό Εξωτερικών Σπ. Κυπριανού, ότι τουρκικά πλοία ήταν 10 μίλια μακριά από την Κύπρο. Η απειλή για τουρκική απόβαση ήταν ορατή. Η ελληνική κυβέρνηση δεν ανταποκρινόταν στις εκκλήσεις του Σπ. Κυπριανού για στρατιωτική βοήθεια παρά μόνο όταν εντοπίστηκε ο υπουργός Εξωτερικών Σοφ. Βενιζέλος ο οποίος ανέφερε ότι κάποιος οπλισμός είχε ήδη αποσταλεί. Όλο το Υπουργικό Συμβούλιο, ο πρόεδρος της Βουλής, ο Βρετανός στρατιωτικός ακόλουθος J.D.Sale, ο Αμερικανός πρέσβης Frazer Wilkins μαζί με το στρατιωτικό ακόλουθο της αμερικανικής πρεσβείας, είχαν μεταβεί στο Προεδρικό Μέγαρο και συσκέπτονταν. Ακολούθησαν στιγμές αγωνίας για τις περαιτέρω κινήσεις της Τουρκίας, αλλά όπως αναφέρει η παρούσα στη σύσκεψη υπουργός Δικαιοσύνης Στ. Σουλιώτη, ο πρόεδρος Μακάριος είχε ήδη συνομιλήσει με τον Αμερικανό πρέσβη, ο οποίος τον ενημέρωσε ότι οι τουρκικές κινήσεις ήταν επίδειξη ισχύος (show of force) με σκοπό την ενίσχυση του ηθικού των Τουρκοκυπρίων.¹⁷⁴⁰ Αν και σήμερα αμφισβητείται η δυνατότητα της Τουρκίας να διενεργούσε επιτυχή εισβολή, αυτό δεν σημαίνει ότι δεν θα το επιχειρούσε,¹⁷⁴¹ ενώ δεδομένης της προσφυγής που είχε κάνει η κυπριακή κυβέρνηση στο Συμβούλιο Ασφαλείας του Ο.Η.Ε. υπάρχει το ερώτημα αν όντως ο τουρκικός ελιγμός είχε σκοπό να αποτρέψει την ελληνοκυπριακή πλευρά από περαιτέρω στρατιωτικές πρωτοβουλίες, ή αν ήταν μια κίνηση που θα επέτρεπε στους Βρετανούς να ελέγξουν απόλυτα τη ροή των γεγονότων.

¹⁷³⁷ Soulioti, *Fettered Independence Cyprus 1878-1964, The Narrative*, σσ. 358-363.

¹⁷³⁸ T.N.A. (U.K.), FO 371/168981, Athens Embassy to Foreign Office no. 808, 26 Δεκεμβρίου 1963.

¹⁷³⁹ T.N.A. (U.K.), FO 371/168981, τηλεγράφημα (αρ. 1099) Nicosia High Commission στο Commonwealth Relations Office, 27 Δεκεμβρίου 1963 και τηλεγράφημα (αρ. 1393) Ankara Embassy στο Foreign Office, 25 Δεκεμβρίου 1963, πρβλ. Soulioti, *Fettered Independence Cyprus 1878-1964, The Narrative*, σελ. 360.

¹⁷⁴⁰ Ker-Lindsay, *Britain and the Cyprus Crisis, 1963-1964*, σελ. 32.

¹⁷⁴¹ Χατζηβασιλείου, *Στα σύνορα των κόσμων, Η Ελλάδα και ο Ψυχρός Πόλεμος, 1952-1967*, σελ. 401.

Στις 28 Δεκεμβρίου έφθασε στην Κύπρο ο Βρετανός γραμματέας κοινοπολιτειακών σχέσεων Duncan Sandys, με σκοπό να παγιώσει την εκεχειρία.¹⁷⁴² Την ίδια ημέρα, για δεύτερη φορά εντός τριών ημερών, τουρκικά πολεμικά αεροπλάνα πετούσαν ξανά πάνω από τη Λευκωσία και τη Λάρνακα.¹⁷⁴³ Δύο μέρες αργότερα, στις 30 Δεκεμβρίου, υπογράφηκε στη Λευκωσία από τον Αρχιεπίσκοπο Μακάριο, το δρ F. Kutchuk, τον D. Sandys και μάρτυρες το Γλ. Κληρίδη και τον Halit Ali Riza η συμφωνία της Πράσινης Γραμμής (Green Line Agreement).¹⁷⁴⁴ Πρόκειται για συμφωνία που περιελάμβανε δύο μέρη : το πρώτο μέρος περιείχε χάρτη της Λευκωσίας ο οποίος έδειχνε τη γραμμή αντιπαράθεσης σχεδιασμένη με πράσινο μολύβι, το δεύτερο, ήταν ένα κείμενο με 5 σημεία σύμφωνα με το οποίο, αφού επιτυχανόταν η κατάπαυση του πυρός τα στρατεύματα της κοινής δύναμης υπό την αρχηγία του στρατηγού P. Young θα μπορούσαν να εκκενώσουν τουρκοκυπριακά και ελληνοκυπριακά φυλάκια κατά μήκος της πράσινης γραμμής επανδρώνοντας όποια ήθελε ο στρατηγός.¹⁷⁴⁵ Σε αντίθεση με τις δυνάμεις της ΕΛ.ΔΥ.Κ. οι δυνάμεις της ΤΟΥΡ.ΔΥ.Κ. δεν συνεργάστηκαν στις προσπάθειες του στρατηγού για πλήρη έλεγχο των ευαίσθητων περιοχών, ενώ παρά τις διαβεβαιώσεις της Άγκυρας ότι η ΤΟΥΡ.ΔΥ.Κ. θα έμπαινε στο στρατόπεδό της δεχόμενη τις εντολές του στρατηγού P. Young, ο διοικητής της ΤΟΥΡ.ΔΥ.Κ. δήλωσε την 1^η Ιανουαρίου 1964 στον P. Young ότι δεν δεχόταν να μετακινήσει τις δυνάμεις από τον τουρκοκυπριακό θύλακα του Κιόνελλι στο στρατόπεδο της ΤΟΥΡ.ΔΥ.Κ. εκτός αν έπαιρνε εντολές από την Άγκυρα.¹⁷⁴⁶ Ήταν φανερό ότι η Τουρκία επιζητούσε να επηρεάσει τις εξελίξεις και υπό αυτά τα δεδομένα οι βρετανικές δυνάμεις¹⁷⁴⁷ ανέλαβαν εξ ολοκλήρου την επίβλεψη της ανακωχής παίρνοντας έτσι στα χέρια τους τον έλεγχο της κατάστασης με τη συγκατάθεση της Ελλάδας.¹⁷⁴⁸ Στις

¹⁷⁴² Soulioti, *Fettered Independence Cyprus 1878-1964, The Narrative*, σσ. 362-364.

¹⁷⁴³ T.N.A. (U.K.), DEFE 11/396, Commander British Forces προς Ministry of Defence, 28 Δεκεμβρίου 1963.

¹⁷⁴⁴ Soulioti, *Fettered Independence Cyprus 1878-1964, The Narrative*, σελ. 371 και Soulioti, *Fettered Independence Cyprus 1978-1964, The Documents*, volume two, Map Supplement, appendix 82, Green Line Map, 30 December 1963.

¹⁷⁴⁵ Γενικότερα για την πράσινη γραμμή βλ. Κληρίδης, *Η Κατάθεσή μου*, τόμος 1, σσ. 245-249, Παπαγεωργίου, *Από την Ζυρίχη εις τον Αττίλαν*, τόμος Α', σσ. 254-257, Soulioti, *Fettered Independence Cyprus 1878-1964, The Narrative*, σσ. 371-373, Κρασιδιώτης, *Ανοχύρωτη Πολιτεία Κύπρος 1960-1974*, τόμος Α', σσ. 89-99, Χριστοδούλου, *Η πορεία μιας εποχής*, σσ. 356-357.

¹⁷⁴⁶ Soulioti, *Fettered Independence Cyprus 1878-1964, The Narrative*, σελ. 364, πρβλ. Michael Harbottle, *The Impartial Soldier*, Oxford University Press, London, 1970, σελ. 65 και Ker-Lindsay, *Britain and the Cyprus Crisis, 1963-1964*, σελ. 36.

¹⁷⁴⁷ Κληρίδης, *Η Κατάθεσή μου*, τόμος 1, σελ. 245.

¹⁷⁴⁸ Ker-Lindsay, *Britain and the Cyprus Crisis, 1963-1964*, σσ. 34-43, Ο Γλαύκος Κληρίδης μιλώντας στη Βουλή των Αντιπροσώπων έλεγε : «Και πάλιν δια τους μη γνωρίζοντας τα γεγονότα υπενθυμίζω ότι τότε η Ελληνική Κυβέρνησις συνεφώνησε μετά της Αγγλικής και της Τουρκικής, ενώ είχε κατατεθεί ενώπιον του Συμβουλίου Ασφαλείας, Κυπριακή προσφυγή, συμφώνησαν, λέγω, περί εκεχειρίας και περί της ανάγκης αναλήψεως του ειρηνευτικού ρόλου υπό των Βρετανικών στρατευμάτων. Ο τότε Πρέσβυς της μητρός πατρίδος κ. Δελιβάνης, συνοδευόμενος υπό του Υπάτου Αρμοστού της Μεγάλης Βρετανίας Σερ Άρθρουρ Κλάρκ και του Τούρκου Πρεσβευτού κ. Οζκόλ παρουσιάσθησαν εις το Προεδρικόν Μέγαρον χωρίς τουλάχιστον ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας να είχε προειδοποιηθή υπό της Ελληνικής Πρεσβείας ως προ τον σκοπόν της επισκέψεώς

29 Δεκεμβρίου 1963 σε δημοσιογραφική διάσκεψη ο δρ F. Kutchuk και ο R. Denktash ανακοίνωσαν ότι το Σύνταγμα της Κυπριακής Δημοκρατίας ήταν νεκρό, ενώ μια μέρα αργότερα, στις 30 Δεκεμβρίου, ο δρ. F. Kutchuk δήλωνε ότι κάθε κοινότητα έπρεπε να ζήσει «στο δικό της σπίτι».¹⁷⁴⁹ Την επομένη ο αρχηγός της Χωροφυλακής Ahmet Niyazi και ο υπαρχηγός της Αστυνομίας Mehmet Refik μαζί με άλλους 23 αξιωματικούς και τις οικογένειές τους εγκατέλειπαν τις θέσεις τους πηγαίνοντας στην τουρκική συνοικία Λευκωσίας,¹⁷⁵⁰ ενώ ενδεικτικό της πολιτικής διαχωρισμού της τουρκοκυπριακής κοινότητας, ήταν η παραπομπή στις 7 Ιανουαρίου 1964 σε δίκη των Mehmet Refik και Ahmet Niyazi, επειδή καθυστέρησαν να εγκαταλείψουν τις ελληνοκυπριακές περιοχές.¹⁷⁵¹ Στις 11 Ιανουαρίου 1964 η γαλλική εφημερίδα *Le Monde*, δημοσίευε συνέντευξη που παραχώρησε ο δρ F. Kutchuk στον ανταποκριτή της στην Κύπρο Eric Rouleau η οποία πυροδοτούσε ακόμη περισσότερο την κατάσταση. Μεταξύ άλλων ο δρ F. Kutchuk δήλωνε ότι η κυβέρνηση του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου δεν υφίστατο, ενώ επιπρόσθετα ομολογούσε ότι μετά τη συνδιάσκεψη του Λονδίνου θα προχωρούσε σε δημιουργία χωριστής διοίκησης διευρύνοντας την περιοχή που είχαν υπό τον έλεγχό τους οι Τουρκοκύπριοι.¹⁷⁵² Ο δρ F. Kutchuk πρότεινε τον 35^ο παράλληλο ως την ιδανική γραμμή διαχωρισμού μεταξύ των δύο κοινοτήτων,¹⁷⁵³ (ideal dividing line between the two communities) κάτι που «έδινε» τη μισή Κύπρο στο 1/5 των κατοίκων του νησιού,¹⁷⁵⁴ ενώ λίγες μέρες αργότερα στις 16 Ιανουαρίου σε νέες δηλώσεις του στην εφημερίδα *Halkin Sesi*, ανέφερε ότι ήταν αδύνατο οι δυο κοινότητες να συνυπάρξουν.¹⁷⁵⁵ Οι δηλώσεις του F. Kutchuk έγιναν πράξεις με τη μεταφορά Τουρκοκυπρίων από μεικτά χωριά σε θύλακες που κάλυπταν το 4.9% του κυπριακού εδάφους,¹⁷⁵⁶ αλλά και με την αποχώρηση των Τουρκοκύπριων δημόσιων υπαλλήλων από τη Δημόσια Υπηρεσία πλην ελαχίστων.¹⁷⁵⁷ Οι θύλακες δημιουργούσαν τετελεσμένα που δυσχέραιναν την επίλυση του

των, δια να του παρουσιάσουν την σύμφωνον απόφαση των τριών Κυβερνήσεων. Εξεδόθη ανακοινωθέν περί της αναλήψεως ως ειρηνευτικού ρόλου υπό των Βρετανικών Δυνάμεων το οποίο ανέγνωσα εις το τύπον», βλ. Κυπριακή Δημοκρατία, *Πρακτικά της Βουλής των Αντιπροσώπων*, (8 Σεπτεμβρίου 1966-28 Ιουλίου 1967), συνεδρίαση 26^{ης} Ιουνίου 1967, σελ. 1265.

¹⁷⁴⁹ *The Times*, 31 Δεκεμβρίου 1963, πρβλ. Purcell, *Cyprus*, σελ. 334.

¹⁷⁵⁰ Γραφείο Τύπου και Πληροφοριών, Ανακοινωθέν αρ. 6, 1^{ης} Ιανουαρίου 1964, *Ελευθερία*, 3 Ιανουαρίου 1964.

¹⁷⁵¹ *Cyprus Mail*, 8 Ιανουαρίου 1964.

¹⁷⁵² *Le Monde*, 11 Ιανουαρίου 1964 : «nous voulons créer un État séparé déclare "au Monde" M. Kutchuk leader de la communauté turque», πρβλ. *Ελευθερία*, 11 Ιανουαρίου 1964 και Soulioti, *Fettered Independence Cyprus 1878-1964, The Narrative*, σελ. 370.

¹⁷⁵³ *Le Monde*, 11 Ιανουαρίου 1964 : «le ligne idéale serait le parallèle 35», πρβλ. Purcell, *Cyprus*, σελ. 335.

¹⁷⁵⁴ *Ελευθερία*, 11 Ιανουαρίου 1964.

¹⁷⁵⁵ *Halkin Sesi*, 16 Ιανουαρίου 1964.

¹⁷⁵⁶ Κρανιδιώτης, *Ανοχύρωτη Πολιτεία Κύπρος 1960-1974*, τόμος Α', σσ. 88-89.

¹⁷⁵⁷ Α.Γ.Υ.Σ., Φάκελος 11/1964, «Absence of Turkish Public Servants from duty. Filling of their posts e.t.c.». Ο Φάκελος περιέχει περιπτώσεις Τουρκοκύπριων δημόσιων υπαλλήλων - ελάχιστων - που παρέμειναν στην υπηρεσία τους. Ξεχωρίζει η περίπτωση του Selchouk Akif που μετά τα γεγονότα του 1963 συνέχισε να

προβλήματος και ερμηνεύθηκαν από τους Ελληνοκυπρίους ως απόδειξη ότι ο Τουρκοκύπριος ηγέτης δεν πίστευε στη λειτουργικότητα του Συντάγματος,¹⁷⁵⁸ αφού ο στόχος της δημιουργίας τους ήταν ένας «πολιτικοκοινωνικός διαχωρισμός»¹⁷⁵⁹ των δυο κοινοτήτων και η καταπάτηση της συμφωνίας Ζυρίχης-Λονδίνου.¹⁷⁶⁰ Μέρα με τη μέρα η κατάσταση στους τουρκοκυπριακούς θύλακες που δημιουργήθηκαν παγιωνόταν και η νόμιμη κυβέρνηση δεν είχε καμία πρόσβαση,¹⁷⁶¹ ενώ η εξάρτηση των Τουρκοκυπρίων από την Τουρκία μετά από τα διακοινοτικά επεισόδια εντάθηκε.¹⁷⁶²

Στο υπό τουρκοκυπριακό έλεγχο τμήμα της πρωτεύουσας, σχηματίστηκε τουρκοκυπριακός διοικητικός μηχανισμός με επικεφαλής το δρα F. Kutchuk. Εκεί βρισκόταν και το αρχηγείο των τουρκοκυπριακών ένοπλων δυνάμεων, ενός συνδυασμού «Αστυνομίας», «Χωροφυλακής», άτακτων της Τ.Μ.Τ. και Τούρκων στρατιωτικών.¹⁷⁶³ Επιδίωξη της τουρκοκυπριακής κοινότητας ήταν η ενδυνάμωση του διοικητικού και στρατιωτικού ελέγχου των θυλάκων. Η Άγκυρα ενίσχυσε χρηματικά το κρατικό αυτό μόρφωμα.¹⁷⁶⁴ Μέχρι το Νοέμβριο του 1965 όλοι Τουρκοκύπριοι που πριν τα γεγονότα ήταν δημόσιοι υπάλληλοι έπαιρναν από την Τουρκία £30 μηνιαίο μισθό με προοπτική το ποσό να ανέλθει στις £40,¹⁷⁶⁵ ενώ μεγάλο ποσοστό της τουρκικής οικονομικής βοήθειας

υπηρετεί στο Υπουργείο Εμπορίας και Βιομηχανίας ως γραφέας, ενώ δύο μέρες μετά την εκδήλωση του πραξικοπήματος της 15^{ης} Ιουλίου 1974, παρουσιάστηκε κανονικά στη δουλειά του.

¹⁷⁵⁸ Τζερμιάς, *Ιστορία της Κυπριακής Δημοκρατίας*, τόμος Α', σελ. 554.

¹⁷⁵⁹ Ιεροδιακόνου, *Το Κυπριακό Πρόβλημα Πορεία προς τη Χρεωκοπία*, σελ. 388, βλ. επίσης James, *Keeping the Peace in the Cyprus Crisis of 1963-1964*, σελ. 71.

¹⁷⁶⁰ James, *Keeping the Peace in the Cyprus Crisis of 1963-1964*, σελ. 71. Ο συγγραφέας του έργου επικαλείται αναφορά σύμφωνα με την οποία 42 από τα 102 μεικτά χωριά είχαν εκκενωθεί από τους Τουρκοκύπριους κατοίκους τους προκειμένου να ενισχυθούν οι τουρκοκυπριακοί θύλακες. Ο Richard Patrick στο βιβλίο του : *Political Geography and the Cyprus Conflict 1963-1971*, σσ. 77-78 αποδίδει την προσφυγοποίηση των Τουρκοκυπρίων στους εξής λόγους : α) Σε υποδείξεις της τουρκοκυπριακής ηγεσίας (λίγες περιπτώσεις). β) Στη διάπραξη φόνων, απαγωγών ή παρενοχλήσεων από Ελληνοκυπρίους στα χωριά τους (ο κυριότερος λόγος) γ) Στην προσδοκία άμεσης επέμβασης της Τουρκίας όταν οι Τουρκοκύπριοι εγκατέλειψαν ελληνοκυπριακές περιοχές που ανέμεναν ότι θα βομβαρδίζονταν. Ο Purcell στο βιβλίο του *Cyprus*, σελ. 335, αναφέρεται σε περιπτώσεις που Τουρκοκύπριοι πιάστηκαν από ομοφύλους τους να εγκαταλείψουν τα χωριά τους, αποδίδοντας την οργάνωση στον εκ Τουρκίας Kemal Coskun. Ο Λεόντιος Ιεροδιακόνου στο βιβλίο του, *Το Κυπριακό Πρόβλημα Πορεία προς τη Χρεωκοπία*, σελ. 388 (υποσημείωση αρ. 29) για την προσφυγοποίηση των Τουρκοκυπρίων κάνει λόγο για επικράτηση του ελληνικού στοιχείου στα περισσότερα μεικτά χωριά, κάτι που αναπόφευκτα οδήγησε σ' ένα αίσθημα ανασφάλειας μεταξύ των Τουρκοκύπριων κατοίκων μέρος των οποίων εγκατέλειψαν τα χωριά τους για ασφαλείς περιοχές.

¹⁷⁶¹ T.N.A. (U.K.), DEFE 11/396, Joint Force Headquarters προς Ministry of Defense, War Office, Air Ministry, 29 Δεκεμβρίου 1963, βλ. επίσης δημοσίευμα εφημερίδας, *Το Θάρρος*, 23 Μαρτίου 1964 : «Οι Τούρκοι τρομοκράται συνεχίζουν να επεκτείνουν τα οχρωματικά έργα των πέριξ της Τουρκικής συνοικίας, καθιστώντας συνεχώς και ασφυκτικότερον τον κλοιόν πέριξ του τουρκικού πληθυσμού της Λευκωσίας».

¹⁷⁶² Βαγγέλης Κουφουδάκης, *Κύπρος : ένα σύγχρονο πρόβλημα σε ιστορική προοπτική*, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2008, σελ. 37.

¹⁷⁶³ Stephens, *Cyprus : A Place of Arms*, σσ. 198-199.

¹⁷⁶⁴ Denktash, *The Cyprus Triangle*, σελ. 48.

¹⁷⁶⁵ T.N.A. (U.K.), WO 386/3, Intelligence reports : Joint Intelligence (Cyprus 1965), Security Intelligence Report No.45, 9 Νοεμβρίου 1965.

πήγε στο στρατό που δημιουργήθηκε, στον οποίο οι Τουρκοκύπριοι υπηρετούσαν υποχρεωτικά για τέσσερα χρόνια.¹⁷⁶⁶

Από την άλλη επιδίωξη της ελληνοκυπριακής κοινότητας ήταν να διαφυλάξει το κύρος της Κυπριακής Δημοκρατίας.¹⁷⁶⁷ Αρχικά προσπάθησε να αποδυναμώσει¹⁷⁶⁸ και να ελέγξει έτσι το σύνολο στοιχείο, όμως σε καμία περίπτωση δεν κατάφερε να θέσει τέρμα στον επιδιωκόμενο στόχο της Τουρκίας που απέβλεπε στην ενίσχυσή του.¹⁷⁶⁹ Άλλωστε το «επικίνδυνο παιχνίδι»¹⁷⁷⁰ της επιδίωξης των Ελληνοκυπρίων να πετύχουν τον ολοκληρωτικό έλεγχο του Κυπριακού εδάφους, συναντούσε όχι μόνο την αντίσταση των Τουρκοκυπρίων, αλλά και την απειλή για απόβαση τουρκικού στρατού. Έτσι λοιπόν, το Κυπριακό υπεισερχόταν σε μια δύσκολη περίοδο και η ελληνοκυπριακή πλευρά έπρεπε να κινηθεί σε δύο επίπεδα.

Σε πολιτικό επίπεδο, επιβαλλόταν να στηρίξει την κρατική της οντότητα με τη συμμετοχή της στην Πενταμερή Διάσκεψη του Λονδίνου, η οποία έγινε με πρωτοβουλία των Βρετανών από τις 15 Ιανουαρίου 1964 ως τις 10 Φεβρουαρίου 1964.¹⁷⁷¹ Στη Διάσκεψη ο Αρχιεπίσκοπος απέρριψε τα σχέδια νατοποίησης της Κυπριακής Δημοκρατίας¹⁷⁷² όπως το αμερικανοβρετανικό σχέδιο του υφυπουργού Εξωτερικών των Η.Π.Α. George Ball.¹⁷⁷³ Το σχέδιο έτυχε της έγκρισης της ελληνικής υπηρεσιακής κυβέρνησης Ι. Παρασκευόπουλου η οποία με την έγκριση των δύο μεγάλων κομμάτων της Ένωσης Κέντρου (Ε.Κ.) και της

¹⁷⁶⁶ Λάμπρου, *Ιστορία του Κυπριακού τα χρόνια μετά την Ανεξαρτησία 1960-2004*, σελ. 116.

¹⁷⁶⁷ Μακάριος προς Γ. Παπανδρέου, 1^η Μαρτίου, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα*, τόμος Α', σσ. 301-306.

¹⁷⁶⁸ Διαταγή της Ε.Ο.Κ. με τίτλο : «ΣΧΕΣΕΙΣ ΕΛΛΗΝΩΝ ΜΕΤΑ ΤΟΥΡΚΩΝ», 6 Ιανουαρίου 1964, υπογραφή Ο Αρχηγός ΑΚΡΙΤΑΣ [...] θα πωλούνται τρόφιμα και άλλα εμπορεύματα υπό Ε/Κ εμπόρων μόνο εις τους συνήθεις των πελάτας (ούτως ώστε να μην δημιουργηθούν νέοι Τ/Κ έμποροι επίλεκτοι της νυν ηγεσίας), πάντοτε όμως ΤΟΙΣ ΜΕΤΡΗΤΟΙΣ και πάντοτε εις μικρότερας ποσότητας των πραγματικών αναγκών των Τ/Κ ώστε ούτοι αφ' ενός μεν να μην δύνανται να αποκτήσουν αποθέματα εμπορευμάτων πέραν των ημερησίων αναγκών των και αφ' ετέρου να υπάρξη συνεχής έλλειψις μεταξύ της Τ/Κ κοινότητας. Ωρισμένα προϊόντα ως π.χ. βενζίνη ή άλλα είδη τα οποία είναι δυνατόν να χρησιμοποιηθούν δια πολεμικούς σκοπούς (π.χ. υδροσωλήνες δια βόμβας, πυρίτις κλπ.) δεν πρέπει να πωλούνται [...], (Αρχείο Λουκή Χατζηλουκά), πρβλ. και Hitchens, *Cyprus*, σελ. 57.

¹⁷⁶⁹ Ο Robert Stephens στο βιβλίο του, *Cyprus : A Place of Arms*, σσ. 195-196, αναφέρεται σε επιδίωξη των Ελληνοκυπρίων για οικονομικό αποκλεισμό των Τουρκοκυπρίων : «*The Makarios government began an economic blockade of the Turkish-held area in Cyprus, stopping supplies of motor fuel and other material which could be used for military purposes*», ο Λάμπρου στο, *Ιστορία του Κυπριακού τα χρόνια μετά την Ανεξαρτησία 1960-2004*, σελ. 115 κάνει λόγο για «πολλούς περιορισμούς της Κυβέρνησης Μακαρίου στους Τουρκοκυπρίους». Αν και το ζήτημα της δημιουργίας των θυλάκων μπορεί να αποτελέσει μια καινούργια διδακτορική μελέτη, επισημαίνω ότι το 1968 οι πλείστοι περιορισμοί εκ μέρους της ελληνοκυπριακής πλευράς ήρθαν και οι Τουρκοκύπριοι κινούνταν ελεύθερα σ' όλο το νησί κάτι που δεν συνέβαινε εντός των θυλάκων για τους Ελληνοκυπρίους.

¹⁷⁷⁰ Ιεροδιακόνου, *Το Κυπριακό Πρόβλημα Πορεία προς τη Χρεωκοπία*, σελ. 387.

¹⁷⁷¹ Τζερμιάς, *Ιστορία της Κυπριακής Δημοκρατίας*, τόμος Α', σελ. 553.

¹⁷⁷² Χριστοδουλίδης, *Τα Σχέδια Λύσης του Κυπριακού (1948-1978)*, σελ. 147, πρβλ. Soulioti, *Fettered Independence Cyprus 1878-1964, The Narrative*, σσ. 389-421 και Χριστοδούλου, *Η Πορεία μιας Εποχής*, σελ. 374.

¹⁷⁷³ Kyriakides, *Cyprus Constitutionalism and Crisis Government*, σελ. 148, βλ. επίσης Ιωσήφ Ιωσήφ, *Κυπριακό Πρόβλημα και Διεθνής Πολιτική, Από την Ανεξαρτησία στην Ευρωπαϊκή Ένωση*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2000, σελ. 185.

Εθνικής Ριζοσπαστικής Ένωσης (Ε.Ρ.Ε.)¹⁷⁷⁴ ζήτησε από τον πρόεδρο Μακάριο να το αποδεχθεί. Η άρνηση του Αρχιεπισκόπου οδήγησε την ελληνική κυβέρνηση σε υπαναχώρηση, με αποτέλεσμα οι σχέσεις Λευκωσίας-Αθήνας να επιδεινωθούν. Η κυβέρνηση Μακαρίου ενθαρρυσμένη και από την υποστήριξη της Σοβιετικής Ένωσης δεν δέχθηκε το αμερικανοβρετανικό σχέδιο και αντιπρότεινε εγκατάσταση στο νησί ειρηνευτικής δύναμης υπό την αιγίδα του Ο.Η.Ε.¹⁷⁷⁵ Η προσφυγή της Κύπρου στον Ο.Η.Ε. στις 15 Φεβρουαρίου 1964 είχε ως αποτέλεσμα την απόφαση του Συμβουλίου Ασφαλείας των Ηνωμένων Εθνών (ψήφισμα 186 της 4^{ης} Μαρτίου 1964). Το ψήφισμα αναγνώρισε τη νομιμότητα της κυπριακής κυβέρνησης παρά την αποχώρηση των τουρκοκυπριακών κυβερνητικών μελών, και επιβεβαίωσε την κρατική υπόσταση της Κύπρου, γεγονός σπουδαίας διπλωματικής επιτυχίας.¹⁷⁷⁶ Το ψήφισμα αποφάσισε το διορισμό από το Γενικό Γραμματέα μεσολαβητή (Tuomioja Sakari) για την εξεύρεση πολιτικής λύσης,¹⁷⁷⁷ και ακόμη την αποστολή ειρηνευτικής δύναμης στο νησί (UN.F.I.CYP.) για τη διατήρηση του νόμου και της τάξης, η οποία έφτασε στην Κύπρο και μέχρι τις 27 Μαρτίου 1964 είχε επιχειρησιακή ετοιμότητα.¹⁷⁷⁸

Την επιδείνωση στις σχέσεις Λευκωσίας-Αθήνας προσπάθησε - ανεπιτυχώς όμως - να εξομαλύνει ο Γ. Παπανδρέου, που με τη θριαμβευτική εκλογή του στις 16 Φεβρουαρίου 1964 έφερε στο προσκήνιο την πολιτική του «εθνικού κέντρου».¹⁷⁷⁹ Η θεωρία του εθνικού κέντρου που ακολούθησε η κυβέρνηση Γ. Παπανδρέου από το Φεβρουάριο του 1964 και με τις εξελίξεις που ακολούθησαν, αποτέλεσε τον άξονα της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής. Η Αθήνα ζητούσε από τη Λευκωσία προσυνεννόηση για την εφαρμογή οποιασδήποτε πολιτικής και στην ουσία προσπαθούσε να επιβάλει πειθαρχία στον Αρχιεπίσκοπο ώστε να ελεγχθούν οι «δυναμικά πρωτοβουλία» του Αρχιεπισκόπου που έφερναν την Αθήνα μπροστά σε τετελεσμένα. Ο Γ. Παπανδρέου φοβόταν ότι ο Αρχιεπίσκοπος θα τον ενέπλεκε σε ελληνοτουρκικό πόλεμο και επιδίωξε τη στρατιωτική και την πολιτική χειραγωγή του. Η Λευκωσία όφειλε να είναι πολύ προσεκτική τόσο σε στρατιωτικό όσο και σε πολιτικό επίπεδο και αποδεχόταν την υποχρέωσή της, χωρίς να χάνει το δικαίωμα της διαφωνίας, να συντονίζεται με την Αθήνα με απώτερο σκοπό τη

¹⁷⁷⁴ Η Ένωση Κέντρου ιδρύθηκε το 1961 από το Γεώργιο Παπανδρέου και η Ενιαία Ριζοσπαστική Ένωση το 1956 από τον Κωνσταντίνο Καραμανλή.

¹⁷⁷⁵ Πρακτικά Συνσκέψεως 1^{ης} Φεβρουαρίου 1964, Πετρίδης, *Ο Γεώργιος Παπανδρέου και το Κυπριακό Ζήτημα (1954-1965)*, σσ. 282-286.

¹⁷⁷⁶ Soulioti, *Fettered Independence Cyprus 1878-1964, The Narrative*, σελ. 489, πρβλ. Purcell, *Cyprus*, σελ. 340.

¹⁷⁷⁷ Soulioti, *Fettered Independence Cyprus 1878-1964, The Narrative*, σσ. 451-468, βλ. επίσης Kyriakides, *Cyprus Constitutionalism and Crisis Government*, σελ. 151.

¹⁷⁷⁸ Kyriakides, *Cyprus Constitutionalism and Crisis Government*, σελ. 151. Σύμφωνα με τα στοιχεία που ο S. Kyriakides παραθέτει στο βιβλίο του, μέχρι τις 8 Ιουνίου η συνολική δύναμη της UN.F.I.CYP. ανερχόταν σε 6.411 άνδρες, πρβλ. James A. Stegenga, *The United Nations Force in Cyprus*, Ohio 1968, σσ. 72-90.

¹⁷⁷⁹ Γ. Παπανδρέου προς Μακάριο, 25 Φεβρουαρίου 1964, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα*, τόμος Α', σσ. 300-301.

«σύντομη έλευση της ένωσης».¹⁷⁸⁰ Ωστόσο, εδώ έγκειται και η ουσιώδης διαφωνία Λευκωσίας-Αθήνας : το είδος της ένωσης, οι προϋποθέσεις, τα πιθανά ανταλλάγματα, ήταν μερικές μόνο παράμετροι διαφωνιών που δημιουργούσαν συχνά πυκνά ένταση στις σχέσεις των δύο χωρών.¹⁷⁸¹ Η στρατηγική της Αθήνας είχε αλλάξει και η περίοδος όπου η κυβέρνηση Κ. Καραμανλή στήριζε την Κυπριακή Δημοκρατία στη διαφύλαξη της ανεξαρτησίας είχε εγκαταλειφθεί και σε κάθε περίπτωση τα αποτελέσματα αυτής της μεταστροφής δεν ήταν τα αναμενόμενα.

Ο Γ. Παπανδρέου διεμήνυσε στον Αρχιεπίσκοπο ότι θα αγωνιζόταν για «την ευόδωσιν του νέου εθνικού αγώνος του Κυπριακού λαού»¹⁷⁸² και ο τελευταίος συμφώνησε. Ωστόσο, ο Αρχιεπίσκοπος αν και φραστικά τουλάχιστον αποδέχθηκε την υποχρέωση να συνεννοείται με την Αθήνα (ο κίνδυνος άλλωστε της τουρκικής εισβολής ήταν ορατός), στην πορεία των εξελίξεων αρνήθηκε να προσφέρει «λευκές επιταγές» όταν αυτή δεν ικανοποιούσε τα συμφέροντα της Κύπρου, επιδιώκοντας να είναι ο ίδιος ρυθμιστής των εξελίξεων. Στην ουσία, ο πρόεδρος Μακάριος απέρριπτε τη θεωρία του «εθνικού κέντρου» και επεφύλασσε για την Κύπρο το δικαίωμα διαφωνίας στην περίπτωση που θα έπρεπε να αποδεχθεί προτάσεις για συμβιβαστική λύση του κυπριακού προβλήματος. Με άλλα λόγια και για να τεθεί το ζήτημα απλά, υπήρχε έλλειψη εμπιστοσύνης μεταξύ Αθήνας και Λευκωσίας.

Εν τω μεταξύ, μετά τις διακοινοτικές συγκρούσεις, ο Γ. Γρίβας ανέλαβε δική του πολιτική πρωτοβουλία αφού όπως περιέγραφε σε μεταγενέστερες επιστολές του προς τον Γ. Παπανδρέου στις 23 Μαΐου και στις 30 Ιουνίου 1964, «η επιπολαιότητα»,¹⁷⁸³ η ανυπαρξία και η ανικανότητα της στρατιωτικής ηγεσίας στην Κύπρο ευθύνονταν για την κατάσταση που επικράτησε.¹⁷⁸⁴ Συγκεκριμένα στις 18 Ιανουαρίου 1964 απήλυσε από την Αθήνα επιστολή προς βουλευτές και άλλες προσωπικότητες της Κύπρου με την οποία τους προσκάλεσε¹⁷⁸⁵ σε συνέδριο υπό την προεδρία του στην Αθήνα στις 24 Ιανουαρίου 1964. Στο συνέδριο¹⁷⁸⁶ έλαβαν μέρος 150 άτομα, ανάμεσά τους στελέχη του Παγκύπριου

¹⁷⁸⁰ Χατζηβασιλείου, *Στα σύνορα των κόσμων, Η Ελλάδα και ο Ψυχρός Πόλεμος, 1952-1967*, σελ. 324, πρβλ. Σωτήρης Ριζάς, *Ένωση Διχοτόμηση Ανεξαρτησία - Οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Βρετανία στην Αναζήτηση Λύσης για το Κυπριακό 1963-1967*, εκδ. Βιβλιόραμα, Αθήνα 2000, σσ. 75-77.

¹⁷⁸¹ Για μια σειρά ερωτημάτων για το είδος της ένωσης βλ. Τζεργιάς, *Ιστορία της Κυπριακής Δημοκρατίας*, τόμος Α', σελ. 568.

¹⁷⁸² Γ. Παπανδρέου προς Μακάριο, 25 Φεβρουαρίου 1964, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα*, τόμος Α', σσ. 300-301.

¹⁷⁸³ Γ. Γρίβας προς Γ. Παπανδρέου, 23 Μαΐου 1964, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα*, τόμος Α', σσ. 331-335.

¹⁷⁸⁴ Γ. Γρίβας προς Γ. Παπανδρέου, 30 Ιουνίου 1964, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα*, τόμος Β', σσ. 72-74.

¹⁷⁸⁵ Παπαγεωργίου, *Από την Ζυρίχην εις τον Αττίλαν*, τόμος Α', σελ. 301 : «Ως επανειλημμένως εδήλωσα η λύσις του Εθνικού μας ζητήματος αποτελεί την μοναδικήν μου σκέψιν και φροντίδα. Τα τελευταία θλιβερά γεγονότα κατέστησαν εντατικώτεραν την ανάγκη αναταλλαγής απόψεων μετά επιλέκτων συμπατριωτών μας προς λήψιν αποφάσεων δια την ευόδωσιν της επιλύσεως του Κυπριακού. Προς τούτο προσκαλώ και υμάς όπως έλθητε εις Αθήνας την 24.2.64, ίνα συσκεφθώμεν και επί τη βάσει συγκεκριμένων απόψεων και θετικών στοιχείων ληφθούν αι προσήκουσαι αποφάσεις δια την ορθήν και εποικοδομητικήν αντιμετώπισιν όλων των γεννωμένων προβλημάτων δια την τελικήν δικαίωσιν του αναλλοιώτου πόθου της φιλάτης μας Κύπρου».

¹⁷⁸⁶ Το συνέδριο είχε διοργανωθεί στη αίθουσα του Εμπορικού και Βιομηχανικού Επιμελητηρίου Αθηνών. Για την προετοιμασία του συνεδρίου εργάστηκαν οι Ανδρέας Χαλλούμας και Ανδρέας Βασιλείου. Κυρίαρχη

Συνδέσμου Αγωνιστών, ο βουλευτής Κώστας Χριστοδουλίδης, ο Σάββας Λοϊζίδης, ο Δάφνης Παναγίδης, ο νομικός Φρίξος Μαρκίδης που ήταν προσηλωμένος στη γραμμή της ένωσης,¹⁷⁸⁷ ο δήμαρχος Λευκωσίας Θεμιστοκλής Δέρβης και άλλοι οπαδοί του Γ. Γρίβα.¹⁷⁸⁸ Το συνέδριο ανέθεσε στο στρατηγό το «*φορέα των αντιλήψεων ημών, αλλά και των πόθων του Ελληνικού Κυπριακού Λαού και σύμβολο ενότητας την εκπροσώπησιν ημών εν τη διαχειρίσει της Κύπρου παρά τη Ελληνική Κυβερνήσει*».¹⁷⁸⁹ Στη διοργάνωση του συνεδρίου αντέδρασε με σφοδρότητα ο Μακάριος, ο οποίος σε γραπτή δήλωση του ανέφερε ότι ο Γρίβας «*ενήργησεν κατά τρόπον απαράδεκτον και καταδικαστέον*», και ότι οι ενέργειές του δημιουργούσαν «*κινδύνους εμφυλίου σπαραγμού και αιματοχυσίας*».¹⁷⁹⁰ Η διοργάνωση του συνεδρίου σηματοδότησε την είσοδο του Γ. Γρίβα στις εξελίξεις του Κυπριακού και λίγες εβδομάδες αργότερα, το Μάρτιο του 1964, ο στρατηγός, με έγκριση της ελληνικής κυβέρνησης και του Μακαρίου, ανέλαβε από την Αθήνα την ευθύνη οργάνωσης των δυνάμεων της Κύπρου.

Αν αυτά συνέβαιναν σε πολιτικό επίπεδο, σε στρατιωτικό χρειαζόταν ένας αμυντικός σχεδιασμός για να αντιμετωπισθεί η έκρυθμη κατάσταση, αφού στο εσωτερικό μέτωπο καθημερινώς σημειώνονταν επεισόδια μεταξύ Ελληνοκυπρίων και Τουρκοκυπρίων. Σύμφωνα με τον πρώην πρόεδρο της Κυπριακής Δημοκρατίας Γ. Κληρίδη : «*Ούτε η μία ούτε η άλλη πλευρά κατόρθωσε να επιβάλει τον εαυτό της εις την άλλη, απλώς βρέθηκαν απέναντι οχυρωμένων θέσεων και για να γίνει κατάπαυση πυρός μπήκε στη μέση η ειρηνευτική δύναμη*».¹⁷⁹¹ Ελληνοκύπριοι και Τουρκοκύπριοι παραβίαζαν την πράσινη γραμμή προκειμένου να βελτιώσουν με κάθε τρόπο τις οχυρωματικές τους θέσεις, ενώ οι εισαγωγές όπλων συνεχίζονταν εκατέρωθεν.¹⁷⁹² Η κατάσταση ήταν τραγική¹⁷⁹³ ενώ η ύπαρξη εξτρεμιστικών στοιχείων (extremist elements) εντός των δυο κοινοτήτων,

---

μορφή στο συνέδριο υπήρξε ο Γ. Γρίβας με χαρακτηριστικό σύνθημα : *Αρχηγέ μαζί σου...Σώσε το νησί σου*. Ο Γ. Γρίβας δεν έκρυψε μάλιστα την πρόθεσή του να επιστρέψει στο νησί λέγοντας : «*δεν θα διστάσω να μεταβώ στην Κύπρον αν με καλέση ο λαός*», βλ. σχετικά *Συναγερμός*, «*Διγενής : Αν η μοίρα το φέρη σύντομα θα είμαι στην Κύπρο*», 27 Ιανουαρίου 1964.

¹⁷⁸⁷ Λοϊζίδης, *Ατυχή Κύπρος, Πώς Έζησα τους Πόθους και τους Καημούς της 1910-1980*, σελ. 203.

¹⁷⁸⁸ T.N.A. (U.K.), WO 386/2, Intelligence reports : Joint Intelligence (Cyprus 1964), Security Intelligence Report No.38, 29 Ιανουαρίου 1964, Δρουσιώτης, *Η πρώτη διχοτόμηση Κύπρος 1963-1964*, σσ. 214-216.

¹⁷⁸⁹ Πατρίς, 26 Ιανουαρίου 1965.

¹⁷⁹⁰ Παπαγεωργίου, *Από την Ζυρίχην εις τον Αττίλαν*, τόμος Α', σσ. 301-303.

¹⁷⁹¹ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Γλαύκου Κληρίδη στις 18/1/2008.

¹⁷⁹² Harbottle, *The Impartial Soldier*, σελ. 69, πρβλ. και Foley, *Legacy of Strife*, σελ. 177.

¹⁷⁹³ Κληρίδης, *Η Κατάθεσή μου*, τόμος 1, σελ. 340 : «*Κατά το δίμηνο Ιανουαρίου-Φεβρουαρίου, η εσωτερική κατάσταση συνέχισε να είναι ασταθής και ξέσπαζαν μάχες κατά διαστήματα σε διάφορες περιοχές. Η Τουρκία όχι μόνο απειλούσε να χρησιμοποιήσει βία, αλλά έστειλε τα πολεμικά αεροπλάνα της να πετούν πάνω από την Κύπρο παραβιάζοντας έτσι το έδαφος της Δημοκρατίας*», βλ. επίσης Γραφείου Τύπου και Πληροφοριών, Ανακοινωθέν αρ. 7, 30^{ης} Δεκεμβρίου 1963, αρ. 3, 12^{ης} Ιανουαρίου 1964, αρ. 5, 13^{ης} Ιανουαρίου 1964, αρ. 4, 19^{ης} Ιανουαρίου 1964, αρ. 4, 1^{ης} Φεβρουαρίου 1964, αρ. 5, 4^{ης} Φεβρουαρίου 1963, πρβλ. και εφημερίδες *Ο Φιλελεύθερος*, *Ελευθερία*, *Η Μάχη*, *Χαραυγή*, Ιανουαρίου 1964.

αποτελούσε επικίνδυνο παράγοντα αποσταθεροποίησης, με επεισόδια, απαγωγές και μη απελευθέρωση αιχμαλώτων.¹⁷⁹⁴

Το πιο ανησυχητικό ήταν το γεγονός ότι εκτός των διάφορων ένοπλων ελληνοκυπριακών ομάδων που υπήρχαν πριν το Δεκέμβριο του 1963, με την έναρξη των γεγονότων δημιουργήθηκαν και άλλες με ιδιωτικές πρωτοβουλίες, η δράση των οποίων μπορούσε να οδηγήσει ακόμη και σε πόλεμο Ελλάδας-Τουρκίας, αφού σύμφωνα με τον τότε επιτελάρχη Ν. Κόση «ο καθένας έκανε ό,τι ήθελε».¹⁷⁹⁵ Αν και τα κίνητρα δημιουργίας τους σύμφωνα με τις μαρτυρίες που κατέγραψα ήταν αμιγώς πατριωτικά, δεν πρέπει να παραγράφονται εκ μέρους των ένοπλων ομάδων αλλά και μελών της «Οργάνωσης συμπεριφορές απαράδεκτες»,¹⁷⁹⁶ και ακρότητες.¹⁷⁹⁷

Πιο αναλυτικά στη Λευκωσία, με το ξέσπασμα των διακοινοτικών ταραχών, ο Νικήτας Ιωάννου κλήθηκε από το Ν. Σαμψών και ηγήθηκε ομάδας στην περιοχή Ομορφίτας έχοντας άνδρες δικής του επιλογής.¹⁷⁹⁸ Στην Αμμόχωστο ομάδες συγκρότησε ο τομεάρχης Βαρωσιών επί Ε.Ο.Κ.Α. βουλευτής Κώστας Χριστοδουλίδης ο οποίος διαφωνούσε με τις συμφωνίες Ζυρίχης-Λονδίνου και με την πολιτική Μακαρίου.¹⁷⁹⁹ Ο Ρένος Κυριακίδης, αδελφός του Μητροπολίτη Κερίνειας Κυπριανού, με το ξέσπασμα των διακοινοτικών ταραχών συγκρότησε και ηγήθηκε ομάδας με άτομα από την Κακοπετριά η οποία βοήθησε τις ομάδες του Ν. Σαμψών στις μάχες της Ομορφίτας. Άνδρες των ομάδων Ρ. Κυριακίδη μετέβησαν στην Ελλάδα και έφεραν οπλισμό στην Κύπρο ενώ χρησιμοποίησαν το

---

¹⁷⁹⁴ T.N.A (U.K.), WO 386/2, Intelligence reports : Joint Intelligence (Cyprus 1964), Security Intelligence Report No.37, 23 Ιανουαρίου 1964 : «*The continued kidnappings, by both sides, and their failure to release hostages, have all contributed in producing a marked increase in tension during which even small incidents could be sufficient to trigger off a major outburst of violence*».

¹⁷⁹⁵ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Νίκου Κόση στις 13/7/2007 και 8/7/2008.

¹⁷⁹⁶ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Βάσου Λυσσαρίδη στις 21/5/2008.

¹⁷⁹⁷ Crawshaw, *The Cyprus Revolt*, σελ. 367, Richter, *A Concise History of Modern Cyprus 1878-2009*, σελ. 121, Ioannides, *In Turkey's Image, The Transformation of Occupied Cyprus into a Turkish Province*, σελ. 130. Βλ. και τις παραδοχές του Νίκου Κόση στην εφημερίδα *Ο Φιλελεύθερος*, 8 Ιουλίου 2007 : «*Ίσως, κάποια μεμονωμένα άτομα και της δικής μας πλευράς κάτω από τις συνθήκες τρόμου και υπερβολικής φόρτισης που δημιούργησαν οι τουρκικές επιθέσεις, να διέπραξαν λάθη*» και *Η Σημερινή*, «*Η Οργάνωση "Ακρίτας" και η Τουρκοανταρσία 1963-64*», Μέρος Β', 21 Οκτωβρίου 2008, συνέντευξη Χριστόδουλου Χριστοδούλου στο Λάζαρο Μαύρο.

¹⁷⁹⁸ Σοφοκλέους, *Πάλη για την Ελευθερία Ενδογενείς Αντιπαραθέσεις*, τόμος Β', σελ. 530.

¹⁷⁹⁹ T.N.A. (U.K.), WO 386/2, Intelligence reports : Joint Intelligence (Cyprus 1964), Security Intelligence Report No.36, 5 Φεβρουαρίου 1964 και Security Intelligence Report No.48, 18 Μαρτίου 1964, συνέντευξη στο συγγραφέα του Κώστα Χριστοδουλίδη στις 8/3/2008 : «*Εγώ δεν έδινα σε κανένα λόγο. Οι ομάδες μου ήταν για προστασία κυρίως της πόλης της Αμμοχώστου σε περίπτωση σύγκρουσης με τους Τούρκους. Όταν το 1959 υπέγραψε ο Μακάριος, διαφωνούσα με ορισμένες απόψεις γι' αυτό και δεν συνεργάστηκα μαζί του στην εφαρμογή των Συνθηκών. Τα όπλα του τομέα μου τα μάζεψα και τα έθαψα σε περιβόλι στο Βαρώσι και όταν αποκαταστάθηκε η Δημοκρατία τα έφερα εις το σπίτι μου και τα έθαψα στην αυλή. Μετά αφού έκτισα δεύτερο τοίχο στη σκάλα του σπιτιού τα έκρυψα εκεί μέχρι την ημέρα της εισβολής το 1974. Τα χρησιμοποίησα το 1963 όταν οι Τουρκοκύπριοι είχαν κλείσει το δρόμο προς τη Σαλαμίνα και ανέλαβα τότε με ομάδες μου να τον ανοίξω. Έκαμνα ομάδες και τις έστησα έξω από την πόλη της Αμμοχώστου μέχρι το Κ.Α.Σ.Α. (Κέντρο Ανωτέρων Σπουδών Αμμοχώστου). Με τις ομάδες του Παυλάκη είχα πολύ καλή συνεργασία*».

Γυμνάσιο Κύκκου για χώρο εκπαίδευσής τους.¹⁸⁰⁰ Στη Λεμεσό αν και η «Οργάνωση» είχε τον «κύριο έλεγχο»¹⁸⁰¹ παρατηρήθηκε συγκρότηση ομάδων προσκείμενες στο Γ. Γρίβα όπως αυτές του Μάριου Χριστοδουλίδη και του Σοφοκλή Ποταμίτη που συγκρότησε λόχο Ακτών.¹⁸⁰²

Ακόμη ο αγωνιστής της Ε.Ο.Κ.Α. Ιωάννης Κασίνης αρχές του 1964 επέστρεψε στο χωριό του τη Ζώδια¹⁸⁰³ όπου και οργάνωσε δικές του ομάδες αναφέροντας :

Εκπαιδευτής του λόχου μας ήταν ο ελλαδίτης φιλόλογος Γεώργιος Σαββαντίδης, καθηγητής στο γυμνάσιο του Μόρφου. Εκπαίδευσε όλο το λόχο έχοντας υπηρετήσει ως ανθυπολοχαγός στον Ελληνικό Στρατό. Ο λόχος μου ήταν γύρω στα 100 άτομα με 3 διμοιρίες και παρέμενε άοπλος γιατί τότε οι ομάδες του Γιωρκάτζη μας αντιμετώπιζαν κάπως επιφυλακτικά αφού εγώ είχα ταχθεί κατά των Συμφωνιών Ζυρίχης - Λονδίνου. Ο λόχος Ζώδιας ανήκε στις ομάδες εκείνες που πρόσκειντο στο Μακάριο και στο Γιωρκάτζη, ως το πούμε κυβερνητικές, ενώ οι δικές μου στο Διγενή.¹⁸⁰⁴

Την ίδια πρωτοβουλία ανέλαβε και ο Φώτης Παπαφώτης ο οποίος αφού είχε διακόψει την υποτροφία που πήρε τον Απρίλιο του 1963 από το Διγενή για σπουδές στη Μ. Βρετανία επέστρεψε στην περιοχή Καρπασίας-Αμμοχώστου την 1^η Ιανουαρίου 1964 και αναδιοργάνωσε¹⁸⁰⁵ πρώην μέλη του Παγκύπριου Συνδέσμου Αγωνιστών με τα οποία όπως αναφέρθηκε σε προηγούμενο κεφάλαιο είχε συνεργαστεί συγκροτώντας τις «Παπαφωτιακές ομάδες».¹⁸⁰⁶ Αν και βρήκε αρκετή ανταπόκριση¹⁸⁰⁷ υπήρξαν και άτομα που δεν συνεργάστηκαν μαζί του όπως φαίνεται σε επιστολή του Δημήτριου Ζήκκου από τα Λιμνιά Αμμοχώστου στις 24 Φεβρουαρίου 1964 :

Προς Ε.[κτελεστικό] Σ.[υμβούλιο].

Λόγω της ούτω εξελίξεως των γεγονότων δια το προσωπικό μου ζήτημα, και παρ' όλων που ενθέρμως υποστηρίζω την υμετέραν στάσιν για το Εθνικόν Ζήτημα μας εν τούτοις νομίζω ότι πρέπει να αντιλαμβάνεσθε ότι ο διπλός ρόλος τον οποίον καλούμαι να επιτελέσω είναι κάπως δύσκολος. Όπως εξήγησα και εις τον τομεάρχη Παπαφώτην ευχαρίστως και μετά προθυμίας θα ανελάμβανον όπως σχηματίσω

¹⁸⁰⁰ Χαράλαμπος Χααραλαμπίδης, *Κακοπετριά, Ένας Αιώνας Εθνικής Προσφοράς*, εκδ. Theopress, Λευκωσία 2007, σσ. 401-406 και Κυριακίδης, *Ο Ρωμανός της Πιτσιλιάς*, σσ. 307-316.

¹⁸⁰¹ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Χριστόδουλου Βενιαμίν στις 23/4/2008.

¹⁸⁰² Συνέντευξη στο συγγραφέα του Άριστου Χρυσοστόμου στις 21/4/2008.

¹⁸⁰³ Ιωάννης Κασίνης, *Απομνημονεύματα του Αγώνα της ΕΟΚΑ*, εκδ. Ταμασός, Λευκωσία 2007.

¹⁸⁰⁴ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Ιωάννη Κασίνη στις 20/12/2007 : «Με τα γεγονότα πολλοί φοιτητές ανησυχήσαμε και πήραμε κάποια πρωτοβουλία για να αρχίσουμε εκπαίδευση. Εν γνώσει του Διγενή εγώ προσωπικά μαζί με άλλους φοιτητές έκανα εκπαίδευση στην Κρήτη. Το Φεβρουάριο του 1964 ήλθαμε στην Κύπρο και κατέβηκα στο χωριό μου στην Κάτω Ζώδια. Εκεί υπήρχε ήδη λόχος με διοικητή τον κοινοτάρχη Ιωακείμ Ξυδά ο οποίος εκπαιδευόταν από 1962-1963 και διάφοροι άλλοι λόχοι του Πραστειού του Μόρφου κι' άλλοι. Εγώ μάζεψα ανθρώπους και οργάνωσα έναν άλλο λόχο, το λόχο Φιλιάς. Αντιδρούσαν να ονομαστεί δεύτερος λόχος Ζώδιας. Ο λόχος Ζώδιας ήταν ανεξάρτητος δεν είχε σχέση με το δικό μας λόχο», για το Γεώργιο Σαββαντίδη βλ. Κώστας Καλαθάς, *Κόσμος του Μόρφου*, Λευκωσία 1999, σελ. 458.

¹⁸⁰⁵ T.N.A. (U.K.), WO 386/2, Intelligence reports : Joint Intelligence (Cyprus 1964), Security Intelligence Report No.36, 17 Ιανουαρίου 1964.

¹⁸⁰⁶ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Φώτη Παπαφώτη στις 19/8/2009 : «Οι ομάδες που δημιούργησα ήταν όλες με μέλη του Π.Σ.Α. Επειδή όμως εγώ είχα αναλάβει την πρωτοβουλία ερχόμενος από το εξωτερικό, ως τις ονομάσουμε Παπαφωτιακές ομάδες».

¹⁸⁰⁷ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Φώτη Παπαφώτη στις 19/8/2009 και του Κώστα Χριστοδουλίδη στις 8/3/2008.

και ηγηθώ υμετέρων τμημάτων στην κοινότητάν μου. Δυστυχώς όμως λόγω της κρισιμότητας της καταστάσεως για φρουρήσιν της Νήσου μας απεδέχθην *αφού επανειλημμένως μου προετάθη όπως αναλάβω ομάδαν του ΑΚΡΙΤΑ εις το χωρίον μου*. Βεβαιωθείτε πάντως ότι όπου και αν ευρίσκωμαι εκτελώ προς την πατρίδα ακαίρεον το χρέος μου ως ελάχιστην προσφοράν που δύναμαι να της παράσχω. Ο νους μου πάντοτε είναι στραμμένος προς τον προαιώνιον πόθον μας και διά τον οποίον τόσοι συναγωνισταί ήρωες έδωσαν την ζωήν τους. Για τον αγώνα αυτόν θα συμπαρίσταμαι και εργάζωμαι κατά τον δυνατόν τρόπον. Είθε ο Παντοδύναμος Θεός να φωτίση όλους και εργαστούν προς αυτήν την κατεύθυνσιν.

Συναγωνιστικώς Δ. Ζήκκος¹⁸⁰⁸

Από το Αρχείο Φώτη Παπαφώτη καταγράφουμε στην περιοχή Καρπασίας επτά¹⁸⁰⁹

«Παπαφωτιακές ομάδες». Θα μπορούσε κάποιος να μιλήσει για «ζώνες επιρροής» στην πόλη και επαρχία Αμμοχώστου, χωρίς φυσικά να μπορούν να τεθούν απόλυτα ξεκάθαροι γεωγραφικοί περιορισμοί. Εντελώς σχηματικά, σύμφωνα και με τη σημερινή εδαφική έκταση της επαρχίας Αμμοχώστου κατά τον αρχηγό του Υπαρχηγείου Αμμοχώστου Παύλο Παλαύκη, οι «ζώνες επιρροής» ήταν η περιοχή Αμμοχώστου - Παραλιμνίου - Κοκκινοχωρίων - Άσσιας - Λύσης - Βατυλής μέχρι και το Λευκονοϊκό όπου κυριαρχούσαν ομάδες του Υπαρχηγείου Αμμοχώστου,¹⁸¹⁰ η περιοχή βόρεια του Λευκονοϊκού προς Ακανθού, δυτικά προς Άγιο Αμβρόσιο και νότια μέχρι και τον Μαραθόβουνο περιοχή του Υπαρχηγείου Λευκονοϊκού¹⁸¹¹ και η περιοχή της σημερινής Καρπασίας από το Τρίκωμο - Καντάρα μέχρι τον Απόστολο Ανδρέα, όπου κυριαρχούσαν οι ομάδες του Φ. Παπαφώτη, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι στην Καρπασία δεν υπήρχαν διμοιρίες ή και ομάδες που ανήκαν στις «κυβερνητικές ομάδες ή ομάδες της Οργάνωσης».¹⁸¹²

Με τις συγκρούσεις του Δεκεμβρίου 1963 οι ελλείψεις της «Οργάνωσης» σε στρατιωτικούς σχεδιασμούς ήταν εμφανείς αφού χωρίς επαρκή οπλισμό και με ελάχιστα πυρομαχικά οι άνδρες της κράτησαν τις θέσεις τους με νύχια και με δόντια.¹⁸¹³ Η άφιξη των στρατευμάτων της ειρηνευτικής δύναμης του Ο.Η.Ε. όπως το ψήφισμα 186 προνοούσε, αν και χαλιναγώγησε το επίπεδο διακοινοτικής βίας δεν την εξάλειψε εντελώς. Η ελληνοκυπριακή κοινότητα έπρεπε να αναλάβει πρωτοβουλίες με σκοπό να περιορίσει τις

¹⁸⁰⁸ Επιστολή Δημήτριου Ζήκκου προς Εκτελεστικό Συμβούλιο Π.Σ.Α., 24 Φεβρουαρίου 1964. Η υπογράμμιση δική μου, (Αρχείο Φώτη Παπαφώτη).

¹⁸⁰⁹ Ήταν οι εξής : μια στο Ριζοκάρπασο από άνδρες των χωριών (Γιαλούσας, Αγίας Τριάδας και Αγίου Ανδρόνικου), μια ομάδα από άνδρες των χωριών (Δαυλός και Φλαμούδι) μια ομάδα από άνδρες των χωριών (Βασίλι, Βαθύλακκα, Νέτας), μια ομάδα από άνδρες των χωριών (Κώμας του Γιαλού, Ταύρου, Αγίου Θεοδώρου), μια ομάδα από άνδρες των χωριών (Τρικώμου, Αγίου Ηλία, Αγίου Θεοδώρου), μια ομάδα από άνδρες των χωριών (Τρικώμου Σπαθαρικού, Αρναδίου, Αγίου Γεωργίου) και μια ομάδα από άνδρες των χωριών (Πατρικί, Κώμης-Κεπήρ, Επακτώμης), (Αρχείο Φώτη Παπαφώτη).

¹⁸¹⁰ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Παύλου Παυλάκη στις 10/5/2009.

¹⁸¹¹ Χάρτης με τα όρια ευθύνης του 4^{ου} Τακτικού Συγκροτήματος Λευκονοϊκού, (Αρχείο Ισιδώρου Μακρίδη), βλ. Παράρτημα.

¹⁸¹² Συνέντευξη στο συγγραφέα του Φώτη Παπαφώτη στις 13/8/2008 και Μιχαήλ Κουπέπια στις 22/8/2009.

¹⁸¹³ Συνέντευξη του Νίκου Κόση στο Γιώργο Ηλιάδη στο Ηλιάδης, *Πολύκαρπος Γιωρκάτζης (1955-1959) Μαρτυρίες*, σελ. 257.

αυθαιρεσίες των ατάκτων, να τους συνενώσει υπό μία ενιαία διοίκηση και ένα ενιαίο αμυντικό σχεδιασμό αναδιοργανώνοντας την άμυνά της εμποδίζοντας στο βαθμό που μπορούσε τις διχοτομικές βλέψεις των Τουρκοκυπρίων και της Άγκυρας.¹⁸¹⁴ Στο πλευρό της, θα έχει την ελληνική κυβέρνηση, η οποία επιζητούσε να ελέγξει την κλιμακούμενη ένταση στο νησί χωρίς όμως εμπλοκή της σε πόλεμο με τη γειτονική Τουρκία.

---

¹⁸¹⁴ Παραπέμπω τον αναγνώστη στα πρακτικά της διάσκεψης στο Marlborough House, που άρχισε στις 15 Ιανουαρίου στη Μ. Βρετανία, με σκοπό την εξεύρεση ειρηνικής λύσης και σε δηλώσεις των συμμετασχόντων. Ενδεικτικά για τη θέληση των Τουρκοκυπρίων να αποσχισθούν παραθέτω απόσπασμα των δηλώσεων του βρετανού υπουργού Αποικιών, Duncan Sandys : *«Ίσως οι Τούρκοι να πιστεύουν ότι δεν είναι πρακτική λύση και ότι μόνο ο διαχωρισμός των κοινοτήτων θα τους δώσει επαρκείς διασφαλίσεις. Ίσως αυτό να αποδειχθεί πως είναι η μόνη απάντηση. Αλλά δεν θα ήθελα να αισθάνομαι ότι είναι η μόνη απάντηση επειδή αυτό θα έτεινε να κρατήσει σε απόσταση τις δύο κοινότητες»*, στο Κληρίδης, *Η Κατάθεσή μου*, τόμος 1, σελ. 305.

5.2 Η εθελοντική Εθνική Φρουρά.

Η ξεκάθαρη θέση της Ελλάδας ότι δεν θα οδηγείτο σε πόλεμο, έστω και αν η ελληνοκυπριακή πλευρά «έσπευδε να παρακαλέσει την ελληνική κυβέρνηση»¹⁸¹⁵ για άμεση βοήθεια, η επίδειξη ισχύος της ΤΟΥΡ.ΔΥ.Κ., η στρατιωτική δυναμική των Τουρκοκυπρίων,¹⁸¹⁶ αλλά κυρίως οι απειλές της Τουρκίας για επέμβαση,¹⁸¹⁷ θορύβησαν την κυπριακή κυβέρνηση και έφεραν τον πρόεδρο Μακάριο σε δύσκολη θέση. Έτσι δεδομένου του μεγάλου κινδύνου να ξεσπάσουν γεγονότα από την παρουσία άτακτων ομάδων και ελλείψει στρατιωτικού συντονισμού που θα διασφάλιζε την απαιτούμενη πειθαρχία και τάξη, ζητήθηκε από την ελληνική κυβέρνηση βοήθεια, ώστε να αντιμετωπιστεί η έκρυθμη κατάσταση, με τον επιτελάρχη της «Οργάνωσης» Ν. Κόση να θυμάται σχετικά : «έπρεπε να επέλθει μια τάξη στις διάφορες ομάδες ατάκτων και μικρών καπετανάτων. Κατόπιν δικής μου πρωτοβουλίας και εισήγησης για να μπορέσουμε να οργανωθούμε καλύτερα αλλά και να ισχυροποιηθούμε στο εσωτερικό μέτωπο ζητήσαμε και μας έστειλαν από την Ελλάδα αρχές Ιανουαρίου, τέσσερις αξιωματικούς, ενώ σε κατοπινό στάδιο ήλθαν και άλλοι».¹⁸¹⁸

Η πρωτοβουλία του Ν. Κόση για στρατιωτική ανασυγκρότηση άρχισε να υλοποιείται όταν στις 18 Ιανουαρίου 1964 έφθασαν από την Ελλάδα (στην Κύπρο) ο αντισυνταγματάρχης Εμμανουήλ Μπερδαλής, ο ταγματάρχης Κώστας Τριανταφύλλου, μετέπειτα υπασπιστής του Γ. Γρίβα, ο λοχαγός Αντώνιος Παπατριανταφύλλου¹⁸¹⁹ και ο ταγματάρχης Ηλίας Ηλιόπουλος.¹⁸²⁰ Η άφιξη ελλαδικών αξιωματικών σηματοδότησε την απαρχή δημιουργίας

¹⁸¹⁵ Κρανιδιώτης, *Ανοχύρωτη Πολιτεία Κύπρος 1960-1974*, τόμος Α', σελ. 99, βλ. επίσης Πέτρος Γαρουφαλιάς, *Ελλάς και Κύπρος : τραγικά σφάλματα, ευκαιρίες που χάθηκαν (19 Φεβρ. 1964-15 Ιουλ. 1965)*, εκδ. Μπεργαδή, Αθήνα 1982, σελ. 49.

¹⁸¹⁶ Γαρουφαλιάς, *Ελλάς και Κύπρος*, σελ. 51, βλ. σχετικά τα όσα καταγράφει ο Γεώργιος Ν. Καντζηλάρης, *Το Καϊμακλί μέσα από το Πέρασμα του χρόνου*, εκδ. Νέας Συνεργατικής Πιστωτικής Εταιρείας Καϊμακλίου, Λευκωσία 2007, σσ. 440-451, αλλά και τα όσα αφηγείται ο Γιαννάκης Παπαδάμου μέλος της Α' ομάδας διμοιρίας Αγίου Επικτήτου Κερύνειας στο βιβλίο της Καίτης Φράγκου Αναστασιάδου, *Νάμαν Άγιος Επίκτητος*, Λευκωσία 2002, σελ. 72 : «Όταν έγινε η ανταρσία του 1963 είχαμε ήδη οργανώσει δύο λόχους. Εβγάζαμε σκοπιά κάθε νύκτα στην Κερύνεια και στους Μύλους. Ψηλά στον Άγιο Ιλαρίωνα, θυμούμαι έκανε πάντα πολύ κρύο. Ξαγρπνούσαμε στα κατασκότεινα και στη φεγγαράδα στη βροχή στο αγιάζι. Στην ομάδα μας μεταξύ άλλων ήταν και Χαράλαμπος Γρηγορίου, ο Τάκης Αδαμίδης, ο Ανδρέας Χ'μμανώλης, ο Κλέανθης Κεστή. Στο Πέλλα - Παις πηγαίναμε τακτικά για να προσέχουμε μήπως οι Τούρκοι του Καζαφανιού έλθουν κατά πάνω στο χωριό».

¹⁸¹⁷ Κληριδής, *Η Κατάθεσή μου*, τόμος 1, σελ. 340, ο James στο *Keeping the Peace in the Cyprus Crisis of 1963-1964*, σελ. 73 αναφέρεται σε συνεχή προετοιμασία των ναυτικών δυνάμεων της Τουρκίας στην πόλη του Iskenderum (Αλεξανδρέττα), στην ίδια προετοιμασία αναφέρεται και ο Stephens, *Cyprus : A Place of Arms*, σελ. 191, βλ. επίσης Κουφουδάκης, *Κύπρος : ένα σύγχρονο πρόβλημα σε ιστορική προοπτική*, σελ. 36.

¹⁸¹⁸ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Νίκου Κόση στις 2/4/2009.

¹⁸¹⁹ Μήτσαινας, *Ελληνικά Φτερά στην Κύπρο*, σελ. 43.

¹⁸²⁰ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Νίκου Κόση στις 13/7/2007 και 8/7/2008 και του ταξίαρχου ε.α. Χρυσάφη Χρυσάφη στις 14/8/2008 : «Στις αρχές του 1964 ίσως και τέλος του 1963 έφθασαν από την Ελλάδα τέσσερις αξιωματικοί, ο συνταγματάρχης Εμμανουήλ Μπερδαλής άλλως Μπάρδης, ο ταγματάρχης Κώστας Τριανταφύλλου άλλως Τριάντης, ο ταγματάρχης Ηλιόπουλος άλλως Ηλιάδης και ο Αντώνιος Παπατριανταφύλλου. Εγώ εκτελούσα χρέη ας πούμε πρώτου γραφείου. Με την άφιξή τους πήγαν προσωρινά

ενός «Γενικού Επιτελείου»,¹⁸²¹ το οποίο ανέλαβε να αναδιοργανώσει τη «στρατιωτική ακαταστασία»¹⁸²² που υπήρχε. Το «Γενικό Επιτελείο» αρχικά στεγάστηκε νοτιοδυτικά του σημερινού κτηρίου του Πανεπιστημίου Κύπρου, στην έδρα του Τάγματος Εφεδρείας Αρχηγείου της «Οργάνωσης», ενώ στο τέλος Φεβρουαρίου μεταφέρθηκε στο χώρο όπου στεγαζόταν η Αστυνομία Κύπρου, σημερινό αρχηγείο της Αστυνομίας Κύπρου και Αρχηγείο του Γενικού Επιτελείου Εθνικής Φρουράς. Σύμφωνα με το Ν. Κόση μετά τη συγκρότηση του «Γενικού Επιτελείου», η ελληνική κυβέρνηση ήθελε να απομακρύνει τον Π. Γιωρκάτζη από την ηγεσία της «Οργάνωσης» και να την αναθέσει στον πρόεδρο Μακάριο, αφού σε διαφορετική περίπτωση δεν ήταν διατεθειμένη να διαθέσει οπλισμό :

Για να είμαι ειλικρινής αντέδρασα σ' αυτές τις μεθοδεύσεις. Τους είπα ότι αν παραμέριζαν τον Γιωρκάτζη και εμένα δεν θα είχαν επαφή με την *Οργάνωση*. Τους είπα ότι έμενα στο ίδιο σπίτι με το Γιωρκάτζη και ότι ήμασταν φίλοι και δεν δεχόμουν τη θυματοποίησή του. Το λιγότερο που θα μπορούσε να γίνει, τους είπα, ήταν να παίρνει αποφάσεις ένα Στρατιωτικό Συμβούλιο με πρόεδρο το Μακάριο και αυτές να έρχονται από το Συμβούλιο κοντά μου. Συμφώνησα πως έπρεπε να έχουν λόγο και αντιλαμβανόμουν τους φόβους ότι, εξαιτίας της κατάστασης στην Κύπρο μπορούσε να παρασυρθεί η Ελλάδα σε πόλεμο. Τότε συμφώνησαν να εκτελώ εγώ χρέη επιτελάρχη. Επέμεναν όμως όπως σε κάθε Υπαρχηγείο υπάρχει μαζί με τον Ελληνοκύπριο υπαρχηγό και ένας ελλαδίτης αξιωματικός ως σύμβουλος. Ο Αρχιεπίσκοπος με φώναξε και τελικά αποφασίστηκε να γίνει κάποιο στρατιωτικό συμβούλιο δίνοντας σε εμένα τις εκάστοτε οδηγίες.¹⁸²³

Η επιμονή των ελλαδιτών αξιωματικών για απομάκρυνση του Π. Γιωρκάτζη και πάλι σύμφωνα με το Ν. Κόση εξέφραζε την «ελληνική πολιτική περί αποφυγής ένοπλης σύρραξης με την Τουρκία»,¹⁸²⁴ δεν ήταν άσχετη με την πολιτική του «εθνικού κέντρου». Η ελληνική κυβέρνηση παρουσιάστηκε αποφασισμένη να διαδραματίσει το ρόλο του ρυθμιστή των στρατιωτικών εξελίξεων στην Κύπρο και δεν θα επέτρεπε ενέργειες που ενδεχομένως να την ρυμουλκούσαν σε έναν ανεπιθύμητο πόλεμο με την Τουρκία. Επί υπηρεσιακής κυβέρνησης Ιωάννη Παρασκευόπουλου, όπως αναφέρθηκε, ο εν δυνάμει πρωθυπουργός Γ. Παπανδρέου, στις 25 Ιανουαρίου 1964, ενώπιον των Αρχηγών Γ.Ε.ΕΘ.Α., Γ.Ε.Σ. και

και εγκαταστάθηκαν στο αρχηγείο της Οργάνωσης, το οποίο μεταφέραμε στην πίσω μεριά της Παιδαγωγικής Ακαδημίας στο Τάγμα του Φώτη. Εκεί έμειναν προσωρινά περίπου για ένα μήνα. Μετά από τη σύντομη διαμονή τους εκεί και κατόπιν δικής μου εισήγησης στεγάστηκαν τέλος του Φλεβάρη του 1964 και με την έγκριση του Γιωρκάτζη που ήταν και υπουργός Άμυνας, σ' ένα γραφείο στο χώρο του Αρχηγείου Αστυνομίας. Η συνεργασία που υπήρχε με τους Ελλαδίτες και Κύπριους αξιωματικούς ήταν αρκετά καλή. Υπήρχαν και διαφωνίες που αφορούσαν κυρίως τον έλεγχο που οι Ελλαδίτες συνάδελφοι ήθελαν να έχουν σ' όλα τα επιτελεία ανά επαρχία με την τοποθέτηση σ' αυτά ενός αξιωματικού εξ Ελλάδος που θα λειτουργούσε ως σύμβουλος του πολιτικού προϊστάμενου. Οι Ελλαδίτες αξιωματικοί φοβόντουσαν μήπως μετά τα γεγονότα του 1963 οδηγούμασταν σε νέες συγκρούσεις με απρόσμενες εξελίξεις στις σχέσεις Ελλάδας-Τουρκίας και ήθελαν να ελέγχουν κατά κάποιο τρόπο τα πράγματα».

¹⁸²¹ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Νίκου Κόση στις 8/7/2008, βλ. και Κρανιδιώτης, *Ανοχύρωτη Πολιτεία Κύπρος 1960-1974*, τόμος Α', έκδ. β', σελ. 183.

¹⁸²² Συνέντευξη στο συγγραφέα του Νίκου Κόση στις 13/7/2007 και 8/7/2008.

¹⁸²³ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Νίκου Κόση στις 2/4/2009, πρβλ. *Ο Φιλελεύθερος*, «Ο Νίκος Κόσης μιλά στο «Φ» για τη σύσταση της Εθνικής Φρουράς», του Χρυσάνθου Χρυσάνθου, 25 Φεβρουαρίου 2007.

¹⁸²⁴ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Νίκου Κόση στις 2/4/2009.

Γ.Ε.Α., παρατηρούσε το «σφάλμα ανεύθυνων στρατιωτικών»¹⁸²⁵ που ενθάρρυναν τους Ελληνοκυπρίους ότι η Ελλάδα θα τους βοηθούσε, ενώ μετά την εκλογική του επιτυχία εμφανίστηκε έτοιμος να «πειθαρχήσει»¹⁸²⁶ την κυβέρνηση Μακαρίου, θέλοντας τη Λευκωσία να συντονίζεται με το «Κέντρο του Ελληνισμού».¹⁸²⁷

Όλες οι άτακτες δυνάμεις, κατά το βοηθό επιτελάρχη Χριστόδουλο Χριστοδούλου, έπρεπε να τεθούν κάτω από ενιαία διοίκηση και αυτό επιτεύχθηκε όταν όλοι δέχθηκαν ως επικεφαλής το Μακάριο.¹⁸²⁸ Άμεσο ζητούμενο ήταν ο στρατιωτικός συντονισμός των ατάκτων, αλλά κυρίως ο συντονισμός Λευκωσίας-Αθήνας. Αυτό επιτεύχθηκε με τη συγκρότηση του ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΑΜΥΝΗΣ¹⁸²⁹ στις 4 Φεβρουαρίου 1964,¹⁸³⁰ το οποίο απαρτιζόταν από τον Αρχιεπίσκοπο Μακάριο που προήδρευε του Συμβουλίου, τον πρόεδρο της Βουλής Γλ. Κληρίδη, τον υπουργό Εσωτερικών Π. Γιωρκάτζη, τον αρχηγό του Κυπριακού Στρατού υποστράτηγο Μ. Παντελίδη, τον ταξίαρχο Γεώργιο Περίδη, διοικητή του Τριμερούς Στρατηγείου, το συνταγματάρχη Μενέλαο Ψαράκη διοικητή της ΕΛ.ΔΥ.Κ., τον αντισυνταγματάρχη Εμμανουήλ Μπερδαλή επιτελάρχη, το βουλευτή Ν. Κόση, συνεπιτελάρχη, τον Α΄ Γραμματέα του Προέδρου της Δημοκρατίας και Γραμματέα του Συμβουλίου Αμύνης Τάσο Παναγίδη και το γραμματέα του ταξίαρχου Γ. Περίδη ταγματάρχη Κωνσταντίνο Ράδο.¹⁸³¹

Σύμφωνα με πρακτικό συνεδρίασης του ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΑΜΥΝΗΣ στις 9 Φεβρουαρίου 1964, παρόντων του προέδρου Μακαρίου, του Π. Γιωρκάτζη, του υποστράτηγου Μ. Παντελίδη, του ταξίαρχου Γ. Περίδη, των συνταγματάρχων Απ. Τζουβελέκη και Μ. Ψαράκη, του αντισυνταγματάρχη Κωνσταντίνου Ράδου και του Τ. Παναγίδη, αποφασίστηκε : να κληθούν από το Μακάριο για λήψη οδηγιών για την οργάνωση που επιχειρείτο οι αρχηγοί των Υπαρχηγείων και οι επικεφαλής των ατάκτων, έτσι ώστε να περιοριστούν οι ιδιωτικές στρατιωτικές πρωτοβουλίες, να ετοιμαστεί στρατιωτική ποινική νομοθεσία από το συνταγματάρχη Απ. Τζουβελέκη με σκοπό «να είναι εις θέσιν η Οργάνωσις να επιβάλλη ποινάς και ούτω να εξασφαλίση πλήρη πειθαρχία» και να δοθεί εντολή στον Π. Παυλάκη να «αποστείλη διμοιρίαν εις Ριζοκάρπασον δια τον έλεγχον της περιοχής και την αντιμετώπισιν τυχόν αποβάσεως ατάκτων ή και παραπλανητικής ενεργείας

¹⁸²⁵ Πρακτικά Συνσκέψεως 25 Ιανουαρίου 1964, Πετρίδης, *Ο Γεώργιος Παπανδρέου και το Κυπριακό Ζήτημα (1954-1965)*, σσ. 274-281.

¹⁸²⁶ Χατζηβασιλείου, *Στα σύνορα των κόσμων, Η Ελλάδα και ο Ψυχρός Πόλεμος, 1952-1967*, σελ. 398.

¹⁸²⁷ Γ. Παπανδρέου προς τον Αρχιεπίσκοπο Μακάριο, 25 Φεβρουαρίου 1964, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα*, τόμος Α΄, σσ. 300-301.

¹⁸²⁸ *Η Σημερινή*, «Η Οργάνωση "Ακρίτας" και η Τουρκοανταρσία 1963-64», Μέρος Α΄, 20 Οκτωβρίου 2008, συνέντευξη Χριστόδουλου Χριστοδούλου στο Λάζαρο Μαύρο.

¹⁸²⁹ Δ.Ι.Ε.Φ., Φάκελος Κυπριακού Στρατού Φ.0005, Α2Φ31 Α/Α 6, Συμβούλιον Αμύνης, Βασική Διαταγή Υπ' Αριθ. 1, 1^η Μαρτίου 1964, στο εξής, Συμβούλιον Αμύνης, Βασική Διαταγή Υπ' Αριθ. 1, 1^η Μαρτίου 1964.

¹⁸³⁰ Γαρουφαλιάς, *Ελλάς και Κύπρος*, σελ. 94.

¹⁸³¹ Χατζηνικολάου, *SOS Η Ελληνική Κύπρος Κινδυνεύει*, σελ. 58.

Τούρκων». Επίσης, αποφασίστηκε η αγορά τεθωρακισμένων και οπλισμός για τη φρουρά της «ΣΥΤΑ» και το λόχο του Κυπριακού Στρατού και η τοποθέτηση στο Αρχηγείο της Αστυνομίας συντονιστή-αξιωματικού μεταξύ «Οργάνωσης» και Αστυνομίας. Ο Αρχιεπίσκοπος Μακάριος κατά τη διάρκεια της συνάντησης ζήτησε από τις δυνάμεις της Δημοκρατίας να θέσουν την κατάσταση υπό τον έλεγχό τους λέγοντας : «σαφώς πρέπει να αντιληφθώμεν ότι τον νόμον και την τάξιν εις την νήσον δεν θα τον επιβάλουν ούτε τα Αγγλικά στρατεύματα, ούτε το ΝΑΤΟ, αλλά αυτή η Δημοκρατία δια των ιδικών της δυνάμεων».¹⁸³² Ο υπουργός Εσωτερικών Π. Γιωρκάτζης όχι μόνο δεν απομακρύνθηκε αλλά συμμετείχε και στις συνεδριάσεις του ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΑΜΥΝΗΣ. Η απομάκρυνση του «ισχυρού άνδρα»¹⁸³³ ήταν αδύνατη, αφού πέρα από το γεγονός ότι μια τέτοια ενέργεια-απόφαση συναντούσε την έντονη αντίδραση του επιτελάρχη Ν. Κόση (*adviser on military matters*, σύμφωνα με βρετανικό δίκτυο πληροφοριών Κύπρου του Joint Intelligence Group Cyprus),¹⁸³⁴ ο υπουργός Εσωτερικών, αποτελούσε το συνεκτικό κρίκο του Γενικού Επιτελείου με την «Οργάνωση». Ζητούμενο για το ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΝ ΑΜΥΝΗΣ ήταν η στρατιωτική αναδιοργάνωση, ο έλεγχος του εσωτερικού μετώπου, η πειθαρχία στις τάξεις της «Οργάνωσης», ο έλεγχος των ατάκτων, «η παράδοση του οπλισμού που βρισκόταν στα χέρια των ιδιωτικών οργανώσεων»,¹⁸³⁵ η τοποθέτηση ενός ελλαδίτη αξιωματικού σε κάθε Υπαρχηγείο της «Οργάνωσης» και η πρωτοβουλία των κινήσεων σε στρατιωτικό επίπεδο αναγκαία ενόψει και των περιστάσεων.

Καθοριστικής σημασίας για την υλοποίηση των προαναφερθέντων ήταν η «ΒΑΣΙΚΗ ΔΙΑΤΑΓΗ ΥΠ' ΑΡΙΘ' "1"» που εκδόθηκε την 1^η Μαρτίου 1964, την ίδια ημέρα που ο Μακάριος απαντούσε στην επιστολή του πρωθυπουργού Γ. Παπανδρέου εκφράζοντας την επιθυμία του να τον ενημερώνει για τις εξελίξεις στο Κυπριακό.¹⁸³⁶ Με βάση τη διαταγή, οι κρίσιμες εσωτερικές και εξωτερικές απειλές κατά της ανεξαρτησίας και ακεραιότητας της «Χώρας» επέβαλλαν την προσωρινή ενεργοποίηση «Συστήματος Εθνικής Φρουράς (Ε.Φ) ως Επικουρικού των Σωμάτων Ασφαλείας Νομίμου Κρατικού Οργάνου αμύνης, με αυτοτελή Διοικήσιν, οργάνωσιν και Διάταξιν, προς υλοποίησιν της από 25.2.1964 σχετικής Κυβερνητικής ανακοινώσεως», ενώ ο σκοπός της ενεργοποίησης σύμφωνα πάντα με τη διαταγή ήταν :

¹⁸³² «Πρακτικό Σύσκεψης Συμβουλίου Αμύνης», 9 Φεβρουαρίου 1964, (Αρχείο Νίκου Κόση), πρβλ. και Υπουργείο Άμυνας-Γενικό Επιτελείο Εθνικής Φρουράς 3^ο Επιτελικό Γραφείο, *Ιστορία Γενικού Επιτελείου Εθνικής Φρουράς (ΓΕΕΦ)*, Λευκωσία 2005, σελ. 9.

¹⁸³³ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Γλαύκου Κληρίδη στις 18/1/2008.

¹⁸³⁴ T.N.A. (U.K.), WO 386/2, Intelligence reports : Joint Intelligence (Cyprus 1964), Security Intelligence Report No.50, 1 Απριλίου 1964.

¹⁸³⁵ Γαρουφαλιάς, *Ελλάς και Κύπρος*, σελ. 94.

¹⁸³⁶ Μακάριος προς Γ. Παπανδρέου, 1 Μαρτίου 1964, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα*, τόμος Α', σσ. 301-306.

α. Η άμυνα της εδαφικής ακεραιότητας της χώρας βάσει των εκάστοτε Επιχειρησιακών Σχεδίων, εν συντονισμό προς τας Μονίμους Δυνάμεις Ασφαλείας [και]

β. [H] Υποβοήθησις των Σωμάτων Ασφαλείας δια την αποκατάστασιν και διατήρησιν συνθηκών ομαλότητος, του Νόμου και της τάξεως, κατά τας εκάστοτε υπευθύνους απαιτήσεις και σχετικές αποφάσεις¹⁸³⁷

Εκτός των πιο πάνω η διαταγή καθόριζε δυαδικό διοικητικό σύστημα με παρουσία πολιτικού και στρατιωτικού

προϊσταμένου. Ουσιαστικά επρόκειτο για απόφαση υιοθέτησης δυαδικής διοίκησης στα Υπαρχηγεία της «Οργάνωσης» τα οποία εφ' εξής θα αποτελούνταν από ένα Ελληνοκύπριο, τον αρχηγό του Υπαρχηγείου της «Οργάνωσης», που θα εκτελούσε καθήκοντα πολιτικού προϊσταμένου και επιπρόσθετα, έναν ελλαδίτη αξιωματικό, που θα εκτελούσε καθήκοντα στρατιωτικού συμβούλου με τη «ΒΑΣΙΚΗ ΔΙΑΤΑΓΗ ΥΠ' ΑΡΙΘ' "1"» να αναφέρει σχετικά :

Εις τας άνω του Λόχου Μονάδας δυνατόν να καθίσταται αναγκαία η Δυαδική Διοίκησις, αποτελούμενη εκ Στρατιωτικού και μη Στρατιωτικού διοικητού. Η Δυαδική αυτή Διοίκησις ενασκειάται ισοτίμως εν απολύτω αρμονία, συμπνοία και συνεργασία υπό των δύο τούτων Διοικητών, ως εάν να ενησκειότο υφ' ενός μόνον προσώπου.

Ευνόητον τυγχάνει ότι δια ενεργείας απαιτούσας ειδικάς στρατιωτικές γνώσεις ο Στρατιωτικός Διοικητής έχει πρωτεύοντα λόγον, καίτοι ο μη Στρατιωτικός Διοικητής τυγχάνει το κύριον προς τρίτους επίσημον Διοικητικόν Όργανον. Εν πάση περιπτώσει οιασδήποτε φύσεως ενέργεια αποφασίζεται και διατάσσεται από κοινού αποκλειομένης πάσης μονομερούς ενεργείας.

Η Διοικητική αυτή δυάς δια τας άνω του Λόχου Μονάδας και οι Διοικηταί των κάτω τούτων Μονάδων είναι προσωπικώς υπεύθυνοι δι' ό,τι η Υπομονάς ή Μονάς ή και μεμονωμένοι άνδρες τούτων πράττουν υπευθύνως ή ού. Εις τα Επιτελικά Γραφεία ο διοριζόμενος Διευθυντής τούτων τυγχάνει ο φυσικός προϊστάμενος άπαντος του εις ταύτα υπηρετούντος προσωπικού, και υπεύθυνος δια την λειτουργίαν και απόδοσιν του Γραφείου κατά τας διαταγάς και τον συντονισμόν της προϊσταμένης Διοικητικής Δυάδος.¹⁸³⁸

Με τις δυαδικές διοικήσεις η ελληνική κυβέρνηση απέκτησε το στρατιωτικό έλεγχο της «Οργάνωσης» και διασφάλισε σε στρατιωτικό επίπεδο την από κοινού λήψη αποφάσεων Αθήνας-Λευκωσίας. Πέρα από αυτό έλεγξε αρκετές «αυθαίρετες στρατιωτικές πρωτοβουλίες»¹⁸³⁹ που είχαν γίνει μετά τα γεγονότα του Δεκεμβρίου του 1963, αφού καλούσε τις μικρές ομάδες ή και διμοιρίες στα διάφορα χωριά όπως «ενταχθώσιν υπευθύνως», στην εθελοντική Εθνική Φρουρά (Εθνοφρουρά), ενώ επιπρόσθετα καθόριζε νέο σύστημα επικοινωνιακού διοικητικού και επιχειρησιακού δικτύου το οποίο συμπλήρωνε το ήδη υπάρχον «της τέως Οργανώσεως, δι' ειδικών Διαταγών και

¹⁸³⁷ Συμβούλιον Αμύνης Βασική Διαταγή Υπ' Αριθ. 1, 1^η Μαρτίου 1964, πρβλ. και Γαρουφαλιάς, *Ελλάς και Κύπρος*, σελ. 94.

¹⁸³⁸ Συμβούλιον Αμύνης Βασική Διαταγή Υπ' Αριθ. 1, 1^η Μαρτίου 1964, βλ. επίσης Χατζηνικολάου, *SOS Η Ελληνική Κύπρος Κινδυνεύει*, σελ. 58.

¹⁸³⁹ Συνέντευξη στο συγγραφέα του αντιστράτηγου ε.α. Χαράλαμπου Λόττα στις 27/8/2007.

διευθετήσεων». Τέλος με τις δυαδικές διοικήσεις περιορίστηκαν οι αρμοδιότητες του Π. Γιωρκάτζη που σύμφωνα με τη μαρτυρία του Ν. Κόση ήταν «ανεπιθύμητος κυρίως μετά τα γεγονότα του 1963, και θεωρείτο υπεύθυνος για τα διαδραματισθέντα».¹⁸⁴⁰

Η ίδρυση της εθελοντικής «ΕΘΝΙΚΗΣ ΦΡΟΥΡΑΣ»¹⁸⁴¹ η οποία θα διοικείται από το ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΝ ΑΜΥΝΗΣ¹⁸⁴² συνδυάστηκε με την ανακοίνωση για ενίσχυση της Αστυνομίας η οποία αφού εξαγγέλθηκε ραδιοφωνικά στις 25 Φεβρουαρίου 1964 δημοσιεύτηκε την επομένη στον ημερήσιο τύπο :

Η από διμήνου συνεχιζόμενη ανώμαλος κατάστασις επιβάλλει την ενίσχυσιν και αναδιοργάνωσιν των Δυνάμεων Ασφαλείας. Προς τον σκοπόν τούτον ενεκρίθη η επί προσωρινής βάσεως αύξησις της Ειδικής Αστυνομίας μέχρι 5.000 ανδρών ήτις θα αποτελή ειδικόν τμήμα των αστυνομικών δυνάμεων. Οι άνδρες της δυνάμεως αυτής θα προσφέρουν τας υπηρεσίας των απασχολούμενοι εξ ολοκλήρου αναλόγως των παρουσιαζομένων αναγκών. Η δύναμις θα αποτελήται από πολίτας οίτινες επιθυμούν να προσφέρουν οικειοθελώς τας υπηρεσίας των άνευ οιασδήποτε αμοιβής ή αντιμισθίας.¹⁸⁴³

Η πρόσληψη ειδικών αστυνομικών είχε ως στόχο την έναρξη κατάταξης στην εθελοντική Εθνική Φρουρά.¹⁸⁴⁴ Όσοι επιλέχθηκαν και βάσει του περί Αστυνομίας νόμου Κεφ. 285 (Άρθρο 30), πήραν έντυπο διορισμού «ΕΙΔΙΚΟΥ ΑΣΤΥΝΟΜΙΚΟΥ»¹⁸⁴⁵ και ταυτότητα, ενώ διορισμοί στη θέση ειδικού αστυνομικού επί αμοιβή, έγιναν αρχές του 1964 όταν 700 άνδρες προσλήφθηκαν ως νέοι αστυνομικοί για ενίσχυση της αστυνομικής αποτελεσματικότητας.¹⁸⁴⁶

Τα κριτήρια κατάταξης στην εθελοντική Εθνική Φρουρά ήταν η σωματική αρτιμέλεια, «εξαίρεσει ΜΟΝΟΝ των αγωνιστών της Ε.Ο.Κ.Α. και εφ' όσον η έλλειψις της σωματικής των αρτιμέλειας δεν εμποδίζει την άσκησιν των ανατεθεισομένων αυτοίς καθηκόντων», ο έντιμος ατομικός οικογενειακός βίος, η μη καταδίκη σε εγκληματική ποινή, η συμπλήρωση του 18^{ου} έτους της ηλικίας και του 20^{ου} για επιλογή βαθμοφόρων.¹⁸⁴⁷ Με βάση τη διαταγή, επιλέχθηκαν άτομα «εκ των ήδη υπηρετούντων την οργάνωσιν αγωνιστών, όσον και ετέρους, άπαντας υπό αντικειμενικήν επιλογήν, ίνα υπηρετήσουν ώστε αι ήδη υφιστάμεναι ένοπλοι Μονάδες της Οργανώσεως να ενεργοποιηθώσι», ενώ σε μια παράγραφο της διαταγής υπήρχε πρόνοια όπως «τουλάχιστον 20% τούτων [των Μονάδων]

¹⁸⁴⁰ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Νίκου Κόση στις 13/7/2007.

¹⁸⁴¹ Ο Φιλελεύθερος, 26 Φεβρουαρίου 1964.

¹⁸⁴² Γαρουφαλιάς, *Ελλάς και Κύπρος*, σελ. 94.

¹⁸⁴³ Ο Φιλελεύθερος, 26 Φεβρουαρίου 1964, βλ. επίσης Κρανιδιώτης, *Ανοχύρωτη Πολιτεία Κύπρος 1960-1974*, τόμος Α', έκδ. β', σελ. 176, και Soulioti, *Fettered Independence Cyprus 1878-1964, The Narrative*, σελ. 483.

¹⁸⁴⁴ T.N.A. (U.K.), WO 386/2, Intelligence reports : Joint Intelligence (Cyprus 1964), Security Intelligence Report No.46, 4 Μαρτίου 1964.

¹⁸⁴⁵ Ο διορισμός Ειδικού Αστυνομικού γινόταν βάσει του περί Αστυνομίας Νόμου Κεφ. 285 (Άρθρο 30), βλ. έντυπο διορισμού στο Παράρτημα.

¹⁸⁴⁶ Ιορδάνου, *Κυπριακή Αστυνομία Από τα Κλασικά Χρόνια ως το 21^{ον} αιώνα*, σελ. 73.

¹⁸⁴⁷ Συμβούλιον Αμύνης Βασική Διαταγή Υπ' Αριθ. 1, 1^η Μαρτίου 1964, Κριτήρια Επιλογής Κατατασσομένων εις Εθνική Φρουράν, Παράρτημα Ε.

να αποτελείται από εθελοντάς μη μέλη μέχρι τούδε μαχητικής οργανώσεως».¹⁸⁴⁸ Οι κατατάξεις γίνονταν σε καθοριζόμενους αστυνομικούς σταθμούς, ή σταθμούς Χωροφυλακής ενώπιον επιτροπής αποτελούμενης από τον αστυνομικό διοικητή, το διοικητή της οικείας μονάδας και γιατρό. Όσοι κατατάσσονταν συμπλήρωναν και υπέγραφαν «ΔΗΛΩΣΙΝ ΕΘΕΛΟΥΣΙΑΣ ΚΑΤΑΤΑΞΕΩΣ» βάσει της οποίας ο δηλών «έθετε τον εαυτόν του υπό του νόμου και τας ειδικάς Διαταγάς της Κυβερνήσεως».¹⁸⁴⁹ Σ' όλα τα κατ' επιλογήν «υπό υπεύθυνους της Αστυνομίας και της Χωροφυλακής»¹⁸⁵⁰ στελέχη της δύναμης δινόταν στολή και δελτίο ταυτότητας.¹⁸⁵¹

Με τα στοιχεία που ο συγγραφέας έχει στη διάθεσή του, δεν είναι σαφές αν η απόφαση για την εθελοντική Εθνική Φρουρά πάρθηκε στη Λευκωσία ή ήταν κοινή απόφαση Λευκωσίας-Αθήνας. Η διοικητική διάρθρωση της εθελοντικής Εθνικής Φρουράς, προέβλεπε συνεργασία του Υπουργικού Συμβουλίου της Κυπριακής Δημοκρατίας με το ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΝ ΑΜΥΝΗΣ στο οποίο συμμετείχαν και οι αρχηγοί της ΕΛ.ΔΥ.Κ. και του Τριμερούς Στρατηγείου. Σε συνδυασμό με τη δυαδική αρχηγία που είχε προαποφασιστεί, θεωρείται απίθανο να μην γνώριζε η ελληνική κυβέρνηση για την απόφαση του ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΑΜΥΝΗΣ να ενισχυθεί με 5.000 εθελοντές. Σε κάθε περίπτωση, η απόφαση, εξυπηρετούσε την ανάγκη για την επιχειρούμενη στρατιωτική αναδιοργάνωση, ωστόσο η πορεία των εξελίξεων έδειξε ότι η εθελοντική Εθνική Φρουρά αν και ήταν αναγκαία υπήρξε αναποτελεσματική.

Ο Αρχιεπίσκοπος προσπάθησε με τη δημιουργία της να διαφυλάξει στο βαθμό που μπορούσε την Κυπριακή Δημοκρατία από τις τουρκοκυπριακές στρατιωτικές ενέργειες, ενώ παράλληλα ισχυροποιούσε τις κυβερνητικές δυνάμεις εν όψει και της άφιξης της ειρηνευτικής αποστολής του Ο.Η.Ε.¹⁸⁵² Έχοντας και τη φραστική υποστήριξη της Σοβιετικής Ένωσης που εκδηλώθηκε με μήνυμα του πρωθυπουργού της Ε.Σ.Σ.Δ. Nikita Khrushchev, προς τους προέδρους Αμερικής και Γαλλίας και τους πρωθυπουργούς της Ελλάδας, της Τουρκίας και της Αγγλίας στις 7 Φεβρουαρίου 1964, ο Αρχιεπίσκοπος «διατήρησε την πρωτοβουλία των κινήσεων».¹⁸⁵³ Χωρίς, ωστόσο να μπορέσει να είναι ο ρυθμιστής των εξελίξεων, αφού το ενδεχόμενο τουρκικής επίθεσης ήταν πιθανόν και οι δυνατότητες αντιμετώπισής της από τις μόλις οργανωθείσες και ουσιαστικά άτακτες ακόμα ελληνοκυπριακές δυνάμεις ήταν μηδαμινές έως ελάχιστες.

¹⁸⁴⁸ Συμβούλιον Αμύνης Βασική Διαταγή Υπ' Αριθ. 1, 1^η Μαρτίου 1964.

¹⁸⁴⁹ «ΔΗΛΩΣΙΣ ΕΘΕΛΟΥΣΙΑΣ ΚΑΤΑΤΑΞΕΩΣ», (Αρχείο λοχαγού ε.α. Μάριο Σταυρίδη), βλ. σχετικά στο Παράρτημα.

¹⁸⁵⁰ *Ο Φιλελεύθερος*, 26 Φεβρουαρίου 1964.

¹⁸⁵¹ βλ. σχετικά στο Παράρτημα.

¹⁸⁵² Nicolet, *United States Policy Towards Cyprus, 1954-1974*, σελ. 218.

¹⁸⁵³ Χατζηβασιλείου, *Στα σύνορα των κόσμων, Η Ελλάδα και ο Ψυχρός Πόλεμος, 1952-1967*, σελ. 398.

Με τη δημιουργία της εθελοντικής Εθνικής Φρουράς τα στελέχη της «Οργάνωσης» του Π. Γιωρκάτζη απέκτησαν «νόμιμον ημιστρατιωτικήν μορφήν»,¹⁸⁵⁴ όπως ακριβώς αποκτούσαν και όσοι δεν ανήκαν στην «Οργάνωση», αλλά επιθυμούσαν να ενταχθούν στην εθελοντική Εθνική Φρουρά. Άλλωστε, από το ενδεχόμενο αντιμετώπισης μιας επικείμενης εισβολής κανείς δεν περίσσευε και η προσπάθεια στόχευε στη άρση του αποκλεισμού ανδρών, όπως γινόταν με τη στελέχωση της «Οργάνωσης» πριν τις διακοινοτικές του 1963. Έτσι ο λόχος του Γιάννη Κασίνη, που είχε συγκροτηθεί στη Ζώδια, με σήμα της Δευτέρας Ανωτέρας εντάχθηκε κανονικά στο δεύτερο Τακτικό Συγκρότημα Μόρφου και οι άνδρες του πήραν όπλα και δελτίο ταυτότητας ειδικού αστυνομικού.¹⁸⁵⁵ Το ίδιο έγινε με τις ομάδες του Ρένου Κυριακίδη οι οποίες κατόπιν διαταγής του ταξίαρχου Γ. Περίδη υπήχθησαν στην εθελοντική Εθνική Φρουρά ως 106^{ος} Λόχος.¹⁸⁵⁶ Ακόμη μέχρι τις 14 Ιουνίου 1964, όλοι οι άνδρες των ομάδων Κώστα Χριστοδουλίδη στην Αμμόχωστο παρέδωσαν τον οπλισμό τους και ενσωματώθηκαν στην εθελοντική Εθνική Φρουρά,¹⁸⁵⁷ ενώ για τη διοικητική υπαγωγή των ομάδων Ηλία ο Αλέξανδρος Βιολάρης θυμάται : «Μετά τα γεγονότα ο Λυσσαρίδης κατάφερε και με απάλλαξε από τις διδασκαλικές μου υποχρεώσεις μέχρι το Σεπτέμβριο του 1964. Καταταγήκαμε στην εθελοντική Εθνοφρουρά και μας δόθηκαν ταυτότητες και στολές. Ήμασταν πειθαρχημένοι και ανήκαμε στις κυβερνητικές πλέον δυνάμεις».¹⁸⁵⁸ Είναι σημαντικό να παρατηρήσει κάποιος ότι υπήρξαν και ομάδες που δεν δέχθηκαν τη διοικητική υπαγωγή τους στην εθελοντική Εθνική Φρουρά όπως στην περίπτωση των «Παπαφωτιακών ομάδων» στην Καρπασία οι οποίες ωστόσο συνεργάστηκαν¹⁸⁵⁹ με τον Π. Παυλάκη που ήταν ο πολιτικός προϊστάμενος του 5^{ου} Τακτικού Συγκροτήματος και συνέτειναν τα μέγιστα στην αντιμετώπιση της απειλής των

¹⁸⁵⁴ Συμβούλιον Αμύνης Βασική Διαταγή Υπ' Αριθ. 1, 1^η Μαρτίου 1964, πρβλ. και Μακάριος προς Γ. Παπανδρέου, 1^η Μαρτίου 1964, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα*, τόμος Α', σσ. 302-306.

¹⁸⁵⁵ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Ιωάννη Κασίνη στις 20/12/2007.

¹⁸⁵⁶ Χαραλαμπίδης, *Κακοπετριά, Ένας Αιώνας Εθνικής Προσφοράς*, σσ. 401-405.

¹⁸⁵⁷ T.N.A. (U.K.), WO 386/2, Intelligence reports : Joint Intelligence (Cyprus 1964), Security Intelligence Report No.62, 22 Ιουνίου 1964.

¹⁸⁵⁸ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Αλέξανδρου Βιολάρη στις 2/9/2009.

¹⁸⁵⁹ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Φώτη Παπαφώτη στις 19/8/2009 : «Εμείς ήμασταν του Διγενή και αντιμετωπίσαμε κάποια προβλήματα αρχικά, αλλά στη συνέχεια συνεργαστήκαμε με τα υπόλοιπα Τακτικά Συγκροτήματα. Άλλωστε με δική μου πρωτοβουλία ήλθε ο Διγενής στην Κύπρο και εν τη αναμονή του δεν θέλαμε να δημιουργήσουμε προβλήματα ευελπιστώντας ότι η άφιξή του θα έφερνε και μια τάξη στις στρατιωτικές ομάδες. Είχαμε ομάδες στον Άγιο Θεόδωρο υπό το Γεώργιο Διάκο στο Τρίκωμο υπό το Σταύρο Ζάκο και Ανδρέα Κάμηλο. Όλες οι ομάδες ήταν υπό τον έλεγχό μου και ήμασταν απόλυτα νομιμόφρονες χωρίς να δημιουργούμε προβλήματα στην Εθνοφυλακή στην οποία επίσημα δεν ενταχθήκαμε. Για το θέμα του οπλισμού των ομάδων της Καρπασίας, οφείλω να ομολογήσω ότι δεν αντιμετωπιστήκαμε ισόνομα. Ενώ υπήρξε συμφωνία για να παραλάβω οπλισμό τον οποίο εγώ έφερα από την Ελλάδα εν γνώσει του Μακαρίου και του Γιωρκάτζη τελικά όταν ο οπλισμός αφίχθη στη Λεμεσό, δεν μου παραδόθηκε. Με δική μου όμως παραπλανητική καταδρομική επιχείρηση πήρα τον οπλισμό από το Αρχηγείο της Αστυνομίας στη Λευκωσία και εξόπλισα τις ομάδες μου», πρβλ. Παπαφώτης, *Πραξικόπημα Εισβολή (Η κατάθεσή μου στην Επιτροπή Φακέλλου της Κύπρου)*, σελ. 263.

δύο ισχυρών τουρκοκυπριακών θυλάκων στη χερσόνησο της Καρπασίας : Γαλάτειας-Πλατανισσού και Αγίου Συμεών-Γαληνόπορνης.¹⁸⁶⁰

Με τη δυαδική διοίκηση τα υπαρχηγεία της «Οργάνωσης», σύμφωνα με τον επιτελάρχη Ν. Κόση, «μετεξελίχθηκαν»¹⁸⁶¹ και ανασυγκροτήθηκαν σε έντεκα Τακτικά Συγκροτήματα : το 1^ο Τακτικό Συγκρότημα στη Λευκωσία (σε αυτό υπήχθησαν οι πέντε Λόχοι του Τάγματος του Τάσου Μάρκου αλλά και οι Λόχοι Αμύνης της Διοίκησης Πόλεως Λευκωσίας), το 2^ο στη Μόρφου, το 3^ο στην Κερύνεια, το 4^ο στο Λευκόνοικο, το 5^ο στην Αμμόχωστο, το 6^ο στη Λάρνακα, το 7^ο στη Λεμεσό και το 8^ο στην Πάφο. Ακόμη, υπήρχε η γενική εφεδρεία του Γενικού Επιτελείου Εθνικής Φρουράς με το 9^ο, 10^ο και 11^ο Συγκρότημα. Διοικητής της εφεδρείας ήταν ο ταγματάρχης του Κυπριακού Στρατού Χρήστος Φώτης.

Συγκεκριμένα υπήχθησαν στο 9^ο Τακτικό Συγκρότημα οι τέσσερις Λόχοι του Τάγματος Εφεδρείας Αρχηγείου που ο Χρήστος Φώτης είχε πριν τα γεγονότα του 1963, στο 10^ο Τακτικό Συγκρότημα οι ομάδες Σαμψών, Λυσσαρίδη και Ε.Α.Λ. ως 101^{ος} 102^ο και 103^ο Λόχος Τυφεκιοφόρων αντίστοιχα και στο 11^ο Τακτικό Συγκρότημα οι ομάδες των περιοχών Δικόμου Ιδαλίου, Γερόλακου, Τροόδους ως 111^{ος}, 112^{ος}, 113^{ος}, 114^{ος} Λόχοι Τυφεκιοφόρων αντίστοιχα,¹⁸⁶² ενώ μέχρι της 11 Μαρτίου 1964, η συνολική δύναμη συμπεριλαμβανομένης και της ΕΛ.ΔΥ.Κ., αριθμούσε 39.000 άνδρες ως εξής : (α) ΕΛ.ΔΥ.Κ. 2.000, (β) Κυπριακός Στρατός 500, (γ) Αστυνομία 1.500, (δ) Ειδική Αστυνομία 5.000 (ε) εθελοντές εθνοφρουροί 30.000.¹⁸⁶³

Σημαντική βοήθεια στη στρατιωτική και οργανωτική προετοιμασία της εθελοντικής Εθνικής Φρουράς, προσέφεραν οι Ελληνοκύπριοι αξιωματικοί οι οποίοι στελέχωσαν τα κατά τόπους Τακτικά Συγκροτήματα, με την Ημερήσια Διαταγή του Κυπριακού Στρατού της 8^{ης} Φεβρουαρίου 1964 να αναφέρει σχετικά : «Κατόπιν υποβληθείσης προτάσεως δια περιοχή Λευκονοίκου, διατίθενται δια Στρατιωτικής Ανάγκας. 1) Ανθυπολοχαγός Τοουλιάς Χαράλαμπος δια περιοχή Κυθραίας-Χάρτζιας, 2) Ανθυπολοχαγός Πετάση Στυλιανός δια περιοχή Λευκονοίκου. Άπαντες οι αξιωματικοί οι μη διατεθέντες οφείλουν να παρουσιάζονται καθημερινώς ενώπιον του υποφαινομένου από 8^{ης} ώρας άλλως θα θεωρούνται αυθαιρέτως απόντες».¹⁸⁶⁴ Εκτός από την Ημερήσια Διαταγή που δεν αναφέρεται σε άλλες περιπτώσεις διάθεσης αξιωματικών, η «Οργάνωση» με εγκύκλιό της στις 5 Φεβρουαρίου 1964 έστειλε ανθυπολοχαγούς του Κυπριακού Στρατού στις επαρχίες

¹⁸⁶⁰ Λεωνίδου, *Γεώργιος Γρίβας Διγενής Βιογραφία*, τόμος τρίτος (1959-1971), σελ. 118.

¹⁸⁶¹ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Νίκου Κόση στις 13/7/2007.

¹⁸⁶² Συμβούλιον Αμύνης Βασική Διαταγή Υπ' Αριθ. 1, 1^η Μαρτίου 1964, ΠΙΝΑΞ ΣΥΓΚΡΟΤΗΘΗΣΟΜΕΝΩΝ ΕΝΤΟΣ ΜΗΝΟΣ ΜΑΡΤΙΟΥ ΝΕΩΝ ΜΟΝΑΔΩΝ, πρβλ. και Γαρουφαλιάς, *Ελλάς και Κύπρος*, σελ. 94. Για τη συγκρότηση των Τακτικών Συγκροτημάτων βλ. Παράρτημα.

¹⁸⁶³ T.N.A. (U.K.), WO 386/2, Intelligence reports : Joint Intelligence (Cyprus 1964), Security Intelligence Report No.47, 11 Μαρτίου 1964.

¹⁸⁶⁴ Δ.Ι.Ε.Φ., Α2Φ3Τ1, Βιβλίο Ημερήσιας Διαταγής Κυπριακού Στρατού, Ημερήσια Διαταγή 8.2.1964.

καταγωγής τους «ως διοικηταί Λόχων εις τα κάτωθι Υπαρχηγεία επί τω σκοπώ ενισχύσεως των»¹⁸⁶⁵ ως εξής : Υπαρχηγείο Πάφου τους Δημήτρη Ιωάννου, Παύλο Νικήτα, Ευάγγελο Παναγιώτου, Χαράλαμπο Παπακλεοβούλου, Υπαρχηγείο Κερύνειας τους Ερμή Χριστοδούλου, Σωκράτη Χριστοφή, Νικόλαο Ευαγγέλου, Υπαρχηγείο Λεμεσού τους Ζήνωνα Αντωνιάδη, Περικλή Τάνο, Κώστα Κυνηγό, Νικόλαο Κωνσταντίνου, Κώστα Βύρωνος και Ανδρέα Βελετινά, Υπαρχηγείο Αμμοχώστου τους Στυλιανό Κάτσιο, Χρήστο Μιτσιδίη, Νικόλαο Ζένιο, Υπαρχηγείο Λάρνακας τους Ιάκωβο Καϊσερλίδη, Μάριο Σταυρίδη, Νικόλαο Νικολέττη,¹⁸⁶⁶ Ανδρέα Παπαπέτρου, Ανδρέα Παμπόρη, και στο Υπαρχηγείο Μόρφου τους Κυριάκο Χαννίδη, Ανδρέα Αρέστη, Ρηγίνο Σαμαρά ο οποίος θυμάται :

Πριν τα γεγονότα του 1963 ήμασταν στην *Οργάνωση* στο λόχο Αργακίου. Διοικητής ήταν ο θείος μου Φαίδωνας Χατζηχριστοφόρου (Γέρος) και εγώ ήμουν υποδιοικητής. Με τα γεγονότα ο στρατηγός Παντελίδης διέταξε τους αξιωματικούς του Κυπριακού Στρατού να πάνε στα χωριά και στις πόλεις τους ώστε να βοηθήσουν τη στρατιωτική αναδιοργάνωση. Τότε αφού μάζεψα τους άνδρες του λόχου Αργακίου έκανα 2 διμοιρίες και με μια τρίτη από άνδρες της Κατωκοπιάς και ανέλαβα τη διοίκηση του λόχου. Αρχίσαμε εκπαίδευση από την πρώτη ημέρα στο δημοτικό σχολείο του χωριού. Υπήρχαν αρκετοί νεαροί άτακτοι που έπρεπε να δεχθούν εκπαίδευση και έτσι οργάνωσα το λόχο κυρίως με νεαρά άτομα. Εκεί έκανα 42 μέρες κανονική εκπαίδευση με δύο άλλους μόνιμους αξιωματικούς του Ελληνικού Στρατού.¹⁸⁶⁷

Όπως προκύπτει μέσα από την εγκύκλιο της «Οργάνωσης», οι άνδρες του Κυπριακού Στρατού που δεν είχαν τοποθετηθεί σε Υπαρχηγεία ή δεν ασκούσαν καθήκοντα σε Διοικήσεις Πόλεως, κλήθηκαν «να αναφερθώσιν ονομαστικώς πάραυτα εις Γενικόν Αρχηγείον δια να αποφασίσει εάν θα παραμείνουν ή αν θα επιστρέψουν εις τας μονάδας των εις το στρατόν»¹⁸⁶⁸ γιατί σε διαφορετική περίπτωση θα θεωρούνταν σύμφωνα και με την Ημερήσια Διαταγή του Κυπριακού Στρατού της 8^{ης} Φεβρουαρίου 1964 «αυθαιρέτως απόντες».¹⁸⁶⁹ Έτσι και χωρίς να υπάρχουν πλήρη στοιχεία για το πότε και που παρουσιάστηκαν οι υπηρετούντες στον Κυπριακό Στρατό, ο ανθυπολοχαγός Ανδρέας Τασουρής παρουσιάστηκε στο Γενικό Αρχηγείο και πήγε στο Δάλι για οργάνωση λόχου της

¹⁸⁶⁵ Δ.Ι.Ε.Φ., Α1Φ1Τ2Α (Ο188_Φ.1_12), Άπαντα Υπαρχηγεία-Εφεδρείαν : «Διάθεσις Αξιωματικών Κυπριακού Στρατού», 5 Φεβρουαρίου 1964 και Τ.Ν.Α. (U.K.), WO 386/2, Intelligence reports : Joint Intelligence (Cyprus 1964), Security Intelligence Report No.44, 19 Φεβρουαρίου 1964.

¹⁸⁶⁶ Συνέντευξη στο συγγραφέα του ταξίαρχου ε.α. Κροΐσου Χριστοδουλίδη στις 23/1/2008, του αντισυνταγματάρχη ε.α. Κώστα Κυνηγού την 1/7/2008, του λοχαγού ε.α. Νίκου Νικολέττη στις 22/7/2009 του ταξίαρχου ε.α. Κυριάκου Χαννίδη στις 18/3/2009 : «*Το Φεβρουάριο του 1964 πήγα στη Μύρτου και σε συνεργασία με τον ταγματάρχη Δημήτρη Δεμεσίτσα, διοικητή του 2^{ου} Τακτικού Συγκροτήματος, οργάνωσα τη διλοχία Μύρτου*».

¹⁸⁶⁷ Συνέντευξη στο συγγραφέα του ταξίαρχου ε.α. Ρηγίνου Σαμαρά στις 11/8/2009. Για το λόχο Αργακίου παραπέμω στο Χαράλαμπος Χαραλάμπους, «Ο Λόχος Αργακίου και η δράση του», *Εθνική Φρουρά & Ιστορία*, Υπουργείο Άμυνας, Γενικό Επιτελείο Εθνικής Φρουράς, Διεύθυνση Ιστορίας Εθνικής Φρουράς, τεύχος 6, Απρίλιος-Μάιος-Ιούνιος 2005, σσ. 60-73.

¹⁸⁶⁸ Δ.Ι.Ε.Φ., Α1Φ1Τ2Α (Ο188_Φ.1_12), Άπαντα Υπαρχηγεία-Εφεδρείαν : «Διάθεσις Αξιωματικών Κυπριακού Στρατού», 5 Φεβρουαρίου 1964.

¹⁸⁶⁹ Δ.Ι.Ε.Φ., Α2Φ3Τ1, Βιβλίο Ημερήσιας Διαταγής Κυπριακού Στρατού, Ημερήσια Διαταγή 8.2.1964.

περιοχής,¹⁸⁷⁰ ο Κώστας Παπακώστας ανέλαβε το Λόχο της Ομορφίτας, ο Γεώργιος Ολύμπιος το Λόχο Λυμπιών, ο Ανδρέας Ελπιδοφόρος ανέλαβε τη διοίκηση του Λόχου του Τριμερούς Στρατηγείου, ενώ ο Ανδρέας Φωτιάδης ανέλαβε καθήκοντα υπασπιστού αρχηγού.¹⁸⁷¹ Πολύτιμη επίσης υπήρξε και η βοήθεια ελλαδιτών αξιωματικών που υπηρετούσαν στην ΕΛ.ΔΥ.Κ.,¹⁸⁷² αλλά και πολλών πολιτών που έτρεξαν να προσφέρουν ό,τι μπορούσαν¹⁸⁷³ αναλαμβάνοντας και εκπαιδευτικά καθήκοντα όπως το γυμναστή Παλλάδιο Νικολάου που μετά τις διακοινοτικές του 1963 πήγε με εντολή του Γιωρκάτζη στο χωριό Μύρτου και μαζί με τον αξιωματικό του Κυπριακού Στρατού Κυριάκο Χαννίδη εκπαίδευσε το Λόχο Μύρτου.¹⁸⁷⁴

Δεν ήταν μόνο η βοήθεια των ελλαδιτών αξιωματικών που βρίσκονταν ήδη στην Κύπρο σημαντική. Σημαντική ήταν και η βοήθεια που προσέφεραν και Ελληνοκύπριοι αξιωματικοί που υπηρετούσαν στον Ελληνικό Στρατό και μετά τα γεγονότα πίεσαν για κάθοδο στο νησί.¹⁸⁷⁵ Άρχισαν να φθάνουν στην Κύπρο από τον Ιανουάριο του 1964 με ψευδώνυμα και μυστικές αποστολές.¹⁸⁷⁶ Ο Ελληνοκύπριος ανθυπολοχαγός Λουκής Αυγουστήδης έφθασε στην Κύπρο το Φεβρουάριο του 1964 με το ψευδώνυμο Αυγερινός.¹⁸⁷⁷ Όταν άρχισαν οι συγκρούσεις πήγε μαζί με το Σταύρου Σταύρο, ψευδώνυμο Σύρος, τους Λούη Ιωαννίδη και Γιάννη Ζαμπάρτα στην κατοικία του Νίκου Κρανιδιώτη στην Αθήνα. Εκεί ο Σύρος ζήτησε από τον πρόεδρο της Κύπρου να τους φέρει

---

¹⁸⁷⁰ Συνέντευξη στο συγγραφέα του ταξίαρχου ε.α. Ανδρέα Τασουρή στις 19/10/2009 : «Είχα εντολή να μεταβώ στο χωριό μου στο Δάλι και να οργανώσω λόχο. Έτσι και έγινε τις πρώτες ημέρες του 1964. Οργανώσαμε το λόχο στο Δάλι και ήμασταν τρεις διμοιρίες. Στο Δάλι υπήρχε ακόμη ένας λόχος του Ανδρέα Σιαντή υπάλληλου του υγειονομικού στην περιοχή. Είχαμε δημιουργήσει τρία φυλάκια : στην Ποταμιά, στη Λουρουτζίνα και στα Λύμπια. Ήταν πολύ ευαίσθητη η περιοχή αφού γειτνίαζε με το τουρκοκυπριακό χωριό της Λουρουτζίνας, το οποίο τότε αριθμούσε 1500 άτομα και επικοινωνούσε με τα επίσης αμιγώς τουρκοκυπριακά χωριά Κοτσιάτη και Μαρκί. Αυτό ήταν ανησυχητικό. Είχα οργανώσει ένα άμογο δίκτυο πληροφοριών με πληροφοριοδότες Τούρκους βοσκούς οι οποίοι με πληροφορούσαν για ό,τι συνέβαινε στη Λουρουτζίνα και για το συνεχή εξοπλισμό των Τουρκοκυπρίων. Τις πληροφορίες αυτές τις μετέφερα στο Γιωρκάτζη».

¹⁸⁷¹ Δ.Ι.Ε.Φ., Α2Φ3Τ1, Βιβλίο Ημερήσιας Διαταγής Κυπριακού Στρατού, Ημερήσια Διαταγή 11.4.1964.

¹⁸⁷² Μακάριος προς Γ. Παπανδρέου, 1^η Μαρτίου 1964, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα*, τόμος Α', σσ. 301-306, πρβλ. και συνέντευξη στο συγγραφέα του Κροίσου Χριστοδουλίδη στις 23/1/2008 : «Πολύτιμη βοήθεια στην ανασύνταξη του 1964 προσεφέρθη από την Εκπαιδευτική Ομάδα του Κυπριακού Στρατού».

¹⁸⁷³ *Η Σημερινή*, «Η Οργάνωση "Ακρίτας" και η Τουρκοανταρσία 1963-64», Μέρος Α', 20 Οκτωβρίου 2008, συνέντευξη Χριστόδουλου Χριστοδούλου στο Λάζαρο Μαύρο.

¹⁸⁷⁴ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Παλλάδιου Νικολάου στις 12/6/2009.

¹⁸⁷⁵ Συνέντευξη στο συγγραφέα του ταξίαρχου ε.α. Σταύρου Σταύρου (Σύρου) την 1/3/2008 και συνέντευξη στο συγγραφέα του υποστράτηγου ε.α., Κωνσταντίνου Αχιλλεΐδη στις 29 Ιανουαρίου 2008 : «Φθάσαμε στην Κύπρο μέσα Φεβρουαρίου 1964. Μας έβγαλαν ταυτότητες στην Κύπρο και πήγαμε στην ΕΛ.ΔΥ.Κ. Εκεί μας έκαναν κάποια ενημέρωση, και μείναμε στο στρατόπεδο της για ένα βράδυ. Μετά ένας-ένας άρχισε να φεύγει. Θυμάμαι που ήλθε και μας επισκέφτηκε ο συνταγματάρχης του Κυπριακού Στρατού Γιώργος Αζίζης».

¹⁸⁷⁶ Γ. Γρίβα προς Ελληνική Κυβέρνηση : «Εκθεσεις επί ζητημάτων διοικήσεως και υπαγωγής Εθνικής Φρουράς και αρμοδιοτήτων του Αρχηγού των Ενόπλων Δυνάμεων εν Κύπρω», 29 Μαρτίου 1966, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα*, τόμος Γ', σσ. 226-254.

¹⁸⁷⁷ Συνέντευξη στο συγγραφέα του αντιστράτηγου ε.α. Λουκή Αυγουστήδη στις 7/9/2007 : «...Αφού έφθασα στην Κύπρο διανυκτέρευσα μια μέρα στην ΕΛ.ΔΥ.Κ. και την επόμενη οδηγήθηκα στην Κερύνεια από το λοχία της Αστυνομίας Ανδρέα Μακρίδη. Τοποθετήθηκα στην Κερύνεια γιατί κατάγομαι από την Ποταμίτισσα Λεμεσό και η διαταγή ήταν να μην υπηρετήσουμε στους τόπους καταγωγής μας. Ο Σύρος πήγε στο Δίκωμο».

σε επαφή με τον υπηρεσιακό υπουργό Άμυνας Δημήτρη Παπανικολόπουλο.¹⁸⁷⁸ Η συνάντηση έγινε και ο Σύρος είπε στον υπουργό πως είχε δυο επιλογές ή θα τους έστελνε ή θα έφευγαν αιθαίρετα για Κύπρο. Συνέβη το πρώτο με τον Δ. Παπανικολόπουλο να τους συγγαίρει για το θάρρος τους.¹⁸⁷⁹

Οι Ελληνοκύπριοι αξιωματικοί ήταν σε θέση να προσφέρουν άμεσα τη βοήθειά τους, αφού πλείστοι εξ αυτών είχαν συμμετάσχει στον αγώνα της Ε.Ο.Κ.Α. και ήξεραν τόσο το χώρο όσο και τις ελληνοκυπριακές ιδιαιτερότητες, στοιχεία απαραίτητα για την οργάνωση ενός άτακτου στρατού,¹⁸⁸⁰ με τον τότε ανθυπολοχαγό Κροίσο Χριστοδουλίδη να θυμάται :

Φύγαμε από την Ελλάδα μαζί με άλλους αξιωματικούς στις 13 Φεβρουαρίου 1964 και φθάσαμε την επόμενη ημέρα. Είχαμε έλθει για να υλοποιήσουμε το σχεδιασμό συγκρότησης των Τακτικών Συγκροτημάτων. Σκοπός μας να ελέγξουμε τους Κύπριους που ήταν άτακτοι σε όλο το νησί και να οργανώσουμε καλύτερα την αμυντική λειτουργία του νησιού, να επιβάλουμε πειθαρχία, κάτι που πετύχαμε σε μεγάλο βαθμό. Προοδευτικά ερχόντουσαν μεμονωμένα και άλλοι αξιωματικοί. Εμείς δεν είχαμε σχέση με την ελληνική μεραρχία η οποία θα έλθει αργότερα. Εγώ πήγα στη Λεμεσό και είχα το ψευδώνυμο Χάρης και εκεί συνάντησα τον Παραρά και τον Άριστο Χρυσοστόμου υπεύθυνους του 7^{ου} Τακτικού Συγκροτήματος.¹⁸⁸¹

Ακόμη ένας Ελληνοκύπριος ανθυπολοχαγός ήταν ο Ρένος Δρυμιώτης που υπηρετούσε στη Σχολή Εφέδρων Αξιωματικών στο Ηράκλειο Κρήτης. Με σήμα, αναχώρησε για Αθήνα και πήγε στο Γ.Ε.Σ. όπου και πληροφορήθηκε ότι θα πήγαινε στην Κύπρο :

Ερχόμενοι στο αεροδρόμιο Λευκωσίας με ψεύτικες ταυτότητες μας παρέλαβε κάποιος από την πρεσβεία της Ελλάδας ονόματι Ξηρός. Τις πρώτες δυο μέρες μείναμε στο ξενοδοχείο Άτλας το οποίο βρισκόταν απέναντι από τη Λέσχη Αξιωματικών της ΕΛ.ΔΥ.Κ. επί της οδού Λάρνακας. Δεν ξέραμε τι θα κάναμε ακριβώς μέχρι τότε, μέχρι που κατόπιν διαταγής του Μπερδαλή, δύο με τρεις μέρες μετά την άφιξή μας, αναχωρήσαμε για την περιοχή Μάντρα του Καμπιού, στο Μαχαιρά για εκπαίδευση.¹⁸⁸²

Μαζί με τους Ελληνοκυπρίους την ίδια περίοδο έφθασαν με πλαστά διαβατήρια και με πολιτική περιβολή δεκάδες ελλαδίτες αξιωματικοί που υπηρετούσαν στον Ελληνικό

¹⁸⁷⁸ Υπουργός Άμυνας υπηρεσιακής κυβέρνησης Ιωάννη Παρασκευόπουλου 31/12/1963-19/2/1964. Για τις κυβερνητικές αλλαγές στην Ελλάδα βλ. Αλκιβιάδης Προβατάς, *Πολιτική Ιστορία της Ελλάδος 1821-2002*, εκδ. Χρυσή Πέννα, Αθήνα 2003, και Γρηγόρης Τζιοβάρας, *Κυβερνήσεις 1833-1996 Τα Υπουργεία μας*, εκδ. Το Ποντίκι, Αθήνα 1996.

¹⁸⁷⁹ Συνέντευξη στο συγγραφέα του ταξίαρχου ε.α. Σταύρου Σταύρου (Σύρου) στις 7/9/2007 : «Ο Λούης Ιωαννίδης και ο Ζαμπάρτας τελικά δεν ήλθαν μαζί μας», βλ. εφημερίδα *Πολίτης*, Χρονικό, τεύχος 177, 21 Αυγούστου 2011, Σταύρος Σταύρου Σύρος-Μια προσωπική μαρτυρία : «Τι ευθύνη, Θεέ μου να είσαι Έλληνας».

¹⁸⁸⁰ Λεωνίδου, *Γεώργιος Γρίβας Διγενής, Βιογραφία*, τόμος τρίτος (1959-1971), σελ. 160 : «Ανάμεσα στους Κύπριους αξιωματικούς του Ελληνικού Στρατού που έφθασαν το 1964 στην Κύπρο, ήταν οι υπολοχαγοί Κώστας Ιωαννίδης, Μιχάλης Νεοφυτίδης, Ρένος Δρυμιώτης και Γεώργιος Αγγελίδης (τάξεως 1958) οι Σταύρου Σταύρος (Σύρος), Κώστας Παπαϊωάννου, Κώστας Πάτσσολος και Ανδρέας Ιωσηφίδης (τάξεως 1959) και οι ανθυπολοχαγοί Μιχαήλ Καλογερόπουλος, Λούης Ιωαννίδης, Κώστας Αχιλλεΐδης, Ανδρέας Τερκουράφης, Κροίσος Χριστοδουλίδης, Ανδρέας Βρυωνίδης και Λουκής Αυγουστίδης».

¹⁸⁸¹ Συνέντευξη στο συγγραφέα του ταξίαρχου ε.α. Κροΐσου Χριστοδουλίδη στις 23/1/2008.

¹⁸⁸² Συνέντευξη στο συγγραφέα του συνταγματάρχη ε.α. Ρένου Δρυμιώτη στις 8/11/2007.

Στρατό.¹⁸⁸³ Μεταξύ άλλων στις 16 Φεβρουαρίου 1964 έφθασε ο ανθυπλοίαρχος Νίκος Κιοσσές μαζί με δεκαμελή αποστολή βατραχανθρώπων η οποία προέβη σε αναγνώριση των πιθανών σημείων απόβασης των Τούρκων.¹⁸⁸⁴ Ακόμη, έφθασαν οι λοχαγοί Παναγιώτης Ταρσούλης, Κώστας Χοντζόπουλος, Ηλίας Χρηστάκος, οι ταγματάρχες Γεώργιος Καρούσος, Δημήτριος Πούλιος, Βασίλειος Καποτάς, Κωνσταντίνος Μπεκιάρης, Παναγιώτης Καρατζάς¹⁸⁸⁵ και άλλοι αξιωματικοί, που τοποθετήθηκαν ως στρατιωτικοί σύμβουλοι στα Τακτικά Συγκροτήματα, όπως τον ταγματάρχη Γιώργο Παραρά στο 7^ο Τακτικό Συγκρότημα Λεμεσού, το λοχαγό Δημήτρη Δεμέστιχα στο 2^ο Τακτικό Συγκρότημα Μόρφου, το λοχαγό Δημήτρη Χαραμαρά στο 6^ο Τακτικό Συγκρότημα Λάρνακας και το λοχαγό Στάθη Παπαστάθη¹⁸⁸⁶ που συνέταξε το «*Ιστορικό Ιδρύσεως και Αναπτύξεως του 4^{ου} Τακτικού Συγκροτήματος Λευκονοίκου*» από το οποίο παραθέτω το πιο κάτω απόσπασμα :

Ήμουν Λοχαγός και υπηρετούσα στη Σχολή Πεζικού Χαλκίδος. Μετετέθηκα στο Κ.Ε.Μ.Κ. εκτάκτως και στις 13/2/1964 πήρα Φ.Π. [Φύλλο πορείας] για Κύπρο από τον τότε αντισυνταγματάρχη των Καταδρομών Κων/νο Κόρκα. Με πτήση της Β.Ε.Α., με πολιτική ενδυμασία, έφθασα στη Λευκωσία. Με παρέλαβε αξιωματικός της ΕΛ.ΔΥ.Κ. όπου και διανυκτέρευσα, υπό άκραν μυστικότητα. Το βράδυ της 13/2/1964 παρουσιάστηκα στον ταξίαρχο Περίδη Γεώργιο (του Τριμερούς Στρατηγείου) απ' όπου πήρα τη στρατιωτική μου αποστολή. "Να οργανώσω με έδρα το Λευκόνικο, το 4^ο Τακτικό Συγκρότημα, αρχικώς ως Τριλογία με ζώνη ευθύνης όπως στο συνημμένο χάρτη (Κυθραίας - Χάρτζια, Άγιο Αμβρόσιο, Ακανθού, Μερσυνίκη, Μαραθόβουνο κλπ) και να αμυνθώ στις βόρειες ακτές, απαγορεύοντας Τουρκική απόβαση, συγκρατώντας ταυτόχρονα και τους Τ/Κ της Ζώνης μου μέσα στα χωρία τους. Εν αδυναμία, να κρατήσω σταθερά τις διαβάσεις στους Αυχένες της Χαλεύκας, Τρυπημένης Μερσυνίκης επί της κορυφογραμμής του Πενταδακτύλου προς Καρπασίαν". Το πρωινό της 14/2/1964, έφθασα στο Λευκόνικο και συνεδέθηκα με τον εκεί παλιό οπλαρχηγό της ΕΟΚΑ, κυβερνητικό παράγοντα της περιοχής, κ. Νίκο Μακρίδη, τους γιους του Σωκράτη, Ισίδωρο και νεαρό Μιχαλάκη ως και με βασικά στελέχη του Εθνικού μας αγώνος. Αυτοί οι

¹⁸⁸³ T.N.A. (U.K.), WO 386/2, Intelligence reports : Joint Intelligence (Cyprus 1964), Security Intelligence No.45, 26 Φεβρουαρίου 1964.

¹⁸⁸⁴ Είχε προηγηθεί στην Ελλάδα εκπαίδευση 4 Ελληνοκύπριων βατραχανθρώπων για ανορθόδοξο πόλεμο. Αποστολή τους ήταν η αναγνώριση των ακτών της Κύπρου για τα πιθανά σημεία απόβασης των Τούρκων, για τούτο βλ. Μήτσαινας, *Ελληνικά Φτερά στην Κύπρο*, σσ. 44-45, πρβλ. και Κώστας Δημητριάδης-Γρηγόριος Δεμέστιχας, *Ίδρυση του Κυπριακού Ναυτικού (1964-1966)*, Αθήνα 2010, σελ. 30.

¹⁸⁸⁵ Μήτσαινας, *Ελληνικά Φτερά στην Κύπρο*, σελ. 43, ο Γιώργος Καρούσος στο συγκεκριμένο βιβλίο αναφέρει σχετικά με την άφιξή του σελ. 44 : «*Τους πρώτους μήνες του 1964, ύστερα από παράκληση της κυπριακής κυβέρνησης επιλέγησαν 15-20 εμπειροπόλεμοι αξιωματικοί οι οποίοι ρωτήθηκαν αν επιθυμούν να μεταβούν στην Κύπρο και εκείνοι απάντησαν ότι δέχονται με σκοπό να ηγηθούμε των κυπριακών τμημάτων που είχαν δημιουργηθεί*». Ο ταγματάρχης Δημήτριος Πούλιος μαζί με το λοχαγό Βασίλειο Καποτά ήταν αξιωματικοί που έφθασαν μυστικά στην Κύπρο από την Ελλάδα αρχές του 1964. Στις 11 Μαΐου 1964, μαζί με τον εθνοφρουρό Κωνσταντίνο Παντελίδη μήπικαν, μάλλον κατά λάθος, στην παλαιά πόλη Αμμοχώστου. Εκεί σκοτώθηκαν από ένοπλους Τούρκους. Μαζί τους ήταν και ο λοχαγός Παναγιώτης Ταρσούλης ο οποίος τραυματίστηκε βαριά, βλ. σχετικά Λεωνίδου, *Γεώργιος Γρίβας Διγενής Βιογραφία*, τόμος τρίτος (1959-1971), σελ. 169.

¹⁸⁸⁶ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Ανδρέα Κουτσόφτα στις 12/4/2008, και Ισίδωρου Μακρίδη στις 29/3/2008 : «*Μετέφερα εγώ προσωπικά το Στάθη Παπαστάθη από τη Λευκωσία στο Λευκόνικο με αυτοκίνητο*».

εξάιρετοι πατριώτες, με βοήθησαν πολύ στο έργο μου, με εμπιστεύτηκαν, τους εμπιστεύτηκα και αποτελέσαμε όλοι τον πυρήνα του 4^{ου} Τ.Σ.¹⁸⁸⁷ Η έλευση των πρώτων αξιωματικών του Ελληνικού Στρατού,¹⁸⁸⁸ και η απαρχή της συγκρότησης των Τακτικών Συγκροτημάτων προσέδωσε νέα δυναμική στην αναγκαία αναδιοργάνωση των ελληνοκυπριακών δυνάμεων. Συγκροτήθηκαν μονάδες συσσιτίου,¹⁸⁸⁹ οργανώθηκαν συστηματικές εκπαιδεύσεις¹⁸⁹⁰ με επαγγελματικούς σχεδιασμούς μαθημάτων καταστροφών, πυροδοτήσεων, υπολογισμούς γεμισμάτων κ.α.,¹⁸⁹¹ δημιουργήθηκαν από την εκπαιδευτική ομάδα του Κυπριακού Στρατού ενημερωτικά βιβλιάρια «*ΗΓΗΤΟΡΩΝ ΠΕΖΙΚΟΥ*»¹⁸⁹² για τους αξιωματικούς, καθιερώθηκε ημίσωρη ραδιοφωνική εκπομπή «*Το ΗΜΙΩΡΟ ΤΟΥ ΕΘΝΟΦΡΟΥΡΟΥ*»,¹⁸⁹³ ενώ εκδόθηκε και το πρώτο στρατιωτικό περιοδικό με τίτλο «*Ο Εθνοφρουρός*».¹⁸⁹⁴ Ακόμη ενισχύθηκαν οι περιπολίες στο δρόμο της Κερύνειας, δημιουργήθηκαν αμυντικές οχυρώσεις και πολυβολεία κατά μήκος των βόρειων, ανατολικών αλλά και δυτικών ακτών, κατασκευάστηκαν αμυντικές τάφροι σε περιοχές πιθανής τουρκικής αποβατικής ενέργειας, ενώ επιτάχθηκαν ακόμη και ψαροκάικα εφοδιασμένα με ασυρμάτους για την παρακολούθηση της ακτογραμμής κόλπου Μόρφου-Κερύνειας-Ακρωτηρίου Αποστόλου Ανδρέα-Ακρωτηρίου Ελαίας.¹⁸⁹⁵

Πέραν της στρατιωτικής προετοιμασίας, σημαντική υπήρξε η συμβολή και η προσφορά στον οργανωτικό τομέα των Τακτικών Συγκροτημάτων πολλών δασκάλων και καθηγητών όπως και -μεταξύ άλλων- του Λουκή Χατζηλουκά στο Φρέναρος, του Χαράλαμπου

---

¹⁸⁸⁷ «Ιστορικών Ιδρύσεως και Αναπτύξεως του 4^{ου} Τακτικού Συγκροτήματος (4^{ου} ΤΣ) της Εθνικής Φρουράς Κύπρου και δραστηριότητες τούτου από Φεβρουάριο μέχρι Σεπτέμβριο 1964», αντιστράτηγου ε.α. Αθανάσιου Παπαστάθη επίτιμου Α' Υπαρχηγού Γ.Ε.ΕΘ.Α. (ως ιδρυτού του 4^{ου} ΤΣ της Εθελοντικής Εθνικής Φρουράς Κύπρου), πρβλ. επίσης και Άκρως Απόρρητον Σχέδιον Επιχειρήσεων «ΑΦΡΟΔΙΤΗ 4» Λευκόνοικο, 20 Απριλίου 1964, (Αρχείο Ισίδωρου Μακρίδη).

¹⁸⁸⁸ Κρανιδιώτης, *Ανοχύρωτη Πολιτεία Κύπρος 1960-1974*, τόμος Α', σσ. 176-180.

¹⁸⁸⁹ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Παύλου Παυλάκη στις 10/5/2009 και Άριστου Χρυσοστόμου στις 21/4/2008.

¹⁸⁹⁰ Απαντητική επιστολή ταξίαρχου ε.α. Αθανάσιου Λιάγκουρα σε ερωτηματολόγιο του συγγραφέα, 22 Σεπτεμβρίου 2008 : «*Εφθασα στην Κύπρο με άλλους αξιωματικούς το βράδυ της 13^{ης} Μαρτίου 1964 αεροπορικάς. Μας παρέλαβαν αξιωματικοί της ΕΛ.ΔΥ.Κ. Έφυγα ατμοπλοϊκώς από τη Λεμεσό το βράδυ της 13^{ης} Νοεμβρίου 1965. Ζήτησα μόνος μου να έλθω. Το ψευδώνυμο μου ήταν Λαναράς. Οι λόχοι που συνάντησα ήταν ελαφρώς οπλισμένοι. Συνολικά υπήρχαν στη Λευκωσία 18 λόχοι εκ των οποίων οι έξι εξοπλισμένοι με κυνηγετικά. Όταν συνάντησα το Γιωρκάτζη τον ενημέρωσα για την εκπαίδευση που θα έκανα στους εθελοντές και έτσι οργανώθηκε το στρατόπεδο της Αθαλάσσας περί το τέλος Απριλίου, όπου 2 λόχοι ανά δεκαπενθήμερο εκπαιδεύονταν σε βολές και ατομική τακτική*».

¹⁸⁹¹ Σχεδιασμοί Μαθημάτων, (Αρχείο ταγματάρχη ε.α. Ανδρέα Σπύρου).

¹⁸⁹² «*ΟΔΗΓΟΣ ΗΓΗΤΟΡΩΝ ΠΕΖΙΚΟΥ*», χ.χ., πολυγραφημένο βιβλιάριο (Αρχείο Νίκου Ψωμά Ιωάννου). Ο ταξίαρχος ε.α. Κροίσος Χριστοδουλίδης σε συνέντευξη στο συγγραφέα στις 23/1/2008 ανέφερε, ότι τα βιβλιάρια δημιουργήθηκαν με πρωτοβουλία ελλαδιτών αξιωματικών της εκπαιδευτικής ομάδας του Κυπριακού Στρατού.

¹⁸⁹³ 11^ο Τακτικόν Συγκρότημα προς Λόχους Δικόμου, Γερόλακκου, Ιδαλίου, Λυμπιών, Τύμπου, Σκυλλούρα[ς], Λυθροδόντα, Ορεινής, Θέμα : *ΤΟ ΗΜΙΩΡΟΝ ΤΟΥ ΕΘΝΟΦΡΟΥΡΟΥ*, 22 Απριλίου 1964, (Αρχείο ταγματάρχη ε.α. Ανδρέα Σπύρου).

¹⁸⁹⁴ *Ο Εθνοφρουρός*, Αρ. 1, 22 Μαΐου 1964, (Αρχείο Λουκή Χατζηλουκή).

¹⁸⁹⁵ T.N.A. (U.K.), WO 386/2, Intelligence reports : Joint Intelligence (Cyprus 1964), Security Intelligence Report No.46, 4 Μαρτίου 1964.

Χατζηχαραλάμπους και του Δημήτρη Σμυρλή στην Πάφο, του Ανδρέα Κουτσόφτα στο Λευκόνικο, του Φρίξου Πετρίδη στη Λευκωσία, του Μάκη Μάρκου στο Παραλίμνι, του Μιχάλη Κουπέπια στη Δερύνεια. Με κύριο προσόν τη μόρφωσή τους, αλλά και την εμπειρία που είχαν ως μέλη των Υπαρχηγείων της «Οργάνωσης», στελέχωσαν τα επιτελικά γραφεία των Συγκροτημάτων και βοήθησαν τόσο στη διοικητική οργάνωση, όσο και στην εκπαιδευτική διαδικασία με καταρτισμό προγραμμάτων, έκδοση διαταγών αλλά και άλλων γραφειακών εργασιών.

Αν η εθελοντική κατάταξη σ' ένα οργανωμένο σύνολο, ήταν το πρώτο και αποφασιστικό βήμα για τη διάλυση των διάφορων ομάδων με σκοπό την ένταξή τους σε μια ενιαία διοίκηση, το δεύτερο και ίσως σημαντικότερο ήταν η επιβολή της απαραίτητης πειθαρχίας. Έγραφε σχετικά διαταγή του Αρχηγού του Υπαρχηγείου Αμμοχώστου : *«Παρά τας επανειλημμένας διαταγάς περί του κατάλληλου ελέγχου του οπλισμού και των πυρομαχικών υπό των Διευθυντών Λόχων, Διμοιριτών και Ομαδαρχών, κατά τας τελευταίας ημέρας παρατηρήθησαν πλείστα κρούσματα απειθαρχίας και παραβάσεων. Από τούδε οι Λοχαγοί και Διμοιροίται θα φέρουν ΑΚΕΡΑΙΑΝ την ευθύνην δια ΠΑΣΑΝ παράβασιν. Οι Ομαδάρχαι θα είναι ΥΠΕΥΘΥΝΟΙ δια τον έλεγχόν των, φύλαξιν των πυρομαχικών και του οπλισμού των ομάδων. ΟΥΔΕΙΣ των ανδρών των φυλακίων θα φέρη όπλον ή πυρομαχικά πλην του φρουρού ο οποίος ΑΠΑΓΟΡΕΥΕΤΑΙ ΡΗΤΩΣ να τοποθετή γεμιστήρα ή φυσίγγια επί του όπλου πλην εάν κινδυνεύη η ζωή των ανδρών του φυλακίου και ΜΟΝΟΝ κατόπιν διαταγής του Ομαδάρχου όστις θα έχη προς τούτο συνεννοηθή προηγουμένως με την Διεύθυνσιν».*¹⁸⁹⁶

Την εθελοντική Εθνική Φρουρά στελέχωναν άνδρες που πριν ανήκαν σε άτακτες στρατιωτικές ομάδες, χωρίς επαρκή στρατιωτική κατάρτιση. Προκειμένου να επιτευχθεί τόσο η απαιτούμενη και απαραίτητη πειθαρχία, όσο και η καλλιέργεια στρατιωτικής συνείδησης συγκροτήθηκαν δύο Στρατιωτικά Δικαστηρία (Military Police Courts).¹⁸⁹⁷ Ο Μίκης Ιωάννου, δικηγόρος στο επάγγελμα, τοποθετήθηκε στο 1^ο Τακτικό Συγκρότημα εν είδει δικαστικού επιτρόπου από τον ίδιο τον Π. Γιωρκάτζη, ώστε *«να τιμωρεί τους εθνοφύλακες όταν παρεκτρέπονταν»*,¹⁸⁹⁸ ενώ προληπτικά για να εμποδωθεί η απαραίτητη πειθαρχία η οποία ήταν εξαιρετικά σημαντική προκειμένου να αποφεύγονται περιστατικά που δημιουργούσαν προβλήματα, τα *«Γραφεία Διαφωτίσεως»* των Τακτικών Συγκροτημάτων απέστειλαν ενημερωτικές εγκυκλίους όπως η πιο κάτω :

Ορκιζόμενοι ως ειδικοί χωροφύλακες θα αποτελούμεν και τυπικώς πλέον νόμιμον δύναμιν ασφαλείας του κράτους. Καθιστάμεθα εκτελεστικά όργανα επιβολής της

¹⁸⁹⁶ Υπαρχηγείον Αμμοχώστου προς Απάσας τας Ομάδας Πόλεων-Χωρίων, 10 Φεβρουαρίου 1964, (Αρχείο Λουκή Χατζηλουκά).

¹⁸⁹⁷ T.N.A. (U.K.), WO 386/2, Intelligence reports : Joint Intelligence (Cyprus 1964), Security Intelligence Report No.50, 1 Απριλίου 1964.

¹⁸⁹⁸ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Μίκη Ιωάννου στις 19/3/2009.

θελήσεως της Κυβερνήσεως. Ιδού διατί από τούδε έχομεν επηυξημένην υποχρέωσιν να πειθαρχούμεν υπακούοντες αδιαμαρτυρήτως και ασυζητητί εις τας εντολάς του Κράτους. Καθιστάμεθα και τυπικώς στρατιωτικόν σώμαν και αποτελεί πρώτην ευθύνην μας η απόλυτος συμμόρφωσις προς τας διαβιβαζομένας ημίν διαταγάς. Μόνον ούτως θα δυνηθώμεν να συντρέξωμεν την Κυβέρνησιν εις την προσπάθειάν της να επιβάλη τον νόμο. Εντέλλονται άπαντες οι μαχηταί όπως από τούδε εφαρμόζουν ασυζητητί οιασδήποτε διαβιβαζομένας εις αυτούς διαταγάς. Οι αρνούμενοι συμμόρφωσιν θα υφίστανται αναλόγους κυρώσεις.¹⁸⁹⁹

Πράγματι, όπως από τις πηγές αποδεικνύεται, τέτοιες κυρώσεις επιβλήθηκαν με σκοπό την εμπέδωση πειθαρχίας, αλλά και τη διαφύλαξη του κύρους της εθελοντικής Εθνικής Φρουράς σε κρούσματα απειθαρχίας με μια από αυτές να αναφέρει σχετικά : «οι κάτωθι *Μαχηταί Ν.Β., Χ.Ε., Π.Π., Χ.Κ., παραδεχθέντες, ενοχήν ενόπλου ληστείας την 16.3.1964 εις βάρος Τ/Κ ενέργεια αποτελούσα σκανδαλώδη συμπεριφορά ή συμπεριφοράν μη αρμόζουσα προς τον χαρακτήρα και αξιοπρέπειαν αυτών ως Μελών της Εθνικής Φρουράς ετιμωρήθησαν δια α) αποπομπής εκ της Εθνικής Φρουράς β) παραδόσεως οπλισμού γ) φυλακίσεως ενός μηνός ήτις δέον να αυξηθή εις 2 μήνας εις περίπτωσιν μη επιστροφής των κλαπέντων χρημάτων και αντικειμένων*».¹⁹⁰⁰

Δεν ήταν μόνο η πειθαρχία σε κανονισμούς και διαταγές που απασχολούσε το «Γενικό Επιτελείο», αλλά και η απαιτούμενη επίδειξη συνεργασίας και με το στρατό της ειρηνευτικής αποστολής των Ηνωμένων Εθνών που έφθασε στην Κύπρο. Στις 30 Μαρτίου 1964, τρεις μόλις μέρες μετά την ανακοίνωση της επιχειρησιακής ετοιμότητας των ειρηνευτικών δυνάμεων στην Κύπρο,¹⁹⁰¹ το Γενικό Επιτελείο έστειλε την πιο κάτω σχετική διαταγή :

Κατωτέρω κοινοποιείται ως έχει η ανωτέρω σχετική του ΓΕΕΦ προς γνώσιν και πιστήν συμμόρφωσιν απάντων των υφ' υμάς :

- α. Άψογος εμφάνισις των υφ' υμάς τμημάτων από απόψεως στολής, πειθαρχίας κλπ. εις τρόπον ώστε να παρουσιάζονται ως τμήματα ενός καλώς εκπαιδευμένου και πειθαρχημένου στρατού.
- β. Άψογος συμπεριφορά έναντι τούτων, εις απάσας τας εκδηλώσεις προς δημιουργίαν ευμενούς δια τα τμήματα εντυπώσεως.
- γ. Παροχή διευκολύνσεων όπου τυχόν αιτηθή παρ' αυτών.
- δ. Εκδήλωσις της πατροπαράδοτου Ελληνικής φιλοξενίας προς δημιουργίαν και ανάπτυξιν φιλικών σχέσεων μετ' αυτών.
- ε. Αποφυγή ανευθύνων ενεργειών (συμπλοκαί, κλοπαί κλπ.) αι οποίαι δυνατόν να εκθέτουν την υπόθεσιν του αγώνος μας έναντι των ξένων.

¹⁸⁹⁹ 5^{ον} Τακτικόν Συγκρότημα Γραφείον Διαφωτίσεως προς Διοίκησιν Πόλεως-Διοίκησιν Υπαίθρου Λόχους Αμύνης-Λόχους Εφεδρείας-Άπαντα τμήματα Πόλεως-Άπαντα τμήματα Υπαίθρου, 9 Μαρτίου 1964, (Αρχείο Λουκή Χατζηλουκά).

¹⁹⁰⁰ Άκρως Απόρρητον Επείγον Δελτίον του Διοικητή Υπαίθρου Λευκωσίας προς τομεάρχας και Λοχαγούς Λόχων, 157, 158, 159 και 160, 4 Απριλίου 1964, (Αρχείο ταγματάρχη ε.α. Ανδρέα Σπύρου).

¹⁹⁰¹ Kyriakides, *Cyprus Constitutionalism and Crisis Government*, σελ. 151.

στ. Γενικώς να ληφθώσι άπαντα τα κατάλληλα μέτρα δια την καλύτεραν είσοδον των τμημάτων του Ο.Η.Ε. εν Κύπρω¹⁹⁰²

Στην 9^η επέτειο εορτασμών της 1^{ης} Απριλίου 1964, πραγματοποιήθηκαν μαθητικές και στρατιωτικές παρελάσεις με τη συμμετοχή της εθελοντικής Εθνικής Φρουράς σ' όλες τις πόλεις της Κύπρου, μερίμνη των οικείων Τακτικών Συγκροτημάτων. Επίκεντρο των εκδηλώσεων ήταν η πρωτεύουσα Λευκωσία. Σύμφωνα με τα δημοσιεύματα του τύπου της εποχής, η παρέλαση που «ήρξατο από της λεωφόρου Σαλαμίνας»¹⁹⁰³ ήταν «μεγαλειώδης»,¹⁹⁰⁴ ενώ «κουρανομήκεις ζητωκραυγαί και συνεχή χειροκροτήματα την υπεδέχθησαν ήτις εν τω συνόλω της εσυμβόλιζε την ισχύν και την αποφασιστικότητα του Ελληνικού Κυπριακού λαού».¹⁹⁰⁵ Πίσω από τη μαθητική παρέλαση παρέλασε Τμήμα αγωνιστών της Ε.Ο.Κ.Α. και τμήματα της Αστυνομίας και της Χωροφυλακής και ακολούθησαν τα τμήματα της νεοσύστατης εθελοντικής Εθνικής Φρουράς. Ο Λόχος του Κυπριακού Στρατού με επικεφαλής το λοχαγό Παντελάκη Πανταζή, Λόχος του 9^{ου} Τακτικού Συγκροτήματος με επικεφαλής τον ταγματάρχη Χρήστο Φώτη, το 1^ο Τάγμα του 1^{ου} Τακτικού Συγκροτήματος με επικεφαλής το λοχαγό Τάσο Μάρκου, το τάγμα Αμύνης Λευκωσίας και οι 101^{ος}, 102^{ος}, και 103^{ος}, Λόχοι του 10^{ου} Τακτικού Συγκροτήματος.¹⁹⁰⁶ Ένα σχεδόν μήνα μετά την ανακοίνωση της δημιουργίας της εθελοντικής Εθνικής Φρουράς, μαζί με την Αστυνομία και δυνάμεις του στελεχωμένου μόνο από Ελληνοκύπριους άνδρες του Κυπριακού Στρατού παρουσιαζόταν όχι μόνο το ανθρώπινο δυναμικό αλλά και αρκετός οπλισμός όπως δέκα τεθωρακισμένα, 22 πολυβόλα MMGs (Vickers και Browning), 16 όλμοι των 81 χιλιοστών, ένας όλμος των 3 και τέσσερεις των 4.2 ιντζών, δυο ρυμουλκούμενα πυροβόλα των 75 χιλιοστών¹⁹⁰⁷ με την εφημερίδα *Η Μάχη* να γράφει στις 2 Απριλίου 1964 :

[...] Ηκολούθει η φιλαρμονική της Αστυνομίας, ομάς πρώην ανταρτών, φέρουσα στολάς και λάβαρα της ΕΟΚΑ και μέλη της Αστυνομίας και Χωροφυλακής εν στολή και εν όπλοις. Ηκολούθουν ευσταλή τμήματα Αμύνης και βαρέος οπλισμού του Κυπριακού Στρατού και τμήματα της Εθνικής Φρουράς μετά του οπλισμού των. Τούτων είπετο η Μηχανοκίνητος Δύναμις ήτις προεκάλεσε με την επιβλητικήν εμφάνισιν της παραληρήματα ενθουσιασμού. Προηγούντο αστυνομικά αυτοκίνητα φέροντα βαρέα όπλα τύπου Βίκερς, μπαζούκας, όλμους, μυδράλια, ηκολούθουν δε τεθωρακισμένα

¹⁹⁰² 5^{ον} Τακτικόν Συγκρότημα 3^{ον} Ε.Γ. προς Άπαντα Τμήματα Διοικήσεως Υπαίθρου, Άπαντα Τμήματα Διοικήσεως Πόλεως, Διμοιρίαν Υποστηρίξεως, Διμοιρίαν Ακτών, Άπαντα Επιτελικά Γραφεία 5^{ον} Τ.Σ., Θέμα : Συμπεριφορά έναντι δυνάμεων Ο.Η.Ε., 30 Μαρτίου 1964, (Αρχείο Λουκή Χατζηλουκά).

¹⁹⁰³ *Ελευθερία*, 2 Απριλίου 1964.

¹⁹⁰⁴ *Αγών*, τεύχος 10-11, σελ. 13, βλ. επίσης, *Η Μάχη*, *Ελευθερία*, *Ο Φιλελεύθερος*, 2 Απριλίου 1964.

¹⁹⁰⁵ *Ελευθερία*, 2 Απριλίου 1964.

¹⁹⁰⁶ *Ελευθερία*, *Ο Φιλελεύθερος*, *Χαραυγή*, 2 Απριλίου 1964.

¹⁹⁰⁷ T.N.A. (U.K.), WO 386/2, Intelligence reports : Joint Intelligence (Cyprus 1964), Security Intelligence Report No.51, 9 Απριλίου 1964.

οχήματα με ασυρμάτους, κανόνια και μυδράλια και μονάδες της Πυροσβεστικής και Νοσοκομειακής Υπηρεσίας.¹⁹⁰⁸

Η κυβέρνηση μέσω της στρατιωτικής παρέλασης δήλωνε την αποφασιστικότητά της να υπερασπίσει το κύρος της Κυπριακής Δημοκρατίας. Λίγες μόνο μέρες μετά την επίσημη ίδρυση της εθελοντικής Εθνικής Φρουράς, οι εθελοντές εθνοφύλακες έστειλαν τα πρώτα μηνύματα ενός καλά εξοπλισμένου στρατιωτικού συνόλου. Άλλωστε, η έλλειψη οπλισμού ήταν ένα σημαντικό πρόβλημα που παρατηρήθηκε στις διακοινοτικές ταραχές, όταν η «Οργάνωση» ήθελε «να καλύψει τις στοιχειώδεις ανάγκες»¹⁹⁰⁹ απέναντι στην «τουρκοκυπριακή υπεροπλία»,¹⁹¹⁰ και αντιμετώπιστηκε μέσα από : α) ενέργειες της «Οργάνωσης», β) ατομικές πρωτοβουλίες ανδρών που ταξίδευαν στο εξωτερικό και γ) με μυστικές αποστολές από το Γ.Ε.ΕΘ.Α., αφού όπως αναφέρθηκε από τα μέσα Φεβρουαρίου, οι αξιωματικοί του Ελληνικού Στρατού (Ελλαδίτες και Ελληνοκύπριοι) είχαν αναλάβει επιτελικές θέσεις στην εθελοντική Εθνική Φρουρά.

Η πρώτη ενίσχυση με οπλισμό έγινε στο λιμάνι της Λεμεσού στις 2 Ιανουαρίου 1964 με ενέργειες της «Οργάνωσης». Όπως αναφέρει ο Ν. Κόσης «μετά από συνεννόηση της κυβέρνησης με τον πρόεδρο της Αιγύπτου Μουσταφά Λότφι αφίχθησαν μέσω Αλεξάνδρειας τα Λάντσεστερ και τα MG 34 τουρτούρες. Ο οπλισμός είχε σκοπό να στελεχώσει την Οργάνωση».¹⁹¹¹ Την ευθύνη για την εισαγωγή του οπλισμού, έτσι ώστε να μην γίνει αντιληπτή κατά την άφιξή του από τους Βρετανούς, είχε αναλάβει ο έπαρχος Λεμεσού Χριστόδουλος Βενιαμίν.¹⁹¹² Ο υπουργός Εσωτερικών Π. Γιωρκάτζης τηλεφώνησε στον Άρ. Χρυσοστόμου ζητώντας του την αποστολή πλοιαρίου στην Αίγυπτο, για να παραλάβει τον οπλισμό και ο τελευταίος έστειλε τον υπαστυνόμο Στέλιο Καράγια, υπεύθυνο της λιμενικής Αστυνομίας Λεμεσού, στο σπίτι του επιχειρηματία Νίκου Κίρζη ο οποίος διέθετε τράτες και ψαροκάικα. Το διαθέσιμο πλοίο που επιτάχθηκε αμέσως ήταν το «Αγία Ελένη» και για την εκφόρτωση του οπλισμού στη Λεμεσό θυμάται ο Άρ. Χρυσοστόμου :

Ο Γιωρκάτζης μου είπε να έχω έτοιμες ομάδες για την εκφόρτωση του οπλισμού. Η περιοχή είχε καταληφθεί και αποκλεισθεί από ανθρώπους του Σ.Α.Π.Ε.Λ. για σκοπούς ασφάλειας. Το καράβι προσέγγισε τη Λεμεσό στις 2 Ιανουαρίου 1964 και μαζί μας ήταν και ο Νίκος Ιωάννου, ο Κόσης, ο Άνδρος Νικολαΐδης και άλλοι. Λόγω θαλασσοταραχής το πλοιάριο δεν μπόρεσε να πλησιάσει στον

¹⁹⁰⁸ Η Μάχη, 2 Απριλίου 1964.

¹⁹⁰⁹ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Νίκου Κόση στις 4/9/2007 και του Άριστου Χρυσοστόμου στις 21/4/2008 : «Ο οπλισμός εφοδίασε την πρωτεύουσα για να αντέξει τις δύσκολες στιγμές».

¹⁹¹⁰ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Άριστου Χρυσοστόμου στις 21/4/2008, και Νίκου Κόση στις 4/9/2007.

¹⁹¹¹ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Νίκου Κόση στις 4/9/2007 και συνέντευξη στο συγγραφέα του Άριστου Χρυσοστόμου στις 21/4/2008 : «Αν θυμάμαι καλά ο οπλισμός παραχωρήθηκε στην Κύπρο από τον ίδιο το Νάσερ δωρεάν».

¹⁹¹² Βενιαμίν, Τα Δύσκολα Χρόνια Οι Αναμνήσεις μιας Ζωής, τόμος Α', σελ. 73, όπως φαίνεται στο T.N.A. (U.K), DO204/6, Arms and Ammunition General 8.5.1961-2.7.1964 και στην έκθεση του J.T. Watkins «Gun Running and Illegal Immigration», 28 Φεβρουαρίου 1964, η βρετανική κυβέρνηση γνώριζε για τις αφίξεις οπλισμού τόσο από την Αίγυπτο όσο και από άλλες χώρες.

προγραμματισμένο χώρο εκφόρτωσης που ήταν εκτός λιμανιού. Αποφασίστηκε τότε η εκφόρτωση να γίνει στο παλιό λιμάνι.¹⁹¹³ Κάποιος οπλισμός παρέμεινε στη Λεμεσό, ενώ ο υπόλοιπος για να μην γίνει αντιληπτός από τα βρετανικά στρατεύματα, μεταφέρθηκε από άνδρες της «Οργάνωσης» στη Λευκωσία μέσω Σαϊττά-Κυπερούντας-Καρβουνά-Παλαιχωρίου.¹⁹¹⁴ Όπως αναφέρει ο Χριστόδουλος Βενιαμίν η άφιξη οπλισμού συνέβαινε «κάθε δύο μέρες σχεδόν» πάντοτε βραδινές ώρες.¹⁹¹⁵ Έγραφε ο Άρ. Χρυσοστόμου το Νοέμβριο του 1970 στο Υπουργείο Εσωτερικών όταν η Εταιρεία Κυπριακής Θαλάσσιας Αλιείας Λτδ, ζητούσε καταβολή κομιστρών για τη χρησιμοποίηση ενός εκ των πλοιαρίων της :

Κατά τους μήνες Ιανουάριον, Φεβρουάριον, Μάρτιον και Απρίλιον 1964 επανειλημμένως εχρησιμοποιήθησαν αλιευτικά πλοία δια την μεταφορά όπλων και πυρομαχικών εξ Αιγύπτου και εν συνεχεία εξ Ελλάδος. Εκ Λεμεσού εξησφάλισα από τον κ. Νίκον Κίρζην την δωρεάν παραχώρησιν των αλιευτικών πλοιαρίων του, από την Λευκωσία εξησφαλίσθη η χρήσις του «ΕΥΑΓΟΡΑΣ» και εν συνεχεία εχρησιμοποιήθη κατασχεθέν υπό της Κυβερνήσεως πλοίαριον ως μεταφέρον χασίς. Ως αρχηγός των εθελοντικών ομάδων Λεμεσού οργάνωσα την εκφόρτωσιν παραλαβήν και μεταφοράν του οπλισμού εις Λευκωσία. Εκ τούτου γνωρίζω ότι το «ΕΥΑΓΟΡΑΣ» εχρησιμοποιήθη μόνον μίαν φοράν κατά τον μήνα Φεβρουάριον. Εξ όσων γνωρίζω δεν κατεβλήθη ουδεμία αμοιβή. Επιθυμώ να αναφέρω όμως ότι ελέγχθη τότε ότι το εν λόγω πλοίαριον παρεχωρήθη δωρεάν.¹⁹¹⁶ Εκτός της ενίσχυσης με οπλισμό από την Αίγυπτο, όπλα ερχόντουσαν και από το Γ.Ε.ΕΘ.Α. από τα μέσα Φεβρουαρίου του 1964 με μυστικές αποστολές.¹⁹¹⁷ Ο οπλισμός περιελάμβανε βαριά όπλα, οπλοπολυβόλα, πολυβόλα και ο υπολοχαγός Κροίσος Χριστοδουλίδης παρών σε κάθε βραδινή άφιξη των πλοίων μέσα από την αφήγησή του θυμήθηκε ενδιαφέρουσες πληροφορίες :

Κατόπιν εντολών του στρατιωτικού επιτελείου που είχε δημιουργηθεί στη Λευκωσία και το οποίο ήταν σε άμεση επαφή με το Γιωρκάτζη, παίρναμε εντολή ότι τον οπλισμό αυτό έπρεπε να τον ξεφορτώσουμε από τα πλοία, να τον βάλουμε σε μαούνες και να τον φέρουμε από το σημείο που ήτανε μέσα το

¹⁹¹³ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Άριστου Χρυσοστόμου στις 21/4/2008.

¹⁹¹⁴ Βενιαμίν, *Τα Δύσκολα Χρόνια Οι Αναμνήσεις μιας Ζωής*, τόμος Α', σελ. 67, πρβλ. συνέντευξη στο συγγραφέα του τότε αστυνομικού της Κ.Υ.Π. Βασίλη Τόφα στις 15/6/2008 : «*Ημουν και εγώ στην εκφόρτωση του οπλισμού στη Λεμεσό. Θυμάμαι έκανε μεγάλη φουρτούνα. Ενώ αρχικά θα εκφορτώναμε απέναντι από τον εναέριο τελικά το πλοίο εκφορτώθηκε στο λιμάνι. Είχαμε μεγάλη αγωνία μήπως μας καταλάβουν οι Εγγλέζοι. Τα όπλα τα μεταφέραμε μέσω Τροόδους στη Λευκωσία*», συνέντευξη του Νικόλα Παλλάδιου στις 12/6/2009 : «*Είχαμε πάει στη Λεμεσό μαζί με 30 περίπου άτομα θυμάμαι. Ξεφορτώσαμε γύρω στα 11 αυτοκίνητα με οπλισμό. Οι καιρικές συνθήκες κατά τη διάρκεια της μεταφοράς του ήταν πολύ άσχημες*» και συνέντευξη του αστυνομικού της Κ.Υ.Π. Χάρη Παπαϊακώβου στις 9/10/2009 : «*Τα όπλα ήλθαν από την Αίγυπτο. Εγώ πήγα μια φορά. Ήλθαμε μέσω Τροόδους στην Αστυνομία. Θυμούμαι τη βάρκα που βγάλαμε τα όπλα και τα φορτώναμε*».

¹⁹¹⁵ Επιστολή Υπουργείου Εσωτερικών προς Άριστον Χρυσοστόμου, 8 Οκτωβρίου 1970, (Αρχείο Άριστου Χρυσοστόμου), πρβλ. και Βενιαμίν, *Τα Δύσκολα Χρόνια Οι Αναμνήσεις μιας Ζωής*, τόμος Α', σελ. 67.

¹⁹¹⁶ Επιστολή Άριστου Χρυσοστόμου προς Υπουργείον Εσωτερικών, 19 Νοεμβρίου 1970, (Αρχείο Άριστου Χρυσοστόμου), βλ. Παράρτημα.

¹⁹¹⁷ Ενημερωτικόν σημείωμα, Ι. Πιπλής προς Πέτρο Γαρουφαλιά, 6 Ιουλίου 1964, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα*, τόμος Β', σσ. 83-87, Π. Γαρουφαλιάς προς Διγενή, 28 Μαΐου 1964, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα*, τόμος Α', σσ. 339-342, πρβλ. Γαρουφαλιάς, *Ελλάς και Κύπρος*, σελ. 99 και Τζερμιάς, *Ιστορία της Κυπριακής Δημοκρατίας*, τόμος Α', σελ. 572.

πλοίο αγκυροβολημένο έξω στο λιμάνι υπό πάσα μυστικότητα. Προς το σκοπό αυτό είναι προς τιμή των Λεμεσιανών, οι οποίοι προσέγγισαν κάποιον που είχε στη διάθεσή του αρκετές μαούνες. Συγκεκριμένα μιλά για τον Αειβαλιώτη, τον πατέρα του Αειβαλιώτη του πρωταθλητή της Κύπρου παλαιότερα, ο οποίος ήταν ιδιοκτήτης αριθμού μαούνων και γερανών μέσα στο παλιό λιμάνι Λεμεσού. Διέθεσε και τις μαούνες του και τους ανθρώπους του, τους οποίους χρησιμοποιούσε για εκφόρτωση των εκάστοτε αφικνούμενων στη Λεμεσό εμπορικών πλοίων. Τους χρησιμοποιούσε πέραν του ωραρίου εργασίας των, διότι αυτή η ανάληψη από το πλοίο του αφικνουμένου οπλισμού γινόταν μετά τα μεσάνυκτα από τις μιάμιση με δύο το πρωί μέχρι να έρθει το πρώτο φως της επόμενης μέρας. Έπρεπε ο οπλισμός αυτός με πάσα μυστικότητα να βγει από τα πλοία να πάει στη στεριά και έπειτα να σταλεί στη Λευκωσία. Ερχόντουσαν φάλαγγες οχημάτων στη Λεμεσό, μπαίνανε σιγά-σιγά μέσα στο λιμάνι ένα-ένα, δύο-δύο, φορτώνανε, βγαίνανε, σχηματιζόταν φάλαγγα η οποία με συνοδεία ισχυρής αστυνομικής δυνάμεως πήγαινε στη Λευκωσία μέσω Τροόδου.¹⁹¹⁸

Αφίξεις οπλισμού έγιναν επίσης μέσω ιδιωτών που ενεργούσαν κατ' εντολή του υπουργού Εσωτερικών. Σε μια απ' αυτές ο Σταύρος Κορνήλιος, φίλος του Π. Γιωρκάτζη, πήγε στην Ελλάδα και από εκεί μετέφερε στην Κύπρο οπλισμό μέσω του αεροδρομίου Λευκωσίας.¹⁹¹⁹

Σε μια άλλη περίπτωση ο προσωπικός φίλος του υπουργού Εσωτερικών και στέλεχος του 1^ο Τακτικού Συγκροτήματος, Τάκης Σκαρπάρης, παρήγγειλε στις 2 Ιανουαρίου στο όνομα της δικής του εταιρείας *Skarparis Enterprises Imports Manufactures Representatives*, για λογαριασμό της κυπριακής κυβέρνησης, οπλισμό από το Βέλγιο. Η παραγγελία αφορούσε την αγορά «*100 Bren m/Guns, 760 9mm Madsen S.M.G, 1.016.000 rounds 9mm ammunition και 100.000 rounds .303 ammunition*» και ο παραγγελθείς οπλισμός συνολικού κόστους 30,000 λιρών έφτασε στην Κύπρο στο τέλος του ίδιου μήνα.¹⁹²⁰

Όπως αναφέρθηκε, αφίξεις οπλισμού υπήρξαν και με ιδιωτική πρωτοβουλία, ενώ πολλοί ήταν οι Ελληνοκύπριοι που προσπάθησαν να προμηθευτούν οπλισμό από την Ευρώπη, τις Η.Π.Α.,¹⁹²¹ την Ελλάδα,¹⁹²² το Λίβανο,¹⁹²³ τη Γιουγκοσλαβία¹⁹²⁴ και την Αίγυπτο.¹⁹²⁵ Για την ενίσχυση σε οπλισμό του 8^{ου} Τακτικού Συγκροτήματος (Πάφου), ο Δημήτριος Σμυρλής πήγε τον Ιανουάριο του 1964 στην Κρήτη και ο Δημήτριος Κωνσταντινίδης τον

¹⁹¹⁸ Συνέντευξη στο συγγραφέα του ταξίαρχου ε.α. Κροΐσου Χριστοδουλίδη στις 23/1/2008.

¹⁹¹⁹ Ανδρέας Σοφοκλέους (επιμ.), *Παγκύπριο Δημοκρατικό Κίνημα, 1976-2006, Τριάντα Χρόνια Προσφοράς*, έκδ. β', Νικοκλής, Λευκωσία 2007, σελ. 36.

¹⁹²⁰ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Τάκη Σκαρπάρη στις 17/4/2008, βλ. το σχετικό έντυπο παραγγελίας στο Παράρτημα.

¹⁹²¹ T.N.A. (U.K.), DO 204/6, Arms and Ammunition General (8.5.1961-2.7.1964), Commonwealth Relation Office προς U.K. High Commissioner, 14 Φεβρουαρίου 1964.

¹⁹²² T.N.A. (U.K.), WO 386/2, Intelligence reports : Joint Intelligence (Cyprus 1964), Security Intelligence Report No.36, 17 Ιανουαρίου 1964.

¹⁹²³ T.N.A. (U.K.), WO 386/2, Intelligence reports : Joint Intelligence (Cyprus 1964), Security Intelligence Report No.56, 19 Φεβρουαρίου 1964.

¹⁹²⁴ T.N.A. (U.K.), WO 386/2, Intelligence reports : Joint Intelligence (Cyprus 1964), Security Intelligence Report No.50, 1 Απριλίου 1964.

¹⁹²⁵ T.N.A. (U.K.), WO 386/2, Intelligence reports : Joint Intelligence (Cyprus 1964), Security Intelligence Report No.56, 12 Μαΐου 1964.

ίδιο μήνα στην Αθήνα.¹⁹²⁶ Αγοράστηκαν όπλα σε μη χρησιμοποιήσιμη κατάσταση και ο υπάλληλος του Α΄ Γυμνασίου Πάφου, Παντελής Νεοφύτου, επισκεύασε όσα μπόρεσε.¹⁹²⁷

Ο Παναγιώτης Θεοδοσίου μετέφερε οπλισμό από το Λίβανο για ενίσχυση του λόχου του στην Πύλα, ενώ σε μια άλλη περίπτωση από την ίδια χώρα ο Χρυσάνθος Κυριάκου εξόπλισε το λόχο Ορόκλινης.¹⁹²⁸ Στην Κερύνεια, οι άνδρες του λόχου Καραβά με υπεύθυνο τον Ιωάννη Χαρμαντά,¹⁹²⁹ με δική τους πρωτοβουλία μάζεψαν εισφορές της τάξεως των 3,500 λιρών. Στη συνέχεια έστειλαν δύο απεσταλμένους στην Αθήνα, όπου με τη βοήθεια Ελληνοκύπριων φοιτητών, αγόρασαν οπλισμό ο οποίος στάλθηκε με επιβατικά πλοία του Πειραιά στη Λεμεσό σε 3 αποστολές, με το τελευταίο φορτίο να φτάνει στην Κύπρο στις 23 Μαρτίου 1964, να καταγράφεται από τις αρμόδιες αρχές και να μεταφέρεται στον Καραβά με αυτοκίνητα.¹⁹³⁰

Ενδεικτικό της ανεξέλεγκτης κατάστασης στην εισαγωγή οπλισμού, αλλά και άλλου στρατιωτικού υλικού (σφαίρες πυρομαχικά) που επικρατούσε τη συγκεκριμένη περίοδο, είναι ένα περιστατικό στις 15 Φεβρουαρίου 1964 στο λιμάνι της Αμμοχώστου, όπου κατά τη διάρκεια εκφόρτωσης εννέα κασονιών με υλικό εκτύπωσης, ένα από αυτά έσπασε αποκαλύπτοντας ότι το φορτίο εμπεριείχε σφαίρες πιστολιών.¹⁹³¹ Ακόμη έκθεση του Special Branch Metropolitan Police στις 24 Φεβρουαρίου 1964, κατέγραφε αυξημένες πωλήσεις όπλων σε Ελληνοκυπρίους και Τουρκοκυπρίους στο Λονδίνο κατά τους μήνες Ιανουάριο και Φεβρουάριο 1964. Στην έκθεση, εντύπωση προκαλεί και μια περίπτωση κατάσχεσης ενός πακέτου με κούκλα και παιδικό παιχνίδι. Προορίζονταν για Ελληνοκύπριο κάτοικο της Λευκωσίας, αλλά κατασχέθηκε επειδή έκρυβε πιστόλι τύπου Luger και 50 σφαίρες.¹⁹³²

Η έλλειψη οπλισμού αντιμετωπίστηκε και με ερασιτεχνικές κατασκευές. Στο Λευκόνοικο άνδρες του 4^{ου} Τακτικού Συγκροτήματος με την τεχνογνωσία του μηχανουργού Μαστροθοδωρή, κατασκεύασαν άρμα μάχης και εκτοξευτές χειροβομβίδων.¹⁹³³ Στο χωριό Ψημολόφου τα αδέρφια Λάκης και Δώρος Ηλία κατασκεύασαν αυτόματα όπλα με τα

---

¹⁹²⁶ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Δημήτρη Κωνσταντινίδη στις 10/2/2008.

¹⁹²⁷ Χατζηκωστής, *Ταξίδι στη Μνήμη*, σελ. 255.

¹⁹²⁸ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Παναγιώτη Θεοδοσίου (Διγενή) στις 17/7/2007 και Χρυσάνθου Κυριάκου στις 30/6/2009.

¹⁹²⁹ Πίτσα Πρωτοπαπά Χαρμαντά, «Ιωάννης Χαρμαντάς, Ο Δάσκαλος, Ο Βουλευτής, Ο Δήμαρχος, ο Άνθρωπος» [1906-2006], *Καραβάς*, τόμος πέμπτος, 2002, σσ. 135-139. Ο υπεύθυνος του λόχου Καραβά Ιωάννης Χαρμαντάς οργάνωσε το λόχο από το 1962. Ήταν βουλευτής της Ελληνικής Κοινοτικής Συνέλευσης και μετά τη διάλυσή της, δήμαρχος Καραβά την περίοδο 1964-1970.

¹⁹³⁰ Τεύχος Χαρμαντάς, «Ο Λόχος του Καραβά», *Καραβάς*, τόμος πέμπτος 2002, σσ. 114-119.

¹⁹³¹ T.N.A. (U.K.), WO 386/2, Intelligence reports : Joint Intelligence (Cyprus 1964), Security Intelligence Report No. 44, 19 Φεβρουαρίου 1964.

¹⁹³² T.N.A. (U.K.), MED 14/100/2, Control of Arms Owned by Cypriots in Britian, Special Branch Metropolitan Police London, 24 February 1964.

¹⁹³³ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Ανδρέα Κουτσόφτα στις 12/4/2008.

οποία συμμετείχαν στις μάχες του Πενταδακτύλου.¹⁹³⁴ Στη Λεμεσό το μηχανουργείο της Α΄ Τεχνικής Σχολής Λεμεσού μετατράπηκε σε χώρο δημιουργίας αυτοσχέδιων πυροβόλων και «αρμάτων μάχης».¹⁹³⁵ Το τμήμα τόνων της Σχολής μετατράπηκε σε εργοστάσιο κατασκευής χειροβομβίδων και αυτόματων όπλων με υπεύθυνο τον εκπαιδευτή της Σχολής Χριστάκη Χριστοδουλίδη, ο οποίος στις 30 Οκτωβρίου 1965 με επιστολή του προς το διοικητή του 7^{ου} Τακτικού Συγκροτήματος Αρ. Χρυσοστόμου ζητούσε την απονομή πιστοποιητικού συμμετοχής στους άνδρες που στελέχωσαν το εργοστάσιο :

Αξ. Κύριε. Έχω την τιμήν να αναφέρω εις υμάς τα κάτωθι εν σχέσει με την λειτουργίαν του εργοστασίου χειροβομβίδων. Το εργοστάσιον χειροβομβίδων διευθύνετο υπό του κ. Χριστοδουλίδου εκπαιδευτού εις την ΤΕΧΝΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΛΕΜΕΣΟΥ ο οποίος εξεπαίδευσεν όλους όσοι ηργάσθησαν εις το ως άνω εργοστάσιο. Σας υποβάλλω τα κάτωθι ονόματα τα οποία ηργάσθησαν με ζήλο και συνείδηση από το Δεκέμβριον του 1963 μέχρι το Νοέμβριον του 1964 συμπεριλαμβανομένου. Εις το εργοστάσιον ηργάσθησαν οι κάτωθι [αναφέρονται 29 άτομα]. Παρακαλώ όπως δοθή εις τους ως άνω τεχνίτας το δέον πιστοποιητικόν.

Μετά τιμής Χριστοδουλίδης Χριστάκης
30/10/1965¹⁹³⁶

Ακόμη, όπως προκύπτει από επιστολή της εταιρείας *Efstathios Kyriacou & Sons LTD*, προς το Υπουργείο Εσωτερικών στις 24 Μαΐου 1965, τουλάχιστον ένας εκσκαφέας (Trascavator) υπ' αριθμό V 872 που ανήκε στην εταιρεία παραχωρήθηκε στο 7^ο Τακτικό Συγκρότημα (Λεμεσού) για τα γεγονότα του 1963 :

Ως ασφαλώς γνωρίζετε, από του Δεκεμβρίου του 1963, σας επαχωρήσαμεν το υπ' αριθμόν V 872 Τρασκαβέιτορ μας το οποίον μετατρέψατε εις άρμα μάχης διά τους σκοπούς της Τουρκικής Ανταρσίας. Επειδή παρήλθε αρκετός καιρός και επειδή το εν λόγω Τρασκαβέιτορ μας είναι επάναγκες δια τας εργασίας μας, σας εξητήσαμεν τόσον τηλεφωνικώς όσον και προσωπικώς [...] όπως κάνετε διευθετήσεις και μας παραδοθή πίσω. [...] Μετά λύπης μας σας πληροφορούμεν ότι εάν δεν γίνουν διευθετήσεις να μας παραδοθή το τρασκαβέιτορ μας αμέσως, θα αναγκασθώμεν να σας χρεώσωμεν με όλον το ποσόν το οποίον θα πληρώσωμεν εις το άλλο τρασκαβέιτορ διά να εκτελέσωμεν την εργασία μας και τούτο προς γνώσιν υμών.¹⁹³⁷

Με τη στελέχωση της εθελοντικής Εθνικής Φρουράς δημιουργήθηκαν και τα πρώτα εκπαιδευτικά κέντρα.¹⁹³⁸ Στο χωριό Μύρτου της επαρχίας Κερύνειας οργανώθηκε κέντρο εκπαίδευσης με το όνομα Μάρκος Δράκος. Το στρατόπεδο οργάνωσε ο ανθυπολοχαγός του Κυπριακού Στρατού Ρηγίνος Σαμαράς, με διοικητή το λοχαγό Ανδρέα Αυγουστή.¹⁹³⁹

¹⁹³⁴ Ο *Φιλελεύθερος*, 3 Οκτωβρίου 2010, συνέντευξη του Βάσου Λυσσαρίδη στον Κώστα Βενιζέλο, πρβλ. συνέντευξη στο συγγραφέα του Λάκη Ηλία στις 23/2/2010.

¹⁹³⁵ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Χριστόδουλου Βενιαμίν στις 23/4/2008.

¹⁹³⁶ Επιστολή Χριστάκη Χριστοδουλίδου προς τέως Διοικητήν 7^{ου} Τακτικού Συγκροτήματος κ. Άριστον Χρυσοστόμου, 30 Οκτωβρίου 1965, (Αρχείο Άριστου Χρυσοστόμου).

¹⁹³⁷ Επιστολή Εταιρείας Ευστάθιος Κυριάκου και υιοί Λτδ προς Υπουργείον Εσωτερικών, 24 Μαΐου 1965, με κοινοποίηση στον Έπαρχο Λεμεσού, (Αρχείο Άριστου Χρυσοστόμου).

¹⁹³⁸ Συνέντευξη στο συγγραφέα του αντιστράτηγου ε.α. Παντελάκη Πανταζή στις 10/9/2007.

¹⁹³⁹ *Η Μάχη*, 31 Μαΐου 1964.

Στην πόλη της Λεμεσού το Λανίτειο Γυμνάσιο χρησιμοποιήθηκε ως χώρος θεωρητικής και πρακτικής εξάσκησης, ενώ το δάσος Κελλακίου, αλλά και η τοποθεσία Κακομάλλης στο Καλό Χωριό Λουβαρά, στην ορεινή Λεμεσού, όπου υπήρχε κατασκηνωτικός χώρος της Μητρόπολης Κιτίου, χρησιμοποιήθηκαν ως κέντρα εκπαίδευσης από ελλαδίτες αξιωματικούς.¹⁹⁴⁰ Στη Λευκωσία ο χώρος του Γενικού Κέντρου Εκπαίδευσης του Κυπριακού Στρατού (Β.Μ.Η.) χρησιμοποιήθηκε για εκπαίδευση «800 ειδικών αστυνομικών»,¹⁹⁴¹ ενώ στην Αθαλάσσα οργανώθηκε «μεγάλο εκπαιδευτικό κέντρο».¹⁹⁴² Στην Πάφο οργανώθηκε στρατόπεδο κοντά στον κόλπο των Κοραλλίων.¹⁹⁴³ Στο Λευκόνειο ανακατασκευάστηκε εγκαταλελειμμένο στρατόπεδο των Βρετανών στο Μερσυνίκκι.¹⁹⁴⁴ Στην Αμμόχωστο, με πρωτοβουλία του λοχαγού Κίκη Κωνσταντίνου που υπηρετούσε στο 5^ο Τακτικό Συγκρότημα, καταλήφθηκαν τέσσερα παλιά βρετανικά στρατόπεδα για τη λειτουργία των οποίων αφού διοργανώθηκε έρανος με πρωτοβουλία του Π. Παυλάκη, συντηρήθηκαν και τον Ιούνιο του 1964 δέχθηκαν τους πρώτους εκ Λεμεσού νεοσύλλεκτους.¹⁹⁴⁵ Θυμάται σχετικά ο Κ. Κωνσταντίνου :

Πήγαμε και καταλάβαμε το εγκαταλελειμμένο στρατόπεδο Golden Sands, το μετέπειτα Γρηγόρης Αυξέντιου και το οργανώσαμε σε στρατόπεδο. Τις πρώτες ημέρες είχαμε τρομερή αντίδραση από τους Άγγλους. Στη συνέχεια καταλάβαμε με Παραλιμνίτες εθελοντές το στρατόπεδο του Καράολου. Πήγαμε δήθεν υπό το πρόσχημα υπηρεσιών της ηλεκτρικής για να αποκαταστήσουμε το ρεύμα και όταν φθάσαμε εκεί αντέδρασαν οι Τούρκοι. Δια πυρός τους είχαμε εγκλωβίσει για τρεις μέρες. Αργότερα καταλάβαμε το στρατόπεδο στο Μπογάζι και στη συνέχεια πήγαμε και καταλάβαμε το στρατόπεδο στον Άγιο Ανδρόνικο.¹⁹⁴⁶

Η έλλειψη διοικητικής οργάνωσης και αυστηρής στρατιωτικής πειθαρχίας, αλλά και η ανεπάρκεια πολλών δυνάμεων «εμείωναν την μαχητική αξία των τμημάτων της οργανώσεως»,¹⁹⁴⁷ και επέβαλλαν την αναγκαιότητα συνεκπαίδευσης παραμερίζοντας τις όποιες διαφορές του παρελθόντος.¹⁹⁴⁸ Η ομαλή μετάβαση από τις άτακτες δυνάμεις (Οργάνωση Ακρίτας, ομάδες Σαμψών και Λυσσαρίδη) που υπήρχαν από την εποχή της Ε.Ο.Κ.Α. μέχρι και το Δεκέμβριο του 1963, σε ένα πειθαρχημένο στρατιωτικό σύνολο

¹⁹⁴⁰ Τάσος Π. Τάσου, *Αυγόρου Ιστορία-Λαογραφία και Γενεαλογία 1500-2005*, εκδ. Επιφανίου, Λευκωσία 2008, σελ. 243, συνέντευξη στο συγγραφέα του Άριστου Χρυσοστόμου στις 21/4/2008.

¹⁹⁴¹ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Θεοφάνη Δημητρίου στις 30/12/2009 : «*Το Φεβρουάριο του 1964 πήγα ως εκπαιδευτής 800 αστυνομικών της ειδικής αστυνομίας του Μακαρίου. Ήμουν εκπαιδευτής και διοικητής λόχου. Δημιουργήθηκαν 8 λόχοι και διανυκτερεύαμε στο Β.Μ.Η. Κάναμε ασκήσεις και όλα τα σχετικά. Τελικά από τους αστυνομικούς μόνο ελάχιστοι χρησιμοποιήθηκαν. Ήταν άτομα 18-23 χρόνων. Θυμάμαι όταν τους είπα ότι θα πάμε σε αποστολή στο Πενταδάκτυλο υπήρχαν και άτομα που λιποθύμησαν. Ίσως γι' αυτό πήγε στον Πενταδάκτυλο ο λόχος του Λυσσαρίδη*».

¹⁹⁴² Συνέντευξη στο συγγραφέα του αντιστράτηγου ε.α. Χαράλαμπου Λόττα στις 27/8/2007.

¹⁹⁴³ *Κύπρος*, 13 Ιουλίου 1964.

¹⁹⁴⁴ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Ισίδωρου Μακρίδη στις 29/3/2008.

¹⁹⁴⁵ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Παύλου Παυλάκη στις 10/5/2009, πρβλ. Μιχαήλ Κουπέπια, *Άρδανα μια ιστορική αναδρομή στο χώρο και στο χρόνο*, εκδ. Negresco, Λάρνακα 2001, σελ. 115.

¹⁹⁴⁶ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Κίκη Κωνσταντίνου στις 18/4/2007 και Παύλου Παυλάκη στις 10/5/2009.

¹⁹⁴⁷ Γαρουφαλιάς, *Ελλάς και Κύπρος*, σελ. 50.

¹⁹⁴⁸ Κρανιδιώτης, *Ανοχύρωτη Πολιτεία Κύπρος 1960-1974*, τόμος Α', σελ. 176.

ήταν απαραίτητη, με τον Π. Γαρουφαλιά να παρατηρεί σχετικά : «Μέχρι τις αρχές του Δεκεμβρίου του 1963 καμία επαφή δεν υπήρχε μεταξύ των διαφόρων δυνάμεων (Σαμψών-Λυσσαρίδη) και των δυνάμεων του Γιωρκάτζη. Με την κρίση του Δεκεμβρίου επήλθε επαφή μεταξύ τους».¹⁹⁴⁹ Όπως προκύπτει μέσα από πολλές μαρτυρίες η πρώτη κοινή στρατιωτική εκπαίδευση,¹⁹⁵⁰ ομάδων ή και «λόχων» που συνυπήρχαν προ των γεγονότων του 1963 αλλά δεν συνεργάζονταν, πραγματοποιήθηκε μεταξύ των μηνών Ιανουαρίου και Μαρτίου 1964, στην ιδανική για αποφυγή οποιωνδήποτε προκλήσεων περιοχή Μάντρα του Καμπιού, οκτώ χιλιόμετρα νοτιοανατολικά του Μοναστηριού Μαχαιρά, με σκοπό την προετοιμασία ανδρών για αντιμετώπιση κρίσιμων αποστολών.¹⁹⁵¹ Εκπαιδευτές ήταν οι ελλαδίτες λοχαγοί Μιλτιάδης Λάσκαρης και Παντελής Βαΐτσας, οι Ελληνοκύπριοι υπολοχαγοί Ρένος Δρυμιώτης και Μιχάλης Χατζηεφραίμ (Μάικ), ο ελλαδίτης ανθυπολοχαγός Παρασκευάς Μπόλαρης και δύο ακόμη Ελληνοκύπριοι υπολοχαγοί.¹⁹⁵² Στην εκπαίδευση έλαβαν μέρος λόχος της Ένωσης Αγωνιστών Λευκωσίας, (Ε.Α.Λ.), λόχος του Βάσου Λυσσαρίδη, λόχος του Νίκου Σαμψών,¹⁹⁵³ λόχος του Κυπριακού Στρατού με επικεφαλής το λοχαγό Παντελάκη Πανταζή,¹⁹⁵⁴ λόχος του Τάγματος Εφεδρείας του Χρ. Φώτη με διοικητή τον ανθυπολοχαγό Χαράλαμπο Τοουλιά,¹⁹⁵⁵ ο 101^{ος} Λόχος (Αγίου Παύλου) της Διοίκησης Πόλεως Λευκωσίας με υποδιοικητή λόχου τον αστυνομικό της

¹⁹⁴⁹ Γαρουφαλιάς, *Ελλάς και Κύπρος*, σελ. 51.

¹⁹⁵⁰ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Αλέξανδρου Βιολάρη στις 2/9/2009 : «Ίσως να ήταν και η πρώτη φορά που ομάδες όλων των στρατιωτικών οργανώσεων της τότε εποχής συνεκπαιδούνταν, έχοντας ένα κοινό σκοπό και στόχο την άμυνα του νησιού».

¹⁹⁵¹ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Νίκου Κόση στις 8/7/2008, του Μιχάλη Κουή στις 6/10/2009, του Γιώργου Κουή στις 20/10/2009, του Αλέξανδρου Βιολάρη στις 2/9/2009, του αντιστράτηγου ε.α. Παντελάκη Πανταζή στις 10/9/2007.

¹⁹⁵² Συνέντευξη στο συγγραφέα του Χαράλαμπου Φακούρα στις 23/1/2008, του Γιώργου Κουή στις 6/12/2007 και του Ρένου Δρυμιώτη στις 8/11/2007. Ο διμοιρίτης του λόχου του Φώτη Χρήστου ανθυπολοχαγός του Κυπριακού Στρατού Χαράλαμπος Φακούρας σε συνέντευξή του στο συγγραφέα στις 23/1/2008 θυμάται και την παρουσία στην ομάδα δύο λοχίων εκπαιδευτών της ΕΛ.ΔΥ.Κ.

¹⁹⁵³ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Δημήτρη Δημητρίου στις 9/6/2009 : «Είχαμε μεταβεί μ' άλλα παιδιά στο Μαχαιρά για εκπαίδευση. Ήμουν στις ομάδες του Σαμψών και μείναμε αν θυμάμαι καλά τρεις με τέσσερις εβδομάδες. Θυμάμαι χαρακτηριστικά που έκανε πολύ κρύο και παγώναμε. Μαζί μας ήλθε και μια φορά ο ίδιος ο Νίκος Σαμψών».

¹⁹⁵⁴ Συνέντευξη στο συγγραφέα του αντιστράτηγου ε.α. Παντελάκη Πανταζή στις 10/9/2007.

¹⁹⁵⁵ Συνέντευξη στο συγγραφέα του αντισυνταγματάρχη ε.α. Χαράλαμπου Τοουλιά στις 7/9/2007, του Γιώργου Κουή στις 6/12/2007 και συνέντευξη του τότε δεκανέα, του Τάγματος του Φώτη Χρήστου, Χαράλαμπου Φακούρα στις 23/1/2008 : «Εμείς ως υπαξιωματικοί αλλά και οι αξιωματικοί του Κυπριακού Στρατού είχαμε γίνει ο 2^{ος} Λόχος του 9^{ου} Τακτικού Στρατού. Συγκεντρωθήκαμε στο στρατόπεδο Β.Μ.Η. όπου διανυκτερεύσαμε. Αυτό έγινε αρχές ή μέσα του Μάρτη του 1964. Το πρωί της επόμενης μέρας με λεωφορεία κινηθήκαμε στην περιοχή Μάντρα του Καμπιού, πλησίον της εκκλησίας Αγίου Ονουφρίου για 15νήμερη εκπαίδευση. Ο 2^{ος} λόχος οργανώθηκε από εθελοντές των σωμάτων ΑΠΟΕΑ, ΟΛΥΜΠΙΑΚΟΥ, καλλιτεχνών του Θ.Ο.Κ. και εθελοντές από Λευκωσία και τα προάστια. Διοικητής του λόχου ήταν ο ανθυπολοχαγός του Κυπριακού Στρατού Χαράλαμπος Τοουλιάς, υποδιοικητής ο ανθυπολοχαγός Στέλιος Πετάσης, διμοιρίτης 1^{ης} διμοιρίας ο δεκανέας Άγις Μωσαϊκός, 2^{ης} ο δεκανέας Ζαχαρίας Ξενοφώντος και της 3^{ης} εγώ. Η εκπαίδευσή μας τελείωσε πριν το τέλος Μαρτίου 1964».

Κ.Υ.Π.¹⁹⁵⁶ Σέργιο Σαμουήλ, αλλά και οργανωμένοι λόχοι/ομάδες της επαρχίας Λευκωσίας που υπήγοντο στο Εφεδρικό Τάγμα του Φώτη Χρήστου.¹⁹⁵⁷

Η κοινή αλλά όχι μεικτή εκπαίδευση των λόχων ήταν διάρκειας 4 εβδομάδων. Αρχικά εκπαιδεύτηκε ο λόχος του Β. Λυσσαρίδη και στη συνέχεια ο λόχος της Ε.Α.Λ. Ακολούθησαν ο λόχος του Κυπριακού Στρατού μαζί με το λόχο του Ν. Σαμψών και το λόχο του Τάγματος Εφεδρείας του Φ. Χρήστου και σε τελευταίο στάδιο οι υπόλοιποι λόχοι και ομάδες. Κάθε λόχος είχε υπεύθυνο αξιωματικό : ο λοχαγός Π. Βαΐτσας ήταν υπεύθυνος για τους λόχους του Β. Λυσσαρίδη και Ν. Σαμψών, ο λοχαγός Μ. Λάσκαρης για το λόχο της Ε.Α.Λ., και ο υπολοχαγός Ρ. Δρυμιώτης για τους λόχους του Κυπριακού Στρατού και του Τάγματος Εφεδρείας.¹⁹⁵⁸ Εκπαιδευόμενοι, διοικητές των λόχων, καθώς και ένας εκ των εκπαιδευτών ο Ρ. Δρυμιώτης θυμήθηκαν και εξιστόρησαν στο συγγραφέα τι και πώς έγινε στο Μαχαιρά, δίνοντας ενδιαφέρουσες πληροφορίες για τη διάρκεια και το είδος της εκπαίδευσης :

Κατόπιν διαταγής του Μπερδαλή, δύο με τρεις μέρες μετά την άφιξή μας, αναχωρήσαμε για την περιοχή Μάντρα του Καμπιού. Μας είπαν ότι θα αναλαμβάναμε την εκπαίδευση λόχων εθνοφρουρών εθελοντικής βάσεως με σκοπό την πρώτη ενιαία οργάνωση των δυνάμεων ασφαλείας. Με επικεφαλής της εκπαίδευσης τους λοχαγούς Μιλτιάδη Λάσκαρη και Παντελή Βαΐτσα μεταβήκαμε στο Μαχαιρά και μετατρέψαμε το σπίτι του Δασονομείου σε εκπαιδευτικό αρχηγείο. Εκεί μείναμε για δύο μήνες χωρίς να πάμε πουθενά. Φλεβάρη αρχίσαμε μια σκληρή εκπαίδευση σε διάφορους λόχους. Κάναμε ασκήσεις με πραγματικά πυρά, κατάληψη χώρου κ.α. Ο ίδιος ο Βάσος Λυσσαρίδης ήλθε δύο φορές στην εκπαίδευση. Εγώ ήμουν υπεύθυνος για το λόχο του Κυπριακού Στρατού. Ο Λάσκαρης για το λόχο της Ε.Α.Λ. και ο Βαΐτσας για το λόχο του Λυσσαρίδη. Όλοι μας φυσικά εκ περιτροπής κάναμε μαθήματα θεωρητικά αλλά και πρακτικά σ' όλους τους λόχους.¹⁹⁵⁹

Ο Γιώργος Κουής ήταν αστυνομικός, στέλεχος της Κ.Υ.Π. και στενός φίλος του Π. Γιωρκάτζη. Τον προσέγγισε ο ίδιος ο υπουργός Εσωτερικών μετά τα γεγονότα, ζητώντας

¹⁹⁵⁶ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Σέργιου Σαμουήλ στις 23/10/2009, συνέντευξη στο συγγραφέα του υποστράτηγου ε.α. Νίκου Βαρναβίδη στις 17/10/2009 : «Ως 101^{ος} λόχος των περιοχών Αγίου Παύλου-Αγίου Δομετίου και Έγκωμης πήγαμε γύρω στα 80 άτομα για εκπαίδευση στη Μάντρα του Καμπιού στο Μαχαιρά. Στόχος να εκπαιδευτούμε στις καταδρομές. Ήμασταν η δεύτερη σειρά ας πούμε της εκπαίδευσης. Είχαν προηγηθεί λόχοι του Λυσσαρίδη και του Γιώργου Κουή. Μείναμε στο Μαχαιρά για 15 μέρες και είχαμε επικεφαλής το λοχαγό Μιλτιάδη Λάσκαρη. Θυμάμαι που είχαμε πάρει δικά μας όπλα εκεί».

¹⁹⁵⁷ Συνέντευξη στο συγγραφέα του ταξίαρχου ε.α. Ανδρέα Τασουρή στις 19/10/2009, ο Ανδρέας Τασουρής, διοικητής του λόχου Ιδαλίου, θυμάται ότι και αυτός έστειλε μια διμοιρία του λόχου του για εκπαίδευση στο Μαχαιρά και συνέντευξη του συνταγματάρχη ε.α. Γιώργου Ολύμπιου στις 25/4/2009 : «Είχα προσωπικά συνεννοηθεί με το συνταγματάρχη Ντερτιλή Νικόλαο, ο οποίος είχε οργανώσει στρατόπεδο εκπαίδευσης στο Σταυροβούνι, ώστε άνδρες του λόχου μου να μεταβαίνουν για εκπαίδευση στην περιοχή Μάντρα του Καμπιού, στο Μαχαιρά. Συνεννοήθηκα με τον Ντερτιλή ο οποίος ήταν ανώτερος του Λάσκαρη. Άνδρες του λόχου μου εκ περιτροπής, ανά δεκαπέντε μέρες, εκπαιδεύονταν από τον ίδιο το Λάσκαρη στο Μαχαιρά».

¹⁹⁵⁸ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Μιχάλη Κουή στις 6/10/2009, του Γιώργου Κουή στις 20/10/2009, του Αλέξανδρου Βιολάρη στις 2/9/2009, του αντιστράτηγου ε.α. Παντελάκη Πανταζή στις 10/9/2007 και του συνταγματάρχη ε.α. Ρένου Δρυμιώτη στις 22/10/2009 : «Οι λόχοι εκπαιδεύονταν ξεχωριστά. Όλοι όμως είχαν το ίδιο ημερήσιο πρόγραμμα. Εγώ έκανα μαθήματα σε όλους τους λόχους όπως και ο Μίλτος ο οποίος είχε τη γενική ευθύνη της εκπαίδευσης. Πρώτα εκπαιδεύτηκε ο λόχος του Βάσου Λυσσαρίδη μαζί με αυτόν της Ε.Α.Λ. και μετά ακολούθησαν οι άλλοι λόχοι».

¹⁹⁵⁹ Συνέντευξη στο συγγραφέα του συνταγματάρχη ε.α. Ρένου Δρυμιώτη στις 8/11/2007.

του να οργανώσει ένα λόχο για να μεταβεί στη Μάντρα του Καμπιού στο Μαχαιρά για εκπαίδευση. Μετά την παρότρυνση του Π. Γιωρκάτζη πλησίασε άτομα που έδειξαν προθυμία να μεταβούν μαζί του στην εκπαίδευση. Έτσι οργάνωσε έναν λόχο από ομάδες της Λευκωσίας. Ήταν ο λόχος της Ένωσης Αγωνιστών Λευκωσίας, δηλαδή της «Οργάνωσης».¹⁹⁶⁰ Στις ομάδες αυτές ο Γ. Κουής επέλεξε και τον αδελφό του αστυνομικό Μιχάλη Κουή, τον οποίο έθεσε επικεφαλής διμοιρίας. Τα όσα μας ανέφερε ο τελευταίος δείχνουν ότι η εκπαίδευση στο Μαχαιρά σκοπό είχε την προετοιμασία για την κατάληψη του Πενταδακτύλου - όπως και έγινε τον Απρίλιο του ίδιου έτους - κάτι που δηλώνει ότι πολύ πιθανό να υπήρξε και κάποιο σχέδιο άμυνας :

Πιάσαμε οπλισμό από την Ε.Α.Λ. και πήγαμε στη Μάντρα του Καμπιού μέσα Ιανουαρίου 1964. Πήγαμε με λεωφορεία της Κ.Ε.Μ. Υπεύθυνος ήταν ο λοχαγός Μιλτιάδης Λάσκαρης. Φύγαμε από τη Λευκωσία και πήγαμε στο Μαχαιρά άτομα πάσης ηλικίας, όλοι Λευκωσιάτες, με στολή και τα πάντα. Κάναμε εκπαίδευση για ένα μήνα με ανατινάξεις, κατάληψη χώρου, ατομική τακτική. Ήμασταν οι δεύτεροι που πήγαμε, αφού βρήκαμε εκεί ένα λόχο του Λυσσαρίδη για τον οποίο υπεύθυνος ήταν ο λοχαγός Παντελής Βαΐτσας. Στησαμε αντίσκηνα λίγο πιο πάνω από τη Μάντρα. Σκοπός της εκπαίδευσης ήταν ο έλεγχος του Πενταδακτύλου και η ανακατάληψη του Φρουρίου του Αγίου Ιλαρίωνος και του περάσματος του δρόμου που ενώνει τη Λευκωσία με την Κερύνεια. Όταν τελίωσε ένας σχεδόν μήνας εκπαίδευσης μάς είπαν : "παιδιά η εκπαίδευση τελείωσε ετοιμαστείτε για Πενταδάκτυλο".¹⁹⁶¹

Η ύπαρξη σχεδίου άμυνας φαίνεται να επιβεβαιώνεται και μέσα από τη μαρτυρία του δασκάλου Αλέξανδρου Βιολάρη από το χωριό Κλήρου, ενός εκ των διμοιριτών του επικεφαλής των ομάδων Β. Λυσσαρίδη Δώρου Ηλία¹⁹⁶² : *«Οργανωθήκαμε σε τέσσερις διμοιρίες και μέναμε σε πέντε μεγάλα αντίσκηνα. Μας έφεραν κράνη, ρούχα, αμερικάνικα όπλα Μ1, μπρεν και στεν. Κάναμε πολύ σκληρή εκπαίδευση με ασκήσεις υφαρπαγής, αφού η επιχείρηση κατάληψης του Προφήτη Ηλία στον Πενταδάκτυλο το προαπαιτούσε. Εκπαιδευτές μας ήταν ο λοχαγός Μίλτος Λάσκαρης και ο υπολοχαγός Ρένος Δριμιώτης. Μετά που εμείς*

¹⁹⁶⁰ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Γιώργου Κουή στις 6/12/2007.

¹⁹⁶¹ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Μιχάλη Κουή στις 6/10/2009 : *«Με φώναξε ο αδελφός μου ο Γιώργος στέλεχος της Κ.Υ.Π. και μου είπε ότι είχε εντολή από τον Πόλο [Πολύκαρπο Γιωρκάτζη] να κάνει ένα λόχο και να τον εκπαιδεύσει. Ο λόχος που συγκροτήσαμε υπαγόταν στην Ε.Α.Λ. και λοχαγός ήταν ο αδελφός μου. Εγώ ήμουν ένας εκ των διμοιριτών. Θυμάμαι ως διμοιρίτες τους Κόκο Αναστασιάδη μετέπειτα γενικό διευθυντή του Υπουργείου Δικαιοσύνης και τον Άντη Λεοντιάδη. Πιάσαμε οπλισμό από την Ε.Α.Λ. και πήγαμε στη Μάντρα του Καμπιού αρχές Φλεβάρη 1964. Πήγαμε με λεωφορεία της Κ.Ε.Μ. (Κυπριακή Εταιρεία Μεταφορών). Υπεύθυνός μας ήταν ο λοχαγός Μίλτος Λάσκαρης. Φύγαμε από τη Λευκωσία και πήγαμε στο Μαχαιρά άτομα πάσης ηλικίας, όλοι Λευκωσιάτες, με στολή και τα πάντα. Κάναμε εκπαίδευση για ένα μήνα, με ανατινάξεις, κατάληψη χώρου, ατομική τακτική. Ήμασταν οι δεύτεροι που πήγαμε, αφού βρήκαμε εκεί ένα λόχο του Λυσσαρίδη, για τον οποίο υπεύθυνος ήταν ο λοχαγός Παντελής Βαΐτσας. Βάλαμε τα αντίσκηνα λίγο πιο πάνω από τη Μάντρα. Σκοπός της εκπαίδευσης ήταν ο έλεγχος του Πενταδακτύλου και του περάσματος του δρόμου που ενώνει τη Λευκωσία με την Κερύνεια. Όταν κάναμε την εκπαίδευση στο μήνα πάνω, μάς είπαν : "παιδιά η εκπαίδευση τελείωσε ετοιμαστείτε για Πενταδάκτυλο"».*

¹⁹⁶² Συνέντευξη στο συγγραφέα του Δώρου Ηλία στις 14/9/2007 : *«Την καλύτερη εκπαίδευση τη δέκτηκα στο Μαχαιρά το 1964. Ήμουν επικεφαλής του λόχου του Βάσου Λυσσαρίδη. Κατόπιν συνεννοήσεως με το γιατρό, οργάνωσα τις ομάδες μας. Είχα πάρει άτομα από τον Άγιο Ιωάννη της Μαλούντας, την Κλήρου, το Αρεδιού που με βοήθησαν με τα γεγονότα του 1963. Σε κάποιους ανέθεσα και καθήκοντα διμοιριτή».*

φύγαμε ήλθαν άλλοι λόχοι και συνέχισαν την εκπαίδευση».¹⁹⁶³ Ο επικεφαλής του λόχου της Ε.Α.Λ. Γ. Κουής αναφέρθηκε στην άρτια εκπαίδευση που έγινε τονίζοντας ότι αρκετοί ενώπιον των εθνικών κινδύνων παραμέρισαν τις διαφορές και «έβαλαν νερό στο κρασί τους».¹⁹⁶⁴ Η εκπαίδευση στο Μαχαιρά κατά το Ρένο Δρυμιώτη είχε αποκτήσει «*χαρακτήρα εθνικής αποστολής*»¹⁹⁶⁵ αφού περιθωριοποίησε τις επίσημες πρωτοβουλίες ατάκτων και καλλιέργησε στους εκπαιδευομένους το «*αίσθημα ότι γινόταν μια προσπάθεια για κάτι κοινό και οργανωμένο*».¹⁹⁶⁶

Σε κάθε περίπτωση, θα πρέπει να αναφερθεί ότι την ίδια χρονική περίοδο, εκπαιδευείς γίνονταν ακόμη και στην Ελλάδα με εκατοντάδες Ελληνοκύπριους φοιτητές οι οποίοι εκπαιδούνταν στην Αθήνα¹⁹⁶⁷ και στη Θεσσαλονίκη¹⁹⁶⁸ στοχεύοντας στην ενίσχυση της Κυπριακής Δημοκρατίας σε περίπτωση ανάγκης,¹⁹⁶⁹ με πολλούς από αυτούς να φθάνουν στην Κύπρο με τη δημιουργία της Εθνικής Φρουράς το καλοκαίρι του 1964.¹⁹⁷⁰

Ο εθελοντισμός της εποχής υπήρξε αξιομνημόνευτος. Πριν ακόμη την εξαγγελία για συγκρότηση της εθελοντικής Εθνικής Φρουράς, στη Λευκωσία, στις 29 Ιανουαρίου 1964 πραγματοποιήθηκε συνέλευση παλιών απόστρατων πολεμιστών στο οίκημα του Συνδέσμου Ελλήνων Δημοσίων Υπαλλήλων στην οποία σύμφωνα με δημοσίευμα της εποχής : «*5000 απόστρατοι αξιωματικοί ωρκίσθηκαν να ενταχθούν εις την Ιεράν φάλαγγαν των Κυπρίων Παλιών Αγωνιστών και να αγωνισθούν μέχρις εσχάτων δια την υπεράσπισιν της ελευθερίας της Κύπρου*».¹⁹⁷¹ Τέσσερις μέρες αργότερα στην Αμμόχωστο, στις 2 Φεβρουαρίου 1964, οι απόστρατοι διεκήρυτταν στο κινηματοθέατρο *ΗΡΑΙΟΝ* την ετοιμότητά τους, ζητώντας όπλα «*δια πάσαν θυσίαν και προάσπισιν της κινδυνευούσης Πατρίδος*»,¹⁹⁷² ενώ μετά τη σύσταση της εθελοντικής Εθνικής Φρουράς, όπως φαίνεται και μέσα από εγκύκλιο του 11^{ου}

¹⁹⁶³ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Αλέξανδρου Βιολάρη στις 2/9/2009.

¹⁹⁶⁴ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Γιώργου Κουή στις 20/10/2009.

¹⁹⁶⁵ Συνέντευξη στο συγγραφέα του συνταγματάρχη ε.α. Ρένου Δρυμιώτη στις 8/11/2007.

¹⁹⁶⁶ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Μιχάλη Κουή στις 6/10/2009 και του Αλέξανδρου Βιολάρη στις 2/9/2009.

¹⁹⁶⁷ Γιάννης Σπανός, «Οι Εθελοντές Φοιτητές του 1964», *Η Σημερινή*, 11 Αυγούστου 2006.

¹⁹⁶⁸ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Πανίκου Σωτηρίου στις 4/9/2007 : «*Μετά την άνοδο του Γ. Παπανδρέου το 1964 άρχισε η εκπαίδευση όλων των Ελληνοκύπριων φοιτητών. Ο ίδιος ο Παπανδρέου θυμάμαι ήλθε και επισκέφτηκε τις φοιτητικές εστίες και μπήκε στο δωμάτιό μου, το οποίο μύριζε γράσα αφού ήταν γεμάτο όπλα. Θυμάμαι που ζήτησα από τον Παπανδρέου να μειωθεί το ταχυδρομικό τέλος Κύπρου και να θεωρείται ως τέλος εσωτερικό πράγμα που τελικά έγινε. Θεωρήθηκε μετά το 1963, ότι δεν έπρεπε να έχουμε μονοπώλιο εμείς στην εκπαίδευση και αρχίσαμε να εκπαιδεύουμε όλους τους Κύπριους φοιτητές. Τότε είχαμε δημιουργήσει διάφορες διμοιρίες οι οποίες εκπαιδεύονταν σε διάφορα σπίτια στη Θεσσαλονίκη. Κάναμε νυχτερινές πορείες από τη Θεσσαλονίκη προς την ύπαιθρο, και είχαν μπει πλέον και διάφορες ελλαδίτες αξιωματικοί οι οποίοι εσχετίζονταν είτε με τον Καλογερόπουλο είτε με το Σταύρου Σταύρο οι οποίοι ανιδιοτελώς προσέφεραν τις υπηρεσίες τους*».

¹⁹⁶⁹ Γ. Γρίβας προς Γ. Παπανδρέου, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα*, τόμος Α', σσ. 331-325.

¹⁹⁷⁰ Παπαδόπουλος, *Η Μαρτυρία μου Ενώπιον της Ad Hoc Επιτροπής της Κυπριακής Βουλής δια τον «Φάκελον Κύπρου»*, *Προδότες και προδοσία εις βάρος της πατρίδος μου, της γλυκείας Κύπρου*, τόμος Α', σελ. 188.

¹⁹⁷¹ *Η Ελευθερία*, 30 Ιανουαρίου 1964, *Ο Φιλελεύθερος*, 2 Φεβρουαρίου 1964.

¹⁹⁷² *Η Ελευθερία*, 2 Φεβρουαρίου 1964.

Τακτικού Συγκροτήματος (Λευκωσίας), νέοι κάθε ηλικίας εξακολουθούσαν να ζητούν την εθελούσια κατάταξή τους : «*Τυγχάνει γνωστόν ότι άπαντες σχεδόν οι άρρενες Κύπριοι πάσης ηλικίας και επαγγέλματος, επιθυμούν και επιδιώκουν με κάθε τρόπον την κατάταξιν των εις τας τάξεις της Ε.Φ. γεγονός λίαν συγκινητικό δια τον αγώνα ον διεξαγάγει σήμερον η Πατρίς*». ¹⁹⁷³ Άξιος αναφοράς είναι επίσης και ο γυναικείος εθελοντισμός για στελέχωση ομάδων πρώτων βοηθειών στη Λεμεσό, με υπεύθυνη την αγωνίστρια του 1955-1959 Διάνα Μαύρου και εκπαιδευτή το γιατρό Μάριο Τριτοφτίδη ¹⁹⁷⁴ ως επίσης και γυναικών για τη στελέχωση του 34^{ου} λόχου ΠΕΛΛΑ-ΠΑΪΣ, με τις Χρυσταλλήνη Αθανασίου, Μαρούλλα Γιαννάκη, Ανδρούλα Ττοφή, Χαρούλα Ηλιάδου και Μαρία Χατζηϊωάννου, ¹⁹⁷⁵ ενώ πρωτοβουλία για προμήθεια ρουχισμού και φαγητού αναλήφθηκε από το Λύκειο Ελληνίδων Αμμοχώστου. ¹⁹⁷⁶ Ακόμη, δεν έλειψαν και γενναίες χρηματικές προσφορές όταν δημιουργήθηκε, κατόπιν επιθυμίας του Αναστάσιου Λεβέντη για «*εθνικούς σκοπούς ΕΘΝΙΚΟΝ ΤΑΜΕΙΟΝ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΜΑΚΑΡΙΟΥ Γ΄*» ¹⁹⁷⁷ στο οποίο ο μεγαλοεπιχειρηματίας προσέφερε το ποσό των 100,000 λιρών, ενώ πολύτιμη υπήρξε η οικονομική συνδρομή Ιερών Μονών της Κύπρου, της Ελληνικής Μεταλλευτικής Εταιρείας, της ΠΑ.ΣΥ.Δ.Υ. ¹⁹⁷⁸ αλλά και άλλων οργανισμών. ¹⁹⁷⁹

Η «Οργάνωση» του Π. Γιωρκάτζη είχε καταφέρει να ελέγχει σχεδόν το σύνολο των αγωνιστών, ωστόσο όπως προαναφέρθηκε, τόσο κατά όσο και μετά τις διακοινοτικές ταραχές, δημιουργήθηκαν διάφορες ένοπλες ομάδες η δημιουργία των οποίων σε περιόδους έντασης και έκρυθμης κατάστασης δικαιολογείται, αφού τότε ακριβώς λειτουργεί το ανθρώπινο ένστικτο, το αίσθημα της αυτοάμυνας ή ακόμη της εθελούσιας προσφοράς. Το ζητούμενο του συντονισμού τους επιτεύχθηκε -όχι πάντοτε με επιτυχία- με τη σύσταση της εθελοντικής Εθνικής Φρουράς και με την πάροδο του χρόνου παρατηρήθηκε μια συμπίευσή τους με αποτέλεσμα «*την ενσωμάτωσή τους και τη σχεδόν πλήρη συνεργασία τους με τις κυβερνητικές*». ¹⁹⁸⁰ Ωστόσο, αν και πολλές αντιπαραθέσεις τους παραμερίστηκαν

---

¹⁹⁷³ 11^ο Τακτικόν Συγκρότημα, 1^ο Ε.Γ. προς Λόχους Δικώμου, Γερόλακκου, Ιδαίου, Λυμπιών, Τύμπου, Σκυλλούρας, Λυθροδόνα, Ορεινής, Θέμα : Προσωπικόν-Διοικητικά, 22 Απριλίου 1964, (Αρχείο ταγματάρχη ε.α. Ανδρέα Σπύρου). Για τον εθελοντισμό του 1964 πρβλ. Σπ. Παπαγεωργίου, *Πικρά Κείμενα*, εκδ. Ερμής, Λευκωσία 1964, σσ. 12-26 και *Αγών*, τεύχος 7-8, Ιανουαρίου-Φεβρουαρίου 1964, σελ. 3.

¹⁹⁷⁴ Χειρόγραφος κατάλογος με 54 εθελόντριες χ.χ., (Αρχείο Άριστου Χρυσοστόμου).

¹⁹⁷⁵ Χειρόγραφοι κατάλογοι με τα ονόματα του 34^{ου} ΛΟΧΟΥ ΠΕΛΛΑ-ΠΑΪΣ, χ.χ., (Αρχείο αντιστράτηγου ε.α. Λουκή Αυγουστήδη).

¹⁹⁷⁶ Περιοδικό Εστίας, Γυμνασίου Θηλέων Αμμοχώστου, σχολικό έτος 1963-1964, τεύχος τέταρτον.

¹⁹⁷⁷ *Ελευθερία*, 7 Απριλίου.

¹⁹⁷⁸ Α.Γ.Υ.Σ., Φάκελος 10/1964, «Archbishop Makarios Fund», στο Φάκελο υπάρχει γραπτή έκκληση του προέδρου της Παγκύπριας Συντεχνίας Δημοσίων Υπαλλήλων, Αλέξανδρου Μ. Τσαγγαρίδη, 13 Μαρτίου 1964, προς όλους τους δημόσιους υπαλλήλους για εθελοντική εισφορά στο Ταμείο του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου. Στον ίδιο Φάκελο είναι καταχωρημένες σε ονομαστικούς καταλόγους όσες εισφορές έγιναν με το αντίστοιχο ποσόν.

¹⁹⁷⁹ *Η Μάχη*, 10 Μαΐου 1964, *Ελευθερία*, 6 Μαΐου και 4 Οκτωβρίου 1964.

¹⁹⁸⁰ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Νίκου Κόση στις 6/9/2007 και Παύλου Παυλάκη στις 10/5/2009.

εντούτοις δεν εκμηδενίστηκαν αφήνοντας κατάλοιπα που εκδηλώθηκαν στα τέλη της δεκαετίας του 1960 και στις αρχές της δεκαετίας του 1970.¹⁹⁸¹

Η εθελοντική Εθνική Φρουρά, η άφιξη πολύ πιο έμπειρων αξιωματικών του Ελληνικού Στρατού και η καθιέρωση διττής αρχηγίας στα κατά επαρχία Τακτικά Συγκροτήματα με ελλαδίτη αξιωματικό και Ελληνοκύπριο πολιτικό προϊστάμενο, έθεσε τις βάσεις για μια πιο επαγγελματική οργάνωση και διασφάλισε το στρατιωτικό συντονισμό που η Αθήνα επιδίωξε, ώστε να αποφευχθούν ανεπιθύμητες ενέργειες που θα έβαζαν την Ελλάδα σε περιπέτειες. Μετά το ψήφισμα 186 της 4^{ης} Μαρτίου 1964 του Ο.Η.Ε., επήλθε επιδείνωση στις σχέσεις Κύπρου-Τουρκίας, με αποτέλεσμα να ακολουθήσει στις 13 Μαρτίου 1964 η διακοίνωση της Άγκυρας για επέμβαση στην Κύπρο.¹⁹⁸² Τροχοπέδη στην τουρκική επιβουλή υπήρξε η χρηματοδοτούμενη κυρίως από τις Η.Π.Α., τη Μ. Βρετανία και άλλες χώρες ειρηνευτική αποστολή του Ο.Η.Ε. που διασφάλισε την ειρήνη και αναμφισβήτητα απέτρεψε την απευκταία, από τη Δυτική Συμμαχία, επιδείνωση των σχέσεων Ελλάδας-Τουρκίας.¹⁹⁸³ Ωστόσο, το άμεσα ζητούμενο για την ελληνοκυπριακή πλευρά, ώστε να εξουδετερωθεί στο βαθμό που ήταν δυνατόν το γεωγραφικό πλεονέκτημα της Τουρκίας σε περίπτωση εισβολής, ήταν η ενίσχυση της δυνατότητας αυτοδύναμης άμυνας της Κύπρου και η πειθαρχία του εθελοντικού στρατού. Προς αυτή την κατεύθυνση στόχευαν η άφιξη της ελληνικής μεραρχίας, αλλά και η απόφαση υποχρεωτικής στρατολογίας μέσω της δημιουργίας της Εθνικής Φρουράς την 1^η Ιουνίου 1964.

---

¹⁹⁸¹ Λεωνίδου, *Γεώργιος Γρίβας Διγενής Βιογραφία*, τόμος τρίτος (1959-1971), σσ. 110-119.

¹⁹⁸² Κρανιδιώτης, *Ανοχύρωτη Πολιτεία Κύπρος 1960-1974*, τόμος Α', σσ. 149-160 και Χατζηβασιλείου, *Στα σύνορα των κόσμων, Η Ελλάδα και ο Ψυχρός Πόλεμος, 1952-1967*, σελ. 399.

¹⁹⁸³ Nicolet, *United States Policy Towards Cyprus, 1954-1974*, σσ. 222-224, για την επιχειρησιακή ετοιμότητα της ειρηνευτικής αποστολής βλ. Kyriakides, *Cyprus Constitutionalism and Crisis Government*, σσ. 151-153.

5.3 Η δημιουργία της Εθνικής Φρουράς και η άφιξη της ελληνικής μεραρχίας.

Κατά την περίοδο Ιανουαρίου-Μαρτίου 1964 σημειώθηκαν πολλές και πολυαίμακτες διακοινοτικές συγκρούσεις όπως στον Άγιο Σωζόμενο¹⁹⁸⁴ και στη Λεμεσό στις 6 και 12 Φεβρουαρίου 1964 αντίστοιχα,¹⁹⁸⁵ στην Πάφο στις 7,¹⁹⁸⁶ στη Μαλλιά στις 10 και στα Καζιβερά στις 19 Μαρτίου αντίστοιχα.¹⁹⁸⁷ Αν και ο εθελοντικός στρατός αντιμετώπισε τα μέτωπα των ταραχών ήταν αδύνατο να ανταποκριθεί στις απειλές της Τουρκίας για επέμβαση αφού το άμεσα ζητούμενο για τη διαφύλαξη της εδαφικής ακεραιότητας της Κύπρου ήταν η περαιτέρω στρατιωτική ενίσχυση.

Υπό αυτά τα δεδομένα πραγματοποιήθηκε στρατιωτική σύσκεψη στην Αθήνα (Καστρί), στις 13 Μαρτίου 1964, στην οποία παρευρέθηκαν ο πρωθυπουργός Γ. Παπανδρέου, οι υπουργοί Εξωτερικών και Εθνικής Άμυνας Στ. Κωστόπουλος και Π. Γαρουφαλιάς αντίστοιχα, οι αρχηγοί των γενικών επιτελείων, ο Γ. Γρίβας, ο διοικητής του Τριμερούς Στρατηγείου Κύπρου ταξίαρχος Γ. Περίδης, ο υπουργός Εξωτερικών της Κύπρου Σπ. Κυπριανού και ο πρέσβης Ν. Κρανιδιώτης. Στη σύσκεψη, ο Γ. Γρίβας που όπως αναφέρθηκε προετοίμαζε την κάθοδό του στην Κύπρο από τον Ιανουάριο του 1964 έχοντας τη στήριξη πολλών οπαδών του, πρότεινε τη σύσταση Εθνικής Φρουράς με αυστηρώς στρατιωτικό χαρακτήρα και η εισήγησή του έγινε αποδεκτή.¹⁹⁸⁸ Συγκεκριμένα, πρότεινε όπως η εθελοντική Εθνική Φρουρά αναδιοργανωθεί και αναδιαρθρωθεί σε πιο επαγγελματική βάση, τεθεί υπό τις διαταγές ελλαδίτη απόστρατου στρατηγού και εξοπλιστεί από την Ελλάδα. Ακόμη υπέδειξε τη δημιουργία ειδικού γραφείου στο Υπουργείο Εθνικής Άμυνας τη διεύθυνση του οποίου θα αναλάμβανε ο ίδιος, με αποστολή τη σχεδίαση αναδιοργάνωσης των ελληνοκυπριακών δυνάμεων και την κατάστρωση σχεδίου άμυνας.¹⁹⁸⁹

¹⁹⁸⁴ Γραφείο Τύπου και Πληροφοριών, Ανακοινωθέν, αρ. 4, 6^{ης} Φεβρουαρίου 1964 : «ΤΑ ΕΠΕΙΣΟΔΙΑ ΑΓ. ΣΩΖΟΜΕΝΟΥ», *Ελευθερία*, 7 Φεβρουαρίου 1964.

¹⁹⁸⁵ Γραφείο Τύπου και Πληροφοριών, Ανακοινωθέν αρ. 3, 12^{ης} Φεβρουαρίου 1964 : «ΤΟΥΡΚΟΙ ΑΠΟΠΕΙΡΩΝΤΑΙ ΝΑ ΘΕΣΟΥΝ ΥΠΟ ΤΟΝ ΕΛΕΓΧΟΝ ΤΩΝ ΤΟ ΦΡΟΥΡΙΟΝ ΛΕΜΕΣΟΥ».

¹⁹⁸⁶ Γραφείο Τύπου και Πληροφοριών, Ανακοινωθέν αρ. 1, 7^{ης} Μαρτίου 1964 : «ΤΟΥΡΚΟΙ ΠΥΡΟΒΟΛΟΥΝ ΑΔΙΑΚΡΙΤΩΣ ΕΝΑΝΤΙΟΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΕΙΣ ΠΑΦΟΝ», αρ. 2 : «ΤΟΥΡΚΟΙ ΤΡΟΜΟΚΡΑΤΑΙ ΠΥΡΟΒΟΛΟΥΝ ΚΑΤΑ ΔΥΝΑΜΕΩΝ ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ», αρ. 1, 8^{ης} Μαρτίου 1964 : «ΤΑ ΕΠΕΙΣΟΔΙΑ ΕΙΣ ΠΑΦΟΝ».

¹⁹⁸⁷ *Η Μάχη*, 11 Μαρτίου 1964, Γραφείο Τύπου και Πληροφοριών Ανακοινωθέν, αρ. 3, 19^{ης} Μαρτίου 1964, πρβλ. Βενιαμίν, *Τα Δύσκολα Χρόνια Οι Αναμνήσεις μιας Ζωής*, τόμος Α', σσ. 106-109 και Λάμπρου, *Ιστορία του Κυπριακού τα χρόνια μετά την Ανεξαρτησία 1960-2004*, σσ. 138-141.

¹⁹⁸⁸ Γ. Γρίβα προς Ελληνική Κυβέρνηση : «Εκθεσις επί ζητημάτων διοικήσεως και υπαγωγής Εθνικής Φρουράς και αρμοδιοτήτων του Αρχηγού των Ενόπλων Δυνάμεων εν Κύπρω», 29 Μαρτίου 1966, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα*, τόμος Γ', σσ. 226-254.

¹⁹⁸⁹ Γαρουφαλιάς, *Ελλάς και Κύπρος*, σσ. 94-98.

Στις 11 Απριλίου 1964,¹⁹⁹⁰ μετά από νέα σύσκεψη στην οικία του πρέσβη Δημήτρη Παπά στην Αθήνα, στην παρουσία των Αρχιεπισκόπου, Π. Γαρουφαλιά, Π. Γιωρκάτζη, Σπ. Κυπριανού και Γ. Γρίβα¹⁹⁹¹ όλες οι εισηγήσεις του στρατηγού έγιναν αποδεκτές. Τότε ακριβώς, ιδρύθηκε στο Υπουργείο Εθνικής Άμυνας με τη συμμετοχή των υπουργών Εξωτερικού και Άμυνας της Ελλάδας, το Ειδικό Μικτό Επιτελείο Κύπρου (Ε.Μ.Ε.Κ.), υπό τη διοίκηση του στρατηγού, ενώ αποφασίστηκε ότι σε περίπτωση τουρκικής απόβασης ο Γ. Γρίβας θα αναλάμβανε την αρχιστρατηγία όλων των δυνάμεων της Κύπρου.¹⁹⁹² Το Ε.Μ.Ε.Κ. υπαγόταν απευθείας στον υπουργό Εθνικής Άμυνας και σκοπό είχε να «επιλαμβάνεται παντός στρατιωτικού ζητήματος διά την Κύπρον».¹⁹⁹³ Ακόμη αποφασίστηκε η δημιουργία της Σ.Δ.Ι.Κ. (Στρατιωτικής Διοίκησης Κύπρου), η οποία θα λάμβανε διαταγές από το Ε.Μ.Ε.Κ. Διοικητής της Σ.Δ.Ι.Κ. προτάθηκε από τον ίδιο το Γ. Γρίβα ο απόστρατος αντιστράτηγος Γεώργιος Καραγιάννης¹⁹⁹⁴ ο οποίος έφθασε στην Κύπρο στις 20 Απριλίου 1964.¹⁹⁹⁵

¹⁹⁹⁰ Κρανιδιώτης, *Ανοχύρωτη Πολιτεία Κύπρος 1960-1974*, τόμος Α', σελ. 160.

¹⁹⁹¹ Γ. Γρίβα προς Ελληνική Κυβέρνηση : «Εκθεσις επί ζητημάτων διοικήσεως και υπαγωγής Εθνικής Φρουράς και αρμοδιοτήτων του Αρχηγού των Ενόπλων Δυνάμεων εν Κύπρω», 29 Μαρτίου 1966, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα*, τόμος Γ', σσ. 226-254, βλ. *Ο Φιλελεύθερος*, 17 Απριλίου 1964, δηλώσεις του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου : «Κατά την παραμονήν μου εις Αθήνας είχαν επίσης επανειλημμένας συναντήσεις μετά του Στρατηγού Γρίβα και δια μακρών συνωμιλήσαμεν επί της πολιτικής και ιδιαιτέρως της στρατιωτικής πλευράς. Ως ήτο φυσικόν ο Στρατηγός επέδειξεν όχι μόνον ενδιαφέρον αλλά και προθυμίαν να συμβάλη καθ' οιονδήποτε τρόπον εις την καλύτεραν οργάνωσιν των Δυνάμεων Ασφαλείας, αποδεχθείς προς τούτο σχετικήν πρότασίν μου», και *Ο Φιλελεύθερος*, 18 Απριλίου 1964 δηλώσεις του Γεώργιου Γρίβα Διγενή : «Μετά του Προέδρου της Κυβερνήσεως κ. Γ. Παπανδρέου και του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου συνητήθημεν και αντιηλλάξαμεν σκέψεις επί του Κυπριακού. Συνεφωνήσαμεν, ότι ο Κυπριακός Λαός πρέπει να αποφασίση ελευθέρως δια δημοψηφίσματος περί του μέλλοντός του. Η ποικιλοτρόπως εκδηλωθείσα θέλησις του Κυπριακού Λαού να κατέλθω εις Κύπρον με συνεκίνησε βαθύτατα. Κατ' επανάληψιν εδήλωσα ότι παρακολουθώ αγρύπνως το Κυπριακόν και θα πράξω το καθήκον μου. Ως Κύπριος και ως αρχηγός του επί τετραετίαν ενόπλου απελευθερωτικού αγώνος, έχω αναφαίρετον δικαίωμα αλλά και την υποχρέωσιν, εάν η Κύπρος απειληθή από εξωτερικήν εισβολήν να ευρεθώ και πάλιν μεταξύ των συμπατριωτών και να ηγηθώ του ενόπλου αγώνος. Ευρίσκομαι διαρκώς εν επιφυλακή...».

¹⁹⁹² Γαρουφαλιάς, *Ελλάς και Κύπρος*, σσ. 94-98.

¹⁹⁹³ Σημείωμα στρατηγού Γρίβα χ.χ. προς Π. Γαρουφαλιά, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα*, τόμος Α', σελ. 306.

¹⁹⁹⁴ Ο υποστράτηγος (ΠΖ) Γεώργιος Καραγιάννης, αριθμός μητρώου 18100, γεννήθηκε το 1907 στα Πέλλα-Λακεδαίμονος-Λακωνίας. Ονομάστηκε ανθυπολοχαγός στις 30 Ιουλίου 1929 και ταξίαρχος το 1936. Εξήλθε του Ελληνικού Στρατού ως υποστράτηγος ε.α. στις 31/10/1964. Ήταν απόφοιτος της Στρατιωτικής Σχολής Ευελπίδων, της Σχολής Εφαρμογής (ΠΖ), της Σχολής Τακτικής Σπουδών, της Ανωτέρας Σχολής Πολέμου και της Σχολής Εθνικής Αμύνης. Μεταξύ άλλων διετέλεσε το 1946 ως διευθυντής του γραφείου του Υπουργού Εθνικής Άμυνας, το 1949-1951 ως υπασπιστής του Βασιλιά Παύλου και το 1956-1957, ως επιτελάρχης του Γ' Σώματος Στρατού. Έχει ως ηθικές αμοιβές : Μετάλλιο Στρατιωτικής Αξίας Δ' Τάξεως, Χρυσό Αριστείο Ανδρείας, Πολεμικό Σταυρό Γ' Τάξεως, Μετάλλιο Εξαίρετων Πράξεων, Χρυσό Σταυρό του Φοίνικα, Μετάλλιο Στρατιωτικής Αξίας Γ' Τάξεως, Χρυσό Σταυρό Βασιλέως Γεώργιου Α', Αναμνηστικό Μετάλλιο Αλβανίας, Αναμνηστικό Μετάλλιο Μ. Ανατολής, Πολεμικό Σταυρό Β' Τάξεως, Μετάλλιο Στρατιωτικής Αξίας Β', Τάξεως, Σταυρό Ταξίαρχων του Φοίνικα. Για το βιογραφικό του υποστράτηγου Γεώργιου Καραγιάννη ευχαριστώ θερμά τη Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού Ελλάδας. Ο Γεώργιος Καραγιάννης υπήρξε ιδρυτικό στέλεχος του Ι.Δ.Ε.Α. Ιερού Δεσμού Ελλήνων Αξιωματικών που ιδρύθηκε μετά το τέλος του Β' Παγκόσμιου Πολέμου από τις μυστικές υπηρεσίες των Η.Π.Α. Μέλη του Ι.Δ.Ε.Α. ήταν ομάδα αξιωματικών που έκαναν το πραξικόπημα της 21^{ης} Απριλίου στην Ελλάδα. Ο Ι.Δ.Ε.Α. ήταν συνδεδεμένος με το αντικομμουνιστικό δίκτυο του Ν.Α.Τ.Ο. Stay Behind.

¹⁹⁹⁵ Καραγιάννης, *Οι μάχες της Μανσόρας*, σσ. 25-26.

Όταν ο αντιστράτηγος Γ. Καραγιάννης έφθασε στην Κύπρο είχε διαταγή από τον υπουργό Άμυνας Π. Γαρουφαλιά να μην προβεί σε οποιαδήποτε στρατιωτική ενέργεια χωρίς την έγκριση της ελληνικής κυβέρνησης. Αποστολή του ήταν η μελέτη της υπάρχουσας κατάστασης και ο καταρτισμός σχεδίων άμυνας τα οποία θα ενέκρινε ο Γ. Γρίβας¹⁹⁹⁶ και γι' αυτό τις πρώτες μέρες μαζί με το Ν. Κόση και το υποστράτηγο Μ. Παντελίδη γύρισε σχεδόν όλη την Κύπρο και ενημερώθηκε για τη στρατιωτική κατάσταση και τις θέσεις των Τουρκοκυπρίων.¹⁹⁹⁷

Οι τουρκοκυπριακοί θύλακες στην Κύπρο, όπως αυτόν στα Κόκκινα, στον Άγιο Θεόδωρο αλλά και στο Κιόνελλι,¹⁹⁹⁸ ενισχύθηκαν με όπλα και στρατιώτες, ενώ κατασκευάστηκε από τους Τουρκοκυπρίους παράνομο αεροδρόμιο στο χωριό Κρηνή.¹⁹⁹⁹ Οι Τουρκοκύπριοι με την έναρξη των διακοινοτικών ταραχών κατέλαβαν στρατηγικής σημασίας θέσεις όπως το φρούριο Αγίου Ιλαρίωνα. Σε μια προσπάθειά τους να εδραιωθούν και να επεκταθούν από τον Άγιο Ιλαρίωνα προς τη δυτική κορυφογραμμή μέχρι την περιοχή της Γομαρίστρας (Μύρτου), παρενοχλούσαν με πυρά τους κατοίκους των ελληνοκυπριακών χωριών Τριμίθι, Κάρμι, Φτέρυχα, Ελιά, Παλαιοσοφός και Μοτίδες.²⁰⁰⁰ Όχι μόνο αυτό, αλλά κατέλαβαν με την έναρξη των συγκρούσεων την Άσπρη Μούττη, ανατολικά της διάβασης Μπογαζίου και σε συνδυασμό με τον έλεγχο πρόσβασης του δρόμου Λευκωσίας Κερύνειας από τις δυνάμεις της ΤΟΥΡ.ΔΥ.Κ.²⁰⁰¹ καθιστούσαν την πρόσβαση των Ελληνοκυπρίων στην πόλη της Κερύνειας από τη Λευκωσία απαγορευτική. Έτσι, η εθελοντική Εθνική Φρουρά, αποφάσισε με την έγκριση του αντιστράτηγου Γ. Καραγιάννη και του υπουργού Εσωτερικών Π. Γιωρκάτζη να επιχειρήσει αιφνιδιαστική επίθεση με σκοπό τον έλεγχο του κάστρου του Αγίου Ιλαρίωνα και των υψωμάτων ανατολικά και δυτικά της διάβασης Μπογαζίου.²⁰⁰²

Η επιχείρηση οργανώθηκε σε δύο φάσεις²⁰⁰³ και απέβλεπε στην παρεμπόδιση της ισχυροποίησης των τουρκοκυπριακών θέσεων.²⁰⁰⁴ Η πρώτη άρχισε με ορμητήριο το χωριό Κάρμι στις 25 Απριλίου και σκοπό είχε τον έλεγχο της περιοχής δυτικά του Αγίου

---

¹⁹⁹⁶ Γαρουφαλιάς, *Ελλάς και Κύπρος*, σελ. 97.

¹⁹⁹⁷ Τ.Ν.Α. (U.K.), DO 204/6, Arms and Ammunition General (8.5.1961-2.7.1964), Cypronews Agency, 8 Μαΐου 1964. Συνέντευξη στο συγγραφέα του Νίκου Κόση στις 4/9/2007.

¹⁹⁹⁸ Ιεροδιακόνου, *Το Κυπριακό Πρόβλημα Πορεία προς τη Χρεωκοπία*, σελ. 390.

¹⁹⁹⁹ Τ.Ν.Α. (U.K.), WO 386/2, Intelligence reports : Joint Intelligence (Cyprus 1964), Security Intelligence Report No.51, 9 Απριλίου 1964, *Ελευθερία*, 6 Μαΐου 1964, πρβλ. και Παπαγεωργίου, *Από την ΕΟΚΑ στην ΕΟΚΑ Β' Αναμνήσεις και αποτιμήσεις*, τόμος 1, σσ. 244-251.

²⁰⁰⁰ Καραγιάννης, *Οι μάχες της Μανσούρας*, σελ. 29.

²⁰⁰¹ *Ελευθερία*, 23 Ιανουαρίου 1964.

²⁰⁰² Τ.Ν.Α. (U.K.), WO 386/2, Intelligence reports : Joint Intelligence (Cyprus 1962-1964), Security Intelligence Report No.54, 28 Απριλίου 1964, βλ. και *Ο Φιλελεύθερος*, 18 και 26 Απριλίου 1964.

²⁰⁰³ Γεώργιος Π. Σέργης, *Η Μάχη της Κύπρου Ιούλιος-Αύγουστος 1974 Η ανατομία της τραγωδίας*, έκδ. β', Αδελφοί Βλάσση, Αθήνα 1999, σελ. 79.

²⁰⁰⁴ Δρουσιώτης, *Η πρώτη διχοτόμηση Κύπρος 1963-1964*, σελ. 230.

Ιλαρίωνα 1964.²⁰⁰⁵ Απόσπασμα με επικεφαλής τον ελλαδίτη ταγματάρχη Ευάγγελο Νίκα και άνδρες των «ομάδων Λυσσαρίδη» υπό τις διαταγές του Δώρου Ηλία, εκδίωξαν τους Τουρκοκυπρίους από την παραλιακή οδό Κερύνειας (Άγιος Γεώργιος-Κάρμι-Καραβάς-Λάπηθος), επιτρέποντας στους Ελληνοκυπρίους να διακινούνται ελεύθερα.²⁰⁰⁶ Η δεύτερη έγινε ανατολικά της στρατηγικής και στρατιωτικής σημασίας διάβασης Μπογαζίου. Σκοπός της ήταν η κατάληψη του υψώματος 780 (Άσπρης Μούττης)²⁰⁰⁷ όπου βρίσκονταν οχυρωμένοι οι Τουρκοκύπριοι. Η επιχείρηση είχε επικεφαλής τον ταγματάρχη Δημήτρη Πούλιο και το λοχαγό του Κυπριακού Στρατού Παντελάκη Πανταζή, αλλά δεν στέφθηκε με επιτυχία αφού δεν είχαν προωθηθεί τα αναγκαία πυρομαχικά και όπλα υποστήριξης, με αποτέλεσμα οι Ελληνοκύπριοι να παραμείνουν στο ύψωμα 777 (Άσπρης Μούττης) που βρισκόταν 500 μέτρα ανατολικά του υψώματος 780.²⁰⁰⁸

Έτσι λοιπόν η κατάληψη της διόδου από τη Λευκωσία στην Κερύνεια - δρόμου Αγύρτας - αλλά και του Φρουρίου του Αγίου Ιλαρίωνος που βρισκόταν σε απόρθητη τοποθεσία και ελεγχόταν από τις τουρκοκυπριακές δυνάμεις και την ΤΟΥΡ.ΔΥ.Κ., δεν ολοκληρώθηκε. Μόνο η δυτική πλευρά του Πενταδακτύλου απελευθερώθηκε και με δεδομένο ότι το στενωπό της Αγύρτας ήταν υπό τον έλεγχο των Τουρκοκυπρίων, η επιχείρηση είχε μόνο «μερική επιτυχία».²⁰⁰⁹ Η κομβικής σημασίας κατάληψη του Αγίου Ιλαρίωνος,²⁰¹⁰ δεν έγινε κατορθωτή, ενώ σύμφωνα με το Β. Λυσσαρίδη η επιχείρηση «διεκόπη».²⁰¹¹ Οι

---

²⁰⁰⁵ *Ελευθερία*, 26 Απριλίου 1964

²⁰⁰⁶ *Η Μάχη*, 29 Απριλίου 1964, *Από την Πράσινη Γραμμή στους δύο Αττίλες*, σελ. 85, Τζερμιάς, *Ιστορία της Κυπριακής Δημοκρατίας*, τόμος Α', σελ. 530, Παπαγεωργίου, *Από την Ζυρίχην εις τον Αττίλαν*, τόμος Α', σσ. 330-332, συνέντευξη στο συγγραφέα του Δώρου Ηλία στις 14/9/2007. Ο Μακάριος Δρουσιώτης στο βιβλίο του *Η πρώτη διχοτόμηση Κύπρος 1963-1964*, σελ. 230 αναφέρει ότι η επίθεση έγινε στις 28 Απριλίου στις 4 το πρωί. Για την επιχείρηση στον Άγιο Ιλαρίωνα βλ. Πέτρος Σαββίδης, «Η καταδρομική επιχείρηση ανακατάληψης του προφήτη Ηλία και του Αγίου Ιλαρίωνα τον Απρίλιο 1964», *Εθνική Φρουρά και Ιστορία*, Υπουργείο Άμυνας, Γενικό Επιτελείο Εθνικής Φρουράς, Διεύθυνση Ιστορίας Εθνικής Φρουράς, τεύχος 5, Μάρτιος 2005, σσ. 81-95 και συνεντεύξεις στο συγγραφέα του Δώρου Ηλία στις 14/9/2007, του Αλέξανδρου Βιολάρη στις 2/9/2009 και του Βάσου Λυσσαρίδη στις 21/5/2008.

²⁰⁰⁷ Το Φεβρουάριο του 1964 στην Άσπρη Μούττη ανέβηκε διλοχία Ελληνοκύπριων στρατιωτών αλλά παρέμεινε εκεί μόνο 24 ώρες όταν και έλαβε μήνυμα να την εγκαταλείψει. Με την πάροδο 15 ημερών οι Τουρκοκύπριοι είχαν καταλάβει το ύψωμα και η ελληνοκυπριακή διλοχία πήρε εκ νέου εντολή να καταλάβει τα υψώματα που δεν κατείχοντο από τους Τουρκοκυπρίους, βλ. σχετικά Πανταζής, *Το οδοιπορικό μιας μοιρασμένης Πατρίδας*, σελ. 29 και συνέντευξη στο συγγραφέα του Γιώργου Κουή στις 20/10/2009 : «*Το Φεβρουάριο του 1964 ανεβήκαμε με τη βοήθεια του βοσκού Γεώργιου Παφίτη, γνώστη των μονοπατιών και περιμέναμε να πάει πίσω να φέρει τους υπόλοιπους άνδρες του 103^{ου} Λόχου Ε.Α.Α. για να αρχίσει η επίθεση. Το σχέδιο ήταν να πάμε πρώτα λίγα άτομα μεταξύ των οποίων ο Μίλτος Λάσκαρης και στη συνέχεια λόγω του δύσβατου της περιοχής να έλθουν και οι υπόλοιποι αθόρυβα και ανυποψίαστα. Περιμένοντας τους υπόλοιπους εμφανίστηκε μόνο ο βοσκός μεταφέροντάς μας διαταγή του επιτελείου για ακύρωση της επιχείρησης. Για να είμαι ειλικρινής πίεσα τον Λάσκαρη να μην υπακούσουμε και να αναλάβω εγώ την ευθύνη της διεξαγωγής της επιχείρησης. Αυτός όμως μου είπε ότι ως στρατιωτικός όφειλε να πειθαρχήσει*».

²⁰⁰⁸ Μπήτος, *Από την Πράσινη Γραμμή στους δύο Αττίλες*, σσ. 85-87.

²⁰⁰⁹ Σέρρης, *Η Μάχη της Κύπρου*, έκδ. β', σελ. 79.

²⁰¹⁰ Καραγιάννης, *Οι μάχες της Μανσούρας*, σσ. 28-31.

²⁰¹¹ Τοποθέτηση του Βάσου Λυσσαρίδη αρχηγού των ομάδων Λυσσαρίδη που συμμετείχαν στην επιχείρηση του Πενταδακτύλου : «...Έχω πικράν πείραν από τον Πενταδάκτυλον τι έγινε. Και ας μην ομιλήσω τώρα. Διότι δεν είναι ίσως η ώρα να ομιλήσω διατί διεκόπη η επιχείρησις, πώς διεκόπη. Προσωπικώς έχω την πείραν», βλ.

ελληνοκυπριακές δυνάμεις κατάφεραν μόνο να περιορίσουν,²⁰¹² όχι όμως και να ελέγξουν τη δυνατότητα ισχυροποίησης του θύλακα, ενώ στην περιοχή δημιουργήθηκε ένα ιδανικό τουρκοκυπριακό στρατιωτικό προγεφύρωμα ιδιαίτερης στρατηγικής σημασίας που συνέδεε το Κιόνελλι βόρεια της Λευκωσίας μέχρι και το στενωπό της Αγύρτας.²⁰¹³ Είναι σημαντικό να επισημανθεί ότι το εβδομαδιαίο δελτίο της βρετανικής υπηρεσίας πληροφοριών, σημείωνε ότι η έκβαση των συγκρούσεων πολύ πιθανόν να οδηγούσε την τουρκική κυβέρνηση στην αναθεώρηση των δυνατοτήτων μιας στρατιωτικής παρέμβασης ως μέσο προστασίας των Τουρκοκυπρίων, εξετάζοντας τη δυνατότητα αεροπορικών βομβαρδισμών.²⁰¹⁴ Τον Αύγουστο του 1964 η αναθεώρηση έγινε πραγματικότητα και η τουρκική αεροπορία προκειμένου να διατηρήσει το έλεγχο του θύλακα Κοκκίνων-Μανσούρας, βομβάρδισε την περιοχή ανεξέλεγκτα.

Για την επιχείρηση είχε δώσει την έγκρισή του και ο αρχηγός του Ε.Μ.Ε.Κ. στρατηγός Γ. Γρίβας, χωρίς να ενημερώσει την ελληνική κυβέρνηση και τον Π. Γαρουφαλιά στον οποίο το Ε.Μ.Ε.Κ. υπαγόταν και σε συνδυασμό με την ανεπιτυχή κατάληξή της, επήλθε ρήξη στις σχέσεις του υπουργού Άμυνας της Ελλάδας με το Γ. Γρίβα.²⁰¹⁵ Ως εκ τούτου, στις 27 Απριλίου 1964, δύο μέρες μετά την έναρξη της επιχείρησης στον Πενταδάκτυλο, αποφασίστηκε στο Πεντάγωνο όπως το μόνο αρμόδιο να οργανώνει και να διατάσσει επιχειρήσεις στην Κύπρο ήταν το υπό την ηγεσία του στρατηγού Γ. Γρίβα Αρχηγείον Κύπρου (Ε.Μ.Ε.Κ.), αλλά «εν συνεννοήσει μετά της Ελλ[ληνικής] Κυβερνήσεως και του ΓΕΕΘΑ»,²⁰¹⁶ ενώ ο αρχηγός της Εθνικής Φρουράς Γ. Καραγιάννης γυρνώντας στην Αθήνα στις 29 Απριλίου δέχθηκε την επίπληξη του υπουργού Άμυνας της Ελλάδας.²⁰¹⁷ Ήταν φανερό, ότι πριν τα γεγονότα, δεν προϋπήρξε συνεννόηση Αθήνας-Λευκωσίας και ότι η κυπριακή κυβέρνηση αν και συνεργάστηκε με τον Γ. Καραγιάννη και τον Γ. Γρίβα, ενήργησε μονομερώς. Ο τελευταίος, θεώρησε ότι ως αρχηγός του Ε.Μ.Ε.Κ. είχε τη δικαιοδοσία να δώσει την έγκρισή του στον αντιστράτηγο Γ. Καραγιάννη, κάτι που προκάλεσε την αντίδραση του Π. Γαρουφαλιά. Η ρήξη μεταξύ Γ. Γρίβα και Π. Γαρουφαλιά είχε μόλις αρχίσει και λίγες μέρες αργότερα πήρε διαστάσεις.

σχετικά Κυπριακή Δημοκρατία, *Πρακτικά της Βουλής των Αντιπροσώπων*, (8 Σεπτεμβρίου 1966-28 Ιουλίου 1967), συνεδρίαση 26¹⁵ Ιουνίου 1967, σελ. 1268.

²⁰¹² T.N.A. (U.K.), WO 386/2, Intelligence reports : Joint Intelligence (Cyprus 1964), Security Intelligence Report No.55, 5 Μαΐου 1964.

²⁰¹³ Το προγεφύρωμα έπαιξε σημαντικό ρόλο στις επιχειρήσεις του Αττίλα 1 τον Ιούλιο του 1974.

²⁰¹⁴ T.N.A. (U.K.), WO 386/2, Intelligence reports : Joint Intelligence (Cyprus 1964), Security Intelligence Report No.55, 5 Μαΐου 1964.

²⁰¹⁵ Γ. Γρίβας προς Γ. Παπανδρέου, 29 Μαΐου 1964, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα*, τόμος Α', σσ. 343-344.

²⁰¹⁶ Γ. Γρίβας προς Γ. Παπανδρέου, 23 Μαΐου 1964, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα*, τόμος Α', σσ. 331-335.

²⁰¹⁷ Καραγιάννης, *Οι μάχες της Μανσούρας*, σελ. 30.

Συγκεκριμένα στις 3 Μαΐου 1964,²⁰¹⁸ ο Γ. Γρίβας παρέδωσε στον Π. Γαρουφαλιά «ΓΕΝΙΚΟΝ ΣΧΕΔΙΟΝ ΑΜΥΝΗΣ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ ΕΝ ΠΕΡΙΠΤΩΣΕΙ ΤΟΥΡΚΙΚΗΣ ΑΠΟΒΑΣΕΩΣ»²⁰¹⁹ με λεπτομερή οργανωτική ανάλυση της υπό δημιουργία Εθνικής Φρουράς, το οποίο προέβλεπε, εντός δέκα ημερών, συγκρότηση 12 ενεργών ταγμάτων (8.500 ανδρών) και 20 εφεδρικών εντός διμήνου. Όταν όμως παρατηρήθηκε καθυστέρηση στην υλοποίηση των σχεδιασμών, ο στρατηγός απέστειλε τηλεγραφική επιστολή στον Έλληνα πρωθυπουργό στις 23 Μαΐου 1964 με την οποία διαχώρισε τη θέση του και ζήτησε επιτακτικά τη μετάβασή του στην Κύπρο, ώστε να αναλάβει ιδιαιτέρως τη στρατιωτική αναδιοργάνωση.²⁰²⁰ Η αντιπαράθεση Γ. Γρίβα και ελληνικής κυβέρνησης δημιούργησε ρήγμα και διαφωνίες σε ελληνοκυπριακό στρατιωτικό επίπεδο με επικίνδυνες διαστάσεις, ενώ η απαίτηση του Γ. Γρίβα να δημιουργηθούν διπλάσιες δυνάμεις από ό,τι προβλεπόταν, είχε αρνητικό αντίκτυπο και στις σχέσεις του στρατηγού με τον αρχηγό της Εθνικής Φρουράς Γ. Καραγιάννη. Ο τελευταίος, έκρινε τις αξιώσεις του στρατηγού ως υπερβολικές και απραγματοποίητες. Αναπόφευκτα, δημιουργήθηκαν ιεραρχικές αντιπαραθέσεις.²⁰²¹ Αν και η ανεπιτυχής επιχείρηση εκδίωξης των τουρκοκυπριακών δυνάμεων από το κομβικό σημείο της Αγύρτας, απαιτούσε συναίνεση και συναντίληψη μεταξύ Αθήνας - Λευκωσίας, λίγο πριν την ψήφιση του νομοσχεδίου για τη σύσταση της Εθνικής Φρουράς, η στρατιωτική συνεργασία Εθνικής Φρουράς - Ε.Μ.Ε.Κ. - Γ.Ε.ΕΘ.Α. έδειχνε αν όχι προβληματική, τουλάχιστον ασυντόνιστη.

Στις 29 Απριλίου 1964, όταν ο Γ. Καραγιάννης βρισκόταν στην Αθήνα δεχόμενος την επίπληξη του Π. Γαρουφαλιά για τα γεγονότα στον Πενταδάκτυλο, το Υπουργικό Συμβούλιο τον διόρισε με ετήσιο συμβόλαιο αρχηγό της υπό δημιουργία Εθνικής Φρουράς, με την αρχηγία του να αρχίζει από την 1^η Μαΐου 1964.²⁰²² Μια μέρα μετά την επιστροφή του στην Κύπρο, στις 5 Μαΐου 1964, ο Γ. Καραγιάννης κοινοποιούσε στα Τακτικά Συγκροτήματα την 1^η Ημερήσια Διαταγή της Εθνικής Φρουράς «*ίνα λάβωσι γνώσιν άπαντες οι Αξιωματικοί και Οπλίται*» :

Αναλαβών σήμερα τα καθήκοντα του Αρχηγού της Εθνικής Φρουράς :
Απευθύνω εγκάρδιον χαιρετισμόν προς άπαντας τους ηρωικούς αγωνιστάς της ελευθερίας, οι οποίοι πιστοί εις τας παραδόσεις της Ελληνικής Φυλής εδράξαντο τα όπλα εθελοντικώς, δια την προάσπισιν των ανθρωπίνων δικαιωμάτων του λαού της νήσου και των ιερών της εδαφών. [...] Έλληνες μαχηταί, μια επιταγή ακούεται ευκρινώς από τα βάθη της δχλιετούς ιστορίας της νήσου μας. Η επιταγή της ελευθερίας, το τίμημα της οποίας δεν δύναται να εκτιμηθή ούτε εις προσπαθείας,

²⁰¹⁸ Γαρουφαλιάς, *Ελλάς και Κύπρος*, σελ. 97.

²⁰¹⁹ Γ. Γρίβας προς Γ. Παπανδρέου, Αρχηγούς Γ.Ε.ΕΘ.Α. και Γ.Ε.Σ. και στρατηγό Γ. Καραγιάννη, Μάιος 1964, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα*, τόμος Α', σσ. 319-325.

²⁰²⁰ Γ. Γρίβας προς Γ. Παπανδρέου, 23 Μαΐου 1964, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα*, τόμος Α', σσ. 331-335.

²⁰²¹ Καραγιάννης, *Οι μάχες της Μανσούρας*, σελ. 36.

²⁰²² Α.Γ.Υ.Σ., Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου, 29 Απριλίου 1964, αρ. απόφασης 3817.

ούτε εις κόπους, ούτε εις θυσίας, διότι είναι αύτη η έννοια της υπάρξεως και το ιδανικόν κάθε ευγενούς πολιτισμένου και αξιοπρεπούς ανθρώπου. [...] Με την ψυχήν κυριαρχουμένην από τας υψηλάς ιδέας της Ελευθερίας, της Δημοκρατίας και του ανθρωπισμού, σταθήτε άκαμπτοι, σκληροί και γενναίοι κατά την εκπλήρωσιν της ωραίας σας αποστολής, αλλά και εν ταυτώ ιπποτικοί, ευγενείς και γενναιόφρονες έναντι των άόπλων αντιπάλων μας. Μη ξεχνάτε ότι πολλοί τούτων ωθούνται προς την ανταρσίαν βιαίως και υπό την απειλήν του θανάτου προς την κακοποιόν δράσιν, παρ' ολίγων παραλόγων, φανατικών και κακούργων εξτρεμιστικών στοιχείων, έξωθεν κατευθυνομένων. Το δίκαιον είναι δικόν μας ο αγών ιερός και η Νίκη θα είναι η αμοιβή μας.

Ζήτω η Ελευθερία Στρατηγός-Αρχηγός Ε.Φ. Κύπρου.²⁰²³

Με τη συνεργασία του ευρισκόμενου στην Ελλάδα «ολιγομελούς επιτελείου του Στρατηγού ΓΡΙΒΑ [Ε.Μ.Ε.Κ.]»,²⁰²⁴ ο διορισμός του αντιστράτηγου Γ. Καραγιάννη αποτέλεσε την απαρχή μιας νέας σελίδας στη στρατιωτική αναδιοργάνωση του νησιού. Ένας εξ Ελλάδας απόστρατος αξιωματικός ηγήθηκε της προσπάθειας ανασύνταξης των ενόπλων δυνάμεων και μαζί με τον εν αποστρατεία υποστράτηγο Ηλία Πρόκο ως υποδιοικητή και με άλλους 15 ανώτερους αξιωματικούς που στάλθηκαν για την πλαισίωση των Τακτικών Συγκροτημάτων, συγκρότησαν το διοικητικό επιτελείο της Εθνικής Φρουράς Κύπρου,²⁰²⁵ ενώ άλλοι αξιωματικοί που κατέφθαναν περιοδικά αντικαθιστούσαν τους τοποθετηθέντες κατά το μήνα Φεβρουάριο αξιωματικούς στα διάφορα Τακτικά Συγκροτήματα.²⁰²⁶

Αφιχθέντες οι αξιωματικοί, κατάρτισαν σχέδια εκπαίδευσης και συγκέντρωσης αναγκαίων υλικών για την προετοιμασία οκτώ κέντρων εκπαίδευσης. Πλείστα από αυτά ήταν εγκαταλελειμμένες βρετανικές στρατιωτικές εγκαταστάσεις, οι οποίες τροποποιήθηκαν και ενισχύθηκαν από εγκριθέν κονδύλι £10,000 του Υπουργικού Συμβουλίου, ωστόσο το ποσό αποδείχθηκε ανεπαρκές και γι' αυτό παρατηρήθηκε καθυστέρηση στην προετοιμασία τους.²⁰²⁷ Με την οικιοθελή προσφορά υπηρεσιών και υλικών από τους άνδρες της εθελοντικής Εθνικής Φρουράς, αλλά και πολιτών,²⁰²⁸ «ετοιμάστηκαν»²⁰²⁹ το κέντρο εκπαίδευσης «Μπογαζίου»,²⁰³⁰ και τα στρατόπεδα «Καραόλου»²⁰³¹ και «Γρηγόρη Αυξεντίου»²⁰³² στην Αμμόχωστο. Στην Πάφο, το στρατόπεδο της πόλης μετονομάστηκε

²⁰²³ Ημερήσια Διαταγή Αρχηγού Εθνικής Φρουράς, 6 Μαΐου 1964, (Αρχείο Λουκή Χατζηλουκά).

²⁰²⁴ Ενημερωτικό σημείωμα Αρχηγού Γ.Ε.ΕΘ.Α. Ι. Πιπιλή προς Γαρουφαλιά, 6 Ιουλίου 1964, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα*, τόμος Β', σσ. 83-87.

²⁰²⁵ Οργανόγραμμα Εθνικής Φρουράς στο Μπήτος, *Από την Πράσινη Γραμμή στους δύο Ατίτες*, σελ. 351.

²⁰²⁶ Μπήτος, *Από την Πράσινη Γραμμή στους δύο Ατίτες*, σελ. 352.

²⁰²⁷ Καραγιάννης, *Οι μάχες της Μανσούρας*, σελ. 37.

²⁰²⁸ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Κίκη Κωνσταντίνου στις 7/8/2007, πρβλ. Καραγιάννης, *Οι μάχες της Μανσούρας*, σελ. 34.

²⁰²⁹ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Κίκη Κωνσταντίνου στις 7/8/2007.

²⁰³⁰ *Η Μάχη*, 23 Ιουλίου 1964, Το Κέντρο Εκπαίδευσης Μπογαζίου το χρησιμοποιούσαν οι Βρετανοί στη διάρκεια της αποικιοκρατίας ως καταυλισμό στρατιωτών.

²⁰³¹ Βρίσκεται κοντά στην αρχαία πόλη της Σαλαμίνας βόρεια της Αμμοχώστου. Για την προετοιμασία του παραπέμπω στην αφήγηση του ταξίαρχου ε.α. Κωνσταντίνου Δαμιανάκου στο Μιτσίδης, *Δια πυρός και σιδήρου*, σσ. 168-172.

²⁰³² Το συγκεκριμένο στρατόπεδο ήταν το βρετανικό Golden Sands, νότια της Αμμοχώστου, πριν τον Άγιο Μέμονα και χρησιμοποιείτο από άνδρες του 5^{ου} Τακτικού Συγκροτήματος από το Φεβρουάριο του 1964.

σε στρατόπεδο Ευαγόρας Παλληκαρίδης.²⁰³³ Στην Αθαλάσσα αναδιοργανώθηκε το στρατόπεδο εκπαίδευσης εθνοφυλάκων.²⁰³⁴ Στη Λάρνακα, μετά από παραχώρηση άδειας χρήσεως γης από την εκκλησία του Αγίου Γεωργίου²⁰³⁵ και με πρωτοβουλία του Επάρχου Φοίβου Ζαχαριάδη και του βουλευτή Γ. Τζιρκώτη «δημιουργήθηκε εξαιρετον στρατόπεδον»²⁰³⁶ το Κ.Ε.Ν. Λάρνακας.

Εν τω μεταξύ, παράλληλα με την απόφαση του Γ. Παπανδρέου και την έγκριση του Αρχιεπισκόπου²⁰³⁷ για σκοπούς περαιτέρω ενίσχυσης της ανεπαρκούς άμυνας της Κύπρου, αποφασίστηκε η αποστολή ελληνικού στρατού 2.000 ανδρών με την ονομασία ΕΛ.ΔΥ.Κ./Μ (Ελληνική Μεραρχία Κύπρου).²⁰³⁸ Αρχηγός της τοποθετήθηκε καθ' υπόδειξη του Γ. Παπανδρέου ο υποστράτηγος Δημήτριος Γεωργιάδης.²⁰³⁹ Ο ελληνικός στρατός μεταφέρθηκε στην Κύπρο με πλοία του εφοπλιστή Ανδρέα Ποταμιάνου²⁰⁴⁰ και εφοδιάστηκε με Κυπριακά ταξιδιωτικά έγγραφα εμφανιζόμενος στην Κύπρο ως Κυπριακός Στρατός.

Σύμφωνα με το πόρισμα για το Φάκελο της Κύπρου που η Βουλή των Αντιπροσώπων εξέδωσε, η άφιξη της Μεραρχίας έγινε σταδιακά. Η πρώτη άφιξη της ΕΛ.ΔΥ.Κ./Μ έγινε στις 7 Μαΐου 1964 και ολοκληρώθηκε στις 20 Οκτωβρίου του ίδιου έτους.²⁰⁴¹ Η μεραρχία αριθμούσε περίπου 8.500 άνδρες (3 Συντάγματα Πεζικού, 2 Μοίρες Καταδρομών, 2 ίλες Αρμάτων). Μεγάλο μέρος της ΕΛ.ΔΥ.Κ./Μ αποβιβάστηκε μυστικά²⁰⁴² στη Λεμεσό, στην Αγία Τριάδα Παραλιμνίου, αλλά και στην περιοχή Μπογαζίου Αμμοχώστου. Εκεί με κρισ-κραφτ της εταιρείας Μπράνκο, οι άνδρες κατέβαιναν από τα πλοία και μεταφέρονταν σε μεγάλες πλωτές πλατφόρμες από κορμούς δέντρων φτιαγμένες εν είδει αποβάθρας. Στη συνέχεια, μέσα από μονοπάτια τα οποία είχαν σήμανση (με χαρτί τουαλέτας) έφταναν σε στρατόπεδα, όπως το στρατόπεδο «Γρηγόρη Αυξεντίου». Την επομένη λίγοι-λίγοι με Land-Rover προωθούνταν σε διάφορες μονάδες της Εθνικής Φρουράς, ενώ πολλές φορές

Στις 4 Απριλίου 1964 μετονομάστηκε σε στρατόπεδο «ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΑΥΞΕΝΤΙΟΥ», βλ. σχετικά 5^{ον} Τακτικόν Συγκρότημα, 1^{ον} Επιτελικό Γραφείο προς Διοίκησιν Πόλεως-Διοίκησιν Υπαίθρου, 4 Απριλίου 1964, (Αρχειό Λουκή Χατζηλουκά).

²⁰³³ *Κύπρος*, 13 Ιουλίου 1964.

²⁰³⁴ *Η Μάχη*, 7 Ιουνίου 1964.

²⁰³⁵ Συμφωνία μεταξύ Αγίου Γεωργίου Κοντού και Υπουργείου Αμύνης, 27 Δεκεμβρίου 1983. Τη συμφωνία υπέγραψαν ο Μητροπολίτης Κιτίου κ. Χρυσόστομος και ο τότε υπουργός Άμυνας Χριστόδουλος Βενιαμίν. Η συμφωνία αφορά παραχώρηση άδειας χρήσεως γης με τίτλο εγγράφου L33 τεμάχιο 284 υπ' αριθμό τίτλου εγγραφής L316 (80 σκάλες) προς το Υπουργείο Άμυνας. (Αρχειό Ιεράς Μητρόπολης Κιτίου)

²⁰³⁶ Καραγιάννης, *Οι μάχες της Μανσούρας*, σελ. 38.

²⁰³⁷ Χατζήβασιλείου, *Στα σύνορα των κόσμων, Η Ελλάδα και ο Ψυχρός Πόλεμος, 1952-1967*, σελ. 400, πρβλ. και Τζερμιάς, *Ιστορία της Κυπριακής Δημοκρατίας*, τόμος Α', σελ. 579.

²⁰³⁸ Γαρουφαλιάς, *Ελλάς και Κύπρος*, σσ. 94-113, Κρανιδιώτης, *Ανοχύρωτη Πολιτεία Κύπρος 1960-1974*, τόμος Α', σελ. 177, Σέργης, *Η μάχη της Κύπρου*, έκδ. β', σσ. 81-82.

²⁰³⁹ Μπήτος, *Από την Πράσινη Γραμμή στους δύο Αττίλες*, σελ. 99.

²⁰⁴⁰ Δρουσιώτης, *Η πρώτη διχοτόμηση Κύπρος 1963-1964*, σελ. 245.

²⁰⁴¹ Βουλή των Αντιπροσώπων, *Πόρισμα για το Φάκελο της Κύπρου*, CYPVVS AETERNA 2011.

²⁰⁴² Κληρίδης, *Η Κατάθεσή μου*, τόμος 2, σελ. 115.

για να μην γίνει αντιληπτή η άφιξή τους από τα Ηνωμένα Έθνη, άνδρες του 5^{ου} Τακτικού Συγκροτήματος προέβαιναν σε κινήσεις αντιπερισπασμού προκαλώντας επεισόδια σε άλλες περιοχές.²⁰⁴³

Λόγω της καθυστερημένης συγκρότησης των 12 ενεργών ταγμάτων που προνοούσε το Σχέδιο Άμυνας του στρατηγού Γ. Γρίβα, ο αρχικός αριθμός των 2.000 ανδρών ενισχύθηκε και τον Ιούνιο του 1964 έφθασε να μετρά 4.482 οπλίτες και 347 αξιωματικούς.²⁰⁴⁴ Σύμφωνα με τα εβδομαδιαία δελτία της βρετανικής υπηρεσίας πληροφοριών, μέχρι τις 15 Ιουνίου 1964, ο αριθμός των ανδρών ήταν 2.920 εκ των οποίων 170 αξιωματικοί,²⁰⁴⁵ ενώ μέχρι και τις 14 Ιουλίου έφθασε τις 5.000.²⁰⁴⁶ Η επιπρόσθετη ενίσχυση δεν ήταν εις γνώση του υπουργού Εσωτερικών και Άμυνας Π. Γιωρκάτζη, ο οποίος στις 21 Ιουνίου 1964 εξέφρασε προς τον Π. Γαρουφαλιά τη δυσαρέσκειά του : «*Λυπούμαι διότι περί της αποφάσεως σας ταύτης ουδέν εγνώριζον, ευρέθημεν δε εις πολύ δύσκολον θέσιν μετά την άφιξιν των μονάδων τούτων, καθ' ότι επικρατεί ενταύθα μεγάλη σύγχυσις αρμοδιοτήτων*».²⁰⁴⁷ Η μεραρχία, η αποστολή της οποίας κατακρίθηκε ως σφάλμα,²⁰⁴⁸ αποτελούσε ισχυρό παράγοντα για την άμυνα της Κύπρου και δύναμη αποτροπής της οποιασδήποτε εχθρικής ενέργειας για εισβολή στο νησί. Ωστόσο, πέραν της προσπάθειας της κυβέρνησης Γ. Παπανδρέου να αντιμετωπίσει την κλιμακούμενη τουρκική απειλή και να δώσει χρόνο στην οργάνωση της Εθνικής Φρουράς συγκροτώντας αυτοδύναμη ελληνοκυπριακή άμυνα, η επιπλέον ενίσχυση εντασσόταν στην προσπάθεια στήριξης της πολιτικής της ένωσης,²⁰⁴⁹ ενώ υποστηρίχθηκε ότι εξυπηρετούσε συμμαχικά παρά Κυπριακά συμφέροντα.²⁰⁵⁰

Σε κάθε περίπτωση, το γεγονός ότι η μεραρχία έπαιρνε εντολές από τον υπουργό Άμυνας της Ελλάδας, ενώ η Εθνική Φρουρά από τη Λευκωσία, δημιούργησε σύγχυση αρμοδιοτήτων που εκδηλώθηκε με τα γεγονότα των Κοκκίνων-Μανσούρας τον Αύγουστο του 1964. Οι έντονες διαφωνίες που παρουσιάστηκαν μεταξύ Γ. Γρίβα-ελληνικής κυβέρνησης-Γ. Καραγιάννη-Μακαρίου ήταν μόνο η αρχή μιας χαοτικής κατάστασης που

---

²⁰⁴³ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Κίκη Κωνσταντίνου στις 18/4/2007.

²⁰⁴⁴ Γαρουφαλιάς, *Ελλάς και Κύπρος*, σελ. 101, πρβλ. Ενημερωτικό σημείωμα Αρχηγού Γ.Ε.ΕΘ.Α. Ι. Πιπιλή προς Π. Γαρουφαλιά, 6 Ιουλίου 1964, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα*, τόμος Β', σσ. 83-87.

²⁰⁴⁵ T.N.A. (U.K.), WO 386/2, Intelligence reports : Joint Intelligence (Cyprus 1964), Security Intelligence Report No.64, 7 Ιουλίου 1964.

²⁰⁴⁶ T.N.A. (U.K.), WO 386/2, Intelligence reports : Joint Intelligence (Cyprus 1964), Security Intelligence Report No.65, 14 Ιουλίου 1964.

²⁰⁴⁷ Γιωρκάτζης προς Γαρουφαλιά, 21 Ιουνίου 1964, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα*, τόμος Β', σσ. 18-20 και Γαρουφαλιάς προς Γιωρκάτζη, 30 Ιουνίου 1964, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα*, τόμος Β', σσ. 69-71.

²⁰⁴⁸ Βλάχος, *Δέκα Χρόνια Κυπριακού*, σελ. 309.

²⁰⁴⁹ Χατζηβασιλείου, *Στα σύνορα των κόσμων, Η Ελλάδα και ο Ψυχρός Πόλεμος, 1952-1967*, σσ. 400-402.

²⁰⁵⁰ Κρανιδιώτης, *Ανοχύρωτη Πολιτεία Κύπρος 1960-1974*, τόμος Α', σελ. 178, πρβλ. George W. Ball, *The Past had Another Pattern*, W.W. Norton & Company, New York 1982, σελ. 357.

είχε ως κατάληξη την ανάκλησή της στις 29 Νοεμβρίου 1967,²⁰⁵¹ κατόπιν απόφασης της ελληνικής χούντας

Άγγελος Χρυσοστόμου

---

²⁰⁵¹ Βουλή των Αντιπροσώπων, *Πόρισμα για το Φάκελο της Κύπρου*, σελ. 48.

5.4 Η Εθνική Φρουρά το καλοκαίρι του 1964 : νομοθετικό πλαίσιο, πρώτες κατατάξεις, διοικητική διάρθρωση και οι πρώτες μονάδες.

Ο γενικός εισαγγελέας Κρίτων Τορναρίτης κατέθεσε στις 8 Μαΐου 1964 πρόταση νόμου για υποχρεωτική στρατολογία, η οποία θα υλοποιούσε τη συγκρότηση των ταγμάτων που το Σχέδιον Αμύνης του Γ. Γρίβα προνοούσε.²⁰⁵² Η εθελοντική Εθνοφρουρά που διατηρήθηκε για κάποιο χρονικό διάστημα «ως δύναμις προκαλύψεως», ως μια πρώτη λύση ανάγκης ανταποκρίθηκε σε βαθμό ικανοποιητικό. Ωστόσο, η εθελοντική κατάταξη, και το γεγονός ότι πολλοί πολίτες αντί να πηγαίνουν στα στρατόπεδα διέμεναν στις οικίες τους χωρίς να βρίσκονται σε διατεταγμένη υπηρεσία, επέβαλε υποχρεωτική στρατολογία, αφού όπως παρατηρούσε ο στρατηγός Γ. Γρίβας «*Ατυχώς, αντί να δημιουργηθή εν Κύπρω στρατός πειθαρχημένος εδημιουργήθησαν και εξωπλίσθησαν φατρία και τμήματα χωρίς πειθαρχίαν*».²⁰⁵³

Η πρόταση νόμου με τίτλο : «*Ο περί της Εθνικής Φρουράς Νόμος του 1964*», εγκρίθηκε από το Υπουργικό Συμβούλιο στις 21 Μαΐου²⁰⁵⁴ κατατέθηκε ως νομοσχέδιο στη Βουλή των Αντιπροσώπων την ίδια ημέρα²⁰⁵⁵ και αφού συζητήθηκε από τις Επιτροπές Άμυνας, Νομικών και Οικονομικών²⁰⁵⁶ από τις 26 έως τις 28 Μαΐου²⁰⁵⁷ δημοσιεύτηκε στην επίσημη εφημερίδα της Κυπριακής Δημοκρατίας στις 29 Μαΐου 1964.²⁰⁵⁸ Εν τω μεταξύ, η κυπριακή κυβέρνηση αγνόησε επιστολή προς τον πρόεδρο Μακάριο στις 30 Μαΐου 1964, μέσω της οποίας ο δρ F. Kutchuk «άσκησε» veto στην απόφαση του Υπουργικού Συμβουλίου να προχωρήσει τόσο στην υποχρεωτική στρατολογία όσο και στην ενοποίηση Αστυνομίας και Χωροφυλακής²⁰⁵⁹ και παρά το ότι το απόγευμα της ίδιας ημέρας κλήθηκε από την ελληνική να αναβάλει την ψήφιση του νομοσχεδίου, λόγω διακοίνωσης

²⁰⁵² Α.Γ.Υ.Σ., Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου, 8 Μαΐου 1964.

²⁰⁵³ Έκθεση του Γ. Γρίβα προς την Ελληνική Κυβέρνηση και τον διοικητή της ΣΔΙΚ στρατηγό Καραγιάννη, 27 Μαΐου 1964, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα*, τόμος Β', σσ. 335-339. Η υπογράμμιση δική μου.

²⁰⁵⁴ Α.Γ.Υ.Σ., Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου, 21 Μαΐου 1964, αρ. απόφασης 3842.

²⁰⁵⁵ *Ελευθερία*, 22 Μαΐου 1964.

²⁰⁵⁶ Η Επιτροπή Άμυνας αποτελείτο από τους : Νίκο Κόση, Χαμπή Μιχαηλίδη, Σταύρο Ποσκώτη, Γεώργιο Τομπάζο, Νίκο Αγγελίδη, Βάσο Λυσσαρίδη, Σωτήρη Γιαννάκη. Η Επιτροπή Οικονομικών από τους Μιχαλάκη Σαββίδη, Στέλιο Μιχαηλίδη, Ανδρέα Γιάγκου, Γιάγκο Ποταμίτη, Ιωσήφ Γιαμάκη. Η Επιτροπή Νομικών από τους Αντώνιο Αναστασιάδη, Τίτο Φάνο, Λέλλο Δημητριάδη, Πανίκο Σιβατινίδη, Γεώργιο Ιωαννίδη, Γεώργιο Σάντη, Χρύση Δημητριάδη.

²⁰⁵⁷ Α.Β.Τ.Α., Έκθεσις των Επιτροπών Αμύνης, Νομικών και Οικονομικών επί του Νομοσχεδίου του Τιτλοφορούμενου Ο Περί Εθνικής Φρουράς Νόμος του 1964, χ.χ., Φάκελος 19/64, «Ο Περί Εθνικής Φρουράς Νόμος του 1964».

²⁰⁵⁸ *Επίσημος Εφημερίς της Κυπριακής Δημοκρατίας*, Παράρτημα Έκτον, Νομοσχέδια 1964, υπ' Αρ. 319 της 29^{ης} Μαΐου 1964, Αρ. 6 : Νομοσχέδιον Τιτλοφορούμενον ως Νόμος Προνοών περί της Ιδρύσεως και Οργανώσεως της Εθνικής Φρουράς και περί Συναφών Ζητημάτων, Τυπογραφείο Κυπριακής Δημοκρατίας, Λευκωσία 1966.

²⁰⁵⁹ Α.Γ.Υ.Σ., Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου, 4 Ιουνίου 1964. Ο δρ F. Kutchuk ήταν ήδη από τις αρχές του Γενάρη του 1964 εκτός κυβέρνησης, αφού είχε εγκαταλείψει τη θέση του αναλαμβάνοντας «Πρόεδρος της Προσωρινής Τ/Κ Διοίκησης», βλ. πρωτοσέλιδο της εφημερίδας *Η Μάχη*, 2 Ιουνίου 1964, «*Ο Κουτσούκ ενεθυμήθη την Αντιπροεδρίαν και το ΒΕΤΟ*».

διαμαρτυρίας της Μ. Βρετανίας και της Τουρκίας, προχώρησε στη ψήφισή του σε νόμο και αγνόησε για μια ακόμη φορά τις υποδείξεις της Ελλάδας.²⁰⁶⁰ Έτσι την 1^η Ιουνίου 1964 το νομοσχέδιο παρουσιάστηκε στη Βουλή των Αντιπροσώπων και ο πρόεδρος της Επιτροπής Νομικών, βουλευτής Αντώνης Αναστασιάδης, μεταξύ άλλων εξηγούσε το σκοπό του :

Σκοπός του παρόντος Νομοσχεδίου είναι η δημιουργία προσθέτου ενόπλου Δυνάμεως καλουμένης «Η Εθνική Φρουρά» προς υποβοήθησιν και ενίσχυσιν των υφισταμένων ενόπλων δυνάμεων της Δημοκρατίας, ήτοι του Στρατού και των Δυνάμεων Ασφαλείας. Τα πρόσφατα γεγονότα κατέδειξαν πέραν πάσης αμφιβολίας την ανάγκην αμέσου αντιμετώπισεως του θέματος της πλήρους κατοχυρώσεως της κυριάρχου ανεξαρτησίας, της εδαφικής ακεραιότητας και της εσωτερικής ασφαλείας του Κράτους. Συναφώς δέον να ληφθούν υπ' όψιν τα ακόλουθα : α) η επανειλημμένως εκδηλωθείσα πρόθεσις και επισήμως διατυπωθείσα απειλή της κυβερνήσεως της Τουρκίας όπως εισβάλη ή επέμβη στρατιωτικώς εις Κύπρον, ως επίσης και πλείσται όσαι επιδρομικαί ενέργειαι ταύτης αίτινες από του παρελθόντος Δεκεμβρίου διεπράχθησαν εις βάρος της εδαφικής ακεραιότητας και ανεξαρτησίας της Κυπριακής Δημοκρατίας και β) η από του παρελθόντος Δεκεμβρίου εκραγείσα και μέχρι σήμερον συνεχιζομένη Τουρκοκυπριακή ανταρσία εναντίον της νομίμου εξουσίας και της ενιαίας οντότητος του κράτους.²⁰⁶¹

Μετά από μια μόνο αντίρρηση που εξέφρασε ο Β. Λυσσαρίδης κατά τη διαδικασία ανάγνωσης του νομοσχεδίου το τελευταίο ψηφίστηκε σε νόμο.²⁰⁶² Ο ψηφισθείς νόμος υπ' αριθμό 20/1964 δημοσιεύτηκε στην επίσημη εφημερίδα της Κυπριακής Δημοκρατίας στις 2 Ιουνίου 1964.²⁰⁶³ Την ψήφιση του νόμου ακολούθησε η τρίτη κατά σειρά τουρκική απειλή για απόβαση. Η Τουρκία, ανήσυχη για τις ελληνοκυπριακές προετοιμασίες, ειδοποίησε τις Η.Π.Α. ότι ετοιμαζόταν για απόβαση στην Κύπρο με το Συμβούλιο Εθνικής Άμυνας να συνεδριάζει στην Άγκυρα στις 4 Ιουνίου 1964. Το γεγονός αυτό κινητοποίησε τον Αμερικανό πρόεδρο Lyndon Johnson, ο οποίος στις 5 Ιουνίου 1964, με επιστολή του απέτρεψε την τουρκική απόφαση εισβολής προκαλώντας τη δυσαρέσκεια της Άγκυρας.²⁰⁶⁴

²⁰⁶⁰ Καραγιάννης, *Οι μάχες της Μανσούρας*, σελ. 36.

²⁰⁶¹ Κυπριακή Δημοκρατία, *Πρακτικά της Βουλής των Αντιπροσώπων*, (1 Ιανουαρίου 1964-15 Αυγούστου 1964), συνεδρίαση 1^η Ιουνίου 1964, σελ. 75.

²⁰⁶² Η αντίρρηση του βουλευτή Β. Λυσσαρίδη αφορούσε τα συμβούλια Κατάταξης και τις Επιτροπές Σωματικής Ικανότητας στο άρθρο 7 του πρώτου μέρους. Πιο συγκεκριμένα ο Β. Λυσσαρίδης εισηγήθηκε όπως : «*δια νόμου μην είναι υποχρεωτικόν μέλος του Συμβουλίου εξετάσεως να είναι ο διευθύνων το Νοσοκομείον κάθε επαρχίας, διότι δυνατόν το πρόσωπον το οποίον διευθύνει το νοσοκομείον επαρχίας να μην είναι κατάλληλον πρόσωπον δια ειδικούς λόγους*». Η εισήγηση έγινε αποδεκτή και μαζί με τον ιατρικό λειτουργό του νοσοκομείου προστέθηκαν ένα ιατρικός λειτουργός της επαρχίας και δύο άλλοι ιατρικοί λειτουργοί, βλ. Κυπριακή Δημοκρατία, *Πρακτικά της Βουλής των Αντιπροσώπων*, (1 Ιανουαρίου 1964-15 Αυγούστου 1964), συνεδρίαση 1^η Ιουνίου 1964, σσ. 75-79, βλ. και *Ελευθερία*, 2 Ιουνίου 1964.

²⁰⁶³ *Επίσημος Εφημερίς της Κυπριακής Δημοκρατίας*, Παράρτημα Πρώτον, Νομοθεσία 1964, (Μέρος Ι και ΙΙ) υπ' Αρ. 320, της 2^{ης} Ιουνίου 1964, Αρ. 20/1964 : Νόμος Προνοών Περί της Ίδρύσεως και Οργανώσεως της Εθνικής Φρουράς και Περί Συναφών Ζητημάτων, Τυπογραφείο Κυπριακής Δημοκρατίας, Λευκωσία 1966, στο εξής *Επίσημος Εφημερίς της Κυπριακής Δημοκρατίας*, Νόμος 20/64.

²⁰⁶⁴ T.N.A. (U.K.), WO 386/2, Intelligence reports : Joint Intelligence (Cyprus 1964), Security Intelligence Report No.60, 9 Ιουνίου 1964, Nicolet, *United States Policy Towards Cyprus, 1954-1974*, σσ. 239-246.

Ο νόμος (20/64) αποτελείται από έξι μέρη : το πρώτο αφορούσε τα «Προκαταρκτικά», το δεύτερο την «Ίδρυση και τη Συγκρότηση» της Εθνικής Φρουράς, το τρίτο τις «Διατάξεις» για τους διοικητές και τους αξιωματικούς, το τέταρτο την «Εφεδρεία», το πέμπτο τις «Γενικές Διατάξεις» και το έκτο τις «Τελικές Διατάξεις».²⁰⁶⁵ Με τη δημιουργία της Εθνικής Φρουράς συγκροτήθηκε και οργανώθηκε το Γενικό Επιτελείο Εθνικής Φρουράς (Γ.Ε.Ε.Φ.) το οποίο τον Ιούλιο του 1964 στεγάστηκε σε δυο γραφεία του κτηρίου που στεγαζόταν η Αστυνομία Κύπρου στη γωνία της λεωφόρου Λεμεσού και Ραδιοφωνικού Ιδρύματος Κύπρου στην περιοχή Αγλαντζιάς στη Λευκωσία.²⁰⁶⁶

Βάσει του νόμου (20/64) στην Εθνική Φρουρά κατατάσσονταν υποχρεωτικά : *«άπαντες οι πολίται της Δημοκρατίας από της 1^{ης} Ιανουαρίου του έτους καθ' ο συνεπλήρωσαν το δέκατον όγδοον έτος της ηλικίας των μέχρι της 1^{ης} Ιανουαρίου του έτους καθ' ο συνεπλήρωσαν το πεντηκοστόν έτος της ηλικίας των»*.²⁰⁶⁷ Η θητεία των στρατευσίμων ήταν εξάμηνη υποχρεωτική και απ' αυτήν απαλλάσσονταν οι ήδη υπηρετούντες στο στρατό και στα Σώματα Ασφαλείας, οι κληρικοί, όσοι διέμεναν εκτός Κύπρου και όσοι κατόπιν ιατρικής γνωμάτευσης κρίνονταν ακατάλληλοι. Με την ολοκλήρωση της θητείας τους οι εθνοφρουροί θα ανήκαν στην εφεδρεία της Εθνικής Φρουράς. Αξίζει να σημειωθεί ότι λόγω των επικρατουσών συνθηκών μετά από απόφαση του Υπουργικού Συμβουλίου στις 10 Δεκεμβρίου 1964,²⁰⁶⁸ η εξάμηνη θητεία έγινε δωδεκάμηνη.

Το άρθρο 29 εδάφιο (1) του νόμου (20/64), ρύθμιζε και το καθεστώς των ήδη υπηρετούντων ειδικών αστυφυλάκων που συγκροτήθηκαν ως *«ειδικάί δυνάμεις ειδικής φρουράς»* υπηρετώντας ως οπλίτες της Εθνικής Φρουράς, ενώ στο ίδιο άρθρο το εδάφιο (4) προέβλεπε την απόλυσή τους και την ένταξή τους στην εφεδρεία *«μετά δίμηνον δι' αποφάσεως του Υπουργικού Συμβουλίου»*.²⁰⁶⁹ Με βάση το άρθρο 7, εδάφιο (1) του νόμου (20/64) εξουσιοδοτημένος από το Υπουργικό Συμβούλιο ο υπουργός Εσωτερικών, ο οποίος ασκούσε και καθήκοντα υπουργού Άμυνας από τις 27 Μαρτίου 1964, ίδρυσε Συμβούλια Κατάταξης και Επιτροπές Εξέτασης Σωματικής Ικανότητας των στρατευσίμων.²⁰⁷⁰ Με απόφαση του Υπουργικού Συμβουλίου στις 4 Ιουνίου 1964,²⁰⁷¹ η οποία εκδόθηκε αυθημερόν στην επίσημη εφημερίδα της Κυπριακής Δημοκρατίας, το Υπουργικό Συμβούλιο αποφάσιζε όπως κληθούν προς κατάταξη όλοι οι στρατεύσιμοι των

²⁰⁶⁵ *Επίσημος Εφημερίς της Κυπριακής Δημοκρατίας*, Νόμος 20/64.

²⁰⁶⁶ T.N.A. (U.K.), WO 386/2, Intelligence reports : Joint Intelligence (Cyprus 1964), Security Intelligence Report No.59, 2 Ιουνίου 1964, Υπουργείο Άμυνας - Γενικό Επιτελείο Εθνικής Φρουράς 3^ο Επιτελικό Γραφείο, *Ιστορία Γενικού Επιτελείου Εθνικής Φρουράς (ΓΕΕΦ)*, Λευκωσία 2005, σελ. 53.

²⁰⁶⁷ *Επίσημος Εφημερίς της Κυπριακής Δημοκρατίας*, Νόμος 20/64.

²⁰⁶⁸ Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου, 10 Δεκεμβρίου 1964, αρ. απόφασης 4368.

²⁰⁶⁹ *Επίσημος Εφημερίς της Κυπριακής Δημοκρατίας*, Νόμος 20/64.

²⁰⁷⁰ *Επίσημος Εφημερίς της Κυπριακής Δημοκρατίας*, Νόμος 20/64.

²⁰⁷¹ Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου, 4 Ιουνίου 1964, αρ. απόφασης 3898.

κλάσεων 1961-1962-1963, όσοι δηλαδή γεννήθηκαν το 1943, το 1944 και το 1945, με εξαίρεση «τους Τούρκους»²⁰⁷² και όσους είχαν τέσσερα εξαρτώμενα μέλη στην οικογένειά τους.

Έτσι, το Υπουργικό Συμβούλιο αποφάσισε, ενώ ο υπουργός Εσωτερικών και Άμυνας, βάσει του άρθρου 6 εδάφιο (4) του νόμου 20/64, προέβαινε σε κλήσεις κατατάξεων μέσω διαταγμάτων. Στις 9 Ιουνίου 1964 με διάταγμα του υπουργού Π. Γιωρκάτζη κλήθηκαν προς κατάταξη για τις 15 Ιουνίου 1964, στις 07:00ω, στο Κέντρο Κατάταξης του Κεντρικού Αστυνομικού Σταθμού Λεμεσού «*άπαντες οι άρρενες οι γεννηθέντες μεταξύ της 1^{ης} Ιανουαρίου και της 31^{ης} Δεκεμβρίου 1943, εν τη πόλει και επαρχία Λεμεσού*» και στο Κέντρο Κατάταξης στην περιοχή Αγίου Γεωργίου του Κοντού (σημερινό Κ.Ε.Ν. Λάρνακας) όλοι «*οι άρρενες οι γεννηθέντες μεταξύ της 1^{ης} Ιανουαρίου και της 31^{ης} Δεκεμβρίου 1943, εν τη πόλει και επαρχία Λάρνακος*».²⁰⁷³

Στις 15 Ιουνίου 1964, η πρώτη υποχρεωτική στρατιωτική κατάταξη στην ιστορία της Κυπριακής Δημοκρατίας είχε αρχίσει. Η ανταπόκριση των στρατευσίμων σύμφωνα με την εφημερίδα *Ο Φιλελεύθερος*, υπήρξε ενθουσιώδης : «*ΜΕ ΠΡΩΤΟΦΑΝΗ ΕΝΘΟΥΣΙΑΣΜΟΝ ΤΑ ΑΛΚΙΜΑ ΝΕΙΑΤΑ ΛΕΜΕΣΟΥ-ΛΑΡΝΑΚΟΣ ΠΥΚΝΩΝΟΥΝ ΤΑΣ ΗΡΩΙΚΑΣ ΦΑΛΑΓΓΑΣ ΤΗΣ ΕΘΝΟΦΡΟΥΡΑΣ*»,²⁰⁷⁴ ενώ η εφημερίδα *Η Μάχη* έγραφε :

Ό,τι προστάξη η Πατρίς. Πιστοί εις το πρόσταγμα της Πατρίδος πρόθυμοι, να υπερασπίσουν ταύτην εις οιαδήποτε στιγμήν και έναντι οιαδήποτε κινδύνου, περί τους 1400 νεαροί Έλληνες των επαρχιών Λεμεσού και Λάρνακος, γεννηθέντες κατά το έτος 1943 και προερχόμενοι εξ όλων των κοινωνικών τάξεων, ήρχισαν από της πρωΐας της χθες, κατατασσόμενοι εις τας τάξεις της Εθνικής Φρουράς [...] Εις Λεμεσόν από της 5.30 πρωϊνής πλήθος νέων εκ της πόλεως και της υπαίθρου κατέκλυσαν τον πέριξ της Αστυνομίας Λεμεσού χώρον δια να καταταχθούν εις τας τάξεις της εθνικής φρουράς. Η εθνική υπερηφάνεια η οποία χαρακτηρίζει τον Έλληνα όταν η Πατρίς τον καλή δια να υπηρετήση, ήτο ζωγραφισμένη εις τα πρόσωπα όλων.²⁰⁷⁵

Η Εθνική Φρουρά ήταν γεγονός. Η «*οροφή*»²⁰⁷⁶ της ορίστηκε εν καιρώ ειρήνης σε 15.000 και μέχρι το Νοέμβριο του 1965 αριθμούσε 11.800 άνδρες. Όσοι κατατάχθηκαν στη Λεμεσό μετέβησαν με λεωφορεία στο στρατόπεδο του Καραόλου βόρεια της

²⁰⁷² *Επίσημος Εφημερίς της Κυπριακής Δημοκρατίας*, Παράρτημα Τρίτον, Διοικητικά Πράξεις και Γνωστοποιήσεις 1964, υπ' Αρ. 321 της 4^{ης} Ιουνίου 1964, Αρ. 131, τόμος Ι, Τυπογραφείο Κυπριακής Δημοκρατίας, Λευκωσία 1966.

²⁰⁷³ *Επίσημος Εφημερίς της Κυπριακής Δημοκρατίας*, Παράρτημα Τρίτον, υπ' Αρ. 323 της 9^{ης} Ιουνίου 1964, διάταγμα Αρ. 138.

²⁰⁷⁴ *Ο Φιλελεύθερος*, 16 Ιουνίου 1964.

²⁰⁷⁵ *Η Μάχη*, 16 Ιουνίου 1964.

²⁰⁷⁶ Γενικό Επιτελείο Εθνικής Φρουράς 3^ο Επιτελικό Γραφείο, Πρότασις Αναπληρώσεως της Οροφής του Ενεργού Στρατού, 12 Απριλίου 1965, παράγραφος 2 : «*Η Οροφή του Ενεργού Στρατού να διατηρηθή εις το ύψος των 15.000 Ανδρών*», βλ. επίσης Χαράλαμπος Χαραλαμπόπουλος, *Περιμένοντας τον «Ατίλα»*, εκδ. Εστία, Αθήνα 1992, σελ. 46. Στο βιβλίο του ο Παναγιώτου, *Πικρές Μνήμες Οι Μαύρες Μέρες του 1974*, έκδ. γ', σελ. 42 αναφέρεται σε δύναμη 17.000 οπλιτών από τις κατατάξεις των κλάσεων 1959 έως 1965.

Αμμοχώστου, που είχε όπως προαναφέρθηκε διαμορφωθεί σε κέντρο εκπαίδευσης.²⁰⁷⁷ Στο συγκεκριμένο στρατόπεδο συγκροτήθηκε το 201 Τάγμα Πεζικού, το πρώτο της Εθνικής Φρουράς.²⁰⁷⁸ Όσοι κατατάχθηκαν στη Λάρνακα παρουσιάζονταν «εις το παρά την μονήν Αγίου Γεωργίου Κοντού Λάρνακας Ελληνικόν Γυμνάσιον» και στη συνέχεια κατευθύνονταν «εις τον όπισθεν του Γυμνασίου δημιουργηθέντα, και επεκτεινόμενον με εντατικόν ρυθμόν, καταυλισμόν»²⁰⁷⁹ που λειτουργούσε και ως κέντρο εκπαίδευσης με τον τότε ανθυπολοχαγό Μάριο Σταυρίδη να θυμάται : «Μέσα σε λίγες ημέρες με εθελοντική εργασία εθελοντών στρατιωτών το κέντρο εκπαίδευσης νεοσυλλέκτων Λάρνακας ήταν έτοιμο. Δανειστήκαμε τα πάντα, τσίγκους από την Εταιρεία Παρασκευαΐδη, υλικά από το Λευκαρίτη, και σε χρόνο μηδέν εκ των ενόντων καταφέραμε να κάνουμε το στρατόπεδο. Είχαμε φτιάξει ακόμα και μεγάλα ντους τοποθετώντας μεγάλα βαρέλια με νερό».²⁰⁸⁰ Στο κέντρο εκπαίδευσης στη Λάρνακα συγκροτήθηκε το 216 Τάγμα Πεζικού το οποίο είχε μεταβεί στις μάχες της Τηλλυρίας τον Αύγουστο του 1964.

Οι στρατεύσιμοι που γεννήθηκαν σε άλλες επαρχίες κλήθηκαν στις 22 Ιουνίου 1964 για να καταταγούν στις 07:00ω της 29^{ης} Ιουνίου στα δημιουργηθέντα Κέντρα Κατάταξης του Γυμνασίου Κύκκου Λευκωσίας, τους Αστυνομικού Σταθμού Σταυρού Αμμοχώστου, του Κεντρικού Αστυνομικού Σταθμού Πάφου και του Κεντρικού Αστυνομικού Σταθμού Κερύνειας²⁰⁸¹ με την εφημερίδα *Ελευθερία* να γράφει σχετικά : «εκατοντάδες Νέων εκ των επαρχιών Λευκωσίας, Αμμοχώστου, Πάφου και Κυρηνείας και εκ του διαμερίσματος Μόρφου προσήλθον χθες εις τα κέντρα κατατάξεως ίνα εγγραφούν εις τας τάξεις της Εθνοφρουράς».²⁰⁸² Ακόμη, όσοι γεννήθηκαν εκτός Κύπρου, κλάσεως 1961, κλήθηκαν στις 29 Ιουνίου 1964 για κατάταξη την 1^η Ιουλίου.²⁰⁸³

Ακολούθησαν σε ξεχωριστές ημερομηνίες οι κλήσεις των κλάσεων 1962 (γεννηθέντες το 1944) και 1963 (γεννηθέντες το 1945). Συγκεκριμένα στις 6 Ιουλίου κλήθηκε προς κατάταξη μέρος της κλάσης 1962 ως ακολούθως : για τις 10 Ιουλίου οι γεννηθέντες στις πόλεις και επαρχίες Λευκωσίας, Λάρνακας και κωμόπολης και διαμερίσματος Μόρφου,

---

²⁰⁷⁷ *Η Μάχη*, 16 Ιουνίου 1964, συνέντευξη στο συγγραφέα του Πέτρου Παντελίδη στις 15 Μαρτίου 2010 : «Πήγαμε στον Αστυνομικό Σταθμό Λεμεσού και μετά στον Καράολο με λεωφορεία της Αστυνομίας. Ο Καράολος ήταν ένα εγκαταλελειμμένο στρατόπεδο. Θυμάμαι που είχαμε Ελλαδίτες διοικητές Λόχων και επιλοχίες, αλλά και Ελληνοκυπρίους όπως το λοχαγό Χρήστο Μιτσίδη», πρβλ. Πέτρος Παντελίδης, *Από τα σκαλοπάτια της Λευτεριάς στα Τάρταρα του Σχεδίου Ανάν*, εκδ. Λιβάνη, Αθήνα 2009, σελ. 161.

²⁰⁷⁸ Έκθεση του στρατηγού Δημ. Γεωργιάδη (21.6.1964) προς Γ.Ε.ΕΘ.Α., με περιεχόμενο, τα συμπεράσματά του από την αποστολή του στην Κύπρο από 18-21 Ιουνίου 1964, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα*, τόμος Β', σελ. 20, πρβλ. και Μιτσίδης, *Δια πυρός και σιδήρου*, σελ. 150.

²⁰⁷⁹ *Ελευθερία*, 16 Ιουνίου 1964.

²⁰⁸⁰ Συνέντευξη στο συγγραφέα του λοχαγού ε.α. Μάριου Σταυρίδη στις 15/2/2010.

²⁰⁸¹ *Επίσημος Εφημερίς της Κυπριακής Δημοκρατίας*, Παράρτημα Τρίτον, υπ' Αρ. 326 της 22^{ης} Ιουνίου 1964.

²⁰⁸² *Ελευθερία*, 30 Ιουνίου 1964.

²⁰⁸³ *Επίσημος Εφημερίς της Κυπριακής Δημοκρατίας*, Παράρτημα Τρίτον, υπ' Αρ. 328 της 29^{ης} Ιουνίου 1964.

ενώ οι γεννηθέντες στην πόλη και επαρχία Αμμοχώστου για τις 20 Ιουλίου 1964.²⁰⁸⁴ Οι γεννηθέντες στην πόλη και επαρχία Λεμεσού, Κερύνειας και Πάφου κλήθηκαν στις 30 Ιουλίου για να καταταγούν στις 5 Αυγούστου 1964.²⁰⁸⁵ Την ίδια ημερομηνία, στις 30 Ιουλίου 1964 κλήθηκε προς κατάταξη μέρος της κλάσης 1963 ως ακολούθως : για τις 5 Αυγούστου 1964 οι γεννηθέντες στην πόλη και επαρχία Κερύνειας, για τις 15 Αυγούστου οι γεννηθέντες στην πόλη και επαρχία Λευκωσίας και της κωμόπολης και διαμερίσματος Μόρφου, για τις 25 Αυγούστου οι γεννηθέντες στις πόλεις και επαρχίες Λεμεσού και Λάρνακας.²⁰⁸⁶ Οι γεννηθέντες κλάσεως 1963 πόλης και επαρχίας Πάφου κλήθηκαν στις 20 Αυγούστου για να καταταγούν στις 25 Αυγούστου 1964,²⁰⁸⁷ ενώ οι γεννηθέντες στην πόλη και επαρχία Αμμοχώστου κλήθηκαν στις 3 Σεπτεμβρίου για να καταταγούν στις 10 Σεπτεμβρίου 1964.²⁰⁸⁸ Ο αριθμός των καταταγόντων για τις τρεις πρώτες κλάσεις κατάταξης 1961-1962-1963, παραμένει άγνωστος, όχι όμως και ο αριθμός των απολυθέντων που ήταν 8.807 άνδρες, και αντιστοιχούσε σε επτά ξεχωριστές απολύσεις από τις 15 Ιουνίου 1965 έως τις 10 Σεπτεμβρίου 1965, ανάλογα με την ημερομηνία κατάταξης.²⁰⁸⁹ Κλήσεις κατάταξης έγιναν για όσους γεννήθηκαν το 1942 κλάσης 1960, (δηλαδή η κατάταξη προχώρησε με κλήση κλάσεως που προηγείτο της πρώτης κατάταξης) στις 10 Σεπτεμβρίου 1964,²⁰⁹⁰ για όσους γεννήθηκαν το 1946, κλάσεως 1964, στις 4 Ιανουαρίου 1965,²⁰⁹¹ για όσους γεννήθηκαν το 1941, κλάσεως 1959, στις 22 Μαρτίου 1965,²⁰⁹² για όσους γεννήθηκαν το 1947, κλάσεως 1965, στις 10 Ιανουαρίου 1966,²⁰⁹³ για όσους γεννήθηκαν το 1940, κλάσεως 1958, την 1^η Μαρτίου 1966.²⁰⁹⁴ Οι επόμενες κλήσεις κατατάξεων αφορούσαν όσους γεννήθηκαν το 1948 και μετά.

---

²⁰⁸⁴ *Επίσημος Εφημερίς της Κυπριακής Δημοκρατίας*, Παράρτημα Τρίτον, υπ' Αρ. 330 της 6^{ης} Ιουλίου 1964.

²⁰⁸⁵ *Επίσημος Εφημερίς της Κυπριακής Δημοκρατίας*, Παράρτημα Τρίτον, υπ' Αρ. 337 της 30^{ης} Ιουλίου 1964.

²⁰⁸⁶ *Επίσημος Εφημερίς της Κυπριακής Δημοκρατίας*, Παράρτημα Τρίτον, υπ' Αρ. 337 της 30^{ης} Ιουλίου 1964.

²⁰⁸⁷ *Επίσημος Εφημερίς της Κυπριακής Δημοκρατίας*, Παράρτημα Τρίτον, υπ' Αρ. 341 της 20^{ης} Ιουλίου 1964.

²⁰⁸⁸ *Επίσημος Εφημερίς της Κυπριακής Δημοκρατίας*, Παράρτημα Τρίτον, Διοικητικά Πράξεις και Γνωστοποιήσεις 1964, υπ' Αρ. 345 της 3^{ης} Σεπτεμβρίου 1964, Αρ. 303, τόμος II, Τυπογραφείο Κυπριακής Δημοκρατίας, Λευκωσία 1966.

²⁰⁸⁹ Δ.Ι.Ε.Φ., Φάκελος Κυπριακού Στρατού Φ.0005, Α2Φ31 Α/Α 6, Γ.Ε.Ε.Φ 3^{ον} Επιτελικόν Γραφείον, «Πρότασις Αναπληρώσεως της Οροφής του Ενεργού Στρατού», 30 Απριλίου 1965, Παράρτημα Α, Πίναξ Εμφαίνων Χρονολογία Προσκήσεως και Απολύσεως κατά Κλάση και Επαρχία με ημερομηνία 12 Απριλίου 1965.

²⁰⁹⁰ *Επίσημος Εφημερίς της Κυπριακής Δημοκρατίας*, Παράρτημα Τρίτον, υπ' Αρ. 306 της 31^{ης} Αυγούστου 1964.

²⁰⁹¹ *Επίσημος Εφημερίς της Κυπριακής Δημοκρατίας*, Παράρτημα Τρίτον, τόμος II, υπ' Αρ. 374 της 15^{ης} Δεκεμβρίου 1964.

²⁰⁹² Γενικό Επιτελείο Εθνικής Φρουράς 3^ο Επιτελικό Γραφείο, Πρότασις Αναπληρώσεως της Οροφής του Ενεργού Στρατού, 12 Απριλίου 1965, Παράρτημα Α, Πίναξ Εμφαίνων Χρονολογία Προσκήσεως και Απολύσεως κατά Κλάση και Επαρχία, βλ. επίσης *Ο Αγών*, 5 Ιανουαρίου 1965.

²⁰⁹³ *Επίσημος Εφημερίς της Κυπριακής Δημοκρατίας*, Παράρτημα Τρίτον, Διοικητικά Πράξεις και Γνωστοποιήσεις 1965, υπ' Αρ. 461 της 17^{ης} Δεκεμβρίου 1965, τόμος II, Τυπογραφείο Κυπριακής Δημοκρατίας, Λευκωσία 1967.

²⁰⁹⁴ *Επίσημος Εφημερίς της Κυπριακής Δημοκρατίας*, Παράρτημα Τρίτον, Διοικητικά Πράξεις και Γνωστοποιήσεις 1966, υπ' Αρ. 477 της 17^{ης} Φεβρουαρίου 1966, τόμος I, Τυπογραφείο Κυπριακής Δημοκρατίας, Λευκωσία 1968.

Το «Σχέδιον Αμύνης» της Κύπρου που ετοιμάστηκε από το στρατηγό Γ. Γρίβα το Μάιο του 1964 είχε σκοπό την απαγόρευση απόβασης του αντιπάλου και την εξασφάλιση στρατιωτικών δυνάμεων τουλάχιστον στο δυτικό Πενταδάκτυλο, στην πεδιάδα της Μεσαορίας, στην οροσειρά Ολύμπου και στη δυτική Πάφο. Έτσι θα δινόταν χρόνος εξασφάλισης χώρου για επέμβαση δυνάμεων εξ Ελλάδας, ενώ ταυτόχρονα θα ματαιωνόταν σύμφωνα πάντα με το σχέδιον «*πάσα προσπάθεια καταλήψεως υπό του αντιπάλου εδαφών, η οποία θα δημιουργήσει DE FACTO διχοτόμησιν της νήσου*».²⁰⁹⁵ Για την υλοποίησή του, πέραν της υποχρεωτικής κατάταξης που ενίσχυε τη στρατιωτική στελέχωση, επιβαλλόταν και αναδιάρθρωση των δυνάμεων της εθελοντικής Εθνικής Φρουράς, ώστε σε συνεργασία με τις δυνάμεις των κληρωτών στρατιωτών να έχουν τη δυνατότητα υλοποίησης των στρατιωτικών σχεδιασμών. Σε ζητήματα διάρθρωσης και οργάνωσης της Εθνικής Φρουράς και από τα στοιχεία που δόθηκαν στο συγγραφέα από τη Δ.Ι.Ε.Φ., προκύπτει ότι σε σύσκεψη που έγινε την 1^η Ιουλίου 1964 στο Γ.Ε.Ε.Φ. στην παρουσία του αρχηγού, του υποδιοικητή, του επιτελάρχη των διοικητών των Τακτικών Συγκροτημάτων, αλλά και άλλων αξιωματικών του Γ.Ε.Ε.Φ. και με σκοπό τη λήψη οριστικών αποφάσεων «*επί της τελικής Οργανώσεως Διοικήσεων και αρμοδιοτήτων μετά και τη δημιουργία Μονάδων Εθνοφρουράς επί Μονίμου Βάσεως*», αποφασίστηκε όπως : α) τα τμήματα της Εθνικής Φρουράς οργανωθούν και διαρθρωθούν σε δυο Ανώτερες Τακτικές Διοικήσεις με όρια ευθύνης την περιοχή Αμμοχώστου-Λευκονοίκου και την περιοχή Μόρφου-Κυρήνειας, β) δημιουργηθούν από τα ήδη υπάρχοντα Τακτικά Συγκροτήματα τέσσερις Διοικήσεις Συνταγμάτων : στην Αμμόχωστο, στο Μπογάζι, στην Κυρήνεια και στη Μόρφου, γ) συγκροτηθούν 12 Τάγματα Πεζικού, δύο στην Αμμόχωστο, τρία στο Μπογάζι (Αμμοχώστου), ένα στο Λευκόνικο, ένα στην Κερόνεια, δύο στη Μόρφου, ένα στην Τηλλυρία και δύο στη Λευκωσία (Δίκωμο-Πενταδάκτυλο), δ) δημιουργηθούν με βάση το διατιθέμενο υλικό, όπλα υποστηρίξεως : Καταδρομείς, Πυροβολικό, Τεθωρακισμένα, Διαβιβάσεις, Μηχανικό, ε) συγκροτηθούν εννέα Συγκροτήματα Εθνικής Φρουράς (Σ.Ε.Φ.) στις έδρες των αντίστοιχων Τακτικών Συγκροτημάτων με αντίστοιχο αριθμό Ταγμάτων Εσωτερικής Ασφάλειας (Τ.Ε.Α.) και στ) δημιουργηθεί μια Μοίρα Καταδρομών των 3 Λόγων.²⁰⁹⁶

Σύμφωνα με όσα αναφέρονται σε *Ενημερωτικό Σημείωμα* που αφορούσε την υλοποίηση των Σχεδίων Άμυνας της Εθνικής Φρουράς, μέχρι «*της 31-10-64 συνεγκροτήθησαν*» 13 Τάγματα Πεζικού, ένα περισσότερο από όσα προέβλεπε το Πρακτικό της 1^{ης} Ιουλίου, ενώ

²⁰⁹⁵ Σχέδιον Αμύνης Κύπρου στρατηγού Γ. Γρίβα, Μάιος 1964, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα*, τόμος Α', σσ. 319-325.

²⁰⁹⁶ Δ.Ι.Ε.Φ., Α1Φ3Φ7Α, Πρακτικά Συσκέψεως 1^{ης} Ιουλίου 1964, Λαβούσης Χώραν εν τω Στρατηγείω Γ.Ε.Ε.Φ. ΚΥΠΡΟΥ την 09:30 τη 1^η Ιουλίου 1964 κατόπιν της υπ' αριθμόν ΑΠΦ151/2359/29-6-64 Διαταγής ΓΕΕΦ 3^{ον} Επιτελικόν Γραφείον, Φ151/20/2558/11-6-64.

«ελλείπει οπλισμού και στελεχών», μόνο δύο από τα εννέα προβλεπόμενα Τάγματα Εσωτερικής Ασφαλείας. Ακόμη δημιουργήθηκαν 22 Τάγματα Εθνοφυλακής «επί ημιμονίμου βάσεως απασχολούμενων 48 ωρών εβδομαδιαίως, ως ο Νόμος καθορίζει και προοριζόμενα δια την εσωτερικήν ασφάλειαν, αλλά και δια την υποστήριξιν των Σχεδίων Αμύνης της Νήσου κατά πάσης Εξωτερικής απειλής».²⁰⁹⁷ Αναφορικά με τα όπλα Υποστηρίξεως μέχρι και τις 31 Οκτωβρίου 1964 συγκροτήθηκαν 2 Μοίρες Καταδρομών, η 31^η, στις 9 Ιουλίου 1964, με έδρα την Ευρύχου και διοικητή τον ταγματάρχη (ΠΖ) Γεώργιο Καρούσο και η 32^η, στις 21 Αυγούστου 1964, με έδρα τις Πλάτρες και τη Λευκωσία και διοικητή τον ταγματάρχη (ΠΖ) Βασίλειο Κούρκαφα. Ακόμη, συγκροτήθηκαν ο 122^{ος} Λόχος Πολυβόλων με διοικητή το λοχαγό (ΠΖ) Ηρακλή Θωμά, ο 120^{ος} Λόχος Βαρέων Όπλων (όλμοι 4,2") με διοικητή το λοχαγό (ΠΖ) Δημήτριο Σακελλαρίου και ο 15^{ος} Λόχος Π.Α.Ο., με διοικητή το λοχαγό (ΠΖ) Ιωάννη Πανούτσο, όλοι με έδρα τη Λευκωσία.²⁰⁹⁸

Η Διοίκηση Πυροβολικού άρχισε να συγκροτείται την 31^η Μαΐου 1964, πριν ακόμη ψηφιστεί ο νόμος περί Εθνικής Φρουράς. Στις 2 Ιουνίου συγκροτήθηκε η 181 Μ.Π.Π. με διοικητή τον ταγματάρχη (ΠΒ) Δημήτριο Κάλτσα και έδρα το Τρίκωμο, στις 16 Ιουνίου η 173 ΜΑ/Τ.Π. με διοικητή τον αντισυνταγματάρχη (ΠΒ) Αναστάσιο Ρίγγα και έδρα το στρατόπεδο Γρηγόρη Αυξεντίου στην Αμμόχωστο, η 183 Μ.Π.Π. με διοικητή τον ταγματάρχη (ΠΒ) Κωνσταντίνο Καΐφα και έδρα τη Μύρτου και η 190 ΜΑ/Τ.Π. με διοικητή το λοχαγό (ΠΒ) Νικόλαο Μπέλπα και έδρα τον Καραβά. Ακόμη, στις 18 Ιουνίου 1964 συγκροτήθηκε η 185 Μ.Π.Π. με διοικητή τον ταγματάρχη (ΠΒ) Βασίλειο Δικαιάκο και έδρα την Αθαλάσσσα και στις 15 Ιουλίου η 195 ΜΕΑ/Α.Π. με διοικητή τον ταγματάρχη (ΠΒ) Γρηγόριο Βλάχο και έδρα την Αθαλάσσσα.²⁰⁹⁹ Το καλοκαίρι του 1964 συγκροτήθηκε η Διοίκηση Διαβιβάσεων, ενώ η Διοίκηση Τεθωρακισμένων συγκροτήθηκε το 1965 και ένα χρόνο αργότερα η Διοίκηση Μηχανικού.

Όσον αφορά τις πρώτες διεργασίες που έγιναν για τις δυνάμεις Ναυτικού με ενέργειες του Π. Γαρουφαλιά, αγοράστηκαν δύο παλιά γερμανικά περιπολικά τα οποία αφού παραλήφθηκαν από τον αντιπλοίαρχο Πέτρο Αραπάκη, επισκευάστηκαν και εξοπλίστηκαν στο ναύσταθμο της Σαλαμίνας στην Ελλάδα. Ονομάστηκαν ΦΑΕΘΩΝ και ΑΡΙΩΝ με κυβερνήτες τους ανθυπλοίαρχους Δημήτρη Μητσάτσο και Νίκο Μπέτση αντίστοιχα.²¹⁰⁰

²⁰⁹⁷ Δ.Ι.Ε.Φ., Φάκελος Κυπριακού Στρατού Φ.0005, Α2Φ31 Α/Α 6, Γ.Ε.Ε.Φ. 3^ο Επιτελικόν Γραφείον, Άκρως Απόρρητον Ενημερωτικόν Σημείωμα Δια την Στρατιωτικήν Ιεραρχία, Θέμα : «Αναδιάρθρωσις Ενόπλων Δυνάμεων μετά την πρόσφατον απόλυσιν Δυνάμεων Εθνοφρουράς», 3 Νοεμβρίου 1964.

²⁰⁹⁸ Δ.Ι.Ε.Φ., Βιβλίο Προσωπικού Εθνικής Φρουράς (Δυναμολόγιο 11.1.1965.), πρβλ. και Μπίτσος, *Από την Πράσινη Γραμμή στους δύο Αττίλες*, σσ. 352-353, www.psek.org, 12/2/2012.

²⁰⁹⁹ Υπουργείο Άμυνας - Γενικό Επιτελείο Εθνικής Φρουράς 3^ο Επιτελικό Γραφείο, *Ιστορία Γενικού Επιτελείου Εθνικής Φρουράς (ΓΕΕΦ)*, Λευκωσία 2005, σσ. 98-103.

²¹⁰⁰ Δημητριάδης-Δεμέστιχας, *Ίδρυση του Κυπριακού Ναυτικού (1964-1966)*, σσ. 24-34.

Τα δύο πλοία απέπλευσαν από το ναύσταθμο της Σαλαμίνας στις 26 Ιουλίου 1964 για να καταπλεύσουν στη Λεμεσό στις 28 Ιουλίου 1964. Βρίσκονταν και τα δυο στο λιμάνι της Κερύνειας, όταν την Πέμπτη 6 Αυγούστου 1964, στις 18:45ω, απέπλευσαν για περιπολία στην περιοχή της Μανσούρας. Στις 8 του ίδιου μήνα, το ΦΑΕΘΩΝ, κτυπήθηκε και καταστράφηκε από την τουρκική πολεμική αεροπορία.²¹⁰¹ Ένα σχεδόν μήνα μετά, στις 3 Σεπτεμβρίου 1964, οργανώθηκε με απόφαση της Α.Σ.Δ.Α.Κ. η Ναυτική Διοίκηση Κύπρου (Ν.Δ.Κ.) με έδρα την Παιδαγωγική Ακαδημία Κύπρου και διοικητή τον αντιπλοίαρχο Πέτρο Αραπάκη η οποία το 1966 μετεγκαταστάθηκε στο κτίριο του Γ.Ε.Ε.Φ.

Το Μάιο του 1964 άρχισε η εκμετάλλευση μικρών αεροσκαφών που βρίσκονταν στην Κύπρο -ενός Dornier DO 27, ενός Bolkow Junior, δύο Riper Colts- αλλά και δύο ελικοπτέρων Bell Agusta.²¹⁰² Το Ιούνιο του 1964 δημιουργήθηκε το Αεροπορικό Απόσπασμα Κύπρου (Α.Α.Κ.) με αποστολή την υποδομή για υποδοχή και εξυπηρέτηση αεροσκαφών που θα έφταναν στην Κύπρο με στόχο την προσβολή αποβατικής δύναμης. Διοικητής του Αποσπάσματος ήταν ο αντισμήναρχος Νικόλαος Τσινταβής. Μετεξέλιξη του (Α.Α.Κ.) ήταν η ίδρυση στα τέλη του ίδιου έτους της Αεροπορικής Διοίκησης Κύπρου (Α.Δ.Κ.) η οποία υπαγόταν διοικητικά και επιχειρησιακά στο Γ.Ε.Ε.Φ. Η Α.Δ.Κ., εγκαταστάθηκε στο στρατόπεδο Β.Μ.Η. που μετονομάστηκε σε στρατόπεδο λοχαγού Βασίλειου Καποτά, με αποστολή την υποστήριξη ελληνικών αεροσκαφών και τη διατήρηση σε ετοιμότητα των αεροδρομίων Τύμπου και Λακατάμειας.²¹⁰³

Λόγω των συγκρούσεων στην περιοχή Τηλλυρίας (7-9 Αυγούστου 1964), και της έκρυθμης κατάστασης που επικράτησε, οι απολύσεις των εθελοντών που σύμφωνα με το νόμο 20/64 θα έπρεπε να αρχίσουν κατόπιν απόφασης του Υπουργικού Συμβουλίου αρχές Αυγούστου αναβλήθηκαν. Ενδεικτικό της έκρυθμης κατάστασης είναι το γεγονός ότι στις 10 Αυγούστου του 1964 το Υπουργικό Συμβούλιο αποφάσισε μέσω φύλλου ατομικής προσκλήσεως από τους διοικητές των Τακτικών Συγκροτημάτων την επιστράτευση όσων είχαν οποιαδήποτε προεκπαίδευση ή και προηγούμενη εκγύμναση.²¹⁰⁴ Οι απολύσεις των εθελοντών εθνοφρουρών άρχισαν στις 2 Νοεμβρίου 1964 όταν η Βουλή των Αντιπροσώπων στις 12 Σεπτεμβρίου 1964 τροποποίησε το άρθρο 29 εδάφιο (4) του νόμου

²¹⁰¹ Έκθεση του πλοίαρχου Πέτρου Αραπάκη για τη ναυτική άμυνα της Κύπρου, τις επιχειρήσεις Τηλλυρίας και το θέμα της μεταφοράς των Ρωσικών Πυραύλων στην Κύπρο, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα*, τόμος Γ', σσ. 15-23.

²¹⁰² T.N.A. (U.K.), WO 386/2, Intelligence reports : Joint Intelligence (Cyprus 1964), Security Intelligence Report No.61, 16 Ιουνίου 1964.

²¹⁰³ Υπουργείο Άμυνας - Γενικό Επιτελείο Εθνικής Φρουράς 3^ο Επιτελικό Γραφείο, *Ιστορία Γενικού Επιτελείου Εθνικής Φρουράς (ΓΕΕΦ)*, Λευκωσία 2005, σσ. 116-133, Μήτσαινας, *Ελληνικά Φτερά στην Κύπρο*, σελ. 50.

²¹⁰⁴ Α.Γ.Υ.Σ., Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου, 7-12 Αυγούστου 1964, πρβλ. και *Επίσημος Εφημερίς της Κυπριακής Δημοκρατίας*, Παράρτημα Τρίτον, υπ' Αρ. 341 της 20^{ης} Αυγούστου 1964.

(20/64) και τον αντικατέστησε με το νόμο (49/64).²¹⁰⁵ Για να υλοποιηθεί η συγκεκριμένη τροποποίηση στις 15 Οκτωβρίου 1964, το Υπουργείο Εσωτερικών κατέθεσε στο Υπουργικό Συμβούλιο την πρόταση (598/64) προς απόλυση των ειδικών αστυφυλάκων σύμφωνα με την οποία :

Δυνάμει των προνοιών του άρθρου 3 του Περί της Εθνικής Φρουράς (Τροποποιητικού Νόμου) του 1964 υπ' αριθμόν 49/1964 άπαντες οι νυν υπηρετούντες είτε ως «ειδικοί αστυφύλακες» ή υπό άλλη μορφή προσφέροντες στρατιωτική υπηρεσίαν εις την ασφάλειαν του Κράτους απολύονται την 2αν Νοεμβρίου 1964. Οι ούτως υπηρετούντες ανέρχονται συνολικώς εις 12,000 περίπου.²¹⁰⁶

Μετά από δύο παραπομπές²¹⁰⁷ η πρόταση (598/64) συζητήθηκε στις 29 Οκτωβρίου 1964 και το Υπουργικό Συμβούλιο αποφάσισε και εξουσιοδότησε επιτροπή αποτελούμενη από τον πρόεδρο της Δημοκρατίας και τους υπουργούς Εσωτερικών, Εργασίας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων, και Δικαιοσύνης όπως συναποφασίσει και προχωρήσει στην υιοθέτηση της πρότασης χωρίς επαναφορά της στο Υπουργικό Συμβούλιο.²¹⁰⁸ Εξουσιοδοτημένη από το Υπουργικό Συμβούλιο η τετραμελής επιτροπή αποφάσισε στις 30 Οκτωβρίου 1964 να επιτρέψει την απόλυση όσων μέχρι και τις 2 Νοεμβρίου 1964 υπηρετούσαν ως ειδικοί αστυφύλακες της Εθνικής Φρουράς.²¹⁰⁹ Από την απόφαση εξαιρέθηκαν όσοι διέμεναν σε χωριά, οι οποίοι με απόφαση του Υπουργικού Συμβουλίου στις 31 Οκτωβρίου 1964 εντάσσονταν σε καθεστώς εφεδρείας²¹¹⁰ «λόγω ενεργειών κατευθυνομένων κατά της ανεξαρτησίας και εδαφικής ακεραιότητας της Δημοκρατίας και απειλοσών την ασφάλειαν ζωής και περιουσίας»²¹¹¹ με έγγραφο του 3^{ου} Επιτελικού Γραφείου του Γ.Ε.Ε.Φ. να αναφέρει σχετικά : «από 2-11-64, ανακαλούνται υπό μορφήν ΤΕΑ, εις περιορισμένην έκτασιν και δια περιορισμένην αποστολήν εγγύς ασφαλείας του τόπου διαμονής των, οι διαμένοντες εις τα χωριά της Νήσου».²¹¹² Η προσφορά των Τ.Ε.Α. υπήρξε πολύτιμη, αφού εκτός από το ότι συνέβαλαν στη διατήρηση υπό τα όπλα ισχυρής αριθμητικής δύναμης, η

²¹⁰⁵ *Επίσημος Εφημερίς της Κυπριακής Δημοκρατίας*, Παράρτημα Πρώτον, Νομοθεσία 1964, (Μέρος Ι και ΙΙ) υπ' Αρ. 347, της 12^{ης} Σεπτεμβρίου 1964, Αρ. 49/1964 : Νόμος Τροποποιών τον Περί της Εθνικής Φρουράς Νόμον του 1964 : «...αντί των λέξεων απολύονται ως έφεδροι μετά δίμηνον εν τω εδαφίω (4) (γραμμή 4) θα υποκατασταθούν αι λέξεις «απολύονται ως έφεδροι μέχρι της 2 Νοεμβρίου 1964», Τυπογραφείο Κυπριακής Δημοκρατίας, Λευκωσία 1966.

²¹⁰⁶ Α.Γ.Υ.Σ., Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου, 15 Οκτωβρίου 1964, πρότασις (598/64) Υπουργείον Εσωτερικών προς Υπουργικόν Συμβούλιον : «Αναπήρωσις των Απολυομένων εκ της Εθνοφρουράς» 13 Οκτωβρίου 1964, Φάκελος 14/1964/XI Submissions to the Council of Ministers (565/64-613/64).

²¹⁰⁷ Οι δυο παραπομπές έγιναν στις 15 και 22 Οκτωβρίου 1964 βλ. για τούτο Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου, αντίστοιχων ημερομηνιών.

²¹⁰⁸ Α.Γ.Υ.Σ., Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου, 29 Οκτωβρίου 1964, αρ. απόφασης 4242.

²¹⁰⁹ *Επίσημος Εφημερίς της Κυπριακής Δημοκρατίας*, Παράρτημα Τρίτον, Αρ. 364 της 30^{ης} Οκτωβρίου 1964.

²¹¹⁰ *Ελευθερία*, 1 Νοεμβρίου 1964.

²¹¹¹ *Επίσημος Εφημερίς της Κυπριακής Δημοκρατίας*, Παράρτημα Τρίτον, Αρ. 365 της 31^{ης} Οκτωβρίου 1964.

²¹¹² Δ.Ι.Ε.Φ., Φάκελος Κυπριακού Στρατού Φ.0005, Α2Φ31 Α/Α 6, Γ.Ε.Ε.Φ. 3^{ον} Επιτελικόν Γραφείον, Άκρως Απόρρητο Ενημερωτικόν Σημείωμα Δια την Στρατιωτικήν Ιεραρχία, Θέμα : «Αναδιάρθρωσις Ενόπλων Δυνάμεων μετά την πρόσφατον απόλυσιν Δυνάμεων Εθνοφρουράς», 3 Νοεμβρίου 1964.

γεωγραφική τους διασπορά παρείχε άμεση αμυντική κάλυψη σε ολόκληρη την Κύπρο, με κύρια αποστολή την επιτήρηση των τουρκοκυπριακών θυλάκων.

Με την απόλυση των εθελοντών εθνοφρουρών συνολικά διαλύθηκαν και τα 22 Τάγματα Εθνοφυλακής.²¹¹³ Όσοι εθελοντές εθνοφρουροί απολύονταν, αφού λάμβαναν το απολυτήριο τους επέστρεφαν στα σπίτια τους.²¹¹⁴ Οι απολύσεις των ανδρών που κράτησαν τις αμυντικές γραμμές σε κρίσιμες στιγμές της Κυπριακής Ιστορίας σφράγισε και το τέλος της εθελοντικής Εθνικής Φρουράς με την Ημερήσια Διαταγή της 3^{ης} Νοεμβρίου 1964 του Διοικητή του 5^{ου} Τακτικού Συγκροτήματος Αμμοχώστου αντισυνταγματάρχη Χρίστου Μιχαηλίδη να αναφέρει σχετικά :

Αγαπητοί μου Εθνοφρουροί,

Μετά σκληράς και δραματικής προσπαθείας και αγώνας, ενός περίπου έτους διακόπτετε σήμερα, όσοι κατέστη δυνατόν, την ενεργόν υπηρεσίαν σας και αποδίδεσθε εις τας εργασίας σας. Διήλθατε μετά της πατρίδος ημέρας δοκιμασίας και σοβαρών ανησυχιών και πιέσεων, αλλά εκρατήσατε το εθνικόν λάβαρον υπερήφανα ανεπιπταμένον, και με υψηλόν το εθνικόν ΕΛΛΗΝΙΚΟΝ φρόνημά σας αντέστητε εις την πραγματοποίησιν του προαιώνιου, συνεχούς και ασβέστου πόθου των Πανελλήνων. [...] Η πατρίς ως μίαν ελάχιστην αναγνώρισιν των θυσιών και των κόπων σας εύρεν την ευκαιρίαν και απεφάσισεν να σας ανακουφίση. Σας αποδίδει εις τας οικογενείας σας και τας εργασίας σας δια να φροντίσετε με μεγαλυτέραν άνεσιν και επιμέλειαν και δι' αυτάς. Σας αμοίβει με το ελάχιστον, αναγνωρίζουσα την μέχρι τώρα υπηρεσίαν σας ως υπηρεσίαν στρατιωτικής θητείας και αυτήν την έννοιαν έχει το απολυτήριο το οποίον σας χορηγεί. Δεν σας απολύει, διότι ουδείς απολύεται εφ' όσον ο αγών συνεχίζεται. Θέτωμεν απλώς το όπλον παρά πόδα, όπου και εις όσην έκτασιν ήτο δυνατόν ριπτόμεθα εις τας εργασίας μας και τας οικογενειακάς φροντίδας μας [...] Τηρηθείτε λοιπόν ηνωμένοι και αγαπημένοι, κρατήσατε την πίστιν σας άσβεστον, ακλόνητον και σταθεράν εις τον ιερόν σκοπόν του αγώνος μας, τον οποίον οι πρόγονοί μας δια των αγώνων και των θυσιών έχουν επιθέσει εις τας καρδίας και τας ψυχάς μας ως υπέρτατον αγαθόν, την ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΝ ΚΑΙ ΤΗΝ ΕΝΩΣΙΝ με την ΜΗΤΕΡΑ ΕΛΛΑΔΑ [...].²¹¹⁵

Οι ειδικοί αστυφύλακες που υπηρέτησαν στα Τακτικά Συγκροτήματα ενίσχυσαν τον τακτικό στρατό της Εθνικής Φρουράς και χρησιμοποιήθηκαν από το Γενικό Επιτελείο σε αρκετές ένοπλες συρράξεις του πρώτου εξαμήνου του 1964, καταβάλλοντας βαρύ ανθρώπινο τίμημα, όπως στις μάχες της Τηλλυρίας τις πρώτες μέρες του Αυγούστου 1964, όταν μαζί με τις μονάδες του τακτικού στρατού της Εθνικής Φρουράς τρεις λόχοι του 8^{ου}

²¹¹³ *Ελευθερία*, 12 Νοεμβρίου 1964, πρβλ. Καντζηλάρης *Το Καϊμακλί μέσα από το Πέρασμα του χρόνου*, σελ. 452.

²¹¹⁴ *Κύπρος*, 22 Νοεμβρίου 1964.

²¹¹⁵ Ημερήσια Διαταγή Διοικητού 5^{ου} Τ.Σ. (αντισυνταγματάρχη Χρίστου Μιχαηλίδη), 3^{ης} Νοεμβρίου 1964, διατηρήθηκε η ορθογραφία του πρωτότυπου, (Αρχείο Λουκή Χατζηλουκά).

Τακτικού Συγκροτήματος και δύο του 2^{ου} Τακτικού Συγκροτήματος²¹¹⁶ απώλεσαν 25 άνδρες.²¹¹⁷

Με την πάροδο του χρόνου ο τακτικός στρατός έπαιρνε τη θέση των εθελοντών στρατιωτών και η Εθνική Φρουρά εδραιωνόταν.²¹¹⁸ Οι μονάδες των κληρωτών «σιγά-σιγά αντικατέστησαν όλους τους εθελοντές στα φυλάκια γύρω από τους τουρκικούς θύλακες»,²¹¹⁹ ενώ η δυναμική που αποκτούσε η Εθνική Φρουρά εκδηλώθηκε τόσο με την παρέλαση της 28^{ης} Οκτωβρίου στη Λευκωσία, όταν ενώπιον του Έλληνα υπουργού Άμυνας Π. Γαρουφαλιά παρουσιάστηκαν αποκτηθέντα οπλικά συστήματα,²¹²⁰ όσο και με στρατιωτικές επιδείξεις που οργανώθηκαν την 1^η Νοεμβρίου 1964 στο στάδιο Γ.Σ.Π.²¹²¹ Πέραν της επιβαλλόμενης ενίσχυσης με οπλικά συστήματα που ήταν απαραίτητα για την προστασία της ακεραιότητας της Κυπριακής Δημοκρατίας, η Εθνική Φρουρά ικανοποιούσε ταυτόχρονα και το λαϊκό αίσθημα ασφάλειας.

---

²¹¹⁶ «ΕΚΘΕΣΙΣ ΕΠΙ ΤΩΝ ΔΙΕΞΑΧΘΗΣΩΝ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ ΕΙΣ ΤΟΝ ΤΟΜΕΑ ΤΗΛΛΥΡΙΑΣ», χ.χ., διοικητή 8^{ου} Τακτικού Συγκροτήματος Πλούτωνα Χουχουλή, (Αρχείο Δημήτριου Σμυρλή).

²¹¹⁷ Έκθεση Στρατηγού Γ. Καραγιάννη για το τετραήμερο των Επιχειρήσεων Μανσούρας Κοκκίνων, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα*, τόμος Β', σσ. 133-139, πρβλ. και Αντώνης Ι. Σωτηριάδης, *Με τη Διμοιρία του Υγειονομικού στις μάχες της Τηλλυρίας*, Πάφος 1989, σσ. 183-184.

²¹¹⁸ *Η Μάχη*, 5 Σεπτεμβρίου 1964 : «Δια πρώτην φοράν από της ιδρύσεως του Κυπριακού Στρατού εγένοντο χθες εις την περιοχὴν Γύψου Λευκονοίκου γυμνάσια μονάδων μηχανοκίνητων και Βαρέων όπλων και εχρησιμοποιήθησαν ένσφαιρα πυρά. Εις την φωτογραφίαν εθνοφρουρός επί τεθωρακισμένου ενώ βάλλει δια βαρέος πυροβόλου κατά του προκαθορίζομενου στόχου», πρβλ. και συνέντευξη στο συγγραφέα του υποστράτηγου ε.α. Νίκου Βαρναβίδη στις 13/9/2010 : «Οι εθελοντικοί λόχοι διαλύθησαν. Εγώ ήμουν διοικητής του 101^{ου} Λόχου Λευκωσίας. Τον Οκτώβριο του 1964 στρατιώτες του 211 Τ.Π. της Εθνικής Φρουράς μας αντικατέστησαν. Τα όπλα των εθελοντών μαζεύτηκαν απ' εμένα και παρεδόθησαν στο διοικητή του 211 Τ.Π. ταγματάρχη Παναγιωτίδη. Με την απόσπασή μου στην Ε.Φ. παρέμεινα στελεχώνοντας το 211 Τ.Π.. Ανέλαβα το Λόχο Διοικήσεως μαζί με τον ανθυπολοχαγό Ανδρέα Μεσιούρη ο οποίος ανέλαβε τον 3^ο Λόχο».

²¹¹⁹ Παντελίδης, *Από τα σκαλοπάτια της Λευτεριάς στα Τάρταρα του Σχεδίου Ανάν*, σελ. 161.

²¹²⁰ *Ελευθερία*, 29 Οκτωβρίου 1964.

²¹²¹ *Κύπρος*, 2 Νοεμβρίου 1964 : «ΘΕΑΜΑΤΙΚΩΤΑΤΑΙ ΗΣΑΝ ΑΙ ΧΘΕΣΙΝΑΙ ΕΠΙΔΕΙΞΕΙΣ ΤΗΣ ΕΘΝΙΚΗΣ ΦΡΟΥΡΑΣ».

5.5 Η συγχώνευση του Κυπριακού Στρατού με την Εθνική Φρουρά.

Δυνάμει του άρθρου 25 του νόμου (20/64)²¹²² ο υπουργός Εσωτερικών και Άμυνας εξουσιοδοτήθηκε να αποσπά και να ανακαλεί μέλη του Στρατού της Δημοκρατίας στην Εθνική Φρουρά. Έτσι, στις 9 Ιουνίου 1964, με διάταγμά του απέσπασε τους πρώτους 91 άνδρες του Κυπριακού Στρατού προκειμένου να «καλυφθούν οι διοικητικές ανάγκες της Εθνικής Φρουράς».²¹²³ Οι αποσπασθέντες ήταν οι αντισυνταγματάρχες Γεώργιος Αζίνας και Άθως Μυριανθόπουλος, ο ταγματάρχης Χρήστος Φώτης, οι λοχαγοί Κυριάκος Κωνσταντίνου, Παντελής Πανταζής, Τάσος Μάρκου και Ανδρέας Αυγουστής, 63 ανθυπολοχαγοί και 21 υπαξιωματικοί,²¹²⁴ ενώ εκτός αυτών, καθήκοντα στην Εθνική Φρουρά ανέλαβαν και 300 περίπου ελλαδίτες αξιωματικοί και υπαξιωματικοί που ήδη βρίσκονταν στην Κύπρο, αλλά και Ελληνοκύπριοι φοιτητές που είχαν εκπαιδευτεί στην Αθήνα και έφτασαν στην Κύπρο.²¹²⁵

Στις 16 Ιουλίου 1964, οι αποσπασθέντες άνδρες του Κυπριακού Στρατού στην Εθνική Φρουρά διπλασιάστηκαν και ανήλθαν στους 182. Συγκεκριμένα το Υπουργικό Συμβούλιο αποφάσισε τη συγχώνευση του Κυπριακού Στρατού στην Εθνική Φρουρά, ενώ με την ίδια απόφαση εξουσιοδότησε τον υπουργό Εσωτερικών και Άμυνας να αποσπάσει άλλους 91 άνδρες στην Εθνική Φρουρά ως εξής : 11 στο Αρχηγείο του Κυπριακού Στρατού και στο Τριμερές Στρατηγείο, 50 στο Κέντρο Εκπαίδευσης του Β.Μ.Η. και 30 σε διάφορες άλλες θέσεις της Εθνικής Φρουράς. Έτσι συνολικά 182 από τους 218 άνδρες του Κυπριακού Στρατού αποσπάστηκαν στην Εθνική Φρουρά, ενώ οι υπόλοιποι 36 (ανθυπολοχαγοί-λοχίες και οπλίτες) παρέμειναν στην Προεδρική Φρουρά με υπεύθυνο αξιωματικό το λοχαγό Τάσο Μάρκου.²¹²⁶

²¹²² *Επίσημος Εφημερίς της Κυπριακής Δημοκρατίας*, Νόμος 20/64, άρθρο 25.

²¹²³ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Κυριάκου Κωνσταντίνου στις 7/8/2007 και αντιστράτηγου ε.α. Παντελάκη Πανταζή στις 12/3/2010.

²¹²⁴ *Επίσημος Εφημερίς της Κυπριακής Δημοκρατίας*, Παράρτημα Τρίτον, Διοικητικά Πράξεις και Γνωστοποιήσεις 1964, υπ' Αρ. 323 της 9^{ης} Ιουνίου 1964, διάταγμα Αρ. 139, Δελτίον (άρθρο 3) με κατάλογο 63 ανθυπολοχαγών και 21 υπαξιωματικών του Κυπριακού Στρατού που αποσπάστηκαν στην Εθνική Φρουρά, τόμος Ι, Τυπογραφείο Κυπριακής Δημοκρατίας, Λευκωσία 1966.

²¹²⁵ Γαρουφαλιάς προς Γιωρκάτζη 30 Ιουνίου 1964, στο Γαρουφαλιάς, *Ελλάς και Κύπρος*, σελ. 115, πρβλ. συνέντευξη στο συγγραφέα του Φοίβου Βωβίδη στις 6/12/2008, ενός εκ των Κυπρίων φοιτητών που υπηρέτησαν στην Εθνική Φρουρά από τη θέση του εκπαιδευτή στο Κ.Ε.Ν. Λάρνακας, «Στις 15 Ιουνίου παρουσιάστηκα στο ΚΕΝ Λάρνακας. Εμείς οι φοιτητές κάναμε στους άλλους εκπαίδευση. Ήμασταν διμοιρίτες εκπαιδευτές τυφεκιοφόρων. Διοικητής του Κ.Ε.Ν. Λάρνακας ήταν ο Λούκας Δημήτριος. Τότε γινόντουσαν οι πρώτες κατατάξεις. Μπήκαμε και το στρατόπεδο είχε ακόμη χόμα. Ήταν εκεί που είναι σήμερα το στρατόπεδο του Κ.Ε.Ν. Οι πρώτοι εκπαιδευθέντες ήταν οι γεννηθέντες του 1943 και αυτοί που πήραμε πάνω στη Μανουσούρα τον Αύγουστο του 1964 ήταν οι γεννηθέντες το 1944. Μέσα στο Κ.Ε.Ν. υπήρχαν 600 άτομα. Η εκπαίδευση άρχισε τέλη Ιουνίου. Εγώ είχα τοποθετηθεί στο 216 Τάγμα Πεζικού στο 2^ο Λόχο».

²¹²⁶ Α.Γ.Υ.Σ., Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου, 16 Ιουλίου 1964, αρ. απόφασης 3981 : «*The Council considered a proposal that the Cyprus Army should be amalgamated with the National Guard for as long as the emergency continues and decided to authorize the Minister of the Interior and Defence to arrange for administrative and military co-ordination to exist between the Cyprus Army and the National Guard during*

Σε κάθε περίπτωση και παρά τη συγχώνευση του Κυπριακού Στρατού με την Εθνική Φρουρά, ο πρώτος δεν έπαψε να υπάρχει. Το άρθρο 129 που προνοούσε τη δημιουργία του περιλαμβάνεται στα θεμελιώδη άρθρα του Κυπριακού Συντάγματος²¹²⁷ και γι' αυτό ακριβώς το λόγο, στις 28 Σεπτεμβρίου 1964, κατά τη διάρκεια της συζήτησης του προϋπολογισμού του 1965, το Υπουργικό Συμβούλιο μαζί με το ποσό των £2,000,000 για την Εθνική Φρουρά, ενέκρινε και ποσό £129,205 για τον Κυπριακό Στρατό.²¹²⁸ Έκτοτε η Βουλή των Αντιπροσώπων ψηφίζει ανελλιπώς μέχρι και τις μέρες μας, εκτός του ετήσιου κρατικού κονδυλίου για την Εθνική Φρουρά, ξεχωριστό κονδύλι για τον Κυπριακό Στρατό.²¹²⁹

Ακόμη, αξίζει να αναφερθεί ότι παρά τη συγχώνευση και την απόσπαση ανδρών του Κυπριακού Στρατού στην Εθνική Φρουρά, οι προαγωγές, οι προσλήψεις, αλλά και οι απολύσεις που τους αφορούσαν γίνονταν από το Υπουργικό Συμβούλιο βάσει του άρθρου 5 (1) *Περί Στρατού της Δημοκρατίας (Σύνθεσις και Κατάταξις)* νόμου 8/1961²¹³⁰ το οποίο άλλαξε στις 18 Μαρτίου 1965. Τότε το Υπουργικό Συμβούλιο εκχώρησε τη νομοθετική του δικαιοδοσία για διορισμό, απόλυση και προαγωγή αξιωματικών και υπαξιωματικών στον υπουργό Εσωτερικών και Άμυνας Π. Γιωρκάτζη, με τον όρο ότι για κάθε απόφασή του θα ενημέρωνε το Υπουργικό Συμβούλιο.²¹³¹

Η διατήρηση των προνοιών του νόμου 8/61 «*δυσαρέστησε κυρίως*»²¹³² τους οπλίτες του Κυπριακού Στρατού, αφού, βάσει αυτών, δεν θα έπαιρναν καμιά προαγωγή και σύνταξη. Εκτός αυτού, θα ήταν υποχρεωμένοι να εγκαταλείψουν το στρατό στο 39^ο έτος της ηλικίας

---

the present emergency», πρβλ. submission (376/64) Ministry of Finance to the Council of Ministers : «Amalgamation of National Guard and Cyprus Army» 9th July 1964, Φάκελος 14/1964/VII Submissions to the Council of Ministers (358/64-403/64), παραθέτω σχετικό απόσπασμα : «*At present the Cyprus Army consists of the Commander and 218 Officers and N.C.Os of whom 91 have already been seconded to the National Guard and 36 are performing guard duties at the Presidential Palace. The remaining 91 Officers and N.C.Os are distributed as follows :11 at HQ. Cyprus Army and Tripartite H.Q., 50 at General Training Center, 30 posted in different places throughout Cyprus*».

²¹²⁷ *Σύνταγμα Κυπριακής Δημοκρατίας* Παράρτημα III, άρθρο 182 Πίναξ Θεμελιωδών Άρθρων του Συντάγματος.

²¹²⁸ Α.Γ.Υ.Σ., Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου, 28 Σεπτεμβρίου 1964, submission (532/64) Ministry of Finance to the Council of Ministers: «Republic of Cyprus Budget for 1965» 12th September 1964, Φάκελος 14/1964/IX Submissions to the Council of Ministers (468/64-532/64). Ο προϋπολογισμός του Κυπριακού Στρατού για το 1965 ήταν κατά £83,085 μειωμένος του προϋπολογισμού του 1964, για τον προϋπολογισμό του 1965 βλ. επίσης *Republic of Cyprus Budget for 1965*, Printed at the Printing Office of the Republic of Cyprus.

²¹²⁹ Κυπριακή Δημοκρατία, *Προϋπολογισμός για το έτος 2010*, Δελτίο Δαπανών για τον Κυπριακό Στρατό σύνολο σε ευρώ 134.101.584, τόμος Α', Κεφ. 01.01 έως 13.04, σσ. 337-380 και Κυπριακή Δημοκρατία, *Προϋπολογισμός για το έτος 2011*, Δελτίο Δαπανών για τον Κυπριακό Στρατό σύνολο σε ευρώ 141.075.890, τόμος Α', Κεφ. 01.01 έως 13.04, σσ. 401-404.

²¹³⁰ Παραπέμπω στις σχετικές αποφάσεις προαγωγής του Υπουργικού Συμβουλίου. Με την ψήφιση του νόμου 20/64 οι πρόνοιες και ο τρόπος προαγωγής των αξιωματικών και οπλιτών σύμφωνα με το άρθρο 14 ρυθμιζόταν «*υπό των επί τη βάσει του παρόντος Νόμου γενομένων Κανονισμών υπό του Υπουργικού Συμβουλίου*».

²¹³¹ Α.Γ.Υ.Σ., Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου, 18 Μαρτίου 1965, αρ. απόφασης 4545.

²¹³² Συνέντευξη στο συγγραφέα του αντισυνταγματάρχη ε.α. Ανδρέα Παναγή στις 8/1/2009 και του υπολοχαγού ε.α. Αγι Μωσαϊκού στις 11/8/2010.

τους και γι' αυτό πολλοί έφυγαν, αναζητώντας άλλη επαγγελματική αποκατάσταση. Έτσι ο Παναγιώτης Κυριάκου (Α.Μ. 2406) το 1966 προτίμησε να γίνει ψαράς, ενώ ο Κωνσταντίνος Δημοσθένους εγκατέλειψε το στρατό για να εργαστεί στις Κτηνιατρικές Υπηρεσίες.²¹³³ Άλλοι πάλι αποπέμφθηκαν από το Υπουργικό Συμβούλιο λόγω πειθαρχικών παραπτωμάτων, ενώ στις 15 Ιουλίου 1965, εν ώρα υπηρεσίας στο θάλαμο της Προεδρικής Φρουράς καταγράφεται ο θάνατος από εχινόκοκκο του οπλίτη Νίκου Λοΐζου.²¹³⁴ Η δυσαρέσκεια των οπλιτών έγινε ακόμη μεγαλύτερη όταν την 1^η Ιανουαρίου 1968²¹³⁵ 7 οπλίτες προήχθησαν στη θέση του λοχία και ισάριθμοι στη θέση του δεκανέα. Οι μη προαχθέντες, άρχισαν διαβήματα και προέβησαν σε παραστάσεις διεκδικώντας καλύτερο μισθό, σύνταξη και επέκταση του ορίου αφυπηρέτησής τους με ένα εξ αυτών, τον Κυριάκο Στίγγα, να αναφέρεται σε ευνοιοκρατικό καθεστώς γνωριμιών και ρουσφετολογίας της εποχής.²¹³⁶ Προκειμένου να κερδίσουν όσα διεκδικούσαν, κατήλθαν στις 18 Ιουνίου 1968 σε «απεργίαν πείνης»,²¹³⁷ με την εφημερίδα *Ο Αγών* να γράφει σχετικά : «*Η ΑΠΕΡΓΙΑ των 32 οπλιτών διήρκεσε 31 ώρες. Αύτη ήρχισε την 6^η π.μ. ώραν της προχθές και έληξε την 1^η μ.μ. ώραν της χθες. Οι ΟΠΛΙΤΑΙ διαμαρτύρονται ότι παραμένουν εις την ιδίαν βαθμίδα της ιεραρχίας από του 1961, παρ' όλον ότι άλλοι συνάδελφοί των προήχθησαν εις λοχίας χωρίς να απαιτηθούν επιπρόσθετα προσόντα*».²¹³⁸ Με τη διαμεσολάβηση του υπουργού Εσωτερικών και Άμυνας Π. Γιωρκάτζη, ο οποίος υποσχέθηκε στους απεργούς επίλυση του προβλήματός τους, το θέμα απασχόλησε το

²¹³³ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Παναγιώτη Κυριάκου στις 9/10/2010.

²¹³⁴ Δ.Ι.Ε.Φ., Προσωπικός Φάκελος Ντίνου Λοΐζου (Α.Μ. 2079). Επιστολή υπολοχαγού Νίκου Αναστασίου (διοικητή Προεδρικής Φρουράς) προς Αρχηγείου Κυπριακού Στρατού, 15 Ιουλίου 1965. Από το Φάκελο, ο συγγραφέας είδε μόνο τη συγκεκριμένη επιστολή η οποία μεταξύ άλλων ανέφερε ότι ο Ντίνος Λοΐζου «*απεβίωσεν στις 15 Ιουλίου 1965 ημέραν Πέμπτην και ώραν 05:00*».

²¹³⁵ Α.Γ.Υ.Σ., Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου, 13 Ιανουαρίου 1966, αρ. απόφασης 5317 : «*Το Συμβούλιο απεφάσισεν δυνάμει του άρθρου 5 (ι) του περί του στρατού της Δημοκρατίας Σύνθεσις Κατάταξις και Πειθαρχίας Νόμου αρ. 8 του 1961 όπως εγκρίνη την προαγωγήν του οπλίτου Πιρική Κυριάκου εις τον βαθμόν του Λοχίου*», Α.Γ.Υ.Σ., Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου, 15 Φεβρουαρίου 1968, αρ. απόφασης 7481 : «*Το Συμβούλιο εμελέτησε το ως άνω θέμα και απεφάσισεν όπως εξουσιοδοτήση Επιτροπήν, απαρτιζομένην εκ του Προέδρου της Δημοκρατίας και των Υπουργών Εσωτερικών και Αμύνης και Οικονομικών να το μελετήσει περαιτέρω και αποφασίση επ' αυτού. Το θέμα να μην επανέλθη εις το Συμβούλιο προς έγκρισιν εάν επέλθη συμφωνία επ' αυτού υπό της εν λόγω Επιτροπής*», βλ. σχετικά πρότασις (112/68) Υπουργείου Εσωτερικών και Αμύνης προς Υπουργικόν Συμβούλιον : «*Προαγωγή μελών του Κυπριακού Στρατού*» 9 Φεβρουαρίου 1968, Φάκελος 14/1968/2 Προτάσεις προς Υπουργικόν Συμβούλιον (78/68-144/68). Η πρόταση αφορούσε την προαγωγή των : 1) Πισσαρίδη Κώστα Α.Μ. 2133, 2) Βασιλειάδη Νίκο Α.Μ. 2264, 3) Αδάμου Παναγιώτη Α.Μ. 2407, 4) Χαραλάμπους Ανδρέα Α.Μ. 2401, 5) Κοτζιά Χαράλαμπο Α.Μ. 2270, 6) Περικλέους Ρένο Α.Μ. 2346, 7) Χαραλάμπους Βάσο Α.Μ. 2260 σε λοχίες και των 1) Παπανεοφύτου Φίλιππο Α.Μ. 2261, 2) Κουδουνά Κυριάκο Α.Μ. 2091, 3) Κακουλλή Γεώργιο Α.Μ. 2241, 4) Παναγή Ανδρέα Α.Μ. 2111, 5) Αναστασίου Δημήτριος Α.Μ. 2235, 6) Χ'Ευτυχίου Κώστα Α.Μ. 2228, 7) Θεοδότου Λοΐζο Α.Μ. 2249 σε δεκανείς. Α.Γ.Υ.Σ., Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου, 2 και 3 Απριλίου 1968, αρ. απόφασης 7063, συνέντευξη στο συγγραφέα του ταξίαρχου ε.α. Γεώργιου Κακουλλή στις 9/12/2011 : «*Υπήρχαν οπλίτες που δυσαρεστημένοι από το μισθό παραιτήθηκαν. Εγώ φάνηκα τυχερός γιατί ο Μακάριος την 1^η Ιανουαρίου 1968 με έκανε δεκανέα και κατάφερα σήμερα να αφυπηρητήσω ως ταξίαρχος*».

²¹³⁶ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Κυριάκου Στίγγα στις 10/8/2012.

²¹³⁷ *Ο Φιλελεύθερος*, 19 Ιουνίου 1968.

²¹³⁸ *Ο Αγών*, 20 Ιουνίου 1968.

Υπουργικό Συμβούλιο. Η υποβληθείσα πρόταση νόμου της 27^{ης} Ιουλίου 1968 του Υπουργείου Οικονομικών στο Υπουργικό Συμβούλιο είναι ιδιαίτερα διαφωτιστική για τον τρόπο αντιμετώπισης του προβλήματος εκ μέρους της κυβέρνησης :

Την 28^{ην} Μαΐου 1968 και την 13^{ην} Ιουνίου 1968 υπεβλήθησαν εις το Υπουργείον Εσωτερικών και Αμύνης αιτήσεις υπό των 32 εναπομεινάντων οπλιτών του Κυπριακού Στρατού εις τας οποίας ούτοι παρεκάλουν όπως προαχθούν εις την μόνιμον και συντάξιμον θέσιν του δεκανέως. Επειδή η δια της προαγωγής μονιμοποιήσις των εν λόγω οπλιτών εις την υπηρεσίαν του Τακτικού Στρατού δεν εκρίθη υπό του Υπουργείου Εσωτερικών και Αμύνης η καλύτερα προς το συμφέρον της Κυβερνήσεως λύσις, και ως εκ τούτου τα αιτήματα τούτων δεν ικανοποιήθησαν, προεκλήθη κατά τον παρελθόντα μήνα αναταραχή μεταξύ τούτων, ήτις κατέληξεν εις απεργίαν πείνης.²¹³⁹

Η οριστική λύση στο πρόβλημα δόθηκε από το Υπουργικό Συμβούλιο που την 1^η Αυγούστου 1968, αφού έκρινε τη θέση του οπλίτη ως «μη χρήσιμη», αποφάσισε το διορισμό των οπλιτών στη θέση του κλητήρα 2^{ας} τάξεως,²¹⁴⁰ με τον ημερήσιο τύπο να αναφέρεται σε διάλυση του Κυπριακού Στρατού και σε παραμονή του αρχηγού Μ. Παντελίδη και μικρού αριθμού ανδρών για στελέχωση του Αρχηγείου.²¹⁴¹ Μέχρι και τις 2 Δεκεμβρίου 1968 και οι 32 οπλίτες του Κυπριακού Στρατού είχαν αναλάβει κλητήρες σε διάφορες κυβερνητικές υπηρεσίες.²¹⁴² Η Ημερήσια Διαταγή του Κυπριακού Στρατού αναφέρεται στις τοποθετήσεις των Γρηγορίου Χριστοδούλου (Α.Μ. 2233) την 1^η Σεπτεμβρίου 1968 στο Υπουργείο Εξωτερικών,²¹⁴³ Αδάμου Χαριλάου (Α.Μ. 2402) την 21^η Οκτωβρίου 1968 στο Ανώτατο Δικαστήριο Λευκωσίας²¹⁴⁴ και Πανίκου Σολωμού (Α.Μ. 2424) την 12^η Νοεμβρίου 1968 στο Τμήμα Δημόσιων Πληροφοριών Λευκωσίας,²¹⁴⁵ ενώ ο επί δοκιμασία διορισμός όλων των στρατιωτών στη θέση του κλητήρα ανακοινώθηκε στην επίσημη εφημερίδα της Κυπριακής Δημοκρατίας την 1^η Αυγούστου 1969.²¹⁴⁶

Δυο σχεδόν μήνες αργότερα και συγκεκριμένα στις 24 Οκτωβρίου 1969 δημοσιεύτηκαν στην επίσημη εφημερίδα της Κυπριακής Δημοκρατίας,²¹⁴⁷ οι κανονισμοί αρχαιότητας των αξιωματικών και υπαξιωματικών του Κυπριακού Στρατού. Η αριθμητική δύναμη του

²¹³⁹ Α.Γ.Υ.Σ., Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου, 1 Αυγούστου 1968, πρότασις (619/68) Υπουργείον Οικονομικών προς Υπουργικόν Συμβούλιον : «Δημιουργία 32 υπεραριθμών θέσεων Κλητήρων, 2^{ας} Τάξεως, δια τον διορισμόν εις αυτάς των 32 οπλιτών του Κυπριακού Στρατού» 27 Ιουλίου 1968, Φάκελος 14/1968/10 Προτάσεις προς Υπουργικόν Συμβούλιον (580/68-667/68).

²¹⁴⁰ Α.Γ.Υ.Σ., Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου, 1 Αυγούστου 1968, αρ. απόφασης 8000.

²¹⁴¹ *Τελευταία Ώρα*, 23 Ιουλίου 1968, *Ο Φιλελεύθερος* και *Ο Αγών*, 24 Ιουλίου 1968.

²¹⁴² *Αλήθεια*, 2 Δεκεμβρίου 1968.

²¹⁴³ Δ.Ι.Ε.Φ., Α2Φ3Τ1, Βιβλίο Ημερήσιας Διαταγής Κυπριακού Στρατού, Ημερήσια Διαταγή 30.8.1968.

²¹⁴⁴ Δ.Ι.Ε.Φ., Α2Φ3Τ1, Βιβλίο Ημερήσιας Διαταγής Κυπριακού Στρατού, Ημερήσια Διαταγή 17.10.1968.

²¹⁴⁵ Δ.Ι.Ε.Φ., Α2Φ3Τ1, Βιβλίο Ημερήσιας Διαταγής Κυπριακού Στρατού, Ημερήσια Διαταγή 12.11.1968.

²¹⁴⁶ *Επίσημος Εφημερίς της Κυπριακής Δημοκρατίας*, Παράρτημα Πρώτον, Νομοθεσία 1969, υπ' Αρ. 746 της 5^{ης} Σεπτεμβρίου 1969, Τυπογραφείο Κυπριακής Δημοκρατίας, Λευκωσία χ.χ.

²¹⁴⁷ *Επίσημος Εφημερίς της Κυπριακής Δημοκρατίας*, Παράρτημα Τρίτον, Νομοθεσία 1969, υπ' Αρ. 754 της 24^{ης} Οκτωβρίου 1969, τόμος ΙΙ, Τυπογραφείο Κυπριακής Δημοκρατίας, Λευκωσία 1971.

Κυπριακού Στρατού σύμφωνα με την πρόταση δημιουργίας «Επετηρίδας Μελών του Κυπριακού Στρατού», που ο υπουργός Εσωτερικών και Άμυνας Π. Γιωρκάτζης κατέθεσε στις 10 Ιανουαρίου 1970 προς έγκριση στο Υπουργικό Συμβούλιο, ανερχόταν σε 133 άνδρες : 2 αντισυνταγματάρχες, 1 ταγματάρχης, 4 λοχαγοί, 74 υπολοχαγοί, 8 ανθυπολοχαγοί, 37 λοχίες και 7 δεκανείς.²¹⁴⁸

Στην Εθνική Φρουρά ουδέποτε αποσπάστηκε ο αρχηγός του Κυπριακού Στρατού Μ. Παντελίδης. Παρέμεινε στη θέση του εκτελώντας παράλληλα καθήκοντα Γενικού Επιθεωρητή Στρατού,²¹⁴⁹ μέχρι την 1^η Οκτωβρίου 1968, όταν το Υπουργικό Συμβούλιο έκανε αποδεκτή την υποβληθείσα στις 23 Σεπτεμβρίου 1968 προς τον υπουργό Εσωτερικών και Άμυνας παραίτησή του.²¹⁵⁰ Μετά την παραίτηση του Μ. Παντελίδη, τη διοίκηση του Αρχηγείου προσωρινά ανέλαβε ο λοχαγός Τάσος Μάρκου με την Ημερήσια Διαταγή του Κυπριακού Στρατού της 26^{ης} Σεπτεμβρίου 1968 να αναφέρει σχετικά :

Την Διοίκησην του Αρχηγείου παραλαμβάνει από 30 Σεπ. 1968 ο Λοχαγός Μάρκου Αναστάσιος. Ούτος θα έχει ως βοηθούς δια το Επιτελείον του Αρχηγείου τους υπολοχαγούς Χρυσάφη Χρυσάφη και Μασωνίδην Χρήστον. Εις το Αρχηγείον θα παραμείνωσιν επίσης (α) υπαξιωματικοί 1) Λοχ. Μωσαϊκός Άγις, 2) Λοχ. Ιακωβίδης Φοίβος, 3) Λοχ. Παναγή Ανδρέας 4) Λοχ. Κοτζιάς Χαράλαμπος, (β) Οπλίται Φρουράς Αρχηγείου 1) Δεκ. Θεοδότου Λοΐζος, 2) Δεκ. Πολύκαρπος Μιχαήλ, 3) Στρ. Βρυώνη Μιχαήλ 4) Στρ. Στυλιανίδης Αθηνόδωρος 5) Απεσπασμένος εις το Υπ. Αμύνης ως οδηγός Αριστείδου Χαράλαμπος 6) Σολωμού Πανίκος.²¹⁵¹

Ο λοχαγός Τ. Μάρκου παρέμεινε στη θέση του διοικητή Αρχηγείου μέχρι τις 27 Ιανουαρίου 1969 όταν τη διοίκηση ανέλαβε ο αντισυνταγματάρχης Άθως Μυριανθόπουλος, που επέστρεψε από τη Σχολή Πεζικού Χαλκίδας.²¹⁵² Ο τελευταίος παρέμεινε αρχηγέων²¹⁵³ του Κυπριακού Στρατού μέχρι και την αφυπηρέτησή του την 1^η Μαρτίου 1984,²¹⁵⁴ ενώ μαζί του στελέχωναν το Αρχηγείο μικρός αριθμός αξιωματικών

²¹⁴⁸ Α.Γ.Υ.Σ., Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου, 26 Ιανουαρίου 1968, πρότασις (53/70) Υπουργείον Αμύνης προς Υπουργικόν Συμβούλιον : «Επετηρίς Μελών του Στρατού της Δημοκρατίας» 10 Ιανουαρίου 1970, Φάκελος 14/1970/2, Προτάσεις προς Υπουργικόν Συμβούλιον (44/70-86/70).

²¹⁴⁹ «Εκθεσις Επιθεωρήσεως», Γενικού Επιθεωρητή Εκπαίδευσης στρατηγού Μενέλαου Παντελίδη προς Άπαντα τα Κέντρα Εκπαιδεύσεως, 7 Οκτωβρίου 1964, Επιθεώρησις 17-9-1964 [...] *Η εκπαίδευσις ελάμβανεν χώραν κατά συνεργεία ειδικοτήτων όπου οι νεοσύλλεκτοι εδιδάσκοντο συστηματικώς και μεθοδικώς με λίαν εμφανή τα ικανοποιητικά αποτελέσματα [...]*, Επιθεώρησις 25-9-1964 [...] *Παρηκολούθησα άσκησιν Επιθέσεως Λόχου. Αύτη προπαρασκευάσθη καλώς. Διηθύνθη καλώς και εξετέλεσθη άριστα.[...]*, Επιθεώρησις 30-9-1964 [...] *Παρηκολούθησα την εκπαίδευσιν των ανδρών εις τα Πολυβόλα και Όλμους [...]*, (Αρχείο λοχαγού ε.α. Μάρκου Σταυρίδη).

²¹⁵⁰ Δ.Ι.Ε.Φ., Α2Φ3Τ1, Βιβλίο Ημερήσιας Διαταγής Κυπριακού Στρατού, Ημερήσια Διαταγή 26.9.1968, πρβλ. και Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου, 3 Οκτωβρίου 1968, αρ. απόφασης 8157.

²¹⁵¹ Δ.Ι.Ε.Φ., Α2Φ3Τ1, Βιβλίο Ημερήσιας Διαταγής Κυπριακού Στρατού, Ημερήσια Διαταγή 26.9.1968., πρβλ. *Ο Φιλελεύθερος*, 29 Σεπτεμβρίου 1968.

²¹⁵² Δ.Ι.Ε.Φ., Α2Φ3Τ1, Βιβλίο Ημερήσιας Διαταγής Κυπριακού Στρατού, Διαταγή 27.1.1969.

²¹⁵³ Η ορολογία *αρχηγέων* χρησιμοποιείται από την υπουργό Δικαιοσύνης Στ. Σουλιώτη σε αλληλογραφία της με το Υπουργείο Αμύνης σχετικά με την αρχαιότητα των μελών του Κυπριακού Στρατού. Βλ. σχετικά Στ. Σουλιώτη προς Υπουργείο Αμύνης, 26 Σεπτεμβρίου 1969, Α.Γ.Υ.Σ., Φάκελος 34/1962, «Army of the Republic (Discipline Regulations)».

²¹⁵⁴ Βιογραφικό Άθου Μυριανθόπουλου, (Αρχείο Κικής Μυριανθοπούλου).

και υπαξιωματικών που τοποθετούνταν από καιρό εις καιρό υπό μορφή απόσπασης από την Εθνική Φρουρά.

Σύμφωνα με τη μαρτυρία του Άγι Μωσαϊκού, που υπηρέτησε στο Αρχηγείο του Κυπριακού Στρατού, από την περίοδο των διακοινοτικών ταραχών μέχρι και την αφυπηρέτησή του στις 19 Μαΐου το 1990, λόγω του ότι το Αρχηγείο ήταν κοντά στον τουρκικό τομέα (σε κτήριο εντός Wolseley Barracks)²¹⁵⁵ αποφασίστηκε όπως μετακομίσει, κάτι που έγινε το Σεπτέμβριο του 1964.²¹⁵⁶ Τότε ακριβώς, το Αρχηγείο μετεγκαταστάθηκε στο κτήριο Κοζάκη στην οδό Ερμού, ενώ στις 20 Απριλίου 1966 μεταφέρθηκε στο τέρμα της οδού Λήδρας στη Στοά Ερμού στο κτήριο της Σίγγερ στην οδό Αριάδνης 17.²¹⁵⁷ Μια τρίτη μετακίνηση έγινε όταν μεταφέρθηκε στην περιοχή Ακρόπολης, στη διασταύρωση των οδών Κίμωνος και Ιπποκράτους 1 και στη συνέχεια κατέληξε για λίγο καιρό στην οδό Δημοφώντος κοντά στο Ρωσικό Μορφωτικό Κέντρο.²¹⁵⁸ Οι συχνές μετακινήσεις του Αρχηγείου, οφείλονταν στις ταυτόχρονες συχνές μετακινήσεις του τμήματος των οικονομικών υπηρεσιών του Υπουργείου Άμυνας.²¹⁵⁹ Τελευταίος χώρος στέγασης του Αρχηγείου του Κυπριακού Στρατού ήταν το σημερινό κτήριο του Υπουργείου Άμυνας στην οδό Εμμανουήλ Ροΐδη 4 στη Λευκωσία με τον υπηρετήσαντα αξιωματικό Άγι Μωσαϊκό εξομολογητικά να θυμάται σχετικά : *«Όταν το Υπουργείο Άμυνας μεταφέρθηκε στα σημερινά κτήριά του την 1^η Μαρτίου 1987 εκεί μεταφέρθηκε και το Αρχηγείο του Κυπριακού Στρατού. Πρέπει να ομολογήσω ότι πριν αποστρατευθώ εγώ ως ανθυπολοχαγός υπέγραφα αντί αυτού ως αρχηγός του Κυπριακού Στρατού. Στο Αρχηγείο δεν κάναμε απολύτως τίποτα, ενώ θυμάμαι ότι με την αποστράτευσή μου το 1990 κλείδωσα το γραφείο του Αρχηγείου και φεύγοντας πήρα μαζί μου φωτογραφίες και έγγραφα τα οποία από τις πολλές μετακομίσεις που έκανα έχασα».*²¹⁶⁰

Σήμερα δεν υπάρχει Αρχηγείο του Κυπριακού Στρατού. Πέντε μαρτυρίες απόστρατων αξιωματικών επί του θέματος λειτουργίας ή όχι Αρχηγείου του Κυπριακού Στρατού αναφέρονται σε έκδοση γνωμάτευσης γενικού εισαγγελέα της Κυπριακής Δημοκρατίας, σύμφωνα με την οποία το Αρχηγείο έπρεπε να υπάρχει έστω και μ' ένα άτομο

²¹⁵⁵ Βλ. σχετικά φωτογραφία του Αρχηγείου στο Παράρτημα.

²¹⁵⁶ Συνέντευξη στο συγγραφέα του υπολοχαγού ε.α. Άγι Μωσαϊκού στις 11/8/2010.

²¹⁵⁷ Κ.Α.Κ., Α.Υ.Ε.Ε.ΚΥ., FA1/2022, Υπουργείο Εξωτερικών-Army of the Republic of Cyprus, Αρχηγείον Κυπριακού Στρατού προς Υπουργείον Εξωτερικών, 20 Απριλίου 1966.

²¹⁵⁸ Κ.Α.Κ., V 18/15, Τηλεφωνικός Κατάλογος 1978, Αρχή Τηλεπικοινωνιών Κύπρου, σελ. 114 υπάρχει η Διεύθυνση Ιπποκράτους 1, Ακρόπολη, με αριθμό τηλεφώνου Αρχηγού Κυπριακού Στρατού το 402513, επίσης συνέντευξη στο συγγραφέα του υπολοχαγού ε.α. Άγι Μωσαϊκού στις 11/8/2010.

²¹⁵⁹ Συνέντευξη στο συγγραφέα του υπολοχαγού ε.α. Άγι Μωσαϊκού στις 11/8/2010, του υποστράτηγου ε.α. Νίκου Βαρναβίδη στις 13/9/2010 και του λοχαγού ε.α. Μάριου Σταυρίδη στις 23/8/2010.

²¹⁶⁰ Συνέντευξη στο συγγραφέα του υπολοχαγού ε.α. Άγι Μωσαϊκού στις 11/8/2010.

προσωπικό.²¹⁶¹ Σε αναζήτηση της γνωμάτευσης, ο νυν γενικός εισαγγελέας Πέτρος Κληρίδης σε σχετική επιστολή του στις 30 Αυγούστου 2010 προς το συγγραφέα απάντησε : «Σας πληροφορώ ότι δεν υπάρχει οποιαδήποτε γνωμάτευση του Γενικού Εισαγγελέα της Δημοκρατίας με τα όσα από προφορικές μαρτυρίες σας έχουν αναφέρει απόστρατοι αξιωματικοί του Κυπριακού Στρατού».²¹⁶² Σε κάθε περίπτωση, ακόμη και σήμερα οι υπηρετούντες Ελληνοκύπριοι μόνιμοι αξιωματικοί και υπαξιωματικοί της Εθνικής Φρουράς, θεωρούνται ως αποσπασμένοι από τον Κυπριακό Στρατό, ενώ στην κατάσταση μισθοδοσίας που λαμβάνουν, ως τμήμα καταβολής του μισθού τους αναγράφεται ο Κυπριακός Στρατός.²¹⁶³

---

²¹⁶¹ Συνέντευξη στο συγγραφέα του υπολοχαγού ε.α. Άγι Μωσαϊκού στις 11/8/2010, του ταξίαρχου ε.α. Ρηγίνου Σαμαρά στις 11/9/2009, του υποστράτηγου ε.α. Νίκου Βαρναβίδη στις 13/9/2010, του αντιστράτηγου ε.α. Χαράλαμπου Λόττα στις 15/9/2010 και της γυναίκας του τελευταίου αρχηγού του Κυπριακού Στρατού, Άθου Μυριανθόπουλου, Κικής Μυριανθοπούλου στις 15/9/2010.

²¹⁶² Επιστολή γενικού εισαγγελέα κ. Πέτρου Κληρίδη προς συγγραφέα, 30 Αυγούστου 2010. Βλ. σχετικά στο Παράρτημα.

²¹⁶³ Βλ. Παράρτημα κατάσταση μισθοδοσίας του εν ενεργεία ταγματάρχη Σάββα Δημητρίου.

5.6 Η Α.Σ.Δ.Α.Κ., ο Κυπριακός Στρατός και το στρατιωτικό ζήτημα στην Κύπρο.

Μετά τα γεγονότα του Αγίου Ιλαρίωνα στις 25 Απριλίου 1964 ο Γ. Γρίβας επέτεινε τις προσπάθειές του για κάθοδο στην Κύπρο. Ειδικότερα μετά την καθυστέρηση που παρατηρήθηκε στη συγκρότηση των μονάδων βάσει του Σχεδίου Αμύνης του Μαΐου 1964 που ο ίδιος συνέταξε, οι πληροφορίες για αναρχία στις μονάδες της εθελοντικής Εθνικής Φρουράς, οι εκδηλώσεις στήριξης από παλιούς συναγωνιστές προς το πρόσωπό του²¹⁶⁴ και η ισχυροποίηση των Τουρκοκυπρίων οδήγησαν το στρατηγό να ζητήσει επιτακτικά από τον Π. Γαρουφαλιά την κρυφή κάθοδό του.²¹⁶⁵ Διστακτικός αρχικά, ο υπουργός Εθνικής Άμυνας της Ελλάδας, τελικά συναίνεσε με την προϋπόθεση ότι η παραμονή του στρατηγού στην Κύπρο θα διαρκούσε μόνο μια εβδομάδα.²¹⁶⁶ Έτσι ο στρατηγός Γ. Γρίβας στις 12 Ιουνίου 1964 έφτασε με το ατμόπλοιο «Ελευθερία» στη Λεμεσό.²¹⁶⁷

Δύο μέρες αργότερα, στις 14 Ιουνίου 1964 και ενώ οι πρωθυπουργοί Ελλάδας και Τουρκίας θα επισκέπτονταν τις Η.Π.Α., ο Αμερικανός πρεσβευτής στην Αθήνα Henry Labouisse πρόεβη σε διάβημα ακύρωσης της μετάβασης του Γ. Γρίβα στην Κύπρο. Η Αθήνα τότε θορυβήθηκε και επιχείρησε ν' ανακαλέσει το στρατηγό και γι' αυτό έστειλε στην Κύπρο τον υφυπουργό Εξωτερικών Ανδρέα Παπά, του οποίου η προσπάθεια προσέκρουσε στην άρνηση του στρατηγού.²¹⁶⁸ Ενώ, όμως, όλα έδειχναν ότι η ελληνική κυβέρνηση θα επέμενε σε ανάκληση του στρατηγού, τούτο άλλαξε, όταν ο υπουργός Εσωτερικών και Άμυνας Π. Γιωρκάτζης διαβεβαίωσε τον Π. Γαρουφαλιά ότι σε συνάντησή του με «αμερικανικούς κύκλους» στη Λευκωσία οι Η.Π.Α. δεν ήταν αντίθετες με την άφιξη του Γ. Γρίβα.²¹⁶⁹ Μετά από αυτό και αφού στις 24 Ιουνίου ο Γ. Γρίβας εμφανίστηκε δημόσια στη Λευκωσία, η Αθήνα «νομιμοποίησε»²¹⁷⁰ την παρουσία του και τον τοποθέτησε διοικητή της Ανώτερης Στρατιωτικής Διοίκησης Αμύνης Κύπρου (Α.Σ.Δ.Α.Κ.) με καθήκοντα αρχιστρατηγίας όλων των δυνάμεων στο νησί σε περίπτωση τουρκικής εισβολής. Έγραφε σχετικά ο Π. Γαρουφαλιάς στο στρατηγό Γ. Γρίβα :

Ο κ. Πρόεδρος της Κυβερνήσεως μου ανέθεσε να σας ανακοινώσω, ότι ναι μεν τυπικώς Αρχηγός και υπεύθυνος του Κυπριακού Στρατού είναι ο Στρατηγός κ. Καραγιάννης, ουσιαστικώς όμως σεις πρέπει να κατευθύνετε την όλη στρατιωτικήν οργάνωσιν της αμύνης της Κύπρου, τόσον ως προς την

²¹⁶⁴ *Κύπρος*, 6 Απριλίου 1964.

²¹⁶⁵ Γ. Γρίβας προς Γ. Παπανδρέου, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα*, τόμος Β', σσ. 331-335.

²¹⁶⁶ Γαρουφαλιάς, *Ελλάς και Κύπρος*, σελ. 114.

²¹⁶⁷ Έκθεση Γ. Γρίβα προς Γ. Παπανδρέου, υπουργούς Άμυνας και Εξωτερικών και κοινοποίηση στο βασιλιά, 20 Ιουνίου 1964, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα*, τόμος Β', σσ. 15-18.

²¹⁶⁸ Έκθεση στρατηγού Γρίβα προς Πρωθυπουργό και υπουργούς Αμύνης και Εξωτερικών με κοινοποίηση στο βασιλιά, 20 Ιουνίου 1964, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα*, τόμος Β', σσ. 15-18, βλ. σχετικά και Ριζάς, *Ένωση Διχοτόμηση Ανεξαρτησία*, σελ. 121.

²¹⁶⁹ Π. Γιωρκάτζης προς Π. Γαρουφαλιά 21 Ιουνίου 1964, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα*, τόμος Β', σσ. 18-20.

²¹⁷⁰ Τζερμιάς, *Ιστορία της Κυπριακής Δημοκρατίας*, τόμος Α', σελ. 578.

κατάστροφωσιν των σχεδίων αποκρούσεως αποβάσεως και εκκαθαρίσεως του εσωτερικού της Κύπρου, όσον και δια την εκπαίδευσιν και ανάπτυξιν του Κυπριακού Στρατού. [...] Δεδομένου ότι εις περίπτωσιν εκδηλώσεως αποβάσεως άπασαι αι Ελληνικαί δυνάμεις συμπεριλαμβανομένης και της ΕΛ.ΔΥ.Κ., έχουν διαταχθή να υπαχθούν αυτομάτως υπό τας προσωπικάς σας διαταγάς ως Αρχιστρατήγου σας παρακαλώ όπως μου γνωρίσητε εάν είσθε σύμφωνος με την διαταγήν αυτήν.²¹⁷¹

Η απόφαση της ελληνικής κυβέρνησης και η θετική ανταπόκριση του στρατηγού Γ. Γρίβα, δημιούργησε νέα δεδομένα στο κυπριακό στρατιωτικό ζήτημα, αφού το ζήτημα εξελίχθηκε σε μείζονα ελληνοκυπριακή διαφωνία. Σε περίπτωση σύγκρουσης, ο αρχιστράτηγος πλέον Γ. Γρίβας, όχι μόνο θα έπαιρνε διαταγές από τον υπουργό Εθνικής Άμυνας της ελληνικής κυβέρνησης, αλλά θα είχε υπό τις διαταγές του και τον αρχηγό της Εθνικής Φρουράς. Με άλλα λόγια ο υποστράτηγος Γ. Καραγιάννης που σύμφωνα με το νόμο περί Εθνικής Φρουράς (20/64),²¹⁷² αλλά και το συμβόλαιο που υπέγραψε, έπαιρνε οδηγίες μόνο από τον υπουργό Εσωτερικών και Άμυνας της Κύπρου και ήταν ο αποκλειστικά υπεύθυνος για την άμυνα της Κύπρου, έμπαινε στο περιθώριο. Το περιεχόμενο της πρωθυπουργικής εντολής προκάλεσε την οργή του αρχηγού της Εθνικής Φρουράς, ο οποίος διαμαρτυρήθηκε έντονα για τη σύγχυση αρμοδιοτήτων που δημιούργησαν τα νέα καθήκοντα του στρατηγού Γ. Γρίβα γράφοντας μεταξύ άλλων στον Αρχιεπίσκοπο στις 30 Ιουνίου 1964 :

Η δημιουργηθείσα κατάσταση εις την νήσον είναι στρατιωτικώς απαράδεκτος, διότι δύο διοικήσεις Μεγάλων Μονάδων ευρισκόμεναι εν αυτή προς τον αυτόν σκοπόν, ουδεμίαν επιχειρησιακήν επαφήν έχουσιν, έχει δε δημιουργηθή η εντύπωσις ότι ο μεταξύ των δεσμός είναι χαλαρός. Το θέμα είναι κατεπείγον και πρέπει προς αποφυγήν δυσαρέστων συνεπειών, αμέσως συνδεομένων με την ελευθερίαν της Κύπρου, να ληφθώσιν τα αναγκαία μέτρα, ώστε άπασαι αι εν Κύπρω δυνάμεις, να τεθώσιν υπό ενιαίαν διοίκησιν ίνα αύται το συντομώτερον ενταχθώσιν εις κοινά σχέδια. [...] Η εντύπωσις μου είναι ότι ο υποφαινόμενος Διοικητής Σ.Δ.Ι.Κ. Αντιστράτηγος Καραγιάννης Γεώργιος, δεν εμπνέει εμπιστοσύνην προς το Γ.Ε.ΕΘ.Α., όστις έχει επιφορτισθή με το βαρύ καθήκον της αμύνης Κύπρου.²¹⁷³

Ήταν σαφές ότι με την επιστολή αυτή ο Γ. Καραγιάννης αφενός άφηνε σαφείς αιχμές για το Γ.Ε.ΕΘ.Α., αφετέρου επιδίωκε να ξεκαθαρίσει το θέμα των στρατιωτικών αρμοδιοτήτων. Το ξεκαθάρισμα δεν ήλθε ποτέ και ο στρατηγός Γ. Γρίβας παρέμεινε αρχιστράτηγος όλων των ενόπλων δυνάμεων στην Κύπρο, γεγονός που ενίσχυε την υποβόσκουσα αντιπαράθεσή του με τον Γ. Καραγιάννη, η οποία με την πάροδο του χρόνου εξελίχθηκε σε πορεία αμετάκλητης σύγκρουσης. Μεταξύ των δυο στρατηγών προέκυψαν διαφωνίες σε θέματα στρατιωτικής τακτικής που ακολουθήθηκαν στη διάρκεια των μαχών στην περιοχή Τηλλυρίας (7-9 Αυγούστου 1964), αλλά και στο θέμα της στρατολόγησης Ελληνοκύπριων φοιτητών που αφίχθηκαν από την Ελλάδα. Η οριστική σύγκρουση δεν

²¹⁷¹ Π. Γαρουφαλιάς προς Γ. Γρίβα, 3 Ιουλίου 1964, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα*, τόμος Β', σσ. 76-77.

²¹⁷² *Επίσημος Εφημερίς της Κυπριακής Δημοκρατίας*, Νόμος 20/64, άρθρο 13, παράγραφος 2.

²¹⁷³ Γ. Καραγιάννης προς Μακάριο, 30 Ιουνίου 1964, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα*, τόμος Β', σσ. 74-76.

άργησε τελικά να εκδηλωθεί και ο αρχηγός της Εθνικής Φρουράς παραιτήθηκε στις 11 Αυγούστου 1964²¹⁷⁴ για να τον αντικαταστήσει ο υποστράτηγος Ηλίας Πρόκος στις 27 του ίδιου μήνα.²¹⁷⁵

Το θέμα της αρχιστρατηγίας των δυνάμεων στην Κύπρο επανήλθε και δημιούργησε περαιτέρω όξυνση μεταξύ Αθήνας και Λευκωσίας, αρχές του 1966. Συγκεκριμένα στις 9 Μαρτίου 1966 η κυβέρνηση Στ. Στεφανόπουλου αποφάσισε να αναθέσει στο Γ. Γρίβα την αρχιστρατηγία των ελληνοκυπριακών και ελλαδικών δυνάμεων, όχι όμως μόνο σε καιρό πολέμου - όπως ήταν μέχρι τότε με την έγκριση του Μακαρίου - αλλά και σε καιρό ειρήνης. Ως γενικός διοικητής των δυνάμεων ο Γ. Γρίβας θα ήταν υπόλογος όχι έναντι του ελληνοκυπριακού Υπουργείου Άμυνας, αλλά έναντι του Υπουργείου Εθνικής Άμυνας της Ελλάδας. Αν και στις 2 Φεβρουαρίου 1966 Ελλάδα και Κύπρος κατέληγαν σε μνημόνιο για ενιαίο αμυντικό χώρο και για απόρριψη λύσης που θα απέκλειε την ένωση ή θα συνεπαγόταν άμεση ή έμμεση διχοτόμηση,²¹⁷⁶ αφήνοντας έτσι να διαφανεί ότι επήλθε το ζητούμενο της συναπόφασης και της συναντίληψης Αθήνας-Λευκωσίας, η απόφαση Στ. Στεφανόπουλου προκάλεσε την έντονη αντίδραση του Αρχιεπισκόπου. Στις 16 Μαρτίου 1966 διαμαρτυρούμενος με την απόφαση της ελληνικής κυβέρνησης ο Μακάριος έγραφε μεταξύ άλλων στον Έλληνα πρωθυπουργό :

Το ενιαίο όμως σχέδιον αμύνης δεν συνεπάγεται, κατ' ανάγκην, και διοικητική υπαγωγή της Κυπριακής Εθνικής Φρουράς εις τον έχοντα την ευθύνη των επιχειρήσεων Αρχιστράτηγον. Δεν νομίζω ότι προέκυψαν οιοδήποτε νέοι λόγοι, οίτινες υπηγόρευσαν εις την Ελληνικήν Κυβέρνησιν την λήψιν της τοιαύτης αποφάσεως. Γνωρίζω, όμως, καλώς τα ελατήρια και τας παρασκηνιακάς ενεργείας αίτινες ωδήγησαν εις την απόφασιν ταύτην. [...] Δικαίωμα της Ελληνικής Κυβερνήσεως είναι να αναθέσει εις τον Στρατηγόν Γρίβαν την Διοίκησιν των εξ Ελλάδος Δυνάμεων εν Κύπρω, αντιτίθεμαι όμως απολύτως ως προς την εις αυτόν ανάθεσιν της Κυπριακής Εθνικής Φρουράς, της οποίας την Διοίκησιν μετά των εξ Ελλάδος Δυνάμεων θα ανελάμβανεν αυτομάτως, βάσει των κατά το 1964 ληφθεισών αποφάσεων, καθιστάμενος Αρχιστράτηγος και έχων την όλην ευθύνην των επιχειρήσεων εις περίπτωσιν Τουρκικής αποβάσεως.²¹⁷⁷

Πέραν του περιεχομένου της επιστολής Μακαρίου προς Στ. Στεφανόπουλο, περισσότερο ενδιαφέρον παρουσίαζε και μία επισυναπτόμενη επιστολή. Ήταν η επιστολή που ο στρατηγός Γ. Γρίβας έστειλε προς το διπλωματικό σύμβουλο του πρωθυπουργού Ιωάννη Σωσσίδη και η οποία είχε υποκλαπεί από το πρωθυπουργικό γραφείο, με την ενέργεια της

²¹⁷⁴ Α.Γ.Υ.Σ., Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου, 27 Αυγούστου 1964, πρότασις (479/64) Υπουργείον Εσωτερικών προς Υπουργικόν Συμβούλιον : «Ο περί Εθνικής Φρουράς Νόμος, 1964. Διορισμός Διοικητού Εθνικής Φρουράς» 27 Αυγούστου 1964, Φάκελος 14/1964/IX Submissions to the Council of Ministers (468/64-532/64), βλ. και Καραγιάννης, *Οι μάχες της Μανσούρας*, σελ. 88.

²¹⁷⁵ Α.Γ.Υ.Σ., Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου, 27 Αυγούστου 1964, αρ. απόφασης 4090.

²¹⁷⁶ Μνημόνιο Προέδρου Μακαρίου με την Ελληνική Κυβέρνηση, 2 Φεβρουαρίου 1966, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα*, τόμος Γ', σσ. 206-208, πρβλ. Παπαγεωργίου, *Από την Ζυρίχην εις τον Αττίλαν*, τόμος Γ', σσ. 206-208.

²¹⁷⁷ Μακάριος προς Στ. Στεφανόπουλο, 16 Μαρτίου 1966, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα*, τόμος Γ', σσ. 209-211.

υποκλοπής να αποδίδεται στον υπουργό Εξωτερικών Ηλία Τσιριμώκο, ο οποίος στη συνέχεια υπέβαλε παραίτηση. Στόχος της επιστολής, ήταν να πείσει ο αποστολέας της (Γ. Γρίβας) να συζητηθεί το ζήτημα των στρατιωτικών δυνάμεων στις συνομιλίες Μακαρίου-Στεφανόπουλου τον Ιανουάριο του 1966 που προηγήθηκαν της απόφασης για ανάληψη από το Γ. Γρίβα της αρχιστρατηγίας των δυνάμεων και σε καιρό ειρήνης. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον, ωστόσο, παρουσιάζει το περιεχόμενο της επιστολής, που μεταξύ άλλων έλεγε : *«Άλλως να προχωρήσωμεν σύντομα», «ό,τι αποφασίσετε, εδώ είναι εξησφαλισμένον», «διότι ο στρατός είναι το εμπόδιον τούτου [Π. Γιωρκάτζη] και Αρχιεπισκόπου εις τα σχέδια των»*, φρασεολογία που θεωρήθηκε από το Μακάριο ότι υπέκρυπτε απειλή ανατροπής του και γι' αυτό ακριβώς το λόγο ο τελευταίος την χρησιμοποίησε εναντίον τόσο του Γ. Γρίβα όσο και της απόφασης της ελληνικής κυβέρνησης.

Η επιστολή της 16^{ης} Μαρτίου (Μακαρίου προς Στ. Στεφανόπουλο), έφερε στην επιφάνεια κάποιες από τις σοβαρές αιτίες της ανεπίτρεπτης κατάστασης που επικρατούσε στις σχέσεις Αθήνας-Λευκωσίας και επιβεβαίωνε ότι η ταυτότητα απόψεων Αθήνας-Λευκωσίας, όπως εκφράσθηκε στο μνημόνιο της 2^{ας} Φεβρουαρίου 1966 για ενοποίηση του αμυντικού χώρου Ελλάδας και Κύπρου, ήταν χωρίς αντίκρισμα. Στις 21 Μαρτίου 1966 ο Μακάριος με νέα επιστολή του προς την ελληνική κυβέρνηση διατύπωνε όρους για τη διευθέτηση του στρατιωτικού θέματος, ενώ οκτώ μόλις μέρες μετά στις 29 Μαρτίου 1966, ο στρατηγός είχε συντάξει καταγγελτική έκθεση σχετική με προσπάθεια υπαγωγής ελέγχου της Εθνικής Φρουράς από τον Αρχιεπίσκοπο. Στην έκθεσή του ο Γ. Γρίβας κατήγγειλε ότι γινόταν προσπάθεια εκφυλισμού της Εθνικής Φρουράς, χειραφέτησής της από τον ίδιο και προσπάθειας του Μακαρίου να φέρει την ελληνική κυβέρνηση προ τετελεσμένου γεγονότος, μέσω της υπαγωγής της Εθνικής Φρουράς στο Υπουργείο Άμυνας της Κύπρου υπό την αρχηγία ανώτατου Ελληνοκύπριου αξιωματικού. Σε αυτήν την προσπάθεια κυρίαρχο ρόλο θα είχαν οι Ελληνοκύπριοι αξιωματικοί του Κυπριακού Στρατού.

Πιο συγκεκριμένα στην έκθεσή του ο στρατηγός Γ. Γρίβας ανέφερε ότι, στις 21 Οκτωβρίου 1965 υπολοχαγοί του Κυπριακού Στρατού συναντήθηκαν μυστικά στο κέντρο Μακεδονίτισσα στη Λευκωσία στην παρουσία του προέδρου της Βουλής των Αντιπροσώπων Γλ. Κληρίδη, του υπουργού Άμυνας Π. Γιωρκάτζη, του υπουργού Οικονομικών Ρένου Σολομίδη και του αρχηγού του Κυπριακού Στρατού Μ. Παντελίδη. Εκεί ο Γλ. Κληρίδης προειδοποίησε τους αξιωματικούς πως με την ένωση, το μέλλον τους θα ήταν ζοφερό γιατί θα χάνονταν ανάμεσα στις χιλιάδες των ελλαδιτών συναδέλφων, ο υποστράτηγος Μ. Παντελίδης ζήτησε να προωθηθούν αμέσως στις ανώτατες θέσεις της στρατιωτικής ιεραρχίας όλοι οι Ελληνοκύπριοι για να εκτοπίσουν τους Ελλαδίτες, ενώ

ζήτησε να δημιουργηθεί ένας ικανός μισθοφορικός στρατός ώστε να αντικαταστήσει την Εθνική Φρουρά. Το σχέδιο θα εξελισσόταν σταδιακά για να μην προκαλέσει αντιδράσεις. Ο Γλ. Κληρίδης ανέλαβε τη νομοθετική κάλυψη, ο Π. Γιωρκάτζης τον οργανωτικό τομέα και ο Ρένος Σολομίδης την οικονομική ενίσχυση.²¹⁷⁸

Αν έχανε τον έλεγχο του στρατού ο Μακάριος θα αντιμετώπιζε ουσιαστικά προβλήματα στην προώθηση της πολιτικής του, χάνοντας ακόμη και την ευχέρεια δημιουργίας τετελεσμένων γεγονότων. Έτσι λοιπόν, η δημιουργία ενός στρατιωτικού σώματος ή η αναδημιουργία του Κυπριακού Στρατού, αφού η Εθνική Φρουρά ήταν υπό το διοικητικό έλεγχο της Α.Σ.Δ.Α.Κ. δηλαδή του Γ. Γρίβα, θα αποτελούσε την έμπρακτη απάντηση του Αρχιεπισκόπου στην προσπάθεια της Αθήνας να θέσει υπό τον έλεγχό της την άμυνα του νησιού. Ίσως είναι γι' αυτό που μετά την αποχώρηση του στρατηγού Γ. Γρίβα το Νοέμβριο του 1967, όταν πλέον η Α.Σ.Δ.Α.Κ. εκφυλιζόταν, παρατηρήθηκε μια καινούργια προσπάθεια ανασύστασης του Κυπριακού Στρατού η οποία εκδηλώθηκε το 1971. Συγκεκριμένα Ελληνοκύπριοι αξιωματικοί που ήταν τοποθετημένοι στο Αρχηγείο του Κυπριακού Στρατού με την παρότρυνση του αρχηγού Αθου Μυριανθόπουλου, επισκέφθηκαν στις 29 Νοεμβρίου 1971 τον πρόεδρο Μακάριο. Αφού τον ευχαρίστησαν για την προαγωγή που είχαν πάρει από 1^η Ιανουαρίου 1971 ζήτησαν : α) συνδικαλιστική οργάνωση όλων των μόνιμων Ελληνοκύπριων αξιωματικών, β) διαφοροποίηση των στολών τους για να μη μοιάζουν με αυτές των Ελλαδιτών, γ) συμπλήρωση των ατομικών τους φακέλων από το Αρχηγείο του Κυπριακού Στρατού και δ) δημιουργία μονάδων Κυπριακού Στρατού.²¹⁷⁹

Η διατήρηση του Αρχηγείου του Κυπριακού Στρατού μετά και την παραίτηση του Μ. Παντελίδη και η παραμονή σε αυτό μερικών Ελληνοκύπριων αξιωματικών, ερχόταν σε αντίθεση με τις προθέσεις της δικτατορικής κυβέρνησης της Ελλάδας, αφού με αυτό τον τρόπο η Κυπριακή Κυβέρνηση διατηρούσε μια ασήμαντη, αλλά υπαρκτή στρατιωτική αυτονομία. Είναι ενδεικτικό ότι ο αρχηγός Γ.Ε.Ε.Φ.²¹⁸⁰ υποστράτηγος Χαράλαμπος Χαραλαμπόπουλος στο βιβλίο του *Περιμένοντας τον «Αττίλα»*, αναφέρεται καυστικά στη διατήρηση του Αρχηγείου του Κυπριακού Στρατού και στη στέγαση του στο Υπουργείο

---

²¹⁷⁸ Έκθεση Γ. Γρίβα προς την Ελληνική Κυβέρνηση με τίτλο : «Έκθεσις επί ζητημάτων διοικήσεως και υπαγωγής της Εθνικής Φρουράς και Αρμοδιοτήτων του Αρχηγού των Ενόπλων Δυνάμεων εν Κύπρω», 29 Μαρτίου 1966, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα*, τόμος Γ', σσ. 226-259. Τα διαμειφθέντα στη συνάντησή μου τα επιβεβαίωσαν επτά απόστρατοι αξιωματικοί, οι αντιστράτηγοι ε.α. Πέτρος Χατζηαντωνίου στις 30/11/2007 και Παντελάκης Πανταζή στις 10/9/2007, οι υποστράτηγοι ε.α. Νίκος Βαρναβίδης στις 8/8/2008, Ανδρέας Παμπόρης στις 11/7/2007 και Παναγιώτης Αθανασιάδης στις 17/12/2007 και οι ταξίαρχοι ε.α. Ανδρέας Πασιαρδής στις 23/8/2008 και Ευτύχιος Σαλάτας στις 8/10/2007.

²¹⁷⁹ *Ο Κόσμος Σήμερα*, τεύχος 50, 15 Μαρτίου 1972 : «Παρασκευιακές Ενέργειες για Ίδρυση Αυτοδύναμου Κυπριακού Στρατού», σσ. 16-17.

²¹⁸⁰ Ο υποστράτηγος Χαράλαμπος Χαραλαμπόπουλος διετέλεσε αρχηγός Γ.Ε.Ε.Φ. από (1^η Αυγούστου 1970 έως 9 Αυγούστου 1973).

Εσωτερικών και Αμύνης Κύπρου, ενώ παρατηρεί τον ανύπαρκτο λόγο ύπαρξής του, αλλά και τις «*ύποπτες επαφές και δραστηριότητες*» του Άθου Μυριανθόπουλου εναντίον Ε/Ε. Όχι μόνο αυτό, αλλά καταγράφει και συναντήσεις του Άθου Μυριανθόπουλου με τον ταξίαρχο Η. Tanyar (υπαρχηγό Κυπριακού Στρατού 1960-1963) στο Λήδρα Πάλλας, στις 21 Ιουλίου 1971, αλλά και με το σοβιετικό στρατιωτικό ακόλουθο στο Αρχηγείο του Κυπριακού Στρατού το Φεβρουάριο του 1972.²¹⁸¹ Αυτές οι ενέργειες, που ήταν εις γνώση του Αρχιεπισκόπου, προκαλούσαν για μια ακόμη φορά την οργή της Αθήνας, η οποία έβλεπε ότι δεν μπορούσε να ελέγξει πλήρως τον Αρχιεπίσκοπο.

Το ερώτημα που τίθεται είναι αν ο Μακάριος στηρίχτηκε στην προσπάθεια ελληνοκυπριακής στρατιωτικής αυτονομίας με σκοπό να απεγκλωβιστεί από τον πλήρη στρατιωτικό έλεγχο της Αθήνας και γι' αυτό δεν έδωσε εντολή διάλυσης του Κυπριακού Στρατού. Από την άλλη, μπορούσε να διαλύσει την 129^η βασική πρόνοια του Συντάγματος, όταν ο ίδιος εξήγγειλε, δημόσια πλέον, τη γραμμή του εφικτού, τη διατήρηση δηλαδή της ανεξαρτησίας της Κυπριακής Δημοκρατίας ; Μήπως πάλι ο Αρχιεπίσκοπος επένδυσε πάνω στον Κυπριακό Στρατό για να διατηρήσει τη στρατιωτική του αυτονομία και πρωτοβουλία αντιμετωπίζοντας έτσι την παράνομη δράση του Εθνικού Μετώπου, αλλά και στη συνέχεια της Ε.Ο.Κ.Α. Β΄; Αν και κάτι τέτοιο δεν αποκλείεται, δύσκολα αποδεικνύεται. Και αυτό, αφενός γιατί ο αριθμός ανδρών του Κυπριακού Στρατού που ο αρχηγέων Άθως Μυριανθόπουλος είχε υπό τις διαταγές του ήταν πραγματικά ασήμαντος, άρα επιχειρησιακά ανίσχυρος, αφετέρου όταν ο Αρχιεπίσκοπος αποφάσισε να αντιμετωπίσει την παράνομη δράση της Ε.Ο.Κ.Α. Β΄, δεν ενεργοποίησε τον Κυπριακό Στρατό, αλλά απέσπασε αξιωματικούς της εμπιστοσύνης του στην Εφεδρική Αστυνομία,²¹⁸² (Εφεδρικό) υπό τις διαταγές του μέχρι τότε αποσπασμένου στην Εθνική Φρουρά, ταγματάρχη του Κυπριακού Στρατού Πανταζή Παντελάκη.

Με το Εφεδρικό να έχει ως αποστολή την εξουδετέρωση της Ε.Ο.Κ.Α. Β΄, άνοιγε ένας νέος κύκλος ένοπλης αντιπαράθεσης και συγκρούσεων. Πρώην αξιωματικοί του Κυπριακού Στρατού που συνεκπαιδεύτηκαν στις αρχές του Σεπτεμβρίου 1961 και στελέχωσαν τον νεοσύστατο Κυπριακό Στρατό, βρέθηκαν σε αντίπαλα στρατόπεδα αφού κάποιοι από αυτούς είτε στελέχωσαν την Εφεδρική Αστυνομία, είτε την Ε.Ο.Κ.Α. Β΄, ενώ άλλοι πάλι παρέμειναν αυστηρώς ουδέτεροι. Οι συνέπειες αυτής της εμφύλιας διαμάχης ήταν καταστροφικές για την Κυπριακή Δημοκρατία.

²¹⁸¹ Χαραλαμπίδης, *Περιμένοντας τον «Αττίλα»*, σσ. 141-142.

²¹⁸² Α.Γ.Υ.Σ., Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου, 14 Ιουνίου 1973, αρ. απόφασης 12.419.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΣΤ' : Συμπεράσματα

Η αποδοχή της δεσμευμένης ανεξαρτησίας στη Ζυρίχη-Λονδίνο το Φεβρουάριο του 1959, λειτούργησε ως το ανάχωμα στην επιβολή του βρετανικού σχεδίου Macmillan. Ο αγώνας της Ε.Ο.Κ.Α. τερματίστηκε με τις Συμφωνίες και δύο εθνικά διαφορετικές κοινότητες χωρίς κοινή «κυπριακή» συνείδηση, λίγους μόνο μήνες μετά τις βίαιες συγκρούσεις του Ιουνίου του 1958²¹⁸³ με ό,τι αυτό συνεπάγεται, κλήθηκαν να συμβιώσουν και να συγκυβερνήσουν.

Το Σύνταγμα, με το οποίο δόθηκε «στειωμένη ανεξαρτησία» κατά τον Perry Anderson,²¹⁸⁴ αντιμετώπιζε τις δύο κοινότητες ως ξεχωριστές αυτοδύναμες πολιτικές οντότητες με αποτέλεσμα τη δημιουργία διακοινοτικών αντιπαραθέσεων που καλλιέργησαν μια εθνοπολιτική πόλωση.²¹⁸⁵ Το Σύνταγμα απαιτούσε την αμοιβαία εμπιστοσύνη και την καλή θέληση²¹⁸⁶ των δύο κοινοτήτων που όμως απουσίαζαν.²¹⁸⁷ Αν προϋπήρχαν, είναι πιθανό η μορφή του Συντάγματος να ήταν διαφορετική. Άλλωστε, η ενσωμάτωση πρόνοιας προεδρικής και αντιπροεδρικής αρνησικυρίας, αλλά και η πρόνοια ξεχωριστής κοινοτικής κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας (35 Ε/Κ και 15 Τ/Κ) επιβεβαίωσε και τη δυσκολία εφαρμογής του.

Στην εκτελεστική εξουσία, ο αντιπρόεδρος είχε το δικαίωμα να παρεμποδίσει οποιαδήποτε απόφαση σχετικά με ζητήματα άμυνας, ασφάλειας και εξωτερικών υποθέσεων. Στη νομοθετική εξουσία, έπρεπε να εξασφαλίζεται και η πλειοψηφική συγκατάθεση των Τουρκοκύπριων βουλευτών προκειμένου να εγκριθεί νομοθεσία σχετικά με τα δημαρχεία, τον εκλογικό νόμο και την επιβολή νέων φόρων και τελών, μια πρόνοια που και ο ίδιος ο πρωτεργάτης των συμφωνιών, Ευάγγελος Αβέρωφ, 23 χρόνια μετά τη Ζυρίχη, εξομολογητικά αναγνώρισε ως λάθος.²¹⁸⁸ Ακόμη, στα ένοπλα σώματα της νεοσύστατης δημοκρατίας, (Στρατός-Αστυνομία-Χωροφυλακή) που αριθμούσαν συνολικά 4.000 άνδρες, συμφωνήθηκε μια δυσανάλογη κοινοτική εκπροσώπηση και η τουρκοκυπριακή κοινότητα του 18% διασφάλιζε 1.500 θέσεις εργασίας (800 στο στρατό και 700 σε Αστυνομία -

²¹⁸³ Crawshaw, *The Cyprus Revolt*, σελ. 365, στη σελίδα 408 του βιβλίου παρατίθεται πίνακας με το σύνολο των 109 νεκρών σε διάστημα τριών μηνών (56 Ελληνοκυπρίων και 53 Τουρκοκυπρίων).

²¹⁸⁴ Anderson, *Οι Διαίρεσεις της Κύπρου*, σελ. 27.

²¹⁸⁵ Ιωσήφ, *Κυπριακό Πρόβλημα και Διεθνής Πολιτική, Από την Ανεξαρτησία στην Ευρωπαϊκή Ένωση*, σσ. 54-55.

²¹⁸⁶ Σε αυτή την εμπιστοσύνη καλεί να επενδύσουν τους συμπατριώτες του ο Νίκος Λανίτης, χωρίς να παραγνωρίζει ωστόσο και τις πρακτικές δυσκολίες στην εφαρμογή του Συντάγματος, βλ. σχετικά Nicos C. Lanitis, *Our Destiny*, 1963.

²¹⁸⁷ Reddaway, *The British Connection with Cyprus since Independence*, σελ. 8, πρβλ. Crawshaw, *The Cyprus Revolt*, σελ. 365.

²¹⁸⁸ Αβέρωφ, *Ιστορία Χαμένων Ευκαιριών Κυπριακό, 1950-1963*, τόμος Β', σελ. 239.

Χωροφυλακή) σε αντίθεση με την ελληνοκυπριακή κοινότητα του 82% που διασφάλιζε 2.500 (1200 στο στρατό και 1300 σε Αστυνομία-Χωροφυλακή).

Τα συνταγματικά «υπερπρονόμια»²¹⁸⁹ που οι Τουρκοκύπριοι πήραν μέσω των συμφωνιών Ζυρίχης-Λονδίνου προκάλεσαν μεγάλη δυσαρέσκεια στην ελληνοκυπριακή κοινότητα και υπήρξαν σημείο τριβής κατά τη διάρκεια των ετών 1959-1963, ενώ η κριτική που εισέπραξαν για την αποδοχή τους η κυβέρνηση Κ. Καραμανλή και ο Αρχιεπίσκοπος Μακάριος - η οποία πολλές φορές έφτανε τα όρια του λαϊκισμού - προκάλεσε αντιπαλότητες και έριδες, διαχωρίζοντας το ελληνοκυπριακό εσωτερικό μέτωπο σε οπαδούς του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου που αποδέχτηκε τις συμφωνίες και του Γ. Γρίβα που κατηγόρησε τον Κ. Καραμανλή και το Μακάριο για απεμπόληση του εθνικού στόχου. Αν και τα ζυριχικά οφέλη ήταν πολλαπλάσια για τους Τουρκοκυπρίους και η επίδειξη καλής πίστης εκ μέρους τους θα έπρεπε να ήταν δεδομένη, εντούτοις με την πολιτική που ακολούθησαν δεν έδειξαν να επενδύουν στο κλίμα συμφιλίωσης που επιτεύχθηκε, κάτι που οδήγησε σε πολλές διακοινοτικές αντιπαραθέσεις. Αυτές οι αντιπαραθέσεις σε συνδυασμό με τους τουρκοκυπριακούς εξοπλισμούς, πολύ πριν την ανακήρυξη της Δημοκρατίας, δεν αποτελούσαν υγιή θεμέλια πάνω στα οποία θα μπορούσε να αντέξει ένα κράτος που η προοπτική επιβιώσής του εδραζόταν σε πολλές παραμέτρους.

Πολλά προβλήματα που προέκυψαν κατά τη μεταβατική περίοδο παρέμειναν αρρύθμιστα, μετατέθηκαν κατά την περίοδο της ανεξαρτησίας και προκάλεσαν ένα νέο κύκλο διακοινοτικών πολιτικών κρίσεων με την κάθε κοινότητα να ενεργεί με γνώμονα τη διασφάλιση των δικών της συμφερόντων.²¹⁹⁰ Εκτός των θεμάτων των δήμων, της φορολογικής νομοθεσίας, της κοινοτικής εκπροσώπησης στη δημόσια υπηρεσία έντονες αντιπαραθέσεις παρατηρήθηκαν και στο θέμα του Κυπριακού Στρατού (έναρξη εκπαίδευσης, μισθολόγιο, σύνθεση μονάδων) που η παρούσα έρευνα εξέτασε διεξοδικά.

²¹⁸⁹ Λάμπρου, *Ιστορία του Κυπριακού τα χρόνια μετά την Ανεξαρτησία 1960-2004*, σελ. 67.

²¹⁹⁰ Αναφέρω τέσσερα παραδείγματα που καταδεικνύουν ότι στο Υπουργικό Συμβούλιο επικρατούσε μια προσπάθεια κοινοτικής παρά συλλογικής συμπεριφοράς : 1) διαμαρτυρία του υπουργού Γεωργίας και Φυσικών Πόρων Fazıl Plumer για ετοιμασία καταλόγων περί αγροτικής ανάπτυξης, χωρίς τη συμπερίληψη σε αυτούς των Τουρκικών χωριών, Α.Γ.Υ.Σ., Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου, 7 Σεπτεμβρίου 1960 2) διαμαρτυρία του υπουργού Γεωργίας και Φυσικών Πόρων F. Plumer, ο οποίος ανέφερε ότι πληροφορήθηκε από τον έντυπο τύπο τη μετάβαση του Υπουργού Οικονομικών στην Αμερική, ενώ, όπως είπε, θα έπρεπε να ενημερωθεί πρώτα το Υπουργικό Συμβούλιο, Α.Γ.Υ.Σ., Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου, 28 Σεπτεμβρίου 1960, 3) Εντονότατη διαφωνία για τον έλεγχο της Υπηρεσίας Πληροφοριών μεταξύ υπουργού Άμυνας Osman Orek και των υπουργών Εσωτερικών Π Γιωρκάτζη και Εργασίας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων Τ. Παπαδόπουλου. Ο υπουργός Άμυνας ζητούσε όπως στον έλεγχο της υπηρεσίας υπάρχει και η συνεργασία των Αρχηγών Αστυνομίας Χαράλαμπος Χασάπη και Χωροφυλακής Ahmet Niazi, κάτι που απορρίφθηκε από την ελληνοκυπριακή πλευρά. Α.Γ.Υ.Σ., Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου, 1 Δεκεμβρίου 1960, 4) Διαμαρτυρία του υπουργού Άμυνας Osman Orek προς το Υπουργικό Συμβούλιο για αντικανονική αποστολή επιστολής και παραγκωνισμό του ίδιου προς τον Πρόεδρο από το στρατηγό Μ. Παντελίδη, μέσω της οποίας ο στρατηγός ζητούσε άδεια μετάβασης σε συνέδριο στο εξωτερικό. Α.Γ.Υ.Σ., Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου, 22 Δεκεμβρίου 1960.

Όπως αναλυτικά παρουσιάστηκε στο υποκεφάλαιο 1.3, σύμφωνα με Ζυριχική πρόνοια, τρεις μήνες μετά το πέρας του έργου της Συνταγματικής Επιτροπής θα έφθαναν στο νησί προκεχωρημένα κλιμάκια του Τριμερούς Στρατηγείου (αξιωματικοί του Ελληνικού και Τουρκικού Στρατού) αναλαμβάνοντας την εκπαίδευσή του, αλλά και την οργάνωση κατάταξης στον Κυπριακό Στρατό. Από το Μάρτιο του 1959 και πριν ακόμη την έναρξη των συζητήσεων στη Συνταγματική Επιτροπή, ο κυβερνήτης κατέβαλε προσπάθειες ώστε η συγκεκριμένη πρόνοια να αρθεί με σκοπό την νωρίτερη έναρξη στρατολόγησης στον Κυπριακό Στρατό. Κύριοι σκοποί του κυβερνήτη ήταν η επίλυση του προβλήματος ανεργίας των Τουρκοκύπριων αστυνομικών που θα απολύονταν από το (βρετανικό) επικουρικό σώμα, η ολοκλήρωση όλων των απαιτούμενων διεργασιών για την ομαλή αποχώρηση των Βρετανών από τη διακυβέρνηση του νησιού, αλλά και η επίτευξη διακοινοτικής συμφιλίωσης. Τις προσπάθειες του κυβερνήτη ενεθάρρυναν η τουρκοκυπριακή κοινότητα και η Τουρκία. Η πρώτη, επιζητούσε διακαώς την επίλυση του προβλήματος ανεργίας που θα δημιουργείτο με την απόλυση των επικουρικών αστυνομικών, η δεύτερη, θεωρούσε την άφιξη των προκεχωρημένων κλιμακίων ως την «επάνοδο» τουρκικού στρατού στο νησί και επεδίωκε την εξαργύρωση των Ζυριχικών ωφελημάτων όσο το δυνατόν νωρίτερα.

Η πρόταση του κυβερνήτη για άφιξη των προκεχωρημένων κλιμακίων με την ολοκλήρωση του έργου της Συνταγματικής Επιτροπής και όχι τρεις μήνες μετά, δεν βρήκε σύμφωνη τη βρετανική κυβέρνηση. Το Λονδίνο, ιδιαίτερα ικανοποιημένο από την κατάληξη των συμφωνιών, δεν επιθυμούσε διατάραξη των συμφωνηθέντων, αφού εκτιμούσε ότι πιθανή αλλαγή έστω και μιας πρόνοιας των συμφωνιών Ζυρίχης-Λονδίνου, θα ήταν η απαρχή περαιτέρω τροποποιητικών διεκδικήσεων και από τις δύο κοινότητες, γεγονός που θα μπορούσε να ανατρέψει το Ζυριχικό οικοδόμημα. Επιπρόσθετα, αν η στρατολόγηση άρχιζε κατά τη μεταβατική περίοδο, τότε θα επιβαρυνόταν ο βρετανικός προϋπολογισμός, κάτι που η Μ. Βρετανία ήθελε να αποφύγει.

Σύμφωνος όμως, δεν ήταν ούτε και ο Αρχιεπίσκοπος Μακάριος, ο οποίος, με δεδομένη την τουρκοκυπριακή αδιαλλαξία στο θέμα της εκτελεστικής εξουσίας, δεν ήταν πρόθυμος να προβεί σε κινήσεις καλής θέλησης. Στις 24 Αυγούστου 1959, ο Αρχιεπίσκοπος δήλωσε στον Sir Hugh Foot ότι χωρίς πρόοδο στη Συνταγματική Επιτροπή (θέμα των δήμων, εκτελεστική εξουσία) δεν μπορούσε να συναινέσει στην έναρξη της στρατολόγησης νωρίτερα.

Η τουρκοκυπριακή διεκδικητικότητα -την οποία παρατηρούσε και η Μ. Βρετανία-²¹⁹¹ έδινε την ευκαιρία στον Αρχιεπίσκοπο να επιδείξει ακαμψία. Ό,τι δεν διαπραγματεύτηκε στη Ζυρίχη το έπραττε - στο μέτρο που μπορούσε αφού είχε ήδη υπογράψει - κατά τις συζητήσεις του με τον κυβερνήτη. Ουσιαστικά ο Αρχιεπίσκοπος χρησιμοποίησε το ζήτημα του Κυπριακού Στρατού ως μοχλό πίεσης προκειμένου να επιτύχει υποχωρήσεις από την τουρκοκυπριακή πλευρά. Επιθυμούσε τη μείωση της δύναμης του στρατού κατά 50%, ενώ δεν ήταν λίγες οι φορές που εξέφρασε στον Sir Hugh Foot τη διαφωνία του ακόμη και στη σύστασή του, προτάσσοντας ακόμη ένα λόγο. Εκτιμούσε ότι για τη νεοσύστατη δημοκρατία ο στρατός ήταν περιττό έξοδο που θα επιβάρυνε τον κρατικό προϋπολογισμό. Για το λόγο αυτό άλλωστε, πρότεινε την υποχρεωτική στρατολόγηση ανδρών νεαρής ηλικίας, κάτι που θα απάλλασσε το κράτος από τα υψηλά μισθολόγια ενός εθελοντικού-επαγγελματικού και κατά συνέπεια υψηλότερου σε κόστος στρατού. Η πρόταση βρήκε αντίθετο το δρ. F. Kutchuk που προσδοκούσε δια της εθελοντικής κατάταξης στην επαγγελματική αποκατάσταση των επικουρικών αστυνομικών (1594 στον αριθμό στο τέλος του 1958). Είναι επίσης για τον ίδιο λόγο (μείωση του κόστους), που ο Αρχιεπίσκοπος με τις ενέργειές του εξασφάλισε για τις ανάγκες του στρατού τη δωρεάν παραχώρηση οπλισμού σε ποσοστό 60% με 40% από τις σύμμαχες χώρες Ελλάδα και Τουρκία αντίστοιχα. Έτσι λοιπόν, μπορεί να λεχθεί, ότι η δημιουργία ενός στρατού με στελέχωση από πρώην επικουρικούς αστυνομικούς, το μεγάλο ποσοστό αναλογίας των Τουρκοκυπρίων, αλλά και το οικονομικό κόστος, ήταν οι αιτίες που έκαναν τον Μακάριο διστακτικό στη σύστασή του, ενώ η παράνομη εισαγωγή οπλισμού από την Τουρκία για τους Τουρκοκυπρίους, τον έκαναν διστακτικότερο και δικαιολογημένα ανήσυχο για τις πραγματικές προθέσεις της σύνοικης κοινότητας.

Πράγματι, παράλληλα με τις πολιτικές διαφωνίες, οι παράνομοι τουρκοκυπριακοί εξοπλισμοί κατά τη μεταβατική περίοδο, όπου απόλυτα αρμόδιοι για θέματα ασφάλειας και διατήρησης της έννομης τάξης ήταν οι Βρετανοί, θρυμμάτιζαν ακόμη περισσότερο την απαραίτητη βάση κοινής συναντίληψης και συμπόρευσης. Το επεισόδιο του πλοιαρίου *Deniz* στις 18 Οκτωβρίου 1959, αλλά και άλλα παρόμοια πριν και μετά, προκαλούσαν δικαιολογημένες ανησυχίες στους Ελληνοκυπρίους. Οι Τουρκοκύπριοι κατευθύνονταν από την Τ.Μ.Τ. η οποία με τη σειρά της συνεργαζόταν με το Γραφείο Ειδικού Πολέμου της Τουρκίας που στόχο είχε την τουρκοκυπριακή στρατιωτική ισχυροποίηση. Αυτοί οι εξοπλισμοί, σε συνδυασμό με την μη παράδοση όλου του οπλισμού της Τ.Μ.Τ. και της Ε.Ο.Κ.Α. στο τέλος του αγώνα 1955-1959 αποτέλεσαν καθοριστική παράμετρο

---

²¹⁹¹ T.N.A. (U.K.), DEFE 7/1488, Formation of Cyprus Army, επιστολή C. Gough προς J.D.Higham, 6 Αυγούστου 1959.

αποσταθεροποίησης, ενώ θα πρέπει να αναφερθεί ότι εξοπλισμοί γίνονταν, κατά παραδοχή του Ευάγγελου Αβέρωφ, σε μικρότερη ωστόσο κλίμακα²¹⁹² και από την ελληνοκυπριακή κοινότητα.

Σε κάθε περίπτωση όμως, η παράμετρος των τουρκοκυπριακών εξοπλισμών αξίζει ιδιαίτερης προσοχής, αφού σε συνάρτηση με τη γεωγραφική εγγύτητα της Τουρκίας, καθιστούσε τη μεγαλόνησο στρατιωτικά όμηρο της Άγκυρας. Αυτή η παράμετρος σήμερα ξεχνιέται, ή σκοπίμως αποσιωπάται, ενώ είναι ιδιαίτερα σημαντική για να ερμηνευθούν οι αντιδράσεις των Ελληνοκυπρίων. Αυτά θα πρέπει να είχε στο μυαλό του ο τελευταίος κυβερνήτης της Κύπρου όταν, μιλώντας στο ραδιόφωνο λίγο πριν την αναχώρησή του στις 16 Αυγούστου 1969, έλεγε :

Τι θα γίνει στο μέλλον; Σεις θα δώσετε την απάντηση. Κάποιοι απαισιόδοξοι παρατηρητές λένε ότι οι κάτοικοι θα αλληλοεξοντωθούν, λένε ότι θα σπάσετε σε κομμάτια, ο Έλληνας εναντίον του Τούρκου και ο αριστερός εναντίον του δεξιού, λένε ότι το νησί θα βυθιστεί σε μια θάλασσα αίματος και μίσους. Μπορεί και να γίνει, αλλά δεν το πιστεύω. Πιστεύω ότι θα επικρατήσουν οι δυνάμεις της μετριοπάθειας και της συμπόνιας και η θέληση ο κάθε ένας να είναι χρήσιμος στο λαό της Κύπρου. Πιστεύω στη θέλησή σας να επικρατήσει η ειρήνη.²¹⁹³

Οι ελπίδες του κυβερνήτη διαψεύστηκαν και οι φόβοι του επαληθεύτηκαν, ενώ οι εξοπλισμοί συνεχίστηκαν εκατέρωθεν. Η αποχώρηση της Μ. Βρετανίας έγινε χωρίς να έχει επιτευχθεί ο αφοπλισμός των δυο κοινοτήτων ή χωρίς να υπάρχουν οι στέρεες βάσεις διακοινοτικής συμφιλίωσης, με τις δυο κοινότητες να αλληλοϋποβλέπονται πολιτικά και στρατιωτικά. Υπήρχε άραγε ευθύνη στη Μ. Βρετανία γι' αυτό, ή την αποκλειστική ευθύνη φέρουν οι δυο κοινότητες ; Με άλλα λόγια, μήπως αφέθηκαν πολλά να γίνουν μετά την απόκτηση της ανεξαρτησίας και το οικοδόμημα κατέρρευσε ; Είχε άραγε λόγους η Μ. Βρετανία να ενδιαφερθεί για το μέλλον του νησιού ; Σε κάθε περίπτωση το ενδιαφέρον της Βρετανίας στράφηκε τόσο στο ρόλο που θα διαδραμάτιζε ο Κυπριακός Στρατός, αφού και η ίδια διατηρούσε στρατεύματα στο νησί, όσο και στις ρυθμίσεις για τους χώρους εγκατάστασής του, αφού θα μπορούσε να διαπραγματευτεί - όπως και έπραξε - την πώληση χώρων στρατωνισμού (B.M.H - Wolseley Barracks) στην Κυπριακή Δημοκρατία.

Οι διαφωνίες στο θέμα του Κυπριακού Στρατού συνεχίστηκαν και μετά την ανεξαρτησία, στο ζήτημα του μισθολογίου. Οι Τουρκοκύπριοι υπουργοί επέμειναν σε ψηλότερο μισθολόγιο από ό,τι προέβλεπε το νομοσχέδιο (271/60) θέλοντας να δημιουργήσουν ένα ελκυστικό επάγγελμα με μισθούς ειδικευμένων επαγγελματιών. Από την άλλη, οι Ελληνοκύπριοι υπουργοί και ο Αρχιεπίσκοπος επιδίωκαν ένα χαμηλότερο μισθολόγιο. Η επιχειρηματολογία τους εδραζόταν στο γεγονός ότι εφόσον οι κάτοχοι πανεπιστημιακών

²¹⁹² Evanthis Xatzivassiliou, «Post-Zurich Cyprus, 1959 : Arms Smuggling and Confidence Building», *Storia Delle Relazioni Internazionali*, Anno IX-1993/1, σελ. 86

²¹⁹³ Foot, *A Start in Freedom*, σελ. 187. Η μετάφραση στα ελληνικά είναι δική μου.

τίτλων δεν ήταν υψηλόμισθοι, δεν μπορούσε να γίνει αποδεκτό ένα μισθολόγιο για άνδρες που η μόρφωσή τους ήταν πολύ χαμηλότερη. Οι Ελληνοκύπριοι υπουργοί αναγνώρισαν ότι το μισθολόγιο ήταν χαμηλό, αλλά όχι τόσο τραγικό όπως το παρουσίασαν οι Τουρκοκύπριοι συνάδελφοί τους. Αν και στις 4 Νοεμβρίου 1960 το μισθολόγιο εγκρίθηκε από το Υπουργικό Συμβούλιο, ο Τουρκοκύπιος αντιπρόεδρος δρ F. Kutchuk με επιστολή του στις 10 Νοεμβρίου ανέπεμψε την απόφαση. Η αναπομπή απορρίφθηκε από την ελληνοκυπριακή πλειοψηφία στο Υπουργικό Συμβούλιο και για ακόμη ένα θέμα δεν μπόρεσε να βρεθεί η χρυσή τομή.

Θα μπορούσε κάποιος να μιλήσει για προσπάθεια των Ελληνοκυπρίων να εκφυλίσουν το στρατό. Άλλωστε, για τον πρόεδρο Μακάριο όπως έλεγε και στον κυβερνήτη πριν την ανακήρυξη της Δημοκρατίας, ο στρατός ήταν οικονομικά ασύμφορος. Ίσως, αν και σε μια περίοδο που επικρατούσε αβεβαιότητα στο ζήτημα της συλλογής των φόρων, εφόσον δεν είχε ακόμη εγκριθεί το φορολογικό νομοσχέδιο, η ελληνοκυπριακή πολιτική οικονομικής περισυλλογής δείχνει δικαιολογημένη. Ακόμη, πέρα από αυτό, οι συνεχιζόμενοι παράνομοι τουρκοκυπριακοί εξοπλισμοί προκαλούσαν στο Μακάριο πολλές ανησυχίες. Ο Αρχιεπίσκοπος γνώριζε ότι αν ενίσχυε ένα στρατό με 40% τουρκοκυπριακή στελέχωση, ενδυνάμωνε τις στρατιωτικές δυνατότητες και βλέψεις της Τουρκίας για το νησί.

Η διαφωνία προδίκαιζε ένα νέο πεδίο διακοινοτικών αντιπαραθέσεων και δεν δημιουργούσε εκείνες τις προϋποθέσεις συνεννόησης που θα λειτουργούσαν ως παρακαταθήκη για ζητήματα που ανέκυπταν. Έχοντας υπόψη τα πιο πάνω, το ερώτημα είναι γιατί οι Τουρκοκύπριοι που αδημονούσαν να αρχίσει η κατάταξη από το καλοκαίρι του 1959 δεν επέδειξαν ελάχιστη συναίνεση, βοηθώντας την οικοδόμηση των διακοινοτικών σχέσεων εμπιστοσύνης και ζητούσαν αμέσως μετά την ανεξαρτησία υψηλό μισθολόγιο προκαλώντας ελληνοκυπριακές αντιδράσεις. Το ερώτημα γίνεται ακόμη πιο βασανιστικό, όταν η ίδια αδιαλλαξία θα επαναληφθεί ένα χρόνο αργότερα. Παρά την απόφαση (1081) του Υπουργικού Συμβουλίου, στις 10 Αυγούστου 1961, που υιοθέτησε την πρόνοια της Συνθήκης Συμμαχίας για μεικτή σύνθεση του Κυπριακού Στρατού τόσο στις μονάδες όσο και στις εκπαιδεύσεις, την αντιπροεδρική αναπομπή της και την εκ νέου απόφαση (1245) του Υπουργικού Συμβουλίου, στις 13 Οκτωβρίου 1961, ο Τουρκοκύπιος αντιπρόεδρος δρ F. Kutchuk άσκησε, στις 20 του ίδιου μήνα, για πρώτη και μοναδική φορά το συνταγματικό δικαίωμα της αρνησικυρίας (veto). Επειδή, λοιπόν, δεν ικανοποιήθηκε το τουρκοκυπριακό αίτημα για αμιγώς κοινοτική σύνθεση των μονάδων σε επίπεδο λόχου και κάτω (π.χ. σε τάγμα τριών λόχων οι δύο να ήταν ελληνοκυπριακοί και ο ένας τουρκοκυπριακός), ο στρατός δεν ενεργοποιήθηκε στο σύνολό του. Η τουρκοκυπριακή κοινότητα δεν επέδειξε καμία διαλλακτικότητα επιμένοντας να επικαλείται τις θρησκευτικές και γλωσσικές

διαφορές, ως την αιτία, βέβαιης κατά την εκτίμησή της μελλοντικής απειθαρχίας στο στρατό. Ο αντιπρόεδρος στις συζητήσεις του Υπουργικού Συμβουλίου επικαλέστηκε και τη συνταγματική πρόνοια του άρθρου 132. Ωστόσο, ακόμη και αν η ερμηνεία της λέξης *Δυνάμεις* στο συγκεκριμένο άρθρο ταυτίζεται μόνο με το στρατό και ως εκ τούτου αυτές έπρεπε, να ανήκωσιν εις την κοινότητα ταύτην, καταδεικνύεται ότι η σύνθεση του Κυπριακού Στρατού έπρεπε να είναι μεικτή. Διαφορετικά, δεν υπήρχε λόγος να υπάρχει πρόνοια που εξαιρούσε το ειδικό (αμιγή σύνθεση) από το γενικό (μεικτή σύνθεση).

Η αντίδραση του Αρχιεπισκόπου ήταν άμεση και αφού δήλωσε ότι δεν υπήρχε λόγος να συνεχιστούν οι προσλήψεις, ο Σχεδιασμός Κατάταξης που θα ολοκληρωνόταν σε 5 φάσεις διάρκειας 23.5 μηνών, δεν ολοκληρώθηκε ποτέ. Έκτοτε, ο Κυπριακός Στρατός παρόλο που οι προϋποθέσεις συγκρότησής του ήταν ευνοϊκές με εκπαιδευτές επαγγελματίες αξιωματικούς από την Τουρκία και την Ελλάδα και με το Τριμερές Στρατηγείο να λειτουργεί εν είδει εποπτικού κέντρου οργάνωσής του, όχι μόνο δεν κατάφερε να ενεργοποιηθεί ούτε και τέθηκε ποτέ στις διαταγές του αρχηγού του σε εμπόλεμη κατάσταση ως ενιαίο σώμα απέναντι σε ξένη επιβουλή. Μόνο σε καιρό ειρήνης ανταποκρίθηκε σε αποστολές που του ανατέθηκαν όπως η κατάσβεση πυρκαγιών, ή η απόδοση τιμών όπως έγινε κατά την άφιξη της ελληνίδας πριγκίπισσας Ειρήνης, τον Οκτώβριο του 1962, ενώ ακόμη και αυτοί που κατετάγησαν (351 μέχρι τον Αύγουστο του 1961) μετά το τουρκοκυπριακό veto παρέμειναν άοπλοι με μοναδική εξαίρεση τους άνδρες της Προεδρικής και Αντιπροεδρικής Φρουράς - Ελληνοκυπρίους και Τουρκοκυπρίους αντίστοιχα - που συγκροτήθηκε το Σεπτέμβριο του 1963, λίγους μήνες πριν τις διακοινοτικές ταραχές. Με άλλα λόγια, ο Κυπριακός Στρατός αποτελούσε ένα κρατικό θεσμό, μάλλον διακοσμιακό, παρά μια στοχοθετημένη προσπάθεια συγκρότησης ενός ένοπλου σώματος, έμπρακτη απόδειξη συνύπαρξης, συνεκπαίδευσης και κοινής αμυντικής συναντίληψης Ελληνοκυπρίων και Τουρκοκυπρίων.

Η διαφωνία στο Υπουργικό Συμβούλιο λόγω της επιμονής του αντιπροέδρου και των Τουρκοκύπριων υπουργών πρέπει να αποτιμηθεί νηφάλια. Τόσο ο αντιπρόεδρος όσο και οι Τουρκοκύπριοι υπουργοί επέμειναν στην αμιγώς κοινοτική σύνθεση των λόχων, προτάσσοντας λόγους πειθαρχίας, διαφορετικών διατροφικών συνηθειών, αλλά και γλωσσικής συνεννόησης, με τις ετήσιες εκθέσεις του Τριμερούς Στρατηγείου προς την Επιτροπή Αναπληρωτών Υπουργών Εξωτερικών για τον Κυπριακό Στρατό, αλλά και τις μαρτυρίες των Ελληνοκύπριων απόστρατων αξιωματικών να μην επιβεβαιώνουν καμία από τις τουρκοκυπριακές ανησυχίες. Άλλωστε, στο ζήτημα της συνεννόησης όλα τα μαθήματα γίνονταν και στην τουρκική και στην ελληνική γλώσσα, ενώ την ευθύνη της εκπαίδευσης είχαν επαγγελματίες αξιωματικοί από την Τουρκία και την Ελλάδα οι οποίοι και

συνεργάζονταν και συνεννοούνταν πολύ καλά. Οι Τουρκοκύπριοι είχαν κάθε λόγο και ήταν προς όφελός τους να συνεχιστεί η κατάταξη. Άλλωστε, η μεικτή σύνθεση του στρατού, τους διασφάλιζε οκτακόσιες θέσεις εργασίας, ενώ άλλες 700 θέσεις τους αναλογούσαν στην Αστυνομία και τη Χωροφυλακή. Παρόλα αυτά, προέταξαν ως πρώτηστη προϋπόθεση συγκρότησής του, την αμιγώς κοινοτική σύνθεση σε επίπεδο λόχου και κάτω και αφού δεν πέτυχαν την επιδίωξή τους χρησιμοποίησαν το αντιπροεδρικό veto.

Σε ακόμη ένα ζήτημα και ενώ το Υπουργικό Συμβούλιο αποφάσισε τη μεικτή σύνθεση του Κυπριακού Στρατού, η τουρκοκυπριακή στάση προκαλούσε την ελληνοκυπριακή κοινότητα. Η τελευταία, ερμήνευσε την επιμονή του αντιπροέδρου ως προσπάθεια «στρατιωτικού σχίσματος», αφού αντέβαινε την πρόνοια της Συνθήκης Συμμαχίας. Έτσι η 129^η του Συντάγματος της Κυπριακής Δημοκρατίας δεν ολοκληρώθηκε ποτέ, ενώ είναι δύσκολο να υποθέσει κανείς πως θα ενεργούσε η τουρκοκυπριακή κοινότητα αν οι Ελληνοκύπριοι αποδέχονταν τους αμιγώς κοινοτικούς λόγους.

Με δεδομένο ότι το αντιπροεδρικό veto ικανοποίησε την ελληνοκυπριακή πλευρά η οποία έβλεπε το θέμα του στρατού με πολλές επιφυλάξεις, εγείρονται πολλά ερωτήματα για την άσκησή του. Χρησιμοποίησε άραγε ο αντιπρόεδρος το veto ως αντίδραση και έμμεση προειδοποίηση για σκλήρυνση της στάσης απέναντι σε ενέργειες του Μακαρίου με τις οποίες δεν συμφωνούσε αισθανόμενος περιθωριοποιημένος, όπως την επίσκεψη του τελευταίου στο συνέδριο των Αδεσμεύτων το Σεπτέμβριο του 1961 στη Γιουγκοσλαβία ; Επιθυμούσε με αυτό τον τρόπο να απαντήσει στην εσωτερική αντιπολίτευση που του ασκούσε ο R. Denktash ο οποίος τον κατηγορούσε για διαλλακτική και ήπια στάση σε Ζυριχικά τουρκοκυπριακά προνόμια που δεν υλοποιήθηκαν, ενισχύοντας έτσι το κύρος του απέναντι στην τουρκοκυπριακή κοινότητα και σε ένα ανταγωνιστή για την εξουσία ; Μήπως η μεικτή σύνθεση του Κυπριακού Στρατού ήταν αντίθετη με τουρκοκυπριακές επιδιώξεις που ταυτίζονταν με διχοτομικές βλέψεις και κατευθύνονταν από την Άγκυρα ; Μήπως η τουρκοκυπριακή πλευρά παρέμεινε άτεγκτη στο ζήτημα της σύνθεσης του στρατού χρησιμοποιώντας το ως μοχλό πίεσης προσδοκώντας και αναμένοντας επίδειξη διαλλακτικότερης στάσης των Ελληνοκυπρίων στο θέμα των δήμων ; Μήπως από την άλλη, η τουρκοκυπριακή πλευρά μετά και τη βρετανική διοικητική αποχώρηση που λειτουργούσε προστατευτικά γι' αυτήν και αφού δεν κατάφερε να έχει αμιγώς κοινοτικούς λόγους που θα της επέτρεπαν μια «στρατιωτική αυτονομία», επιχείρησε να αποδυναμώσει ένα δικοινοτικό στρατό που σε συνδυασμό με τις ελληνοκυπριακές ένοπλες προετοιμασίες και την ελληνοκυπριακή πληθυσμιακή υπεροχή προκαλούσε ανησυχίες στους Τουρκοκυπρίους ; Σε κάθε περίπτωση, η τουρκοκυπριακή επιμονή στο Υπουργικό Συμβούλιο για σύσταση λόχων με διαφορετική κοινοτική σύνθεση, έδειχνε επιδίωξη στρατιωτικού κοινοτικού

διαχωρισμού. Αυτή η επιμονή σε παραλληλισμό με τον επιδιωκόμενο κοινοτικό διαχωρισμό στους δήμους υπέσκαπτε την ομαλή λειτουργία του κράτους και προκαλούσε διακοινοτικές αντιπαραθέσεις τόσο στο Υπουργικό Συμβούλιο όσο και στη Βουλή των Αντιπροσώπων. Ακόμη και όταν τον Ιανουάριο του 1962 το θέμα της συγκρότησης του στρατού επανήλθε στο Υπουργικό Συμβούλιο, με την ελληνοκυπριακή πλευρά να θέτει ως προϋπόθεση για νέα φάση στρατολόγησης, την επίλυση στο θέμα της σύνθεσης, οι Τουρκοκύπριοι υπουργοί συνέχισαν να επιμένουν στις θέσεις τους, αν και θα μπορούσαν να υπερπηδήσουν ένα πρόβλημα που δημιουργήθηκε λόγω της δικής τους επιμονής και εμμονής.

Αν στο θέμα του στρατού ενεργούσαν με εντολές της Άγκυρας αυτό δεν μπορεί να αποδειχθεί από την παρούσα έρευνα, αφού δεν υπάρχει ακόμη πρόσβαση στα σχετικά τουρκικά αρχεία. Παρέμβαση όμως υπήρξε σε ένα άλλο σημαντικό ζήτημα. Αν και στις 24 Δεκεμβρίου 1962 μετά από κοινό ανακοινωθέν φάνηκε ότι το θέμα των δήμων θα επιλυόταν μετά από γενναία επιχορήγηση για την ανάπτυξη των τουρκικών τομέων²¹⁹⁴ και την ύπαρξη κοινής επιτροπής σε κάθε πόλη, αντί των υφιστάμενων δημοτικών συμβουλίων της οποίας τα μέλη θα διορίζονταν από τον πρόεδρο και τον αντιπρόεδρο, ήταν ο αντιπρόεδρος που δύο μέρες αργότερα στις 26 Δεκεμβρίου 1962, υπαναχώρησε και αρνήθηκε να προχωρήσει σε οποιαδήποτε συμφωνία. Έτσι παρεμποδίστηκε την τελευταία στιγμή η επίτευξη συμφωνίας και η διαγραφόμενη συνεννόηση. Πριν την αντιπροεδρική υπαναχώρηση προηγήθηκε πολύωρη συνάντηση του δρα F. Kutchuk με το νέο πρέσβη της Τουρκίας στην Κύπρο Mazhar Oskol²¹⁹⁵ γεγονός που αποκάλυπτε ότι οι Τουρκοκύπριοι αποτελούσαν το προτεκτοράτο της Τουρκίας.

Με άλλα λόγια, οι ενέργειες των Τουρκοκυπρίων και της απροκάλυπτης ανάμειξης της Άγκυρας²¹⁹⁶ έδειχναν μια σταθερή επιμονή στη διασφάλιση ενός είδους διχοτομικού ή τουλάχιστον διαιρετικού μοντέλου άσκησης ελέγχου τόσο στους δήμους όσο και στο στρατό που παρείχε τη δυνατότητα άσκησης μιας κοινοτικής αυτονομίας παρακάμπτοντας έτσι την ελληνοκυπριακή πλειοψηφία. Άλλωστε και η δημιουργία των θυλάκων που ακολούθησε μετά τα γεγονότα του 1963 αυτό εξυπηρετούσε. Στα πρώτα βήματα της Κυπριακής Δημοκρατίας η πολιτική ασυνεννοησία έδινε την ευκαιρία περαιτέρω αμφισβήτησης των

---

²¹⁹⁴ Με την πρόταση του Μακαρίου για κοινή διαχείριση οι Τούρκοι θα καρπούσαν στις πόλεις τα εξής ποσοστά επί του συνόλου των εσόδων των δήμων : Λευκωσία 25%, Αμμόχωστος 16% Λάρνακα 20%, Λεμεσός 14% και Πάφος 25%, βλ. Κληρίδης, *Η Κατάθεσή μου*, τόμος Α', σσ. 463-464. Όταν λειτουργούσαν ως το 1958 ενιαίοι δήμοι η συνεισφορά των Τούρκων ήταν η εξής : Λευκωσία 16%, Αμμόχωστος 6.5%, Λάρνακα 6.5 %, Λεμεσός 4.25%, και Πάφος 16.75%, βλ. Λάμπρου, *Ιστορία του Κυπριακού τα χρόνια μετά την Ανεξαρτησία 1960-2004*, σελ. 85.

²¹⁹⁵ Markides, *Cyprus 1957-1963 From Colonial Conflict to Constitutional Crisis The Key Role of the Municipal Issue*, σελ. 94.

²¹⁹⁶ Markides, *Κύπρος 1957-1963*, σελ. 159, σελ. 460.

συμφωνιών και το πολιτικά διαβρωμένο έδαφος ενίσχυε την αμοιβαία διακοινοτική καχυποψία. Όλα αυτά, σε συνδυασμό με τους εξοπλισμούς που συνεχίζονταν, δεν αποτελούσαν εχέγγυα ομαλής συμβίωσης των δυο κοινοτήτων και προκαλούσαν εντάσεις και αντιπαραθέσεις. Αν προσθέσει κανείς και τις συνταγματικές αδυναμίες, αλλά και τις εκατέρωθεν πολιτικές με αποκλειστικό γνώμονα το κοινοτικό συμφέρον, οδήγησαν τις δυο κοινότητες όχι μόνο σε διαφωνίες, αλλά και σε αντιπαραθέσεις όπως το θέμα της στελέχωσης της Δημόσιας Υπηρεσίας ή αυτό της είσπραξης φόρων.²¹⁹⁷ Η μια διαφωνία προστίθετο στην άλλη και όλες μαζί υποβοηθούσαν στην αύξηση της εντάσεως και της καχυποψίας.²¹⁹⁸ Σε ακόμη ένα ζήτημα οι δυο κοινότητες δεν μπόρεσαν να λειτουργήσουν συλλογικά. Από το Σύνταγμα του 1960 που αντανakλούσε την υπαρκτή σχέση ανταγωνισμού και δυσπιστίας μεταξύ Ελληνοκύπριων και Τουρκοκύπριων απουσίαζαν εκείνοι οι θεσμοί που θα προωθούσαν την αμοιβαία κατανόηση και την κοινωνική επικοινωνία των δύο στοιχείων του πληθυσμού, παρατηρεί σωστά ο Ευάνθης Χατζηβασιλείου.²¹⁹⁹ Το ερώτημα που τίθεται είναι αν υπήρχαν οι προϋποθέσεις για συλλογική λειτουργία με γνώμονα το συμφέρον της Κυπριακής Δημοκρατίας. Η βρετανική αποικιοκρατική περίοδος ουδέποτε ενεθάρρυνε τη διακοινοτική συνεργασία²²⁰⁰ έτσι ώστε να αναπτυχθούν εκείνες οι σχέσεις που θα μπορούσαν να αποτελέσουν τις στέρεες βάσεις για το οικοδόμημα της Ζυρίχης - Λονδίνου. Ας μην ξεχνούμε ότι οι Βρετανοί παράλληλη την αντίθεση της ελληνοκυπριακής πλευράς είχαν επιβάλλει από την 1^η Οκτωβρίου 1958 το σχέδιο Macmillan καλλιεργώντας ακόμη περισσότερο τις διαχωριστικές τάσεις των δύο κοινοτήτων.²²⁰¹

Βέβαιο, είναι ότι και οι δυο κοινότητες, με τη συσσώρευση των διακοινοτικών τους πολιτικών αντιπαραθέσεων, διεκδικούσαν την ικανοποίηση των κοινοτικών τους συμφερόντων με μαξιμαλιστικό τρόπο και όχι μέσω αμοιβαίων υποχωρήσεων, με

²¹⁹⁷ Το 1961 παρατηρείται μια κλιμάκωση στις ενέργειες των Τουρκοκυπρίων και ανάλογη ελληνική αντίδραση : α) στην αυθαίρετη χρήση του δικαιώματος για χωριστές πλειοψηφίες στη βουλή στις 31 Μαρτίου 1961, β) στην καταψήφιση του νομοσχεδίου για το φόρο εισοδήματος στις 19 Δεκεμβρίου 1961, γ) στην ανοικτή διαφωνία του αντιπροέδρου το Δεκέμβριο του 1961 για τη συμμετοχή της Κύπρου στο κίνημα των Αδεσμεύτων, βλ. Μιλτιάδης Χριστοδούλου, *Κύπρος-Ελλάς, Οι Σχέσεις Αθηνών-Λευκωσίας, Πορεία έξαρσης και Καταποντισμού Ανάδυσης και Ανάπλασης*, τόμος Α', εκδ. Πρόοδος, Λευκωσία 1999, σελ. 399.

²¹⁹⁸ Kyriakides, *Cyprus Constitutionalism and Crisis Government*, σελ. 87.

²¹⁹⁹ Χατζηβασιλείου, *Το Κυπριακό Ζήτημα, 1878-1960, η Συνταγματική Πτυχή*, σελ. 145, βλ. σχετικά στο Kyriakides, *Cyprus Constitutionalism and Crisis Government*, 1968, σελ. 55 την παρατήρηση ότι το Σύνταγμα διαπνεόταν από ένα πνεύμα κοινοτικού διαχωρισμού και όχι κοινοτικής ενότητας, επίσης την παρατήρηση του Κρίτωνα Τορνάρη για «ύπαρξη πνεύματος που υπονόμει τη συνεργασία των δύο κοινοτήτων», στο Griton Tornaritis, *Constitutional and Legal Problems in the Republic of Cyprus*, Λευκωσία 1972, σελ. 78.

²²⁰⁰ Kyriakides, *Cyprus Constitutionalism and Crisis Government*, σελ. 87.

²²⁰¹ Stephens, *Cyprus : A Place of Arms*, σελ. 155, βλ. και Soulioti, *Fettered Independence Cyprus 1878-1964, The Narrative*, σελ. 66. Η απορία της πρώην υπουργού Δικαιοσύνης είναι χαρακτηριστική : «how the British government could expect to impose a "Partnership plan" without the participation of two of the major partner-the Greek government and the Greek Cypriots-remains a mystery» και P.N. Vanezis, *Cyprus Crime Without Punishment*, Regal Printing 1997, σελ. 78.

αποτέλεσμα να οδηγούνται σε έντονες αντιπαραθέσεις εντός του Υπουργικού Συμβουλίου αποδυναμώνοντας έτσι την εύρυθμη λειτουργία της Κυπριακής Δημοκρατίας. Από τη μια, η ελληνοκυπριακή κοινότητα αισθανόταν (και ήταν) συνταγματικά αδικημένη, διέβλεπε ότι η ενιαία σύνθεση του στρατού θα της επέτρεπε να έχει καλύτερο έλεγχο και να περιορίσει «τους κινδύνους» από τη συγκρότηση στρατιωτικών μονάδων με αμιγώς εθνικά κριτήρια. Από την άλλη, η τουρκοκυπριακή κοινότητα που ήταν σαφώς ευνοημένη παρουσιαζόταν, όπως και σε άλλα ζητήματα, διεκδικητικά αδιάλλακτη και επιδίωκε με σειρά επιχειρημάτων να πετύχει τέτοια σύνθεση μονάδων που να της επιτρέπει μια στρατιωτική αυτονομία οιοσεί αυτοδύναμη. Οι δυο κοινότητες δεν είδαν το θέμα του στρατού ως μέσο οικοδόμησης εμπιστοσύνης και διακοινοτικής συνεργασίας μετατρέποντάς το σε πεδίο διακοινοτικής αντιπαραθέσης και ικανοποίησης των κοινοτικών τους συμφερόντων, ενώ σε κάθε περίπτωση η επιμονή της τουρκοκυπριακής πλευράς για στελέχωση του στρατού με ομοιογενείς ομάδες σε επίπεδο λόχου και κάτω έδινε και στις δύο κοινότητες τη δυνατότητα σε ενδεχόμενη σύγκρουση να κινητοποιήσουν τις δικές τους ομάδες άμεσα και γρήγορα.

Όταν και επίσημα πλέον, στις 16 Αυγούστου 1960 εγκαθιδρύθηκε η Κυπριακή Δημοκρατία, οι τουρκοκυπριακοί εξοπλισμοί σύμφωνα με πρωτογενείς και δευτερογενείς πηγές συνεχίζονταν και το Κυπριακό έμπαινε σε μια νέα φάση, αυτή των μετανεξαρτησιακών διακοινοτικών προσπαθειών στρατιωτικής ενίσχυσης εκατέρωθεν. Απέναντι σε αυτά τα δεδομένα, ο υπουργός Εσωτερικών Π. Γιωρκάτζης, τον Απρίλιο του 1961, ζήτησε από την Ελλάδα στρατιωτική ενίσχυση έτσι ώστε να αντιμετωπιστεί η τουρκοκυπριακή απειλή που τύγχανε της στήριξης της Τουρκίας. Ο υπουργός Εξωτερικών της Ελλάδας Ευ. Αβέρωφ, αρνήθηκε να την παράσχει, αφού εκείνη την περίοδο προείχε η πιστή εφαρμογή των συμφωνιών που διασφάλιζαν στην Ελλάδα σχέσεις καλής γειτονίας με την Τουρκία με τον πρωθυπουργό Κ. Καραμανλή να πιστεύει ότι ο ελαστικότερος χειρισμός στη λειτουργία του κυβερνητικού σχήματος θα αφοπλιζε με την πάροδο του χρόνου τους Τουρκοκυπρίους και θα προλείανε μια καλύτερη βάση διακοινοτικής συνεννόησης. Η αντίδραση του Π. Γιωρκάτζη μέσω επιστολής του τον Απρίλιο του 1961 προς τον Ευ. Αβέρωφ δημιούργησε ρήγμα στις σχέσεις του Ελληνοκύπριου υπουργού με τον υπουργό Εξωτερικών της Ελλάδας. Η επιστολή φάνερε μια διαφορετική αντίληψη του υπουργού Εσωτερικών της Κύπρου, από αυτή της ελληνικής κυβέρνησης και καταδεικνύει ότι το ζητούμενο ήταν η με κάθε τρόπο αντιμετώπιση των τουρκοκυπριακών εξοπλισμών.

Μετά την απόρριψη παροχής στρατιωτικής βοήθειας, οι Ελληνοκύπριοι προχώρησαν στη δημιουργία της Εθνικής Οργάνωσης Κυπρίων (Ε.Ο.Κ.). Μέχρι το τέλος του Νοεμβρίου 1961, η Ε.Ο.Κ., με βάση το «ΠΡΟΣΧΕΔΙΟΝ ΔΡΑΣΕΩΣ ΕΟΚ», διέθετε μικρές ομάδες σε όλη σχεδόν την Κύπρο, με την προϋπάρχουσα δομή και άνδρες της Ε.Ο.Κ.Α. να αποτελούν

τη βάση συγκρότησης και σύνθεσης. Θα μπορούσε κάποιος να ισχυριστεί ότι η «Οργάνωση» ήταν το ελληνοκυπριακό αμυντικό αντίβαρο απέναντι στις τουρκοκυπριακές προετοιμασίες οι οποίες όπως διαπιστώνεται μέσα από ελληνικά και βρετανικά αρχεία, αλλά και από μαρτυρίες Τούρκων αξιωματικών συνεχίζονταν αμείωτα. Μία μόλις ημέρα πριν την έναρξη των διακοινοτικών ταραχών η δύναμη της Τ.Μ.Τ. στη Λευκωσία ήταν 1.300 άνδρες υπό τον έλεγχο της τουρκικής κυβέρνησης. Στην πρωτεύουσα η Τ.Μ.Τ. διέθετε κεντρική αποθήκη όπλων, αλλά και δίκτυο επικοινωνίας με σχέδιο ενίσχυσης με εθελοντές από την Τουρκία. Οι Τουρκοκύπριοι, σε ένα πρώιμο δείγμα του τι θα ακολουθούσε μετά το 1963, ενισχύθηκαν στρατιωτικά και ισχυροποίησαν την παρουσία τους κυρίως σε παραθαλάσσιες περιοχές όπως στη Μανσούρα, στην εντός των τειχών πόλη της Αμμοχώστου, στο παραλιακό μέτωπο της Λάρνακας, στη Γαληνόπορνη στην Καρπασία, αλλά και σε περιοχές με ισχυρή παρουσία Τουρκοκυπρίων όπως την Κάτω Πάφο, το Τέμπλος, μόλις ένα χιλιόμετρο μακριά από τα παράλια της Κερύνειας, τη Λεύκα ή ακόμη και στο Κιόνελλι, προετοιμάζοντας θύλακες που έπαιξαν σημαντικό ρόλο στις εξελίξεις μετά τις διακοινοτικές ταραχές του 1963 και καταλυτικό κατά την εισβολή του 1974.

Αναμφίβολα, ο Π. Γιωρκάτζης ως ένας εκ των πρωτεργατών, ήταν ο στρατιωτικός αρχηγός της «Οργάνωσης», ενώ ο επίσης πρωτεργάτης Τάσος Παπαδόπουλος, αναφέρει ότι στόχος της «Οργάνωσης», ήταν η ύπαρξη μιας ένοπλης δύναμης, στη διάθεσή του υπουργού Εσωτερικών, για αντιμετώπιση τουρκοκυπριακής επίθεσης. Επιπρόσθετα, όμως, οι προκηρύξεις της Ε.Ο.Κ., αποδεικνύουν πέραν πάσης αμφιβολίας ότι η «Οργάνωση» ήταν τόσο αντικομμουνιστική, όσο και ενωτική, ενώ αποτελούσε και μια προσπάθεια του Π. Γιωρκάτζη να διατηρεί τον έλεγχο της εσωτερικής κατάστασης. Με άλλα λόγια, στην απουσία πολιτικού σχηματισμού, η «Οργάνωση» αποτέλεσε ταυτόχρονα και το πολιτικό άρμα του Π. Γιωρκάτζη, δηλαδή το μέσο της πολιτικής του ισχυροποίησης.

Εντός του 1962, η «Οργάνωση» διέθετε Υπαρχηγεία σε όλες τις πόλεις της Κύπρου και μέλη της εκπαιδευόνταν από αγωνιστές της Ε.Ο.Κ.Α., αστυνομικούς, αλλά και αξιωματικούς της ΕΛ.ΔΥ.Κ. Αξιωματικοί της ΕΛ.ΔΥ.Κ. εκπαίδευαν και οργάνωναν τις εκπαιδεύσεις από τις αρχές του 1962, ενώ τις πρώτες μέρες του Δεκεμβρίου του ίδιου έτους, το γενικό επιτελείο της «Οργάνωσης» με τα στελέχη των κατά επαρχία Υπαρχηγείων, πραγματοποίησε με τη βοήθεια ελλαδιτών αξιωματικών, στην παρουσία του υποδιοικητή της ΕΛ.ΔΥ.Κ. Απόστολου Τζουβελέκη, διήμερη άσκηση στην προεδρική κατοικία του Τροόδους. Εκεί τονίστηκε στους Ελληνοκυπρίους ότι σε περίπτωση σύγκρουσης, η εμπλοκή των ελλαδιτών αξιωματικών δεν ήταν δεδομένη και γι' αυτό θα έπρεπε να ήταν σε θέση να διοικήσουν από μόνοι τους την «Οργάνωση». Ένα χρόνο αργότερα, το Δεκέμβριο

του 1963, η Ε.Λ.ΔΥ.Κ. δεν αναμείχθηκε στις συγκρούσεις παραμένοντας στο στρατόπεδό της, σε αντίθεση με την ΤΟΥΡ.ΔΥ.Κ. που εξήλθε του στρατοπέδου και πήρε θέσεις μάχης αποκόπτοντας το δρόμο Κερύνειας-Λευκωσίας, ενώ συγκρούστηκε και με Ελληνοκυπρίους στο τουρκοκυπριακό χωριό Ορτάκιοϊ, βόρεια της Λευκωσίας.

Οι μαρτυρίες των πρωτεργατών της «Οργάνωσης» είναι συγκεχυμένες για το αν ο Αρχιεπίσκοπος συναίνεσε ή έδωσε εντολή για τη δημιουργία της. Η δεύτερη εκδοχή υποστηρίζεται από τον επιτελάρχη της «Οργάνωσης» Ν. Κόση και χρονικά προσδιορίζεται στις αρχές του 1962.²²⁰² Σε συνάρτηση όμως με τις προετοιμασίες που γίνονταν από το 1961, το «ΠΡΟΣΧΕΔΙΟΝ ΔΡΑΣΕΩΣ Ε.Ο.Κ.», τις προθέσεις του υπουργού Εσωτερικών όπως συνάγονται από την επιστολή του τον Απρίλιο του 1961 προς τον Ευ. Αβέρωφ, τη γραπτή απαντητική επιστολή του Τ. Παπαδόπουλου προς το συγγραφέα, τη μαρτυρία του βοηθού επιτελάρχη της «Οργάνωσης» Χρ. Χριστοδούλου, αλλά και μαρτυρίες άλλων πρωτεργατών,²²⁰³ φαίνεται ότι ο Μακάριος αδιαμφισβήτητα γνώριζε για την εμβρυακή στρατιωτική οργάνωση των Ελληνοκυπρίων το 1961 και συναίνεσε στην περαιτέρω ενίσχυσή της χρηματοδοτώντας την.²²⁰⁴ Άλλωστε οι τουρκοκυπριακοί εξοπλισμοί δεν μπορούσαν να τον αφήσουν απαθής και ανενεργό όπως δεν έμεινε όταν προέκυψε διαφωνία στο θέμα της έκτασης των βρετανικών βάσεων, δίνοντας το Μάιο του 1960 εντολή επανασύστασης της Ε.Ο.Κ.Α. Έτσι, ο Αρχιεπίσκοπος, αρχές του 1962 κάλεσε το Νίκο Κόση αναθέτοντάς του καθήκοντα επιτελάρχη και έκτοτε υπήρξε ο «αόρατος αρχηγός» της «Οργάνωσης» όντας πλήρως ενήμερος για τη δομή και τις δυνατότητές της. Ως εκ τούτου, μπορεί να λεχθεί ότι στην «Οργάνωση» υπήρχε μια «δικέφαλη διοίκηση», με «πολιτικό αρχηγό» τον Αρχιεπίσκοπο και «στρατιωτικό αρχηγό» τον Π. Γιωρκάτζη.

Είναι γι' αυτό που σύμφωνα και με τα όσα καταγράφει ο Γλ. Κληρίδης, ο Αρχιεπίσκοπος προσπάθησε να διατηρήσει τον έλεγχο της «Οργάνωσης», έχοντας διασφαλίσει ότι ο οπλισμός της - που σε κάθε περίπτωση ήταν ελλιπής - θα δινόταν κατ' εντολή του μόνο σε περίπτωση σύγκρουσης, κάτι που έγινε με το ξέσπασμα των συγκρούσεων το Δεκέμβριο του 1963. Με άλλα λόγια, έχοντας και την πολιτική ευθύνη, ο Αρχιεπίσκοπος επιδίωξε να έχει τον τελευταίο λόγο και τον ουσιαστικό έλεγχο της «Οργάνωσης», αλλά και έμμεσα του υπουργού Εσωτερικών του οποίου η επιρροή στα στελέχη της «Οργάνωσης» ήταν καταλυτική.

Παράλληλα με την «Οργάνωση» δημιουργήθηκαν και άλλες μικρότερες ένοπλες ομάδες για τρεις κυρίως λόγους : α) την ένοπλη προετοιμασία των Τουρκοκυπρίων που δεν άφηνε

²²⁰² Συνεντεύξεις στο συγγραφέα του Νίκου Κόση στις 13/7/2007 και Χριστόδουλου Χριστοδούλου στις 28/1/2010.

²²⁰³ Αναφέρομαι στη μαρτυρία του Νίκου (Ψωμά) Ιωάννου και στη μαρτυρία του Γιαννάκη Μάτση, βλ. σχετικά και το υποκεφάλαιο 4.2.

²²⁰⁴ Τ. Παπαδόπουλος, 30 Ιουλίου 2008.

κανένα άπρακτο, β) τον παραγκωνισμό μετά το τέλος του αγώνα κάποιων αγωνιστών από συναγωνιστές τους και γ) το πολιτικό ρήγμα στο εσωτερικό μέτωπο που διαχώρισε τους Ελληνοκυπρίους σε ενωτικούς και ανθενωτικούς, φιλομακαριακούς και φιλογριβικούς και γιωρκατζικούς και αντιγιορκατζικούς. Έτσι, δημιουργήθηκαν οι ένοπλες ομάδες του Παγκύπριου Συνδέσμου Αγωνιστών (Π.Σ.Α.) που ήταν φίλα προσκείμενες στο Γ. Γρίβα και αντίθετες στη Ζυριχική λύση και στο Μακάριο. Οι ομάδες αυτές τον Αύγουστο του 1962, ήλθαν σε σύγκρουση με τις δυνάμεις της Αστυνομίας, γεγονός που έδειχνε το βαθύ εσωτερικό ρήγμα στις τάξεις των Ελληνοκυπρίων, ρήγμα που παρέμεινε καθ' όλη τη δεκαετία του 1960 και 1970 με διάφορες εκφάνσεις. Ακόμη δημιουργήθηκαν ομάδες υπό τον αγωνιστή της Ε.Ο.Κ.Α. Ν. Σαμψών που προσέκειτο στο Μακάριο, αλλά ήταν αντίθετος στον Π. Γιωρκάτζη και τρίτη κατηγορία ήταν οι ομάδες των αδελφών Δώρου και Λάκη Ηλία που στη βιβλιογραφία αναφέρονται ως ομάδες Β. Λυσσαρίδη, με τον τελευταίο να δηλώνει κατηγορηματικά ότι η εμπλοκή του σε αυτές, έγινε με την έναρξη των γεγονότων του 1963. Ωστόσο, η μαρτυρία του Δ. Ηλία ότι είχε ζητήσει την άδεια του γιατρού για τη σύσταση των ομάδων του το 1962, η θέση άλλων συγγραφέων (Γλ. Κληρίδης, Γ. Μηνάς, Π. Τζερμιάς, Σπ. Παπαγεωργίου), ότι ο Β. Λυσσαρίδης γνώριζε πολύ πριν το Δεκέμβριο του 1963 την ύπαρξή τους, αλλά και το γεγονός ότι με το ξέσπασμα των ταραχών οι συγκεκριμένες ομάδες πήγαν στην κλινική του γιατρού και όχι κάπου αλλού, επιτρέπουν στο συγγραφέα να συμπεράνει ότι ο Β. Λυσσαρίδης λειτουργούσε ως άλλος ένας «αόρατος αρχηγός» των ομάδων που δημιούργησαν τα αδέλφια Ηλία πριν το 1963, επιδιώκοντας να λειτουργεί ως αντίβαρο στον ίδιο τον Π. Γιωρκάτζη με τον οποίο δεν διατηρούσε καλές σχέσεις. Ίσως εδώ να βρίσκεται και η απάντηση στο ότι οι ομάδες του Β. Λυσσαρίδη δεν διαλύθηκαν ακόμη και με τη δημιουργία της Εθνικής Φρουράς και διατήρησαν μια σχετική αυτονομία προκαλώντας έτσι την οργή του διοικητή της Α.Σ.Δ.Α.Κ. στρατηγού Γ. Γρίβα.

Η «Οργάνωση Ακρίτας», σύμφωνα με το Πρακτικό Κανονικής Μηνιαίας Σύσκεψης το Μάιο του 1963, είχε σκοπό την αποδυνάμωση των άλλων ένοπλων ομάδων μέσω της δικής της ισχυροποίησης. Προσπάθεια διάλυσής τους σύμφωνα με το Πρακτικό ήταν απορριπτέα, αφού μια τέτοια ενέργεια ενδεχομένως να οδηγούσε σε εμφύλιες συγκρούσεις. Έτσι εξηγούνται και οι εκπαιδεύσεις που δέχονταν άνδρες των άλλων ομάδων από άνδρες της Ε.Λ.ΔΥ.Κ. το καλοκαίρι του 1963, ενώ σύμφωνα και με μαρτυρίες στελεχών των ομάδων καταγράφονται ακόμη και συνεκπαιδεύσεις τους με άνδρες της «Οργάνωσης». Διασφαλίζοντας ταυτόχρονα τη στρατιωτική ενότητα στις τάξεις των Ελληνοκυπρίων, η «Οργάνωση» έδειχνε ότι συνυπολόγιζε τις ομάδες, ενώ ιδιαίτερη βαρύτητα πρέπει να αποδοθεί στην άποψη του Γλ. Κληρίδη, ενός ανθρώπου που συνεργάστηκε με τον

Αρχιεπίσκοπο, ότι μέσω των άλλων ομάδων ο Μακάριος προσπαθούσε να εξισορροπήσει τη συνεχώς αυξανόμενη δύναμη του υπουργού Εσωτερικών.

Σε κάθε περίπτωση, αυτό που έχει ιδιαίτερη σημασία είναι ότι όλες οι ομάδες με την απειλούμενη τουρκική επιβουλή είχαν κοινό στόχο την αντιμετώπιση των στηριζόμενων από την Άγκυρα τουρκοκυπριακών ένοπλων ομάδων και εν γνώσει του κράτους ανέλαβαν πρωτοβουλίες υπεράσπισης της Κυπριακής Δημοκρατίας. Ωστόσο, οι «αντιπαραθέσεις» και οι «τριβές» που κουβαλούσαν από ιδρύσεώς τους σε συνδυασμό με τις πολιτικές εξελίξεις που ακολούθησαν, τη φαινομενική συνεργασία Αθήνας - Λευκωσίας στο πλαίσιο της πολιτικής του εθνικού κέντρου και την αντιπαράθεση Γ. Γρίβα - Μακαρίου που ακολούθησε ιδιαίτερα μετά τις μάχες της Μανσούρας, δημιούργησαν βαθύ εσωτερικό ρήγμα το οποίο μεγάλωσε και σχηματοποιήθηκε λίγα χρόνια αργότερα, με τη δημιουργία καινούργιων ένοπλων οργανώσεων, όπως το «Εθνικό Μέτωπο» (μέρος του οπλισμού του προήλθε και από τα γεγονότα του 1963-1964 που κάποιοι δεν παρέδωσαν),²²⁰⁵ τον «Ιερό Λόχο», την «Εθνική Αντίσταση» και τελικά την Ε.Ο.Κ.Α. Β'. Με άλλα λόγια, τα σπέρματα του εσωτερικού διχασμού στα τέλη της δεκαετίας του 1960 εντοπίζονται στις αρχές της ίδιας δεκαετίας, όταν η ήδη επικρατούσα θολή εικόνα οδήγησε σε ξεκαθάρισμα στις αρχές του 1970 με τους Ελληνοκυπρίους να στρέφουν τα όπλα εναντίον ομοφύλων τους. Άρα λοιπόν ο στρατιωτικός κατακερματισμός στις τάξεις των Ελληνοκυπρίων και η αδυναμία συνεννόησης μεταξύ τους είχε τραγικές συνέπειες για το μέλλον της Κυπριακής Δημοκρατίας.

Η εξαγωγή συμπερασμάτων δεν είναι εύκολη διαδικασία. Οι πηγές, οι μαρτυρίες αλλά και η πορεία των γεγονότων μας δίνουν αρκετές απαντήσεις και για το ρόλο της ελλαδικής βοήθειας στην «Οργάνωση» μέσω της ΕΛ.ΔΥ.Κ. Αν υποθέσουμε ότι η ΕΛ.ΔΥ.Κ. που υπαγόταν στο Γ.Ε.ΕΘ.Α. ενεργούσε αυτόβουλα και εν αγνοία της ελληνικής κυβέρνησης, πράγμα εξαιρετικά απίθανο, τότε χρειάζεται ακόμη πιο ενδελεχής έρευνα για να ερμηνευτούν οι στάσεις και οι συμπεριφορές των πρωταγωνιστών της εποχής. Υπ' αυτή την υπόθεση θα μπορούσε κάποιος να μιλήσει για αντίφαση μεταξύ πολιτικής και στρατιωτικής ηγεσίας της Ελλάδας και να συμπεράνει πως ό,τι έπραττε το Γ.Ε.ΕΘ.Α. δεν το γνώριζε η πολιτική ηγεσία.

Αυτό, όμως, που προκύπτει, είναι ότι η ελληνική πολιτική ηγεσία, χωρίς να αγνοεί ότι ένα κομμάτι του Ελληνισμού ήταν σε κίνδυνο, γνώριζε για τη βοήθεια που παρείχε η ΕΛ.ΔΥ.Κ. στην «Οργάνωση» και προσπάθησε να την ελέγξει έτσι ώστε να μην οδηγήσει τη χώρα σε περιπέτειες με τη γειτονική Τουρκία. Ήταν ο Α/Γ.Ε.ΕΘ.Α. Ι. Πιπιλής που σε ενημέρωσή του προς τον Π. Γαρουφαλιά το καλοκαίρι του 1964, αναφέρεται σε βοήθεια του Γ.Ε.ΕΘ.Α.

²²⁰⁵ Βουλή των Αντιπροσώπων, *Πόρισμα για το Φάκελο της Κύπρου*, σελ. 55.

από το 1960,²²⁰⁶ χωρίς ωστόσο να προσδιορίζεται το είδος της βοήθειας και το ζητούμενο. Η πολιτική ηγεσία του Κ. Καραμανλή είχε επενδύσει στις συμφωνίες Ζυρίχης-Λονδίνου, είχε αρνηθεί τον Απρίλιο του 1961 να ενισχύσει τον Π. Γιωρκάτζη με οπλισμό, ενώ στις 19 Απριλίου 1963 προειδοποίησε τον Αρχιεπίσκοπο να μην προβεί σε ενέργειες που θα δυναμίτιζαν τις ελληνοτουρκικές σχέσεις. Με άλλα λόγια, τη στιγμή που η Ελλάδα δεν συνηγορούσε στο ελάχιστο, οι Ελληνοκύπριοι προσδοκούσαν το μέγιστο.

Τα γεγονότα που εξετάσαμε μας επιτρέπουν να καταλήξουμε στο συμπέρασμα ότι ο επιδιωκόμενος έλεγχος ή ο βαθμός ελέγχου της πολιτικής ηγεσίας στη στρατιωτική ήταν εφικτός ή τουλάχιστον επιτεύχθηκε σε μεγάλο βαθμό μέχρι και την πτώση της κυβέρνησης Κ. Καραμανλή το καλοκαίρι του 1963. Μετά την πτώση της κυβέρνησης Κ. Καραμανλή και ενώ η Ελλάδα έμπαινε σε μια περίοδο εσωτερικής πολιτικής αστάθειας που τελείωσε το Φεβρουάριο του 1964, εκδηλώθηκε μια αναθεωρητική συνταγματική ευφορία σε συνδυασμό με τη στρατιωτική αναδιοργάνωση των Ελληνοκυπρίων. Το Γ.Ε.ΕΘ.Α εκτίμησε διαφορετικά τα δεδομένα από την πολιτική ηγεσία και πίστεψε πως μπορούσε να πετύχει τον αντικειμενικό σκοπό στην Κύπρο, σε συνεργασία με Ελληνοκυπρίους στους οποίους παρείχε υλική και έμπυση στήριξη, ενώ την ίδια περίοδο της ευφορίας υλοποίησης του αντικειμενικού σκοπού υποβλήθηκαν τα 13 σημεία και ετοιμάστηκε το «σχέδιο Ακρίτας» που ενημέρωνε τους αρχηγούς των Υπαρχηγείων για τις προθέσεις του Μακαρίου και κρατούσε την «Οργάνωση» σε εγρήγορση.

Πιο συγκεκριμένα οι μαρτυρίες των απόστρατων αξιωματικών, αλλά και πρωτεργατών της «Οργάνωσης», αναφέρονται σε εντατικοποίηση της βοήθειας από αξιωματικούς της ΕΛ.ΔΥ.Κ. μετά το καλοκαίρι του 1963. Ήταν άραγε αυτή η εντατικοποίηση συμπτωματική και εντελώς ανεξάρτητη της πτώσης του Κ. Καραμανλή ; Ήταν επίσης συμπτωματική, σύμφωνα και με τη μαρτυρία του Ν. (Ψωμά) Ιωάννου (στενού συνεργάτη του Π. Γιωρκάτζη) και αρχηγού του Υπαρχηγείου Λευκωσίας, η συνεννόησή του με τον Γ. Παπαδόπουλο (μετέπειτα δικτάτορα) που υπηρετούσε τότε στην Κ.Υ.Π., για άφιξη, που τελικά έγινε, 1.000 όπλων από την Ελλάδα στο τέλος Ιουνίου 1963 ;²²⁰⁷ Ήταν επίσης σύμφωνα με τα όσα γραπτώς αναφέρει στο συγγραφέα ο Τ. Παπαδόπουλος, συμπτωματικός και ο σχεδιασμός προβλεπόμενης ενίσχυσης σε οπλισμό (άγνωστος αριθμός) μέσω της εποχιακής αλλαγής μέρους του ελληνικού αγήματος της ΕΛ.ΔΥ.Κ στις 31 Δεκεμβρίου 1963,²²⁰⁸ οπλισμός που δεν ήλθε ποτέ ;²²⁰⁹ Ήταν εντελώς συμπτωματική η

²²⁰⁶ Ενημερωτικό σημείωμα Αρχηγού Γ.Ε.ΕΘ.Α. στρατηγού Ι. Πιπλή προς Πέτρο Γαρουφαλιά, 6 Ιουλίου 1964, *Τα Κρίσιμα Ντοκουμέντα*, τόμος Β', σσ. 83-87.

²²⁰⁷ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Νίκου (Ψωμά) Ιωάννου στις 19/6/2008.

²²⁰⁸ Τ. Παπαδόπουλος, 30 Ιουλίου 2008.

²²⁰⁹ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Αριστού Χρυσοστόμου στις 21/4/2008.

προσπάθεια αναδιοργάνωσης και ενίσχυσης της «Οργάνωσης» το καλοκαίρι του 1963, όταν τότε ακριβώς επιχειρήθηκε μια ανασύνταξη με ενίσχυση των εκπαιδύσεων, εμπλοκή περισσότερων αξιωματικών του Κυπριακού Στρατού και δημιουργία δυο Εφεδρικών Ταγμάτων με υπεύθυνους τους υπηρετούντες στον Κυπριακό Στρατό ταγματάρχη Φ. Χρήστο και λοχαγό Τ. Μάρκου ; Ήταν εντελώς συμπτωματική ακόμη και η μετακίνηση του Αρχηγείου της «Οργάνωσης» πίσω από το Προεδρικό Μέγαρο το Σεπτέμβριο του 1963 ; Τέλος, ήταν εντελώς συμπτωματικές οι όλο και πιο ξεκάθαρες δηλώσεις του Αρχιεπισκόπου για αναθεώρηση του Συντάγματος που οριστικοποιήθηκαν στις 5 Αυγούστου 1963, δύο μήνες μετά την αλλαγή πολιτικής σκυτάλης στην Ελλάδα ; Άρα λοιπόν η πτώση της κυβέρνησης Κ. Καραμανλή στις 11 Ιουνίου 1963, άφησε ανοικτό το πεδίο στο Μακάριο και επέτρεψε, ή ενθάρρυνε ή κατ' άλλη ερμηνεία τον ανάγκασε, να προχωρήσει στην αναθεώρηση που είχε στο μυαλό του. Αυτή η ενθάρρυνση δεν αφορούσε μόνο τον Αρχιεπίσκοπο αλλά και κάποιους στρατιωτικούς (ελλαδίτες και Ελληνοκυπρίους), αλλά και πρωτεργάτες της «Οργάνωσης» που συμμετείχαν στην κυβέρνηση του Αρχιεπισκόπου. Ήταν τότε ακριβώς που εκδηλώθηκε μια αδυναμία πολιτικού ελέγχου του Γ.Ε.ΕΘ.Α. με τους σχεδιασμούς του αρχηγού του αντιστράτηγου Ι. Πιπλή για την Κύπρο προς τον υπηρεσιακό υπουργό Εθνικής Άμυνας Δημήτρη Παπανικολόπουλο στις 6 Δεκεμβρίου 1963 να εκτιμούν στρατηγικές δυνατότητες της Ελλάδας προς «*την επίτευξιν του Εθνικού Αντικειμενικού Σκοπού*»,²²¹⁰ μειωμένη ισχύ της Τουρκίας, αδυναμία των βόρειων χωρών να δημιουργήσουν επεισόδια και κινητοποίηση του Ν.Α.Τ.Ο. για οριστική διευθέτηση του ζητήματος. Το εντυπωσιακά παράδοξο ωστόσο, είναι ότι ο σχεδιασμός του Γ.Ε.ΕΘ.Α. ήταν σε πλήρη αντίφαση με τους σχεδιασμούς του το καλοκαίρι του 1963 που αναφέρονταν σε αδυναμία της Ελλάδας ακόμη και για άμυνα από τυχόν βουλγαρική επίθεση!²²¹¹

Εντύπωση, προκαλεί, το γεγονός ότι οι σχεδιασμοί Γ.Ε.ΕΘ.Α. το Δεκέμβριο του 1963 που συνυπολόγιζαν και την Ε.Ο.Κ., η οποία «*δύναται να αντιμετωπίση το Τουρκοκυπριακόν [στοιχείον]*», έγιναν μια εβδομάδα μετά την υποβολή των 13 σημείων, όταν και αφού ο Αρχιεπίσκοπος είχε ουσιαστικά «*ανοίξει τα χαρτιά του*». Περισσότερη όμως εντύπωση προκαλεί το Παράρτημα των σχεδιασμών του Γ.Ε.ΕΘ.Α., δηλαδή το «*Σχέδιον Μακαρίου*». Αν και η απλή και μόνον αναφορά σε ύπαρξη «*Σχεδίου Μακαρίου*» δεν επιβεβαιώνει την ύπαρξή του, προβληματισμό δημιουργεί η εξής αξιοσημείωτη αντίφαση. Ενώ σε ολόκληρη την πρώτη παράγραφο του «*Σχεδίου Μακαρίου*» παρατίθεται πάντοτε κατά το Γ.Ε.ΕΘ.Α. ο «*προκριθείς*» αρχιεπισκοπικός σχεδιασμός να υλοποιείται σε τέσσερα στάδια

²²¹⁰ «Ενημερωτικόν Σημείωμα» Αρχηγού Γ.Ε.ΕΘ.Α., Ι. Πιπλή προς Υπουργό Εθνικής Αμύνης [Δημήτρη Παπανικολόπουλο], 6 Δεκεμβρίου 1963, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα*, τόμος Α', σσ. 258-261.

²²¹¹ Χατζηβασιλείου, *Στα σύνορα των κόσμων, Η Ελλάδα και ο Ψυχρός Πόλεμος, 1952-1967*, σελ. 394.

(Συνταγματική αναθεώρηση - καταγγελία Συνθήκης Εγγυήσεως - αυτοδιάθεση - υποβολή αίτησης για ένωση με την Ελλάδα), στην τελευταία παράγραφο παρατηρούνται «*διάφοροι απόψεις*» του ίδιου του Αρχιεπισκόπου οι οποίες καταδεικνύουν ότι ο Αρχιεπίσκοπος προβληματιζόταν και ήταν πολύ επιφυλακτικός απέναντι στις προθέσεις του Γ.Ε.ΕΘ.Α. : «*πολλοί λένουν ότι πρέπει να σχίσωμεν τας Συμφωνίας και να κηρύξωμεν αμέσως την Αυτοδιάθεσιν. Επ' αυτού δεν συμφωνώ διότι θα έχωμεν ασφαλώς διεθνείς περιπλοκάς, εμπλοκήν της Ελλάδος εις πόλεμον και γενικώς ακαθορίστους συνεπείας με απροβλέπτους εξελίξεις*».²²¹²

Είναι γι' αυτό ακριβώς το λόγο που οι σχεδιασμοί Γ.Ε.ΕΘ.Α. δημιουργούν πολλά ερωτηματικά τόσο για το σκοπό και το στόχο τους, αλλά και για τις συνθήκες προετοιμασίας τους. Με άλλα λόγια, κάποιος φαίνεται ότι είδαν την πρωτοβουλία του Αρχιεπισκόπου ως την κατάλληλη ευκαιρία υλοποίησης δικών τους σχεδιασμών και οραμάτων, ενώ από την άλλη δεν μπορεί να αποκλειστεί η ύπαρξη «*Σχεδίου Μακαρίου*», με τον Αρχιεπίσκοπο να εκμεταλλεύεται τις συνθήκες προχωρώντας μέχρι και το 3^ο στάδιο, δηλαδή αυτό της αυτοδιάθεσης, αφού οι ενέργειές του μετά τα γεγονότα του 1963 καταδεικνύουν επιδίωξη κυριαρχίας επί των εξελίξεων. Με αυτά ως δεδομένα, οι στρατιωτικές προετοιμασίες «*εξυπηρετούσαν*» για διαφορετικό σκοπό και το Μακάριο και το Γ.Ε.ΕΘ.Α. Για το Μακάριο, που πρώτιστα στόχευε στην εξουδετέρωση των Ζυριχικών εμποδίων και στην υιοθέτηση μιας έστω πολιτικής λύσης που ο ίδιος είχε στο μυαλό του, διασφαλιζόταν, σε περίπτωση σύγκρουσης, μια ασπίδα προστασίας και θωράκισης της Κυπριακής Δημοκρατίας. Για το Γ.Ε.ΕΘ.Α. ή έστω για κάποιους αξιωματικούς του, οι στρατιωτικές προετοιμασίες αποτελούσαν το μέσο επαρκούς προετοιμασίας που θα οδηγούσε σε αναπόφευκτη σύγκρουση, το νικηφόρο αποτέλεσμα της οποίας θα ήταν η ένωση.

Η επιβεβαίωση ότι υπήρξε χαλάρωση και αυτόνομη πρωτοβουλία του Γ.Ε.ΕΘ.Α. μετά την πτώση της κυβέρνησης Κ. Καραμανλή εκπηγάει μέσα από τη θέση του Γ. Παπανδρέου στη σύσκεψη της 25^{ης} Ιανουαρίου 1964. Στην παρουσία του υπηρεσιακού πρωθυπουργού Ι. Παρασκευόπουλου και αφού άκουσε και τις εκτιμήσεις του αντιστράτηγου Π. Σακελλαρίου, αρχηγού Γ.Ε.Σ., (του κύριου φορέα που θα αναλάμβανε την ευθύνη στρατιωτικής δράσης), δηκτικά παρατήρησε το «*σφάλμα ανεύθυν[ων] στρατιωτικ[ών]*»²²¹³ που ενεθάρρυναν τους Ελληνοκυπρίους μέσω αποτελεσματικής στρατιωτικής βοήθειας εξ Ελλάδας. Φαίνεται, λοιπόν, ότι το σχέδιο Γ.Ε.ΕΘ.Α που περιλάμβανε και «*Σχέδιο*

²²¹² «Εξελίξεις καταστάσεως εις Κύπρον» Αρχηγού Γ.Ε.ΕΘ.Α., Ι. Πιπλή, 6 Δεκεμβρίου 1963, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα*, τόμος Α', σσ. 258-261.

²²¹³ Πρακτικά Συνσκέψεως 25 Ιανουαρίου 1964, Πετρίδης, *Ο Γεώργιος Παπανδρέου και το Κυπριακό Ζήτημα (1954-1965)*, σσ. 274-281.

Μακαρίου», αντικατόπτριζε εκτιμήσεις ή ακόμη και ευσεβείς πόθους κάποιων, κατά το Γ. Παπανδρέου, «*ανεύθυνων στρατιωτικών*» του Γ.Ε.ΕΘ.Α., οι οποίοι βλέποντας την πολιτική πρωτοβουλία του Μακαρίου να αποκρυσταλλώνεται τέλος Νοεμβρίου, στόχευσαν «*στην μεγίστην δυνατήν εκμετάλλευσιν της εξελίξεως της καταστάσεως του Κυπριακού προς επίτευξιν του Εθνικού Αντικειμενικού Σκοπού*», επενδύοντας στην αναθεωρητική προσπάθεια του Αρχιεπισκόπου.

Με άλλα λόγια ο εν δυνάμει πρωθυπουργός της Ελλάδας στηλίτευε το τυχοδιωκτικό περιεχόμενο των σχεδιασμών του Γ.Ε.ΕΘ.Α. όπως απέδειξαν τα γεγονότα του Δεκεμβρίου 1963. Πράγματι οι σχεδιασμοί του Γ.Ε.ΕΘ.Α. υπήρξαν ατυχείς και εσφαλμένοι, αφού καμία πρόβλεψή τους δεν επαληθεύτηκε, ενώ δεν αποδόθηκε και σε οποιονδήποτε η όποια ευθύνη καταρτισμού τους.²²¹⁴ Η πρόβλεψη για εμπλοκή της Ελλάδας, ή για αναπόφευκτη εμπλοκή της ΕΛ.ΔΥ.Κ. «*[επειδή] έχει δημιουργηθεί ηθικός και ψυχικός δεσμός μεταξύ του Ε/Κ στοιχείου και της Ελληνικής Στρατιωτικής Δυνάμεως εν ΚΥΠΡΩ εις τοιούτον βαθμόν ώστε και η εμπλοκή της Ελληνικής Δυνάμεως θα καταστή αναπόφευκτος*»²²¹⁵ διαψεύσθηκε, όπως και η εκτίμηση ότι οι στρατηγικές δυνατότητες της Ελλάδας ήταν ευνοϊκές για την επίτευξη του αντικειμενικού σκοπού. Με τον Γ. Παπανδρέου να τονίζει στη σύσκεψη της 25^{ης} Ιανουαρίου 1964 την ελληνική αδυναμία παροχής βοήθειας, και τον υπουργό Άμυνας να εκφράζει τη λύπη του για την έλλειψη σαφούς σχεδίου, τα Πρακτικά της σύσκεψης καταδεικνύουν ότι οι «*νικηφόροι σχεδιασμοί*» του Γ.Ε.ΕΘ.Α. του Δεκεμβρίου 1963 : α) δεν ήταν εφαρμόσιμοι β) η Ελλάδα ήταν ανέτοιμη να διεξαγάγει πόλεμο στην Κύπρο και γ) δεν ήταν προϊόν συνεργασίας του Γ.Ε.ΕΘ.Α. με το Γενικό Επιτελείο Στρατού το οποίο είχε και την ευθύνη για τυχόν σύγκρουση στην Κύπρο.

Η αντίδραση του Αρχιεπισκόπου όταν ξέσπασαν οι συγκρούσεις του Δεκεμβρίου του 1963 δείχνει ότι δεν είχε στο μυαλό του την πρόκληση των γεγονότων και ότι δεν ενέργησε βάσει ενός σχεδιασμού. Αφού τον συνόδεψαν άνδρες των ομάδων του Β. Λυσσαρίδη, επισκέφθηκε το Αρχηγείο της «Οργάνωσης» και οργίλος φώναζε για την έναρξη των συγκρούσεων τόσο στον υπουργό Εσωτερικών Π. Γιωρκάτζη, όσο και στο επιτελείο του. Αλλά και η αντίδραση της «Οργάνωσης» δείχνει ότι δεν υπηρετούσε ένα στρατιωτικό σχεδιασμό ή τουλάχιστον ότι είχε σοβαρές αδυναμίες στην υλοποίησή του. Είναι σημαντικό να ειπωθεί ότι ακόμη και αν υπήρχαν ξεχωριστοί σχεδιασμοί της Ε.Ο.Κ. από αυτούς του Γ.Ε.ΕΘ.Α. σε περίπτωση κρίσης, (οι σχεδιασμοί της 6^{ης} και 7^{ης} Δεκεμβρίου αναφέρονται σε ανάληψη δράσης από κοινού Ε.Ο.Κ. - Γ.Ε.ΕΘ.Α.), η αυστηρή ουδετερότητα που τήρησε η Ελλάδα εν όψει και της εξόδου της ΤΟΥΡ.ΔΥ.Κ. δημιούργησε μια ψυχολογική

²²¹⁴ Χατζηβασιλείου, *Στα σύνορα των κόσμων, Η Ελλάδα και ο Ψυχρός Πόλεμος, 1952-1967*, σελ. 343.

²²¹⁵ «Εξέλιξις καταστάσεως εις Κύπρον» Αρχηγού Γ.Ε.ΕΘ.Α., Ι. Πιπιλή, 6 Δεκεμβρίου 1963, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα*, τόμος Α', σσ. 258-261.

αποστασιοποίηση των Ελληνοκυπρίων απέναντι στην Αθήνα από την οποία ανέμεναν την «υποσχόμενη» βοήθεια. Έτσι, η απόφαση της Ελλάδας να μην στηρίξει τις ελληνοκυπριακές δυνάμεις στην Κύπρο, έφεραν τις δυνάμεις της «Οργάνωσης» σε ένα εκ των πραγμάτων καινούργιο ρόλο, αναγκασμένες να πάρουν δικές τους πρωτοβουλίες για τη διαφύλαξη της κρατικής οντότητας της Κυπριακής Δημοκρατίας, αφού η τουρκοκυπριακή κοινότητα παρουσιάστηκε επαρκώς εξοπλισμένη. Η διάψευση των προσδοκιών της αναμενόμενης ελλαδικής βοήθειας με την έναρξη των γεγονότων οδήγησε σε σκηνές πανικού και χάους, με άνδρες που ο ίδιος ο υπουργός Εσωτερικών έστειλε, έξω από το στρατόπεδό της Ε.Λ.ΔΥ.Κ. να εκλιπαρούν για στρατιωτική βοήθεια. Γι' αυτό ακριβώς το λόγο ο Αρχιεπίσκοπος συναίνεσε στον εξοπλισμό της «Οργάνωσης» και η σύγκρουση ήταν αναπόφευκτη, ενώ έτσι ερμηνεύονται και οι προσπάθειες αναπλήρωσης των ελλείψεων σε οπλισμό είτε με αγορές από την Αίγυπτο, είτε σύμφωνα με μαρτυρίες μέσω ιδιωτικών αγορών που επιχειρήθηκαν κατ' εντολή του Π. Γιωρκάτζη, είτε ακόμα και μέσω ερασιτεχνικών ιδιωτικών κατασκευών.

Συζητώντας με περισσότερο από εκατό εμπλεκόμενους της περιόδου (στρατιωτικούς, απλούς πολίτες, βουλευτές, δύο πρώην προέδρους της Δημοκρατίας), το ερώτημα πώς και ποιοι προκάλεσαν τα γεγονότα παραμένει αδιευκρίνιστο. Τα έγγραφα και η βιβλιογραφία που ο συγγραφέας μελέτησε, αλλά και οι ελληνοκυπριακές μαρτυρίες που έχουν καταγραφεί, οδηγούν στο συμπέρασμα ότι η βοήθεια σε πολεμικό υλικό ποτέ δεν πήρε τη μορφή χιονοστιβάδας, αφού κατά την ώρα της κρίσης αναφέρονται τραγικές ελλείψεις. Επομένως, θα ήταν πολύ απερίσκεπτο, έως αφελές, εκ μέρους της «Οργάνωσης» ή του Γ.Ε.ΕΘ.Α. να επιτρέψουν ή ακόμη και να προκαλέσουν τη σύγκρουση, ενώ πολύτιμες για την εξαγωγή συμπερασμάτων είναι οι εκθέσεις των Ελληνοκύπριων αξιωματικών που μετείχαν στις μάχες της εποχής, οι οποίες ωστόσο βρίσκονται στο αρχείο της Δ.Ι.Ε.Φ. χωρίς να είναι προσβάσιμες. Φαίνεται ότι ο αστάθμητος παράγοντας της ύπαρξης ομάδων και στις δύο κοινότητες που επιδίωκαν τη ρήξη, πυροδότησε την κατάσταση και είναι βέβαιο ότι ούτε ο Μακάριος ούτε ο δρ F. Kutchuk μπόρεσαν να τις ελέγξουν, με τον πρώην πρόεδρο της Δημοκρατίας Γλ. Κληρίδη να αναφέρεται σε *«κρυφτούλι μεταξύ Κουτσούκ και Μακαρίου, αφού εκατέρωθεν λειτουργούσαν ως κοινοτικοί εκπρόσωποι και όχι ως πρόεδρος και αντιπρόεδρος της ανεξάρτητης Κυπριακής Δημοκρατίας»*.²²¹⁶

Η απάντηση στο ερώτημα πώς άρχισαν τα γεγονότα δεν έχει τόση σημασία όσο το πώς οι δυο κοινότητες οδηγήθηκαν μέχρι εκεί. Σε αυτή την επικίνδυνη πορεία συνέτειναν πολλοί Ελληνοκύπριοι και Τουρκοκύπριοι. Πολλοί από αυτούς εξακολουθούσαν να πιστεύουν στο ενωτικό και στο διχοτομικό τους όραμα αντίστοιχα. Έβλεπαν ότι μπορούσαν να

²²¹⁶ Συνέντευξη στο συγγραφέα του Γλαύκου Κληρίδη στις 18/1/2008.

υλοποιήσουν τους στόχους τους, με μια εκ διαμέτρου αντίθετη πολιτική στόχευση που εκθεμελίωσε την όποια προοπτική διακοινοτικής συνεργασίας. Πέρα από αυτό, η ανάμειξη των μητέρων πατρίδων δείχνει ότι και εκείνες παρέμεναν στα ίδια οράματα. Τόσο η Ελλάδα όσο και η Τουρκία, ενώ δεσμεύονταν με συμμαχική συμφωνία διαφύλαξης της κρατικής οντότητας, με τις ενέργειές τους (Γραφείο Ειδικού Πολέμου-Γ.Ε.ΕΘ.Α.), υπονόμευσαν την ειρήνη στη μεγαλόνησο. Ωστόσο, εδώ πρέπει κάποιος να είναι προσεκτικός θέτοντας κάποια ερωτήματα. Μπορούσαν οι δυο κοινότητες στην απαρχή της δεκαετίας του 1960 να απαλλαγούν από τις μητέρες πατρίδες λαμβάνοντας υπόψη και τι προηγήθηκε κατά τη διάρκεια των προηγούμενων δεκαετιών ; Πόσο εύκολο ήταν οι μητέρες πατρίδες να καταγγείλουν δημόσια τις ενέργειες των Ελληνοκυπρίων και Τουρκοκυπρίων αντίστοιχα, και τι θα δημιουργούσε μια τέτοια καταγγελία ; Πόσο εύκολο ήταν η στρατιωτική ουδετερότητα Ελλάδας και Τουρκίας τη στιγμή που άνδρες και των δύο χωρών κλήθηκαν να εκπαιδεύσουν ένα δικοινοτικό στρατό με την περιρρέουσα ατμόσφαιρα και τις διακοινοτικές αντιπαραθέσεις να είναι κυρίαρχες ; Από την άλλη, έχουν άραγε μελετηθεί και αξιολογηθεί οι πολιτικές προσπάθειες των δυο χωρών έτσι ώστε να συγκρατήσουν τις συγκρουσιακές τάσεις στο νησί ; Ήταν ο Τούρκος πρωθυπουργός Ismet Inonu που το Νοέμβριο του 1962 ανάμεσα σε άλλα συμφωνούσε με τον Αρχιεπίσκοπο ότι δεν χρειαζόταν να προχωρήσει στο θέμα του στρατού εφόσον δημιουργείται όξυνση και ο Έλληνας υπουργός Εξωτερικών Ευ. Αβέρωφ που προειδοποιούσε το Μακάριο να μην προχωρήσει σε αναθεώρηση του Συντάγματος τον Απρίλιο του 1963.

Δεν μπορεί να λεχθεί με ακρίβεια αν πίσω από την αναθεωρητική πρόταση του Αρχιεπισκόπου λάνθανε η ένωση αν και ο ίδιος ο ύπατος αρμοστής σε τηλεγράφημα του στις 6 Δεκεμβρίου 1963 προς το Γραφείο Κοινοπολιτείας, ήταν πεπεισμένος ότι η πρωτοβουλία του Αρχιεπισκόπου δεν αποσκοπούσε στην ένωση, αλλά στην επιδίωξή του για πιο εύρυθμη Συνταγματική και κρατική λειτουργία.²²¹⁷ Σε κάθε περίπτωση, η πρόταση δεν εμπεριείχε καμία αναφορά στην ένωση την οποία δεν πρότασε ούτε και το «σχέδιο Ακρίτας». Σαφής αναφορά στην ένωση γίνεται στο τελευταίο από τα τέσσερα στάδια του «Σχεδίου Μακαρίου», που εξηγήθηκε στο υποκεφάλαιο 4.3, όπως αυτό συμπεριλαμβάνεται στους σχεδιασμούς του Γ.Ε.ΕΘ.Α. της 6^{ης} και 7^{ης} Δεκεμβρίου 1963, χωρίς όμως να αποδεικνύεται, όπως αναφέρθηκε, ότι ένα τέτοιο σχέδιο υπήρξε ή ότι ήταν του Μακαρίου. Κατηγορηματική απάντηση στο τι ακριβώς είχε στο μυαλό του ο Μακάριος δεν είναι

---

²²¹⁷ T.N.A. (U.K.), DO 220/138-2 MED 4/192/2, Archbishop Makarios' Proposals for Changes in the Cyprus Constitution and the Implementation thereof, Nicosia to Commonwealth Relations Office, 6 Δεκεμβρίου 1963.

εύκολο να δοθεί και ίσως μια πειστική καθολικά αποδεκτή απάντηση του πραγματικού κινήτρου του Αρχιεπισκόπου να μην δοθεί ποτέ.

Ίσως ο Αρχιεπίσκοπος να ήθελε να βελτιώσει το Σύνταγμα μέσω των 13 σημείων, ελέγχοντας την «Οργάνωση» και θέλοντάς την να λειτουργήσει ως αμυντικό όπλο σε περίπτωση που υπήρχε τουρκοκυπριακή αντίδραση, ενώ από την άλλη το επιτελείο της «Οργάνωσης» με αρχηγό τον Π. Γιωρκάτζη, που προσδοκούσε σε αναμενόμενη ελλαδική στρατιωτική υποστήριξη του Γ.Ε.ΕΘ.Α. εκτίμησε ότι η «Οργάνωση» ήταν σε θέση να πετύχει στρατιωτικά και όχι πολιτικά ό,τι επιδίωκε ο Μακάριος. Αυτή η εκτίμηση αποτυπώνεται και μέσα από το «σχέδιο Ακρίτας» που πολύ πιθανόν να αγνοούσε ο Μακάριος και ετοιμάστηκε από την «Οργάνωση» εκ των υστέρων ή κατά τη διάρκεια της προετοιμασίας υποβολής των δεκατριών σημείων για δύο λόγους. Πρώτον για να συμβιβάσει την πολιτική Μακαρίου με τον αρχικό στόχο (αυτοδιάθεση-ένωση), ώστε να εξαλειφθεί η κριτική εγκατάλειψής του και δεύτερο να προλάβει βιαστικές ενέργειες μελών της «Οργάνωσης» που ανυπομονούσαν να αναλάβουν δράση. Σε κάθε περίπτωση, παρά τις πολλές προκηρύξεις που η «Οργάνωση» εξέδιδε υπογραμμίζοντας την ετοιμότητά της, παρά τις εκτιμήσεις του «σχεδίου Ακρίτας» για δυνατότητα επικράτησης των Ελληνοκυπρίων εντός δύο ημερών και παρά τις διαβεβαιώσεις του Μακαρίου ότι όλα θα κυλούσαν ομαλά πριν την έναρξη των διακοινοτικών ταραχών, την ώρα της κρίσης το Δεκέμβριο του 1963 οι αντιδράσεις της «Οργάνωσης» υπήρξαν σπασμωδικές. Ο Αρχιεπίσκοπος είχε έλθει σε αντιπαράθεση με τους άνδρες του Αρχηγείου και τον ίδιο τον Π. Γιωρκάτζη για την τροπή των συγκρούσεων, ο τελευταίος καλούσε για βοήθεια μέσω τηλεβόων έξω από το στρατόπεδο της την ΕΛ.ΔΥ.Κ. και η κυπριακή κυβέρνηση ζητούσε άμεση βοήθεια από την ελληνική κυβέρνηση, ενέργειες που κατέδειξαν ανεπάρκεια συντονισμού και συνεννόησης τόσο μεταξύ των Ελληνοκυπρίων όσο και μεταξύ Ελλάδας και Κύπρου.

Τα 13 σημεία επένδυν στη δυνατότητα να πεισθεί η Τουρκία να διαπραγματευτεί και εδράζονταν στην πεποίθηση του Αρχιεπισκόπου ότι με τη βρετανική στήριξη θα ακολουθούσε ένας κύκλος διαπραγματεύσεων, ο οποίος δεν άρχισε αμέσως. Ενδεχομένως, ο Μακάριος να ήθελε τη διασφάλιση της ανεξαρτησίας ή της ένωσης υπό το πρίσμα που αυτός την αντιλαμβανόταν ή ακόμη, να ανέμενε να ενεργήσει αναλόγως των εξελίξεων. Ο Αρχιεπίσκοπος όταν υπέβαλε τις προτάσεις του προσδοκούσε : α) στη βρετανική υποστήριξη την οποία συμπέρανε ότι είχε εξαιτίας της συνεργασίας του με τον ύπατο αρμοστή, Sir Arthur Clark, γεγονός που του επέτρεψε να εκτιμά και να πιστεύει ότι η Μ. Βρετανία θα λειτουργούσε ως εγγυήτρια δύναμη, αποτρέποντας τουρκική επέμβαση για να μην διαταραχθεί η ειρήνη στην ευρύτερη περιοχή β) στη στήριξη από την αντιζυριχική

στάση του Γ. Παπανδρέου που βρισκόταν στην εξουσία από τις 3 Νοεμβρίου 1963, γ) στην επίσης αναμενόμενη στήριξη της ΕΛ.ΔΥ.Κ. σε περίπτωση αντίδρασης των Τουρκοκυπρίων, δ) στην εκτίμηση ότι η πιθανότητα ενός ελληνοτουρκικού πολέμου - που θα έφερνε ρήγματα στη δυτική συμμαχία - θα προσέκρουε στη θέληση των Η.Π.Α. να τον αποτρέψουν και ε) στην εκτίμηση ότι ο σοβιετικός παράγοντας δεν θα έμενε ασυγκίνητος σε περίπτωση έντασης.²²¹⁸ Την ίδια στιγμή που ο Αρχιεπίσκοπος θέλοντας να είναι βέβαιος ότι η ελληνοκυπριακή πλευρά θα απέφευγε ανεπιθύμητες ενέργειες και έχοντας ως πρώτιστο στόχο να επιτύχει μια αναθεώρηση, διατήρησε υπό τον έλεγχό του τα όπλα της «Οργάνωσης» και φρόντισε να είναι ο ίδιος ο εντολέας διανομής τους, αν αυτά χρειάζονταν. Είναι σχεδόν απίθανο ο Μακάριος να μην είχε εκτιμήσει την πιθανότητα κάποιου είδους κρίσης, αφού οι μαρτυρίες πρωταγωνιστών της «Οργάνωσης» όπως οι Νίκος Κόσης, Παύλος Παυλάκης, Άριστος Χρυσοστόμου, Νίκος (Ψωμάς) Ιωάννου, Γιαννάκης Μάτσης, επιβεβαιώνουν ότι όχι μόνο δεν την απέκλειε, αλλά την πιθανολογούσε. Πάντως αν δεχθεί κάποιος ότι η πρόθεσή του ήταν να προτείνει τις τροποποιήσεις του αρχές του 1964 (έτσι ενημέρωσε ο Αρχιεπίσκοπος τον Sir Arthur Clark στις 6 Αυγούστου 1963), είναι πιθανόν η ενωρίτερη υποβολή των προτάσεων να στόχευε σε πρόληψη της προδιαγεγραμμένης πορείας ένοπλης σύγκρουσης των δυο κοινοτήτων με το Μακάριο μέσω των προτάσεων, να προσπαθεί δημιουργώντας ένα κατάλληλο κλίμα να την προλάβει.

Όμως, οι εξελίξεις των γεγονότων, δεν δικαίωσαν τις υπερβολικά φιλόδοξες προσδοκίες του πρώτου προέδρου της Κυπριακής Δημοκρατίας και προκύπτει ότι ο Αρχιεπίσκοπος υπερεκτίμησε τις δυνατότητές του : η στήριξη της Μ. Βρετανίας μετά την υποβολή των 13 σημείων ήταν ασθενής, το ίδιο και η στήριξη της ελληνικής κυβέρνησης που αγνοήθηκε πριν την υποβολή των προτάσεων. Η Αθήνα εκτίμησε την κατάσταση στην Κύπρο σύμφωνα με τις συμμαχικές της υποχρεώσεις και δεσμεύσεις και όχι μέσα από το πρίσμα της πολιτικής του Αρχιεπισκόπου. Άλλωστε επί μεταβατικής διακυβέρνησης Γ. Παπανδρέου έγινε η υποβολή των 13 σημείων, ενώ η υπηρεσιακή διακυβέρνηση Ι. Παρασκευόπουλου, με περιορισμένη πρωτοβουλία και περιορισμένες ευθύνες, βρέθηκε μπροστά σε ένα τετελεσμένο γεγονός και η τυχόν συμπόρευσή της με το Μακάριο τη δεδομένη στιγμή θα την ενέπλεκε σε ανεπιθύμητες περιπέτειες με ανυπολόγιστες συνέπειες. Ακόμη, ο Αρχιεπίσκοπος υπολόγισε εσφαλμένα τη δυνατότητά του να ελέγξει πλήρως τις ενέργειες της «Οργάνωσης» και των άλλων ένοπλων ελληνοκυπριακών ομάδων, ενώ δεν εκτίμησε τη δυνατότητα και το μέγεθος της αντίδρασης των Τουρκοκυπρίων. Φαίνεται,

---

²²¹⁸ Σοφοκλής Βενιζέλος προς Μακάριο, 29 Δεκεμβρίου 1963, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα*, τόμος Α', σσ. 285-287.

λοιπόν, ότι ο Αρχιεπίσκοπος ενήργησε επενδύοντας σε αυτά που ήλπιζε ότι δεν θα γίνουν, παρά στα όσα έγιναν και που τελικά ήταν πολύ διαφορετικά απ' όσα ανέμενε.

Σε κάθε περίπτωση όμως, οι προτάσεις αλλά και οι προθέσεις του Αρχιεπισκόπου δεν πρέπει να συνδέονται με τα γεγονότα του Δεκεμβρίου, ούτε και να αποτιμούνται ως μονομερής απόφαση αναθεώρησης του Συντάγματος, με σκοπό την πρόκληση διακοινοτικών ταραχών, αλλά ως μια πρόταση διαπραγμάτευσης, η οποία ωστόσο αποτέλεσε και την πρόφαση, έστω και κακόπιστη, για την άλλη πλευρά. Με άλλα λόγια, ακόμη και αν αποδεκτεί κάποιος ότι αναμφισβήτητα η πρόταση δεν είχε σκοπό να προκαλέσει διακοινοτική αντιπαράθεση, κανείς δεν μπορεί να ισχυριστεί ότι δεν την επιτάχυνε.

Σε διπλωματικό επίπεδο η Άγκυρα αντέδρασε, απέρριψε τις προτάσεις του Αρχιεπισκόπου στις 6 του Δεκέμβρη πριν εκφέρουν γνώμη γι' αυτές οι Τουρκοκύπριοι, ενώ λίγο πριν τις συγκρούσεις, άφησε κάποια περιθώρια συνεννόησης και εμφανίστηκε διαλλακτική παροτρύνοντας τον δρ F. Kutchuk σε έναρξη συζητήσεων χωρίς όμως οποιαδήποτε αναφορά στην τροποποίηση του Συντάγματος. Ωστόσο, σε στρατιωτικό επίπεδο, έδειχνε ετοιμότητα σύγκρουσης όταν τουρκικά πολεμικά πλοία κατευθύνθηκαν προς την Κερύνεια, τουρκικά πολεμικά αεροπλάνα πέταξαν πάνω από τη Λευκωσία, ενώ η ΤΟΥΡ.ΔΥ.Κ. εξήλθε του στρατοπέδου της. Ακόμη η αντίδραση των Τουρκοκυπρίων έδειχνε υλοποίηση των σχεδιασμών που καταγράφονταν στο τουρκικό έγγραφο ημερομηνίας 14 Σεπτεμβρίου 1963, που βρέθηκε μετά τις συγκρούσεις στο χρηματοκιβώτιο του υπουργού Γεωργίας και Φυσικών Πόρων F. Plumer, αφού στις 23 Δεκεμβρίου 1963, Τουρκοκύπριοι άνδρες Κυπριακού Στρατού επιχείρησαν να καταλάβουν ανεπιτυχώς το Τριμερές Στρατηγείο, με τους Ελληνοκυπρίους να αντιστέκονται και να συγκρούονται με τους μέχρι πριν λίγο συστρατιώτες.²²¹⁹ Στις 24 Δεκεμβρίου του 1963 οι τουρκοκυπριακές δυνάμεις διεξήγαγαν επιθετική ενέργεια στην περιοχή της Ομορφίτας στη Λευκωσία για να την εκκαθαρίσουν από τους Ελληνοκύπριους κατοίκους. Με τη βοήθεια της ΤΟΥΡ.ΔΥ.Κ. κατελήφθησαν στρατηγικής σημασίας ορεινές περιοχές όπως το φρούριο του Αγίου Ιλαρίωνος, τα υψώματα δίπλα από τα χωριά Κάρμι και Καραβά, η «*Άσπρη Μούττη*» στην περιοχή της Αγύρτας, το «*Λωρόβουνο*», το ψηλότερο ορεινό σημείο στην περιοχή Παχιάμμου - Μανσούρας, σημεία τα οποία εκράτησαν (με εξαίρεση το τελευταίο) μέχρι και την τουρκική εισβολή του 1974. Ταυτόχρονα, επιχειρήθηκε επιτυχώς η θυλακοποίηση και η δημιουργία κράτους εν κράτει, με τους Τουρκοκύπριους κρατικούς λειτουργούς και τον αντιπρόεδρο δρ F. Kutchuk να αποχωρούν - εκτός ελαχίστων περιπτώσεων - από τις

---

²²¹⁹ Κ.Α.Κ., Α.Υ.ΕΞ.ΚΥ., FA1/1999, Τριμερές Στρατηγείον προς Υπουργείον Αμύνης, ταξίαρχου Γεώργιου Περίδη, 23 Δεκεμβρίου 1963 : «Αναφορά Σειράς Επεισοδίων Προκληθέντων αρχικώς υπό Τ/Κ Αξιοματικούς και Οπλιτών».

θέσεις που κατείχαν στα θεσμικά όργανα της Κυπριακής Δημοκρατίας και να αναλαμβάνουν καθήκοντα στην «αυτοδιοίκηση» που είχε δημιουργηθεί στους θύλακες. Μήπως τελικά και στην περίπτωση των ενεργειών των Τουρκοκυπρίων θα πρέπει να εξετασθεί και ο δικός τους βαθμός καθοδήγησης ή και ενθάρρυνσης από το Γενικό Επιτελείο Στρατού της Τουρκίας σε παραλληλισμό με την ενθάρρυνση των Ελληνοκυπρίων από το Γ.Ε.ΕΘ.Α. ;

Ο Κυπριακός Στρατός, που η αποστολή του ήταν «η υπεράσπιση και εξασφάλιση της ανεξαρτησίας και εδαφικής ακεραιότητας της χώρας εναντίον εξωτερικών και εσωτερικών εχθρών και η υποστήριξη του Συντάγματος και των Νόμων»,²²²⁰ απέτυχε στην αποστολή του. Τα στελέχη του, Ελληνοκύπριοι και Τουρκοκύπριοι, προετοιμασμένοι και έτοιμοι από καιρό, βρέθηκαν να ενεργούν διαφυλάσσοντας το κοινοτικό τους συμφέρον και όχι όπως ορκίστηκαν, την Κυπριακή Δημοκρατία. Παρόλο που Ελληνοκύπριοι και Τουρκοκύπριοι αξιωματικοί, υπαξιωματικοί και οπλίτες συμβίωναν και συνεκπαιδούνταν για ένα διάστημα 2 και πλέον χρόνων, την ίδια στιγμή, με την ένταξή τους σε ένοπλες ομάδες της κάθε κοινότητας, ακύρωναν την αποστολή του στρατού, και διέβρωναν το Ζυριχικό οικοδόμημα.

Έτσι λοιπόν μετά την εκεχειρία στις 27 και τη χάραξη της «Πράσινης Γραμμής» στις 30 Δεκεμβρίου 1963, η κυβέρνηση του προέδρου Μακαρίου είχε να αντιμετωπίσει σημαντικά προβλήματα. Πρώτο, τις απειλές της Τουρκίας για επέμβαση. Δεύτερο, τις ενέργειες των Τουρκοκύπριων ηγετών που επέμεναν στη διχοτόμηση. Τρίτο, την εσωτερική ανασυγκρότηση της άμυνας, αφού παρόλη την επικράτηση των Ελληνοκυπρίων η θέση τους σε συνδυασμό με τη θυλακοποίηση των Τουρκοκυπρίων παρέμενε εξαιρετικά επισφαλής. Τέταρτο, τον περιορισμό αρκετών άτακτων Ελληνοκυπρίων, οι ενέργειες των οποίων προκαλούσαν πολλές φορές λεηλασίες και αχρείαστα επεισόδια. Με άλλα λόγια η κατάσταση ήταν χαοτική και επιβαλλόταν η διασφάλιση πειθαρχίας και η στρατιωτική αναδιοργάνωση σε μια πιο επαγγελματική βάση, γιατί σε αντίθετη περίπτωση μπορούσε ανά πάσα στιγμή να ξεσπάσει πόλεμος από τον οποιονδήποτε με την Αθήνα έτοιμη να βοηθήσει, όχι όμως διατεθειμένη να εμπλακεί σε περιπέτειες.

Σε ένα πρώτο στάδιο, διαρκούσης της Διάσκεψης στο Λονδίνο τον Ιανουάριο έως το Φεβρουάριο του 1964, αφίχθησαν μυστικά ελλαδίτες αξιωματικοί οι οποίοι ανέλαβαν να συγκροτήσουν ένα επιτελείο, επαγγελματικά στελεχωμένο, με σκοπό το συντονισμό των ενεργειών των ελληνοκυπριακών δυνάμεων, ενώ την ίδια χρονική περίοδο κατέφθασαν και κάποιοι Ελληνοκύπριοι αξιωματικοί που υπηρετούσαν στον Ελληνικό Στρατό. Οι εξ

---

²²²⁰ Κ.Α.Κ., Α.Τ.Σ., ΤΡΗ 13/6, Κανονισμός Λειτουργίας Μονάδων Κυπριακού Στρατού.

Ελλάδας αξιωματικοί που συγκρότησαν το γενικό επιτελείο λειτουργούσαν εν είδει εποπτικού οργάνου και η άφιξή τους επιβεβαίωνε ότι οι ελλαδίτες αξιωματικοί που ήδη βρισκόνταν στην Κύπρο δεν τύγγαναν της απολύτου εμπιστοσύνης της Αθήνας. Σε ένα δεύτερο στάδιο και μετά την εκλογική νίκη του Γ. Παπανδρέου το Φεβρουάριο του 1964, συγκροτήθηκε Συμβούλιο Αμύνης που αποτελούσε ένα θεσμικό σώμα διοικητικής και στρατιωτικής οργάνωσης των δυνάμεων, αλλά παράλληλα και στρατιωτικού ελέγχου της Αθήνας στις ελληνοκυπριακές δυνάμεις. Η δυαδική αρχηγία που εισήγαγε το Συμβούλιο Αμύνης στα κατά επαρχία Υπαρχηγεία της Ε.Ο.Κ. με Ελληνοκύπριο (αρχηγό του υπαρχηγείου) και συναρχηγό του αξιωματικό του ελληνικού στρατού, ήταν το πρώτο δείγμα εφαρμογής του στρατιωτικού ελέγχου που η Αθήνα επιζητούσε. Για όποια απόφαση ανάληψης πρωτοβουλίας χρειαζόταν η συναίνεση και των δυο, κάτι που έδωσε στη χιλιομετρικά απομακρυσμένη Αθήνα την ευκαιρία να ελέγχει πρωτοβουλίες ατάκτων, διασφαλίζοντας αυτό που στη σύγχρονη στρατιωτική τέχνη αποκαλείται «τρία C», δηλαδή διοίκηση-έλεγχος-επικοινωνίες (Command-Control-Communication).²²²¹ Πράγματι, αυτό που χρειαζόταν ο άτακτος στρατός ήταν η διοίκηση και ο έλεγχος, ώστε να μπορεί να ανταποκριθεί σε περίπτωση ανάγκης, αλλά και να πειθαρχήσει σε περίπτωση σύγκρουσης. Η ελληνική κυβέρνηση αφενός βοηθούσε στρατιωτικά, αφετέρου ήταν αποφασισμένη δια μέσου της δυαδικής αρχηγίας να περιορίσει και να ελέγξει ανεπιθύμητες πρωτοβουλίες, αλλά ταυτόχρονα να μπορεί να πετύχει, αν όχι να επιβάλει, στον Αρχιεπίσκοπο τη λύση που η ίδια επιθυμούσε. Η Αθήνα, πετύχαινε θεωρητικά τον επιθυμητό στρατιωτικό έλεγχο της κατάστασης, το ζητούμενο όμως ήταν αν θα το κατάφερνε και πρακτικά. Έτσι έτοιμος να τιθασει τον Αρχιεπίσκοπο, ο Γ. Παπανδρέου υιοθέτησε τη θεωρία του «εθνικού κέντρου», σύμφωνα με την οποία η Αθήνα επιδίωξε να έχει το προβάδισμα στις πολιτικές και στρατιωτικές πρωτοβουλίες με τη Λευκωσία να ακολουθεί. Αυτή η πρακτική υπήρξε ανεπιτυχής, αφού ο Μακάριος παρόλο που ανέλαβε τη δέσμευση να ενημερώνει την Αθήνα για τις πρωτοβουλίες του, δεν πειθάρχησε στον Γ. Παπανδρέου.

Η ειδική σύσκεψη στο Καστρί στις 23 Φεβρουαρίου 1964, υπό την προεδρία του πρωθυπουργού, του υπουργού Εξωτερικών Στ. Κωστόπουλου και των αρχηγών των Γενικών Επιτελείων, κατέδειξε την ανυπαρξία ελληνοκυπριακής δύναμης και προδιέγραψε τη δημιουργία τακτικού ελληνοκυπριακού στρατού. Δυο μέρες μετά, στις 25 Φεβρουαρίου 1964, ο πρόεδρος Μακάριος εξήγγειλε πρόσληψη 5.000 εθελοντών εθνοφυλάκων (ειδικών αστυνομικών), έτσι ώστε να συγκροτηθεί εθελοντικός στρατός ο οποίος αποτέλεσε την πρώτη ελληνοκυπριακή προσπάθεια στρατιωτικής άμυνας και οργάνωσης στην ιστορία της

---

²²²¹ Θεόδωρος Γιαννούτσος, *Ερμηνευτικό Λεξικό Επιχειρησιακών Όρων*, εκδ. Κωνσταντίνου Τουρίκη, Αθήνα 2001, κεφάλαιο 2, σελ. 9.

Κυπριακής Δημοκρατίας. Η πρόσληψη στον εθελοντικό στρατό, που συντονιζόταν από το Συμβούλιο Αμύνης, παρείχε νομική κάλυψη στις διάφορες ομάδες και λόχους που είχαν ήδη δημιουργηθεί, (Ακρίτας, ομάδες Σαμψών, ομάδες Λυσσαρίδη, άλλες άτακτες ομάδες), ενώ έδωσε έμπρακτα στην Αθήνα τη δυνατότητα να ελέγχει στο μέτρο που μπορούσε τις στρατιωτικές πρωτοβουλίες των Ελληνοκυπρίων. Στο κάλεσμα η ανταπόκριση ήταν μεγάλη και ο εθελοντικός στρατός αποτέλεσε το πρώτο και αποφασιστικό βήμα ενίσχυσης των αμυντικών δυνατοτήτων της ελληνοκυπριακής κοινότητας, ωστόσο δεν πρέπει να παραβλέπεται το γεγονός ότι κάποιοι εξακολουθούσαν να παραμένουν ανένταχτοι, είτε από αντίδραση στην προσπάθεια ενιαίας συγκρότησης, είτε ακόμη και από αντίδραση στον ελλαδικό έλεγχο που επιχειρείτο.

Παρόλο που τα προβλήματα απόλυτου στρατιωτικού συντονισμού Αθήνας-Λευκωσίας παρέμεναν, ο εθελοντικός στρατός στις αρχές του 1964, συνεπικουρούμενος από ελλαδίτες και Ελληνοκύπριους αξιωματικούς του ελληνικού στρατού, αναμφίβολα, αποτέλεσε μια ισχυρή δύναμη, όχι όμως τόσο ικανή να διασφαλίσει την άμυνα του νησιού, αφού η Τουρκία λόγω γεωγραφικής εγγύτητας και αεροπορικής υπεροχής, διατηρούσε αδιαμφισβήτητο στρατιωτικό πλεονέκτημα. Για αυτό ακριβώς το λόγο, μετά και την επιτυχία του ψηφίσματος 186 της 4^{ης} Μαρτίου 1964 στο Συμβούλιο Ασφαλείας, αλλά και τη νέα τουρκική απειλή για εισβολή έξι μέρες αργότερα, αναλήφθηκαν περισσότερες πρωτοβουλίες αμυντικής θωράκισης της Κυπριακής Δημοκρατίας.

Η απόφαση της 13^{ης} Μαρτίου 1964 στο Καστρί για περαιτέρω ενίσχυση της άμυνας της Κύπρου με ελληνική στρατιωτική παρουσία στο νησί και η επιλογή Γ. Γρίβα ως επικεφαλής του ιδρυθέντος Ειδικού Μικτού Επιτελείου Κύπρου (Ε.Μ.Ε.Κ.), που στόχο είχε να «*επιλαμβάνεται παντός στρατιωτικού ζητήματος διά την Κύπρον*», προδιέγραφε μια νικηφόρα πορεία, μόνο που και πάλι διαφάνηκε η απουσία υγιούς συντονισμού. Οι αποφάσεις της σύσκεψης αποτέλεσαν την έμμεση απάντηση στην τουρκική διακοίνωση και ήταν η βάση για τη δημιουργία της Εθνικής Φρουράς Κύπρου. Η αντίδραση που εξέφρασε ο Μακάριος στην ανάμειξη του Γ. Γρίβα τον Ιανουάριο του 1964, μπήκε στο περιθώριο. Η κυβέρνηση Κ. Καραμανλή στην προσπάθειά της να στηρίξει την ανεξαρτησία κράτησε το στρατηγό εκτός εξελίξεων, ενώ η κυβέρνηση Γ. Παπανδρέου με την οποία ο Μακάριος συμφώνησε να συνεννοείται και να συνεργάζεται θέτοντας σε εφαρμογή τη θεωρία του εθνικού κέντρου, έδινε στο στρατηγό ένα καινούργιο ρόλο. Ο Γ. Παπανδρέου πίστευε ότι οι γνώσεις του στρατηγού θα ενίσχυναν την άμυνα της Κύπρου και θα έλεγχαν καλύτερα τις άτακτες ομάδες, ενώ παράλληλα εκτίμησε ότι ο στρατηγός θα μπορούσε να λειτουργήσει και ως αντίβαρο στο Μακάριο.

Φαινομενικά και μόνο, η Αθήνα κατάφερε να πετύχει τον επιδιωκόμενο στρατιωτικό έλεγχο που επιζητούσε, αφού η δημιουργία της Σ.ΔΙ.Κ. η οποία θα λάμβανε διαταγές από το Ε.Μ.Ε.Κ. δεν ανταποκρίθηκε επαρκώς στο ζητούμενο. Ο διοικητής της Σ.ΔΙ.Κ. Γ. Καραγιάννης αν και ηγήθηκε της προσπάθειας στρατιωτικής ανασύνταξης της Κυπριακής Δημοκρατίας με ειδικό επιτελείο εξ Αθηνών, παρά το ότι προτάθηκε από το στρατηγό Γ. Γρίβα, δεν δίστασε να συγκρουστεί μαζί του και να παραιτηθεί λίγους μήνες αργότερα, προσθέτοντας και όχι επιλύοντας προβλήματα. Εκτός αυτού, η δημιουργία της Εθνικής Φρουράς με υποχρεωτική στράτευση, παρόλο που αποτέλεσε την απαρχή μιας νέας σελίδας στη στρατιωτική αναδιοργάνωση του νησιού, συνοδεύτηκε στις 4 Ιουνίου 1964 και από την τρίτη σε διάστημα έξι μηνών, απειλή της Τουρκίας για εισβολή.

Ό,τι ακολούθησε αποδείκνυε την ανυπαρξία συντονισμού με τα γεγονότα στον Άγιο Ιλαρίωνα στις 25 Απριλίου 1964, να αποτελούν την τραγική επιβεβαίωση των επιφανειακών σχέσεων Αθήνας-Λευκωσίας. Παρόλο που η επιχείρηση απαντούσε στην τουρκοκυπριακή προσπάθεια να αποκοπεί η πρόσβαση προς την Κερύνεια από τη Λευκωσία, η ανάληψη στρατιωτικής πρωτοβουλίας της εθελοντικής Εθνικής Φρουράς, έφερε την πρώτη και όχι έσχατη, μεταδεκεμβριανή αυτή τη φορά κρίση στις σχέσεις Αθήνας-Λευκωσίας. Οι στρατηγοί Γ. Γρίβας και Γ. Καραγιάννης, σε συνεννόηση με την κυβέρνηση της Κυπριακής Δημοκρατίας, όχι όμως και με την κυβέρνηση της Ελλάδας, θεώρησαν ότι η επιχείρηση έπρεπε να γίνει αφού η ισχυροποίηση των Τουρκοκυπρίων δημιουργούσε τετελεσμένα. Ήταν τότε που το Γ.Ε.ΕΘ.Α. και ο υπουργός Άμυνας Π. Γαρουφαλιάς αντέδρασαν βλέποντας τον επιδιωκόμενο έλεγχο της κατάστασης να χάνεται και αποφάσισαν όπως, για κάθε στρατιωτική ενέργεια στην Κύπρο υπήρχε προσυνηννόηση *«μετά της Ελλ[ληνικής] Κυβερνήσεως και του ΓΕΕΘΑ»*.²²²²

Αν και μετά από αυτό κάποιος θα ανάμενε τη σταδιακή οικοδόμηση μιας ελληνοκυπριακής συνεννόησης, ένας νέος γύρος αντιπαραθέσεων, διαφωνιών, αλλά και παραδοξοτήτων εκδηλώθηκε. Ο στρατηγός Γ. Γρίβας μετά τα γεγονότα του Αγίου Ιλαρίωνα κατηγόρησε την ελληνική κυβέρνηση για βραδύτητα στην υλοποίηση των στρατιωτικών σχεδιασμών που ο ίδιος εκπόνησε στις 3 Μαΐου 1964, αφού όπως ο ίδιος έγραφε, ο σχεδιασμός δεν προχωρούσε με γοργούς ρυθμούς. Όχι μόνο αυτό, αλλά ο στρατηγός διαχώρισε τη θέση του και εκβιαστικά επιδίωξε την κάθοδό του στην Κύπρο, με την ελληνική κυβέρνηση να συναινεί σε μια ολιγοήμερη επιτόπια μελέτη της κατάστασης και έτσι ο Γ. Γρίβας στις 12 Ιουνίου 1964, επανήλθε στην Κύπρο. Ωστόσο, η δια του πρέσβη των Η.Π.Α. στην Αθήνα αντίδραση στην κάθοδο του θορύβησε την Αθήνα, με αποτέλεσμα μετά και την άρνηση επιστροφής του στρατηγού στην Ελλάδα, να μεταβεί στην Κύπρο ο υφυπουργός

²²²² Γ. Γρίβας προς Γ. Παπανδρέου, 23 Μαΐου 1964, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα*, τόμος Α', σσ. 331-335.

Εξωτερικών Α. Παπάς για να τον μεταπείσει. Ο Γ. Γρίβας αρνήθηκε να υπακούσει, ενώ η επιστολή του Π. Γιωρκάτζη προς τον Π. Γαρουφαλιά στις 21 Ιουνίου 1964 με την οποία καθυσήχασε τον υπουργό Άμυνας της Ελλάδας ότι οι Αμερικανοί, που ήδη είχαν εξασφαλίσει επαφή με το Γ. Γρίβα μέσω του Σ. Ηλιάδη,²²²³ δεν ήταν αντίθετοι στην παρουσία του στρατηγού στο νησί, δημιούργησε νέα δεδομένα. Έτσι ο Γ. Παπανδρέου στις 3 Ιουλίου 1964, αποφάσισε να αναθέσει στις διαταγές του Γ. Γρίβα, σε περίπτωση αποβατικής ενέργειας, την αρχιστρατηγία όλων των δυνάμεων της Κύπρου (ΕΛ.ΔΥ.Κ. - ΕΛ.ΔΥ.Κ/Μ - Ε.Φ.) και τότε ακριβώς δημιουργήθηκε η Ανώτερη Στρατιωτική Διοίκηση Άμυνας Κύπρου (Α.Σ.Δ.Α.Κ). Αν και ο Γ. Γρίβας ικανοποιούσε το λαϊκό αίσθημα, ήταν γνώστης της κυπριακής πραγματικότητας και ικανός να επιβληθεί σε όσους παρέμεναν άτακτοι έχοντας τη δυνατότητα με την υποστήριξη της Αθήνας να λειτουργήσει ως αντίβαρο στην πολιτική Μακαρίου, η δημιουργία της Α.Σ.Δ.Α.Κ. επιβεβαίωνε μια ανορθόδοξη στρατιωτική πρακτική και παραδοξότητα που η ελληνική κυβέρνηση ακολουθούσε. Η κάθοδος και η ανάληψη της αρχιστρατηγίας από το Γ. Γρίβα οφείλεται στην αποδοχή της παρουσίας του από τους Αμερικανούς και στην πεισματική άρνηση του ιδίου να επιστρέψει στην Ελλάδα και δεν εντάσσεται στα πλαίσια ενός καλοσχεδιασμένου μακροπρόθεσμου πολιτικού σχεδιασμού με στάθμιση όλων των παραμέτρων εκ μέρους της ελληνικής κυβέρνησης. Άλλωστε, ήταν η Αθήνα που ενώ το Μάιο του 1964 αντιτασσόταν στην κάθοδο του στρατηγού σε διάστημα ενός μηνός, όπως λέει ο Π. Γαρουφαλιάς, έκρινε ότι η κάθοδός του στην Κύπρο ήταν πολύ χρήσιμη.²²²⁴ Είναι γι' αυτό που η παρουσία του στρατηγού στην Κύπρο δεν επέλυσε, αλλά δημιούργησε περαιτέρω προβλήματα και μια νέα κρίση στις σχέσεις Ελλάδας - Κύπρου. Η Αθήνα, είτε λόγω έλλειψης πολιτικής διορατικότητας, είτε εξαιτίας των τουρκικών απειλών, είτε επειδή ήθελε να ελέγξει διακαώς το Μακάριο, ή ακόμα επειδή ήθελε να διατηρήσει τις φιλοδυτικές συμμαχίες της σε μια υγιή βάση, είτε για όλους τους πιο πάνω λόγους, ήθελε να επιλύσει το πρόβλημα όπως η ίδια το αντιλαμβανόταν, χωρίς όμως να σταθμίσει σωστά όλα τα δεδομένα.

Με απλά λόγια, έγινε η μυστική αποστολή ελλαδικών στρατιωτών που αποτέλεσαν την ΕΛ.ΔΥ.Κ/Μ, επεκτάθηκε έτσι στρατιωτικά ως την ακριτική γη της μεγαλονήσου η ελλαδική παρουσία, αποδυναμώθηκε η τουρκική απειλή, ενισχύθηκε η διαπραγματευτική θέση της Ελλάδας, τονώθηκε η αγωνιστικότητα και άλλαξε το ψυχολογικό κλίμα των Ελληνοκυπρίων. Ωστόσο, δεν σταθμίστηκαν, κάτι διόλου εύκολο, σημαντικές παράμετροι. Ήταν βέβαιο το διάστημα και η δυνατότητα παραμονής της στο νησί ; Μπορούσε άραγε η Ελλάδα να βρίσκεται σε πλήρη στρατιωτική ετοιμότητα και εγρήγορση από το βορρά μέχρι

²²²³ Ball, *The Past has Another Pattern*, σελ. 357.

²²²⁴ Γαρουφαλιάς, *Ελλάς και Κύπρος : τραγικά σφάλματα, ευκαιρίες που χάθηκαν (19 Φεβρ. 1964-15 Ιουλ. 1965)*, σελ. 113.

το Αιγαίο και από εκεί μέχρι την Κύπρο ; Πέρα από αυτό, μπορούσε η έλευση ενός πολυάριθμου στρατού σε σύντομο χρονικό διάστημα και χωρίς την έγκριση του Έλληνα πρωθυπουργού, να μην ανησυχήσει την κυπριακή κυβέρνηση, όταν ο Αρχιεπίσκοπος παρατηρούσε στο Γ. Περίδη ότι ο αριθμός «*υπερέβη ήδη κατά πολύ τον κατά την τελευταία συνάντησιν αναφερθέντα τοιούτον υπό Α.Ε. κ Πρωθυπουργού*»;²²²⁵ Σε όλα αυτά αν προστεθεί και το ζήτημα της διοικητικής της υπαγωγής αφού από τη μια η ΕΛ.ΔΥ.Κ./Μ έπαιρνε εντολές από τον Π. Γαρουφαλιά (Αθήνα) και από την άλλη η Εθνική Φρουρά από τον Π. Γιωρκάτζη (Λευκωσία), τότε δικαιολογημένα αντιδρούσε ένας εκ των πρωταγωνιστών της περιόδου, ο ίδιος ο αρχηγός της Εθνικής Φρουράς όταν έγραφε στις 30 Ιουνίου 1964 στο Μακάριο : «*Δεν δύναμαι να πιστεύσω ότι υπάρχουν στρατιωτικοί λόγοι υπαγορεύσαντες την λήψιν των μέτρων τούτων και την δημιουργίαν του εξαμβλώματος αυτού των αρμοδιοτήτων των διοικήσεων εις μια νήσον ευρισκομένην υπό την απειλήν εισβολής και δι' ων δεν γνωρίζει τις ποίος είναι ο υπεύθυνος δια την άμυναν, διότι υπάρχουν δυο Διοικήσεις έχουσαι εκάστη ιδίαν αποστολήν και μεταξύ των οποίων ουδεμία συνεργασία υπάρχει*».²²²⁶ Η απουσία στοιχειώδους και ειλικρινούς έστω συνεργασίας, κεκαλυμμένης υπό το μανδύα πολιτικών δηλώσεων που αναφέρονταν σε ενιαίο μέτωπο, αποτέλεσε την αιτία πολλών αντιπαραθέσεων μεταξύ Αθήνας και Λευκωσίας, όπως έγινε στις μάχες στην Τηλλυρία. Αυτή η έλλειψη συντονισμού και η σύγκρουση αρμοδιοτήτων, είχε την αφετηρία της στην προσπάθεια ελέγχου και διασφάλισης κάποιου είδους προβαδίσματος εν όψει και των πολιτικών πρωτοβουλιών που αναλαμβάνονταν και στόχευαν σε μια λύση. Ο στρατιωτικός έλεγχος των ένοπλων δυνάμεων που βρίσκονταν στο νησί, έδινε και τη δυνατότητα προώθησής της, μόνο που η λύση είχε διαφορετικό περιεχόμενο για την Αθήνα και διαφορετικό για τη Λευκωσία. Αναπόφευκτα λοιπόν, περιοριζόταν κάθε δυνατότητα σύγκλισης απόψεων, απαραίτητης προϋπόθεσης επίτευξης ενός εθνικού στόχου, την ίδια στιγμή που η Τουρκία μέσω των απειλών της για εισβολή παρουσιαζόταν έτοιμη, να επιβάλει τη λύση που η ίδια επιδίωκε.

Οι δυσκολίες στην επίτευξη συντονισμού συνεχίστηκαν, όταν ο στρατηγός Γ. Γρίβας ως διοικητής της Α.Σ.Δ.Α.Κ. με κοινή απόφασή του με τον Μακάριο και χωρίς να προηγηθεί ενημέρωση της Αθήνας, κατόπιν επικίνδυνης περαιτέρω επέκτασης των Τουρκοκυπρίων στην περιοχή Λωρόβουνου-Τηλλυρίας, ξεκίνησε στις 7 Αυγούστου επιχείρηση ανακατάληψης του στρατηγικής σημασίας υψώματος για την Εθνική Φρουρά. Οι συνέπειες της έλλειψης διοικητικής συνεργασίας σε επίπεδο Α.Σ.Δ.Α.Κ.-Γ.Ε.Ε.Φ.-ΕΛ.ΔΥ.Κ./Μ,

²²²⁵ Μ. Δελιβάνης προς Π. Γαρουφαλιά, 27 Ιουνίου 1964, Γαρουφαλιάς, *Ελλάς και Κύπρος : τραγικά σφάλματα, ευκαιρίες που χάθηκαν (19 Φεβρ. 1964-15 Ιουλ. 1965)*, σσ. 101-102.

²²²⁶ Γ. Καραγιάννης προς Μακάριο, 30 Ιουνίου 1964, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα*, τόμος Β', σσ. 72-74.

εξαργυρώθηκαν με την παραίτηση του στρατηγού Γ. Καραγιάννη μετά από σύγκρουσή του με το Γ. Γρίβα, αλλά και μια νέα σύγκρουση Μακαρίου - Γ. Παπανδρέου.

Ήταν τότε που ο Γ. Παπανδρέου θεώρησε ότι οι συγκρούσεις στην Τηλλυρία αποσκοπούσαν σε πολεμική εμπλοκή της Ελλάδας στην Κύπρο, ενώ ακόμη ο Έλληνας πρωθυπουργός θεώρησε ότι αυτές υπονόμευαν τις συνομιλίες που είχαν αρχίσει στις 24 Ιουνίου στις Η.Π.Α. με τον πρόεδρο των Η.Π.Α. L. Johnson, συνομιλίες οι οποίες αφού συνεχίστηκαν στις 8 Ιουλίου του 1964 στη Γενεύη, οδήγησαν στο πρώτο σχέδιο Acheson. Έτσι ο Γ. Παπανδρέου με μήνυμά του προς τον Αρχιεπίσκοπο και τους στρατηγούς Γ. Καραγιάννη, Δ. Γεωργιάδη (διοικητή της ΕΛ.ΔΥ.Κ./Μ) και Γ. Γρίβα στις 8 Αυγούστου 1964, εξέφρασε τη λύπη και τη δυσαρέσκειά του γράφοντας : *«Άλλα συμφωνούμεν και άλλα πράττετε, επακολουθούν δε δυσμενέσταται συνέπειαι»*.²²²⁷

Πάντως, το γεγονός ότι ο Γ. Γρίβας είχε ενημερώσει το Γ.Ε.ΕΘ.Α. για τις επιχειρήσεις κατάληψης του Λωρόβουνου, χωρίς το τελευταίο να διατάξει κατάπαυση του πυρός, περιπλέκει την εξαγωγή συμπερασμάτων και μεταθέτει το πρόβλημα και στη σχέση Γ.Ε.ΕΘ.Α. - κυβέρνησης Γ. Παπανδρέου, όπως ακριβώς και κατά τη διάρκεια του Δεκεμβρίου 1963. Αν το Γ.Ε.ΕΘ.Α. ήθελε να απαγορεύσει τη διεξαγωγή ενεργειών στην περιοχή Τηλλυρίας θα το είχε κάνει μόλις τα γεγονότα είχαν αρχίσει. Άλλωστε καθ' όλη τη διάρκεια της περιόδου των συγκρούσεων στο κυπριακό έδαφος, από το Δεκέμβριο του 1963 - μέχρι και τις μάχες της Μανσούρας - η συνεργασία Γ.Ε.ΕΘ.Α. και Γ.Ε.Ε.Φ. παρουσιάζεται προβληματική και ασυντόνιστη, δημιουργώντας σύγχυση και αντιπαραθέσεις σε πολιτικό και στρατιωτικό επίπεδο με πλέον ενδεικτικό τεκμήριο την επιστολή Γ. Γρίβα προς το βασιλιά Κωνσταντίνο στις 11 Αυγούστου 1964, όπου ο στρατηγός εξηγούσε ότι το Γ.Ε.ΕΘ.Α. ήταν ενήμερο για τις συγκρούσεις :

Ο κ. Υπουργός αρνείται ότι έλαβε γνώσιν τούτων. Εν τοιαύτη περιπτώσει κάτι δεν λειτουργεί κανονικώς εις την Στρατιωτικήν μηχανήν. Πλην των ανωτέρω σημάτων την πρωΐαν της 8^{ης} τρέχοντος ο υπαρχηγός του ΓΕΕΘΑ Αντ/γος κ. Βιτσαζάκης επικοινωνήσεν μετά του Στρατηγού κ. Γεωργιάδη, όστις εις ερώτησιν περί της εξελίξεως των επιχειρήσεως έδωκε την απάντησιν ότι το Ύψωμα «Λωρόβουνον κατελήφθη υφ' Ημών. Ωστε το ΓΕΕΘΑ εγνώριζε περί των επιχειρήσεων. Πώς τότε δεν ανέφερεν εις τον κ. Υπουργόν ; Ομολογουμένως εκπλήττομαι διότι δεν υπάρχει συνεργασία εις την Ανώτατην Στρατιωτικήν Ηγεσίαν εν Ελλάδι.²²²⁸

Οι μάχες της Τηλλυρίας κατέδειξαν ότι ο Γ. Γρίβας δεν αποτελούσε το αντίβαρο στο Μακάριο όπως επιθυμούσε ο Γ. Παπανδρέου στην προσπάθειά του να πετύχει, αν όχι να

²²²⁷ Μήνυμα Πρωθυπουργού προς την πολιτική και στρατιωτική ηγεσία της Κύπρου, 8 Αυγούστου 1964, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα*, τόμος Α', σσ. 112-113.

²²²⁸ Γ. Γρίβας προς βασιλιά Κωνσταντίνο, 11 Αυγούστου 1964, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα*, τόμος Β', σσ. 121-125.

επιβάλει, την ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα.²²²⁹ Οι μάχες επιδείνωσαν δραματικά τη σχέση Γ. Καραγιάννη - Γ. Γρίβα και κατέδειξαν την υποβόσκουσα διαμάχη αρμοδιοτήτων. Οι αναφορές που εντοπίζονται σε εκθέσεις της περιόδου και σε επιστολές του Γ. Γρίβα προς το Γ. Παπανδρέου, το βασιλιά Κωνσταντίνο και τον αρχηγό Γ.Ε.ΕΘ.Α. μαρτυρούν ένα χαοτικό πλαίσιο αντιπαραθέσεων και αλληλοκατηγοριών του Γ. Γρίβα και του Γ. Καραγιάννη που καταδεικνύουν την ανυπαρξία μια ισχυρής πολιτικής αλλά και στρατιωτικής δύναμης, που θα επέβαλλε τον πολυπόθητο συντονισμό. Επιπρόσθετα, θέματα στρατολόγησης Κυπρίων φοιτητών που αφίχθηκαν στην Κύπρο από την Ελλάδα μαζί με το στρατηγό Γ. Γρίβα για να στελεχώσουν τις δυνάμεις της Εθνικής Φρουράς, οδήγησαν τον αρχηγό της Γ. Καραγιάννη σε παραίτηση, στις 11 Αυγούστου 1964 με νέο αρχηγό τον υποστράτηγο Η. Πρόκο που διορίστηκε από το Υπουργικό Συμβούλιο στις 27 Αυγούστου 1964.

Ως εκ τούτου, η αποστολή του Γ. Γρίβα κρίνεται ως μια πολιτική αποτυχία, αφού ο στρατηγός δεν ευθυγραμμίστηκε με την Αθήνα, λειτούργησε αποσταθεροποιητικά για την ελλαδική πολιτική σκηνή, ενώ αποτέλεσε παράγοντα αστάθειας και επιπλοκών στη σχέση της τελευταίας με την Τουρκία και τον Αρχιεπίσκοπο, με το στρατηγό Γ. Καραγιάννη να παρατηρεί σχετικά : *«Νομίζω ότι η Ελληνική Κυβέρνησις μεγάλως υπερεξετίμησεν και τας ικανότητας του Στρατηγού Γρίβα–Διγενή και την επαναστατικήν του διάθεσιν και τον ηνέχθη υποχωρούσα των αυθαιρεσιών του»*.²²³⁰ Ακόμη η παρουσία Γ. Γρίβα στην Κύπρο εξέθρεψε την καχυποψία του Μακαρίου απέναντί του και ενίσχυσε την πόλωση Μακαριακών-Γριβικών. Στην προσπάθειά του να επιτύχει την πολυπόθητη ένωση ο Γ. Παπανδρέου βρέθηκε στη δυσάρεστη θέση να μην μπορεί να ελέγξει τις ίδιες τις επιλογές του και έτσι οι προσδοκίες του που ήθελαν το Γ. Γρίβα να αποτελεί το αντίβαρο της πολιτικής Μακαρίου διαψεύστηκαν.

Η συμφωνία Μακαρίου - Γ. Παπανδρέου της 25^{ης} Αυγούστου 1964 στην Αθήνα που προέβλεπε εγκατάλειψη των σχεδίων λύσης και προσφυγή στον Ο.Η.Ε. με στόχο την ανεξαρτησία - αυτοδιάθεση, επίθεση ειρήνης προς τους Τουρκοκυπρίους για εμπέδωση της εσωτερικής τάξης και ηρεμίας και αποφυγή ενεργειών που θα προκαλούσαν την Άγκυρα,²²³¹ ουσιαστικά ακυρώθηκε όταν στις 27 Αυγούστου ο Αρχιεπίσκοπος δήλωσε ότι αν η ΤΟΥΡ.ΔΥ.Κ., που έλεγχε την οδό Λευκωσίας- Κερύνειας, δεν επέστρεφε στο στρατόπεδό της θα ανάγκαζε την κυπριακή κυβέρνηση να χρησιμοποιήσει ακόμη και όπλα

²²²⁹ Ριζάς, *Ένωση Διχοτόμηση Ανεξαρτησία*, σσ. 144-152.

²²³⁰ Υπόμνημα Γ. Καραγιάννη προς Γ. Παπανδρέου, 29 Ιανουαρίου 1965, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα*, τόμος Γ', σσ. 53-54.

²²³¹ Γαρουφαλιάς, *Ελλάς και Κύπρος*, σελ. 210.

για την απαγόρευση μερικής αντικατάστασής της.²²³² Η αγανάκτηση του Γ. Παπανδρέου και οι εξελίξεις με το σχέδιο Acheson που ναυάγησε οριστικά, οδήγησαν τον Έλληνα πρωθυπουργό στις 29 Αυγούστου 1964, σε αποστολή δεύτερης επιστολής στον Αρχιεπίσκοπο. Αν ληφθεί υπόψη ότι προηγήθηκαν οι επιστολές Σ. Βενιζέλου στις 29 Δεκεμβρίου 1963, αλλά και η πρώτη του Γ. Παπανδρέου στις 25 Φεβρουαρίου 1964, τότε η επιστολή της 29^{ης} Αυγούστου, που προειδοποιούσε το Μακάριο ότι δεν θα ανεχόταν άλλες μονομερείς ενέργειες εκ μέρους του καλώντας τον να συμβουλευέται και να συνεννοείται την Αθήνα, φανέρωνε όχι τόσο τη θέληση της Αθήνας να επιβάλλεται στον Αρχιεπίσκοπο όσο την αδυναμία της να το πράξει :

[...] Έχουμεν μέχρι τούδε δυο περιστατικά : Την επίθεση της Μανσούρας, η οποία απεφασίσθη εν πλήρει αγνοία της Ελληνικής Κυβερνήσεως. Και τώρα, την απειλούμενη κρίση της μερικής αντικαταστάσεως της ΤΟΥΡΔΥΚ δια την οποίαν ηπειλήσατε ένοπλον αντίστασιν, άγουςαν εις πόλεμον άνευ της εγκρίσεως ημών.Τούτο, Μακαριώτατε δεν είναι δυνατό να συνεχισθή. Είχομεν παλαιότερον μείνει σύμφωνοι, όταν δεν είχαν ακόμη ταυτισθή εις τόσον βαθμόν αι πολεμικαί τύχαι της Ελλάδας και της Κύπρου, ότι θα έπρεπεν η ηγεσία του Ελληνισμού και κατά συνέπειαν και αι πολιτικαί και αι πολεμικαί πρωτοβουλία των τμημάτων του Έθνους, εν πάση περιπτώσει, να ανήκουν εις τας Αθήνας, αι οποιαί να συντονίζουν τον Αγώνα. [...] Ζητώ δια τούτο να τηρηθή του λοιπού εις το ακέραιον και εις πάσαν περίπτωσιν η συμφωνία, εις την οποίαν είχομεν προέλθη και η οποία δις μέχρι τούδε έχει παραβιασθή. Δεν θα λαμβάνεται εις την Κύπρον καμμία απόφασις άγουσα, είτε αμέσως, είτε εμμέσως, εις εχθροπραξίας χωρίς να έχη προηγηθεί συνεννόησις και συμφωνία ιδική μας [...]²²³³

Η επιστολή επιβεβαίωνε την αδυναμία της Αθήνας να ασκεί ολοκληρωτικό έλεγχο τόσο σε πολιτικό όσο και σε στρατιωτικό επίπεδο στην Κύπρο και η θεωρία του εθνικού κέντρου είχε δεχθεί ακόμη ένα πλήγμα. Ο Μακάριος που δεν συμφωνούσε στην απαίτηση της Αθήνας να ενεργεί ως εθνικό κέντρο διατηρούσε την πρωτοβουλία των κινήσεων. Εξακολουθούσε να ελέγχει την Εθνική Φρουρά και τον Κυπριακό Στρατό, διατηρώντας το στρατιωτικό έλεγχο που αποδεικνυόταν κομβικό σημείο στη χάραξη της δικής του πολιτικής στοχοθεσίας. Αντίθετος σε κάθε μορφή νατοϊκής λύσης του Κυπριακού όπως οι Η.Π.Α. ήθελαν και ενθαρρυσμένος από τη δήλωση στήριξης της Σοβιετικής Ένωσης (μέσω του Διεθνούς Πρακτορείου ειδήσεων Tass στις 15 Αυγούστου) προς στην Κυπριακή Δημοκρατία σε περίπτωση που η τελευταία δεχόταν εισβολή από την Τουρκία,²²³⁴ ο Αρχιεπίσκοπος εξακολουθούσε να διατηρεί το έλεγχο των κινήσεων. Άλλωστε, η διπολική δομή του διεθνούς συστήματος τη δεκαετία του 1960, του επέτρεπε να αντιμετωπίζει με αυτοπεποίθηση πολλά ζητήματα, φέρνοντας την Αθήνα προ τετελεσμένων γεγονότων. Οι προσδοκίες του Γ. Παπανδρέου μέσα στο κλίμα της ενωτικής ευφορίας της περιόδου δεν

²²³² *Ελευθερία*, 28 Αυγούστου 1964.

²²³³ Γ. Παπανδρέου προς Μακάριο, 29 Αυγούστου 1964 στο Γαρουφαλιάς, *Ελλάς και Κύπρος*, σσ. 211-214.

²²³⁴ Nicolet, *United States Policy Towards Cyprus, 1954-1974*, σσ. 271-273.

υλοποιήθηκαν και αυτό που επιδίωξε ο Έλληνας πρωθυπουργός μετά τις διακοινοτικές ταραχές είχε ως συνέπεια να βαθύνει το χάσμα μεταξύ των δυο κυβερνήσεων με τον πρόεδρο της Κύπρου να απαντά στον πρωθυπουργό της Ελλάδας ότι επιφύλασσε κάθε δικαίωμα διαφωνίας του σε ενδεχόμενο συμβιβαστικής λύσης.²²³⁵

Το γεγονός ότι, στρατιωτικές ενέργειες των Ελληνοκυπρίων, μπορούσαν να εμπλέξουν τον Ελληνικό Στρατό και να οδηγήσουν την Ελλάδα σε πόλεμο, δικαιολογούσαν τις απαιτήσεις της Αθήνας. Δεδομένου δε ότι ο αγώνας της Κύπρου διεξαγόταν για την κατάλυση της ανεξαρτησίας και την πραγματοποίηση της ένωσης η Αθήνα τυπικά και ουσιαστικά, είχε το δικαίωμα *πρώτου λόγου* στα θέματα που αφορούσαν το στρατό. Αν επιτυγχανόταν αυτό, τότε οι ελληνοκυπριακές δυνάμεις θα έπαιρναν εντολές από την Ελλάδα με δυνατότητα επιτυχίας, ακόμη και επιβολής της ένωσης με στρατιωτικά μέσα.²²³⁶

Αμέσως μετά το καλοκαίρι του 1964 ο Γ. Γρίβας άρχισε να κατηγορεί το Μακάριο ότι δεν επιδίωκε την ένωση και δεν ήθελε την ενίσχυση της Εθνικής Φρουράς, αφού ανεχόταν όπως έγραφε, τη διατήρηση παράνομων ομάδων εις βάρος της ενιαίας συγκρότησης της Εθνικής Φρουράς. Στόχος του στρατηγού, αλλά και της ελληνικής κυβέρνησης, ήταν η πολιτική επίλυση του προβλήματος και ο έλεγχος του στρατού : *«την στρατιωτικήν κατάστασιν την ελέγχομεν και δεν θα επιτρέψωμεν οιαδήποτε διείσδησιν εις το στράτευμα»*, έγραφε ο Γ. Γρίβας στον Έλληνα πρωθυπουργό στις 9 Σεπτεμβρίου 1964.²²³⁷

Αυτό όμως ήταν το απευκταίο για το Μακάριο που δεν επιθυμούσε να χάσει τον έλεγχο της Εθνικής Φρουράς. Ο Αρχιεπίσκοπος έβλεπε τους ελλαδίτες αξιωματικούς που τη στελέχωναν ως τους εντολοδόχους της Αθήνας που αφενός δεν θα υπάκουαν στην κυπριακή κυβέρνηση αφετέρου θα είχαν τη δυνατότητα να επιβάλουν μη αποδεκτό σε αυτόν σχέδιο λύσης με τον Γ. Γρίβα τον Οκτώβριο του 1964 να αναφέρει καταγγελτικά στην πολιτική ηγεσία της Ελλάδας ότι : *«[ο Αρχιεπίσκοπος] σαφώς άφησε να υπονοηθή ότι επιθυμεί να γνωρίζη εάν θα υπάγονται οι Έλληνες Αξιωματικοί εις αυτόν ή εις την Ελληνικήν Κυβέρνησιν»*.²²³⁸ Το ρήγμα Μακαρίου-Γρίβα που ουσιαστικά ήταν ρήγμα Λευκωσίας-Αθήνας επανήλθε και έγινε ακόμη πιο βαθύ τα επόμενα χρόνια. Οι ισχυρές ελλαδικές δυνάμεις και η παρουσία του Γ. Γρίβα, τον οποίο η Αθήνα πολλές φορές αδυνατούσε να ελέγξει, αντί να θέσουν την ελληνοκυπριακή πλευρά σε ισχυρή διαπραγματευτική και στρατιωτική θέση αποτέλεσαν αιτία αντιπαραθέσεων και αναζωπύρωσε τις αντιθέσεις Μακαρίου-Γρίβα σπέρνοντας ζιζάνια διχασμού.

²²³⁵ Μακάριος προς Γ. Παπανδρέου, 21 Φεβρουαρίου 1965, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα*, τόμος Β', σσ. 327-333.

²²³⁶ *Ο Φιλελεύθερος*, 1 Απριλίου 1966.

²²³⁷ Γ. Γρίβας προς Γ. Παπανδρέου, 9 Σεπτεμβρίου 1964, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα*, τόμος Β', σσ. 336-338.

²²³⁸ Έγγραφο του στρατηγού Γ. Γρίβα προς τον πρωθυπουργό της Ελλάδας και τους υπουργούς Εθνικής Άμυνας και Εξωτερικών, 19 Οκτωβρίου 1964, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα*, τόμος Γ', σσ. 24-29.

Αν η σύγκρουση του καλοκαιριού του 1959 με πεδίο αντιπαράθεσης την υπογραφή των συμφωνιών Ζυρίχης-Λονδίνου και την αποδοχή της λύσης ανεξαρτησίας δημιούργησε τους γριβικούς και τους μακαριακούς προκαλώντας εσωτερικό πολιτικό ρήγμα με πολλές προεκτάσεις, η σύγκρουση Μακαρίου-Γρίβα του 1964 με πεδίο αντιπαράθεσης την οργάνωση και τον έλεγχο των ενόπλων δυνάμεων της Κύπρου, αποδυνάμωσε τον απαραίτητο στρατιωτικό συντονισμό και παράλληλα δημιούργησε στην Εθνική Φρουρά, τους ενωτικούς και ανθενωτικούς, προκαλώντας συνθήκες πόλωσης με δυσοίωνες προοπτικές εδραιώνοντας το ρήγμα μεταξύ Αθήνας - Λευκωσίας.

Το ζήτημα του στρατού μετά το 1960, αλλά κυρίως μετά το 1963, υπήρξε πεδίο διαδοχικών ανιπαρθέσεων που στόχευε στη δυνατότητα ελέγχου του. Ο έλεγχός του ήταν συνυφασμένος με το είδος της προκρινόμενης λύσης, διαφορετικής ωστόσο από τις επιδιώξεις Αθήνας και Λευκωσίας. Ήταν η περίοδος που η ελληνική κυβέρνηση εκτός της αμυντικής ενίσχυσης του νησιού, είχε υιοθετήσει την πολιτική του εθνικού κέντρου με απώτερο σκοπό η Αθήνα να έχει ένα προβάδισμα και να επιτυγχάνεται ένας στρατιωτικοπολιτικός συντονισμός με τη Λευκωσία με σκοπό την ένωση. Αυτός ο συντονισμός δεν υπήρξε επιτυχής, καθότι η Λευκωσία προέβαινε σε ενέργειες που η ίδια θεωρούσε συμφέρουσες για τον Κυπριακό Ελληνισμό, χωρίς να ενημερώνει την Αθήνα, ενώ και η Αθήνα επέδειξε μια ηγεμονική στάση έναντι της Λευκωσίας.

Συγκεκριμένα το 1961, το ζήτημα της σύνθεσης του στρατού υπό ενιαία συγκρότηση έφερε το πρώτο και τελευταίο veto στην ιστορία της Κυπριακής Δημοκρατίας, χωρίς να προκαλέσει στο βαθμό που ίσως αναμενόταν τουρκοκυπριακές και ελληνοκυπριακές έριδες/ανιπαρθέσεις. Όταν μετά τα γεγονότα του 1963 και με τα νέα δεδομένα που διαμορφώθηκαν στο νησί, το στρατιωτικό ζήτημα επανήλθε, αυτή τη φορά όμως μεταξύ των ελληνοκυπριακών και ελλαδικών δυνάμεων, οι αντιπαρθέσεις και οι έριδες που αναπτύχθηκαν μεταξύ Λευκωσίας και Αθήνας προδιέγραψαν αρνητικές εξελίξεις. Περαιτέρω η άσκηση «veto» από τον Αρχιεπίσκοπο το Μάρτιο του 1966, απέναντι στην απόφαση της κυβέρνησης Στ. Στεφανόπουλου για ανάθεση στο στρατηγό Γ. Γρίβα της αρχιστρατηγίας όλων των δυνάμεων και σε καιρό ειρήνης με σκοπό τον καθολικό έλεγχο του στρατού, εκμηδένιζε την όποια προοπτική συνεννόησης μεταξύ Αθήνας-Λευκωσίας. Μπορεί οι βασικότερες συνέπειες της απόφασης της Αθήνας να περιορίζονταν στην πρακτική προώθηση της ένωσης και στη στέρηση των δυνατοτήτων των Ελληνοκυπρίων να δημιουργούν τετελεσμένα γεγονότα χωρίς την έγκρισή (π.χ. περίπτωση Αγία Ιλαρίωνα 1964, Μανσούρα 1964, Λεύκα 1966, Μαρί 1967), ωστόσο η απόφαση ήλθε σε μια στιγμή που η κυπριακή ηγεσία αγωνιζόταν να στρατιωτικοποιήσει ένα τμήμα της Αστυνομίας και να κυπροποιήσει την Εθνική Φρουρά απαλλάσσοντάς την από τον έλεγχο του Γ. Γρίβα, στο

πρόσωπο του οποίου ο Μακάριος έβλεπε να χάνεται η δημιουργία εθνικού στρατού και να προωθείται το απευκταίο για τον ίδιο · ένας στρατός Γριβικός.²²³⁹

Συνοπτικά, η κυπριακή ηγεσία προσπάθησε να ανακόψει τις προϋποθέσεις που οδηγούσαν στην ένωση και να αναλάβει πρωτοβουλίες προς την κατεύθυνση της ανεξαρτησίας, αγνοώντας και αθετώντας πολλές φορές τα όσα συμφωνούσε με την ελληνική ηγεσία, την ίδια στιγμή που ο Γ. Γρίβας ως αρχιστράτηγος των ενόπλων δυνάμεων και ως σημαιοφόρος της ένωσης συνέχισε να εναντιώνεται στις αποφάσεις του Μακαρίου καταγγέλλοντάς τον στις 19 Μαρτίου 1966 στον Έλληνα πρωθυπουργό ως τον «ολετήρα αυτού του έθνους»,²²⁴⁰ προσδίδοντας στην κρίση διαστάσεις εκρηκτικές.²²⁴¹

Συμπεραίνεται λοιπόν, ότι το πρόβλημα ήταν πολύ πιο βαθύ από τη φαινομενική νομοτεχνική ρύθμιση του στρατιωτικού προβλήματος. Ήταν κατεξοχήν πολιτικό και εδραζόταν ακριβώς στην αντίθεση των σκοπών της κυπριακής ηγεσίας προς τους στόχους της ελληνικής κυβέρνησης, χωρίς να διαφαίνεται καμία ευοίωνη προοπτική. Η Λευκωσία, δεν επιθυμούσε την παρουσία του Γ. Γρίβα στην Κύπρο αν και συναίνεσε στην κάθοδό του το 1964 και προσπαθούσε να του αφαιρέσει αρμοδιότητες ή να τον εξαναγκάσει σε παραίτηση. Όσο το προβάδισμα των κινήσεων ανήκε στη Λευκωσία με την Αθήνα να συμβουλεύει, να καθοδηγεί ακόμη και να διαφωνεί, οι σχέσεις Αθήνας - Λευκωσίας υπήρξαν σχετικά αρμονικές. Όμως, μετά τη μονομερή απόφαση του Αρχιεπισκόπου να προχωρήσει στα 13 σημεία αγνοώντας την ελληνική κυβέρνηση και με την κυβέρνηση Γ. Παπανδρέου να προσπαθεί να περιορίσει τον Αρχιεπίσκοπο στρατιωτικά και πολιτικά, οι διαφωνίες έγιναν περισσότερες και οδήγησαν τις σχέσεις Λευκωσίας - Αθήνας σε οριακό σημείο.

Μετά τα γεγονότα του 1963, ο πρώτος πρόεδρος της Κυπριακής Δημοκρατίας αποδέχτηκε την απαραίτητη βάση προσυμφωνίας με τον Γ. Παπανδρέου και δέχτηκε την ελλαδική στρατιωτική στήριξη που θωράκισε την Κύπρο και απέτρεψε την πραγματοποίηση οποιουδήποτε σχεδίου διχοτόμησης και επεκτατισμού της Άγκυρας. Ωστόσο, δεν εμπιστευόταν τη διαδικασία λήψης αποφάσεων της Αθήνας, η οποία εκτιμούσε ότι η επίλυση του Κυπριακού θα έπρεπε να επιτευχθεί εντός των παραμέτρων της Ατλαντικής Συμμαχίας και γενικότερα της Δύσης και συνέχισε να ενεργεί αυτόβουλα επειδή ακριβώς δεν ήταν έτοιμος να δεχθεί την καθοδήγηση της Αθήνας που ήταν έτοιμη να διαπραγματευτεί λύση ένωσης ακόμα και με εδαφικά ανταλλάγματα στην Τουρκία. Ο Αρχιεπίσκοπος με τη δυνατότητα που του προσέφερε το παγκόσμιο διπολικό σύστημα,

²²³⁹ Μήνυμα Μεν. Αλεξανδράκη προς Υπουργείο Εξωτερικών, 18 Απριλίου 1966, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα*, τόμος Γ', σσ. 263-264.

²²⁴⁰ Γ. Γρίβας προς Στ. Στεφανόπουλο, 19 Μαρτίου 1966, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα*, τόμος Γ', σσ. 216-217.

²²⁴¹ Σβολόπουλος, *Η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική 1945-1981*, τόμος δεύτερος, σελ. 160.

αμφιταλαντευόμενος μεταξύ ανεξαρτησίας και ένωσης, είτε για λόγους εσωτερικής κατανάλωσης, είτε για λόγους πολιτικού ελιγμού απέναντι στην τουρκική απειλή για εισβολή, δεν πειθαρχούσε στα κελεύσματα της Αθήνας. Προσπάθησε να ελέγξει το στρατό και γι' αυτό συγκρούστηκε με το Γ. Γρίβα στον οποίο η ελληνική κυβέρνηση συνέχισε να επενδύει πιστεύοντας λανθασμένα ότι μπορούσε να αποδυναμώσει το Μακάριο.

Η πολιτική του εθνικού κέντρου με διττό στόχο, την πολιτική και στρατιωτική καθοδήγηση της Λευκωσίας από την Αθήνα, δεν απέδωσε τα αναμενόμενα. Εισήγαγε πολλές αρνητικές για την εξέλιξη των ελληνικών συμφερόντων παραμέτρους, αποδυνάμωσε τη λύση ανεξαρτησίας, απέτρεψε την εκμετάλλευση των συγκυριών για μόνιμη λύση, έδωσε το δικαίωμα στην Τουρκία να συνεχίσει τις απειλές της και δημιούργησε πολλές παρεξηγήσεις και κρίσεις στις σχέσεις Ελλάδας και Κύπρου τόσο σε πολιτικό όσο και σε στρατιωτικό επίπεδο.

Με την επιβολή της απριλιανής δικτατορίας το 1967, η έλλειψη εμπιστοσύνης μεταξύ Αθήνας-Λευκωσίας τόσο σε πολιτικό όσο και σε στρατιωτικό επίπεδο πήρε τεράστιες διαστάσεις με καταστροφικά αποτελέσματα, όχι μόνο για την Κύπρο, αλλά και για ολόκληρο τον Ελληνισμό. Έτσι η κρίση της Κοφίνου το Νοέμβριο του 1967, οδήγησε στην απομάκρυνση του Γ. Γρίβα και της ελληνικής μεραρχίας, επιτείνοντας όμως τις εμφυλιακές τάσεις, λόγω κυρίως της περαιτέρω όξυνσης στις σχέσεις Γ. Γρίβα και Μακαρίου. Για τους οπαδούς του Γ. Γρίβα ο Μακάριος ήταν ο ανθενωτικός, που έπρεπε να φύγει από την εξουσία προκειμένου να επιτευχθεί απρόσκοπτα η ένωση. Σε αυτό ακριβώς αποσκοπούσε και η τρίτη, από το 1954, κάθοδος του Γ. Γρίβα στην Κύπρο, τον Αύγουστο του 1971 όταν και ηγήθηκε της παράνομης Ε.Ο.Κ.Α. Β'.

Έτσι, η ελληνοκυπριακή κοινότητα, υπεισήλθε σε ένα νέο κύκλο εξελίξεων ακόμη πιο τραγικών αυτών που προηγήθηκαν. Ο Μακάριος δημιούργησε το Εφεδρικό Σώμα τον Απρίλιο του 1973 και προσπάθησε να την αντιμετωπίσει. Ταυτόχρονα ήλθε σε σύγκρουση με το στρατηγό Φαίδωνα Γκιζίκη, αφού δια της επιστολής του στις 2 Ιουλίου 1974²²⁴² δεν αποδεχόταν τη στελέχωση της Εθνικής Φρουράς με έφεδρους αξιωματικούς. Ό,τι ακολούθησε, δηλαδή, το πραξικόπημα της 15^{ης} Ιουλίου 1974, αλλά και η τουρκική εισβολή της 20^{ης} Ιουλίου 1974, δεν θα πρέπει να ερμηνεύονται ανεξάρτητα από τα διαδραματισθέντα της δεκαετίας του 1960, αφού η έλλειψη αгаστικής συνεργασίας και σύμπνοιας μεταξύ Αθήνας-Λευκωσίας επέτρεψε την εμφάνιση ενός διπολικού ετερόκλητου πλαισίου σχέσεων και ενεργειών, με πολλαπλές, αλλά ταυτόχρονα εθνικά επιζήμιες εκφάνσεις.

---

²²⁴² Μακάριος προς Φαίδωνα Γκιζίκη, 2 Ιουλίου 1974 βλ. σχετικά *Η Μάχη*, 7 Ιουλίου 1974 και Άντρος Παυλίδης, *Φάκελος Κύπρου άκρως απόρρητον*, τόμος 1, Λευκωσία 1982, σσ. 721-726.

Η αποτίμηση της περιόδου δεν περιορίζεται μόνο στην παρούσα έρευνα. Θα χρειαστεί ακόμη αρκετός χρόνος για πιο σαφή και ολοκληρωμένη εικόνα. Ελλείπει τουρκικών πηγών δεν μπορούμε να εκτιμήσουμε τις στρατιωτικές δυνατότητες της Τουρκίας το 1963 και το 1964. Ελλείπει στοιχείων της Διεύθυνσης Ιστορίας Στρατού της Ελλάδας δεν μπορούμε να έχουμε εναργή άποψη ή έστω εκτίμηση των δυνατοτήτων των ελληνικών δυνάμεων και το βαθμό συνεργασίας μεταξύ του Γ.Ε.ΕΘ.Α. και του Γ.Ε.Σ. σε κρίσιμες χρονικές περιόδους τόσο για την Ελλάδα όσο και για τον Κυπριακό Ελληνισμό. Ελλείπει στοιχείων που διαθέτει η Διεύθυνση Ιστορίας Εθνικής Φρουράς με τις εκθέσεις των εμπλεκόμενων Ελληνοκύπριων αξιωματικών στα γεγονότα του 1963, δεν μπορούμε να γνωρίζουμε τις πρωτοβουλίες που αναλήφθηκαν τις κρίσιμες ώρες του 1963 και τον αντίκτυπό τους στα όσα ακολούθησαν. Ελλείπει πρόσβασης σε υλικό που η Επιτροπή για το Φάκελο της Κύπρου περισυνέλεξε, δεν μπορούμε να αντλήσουμε γνώσεις και να κατανοήσουμε καλύτερα το ρόλο του ξένου παράγοντα στα γεγονότα μετά το 1964. Όλα αυτά αποτελούν ερευνητικά πεδία που αφού μελετηθούν νηφάλια και διεισδυτικά, θα υπηρετήσουν ακόμη περισσότερο την ιστορική αλήθεια.

A. ΠΗΓΕΣ-ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ
1. ΑΔΗΜΟΣΙΕΥΤΕΣ ΠΗΓΕΣ

α. Κύπρος :

Αρχείο Βουλής των Αντιπροσώπων :

- Φάκελος 21/60, «Ο Περί του Στρατού της Δημοκρατίας Σύνθεσις και Κατάταξις Νόμος του 1960».
- Φάκελος 19/64, «Ο Περί Εθνικής Φρουράς Νόμος του 1964».

Αρχείο Γραμματείας Υπουργικού Συμβουλίου :

- Πρακτικά Joint Council, Μεταβατικού Υπουργικού Συμβουλίου, Συνεδριάσεις περιόδου 1959-1960.
- Πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου, Συνεδριάσεις περιόδου 1960-1968.
- Φάκελος 30/1961, «Exercise of the right of Veto by the President and/or the Vice President of the Republic of Cyprus».
- Φάκελος 1/1962/1, «Reports on Government's Activities».
- Φάκελος 1/1962/1, «Reports on Government's Activities».
- Φάκελος 11/1964, «Absence of Turkish Public Servants from duty. Filling of their posts e.t.c».
- Φάκελος 10/1964, «Archbishop Makarios Fund».
- Φάκελος 2/1964/1, «Anomalous situation in Cyprus (created as from the end of December,1963) -Question arising thereunder».
- Φάκελος 34/1962, «Army of the Republic (Discipline Regulations)».
- Φάκελος 14/1959/I, Submissions to the Council of Ministers (2/59-60/59).
- Φάκελος 14/1959/II, Submissions to the Council of Ministers (61/59-103/59).
- Φάκελος 14/1960/VI, Submissions to the Council of Ministers (168/60-190/60).
- Φάκελος 14/1960/VIII, Submissions to the Council (246/60-295/60).
- Φάκελος 14/1960/IX, Submissions to the Council of Ministers (296/60-387/60).
- Φάκελος 14/1961/II, Submissions to the Council of Ministers (53/61-113/61).
- Φάκελος 14/1961/IV, Submissions to the Council of Ministers (134/61-179/61).
- Φάκελος 14/1961/XIII, Submissions to the Council of Ministers (575/61-638/61).
- Φάκελος 14/1961/XIV, Submissions to the Council of Ministers (639/61-688/61).
- Φάκελος 14/1961/XVIII, Submissions to the Council of Ministers (828/61-909/61).
- Φάκελος 14/1962/18, Submissions to the Council of Ministers (780/62-861/62).
- Φάκελος 14/1964/II, Submissions to the Council of Ministers (67/64-136/64).

- Φάκελος 14/1964/V, Submissions to the Council of Ministers (260/64-301/64).
- Φάκελος 14/1964/VII, Submissions to the Council of Ministers (358/64-403/64).
- Φάκελος 14/1964/IX, Submissions to the Council of Ministers (468/64-532/64).
- Φάκελος 14/1964/XI, Submissions to the Council of Ministers (565/64-613/64).
- Φάκελος 14/1968/2, Προτάσεις προς Υπουργικόν Συμβούλιον (78/68-144/68).
- Φάκελος 14/1968/10, Προτάσεις προς Υπουργικόν Συμβούλιον (580/68-667/68).
- Φάκελος 14/1970/2, Προτάσεις προς Υπουργικόν Συμβούλιον (44/70-86/70).

Αρχείο Εθνικής Φρουράς : Διεύθυνση Ιστορίας Εθνικής Φρουράς (Δ.Ι.Ε.Φ.) :

- Βιβλίο Προσωπικού Εθνικής Φρουράς (Δυναμολόγιο 11.1.1965.)
- Βιβλίο Ημερήσιας Διαταγής Κυπριακού Στρατού 1961-1974.
- Μητρώον Εγγραφών Κυπριακού Στρατού.
- Μητρώον Κυπριακού Στρατού.
- Προσωπικός Φάκελος οπλίτη Ντίνου Λοΐζου (Α.Μ. 2079).
- Φάκελος Κυπριακού Στρατού (Φ.0005).
- Φάκελος Συλλογής Ιστορικών Στοιχείων, 2^{ον} Τμήμα.
- Φοριαμός 15, τόμος 80 (Αρχείο αντιστράτηγου Γεώργιου Αζίνα).
- Α.1Φ3Φ8Α, Α1Φ1Τ1Α, Α1Φ1Τ2Α.

Αρχείο Ιεράς Μητρόπολης Κιτίου :

- Συμφωνία παραχώρησης άδειας χρήσεως, τεμαχίου 284, υπ' αριθμό τίτλου εγγραφής L316 (80 σκάλες) προς το Υπουργείο Άμυνας, 27 Δεκεμβρίου 1983.

Αρχείο Συμβουλίου Ιστορικής Μνήμης Αγώνα της Ε.Ο.Κ.Α. (Σ.Ι.Μ.Α.Ε.) :

- Φάκελος Ε/201/6 (CO 926/952).
- Φάκελος Ε/203/30 (CO 926/1035).
- Φάκελος Ε/205/19 (FO371/160377).

Αρχείο Υπουργείου Εσωτερικών :

- Illegal Leaflets, Writing Slogans, 404/1961/1.

Κρατικό Αρχείο Κύπρου :

- Αρχείο Τριμερούς Στρατηγείου (Α.Τ.Σ.).
- Αρχείο Δημόσιας Υπηρεσίας.
- Προπαρασκευαστικά Έγγραφα Συντάγματος Π.Ε.Σ.1/25 : «Agreement between the Republic of Cyprus, the Kingdom of Greece and the Republic for the application of the Treaty of Alliance signed at Nicosia on August 16th, 1960».
- Φάκελοι Αλληλογραφίας Υπουργείου Εξωτερικών Κύπρου (Α.Υ.ΕΞ.ΚΥ) : FA/1 και FA/2.

Ιδιωτικά Αρχεία :

Αυγουστίδη Λουκή, Αχιλλείδη Κωνσταντίνου, Βιολάρη Αλέξανδρου, Γιασουμή Ανδρέα, Γρουτίδη Πετράκη, Ευαγγέλου Νίκου, Ηλία Χριστοφή, Ιωάννου (Ψωμά) Νίκου, Κόση Νίκου, Λόττα Χαράλαμπου, Μακρίδη Ισίδωρου, Μαυρίδη Κώστα, Μυριανθοπούλου Κικής, Παπαφώτη Φώτη, Περόν Ανδρέα, Σαλάτα Ευτύχιου, Σαμαρά Ρηγίνου, Σκαρπάρη Τάκη, Σμυρλή Δημήτρη, Σπύρου Ανδρέα, Σταύρου Σταύρου (Σύρος), Σταυρίδη Μάριου, Τοουλιά Χαράλαμπου, Χατζηαντωνίου Πέτρου, Χατζηλουκά Λουκή, Χρυσοστόμου Άριστου.

Φωτογραφικά Αρχεία :

Ίδρυμα Κωνσταντίνου Καραμανλή, ταξίαρχων ε.α. Ζένιου Νικόλαου, Κακουλλή Γεώργιου, Ξαφόπουλου Βασίλειου, Παναγιώτου Ευάγγελου, Σαμαρά Ρηγίνου, Σαλάτα Ευτύχιου, Φακούρα Χαράλαμπου, συνταγματάρχη ε.α. Ολυμπίου Γεώργιου, αντισυνταγματάρχη ε.α. Τοουλιά Χαράλαμπου, ταγματάρχη ε.α. Σπύρου Ανδρέα, λοχαγού ε.α. Σταυρίδη Μάριου, Θεοφάνους Αργύρη, Λουρουτζιάτη Γεώργιου, Τσαρδελλή Νίκου, Γραφείο Τύπου και Πληροφοριών.

β. Ελλάδα :

Αρχείο Κωνσταντίνου Γ. Καραμανλή, (Α.Κ.Κ.) Ίδρυμα Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής, Αθήνα :

- Φ.30.Α, Φ.29.Α, Φ.28.Α, Φ.27.Α, Φ.26.Α

Πολιτικό Αρχείο Ευάγγελου Αβέρωφ-Τοσίτσα, (Π.Α.Ε.Α.) Ίδρυμα Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής, Αθήνα :

- Φ.63, υποφάκελος 5, Φ.64, υποφάκελος 1.

γ. Βρετανία :

- FO 371 : Υπουργείο Εξωτερικών (Γενική Πολιτική Αλληλογραφία).
- FO 93/1/617 : Cyprus Conference at Lancaster House.
- CO 926 : Υπουργείο Αποικιών (Γενική Πολιτική αλληλογραφία)
- DO 161/25, DO 35/9719, DO 204/6, DO 220/138, DO 204/7, DO 220/95
- PREM 11/2626 (Αλληλογραφία Πρωθυπουργικού Γραφείου)
- WO 32/18475, WO 33/2736, WO 106/3188 : (Αλληλογραφία Γραφείου Πολέμου).
- WO 386/1 Intelligence reports : Joint Intelligence (Cyprus 1962-1963)
- WO 386/2 Intelligence reports : Joint Intelligence (Cyprus 1964)

- WO 386/3 Intelligence reports : Joint Intelligence (Cyprus 1965)
- DEFE 7/1488 : Formation of Cyprus Army (Αλληλογραφία Υπουργείου Άμυνας).
- DEFE 11/440, DEFE 60/62, DEFE 25/19, DEFE 11/432, DEFE 11/396.
- T 220/1332 : Independent Republic of Cyprus About 1960 - Conference on Cyprus Documents signed and initialed at Lancaster House on February 19, 1959 (Cmnd. 679).
- MED 86/498/01 : London Agreement, Document No 2 Record Of Meeting Held at the Foreign Office at 4 p.m on Thursday, February 12, 1959. (Αλληλογραφία Τμήματος Μέσης Ανατολής).
- MED 14/81/5, Greek and Turkish Contingents in Cyprus, Ankara to Foreign Office, 7 April 1964.

δ. Καναδάς :

- Canada Archives RG 25, vol. 8851, part 9, Treaty of Alliance (Συνθήκη Συμμαχίας της Κυπριακής Δημοκρατίας χωρίς τα παραρτήματα).

Συνηντεύξεις :

1. Αγγελίδη Άγγελου, 30 Οκτωβρίου 2009.
2. Αγγελίδη Γεώργιου υποστράτηγου ε.α., 26 Μαρτίου 2008.
3. Αδάμου Παναγιώτη συνταγματάρχη ε.α., 3 Σεπτεμβρίου 2012.
4. Αζίνα Ανδρέα, 22 Νοεμβρίου 2007, 27 Μαΐου 2009 και 8 Οκτωβρίου 2011.
5. Αθανασιάδη Παναγιώτη υποστράτηγου ε.α., 17 Δεκεμβρίου 2007, 13 Αυγούστου 2008 και 12 Δεκεμβρίου 2008.
6. Αλωνεύτη Γεώργιου, 12 Απριλίου 2008.
7. Αμαξάρη Ανδρέα αντισυνταγματάρχη ε.α., 28 Αυγούστου 2009.
8. Αυγουστή Ανδρέα ταγματάρχη ε.α., 10 Δεκεμβρίου 2008.
9. Αυγουστίδη Λουκή αντιστράτηγου ε.α., 7 Σεπτεμβρίου 2007.
10. Αχιλλείδη Κωνσταντίνου υποστράτηγου ε.α., 29 Ιανουαρίου 2008.
11. Βαρναβίδη Νίκου υποστράτηγου ε.α., 3 Δεκεμβρίου 2007, 8 Αυγούστου 2008, 26 Ιανουαρίου 2009, 17 Οκτωβρίου 2009 και 13 Σεπτεμβρίου 2010.
12. Βέη Μιχάλη, 9 Σεπτεμβρίου 2009.
13. Βενιαμίν Χριστόδουλου, 23 Απριλίου 2008.
14. Βιολάρη Αλέξανδρου, 2 Σεπτεμβρίου 2009.
15. Βωβίδη Φοίβου, 6 Δεκεμβρίου 2008.
16. Γεωργιάδη Αντώνη, 10 Ιουνίου 2009.
17. Γεωργίου Οδυσσέα, 7 Οκτωβρίου 2008 (ειδικού γραμματέα Ε.Α.Λ. 1962).
18. Γεωργίου Νεοπτόλεμου (Λεφτή), 24 Ιανουαρίου 2010.
19. Γιασουμή Ανδρέα, 21 Ιουνίου 2011.
20. Γρουτίδου Μαρίας, 20 Οκτωβρίου 2007.
21. Δαμιανίδη Χρήστου συνταγματάρχη ε.α., 18 Αυγούστου 2008.
22. Δημητριάδη Λέλλου, 12 Μαΐου 2009 (δήμαρχος Λευκωσίας 1971-2001).
23. Δημητρίου Δημήτρη, 9 Ιουνίου 2009.
24. Δημητρίου Θεοφάνη, 30 Δεκεμβρίου 2009.
25. Δημητρίου Αθανάσιου, 14 Φεβρουαρίου 2010.

26. Δρυμιώτη Ρένου συνταγματάρχη ε.α., 8 Νοεμβρίου 2007 και 22 Οκτωβρίου 2009.
27. Ευαγγέλου Νίκου συνταγματάρχη ε.α., 4 Ιανουαρίου και 6 Νοεμβρίου 2008, 23 Αυγούστου 2012.
28. Ζένιου Νικόλαου ταξίαρχου ε.α., 8 Φεβρουαρίου 2008.
29. Ηλία Αντωνάκη, 25 Σεπτεμβρίου 2012.
30. Ηλία Δώρου, 14 Σεπτεμβρίου 2007.
31. Ηλία Λάκη, 23 Φεβρουαρίου 2010.
32. Ηλία Χριστοφή αντισυνταγματάρχη ε.α., 14 Ιουλίου 2009.
33. Θεμιστοκλέους Αγαθάγγελου λοχαγού ε.α., 16 Αυγούστου 2008.
34. Θεοδοσίου Παναγιώτη (Διγενής), 17 Ιουλίου 2007.
35. Θεοφάνους Αργύρη, 19 Απριλίου 2008.
36. Θεοφυλάκτου Γιώργου, 2 Απριλίου 2008.
37. Ιωακείμ Άγι ταξίαρχου ε.α., 3 Νοεμβρίου 2008.
38. Ιωάννου Ανδρέα ταγματάρχη ε.α., 16 Ιουλίου 2009.
39. Ιωάννου (Ψωμάς) Νίκου, 10 Δεκεμβρίου 2007 και 19 Ιουνίου 2008.
40. Ιωάννου (Κώστα) Νικήτα, 26 Ιουλίου 2007.
41. Ιωάννου Μίκη, 19 Μαρτίου 2009.
42. Κακουλλή Γεώργιου ταξίαρχου ε.α., 9 Δεκεμβρίου 2011
43. Καϊσερλίδη Ιάκωβου λοχαγού ε.α., 25 Απριλίου 2009.
44. Κάουρα Λούκα, 29 Μαΐου 2009.
45. Κασή Μιχάλη, 2 Οκτωβρίου 2012.
46. Κασίνη Ιωάννη, 20 Δεκεμβρίου 2007.
47. Κάτσιου Στέλιου συνταγματάρχη ε.α., 19 Νοεμβρίου 2009.
48. Καγιά Δημήτρη υποστράτηγου ε.α., 8 Δεκεμβρίου 2008.
49. Κιρκιλή Ευάγγελου συνταγματάρχη ε.α., 23 Ιουλίου 2008 και 30 Ιουλίου 2008.
50. Κιρκίνη Ανδρέα, 10 Ιουνίου 2011.
51. Κληρίδη Γλαύκου, 18 Ιανουαρίου 2008.
52. Κόκκινου Χαρίτωνα υποστράτηγου ε.α., 8 Αυγούστου 2007.
53. Κόση Νίκου, 13 Ιουλίου 2007, 6 Σεπτεμβρίου 2007, 8 Ιουλίου 2008 και 2 Απριλίου 2009.
54. Κοσμά Νίκου, 21 Ιανουαρίου 2008.
55. Κουή Γιώργου, 6 Δεκεμβρίου 2007 και 20 Οκτωβρίου 2009.
56. Κουή Μιχάλη, 6 Οκτωβρίου 2009.
57. Κουλουμπρή Χρίστου, 4 Οκτωβρίου 2007.
58. Κουπέπια Μιχαήλ, 22 Αυγούστου 2009.
59. Κουτσόφτα Ανδρέα, 12 Απριλίου 2008.
60. Κυνηγού Κώστα αντισυνταγματάρχη ε.α., 1 Ιουλίου 2008.
61. Κυριακίδη Ρένου, 28 Οκτωβρίου 2010.
62. Κυριάκου Παναγιώτη, 9 Οκτωβρίου 2010.
63. Κυριάκου Χρύσανθου, 30 Ιουνίου 2009.
64. Κύρου Πίστου, 12 Φεβρουαρίου 2011.
65. Κωνσταντινίδη Μίνωα, 15 Μαρτίου 2010.
66. Κωνσταντινίδη Δημήτρη, 10 Φεβρουαρίου 2008.
67. Κωνσταντίνου Κυριάκου (Κίκη), 18 Απριλίου 2007 και 7 Αυγούστου 2007.
68. Λόττα Χαράλαμπου αντιστράτηγου ε.α., 27 Αυγούστου 2007, 12 Σεπτεμβρίου 2007, 23 Δεκεμβρίου 2008 και 15 Σεπτεμβρίου 2009.
69. Λουρουτζιάτη Γεώργιου, 30 Νοεμβρίου 2010.
70. Λυκούργου Γιώργου, 24 Απριλίου 2009.
71. Λυσσαρίδη Βάσου, 21 Μαΐου 2008, 3 Φεβρουαρίου 2010 και 3 Οκτωβρίου 2010.
72. Μακρίδη Ανδρέα, 27 Αυγούστου 2012.
73. Μακρίδη Ισίδωρου, 29 Μαρτίου 2008.
74. Μαϊμάρη Ανδρέα, 17 Ιουνίου 2008 και 3 Μαρτίου 2012.

75. Μασωνίδη Χριστάκη ταξίαρχου ε.α., 28 Φεβρουαρίου 2008.
76. Μάρκου Μάκη, 17 Φεβρουαρίου 2009.
77. Μάτση Γιαννάκη, 28 Ιανουαρίου 2009, (βουλευτής στην ελληνοκυπριακή Κοινοτική Βουλή κατά την περίοδο 1960-1962).
78. Ματσουκάρη Ανδρέα, 22 Ιανουαρίου 2009.
79. Μαυρουδή Γεώργιου αντιστράτηγου ε.α., 11 Αυγούστου 2007 και 22 Ιανουαρίου 2009.
80. Μελιφρονίδη Ανδρέα, 10 Οκτωβρίου 2012.
81. Μιτσιδης Χρήστου λοχαγού ε.α., 12 Ιανουαρίου 2009.
82. Μητσόπουλου Άρη αντισυνταγματάρχη ε.α., 14 Μαρτίου 2008 και 26 Οκτωβρίου 2008.
83. Μιχαήλ Αντωνάκη, 21 Ιουνίου 2011.
84. Μουζούρη Ανδρέα, 27 Οκτωβρίου 2007.
85. Μυριανθοπούλου Κικής, 15 Σεπτεμβρίου 2010.
86. Μωσαϊκού Άγι υπολοχαγού ε.α., 11 Αυγούστου 2010.
87. Νικολαΐδη Ανδρέα (Ανδρου), 3 Απριλίου 2008.
88. Νικολάου Μιχαλάκη, 24 Οκτωβρίου 2007.
89. Νεοκλέους Τρύφωνα, 10 Φεβρουαρίου 2011.
90. Νικήτα Παύλου ταγματάρχη ε.α., 27 Δεκεμβρίου 2008.
91. Νικολέττη Νίκου λοχαγού ε.α., 27 Αυγούστου 2007 και 22 Ιουλίου 2009.
92. Ολυμπίου Γεώργιου συνταγματάρχη ε.α., 18 Αυγούστου 2008, 25 Απριλίου 2009 και 19 Μαΐου 2009.
93. Παλλάδιου Νικόλαου, 12 Ιουνίου 2009.
94. Παλάοντα Χαράλαμπου, 26 Σεπτεμβρίου 2012.
95. Παμπόρη Ανδρέα υποστράτηγου ε.α., 11 Ιουνίου 2007.
96. Παναγή Ανδρέα αντισυνταγματάρχη ε.α., 8 Ιανουαρίου 2009.
97. Παναγιώτου Ευάγγελου ταξίαρχου ε.α., 9 Ιουλίου 2008 και 30 Ιανουαρίου 2009.
98. Πανταζή Παντελάκη αντιστράτηγου ε.α., 10 Σεπτεμβρίου 2007, 12 Μαρτίου 2010 και 19 Ιουλίου 2010.
99. Παντελίδη Πέτρου, 15 Μαρτίου 2010.
100. Παπαγεωργίου Σπύρου, 6 Νοεμβρίου 2007.
101. Παπαϊακώβου Χάρη, 9 Οκτωβρίου 2009.
102. Παπαφώτη Φώτη, 19 Μαρτίου 2008, 16 Ιουλίου 2008, 12 Νοεμβρίου 2009 και 21 Ιανουαρίου 2010.
103. Πασιαρδή Ανδρέα ταξίαρχου ε.α., 23 Ιουλίου 2008 και 28 Ιανουαρίου 2009.
104. Πατατάκου Κυριάκου, 23 Δεκεμβρίου 2009.
105. Πατσαλίδη Αιμίλιου, 18 Απριλίου 2008 και 10 Δεκεμβρίου 2009.
106. Πατσαλίδη Μιχάλη, 17 Απριλίου 2008.
107. Παύλου Παυλάκη, 10 Μαΐου 2009 (τομεάρχης Αμμοχώστου 1955-1959 και βουλευτής Αμμοχώστου 1960-1968).
108. Περόν Ανδρέα, 18 Ιουνίου 2009.
109. Πετάση Στέλιου ταξίαρχου ε.α., 21 Ιουλίου 2008.
110. Σαλάτα Ευτύχιου ταξίαρχου ε.α., 8 Οκτωβρίου 2007.
111. Σαμαρά Ρηγίνου ταξίαρχου ε.α., 27 Ιουλίου 2008, 8 Μαρτίου 2008, 13 Αυγούστου 2008 και 11 Σεπτεμβρίου 2009.
112. Σαμουήλ Σέργιου, 23 Οκτωβρίου 2009 και 9 Φεβρουαρίου 2012.
113. Σετράκη Μιχάλη, 6 Μαρτίου 2009.
114. Σιάκκα Θεόδωρου αντισυνταγματάρχη ε.α., 10 Οκτωβρίου 2008.
115. Σιέλλη Σάββα ταξίαρχου ε.α., 23 Ιουλίου 2008.
116. Σκαρπάρη Τάκη, 17 Απριλίου 2008.
117. Σμυρλή Δημήτριου, 17 Δεκεμβρίου 2009.
118. Σοφοκλέους Σοφοκλή, 2 Σεπτεμβρίου 2008.

119. Σπαρτιάτη Δημοσθένη, 26 Αυγούστου 2009.
120. Σπύρου Ανδρέα ταγματάρχη ε.α., 7 Φεβρουαρίου 2008.
121. Σταυρίδη Μάριου λοχαγού ε.α., 11 Ιανουαρίου 2008, 27 Δεκεμβρίου 2008, 15 Φεβρουαρίου 2009 και 23 Αυγούστου 2010.
122. Σταύρου Σταύρου (Σύρος) ταξίαρχου ε.α., 7 Σεπτεμβρίου 2007, 1 Μαρτίου 2008 και 22 Οκτωβρίου 2008.
123. Στίγγα Κυριάκου, 10 Αυγούστου 2012.
124. Συμεωνίδη Ιάκωβου αντιστράτηγου ε.α., 12 Αυγούστου 2008, 3 Δεκεμβρίου 2008, 26 Ιανουαρίου 2009 και 14 Ιουλίου 2009.
125. Σωτηρίου Πανίκου, 4 Σεπτεμβρίου 2007.
126. Τσαγγάρη Τάκη ταγματάρχη ε.α., 7 Ιανουαρίου 2008.
127. Τσαρδελλή Νίκου, 9 Σεπτεμβρίου 2010.
128. Τσουλιά Χαράλαμπου αντισυνταγματάρχη ε.α., 7 Σεπτεμβρίου 2007.
129. Τασουρή Ανδρέα ταξίαρχου ε.α., 19 Οκτωβρίου 2009.
130. Τόφα Βασίλη, 15 Ιουνίου 2008.
131. Φακούρα Χαράλαμπου ταξίαρχου ε.α., 23 Ιανουαρίου 2008, 23 Σεπτεμβρίου 2008 και 3 Μαρτίου 2010.
132. Χατζηχαλαράμπος Χαράλαμπου, 9 Φεβρουαρίου 2008.
133. Χαννίδη Κυριάκου ταξίαρχου ε.α., 18 Μαρτίου 2009.
134. Χαλαράμπος Τούλας, 12 Φεβρουαρίου 2009 (τομεάρχης Λάρνακας κατά τον αγώνα της Ε.Ο.Κ.Α.).
135. Χατζηαντωνίου Πέτρου αντιστράτηγου ε.α., 30 Νοεμβρίου 2007 και 6 Ιουνίου 2008.
136. Χατζηδαμιανού Γεώργιου ταξίαρχου ε.α., 10 Ιουλίου 2008.
137. Χατζηκωνσταντίνου Γεώργιου ταξίαρχου ε.α., 25 Αυγούστου 2008.
138. Χατζηλοΐζου Πανίκου, 4 Φεβρουαρίου 2009 (Αρχηγού Αστυνομίας Κύπρου 5-6-96 έως 1-7-98).
139. Χριστοδουλίδη Κροΐσου ταξίαρχου ε.α., 23 Ιανουαρίου 2008.
140. Χριστοδουλίδη Κώστα, 8 Μαρτίου 2008 (τομεάρχης Αμμοχώστου την περίοδο 1958-1959 και μετέπειτα βουλευτή Αμμοχώστου 1960-1968).
141. Χριστοδούλου Χριστόδουλου, 28 Ιανουαρίου 2010.
142. Χρυσάφη Χρυσάφη ταξίαρχου ε.α., 13 και 14 Αυγούστου 2008.
143. Χρυσοστόμου Άριστου, 21 Απριλίου 2008 και 19 Ιουλίου 2008.
144. Ertogan Rifat, 6 Σεπτεμβρίου 2010 (Τουρκοκύπριος υποψήφιος αξιωματικός).
145. Ahmet Huseyin, 19 Δεκεμβρίου 2009.

Ερωτηματολόγια :

- Αγγελίδη Γεώργιου υποστράτηγου ε.α., 3 Δεκεμβρίου 2008.
 Λιάγκουρα Αθανάσιου ταξίαρχου ε.α. Ελληνικού Στρατού, 22 Σεπτεμβρίου 2008
 Ξαφόπουλου Βασίλειου ταξίαρχου ε.α. Ελληνικού Στρατού, 17 Νοεμβρίου 2008.
 Τζιρκώτη Αλέξανδρου γιου του Γιώργου Τζιρκώτη, 27 Μαρτίου 2008.
 Παπαδόπουλου Τάσσου, τέως προέδρου της Κυπριακής Δημοκρατίας (2003-2008), 30 Ιουλίου 2008.

ΤΥΠΟΣ

Αλήθεια, 2 Δεκεμβρίου 1968.

Απογευματινή, 30 Δεκεμβρίου 2002.

Εθνική, 9 Δεκεμβρίου 1960, 17 Ιανουαρίου 1961, 28 Φεβρουαρίου 1961, 1 Μαρτίου 1961, 3 Μαΐου 1961.

Εθνος, 27 Μαρτίου 1960, 15 Ιουλίου 1960.

Ελευθερία, 14/27 Αυγούστου 1921 και 1961-1964.

Ελευθερία, (Αθήνας) 9 Μαΐου 1959, 9 Οκτωβρίου 1959, 28 Οκτωβρίου 1959.

Εθνικός Κήρυξ, 14 Ιουνίου 1964.

Η Μάχη, 1961-1964.

Η Σημερινή, 27 Ιανουαρίου 2002, 11 Αυγούστου 2006, 20-21 Οκτωβρίου 2008, 21 Δεκεμβρίου 1968.

Κύπρος, 18 Σεπτεμβρίου 1961, 6 Απριλίου 1964, 13 Ιουλίου 1964, 2 Νοεμβρίου 1964.

Νέος Δημοκράτης, 25 Σεπτεμβρίου 1949.

Ο Αγών, 3 Ιανουαρίου 1964, 10 Ιανουαρίου 1964, 31 Δεκεμβρίου 1964, 5 Ιανουαρίου 1965, 20 Ιουνίου 1968, 24 Ιουλίου 1968, 2 Νοεμβρίου 1991, 7 Ιουνίου 1997, 30 Ιουνίου 1997, 29 Ιουλίου 1997.

Ο Κοσμικός, Μηνιαία Κοσμική Επιθεώρηση, αρ. Φύλλου 65, Ιούλιος 1993.

Ο Φιλελεύθερος, 1959-1964 και 1 Απριλίου 1966, 19 Ιουνίου 1968, 24 Ιουλίου 1968, 29 Σεπτεμβρίου 1968, 29 Μαΐου 1969, 25 Φεβρουαρίου 2007, 8 Ιουλίου 2007, 8 Μαρτίου 2009, 3 Οκτωβρίου 2010.

Πατρίς, 26 Ιανουαρίου 1965, 21 Απριλίου 1966.

Πολίτης, 14 Ιανουαρίου 2009.

Πρωϊνά Νέα, 24 Δεκεμβρίου 1989.

Συναγερμός, 22 Ιουνίου 1964 και 27 Ιανουαρίου 1964.

Τελευταία Ωρα, 23 Ιουλίου 1968.

Το Θάρρος, 23 Μαρτίου 1964.

Τα Νέα, 6 Σεπτεμβρίου 1978.

Χαραυγή, 13 Ιουνίου 1958, 1 Αυγούστου 1959, 21 Ιανουαρίου 1960, 6 Αυγούστου 1963, 2 Απριλίου 1964, (Ιανουάριος 1964)

Halkin Sesi, 16 Ιανουαρίου 1964, 30 Μαΐου 1997.

Ortam, 26 Μαΐου 1997.

Cyprus Mail, 15 Σεπτεμβρίου 1963, 8 Ιανουαρίου 1964.

Le Monde, 11 Ιανουαρίου 1964.

The Times, 5 Δεκεμβρίου 1949, 31 Δεκεμβρίου 1963, 20 Ιανουαρίου 1978.

Times of Cyprus, 28 Μαΐου 1956, 3 Φεβρουαρίου 1957, 9 Οκτωβρίου 1959, 29 Οκτωβρίου 1959, 13 Ιανουαρίου 1960, 14 Φεβρουαρίου 1960, 6 Ιουλίου 1960.

Washington Star, 5 Ιουλίου 1959.

2. ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΕΝΕΣ ΠΗΓΕΣ

Γεροζήσης Τριαντάφυλλος, (επιμ.), *Το Κυπριακό στη Βουλή των Ελλήνων*, τόμος Α΄ (1915-1956), Διεύθυνση Επιστημονικών Μελετών, Αθήνα 1997.

Γραφείο Τύπου και Πληροφοριών, Ανακοινώσεις περιόδου 1962-1964.

Δημογραφική Έκθεση για το 1960, Έκδοση Τμήματος Στατιστικής και Ερευνών Υπουργείο Οικονομικών, Λευκωσία 1990.

Επίσημος Εφημερίς της Κυπριακής Δημοκρατίας, Διορισμοί, Τυπογραφείο Κυπριακής Δημοκρατίας, Λευκωσία, 1961

Επίσημος Εφημερίς της Κυπριακής Δημοκρατίας, Παράρτημα Πρώτον, Νομοθεσία 1961, (Μέρος I, II και III), Τυπογραφείο Κυπριακής Δημοκρατίας, Λευκωσία 1963.

Επίσημος Εφημερίς της Κυπριακής Δημοκρατίας, Παράρτημα Τρίτον, Διοικητικά Πράξεις και Γνωστοποιήσεις 1961, Τυπογραφείο Κυπριακής Δημοκρατίας, Λευκωσία 1963.

Επίσημος Εφημερίς της Κυπριακής Δημοκρατίας, Παράρτημα Πρώτον, Νομοθεσία 1969, Τυπογραφείο Κυπριακής Δημοκρατίας, Λευκωσία 1971.

Επίσημος Εφημερίς της Κυπριακής Δημοκρατίας, Παράρτημα Έκτον, Νομοσχέδια 1960, Τυπογραφείο της Κυπριακής Δημοκρατίας, Λευκωσία 1962.

Επίσημος Εφημερίς της Κυπριακής Δημοκρατίας, Παράρτημα Πρώτον, Νομοθεσία 1962, (Μέρος I), Τυπογραφείο Κυπριακής Δημοκρατίας, Λευκωσία 1979.

Επίσημος Εφημερίς της Κυπριακής Δημοκρατίας, Παράρτημα Τέταρτον, Αποφάσεις (Μέρος I, II, III και IV), Τυπογραφείο Κυπριακής Δημοκρατίας, Λευκωσία 1963.

Επίσημος Εφημερίς της Κυπριακής Δημοκρατίας, Παράρτημα Έκτον, Νομοσχέδια 1964, υπ' Αρ. 319 της 29^{ης} Μαΐου 1964, Τυπογραφείο Κυπριακής Δημοκρατίας, Λευκωσία 1966.

Επίσημος Εφημερίς της Κυπριακής Δημοκρατίας, Παράρτημα Πρώτον, Νομοθεσία 1964, (Μέρος I και II), Τυπογραφείο Κυπριακής Δημοκρατίας, Λευκωσία 1966.

Επίσημος Εφημερίς της Κυπριακής Δημοκρατίας, Παράρτημα Τρίτον, Διοικητικά Πράξεις και Γνωστοποιήσεις 1964, τόμος I, Τυπογραφείο Κυπριακής Δημοκρατίας, Λευκωσία 1966.

Επίσημος Εφημερίς της Κυπριακής Δημοκρατίας, Παράρτημα Τρίτον, Διοικητικά Πράξεις και Γνωστοποιήσεις 1964, τόμος II, Τυπογραφείο Κυπριακής Δημοκρατίας, Λευκωσία 1966.

Επίσημος Εφημερίς της Κυπριακής Δημοκρατίας, Παράρτημα Τρίτον, Διοικητικά Πράξεις και Γνωστοποιήσεις 1965, τόμος II, Τυπογραφείο Κυπριακής Δημοκρατίας, Λευκωσία 1967.

Επίσημος Εφημερίς της Κυπριακής Δημοκρατίας, Παράρτημα Τρίτον, Διοικητικά Πράξεις και Γνωστοποιήσεις 1966, τόμος I, Τυπογραφείο Κυπριακής Δημοκρατίας, Λευκωσία 1968.

Επίσημος Εφημερίς της Κυπριακής Δημοκρατίας, Παράρτημα Πρώτον, Νομοθεσία 1964, Τυπογραφείο Κυπριακής Δημοκρατίας, Λευκωσία 1966.

Επίσημος Εφημερίς της Κυπριακής Δημοκρατίας, Παράρτημα Τρίτον, Διοικητικά Πράξεις και Γνωστοποιήσεις 1964, τόμος I, Τυπογραφείο Κυπριακής Δημοκρατίας, Λευκωσία 1966.

Επίσημος Εφημερίς της Κυπριακής Δημοκρατίας, Παράρτημα Πρώτον, Νομοθεσία 1969, υπ' Αρ. 746 της 5^{ης} Σεπτεμβρίου 1969, Τυπογραφείο Κυπριακής Δημοκρατίας χ.χ.

Επίσημος Εφημερίς της Κυπριακής Δημοκρατίας, Παράρτημα Τρίτον, Διοικητικά Πράξεις και Γνωστοποιήσεις 1969, τόμος II, Τυπογραφείο Κυπριακής Δημοκρατίας, Λευκωσία 1971.

Ίδρυμα Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ', *Απαντα Αρχιεπισκόπου Κύπρου Μακαρίου Γ'*, τόμος Στ', Λευκωσία, 1996.

Κυπριακή Δημοκρατία, *Οικονομική Έκθεση 1960*, 29 Μαρτίου 1961, Χρ. Κ. Στεφανή Γενικός Λογιστής.

Κυπριακή Δημοκρατία, *Προϋπολογισμός για το έτος 2010*, τόμος Α', Κεφ. 01.01 έως 13.04.

Κυπριακή Δημοκρατία, *Προϋπολογισμός για το έτος 2011*, τόμος Α', Κεφ. 01.01 έως 13.04.

Κυπριακή Δημοκρατία *Πρακτικά της Βουλής των Αντιπροσώπων*, (16 Αυγούστου 1960-15 Νοεμβρίου 1960), τόμος I, Τυπογραφείο Κυπριακής Δημοκρατίας, Λευκωσία 1963.

Κυπριακή Δημοκρατία, *Πρακτικά της Βουλής των Αντιπροσώπων*, (16 Αυγούστου 1961-31 Δεκεμβρίου 1961), Α' Βουλευτική Περίοδος, Σύνοδος Β', τόμος 1, Τυπογραφείο Κυπριακής Δημοκρατίας, Λευκωσία 1990.

Κυπριακή Δημοκρατία, *Πρακτικά της Βουλής των Αντιπροσώπων*, (1 Ιανουαρίου 1961-15 Αυγούστου 1961), Α' Βουλευτική Περίοδος, Σύνοδος Α', τόμος II, Τυπογραφείο Κυπριακής Δημοκρατίας, Λευκωσία 1989.

Κυπριακή Δημοκρατία, *Πρακτικά της Βουλής των Αντιπροσώπων*, (1 Ιανουαρίου 1964-15 Αυγούστου 1964) Σύνοδος Δ', τόμος II, και (16 Αυγούστου 1964-31 Δεκεμβρίου 1964), Σύνοδος Ε', τόμος I, Τυπογραφείο Κυπριακής Δημοκρατίας, Λευκωσία, 1966.

Κυπριακή Δημοκρατία, *Πρακτικά της Βουλής των Αντιπροσώπων*, (8 Σεπτεμβρίου 1966-28 Ιουλίου 1967), Σύνοδος Ζ', Τυπογραφείο Κυπριακής Δημοκρατίας, Λευκωσία χ.χ.

Σβολόπουλος Κωνσταντίνος (γεν. επιμ.), *Κωνσταντίνος Καραμανλής : Αρχείο Γεγονότα και Κείμενα*, τόμοι 3-4, εκδοτική Αθηνών 1994.

Σύνταγμα της Κυπριακής Δημοκρατίας, Κυβερνητικό Τυπογραφείο Κύπρου, Λευκωσία 1960.

Παπαγεωργίου Σπύρος, *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα του Κυπριακού (1959-1967)*, τόμοι Α', Β' και Γ', εκδ. Λαδιά, Αθήνα 1983.

Παπαδόπουλλος Θεόδωρος (επιμ.) *Ενωτικόν Δημοψήφισμα*, τόμος Α' (Ενωτικόν Δημοψήφισμα 1921) και τόμος Β' (Ενωτικόν Δημοψήφισμα 1930), Λευκωσία 2003.

Πετρίδης Παύλος, *Ο Γεώργιος Παπανδρέου και το Κυπριακό Ζήτημα (1954 - 1965)*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1998.

Πολιτικό Πρόγραμμα Ενιαίου Δημοκρατικού Μετώπου Αναδημιουργίας, Μάιος 1959.

Το Κυπριακό στη Βουλή των Ελλήνων, τόμος Γ' και Δ', Αθήνα 1994.

Υπουργείο Άμυνας - Γενικό Επιτελείο Εθνικής Φρουράς 3^ο Επιτελικό Γραφείο, *Ιστορία Γενικού Επιτελείου Εθνικής Φρουράς (ΓΕΕΦ)*, Λευκωσία 2005.

Barry W. Frederick, *Census of Cyprus, 1881*, London 1884.

Colonial Reports, *Cyprus, Report for the Year 1958*, London, H.M.S.O. 1959.

Colonial Reports, *Cyprus, Report for the Year 1959*, London, H.M.S.O. 1961.

Conference on Cyprus, Documents signed and initialled at Lancaster House on February 19, 1959, Presented to Parliament by the Prime Minister by Command of Her Majesty February 1959, London Her Majesty's Stationery Office, (Cmnd 679).

Conference on Cyprus, Final Statement at the Closing Plenary Session at Lancaster House on February 19, 1959, Presented to Parliament by the Prime Minister by Command of Her Majesty February 1959, London Her Majesty's Stationery Office, (Cmnd 680).

Cyprus, Presented to Parliament by the Secretary of State for the Colonies, the Secretary of State for Foreign Affairs and the Minister of Defence by Command of Her Majesty, London Her Majesty's Stationery Office, Reprinted 1964, (Cmnd 1093).

Draft Constitution of the Republic, Signed at Nicosia in the Joint Constitutional Commission by Representatives of Greece, Turkey and the Greek and Turkish Cypriot Communities April 6 1960.

Finacial Report 1961, The Treasury Nicosia Cyprus 28th December 1962 C.C Stephani Accountant General.

Meeting of Commonwealth Prime Ministers September 1962, Minutes of Meetings and Memoranda, Secret President of Cyprus.

Republic of Cyprus, *Annual Report 1961*, Nicosia Printing of the Republic of Cyprus 1962.
Republic of Cyprus, *Annual Report on the Cyprus Gendarmerie Force for the Period 16th August, 1960 - 31st December, 1960*, by Ahmed Niazi esq, Commander Cyprus Gendarmenrie, August 1961.

Republic of Cyprus, *Annual Report on the Cyprus Police Force for the Year 1960*, by H.C. Hassabis Esq. Commander, Cyprus Police, September 1961.

Republic of Cyprus, *Budget for 1962*, Printed at the Printing Office of the Republic of Cyprus, Nicosia 1963.

Republic of Cyprus, *Budget for 1964*, Printed at the Printing Office of the Republic of Cyprus, Nicosia 1965.

Republic of Cyprus, *Budget for 1991*, Printed at the Printing Office of the Republic of Cyprus, Nicosia 1992.

Republic of Cyprus, *Census of Population and Agriculture 1960*, volume 1, Printing Office of the Republic of Cyprus, Nicosia 1962.

Soulioti Stella, *Fettered Independence Cyprus 1878-1964, The Narrative*, volume one, *The Documents*, volume two and *Map Supplement*, University of Minnesota 2006.

The Cyprus Gazette, The Statute Laws of Cyprus, 1st January, 1960 to 15th August, 1960, Supplement No. 2, Peprinted at the Printing Office of the Republic of Cyprus, χ.χ.

Treaty Concerning the Establishmnet of the Republic of Cyprus, [with Excanges of Notes] Nicosia August 1960, Presented to Palriament by the Secretaty of State for Foreign Affairs by Command of Her Majesty, February 1961, London Her Majesty's Stationery Office, (Cmnd 1252).

Resmi Gazete Kibris Cumhuriyeti, TEBLİĞ VE İLÂNLAR, 1961, Sayı 44, 27 Subat, 1961, Sayı : 71, Cumhuriyetin Ordusu (Tesis ve Kaydedilme) Kanunu 1961, EK III, Kibris Cumhuriyeti Matbaasi, Lefkosa 1963.

3. ΒΙΒΛΙΑ-ΑΠΟΜΝΗΜΟΝΕΥΜΑΤΑ-ΜΕΛΕΤΕΣ-ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ

α. Στα Ελληνικά :

Αβέρωφ Τοσίτσας Ευάγγελος, *Ιστορία Χαμένων Ευκαιριών (Κυπριακό, 1950-1960)*, τόμοι Α' και Β', εκδ. β', εκδ. Εστία, Αθήνα 1982.

Αδαμίδης Κ. Μάριος, *Σύνταγμα της Δημοκρατίας της Κύπρου (Στη δημοτική, Καθαρεύουσα και Αγγλική)*, εκδ. Επιφανίου, Λευκωσία 2004.

Αζίνιας Ανδρέας, *50 Χρόνια Σιωπής. Η Ώρα της Αλήθειας*, τόμοι Α' και Β', εκδ. ΧΡΩΜΑ ΣΥΝ Λτδ, Λευκωσία 2001, και τόμοι Γ' - Δ', εκδ. Αρλό, Λευκωσία 2008.

Αθανασιάδης Σπύρος, *Φάκελος Τ.Μ.Τ.*, Λευκωσία 1998.

Αθανασίου Ν. Ανδρέας, *Πορεία Ολέθρου Κύπρος 1958-1974*, τόμος πρώτος, Αθήνα 1984.

Αθανασόπουλος Γιάννης, *Ιστορίες Πενταδακτύλου*, Λευκωσία 2001.

Αιμιλιανίδης Αχιλλέας, *Κοινοβουλευτική Συνύπαρξη Ελληνοκυπρίων και Τουρκοκυπρίων (1960-1963)*, εκδ. Επιφανίου, Λευκωσία χ.χ.

Αλεξανδράκης Μενέλαος, Θεοδωρόπουλος Βύρων, Λαγάκος Ευστάθιος, *Το Κυπριακό 1950-1974 Μια Ενδοσκόπηση*, εκδ. β', ελληνική ευρωεκδοτική, Αθήνα 1987.

Αλή Ιχσάν, *Τα Απομνημονεύματά μου*, Λευκωσία 1980.

Αναστασίου Φράγκου Καίτη, *Νάμαν Άγιος Επίκτητος Κερύνειας*, Λευκωσία 2002.

Άνθιμος, Μητροπολίτης Κιτίου, *Η Αλήθεια δια τον Μακάριον*, Αθήνα 1974.

Anderson Perry, *Οι Διαιρέσεις της Κύπρου*, μετάφραση Κώστας Ράπτης, εκδ. Άγρα, Αθήνα 2008.

Αξελός Λουκάς, *Κύπρος : Η Ανοιχτή Πληγή του Ελληνισμού : Αυτοδιάθεση-Ανεξαρτησία-Διχοτόμηση;*, Στοχαστής, Αθήνα 1994.

Βαληνάκης Γιάννης, *Εισαγωγή στην Ελληνική εξωτερική πολιτική, 1949-1988*, Θεσσαλονίκη 1988.

Βαρνάκος Γεωργίου Ιωάννης, *Οι 1619 Αγνοούμενοι του 1974*, Πελασγός, Αθήνα 2000.

Βενιαμίν Χριστόδουλος, *Τα Δύσκολα Χρόνια Οι Αναμνήσεις μιας Ζωής*, τόμος Α', εκδ. Επιφανίου, Λευκωσία 2008.

Βλάσσης Δ. Σάββας, *Ο Απόρρητος Αττίλας*, Δούρειος Ίππος, Αθήνα 2004.

Βλάχος Άγγελος, *Δέκα Χρόνια Κυπριακού*, Εστία, Αθήνα 1980.

Βλάχος Άγγελος, *Μια φορά κι' ένα Καιρό ένα Διπλωμάτης (50 Κυβερνήσεις)*, τόμος Δ', εκδ. γ', Εστία, Αθήνα 1999.

Βουλή των Αντιπροσώπων, *Πόρισμα για το Φάκελο της Κύπρου*, CYP RVS AETERNA 2011.

- Γαρουφαλιάς Πέτρος, *Ελλάς και Κύπρος : τραγικά σφάλματα, ευκαιρίες που χάθηκαν (19 Φεβρ. 1964-15 Ιουλ. 1965)*, εκδ. Μπεργαδή, Αθήνα 1982.
- Γεωργής Γιώργος, «Ο Αντίκτυπος της ένωσης της Επτανήσου με την Ελλάδα στην Κύπρο», στο Ιωάννης Θεοχαρίδης (επιμ.) Πρακτικά του Τρίτου Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου, τόμ. Γ', Λευκωσία 2001, σσ. 383-395.
- Γενικό Επιτελείο Στρατού Διεύθυνση Εκπαιδεύσεως 3/α, *ΣΚ30-1 Στρατιωτικός Κανονισμός Επιτελικά Καθήκοντα*, Τυπογραφείο Ελληνικού Στρατού, Αθήνα, Μάρτιος 1996.
- Γενικό Επιτελείο Στρατού, *Στρατιωτικό Μουσείο ΕΛ.ΔΥ.Κ.*, Λευκωσία χ.χ.
- Γιαννούτσος Θεόδωρος, *Ερμηνευτικό Λεξικό Επιχειρησιακών Όρων*, εκδ. Κωνσταντίνου Τουρίκη, Αθήνα 2001.
- Γραφείο Τύπου και Πληροφοριών, *Short Biographies of The President and the Members of the House of Representatives of the Republic of Cyprus*, Λευκωσία 1986.
- Γρηγοριάδης Σόλωνας, *Ελλάδα-Τουρκία-Κύπρος*, Αθήνα 1979.
- Γρίβας Διγενής Γεώργιος, *Αγών Ε.Ο.Κ.Α. και Ανταρτοπόλεμος (Πολιτικοστρατιωτική Μελέτη)*, Αθήνα 1962.
- Γρίβας Διγενής Γεώργιος, *Απομνημονεύματα Αγώνος Ε.Ο.Κ.Α. 1955-1959*, Αθήνα 1961.
- Γρίβας Διγενής Γεώργιος, *Χρονικόν Αγώνος ΕΟΚΑ 1955-1959*, Λευκωσία 1997.
- Δημητρίου Θεοφάνης, *Πολιτικά Εγκλήματα Άγνωστες Ιστορικές Πτυχές 1960-1978*, εκδ. Επιφανίου, Λευκωσία 2007.
- Δημητριάδης Κώστας - Δεμέστιχας Γρηγόριος, *Ίδρυση του Κυπριακού Ναυτικού (1964-1966)*, Αθήνα 2010.
- Δίγκλης Παύλος, *Πικρές αλήθειες, Κυπριακό 1878-2004*, Λευκωσία 2005.
- Δρουσιώτης Μακάριος, *ΕΟΚΑ Η Σκοτεινή Όψη*, εκδ. Στάχυ, Αθήνα 1998.
- Δρουσιώτης Μακάριος, *Η «Εισβολή» της Χούντας στην Κύπρο*, εκδ. Στάχυ, Αθήνα 1996.
- Δρουσιώτης Μακάριος, *Η πρώτη διχοτόμηση Κύπρος 1963-1964*, εκδ. Αλφάδι, Λευκωσία 2005.
- Ευδόκας Χ. Τάκης, *Εγώ Είμαι η Κύπρος*, εκδ. Ταμασός, Λευκωσία 1989.
- Ευσταθίου Αυγουστής, (επιμ. Ανδρέας Μακρίδης), *Ο Ματρώζος της ΕΟΚΑ και της Κύπρου*, εκδ. Επιφανίου, Λευκωσία 2012.
- Ζαβού Σούλα, *Τα Πολιτικά Κόμματα της Κύπρου στον 20^{ον} Αιώνα*, έκδ. 2^η, εκδ. Επιφανίου, Λευκωσία 2002.
- Ζήρα Νικόλαος, *Η Ελληνική Κύπρος*, Αθήνα 1964.
- Ζωτιάδης Γεώργιος, *Η Ιδέα της Διχοτομήσεως της Κύπρου*, Αθήνα 1959.

- Ηλιάδης Γεώργιος (επιμ.), *Πολύκαρπος Γιωρκάτζης (1955-1959) Μαρτυρίες*, εκδ. Λιβάνη, εκδ. Ιδρύματος Πολύκαρπος Γιωρκάτζη, Αθήνα 2009.
- Ηλιάδης Μάνος, *Οι Τουρκικές Μυστικές Υπηρεσίες και η MIT*, έκδ. γ', εκδ. Λαβύρινθος, Αθήνα 1998.
- Ηρακλείδης Αλέξης, *Κυπριακό Πρόβλημα 1947-2004 Από την ένωση στη Διχοτόμηση;*, εκδ. Σιδέρης, Αθήνα 2006.
- Ιεροδιακόνου Λεόντιος, *Το Κυπριακό Πρόβλημα Πορεία προς τη Χρεωκοπία*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1975.
- Ιορδάνου Μυριάνθης, *Κυπριακή Αστυνομία Από τα Κλασικά Χρόνια ως το 21^{ον} αιώνα*, εκδ. TTG Creations, Λευκωσία 2006.
- Ιωάννου Ψωμά Νίκος, *Εμπειρίες και Βιώματα ΕΟΚΑ 1955-1959*, Λευκωσία 2011.
- Ιωσήφ Ιωσήφ, *Κυπριακό Πρόβλημα και Διεθνής Πολιτική, Από την Ανεξαρτησία στην Ευρωπαϊκή Ένωση*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2000.
- Καζαμιάς Γιώργος, και Παπαπολυβίου Πέτρος (επιμ.), *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η Κύπρος*, Αθήνα 2008.
- Κακαουνάκης Νίκος, *2650 μερόνυχτα συνωμοσίας*, τόμοι Α' και Β', εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1976.
- Κακαράς Αντώνης, *Οι Έλληνες Στρατιωτικοί (Αξιωματικοί και Υπαξιωματικοί στη Μεταπολεμική Ελλάδα)*, τόμοι 1-3 εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2006.
- Καλαθάς Κώστας, *Κόσμος του Μόρφου*, Λευκωσία 1999.
- Καντζηλάρης Ν. Γεώργιος, *Το Καϊμακλί μέσα από το Πέρασμα του χρόνου*, εκδ. Νέας Συνεργατικής Πιστωτικής Εταιρείας Καϊμακλίου, Λευκωσία 2007.
- Καραγιάννης Γεώργιος, *Οι μάχες της Μανσούρας*, εκδ. Αλφάδι, Λευκωσία 2003.
- Κασίνης Ιωάννης, *Απομνημονεύματα του Αγώνα της ΕΟΚΑ*, εκδ. Ταμασός, Λευκωσία 2007.
- Κατάλογος των Πεσόντων και Σφαγιασθέντων εις τον Αγώνα κατά της Τουρκικής Ανταρσίας*, εκδ. Μουσείου Αγώνος, Αρ. 3, Λευκωσία 1965.
- Κάτσης Άριστος, *Από την ανεξαρτησία στην τουρκική εισβολή*, έκδ. β', εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1976.
- Κάτσης Άριστος, *Από την ΕΟΚΑ στην ανεξαρτησία*, εκδ. Αργώ, Λεμεσός 1981.
- Κατσιαούνης Ρολάνδος, *Η Διασκεπτική, 1946-1948. Με ανασκόπηση της περιόδου 1878-1945*, Λευκωσία 2000.
- Καυκαρίδης Χαράλαμπος, *Τουρκία-Κύπρος 1923-1960, Η αρχή της Τουρκικής Πολιτικής στο Κυπριακό, Από τον Ατατούρκ στον Μεντερές*, εκδ. Αμοργός, Λευκωσία 2010.

- Κιζιλγιουρέκ Νιαζί, *Κύπρος : Το Αδιέξοδο των Εθνικισμών*, έκδ. β΄, Μαύρη Λίστα, Αθήνα 1999.
- Κιτσικής Δημήτρης, *Ιστορία του Ελληνοτουρκικού Χώρου 1928-1973*, εκδ. Εστία, Αθήνα 1981.
- Κληρίδης Γλαύκος, *Η Κατάθεσή μου*, τόμος 1, εκδ. Αλήθεια, Λευκωσία 1988 και τόμος 2, εκδ. Αλήθεια, Λευκωσία 1989.
- Κολιόπουλος Ιωάννης, *Νεώτερη Ευρωπαϊκή Ιστορία 1798-1945*, εκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1990.
- Κουπέπιας Μιχαήλ, *Άρδανα μια ιστορική αναδρομή στο χώρο και στο χρόνο*, εκδ. Negresco, Λάρνακα 2001.
- Κουρτελλάρης Κύπρος, *50 Χρόνια Συνεργατικής Έπαυλης «Ονίσια» ΑΤΔ Οι Πρωτοπόροι*, εκδ. Παγκύπριας Συνεργατικής Συνομοσπονδίας, Λευκωσία 1996.
- Κουτσοχέρας Π. Ιωάννης, *Το Ιστορικό της Κύπρου, Πορεία προς την Ένωση*, Αθήναι 1965.
- Κουφουδάκης Βαγγέλης, *Κύπρος : ένα σύγχρονο πρόβλημα σε ιστορική προοπτική, μετάφραση Γιώργος Δεμερτζίδης*, εκδ. Πατάκης, Αθήνα 2008.
- Κρανιδιώτης Γιάννος, *Το Κυπριακό Πρόβλημα Η Ανάμειξη του ΟΗΕ και Οι ξένες επεμβάσεις στην Κύπρο 1960-1974*, Θεμέλιο, Αθήνα 1984.
- Κρανιδιώτης Νίκος, *Ανοχύρωτη Πολιτεία Κύπρος 1960-1974*, τόμοι Α΄ και Β΄, Εστία, Αθήνα 1985.
- Κρανιδιώτης Νίκος, *Δύσκολα Χρόνια Κύπρος 1950-1960*, εκδ. Εστία, Αθήνα 1981.
- Κυριακίδης Ρένος, *Μυστική Οργάνωση Κ.Α.Ρ.Η. 1931-1964*, Κύπρος 1986.
- Κυριακίδης Ρένος, *Ο Ρωμανός της Πιτσιλιάς*, Λευκωσία 2002.
- Κυριακίδης Χάρης, *Διεθνοποίηση συστράτευση, Το δίπτυχο του Απελευθερωτικού μας Αγώνα*, Λευκωσία 1977.
- Κιζιλγιουρέκ Νιαζί, *Γλαύκος Κληρίδης Η πορεία μιας χώρας*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2006.
- Κιζιλγιουρέκ Νιαζί, *Οι Τουρκοκύπριοι, Η Τουρκία και το Κυπριακό*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2009.
- Κιζιλγιουρέκ Νιαζί, *Ολική Κύπρος*, τυπογραφία Κασουλίδη, Λευκωσία 1990.
- Crouzet Francois, *Η Κυπριακή Διένεξη 1946-1949*, μετάφραση Αριστοτέλης Φρυδάς, τόμοι Α και Β΄, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 2011.
- Λάμπρου Κ. Γιάννης, *Ιστορία του Κυπριακού τα χρόνια μετά την Ανεξαρτησία 1960-2004*, εκδ. εν Τύποις Βούλα Κοκκίνου Λτδ, Λευκωσία 2004.
- Λειβαδάς Βίας, *Κύπριοι και Ιρλανδοί Πολιτικοί Κατάδικοι στις Φυλακές της Αγγλίας 1956-1959*, Λευκωσία 2007.

- Λειβαδάς Βίας, Παπαπολυβίου Πέτρος, Σπανός Γιάννης, *Η Εξέγερση του Οκτώβρη 1931 (Τα Οκτωβριανά)*, Λευκωσία 2004.
- Λεωνίδου Φ. Λεωνίδα, *Γεώργιος Γρίβας Διγενής Βιογραφία*, τόμος τρίτος (1959-1971), εκδ. Επιφανίου, Λευκωσία 2008.
- Λεωνίδου Φ. Λεωνίδα, *Μακράσκα, Τόπος και Άνθρωποι*, Λευκωσία 2010.
- Λιάκουρας Πέτρος, *Το Κυπριακό Από τη Ζυρίχη στη Λουκέρνη, Σε αναζήτηση ομοσπονδιακής επίλυσης*, Αθήνα 2007.
- Λοιζίδης Σάββας, *Άτυχη Κύπρος, Πώς Έζησα τους Πόθους και τους Καημούς της 1910-1980*, εκδ. Μπεργαδή, Αθήνα 1980.
- Λοιζίδης Σάββας, *Συνέπειαι των Συμφωνιών Ζυρίχης - Λονδίνου*, Αθήνα 1983.
- Λυμπουρίδης Αχιλλέας, *Η Αγγλοκρατία στην Κύπρο, Από της κατοχής μέχρι του τέλους του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου*, τόμος Α΄, Λευκωσία 1985.
- Λυμπουρίδης Αχιλλέας, *Τα Τελευταία Χρόνια της Αγγλοκρατίας, Σελίδες από την πρόσφατη Ιστορία της Κύπρου*, Λευκωσία 2000.
- Landau M. Jacob, *Παντουρκισμός : Το Δόγμα του Τουρκικού Εθνικισμού*, εκδ. Θετίλη, Αθήνα 1985.
- Μαραγκός Νίκος, *Καραμανλής-Ετζεβίτ, (Κύπρος-Αιγαίο-Μοντραί)*, Επικαιρότητα, Αθήνα 1987.
- Μαυρονικόλας Γ. Νικόλας, *Η Μαρτυρία μου*, Πάφος 2010.
- Μαχλουζαρίδης Σ. Παναγιώτης, *Κύπρος 1940-1960 Ημερολόγιο Εξελίξεων*, εκδ. ΛΙΘΟΠΡΕΣΣ, Λευκωσία 1985.
- Μεγάλη Κυπριακή Εγκυκλοπαίδεια*, τόμος έκτος, εκδ. Φιλόκυπρος, Λευκωσία 1987.
- Μεγάλη Κυπριακή Εγκυκλοπαίδεια*, τόμος ενδέκατος, εκδ. Φιλόκυπρος, Λευκωσία 1989.
- Μηνάς Γαβριήλ, *Η Εθνική Αυτοματαίωση του Ελληνισμού στην Κύπρο, Ιστορική Επισκόπηση 1959-1974*, τόμος Α΄, εκδ. Αρμός, Αθήνα 2007.
- Μήτσαϊνας Δ. Γεώργιος, Υποπτέραρχος Ιπτάμενος ε.α., *Ελληνικά Φτερά στην Κύπρο*, έκδ. γ΄, Αθήνα 2007.
- Μιτσιδης Χρήστος, *Δια πυρός και σιδήρου*, εκδ. Negresco, Λάρνακα 2008.
- Μιχαηλίδης Γ. Σωφρόνιος, *Ιστορία της Κατά Κίτιον Εκκλησίας*, Ιερά Μητρόπολις Κιτίου, Λάρνακα 1992.
- Μιχαλόπουλος Δημήτρης, *Ελλάδα και Τουρκία 1950-1959 - Η Χαμένη Προσέγγιση*, εκδ. Ροές, Αθήνα 1989.
- Μιχαλόπουλος Δημήτρης, *Πρεσβείες της Κύπρου (1950) το Οδοιπορικό της Ένωσης*, Αθήνα 1990.

- Μπήτος Γ. Ιωάννης, *Από την Πράσινη Γραμμή στους δύο Αττίλες*, έκδ. β΄, Εταιρεία Μελέτης Ελληνικής Ιστορίας, Αθήνα 1998.
- Μπίκος Δημήτριος, *Πώς Χάσαμε το 38% της Κύπρου*, Λογοθέτης, Αθήνα 2000.
- Μπίτσιος Δημήτρης, *Κρίσιμες Ώρες*, Εστία, Αθήνα χ.χ.
- Μπίτσιος Δημήτρης, *Πέρα από τα σύνορα 1974-77*, Εστία, Αθήνα 1982.
- Μπονάνος Γρηγόρης, *Η Αλήθεια, 21η Απριλίου, 25η Νοεμβρίου Κυπριακών*, Αθήνα 1986.
- Μπότσαρης Ανδρέας, *Το Πυρόι Πυρωμένη Γη*, εκδ. Επιφανίου, Λευκωσία, χ.χ.
- Μπουλούκος Άρις, *Υπόθεση ΑΣΠΙΔΑ, Η αλήθεια που καίει*, Ο τύπος Α.Ε., Αθήνα 1989.
- Μυλωνάς Σπύρος, *Εθνική κρίση, δοκίμια*, Κύπρος 1979.
- Μυρτιώτης Ιωάννου Πάνος, *Μακάριος Ιστορικά Ντοκουμέντα 1948-1974*, Λευκωσία 1976.
- Μυρτιώτης Ιωάννου Πάνος, *Με αγάπη Φώτης Πίττας*, εκδ. Επιφανίου, Λευκωσία 1989.
- Μυρτιώτης Ιωάννου Πάνος, *Υποστράτηγος ΤΑΣΟΣ ΜΑΡΚΟΥ πρότυπο ελληνικής αρετής*, Κύπρος 1996.
- Markides Diana, *Κύπρος 1957-1963*, μετάφραση Ελένης Ιερείδου-Μόλλισον, εκδ. Μεσόγειος, Αθήνα 2009.
- Νεοκλέους Πανίκος, *Αγνοηθέντες 1974*, εκδ. Επιφανίου, Λευκωσία 2008.
- Ξανθόπουλος-Παλαμάς Χρήστος, *Διπλωματικό Τρίπτυχο*, εκδ. των Φύλων, Αθήνα 1978.
- Ξυδή Α. Γ., Λιναρδάτου Σ., Χατζηαργύρη Κ., *Ο Μακάριος και οι Σύμμαχοί του*, έκδ. γ΄, Αθήνα 1974.
- Ο Ηρωας Υποστράτηγος Χρήστος Φώτη 1931-1974*, εκδ. Ήθος, Λευκωσία 2007.
- Οζκιούρ Α. Οζντεμίρ, *Η Κύπρος στη ζωή μου*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 2000.
- Παναγιώτου Ευάγγελος, *Πικρές Μνήμες Οι Μαύρες Μέρες του 1974*, τρίτη έκδοση, Πάφος 2009.
- Πανταζής Παντελάκης, αντιστράτηγος (ε.α.), *Το οδοιπορικό μιας μοιρασμένης πατρίδας*, Negresco, Λάρνακα 2007.
- Παντελίδης Πέτρος, *Από τα σκαλοπάτια της Λευτεριάς στα Τάρταρα του Σχεδίου Ανάν*, εκδ. Λιβάνη, Αθήνα 2009.
- Παπαγεωργίου Σπύρος, *Από την ΕΟΚΑ στην ΕΟΚΑ Β΄ Αναμνήσεις και αποτιμήσεις*, τόμος 1, εκδ. Επιφανίου, Λευκωσία 2009.
- Παπαγεωργίου Σπύρος, *Από την Ζυρίχην εις τον Αττίλαν*, τόμοι Α΄, Β΄ και Γ΄, εκδ. Λαδιά, Αθήνα 1980.
- Παπαγεωργίου Σπύρος, *Κυπριακή Θύελλα 1955-59*, εκδ. Επιφανίου, Λευκωσία 1977.
- Παπαγεωργίου Σπύρος, *Μακάριος Πορεία διά πυρός και σιδήρου*, εκδ. Λαδιά, Αθήνα 1976.
- Παπαγεωργίου Σπύρος, (Διονύσιος Καρδιανός), *Ο Αττίλας Πλήττει την Κύπρον*, έκδ. Λαδιά, Αθήνα 1976.

- Παπαγεωργίου Σπύρος, *Πεθαίνοντας στην Κύπρο*, εκδ. Επιφανίου, Αθήνα 1984.
- Παπαγεωργίου Σπύρος, *Πικρά Κείμενα*, εκδ. Ερμής, Λευκωσία 1964.
- Παπαδημήτρης Παναγιώτης, *Δις εις Θάνατον, Νίκος Σαμψών*, Κυπριακά Ντοκουμέντα, Λευκωσία 2001.
- Παπαδημήτρης Παναγιώτης, *Εισβολή*, τόμος Γ΄, Λευκωσία 1979.
- Παπαδημήτρης Παναγιώτης, *Η Κυπριακή Δημοκρατία (1960-1963) συνέχεια καυγάδες Ελλήνων και Τούρκων μέχρι που μίλησαν τα όπλα στις 21.12.1963*, Λευκωσία 2004.
- Παπαδημήτρης Παναγιώτης, Πετρίδης Πέτρος, *Ιστορική Εγκυκλοπαίδεια της Κύπρου 1878-1978*, περίοδος 1960-1973, τόμος 13, εκδ. Επιφανίου, Λευκωσία 1979-1980.
- Παπαδημήτρης Παναγιώτης, *Μακαριώτατε δέχεσθε ή όχι; Πλήρη πρακτικά και παρασκήνια της υπογραφής των συμφωνιών Ζυρίχης-Λονδίνου*, Λευκωσία, Μάρτιος 1978.
- Παπαδημήτρης Παναγιώτης, Νεοφύτου Ανδρέας, *Πολύκαρπος Γιωρκάτζης - Οι τελευταίες του στιγμές*, Λευκωσία 1994.
- Παπαδημήτρης Παναγιώτης, Νεοφύτου Ανδρέας, *Πολύκαρπος Γιωρκάτζης - Ο Χουντίνι της ΕΟΚΑ*, Λευκωσία 1998.
- Παπαδημητρίου Γεώργιος, *Το Συνταγματικό Πρόβλημα της Κυπριακής Δημοκρατίας*, Αθήνα 1975.
- Παπαδόπουλος Αδάμος και Παπαδόπουλος Δημήτρης, *Αχερίτου*, εκδ. Πήλιο 2009.
- Παπαδόπουλλος Θεόδωρος, *Η διοργάνωση του Εθνικού Κινήματος 1901-1931*, Λευκωσία 2009.
- Παπαδόπουλος Ελευθέριος, *Η Μαρτυρία μου Ενώπιον της Ad Hoc Επιτροπής της Κυπριακής Βουλής δια τον «Φάκελον Κύπρου», Προδότες και προδοσία εις βάρος της πατρίδος μου, της γλυκείας Κύπρου*, τόμος Α΄, Λευκωσία 2010.
- Παπαϊωάννου Εζεκίας, *Ενθυμήσεις από τη Ζωή μου*, Πυρσός, Λευκωσία 1988.
- Παπακωνσταντίνου Μιχάλης, *Η Ταραγμένη Εξαετία 1961-1967*, τόμοι Α΄ και Β΄, Προσκήνιο, Αθήνα 1997-1998.
- Παπαναστασίου Νίκος, *Λάμπρος Κανκαλίδης το «Αγρινό» της ΕΟΚΑ*, Λευκωσία 2009.
- Παπανδρέου Ανδρέας, *Η Δημοκρατία στο Απόσπασμα*, εκδ. Λιβάνη, Αθήνα 2006.
- Παπαφώτης Φώτης, *Η Καρπασία στον Αγώνα της ΕΟΚΑ*, τόμος Ι, έκδ. β΄, Λεμεσός 2004.
- Παπαφώτης Φώτης, *Πραξικόπημα Εισβολή (Η κατάθεσή μου στην Επιτροπή Φακέλλου της Κύπρου)*, εκδ. Negresco, Λεμεσός 2008.
- Παπαχελάς Αλέξης, *Ο βιασμός της ελληνικής δημοκρατίας : ο αμερικανικός παράγων 1947-1967*, τρίτη έκδοση, Εστία, Αθήνα 1997.
- Παπαλοΐζου Κλέων, *Το Κυπριακό και οι Ελληνικές Κυβερνήσεις*, Αθήνα 1973.
- Παπαχρυσοστόμου Χριστόδουλος, *Αρχείον Αγωνιστών*, Λευκωσία 1977.

- Παυλίδης Άντρος, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες μέσα από τα κείμενα ξένων επισκεπτών της από τον 1^ο αιώνα μέχρι τον 20^ο*, τόμος Α΄, Φιλόκυπρος, Λευκωσία 1993.
- Παυλίδης Άντρος, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες μέσα από τα κείμενα ξένων επισκεπτών της από τον 1^ο αιώνα μέχρι τον 20^ο*, τόμος Β΄, Φιλόκυπρος, Λευκωσία 1994.
- Παυλίδης Άντρος, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες*, τόμος Γ΄, Φιλόκυπρος, Λευκωσία 1995.
- Παυλίδης Άντρος, *Μακάριος, τα Ιστορικά Ντοκουμέντα*, Κύπρος 1980.
- Παυλίδης Άντρος, *Φάκελος Κύπρος άκρως απόρρητον*, τόμοι Α΄-Β΄, εκδ. Χρ. Ανδρέου, Λευκωσία 1983.
- Περιστιάνης Κ. Ιερώνυμος, *Γενική Ιστορία της Νήσου Κύπρου*, εκδ. Επιφανίου, Λευκωσία 1995.
- Πεσμαζόγλου Ι. Γεώργιος, *Μια Δεκαετία (1967-1976)*, Αθήνα 1998.
- Πεσμαζόγλου Ι. Γεώργιος, *Το χρονικόν της ζωής μου (1889-1979)*, Αθήνα 1979.
- Πικρός Π. Γιάννης, *Ο Βενιζέλος και το Κυπριακό*, έκδ. Φιλίππότη, Αθήνα 1980.
- Πιπινέλης Παναγιώτης, *Η διαχείρισις του Κυπριακού ζητήματος κατά τα τελευταία έτη*, Αθήνα 1959.
- Πουμπουρής Μιχάλης, *Λαβωμένη Προσφορά*, Λευκωσία 1996.
- Πουμπουρής Μιχάλης, *Μέρες Δοκιμασίας*, Λευκωσία 1993.
- Πουμπουρής Μιχάλης, *Οδονηρές εμπειρίες (Η συνέχεια ενός εγκλήματος)*, Λευκωσία 1994.
- Προβατάς Αλκιβιάδης, *Πολιτική Ιστορία της Ελλάδος 1821-2002*, εκδ. Χρυσή Πέννα, Αθήνα 2003.
- Πρωτοπαπάς Βασίλης, *Εκλογική Ιστορία της Κύπρου, Πολιτευτές, Κόμματα και Εκλογές στην Αγγλοκρατία 1878-1960*, Θεμέλιο, Αθήνα 2012.
- Ριζάς Σωτήρης, *Ένωση Διχοτόμηση Ανεξαρτησία - Οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Βρετανία στην Αναζήτηση Λύσης για το Κυπριακό 1963-1967*, εκδ. Βιβλιόραμα, Αθήνα 2000.
- Ριζάς Σωτήρης, *Οι Ηνωμένες Πολιτείες, η Δικτατορία των συνταγματαρχών και το Κυπριακό ζήτημα 1967-1974*, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2002.
- Ριζάς Σωτήρης, *Το Κυπριακό στην Κρίσιμη Καμπή, Η Ελληνική Πολιτική και το Σχέδιο Acheson (1964)*, εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 1997.
- Ριής Κωνσταντίνος, Καλλής Ανδρέας, Στεφανίδης Γιώργος, *Η Ανόρθωσις και η Αμμόχωστος*, β΄ έκδ. αναθεωρημένη και συμπληρωμένη, Λεμεσός 2005.
- Ρίχτερ Α. Χάιντς, *Ιστορία της Κύπρου (1878-1949)*, τόμος Α΄, μετάφραση Κώστας Σαρρόπουλος, Εστία, Αθήνα 2007.
- Ρίχτερ Α. Χάιντς, *Ιστορία της Κύπρου (1950-1959)*, τόμος Β΄, μετάφραση Χαράλαμπος Παπαχρήστου, Εστία, Αθήνα 2011.
- Σαμάρας Παρασκευάς, *Η Ελληνική Καταγωγή των Τουρκοκυπρίων*, Αθήνα 1987.

- Σαρρής Νεοκλής, *Η Άλλη Πλευρά*, τόμος δεύτερος, βιβλίο Α΄, εκδ. Γραμμή, Αθήνα 1984.
- Σβολόπουλος Κωνσταντίνος, *Η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική 1945-1981*, τόμος δεύτερος, Εστία, Αθήνα 2007.
- Σεραφεΐμ-Λοΐζου Ελενίτσα, *Ο Απελευθερωτικός Αγώνας της Κύπρου 1955-1959, Όπως τον έζησε μια τομέαρχις*, εκδ. γ΄, εκδ. Επιφανίου, Λευκωσία 2005.
- Σέρβας Πλουτής, *Κυπριακό Ευθύνες*, τόμ. Α΄, εκδ. β΄, Γραμμή, Αθήνα 1985.
- Σέρβας Πλουτής, *Κυπριακό - Ευθύνες*, τόμ. Β΄, εκδ β΄, ημίτομος Ι, Γραμμή, Αθήνα 1991.
- Σέρβας Πλουτής, *Κυπριακό - Ευθύνες*, τόμ. Β΄, ημίτομος ΙΙ, Γραμμή, Αθήνα 1984.
- Σέρβας Πλουτής, *Η τραγωδία της Κύπρου (Πως τα καταφέραμε και φθάσαμε στο μηδέν)*, Διάλογος, Αθήνα 1975.
- Σέρβας Πλουτής, *Κυπριακό "Στρατηγική" και στρατηγική*, Πολύτυπο, Αθήνα 1988.
- Σέργης Π. Γεώργιος, *Η Μάχη της Κύπρου Ιούλιος-Αύγουστος 1974 Η ανατομία της τραγωδίας*, έκδ β΄, Αδελφοί Βλάσση, Αθήνα 1999.
- Σμυρλή Αγγελική, *Τον καιρό του αγώνα (Μνήμες από την Πάφο του 53-56)*, εκδ. Αρσενίδης, Αθήνα 1983.
- Σμυρλή Αγγελική, *Χωρίς Προσανατολισμό, Κύπρος Τα αβέβαια Χρόνια 1960-1967*, Αθήνα 1987.
- Σοφοκλέους Ανδρέας (επιμ.), *Παγκύπριο Δημοκρατικό Κίνημα, 1976-2006, Τριάντα Χρόνια Προσφοράς*, έκδ. β΄, Νικοκλής, Λευκωσία 2007.
- Σοφοκλέους Ανδρέας, *Οι πρώτες κυπριακές εφημερίδες και τα ανθρώπινα δικαιώματα των Ελλήνων της Κύπρου*, Λευκωσία 1994.
- Σοφοκλέους Θάσος, *Πόθος Ελευθερίας, Αναδρομή στον αγώνα 1955-59*, Λευκωσία 1989.
- Σοφοκλέους Κώστας, *Πάλι για την Ελευθερία Ενδογενείς Αντιπαραθέσεις*, τόμος Β΄, εκδ. Αλφάδι, Λευκωσία 2009.
- Σοφοκλέους Πέτρος, *Ένας χαμός που όλοι κλαίνε : ο υπολοχαγός του Κυπριακού Στρατού Δημητράκης Ιωάννου*, Τύποις «Αυτόματων Α΄», Πάφος 1968.
- Στερν Λώρενς, *Λάθος Άλογο, Η Πολιτική του επεμβατισμού και η αποτυχία της αμερικανικής διπλωματίας*, μετάφραση Γαβριήλ Μηνάς, εκδ. Ταμασός, Λευκωσία 1978.
- Σπανός Γιάννης, *Ε.Ο.Κ.Α. Έτσι Πολεμούν οι Έλληνες*, Λευκωσία 1996.
- Σπανός Γιάννης, *800 Χρόνια Αντιστάσεων 1191-2004, Οι Κύπριοι Εθελοντές στους Εθνικούς Αγώνες, οι Κύπριοι στην Επανάσταση του 1821*, Ιωνικές εκδόσεις, Λευκωσία 2008.
- Σπαρσής Μίκης, *Ο Ατίλας στην Κύπρο*, Κύπρος χ.χ.
- Σωτηριάδης Ι. Αντώνιος, *Με τη Διμοιρία Υγειονομικού στις μάχες της Τηλλυρίας*, Πάφος 1989.

- Speck A. William, *Συνοπτική Ιστορία της Βρετανίας 1717-1975*, μετάφραση Ελένη Πιπίνη, εκδ. Ιστορητής, Αθήνα 1995.
- Τανσού Ισμαήλ, «*Και όμως δεν Κοιμόταν Κανείς*», μετάφραση Σπύρος Αθανασιάδης, Άγκυρα, εκδ. ΜΙΝΡΑ, χ.χ.
- Τάσου Π. Τάσος, *Αυγούρου Ιστορία - Λαογραφία και Γενεαλογία 1500-2005*, εκδ. Επιφανίου, Λευκωσία 2008.
- Ταχσίν Χασάν Αρίφ, *Η Άνοδος του Ντεκτάς στην Κορυφή*, μετάφραση Θανάσης Χαρανάς, εκδ. Διαφάνεια, Λευκωσία 2001.
- Τερλεξής Πανταζής, *Διπλωματία και Πολιτική του Κυπριακού : ανατομία ενός λάθους*, δεύτερη έκδ., Αθήνα 1971.
- Τζελέπης Ν. Ευάγγελος, *Το Κυπριακό και οι συνωμότες του*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1975.
- Τζερμιάς Παύλος, *Ιστορία της Κυπριακής Δημοκρατίας, Με αναδρομή στη ζωή της μεγαλονήσου στο διάβα των χιλιετιών*, τόμοι Α' και Β', Libro ΕΠΕ, Αθήνα 2001.
- Τζιοβάρας Γρηγόρης, *Κυβερνήσεις 1833-1996 Τα Υπουργεία μας*, εκδ. Το Ποντίκι, Αθήνα 1996.
- Τζωρτζής Χρ. Κώστας, *Άσσια Μέρες συμφοράς, Αγώνας για επιστροφή*, Λευκωσία 1989.
- Τζωρτζής Χρ. Κώστας, *Χρονικό της Κυπριακής Τραγωδίας, Ντοκουμέντα για το Πραξικόπημα και την Τουρκική Εισβολή*, Λευκωσία 1991.
- Τορναρίτης Γ. Κρίτωνας, *Αι νομικά επιπτώσεις της τουρκικής εισβολής*, Λευκωσία 1975.
- Τορναρίτης Γ. Κρίτωνας, *Η γένεσις του Κυπριακού κράτους και η μορφή αυτού*, Λευκωσία 1974.
- Τορναρίτης Γ. Κρίτωνας, *Η γένεσις της Κυπριακής Δημοκρατίας και αι νομικά επιπτώσεις της*, Λευκωσία 1974.
- Τορναρίτης Γ. Κρίτωνας, *Η Κυπριακή Δημοκρατία και η Βουλή των Αντιπροσώπων της*, Λευκωσία 1978.
- Τορναρίτης Γ. Κρίτωνας, *Η Νομική πτυχή του Κυπριακού Προβλήματος*, Λευκωσία 1983.
- Τορναρίτης Γ. Κρίτωνας, *Ιδιορρυθμίες του Κυπριακού Συντάγματος και επιπτώσεις στην ομαλή λειτουργία του κράτους*, Λευκωσία 1980.
- Τορναρίτης Γ. Κρίτωνας, *Ο Μακάριος όπως τον γνώρισα*, Λευκωσία 1984.
- Τορναρίτης Γ. Κρίτωνας, *Το πολιτειακόν δίκαιον της Κυπριακής Δημοκρατίας*, Σειρά : Πηγαί και Μελέται της Κυπριακής Ιστορίας, Κέντρον Επιστημονικών Ερευνών, Λευκωσία 1982.
- Τορναρίτης Γ. Κρίτωνας, *Το προβαλλόμενο σαν Σύνταγμα του Φερόμενου Τουρκικού Ομόσπονδου κράτους της Κύπρου*, Λευκωσία 1978.
- Τούμπας Ν. Ιωάννης, *Από το ημερολόγιο ενός Υπουργού*, εκδόσεις των Φίλων, Αθήνα 1986.

Τσαγγάρης Τάκης, *1955-1974, Η Μαρτυρία Μου*, εκδ. Dorographics Ltd. Λευκωσία 1989.

Τσαρδελλής Νίκος, *Γι' Αυτήνη την Πατρίδα*, εκδ. Πήλιο, Λάρνακα 2010.

Τσιρκινίδης Χάρης, *Αγώνες χωρίς Δικαίωση, Η τραγωδία του Ελληνισμού της Κύπρου και της Κωνσταντινούπολης μέσα από τα Γαλλικά Αρχεία*, Ερωδιός, Θεσσαλονίκη 1999.

Τσολάκης Κώστας, *Βηματισμοί στο Παραλίμνι του Χθες*, εκδ. Επιφανίου, Λευκωσία 2003.

Υπουργείον Εθνικής Αμύνης Γενικόν Επιτελείον Εθνικής Αμύνης, *Το Κυπριακόν : Δελτίον Ενημερώσεως Ενόπλων Δυνάμεων επί του Κυπριακού*, Μάρτιος 1967.

Φάντης Ανδρέας, *Η Διασκεπτική*, Λευκωσία 1993.

Φάντης Ανδρέας, *Κυπριακό 1960-1974 αναζητώντας την Αλήθεια Μέρος Α' (1960-1968)*, Λευκωσία 1999.

Φάντης Ανδρέας, *Κυπριακό 1950-1960. Ο Ενταφιασμός (ενός «γλυκύτατου» ονείρου) της Ένωσης*, Λευκωσία 1995.

Χάντζος Δημήτριος (ταξίαρχος έ.α), *Κύπρος '74 Γιατί Δεν Νικήσαμε*, Θεσσαλονίκη 1990.

Χάντζος Δημήτριος, *Το 361 Τάγμα Πεζικού στην Μάχη της Κύπρου*, εκδ. Ερωδιός, Θεσσαλονίκη 2008.

Χαραλαμπίδης Αρ. Χαράλαμπος, *Κακοπετριά, Ένας Αιώνας Εθνικής Προσφοράς*, εκδ. Theopress, Λευκωσία 2007.

Χαραλαμπίδης Χαράλαμπος, *Ραούφ Ντεκτάς*, εκδ. Γερμανός, Θεσσαλονίκη 2003.

Χαραλαμπόπουλος Χαράλαμπος, *Περιμένοντας τον «Αττίλα»*, εκδ. Εστία, Αθήνα 1992.

Χαρίτωνος Αδάμος, *Εξομολόγηση*, Λευκωσία, 1985.

Χατζηαναστασίου Δ. Γεώργιος, *Ο Συνταγματάρχης Γεώργιος Γρίβας Διγενής και η θρυλική Ε.Ο.Κ.Α., Αγώνες, Θυσίες, Ηρωισμοί*, Έκδοσις του Διεθνούς Πρακτορείου αστυνομικού ρεπορτάζ, Αθήνα, χ.χ.

Χατζηαντωνίου Κώστας, *Κύπρος 1954-1974 Από το Έπος στην Τραγωδία*, Ιωλκός, Αθήνα 2007.

Χατζηβασιλείου Ευάνθης, *Στα σύνορα των κόσμων, Η Ελλάδα και ο Ψυχρός Πόλεμος, 1952-1967*, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2009.

Χατζηβασιλείου Ευάνθης, *Στρατηγικές του Κυπριακού η δεκαετία του 1950*, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2005.

Χατζηβασιλείου Ευάνθης, *Το Κυπριακό Ζήτημα 1878-1960, η Συνταγματική Πτυχή*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1998.

Χατζηδημητρίου Κάτια, *Ιστορία της Κύπρου*, Λευκωσία 1987.

Χατζηκωστής Γιώργος, *Ταξίδι στη Μνήμη*, Λευκωσία 2009.

Χατζηλοΐζου Πανίκος, *37 Μερώνικτα στα Μπουντρούμια του Σεράγιου*, Λευκωσία 2009.

Χατζηνικολάου Κώστας, *SOS Η Ελληνική Κύπρος Κινδυνεύει*, Λευκωσία 1971.

Χρηστίδης Χρίστος, *Κυπριακό και Ελληνοτουρκικά Πορεία μιας Εθνικής Χρεωκοπίας, 1953-1967*, Αθήνα 1967.

Χριστοδουλίδης Νίκος, *Τα Σχέδια Λύσης του Κυπριακού (1948-1978)*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 2009.

Χριστοδούλου Μιλτιάδης, *Η πορεία μιας εποχής, Η Ελλάδα, η κυπριακή ηγεσία και το Κυπριακό Πρόβλημα*, Ι. Φλώρος, Αθήνα 1987.

Χριστοδούλου Μιλτιάδης, *Η πορεία των ελληνοτουρκικών σχέσεων και η Κύπρος*, τόμοι Α' και Β', Πρόοδος, Λευκωσία 1995.

Χριστοδούλου Μιλτιάδης, *Κύπρος Η Διχοτόμηση, Μια πορεία χωρίς ανακοπή*, Λευκωσία 1996.

Χριστοδούλου Μιλτιάδης, *Οι Σχέσεις Αθηνών - Λευκωσίας, Πορεία έξαρσης και Καταποντισμού, Ανάδυσης και Ανάπλασης*, τόμος Α', Πρόοδος, Λευκωσία 1999.

Χριστοδούλου Μιλτιάδης, *Το ΝΑΤΟ στη Ψυχροπολεμική και την Μεταψυχροπολεμική Εποχή και η Κύπρος*, Λευκωσία 2000.

Ψυρούκης Νίκος, *Η διαμάχη του Αιγαίου*, εκδ. Επικαιρότητα, Αθήνα 1982.

Ψυρούκης Νίκος, *Ιστορία της σύγχρονης Ελλάδας (1967-1974) Το καθεστώς της 21ης Απριλίου*, τόμος Ε', Επικαιρότητα, Αθήνα 1983.

Ψυρούκης Νίκος, *Ιστορικός χώρος και Ελλάδα*, Σειρά: Νεοελληνική Ιστορική Βιβλιοθήκη, Επικαιρότητα, Αθήνα 1975.

Ψυρούκης Νίκος, *Ο Ανοικτός Φάκελος της Κύπρου (περίοδος 1974-84)*, Αιγαίον, Λευκωσία, 1984.

Ψυρούκης Νίκος, *Το Κυπριακό Δράμα (1958-1986)*, Άρθρα, Μελετήματα, Επικαιρότητα, Αθήνα 1987.

Ψυρούκης Νίκος, *Το Κυπριακό Ζήτημα*, Εργασία, Αθήνα 1976.

Ψυχάρης Σταύρος, *Οι εβδομήντα (70) κρίσιμες ημέρες*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 1976.

Ψυχάρης Σταύρος, *Τα παρασκήνια της αλλαγής*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1975.

Περιοδικά:

Αγών, τεύχη 1, 7-8 και 10-11.

Εθνική Φρουρά και Ιστορία, Υπουργείο Άμυνας, Γενικό Επιτελείο Εθνικής Φρουράς, Διεύθυνση Ιστορίας Εθνικής Φρουράς, τεύχη 5 και 6 (2005), 20 (2008) και 22 (2009).

Εικόνες, τεύχος 93, (1980).

Δήμος Κερύνειας, τεύχος 11, Ιανουάριος 2009 και τεύχος 17 Δεκέμβριος 2011.

Καραβάς, τόμος πέμπτος, (2002).

Κυπριακοί Καιροί, τεύχος 49 (15 Ιουνίου 1959), τεύχος 96 (12 Αυγούστου 1960), τεύχος 60 (30 Νοεμβρίου 1959) και τεύχος (101) 15 Οκτωβρίου 1960.

Ιππικό Θεωρακισμένα, Διμηνιαία Έκδοση Συνδέσμου Απόστρατων Αξιωματικών Ιππικού-Θεωρακισμένων, τεύχος 54, (2007).

Ο Αγωνιστής, τεύχος 3, (1961).

Ο Εθνοφρουρός, αριθμός 1, (1964).

Ο Κόσμος Σήμερα, αριθμός 50, 15 Μαρτίου 1972.

Περιοδικό Εστίας, Γυμνασίου Θηλέων Αμμοχώστου, τεύχος τέταρτον, (1963-1964).

Χρονικό, εφ. *Ο Πολίτης*, Σταύρος Σταύρου Σύρος-Μια προσωπική μαρτυρία : «Τι ευθύνη, Θεέ μου να είσαι Έλληνας», τεύχος 177, 21 Αυγούστου 2011.

β. Στα Αγγλικά :

A to Z Atlas of Nicosia & Suburbs, with index to street names, Published by Zavallis Press, Nicosia, χ.χ.

Adams W. Thomas, *U.S. Army Area Handbook for Cyprus*, Headquarters Department of the Army Pamphlet, No 550-22, June 1964.

Adams W. Thomas, και Cottrell J. Alvin, *Cyprus Between East and West*, The Johns Hopkins Press, Baltimore 1968.

Alastos Doros, *Cyprus Guerilla : Makarios, Grivas and the British*, Heinemann, London 1960.

Bahcheli Tozun, *Greek-Turkish Relations Since 1955*, Westview Press, Boulder & London, 1990.

Ball W. George, *The Past has Another Pattern*, W.W. Norton & Company, New York 1982.

Barker Dudley, *Grivas Portrait of a Terrorist*, Harcourt, Brace and Company, New York 1960.

Crawshaw Nancy, *The Cyprus Revolt*, George Allen and Unwin, London 1978.

Denktash R. Rauf, *The Cyprus Triangle*, revised edition, K. Rustem and Brother, London 1982.

Eden Anthony, *Full Circle*, Cassell, London 1960.

Ehrlich Thomas, *Cyprus 1958-1967, International Crises and the Role of Law*, Oxford University Press, London 1974.

Emine Engin Yildirim Gireli, *Cyprus Question*, Iscinin Sesi Publication, 1980.

Ertekun Munir Necati, *In search of a Negotiation Cyprus Settlement*, Nicosia 1981.

- Foley Charles, (επιμ.), *The Memoirs of General Grivas*, Longmans, London 1964.
- Foley Charles, *Legacy of strife, Cyprus from rebellion to civil war*, Penguin Books, London 1964.
- Foley Charles, *Island in Revold*, Longmans, London 1962.
- Foot Hugh, *A Start in Freedom*, Hodder and Stoughton, 1964.
- Foot Sylvia, *Emergency Exit*, Chatto and Windus, London 1960.
- Georghallides George, *Cyprus and the Governorship of Sir Ronald Storrs: The Causes of the 1931 Crisis*, Cyprus Research Centre, Λευκωσία 1985.
- Georghallides George, *A Political and Administrative History of Cyprus 1918-1926, with a Survey of the Foundations of British Rule*, Cyprus Research Centre, Λευκωσία 1979.
- Hal Kosut, *Cyprus 1946-1968*, New York 1970.
- Harbottle Michael, *The Impartial Soldier*, Oxford University Press, London 1970.
- Hart T. Parker, *Two NATO Allies at the Threshold of War*, London 1990.
- Hatzivassiliou Evanthis, *Britain and the International Status of Cyprus, 1955-1959*, Minneapolis 1997.
- Hill George, *A History of Cyprus, vol. IV, The Ottoman Province. The British Colony 1571-1948*, Cambridge University Press 1952.
- Hitchens Christopher, *Cyprus*, Quartet Books, London 1984.
- Hitchens Christopher, *Hostage to History-Cyprus : From the Ottomans to Kissinger*, Versos, London 1997.
- Holland Robert, *Britain and the Revolt in Cyprus, 1954-1959*, Clarendon Press, Oxford 1998.
- Ioannides P. Christos, *In Turkey's Image, The Transformation of Occupied Cyprus into a Turkish Province*, Caratzas, New York, 1991.
- James Alan, *Keeping the Peace in the Cyprus Crisis of 1963-1964*, Palgrave Macmillan 2002.
- Karyos Andreas, *E.O.K.A. 1955-1959 : A study of the Military Aspects of the Cyprus Revolt*, Institute of the Commonwealth Studies, School of Advanced Study, University of London 2011. (αδημοσίευτη διατριβή).
- Ker-Lindsay James, *Britain and the Cyprus Crisis, 1963-1964*, Manheim und Möhnese 2004.
- Kissinger A. Henry, *A World Restored*, London 1957.
- Kutchuk Fazil, *The Voice of Cyprus : Who is at Fault;*, χ.χ.
- Kutchuk Fazil, *Cyprus, Turkish Reply to Archbishop Makarios Proposals*, χ.χ.
- Kutchuk Fazil, *The Cyprus Question A Permanent Solution*, Halkin Sesi, Nicosia 1957.

Kyriakides Stanley, *Cyprus Constitutionalism and Crisis Government*, University of Pennsylvania Press 1968.

Kyrris P. Costas, *History of Cyprus With an Introduction to the Geography of Cyprus*, Proodos, Nicosia 1985.

Landau M. Jacob, *Pan-Turkism in Turkey, A Study in Irredentism*, Archon Books, Hamden-Connecticut, 1981.

Lanitis C. Nicos, *Our Destiny*, 1963.

Loizos Peter, *The Greek Gift : Politics in a Cypriot Village*, New York 1975.

Luke Harry, *Cyprus Under the Turks 1571-1878*, C. Hurst & Co. London 1989.

Macmillan Harold, *Riding the Storm 1956-1959*, Harper and Row Publishers, New York, 1971.

Macmillan Harold, *Riding the Storm 1956-1959*, London, Macmillan 1971.

McHenry A. James, *The uneasy partnership on Cyprus, 1919-1939: The political and diplomatic interaction between Great Britain, Turkey and the Turkish Cypriot community*, Νέα Υόρκη 1987.

Markides Weston Diana, *Cyprus 1957-1963 From Colonial Conflict to Constitutional Crisis, The Key Role of the Municipal Issue*, University of Minnesota 2001.

Markides C. Kyriacos, *The Rise and Fall of the Cyprus Republic*, New Heaven and London, Yale University Press 1977.

Mayes Stanley, *Cyprus and Makarios*, Putnam Press, London 1960.

Mayes Stanley, *Makarios a Biography*, The Macmillan Press, London 1981.

Necatigil M. Zaim, *The Cyprus Question and the Turkish Position in International Law*, revised second edition, Oxford University Press 1996.

Nevzat Altay, *Nationalism Amongst the Turks of Cyprus : The First Wave*, Oulu 2005.

Nicolet Claude, *United States Policy Towards Cyprus, 1954-1974 : Removing the Greek Turkish Bone of Contention*, Bibliopolis, Manheim und Möhnese 2001.

Noel-Baker Francis, *My Cyprus File*, Nicosia 1985.

Oberling Pierre, *The Road to Bellapais : The Turkish Cypriots Exodus to Northern Cyprus*, Atlantic Studies 1982.

O'Malley Brendan, Craig Ian, *The Cyprus Conspiracy : America, Espionage and the Turkish Invasion*, London 1999.

Packard Martin, *Getting it Wrong Fragments from a Cyprus Diary 1964*, Author House, London 2008.

Patrick Richard, *Political Geography and the Cyprus Conflict 1963-1971*, University of Waterloo, Canada 1976.

- Percy Arnold, *Cyprus Challenge a Colonial Island and its Aspirations Reminiscences of a former Editor of the "Cyprus Post"*, Chatto and Windus, London 1956.
- Polyviou G. Polyvios, *Cyprus : Conflict and Negotiation 1960-1980*, Duckworth, London 1980.
- Polyviou G. Polyvios, *Cyprus in Search of a Constitution : Constitutional Negotiations and Proposals, 1960-1975*, Nicosia 1976.
- Purcell Hugh Dominic, *Cyprus*, Ernest Benn Ltd., London 1969.
- Reddaway John, *Burdened with Cyprus, The British Connection*, Weidenfeld & Nicolson, London 1986.
- Reddaway John, *The British Connection With Cyprus Since Independence*, University Printing House, Oxford 1986.
- Richter A. Heinz, *A Concise History of Modern Cyprus 1878-2009*, Peleus Studien Zur Archäologie und Geschichte Griechenlands und Zyperns Band 50, Verlag Franz Philipp Rutzen Mainz und Ruppolding, 2010.
- Salih Halil Ibrahim, *Cyprus : An Analysis of Cypriot Political Discord*, Theo Gans & Sons, New York 1968.
- Salih Halil Ibrahim, *The Impact of Diverse Nationalism on a State*, University of Alabama 1978.
- Sonyel R. Salahi, *Cyprus, The Destruction of a Republic : British Documents 1960-1965*, Eothen Press, London 1997.
- Soulioti Stella, *Fettered Independence Cyprus 1878-1964, The Narrative*, volume one, University of Minnesota 2006.
- Stefanidis D. Ioannis, *Isle of Discord : Nationalism, Imperialism and the Making of the Cyprus Problem*, London 1999.
- Stegenga A. James, *The United Nations Force in Cyprus*, Ohio 1968.
- Stephens Robert, *Cyprus : A Place of Arms : Power Politics and Ethnic Conflict in the Eastern Mediterranean*, Frederick A. Praeger Publishers, London 1966.
- Tornaritis Griton, *Constitutional and Legal Problems in the Republic of Cyprus*, Λευκωσία 1972.
- Turkish Policy on Cyprus and Efforts to Solve the Cyprus Problem*, Published by the Press and Information Office, Republic of Cyprus, Λευκωσία 1991.
- Turkish Views on Cyprus*, Turkish Information Office New York, χ.χ.
- Van Der Bijl Nick, *The Cyprus Emergency, The Divided Island 1955-1974*, Pen and Sword, Barnley 2010.
- Vanezis N. Prokopios, *Cyprus Crime Without Punishment*, Regal Printing 1997.

- Vanezis N. Prokopios, *Cyprus the Unfinished Agony*, Aberlard-Schuman, London 1977.
- Vanezis N. Prokopios, *Makarios : Faith and Power*, Aberlard-Schuman, London 1971.
- Vanezis N. Prokopios, *Makarios : Pragmatism v Idealism*, Aberlard-Schuman, London 1974.
- Veremis Thanos, *The Military in Greek Politics : from Independence to Democracy*, London 1997.
- Woodhouse M. Christopher, *British Foreign Policy since the Second World War*, London 1961.
- Woodhouse M. Christopher, *The Apple of discord. A survey of Recent Greek Politics in their International setting*, London 1948.
- Xydis G. Stephen, *Cyprus Reluctant Republic*, Paris and the Hague 1973.
- Xydis G. Stephen, *Cyprus, Conflict and Conciliation 1954-1958*, Ohio State University Press 1967.

Περιοδικά

Cyprus Today, n.3 May-June 1963

γ. Στα Γαλλικά :

Copeaux Etienne, Copeaux-Mauss Claire, *Taksim Chypre Divisee, 1964-2005*, Aedelsa Editions, Lyon 2005.

δ. Στα Τουρκικά :

Kemal Yamak, *Gölgede kalan izler ve Gölgeleşen bizler*, August 2009.

Ismail Tansu, *Aslinda Hic Kimse Uyumuyodru*, Minpa Matbaacilik, Ankara 2001.

Özker Yaşin, *Nevsat ve Ben*, Cilt II, Yeşilada Yayinlari, Istanbul, 1997.

4. ΑΡΘΡΑ

α. Στα Ελληνικά :

Αθανασιάδης Σπύρος, «Οι Ένοπλοι της Βολκάν παρουσιάστηκαν υποχείριο των Αγγλων Αποικιοκρατών», *Ο Φιλελεύθερος*, 25 Δεκεμβρίου 2005.

Αθανασιάδης Σπύρος, «Το Σώμα του Ζαπτιέδων», *Ο Φιλελεύθερος*, 24 Αυγούστου 2008.

Ατταλίδης Μιχάλης, «Οι Σχέσεις των Ελληνοκυπρίων με τους Τουρκοκύπριους», στο Τενεκίδης Γιώργος και Κρανιδιώτης Γιάννος, (επιμ.), *Κύπρος Ιστορία Προβλήματα και Αγώνες του Λαού της*, Εστία, Αθήνα 1981, σσ. 413-445.

Δαλίτης Φρίξος, «Η πρώτη διχοτόμηση της Λευκωσίας», *Ο Φιλελεύθερος*, 27 Δεκεμβρίου 2010.

Δρουσιώτης Μακάριος, «Το Ελληνοτουρκικό Παρακράτος κα η Κύπρος (1947-1970)», Δρουσιώτης Μακάριος, (επιμ.), *Το Βαθύ Κράτος : Τουρκία Ελλάδα Κύπρος*, εκδ. Αλφάδι, Λευκωσία 2004, σσ. 13-63.

Καϊμάκ Φαίζ, «Η Αγγλοτουρκική συμμαχία», *Πώς Φτάσαμε στην ΕΟΚΑ*, σειρά Αρχείο, εκδ. Διαφάνεια, Λευκωσία 2001, σσ. 39-45.

Κάτσης Άριστος, «Το σχέδιο Ακρίτας», *Ο Φιλελεύθερος*, 10 Νοεμβρίου 1979.

Λοΐζου Ανδρέας, «Ο Αντιστράτηγος Γεώργιος Αζίνας 1923-2008», *Εθνική Φρουρά και Ιστορία*, Υπουργείο Άμυνας, Γενικό Επιτελείο Εθνικής Φρουράς, Διεύθυνση Ιστορίας Εθνικής Φρουράς, τεύχος 20, Οκτ. Νοέ. Δεκ. 2008, σσ. 20-23.

Μαρκουλλίδου Κατερίνα, «Πρώτη Ετήσια Γενική Συνέλευση του Συνδέσμου Υπαξιωματικών Κυπριακού Στρατού», *Εθνική Φρουρά & Ιστορία*, Υπουργείο Άμυνας, Διεύθυνση Ιστορίας Εθνικής Φρουράς, τεύχος 22, Απρίλιος-Μάιος-Ιούνιος 2009, σσ. 126-127.

Ματθαίου Γιώργος, «Ο Αγωνιστής Χρήστος Μουρούζης», *Δήμος Κερύνειας*, τεύχος 17, Δεκέμβριος 2011, σσ. 32-39.

Νεοκλέους Τρύφωνας, «Γεγονότα του 1963 στην Κερύνεια Μνήμες και βιώματα», *Δήμος Κερύνειας*, τεύχος 11, Ιανουάριος 2009, σσ. 48-50.

Παπαδημήτρης Παναγιώτης, «Η ρήξη με τους Τουρκοκύπριους», Παπαπολυβίου Πέτρος (επιμ.), *Ιστορία της Κυπριακής Δημοκρατίας*, τόμος Α' 1960-1969 η Δεκαετία της Εγκαθίδρυσης, εκδ. Βιβλιοθήκης 2010, σσ. 102-113.

Παπαπολυβίου Πέτρος, «Η νικηφόρα πορεία προς την ήττα», *Πώς φθάσαμε στην ΕΟΚΑ*, εκδ. Αρχείο, Λευκωσία 2000, σσ. 56-66.

Σαββίδης Πέτρος, «Η καταδρομική επιχείρηση ανακατάληψης του προφήτη Ηλία και του Αγίου Παριώνα τον Απρίλιο 1964», *Εθνική Φρουρά και Ιστορία*, Υπουργείο Άμυνας, Γενικό Επιτελείο Εθνικής Φρουράς, Διεύθυνση Ιστορίας Εθνικής Φρουράς, τεύχος 5, Μάρτιος 2005, σσ. 81-95.

Σταύρου Σταύρος, «Η Σχολή Ευελπίδων και μια παραχάραξη», *Πολίτης*, 14 Ιανουαρίου 2009.

Σπανός Γιάννης, «Οι Εθελοντές Φοιτητές του 1964», *Η Σημερινή*, 11 Αυγούστου 2006.

Στυλιανού Φίλιππος, «Τα 13 Σημεία», Παπαπολυβίου Πέτρος (επιμ.), *Ιστορία της Κυπριακής Δημοκρατίας*, τόμος Α΄ 1960-1969 η Δεκαετία της Εγκαθίδρυσης, εκδ. Βιβλιοθήκης 2010, σσ. 87-97.

Ταλιαδώρος Δημήτρης, «Μενέλαος Παντελίδης 1895-1977», *Εθνική Φρουρά και Ιστορία*, Υπουργείο Άμυνας, Γενικό Επιτελείο Εθνικής Φρουράς, Διεύθυνση Ιστορίας Εθνικής Φρουράς, τεύχος 6, Απρίλιος - Μάιος - Ιούνιος 2005, σσ. 88-97.

Τορναρίτης Κρίτωνας, «Η Γένεση της Κυπριακής Δημοκρατίας και οι Νομικές Επιπτώσεις της», Τενεκίδης Γιώργος και Γιάννος Κρανιδιώτης (επιμ.), *Κύπρος Ιστορία Προβλήματα και Αγώνες του Λαού της*, εκδ. Εστία, Αθήνα, σσ. 475-477.

Τριανταφύλλου Ιω. Κωνσταντίνος, «Αυτοί που φεύγουν Νεκρολογία δια τον Αντιστράτηγον ε.α. Οικονομάκο Β. Μιχαήλ 1923-2007», Περιοδικό Ιππικό Τεθωρακισμένα, Διμηνιαία Έκδοση Συνδέσμου Απόστρατων Αξιοματικών Ιππικού-Τεθωρακισμένων, τεύχος 54, Νοέμβριος-Δεκέμβριος 2007, σελ. 37.

Τσιτσόπουλος Γιώργος και Βερέμης Θάνος, «Οι Ελληνοτουρκικές Αμυντικές Σχέσεις 1945 - 1948», Αλεξανδρή Αλέξη, Βερέμη Θάνου, Καζάκου Πάνου, Κουφουδάκη Βαγγέλη, Ροζάκη Χρήστου, Τσιτσόπουλου Γιώργου, *Οι Ελληνοτουρκικές Σχέσεις 1923 - 1987*, εκδ. Γνώση, Αθήνα 1991, σσ. 175-214.

Χαραλάμπους Χαράλαμπος, «Ο Λόχος Αργακίου και η δράση του», *Εθνική Φρουρά και Ιστορία*, τεύχος 6^ο, Υπουργείο Άμυνας, Γενικό Επιτελείο Εθνικής Φρουράς, Διεύθυνση Ιστορίας Εθνικής Φρουράς, σσ. 60-73.

Χαρμαντά Πρωτοπαπά Πίτσας, «Ιωάννης Χαρμαντάς, Ο Δάσκαλος, Ο Βουλευτής, Ο Δήμαρχος, ο Άνθρωπος» [1906 -2006], *Καραβάς*, τόμος πέμπτος 2002, σσ. 135-139.

Χαρμαντάς Τεύκρος, «Ο Λόχος του Καραβά», *Καραβάς*, τόμος πέμπτος 2002, σσ. 114-119.

Χατζηβασιλείου Ευάνθης «Η Κρίση του 1963 : Ερωτήματα και αποτιμήσεις», Παπαπολυβίου Πέτρος (επιμ.), *Ιστορία της Κυπριακής Δημοκρατίας*, τόμος Α΄, 1960-1969 η Δεκαετία της Εγκαθίδρυσης, εκδ. Βιβλιοθήκης 2010, σσ. 114-119.

An Ahmet, «Ο ρόλος της ΤΜΤ στο Κυπριακό», Δρουσιώτης Μακάριος (επιμ.), *Το Βαθύ Κράτος : Τουρκία- Ελλάδα-Κύπρος*, εκδ. Αλφάδι, Λευκωσία 2004, σσ. 125-145.

β. Στα Αγγλικά :

Atesin M. Huseyin «The Process of Secularisation of the Turkish Community (1925-1975)», στο *Britain in Cyprus Colonialism and Post - Colonialism 1878-2006*, edited by Hubert Faustmann & Nicos Peristianis, Bibliopolis Mannheim und Möhnese 2006, σσ. 327-342.

Carver Lord Field Marshal, «Peacekeeping in Cyprus», *Cyprus in Transition 1960-1985*, edited by John T.A. Koumoulides, Trigraph, London 1986, σσ. 20-37.

Crashaw Nancy «Cyprus the Political Background» in *Cyprus In Transition 1960-1985*, edited by John T.A. Koumoulides, Trigraph, London 1986, σσ. 1-19.

Kizilyurek Niayzi, «The Turkish Cypriots from an Ottoman-Muslim Community to a National Community», *Britain in Cyprus Colonialism and Post-Colonialism 1878-2006*, Edited by Hubert Faustmann & Nicos Peristianis, Bibliopolis Mannheim und Möhnesee 2006, σσ. 315-325.

Michalopoulos Dimitris, «The 1950 Plebiscite in Cyprus», *Hellenic Review of International Relations*, vol. 2 no. II (1981-1982), σσ. 573-579.

Xatzivassiliou Evanthis, «Post-Zurich Cyprus, 1959 : Arms Smuggling and Confidence Building», *Storia Delle Relazioni Internazionali* , Anno IX-1993/1, σσ. 72-93.

Joseph S. Joseph, «The Political Context and Consequences of the London and Zurich Agreements», *Britain in Cyprus Colonialism and Post - Colonialism 1878-2006*, edited by Hubert Faustmann & Nicos Peristianis, Bibliopolis Mannheim und Möhnesee 2006, σσ. 453-472.

5. ΔΙΑΔΙΚΤΥΑΚΕΣ ΠΗΓΕΣ

www.anorthosis.com/ex-presidents.php, 1/2/2009.

www.mfa.gov.tr_CemalGursel.en.msa, 12/11/2010.

www.papademetris.net, 12/9/2009.

www.parliament.cy, 06/02/2009.

www.psek.org, 12/2/2012.

www.spiritus-temporis.com/list-of-countries-without-an-army, 9/5/2010.